ALEXANDRU PHILIPPIDE

OPERE ALESE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ALEXANDRU PHILIPPIDE

OPERE ALESE

TEORIA LIMBII

editate de

G. IVĂNESCU ȘI CARMEN-GABRIELA PAMFIL
Cu un studiu introductiv și comentarii
de G. IVĂNESCU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București, 1984

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R. 79717, București, Calea Victoriei, 125

PREFAȚĂ

Anul acesta s-au împlinit 50 de ani de la moartea lui Alexandru Philippide și 90 de ani de la inaugurarea cursului său de filologie română la Universitatea din Iași. Dar, abstracție făcînd de elevii săi, care i-au citat mereu lucrările și l-au considerat întotdeauna un mare savant, numai puțini lingviști din generațiile următoare au reluat unele din teoriile lui și recunosc în el un maestru al lingvisticii, cum credem noi că stau în realitate lucrurile. Desigur, i se recunoaște lui Philippide meritul de a fi publicat cîteva lucrări importante și de a fi întemeiat școala lingvistică din Iași; dar el nu este considerat unul din lingviștii care au creat o nouă concepție lingvistică și o nouă metodă de lucru. Situația aceasta se explică în primul rînd prin faptul că operele sale nu stau la îndemîna cercetătorilor actuali și, deci, nu sînt citite de aceștia. Într-adevăr, volumele publicate de Philippide sînt de multă vreme rarități bibliografice. Unele dintre ele nu se mai găsesc decît în bibliotecile publice cele mai de seamă din țara noastră; în bibliotecile particulare ale lingviștilor mai în vîrstă ele se mai găsesc numai în parte. La dispoziția lingviștilor români, în special a celor tineri, stă numai Originea românilor, *ultima sa operă tipărită. Total ignorate, și nu numai de către lingviștii tineri, sînt articolele și studiile publicate în periodicele vremii. Dar ideile lingvistice ale lui Philippide nu sînt cunoscute și pentru alt motiv: unele opere foarte valoroase ale sale, anume cursurile universitare ținute în cei patruzeci de ani de activitate didactică, desfășurată la Universitatea din Iași, n-au fost publicate pînă astăzi și deci au rămas complet necunoscute lingviștilor și publicului interesat. Numai foștii elevi ai lui Philippide le-au citat din cînd în cînd, cîteodată din memorie, pentru vreo idee pe care o cuprindeau. De aceea este necesară o ediție a operelor publicate și a celor inedite ale lui Philippide.*

În 1982, regretata doamnă Pia Philippide, soția poetului Al. A. Philippide, ne-a pus temporar la dispoziție și manuscrisele operelor inedite ale lui A. Philippide, cîte s-au păstrat în posesia poetului: o lucrare terminată în 1885, intitulată Știința noastră, *de 208 pagini scrise de mînă, format coală (cu cîteva lipsuri), în care se ocupă de ideile lingvistice ale lui C i p a r i u, H a s d e u și L a m b r i o r, o lucrare de 240 pagini scrise de mînă, format coală, despre W. W u n d t,* Die Sprache, *cursurile universitare în primă redacție (cursul de istoria formelor limbii române numai în redacția ultimă), multe note de lectură și primul volum al* Dicționarului limbii române, *I* (A — C), *redactat la cererea Academiei Române.*

Volumul de față de opere alese intitulat de noi Teoria limbii *(Philippide nu utiliza termenul de* teoria limbii, *și nici pe cel de* lingvistică generală) *cuprinde cele mai importante lucrări de lingvistică generală și fonetică generală ale învățatului ieșean:* Principii de istoria limbii, *Iași, 1894,* Introducere în știința limbii, *curs universitar redactat în 1914, și* Fiziologia sunetelor, *curs universitar redactat probabil înainte de 1914, dar care și-ar fi meritat titlul de* Fiziologia și acustica sunetelor [vorbirii] *(Philippide era de părerea că fiziologia și acustica sunetelor vorbirii sînt niște științe ajutătoare ale lingvisticii; noi credem că ele fac parte atît din lingvistica generală, cît și din fiziologie și acustică). Cursul de* Introducere în știința limbii *și cel de* Fiziologia sunetelor *au fost litografiate în anul universitar 1920—1921 (cel de al doilea ca o continuare a celui dintîi) într-un număr redus de exemplare.*

Am introdus în acest volum și excursul despre Baza de articulație și baza psihologică *din* Originea românilor, *II. Acest excurs de mare întindere cuprinde ce e mai nou în gîndirea lui Philippide din domeniul lingvisticii generale și, prin conținutul lui, își are locul cel mai potrivit alături de lucrările de lingvistică generală.*

Una din cele mai valoroase opere ale lui Philippide, care a rămas netipărită, este constituită de celelalte cursuri universitare ale sale, cele de Istoria limbii române: Originea poporului român și a limbii române, Latina populară, Istoria sunetelor, Istoria formelor. *Întrucît manuscrisul acestor cursuri nu ne-a stat decît parțial la îndemînă, am fost obligați să reconstituim cursurile lingvistului ieșean prin compararea textelor din caietele cîtorva foști elevi ai săi din diverse epoci (caietele ne-au fost puse la dispoziție de profesoarele Virginia Ghibu și Lucia Pop, cărora le aducem și aici mulțumirile noastre). Intenționăm să publicăm în viitor și acest ansamblu de cursuri, precum și o mare parte din celelalte opere ale sale tipărite și din cele manuscrise.*

Philippide a fost un om puțin interesat în tipărirea lucrărilor lui, cum de altfel era și F. de Saussure, iar, la Iași, în aceeași vreme, G. Ibrăileanu. Dar aceasta a fost spre paguba științei. Căci lucrările tipărite sau inedite ale lui Philippide sînt de o importanță excepțională. Philippide este unul dintre cei mai originali lingviști din vremea sa (și nu mă refer numai la țara noastră). Cartea sa Principii de istoria limbii *este o operă de mare valoare, care și astăzi are ceva de spus lingviștilor de pretutindeni. De aceea ea trebuia pusă mereu la dispoziția acestora, cum au fost mereu puse la dispoziția lingviștilor cartea de lingvistică generală a lui H. Paul și cea, tot de lingvistică generală, a lui F. de Saussure, apărute după moartea autorilor, în mai multe ediții, pînă astăzi. Cursurile de* Introducere în știința limbii *și de* Fiziologia sunetelor *sînt elementare, dar ne dau schematic noua viziune a lui Philippide în aceste domenii. Și cursurile de* Istoria limbii române *sînt schematice — ele sînt de fapt o gramatică istorică a limbii române —, dar, cu toată vechimea lor, ele ne apar și astăzi extrem de interesante, tot atît de interesante ca și cele mai noi lucrări de istoria limbii române. Aceste cursuri ale lui Philippide cuprind mult material neluat în seamă nici pînă astăzi de lingviști și multe idei noi. Merită să fie tipărite și articolele publicate de Philippide în timpul vieții în revistele vremii; căci, în ciuda stilului lor polemic, de o rară ironie și violență, cîteodată poate supărătoare, ele se disting prin multele idei originale pe care le cuprind. Vor trebui făcute apoi toate eforturile pentru a se publica* Dicționarul limbii române, *I* (A — C), *care, ca și* Originea românilor, *este, atît prin dimensiuni, cît și prin conținut, un monument al culturii noastre. Chiar operele din tinerețe, unele inedite* (Știința noastră), *altele tipărite*

(în special Introducere în istoria limbei și literaturei române), *prezintă și astăzi, cu toată vechimea lor, interes pentru lingviștii și istoricii literari români.*

Am considerat necesar să punem în fruntea volumului de față un studiu asupra lucrărilor de lingvistică generală ale lui Philippide, studiu care să ofere lingviștilor și publicului interesat informația necesară privind lucrările în discuție și să fixeze locul pe care-l dețin ele realmente în dezvoltarea lingvisticii generale din România și de peste hotare. Sîntem siguri că lucrările pe care le republicăm sau le tipărim acum prima oară vor constitui pentru mulți o revelație, deși Principiile, *ca și unele părți din cele două cursuri, au fost redactate acum mai bine de 80 de ani, iar celelalte cursuri au fost predate studenților pînă acum 50 de ani. Cu toate defectele lor, explicabile prin epoca în care au fost redactate, cu toată elementaritatea unora dintre cursurile universitare și expunerea pe alocurea stîngace sau prea personală, publicarea lor va constitui un eveniment pentru lingvistica românească și chiar pentru lingvistica mondială. Sperăm că reeditarea lucrărilor și editarea celor inedite va înviora lingvistica română, care se menține de aproape 50 de ani într-o serie de concepte, din nefericire nu cele mai justificate, și că, traduse măcar în parte în limbi de circulație mondială, ele vor putea contribui la îmbunătățirea lingvisticii contemporane.*

1983 EDITORII

ALEXANDRU PHILIPPIDE — TEORETICIAN AL LIMBAJULUI

§ 1. Lingvistica generală sau cum este, cred, mai corect să se spună, teoria limbajului, este cultivată la români de mai bine de un secol. Cel dintîi învățat român care a făcut din lingvistica generală o specialitate a sa este B. P. H a s d e u (1836—1907). El și-a propus pe la 1869 să se ocupe, alături de istoria politică și socială a românilor, și de istoria limbii române, unde vedea că poate aduce contribuții noi însemnate datorită cunoștințelor sale de limbi slave. Dar, cum, deja ca adolescent, Hasdeu punea accentul pe originea dacică a poporului român (în adolescență el a redactat o poezie în limba rusă intitulată *Ja dak* („Eu sînt dac"), primul lui interes lingvistic era acela de a descoperi elementele dacice din limba română. Așa că, chiar de la începutul preocupărilor sale lingvistice (1869), el a acordat atenție mai ales lingvisticii indo-europene, care singură îi permitea să rezolve această problemă.

Avînd o asemenea pregătire, Hasdeu este însărcinat peste cîțiva ani (1874) să țină un curs de filologie comparativă la Universitatea din București, curs întrerupt în 1875, dar reluat în 1876, și în cele din urmă (1877) este numit profesor de filologie comparativă. El a făcut la început cursuri de lingvistică indo-europeană (unii numeau f i l o l o g i e c o m p a r a t i v ă studiul comparativ al limbilor indo-europene), dar mai tîrziu se ocupă și de folclorul comparat al popoarelor indo-europene. Cursul început în 1875 avea ca temă istoria lingvisticii indo-europene; dar el este de fapt și unul de istoria lingvisticii generale; autorul a publicat numai primele patru lecții sub titlul *Principie de filologiă comparativă arioeuropeă*, București, 1875. Hasdeu trece apoi la celelalte probleme ale istoriei limbii române, pe care era obligat să le trateze ca editor de texte vechi românești, din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, și intenționează chiar să scrie și o istorie a limbii române, dar pasiunea pentru ideile generale îl determină să aprofundeze și problemele teoriei limbii, așa încît ultimul volum al lucrării sale despre limba secolului al XVI-lea de fapt și despre limba secolului al XVII-lea, *(Cuvente den bătrîni*, III, București, 1881) este un tratat de lingvistică generală: *Principie de lingvistică*. Concepția despre limbaj din această lucrare, care vine după aceea a lui W. D. W h i t n e y și aceea a lui H. P a u l, este o sinteză între concepția învățaților germani creatori ai etnopsihologiei (Völkerpsychologie), concepția lui M. B r é a l și concepția neogramaticilor. El consideră limba, ca și Bréal, un sistem și un fapt social, dar alătură lingvistica

etnopsihologiei și vede în limbă expresia sufletului popoarelor. În lucrare se găsesc și alte idei noi (vezi Luiza S e c h e și Mircea S e c h e, în opera colectivă *Istoria lingvisticii românești*, București, 1968, p. 93—95). În special este de relevat faptul că el concepe istoria limbii ca depinzînd de istoria poporului care o vorbește. Hasdeu a adus unele contribuții personale la lingvistica generală, dar nu întotdeauna viabile; totuși lucrarea de lingvistică generală a lui Hasdeu este una la înălțimea științei vremii: ea folosește toate lucrările similare publicate pînă atunci, pe care le privește în genere critic. Cum era și firesc pentru cineva care admitea că românii sînt daci și traci, o idee fundamentală a sa este aceea a rolului substratului în formarea unor limbi noi: el numește influența substratului a m e s t e c u l l i n g v i s t i c, p r i m a r, a m e s t e c u l p r i m a r a l l i m b i l o r, a m e s t e c u l s e c u n d a r constînd în împrumutul din limbile vecine. Imediat după aceea Hasdeu a dat și un tratat despre articularea sunetelor sub titlul: *Studie de știința limbei, Laletica sau fiziologia sonurilor*, în *Columna lui Traian*, III, 1882, p. 65—73, 129—135 și 193—210. Imitînd pe învățații francezi (cf. fr. *linguistique*), el a numit în românește știința limbajului l i n g u i s t i c ă, opunîndu-se lui T. M a i o r e s c u și junimiștilor, care întrebuințau termenul l i m b i s t i c ă. Dar Hasdeu și-a creat o terminologie lingvistică în genere mult deosebită de cea de azi. Astfel, el a împrumutat de la lingviști anteriori termenul *laletică* pentru a denumi fiziologia sunetelor (cf. gr. λαλετικός, ή-, -όν „care e vorbăreț sau vorbește ușor"); termenul nu s-a impus; și, desigur, pentru că este format de la un cuvînt grecesc care nu trebuia să fie luat ca bază, dat fiind sensul său). Hasdeu avea însă dreptate cînd înțelegea prin *fonologie* numai studiul sunetelor propriu-zise (sunetele acustic și psihologic considerate); numai că această ramură a lingvisticii trebuie numită și *fonetică*. Activitatea de teoretician al limbii a lui Hasdeu se integrează în genere în epoca în care au activat S c h l e i c h e r, A s c o l i, B r é a l, S c h u c h a r d t, C u r t i u s, Max M ü l l e r, W h i t n e y, S a y c e; el a înțeles că respectarea legilor fonetice (sau, cum le spunea el, fonologice) este regula fundamentală a metodei lingvistice, lucru relevat deja de P h i l i p p i d e, *Principii*, p. 292—293). Hasdeu este, desigur, la înălțimea savanților deja pomeniți din vremea sa; din nefericire faptul că era prea îndrăgit de generalități și că era un spirit constructivist, înclinat spre ipoteze incontrolabile sau de-a dreptul false, îl determinau să se abată adesea de la dreapta metodă, chiar de la principiul respectării legilor fonetice, și să ajungă adesea la ipoteze fantastice; iar în ce privește pronunțarea și natura sunetelor, găsim la el și greșeli elementare (vezi P h i l i p p i d e, *Principii*, p. 298—299). Aceste defecte se resimt mai puțin însă în cursul său de lingvistică generală. Trebuie să criticăm poate și maniera sa expozitivă, care se caracterizează printr-o exprimare lipsită de concizie.

Punctele sale de vedere sînt reluate de elevul său Lazăr Ș ă i n e a n u (1859—1934), pe care l-a și însărcinat să-l suplinească la catedră în 1890—1892. Cursurile universitare ale acestuia s-au concretizat în două lucrări de lingvistică generală, *Lingvistica contemporană sau școala neogramaticală*, București, 1890, și *Raporturile între gramatică și logică, C-o privire sintactică asupra părților cuvîntului*, București, 1891. Șăineanu se arată mai ales prețuitor al lingvisticii anterioare neogramaticilor, care se ocupa cu limbi dintre cele mai deosebite de pe glob și cu tipurile de limbi, iar nu, ca neogramaticii, numai cu familia limbilor indo-europene. El a conceput deci filologia comparativă cu mult mai larg decît Hasdeu, identificînd-o cu studiul comparat al tuturor limbilor de pe glob, deci cu comparația tipologică. Șăineanu s-a

îndreptat, din capul locului, spre studiile de semantică, practicate în Apus deja din epoca anterioară neogramaticilor, dar neglijate de neogramatici. Dar Lazăr Șăineanu era și un adept al teoriilor lui Hasdeu despre substrat în genere și despre substratul dacic și tracic al românilor, ca și al ideii că istoria limbii trebuie făcută în strînsă legătură cu istoria poporului care o vorbește. Aceste idei erau neglijate în genere de neogramatici, care începeau să elaboreze gramatici istorice, considerate de ei ca adevărate istorii ale limbilor (în asemenea lucrări explicarea dezvoltării limbii prin dezvoltarea poporului, deci și prin substrat, era aproape complet neglijată).

§ 2. O nouă etapă în studiul lingvisticii generale la români o constituie activitatea învățatului ieșean Alexandru Philippide (1859—1933). Consacrîndu-se studiului limbii române deja din anii de după licență (1881—1885), cînd a studiat amănunțit și a aprofundat teoriile de lingvistică românească ale lui T. Cipariu, B. P. Hasdeu și A. Lambrior, el a redactat în 1885 o lucrare intitulată *Știința noastră. Cum știm. Cum ar trebui să știm* ..., rămasă în manuscris (cu o serie de pagini lipsă), în care face o critică severă dar dreaptă a teoriilor de lingvistică românească ale celor trei lingviști pomeniți, arătînd ceea ce rămîne valabil din concepțiile acestora despre limba română. În articolul la care ne referim se găsește deja un pasaj critic despre teoriile lui Hasdeu privind influența dacică asupra limbii române, pasaj care apoi, cu unele modificări și adausuri, a fostr eprodus la sfîrșitul cărții sale *Principii de istoria limbii*, p. 288—307. Fără influențe lingvistice străine, dar, desigur, datorită nu numai spiritului său critic pătrunzător, precum și științei sale, ci și ambianței junimiste, care privea cu ochi critici activitatea științifică a lui Hasdeu, Philippide ia o atitudine aproape ostilă față de acest învățat, atît pentru că învățatul bucureștean nu respecta legile fonetice, cît și din cauză că recurgea la ipoteze istorice și etimologice, unele neverosimile altele de-a dreptul fanteziste. În special Philippide nu era de acord cu etimologiile dacice date de Hasdeu unor cuvinte românești. Pentru Philippide, ca și pentru romaniștii epocii, care nu recurgeau de obicei la explicații ale cuvintelor romanice prin substrat, procedarea lui Hasdeu apărea ca ceva neștiințific, cum o va considera mai tîrziu și Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. XXVII și 33—39, și articolul *B. P. Hasdeu*, în revista *Viața nouă*, 1907, n-rul 7, p. 370. Atitudinea lui Philippide se explică prin atmosfera generală a epocii inaugurate în lingvistică de neogramatici [1]. Philippide considera atunci cel mai util lucru în domeniul lingvisticii române să se studieze în maniera lui Fr. Miklosich fonetica și morfologia istorică a limbii române și în maniera lui A. de Cihac, lexicul de origine sigură: latină, slavă etc. Dar aceasta însemna a neglija elementul dacic, atît de greu de identificat atunci ca și astăzi. Hasdeu s-a avîntat tocmai în cercetările cele mai grele ale istoriei limbii române, cercetări care și astăzi se realizează încet și cu primejdia de a cădea mereu în fantastic. Ceea ce voia Philippide era sarcina cea mai urgentă și cea mai imperativă a lingvisticii române. Critica făcută de Philippide etimologiilor dacice ale lui Hasdeu, integrată în *Principii*, p. 293—302, este mai întotdeauna justă. De altfel el n-a combătut toate etimologiile dacice ale lui Hasdeu, ci numai pe cele care nu respectau legile fonetice. Și tonul criticii sale este deferent față de Hasdeu, chiar dacă apare undeva (p. 299) afirmația

---

[1] Este de remarcat că atunci nici indo-europeiștii nu recurgeau în istoria limbilor greacă, latină, sanscrită etc. la explicații prin substrat. Abia P. Kretschmer și A. Meillet vor introduce astfel de explicații în lingvistica indo-europeană.

că Hasdeu a descoperit „numai din întîmplare adevărul acolo unde îl întîlnește" și se vorbește de „o zvînturată schimbare de la o limbă la alta." Dar Philippide a greșit respingînd *de plano* posibilitatea identificării unor elemente de origine dacică în limba română. Mai tîrziu, *Orig. rom.*, I și II, passim, el însuși va admite originea dacică a unor cuvinte românești. Multe din etimologiile dacice ale lui Hasdeu, pe care Philippide nu le-a criticat, rezistă criticii și trebuie considerate ca juste [2]. Această atitudine a lui Philippide față de Hasdeu era generată și de faptul că Hasdeu făcea greșeli elementare de fonetică — lucru pe care Philippide îl incriminează și în *Idealuri*, II, *Convorbiri literare*, XXVII, 1893, p. 294—295. De asemenea impresiona rău pe junimiști faptul că Hasdeu începea lucrări de mare anvergură, pe care apoi le părăsea: era cazul *Istoriei critice a românilor*, ca și cazul dicționarului *(Etymologicum Magnum Romaniae)*, părăsit de fapt de el cu volumul al IV-lea, a cărui amplă introducere nu mai privește deloc limba, ci numai începuturile Țării Românești, și este un fel de continuare la *Istoria critică a românilor*. Philippide incriminează acest fapt în mod public întîia oară în *Idealuri*, aceeași revistă, XXV, 1891, p. 1021—1022.

Philippide nu și-a propus la început să se ocupe de lingvistica generală; dar, cum Cipariu, Hasdeu și chiar Lambrior trataseră astfel de probleme discutînd despre istoria limbii române, a trebuit să facă considerații de lingvistică generală chiar în articolul din 1885. Mergînd însă în 1890 în Germania pentru specializare în lingvistică, el a luat cunoștință acolo de celebra și pînă astăzi interesanta și prețioasa lucrare a lui H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, care alcătuia manualul de căpătîi al lingviștilor epocii, căci era de fapt prima sistematizare a principiilor lingvisticii. Philippide a prețuit, desigur, din capul locului, această lucrare, care dădea o viziune asupra structurii limbii, dar se ocupa mai ales de diferitele categorii de schimbări ale acestei realități [3]. Nici una din cărțile anterioare de lingvistică generală — cele ale lui Max Müller și ale lui Whitney, cea a lui Hauvelacque și cea a lui Hasdeu, care a rămas de altfel și ea incompletă, căci, pe lîngă cele două publicate, autorul mai anunța trei părți, care însă n-au fost redactate — nu făcea acest lucru. Aceste lucrări se ocupau mai ales de schimbările fonetice și de analogie, și de acomodarea limbii la gîndire, la progresele gîndirii. Dar viața limbii în toate amănunțimile ei scăpase autorilor lor. Nu este deci de mirare dacă Philippide, care, după exemplul neogramaticilor, voia să se ocupe serios de întreaga istorie a limbii române, iar nu numai de cîteva probleme speciale, cum făcea Hasdeu, și voia să elaboreze această istorie a limbii române tot după modelele neogramaticilor, sub forma unei gramatici istorice a limbii române, a văzut în cartea lui H. Paul cea mai potrivită introducere în lingvistică și cea mai potrivită lucrare pentru a da cercetărilor lingvistice din țara noastră rigoarea științifică la care ajunsese știința limbii în țările occidentale și în Rusia lucrările lui Șăineanu, care disprețuia cercetarea fonetică și morfologică-

---

[2] Junimiștii, care vedeau în Philippide, nu numai după apariția *Principiilor*, pe un autentic reprezentant al lor, i-au publicat acest fragment despre Hasdeu din *Principii* și în *Conv. lit.*, anul XXIX, nr. 1, ianuarie, 1895, p. 846—869, sub titlul *D. Hasdeu și „Istoria limbii române"*.

[3] Preferința unor lingviști din a doua jumătate a secolului trecut pentru cuvîntul *Principii* cînd este vorba de a denumi partea generală a lingvisticii se explică, probabil, prin influența lui Herbert Spencer (1820—1903), care și-a intitulat unele din sintezele sale filozofice *Principles of Biology, Principles of Psychology, Principles of Sociology*. În vremea aceea nu se impusese pentru partea de generalități a lingvisticii termenul de „lingvistică generală", care a devenit aproape general prin influența lui A. Meillet și a lui F. de Saussure.

sintactică și care prețuia studierea limbilor din afara spațiului indo-european, nu răspundeau nici ele imperativului momentului, adică nevoilor urgente de atunci ale lingvisticii române). De aceea, cînd a fost numit profesor de filologie română la Universitatea din Iași (1893), gîndul prim al lui Philippide a fost acela de a alcătui și publica o lucrare similară în limba română. Și Philippide a făcut chiar în anul întîi de activitate universitară (1893—1894) acest curs de introducere în lingvistică, intitulîndu-l întocmai ca H. Paul, *Principii de istoria limbii*, și l-a tipărit în iarna anilor 1893—1894 și în vara anului 1894 [4]. Era un titlu parțial identic cu cel dat tratatului său de lingvistică generală de H a s d e u, care, probabil, el însuși se inspirase de la titlul cărții lui H. P a u l, dar care, concepînd lingvistica nu numai ca istorie, ci și ca descriere a limbii, a modificat partea finală a titlului cărții învățatului german. Dar Philippide nu pleca de la Hasdeu, față de opera căruia strecura rezerve chiar în prefața cărții *(Către cititor)*, spunînd că va proba tot ce va susține în carte și că nu e cazul să ne temem de a ne spune părerile, oamenii socotiți tari fiind tot atît de slabi ca și noi. Cuvintele din *Prefață:* „Pentru aceea tinerilor neînglobați în partide și secte închin această lucrare" sînt semnificative: el se gîndea la lingviștii care se vor forma de atunci încolo [5]. Philippide devenea astfel un autor de studii de lingvistică generală, și încă înainte de a redacta principalele sale lucrări de lingvistică românească. Dar el era din toate punctele de vedere altfel orientat decît H a s d e u și Ș ă i n e a n u. Philippide a dat totuși cuvîntului *principiu* un sens întrucîtva deosebit de cel pe care îl avea acest cuvînt la H. P a u l: c a u z ă d e s c h i m b a r e a l i m b i i. De fapt H. Paul înțelegea prin p r i n c i p i i legile cele mai generale ale limbajului. Dar Philippide, limitînd cercetarea din cartea sa asupra legilor de schimbare a limbii concepute în modul cel mai general posibil, a limitat și sensul cuvîntului, fără să-și dea seama de asta. El afirmă greșit, p. IV, că germanii numesc cauzele *principii*. Corect ar fi fost să spună că germanii le integrau la *principii*, ca de altfel și filozofii de diverse naționalități.

§ 3. Cum mărturisea singur (p. 344), cartea datora prea mult lucrării cu titlu identic, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, a lui H. P a u l, ajunsă în 1886 la a II-a ediție, una din operele lingvistice cele mai de seamă din toate timpurile. Dar Philippide atrăgea atenția *(ibid.)* și asupra faptului că între cele două cărți sînt și deosebiri, și, desigur, autorul își vedea meritele sale în contribuțiile noi de ordin teoretic pe care le aducea, precum și în bogata exemplificare cu fapte din domeniul românesc, atît de numeroase, încît cartea devenea un fel de gramatică istorică a limbii noastre, în care faptele erau clasificate după categoriile de schimbări ale limbii. Desigur, se pot aduce unele obiecții cărții, dar nu acelea care au fost făcute mai tîrziu de

---

[4] Vezi scrisorile lui Philippide către Suchier, începînd de la cea din 23 decembrie 1893, și pînă la cea din 7 iulie 1894, publicate de I. Oprișan în *Manuscriptum*, XIV, 1983, n-rul 2 (51), și scrisoarea din 22 iulie 1894, publicată de același în *rev. cit.*, XIV, 1983, n-rul 3 (52), p. 164.

[5] Philippide scria lui Suchier la 23 septembrie 1894 (vezi *Manuscriptum*, anul XIV, 1983, n-rul 3 (53), p. 165) despre cartea sa, *Principii:* „Prefața privește numai pe cetitorul românesc. S-o considerі în legătură cu totul, iar nu izolată, căci atunci ți-ar părea prea extraordinară. Gîndește-te că un întreg sistem de șarlatanie și de paradă goală din țara noastră vreau să răstorn cu *Principiile* mele de *istoria limbii* și că acestea fac un corp cu *Istoria limbii române*, sînt din acest punct de vedere special scrise, după cum probează și exemplele, aproape exclusiv din limba românească luate. Vreu să zic că, alături de discuții științifice, valabile pentru toate limbile, se găsesc în cartea mea considerații — tot științifice — dar de un domeniu mai *strict*, *valabile* pentru cercul restrîns al nației mele".

Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, p. XXXIX. „lipsa de sistem și îngrămădirea confuză a materialelor", precum și rămînerea în urmă față de „metodele și principiile urmate astăzi în lingvistica romanică": Nu trebuie să trecem sub tăcere faptul că, în *Pagini din cultura noastră universitară*, București, 1900, p. 7 și 8, și în articolul *Cum se falsifică la noi titlurile științifice*, I, în *Noua revistă română*, III, n-rul 33 din 1 mai 1901, p. 418—425, în special p. 420—425, și, III, în n-rul 34 din 15 mai 1901, al aceleiași reviste, p. 447—453, în special p. 450—453, tînărul învățat bucureștean a mers pînă acolo încît a considerat *Principiile* lui Philippide drept o simplă localizare după H. Paul și l-a acuzat chiar că unele pasaje sînt plagiate după cartea acestuia, recurgînd la punerea în paralel, pe două coloane, a unor texte ale lui Philippide cu unele ale lui Paul [6]. Afirmația că materialele din cartea lui Philippide au fost rău clasificate se dovedește neîntemeiată, cînd luăm în seamnă faptul că nu avem a face cu o istorie a limbii române, ci cu un manual de lingvistică generală, în care autorul, profitînd de starea incipientă nemulțumitoare a lingvisticii române din acea vreme, a introdus cît mai mult material ilustrativ din limba română, explicat de el adesea altfel decît fusese explicat pînă atunci sau explicat de el întîia oară. Adevărata istorie a limbii române trebuia să fie cuprinsă în volumele următoare [7]; din ea Philippide n-a mai publicat decît o mică parte în cadrul operei *Originea românilor*, deși a fost predată decenii de-a rîndul la Universitatea din Iași. Cartea nu voia să fie decît o introducere în *Istoria limbii române*, o intro-

---

[6] Cu această ocazie Densusianu a căutat să discrediteze total pe Philippide ca om de știință și să-l acopere de tot ridicolul. Vom lăsa acestea fără răspuns în rîndurile de față. Densusianu mai afirma însă, p. 424—425, că listele de exemple românești cu care Philippide exemplifica unele schimbări fonetice discutate în cartea sa (e vorba de listele de cuvinte de la p. 17, 37, 140, 159) sînt plagiate după Fr. Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte*. P. 424: „După Herman Paul vine rîndul lui Miklosich. Din studiul acestuia ... d-l Philippide a extras cea mai mare parte din exemplele românești. Vom fi siliți și de astă dată să recurgem la cele două coloane". P. 425: „Bineînțeles și aici d-l Philippide mai adaugă sau mai elimineează cîte un cuvînt, lucru ușor pentru oricine, dar ordinea este cea de la Miklosich". „Se poate ceva mai mult pentru ca să discrediteze pentru totdeauna pe un filolog, și ne mai trebuie alte probe pentru ca să ne convingem de inconștiența cu care d-l Philippide traduce pasagii întregi din cărțile altora?" „A face astfel filologie este desigur lucru ușor. Acolo unde te părăsește Hermann Paul îți vine în ajutor Miklosich și amîndoi sînt tăiați și copiați cu aceeași îndrăzneală". „... cele spuse sînt suficiente pentru a arăta valoarea filologică a d-lui Philippide". Dar oricine va recunoaște că niște liste de cuvinte și ordinea alfabetică a cuvintelor nu se pot considera drept plagiate. Ca Philippide au procedat, atunci cînd s-au ocupat de schimbările fonetice, toți lingviștii, români sau străini, și însuși Densusianu. Avem a face cu enumerări de fapte banale, care apar la toți lingviștii în același fel, așa că nu prin astfel de asemănări se dovedește un plagiat. De altfel, cum o recunoaște chiar Densusianu, listele de cuvinte ale celor doi învățați nu sînt identice. Trebuie să spunem că, în broșură și în articol, Densusianu afișează față de Philippide și alți profesori ai Universității din Iași o superioritate care nu-i stătea deloc bine unui cercetător tînăr și că utilizează un ton inadmisibil față de niște oameni cu merite (în broșură el consideră, p. 28, pe Philippide un istrion, un clovn). Densusianu era indignat de faptul că, în 1900, Philippide, însărcinat să refere asupra ocupării catedrei de Istoria limbii române de la Universitatea din București, nu fusese de acord cu numirea lui ca profesor la această catedră. Dar opoziția ce i s-a făcut atunci lui Densusianu, și nu numai de către Philippide, se explică în primul rînd prin faptul că tatăl său, Aron Densusianu, fusese extrem de nedrept și chiar ireverențios cu oamenii ca Maiorescu și Eminescu, ca și prin faptul că însuși Ovid Densusianu nu prețuia suficient pe cei doi scriitori cu atîtea merite în cultura română.

[7] Lucrul era știut de Densusianu, dar a fost voit ignorat de el. Însuși Hasdeu procedase la fel integrînd ale sale *Principie de linguistică* în *Istoria limbei române*, pe care intenționa în 1881 s-o scrie, dar pe care n-a mai scris-o. Philippide l-a imitat, desigur, pe Hasdeu cînd a considerat *Principiii de istoria limbii*, primul volum din *Istoria limbii române*, pe care intenționa în 1894 s-o scrie el și a și scris-o începînd din toamna acestui an, pînă în 1896, îmbunătățind-o apoi mereu.

ducere de lingvistică teoretică, atît de necesară într-o vreme cînd neogramaticii reformaseră concepţia despre limbaj şi metodele de lucru. Nici obiecţia că Philippide nu era la curent cu ştiinţa nu corespundea realităţilor, căci în 1894 nu domina în lingvistica romanică alt curent decît cel neogramatic, pe care Philippide îl cunoscuse chiar la sursă; iar afirmaţia că lucrarea lui Philippide era o localizare lipsită de orice importanţă a cărţii lui H. Paul şi pe alocurea chiar un plagiat după cartea acestuia este o calomnie, căci Philippide n-a împrumutat de la H. Paul decît titlul general şi titlurile mai multora din capitolele cărţii, precum şi modul de a concepe şi denumi unele schimbări ale limbii [8]. Discuţia fiecărui mod de schimbare a limbii este la Philippide mai întotdeauna cu totul deosebită de cea a lui H. Paul, aşa încît Iorgu I o r d a n avea dreptate să spună, *Alexandru I. Philippide*, p. 73, că lucrarea lui Philippide „nu seamănă aproape deloc cu modelul" [9]. Rămîn de asemenea cu totul necorespunzătoare realităţilor aprecierile lui S. P u ş c a r i u, din articolul *Adevărurile d-lui Philippide*, în *Convorbiri literare*, anul XLI, 1907, p. 205—208, despre cartea lui Philippide (p. 205): „o localizare cu totul neizbutită după H. Paul, în care [= lucrarea lui Philippide] se găsesc atîtea vederi greşite, etimologii şi explicări lingvistice atît de copilăreşti, o lipsă atît de desăvîrşită de cele mai elementare noţiuni

---

[8] Philippide însuşi scria lui Suchier în legătură cu cartea sa la 23 decembrie 1893 stil vechi (deci stil nou: 4 ianuarie 1894) (vezi *Manuscriptum*, XIV, 1983, n-rul 2 (51), p. 158): „Vei conveni însă că sarcina unui om ca Paul, care a făcut o capodoperă, a fost mai uşoară decît a mea, care voi publica probabil o prostie. Paul este neamţ, care a priceput lesne pe nemţi şi a găsit material bogat adunat de alţii mai înainte. Eu sînt român, care a trebuit să-mi frămînt mintea să înţeleg pe străini — şi nu i-am înţeles întotdeauna — şi n-am găsit nimic adunat de alţii mai înainte. Eu toate exemplele trebuie să le aflu singur, şi dacă vreau să mă gîndesc la adverbele româneşti, trebuie să iau un dicţionar — şi nici dicţionare nu avem — şi să-l răsfoiesc filă cu filă pentru ca să aflu adverbele. Şi tot aşa se petrece lucrul cu cele mai multe forme româneşti, şi cu întreaga sintaxă românească. Noi n-avem o sintaxă". „Cu toate studiile apoi făcute de filologi asupra limbii române, nu te poţi ajuta decît pentru *Lautwandel:* Miklosich, Tiktin etc. etc. n-au făcut decît asta". „Adauge la toate astea că nici nu vreau să traduc pe Paul... nici să-l localizez, aşa cum a făcut Jolly cu lecturile [= lecţiile] lui Whitney. După cum vei vide, eu spun cam acelaşi lucru dar nu tocmai acelaşi lucru [ca Paul]. Mai întîi nu este în firea mea de a mă identifica cu autorul pe care l-aş ceti... După aceea nici n-am înţeles tot ce Paul spune. Ce spune, de pildă, în *Introducere* este pentru mine pură chineză. Şi pe urmă nu mi-am putut niciodată da socoteală pentru ce şi-a înşirat el materia în capitule aşa după cum şi-a înşirat-o... Eu am căutat să înţeleg ceva... şi apoi să lămuresc acel lucru cu exemple cît mai multe, scoase din toate dialectele limbii române, cîte pot fi pînă astăzi cunoscute".

[9] Philippide n-a luat atitudine faţă de cele spuse de D e n s u s i a n u în lucrarea amintită, în broşura din 1900 şi în articolul din 1901. Un răspuns lui Densusianu a dat A. D. X e n o p o l (la rubrica *Note şi discuţiuni*), *Philippide şi Densusianu sau cum se critică la noi*, în aceeaşi revistă, III, n-rul 35, din 1 iunie 1901, p. 520—521; Xenopol a incriminat procedarea lui Densusianu de a pune textele lui Philippide alături de cele ale lui H. Paul, pe coloane paralele, ca în cazul unui plagiat, dat fiind că textele celor doi învăţaţi sînt deosebite. El a afirmat că lipsa de obiectivitate a lui Densusianu, mai exact, reaua lui credinţă, se explică prin furia de care s-a lăsat cuprins acesta din cauza criticilor cam severe ale lui Philippide la adresa lui Ov. Densusianu, din referatul făcut cu privire la activitatea ştiinţifică a celor care candidau la concursul pentru ocuparea catedrei de la Bucureşti. Xenopol a recunoscut însă că Densusianu putea avea dreptate în critica pe care o făcuse, în a doua parte a articolului său, unora din etimologiile date de Philippide în *Principii*. Şi, într-adevăr, Philippide a făcut în această privinţă unele greşeli, nerespectînd nici el, cum a arătat Densusianu, în unele cazuri, legile fonetice ale limbii române. Densusianu a răspuns lui Xenopol în acelaşi număr al revistei, p. 522—523. El afirma cum că n-a spus că Philippide e un plagiator; dar afirmaţia se găseşte în *Pagini din cultura noastră universitară*, p. 7, şi chiar în acest răspuns al lui Densusianu, în care, spre sfîrşit (p. 529), pronunţă din nou cuvîntul *plagiat*, în legătură cu listele de cuvinte ale lui Philippide date ca exemple pentru diferite transformări lingvistice. Densusianu priveşte de sus şi pe Xenopol, răspunzîndu-i pe un tot de asemenea inadmisibil.

de filologie romanică, încît nu cred să existe un om pe lume, care respectînd timpul, să o fi citit întreagă"[10].

Opera sa *Principii de istoria limbii* a fost redactată din septembrie 1893 pînă în iunie 1894[11]. Lucrul rezultă din scrisoarea din 9 iunie 1893, din cea de la 8 octombrie 1893 și din cele următoare, pînă la cea din 7 iulie 1894 (inclusiv), trimise de Philippide lui H. Suchier și publicate de I. Oprișan în *Manuscriptum*, XIV, 1983, n-rul 2 (51), p. 153—154 și 156—162. Această operă cuprinde atît de multe idei noi despre limbă în general și despre limba română în special, încît este de mirare că a putut fi gîndită și redactată numai în acel an universitar. Ea este rezultatul meditațiilor provocate de cele spuse de H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, ediția a II-a, Halle a.d.S., 1886, citit cu mare atenție în vara anului 1893 și după aceea, în timpul redactării lucrării (vezi scrisorile din 9 septembrie 1983 și din 23 decembrie 1893, deja citate), dar și de cele spuse de G. von Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig, 1891, a cărui carte este citată de mai multe ori în *Principii* și care este pomenit și în corespondența sa ca al doilea lingvist a cărui concepție a voit s-o aplice limbii române. Efortul principal l-a făcut Philippide în același timp în care și F. de Saussure, după cum ne informează R. Godel, *Les sources manuscrites de „Cours de linguistique génerale" de F. de Saussure*, Paris, 1957, p. 29—34, a ajuns la noua sa concepție despre limbaj în anii 1893 și 1894. Philippide a împrumutat de la H. Paul multe idei, care atunci constituiau contribuția acestuia la lingvistica generală, și l-a imitat și în ce privește schema generală a cărții; H. Paul făcuse, după W. von Humboldt (care utilizase termenii grecești ἔργον și ἐνέργεια), distincția între *Sprachusus* „uz lingvistic", sau *Usus* „uz", deci „limbă" și *(individuelle) Sprechtätigkeit* „activitate de vorbire (individuală)", deci „vorbire", și dăduse cel dintîi în lumea lingviștilor numele de izolare fenomenului de integrare a unor cuvinte în forme gramaticale și în expesii, deci și fenomenului de aglutinare a unor cuvinte cu altele. Philippide și-a însușit distincțiile în discuție și, în parte, și terminologia lui H. Paul și a vorbit și el de *uz* și *vorbire ocazională*, precum și de *izolare*, termeni care n-au fost însă acceptați de ceilalți teoreticieni ai limbii de după H. Paul și au

---

[10] După aceea, p. 205—206, Pușcariu afirma că el a început a citi această carte pe cînd era student (la Leipzig), dar că, întîlnind în ea etimologia *ridic* < *eradico*, a renunțat de a o mai citi. Mărturisirea dovedește că Pușcariu a avut din capul locului o atitudine ostilă față de Philippide, atitudine care a dus în mod fatal la relațiile bine cunoscute, de mai tîrziu, dintre cei doi lingviști români. Aprecierile din 1907 despre *Principii* se explică însă, în special, prin aceea că Philippide, în articolul său *Rumänische Etymologien*, I, din *ZfrPh*, XXXI, 1907, p. 281—283 (articolul întreg, p. 281—309), făcuse constatarea că Pușcariu n-a citat sursele a 61 de etimologii din opera sa *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, Heidelberg, 1905, ceea ce însemna a-l acuza de plagiat (cuvîntul *plagiat* însă nu apărea). Este greu de spus dacă avem a face cu scăpări din vedere ale lui Pușcariu sau cu o metodă — evident condamnabilă — de prezentare a faptelor etimologice. Philippide mai făcea lui Pușcariu și alte obiecții (p. 285—286), asupra cărora nu dăm informații.

Cartea lui Philippide n-a plăcut nici lui G. Weigand; ne-o spune S. Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, p. 36: citind *Principiile*, Weigand a notat pe marginea ei: „prostie", „ridicol", „fantastic", apoi a așezat-o în rafturile bibliotecii seminarului său, unde era la dispoziția studenților (cum arată Pușcariu, *ibid.*, Weigand a folosit astfel de expresii și mai tîrziu, — și chiar în recenziile sale, — despre alți cercetători români).

[11] Cum am spus mai sus, § 2, un pasaj din lucrarea *Știința noastră*, din 1885, pe care Philippide n-a publicat-o, anume despre activitatea lui Hasdeu ca cercetător al influenței traco-dacice asupra românei, a fost integrat, cu unele schimbări, în *Principii*. El pare a fi singurul text din *Principii* redactat mai înainte de 1893.

căzut în desuetudine [12]. Dar termenii aceștia constituiau la 1880—1900 un progres față de lingvistica anterioară. Pe de altă parte opera lui Philippide se caracterizează și printr-o serie de contribuții personale la teoria limbii. Cum au arătat Teodor Roșculeț, *Rev. cr.*, III, 1929, p. 89—94, și Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, București, 1969, p. 74—80, învățatul ieșean a luat în considerare unele cauze de schimbare a limbii pe care H. Paul le pierduse din vedere, anume ritmul, adică tendința spre frumos — de fapt, spre frumosul formal, adică, în cazul limbii, în domeniul sunetelor —, lămurirea psihică a cunoștințelor, adică continua evoluție a gîndirii, și voința sau legiuirea, adică legiferarea, iar o altă cauză de schimbare a limbii, ca diferențierea, pe care Paul o concepea numai ca o diferențiere de sensuri, Philippide o concepea și ca o diferențiere de simboale (= de semne). Faptul că Philippide explică o serie de schimbări ale limbii prin dezvoltarea continuă a gîndirii, presupunînd că limba se adaptează progresului cunoștințelor și gîndirii, îl apropie de W. von Humboldt și de H. Steinthal, care gîndeau la fel — ceea ce nu se poate întîlni la H. Paul, care pleca numai de la teoria asociaționistă a lui Herbart. Desigur că Philippide a ajuns la această concepție nu sub influența directă a lui W. von Humboldt și a lui H. Steinthal, ci indirect, prin G. von der Gabelentz, și, mai înainte, prin opera altor învățați, poate chiar Hasdeu (Philippide gîndea astfel chiar în 1885). La aceste aspecte ale cărții lui Philippide făceau desigur aluzie recenzenți ca W. Meyer-Lübke, *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, XVI, 1895, col. 170, și H. Suchier, *Literarisches Zentralblatt*, 46, 1895, col. 1051, cînd spuneau că opera lui Philippide este „o prelucrare și o transformare originală a ideilor lui H. Paul și că rezolvarea problemelor puse de H. Paul a progresat" (vezi citatele exacte, în traducere română, la Roșculeț, *op. cit.*, p. 90, și Iordan, *op. cit.*, p. 73—74). Se mai adaugă, ca o contribuție personală a lui Philippide, și clasificarea schimbărilor lingvistice în trei mari categorii, după cele trei mari cauze care le provoacă: comoditatea, nevoia de claritate și voința [13].

E interesant de adăugat că, spre deosebire de G. I. Ascoli, de C. Nigra și de unii neogramatici, ale căror teorii, desigur, atunci nu le cunoștea, căci nu erau înregistrate de H. Paul în lucrarea sa, în *Principii*,

---

[12] Dacă termenii în discuție nu erau cei mai potriviți, nu trebuie să uităm faptul că unul din termenii întrebuințați de F. de Saussure, *langue* (în germană *Sprache*, în românește *limbă* etc.), nu era perfect adecvat, el avînd și alte sensuri decît cel relevat de învățatul genevez: „limbaj" (= „facultatea de a vorbi"), „vorbire", pentru care motiv unii învățați îl întrebuințau punîndu-l între semnele citării, iar alții au recurs la alți termeni, ca *sistem*, *competență lingvistică*, *cod*. Trebuie să spunem că Ov. Densusianu, în dorința de a-și bate joc cu orice preț de Philippide și a-i reduce meritele la nimic, îl critică, *art. cit.*, p. 421—422, că vorbește mai des decît H. Paul de *uz* (el zice: vorbirea uzuală) și de *vorbirea ocazională*. Astăzi, cînd această distincție apare fundamentală în lingvistică, vom avea despre Philippide, în această privință, o părere cu totul deosebită de aceea a lui Densusianu.

[13] De fapt și H. Paul vorbise de comoditate ca o cauză de schimbare a limbii, dar numai cu ocazia schimbărilor fonetice: despre claritate învățatul german nu putea vorbi, pentru că nu distinsese procesele de diferențiere a semnelor de cele de diferențiere a sensurilor și nu ajunsese să considere conturarea psihică a cunoștințelor ca o cauză aparte de schimbare a limbii (despre claritate nu se putea vorbi decît în aceste două cazuri). Trebuie să spunem că și von der Gabelentz admitea drept cauze de schimbare a limbii comoditatea și claritatea (vezi ediția 1891, p. 191—195). Dar, la acest învățat, studiul cauzelor schimbărilor limbii se pierde în mulțimea de paragrafe în care este împărțită cartea, iar distincția în discuție nu a fost folosită pentru a da un plan cărții. Putem pretinde totuși că Philippide a admis claritatea drept o cauză de schimbare a limbii tot sub influența lui von der Gabelentz.

Philippide consideră și evoluția fonetică a limbilor ca fiind provocată de spirit, nu de organele articulatorii (vezi p. 173).

§ 4. Dar mai este încă ceva de spus despre cartea lui Philippide în comparație cu aceea a lui H. Paul, și faptul a fost relevat deja de Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 75: H. Paul tratează în *Prinzipien* nu numai despre principiile de schimbare a limbii, ci face și analiza limbii. O serie de capitole din cartea sa sînt lingvistică sincronică: astfel e cazul capitolelor intitulate *Die syntaktischen Grundverhältnisse, Psychologische und grammatische Kategorie, Kongruenz, Die Scheidung der Redeteile.* Philippide a înlăturat aceste capitole, cu excepția celui despre categoriile gramaticale și despre categoriile psihologice (de fapt, el tratează în acest capitol numai despre discordanța dintre categoriile gramaticale și cele psihologice), și a împărțit materia numai după felurile și cauzele de schimbare a limbii, reducînd la minimum discuțiile de analiză a limbii, pe care le-a considerat în genere cunoscute. Dintre faptele de lingvistică statistică, H. Paul a renunțat numai la cele de fonetică descriptivă, care nu sînt discutate nici la Philippide; operele lor nu prezintă un capitol despre sunetele static considerate, deși găsim în ele unul despre schimbarea sunetelor [14]; pe cînd la H. Paul, alături de capitolul despre raporturile sintactice fundamentale, avem și unul despre schimbările sintactice, considerate pe drept de el ca schimbări de înțeles; dar la capitolele intitulate *Kongruenz* și *Die Scheidung der Redeteile* nu se mai discută schimbările acestora (schimbările de acord și apariția sau dispariția unor părți de vorbire). Apoi avem la Paul un capitol despre apariția formării cuvintelor și a flexiunii; Philippide n-a mai tratat despre apariția formării cuvintelor — în fond crearea sufixelor și prefixelor — și a introdus discuția despre formarea flexiunii la capitolul despre izolare. La amîndoi lipsește un studiu descriptiv despre lexic. Dar el există cumva în operele lor, căci amîndoi discută la capitolul intitulat *Schimbarea sensului* și schimbări lexicale de sens; pe de altă parte, învățatul german discută odată cu schimbările grupelor de cuvinte *(Verschiebungen in der Gruppierung der etymologisch zusammenhängenden Wörter)* și formarea flexiunii, iar Philippide discută crearea și dezvoltarea lexicală la capitolul *Lămurirea psihică a cunoștințelor.*

Paul credea că descrierea limbii e istorie, dar imperfectă, că nu se pot observa, adică nu pot exista, în limba static considerată (el zicea: uz, uz lingvistic) raporturi (el zicea: nexuri) cauzale (ele nu sînt fapte, ci abstracții, cf. *Prinzipien*, ed. a V-a, p. 24). Pe cînd Philippide, care în 1894 nu și-a clarificat perfect ideile în această privință, căci n-a considerat cele două preocupări (operații, demersuri) ca două subdiviziuni aparte ale lingvisticii, tot atît de îndreptățite și una și alta, sau nu le-a considerat ca forme diverse ale lingvisticii, a înțeles totuși că descrierea limbii și studierea schimbărilor ei sînt operații deosebite și a eliminat din obiectul de studiu al lucrării sale tot ce era descriere, pentru a se ocupa numai de schimbări și de cauzele lor. Deci, la el, istoria limbii devine egală cu gramatica istorică a limbii. Aceasta a pregătit terenul pentru separarea celor două lingvistici, în special pentru considerarea descrierii limbii ca o ramură aparte a lingvisticii, cea care se ocupă de analiza limbii, lucru pe care Philippide l-a făcut în 1914, în *Introducere în știința limbii*, în mod independent de F. de Saus-

---

[14] H. Paul n-a introdus în opera sa o discuție despre sunete —, și Philippide l-a urmat în această privință —, probabil pentru că sunetele erau considerate pe atunci, ca și azi, drept obiectul de studiu al unei științe deosebite de lingvistică, fonetica.

sure și de J. Baudouin de Courtenay (vezi și mai jos, § 14). Așa încît lucrarea lui Philippide rămîne, după aceea a lui von der Gabelentz, care era realizată totuși după un plan inacceptabil, prima lucrare pe plan mondial care tratează lingvistica evolutivă (diacronică) generală separat de lingvistica descriptivă. Și Philippide a făcut aceasta în unele privințe mai bine decît a făcut-o F. de Saussure în *Cours de linguistique générale*, care n-a ținut seamă de o serie de descoperiri ale lui H. Paul, nici de concepția lui W. von Humboldt și G. von der Gabelentz despre limbaj ca expresie a felului de a fi al unui popor și a concepției acestuia despre lume (Philippide a realizat deja în 1885, și apoi în 1894, sinteza dintre cele două tendințe ale lingvisticii de atunci). Trebuie să vedem în aceasta un alt mare merit al său, căci nici un alt lingvist n-a mai făcut în vremea aceea și nici mai tîrziu această sinteză [15]. Dacă vrem să tragem din acestea o concluzie, *Principii de istoria limbii* ne apare nu ca un plagiat după H. Paul, cum a spus cu o rea-credință de neimaginat la un om ca el, Ovid Densusianu, și nici ca o modestă prelucrare a lui H. Paul, cum au spus alții, ci ca un pas important în istoria lingvisticii mondiale, între altele și spre concepția pe care o avea atunci Baudouin de Courtenay, pe care și-o crea chiar în 1894 F. de Saussure și care, după apariția cursului acestuia din urmă, va deveni generală. Philippide n-a cunoscut opera lui Baudouin de Courtenay, operă pe care n-o cunoșteau atunci decît puțini lingviști din Occident. Dar el cunoștea opera lui von der Gabelentz; și totuși Philippide a ajuns la această concepție (separarea schimbărilor de stări) fără influența acestui învățat.

§ 5. Dar meritele acestei cărți în domeniul lingvisticii generale nu constau numai în faptul că autorul ei a unit lingvistica asociaționistă cu cea etnopsihologică, în faptul că a văzut principii de schimbare noi față de H. Paul și în faptul că a separat net studiul stărilor limbii de studiul schimbărilor limbii. Cînd H. Paul a căutat să identifice și să studieze principiile de schimbare a limbii, el nu s-a gîndit să descopere cauzele schimbărilor lingvistice. Probabil, lucrul acesta i se părea mai greu, și de altfel, după elaborarea lucrării în discuție, a scris în articolul *Methodenlehre der germanischen Philologie*, din *Grundriss der germanischen Philologie*, ediția a II-a, 1898, p. 219—220, că nu sînt cunoscute cauzele schimbărilor fonetice, adică ale celor mai importante schimbări lingvistice, care preocupau atunci pe lingviști. Așadar ceea ce Paul numise *principii* erau categorii de schimbări lingvistice: schimbarea fonetică, schimbarea semantică, analogia, contaminația, crearea primitivă (onomatopeea), izolarea, amestecul vorbirilor (împrumutul), diferențierea semantică sînt într-adevăr categorii de schimbări, și nu cauze, chiar dacă Philippide însuși le identifica în *Introducere*,

---

[15] Îmbinînd lingvistica etnopsihologică a lui W. von Humboldt și a lui H. Steinthal cu lingvistica asociaționistă a lui H. Paul, a lui K. Brugmann și a altora, Philippide a creat tocmai concepția care se impunea; căci în psihicul omenesc există fenomene asociative; dar există și ceva specific individului și colectivităților, fie acestea din urmă un trib, un popor, o ramură a unui popor. Desigur, un psiholog și un lingvist ca Steinthal, creatorul etnopsihologiei, nu disprețuia psihologia asociaționistă; și lingviștii asociaționiști au plecat și de la el cînd au vorbit despre analogie (în domeniul simboalelor limbii) sau despre atracție și diferențiere în domeniul sunetelor limbii. Și însuși W. von Humboldt a făcut lingvistică etnopsihologică și lingvistică asociaționistă (el a luat în seamă și fenomenele de analogie). Dar Steinthal n-a realizat sinteza între cele două lingvistici, pentru că ele nu existau atunci separat una de alta, ci erau îmbinate într-o singură lingvistică, cu rudimente dintr-o concepție și din alta.

p. IV, cu cauzele. Deși neogramaticii trăiau în epoca determinismului științific și filozofic, ei nu se gîndeau să se ocupe tocmai de cauzele schimbărilor limbii, și numai întîmplător făceau aceasta. Astfel, era evident, de exemplu, că onomatopeea avea și o cauză a ei, deosebită de cauzele de la baza altor schimbări lingvistice. O cauză fundamentală de schimbare și de structurare a limbii identificase deja W. von Humboldt: evoluția continuă a spiritului; dar neogramaticii, pe care îi interesau prea puțin diversele structuri ale limbilor de pe glob și se ocupau prea puțin și cu lexicul, nu-și mai puneau problema cauzelor acestor structuri și problema cauzelor pentru care lexicul unei limbi se prezintă într-un fel oarecare [16].

Dar, deși Philippide identifica principiile cu cauzele, el a văzut că trebuia să spună ceva și despre cauzele adevărate ale schimbărilor lingvistice, neglijate de H. Paul, — ceea ce însemna și a spune ceva despre structurile lingvistice — ; deja în 1885, dar și sub influența cărții lui G. von der Gabelentz din 1891, el gîndea ca W. von Humboldt: spiritul este cauza tuturor schimbărilor limbii, admițînd însă că acest spirit și limba, în adaptarea ei la spirit, sînt supuse determinismului. Dar, sub influența psihologismului dominant al epocii, Philippide dădea numele de psihic spiritului și considera drept o dezvoltare sau clarificare psihică dezvoltarea spirituală a unui popor sau a umanității, clarificarea care are loc în domeniul spiritului [17]. Astfel se explică apariția în opera sa *Principii de istoria limbii* a unui capitol nou, intitulat *Lămurirea psihică a cunoștințelor*, consacrat unei cauze importante de schimbare a limbii, despre care H. Paul nu vorbește. Ajungînd la o asemenea concepție, care, după cum am văzut, § 4, era în fond aceea a lui W. von Humbold și G. von der Gabelentz, Philippide depășea pe Paul nu numai prin aceea că distingea un principiu nou, dar și prin însuși faptul că trecea la studiul cauzelor de schimbare înseși. Și cum Philippide a constatat că alte schimbări, ca cele fonetice, analogia, metateza, împrumutul etc., se puteau considera drept efecte ale unei cauze comune, comoditatea indivizilor vorbitori [18], iar altele, studiate în parte de H. Paul, se datorau voinței indivizilor vorbitori, el a distins

---

[16] Dificultatea de a descoperi cauzele schimbărilor fonetice și pe cele ale schimbărilor morfologice și sintactice îi determinau pe neogramatici să fie sceptici față de teoriile lui W. von Humboldt, reluate de H. Steinthal și de G. von der Gabelentz. Tocmai pentru că Steinthal și Lazarus se ocupau de multe limbi neindo-europene, cu structuri foarte deosebite, trebuiau să-și pună problema cauzelor diverselor structuri lingvistice.

[17] Philippide a respins, în general, în 1894, psihologismul epocii. El nu putea vorbi de reprezentări, ci de cunoștințe, chiar cînd discuta analogia, de exemplu. Bănuiesc că el era influențat în această privință de Johann Eduard Erdmann, fostul său profesor de filozofie de la Universitatea din Halle. Dar deja înainte de călătoria în Germania, Philippide avea o concepție filozofică care nu era aceea a lui Paul. Astfel Paul integra și istoria la științe, pe cînd Philippide, în *Introducere în istoria limbei și literaturei române*, p. 5, considera știință numai cunoașterea despre general. Era o concepție greșită, sau, dacă vreți, o terminologie greșită. Dar, pe această concepție-terminologie, Philippide a grefat concepția lui H. Paul (din primele pagini ale *Principiilor* se vede că el socotea istoria și știința ca realități deosebite). Mai tîrziu — în 1914 — el a renunțat la acest punct de vedere filozofic greșit.

Pe de altă parte, cum am arătat deja, H. Paul nu vedea că sistemul morfologic și cel sintactic se adaptează gîndirii, spiritului, dezvoltării cunoștințelor omenești. Philippide nu uită acest lucru, spus deja de von Humboldt, dar nu-l exprimă în termeni filozofici (de filozofia spiritului), adică recurgînd la cuvîntul *spirit*, ci cu termeni psihologici, care nu sînt termenii cei mai reușiți: lămurirea psihică a cunoștințelor. Din cartea sa rezultă clar că el era un psihologist, care însă vorbea de cunoștințe, nu de reprezentări. Totuși termenul de la 1894 e o pregătire pentru terminologia de mai tîrziu: aceea de bază psihologică, și pentru concepția despre adaptarea limbii la baza de articulație.

[18] Cele de ritm, adăugate de el, de asemenea, celor distinse de H. Paul, rezultate din tendința spre frumos a indivizilor vorbitori, i se păreau a avea la bază tot un fel de comoditate.

trei cauze ale schimbărilor limbii: comoditatea, claritatea și legiuirea. Era cu totul altceva decît făcuse H. Paul; dar în aceeași vreme sau ceva mai tîrziu vom întîlni o asemenea clasificare a schimbărilor limbii la Anton M a r t y (vezi O. F u n k e, *Studien zur Geschichte der Sprachphilosophie*, p. 132—133). Philippide, care deci, spre deosebire de neogramatici, se ocupa și de cauze, n-a putut face distincția clară între categoriile de schimbare a limbii și cauzele acestor schimbări (am spus că a considerat drept cauze principiile distinse de P a u l, deși ele erau numai feluri de schimbare). Această confuzie între clasele de schimbări și cauzele schimbărilor l-a stăpînit toată viața; ea se găsește și în *Orig. rom.*, deși în această operă Philippide a ajuns să vadă adevărata cauză și în domeniul dezvoltării fonetice: anume schimbarea organelor articulatorii de la o epocă la alta prin propria evoluție a bazei de articulație sau prin amestec cu alte popoare. În lumina concepției sale despre limbaj din *Orig. rom.*, Philippide ar fi trebuit să nu mai distingă un principiu al alunecării sunetelor (al schimbării sunetelor) și altul al metatezei, ci să vorbească de unul al schimbării bazei articulatorii și să admită că unele din cauzele schimbărilor semantice distinse în *Principii* sînt tocmai clarificările de cunoștințe din mintea indivizilor vorbitori. Dacă ar fi distins aceste cauze și le-ar fi studiat la începutul lucrării sale, celelalte categorii de schimbări lingvistice și-ar fi luat locul adevărat în expunerea sa și s-ar fi separat net de cele despre care am vorbit. Nefăcînd însă aceasta, în *Principii de istoria limbii*, principiile distinse de el pe baza rezultatelor la care ajunsese H. P a u l trebuiau să-i apară ca nu bine distincte unele de altele, cum o spune în *Concluziile* cărții sale (p. 272—273).

Așadar, în ce privește cauzele de schimbare a limbii, în *Principii*, Philippide încă are o concepție nebuloasă: el susținea atunci (p. 169—173) că schimbările fonetice se explică prin dezvoltarea psihică a popoarelor (p. 173: „limba, această imagină infidelă a psihicului") și deci nu vedea că deosebirile dintre fr. *chat* și rom. *mîță*, date ca exemple acolo (p. 173), nu se explică prin psihic, prin cunoștințe, prin gîndire. În *Concluzii*, la p. 272—274, în special p. 273, el spunea că nu se poate separa ceea ce este psihic de ceea ce este fizic, că un fenomen lingvistic fizic este deci și psihic. Dar meditațiile sale ulterioare, ca și influența altor lingviști, îl vor determina mai tîrziu să separe net fenomenele de limbaj fizice de cele psihice, chiar dacă face mai departe teoretic confuzia între categoriile de schimbare și cauze (atît în *Introducere în știința limbii* cît și în *Orig. rom.*). De fapt, deși în 1894 spunea că organele articulatorii au un rol în modificarea sunetelor, el nu explica astfel schimbările fonetice, ci le considera drept o manifestare a unei comodități pe care n-o explicita.

§ 6. Philippide n-a dat atunci o denumire lingvisticii generale, cum nu dăduse nici H. P a u l. Expresia l i n g v i s t i c ă g e n e r a l ă era în uz în acea vreme în Germania, dar, la S t e i n t h a l, *Abriss der Sprachwissenschaft*, Berlin, 1871, și von der G a b e l e n t z, ea era concepută ca știința facultății de a vorbi și ca știința despre dezvoltarea generală a limbajului de la origini și pînă azi, iar nu ca știința despre aspectele generale ale limbajului. Philippide, interesat să dea o metodologie riguroasă cercetărilor de istoria limbii române, nu se putea inspira decît prea puțin din cartea lui von der Gabelentz, care se ocupa mai mult de lingvistică decît de limbi și nu discuta amănunțit diversele tipuri de schimbări ale limbii. Aceste lucruri se găseau însă amplu studiate în cartea lui H. Paul. G. von der G a b e l e n t z distingea trei feluri de lingvistică (și această distincție

dădea și planul cărții): 1. cercetarea unei singure limbi, mai clar: a fiecărei limbi în parte (die einzelsprachliche Forschung); 2. cercetarea genetic-istorică a limbilor și 3. lingvistica generală, concepută în felul deja arătat. Dar, distingînd aceste subdiviziuni în cadrul lingvisticii, descrierea limbii și istoria limbii nu se mai separau net una de alta, iar lingvistica generală cuprindea mai mult decît studiul despre ceea ce este general în limbaj. Refuzînd această distincție a lui von der Gabelentz, Philippide refuza și termenul l i n g v i s t i c ă g e n e r a l ă. Știința despre limbaj în general rămînea să fie numită de Philippide, ca și de Paul, cu expresia nepotrivită (pentru că se referea la faptele înseși care constituiau obiectul științei) de p r i n c i p i i d e i s t o r i a l i m b i i (mai potrivit ar fi fost: p r i n-c i p i i l e l i m b i i, eventual: l i n g v i s t i c i i). Expresia l i n g v i s-t i c ă g e n e r a l ă, cu sensul de teoria generală a limbilor, a fost acceptată de la Steinthal și de von der G a b e l e n t z, de F. de S a u s s u r e și de elevul acestuia, A. M e i l l e t. Ea n-a fost acceptată de Philippide nici în cursul de *Introducere în știința limbii*, redactat în 1914, nici în *Originea românilor*.

§ 7. *Principii de istoria limbii* a lui Philippide ni-l arată pe învățatul ieșean ca un adept al pozitivismului filozofic. Ion P e t r o v i c i a relevat în *Alexandru Philippide în evoluția culturii românești (Academia Română, Discursuri de recepție)*, București 1935, p. 13, faptul că A. Philippide a apreciat în articolul său *Idealuri*, din numărul jubiliar al revistei *Convorbiri literare*, publicat la 25 de ani de la apariția acesteia (1892), Junimea „ca o societate care practică *pozitivismul*" și „o laudă pentru faptul de a nu fi subordonat munca științifică unor idealuri străine, fie patriotice, fie sociale (aci era aluzie la concepția lui Dobrogeanu-Gherea, cu care de asemeni a polemizat)". La p. 14, Petrovici pretinde că epitetul de pozitivist se potrivește Junimii, dar că se potrivește mai bine lui „Philippide însuși, care întrupează integral pozitivismul, chiar cu excesele și curiozitățile sale"; „în paginile lui Philippide își găsesc adeseori ecoul, pe lîngă esența sănătoasă a acestei concepții, și unele miopii teoretice, care însoțesc cam de regulă o doctrină, mai ales la întîiele ei apariții. Se întîlnesc risipite în opera lui Philippide multe din ideile fixe ale lui Auguste Comte, fără ca de altfel să pretindem că ar fi vorba aicea de o nemijlocită influență a filosofului francez". Și Petrovici continua (p. 14—15): „Firește, este o dovadă de pozitivism excelent, atunci cînd Philippide se ridică în contra simplificării dogmatice a lucrurilor și a pretențiunii de a rosti ultimul cuvînt, în limpezi formule definitive, — afirmînd că adevărul nu constă „în ceva precis și lustruit ca un diamant: toate preciziile și lustruirile sînt semnele slăbiciunii minții de a pricepe adevărul, care este nebulos și încurcat" [*Principii de istoria limbii*] (p. 287). Dar paralel cu aceste precepte metodologice de valoare permanentă, mai întîlnim și unele aversiuni caracteristice pozitivismului fanatic, ca aceea împotriva metafizicii, despre care spune: „ori că știe cineva metafizică ori că nu știe nimic, e tot una", nedreptățind o speculație care s-a dovedit adeseaori fecundă și care, dacă a fost efectiv un cîmp de controversă, împărtășește această slăbiciune și cu filologia, unde controversele nu sînt mai puțin ireductibile și mai puține. De asemeni cînd ironizează certitudinea experienței interne, siguranța simțului intim — „vorbă goală, zice dînsul, această siguranță" — nu face decît să repete o prejudecată a lui Comte, care exclusese psihologia introspectivă din ierarhia științelor pozitive. Tot așa cînd ridiculizează logica, denumind-o știința formelor goale, ceea ce putea fi întrucîtva adevărat, de logica scolastică,

statică și imutabilă, nu însă de orice logică, în orice caz nu de logica dinamică, ce se ține pas cu pas de progresele științei abstrăgîndu-i metodele și fiind o emanație a spiritului științific însuși".

Sîntem de acord cu aceste observații ale lui Ion Petrovici. Vom spune numai că ceea ce înțelegea el prin m e t a f i z i c ă este ceea ce se numește mai bine o n t o l o g i e, aceasta fiind în genere știința cea mai generală despre realitate: știința structurii și naturii materiei și știința naturii vieții și a psihicului sau spiritului. Petrovici arăta apoi (p. 15) că Philippide zeflemisea știința de predilecție a lui M a i o r e s c u, logica. Aceasta ne arată o oarecare independență de gîndire a lui Philippide față de Maiorescu, independență de gîndire care se va accentua la puțini ani după aceea. Adăugăm însă că, în faza ultimă a gîndirii sale, reprezentată de *Orig. rom.*, Philippide va considera logica (= inducția și silogismul) drept singura metodă, împreună cu experiența, de creare a științei (vezi *Orig. rom.*, I, p. 260—261).

Trebuie să spunem însă că, în această fază a gîndirii sale, Philippide a fost deschis și altor influențe filozofice. Astfel, în *Principii*, p. 174 găsim: „În acest tremur general, care face să onduleze natura, nenumărate forme apar și dispar în masa totului". Avem aici a face, desigur, cu o influență a teoriei ondulației universale a materialistului V. C o n t a, pe care, trebuie să credem, l-a cunoscut personal [19].

Această puternică înclinare a lui Philippide pentru filozofie explică în parte și de ce el a luat ca model al cărții sale lucrarea de lingvistică generală a lui H. P a u l, și nu alte lucrări de lingvistică generală ale vremii. Căci în cartea lui H. P a u l se găsesc atîtea considerații interesante și juste asupra structurii științelor sociale, încît trebuie să concludem că ea este una din cărțile de lingvistică cele mai „filozofice" din toate timpurile (găsim în ea anume o filozofie a științelor sociale). Citind această carte, Philippide, care era și el, deja de la 1888, ba chiar de la 1881, un spirit impregnat de filozofie, s-a regăsit oarecum pe sine, deși punctul său de vedere filozofic era în unele privințe deosebit. Cum deja am spus mai sus, § 3, și § 4, nota 15, de la 1880 la 1900, cartea lui H. Paul era singura pe care o putea folosi un lingvist care voia să se lămurească asupra proceselor de schimbare a limbii (von der G a b e l e n t z nu oferea ceva clar și sistematic în această privință). De aceea Philippide a plecat de la ea. Dar caracterul filozofic al cărții desigur l-a captivat, și aceasta a fost o a doua cauză a adeziunii sale la cartea lui H. Paul, deși el a eliminat din ea anumite aspecte, anumite idei, cele care constituiau filozofia învățatului

---

[19] Ion Petrovici spune, p. 19, că, spre sfîrșitul vieții, Philippide a părăsit determinismul și a cochetat „cu ideea de hazard", în articolul *Coincidențe*: e o greșeală: hazardul există și în cadrul unei realități care se conduce după legi deterministe (deși el se întîlnește în mod firesc într-o realitate în care domnește principiul libertății). Pentru concepția filozofică a lui Philippide sînt interesante de relevat următoarele pasaje din *Pseudoștiință contemporană*, în *Viața românească*, anul VI, 1911, vol. XXIII, p. 58: „Și dacă fenomenele fonetice pleacă din Psyche, este aceasta un motiv ca la ele să nu se observe regularitatea și exactitatea matematică din fenomenele fizice? Psyche nu face și ea parte din natură întocmai ca și fenomenele fizice? Este posibilă în general *neregularitatea?* Nu cumva această neregularitate este bazată numai pe extraordinar de marea variabilitate a fenomenelor psihologice, pe care conștiința cea atît de mult lăudată nu o poate stăpîni nici măcar atît cît, foarte necomplect de altfel și pe acest din urmă teren, stăpînește fenomenele fizice?". P. 64: „Dacă înțelege d-sa [= Elise R i c h t e r] prin această *conștiință* [sublinierea lui Philippide], conștiința naturii, celei independente de om, n-am nici o întîmpinare de făcut [autoarea vorbise de caracterul conștient al faptelor de vorbire]. Dacă însă crede că *eul* este conștient de asemenea procese fizice [ca schimbările fonetice], apoi atunci mă îndoiesc foarte mult și protestez în numele bunului simț".

german. Pentru mine este clar că nici D e n s u s i a n u, nici P u ş c a r i u, care nu se preocupau deloc de filozofie, n-au putut găsi în cartea lui H. Paul ceea ce a găsit Philippide: nu numai un îndreptar în lingvistică generală şi o teorie despre limbaj în genere, dar şi o lucrare de filozofie [20].

§ 8. Lucrarea lui Philippide din 1894 este o adevărată capodoperă nu numai ca gîndire, dar şi ca stil. Aici apare acelaşi stil pe care îl găsim în lucrarea sa de licenţă, *Încercare asupra stării sociale a poporului român*, Iaşi, 1881, şi chiar în *Introducere în ştiinţa limbei şi literaturei române*, Iaşi, 1888. Este stilul înalt, cu perioade largi, de un retorism nobil, care convine perfect şi spiritelor celor mai cumpănite. În *Principii*, ca şi în *Încercare asupra stării sociale a poporului român în trecut*, Philippide se dovedeşte a fi un literat, un artist; avem în aceste lucrări o frază inspirată, care-şi are originea în unele texte latine, citite de autor în original; avem şi numeroase figuri de stil, deci stilul imagé; ceva din acestea se vor păstra şi în lucrările de mai tîrziu, cînd totuşi Philippide a renunţat la un asemenea stil, pentru a practica cel mult un stil energic. Se pare că *Gramatică elementară a limbii române* şi *Dicţionarul limbii române* au constituit şcoala noului stil.

Dar acest stil înalt prezintă surprize pe care nu le găsim, dacă nu ne înşelăm, la nici unul din scriitorii şi oamenii de ştiinţă ai vremii: în frazele largi, mai mult sau mai puţin retorice, în care apar şi moldovenisme de tot felul (fonetice, morfologice, sintactice, lexicale), găsim şi unele cuvinte vulgare, — care contrastează cu stilul general al lui Philippide —, şi chiar unele construcţii neromâneşti, în domeniul sintaxei, în special o topică diferită de cea obişnuită în limba literară. Acest stil se găseşte la el cel puţin începînd de la articolul *Idealuri (Convorbiri literare*, XXV, 1891, şi XXVII, 1893), şi apare şi în rapoartele prezentate de Philippide cu diferite ocazii. Am spus că Philippide face în această carte şi filozofie, dar modul filozofic de a vedea lucrurile dă o coloratură foarte personală stilului său [21].

---

[20] Densusianu chiar mărturiseşte că nu aprecia cartea lui H. P a u l. În partea a doua a articolului său din *Noua revistă română*, p. 420, el afirmă despre ea: „Era o carte bine apreţiată în Germania, deşi unele principii cuprinse în ea erau simple constatări făcute de mult. Pentru d-l Philippide — deprins pînă atunci cu o literatură filologică ce face şi azi deliciile colegului d-sale d-l Caragiani — o asemenea carte era o adevărată revelaţie şi descoperirea ei a fost desigur salutată cu un triumfător εὕρηκα. Descoperitorul găsea în ea tot ce-i trebuia, după gustul său de savant format în biblioteca Universităţii din Iaşi: titlu impunător, principii cu cari să poţi uimi pe cîţiva naivi, fraze lungi şi încurcate sub cari să-ţi ascunzi lipsa de idei şi, în totul, un volum prezentabil de vreo 350 pagini". Deci, după Densusianu, însuşi H. Paul era cu mult mai prejos decît ar fi indicat faima de care s-a bucurat şi se mai bucură încă în Germania.

[21] Acest stil din *Principii* n-a plăcut lui Ov. D e n s u s i a n u (vezi articolul *Cum se falsifică la noi titlurile ştiinţifice* în *Noua revistă română*, III, 1901, p. 451) atît din cauza moldovenismelor întrebuinţate, cît şi din cauza elementelor vulgare, prin care Philippide îşi varia stilul, împestriţînd cu ele chiar frazele sale ample, scrise în stilul înalt. Dar Densusianu respingea stilul lui Philippide şi pentru acele construcţii „neromâneşti", care, e drept, există în stilul lui Philippide, dar nu sînt supărătoare, ba dimpotrivă, dau scrisului lui Philippide o notă aparte. Densusianu nu are decît în parte dreptate: moldovenismele au caracterizat nu numai stilul lui Philippide, dar şi stilul mai tuturor scriitorilor moldoveni de pînă la mijlocul secolului nostru, iar, prin vulgarismele sale, Philippide este unul din scriitorii cei mai interesanţi ai epocii şi, în unele privinţe, un precursor al lui T. A r g h e z i, care a îmbinat de asemenea vulgarismele cu stilul înalt. Desigur, unele din vulgarismele lui Philippide şi unele din figurile sale de stil sînt supărătoare sau de prost gust. Dar nu se poate respinge în întregimea lui acest stil, cum face Densusianu, şi adesea acest stil face farmecul personalităţii lui Philippide. Se ştie că Densusianu a avut o concepţie foarte limitată despre posibilităţile stilistice ale limbii române literare, respingînd toate elementele dialectale şi vulgarismele, pentru a se realiza o limbă literară cît mai unitară. De altfel şi stilul lui D e n s u s i a n u are defecte, asupra

§ 9. Ca mai toate cursurile universitare ale lui Philippide și cursul de *Fiziologia sunetelor* are două redacții: una veche, scurtă, și una nouă, dezvoltată, în parte cu alt plan și cu alte probleme decît prima. Philippide a dat prima redacție a acestui curs în anul universitar 1894—1895, cînd el a predat studenților întîia oară această materie, împreună cu istoria sunetelor limbii române: aflăm lucrul din scrisoarea lui către Suchier, din 16 noiembrie 1894 (*Manuscriptum*, XIV, 1983, n-rul 3 (52), p. 166; scrisoarea continuă la p. 167): „acum fac fiziologia sunetelor și la sfîrșitul anului voi sfîrși istoria sunetelor". La cîtva timp după aceea (poate chiar în 1896—1897, cînd el și-a reluat ciclul), Philippide a îmbinat acest curs cu cel de *Principii* [22]; începînd din 1914, el l-a făcut împreună cu cel de *Introducere în știința limbii*, repartizînd acestuia primul semestru, iar cursului de *Fiziologia sunetelor*, pe cel de al doilea. Cursul cuprinde de fapt și expuneri de acustică a sunetelor vorbirii, așa că titlul său nu corespunde perfect conținutului. El ar fi trebuit să se intituleze: *Fiziologia și acustica sunetelor*. Cînd i-a dat titlul, Philippide a ținut seamă numai de una din ramurile științei numite de obicei f o n e t i c ă. El n-a întrebuințat termenul f o n e t i c ă, după cum n-a întrebuințat nici expresia s c h i m b ă r i f o n e t i c e.

Philippide a activat în știință înainte de crearea fonologiei, caracteristică curentelor structuraliste. Dar, prin aceasta, cursul său nu pierde din importanță. Cum am arătat în articolul *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, *BIFR*, V, 1938 [23], fonologia trebuie să se transforme într-o fonetică a percepțiilor și reprezentărilor, și chiar a ideilor de sunete ale vorbirii; dar Philippide avea în vedere în cursul său și în lucrările tipărite și aceste fapte și distingea, alături de sunetele obișnuite și sunetele *tip*, care pot fi identificate cu fonemele din concepția lingviștilor structuraliști. În ce privește pronunțarea sunetelor, Philippide exprimă păreri foarte deosebite de cele curente. Se credea atunci (și se crede și astăzi) că organul articulatoriu principal, limba, are trei părți: partea anterioară, partea mijlocie și partea posterioară, și că sunetele se pronunță cu oricare din aceste părți. Este părerea lui A. M. B e l l, H. S w e e t, Ed. S i e v e r s, O. J e s p e r s e n. Deja din acea vreme Philippide a văzut că trebuie să dăm dreptate foneticianului și lingvistului german O. B r e m e r, care admitea că limba are numai două părți: una anterioară și alta posterioară, că numai ele articulează, că vocalele se articulează numai cu limba posterioară. Philippide a expus aceste păreri în cursul de *Fiziologia sunetelor*, și în cîteva pasaje din *Orig. rom.*, I, p. XII și II, p. 588—589 (în cadrul notei de la p. 587). Noi credem că are dreptate. El n-a văzut însă că unele consonante, ca *t'*, *d'*, se pronunță cu limba mijlocie, purtată de fapt de cele două părți ale limbii. Abstracție făcînd de aceasta găsim la Philippide,

---

cărora nu insistăm aici. D e n s u s i a n u incriminează stilul rapoartelor lui Philippide deja în *Pagini din cultura noastră universitară*, București, 1900, unde dă fragmente din raportul despre activitatea științifică a candidaților care se înscriseseră la concursul pentru ocuparea catedrei de Istoria limbii și literaturii române de la Universitatea din București. El consideră acolo (p. 9—10) drept rușinos stilul lui Philippide: „Cetitorii își vor putea face o idee de cultura d-lui Philippide și vor avea deosebita surpriză să vadă că un profesor universitar de limba și literatura română îndrăznește să apară în public cu o românească imposibilă". Iar la p. 91, el spune despre acest raport: „Dacă voi lua în considerare și limba în care scrie d. Philippide, o limbă trivială, cît se poate de împestrițată cu forme ca *a ave*, *a pute* și cu expresiuni ca *bolmojire*, *coțcbăneală* etc., nu-i voi cruța nici epitetul de incult".

[22] G. P a s c u, *Rev. cr.*, III, 1929 (și în extrasul din revistă: *Alexandru Philippide la șaptezeci de ani*, p. 60, dă informația că, în 1901—1902, Philippide făcea acest curs după cel de *Principii* și în același an cu el.

[23] Textul a fost retipărit în G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, p. 219—284

ca și la Bremer, o concepție cu totul nouă și justă despre pronunțarea sunetelor, concepție asupra căreia el n-a insistat. De pe la 1900 sau 1930, unii foneticieni au și renunțat de a mai face distincția între părțile limbii și de a arăta cu care din ele se pronunță sunetele. De aceea, cu toate că acest curs în primă formă a fost redactat la sfîrșitul secolului trecut și a fost completat sau modificat la cîțiva ani după apariția lucrărilor lui J e s p e r s e n, el este extrem de interesant și astăzi.

Philippide are și meritul de a fi vorbit deja în *Principii*, p. 37, de s u n e t u l i m p l i c i t, o realitate fonetică mult neglijată și în genere rău înțeleasă de foneticieni, fonologi și lingviști. N-a insistat nici în acest caz asupra descoperirii sale, care e de importanță capitală în fonetică, cum am arătat în mai multe articole, dintre care voi pomeni aici numai articolul *Timbrul vocalic implicit al consonantelor* din *AUI* (Serie nouă), Secțiunea III, *e. Lingvistică*, tomul XVII, 1971, p. 77—85, retipărit în G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, Timișoara, 1983, p. 87—96. Ideea se găsește și la alți lingviști, care au vorbit (francezii) de *coloration*, (germanii) de *Färburg*, (rușii) de *okraska*, apoi de structuraliști, care au vorbit de *tonul propriu al consonantelor*. Dar numai ultima din expresiile acestea este potrivită; primele trei sînt metaforice (sînt de fapt aceeași metaforă unică) și ca atare nu sînt clare; dar mai clar, și deci cel mai potrivit, este termenul întrebuințat de Philippide. Philippide a împrumutat și această idee tot de la B r e m e r, *Deutsche Phonetik*. (Dar Bremer denumea realitatea în discuție foarte complicat: *Klang der Geräusche* „ton al zgomotelor".) De aceea cursul lui Philippide prezintă o sinteză fonetică care a preluat tot ce era mai bun la foneticienii de pînă la dînsul. Cursul său de fonetică va servi azi la îmbogățirea cunoștințelor de fonetică ale lingviștilor. Avea dreptate Iorgu I o r d a n, *Alexandru I. Philippide*, p. 70, să spună că Philippide a fost cel mai bun fonetician al românilor; și putem adăuga că a fost unul din cei mai buni foneticieni din toate timpurile. Dar și Philippide a făcut greșeli în fonetică: n-a admis existența vocalelor ẹ și ị, identificate de W e i g a n d în unele graiuri dacoromâne și reînregistrate apoi de diverși lingviști, în special din școala lingvistică de la Cluj; n-a admis existența consonantelor *k*, *g*, χ, γ înainte de *e*, *i* (unele limbi prezintă *k*, *g*, χ, γ velari și înainte de vocalele palatale); n-a văzut natura laringală a lui *h* românesc, (el îl considera velar pe *h* românesc, ceea ce ne îndeamnă să credem că, în calitate de urmaș al unui grec, el pronunța un χ, în loc de *h* (nu putem crede că el n-a putut face distincția între spiranta velară și cea laringală; în lucrările mele am admis că româna are spiranta laringală *h*, iar nu spiranta velară χ, fără să mai atrag întotdeauna atenția asupra faptului că Philippide a făcut greșeala de a fi admis un χ în loc de *h*; nici autorii *Atlasului lingvistic român*, care au constatat existența laringalei *h* în română, n-au atras atenția asupra faptului că Philippide a greșit în acest caz).

§ 10. O mare schimbare are loc în concepția lui Philippide despre limbaj în anul 1914. Concepția sa despre limbaj elaborată după această dată dovedește o mare putere de sinteză și constituie, după părerea noastră, una din cele mai valoroase teorii despre limbaj din cîte au fost create de-a lungul timpurilor. Dar, în cadrul noii epoci, trebuie să distingem o primă fază, pînă în 1921, în care Philippide înțelege că trebuie să se acorde bazei de articulație un rol hotărîtor în evoluția limbilor, fără a vedea cum se realizează acest rol, și redactează, într-o formă probabil definitivă, masiva operă intitulată *Orig. rom.*, și o a doua fază, de după 1921, în care el

aprofundează rolul bazei de articulație în evoluția limbilor, își completează și definitivează gîndirea în domeniul lingvisticii generale și tipărește lucrarea sa principală *Orig. rom.*, adăugîndu-i cîteva excursuri de lingvistică generală. El își schimbă acum în parte și terminologia lingvistică, renunțînd la unii termeni care erau nepotriviți, și creează noi termeni (inclusiv expresii terminologice), necesari pentru exprimarea noii sale concepții. Această nouă concepție despre limbaj nu se deosebea în fond de ceea ce se susținuse pînă atunci în lingvistică, fie de către unii neogramatici, fie de către unii lingviști anteriori, fie de către unele din școlile care s-au afirmat începînd de pe la 1895—1905; dar învățații care o susținuseră mai înainte o expuseseră prea schematic. Pe baza noii forme a concepției sale, desăvîrșite și dezvoltate după 1921, se poate îmbunătăți și completa — și trebuie îmbunătățită și completată — lingvistica contemporană (lingvistica de pe la 1925—1935, pînă astăzi). Această concepție, în genere cunoscută numai schematic de lingviștii români, a căpătat un prim contur în cursul de *Introducere în știința limbii*, redactat sub influența bogatei informații pe care Philippide a găsit-o în lungul articol al fostului său coleg de studii la Halle a. d. S., Ed. W e c h s s l e r, intitulat *Gibt es Lautgesetze?* din *Festgabe für Hermann Suchier*, Halle a.d.S., 1900. Manuscrisul cursului de *Introducere în știința limbii*, pe care poetul Al. A. P h i l i p p i d e îl dăruise înainte de 1944 Institutului de Philologie română „Alexandru Philippide" din Iași, prezenta la sfîrșit o însemnare a lui A. Philippide, care ne informa că acest curs a fost redactat pînă la 6 noiembrie 1914 (desigur stil vechi; deci la 18 noiembrie stil nou) [24]. Pe baza acestei informații putem crede că noul curs a fost redactat de pe la începutul lunii august 1914 (mă întemeiez pe faptul că Philippide, care, în vara acestui an, a făcut o călătorie în străinătate, s-a întors în țară imediat după izbucnirea primului război mondial) și pînă la începutul lunii noiembrie 1914, cînd profesorul ieșean trebuia să înceapă a preda studenților cursul universitar în discuție [25]. Nu avem informații că în toamna acelui an el a renunțat să mai facă cursul său universitar *Principiile;* dar putem deduce că noul curs de lingvistică generală al lui Philippide a fost ținut studenților chiar din anul universitar 1914—1915. Însă, după cît ne asigură doi din elevii mai vîrstnici ai lui Philippide (G. P a s c u, *Alexandru Philippide*, în *Rev. cr.*, III, 1929, p. 72 și p. 10 a extrasului *Alexandru Philippide la șaptezeci de ani*, și D. G ă z d a r u, în notele explicative la fragmentul din cursul lui Philippide de *Originea românilor și a limbii române*, *BIFR*, II, 1935, care dețineau informația, desigur, de la Philippide), acesta a început în 1914 munca de redactare a cărții sale despre *Orig. rom.* și a terminat redactarea lucrării în 1921.

§ **11.** Concepția despre limbaj pe care a creat-o Philippide în anul 1914 nu pleca de la o cunoaștere, fie și superficială, a tuturor teoriilor despre limbaj din vremea sa. Pînă în 1914—1916, Philippide nu putea să se informeze mai amănunțit asupra noilor curente și școli din lingvistica occidentală (de cele din lingvistica rusă nu s-a interesat niciodată): citise lucrările mai de seamă ale lui A. M e i l l e t și H. H i r t și primele lucrări ale lui J. G i l l i é r o n (și, firește, și ale lui G. W e n k e r), ca și cele

---

[24] Din nefericire, manuscrisul acestui curs al lui Philippide pare a se fi pierdut, așa că pentru moment, autorul acestor rînduri este singura persoană care poate da mărturie de acest lucru.

[25] Philippide a citit așadar articolul lui Wechssler probabil în cursul anului 1914 sau în anul anterior.

de început despre concepția neolingvistică, ale lui M. B a r t o l i, dar nu cunoștea direcția idealistă a lui K. V o s s l e r, nici cursul de lingvistică generală al lui F. de S a u s s u r e, nici lucrările lui Ch. B a l l y, și poate nici direcția „Wörter und Sachen". Bibliotecile universitare din Iași nu aveau prea mari fonduri pentru cumpărarea de cărți străine [26], iar războiul din 1914—1918 a împiedicat, ca și în alte țări (Rusia etc.), procurarea de cărți și reviste. De altfel curentele și școlile lingvistice care au început a se manifesta pe la 1900—1905 se vor contura puternic tocmai după război, cînd Philippide va lua atitudine față de ele în *Orig. rom.* În anii 1914—1919, și chiar în anii următori pînă în 1921, cînd Philippide a încheiat greaua muncă de redactare a lucrării *Orig. rom.*, el nu și-a putut înnoi concepția despre limbaj decît prin influența lecturilor unor lucrări scrise tot în spirit neogramatic, dar cu idei noi față de neogramatici, cum era cazul cu lucrarea lui Ed. W e c h s s l e r, care l-a influențat cel mai mult atunci pe Philippide [27]. Noile meditații ale lui Philippide l-au dus la concluzia că schimbările fonetice sînt procese materiale, nu psihice, cum crezuse el mai înainte (*Principii*, p. 173) (vezi și mai sus, § 3, nota 13), și a ajuns (în *Introducere în știința limbii*) chiar la o concluzie singulară, care era în contradicție cu toată lingvistica de pînă atunci, că limba însăși este un fapt material (vezi mai jos, § 13). Afirmația sa era atunci lipsită de nuanțe și de precizări. Dar ea cuprindea un mare adevăr, care fusese neglijat de învățați pînă în vremea sa.

§ 12. Am spus deja că, prin acest curs, Philippide introducea în lingvistică expresia de b a z ă d e a r t i c u l a ț i e, cu sensul de felul de a fi al organelor articulatorii: conformația lor și dispozițiile lor articulatorii înnăscute, deci moștenite de la o generație la alta. Doctrina dezvoltată, completă, a lui Philippide, despre rolul bazei de articulație în evoluția limbii, este expusă însă în *Orig. rom.*, II, nota de la p. 245 la p. 309, unde găsim mai ales ideile sale de după 1921. După învățatul ieșean, sistemul fonetic al unei limbi [28] este determinat de conformația organelor articulatorii ale poporului care vorbește acea limbă și de obișnuințele articulatorii înnăscute, iar schimbările fonetice nu sînt decît adaptări ale limbii în discuție la o bază de articulație nouă, aceea a poporului cucerit sau aceea care s-a creat prin amestec cu alte popoare și prin evoluția firească a bazei de articulație. Se vorbise și mai înainte în lingvistică de b a z a d e a r t i c u l a ț i e, dar foarte rar cu acest sens, și de obicei cu acela de poziția de repaos a organelor articulatorii, în special a limbii, ceea ce e cu totul altceva. Numai fostul coleg de studii al lui Philippide la Universitatea din Halle a.d.S.,

---

[26] Lucrul este spus de Philippide însuși în articolul *Dicționarul Academiei sau basmul cucoșului roș* (în *Viața românească*, anul III, 1908, vol. VIII, p. 261).

[27] Avem a face cu lecturi neglijate în timpul cît Philippide a lucrat la *Dicționarul limbii române*, patronat de Academia Română; și el n-a citit decît o parte din cărțile mai noi în perioada care a urmat, pînă în 1914. Bogatele informații pe care i le oferea articolul lui W e c h s s l e r despre teoriile din trecut în problema naturii și cauzei schimbărilor fonetice i-au prilejuit lui Philippide trecerea pe pozițiile unei alte concepții despre schimbarea sunetelor, concepție care, cum deja am spus-o, nu fusese niciodată dezvoltată de vreun învățat pînă la dînsul și nu devenise încă un punct de plecare pentru o nouă metodă de cercetare a istoriei sunetelor diverselor limbi și a foneticii geografice a limbilor: concepția bazei de articulație. Cum în *Principii de istoria limbii* Philippide susținuse că dezvoltarea fonetică a limbilor se explică prin dezvoltarea spirituală a oamenilor care le vorbesc (vezi mai sus, § 3, nota 13) — lucru imposibil, ca infirmat de fapte —, iar noua sa concepție despre limbaj explica sunetele printr-un fapt material, el nu mai putea preda, în cadrul cursului său universitar, vechea sa lucrare din 1894, *Principiile*, ci trebuia să redacteze un nou curs de lingvistică generală.

[28] Bineînțeles, el nu pronunța expresia: *sistem fonetic.*

Ed. W e c h s s l e r, înțelesese prin baza de articulație același lucru ca și Philippide (în lucrarea *Gibt es Lautgesetze?* din *Festgabe für H. Suchier*, Halle, a.d.S., 1901). Philippide a plecat chiar de la el cînd a adoptat expresia în discuție. Trebuie însă să spunem că, la W e c h s s l e r, ideea de bază de articulație nu joacă rolul important pe care îl are la Philippide. Astfel, pe cînd, după Wechssler, numai schimbările fonetice spontane, nu și cele combinatorii, se explică prin schimbarea bazei de articulație, la Philippide ambele categorii de schimbări fonetice ale limbilor sînt puse în legătură cu schimbarea bazei de articulație. Pe de altă parte, Wechssler n-a mai vorbit, în activitatea sa ulterioară, care se plasează mai ales în domeniul istoriei literare romanice, despre baza de articulație. Alți învățați occidentali au întrebuințat această expresie, după cel de al doilea război mondial, cu un sens asemănător sau poate identic, dar n-au dat definiții atît de clare ca Philippide, *Orig. rom.*, II, loc. cit. Trebuie să spunem însă că ideea însăși a strînsei legături dintre organele articulatorii și schimbările fonetice a fost formulată înainte de Philippide de alții, și anume a fost însușită de acesta de la C. N i g r a, *Romania*, 1876, p. 426 (articolul *La poesia popolare italiana*) și de la H. O s t h o f f, *Das physiologische und psychologische Moment in der sprachlichen Formenbildung*, Berlin, 1879, p. 6, care ei înșiși au plecat, desigur, de la A. S c h l e i c h e r, G. I. A s c o l i și H. S c h u c h a r d t. Dar, cum deja am spus, la acești învățați teoria în discuție era expusă prea pe scurt și cu puține aplicații sau demonstrații, iar Philippide are meritul de a fi denumit prin expresia de b a z ă d e a r t i c u l a ț i e acea realitate pe care Nigra și Osthoff, iar după ei alții, au numit-o numai o r g a n e l e a r t i c u l a t o r i i. Adoptarea expresiei b a z ă d e a r t i c u l a ț i e pentru designarea organelor articulatorii, cu tendințele lor articulatorii înnăscute, de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, despre care a vorbit întîia oară A s c o l i, este un fapt de mare importanță, căci această expresie este foarte potrivită pentru a denumi acea realitate care constituie factorul fundamental în structurarea și evoluția limbilor. Dar Philippide are și meritul de a fi adus cel dintîi acestei teorii precizările și dezvoltările care se impuneau și de a-i fi dat bazei de articulație o importanță deosebită în explicarea structurii și evoluției limbajului. În *Orig. rom.*, loc. cit., Philippide vorbește și de o b a z ă p s i h o l o g i c ă, care este identificată cu psihicul omenesc, cu psihicul indivizilor vorbitori, cu felul de a fi al psihicului unui anumit popor. În legătură cu ea sînt puse faptele gramaticale (morfologice-sintactice) și lexicale, și chiar unele fapte fonetice. Dînd așadar expresiei de b a z ă d e a r t i c u l a ț i e un sens cu mult mai larg decît cel pe care îl dăduse W e c h s s l e r, Philippide a văzut la un moment dat că o bază pentru structura și schimbările limbii — pentru structurile și schimbările morfologice, sintactice și lexicale — este și psihicul, sufletul omenesc în întregimea lui: intelectul, sau, cu alte cuvinte, gîndirea și cunoștințele (cultura), apoi afectul și voința. El înțelegea acestea atît în toată întinderea lor, cît și în ceea ce este specific unui popor. Pentru baza de articulație concepută ca ceea ce este specific unui individ sau unei colectivități umane, vezi *Orig. rom.*, II, p. 299—300. Lui Philippide nu i-au scăpat deci analogiile între procesele fonetice și procesele morfologice, sintactice și lexicale, analogii pe care le stabiliseră cei mai de seamă lingviști din veacul al XIX-lea, dar nu le mai luau în considerare contemporanii săi [29].

---

[29] Termenul *bază psihologică (psyhologische Basis)*, cu același conținut, apare, în mod independent de Philippide, la Werner G ü n t h e r, *Probleme der Rededarstellung*, Merburg a. L., 1928.

Precum se vede, noua doctrină a lui Philippide despre limbaj este, întîi de toate, o doctrină despre cauzele stărilor și schimbărilor lingvistice. Preocupările sale esențiale, din *Principii de istoria limbii*, n-au fost părăsite, numai că soluția pe care o dă acum Philippide problemelor este alta [30].

§ 13. Noua concepție lingvistică a filologului ieșean se caracterizează nu numai prin ideea enunțată mai sus, a bazei de articulație, ca fiind complexul organelor articulatorii, cu deprinderile lor articulatorii înnăscute, și prin ideea că schimbările fonetice sînt provocate de schimbarea sau evoluția organelor articulatorii; cum deja am anunțat la § 11, el afirma acum și o idee cu totul nouă în dezvoltarea lingvisticii: aceea că limba se alcătuiește numai din semnele materiale și din legătura lor asociativă cu diversele sensuri și că sensurile rămîn în afara limbii. Pe cînd pînă atunci învățatul ieșean considera, ca de altfel toți lingviștii de pînă atunci, limba drept un fapt în parte spiritual, — sensurile —, în parte material — semnele, numite de el simboale —, el excludea acum sensurile din limbă, socotind limba ca un fapt exclusiv material, o atitudine ce se va întîlni mai tîrziu la unii structuraliști, anume la L. Bloomfield.

§ 14. Dar în acest curs mai găsim și o importantă schimbare a concepției epistemologice a lui Alexandru Philippide: acum învățatul ieșean distingea în activitatea lingviștilor o serie de procedări, de operații principale, sau, cum se spune astăzi, de demersuri, pe care le găsea și în alte științe: analiza limbii, compararea limbii — prin aceasta el înțelegea atît metoda comparativ-istorică, cît și pe cea comparativ-tipologică —, cercetarea schimbărilor limbii, cercetarea legilor limbii și cercetarea cauzelor limbii. Constatările lui Philippide constituie baza pentru o analiză temeinică a procedărilor (= a demersurilor) lingvisticii și în general a demersurilor științei, cu excepția matematicii, fizicii și chimiei, la care procedările se prezintă întrucîtva altfel [31]. Aceste procedări au determinat și planul cursului său de teoria limbii, redactat în 1914, curs care apare astfel, cu tot caracterul lui elementar, drept una din cele mai interesante lucrări de teoria limbii, alcătuite pînă astăzi. În el găsim, după cum rezultă din cele spuse

---

[30] Dacă Philippide a ajuns la noua concepție despre limbaj sub influența lui Wechssler și a altor învățați, anteriori acestuia, el i-a dat o formă nouă și a dezvoltat-o elaborînd *Orig. rom.*, și anume volumul al II-lea. De aceea noua concepție, perfectată și dezvoltată, se găsește expusă numai în această operă. Ajungînd in 1914 la concepția că evoluția fonetică a unei limbi depinde de conformația organelor articulatorii și de deprinderile înnăscute, el a voit să tragă din evoluția fonetică a limbii române concluzii asupra originii românilor. Și constatînd că dialectele române au suferit în comun un număr foarte mare de schimbări fonetice (202 fenomene comune tuturor dialectelor, iar 106, comune la două dialecte oarecare din ele) (vezi *Orig. rom.*, II, p. 381—382), s-a întrebat cum se explică acest fapt. Pe baza teoriei despre rolul organelor articulatorii în dezvoltarea limbii, el a putut să ajungă la concluzia că poporul român a fost de la origine foarte unitar din punct de vedere somatic, mai unitar decît celelalte popoare romanice, (*Orig. rom.*, II, p. 342—344 și 383—384), că divergențele de la un dialect sau subdialect la altul se explică prin amestec cu alte popoare și prin condițiile de viață deosebite în care trăiesc diversele ramuri ale unui popor (vezi *op. cit.*, p. 387—388, nota). El a putut aduce acum precizarea, care lipsea mai înainte teoriei sale, că baza de articulație se schimbă cu vremea și că limba se adaptează bazei de articulație. Nu era pentru prima oară cînd se trăgeau din dezvoltarea fonetică, concluzii asupra identității sau deosebirii de neam; dar aveam prima aplicație amplă a principiului bazei de articulație în limbă. Unitatea limbii române în toate dialectele ei, al cărei cel mai de seamă apologet a devenit Philippide lucrînd la *Orig. rom.*, i-a întărit lui Philippide convingerea în justețea teoriei bazei de articulație și i-a prilejuit tratarea ei în amănunțimi.

[31] Philippide a pretins că trebuie să distingă aceste demersuri și în critica și istoria literară, în raportul său academic despre Ion Trivale, *Cronici literare*, București, 1915, publicat în *An. Ac. Rom.*, Seria II, tomul XXXVII (1914—1915), *Partea administrativă și dezbaterile*, p. 249—283, anume la p. 251.

mai sus, distincția, pe atunci acceptată de puțină lume (mă refer la oamenii de știință), între cercetarea analitică sau descriptivă a limbii, deci lingvistica așa-zisă sincronică, și cercetarea schimbărilor limbii, deci lingvistica așa-zisă diacronică. Bineînțeles, Philippide a ajuns la această concluzie fără a fi cunoscut concepția despre lingvistică a lui F. de Saussure, al cărui *Curs de lingvistică generală* încă nu era publicat în 1914, și nici pe aceea despre lingvistică a lui J. Baudouin de Courtenay și a elevilor lui. Philippide, care pînă atunci considera, ca și neogramaticii, lingvistica drept o știință istorică, în ciuda faptului că lingviștii practicau atît istoria limbii sau gramatica istorică, cît și gramatica descriptivă, a înțeles că trebuie să acorde aceeași demnitate, de activitate cu adevărat științifică, și lingvisticii descriptive. Cu aceasta dispărea la el — sau trebuia să dispară — acea concepție despre istoric ca rezultat al actului de cunoaștere a particularului și despre știință ca rezultat al actului de cunoaștere a generalului, concepție pe care o găsim atît în *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, cît și în *Principii de istoria limbii*. Philippide considera acum și istoria drept o știință, cum era și firesc, ea fiind știința particularului. Învățatul ieșean a evoluat în această privință, ca întreaga știință și filozofie europeană și americană: dacă în veacul trecut se mai considera istoria sub toate formele ei, deci și istoria naturală, în afara științei, — rolul lui A. D. Xenopol, al lui W. Dielthey, al lui W. Windelband și al lui H. Rickert a fost tocmai acela de a integra istoria între științe—, acum toată cunoașterea umană este considerată știință, iar, în cadrul ei, distingem științe ale particularului și individualului, ca botanica, zoologia, geografia, istoria omenirii, etnografia, istoria literaturilor și artelor etc., științe ale generalului, ca chimia, filozofia istoriei sau teoria istoriei, poetica, estetica etc., și științe care se ocupă atît de particular și individual, cît și de general, ca lingvistica, etnologia.

§ 15. În cadrul acestei noi concepții lingvistice și epistemologice Philippide trebuia să mediteze și asupra conceptului de lege, pe care pînă atunci îl acceptase, fără să fi încercat a-l defini. În lucrările sale anterioare el nu luase atitudine față de conceptul de lege al neogramaticilor, pe care, desigur, îl accepta. Probabil el concepea legea ca un fenomen al realității, cum concepea și principiile, pe care, cum am văzut, le egala cu cauzele. Dar acum el și-a dat seama că legea se găsește atît în realitatea cercetată, cît și în gîndirea omului despre această realitate, și definește legea drept generalizarea prin inducție a unui raport de predicat, adică generalizarea prin inducție a oricărei constatări a omului. Din acest punct de vedere, conceptul de lege al neogramaticilor apare ca un caz particular; Philippide lărgește conceptul de lege în lingvistică, subsumînd la legi chiar regulile de vorbire valabile pentru un singur individ și înțelegînd prin legi și toate constatările generale ale teoriei limbii, între care se găsesc și acele constatări foarte generale pe care le numim *principii*. Acest concept de lege este exprimat de el întîia oară în *Introducere în știința limbii*, § 6, și *Orig. rom.*, I, p. 371—386, unde a introdus, cu unele modificări, omisiuni și întinse adause, pasajul din cursul universitar în discuție. În lumina acestui concept despre lege, în special despre legea lingvistică, va judeca Philippide și afirmațiile despre lege ale lui Bartoli și ale lui Gilliéron, despre ale căror lucrări s-a informat și după 1921.

§ 16. Avînd posibilitatea de a citi abia după război lucrarea lui K. Vossler, *Die Sprache als Schöpfung und Entwicklung*, Heidelberg,

1905, Philippide a putut lua acum atitudine și față de ceea ce era eronat în teoriile denumite de însuși Vossler idealiste. Tot atunci a luat Philippide atitudine și față de ideile lui Gilliéron din lucrările cele mai noi (pe cele mai vechi le cunoștea deja în 1914, cînd a redactat cursul de *Introducere în știința limbii*). Nu avusese ocazia să citească pînă în 1921 nici lucrarea atît de nouă în idei a lui F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, nici lucrarea cam prolixă, dar interesantă, a lui W. Wundt, *Die Sprache*, I, II, Leipzig, 1900 (prima parte din opera extrem de vastă a acestuia, *Völkerpsychologie*) (au apărut și alte ediții), căci nici una din aceste cărți nu este citată în cursul de *Introducere în știința limbii*, din 1914, litografiat în 1920—1921 (cartea lui Wundt este menționată în acest curs, dar numai după recenzia lui V. Henry din *Revue critique d'histoire et de littérature*, LII, p. 101, și urm., și Philippide acceptă criticile nedrepte ale acestuia: vezi *Introducere în știința limbii*, § 9). Lectura cărții lui Wundt, ca și lectura cărților lui J. Gilliéron, acestea din urmă în textele tipărite sau în extrase scrise de mînă, trimise de Iorgu Iordan de la Bonn [32], i-au prilejuit lui Philippide noi meditații asupra limbii și noi idei. Philippide a acordat însă cea mai mare atenție cărții lui Wundt, cu privire la care a redactat un studiu de 240 pagini format coală, scrise de mînă. Despre existența acestui manuscris, elevii lui Philippide aveau deja cunoștință, și faptul este semnalat de Iorgu Iordan, *Comemorarea lui Philippide*, p. 18 [33]. Esența doctrinei lui F. de Saussure însă Philippide n-a pătruns-o; și lucrul era și imposibil din partea unui lingvist „substanțialist" ca el, care identifica limba (vezi mai sus, § 13) cu faptul material de expresie, eliminînd sensurile din limbă. Căci concepția despre caracterul material al limbii, afirmată în *Introducere în știința limbii*, § 9, rămîne valabilă și în această epocă a vieții lui Philippide, — anumite pasaje din *Orig. rom.*, II, ne dau dreptul să tragem această concluzie (Philippide n-a ținut ca, în *Orig. rom.*, să ne dea o definiție clară în acest sens a limbajului, astfel cum îl concepea el acum). Vom adăuga că, rămînînd pe punctul său de vedere, pe care se situase în 1914, Philippide se găsea la polul opus celui al lui F. de Saussure, și împreună cu L. Bloomfield, a dat lingvisticii mondiale, o poziție tot așa de necesară ca și aceea a lingvistului elvețian. Am spus și altădată (vezi mai sus, § 11) că lucrările lui Ch. Bally i-au rămas necunoscute. Philippide a vorbit despre Gilliéron, despre F. de Saussure și despre Vossler, ca și despre filozoful Wundt, la fel de liber ca și despre învățații ale căror idei le discutase anterior, deci de la egal la egal, înregistrînd și respingînd greșelile acestora, aprobînd sau respingînd concepțiile lor. Respingerea unora din concepțiile învățaților pomeniți și ale lui Wundt și necunoașterea teoriilor lui Bally i-au determinat pe unii cercetători (colegi mai tineri din Uni-

---

[32] În *Orig. rom.*, I, p. 380, Philippide spune: „Am citit de la acest scriitor [= Gilliéron] următoarele lucrări: *Pathologie et thérapeutique verbale*, I, II, Neuveville, 1915, *La faillite de l'étymologie phonétique*, Neuveville, 1919. Pe următoarele le cunosc din extrase, pe care mi le-a trimis de la Bonn d-l Iorgu Iordan: *Études de géographie linguistique d'après l'Atlas linguistique de la France* par J. Gilliéron et Mario Roques, Paris, 1912, J. Gilliéron, *Pathologie et thérapeutique verbale*, III, Paris, 1921. După cum rezultă din Iorgu Iordan, *Memorii*, II, p. 28—51, stagiul de studii la Universitatea din Bonn a durat două semestre, în cursul anului 1921—1922. Deci Philippide a luat cunoștință de lucrările mai sus pomenite ale lui Gilliéron imediat ce a terminat de redactat lucrarea sa *Orig. rom.*, adică probabil în iarna din 1921—1922 sau, mai probabil, în primăvara anului 1922.

[33] Este vorba de o „recenzie" amănunțită a cărții lui Wundt, cu pasaje din opera psihologului și filozofului german, traduse impecabil în românește și apoi comentate pozitiv sau negativ. Pia Phillippide, soția poetului Al. A. Philippide, a avut bunăvoința de a-mi pune la dispoziție manuscrisul.

versitate, mai ales de la alte specialități) din acea vreme, din Iași, și pe unii cercetători din alte centre universitare ale țării, să-l considere pe Philippide drept un lingvist nu suficient informat, chiar depășit de noile curente lingvistice, deși, din respect pentru învățatul ieșean, ei exprimau convingerea aceasta numai verbal, nu și în scris. În realitate Philippide era el însuși în posesia unei teorii originale despre limbaj, desigur mai puțin originală decît unele din cele ale învățaților pomeniți și mai mult în spiritul neogramaticilor decît în opoziție cu ei, cum era cazul teoriilor din Apus, dar mai justă decît unele din ele, ceea ce cercetătorii care-l considerau ca depășit nu înțelegeau. Cum am spus-o deja la § 11, numai după 1921 a ajuns Philippide la formularea mai corectă a teoriei bazei de articulație — schimbarea organelor articulatorii determină schimbările fonetice — ; căci în cursul din 1914, editat în 1920—1921, încă nu se formulează fenomenul în felul acesta, ci schimbările sînt numai vag puse în legătură cu o bază articulatorică. Și tot în perioada de după 1921 a creat el, prin analogie cu expresia b a z ă d e a r t i c u l a ț i e, expresia b a z ă p s i h o l o g i c ă, care încă nu apare în cursul litografiat în 1920—1921. Cursurile universitare le-a îmbunătățit între timp prin citarea și folosirea lucrărilor mai noi, din țară și din străinătate (mai puțin acestea din urmă), ca și prin citarea lucrării sale *Orig. rom.* (primul volum e citat după 1925, al doilea, după 1928). Această muncă s-a încheiat probabil în 1928. (În *Introducere în știința limbii* este citată și o lucrare din 1929.)

§ 17. Philippide știa că conformația organelor articulatorii în cadrul aceluiași popor nu este identică la toți membrii lui, căci un popor este aproape întotdeauna un amestec, un conglomerat de mai multe tipuri antropologice, deosebite somatic și psihic, deci de mai multe rase. Astfel stînd lucrurile, se punea problema de a explica faptul că la un anumit popor sau la o ramură a lui avem totuși, într-o epocă anumită, un singur sistem fonetic și o singură sintaxă, sau mai multe (atîtea cîte dialecte sînt), dar foarte asemănătoare. După el, unitatea aproximativă a limbii la un conglomerat oarecare de rase care alcătuiește un popor (= o națiune) se explică prin nivelarea prin împrumut a diferențelor care ar trebui să se producă de la un individ la altul, adică de la o rasă la alta. *Orig. rom.*, I, p. 251: „Firește, o națiune, ori din cîte elemente de rasă se va fi înjghebat, se caracterizează prin aceeași limbă, iar aceeași limbă probează că avem a face cu o națiune, ori din cîte elemente de rasă ar fi constituită aceasta. Dar din punct de vedere al feliului cum s-ar manifesta națiunea prin limbă, națiunea, ca conglomerat unitar social, n-are nici o importanță [= nici un efect], importanță are ea numai ca conglomerat unitar antropologic, de rasă". P. 252: „Momentul *național* [Philippide se referă la națiunea ca conglomerat unitar social, deci aici, prin „moment național" el înțelege „moment sociologic", deși undeva spune că prin „națiune" înțelege numai rasa, nu și comunitatea] se manifestează în nivelarea și unificarea prin împrumut a diferențelor, în lățirea prin împrumut a inovațiilor". Vezi și *Orig. rom.*, II, p. 306. Cele spuse aici ne arată clar că, în conformitate cu concepția sa, în pasajul de la p. 245—246, unde definește baza de articulație, Philippide nu trebuia să vorbească de o variație a limbii de la un individ la altul (din punct de vedere al acelor elemente care-s determinate de rasă, adică din punct de vedere al sunetelor și al chipului de a pricepe raporturile) decît ca un fapt anterior nivelării de care e vorba aici. (Ne mirăm că la un rînd după citatul făcut mai sus, de la p. 252, vrînd să exemplifice ceea ce spusese, Philippide continuă: „Națiunii franceze se datorește lățirea peste Franța întreagă a aceleiași limbi comune, care de la capul locului

a fost limba locuitorilor din Île de France". Exemplul nu e potrivit, căci aici avem a face cu răspîndirea unui grai pe toată întinderea unei țări, și anume cu o limbă comună. De fapt, exemple nici nu se pot da, căci ceea ce într-un grai oarecare se datorește uneia din rasele componente ale comunității lingvistice nu apare separat, ci combinat din capul locului cu ceea ce se datorește celorlalte rase componente.) În spiritul doctrinei lui Philippide trebuie să afirmăm deci că baza de articulație și baza psihologică nu sînt, la un popor oarecare, unitare, ci un conglomerat de mai multe baze de articulație și baze psihologice. Practic și teoretic Philippide a vorbit însă de o singură bază de articulație și psihologică pentru fiecare limbă, și, dacă el a procedat astfel, faptul se explică, desigur, prin comoditatea expresiei, ca și prin aceea că, deși un popor e un conglomerat de rase, limba lui posedă totuși o unitate, adică lucrurile stau ca și cînd acel popor ar fi alcătuit numai dintr-o singură rasă.

§ **18.** După părerea lui Philippide, cu schimbările care se datoresc schimbării bazei de articulație și celei psihologice nu trebuie să se confunde o serie de schimbări care se produc în momentul acceptării unei limbi de către o nouă populație. Ele ar trebui eliminate dintre schimbările lingvistice a căror cauză ne interesează pe noi în primul rînd. Mai întîi sînt de pomenit schimbările care constau de fapt în p ă s t r a r e a u n o r d e p r i n d e r i din limba părăsită (maternă). În această categorie intră atît schimbări fonetice, cît și schimbări sintactice, morfologice și lexicale. Aici nu mai avem a face cu schimbări produse de schimbarea bazei de articulație și a celei psihologice, ci cu influențe ale limbii părăsite (autohtone) asupra celei adoptate (vezi *Orig. rom.*, p. 303—304).

Tot în cazul cînd o limbă trece de la un neam de oameni la altul Philippide distinge și o a treia categorie de schimbări, anume î m p r u - m u t u r i l e *(Orig. rom.*, p. 306—309; vezi și p. 246—247*)*. Ar trebui să ne gîndim întîi de toate la împrumuturi făcute de limba de curînd împrumutată din limba autohtonă (astfel l-am înțeles pe Philippide cînd, în *BIFR*, IV, p. 225—228 [34], am vorbit despre distingerea celor trei categorii de schimbări lingvistice, făcută de dînsul). Cu toate acestea se pare că Philippide se gîndește numai la împrumuturi din limbile vecine și contemporane cu cea despre care este vorba, iar nu din limba autohtonă. Spun „se pare", pentru că interpretarea aceasta a pasajului din Philippide nu e sigură: exemplele discutate de dînsul la *loc. cit.* au fost considerate de unii ca împrumuturi din limbi vecine, iar de el ca datorite bazei de articulație și celei psihologice, sau chiar ca păstrări de deprinderi. La p. 307—308 Philippide arată criteriile de care dispunem pentru a distinge ceea ce este, în aceste cazuri, împrumut.

În urma acestor precizări, rezultă că, pentru Philippide, teoria bazei articulatorii și a bazei psihologice nu se identifică decît parțial cu teoria substratului, deși a apărut de la început îmbinată cu aceasta; pe de altă parte ea este o teorie mai cuprinzătoare decît teoria substratului, pentru că aceasta din urmă se referă numai la unele schimbări ale limbii, cele care se petrec timp de cîteva secole de la acceptarea ca limbă maternă a unei limbi străine de către un popor oarecare, pe cînd teoria bazei de articulație și a celei psihologice explică și schimbările care au loc în limbă după aceea. Căci baza psihologică cuprinde, în concepția lui Philippide, nu numai chipul de a vedea lumea și psihologia specifică, dar și cultura, pe care o considera deja

---

[34] Vezi acum *Lingvistică generală și românească*, Timișoara, 1983, p. 25—27.

din *Principii* ca o cauză de schimbare a limbii, anume a lexicului, și cuprinde și însuși actul de gîndire. Considerată însă sub acest aspect, ea ar trebui numită baza spirituală sau culturală a limbii. În această calitate, ea cuprinde nu numai elemente specifice popoarelor, dar și elemente universale, adică comune întregii umanități. Dar Philippide n-a văzut importanța acestor elemente universale în baza psihologică și a căutat deja în 1894 să explice prin psihologia specifică diverselor popoare și ceea ce este universal în limbile vorbite de ele (vezi *Comentarii la* **Principii**, subdiviziunea *Schimbări sintactice. Abstract și concret în limbă).*

§ **19.** Întrucît teoria substratului conceput ca bază articulatorie fusese combătută sau rău înțeleasă de unii învățați (W. Meyer-Lübke, F. de Saussure, S. Pușcariu, J. Vendryes etc.), Philippide a examinat cîteva din aceste teorii și le-a combătut în *Orig. rom.*, II, p. 249 și 253—254. După Philippide, baza articulatorie nu se manifestă numai prin posibilitatea sau imposibilitatea de a pronunța un sunet oarecare, ci și prin preferința de a articula un sunet sau altul, iar înlăturarea unei pronunții într-un moment oarecare din istoria unei limbi nu înseamnă numaidecît imposibilitatea de a realiza acea pronunție, fenomenul putîndu-se explica prin preferința pentru alte articulații. Philippide n-o spune clar, dar sîntem îndreptățiți să afirmăm, în spiritul concepției sale, că baza articulatorie poate pronunța sunete care sînt în spiritul ei, dar și altele nepotrivite cu ea, și că acestea din urmă sînt cu vremea înlăturate. Incapacitatea de a articula un sunet este numai una din manifestările bazei de articulație, iar nu singura. Acest fapt face numai parte din baza articulatorie, dar nu o epuizează. Să nu se scape apoi din vedere faptul că o asemenea manifestare a bazei articulatorii n-ar putea avea loc decît în epoca în care o limbă trece de la un popor la altul, nu și mai tîrziu. Iar Philippide nu putea limita numai la atîta manifestările bazei articulatorii. Schimbările care se produc însă mai tîrziu constau în înlocuirea articulațiilor care nu mai sînt în consonanță cu baza de articulație, prin altele, care încep a fi sau sînt în spiritul ei.

Argumentarea de răspuns a lui Philippide mi se pare justă. Criticile lui Pușcariu și ale altora, aduse teoriei bazei de articulație, nu sînt întemeiate, dar faptele invocate de ei arată că efectele asupra limbii ale schimbării bazei articulatorii pot să fie suprimate (nu se mai produc adică acele schimbări fonetice care trebuiau să aibă loc ca urmare a schimbării bazei articulatorii). Philippide ar fi trebuit să se ocupe mai de-aproape cu problema: cînd se suprimă efectele schimbării bazei de articulație? Răspunsul la această întrebare îl vom da noi mai jos (§ 25).

§ **20.** În faza unor asemenea explicații, prin rasă, a schimbărilor fonetice, și chiar a celor morfologice-sintactice, se ridică legitimă următoarea întrebare: poate intra, — fie și cu unele modificări, — o asemenea concepție în patrimoniul științei adevărate? Nu avem a face cumva cu o concepție neștiințifică despre limbaj?

Rasa a devenit un factor explicativ al fenomenelor sociale în epoca romantică. În concepția lui Philippide despre cauzele schimbărilor lingvistice se întîlnesc, desigur, unele rămășițe ale ideologiei romantice, precum e ideea că există un chip deosebit de a concepe lumea de la un popor la altul și că acest chip se manifestă în limbă, determinîndu-i structura. Aici ne vom limita să discutăm ideea lui Philippide că această bază de articulație este variabilă în raport cu rasa, mai exact cu conglomeratele de rase pe care le constituie popoarele.

Desigur, lingviştii vor trebui să explice schimbările fonetice prin organele articulatorii, variabile de la o rasă la alta, iar în cadrul unei rase, de la o ramură la alta a ei, adică prin constituţia oaselor şi muşchilor organelor articulatorii. Philippide a ajuns la aceste idei nu sub influenţa unor gînditori rasişti din vremea sa, ca G o b i n e a u, V a c h e r d e L a p o u g e, C h a m b e r l a i n, şi este, desigur, semnificativ faptul că, după W e c h s s l e r, dintre lingviştii germani numai H. Güntert a mai recurs la explicarea sistemelor fonetice şi a schimbărilor fonetice prin rasă ; acest lingvist a încercat să pună prima mutaţie consonantică germană în legătură cu rasa dinarică, care ar fi intrat din epoca preistorică în constituţia poporului german primitiv (vezi *W.u.S.*, X, p. 1—22, şi opera acestuia *Der Ursprung der Germanen*, Heidelberg, 1934, p. 73—97); dar el concepea faptul în sensul lui A s c o l i, ca o deprindere articulatorie înnăscută, şi nu recurgea la conformaţia organelor articulatorii, care este, desigur, tot atît de importantă în explicarea sistemelor fonetice ale limbii, ca şi complexul de habitudini articulatorii înnăscute. Explicaţiile prin rasă, foarte frecvente în a doua jumătate a secolului trecut în domeniul istoriei culturilor şi literaturilor, dar cam diletante, au dus şi la teoria lingvistică similară. Lingviştii însă s-au limitat să explice prin rasă în a doua jumătate a secolului trecut numai unele aspecte ale structurilor morfologice, sintactice şi lexicale ale limbilor, nu şi structurile fonetice sau unele aspecte ale acestora. Teoretic, explicarea sunetelor prin rasă este realizarea lui W e c h s s l e r şi a lui Philippide, iar, practic, adică efectiv, este realizarea lui J. van G i n n e k e n, primul lingvist care a pus anumite sunete ale limbilor în legătură cu anumite conformaţii craniene şi cu anumite particularităţi ale părţilor moi ale organelor articulatorii ale popoarelor care vorbesc aceste limbi; vezi *Die Erblichkeit der Lautgesetze, I. F.*, XLV, 1927, p. 1—44, şi *La biologie de la base d'articulation*, în *Psychologie du langage*, Paris, 1933, (= *Journal de psychologie normale et pathologique*, XXX, 1933, n-rele 1—4), p. 266—320. Faptul că unii antropologi germani din epoca naţional-socialismului şi-au însuşit astfel de explicaţii nu trebuie să ne înşele: rasismul înseamnă a admite inegalitatea dintre rase şi predominarea rasei nordice, iar nu a explica, atît cît se explică, faptele de limbă şi de cultură prin rase, prin conglomeratele de rase (numite, după mine nepotrivit, e t n i i), adică prin popoare.

Desigur, explicarea prin rasă sau ramuri ale ei a sistemelor fonetice face mari dificultăţi lingviştilor: nu avem încă o teorie bine întemeiată a corespondenţelor dintre anumite elemente ale sistemelor fonetice şi conformaţia organelor articulatorii ale diverselor popoare, mai exact: ale diverselor rase din cadrul diverselor popoare. Aceasta va fi de asemenea greu de înfăptuit, dat fiind că nu există rase pure. Va trebui să se plece de la regiunile de pe glob în care anumite rase se găsesc mai puţin amestecate. Cercetarea nu se va putea face decît prin colaborarea lingviştilor cu antropologii. Vom arăta însă aici că se pot stabili asemenea corespondenţe şi pe arii mai mari, caracterizate, cel puţin în parte, prin rase majoritare sau amestecuri de anumite rase. Astfel, s-ar putea susţine că vocalele *a, e, i, o* şi *u*, care se găsesc aproape întotdeauna, cu exclusivitatea altora, la popoarele din sud-vestul Europei şi Grecia (portughezi, spanioli, catalani, provenţali, gasconi, sarzi, italieni şi greci), caracterizează rasa mediteraneană; că vocalele *ä*, *ö* şi *ü*, care se găsesc în limbile din nord-vestul şi centrul Europei (engleza, franceza, germana, daneza, norvegiana, suedeza, retoromana), alături de cele cinci vocale deja pomenite, caracterizează rasa nordică şi rasa dalică sau falică; că vocalele *ă* şi *î*, prezente în limbile din Caucaz şi în limbile carpato-balcanice, adăugate

vocalelor *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, caracterizează rasa dinarică și pe cea armenoidă (anatoliană), ca și pe cea mediteraneană din aceste regiuni; că sistemul vocalic al velikorusei și mordvinei caracterizează rasa est-baltică [35]. Două lucruri vor trebui să aibă în vedere cercetătorii. Pe de o parte, întrucît nu există popoare unitare ca rasă, sistemul fonetic al unui popor trebuie considerat un rezultat al cumulării sistemelor fonetice impuse de rasele alcătuitoare. Va trebui deci să se aibă în vedere mereu această structură cumulativă a sistemelor fonetice la popoarele în constituția cărora intră rase radical diverse. Pe de altă parte, în cadrul aceleiași rase, nu poate exista o identitate perfectă de bază articulatorie, și aceasta cu atît mai mult, cu cît astăzi nici nu există rase pure, ci numai amestecuri de frînturi de rase, amestecuri în care predomină un anumit tip rasial sau anumite tipuri rasiale. Aceasta o arată diversitatea de sisteme fonetice prezentă la populațiile pe care antropologii le consideră ca alcătuind aproximativ o rasă unitară. Este firesc ca, în cadrul unei rase, să existe variații mai mari sau mai mici în ceea ce privește conformația organelor articulatorii și aptitudinile articulatorii. Antropologia ar trebui să se ocupe și cu asemenea fapte, neglijate aproape complet pînă astăzi. Din asemenea constatări, lingviștii ar putea trage un mare folos. Pentru felul cum se pot raporta faptele fonetice la cele antropologice (somatice) vezi mai jos, § 25.

§ 21. Cu teoria pe care am expus-o mai sus, Philippide rezolva o problemă pe care lingviștii de pînă la dînsul nu o rezolvaseră, și peste hotare nu s-a rezolvat nici pînă astăzi. Fonetica istorică era și este încă și astăzi o disciplină de constatări, nu de explicații. Explicațiile prin substrat care se dădeau aveau în vedere puține fenomene, și mai ales pe cele spontane. Mai numeroase erau explicațiile prin poziția sunetului în cuvînt (inițial, final, accentuat, neaccentuat etc.), deci pentru unele schimbări considerate spontane, sau prin influența unui sunet asupra altuia (asimilație și disimilație), deci pentru schimbările combinatorii. Evoluția fonetică era considerată în cea mai mare parte ca un hazard, chiar dacă lucrul nu era mărturisit fățiș. În fond, lingviștii stăteau pe o poziție agnostică, atunci cînd nu ignorau de-a dreptul faptul că trebuiau să și explice schimbările fonetice. Philippide și-a dat seama că explicațiile prin poziția în cuvînt sînt niște false explicații (vezi *Orig. rom.*, p. 274—275 și 286—290). Cu cele spuse acolo Philippide lovea într-o serie de explicații ale foneticii tradiționale. Dar el ar fi trebuit să vadă că și explicațiile prin asimilație și disimilație sînt niște false explicații. Atunci cînd un sunet devine mai asemănător cu altul sau mai deosebit de el, aceasta nu se întîmplă pentru că un sunet influențează pe celălalt, ci pentru că organele articulatorii s-au schimbat în așa fel, încît îmbinarea celor două sunete, deci distribuția lor, din faza mai veche a limbii nu mai e permisă și se cere tocmai îmbinarea de sunete sau distribuția care s-a realizat prin presupusul fenomen de asimilație sau disimilație. Ideea în discuție ar fi dus la o reformă radicală a foneticii evolutive, reformă pe care Philippide n-a văzut-o, pentru că nu a tras toate concluziile din revoluționarele sale afirmații despre cauza schimbărilor fonetice. Bineînțeles, ne referim la fenomenele fonetice regulate (cele care au fost considerate legi fonetice de către neogramatici) și la cele care nu constau în metateze. Noi tăgăduim numai pentru acestea posibilitatea de a fi clasificate în asimilații și disimilații, nu și pentru

[35] Limbile din aceste arii, cu particularitățile lor fonetice, constituie cinci „uniuni" lingvistice, dintre care cercetătorii n-au distins-o decît pe cea sud-est-europeană, unind-o sau nu cu uniunea caucazică, nici ea recunoscută ca o „uniune" lingvistică aparte.

schimbările fonetice sporadice, la care o asemenea clasificare apare necesară. Astfel, în rom. *băsearecă* > *besearecă* avem o asimilaţie, iar în lat. *cribrum* > rom. **cibru* (devenit apoi *ciur*), sau rom. *turbure* > *tulbure*, avem disimilaţii.

§ 22. Aşadar, după Philippide, schimbările fonetice se realizează întîi în partea articulatorie a limbii şi de acolo sînt transpuse şi în planul reprezentărilor şi noţiunilor de sunete. Această concepţie a existat şi pînă la Philippide, iar în acelaşi timp cu dînsul o susţinea şcoala franceză a lui Meillet şi chiar F. de Saussure. Dar nimeni altul decît Philippide n-a dovedit cu toată argumentarea necesară acest lucru, după ce Vossler a ajuns să susţină originea spirituală a schimbărilor fonetice. Cum concepţia vossleriană a cucerit pe vremea lui Philippide şi după aceea pe cele mai multe spirite din Germania şi Italia, meritele lui Philippide apar şi mai mari. De altfel, precum am spus, Philippide a arătat că schimbarea fonetică stă în legătură cu schimbarea organelor articulatorii, ceea ce şcoala lingvistică franceză n-a susţinut niciodată. Philippide ne apare tot aşa de interesant dacă confruntăm doctrina sa despre cauzele schimbărilor fonetice cu doctrinele lingviştilor structuralişti contemporani, căci aceştia, considerînd schimbările fonetice drept nişte schimbări „fonologice", adică drept nişte schimbări ale unor elemente de ordin psihologic sau spiritual, ale unor elemente ale conştiinţei umane, sau, cu alte cuvinte, drept schimbări funcţionale, au continuat şi continuă, fără să-şi dea seama, sub o formă nouă, idealismul lui K. Vossler. Pentru noi este evident că schimbările despre care vorbim sînt „fonetice", sau, mai exact, fiziologice, mecanice, iar nu „fonologice", şi că, în această calitate, ele nu sînt propriu-zis funcţionale, adică nu urmăresc o îmbunătăţire a sistemului lingvistic, o îmbunătăţire a procedeelor de expresie a faptelor spirituale, ci, cum spuneau unii neogramatici, sînt oarbe, adică se produc după alte necesităţi decît acelea ale sistemelor de semne, anume după necesităţile articulărilor, şi de aceea duc la o dezorganizare a sistemului morfologic şi lexical. Că prin realizarea unei schimbări fonetice se produc şi unele schimbări în funcţiile sunetelor din diversele semne lingvistice este adevărat. Astfel, în trecerea de la lat. *toxicum* la rom. *toapsec*, s-au produs schimbări ale funcţiilor diferenţiatoare şi simbolizatoare: *o*, *c* (din *x*) şi *i*, fiind înlocuite cu alte sunete, funcţiile lor simbolizatoare şi diferenţiatoare au fost preluate de sunetele care le-au luat locul; mai înainte, în latina vulgară, s-a pierdut diferenţierea şi simbolizarea aceluiaşi cuvînt prin *-m*, iar după aceea s-a pierdut diferenţierea şi simbolizarea prin *u*. Dar aceste schimbări de funcţie nu sînt decît o urmare a faptului că s-a produs o schimbare „fonetică"; aceasta duce la o schimbare „fonologică", prin transpunerea ei din planul articulatoric în planul conştiinţei.

§ 23. Prin aceste idei, Philippide se dovedeşte a fi un adept al filozofiei realiste sau, mai exact, materialiste, deşi el nu şi-a numit cu aceşti termeni concepţia sa niciodată. Fireşte, nu apare aici materialismul dialectic, ci materialismul mecanicist, am putea spune, materialismul lui L. Feuerbach. Atitudinea antiidealistă a lui Philippide este clară, şi ea rezultă şi din pasajele din *Orig. rom.*, II, p. 271—272, 260—261, 263—264. Este atacată acolo filozofia idealistă a lui Platon, Fichte şi Kant, nenumiţi de el, şi se exprimă aprobarea pentru o altă filozofie, care nu poate fi decît cea a realismului critic sau cea a materialismului. Aşadar Philippide a evoluat de la filozofia pozitivistă, în care credea în tinereţe, spre realismul critic sau chiar spre materialism. Comună ambelor orientări este ideea că umea întreagă, nu numai natura, dar şi spiritul, sau, cum spune el adesea,

psihicul, sînt supuse unor legi, deci unei dezvoltări mecanice, necesare (vezi *Principii de istoria limbii*, p. 233—234, și *Orig. rom.*, II, p. 273).

§ 24. Precum se vede, în doctrina lui Philippide despre limbaj ocupă un loc foarte însemnat ideea că realitatea lingvistică are două baze: una articulatorie și alta psihică sau spirituală. Este drept că el a vorbit de aceste baze numai atunci cînd a discutat cauzele schimbărilor limbii. Dar aceasta nu înseamnă că aceste baze nu-i apăreau lui Philippide ca niște baze permanente ale limbii. Mai interesant e faptul că Philippide a explicat această situație, adică a arătat de ce există numai două baze ale limbii. Astfel, în *Orig. rom.*, II, p. 379: „Limba este un organ, la producția căruia participă și fizicul și psihicul. În ea, ca și în restul organismului omenesc, se găsesc două părți constitutive, al căror progres nu este egal, ale căror dezvoltări nu se acopăr și n-au aceleaș direcții. Partea fizică din limbă este reprezentată de sunete, partea psihică a ei e reprezentată de simbolizarea prin mijlocirea sunetelor, a lucrurilor și raporturilor. Sunetele sînt părți fizice pe care le procură organe fizice anumite ale corpului, simbolizarea prin mijlocirea lor a cunoștințelor este partea psihică, elaborată de suflet. Conform cu ceea ce se petrece în restul ființei omenești în privința feliului de a se comporta al celor două elemente constitutive ale acestei ființi, unul fizic și celălalt psihic, și aici, la limbă, sunetele se schimbă mai încet și mai treptat, iar simboalele (cuvinte, forme gramaticale, și înțelesurile lor) se schimbă mai repede și mai brusc, și adeseori cu foarte mari asămănări de sunete se găsesc enorme deosebiri de simboale. Să se compare, de pildă, proporția în care s-au schimbat sunetele și simboalele în limba comună românească: schimbarea în simboale (cuvinte, înțelesuri de cuvinte, înțelesuri de forme) e atît de mare, încît țăranul nu mai înțelege această limbă, schimbarea în sunete e însă aproape nulă și de acel fel numai că s-au păstrat pronunțările mai arhaice".

Philippide a văzut just: limba are două baze, pentru că este produsul celor două părți ale omului: trupul și sufletul sau spiritul. De altfel, din acest motiv, ea însăși are un aspect material și un aspect psihic sau spiritual. Partea materială din limbă, adică sunetele, sînt produsul unei părți materiale a corpului uman, organele articulatorii, iar partea spirituală a limbii, semnele — realități pe care Philippide le numea de obicei simboale —, și sensurile (sau funcțiile semnelor) sînt produsul spiritului sau psihicului în general. Organele articulatorii și sufletul (sau spiritul) sînt deci realitățile fără de care nu este posibil limbajul. Ele sînt baze ale limbii, întîi de toate pentru acest motiv. Ele au, față de limbă, aceeași situație ca și mediul fizic (pămîntul) față de animale și plante, ca și creierul față de spirit, ca și producția față de relațiile de producție etc. Avem o remarcabilă asemănare între concepția despre limbaj a lui Philippide și marxism în general, în care ideea de „bază" (bază a unei realități oarecare) joacă un rol important. Dar ideea de „bază" nu este decît o formă specială a ideii de cauză, și numai niște doctrine în care cauzalitatea și explicarea cauzală joacă un rol important puteau să ajungă la ea. Desigur, Philippide n-a ajuns la ideea de „bază" sub influența marxismului, ci în mod independent. Dar faptul e, în acest caz, cu atît mai remarcabil. Este drept însă că Philippide s-a referit la alte realități decît acelea cu care s-au ocupat în mod special creatorii materialismului dialectic.

Pe de altă parte, este de remarcat că teoria lui Philippide despre schimbările limbii, considerînd cele mai însemnate din schimbările limbii niște adaptări ale limbii — de fapt ale sistemului lingvistic articulatoriu — la organele articulatorii (ale sistemului articulatoriu la instrumentul articulatoriu) și ale sistemului morfologic, sintactic și lexical la baza psihică și spi-

rituală, integrează schimbările lingvistice între schimbările din celelalte domenii ale realității, căci pretutindeni se urmărește prin schimbări o adaptare a unei realități la baza sau bazele ei, o corespondență, un acord între acea realitate și bazele ei. Acest fapt a fost dovedit de D a r w i n pentru viețuitoare și, în parte în aceeași epocă sau după aceea, și pentru științele sociale, cu toată opoziția unor anumite curente filozofice și culturale, care au tăgăduit orice cauzalitate în domeniul acestor științe, socotind că finalitatea, care este caracteristică spiritului, ar înlătura cauzalitatea. Noi constatăm că finalitatea, care nu se poate tăgădui, nu înseamnă, pentru unele forme de limbaj, înlăturarea cauzalității; vom vedea mai jos, § 24, în ce condiții și cu ce „ajutoare", tot materiale, finalitatea înlătură orice efecte ale cauzalității în limbă.

De aceea noi deducem că concepția atît de răspîndită în filozofia occidentală în prima jumătate a secolului nostru — concepție însușită și de unii oameni de știință —, după care științele sociale n-ar avea nimic comun în principii și procedee cu științele naturii, este eronată. Implicațiile filozofice ale doctrinei lui Philippide despre schimbările fonetice ni se par deci destul de însemnate; ele vor duce la concluzii noi și cu adevărat corespunzătoare realității asupra modului de comportare a spiritului, care, cel puțin în unele cazuri, nu se deosebește radical de modul de comportare a naturii. De altfel numai prin menținerea în științele sociale a acestui principiu al cauzalității se poate menține în aceleași științe și principiul legilor, care altfel ar deveni imposibil de găsit în limbă. (Bineînțeles, prin *lege* nu vom înțelege în fonetică numai ceea ce au înțeles neogramaticii.) Vezi cele spuse de noi în această privință în *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în *Philologica*, II, Craiova, 1971, p. 5—25.

Philippide remarcă, în pasajul citat mai sus, și inegalitatea dezvoltării bazelor limbii. Pe cînd baza articulatorie se schimbă foarte greu de-a lungul veacurilor, cea psihică se schimbă foarte repede. El se referea de fapt la ceea ce noi am numit baza spirituală, și încă numai la elementele ei de conținut, nu și la cele formale, căci dădea ca exemplu baza psihică a limbii literare românești, care are cu mult mai multe cuvinte decît cea populară. (Trebuie să constatăm, de altfel, cu această ocazie, eroarea făcută de Philippide de a afirma că există o mare schimbare de semne și sensuri între graiul popular și limba literară: limba literară are o mulțime de semne și sensuri *în plus* față de graiurile populare, dar are și un număr foarte mare de cuvinte *comune* cu graiurile populare). Desigur că baza spirituală se lărgește considerabil cu vremea, dar, dacă ne referim la baza psihologică propriu-zisă, adică la temperament, atunci trebuie să spunem că baza psihologică este și ea relativ tot atît de staționară ca și baza articulatorie.

Aspectul staționar al bazei articulatorii și al celei psihice în sens restrîns explică de ce limba se schimbă atît de puțin în comparație cu alte realități sociale, explică de ce limba nu se schimbă de la o structură socială fundamentală la alta, cum credea N. J. M a r r. Singura bază care variază în raport cu structurile sociale fundamentale este gîndirea, cultura, și încă nici ea nu se schimbă total, ci se dezvoltă mai ales prin cumulare. Dar schimbările limbii care nu se explică prin structurile sociale fundamentale nu-și au cauzele în limba însăși, în niște factori interni ai limbii. Ele își au cauza într-o schimbare a bazei articulatorii sau temperamentale, care rămîn relativ aceleași de-a lungul mai multor structuri sociale fundamentale.

§ 25. Aceasta este, în linii mari, concepția lui Philippide despre limbaj. Noi am lăsat la o parte mai sus o serie de aspecte ale concepției sale despre

limbaj, de care ne vom ocupa altădată. Ne-am limitat aici la ce este în concepția sa mai nou și mai deosebit față de curentele lingvistice de astăzi. Dacă este cazul acum să exprimăm o judecată asupra ei și să o încadrăm în istoria lingvisticii, trebuie să spunem că ea ne apare ca cea mai realistă teorie lingvistică din secolul nostru, și anume ca o teorie net materialistă. Cum am arătat deja (§ 23), cînd spunem aceasta nu ne referim însă la materialismul istoric, care explică fenomenele spirituale prin cele materiale ale societății, ci la materialismul lui Feuerbach și în general la materialismul mecanicist. În această privință trebuie să spunem că Philippide este, după Schleicher, cel dintîi mare lingvist materialist. Mai facem precizarea că despre caracterul materialist al concepției lui Philippide trebuie să vorbim numai întrucît este vorba de cauza schimbărilor fonetice, nu și de cauza celor morfologice, sintactice și lexicale, pe care oricine trebuie s-o recunoască drept o cauză spirituală: gîndirea, în sensul cel mai larg posibil, și afectul. Da aceea, dacă vrem să găsim o expresie care să denumească în întregimea ei doctrina lingvistică a lui Philippide, trebuie să spunem că avem a face cu o doctrină realistă despre limbaj, o doctrină care ține în cea mai mare măsură seama de realitățile lingvistice și că această doctrină este antropologică, în cel mai larg sens al cuvîntului. Mai trebuie să spunem că, situîndu-se pe poziția materialismului mecanicist, Philippide a creat o lingvistică materialistă superioară aceleia create de Schleicher, care pleca de la materialismul vulgar și a făcut și alte greșeli.

Această teorie a lui Philippide însă nu s-a descătușat complet de unele erori ale lingvisticii de pînă la dînsul. Ea trebuie să sufere cîteva corectări și completări. Mai întîi de toate, Philippide n-a tras ultimele consecințe din afirmațiile sale de bază. Astfel, precum s-a relevat deja mai sus, Philippide n-a îndrăznit să respingă ideea că, în domeniul așa-ziselor legi fonetice, există schimbări de asimilație și disimilație. Pe de altă parte, Philippide n-a precizat în cît timp se face adaptarea unei limbi la o bază articulatorie și la o bază psihică străine. Lucrul acesta l-am făcut eu în unele lucrări, dintre care voi pomeni aici numai cîteva (*BIFR*, VII—VIII, p. 181—188, articolul *Noțiunea de romînă primitivă (Urrumänisch)* [36], *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, Iași, 1950, în *BIFR*, XI—XII, p. 409—419), *La formation des langues romanes occidentales*, în *Actas del XI Congreso internacional de lingüística y filología románicas*, Madrid, 1968, p. 303—310, și *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 5—10. Am arătat în aceste lucrări că adaptarea unei limbi la o nouă bază articulatorie se face în decurs de cîteva secole. Astfel, între secolele al V-lea și al VIII-lea e.n., — după cercetări mai noi, în secolele al V-lea și al VII-lea —, latina, care pînă atunci era relativ staționară, s-a schimbat vertiginos, pentru a se transforma în limbile romanice. Avem, desigur, a face cu epoca de adaptare a latinei la bazele de articulație ale diferitelor popoare din Imperiu. Existența unor asemenea epoci de mare schimbare fonetică a fost constatată întîi de A. Meillet (vezi *La méthode comparative en linguistique historique*, p. 44—45).

Dar eroarea cea mare a lui Philippide este alta: teoria sa despre manifestarea bazei articulatorii și a celei psihice în limbă este prea generală, mai exact, lipsită de o specificare absolut necesară; căci adaptarea limbii la baza articulatorie și la cea psihică nu se petrece oricînd. Astfel, adaptarea limbii latine populare la bazele articulatorii ale popoarelor din Imperiu nu se produce pînă în veacul al V-lea e.n. decît doar în ce privește „accentul"

---

[36] Articolul a fost retipărit în G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, Timișoara, 1983, p. 198—218.

cu care se pronunţă latina în diferitele provincii. Cum se explică acest fapt? Desigur că efectele bazei articulatorii asupra limbii n-au fost posibile pînă în secolul al V-lea e.n. din cauză că imitarea de către provinciali a limbii latine aduse de agenţii romanizării a favorizat menţinerea normelor limbii latine de către populaţia din Imperiu pînă în secolul al V-lea. Dar, în ultimă analiză, faptul nu se poate explica decît prin economia de schimb din epoca sclavagistă, economie care a dus la o largă circulaţie a mărfurilor şi oamenilor, — ceea ce a permis şi romanizarea —, nu se poate explica deci decît prin existenţa puternicii vieţi orăşeneşti din Imperiul roman. Pînă la urmă, deci, formaţiunea (structura) socială sclavagistă, — sau mai exact: economia ei —, explică de ce nu s-a manifestat în acea epocă baza articulatorie şi cea psihică a popoarelor din Imperiul roman. Dimpotrivă, noile baze ale limbii latine se manifestă puternic în evul mediu. Este uşor de înţeles că acest fapt stă în legătură cu economia închisă regională, cu schimbul în natură al epocii, care făcea ca masele populare dintr-o regiune să nu mai vină în contact cu cele din altă regiune şi să nu mai imite graiul celor cu mai mult prestigiu, adică al agenţilor romanizării. Adaptarea latinei la diferitele baze articulatorii şi baze psihice din Imperiu a dus, în cîteva secole, la naşterea limbilor şi dialectelor romanice (vezi cele spuse de mine în *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, Iaşi, 1950, *BIFR*, XI—XII, p. 408—419, şi în *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 5—10). Relaţiile sociale caracteristice capitalismului şi socialismului nu permit nici ele adaptarea limbii la baza articulatorie şi la cea psihică (vezi *op. cit.*, p. 45—47). Dimpotrivă, în epoca gentilică, aceste fenomene au trebuit să se producă. Avea deci oarecare dreptate P u ş c a r i u, atunci cînd tăgăduia influenţa bazei articulatorii asupra limbii. Dar acest învăţat nu vedea, cum nu vedea nici Philippide, că în fond avem a face numai cu o limitare în timp a efectelor bazei articulatorii, şi anume cu o limitare la anumite formaţiuni sociale fundamentale. Formaţiunile sociale fundamentale se manifestă deci ca nişte condiţii care permit sau împiedică manifestarea bazelor articulatorie şi psihică ale limbii. Baza spirituală însă se manifestă în limbă oricînd, întrucît limba există tocmai pentru exprimarea ei. Rămîne să se vadă ce principii conduc dezvoltarea limbilor în epocile în care nu se poate manifesta baza de articulaţie.

Philippide nu a putut ajunge la concluziile formulate de noi aici (întîia oară le-am exprimat în lucrarea noastră *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, Iaşi, 1950), pentru că el nu avea o concepţie dialectică despre lume şi nu vedea rolul jucat de diversele formaţiuni sociale fundamentale în dezvoltarea limbii. El credea că limba este guvernată de nişte principii eterne, imuabile, date odată pentru totdeauna, el nu vedea că aceste principii pot varia de la o epocă la alta şi că stau anume în legătură cu diferitele formaţiuni sociale. Concepţia lui Philippide despre limbaj şi despre lume este materialistă, dar nu şi dialectică.

§ 26. Cu toate aceste completări şi modificări, teoria lingvistică a lui Philippide duce, cum deja am spus-o, § 21, la o reformă radicală a foneticii, care nu mai apare ca ramura cea mai înaintată şi mai bogată în rezultate viabile a lingvisticii, ci ca cea mai înapoiată, cea mai săracă în rezultate viabile. Aproape tot ce s-a făcut pînă astăzi în fonetică, în ce priveşte explicaţiile, ne apare de o superficialitate fără seamăn. De fapt, sunetele şi schimbările pe care ele le suferă stau în legătură cu organele articulatorii şi, indirect, cu structurile sociale. Istoria sunetelor trebuie să devină o adevărată ştiinţă, urmînd să se ocupe cu procesele reale ale evoluţiei fonetice, şi trebuie să înceteze de a mai fi un simplu catalog de fapte, cum este în genere pînă

astăzi. Evoluția sunetelor trebuie pusă în sfîrșit în legătură cu organele articulatorii și cu evoluția societății. Asupra acestor binefăcătoare efecte, pe care doctrina lui Philippide, cu corectările și completările ce i se impun, le va avea în cercetările lingvistice, nu putem insista acum prea mult. Vom da numai cîteva exemple de cum ar trebui să fie explicațiile schimbărilor fonetice conform cu principiile stabilite mai sus.

1. Dacă limba tracă și cea daco-geto-mezică aveau vocala *ă*, ieșită din nevoia organelor articulatorii de a articula cu partea posterioară a limbii la vălul palatului, latina vorbită de traci și daco-geto-mezi trebuia să-și creeze un *ă;* și ea a recurs la vocalele cu articulare mai apropiată *a* și *e*, mai rar la *o*, care, avînd și o rotunzire a buzelor, era mai greu de transformat în *ă* (este greșit să se creadă, cum se face de obicei astăzi la noi —, că vocalele velare s-au născut datorită acțiunii consonantei anterioare, care, din velară a devenit palatală (eventual muiată); româna nu are alte consonante muiate decît *k'*, *g'*, *χ'*, *γ'*, *ŝ*, *ẑ*, *t'*, *d'*, *n'*, *l';* iar palatală este orice consonantă muiată sau o consonantă după care urmează o vocală palatală); dar, în slava primitivă, tocmai vocalele indo-europene rotunjite *ŭ* și *ū* au fost punctele de plecare pentru crearea vocalelor velare *ă* (ъ) și *î* (*y*, ы). Aceasta înseamnă că, în slava primitivă, a existat o tendință de delabializare a vocalelor velare rotunjite (labiale) de ordinul cel mai închis; această tendință a lipsit în limba română, care ținea ferme vocalele velare rotunjite (labializate) și se descotorosea mai degrabă de cele palatale. Faptul s-ar putea explica prin proheilia (proeminența buzelor) caracteristică dinaricilor și mediteranenilor din cadrul poporului român, și prin lipsa proheiliei la nordicii și est-balticii care au căpătat la un moment dat majoritatea în cadrul poporului slav primitiv (format, probabil, pe substrat mediteranean: populația cu cultura Tripolje).
2. Limba română nu avea la început *ḱ*, *ǵ*. Cînd baza de articulație românească a început să aibă o asemenea tendință, spre anul 1000, sunetele *ḱ* și *ǵ* nu puteau fi create din *k* și *g* decît în mod excepțional (sporadic) (cf. *kjelatori* la românii din Serbia medievală și *chimeașă*, *chemeașă* la bănățeni, crișeni și unii ardeleni; pentru primul cuvînt, care era una din numirile românilor din Serbia, vezi S. P u ș c a r i u, *Studii istroromâne*, II, p. 8; pentru al doilea, vezi P h i l i p p i d e, *Orig. rom.*, II, p. 93 (după W e i g a n d); dacă fenomenul s-ar fi produs, ar fi fost unul de prefacere a vocalelor velare sau velare rotunjite în palatale, tendință care n-a existat atunci la români. Consonantele *ḱ* și *ǵ* nu puteau apărea decît dacă se pleca de la o secvență fonetică de tipul consonantă + *i* sau *i̯;* dar *ki*, *ki̯*, *gi*, *gi̯* nu existau în limbă; *ti*, *ti̯*, *di*, *di̯* se africatizaseră în latina populară sau după aceea; nu exista deci posibilitatea de a apărea *ḱ* și *ǵ* decît în secvențele *p*, *b* + *i*, *i̯*. Dar nici în cadrul acestor secvențe n-ar fi fost posibilă apariția lui *ḱ* și *ǵ*, dacă nu intervenea altceva; dovadă atîtea limbi care n-au suferit fenomenul. Ca să se producă, trebuia ca organele articulatorii ale românilor să prezinte o particularitate, despre care eu nu mă îndoiesc că a caracterizat pe români: un canal oral strîmt, strîmtimea rezultînd fie din forma mai plată, mai puțin rotundă a palatului și maxilarului superior, fie din volumul mai mare al limbii.

Asemenea fapte se explică deci prin conformația organelor articulatorii. Altele se explică prin modul de funcționare a unor organe articulatorii. Astfel, apariția sau dispariția lui *h* în atîtea limbi, prezența unui *h* fonic în altele, apariția în unele limbi a explozivelor aspirate se explică prin modul de funcționare a plămînilor (aspirații mai slabe sau mai puternice) la *h* și *h* fonic și la explozivele aspirate, prin posibilități de explozie sau lipsa lor și

prin modul de funcționare a coardelor vocale la explozivele aspirate. Aceste particularități de funcționare ale plămînilor și ale coardelor vocale se pot explica prin climat: în ținuturile cu o climă aspră, fie de stepă, fie polare, s-au dezvoltat sunete laringale sau glotale (limba arabă, limbile germanice, chiar limbile din Europa continentală). În ținuturile cu climă dulce, ca cea mediteraneană sau cea oceanică, laringalele nu s-au putut dezvolta sau au dispărut (limbile italiană, provențală, franceză, unele dialecte sîrbo-croate, bulgare și românești). Adaptarea organelor articulatorii la mediul fizic, în general respinsă de lingviști, nu poate fi tăgăduită.

După toate cele spuse mai sus, putem conclude că teoria lui Philippide despre limbaj este numai o formă incomplet conturată a teoriei care se poate construi. Această teorie are nevoie să fie completată, dezvoltată, prelungită. Trebuie să se tragă din afirmațiile lui Philippide toate consecințele neformulate sau negîndite de acest învățat, toate implicațiile acestor afirmații. Am încercat să fac acest lucru pe scurt în prezentul studiu. Tocmai pentru că nu s-a făcut acest lucru pînă acum, nu s-a putut vedea nici originalitatea doctrinei lui Philippide, nici importanța ei pentru dezvoltarea lingvisticii și a filozofiei sociale (= filozofiei spiritului).

§ 27. Importanța doctrinei lui Philippide despre limbaj, cu cercetările și completările pe care i le-am adus, nu mai poate scăpa nimănui astăzi, cînd structuralismul lingvistic consideră că avem a face nu cu niște schimbări articulatorii, ci cu niște schimbări funcționale, reînviind astfel în forme noi idealismul lui K. Vossler și al lui G. Bertoni. Doctrina lui Philippide ne permite să vedem eroarea de bază a lingvisticii care a dominat după 1930, deci a structuralismului lingvistic și a lingvisticii generativ-transformaționale. Școlile lingvistice structuraliste nu numai că au izolat limba de bazele ei, de bazele care îi permit existența și îi determină structura și schimbarea, dar au și ignorat complet aceste baze și au explicat structura limbii numai prin ea însăși; dar fără luarea în seamă a acestor baze nici o structură lingvistică nu-și găsește explicarea. Am spus: structuraliștii au „explicat"; dar de fapt structuralismul nu a reușit să explice sistemul lingvistic și nu a arătat cauzele schimbărilor acestuia, ci, ca și școala lingvistică idealistă, a dat numai pseudoexplicații. Nu tăgăduim că și sistemul lingvistic (înțeleg sistemul de semne, nu sistemul fonetic), deci structura lingvistică, își are rolul ei în dezvoltarea limbii. Dar ceea ce se explică prin structură, prin sistem, în dezvoltarea lingvistică e foarte puțin: dintre schimbările limbii, numai cele analogice, de diferențiere fonetică a cuvintelor și a formelor gramaticale, de etimologie populară etc., se explică astfel, pe cînd schimbările fonetice și cea mai mare parte din schimbările semantice, la care cuprindem și pe cele sintactice, se explică prin factori exteriori limbii, exteriori sistemului lingvistic — iar articulația este exterioară sistemului lingvistic propriu-zis —, și anume prin schimbări în bazele limbii, prin schimbări în om. Limba se schimbă întîi de toate pentru că se schimbă omul fizic, psihic și spiritual. Aproape orice schimbare a limbii este reflexul unei schimbări în una din bazele sale, adică în om, considerat ca organe articulatorii, ca psihic, ca spirit. Adesea noi vorbim despre tendințe ale limbii și atunci cînd de fapt avem în realitate tendințe ale omului conceput ca organe articulatorii și ca psihic. Ar trebui să nu vorbim despre tendințe ale limbii decît dacă ne referim la tendințele realmente determinate de sistemul lingvistic, adică de tendințele din domeniul fenomenelor de analogie, al diferențierii semnelor, al etimologiei populare etc. Dar aceste tendințe, ca de exemplu aceea că

perfectul forte (adică cel care are accentul pe temă) devine în română, ca și în celelalte limbi romanice, slab (adică este înlocuit cu o formă care are accentul pe terminație) caracterizează sistemul morfologic și o parte din sistemul lexical (acea parte care este alcătuită de semne, nu de sensuri). În domeniul sunetelor nu putem avea decît tendințe ale organelor articulatorii sau ale articulațiilor, nu ale limbii, ale sistemului lingvistic de semne.

§ 28. Desigur că aceste concluzii, trase de noi din doctrina lingvistică a lui Philippide, n-au rezolvat toate problemele. Trebuie să se vadă cum se stabilește relația dintre gîndire, considerată ca una din bazele limbii, și sistemul lingvistic, relație complet neglijată de Philippide, dar complet ignorată și de structuraliștii contemporani de pînă pe la 1960, care au respins și resping ideea că sistemul morfologic al unor limbi s-ar explica prin sensuri, prin gîndire. Problema aceasta se pune cu atît mai mult, cu cît asupra sistemului lingvistic se manifestă acțiunea distrugătoare a schimbărilor fonetice, impuse de baza articulatorie. Una din cele mai însemnate munci ale lingvistului trebuie să constea în urmărirea procesului de adaptare a sistemului lingvistic, mereu modificat de factori exteriori distrugători, la gîndirea care își cere numaidecît expresie, și anume o expresie cît mai comodă de mînuit și cît mai clară. Structuralismul contemporan, de la 1925 și pînă azi, limitîndu-se numai la înregistrarea schimbărilor sistemului, ba chiar numai la descrierea lui, fără a vedea că acest sistem e în continuă adaptare la cele două baze, care trebuie amîndouă satisfăcute, simplifică, dar mai ales falsifică realitățile. Unii dintre structuraliști explică dezvoltarea limbii prin tendința de a îmbunătăți sistemul lingvistic (A. M a r t i n e t), deci numai funcționalist, dar n-au nici ei dreptate: ca să vorbim în termenii lui Philippide, noi trebuie să concludem că schimbările care urmăresc o îmbunătățire a sistemului lingvistic, adică o îmbunătățire a expresiei, sînt numai cele provocate de baza psihologică sau spirituală a limbii, nu și cele provocate de baza de articulație, care este oarbă, cum spuneau unii neogramatici (lucru relevat mai sus, § 22), adică nu urmărește îmbunătățirea sistemului de semne, ci duce, cum spunea F. de S a u s s u r e, la o dezorganizare a sistemului morfologic și a celui lexical (mă refer la ansamblul familiilor de cuvinte), ceea ce l-a și determinat apoi pe învățatul genevez să concludă greșit la o totală antinomie între diacronie și sincronie. De fapt, această antinomie nu există în sensul în care o vedea F. de Saussure, ci ca o antinomie între schimbările sistemului fonetic și nevoia de stabilitate a sistemului morfologic-lexical al limbii, care este mereu dezorganizat de cel dintîi.

Desigur, structuralismul are marele merit de a fi susținut caracterul structural și funcțional al limbii și mai ales de a fi pus în practică acest principiu. Dar accentuarea caracterului funcțional al limbii a dus la exagerări ca aceea că limba este numai un sistem de funcțiuni și că nu ne interesează realitățile materiale care posedă aceste funcțiuni, precum și că limba se schimbă numai în vederea îmbunătățirii funcționalității sale. Philippide a pus accentul tocmai pe elementele materiale ale limbii, elemente care interesează tot atît de mult ca și funcțiunea lor. Și dacă el nu a întrebuințat cuvîntul *funcțional*, ca unul care a trăit și activat înainte de impunerea structuralismului în lumea occidentală și în Europa de răsărit, n-a ignorat funcțiile elementelor lingvistice; astfel, atunci cînd în pasajul din *Orig. rom.*, II, p. 379, citat mai sus (§ 23), el vorbea de activitatea de construire a unor simboluri din materialul brut al sunetelor, pentru exprimarea diferitelor sensuri, — căci asta spunea el în fond acolo —, și mai ales atunci cînd vorbea de simbolizare, el se referea tocmai la caracterul funcțional al limbii. Teoria

lui Philippide cuprinde deci ceea ce este viabil în structuralism și se poate uni într-o sinteză cu funcționalismul.

Pe de altă parte, teoria lui Philippide este mai completă decît structuralismul contemporan, căci ia în considerație și realitatea care impune funcții elementelor limbii, anume baza psihică, arătînd că această realitate este, tocmai pentru motivul că impune aceste funcții, o bază de existență, de structurare și de schimbare pentru limbă; și ia în considerație și baza articulatorică a limbii, bază care, dacă nu impune limbii funcții, îi dă existența ei materială.

Astfel, plecînd de la teoria lui Philippide despre baza de articulație și baza psihologică, se poate înfățișa o nouă formă a lingvisticii, în care limba să fie explicată prin om mai mult decît s-a făcut oricînd pînă astăzi; căci preocuparea aceasta n-a lipsit de cînd se face lingvistică pînă astăzi; dar în anumite perioade ea a lipsit aproape cu totul. După mai bine de cinci decenii de structuralism lingvistic și după circa trei decenii de generativism transformaționalist, precum și după alte curente lingvistice care, cu toate meritele lor, n-au explicat din limbă tot ce se poate explica prin om, lingvistica va putea intra într-un nou stadiu al ei, care s-ar putea numi *antropologic* sau *antropologist* și care ar constitui o sinteză lingvistică mai cuprinzătoare decît toate cele din trecut și de astăzi.

G. IVĂNESCU

NOTĂ ASUPRA TEXTULUI OPERELOR DIN PREZENTUL VOLUM

GENERALITĂȚI

§ **1.** După cum am spus în *Prefață*, acest volum, intitulat de noi *Opere alese. Teoria limbii*, cuprinde mai toate scrierile de lingvistică generală ale lui Alexandru Philippide: *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, și cursurile universitare *Introducere în știința limbii* și *Fiziologia sunetelor*, ambele litografiate pentru uzul studenților de D. Găzdaru, D. Gafițanu și M. Paulian, Iași, 1920—1921, dar redactate de Philippide cu mult mai înainte și la date diferite. Cum de asemenea am spus în *Prefață*, acest volum cuprinde și o amplă expunere de teoria limbii din *Originea românilor*, II, Iași, 1928, anume despre *Baza de articulație și baza psihologică* (intitulate astfel de noi, dar după indicațiile lui Philippide), unde ea constituie un excurs, în afara temei monumentalei lucrări a lui Alexandru Philippide.

Deoarece lucrarea *Principii de istoria limbii* a fost publicată de însuși Philippide și sub supravegherea lui, nu am avut probleme dificile în reproducerea textului originar, pe care l-am transpus în ortografia actuală, păstrînd pronunțiile autorului, adesea deosebite de cele curente astăzi, unele în consens cu pronunțiile epocii, altele specifice lui Philippide. Am eliminat titlul *Istoria limbii române*, pe care Philippide voia să-l dea întregii serii de volume plănuite de el în 1893—1894 și care nu este potrivit pentru acest volum de lingvistică generală, chiar dacă volumul abundă în fapte de lingvistică românească. Am eliminat și numărul de ordine al volumului dat atunci de Philippide: I. Firește, am corectat în mod tacit greșelile de tipar indicate de Philippide la sfîrșitul *Principiilor* și am eliminat lista greșelilor făcută de el.

Am modificat numai într-o singură privință alfabetul fonetic al învățatului ieșean, utilizat în *Principii* sub influența lui Fr. Miklosich și H. Tiktin: notarea prin *â* a lui *ă*. Noi am redat pe *ă* numai prin *ă*, iar semnul *â* a fost eliminat. De altfel după 1914 însuși Philippide va părăsi notarea lui *ă* prin *â*. Am păstrat întocmai notarea din *Principii* a sistemului consonantic, influențată și ea în parte de cei doi lingviști. Am indicat paginația ediției originale, pentru a înlesni identificarea cu ușurință a pasajelor la care au trimis pînă astăzi diverși cercetători. Numerele de ordine ale paginilor ediției originale au fost notate marginal, în dreptul rîndului care conține ultimul cuvînt de pe fiecare pagină. Sfîrșitul paginii a fost marcat cu o bară; în cazul cuvintelor despărțite în două prin linioara de unire, pentru că treceau dintr-un rînd în altul, bara a fost plasată la sfîrșitul cuvîntului.

În transcrierea lucrării *Principii* și a excursurilor din *Orig. rom.*, am păstrat parantezele curbe și drepte întrebuințate de autor.

Pentru *Introducere în știința limbii* și *Fiziologia sunetelor* s-a luat ca bază textul litografiat în 1920—1921. Am introdus în acest text, între semnele < și >, adausele făcute de Philippide la predările ulterioare ale cursului, adause pe care le cunoaștem din caietele unor studenți din acea vreme. Desigur, unele din aceste adause nu existau în textul manuscris al lui Philippide, ci erau numai orale. Am prezentat aceste adause ca note la textul litografiat, dar le-am cuprins tot între semnul < și semnul >. În paranteze drepte am cuprins numai adausele, cel mai adesea foarte scurte, făcute de G. Ivănescu, și explicațiile cu privire la text, date de același.

Am dat numere de ordine notelor din textul litografiat, pe care Philippide le însemna cu asteriscuri (*, **, ***), și notelor provenite din adausele pur orale ale lui Philippide. Unele adause la cursul litografiat sînt constituite de traducerea textelor germane sau franceze citate în textul litografiat, și, desigur, și în textul manuscris al lui Philippide, numai în limba originară (texte engleze nu avem). Traducerea lor a fost făcută de Philippide numai la predarea cursurilor și era, desigur, pur orală. Am considerat că este interesant să oferim cititorului român și traducerea, adesea măiestrită, a acestor texte, și am cuprins-o între semnele < și >. În cazul cînd Philippide n-a dat traducerea unor pasaje franceze și germane, am dat o traducere făcută de G. Ivănescu. Aceste traduceri au fost cuprinse între paranteze drepte. Textul editat în 1920—1921 nu respectă întrutotul limba savantului ieșean: editorii de atunci au modificat potrivit limbii literare din vremea lor, limbă care e și cea de astăzi, textul original al cursului lui Philippide; căci, desigur, acest text le-a fost pus la dispoziție pentru litografiere de Philippide însuși. De aceea am adus acestui text unele modificări în sensul pronunțiilor lui Philippide (*acelaș, totuș* etc. în loc de *același, totuși* etc.). Am transcris acest text în ortografia de astăzi. Cursul de *Introducere în știința limbii* a fost împărțit de Philippide în nouă paragrafe, dintre care cîteva sînt foarte întinse, constituind adevărate capitole. Deoarece aceste paragrafe, ca și capitolele cursului de *Fiziologia sunetelor*, nu prezentau titluri, am dat paragrafelor și capitolelor în discuție titluri adecvate, puse între paranteze drepte, și am introdus împărțirea pe capitole și în cadrul cursului de *Introducere în știința limbii*. În cadrul acestui curs, au fost cuprinse cîteodată două paragrafe ale lui Philippide într-un singur capitol. Adăugirile la *Introducere în știința limbii* și *Fiziologia sunetelor* făcute de Philippide după 1920 le-am reprodus după manuscrisul (caietul) lui Ion Lăzărescu (cursul din 1926—1927) și din cel al Luciei Pop (cursul din 1932—1933); compararea cu textul din manuscrisul (caietul) Luciei Pop s-a făcut numai pentru prelegerile ținute pînă la vacanța de iarnă, deoarece, după această vacanță, Philippide, fiind bolnav, nu s-a mai putut deplasa la Universitate (el a fost suplinit atunci de D. Găzdaru, care a dictat cursul profesorului, dar cu adause personale). Pentru cursul de *Fiziologia sunetelor* am folosit și un manuscris (caiet) al lui Ion Teofănescu, din 1929—1930 (de fapt, un fragment din curs). Întrucît privește cursurile litografiate, intervențiile noastre s-au limitat la corectarea greșelilor de copiere, destul de numeroase, făcute de editori, la completarea și corectarea unor trimiteri sau indicații bibliografice și la perfectarea textului prin introducerea în paranteze drepte a unor cuvinte sau îmbinări de cuvinte care aparțin lui G. Ivănescu. Unele din aceste greșeli (cele din cursul de *Fiziologia sunetelor*) au fost corectate cu ajutorul redacției prime a cursului de *Fiziologia sunetelor*, pus la dis-

poziția noastră de Pia Philippide. Unele greșeli de tipar din *Principii*, cîteodată destul de grave, nu au fost observate de Philippide la lectura corecturilor de tipar. Am reconstituit și în acest caz textul autentic, atrăgînd atenția asupra erorii numai dacă ea este mai importantă și arătînd că faptul n-a fost înregistrat de autor la *Greșeli* (p. 345).

Întrucît nu toate operele cuprinse în acest volum și nu oricînd în cadrul aceluiași text Philippide a scos în evidență prin transcrierea cu caractere italice (cursive) faptele de limbă discutate (sunete, forme gramaticale, afixe lexicale, cuvinte, sintagme) (în cursurile litografiate, prin sublinieri), am redat în italice toate faptele de limbă discutate. În *Principii* el n-a reprodus întotdeauna cu italice nici cuvintele românești, iar etimonul lor îl redă obișnuit sau spațiat. La fel și în cele două cursuri. În *Principii* Philippide notează adesea prin caractere spațiate și cuvinte sau sintagme discutate de el. Am reprodus întotdeauna aceste cuvinte sau sintagme cursiv, chiar cînd Philippide a recurs la spațiere, pentru a separa cuvîntul sau fragmentul de propoziție discutat de textul propoziției sau frazei din care a fost scos. Am uniformizat deci procedeele de transcriere a pasajelor din diverși autori.

În mai multe pasaje ale *Principiilor*, în care discută părerile unor lingviști din vremea sa, Philippide utilizează numele de familie scris întreg numai cînd numele acestor lingviști sînt pomenite întîia oară. În continuarea discuției, numele lor apare reprodus numai prin inițială, urmată bineînțeles de punct. Am păstrat acest mod de prezentare a numelor proprii, chiar dacă în unele cazuri (de exemplu S. = S c h u c h a r d t), abrevierea intră în coliziune cu alta (S. = Sălaj). Am renunțat la prescurtări de tipul *Gast.* pentru *Gaster*, *Schuch.* pentru *Schuchardt* din *Principii*, căci Philippide transcrie în această carte și numele întregi: *Gaster*, *Schuchardt*. Cu excepția acestor prescurtări, am păstrat în genere prescurtările lui Philippide din *Principii*. Ele se deosebesc de prescurtările din cursuri și din *Orig. rom.* De aceea le-am plasat imediat după *Principii* și nu le-am mai mutat la sfîrșitul volumului de față, unde am plasat abrevierile generale, alături de indici. De asemenea, întrucît atît în *Principii*, cît și în cursurile litografiate, sensurile cuvintelor sînt redate fără a cuprinde între semne speciale cuvintele care le redau, am reprodus în toate aceste lucrări cuvintele-sensuri între semnele citării, iar cuvintele din paranteze care reprezintă varianta literară au fost redate cursiv. Atunci cînd sensul este separat prin linioară de cuvînt, am suprimat linia. În cele două cursuri litografiate, ca și în *Principii*, Philippide întrebuințează linioara lungă în locul semnelor < și >, cînd arată faza mai veche sau cea mai nouă a unor evoluții fonetice sau a unui cuvînt. Am înlocuit în aceste cursuri întotdeauna linioara lungă cu semnele < și > (după caz), cînd cele două fapte lingvistice legate prin linioara lungă erau faze lingvistice succesive. Atît în transcrierea fragmentului despre *Baza de articulație și baza psihologică*, din *Originea românilor*, cît și în transcrierea celor două cursuri, am dat semnelor < și > valorile general admise de lingviști (Philippide le dădea valorile inverse; aceste semne nu apar de fapt în *Principii* și în cele două cursuri litografiate). Intervențiile noastre au constat și în transcrierea cu italice a titlurilor studiilor și revistelor citate, sau a titlurilor unor capitole ale cărților, precum și în transcrierea spațiată a numelor de familie ale autorilor citați, nu numai cînd aceștia sînt citați de Philippide pentru prima oară într-o anumită problemă. Am reprodus cu italice faptele de limbă sau am spațiat numele de familie ale autorilor, și în cadrul citatelor făcute de Philippide (autorii citatelor nu făceau aceasta), fără să mai atragem atenția asupra faptului. În cadrul fiecărei lucrări am procedat și la uniformizarea

siglelor și a prescurtărilor, alegînd varianta cea mai sugestivă sau cea mai economică întrebuințată de Philippide. Am reprodus de asemenea cu italice numele dialectului românesc, acolo unde Philippide, în *Principii*, referindu-se la lucrările lui W e i g a n d despre macedoromâni sau meglenoromâni, utiliza siglele: Maced. și Meglen. transcrise cu caractere obișnuite și nu dădea indicații de autor, ci numai de dialect, deși el avea în vedere cele două opere ale lui Weigand despre dialectele în discuție. Am îmbunătățit tacit punctuația, iar, în cursurile litografiate în 1920—1921, și utilizarea linioarelor și parantezelor: am înlocuit anume multele paranteze drepte — care, în ediția noastră, notează numai cuvintele introduse de Philippide în textele citate de el și cuvintele introduse de noi în textul lui Philippide —, cu paranteze obișnuite (curbe) sau am desființat parantezele.

Adesea Philippide transcrie numărul de ordine al volumului dintr-o revistă cu cifre romane mici, puse jos. Am dat cifrele romane în mărime obișnuită și le-am păstrat, bineînțeles, la linia firească a rîndului. În cazul cînd o publicație este citată în una din edițiile ei ulterioare, cîteodată și în prima ediție, Philippide indică ediția prin cifra latină corespunzătoare de format mai mic decît cel obișnuit, situată în partea de jos a rîndului, după titlul publicației, fără virgulă. Am păstrat acest mod de indicare a ediției.

Contra modului de prezentare din *Principii* și *Orig. rom.* al lui Philippide — după titlul revistei și după volumul și anul de apariție al acestuia, înainte de indicarea paginii, el nu punea întotdeauna virgule, — am utilizat virgula, ca să uniformizăm utilizarea virgulei.

Philippide separa, ca și germanii, prin virgule, orice propoziție atributivă introdusă prin *care* sau prin *care* precedat de o prepoziție. Am înlăturat virgulele în cazul propozițiilor determinative, ca și în alte cazuri în care textul lui Philippide le prezintă în mod inutil, am adăugat virgule în cazuri în care el nu le utilizează și în care prezența lor este necesară.

În cadrul unor paranteze adesea prea lungi, situate în interiorul unei propoziții sau fraze, Philippide începe cîteodată cu majusculă, și adaugă propoziții sau fraze noi, după punct, firește tot cu majusculă. Am utilizat la *Principii* și în cele două cursuri pe cît s-a putut punctul cu virgulă în loc de punct și am început paranteza sau propozițiile din cadrul ei cu minusculă. Am păstrat însă întocmai procedeul lui Philippide în transcrierea excursurilor de lingvistică generală din *Orig. rom.*

În *Principii*, Philippide reproduce textele în care aplică limbii române principiile de istoria limbii formulate de el (după alții sau pentru prima oară) prin același corp de caractere tipografice ca și textele de teorie a limbii, dar în rînduri mai apropiate unele de altele. Am păstrat pentru textul de aplicații la limba română acest mod de prezentare, neutilizînd în acest caz un corp mai mic, ca cel folosit pentru note și pentru comentarii.

Am prevăzut volumul cu un indice de materii și cu un indice de fapte de limbă extrase din aceste cursuri și din fragmentul din *Orig. rom.*, indice pe care l-am situat la sfîrșitul volumului. Indicele faptelor de limbă cuprinde indicele făcut de Philippide pentru *Principii*, care a fost completat cu cuvintele și sufixele din *Principii* omise de el și cu faptele de limbă din celelalte lucrări cuprinse în volum. Indicele lui Philippide cuprinde numai faptele de limbă românești în studiul cărora se aduce o contribuție personală. Am procedat și noi la fel cu cuvintele străine, introducînd în indice numai acele cuvinte străine cu privire la care Philippide exprimă o opinie. Am transcris prin italice faptele de limbă adăugate de noi la indicele lui Philippide din *Principii*. Acest indice este urmat de un alt indice, de autori, referitor la

întregul volum, căci Philippide n-a prevăzut *Principiile* cu un astfel de indice. Am adăugat abrevierilor de nume de autori și de titluri de cărți din *Principii* prescurtările de orice natură din întregul volum, notîndu-le numai pe acestea prin italice.

Unele afirmații de teoria limbii ale lingvistului ieșean fiind astăzi depășite, a fost necesară uneori semnalarea faptului și indicarea unor explicații corecte sau propunerea altora noi. Munca aceasta a revenit întotdeauna lui G. Ivănescu. În cazul *Principiilor*, adnotările au fost situate, pentru a păstra aspectul original al cărții, la sfîrșitul ei, în vreme ce acelea privind cursurile au fost făcute în josul paginilor și între diversele subdiviziuni ale cursului (la cursul de *Fiziologia sunetelor* ele sînt foarte puține). Am lăsat fără comentarii excursul din *Orig. rom.*, II, despre *Baza de articulație și baza psihologică;* căci teoriile de acolo, ca și din celelalte lucrări cuprinse în volum, sînt discutate pe scurt în studiul introductiv. Cuvintele și numele de autori care se găsesc în comentariile făcute de G. Ivănescu au fost indicate printr-un asterisc pus la sfîrșitul cuvintelor sau numelor. Întrucît Philippide a reluat cu modificări în *Orig. rom.* unele pasaje din *Introducere în știința limbii*, în volumul de față vom întîlni în cîteva cazuri repetarea în excursul despre baza de articulație și cea psihologică a unor fapte din *Introducere în știința limbii*. Textele reluate se ridică la cîteva pagini și prezintă modificări, așa că n-am eliminat aceste repetări.

FAPTELE DE LIMBĂ PĂSTRATE

§ 2. S-au menținut formele dialectale moldovenești generale sau mai limitate ca arie, literarizate sau nu:

a în locul lui *ă* proton, în cuvinte ca *bagare, celalalt, macar, nacaz* (față de mold. de sud *năcaz*), *patată, prapastie;*

ă accentuat și neaccentuat în loc de *e* precedat de *s, ț, ș, j, r, m, n, d, b̆, f: asămănare, asămănător, (a se) așăza, cătră, fărmăcător, galbăn, îndămînă, însămnau, înșălăciune, înșălător, înțăleagă, înțălegerea, înțălesurile, margină, răpede, răpeziciune, sămințe, țăluri, țăsătură;*

a accentuat precedat de spirantele *s, ș*, în locul diftongului *ĕá*, în cuvinte ca: *(se) așază, greșală,* [*ea*] *ieșa, (se) încrucișază, însamnă, samă, samănă;*

a accentuat în locul lui *e* accentuat, cînd e precedat de *i*, iar în silaba următoare se găsesc *e, i* sau cînd *a* este urmat de o consoană + *ĭ*, adică de consonantă palatală (pronunțată cu limba în poziția lui *i*); prin analogie, Philippide l-a introdus și în cuvinte din fondul străvechi românesc, mai exact în sufixe românești mai vechi, care apar cîteodată și la neologisme: *apropiare, înmuiare, tăiare; deviare, diferențiare, fizicíani, istriane, studiare;* dar Philippide scria și *diferențierii;*

a accentuat în loc de *e* accentuat caracteristic limbii literare, în cuvîntul *sparie;*

ă protonic în loc de *a* protonic, în cuvîntele *zădarnic;*

ă în loc de *á* : *(să) arăte;* (forma presupune un mai vechi **areate,* care, la munteni, a dat *arate*);

ă neaccentuat în loc de *i* neaccentuat, în cuvintele: *sălbătăcire, știrbături;* dar și *știrbitură;*

ă neaccentuat în loc de *î* neaccentuat, în *pănă;*

ă neaccentuat în loc de *u* neaccentuat, în cuvintele: *mulțămi, mulțămirea, mulțămit;*

é în loc de *á*, în *șerpelui;*

é precedat de *b*, în loc de *á* : *(să se) dezbere;*

e accentuat și neaccentuat precedat sau urmat de *r*, în loc de *ă* : *(se) acoper, hotărește, ocăresc, (se) resfrînge, sufer;*

e neaccentuat în loc de *i*, în cuvintele: *adecă, cetit, cetitorul;*

e accentuat și neaccentuat în locul diftongului *ĭe*, precedat de o consonantă labială: *împedeca, perde, perderea, perdut;*

é precedat de *ș*, în locul secvenței *ié*, în *ușer* „ușier";

é în locul diftongului *ĕá*, în poziție finală, în cuvinte ca: *ave, be, dispăre, vide, vre* [1];

i în locul lui *e* neaccentuat, în cuvintele: *aseminea, degitul, dovidește, ingleză, moldovinească, ominesc, ominești, poliială, (se) pominește, prietini, videm, videre;*

i în loc de *ei* în: *crier, cutrierat;*

î neaccentuat în locul lui *ă* neaccentuat: *samînă;*

î urmat de *n* în locul lui *i*, în cuvinte ca *întră;*

î' în loc de *î'i* în cuvintele: *cîne, mînile;*

î neaccentuat în loc de *i* precedat de șuierătoare *(š, ž)*: *înșîrarea;*

o precedat de africata *ț* în loc de *i* în cuvintele: *îmbrățoșa, îmbrățoșăm, înfățoșare;*

diftongul *ĭe* neaccentuat în loc de *e* : *bielșug;*

r în loc de *n* în: *amăruntul;*

ș velar în finală de cuvînt: *aceeaș, acuș, iarăș, însuș, întîiaș, îș;*

v în locul lui *f* în cuvîntul *vrav;*

§ 3. Cîteodată Philippide accepta formele limbii literare din vremea lui sau mai vechi, în locul celor moldovenești, sau chiar forme dialectale din afara Moldovei. Le-am menținut și pe acestea:

nicăiri în loc de *nicăieri*, deci cu *í* în locul diftongului *ĭé* din forma moldovenească;

i accentuat și neaccentuat în loc de *î* în *datorind, simbure, strimtoarea*, deci cînd *i* este precedat de *r* și *s;*

o în loc de *u* protonic: *coprinzătoare.*

§ 4. În ce privește neologismele, Philippide, ca de altfel și alți oameni de știință de la sfîrșitul veacului trecut și începutul veacului nostru, prezenta de asemenea deosebiri față de limba de astăzi. El dă o formă fonetică deosebită unora din aceste neologisme:

-ă pentru *-e* : *imagină;* poate prin analogie cu *margine — margină* și *origine — origină;*

í pentru *é* cînd avem a face cu grupul latin, italian sau francez *én* + consonantă (în franceză *en* se pronunță *ã*): *diferința, influința;*

e în loc de *i* în *știenţifică*, prin adaptarea fonetică a cuvîntului romanic occidental, deosebită de cea de azi;

e în loc de *i*, în *deminutive, deminutival;*

ă în loc de *e*, în *corăspundă, corăspunzătoare, (se) mănțin, mănținut* (la primele două avem și menținerea formei fonetice a cuvîntului primitiv, dacă admitem o derivare în cadrul românei);

e în loc de *a*, în *(l-au) percurs* (ca în latină, nu ca în franceză);

i în locul lui *e*, în cuvîntul: *compliment* (termen gramatical); avem a face cu acceptarea ca termen gramatical al lui *compliment*, care are aceeași origine latină și romanică occidentală;

---

[1] Nu am indicat accentul nici în această situație, considerîndu-l superfluu, de vreme ce asemenea pronunții sînt foarte obișnuite la scriitorii moldoveni mai vechi.

î în loc de *i*, în *întroducere;*

o în loc de *u*, în *coloare, colori, novelă;*

u neaccentuat în loc de *o* în sufixul latin *-ulus*, it. *-olo: articulul. capitul, disciputi, obstacule, secul;*

u neaccentuat în locul diftongului *ŏá* : *înconjură;* deosebirea de accent se explică prin analogie cu alte verbe;

u final neaccentuat a fost menținut în următoarele cuvinte: *bilingvu, dualismu, galicismu, idealismu, paralelizmu, ritmu;*

diftongul *oa* în loc de *o* : *adoaptă, (să) adoapte, invoacă, metoadele, ordoană;*

africata *ǧ* în locul lui *j* : *negligență;*

s în loc de *z*, în cuvintele: *filosofie, recensia, recensentul;* în primul avem a face cu pronunția mai veche a cuvîntului de origine neogreacă, în celelalte cu pronunția latină;

ți- în locul secvenței *či*, în neologismele *caprițios, prejudițiu;*

z în loc de *s* înainte de *m* (în sufixul *-izmu) : despotizmuri, elenizmului, fonetizmul, idiotizme, microcozmu, moldovenizme, monosilabizmul, paralelizm, simbolizmul;*

z în loc de *s*, în *curioz, preciz, nepreciz*, ca în franceză și italiană;

grupul *sci* menținut în *conscient, inconscient* au fost menținute fonetismele datorate originii diverse a cuvîntului: *subordinate*, în loc de *subordonate.*

Philippide păstrează forma neogreacă sau germană a unor cuvinte împrumutate pe cale cultă sau populară de la greci și germani, care, în aceste limbi, au alt fonetism decît cel grec vechi sau latin, de la baza lor; acest fonetism se regăsește în limba română literară modernă, căci cuvintele respective au intrat apoi în limba română modernă, din latină, franceză sau alte limbi romanice occidentale. E cazul cuvintelor: *iconoamă*, cu *i* în loc de *e*, și *falș*, cu *ș* în loc de *s*.

§ 5. Au fost menținute de asemenea toate formele flexionare populare (regionale) sau arhaice și culte sau literare, acestea din urmă specifice epocii:

-j- în loc de *-z-*, în cuvinte ca: *albanejii, cartaginejii, francejii;*

variantele moldovenești, literarizate sau nu, ale unor pronume: *ceealaltă* (la Philippide: *ceialaltă), celuialalt, fiecine, iști, iștialalți, mia* „mie", *ni* „ne" (de exemplu în *ni rămîn), unia;*

formele de genitiv-dativ *aceștei* „acestei", *aceștia* „acesteia", ale pronumelui demonstrativ și ale adjectivului corespunzător *aceasta;*

varianta de plural *cari*, cu *ĭ*, a pronumelui relativ interogativ *care;*

formele regionale de conjugare ale unor verbe: *adăogi, scri, adauge, iei* „iai", *hotărește, izvoresc, simțești; adăogea, să deie, să ieie, să rămîie, să vie, datorind, purcegînd.*

§ 6. Au fost menținute, de asemenea, toate formele morfologice populare sau regionale și specifice epocii:

cîteva substantive de declinarea a III-a, trecute la declinarea I: *margină;*

pluralul în *e* al unor substantive care formează astăzi pluralul în *-uri: prototipe, simboale*, sau în *-i: puște;*

pluralul în *i* (*i* consonant), transcris de noi fără semnul scurtimii, al unor substantive vechi sau neologice, care astăzi îl au în *e: granițí, disciplini, experienți, tendinți, științi*, sau al unor adjective în forma feminină: *refractari;* în cazul din urmă, avem a face cu o influență a modului de a scrie al unor latiniști.

§ 7. Au fost menţinute formele culte ale epocii:

pluralul în *-uri* ale unor substantive neologisme care astăzi formează pluralul în *e: graduri, scheleturi, texturi,* sau în *i: spaţiuri;*

genitiv-dativul singular articulat în *-ei*, al unor substantive feminine care azi îl formează în *-ii: limbei, urechei;*

forma de feminin plural *nouă* a adjectivului *nou: (limbile) nouă, (simboale) nouă;*

forme diferite de conjugare ale unor verbe neologice:

a) la infinitiv: *aparţinea, dirige, dispăre;*

b) la indicativ prezent: *adoptează, comandează, contribuiesc, se influinţează, manifestează, necesitează, posede,* [*el*] *prefere, reflectează, rezumează;*

c) la conjunctiv prezent: *să adoapte, să poseadă;*

d) persoana a III-a plural indicativ prezent marcată prin desinenţa *-ă* sau *-e: (ele) se întreţează, se întreţese;* pers. I în *-u: împrăştiu;*

e) persoana a III-a plural indicativ prezent fără desinenţa *-ă*: *adaug, acoper, sufer.*

§ 8. În ce priveşte forma cuvintelor am menţinut încadrarea cu sufixul străvechi *-ătór (-ătoáre)*, iar nu, ca azi, la sufixul neologic *-atór (-atoáre)*, a adjectivelor verbale derivate de la verbe neologistice de conjugarea I: *anihilătoare, articulătoare, conservătoare, izolătoare, provocătoare, simbolizătoare, vibrător.*

§ 9. Au fost păstrate toate formele fonetice ale cuvintelor care reflectă variantele fonetice şi lexicale regionale sau arhaice, ca şi cele rezultate din preferinţa autorului pentru un derivat deosebit de cel în uz astăzi: *adeseaori, bajocură, clipeală, încalea, strădănuinţele, supt* (prepoziţie), *(se) suptînţălege, (apă) zăhărîtă* etc., ca şi anumite forme diverse ale neologismelor proprii lui sau epocii, forme explicabile fie prin modul deosebit de adaptare a neologismelor, fie prin originea lor într-o limbă sau alta: *conştiut* „conştient", *complect, (se) complectează, dispărerea* „dispariţia", *fantazie, himic, individe* „indivizi", *orizon, product, psicologie.*

A. Philippide foloseşte o terminologie ştiinţifică cu aspect arhaic (aproape în întregime identică cu aceea a lui T. Cipariu) sau propriu, care se întîlneşte mai rar la ceilalţi lingvişti contemporani lui. Aceşti termeni au fost redaţi întocmai: *adiectiv, adiectivale, articulul, complimentul, consunante, deminutival, deminutive, gerundivul, limbistică, limbistic, limbiştii, metod, monosilabizmul, onomatopoeice, subordinate* etc.

Am păstrat fonetismul dat de Philippide unor nume proprii, fonetism care se explică fie prin aceea că e popular, fie prin aceea că avem a face cu o modificare impusă de Philippide numelui propriu: *Bărcianu, Dosotei, Maxim* „Massim", *Neculcea* etc.

§ 10. Alături de formele înregistrate la § 5—7, în scrierile lui Philippide se află variantele fonetice, morfologice şi lexicale devenite sau rămase pînă azi literare. Am menţinut în text toate aceste alternanţe, socotind că ele reflectă pe de o parte oscilaţiile şi căutările inerente epocii de desăvîrşire a limbii literare sau a unui stil ştiinţific românesc, iar pe de altă parte particularităţile de limbă ale unui om de cultură român, care participa el însuşi la acest proces de desăvîrşire a limbii literare şi a terminologiei lingvistice româneşti. Astfel, se vor întîlni în scrisul său: *adeseori/adeseaori, (să) arate/(să) arăte, băgare/bagare, corespunzătoare/corăspunzătoare, curios/curioz, împiedică/împedecă, înseamnă/însamnă, înţelesurile/înţălesurile, limbii/limbei, mar-*

gine/margină, metode/metoade, omenească/ominească, onomatopeice/onomatopoeice, origine/origină, paralelism/paralelizm, probă/prubă, (să) rămînă/(să) rămîie, (a) scrie/(a) scri, seamă/samă, strîmtare/strimtare, texte/texturi etc.

FAPTELE ORTOGRAFICE MODIFICATE

§ 11. Am modificat, conform normelor ortografice actuale ale Academiei Republicii Socialiste România, ortografia textelor tipărite și ale celor două cursuri urmînd indicațiile din *Principii de transcriere a textelor românești,* deși uneori formele grafice modificate au posibile acoperiri în pronunția lui Philippide și, în general, a moldovenilor.

Astfel s-a suprimat semnul scurtimii de pe *ĭ* și *ŭ* consonantici (semivocalici): *căruĭ, ideĭ, maĭ, numaĭ, schimbĭ, aŭ, dormeaŭ, eŭ, staŭ, ştiŭ;*

am renunțat la transcrierea lui *ŭ* final din *-iŭ,* cînd *iŭ,* urmînd unei vocale, notează un *ŭ: soiŭ, întîiŭ, bordeiŭ* au fost redate prin *soi, întîi, bordei.* De altfel în textele lui Philippide găsim și grafia *soĭ.* Firește, la fel am procedat cu grupul grafic *iŭ* din finala unor cuvinte ca: *feliŭ, cuptoriŭ* etc., cînd el urmează după consonantă și notează caracterul și palatal și rotunjit al consonantei. Am scris deci *ceri, feli* (alături de *ceriului, feliului;* Philippide scrie și *felului, fel*);

a fost omis *ĭ* (consonant) din cuvîntul *uniĭa;*

s-au modificat grafiile cu *ĭ* în cuvinte ca: *iei = ei; iel = el; ia = ea;*

diftongul *ĭa* a fost transcris *ea* în toate formele de imperfect: *numia* s-a transcris *numea;*

e în poziție inițială și la început de silabă după vocală s-a redat prin *ie: es — ies, eșit — ieșit, boer — boier, închipuesc — închipuiesc, răsfoesc — răsfoiesc, mîngîere — mîngîiere, voe — voie, voește — voiește, trebue — trebuie;*

forma pronumelui și a adjectivului demonstrativ feminin singular *ceia, aceia* a fost redată în ortografia actuală: *(a)ceea;* astfel s-a procedat și în cazul formelor *ceia ce = ceea ce, de aceia = de aceea;* la fel cu *aceiaș,* redat prin *aceeaș;*

sufixul *-ează* a fost transcris *-ază* la verbele de conjugarea I cu temă vocalică: *variează — variază;*

idea s-a transcris *ideea;*

chilogram s-a transcris *kilogram.*

Au fost transcrise în ortografia actuală formele cu reduplicări de consonante: *gallilor = galilor;*

n precedînd unei labiale s-a modificat în *m: înpiedice — împiedice; înbucătură — îmbucătură;*

Am îmbunătățit adesea punctuația textelor tipărite de Philippide și a celor două cursuri.

Pe de altă parte, tot pentru a prezenta textul conform normelor ortografice actuale, cuvinte scrise de Philippide împreună au fost reproduse separat: *în vreme ce, după ce, pentru că.*

PRINCIPII DE ISTORIA LIMBII

CĂTRĂ CETITOR

Pentru cărți de soiul celei de față se găsesc puțini lectori în țara noastră. Cîțiva prietini o cumpără — dacă n-o primesc cumva gratis — pentru aducere aminte. Cîțiva oameni de profesie o întrebuințează pentru consultat la indice ori o răsfoiesc ca să-ș vadă numele și operele citate. Rari o citesc din scoarță în scoarță. Fiind astfel, dacă autorul se îngrijește de sine însuș, ține socoteală de acest cerc strîmt, și cînd nu-l tămîiază chiar cu cîte un „o perspectivă grandioasă, menită a lăsa în umbră toate încercările lexicale anterioare, s-a deschis filologiei române în... cînd supt auspiciile lui X a luat Y asupră-ș a îmbrățoșa într-o vastă sinteză etc.", ori „autorul operei cutare și al operei cutare, inițiatorul studiilor cutare, cel ce a lăsat pe toate terenurile vastei sale activități urmele unei puternice originalități unită cu o incomparabilă cunoștință a izvoarelor, era ca și chemat a întreprinde execuția operei cutare...", cînd, zic, nu-l tămîiază cu asemenea lucruri, îș strînge macar capul supt țest, ca broasca, și pășește cu băgare de samă, căci în cărți și reviste și ziare abordabile masei celei mari a opiniei publice, acolo el poate fi strivit de vreunul din favoriții circului. Acolo atleți iubiți și aplaudați vor striga despre el, cel cu mînele legate,zvîrlit pradă fiarelor, „idiotul cela are arțag de nebun și vrea să mă înghită întreg de viu și dintr-o singură îmbucătură", sau „prostul cela are trebuință de zeci de ani ca să poată pricepe lucrurile pe care tot circul le știe pe de rost".

Decît, ce folos să umbli prin această lume cu călușul în gură de frica unor oameni tot așa de slabi ca și tine? Nu-i de ajuns că ne temem la tot pasul de fulgerele cerului să nu ne trăsnească, de ape să nu ne înece, de focuri să nu ne ardă, de boli să nu ne omoare? Macar atîta mîngîiere să avem și noi, că un gînd care ne-a venit, avere de D-zău nouă dată și de noi nedespărțită, să-l arătăm curat și altora, nepătat de lingușire și de minciună.

Pentru aceea, tinerilor neînglobați încă în partide și în secte, lor închin această lucrare. Ei vor vide, ca judecători fără părtinire, că probez tot ce spun și că nici un rest de putere nu mi-a rămas pe care să nu-l fi întrebuințat pentru a produce ceva lor profitabil.

Iași, august 1894.

ALEXANDRU PHILIPPIDE

INTRODUCERE

1) Istoria unei limbi însamnă, la ideal, cunoașterea exactă a tuturor faptelor limbistice (sunete, cuvinte, înțălesurile cuvintelor), cîte au avut loc într-o scurgere oarecare de timp la toți indivizii, cîți au trăit în acel timp. Ni s-ar prezenta limba atunci ca o pînză, în care fiecare fir, fiecare celulă dintr-un fir ni-ar fi cunoscută. O aseminea istorie a limbii este imposibilă, tot așa după cum imposibilă este istorisirea prea fidelă a oricărui soi de fenomene, mai întîi din cauza imensității lucrului, care ar trebui să fie observat și stăpînit de mintea noastră, apoi din cauza necesității în care se găsește această din urmă de a fugi necontenit de la individ la idee, de la special la general. Chiar cînd ar pute materialul să stea tot întins înaintea simțurilor, ar refuza mintea să-l cuprindă tot și în nemăsurata mulțime a aparițiilor individuale, din care el este compus, s-ar forma ideile contra voinții noastre și fără știrea noastră, ca rezumate ale unei experiențe prea bogate pentru a pute fi toată păstrată și pricepută de judecata omenească. Dar cu atît mai mult generalizarea și mulțămirea cu o aproximativă cunoștință istorică a faptelor trebuie să aibă loc, cu cît aceste din urmă nu stau nemișcate, ci trec și se schimbă în forme pe care observația nu le poate prinde, astfel că din trecut nu ni rămîn decît cîteva urme scrise ori fixate într-o palidă imagină din memorie, iar din prezent cunoaștem numai ultimele reflexe ale acelei forțe care face că lucrurile necontenit se transformă, ori, mai bine zis, că elementele lor se pun necontenit în alte raporturi unele față de altele.,

II

2) Vom fi nevoiți, prin urmare, să amestecăm știință în discuția noastră și această necesitate, în care ne găsim fără voie, ne hotărăște planul pe care trebuie să-l urmăm în studiul nostru.

Dacă am pute — pentru ca să presupunem imposibilul — să urmărim în mod curat istoric viața limbii românești de atunci, de cînd pentru prima oară (și însuș acest moment cine ar îndrăzni să-l hotărască? Dar noi am presupus imposibilul) s-a desfăcut din trunchiul limbii latinești, am urmări, individ cu individ, manifestările ei și raporturile acestor manifestări între

dînsele precum și cu celelalte lucruri, cu organele vocale adecă, cu psihicul, cu ceilalți oameni, cu celelalte corpuri naturale și cu calitățile lor de tot felul, și ni-am da socoteală de viața aceștei limbi, astfel precum ea într-adevăr a avut loc, am vide, ca într-o oglindă fermecătoare, cel mai mic sunet, cea mai mică mișcare, cel mai mic înțăles și cele mai mici raporturi de loc, de timp,[1] de cauză, de scop și cîte altele. Această defilare neîntreruptă de sunete, de cuvinte, de înțălesuri, de raporturi însă ne-ar rămîne n e î n ț ă l e a s ă, ea s-ar scurge ca o enigmă, pe care o citește cineva fără de a-i pute prinde înțălesul.

Î n ț ă l e g e r e a, din punctul nostru de videre, ominesc vorbind, are loc numai cînd prin analogie raporturile se generalizează și ceea ce videm petrecîndu-se la individe presupunem că trebuie să se petreacă la idei. Înțălegerea nu poate ave loc fără așa-numitele legi, cu care se încearcă slaba minte omenească să pună o stabilitate în nestabila fluctuație a universului. În realitate se vor fi petrecînd lucrurile altfel, dar omul nu și le poate înțelege decît r e g u l a t, adecă ideile lor și le închipuiește ca avînd totdeauna acelaș efect unele asupra altora: oricum se va fi conducînd lumea într-adevăr, omul trebuie numaidecît să-ș închipuiască că electricitatea descompune totdeauna apa în elementele sale, că oricare lucru greu cade, că oricare foc frige, că oricare *e* deschis latin se diftonghează în românește, macar că nu va fi observat (după cum într-adevăr nici n-a observat) decît prea puțină apă descompusă, prea puține focuri arzătoare etc./ III

3) Dacă sîntem nevoiți să admitem idei în istoria limbii, sîntem prin urmare nevoiți să înțălegem, macar că ni-ar păre mai bine să putem lăsa la o parte această așa-numită pricepere, care în realitate este numai o grăbire a unei minți pripite și poate că o înșălăciune, sîntem prin urmare nevoiți să generalizăm și noi raporturi și să aflăm legi. Tot meșteșugul, în fața acestei filosofii fără voia noastră, ar sta pe de o parte într-o neobosită tendință către individ, către exemplu, într-o neobosită rezervă față de năzuințile către o pripită generalizare și legificare, iar pe de alta, în alegerea printre raporturi a acelora care sînt cele mai importante din toate, care se stabilesc adecă în mai mare număr. Dar la niște lucruri care se petrec între două puncte în timp oarecare, nici un alt raport n-are loc mai des decît acel de cauză și de efect. Se vor fi schimbînd într-adevăr lucrurile ori nu, nouă ele ne fac efectul unei schimbări fără sfîrșit. Cînd timpul în care le consideri este mai scurt, schimbarea nu este așa de bătătoare la ochi și alături cu raportul de cauză o mulțime altele, precum locul, timpul, scopul etc. ies la iveală. Cînd timpul este mai lung, efectul pe care-l face asupra noastră acea nesfîrșită transformare este atît de puternic, încît raportul de cauză înădușă pe toate celelalte: atunci toată înțelepciunea pare că ar sta numai acolo de a stabili legile acestui raport, atunci observatorul superficial îș face din acea cauză

[1] În textul original: *tip;* desigur, greșeală de tipar. Că așa este o arată și pasajul despre raporturi de la p. III.

un fetiș, la care se închină, și în cercurile acestui soi de oameni numiri chiar proprii ies la iveală ca prin farmec, și ni se vorbește de o istorie critică oarecare ori filosofică ori pragmatică ori științifică ori mai știu eu cum altfel, unde istoricul ar afla adevărul gol supt forma unei cauze și unde în realitate el trage de cele mai multe ori numai de păr faptele reale pentru a le pute face să încapă în îngustimea judecății sale. Abstracție făcînd însă de această încumetare, raportul de cauză este într-o istorie a unei îndelungate scurgeri de vreme atît de important, încît trebuie să țină cineva socoteală de dînsul, de îndată ce este nevoit a se supune macar cît de cît jugului unei discuții științifice.

IV 4) Vom generaliza prin urmare fenomenele limbistice,/ cu toată tendința noastră de a le observa individual pe fiecare, și vom lega de idei raporturile observate, vom căuta adecă legi în istoria limbii, dar ne vom mărgini această științifică năzuință la raportul de cauză, ca la cel mai important din toate.

5) În tot cursul istoriei limbii românești (și acelaș lucru se petrece cu oricare istorie, orice fel de material va fi avînd ea) munca noastră se va îndrepta necontenit alternativ spre două puncte opuse, spre aflarea fenomenelor individuale într-o direcție și spre priceperea, adecă generalizarea lor, în altă direcție, și între acești doi poli se va sili ea să se apropie cu orice preț mai mult de cel dintîi, căci altfel pretenția la numele de istorie ar fi neîndreptățită și ea s-ar preface într-o speculație științifică, ceea ce nu este defel în scopul nostru.

6) Pentru ca să nu alunecăm peste granițele permise unui studiu istoric, ar fi bine deci să le fixăm de la început, am ști atunci în mijlocul cărui cerc se poate avînta mintea noastră în p r i c e p e r e a l u c r u l u i. Aceste limite nu se pot fixa altfel decît hotărînd în idee cauzele care provoacă transformarea și față de care trebuie să stabilim noi raporturile și să aflăm legile. În afară de aceste cauze vom ști atunci că nu ni este permis să căutăm și vom tăia astfel gustul de zadarnică speculație, care a prefăcut — și preface încă, mai ales în țara noastră — istoria limbii, nu zic într-un studiu prea filosofic, ci într-un joc copilăresc și netrebnic. Aceste cauze nemții le numesc p r i n c i p i i și vom păstra această numire.

7) Studiul nostru se împarte prin urmare, de la sine, în următoarele părți. Mai întîi vom fixa cauzele care provoacă schimbarea limbii și apoi, în mijlocul limitelor hotărîte de dînsele, vom povesti cu generalizări, dar numai cu o modestă pretenție de a î n ț ă l e g e lucrul, fenomenele limbii românești, cîte vor pute fi observate de la cea dintîi aproximativă apariție

V a aceștei limbi în istorie pănă în momentul de față./

Toate cuvintele românești scrise cu cursive servesc ca exemple și sînt scrise cu următoarele caractere: *a, ă, b, c (ca, co, cu, che, chi), č (ce, ci); d, e, f, g (ga, go, gu, ghe, ghi), h* (spiranta mută guturală și palatală), *i, î, j* (spiranta sonoră guturală și palatală), *l, m, n, o, p, r, s, š (ș), t, u, v*,

z, ž (j), ᶜ (spiranta mută laringală). ′ pus deasupra *(r′)* arată înmuierea sunetului, ̧ pus dedesupt *(ę)* arată sunetul deschis, ˘ *(ĭ)* arată scurtimea și consonantizarea, ¯ *(ā)* arată lungimea. Restul textului este scris cu ortografia obișnuită. Toate exemplele la care nu se arată dialectul de unde provin aparțin limbii comune (cel puțin l.c. din Moldova). Toate cuvintele românești nesubliniate, puse ori în paranteză ori după o linioară și servind pentru explicare, aparțin limbii comune[2].

[2] Editorii au utilizat în cazurile acestea și procedeul punerii între semnele citării, păstrînd parantezele, dar eliminînd linioarele.

I

LIMBA ÎNTR-UN MOMENT DAT. UZUL. LIMBA COMUNĂ

1) După cum celelalte lucruri din natură variază la infinit, astfel că nu se găsesc macar două care să fie identice, și numai după asămănarea mai mare sau mai mică dintre ele se adună de mintea omenească în grupuri, în idei, tot astfel la infinit variază graiul omului, de la un individ la altul și de la un moment la altul; acelaș sunet din acelaș cuvînt nu este pronunțat la un fel de doi oameni, oricît de mult ar sămăna aceștia în vorbă la prima videre, și nu este pronunțat în acelaș fel nici macar de unul și acelaș om în două momente consecutive. În această variabilitate fără margini limba ni se prezintă, în timp ca un fluid trecător, în spațiu ca o mare nemărginită, unde fiecare strop are o existență aparte. Și comparația nu este justă numai întru atît că fluidul se duce și nu lasă urme, în vreme ce mintea noastră păstrează aducerea aminte a tuturor fenomenelor de limbă care au trecut vreodată printr-însa; iar picăturile dintr-o mare stau în continuă legătură între ele, în vreme ce fenomenele limbistice sînt izolate de la un individ la altul. Numai în idee poate cineva prinde pentru mai multă vreme și pentru mai întins spațiu pe acest Proteu cu mii de fețe: noi adunăm la un loc caracterele comune vorbirilor aceluiaș individ și numim aceasta limba individului cutare, adunăm la un loc caracterele comune vorbirilor unui grup de individe și numim aceasta dialectul cutărui oraș, cutărei provincii, ori limba cutărui popor./

2 2) Numai acolo, unde obstacule fizice împiedică contactul des între două popoare și unde la obstaculele fizice se adaug și deosebiri mari de rasă, se deosebesc lămurit limbile una de alta, deosebirile între dînsele adecă au loc în mod brusc, fără intermediare treptată, iar ințălegerea între regiunile cele mai vecine este imposibilă. Cînd contactul este mai mic [1] și deosebirile de rasă mai mici, trecerea de la o vorbire la alta este atît de treptată, încît numai în mod arbitrar se pot despărți limbile una de alta, căci totdeauna se găsesc indivizi care aparțin cu acelaș drept unui grup, din care au fost despărțiți, ca și acelui, căruia în mod caprițios au fost anexați. Și cu toate

[1] Foarte probabil greșeală de redactare pentru: mare.

acestea, deosebirile pot crește astfel treptat, până la așa grad, încît limbile de la extremitățile unei regiuni cu dezvoltare continuă să se deosebească foarte mult una de alta. Dacă, pentru a scurta vorba, numim l i m b ă acea vorbire a unei regiuni, care se deosebește brusc de vorbirea unei regiuni învecinate, iar d i a l e c t e felurile de vorbire dintr-o regiune cu dezvoltare continuă, apoi constatăm că dialectele se deosebesc cîteodată mai mult între dînsele decît limbile. În tot cazul comunitatea de rasă și contactul sînt factorii de la care atîrnă asămănările limbilor: doi oameni de complect aceeaș rasă și aflători într-un comerț continuu unul cu altul — două condiții imposibile — ar trebui să aibă exact aceeaș limbă. În realitate există tot atîtea dialecte, cîți oameni, și tot atîtea limbi, cîte popoare.

3) Dacă astfel, fără silă, ar trăi limbile, ele ar fi o calitate inerentă omului alături cu calitățile fizice ale sale, așa că de la gradul de înrudire în limbă ai pute conchide la gradul de înrudire în rasă. Dar limba este o calitate omenească care se poate lua, despărți de corpul căruia aparținea, și înlocui cu alta. Sila supt toate formele sale, mai ales supt acea a superiorității intelectuale, face pe om și pe un popor întreg să-ș piardă limba de baștină și să adoapte o alta. Aceasta este soarta tuturor productelor activității omenești; se schimbă și se pierd. Nu poți lua cuiva coloarea feței, nici statura, nici caracterul, nici judecata, dar îi poți răpi palatul, pe care și-l clădise, și a-l sili[2] să/ trăiască într-un bordei, poți să-l îmbraci în orice haine poftești 3 și să-l faci să vorbească orice limbă. Înșălător miraj este, prin urmare, vorbirea omenească, cînd vrei să conchizi de la ea la origini. Decît numai supt haina cea mai bogată urechile lui Midas se zăresc, tot așa după cum în zdrențe poți deosebi cîteodată pe omul vrednic. Limba adecă, odată împrumutată, se schimbă mai departe conform cu caracterul psihic al vorbitorului.

4) Reprezentările căpătate de mintea omului de la lucruri se grupează, după asămănările mai mari sau mai mici ale acestora, în grupuri mai strînse sau mai puțin strînse. În fiecare grup acele elemente sînt mai luminoase, care sînt comune, iar diferențele se așază oarecum în umbră. Acei sîmburi luminoși se numesc idei și grație lor numai mintea este în stare să stăpînească nenumărata mulțime a cunoștințelor sale.

Lucrurile, și prin urmare reprezentările, se găsesc în r a p o r t u r i unele față cu altele, se influințează adecă reciproc, și aceste influințe, aceste raporturi, devin treptat conștiute, cutare lucru se constată ca atribut ori obiect ori subiect etc. al cutărui altuia, și aceste raporturi sînt și ele, unele în stare de reprezentare, altele în stare de idee. În mintea celorlalte animale, afară de om, toate reprezentările și ideile, precum și raporturile dintre ele, există pentru fiecare individ aparte, fără posibilitatea de a se face cunoscute de la un individ la altul. Omul singur înseamnă reprezentările, ideile și raporturile dintre ele prin semne, prin simboale, care consistă în sunete și grupuri de sunete. Fiecărei reprezentări îi corespunde un cuvînt, fiecărei idei un

---

[2] Corect: și-l poți sili.

cuvînt, fiecărui raport un cuvînt. Cuvintele care reprezintă reprezentările și ideile se numesc cuvinte, acele care reprezintă raporturile se numesc forme gramaticale. Și acum un paralelizmu se stabilește între cunoștințile omului și între simboalele, prin care ele sînt reprezentate: după cum umbra însoțește corpurile fizice, astfel însoțește cuvîntul cunoștința. Atîtea reprezentări asupra stejarului am cîți stejari am văzut, atîtea cuvinte *stejar* 4 am în cap, cîți stejari am văzut (căci, chiar dacă am văzut/stejari fără să-i numesc, de cuvîntul *stejar* mi-am adus aminte odată cu reprezentarea și o nouă întipărire în minte a acestui cuvînt a trebuit să aibă loc); atîtea reprezentări asupra roșului am, cîte colori roșii am văzut, și tot atîtea cuvinte *roș* am în cap; forma indicativului prezent pers. I *laud* o am de atîtea ori repetată, de cîte ori ideea de *laudă* în raportul de predicat la un subiect de persoana I s-a născut în mintea mea; prepoziția *de* am simțit-o de atîtea ori, de cîte ori un raport corespunzător (de atribut, ori de loc etc.) a devenit conștiut în a mea judecată etc. După cum prin urmare reprezentările se adună în idei, tot asemenea și cuvintele se adună în cuvinte tip: de la o mie de stejari văzuți am căpătat o mie de reprezentări, acea mie de reprezentări a constituit apoi un sîmbure comun, ideea stejarului; pentru mia de reprezentări am o mie de cuvinte, acea mie de cuvinte a constituit un sîmbure comun, cuvîntul tip *stejar;* — de la o mie de raporturi de atribut am căpătat o mie de reprezentări a acestui raport, acea mie de reprezentări a constituit apoi un sîmbure comun, ideea atributului; pentru acea mie de raporturi am o mie de prepoziții *de* în cap și acea mie de prepoziții a constituit forma tip *de;* etc. Și, trecînd la grupuri mai mari, la idei cu sferă mai întinsă, ideile de stejar, fag, frasin se grupează la un loc, și tot așa la un loc se grupează cuvintele tip *stejar, fag, frasin.* Ideile roș, galbăn, albastru etc. se grupează la un loc, și tot așa la un loc se grupează cuvintele tip *roș, galbăn, albastru* etc. Astfel, pentru ca să trecem peste o expunere mai detaliată, ca fiind superfluă, verbul *laud* cu toate formele sale de indicativ, conjunctiv, optativ formează o grupă, verbul *fac* alta, *merg* alta etc., într-un cuvînt, fiecare verb alta, și apoi verbele la un loc formează o grupă în deosebire de grupa substantivelor, adiectivelor, prepozițiilor, conjuncțiilor, care fiecare la rîndul lor se subdivide într-o nenumărată mulțime de grupuri mai mici. Apoi persoanele I singulare de la verbe *(laud, tac, șăd* etc.) formează o grupă, persoanele a II-a singulare alta etc., indicativele o grupă, conjunctivele alta, 5 genitivele se grupează la un loc, dativele la un loc; și tot așa mai departe./

Paralelismul între limbă și cunoștință se poate însă rupe și cuvintele, considerate în ele înseș, abstracție făcîndu-se de înțălesul lor, se pot grupa numai după asămănările și neasemănările sunetelor: *groapă* și *grapă* pot forma un grup numai din punct de vidore al asămănării sunetului, macar că ideile reprezentate prin aceste cuvinte sînt tare îndepărtate una de alta, și tot astfel *crap* și *crăp*, *țap* și *țapă*, în lat. dativele și ablativele plurale *-īs* ori *-bŭs*, genitivul singular decl. a III-a *-ĭs* cu dat. ablat. plural decl. I și a II-a *-īs* etc.

Aceste cuvinte tip, ca oricare idee, sînt nerealizabile, și ori de cîte ori voim noi să vorbim, de ar fi vorba despre o reprezentare, ori despre cea mai abstractă idee, tot la cuvinte ocazionale sîntem nevoiți să recurgem, adecă la un cuvînt-reprezentare croit după norma cuvîntului tip. Acest din urmă servește ca model oarecum, după care ne îndreptăm la fiecare moment vorbirea, el este u z u l, elementul conservator în vorbire, în jurul căruia gravitează această din urmă, pe care am pute-o numi v o r b i r e o c a z i o n a l ă, într-o continuă apropiare și iarăș îndepărtare de dînsul. Și pentru aceea u z u l schimbă limba. Supt ocrotirea acestuia cuvîntul ocazional poate varia la infinit, fără ca să poți zice că s-ar fi schimbat limba prin aceasta; de cum te atingi însă de elementele ideale ale cuvîntului, schimbarea are loc. Pe cuvîntul *cal* poți să-l variezi în pronunțare la infinit, cîtă vreme se va auzi un *c*, un *a*, un *l*, el va rămîne acelaș cuvînt românesc. De te vei apuca cumva să-l pronunți *ćal* cu *c* palatal, strici uzul și schimbi limba. Negreșit, contururile se cam pierd în acest tablou al uzului, deosebirea între un *c* gutural și unul palatal este cam caprițioasă, o lămurire a elementelor care supără uzul și o deosebire a lor de cele care nu-l supără este imposibilă, dar cînd este vorba de idei, pretențiile de a le pipăi cu degetul și de a le traduce în imagini reale și cuvinte tipărite sînt absurde, și trebuie să ne mulțămim cu aproximații și cu înțălegeri pe deasupra.

5) Dar cu toată statornicia sa relativă, uzul este și el foarte variabil în spațiu și timp, fiecare individ are uzul/său, fiecare timp pe al său. Dorința de stabilitate în vorbire se satisface de către om mai cu succes altfel, prin adoptarea de la un cerc strîmt a uzului acestuia și prin silința de a nu se îndepărta cu nici un preț de dînsul. Omul capătă atunci două limbi, una de toate zilele, pe care o lasă pradă schimbărilor de tot felul, și alta de paradă, pe al cărei uz îl învață cu dinadinsul și cu hotărîrea de a nu-l schimba cu nici un preț. Cercul strîmt, a cărui vorbire uzuală devine o normă pentru un popor întreg, capătă această onoare din diferite cauze, mai ales prin scriitorii populari, care au ieșit din sînul lui, și prin mulțimea legăturilor comerciale ori de alt soi cu restul națiunii. Aceasta e așa-numita l i m b ă c o m u n ă. Cu toate silințile diferiților membri ai unei societăți de a-ș întipări în minte cît se poate mai adînc uzul limbii comune și de a-l feri de fluctuațiile la care este expusă limba de toate zilele, totuș limba comună capătă pe de o parte nuanțe diferite în gura diferitelor regiuni și diferiților indivizi, după graiul de toate zilele al acestora, iar pe de alta se schimbă și ea cu timpul, macar că mai încet, supunîndu-se și ea la variabilitatea fără sfîrșit, care formează o lege a lumii aceșteia. 6

6) Limba comună prin urmare se schimbă din cauza uzului, iar uzul se schimbă din cauza vorbirii ocazionale. Cine vrea să-ș dea socoteală de cauzele care provoacă schimbarea limbilor, va trebui să cerceteze cauzele care provoacă schimbarea vorbirii ocazionale. Această din urmă mișcă tot; dacă ar fi ea imobilă, ar sta și uzul și limba comună nemișcate.

7) Transformările unei limbi se fac de obicei inconscient. Dacă, de pildă, din caballus latinesc a ieșit românescul cal, românul nu ș-a dat socoteală de treptele prin care a trecut metamorfoza, s-a trezit deodată adecă vorbind cal, fără ca să știe el singur cum s-a întîmplat această minune. Această inconscientă operație că are loc, nu este de mirare, căci cele mai multe acte sufletești inconscient au loc — și vorbirea este și ea un asemenea act, cel puțin pe jumătate —, decît nu trebuie exagerată. Un fenomen lim-
7 bistic, oricît ar fi el de mic, întrucît este act/sufletesc, poate ave cîteodată norocul de a trece și prin cercul conștiinții, iar nu de a rămîne numai ascuns în înfundăturile inconscientului. Apoi la transformări psihicul și fizicul contribuiesc deopotrivă. Felul organelor vocale al buzelor, dinților, limbii, ceriului gurii etc. este tot atît de important ca și felul sufletului și cauza pentru care un cîne nu rage ca un bou, de pildă, nu stă numai în constituția psihică deosebită, ci și în conformația botului. Noi vom renunța de a mai desface zadarnic firul în patru, de a desface lucruri atît de intim legate unele de altele și de a căuta cu microscopul la fiecare principiu de schimbare al vorbirii conscientul și inconscientul, psihicul și fizicul.

8) Unul și acelaș principiu provoacă de obicei schimbări și în scheletul cuvîntului (sunetul poartă de obicei numele de forma cuvîntului, noi am adoptat terminul schelet, pentru ca să nu se facă vreo confuzie cu forma gramaticală) și în înțălesul acestuia. Pentru aceea nu vom face vreo clasificare a principiilor din acest punct de videre, căci legătura între scheletul cuvîntului și înțăles este atît de strînsă, încît este nefiresc lucru să despartă cineva cele două părți în discuție, și de cîte ori vom zice cuvînt, va trebui să se înțăleagă tot așa de bine înțălesul ca și scheletul cuvîntului.

2) Influința rasei asupra deosebirii limbilor între ele a fost scoase la iveală mai ales de A. Schleicher, *Compendium*, cu ocazia limbilor indogermanice, pe care el (IV ed. 5) le deosebește în următoarele ramuri: 1) limba indogermanică primitivă, din care s-a desfăcut mai întîi 2) ramura slavogermană, și apoi 3) ramura grecoitalică, rămînînd în tulpina veche încă numai 4) limbile arice. Influința contactului, din contra de Johannes Schmidt *(Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen,* Weimar, 1872), pentru care limbile indogermanice formează tot o apă, de la India pănă în extremul Occident, deosebindu-se între ele numai ca valurile, care samănă cu atît mai mult cu cît sînt mai aproape unul de altul (de aici numele de Wellentheorie, față cu care teoria lui Schleicher se numește Stammbaumtheorie). Cîte treceri abrupte se observă și le explică Schmidt numai prin încălecarea unei limbi asupra alteia: valurile intermediare adecă
8 au fost înghițite de două valuri extreme, care s-au/găsit astfel, de la un moment, brusc față în față. Încă pănă astăzi cele două teorii ale maiștrilor împart pe învățați în două tabere, și Gröber *(Grund.*, I, 416) polemizează, susținînd teoria raselor, în contra lui H. Paul *(Princ.*, 35 sqq.), care ar fi susținînd — dar, după cît am înțăles și eu, parcă P. n-ar merita această acuzație — că numai teoria valurilor este cea dreaptă.

Cum că deosebirile dialectale se întrețesă adesecri astfel, încît linia de despărțire nu se trage cu precizie, se poate prea ușor constata pentru a mai fi trebuință de insistare. La Botoșani altfel se vorbește decît la Iași, dar care-i satul despărțitor între cele două feluri de vorbă? Unde începe botoșăneanul? Cine ar putea răspunde? Și cu atît mai greu se face, în aseminea împrejurări, țărmurirea dialectelor, cu cît deosebirile dialectale nu se acoper una pe alta, cu cît adecă, dacă o limbă se desface dintr-un punct de videre în *a* și *b*, se poate desface din alt punct de videre astfel că o parte din *a* se alipește la *b*, cu cît, într-un cuvînt, dialectele se pot reprezenta prin linii, care se întretaie, iar nu prin regiuni bine țărmurite (să-ș arunce cineva ochii pe harta dialectelor franțuzești a lui Suchier în *Grund.*). Cum dialectele unei limbi, macar că cu treptată trecere din unul în altul, ajung de se deosebesc foarte mult la două extremități a unei regiuni oarecare, o probează diferința cea mare dintre dialectele Elveției și acele ale nordului Germaniei (Plattdeutsch, care samînă mai mult cu limbile ingleză ori olandeză decît cu limba nemțească din Elveția), ori acea dintre dialectele Italiei de nord și ale Italiei de sud etc.

3) Cît de slab argument se poate scoate din înrudirea limbilor pentru înrudirea popoarelor o probează limbile romanice și cele germanice îndeajuns: iberi, celți, etrusci, daci, germani vorbesc astăzi o limbă latinească; mulțime de slavi vorbesc o limbă germană. Acelaș lucru a trebuit să se petreacă totdeauna și faptul că popoarele indogermanice vorbesc limbi de aceeaș origină nu probează comunitatea de rasă a acestor popoare, și tot așa popoare semitice de limbă nu sînt numaidecît semitice și de sînge: astfel, dacă întîlnești puște portugheze la africanii din Congo, nu poți conchide că sînt de neam portughez canibalii.

5) Limba comună alături cu limba de toate zilele (pe care vom numi-o populară, pentru scurtare) se găsește la toate popoarele cu oarecare civilizație. Romanii au avut de limbă comună limba Lațiului, grecii în timpul elenizmului au avut pe cea a Aticei, francezii au ca limbă comună pe cea din Île de France, germanii pe acea fixată /de Luther (pe baza dialectului saxon) etc. Limba comună românească a început să se fixeze cu cele dintîi tipărituri și mai ales cu cele din secolul al XVII-lea. Fiindcă tipăriturile cele dintîi și cele mai multe au fost din Transilvania și Muntenia, apoi dialectele transilvănean și muntean au tins de la început spre preponderență. Influinții transilvano-muntene, bazată pe mulțimea și întîietatea tipăriturilor s-a opus valoarea scriitorilor moldoveni, ceea ce a făcut că până la 1859 n-a putut exista o singură limbă comună pentru toată românimea, căci în fiecare din provinciile Daciei era plină de provincialisme. Cînd la 1859 s-au unit principatele Moldova și Muntenia și Bucureștii au devenit capitala României (1861), influința munteană a căutat să se lățească pe calea cancelariei și, mai ales, a căzărmii, a fost iarăș cumpănită de valoarea scriitorilor moldoveni, și astfel a început tocmai în zilele noastre să se fixeze ca limbă comună un compromis între dialectele diferitelor provincii românești. Dar lucrul nu e sfîrșit și o limbă comună românească, precum este cea franceză, ori italiană, ori germană, este departe de a exista în România. În schimb, am căpătat cîteva stiluri și este bine stabilit astăzi, de pildă, că un militar care se respectă, mai ales un sergent, trebuie să vorbească muntenește, rămînînd ca apoi, cînd va deveni țivil, să o întoarcă pe cea mai pură moldovenească; elementul muntenesc apoi stăpînește tare în limba scenei, fapt motivat de aceea că mulți talentați artiști dramatici români au fost munteni.

Cine a cetit cu bagare de samă macar cele spuse în acest capitol a trebuit să înțăleagă cît de independentă pe de o parte de voința omului este

fixarea uzului și a limbii comune (macar că la fixarea acestei din urmă întrebuințarea de voință este necontestată) și cît de treptat, pe de altă parte, are loc această fixare. Un gramatic nu poate hotărî el, din deplina lui putere, care sînt sunetele și cuvintele și formele și înțălesurile ce trebuiesc reținute cu sfințenie, cît se poate mai neschimbate, ca un mijloc general de înțălegere între toți membrii unui popor, și care sînt elementele ce trebuiesc lăsate pradă schimbărilor de fiecare moment și loc ale uzului. Toată simetria formulelor sale și toată erudiția întrebuințată pentru a le culege de prin scriitori vechi și noi se vor sfărîma de rezistența masei celei mari, care nu înțălege să fie dusă de nas de gramatici. Gramaticul, ca oricare istoric, are datoria și puterea de a constata evenimentele, iar nu de a le provoca. Evenimentele le fac alții, în cazul de față le fac scriitorii populari și nevoia, cea provocată
10 și satisfăcută prin mii și mii de cauze, unele mai neprevăzute decît altele. Cine poate înșira nenumăratele cauze pentru care germanul s-a hotărît în sfîrșit pentru limba sa comună actuală? Pentru aceea, curioază se vede încercarea lui T i k t i n de a fixa limba comună românească *(Călăuza ortografică*, în *Arhiva Societății științifice și literare din Iași*, I, 16 sqq., 151 sqq.) așa deodată, de par le roi. „Avem o limbă literară" zice d-sa. Ei bine, aceasta nu-i adevărat, și toate formele fixate de d-sa, ca și acele ale lui A. L a m b r i o r, predecesorul său pe această cale *(Îndreptariu, C.L.*, XV*)* sînt arbitrare și nimeni nu va asculta de dînsele, dacă nu va voi întîmplarea. O poezie a lui Eminescu este în stare să răstoarne cea mai puternic întemeiată dintre toate clădirile lambriorotiktiane. Cît de neîntemeiată de altfel este pretenția de a croi pe de-a întregul, cu argumente de gramatic, o limbă o probează lectura unei singure pagini din scrierile legislatorilor. Lambrior și Tiktin ar trebui să fie, în practică, ca legiuitori de limbă ce sînt, expresia cea mai pură a limbii comune românești, așa ceva ca un Boileau ori ca un Luther. În realitate Lambrior a scris o limbă prea tare amestecată cu moldovenizme, iar Tiktin scrie chiar o limbă de fantazie, al cărei uz n-a existat decît în mintea d-sale (Un exemplu dintr-o sută, pag. 19: „De aici rezultă că, în substanță, scrierea ș-a îndeplinit misiunea în momentul unde (!) pune pe cetitor în stare" etc.).

CAUZELE CARE PROVOACĂ SCHIMBAREA VORBIRII OCAZIONALE

II

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA CAUZELOR — ALUNECAREA SUNETULUI

9) Schimbarea vorbirii ocazionale este provocată de următoarele cauze:

a) C o m o d i t a t e a. Un cuvînt se schimbă pentru că este mai c o m o d supt forma nouă decît supt cea veche. De ex., pentru ca să anticipăm asupra studiului ulterior și să luăm așa, un exemplu la întîmplare;

românului i-a fost mai comod să aibă trei declinări în loc de cinci, căci sînt mai ușor de ținut minte.

b) C l a r i f i c a r e a. Un cuvînt se schimbă pentru că supt forma nouă este mai clar decît supt cea veche./Astfel *knabe* și *knappe* aveau în limba germană mijlocie acelaș înțăles, adecă însămnau, fiecare din ele, și băiat și paj. În limba germană modernă s-au diferențiat înțălesurile pentru clarificare. 11

c) L e g i u i r e a (înțălegîndu-se prin acest cuvînt orice soi de legiuire, de la cea mai puternică pînă la cea mai slabă sancțiune). *Dieu* este ceva sfînt, deci, cînd francezul înjură, se ferește de a pronunța cuvîntul întocmai, de frica legiuirii, și schimbă cuvîntul din *dieu* în *bleu*: *parbleu*, *morbleu*.

a) Principiul comodității se subdivide în următoarele:

α) ALUNECAREA SUNETULUI

10) La producerea unui sunet, în vorbirea ocazională, au loc următoarele operații. Supt influința uzului acelui sunet se produce o mișcare a organelor vocale și mișcarea aceasta dă naștere unui sunet. Mișcarea și sunetul se întipăresc în minte și îmbogățesc domeniul mișcărilor și sunetelor ocazionale anterioare, pe baza cărora s-a format uzul sunetului în chestie. Voiesc, de ex., să pronunț sunetul *a* din cuvîntul *ápă*: supt influința ideii pe care o am despre acest sunet din vorbirile mele anterioare, mișc organele vocale corespunzătoare și îndată se produce o mișcare, pe care o prind cu mintea, și un sunet, pe care iarăș mi-l întipăresc în minte. Dacă am pronunțat cumva cuvîntul *ápă* de o mie de ori în viața mea, apoi uzul sunetului *a* din acest cuvînt, ideea acestui sunet, are în domeniul său o mie de mișcări — inervații numite — și o mie de sunete ocazionale. Pentru ca sunetul *a* din cuvîntul *ápă* să rămînă neschimbat, ar trebui ca, macar de la un timp oarecare înainte, toate inervațiile să fie identice, căci de la identitatea lor atîrnă și identitatea sunetelor respective. Însă, abstracție făcînd de legea variabilității aceștei lumi, care face că lucrurile se află într-o scurgere fără sfîrșit, așa că nu pot exista vreodată două lucruri identice, o privire asupra modului cum se produc mișcările în organele vocale ne convinge îndată că două mișcări consecutive identice sînt imposibile, chiar dacă/identitatea ar pute exista pe alte terenuri ale naturii. Coardele vocale, limba, buzele, vălul palatului, ale căror mișcări produc sunetul, sînt atît de schimbătoare în constituția lor moale și elastică și au atîtea puncte de contact posibile între ele ori față de ceriul gurii și de dinți, încît producerea a două mișcări consecutive exact în acelaș fel ar fi mai minunat lucru decît fluctuația în care mișcările lor se găsesc, chiar atunci cînd, cum am spus, pe alte terenuri naturale identitatea lucrurilor ar fi ceva obișnuit. Se întîmplă, prin urmare, la producerea repetată a unui sunet, o alunecare incontinuă, macar că infinit de mică, a inervației și a sunetului ocazional corespunzător. Dacă alunecarea aceasta s-ar face intermitent în direcții opuse ori diverse, îndepărtarea de la uz ar fi mai anevoioasă, dar 12

ea se face de obicei în una și aceeaș direcție și atunci se produce de la o vreme numaidecît o ruptură între sunetul ocazional și uzul de mai înainte și omul se trezește vorbind alt sunet, fără ca să știe el singur cum a ajuns la dînsul. Cînd schimbarea are loc în vorbirea unui singur individ, avem a face cu o particularitate a vorbirii acestui individ singur, cînd schimbarea are loc la mai mulți indivizi, avem a face cu o particularitate dialectată mai întinsă, care se poate lăți pe teritoriul unei națiuni întregi și poate pătrunde apoi în limba comună.

11) Ideea sunetului schimbat poate fi mai generală ori mai puțin generală: poate fi de pildă numai sunetul *a* din *ápă*, ori sunetul *a* din oricare cuvînt, unde este accentuat și urmat de *p (ápă, ápe, ápăr, áperĭ, ápere, áprig* etc.), ori sunetul *a* accentuat și neaccentuat urmat de *p (ápă, ápe, ápăr, áperĭ, ápere, apắs, apéšĭ, áprig, aprínd, aprínzĭ* etc.) și tot așa mai departe. Cine poate nimeri raportul dintre sunetul nou și ideea de la care s-a abătut acest sunet nou, descopere legea schimbărilor acelui sunet, dar între miile de idei, de uzuri, cine va cuteza să se laude cu asemenea descoperiri? Deja aflarea de legi este lucru greu și pe terenul pur fizic, unde experiența e ușoară și schimbările au loc mai încet, așa de încet, că sînt lucruri care îți dau apa- 13 rența că nu s-ar schimba niciodată, cu atît mai mult pe acest teren/moral al limbii, unde și experiența-i grea (căci schimbarea e mai totdeauna inconscientă, iar experiența e totdeauna conscientă) și lucrurile se schimbă cu o răpeziciune, care face că deosebirea între limba română de azi și cea de acum două mii de ani este neasămănat mai mare decît acea dintre apa Tibrului de azi și cea de atunci. Se întîmplă apoi că acțiunea unui principiu este încrucișată prin acțiunea altor principii, astfel că în sfera de acțiune a unuia se nasc știrbături prin acțiunea celorlalte. De aici o sumă de excepții aparente, care fac desperarea celor care vor cu orice preț să descopere legile. De aici încă tendința de a deosebi fenomenele psihice de cele fizice și de a explica așa-numitele excepții și greutatea de a descoperi legi pe terenul psihic printr-o libertate oarecare a voinții, care s-ar opune activității fatale a forțelor. În realitate excepții nu sînt, legile există în toată rigoarea lor neînfrînată și pe domeniul psihic — în cazul nostru pe acel limbistic —, vina este toată a neputinții noastre de a le descoperi și a grabei noastre de a face paradă cu dînsele. Observația, pe care o facem aici, se aplică la toate principiile, pe care le vom cerceta mai departe, și dacă ea este dreaptă, după cum sperăm, apoi vom trage concluzia următoare, valabilă pentru toate legile și în special pentru acele care se nasc supt influința principiului a l u n e c ă r i i s u n e t u l u i: vrei să descoperi o lege, să cercetezi cu amăruntul elementele constitutive ale ideii-sunet, ale uzului, care se schimbă, dacă este sunetul lung ori scurt, accentuat ori neaccentuat, la începutul, la mijlocul, la sfîrșitul silabei, la începutul, la mijlocul, la sfîrșitul cuvîntului, dacă este cuvîntul, din care sunetul respectiv face parte, scurt ori lung, monosilab ori polisilab, accentuat, proclitic, enclitic, să se cerceteze sunetele încunjurătoare în numărul lor, în felul lor, apoi înțălesul cuvîntului,

dacă este substantiv, ori adiectiv, ori verb, ori prepoziție, ori altceva etc. Pe de altă parte deosebiri mici nu trebuie să te împiedice de a discuta la un loc cazuri care altfel sînt foarte asămănătoare; astfel sfîrșitul unui cuvînt proclitic și începutul unui cuvînt enclitic sînt considerate de cele mai multe/[14]ori de limbă ca mijlocul unui cuvînt. Cîte cercetări ai face de acest fel, oricît ar fi ele de supărătoare, te apropie de descoperirea elementelor constitutive ale uzului, care s-a schimbat, te apropie de descoperirea legii. Dacă ajungi altfel la aceasta, din urmă te poți lăuda numai de noroc. Divinația geniului și altele de acest soi sînt vorbe goale, care astăzi nu mai sparie pe nimeni. Cel mai cuminte este de a ne mulțămi cu aproximația și de a nu tinde cu orice preț la o precizie, care nu este permisă minții omenești așa deodată. Decît de a încurca mintea oamenilor cu prejudiții, de care numai cu greu scapă, mai bine să te mulțămești cu o înșirare modestă a faptelor, de care dispui, lăsînd descoperirea legilor curiozității științifice a viitorului.

12) Direcția, în care alunecarea sunetului are loc, se schimbă cu timpul. Pentru aceea legile nu sînt valabile pentru totdeauna. Și această observație trebuie iarăș generalizată la toate principiile. Hotărîrea timpului, în care o schimbare a avut loc, este prin urmare o condiție indispensabilă pentru siguranța cercetărilor în istoria unei limbi.

13) Cînd uzul, care se schimbă prin alunecarea sunetului, este foarte general, cînd de pildă *e* accentuat se preface, oricare ar fi poziția în care se găsește, în *ié*, atunci gramaticii renunță de a mai pune cauza schimbării pe socoteala vreunuia din sunetele vecine și transformarea este considerată ca ceva spontaneu și studiată supt diferite numiri vage, care nu obligă la nimic, L a u t w a n d e l, a l t é r a t i o n p h o n é t i q u e, f e n o m e n s u b s t a n ț i a l (H a s d e u, *Principie*, București, 1875, 67), a n s i c h și f ü r s i c h (Hasdeu, *ib.*, 73), t r e c e r e o r g a n i c ă (Hasdeu, *ib.*) etc. Acelaș lucru se petrece și la uzuri mai speciale cîteodată.

14) De obicei însă, cînd uzul este puțin general, gramaticii, din cauza acelei obișnuite înșălăciuni, care face pe om să considere două lucruri, ce se schimbă unul în vecinătatea celuilalt, ca niște cauze de schimbare unul pentru altul, consideră sunetele din apropierea celui schimbat drept cauze și botează fenomenul cu diferite numiri precize, precum a s i m i l a ț i e p r o g r e s i v ă, a s i m i l a ț i e r e g r e s i v ă,/[15]a s i m i l a ț i e r e c i p r o c ă (numite toate la un loc s a n d h i de gramaticii indieni), d i s i m i l a ț i e: συνπλέκω s-a prefăcut din *συμπλέκω prin asimilație regresivă, labialul π adecă a prefăcut în labialul μ pe dentalul ν; στέλλω s-a prefăcut din * στέλjω prin asimilație progresivă, *j* adecă s-a prefăcut în λ supt influința lui λ precedent; ἐρέσσω s-a prefăcut din *ἐρέτjω prin asimilație reciprocă, τ adecă s-a prefăcut în spirantă supt influința lui *j*, iar acest din urmă s-a perdut sonul vocalic supt influința lui τ; ἐτέθην s-a schimbat din *ἐθέθην prin disimilație, cel de al doilea θ adecă a influințat pe cel dintîi în sensul de a-ș perde aspirația. — La asimilație (indiferent dacă progresivă, regresivă ori reciprocă).

se deosebesc trei cazuri: ori cele două sunete se apropie unul de altul numai într-atît că, de unde formau mai înainte două silabe deosebite, se contopesc într-o silabă, *filiai* = *filiaï*; ori asimilația se face fără ca cele două sunete să-ș piardă existența aparte, συμπλέκω—*συνπλέκω; ori cele două sunete se pierd unul în altul, astfel că din două sunete de mai înainte rămîne numai unul, și acela lung, στέλλω = *στελjω. Cazurile întîi și al treilea, cînd sunetele respective sînt vocale, poartă numele de contracție (συναίρεσις), dacă vocalele sînt din acelaș cuvînt, și de κρᾶσις, dacă vocalele sînt din două cuvinte deosebite: *filiai*, τιμῶ = τιμάω; τἄγαθά = τὰ ἀγαθά. Și dacă la κρᾶσις lungimea vocalei dispare cu vremea, fenomenul se numește eliziune (ἔκθλιψις), cînd contracția se face în vocala următoare, și ἀφαίρεσις, cînd contracția se face în vocala precedentă: γαλήν' ὁρῶ= * γαλήν' ὡρῶ=γαληνὰ ὁρῶ; φράσω 'πειδή.

15) Se întîmplă cîteodată că schimbarea sunetului are loc în acel sens că durata în timp a sa devine din ce în ce mai mică, pînă la complectă dispariție. Atunci fenomenul se numește ἀποκοπή, dacă sunetul cade la începutul ori la sfîrșitul cuvîntului, și συγκοπή, dacă sunetul cade la mijlocul cuvîntului: *sum* = **esum*, *laudas* = **laudasi*, *gigno* = **gigeno*.

16) Altădată, din contra, un sunet, la început imperceptibil, capătă din ce în ce mai multă durată în timp, până cînd devine lămurit auzului. Acest fenomen poartă/numele de πρόθεσις, ἐπένθεσις și ἐπίθεσις, după

16

cum sunetul se naște la începutul ori la mijlocul ori la sfîrșitul unui cuvînt: span. *espiritu* = *spiritus*, ἄνδρα = *ἄνρα, *púrurĕa* — *púrure*. Cînd sunetul care se naște este o vocală și apariția lui are loc între două consonante, dintre care una este sonoră și alta mută, epenteza se numește — printr-un termin răspîndit astăzi de la gramaticii indieni — s v a r a b h a k t i: fr. *canif* — germ. *knif*.

17) Cînd sunetul se schimbă așa fel, încît se preface într-un diftong, ori cînd un diftong lasă elementele sale să se desfacă în două silabe deosebite, are loc fenomenul numit diftongare, διαίρεσις: πείθω = *πίθω, πάϊς = παῖς.

18) Ori de cîte ori — și iată o *lege* cu care se pot mîndri gramaticii, cu atît mai mult cu cît nu stăpînește într-o singură limbă, ci în toate limbile — scade un sunet în timp, crește în timp altul din apropierea lui. Acest fenomen se numește lungire compensativă: μέλᾶς = *μέλᾰνς.

19) Toți acești termini tehnici, introduși întîiaș dată de gramaticii greci ori indieni, se păstrează, și după aceste categorii se face de obicei înșirarea materialului la expunerea istoriei unei limbi. Noi vom păstra clasificarea aceasta a fenomenelor produse prin alunecarea sunetului la exemplele pe care le vom da mai la vale.

13) Un uz foarte general schimbat se observă la prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă* (*o* nerotunzit).

a neacc. anume de la mijlocul și sfîrșitul cuvintelor de origină latină ori străină, s-a prefăcut în *ă*, și acțiunea schimbării durează până în momentul

de față, căci cuvintele mai nou împrumutate, macar că păstrează în parte pe *a* neprefăcut (*barométru, balántsă, catapitĕázmă, capác, dáscal* etc.), tind și ele spre această prefacere, deoarece lupta între *a* și *ă* se observă în vorbirea ocazională chiar la cele mai nouă dintre dînsele. Pe de altă parte fenomenul este foarte vechi și cele mai vechi monumente românești îl prezintă. În sfîrșit, cele două dialecte mai importante (mr. și dr.) îl au. Știrbiturile în continuitatea sa se explică lesne prin încălcarea altor principii (mai ales a analogiei) și avem, prin urmare, după toată probabilitatea a face cu o lege. Pentru prima oară a fost expus supt această formă de M u s s a f i a (*Vok.*, 141), apoi de M i k l o s i c h (*Beitr. Vocal.*, I, 11) și L a m b r i o r (*C.L.*, XV, 132), care însă nu i-a recunoscut toată întinderea./ 17

Dr. *amărît* — *amar, bărbát* — *barbă, blăstămáre* — *blastăm, bogătsíe, bogătáš* — *bogat, cădére* — *cad, cámătă* — v. sl. *kamata, fărmăcá* — *farmec, găĭnă* — *gallina, grădínă* — v. sl. *gradina, hrănésc* — v. sl. *hraniti, împărtsíre* — *împart, izbăvíre* — v. sl. *izbaviti, căiésc, căíntsă* — v. sl. *kaĭati, căpătâ* — *capăt, cărbúne* — *carbonem, cărúnt* — *canutus, clătí* — v. sl. *klatiti, crăĭásă* — *craiŭ, crăčún* — v. sl. *kračunŭ, Lázăr* — *Lazarus, cúmpăr* — *comparo, lácăt* — *lacát, lărğésc* — *larg, lăudăm* — *laud, lăurúscă* — *labrusca, mărgăritár* — ngr. μαργαριτάρι, *mlădiós, mlădítsă* — v. sl. *mladŭ, mătrăgúnă* — μανδραγόρας, *nădéžde* — v. sl. *nadežda, núfăr* — ngr. νούφαρα, *ocărésc* — *ocară, pădúre* — it. *padule, părăsésc* — *πάρησα aor. de la πάρημι, *pămînt* — *pavimentum, părére* — *par, păréte* — *parietem, păríng* — *panicum, părtĭčá* — *parte, pásăre* — *passarem*, G e o r g., *Lex.*, *păšésc* — *pas, plătésc* — *plată, prăžésc* — v. sl. *pražiti, răsărít* — *răsar, rătăčésc* — *erratic-, răz-* (în *răzbóiŭ, răzbésc, răscól*) — v. sl. *raz* —, *săğátă* — *sagitta, sălbătăčésc* — *sălbatec, sătúl* — *satullus, scăpáre* — *scap, scărpináre* — *scarpin, stră-* (în *strămút* etc.) — *ex* + *trans, tăĭáre* — *taiŭ, tătărésc* — *tatar, tăčére* — *tac, văpsésc* — ἔβαψα, *záhăr* — *zahár, zăbrĕá* — v. sl. *zabralo, zăpsésc* — v. sîrb. *zabŭșiti* etc.; *láudă* — *laudat, laudant, lauda, zícă* — *dicat, dicant, afáră* — *foras, cásă* — *casa, másă* — *mensa.*

Mr. K. și D.: *amărtipsíi* (*greșii*) — ἥμαρτον, *bănému* (*trăim*) — *ban-, bărbásl'i* (*bărbații*) — *barbatus, băsĭáricā* (*biserică*) — *basilica, băšă* (*sărută*) — *basiare, blăstimătóru* (*blăstămător*) — *blasphemus, dimăndăčúnĕa* (*cererea*) — *demandare, djovăsḗscu* (*citesc*) — διαβάζω (*o* din *ă*), *fără* — *foras, fármăcu* (*farmec*) — φάρμακον, *găl'ină* (*găină*) — *gallina, grăsĭádze* — *îngrășă, hălítsă* (*piatră*) — ngr. χαλίκι, *hărămísľi* (*haraminii*) — ngr. din turc. χαραμῆς, *hărisḗscu* (*bucur*) — χαρίζω, *se se jitripsĭásca* (*să se îndrepte, ji* = *jă*) — ἰάτρεψα, *căcátu* — *cacare, călămáru* — ngr. καλαμάρι, *căldúră* — *cald, călcái* — *calc, călcăn'u* (*călcîi*) — *calc, calúgări* — ngr. καλόγερος, *cămălávce* — ngr. καμηλαύκι, *căpitín'u* (*căpătîiu*) — *cap, căroáre* (*căldură*) — **calória, cătásl'i* (*judecătorii*) — turc. *kadi, cătúša* (*felis*, în dr. o plantă, *ballota foetida*, B r î n z ă, *Col. Tr.*, 1882, și *lanțuri*) — *catus, cătsănu* (*cazan*) — *catinus, măimúnu* (*maimuță*) — turc. *maïmun, mărál'u* (*marar*) — *marathrum, pălăcrăsimu* (*ne rugăm*) — παρακαλῶ, *părúngil'i* — *palumbes, păsĭáste* (*pășește*) — *pas, păsălárl'i* — *pașalele, rădătsínă* — *radicina, sănătósu* — **sanitosus, sǎáte*, plur. *săétsi* (*ceas*) — turc. *sahat, săbúrra* — *saburra, ϑărrăsḗscu* (*sper*) — ἐθάῤῥησα, *tăún'u* (*tăun*) — *tabasaburra, tsăhtisḗscu* (*rămîn uimit*) — turc. *șaștîm*, aor. de la *șașmak, zănátia* (*meșteșug*) — turc. *sanat. Olimp: ascăpă* (*scăpă*) — *scap* 25, *arădăčínă* — *radicina* 26, *băsĕáricā*, 30, *bătúi, bătús* — *batŭ, bats* 32, *bărbát* (51), *căpéstrul* — *cap* / 26, *cărlĕádze* — **carnelege* 27, *cătsáŭă* — *catus* 36, *căt* — *quantus* 58, *călcám, călcái* — *calc* 58, *crăfítsă* — *agrafe* 48, *cătră* — *contra* etc. *Meglen: vămpíru* — *vampir, búnă, únă, ŏáră* 59, *lăsó* 61, *căméšli* 64 etc. 18

Știrbături în continuitatea legii au loc ori prin acțiunea altor principii ori prin uzuri mai speciale. Astfel alături cu *bărbát* se aude și *barbát* prin analogia lui *bárbă*, apoi totdeauna *statórnic*, prin analogia lui *stau*, *stat;* dacă numaidecît se zice *scăpắm*, se poate zice *scăpát* și *scapát*, prin asimilație către *a* următor, și tot așa *pará*, însă *părălútsă*, *ğamandán*, însă *ğemăndănắš*, *parádă*, însă *părắzi* etc; *-ora* sună, *-ure* în limba veche și *-uri* în limba de azi prin analogia masculinelor și femininelor; *tímpure* și *tímpuri* (în loc de anteistoricul **tímpură*), prin analogia terminațiilor plurale ale masculinelor și femininelor, *oameni*, *cai*, *case*, *mese* etc.; și tot așa, oricare terminație pentru *-a* s-a prefăcut în *e* prin aceeaș analogie, *frîne*, *ŏáse* etc. (pentru anteistoricul **frînă*, **ŏásă*), *-e* de la gen. dat. decl. I *(cáse, mése)* este iarăș un product al analogiei, după cum se va proba lămurit la discuția acestui principiu, nu este nici provenit din *-a* al nominativului latin, cum vrea L a m b r i o r *(Carte de citire*, XI*)*, dar nici descendentul drept al lui *-e* de la gen. latinesc, cum susține T i k t i n *(Grund.*, I, 450 și *Zeitschr.*, XII, 231). Articulul feminin singular *-a* se explică prin diferențiarea înțălesului, cum se va vide la discuția acestui principiu: *cásă* nearticulat, *cása* articulat, cu cele două înțălesuri diferențiate numai prin sunetul de la sfîrșit, acelaș articul însă, ca pronume fem. acuz. sing., neavînd nevoie de o diferențiare, care să-l țină în loc, s-a supus prefacerii generale, a devenit *ă (*am făcútu-ă)* și apoi *o* prin asimilație către *u* de la terminațiile verbale; *ca — quam* se explică în acelaș chip, prin diferențiare de *că — quod; la — illac* a păstrat pe *a* neschimbat prin analogia lui *a — ad*, care s-a întrebuințat în limba veche cu înțălesul lui *la* (de ex. *Vor.*, 78, 147,, 150, 152, cf. astăzi *de-a-drĕápta*, *de-a-stînga, a-cásă, a-mínte); páltin* nu-i *platanus; cînepă* nu-i *cannabis; fármec* nu-i φάρμακον, ci o formație nouă din *fărmecare; pétec* nu-i πιττάκιον, ci o formație nouă din *peticire*, care el însuș (ca și *fărmecáre*) este făcut după analogia verbelor cu sufixul *-ic*.

Asupra vechimii fenomenului avem de făcut următoarele observații. Cele mai vechi urme de limbă românească se găsesc în monumente literare de origină străină, grecești ori slavonești, unde nereprezentarea lui *ă* se poate pune probabil pe socoteala neexistenții caracterului trebuitor în alfabetele respective. Dacă, de pildă, în actul lui Ștefan Milutin de la 1318 *(C.L.*,
19 XXIV, 488) nu se găsește un singur/*ă*, nu este o probă că *ă* n-ar fi existat deja pe atunci, căci scriitorul serb al actului, chiar dacă ar fi știut românește — ceea ce e foarte neprobabil — i-ar fi lipsit mijlocul de a reprezenta acest sunet. Există însă tocmai în acest act un semn cum că *ă* ar fi existat deja pe atunci, ba încă de mult mai înainte: cuvîntul **Шарьбань** anume, care este un derivat românesc din servus, *šerb*, a trebuit să-ș capete pe *a* din prima silabă prin asimilarea unui *ă* anterior către *a* din silaba a doua (cf. *pacát — păcát, pascár — păscár, pradá — prădá, sacáră — săcáră* etc.); dacă însă cu mult înainte de 1318 *e* neaccentuat s-a prefăcut în *ă* într-un uz mai puțin general (căci *e* se preface în *ă* numai în vecinătatea unor anumite sunete), cu atît mai mult a trebuit să se fi schimbat *a* în *ă* în sfera sa cea atît de întinsă. În monumentele slavone de origină română el este firește reprezentat, încă în cele mai vechi dintr-însele, fiindcă românii aveau în alfabetul lor caracter pentru dînsul; act public 1424 *(Arh. ist.*, I[1], 20*)*, царинѫ; 1455 *(ib.*, I[2], 19), лимбь-доулче 1442 *(ib.*, I[1], 74), ωаны; 1442 *(ib.*, I[1], 123), шефънел, лимбъдд8лче etc.

O dată intrat pe această cale, a alunecării în sus spre ceriul gurii, *a* neaccentuat nu s-a oprit la *ă*, ci a continuat mai departe drumul spre *î*(*u* nerotunzit). După accent el a devenit în cel mai general uz *î* în Moldova,

jud. Suceava; *frúndzî, întrî, púĭcî, pŏdâlî, adápî, vărgútsî, cúmpîna, ciátrî, lásî* etc. (*Șez.* I, 1, 87, 150; II, 4); jud. Botoșani; *frúndzî, Ilĕânî, crîșmî, lásî* etc. (C a n.); jud. Neamț: *frúndzî, drăgútsî, ínimî, pásî* etc. (C a n.); jud. Iași: *puĭcutsî, púĭcî, dištiáptî* etc. (C a n.); și tot așa probabil în toate districtele Moldovei. Pentru Muntenia și Transilvania n-avem în mărturiile scrise vreun semn pentru această alunecare, cu toate că și din aceste provincii avem publicate probe de limbă, care pretind a fi exacte. În mr. ea sigur n u e x i s t ă la Olimp și Meglen, pentru rest sîntem în îndoială. Particularitatea moldovinească în tot cazul este veche și pentru prima oară probată în scris la 1682, în V i a ț a ș i p e t r e c e r e a s f i n ț i l o r a mitropolitului D o s o t e i, și de atunci necontenit vădită în scrierile moldovinești până astăzi. Înainte de acc. *ă* a devenit *î* în vecinătatea unui *r* ori *l* (antecedente ori consecvente), *n* (consecvent), *cîrnáts — carne, cîrtésc — carte, cîștíg — castigo, cîșlég — *cașlegĭ, cîntár* — turc. *cantar, hîrtie* — ngr. *χαρτί, mînie — mania, mînînc — manduco, rîdíc — eradico? rîdíce — radicula? rîsipí* — v. sl. *rasîpati* etc. Un uz mai special ori alt principiu (analogia) au împedecat uneori prefacerea: *rădăcínă, bărbát, mărgăritár*, prin asimilație către/ silaba următoare; *grăsíme, mărcútsă* prin analogia lui *gras, marcă*. Schimbarea aceasta este răspîndită pretutindeni în Moldova. Pentru celelalte provincii din Dacia sîntem mai puțin informați. Cf. *mănîncă* jud. Prahova, G a s t e r, *Chr.*, II, 259; *răsăpítsĭ* Hațeg Trans., *ib.*, 263; *cărnát* Sălagiu pe Someș Trans., *Cont.*, VII [1], 67, *mănînc* Cohalm Trans., *ib.*, VII [1], 73; *mîrîncă Moți*, F r., C a n d. 37. Pentru mr. avem de făcut aceeaș observație ca și mai sus. Alunecarea spre *î*, de care am vorbit acum în urmă, este mai nouă decît cea precedentă. În texturile moldovinești, cîte deosebesc în scris pe *ă* de *î*, publicate în *Chrestomația* lui G a s t e r, am găsit numai următoarele exemple: тъꙃѧє, an. 1683, I, 264; рьсипа, an. 1713, II, 2, (cf. în acelaș text льнгъ, ромы́инлор, иємьндрꙋ, пьсл҄ъ etc., ceea ce probează că ь = *î*). Celelalte texturi, precum letopisețele lui N. C o s t i n, M u s t e a, N e c u l c e a, C a n t a, K ŏ g ă l n i c e a n u, *Ceasornicul domnilor* etc. n-au ortografia regulată. 20

Un exemplu de alunecarea sunetului într-un uz mai puțin general, care ne va arăta totodată cum precipitarea în aflarea legilor este plină de primejdii, este următorul.

a accentuat din elemente latine urmate de *m* rotunzit (adecă modificat în articularea sa printr-un *u* din prototip, în acel sens că se articulează cu buzele scoase mai afară) s-a prefăcut în *ă* : *întrắm — trama, destrắm — trama, defăĭm — diffamo, lăudắm — laudamus*, v. r. *lăudắm — laudavimus*. Din contra *mámă — mamma, arámă — aeramen, scámă — squama, flámură — flammula, cam — quammagis* (cf. mr. *cama, Olimp,* 73), *ram — *ramă* (cf. diminutivul *rámură*, it. *rama*, fr. *rame*, care ne trimet la un popular *rama* pentru clasicul *ramus*), apoi *întrámă, destrámă*, pentru că în aceste cuvinte *m* rotunzit n-a existat niciodată.

Deja M u s s a f i a (*Vok.*, 142) observase schimbarea lui *a* accentuat în *ă* la persoana I plur. a verbelor de conjugarea I, însă atribuise această schimbare tendinții de a deosebi prezentul de imperfect, după cum în general acest autor dă o mare importanță principiului diferențierii în fonetizmul românesc. M i k l o s i c h (*Beitr. Vocal.*, I, 16) constată faptul fără să-i dea vreo explicare. Tot așa T i k t i n (*Zeitschr.*, X, 247). L a m b r i o r însă (*Romania*, IX, 366), mulțămit cu puținele exemple pe care i le da I-ele persoane prez. și perf. plur. și I persoană sing. prez. de la cîteva verbe, a crezut că poate formula o lege pentru o sferă cu mult mai întinsă, după care *a* accentuat urmat de *m* s-ar preface în *ă*, iar cuvintele unde nu se observă

prefacerea ar fi unele *(mamă! aramă, scamă)* împrumutate tîrziu de pe la
21 străini, altele/ *(cam, ram)* cu defectul monosilabizmului, iar celelalte *(întramă, destramă)* formate după analogia verbelor ca *apăs, apăsă* (**appenso, *appensat*). — Fenomenul e tot aşa de răspîndit şi poate tot atît de vechi ca şi cel precedent, în tot cazul mai vechi decît secului al XVI-lea.

Încă în vorbirea ocazională a vechilor romani *e* şi *i* accentuaţi ori nu, alunecau lesne unul în altul şi, pentru ca să citām numai cuvinte păstrate în româneşte, *parintes, bine, quinqui, legat, vedit, complitus, plina, serinus, venina, nimo, timporibus, vindere, vineri, judecare, vindecare, bebit, baseleca, cantecum, domineca, -ecus* pentru *-icus, -ecare* pentru *-icare, degitos, diregitur, teliae, -emus* pentru *-imus* I pers. plur. prez. perf. a III-a conj., *lacremis, semiliter, temere, lumenosus, nomene, homene, gemenum, contenere, cenes, meseris, -etis* pentru *-itis* la verbe de a III-a conj., *gemetu, tonetrum, capete, setem, dede, dixe, fece, vixse, pareclo, tempure, negri, nemenem, face, cinge, remitte, possedatur,* se găsesc în nenumărate locuri în înscripţii şi în manuscripte (vezi Schuchardt, *Vocal.*, la locurile cuvenite, apoi Seelmann, *Ausspr.*, 175 sqq.). Această alunecare s-a fixat pentru *i* şi *e* accentuaţi, pentru cei neaccentuaţi însă continuă încă, după cum se va vide din următoarele exemple, alese la întîmplare din diferite provincii şi din diferite timpuri, comparate între ele şi cu limba comună, astfel cum este această din urmă fixată în Moldova.

Transilvania, *Ps. şch.* (secului al XVI-lea), paginile de la început: *báte, besẹreca (biserica), cáde, demînĕátsa (dimineaţa), derẹge (drege), deşcís (dischis), den (din), énimile* al. cu *înrema (inimile, inima), ğúdecă (judecă), menčúnĭ (minciuni), neče* al. cu *niče (nici), necurátsilor, ŏámenii (oaminii), rúpem, smentí (sminti), štietórii, vietórii (viitorii), zíse.* — *Moţi*, Fr., Cand.: *diraínte, írimă, minčúră, ŏámeri.* — Haţeg, Gaster, *Chr.*, II, 262: *beš'isniš'ie (bicisnicie), cáde (cade), d'e (de), întsălinít, (înţălenit), pérd'e (perde), sápe, še* (ce), *ved'á (videa), vúlpe.* — Someşul Mare, *Cont.*, II, 656, *čeremónie, márğinĭ, púreče (purice), répede (răpide), verinŏásă (veninoasă).* — Ocna Sibiului, *Cont.*, VII[I], 250, *de, fáče, gálbin, mîndrele, pe, prečepút (priceput), veninát.* — Răşinari, *ib.*, VII[I], 252, *pričépe.* — Salagiu, *ib.*, VII[I], 68, *bečíznic (becisnic), ciotŏáre (cheotoare).* — Cohalm, *ib.*, VII[I], 72, *fătátele, šcĭŏápéle, trăsnet.*

Muntenia, *Biblia*, 1688, (Gaster, *Chr.*, I, 279), *besẹreca (biserica), cáre, čitĕáscă, de, den (din), dentru (dintru), dimenĕátsă (dimineaţă), ẹste (este), întunẹrec (întuneric), žúdecă, nemerničíei (nimerniciei), pre (pe), preste (peste), pričẹpetsĭ (pricépeţi), privegĕátsi (privigheţi), tsárenilor*
22 *(ţarinilor), vẹde (vede), vedẹre (videre), vine.* Văleni de Munte, Gaster, *Chr.* II, 258, *áltili (altele), bisérică, búne, buzáte, dobitŏáčili (dobitoacele), dîndu-le, dobitŏáčilor (dobitoacelor), fătătŏárili (fătătoarele), gítili (vitele), gálben, hărănéšte (hrăneşte), hine (fine), hĭárilor (fiarelor), întunicátu (întunecatul), însănătošázá-le, láptili (laptele), le, netulburát (neturburat), nemîhnít (nemăhnit), ŏáminĭ, ŏáceše, prăsēšte* (sic, *prăşéşte*), *plăgitse (plăviţe), pépene (pepine), stérpili (sterpele), stricurătŏárĕa (strecurătoarea), te, túrmilor (turmelor), váčili (vacile), vidérĕa, vórbili (vorbele).* — jud. Teleorman, *Cont.*, VII[I], 249, *béte, incle, încépe, nimic, vérde.*

Moldova, Dosotei, *Viaţa sfinţilor*, 1682, Gaster, *Chr.* I, 251; *adevărátŭ, besẹrič (biserici), báte, cárte, četitórĭ, četitsĭ, četíndu-le, cápete (capite), če (ci), depre (de pe), de, deşcísî (deschisă), dezlegá, deminĕátsî*

(dimineață), dešteptátŭ, inema (inima), múntele, (niče) (nici), nemîncátŭ, smocínile al. cu *smocínele (smochinele), te, trímíte (trimete), vedére (vidére).* — Botoșani, Can.: *árdi (arde), cíti (cîte), či (ce), čoláníli (ciolanele), cápiti (capete), di (de), displetéštĭ, dúci (duce), dismĭerdát, dimúlt (demult), dipărtát (depărtat), fáči-veĭ (face-vei), gíni (bine), ğudicáti (judecate), iši (iesî), întunicŏásî (întunecoasă), lúmi (lume), magirán (magheran), ninumăráti (nenumărate), négrili (negrele) ocišîcî (ochesică), ostinít (ostenit), pi (pe), píšti (peste), pitréč (petreci), sŏárili (soarele), ti (te), vérdi (verde), víni (vine).* —

Mr. K. D. *aprŏápe, árbore, cále, cárne, cárte, căldáre, cắne (cîne), cắnepă (cînepă), cắntecu (cîntecu), čĕále (piele), cerestée, cĭáptine (pieptene), desfátsi (disfaci), desfáptsi (disfaci),* al. cu *dislédzi (dizlegi), dispŏál'e (dispoaie), dzíse (zise), fétse (făcu), fitsóru (ficior), gálbenu, igúmenu (egumen), ímeru (plăcut,* ἥμερος*), ínema (inima), išíre (ieșiră), mul'áre (muiere), pắne (pîne), púritse (purice), šárpe (șerpe), tíne, tsi (ce), vĭárdè (verde), vúlpe.* — *Olimp, cárte, cápetele (capitele), cînile (cînele), cĭáptine (pieptine), cĭále (piele), vále, vĕárde (verde), vúlpe.* — *Meglen, cárni (carne), cŏínili (cîinele), dédi (dădu), dešcl'ídi* al. cu *dišcl'idim (deschide, deschidem), fičór, mul'ári (muiére), míni (mine), púsi (puse), pŏíni (pîne), šárpi (șerpe), tši (cè), víni (veni), vinít) (venit), vizú (văzu), zísi (zise), zísira (ziseră).*

Cine ar vre să afle legile după care se fac alunecările din *e* în *i* și vice-versa în silaba neaccentuată, ar trebui să-ș frămînte mult mintea, și totuș chiar aceste prea caprițioase schimbări sînt supuse sigur unor legi, la aflarea cărora, de altfel, noi renunțăm cu plăcere. Cîteva fapte săritoare în ochi voim numai să scoatem la iveală.

Așa, între limba de la Meglen și aceea din Moldova/există din acest punct de videre o asămănare, iar limba comună samînă mai mult cu vorbirea din Valahia și din Transilvania. În una și aceeaș vorbire ocazională, și tot așa și în limba comună, se întrebuințează cînd *e*, cînd *i*, de la cele mai vechi monumente de limbă începînd până astăzi *(Ps. șch.: neče — niče;* D o s o t e i: *smocínile — smocínele;* K.D.: *desfátsi, desfáptsi — dislédzi, dispŏál'e; Meglen: dešcl'idi — dešcl'ídim;* etc.), ceea ce probează persistența fenomenului, mai ales cînd ne gîndim că el era în toată puterea, deja pe timpul vechilor romani — Apoi schimbarea de multe ori are loc în cerc, adecă *i* se schimbă în *e*, *e* apoi în *i* și *i* din nou în *e: basilica* a dat întîi naștere lui v.r. *Vor băsĕárecă* (și diftongul *ĕa* nici n-ar fi putut ave ființă fără un *e* în silaba următoare, conform unei legi a fonetizmului românesc), de unde a rezultat *besérecă* din *Ps. șch.*, dar deja D o s o t e i are *besérică; homines* a devenit *ŏámeniĭ* din *Ps. șch.* (și diftongarea lui *o* în *ŏa* ne-ar fi probat chiar fără de aceea existența de altădată a unui *e* în penultima), limba comună are însă *ŏáminiĭ*, și tot astfel dialectal, de ex. Vălenii de Munte, Moldova; probabil acelaș drum l-au percurs *discludo, dešcíd Ps. șch., discíd* dial.; *judicat, ğúdecă Ps. șch.; žúdică* Mold.; *dixit* K.D. *dzíse Meglen zísi; rapidus, répede* Someșul Mare, *răpide* l.c. *(répede* însă e probabil o formație nouă de la *reprezíre); capita, cápete* D o s o t e i, *cápite* l.c.; *qui, če* D o s o t e i, *či* l.c.; *anima, ínema* D o s o t e i, *ínima* l.c.; *ducit, dúče* l.c., *dúči* Mold., *venit, víne* l.c., *víni* Mold.; *pectinem,* l.c. *pĭéptene,* mr. *cĭáptine* (diftongarea lui *e* probează existența în silaba următoare a unui *e*) etc.

Vom da acum un exemplu de uz foarte special schimbat, cu ocazia căruia se va vide iarăș silința zadarnică a gramaticilor de a afla legi cu orice preț. *a* accentuat de la a treia pers. sing. a perfectului s-a prefăcut în *ắ*, *lăudắ — laudavit*, fără să putem preciza împrejurările în care s-a făcut această schimbare. Mussafia, *Formenlehre*, 365 și *Vok.*, 142 a observat fenomenul și l-a explicat prin principiul diferențierii: *lăudắ — laudavit* pentru a se deosebi de *lăudá — laudabat*. Miklosich, *Beitr. Vocal.*, I, 16 și Tiktin, *Zeitschr.*, X, 248 s-au mărginit — după cum se cuvine — la simpla constatare. Lambrior, *Romania*, X, 346, însă, plecînd de la faptul că în toate celelalte limbi romanice tipul formei actuale de la a III-a pers. sing. perf. ar fi *-avt*, a socotit firește că acelaș tip trebuie să fi existat și pentru perfectul românesc, însă și-a închipuit că acel *-avt* a trebuit să deie mai întîi 24 *-au*, apoi *-o* și în sfîrșit *-ắ* și, odată acest lucru închipuit, a/formulat imediat legea că orice *o* accentuat final se preface în *ă*. Iată cum se încearcă el a proba existența aceștei legi apriori stabilite. Uitînd deosebirea între cuvinte care poartă accentul emfatic și acele care nu-l poartă, deosebirea adecă între nume și pronumele conjunctive, el crede mai întîi că pronumele *nă, vă, lă* (astăzi *ne, ni, vă, vi, le, li*), care se găsesc în texturile vechi și la macedoneni, împreună cu conjuncția *că*, prezintă un *o* final accentuat latin prefăcut în *ă*. Din cele patru exemple etimologia nu este sigură decît pentru *că = quod*, căci, în ce privește pe *nă, vă, lă*, ele au putut proveni tot așa de bine și din **nes (nis* de la Festus, cf. it. *ne)*, **ves (vis* Schuchardt, *Vocal.*, cf. it. *vi)*, **les (*lis, illis)*, prin schimbarea în *ă* a lui *e* neacc. după *v, n, l* (cf. *vádă = *văádă = *vĕádă, vársă = *văársă = *vĕársă, tînăr = *teneru, sănătáte = *sanetate, lămîe* = ngr. λεμόνι). Dar chiar cu siguranță de am ști că *nă, vă, lă* au ca prototipe pe *nos, vos, illos*, cele patru exemple, reprezentînd cuvinte care nu poartă accentul, nu ne pot da dreptul să hotărîm asupra schimbării lui *o* final accentuat, cel mult pot înmulți numărul exemplelor care probează un alt fapt cu totul deosebit, anume că *o*, latin și nelatin, neaccentuat se schimbă sau în *u (durére, furnícă, ĭépure)* sau în *ă (năsălie* — v. sl. *nosilo, lăcuí, rătúnd, că* și — poate — *nă, vă, lă)*. Este cu atît mai curioază la Lambrior această confuzie între două feluri de cuvinte care cu necesitate trebuiesc separate, cu cît acelaș autor, ori de cîte ori are trebuință, separă cu multă băgare de seamă vorbe mai puțin deosebite între dînsele, de pildă cuvintele monosilabe de cele polisilabe (vezi pag. 21). *O* final acc. prefăcut în *ă*, mai crede Lambrior apoi că găsește în cuvinte ungurești ca *hordó, ülö*, devenite în rom. *hîrdắŭ, ilắŭ*. Dar pentru ca într-adevăr o transformare a lui *o* final în *ă* să fi avut loc la aceste cuvinte, ar fi trebuit întîi să aibă loc două lucruri: prezența în limbă o bucată de vreme a nume[1] terminate în *o* acc. și prezența în limbă o bucată de vreme a nume[1] terminate în *ă* acc., ambele imposibile, pentru că a ave cîtva timp nume în *o* acc. și *ă* acc. terminate, înseamnă a ave nouă terminări, o nouă declinare, iar declinări nu se împrumută niciodată, dacă nu doar cînd este o limbă în cele din urmă ceasuri ale vieții sale. Cuvintele ungurești românul le-a îmbrăcat imediat cu forme românești, și n-a zis niciodată *hîrdó*, pentru ca să aibă ocazia de a-l transforma în *hîrdắ* și apoi în *hîrdắŭ*, ci a zis de-a dreptul *hîrdóŭ, ilóŭ*, astfel încît cuvintele ungurești terminate în *-ắŭ* și citate de Lambrior probează iarăș un lucru cu totul deosebit de acela la care tinde autorul, 25 anume că *o* acc. urmat de *u* se poate preface în *ă*. Așa de/mult gustul de a găsi precipitat legi orbește, încît nu numai terminația *-ắŭ* nu l-a putut

[1] [Corect: a unor nume].

lumina defel asupra adevărate origini a posesivului *tăŭ, săŭ**), în prototipul cărora, *-ŭus, -*óus*, se vede forma cea dintîi pe care au primit-o cuvintele ungurești în limba română, dar chiar analogia la care ținea așa de mult, pe care a întrebuințat-o pentru a explica pe *distrámă* prin *apásă* (vezi pag. 21), i-a scăpat din videre la formele *dă — dat, da, stă — stat, sta, lă — lavit, lave, vă — vade, fă — fac,* la aceste forme care, cînd judeci fără prevenire, sar în ochi ca formate după calupul lui *láudă — laudat, láudă — lauda.* Era în adevăr cu putință ca toate acele verbe românești care au un *a* ca terminație la a III-a pers. sing. prez. și la imperativ (verbe multe la număr) să aibă pe acest *a* schimbat în *ă* și numai **da, *sta, *fa, *va* să-l aibă neschimbat? — Ei bine, în dorința de a găsi pretutindeni un *o* acc. prefăcut în *ă*, Lambrior schimbă pe *dat* în **dait* (s-ar fi conjugat adecă *dat* după a treia conjugare), apoi pe **dait* în **daut*, și din acest închipuit **daut* scoate un alt închipuit **do* ca formă anterioară a lui *dă.* Prin aceleaș stagiuri trece pe *stă — *stait, *staut, *stau, *sto,* pe *vă* (v.r. și dialectal, *du-te = vade*), format după analogia persoanei a III-a sing.: **vait, *vaud, *vau, *vo,* și pe *fă*, pe care pentru a-l scoate din *fo* a trebuit să facă următoarele presupuneri: vechiul imperativ *fac* a dispărut, în locul pers. a III-a sing. de astăzi *fáče*, sau alături cu dînsa, s-a întrebuințat odată **faut* pentru **fait,* din care a ieșit **fo,* și după analogia acestui **fo* s-a format imperativul de astăzi, care a înlocuit pe *fac,* iar persoana a III-a singulară, care i-a dat naștere, a dispărut, firește, după ce s-a îndeplinit rolul! Este locul de a spune, ca regele Alfonso X despre sistemul lui Hipparchos, că, dacă aș fi fost eu D-zău, aș fi regulat ca limba să se schimbe o leacă mai simplu.

26

Întorcîndu-ne acum la *ă* acc. de la a III-a pers. sing. perf., observăm că, dacă unele inscripții arată ca terminație pe *-avt,*/alte izvoare arată pe *-ait* (S c h u c h a r d t, *Vocal.*) și altele pe *-āt* (L u c r e t i u s, I, 70; VI, 587), iar comparația limbilor neolatine între ele ar împinge la adoptarea unui prototip *-aŭt* (M e y e r - L ü b k e, *Zeitschr.*, IX, 223 sqq.), Pe de altă parte exemplele pe care cu siguranță le putem aduce de *o* acc. final în limba română, *noĭ (nos), voĭ (vos), apóĭ (post)*, nu arată pe *o* prefăcut în *ă*, ci neschimbat și însoțit de un *i*, ori analogic *(noĭ, voĭ* după analogia lui *ĭeĭ)*, ori provenit prin diftongare *(apóĭ)*. Prudent este, prin urmare, de a ne abstine de la orice legificare.

14) A s i m i l a ț i a p r o g r e s i v ă. *ă, î,* precedați de *e, i* și consoană muiată se prefac în *e, i: cem — *ćăm, clamo; čímbru — *čîmbru,* v. sl. **čõbrŭ; gem — *g'ăm, glomus; înceĭáre — *înćăĭáre, clavis; îngetsáre — *îng'ătsáre, gheatsă, žungínd — *žungînd.* Munt. jud. Teleorman *(Cont.,* VII ; 248) *cămáše (cămeșă).* Trans. Ocna Sibiului *(ib.,* 251) *úše (ușă).* Vestul Munt. (T i k t i n, *Stud.,* 106) *gríže (grijă), grižínd (grijînd), îngrŏáše (îngroașă), îngrošínd (îngroșînd), šetrár (șătrar, șatră), băšícă —* v. m. *băšîcă (beșîcă), čirĕáše —* v. m. *čirĕášă (cireșe), nevoĭáše —* v. m. *nevoĭášă (nevoieșe).* Mr. *cl'ému* K. *(chem), kl'éńi* D. *(chemi), gl'ému* K. *(ghem), gl'étsu* K.D. *(îngheț,* subst.). La Meglen schimbarea n-are loc, *ursón'ă (ursoaică,*

* Pentru explicarea formelor *tăŭ, săŭ,* L a m b r i o r contrăgea întîi pe **too, *soo* din *tuus, suus* în *to, so,* prefăcea în *ă* pe *o* final acc. și adăogea la sfîrșit prin analogie terminația *u.* M i k l o s i c h recurge la **tevus* pentru acelaș scop. Fiindcă prefacerea lui *o* acc. și neacc. în *ă* este probată prin multe exemple *(cătră — contra, fără — foras, gem* (din **g'ăm*) *— glomus, tăt — totus, că — quod, mănăstire — monasterium, după = = -post, lăcústă — locusta, năsắlie —* v. sl. *nosilo, rătúnd — rotundus)*, între altele prin cuvintele ungurești, care se terminau în momentul împrumutării lor tot astfel ca și pronumele posesive: *hîrdắŭ: *hîrdóŭ = tăŭ : *toŭ (tŭus;* prefacerea lui *ŭ* acc. în *o* nu este fără exemplu, cf. *mŏáre — muria, plŏáĭe — pluvia, cot — cubitus)*, este probabil că și la pronumele posesive prefacerea lui *oŭ* în *ăŭ* s-a făcut deodată, fără să mai treacă prin treptele presupuse de Lambrior.

73), *găngărăš (zurgalău,* 74), *tál'ă (taie,* 75), *tăl'ă (tăie,* 76), *primavérel'ă (primăverei,* 77), *ámpl'ă (împle,* 77).

După *o, u* și *ŏa* (diftongat din *o*) se prefac *ă* și *î* în *o* și *u: bubalus — *búăr, *búor, bóur; ubi —* v. r., mr. *ĭúo, ĭó, ĭú; luă — luó; luăm — luóm; luînd — luúnd; luătoriu — luotóriŭ; nubilum — *núăr, núor, nóur, nóor; nobis — nóŭă, nŏáŭă, nŏáŭo, nŏáo; novem — nóŭă, nŏáŭă, nŏáŭo, nŏáo; ova — óŭă, ŏáŭă, ŏáŭo, ŏáo; pluvit — *plóŭă, plŏáŭă, plŏáŭo, plŏáo; uva — *úŭă, *úŭo, aúo, aúă; viduvae — *văduŭă, văduo, văduve.* Formele cu *o* sînt v. r. și dialectale (C i p., *Princ.*, 360), cele cu *ă* aparțin limbii comune și celor mai multe dialecte astăzi.

blid — v. sl. *blĭud, cutsút* K. *Olimp*, 31 — *cuțit, ibóvnic — *ĭubovnic,* v. sl. *lĭubovnicŭ, încíd — *încúd, includo, îngít — *îng'út, inglutio, le* din *fratele = lu* din *omul? sugíts — *sug'úts, *sigúts, singultio, Olimp*, 125, *adzúc t ascundĕáre (joc de-a ascunsul) — ib. adzúc t acovinare (joc de-a alergatul), Meglen.*, 73 *turęscă (toarne) — *tornĕáscă.*

A s i m i l a ț i a r e g r e s i v ă. Labialele *b, p, v, f, m* se prefac dialectal în palatale înainte de *i* prin asimilație regresivă: *gine — bine, cin — pin, jin — vin, hin — fin, nic — mic.* La articularea lui *b, p, v, f, m* se amestecă adecă elemente din articulația lui *i;* în vreme ce, de pildă, buzele articulează pe *b*, limba se așază în poziția lui *g*. Și/atunci, ori elementele lui *b* dispar încet - încet dinaintea elementelor lui *g*, și rezultă astfel schimbarea complectă a lui *b* în *g (gíne* pentru *bine)*, ori elementele lui *g* se desfac în timp de acele ale lui *b* și rezultă două sunete în loc de unul de mai înainte *(bgíne* pentru *bine).* Lucrul este, precum se vede, foarte simplu și recunoscut în principiu în fiziologia sunetelor (S i e v e r s, *Phon.*, III *Aufl.*, 234), apoi aplicat deja în istoria limbilor (S e e l m a n n, *Ausspr.*, între alții l-a aplicat mult în studiarea sunetelor limbii latine). Cu toate, aceste a prefacerea labialelor în palatale înainte de *i* a frămîntat mult mintea filologilor, care, considerînd fără dreptate fenomenul ca un fel de salt de la o articulație la alta, ceea ce negreșit ar fi în contrazicere cu principiul transformării infinit de mici, au închipuit tot felul de combinații care de care mai încurcate. M i k l o s i c h, *Beitr., C.*, II, 15: între *p* și *i* din cuvîntul *pin* s-a intercalat un *j, pjin,* apoi s-a mai intercalat un *t, ptjin,* după aceea s-a prefăcut *t* în *c, pcin* și în sfîrșit a căzut *p, cin.* W e i g a n d, *Olimp*, 40 intercalează numai un *j, pjin,* preface apoi de-a dreptul pe *p* în *c* și crede că împacă toate dificultățile saltului prin aceea că-l numește a s i m i l a ț i a o r g a n e l o r, încît, dacă intercalările lui Miklosich aveau un motiv în aceea că trebuia evitată săritura de la o articulare la alta, nu se înțelege defel pentru ce mai intercalează W. pe *p*, de îndată ce este hotărît să treacă prapastia cu bagheta magică a asimilației organelor.

27

Palatalele care se nasc, variabile de la dialect la dialect, sînt următoarele: *b* se preface în *g, bg, bğ; p* în *c, pc, pč; v* în *j, g, ž'; f* în *h, š'; m* în *n, mn.*

Moldova. Botoșani (C a n.); *copcílu (copilu); cîncĭ (cîmpi), cícă (pică), cičŏári (picioare), cĭátrî (piatră), dzăbăží (zăbovi), gínili (binele), ni (mi), nĭerám (miram), nícî (mică), nižločii (mijlocie), nĭeŭ (mieu), š'iŭ (fiu,* sud. Mold. *hiŭ), š'i (fi,* sud. Mold. *hi), trandaš'ír (trandafir,* sud. Mold. *trandahír), ž'inovátî (vinovată,* sud. Mold. *jinovatî),* jud. Suceava, *Șez.*, I, 87, 150, II, 4, *Cont.*, V[I], 529: *bgíni (bine), cerít (pierit), cičŏári (picioare.* „Se poate auzi *cičór, pcičór, tičór, ptičór, čičór, pčičór, ctičór, tcičór*", G o r o v e i, *Șez.*, I, 88), *gíni (bine), lăcrănĭŏáre (lăcrămioare), mníi (mie), mni (mi), mnioréli (mioare), mnica (mica), otrăž'ít (otrăvit), rîsîcí (rîsîpi), šíe (fie,* sud. Mold. *híe), trîmbgítsî (trîmbiță), ž'ítsî (viță,* sud. Mold. *jítsî),*

ž'ioréli (viorele, sud. Mold. *jioréle)*, jud. Botoș. (?) *Cont.*, VI[I], 165, VI[I], 285: *copcílu (copilu), iž'ít (ivit), prîž'ít (privit), scîrgítă (scîrbită), š'ílip (Filip), š'índru* (?? *pentru), vórgili (vorbele).*

Muntenia, jud. Brăila, *R.N.*[v], 289: *cičór (picior), córgiĭ (corbii), cept (piept), gíne;* jud. Dolj, *ib.*, 290: *pcĭátră (piatră), pcept (piept), pcéptene (pieptene).* Ialomița *ib.*, 289:/*cičíor (picior), córgĭ (corbi), cept (piept), célĕa (pielea), hĭérbe (fierbe), hérgĭ (fierbi), gíne (bine), lúcĭ (lupi), ni (mi);* jud. Muscel, G a s t e r, *Chr.*, II, 290: *bgíne (bine), čérbgĭ (cerbi), córbgĭ (corbi), lúpcĭ (lupi), negĭóbgĭ (neghiobi), órbgĭ (orbi), opcínč (opinci), pcičiór, (picior) pcímnitsă (pivniță), pópcĭ (popi), vúlpcĭ (vulpi);* jud. Prahova, *ib.*, 258: *bíne, bolnăgĭéšte (bolnăvește), copíi, gítili (vitele), gitsélu (vițelu), giorica (viorica), híne (fine), hi (fi), híer (fier), hĭáră (fiară), înhiorát (înfiorat), mĭeŭ, mĭeĭ, plăgítsĭ (plăviți), píscurĭ, pičŏáre, rîpĭ;* jud. Teleorman, *Cont.*, VII[I], 247 lipsește fenomenul, afară de comuna Viișoara, *R.N.* [v], 290: *córgĭ (corbi), cičór (picior), céptenele (pieptenele), gíne (bine), gíoliĭ (bivolii), lúciĭ (lupii), póciĭ (popii), sórgĭ (sorbi).* Mai există apoi în jud. Rîmnicul-Sărat, Dîmbovița și Vîlcea (în aceste două de pe urmă județe ca o particularitate a ciobanilor). *R.N.*, *ib.*

28

Transilvania, Biharea (Bihar) *C.L.*, XX, 993: *lăcomn'íe (lăcomie), mn'eu (mieu), mn'azăzí (miazăzi), mn'íe (mie), mn'er (mier), mn'ércurĭ (miercuri), mn'áună (miaună), mn'ía (mia), mn'íile (miile), Mn'ihắĭŭ (Mihai), mn'írište (miriște); Făgăraș (Fogaraș), Cont.*, VII[I], 254, *R.N.* [v], 291: *albgínă (albină), bgíne (bine), corbgí (corbi), čérbgĭ (cerbi), copcíl (copil), cištĭŏále (pistoale), cept (piept), gírắŭ (birău), gíriš (biriș), hiŭ (fiu), jiŭ (viu), mn'íe (mie), mnĭeŭ (meu), nimnic (nimic), pă'lnile (palmele), pcept (piept), pcičiór (picior), pcéle (piele), pcerd (pierd), popcĭ (popi);* Maramureș (Máramos) *R.N.*, *ib.*: *bğíne (bine), pčičór (picior);* Năsăud (Naszód), *R.N.*, *ib.*, Ocna Sibiului (Szeben), *Cont.*, VII[I], 250: *cičŏáre (picioare), gíne (bine), nĭezĭ (miezi), ni (mi);* Rășinari (Szeben), *ib.*, 252: *gíne (bine), hi (fi), licí (lipi), nĭeŭ (mieu), ni (mi), tocít (topit);* Sălagiu (Szilágy): *albgínă (albină), corgĭ (corbi), ceptár (pieptar), cîrcésc (cîrpesc), cédecă (piedică), čergĭ (cerbi) dezgínă (dezbină), gitsắl (vițăl), gin (vin), gícă* (dial. *vică*, slav. *vika*, C i h., *Dict.*), *gézure (viezure), gérme (vierme), gínă (vină), gítă (vită), pcĭátră (piatră), pcíŭă (piuă), pcer (pier), pcéle (piele), pcic (pic).*

În mr. are loc schimbarea în K.D. Olimp, dar n-are loc la Meglen. Exemple nu mai înșirăm zadarnic și trecem la discuția altor fapte.

ă și *î* neaccentuați se prefac în *e, i* supt influința unui *e, i* din silaba următoare: munt. *blestemă* — v. r. *blăstema, bisérică* — v. r. *băseearecă, cúmpene* plur. de la *cumpănă, diminĕátsă* — v. r. *demîneață*, munt. *fermecă* — v.r. *fărmeca, inél* — v.r. *înel, lúpte-se — se luptă*, I s p. 196, 253, 263, *mestecă* — **măsteca*, munt. *peréte — părete*, munt. *perece — păreche, pásere* (deja din anii 1582, 1620, 1645, 1646 etc. Vezi G a s t e r, *Chr.*, indice) — *pasăre, passare* pentru *passere*, G e o r g., *Lex.*/

29

Consunanta atonă devine tonică supt influința unei tonice următoare și, din contra, consunanta tonică devine atonă supt influința unei atone următoare: *dezmĭérd — dez- + merda, obzắč — optzăci, suptsíre — subtilis, zbor — exvolo, amágru — macru, Olimp*, 63, *z va* (si) *Olimp*, 39, *z dusi* (si) *Meglen.*, 67, *z vin* (si) *ib.*, 65, *z dau* (ți) *ib.*, 74 *stins fócu* (stindz) *ib.*, 74. Să se observe apoi: *dem pădúre* (din) *Ps. șch.*; *ašĕa m prípi* (în) G a s t e r, *Chr.*, I, 256, *um pom (un) ib.; dúmic — *dimic, după — *depă, grîndină — * grîndenă, ínimă — înemă, limbríc — lumbricus, úmflu — *înflu; dzĕádzet—*

*deadzet (degit) Olimp., 63, D., suturái — săturai ib., 123, l'ópur al. cu l'épre (iepure) ib., 61; aštetǫ, Meglen, 66 — așteptă, láră — luară ib., 70, vru dá Istr., 78 — vrut da.

Asimilație reciprocă: curéčĭŭ — coliculus, cauliculus, soc — sabucus, uréce — oricula, auricula, trec — traicio; apoi contracțiile în diftong: băcăŭán — Bacău + -an, cuĭŭ — cuneus, eŭ — ego, flăcăŭándru — flăcău + -andru, înmuĭáre — *molliare, leŭ — leo, mĭeŭ — meus, răŭ — reus, săŭ — suus, ștĭŭ — scio, tăŭ — tuus, tăĭáre — taliare, vidĕám — videbamus; contracțiile între vocale identice: acóper — coperio, cooperio, cal — caballus, cúrte — chorte, corte, cohorte, súlă — subula; și contracțiile în diftong la vocalele din cuvinte deosebite: cŭ - a mĕa, dormĭ - acúm, dŏárme - aíč, élĕ - aŭ făcút, întrĕ a-ačéstea, lĕ - am făcut, mĭ-am zis, pentrŭ - ačéĭa, pe-amîndóŭă, te-ascúlt etc. Scoatem la iveală aici cîteva contracții din Meglen: lĭa ntrebǫ 63 — *lĭ antrebó, lĭa ancl'isau 67— *lĭ ăncl'isau, *lĭ a ancl'isau cu auxiliarul repetat, lĭa žut 78 — *lĭ ažut (din asemenea contracții au rezultat pronumele de acuz. lĭa și verbul žutáre), pustaní 72 — poi osteni. Unei asemenea contrageri îș datorește existența dr. părăŭ, *a apărăŭ, *la apărăŭ au devenit a părăŭ, la părăŭ, de unde apoi s-a generalizat forma prin analogie.

Macar că fenomenele cunoscute supt numele de elisio și aphaeresis sînt numai subdivizii ale asimilației, astfel că n-ar mai trebui să le discutăm deoparte, le vom pomeni aici separat în cîteva cuvinte, pentru că de obicei gramaticii nu văd în ele asimilație, ci niște fapte limbistice cu totul aparte. De obicei se zice: vocala cutare cade înaintea ori în urma cutăreia, în γαλήν' ὁρῶ cade α înainte de ὁ, în φράσω' πειδή cade ε în urma lui ω. În realitate schimbarea treptată și infinit de mică, căreia sînt supuse sunetele, se opune aceștei interpretări, a unei căderi pure și simple, acel α și acel ε din exemplele de mai sus n-au putut căde așa deodată, fără de o treptată trecere de la o stare la alta, și ești, prin urmare, nevoit să admiți ori o asimilație ori o dispariție treptată a unui sunet cu lungire/compensativă de partea celuialalt, adecă să admiți ori că în γαληνὰ ὁρῶ α s-a asimilat cu ὁ ori că α încet-încet a dispărut dinaintea lui ὁ care în aceeaș treptată mergere s-a lungit pe socoteala lui. Între aceste două cazuri nu se poate trage o limită hotărîtă și între extremitățile unde asimilația pe de o parte, dispariția sunetului pe de alta, sînt bătătoare la ochi, se găsesc o mulțime de trepte intermediare, la care este cîteodată foarte greu de spus dacă cu asimilația avem a face ori cu dispariția unui sunet. Decît între o asimilație evidentă, precum este aceea din coliculus — cauliculus, între o contracție ca cea din te-am și între o elisio ca cea din γαλήν' ὁρῶ este așa de mare asămănarea, încît nu este prudent să despartă cineva de asimilație fenomenele numite elisio și aphaeresis, macar că multe din ele îș vor fi datorind existența lor dispariției sunetului, iar nu asimilației. Și acest din urmă lucru îl observăm pentru toate fenomenele de asimilație în general, căci este greu de ex., de a hotărî dacă în láră — luară sau *lăară s-a asimilat ă cu a sau a dispărut înaintea acestuia (pag. 29), dacă în vru da — vrut da s-a asimilat t cu d ori a dispărut etc. În orice caz eliziunea, înțăleasă ca un fel de ștergere a unui sunet care te incomodează, n-are nici un înțăles, și sigur este că la dînsa are loc în sunetul rămas o modificație oarecare, ca semn că sunetul dispărut n-a fost șters cu buretele fără să lese urme după dînsul. Un actor grec Hegelochos a provocat rîsul, cînd a recitat versul lui Euripide (Orestes, 279) ἐκ κυμάτων γὰρ αὖθις αὖ γαλήν' ὁρῶ, astfel că nu s-a cunoscut că este o eliziune (γαληνὰ ὁρῶ), ci numai cele două sunete ν și ο unul lîngă altul, ceea ce provoca echivocul γαλῆν ὁρῶ (Kühner, Gramm., I, 182). Era deci în ο ceva care arăta că înainte de el fusese

elidat — ca să ne servim și noi de acest termin impropriu — un sunet și acel ceva n-ar fi existat, dacă, precum am spus mai sus, sunetul dispărut în elisiune ar fi oarecum șters cu buretele. Era — socotim noi — un rest de lungire a lui *o*, care-l deosebea de obișnuitul *o* scurt. În limba română nu sîntem în stare să prindem asemenea deosebiri și între *mă'mpúšc* și *mămpúšc* nu găsim, de pildă, nici o deosebire, tot așa după cum nu constatăm vreo deosebire la *curte, sulă, cal* (p. 29), unde o asimilație și o lungire a silabei a avut desigur loc. Vom da numai cîteva exemple de aphaeresis din acele dialecte românești, unde este ea mai obișnuită. *Meglen.: ca štetǫ́* 66 — **ca aștetǫ* (din asemenea aphaeresis a rezultat apoi verbul *štetáre*), *nu ra* 59 — **nu era, múmă ra* 59 — **mumă era, alĭ ra* 59 — **ali era, fę'ta ra* 66 — **fęta era, ši ráu* 67 — **și erau, pínu ra* 74 — **pinu era, nu vé* 59 — **nu/avę, năfáră vę* 66 — **năfară avę, tsi vę* 68 — **ți avę, ši flǫ́* 69 — **și aflǫ, nu scultái* 71 — **nu ascultai, la žúngă* 73 — **la ažungă* (din asemenea aphaeresis au rezultat apoi formele *ram, rai, ra* etc. și formele *vem, vei, ve, vut* etc. 44, apoi verbele *scultáre, žutáre*). *Istr.: cárle šti* (care ești), al. cu *carle iešti* 2, *blažena šti* (binecuvîntată ești) 2 — **bl. ești, tu šti* 5 — **tu ești, cálele scu (căile sînt)* 4 — **cal. escu, lęmnele scu (lemne sînt)* 5 — **l. escu, cadínele scu* (lanțurile sînt) 5. **cad. escu, mulétele scu (cleștele sînt)* 5 — **mul. escu, cŭatérnitsa scu (cele trei zile de post de la începutul trimestrului)* 6 — **cŭat. escu, noi scu (noi sîntem)* 6 — **noi escu, nu scu (nu sînt)* 15 — **nu escu, ĭo m (eu am)* 5 — **io am, cu rpa (cu piatra)* 9 — **cu erpa, se rde (rîde)* 10, 11 — **se erde, lasa rdendo* 11 — **l. erdendo, nu rde* 13 — **nu erde* din asemenea aphaeresis s-au născut formele *šti, scu*, cf. *cînd šti* 11, și probabil multe din alte forme verbale istriane). 31

Asupra disimilației observă Paul, *Princ.*, 60: „cu totul clare aceste lucruri nu-mi sînt". În realitate disimilația nu este nici mai obscură nici mai clară decît asimilația: dacă înțălegi cum în *dem pădúre* a prefăcut *p* pe *n* în *m*, trebuie să înțălegi și cum în *piept* a prefăcut *t* pe *c* în *p*; într-un caz mișcarea este de apropiere, în alt caz de îndepărtare, dar aici este toată deosebirea și nu înțăleg pentru ce este mai lesne de priceput că un sunet atrage pe altul spre dînsul decît că-l îndepărtează de dînsul, căci mișcarea e tot așa de grea de făcut într-un sens ca și în celalalt. Dacă trebuie numaidecît să admitem că sunetele influințează unele asupra altora (ceea ce nu-i numaidecît trebuitor pentru a pricepe schimbările la care ele sînt supuse), apoi nu-i drept să admitem asimilația ca pe ceva înțăles și să respingem disimilația ca pe ceva neînțăles, căci ambele fapte sînt analoage, decît numai într-un caz îi vine vorbitorului mai comod să apropie unul de altul două sunete, iar în alt caz îi vine mai comod să le îndepărteze unul de altul. Fiind astfel, va trebui să admitem o disimilație la oricare diftongare: dacă, de pildă, *homines* s-a diftongat în *ŏámenĭ*, aceasta s-a întîmplat numai pentru că cele două sunete din *ŏa*, la început identice, s-au tot îndepărtat unul de altul, fiindcă i-a fost mai comod vorbitorului să pronunțe *oa* decît *oo*. În loc de a considera disimilația ca un fenomen sporadic și curioz, pus înainte numai la cîteva cazuri, pentru explicarea cărora lipsesc pentru moment alte mijloace *(úrlu — *ullu, ululo, însór — *unsor?* [mai degrabă o etimologie populară], *cărúnt — * cănunt, célalant — celalalt* etc.), am face, prin urmare, bine să videm într-însa un factor tot atît de important ca și asimilația,/ 32 și să-i punem pe socoteală alte fapte mai importante, precum, alături cu diftongarea, de care am vorbit mai sus, prefacerea lui *ct* în *pt* (explicația ca mai sus, pag. 26; *c* primește în sine din ce în ce mai multe elemente de ale lui *p*, până cînd se confundă cu acest din urmă): *copt — coctus, drept —*

directus, fapt — factus, fript — frictus, frupt — fructus, întsălépt — intellectus, înfipt — infictus, lácăpte — lacte, lúptă — lucta, lăptúcă — lactuca, nŏáfpte — nocte, opt — octo, pĭept — pectus, pĭéptine — pectine, supt — suctus, vipt — victus; acea a lui *cs* în *ps: cŏápsă — coxa, frípse — frixit, súpse — suxit;* a lui *tl* în *cl: vecĭŭ — *veclus, vetlus, clácă* — v. sl. *tlaka, puşcĭŭ — *pusclu, *pustlu* (cf. *Meglen., púštul,* 63, *blăstămat).*

15) Dispărerea unui sunet constă în aceea că el perde din durata sa în timp din ce în ce mai mult, în vreme ce un alt sunet din apropiere cîştigă în această durată: în *tátĭto,* de ex., *ĭ* scade tot mai mult până ce dispare, iar *t* precedent (adecă elementul ploziv din el; vezi asupra înţălesului cuvîntului Seelmann, *Ausspr.,* 247) creşte în proporţie, până ce rezultă cuvîntul *tátto,* unde *tt* are valoarea de *ttt.*

Însă, precum am spus mai sus, este greu de separat asimilaţia de dispariţie. Un singur mijloc de separaţie — şi acela aproximativ — există. Anume, are loc o dispariţie atunci cînd cele două sunete contigue sînt prea deosebite fiziologiceşte unul de altul, şi, din contra, o asimilaţie cînd sunetele respective sînt strîns înrudite. De la o mare deosebire pînă la o strînsă înrudire sînt, cu toate acestea, atîtea trepte intermediare, încît de multe ori mare îndoială există dacă avem a face cu unul ori cu altul din cele două fenomene. Mai trebuie observat apoi că un sunet, mai înainte de a dispăre, îş poate schimba în mai multe feluri natura: *magis,* pentru ca să dea naştere lui *maĭ,* a trecut mai întîi prin forma *maji,* iar *ll* din *stella* mai înainte de a dispăre a devenit *ł* şi apoi s-a vocalizat, cel puţin acestea sînt probabilele stări prin care el a trecut.

Renunţînd de a da exemple de dispariţia sunetelor la începutul cuvintelor, căci nu putem cu nici un preţ hotărî dacă într-adevăr o dispariţie a avut loc şi nu mai degrabă a asimilaţie (pag. 30), vom da exemple de *syncope* şi de *apocope* la sfîrşitul cuvîntului.

Syncope: *b* între vocale cade, după ce mai întîi s-a prefăcut în *v* (bilabial) şi apoi în *u.* Fenomenul este răspîndit la toate dialectele şi de un uz foarte general în elementele latineşti. Acolo unde împrejurările i-au fost favorabile (în apropiere de *o*) *u* s-a păstrat: *aĭ — habes, aŭ — habet, áre — habere, am — habemus, atsĭ — habetis, aŭ — habent, -áĭ — -abas (lăudáĭ)*

33 *-á- — -abat (lăudá), -ám- — -abamus/(lăudám), -átsĭ — -abatis (lăudátsi), -áŭ- — -abant (lăudáŭ), -ĕáĭ — -ebas (tsinĕáĭ)* etc., *bĕaŭ — bibo, cal — caballus, cot — cubitus, datór — *debitorius, ĭárnă — hiberna, ĭert — liberto,* v.r. *ĭúo — ubi, nóur — *nuŭăr, nubilum, nóŭă — nobis, rugínă — rubigine? săŭ — sebum, scriŭ — scribo, soc — sabucus, stául — stabulum, suiŭ — subeo, supsuŏáră — sub + sub + ala, súlă — subula, tăún — tabanus, tríer — tribulo, vóŭă — vobis.* Excepţiile aparente de la *habere, avém, avétsi, avére,* sînt provenite din cauza principiului diferenţierii, după cum se va vide la locul cuvenit, *v* din ele nu este cu nici un preţ un product al epentezei (cum ar vre Miklosich, *Beitr., C.,* II, 27), căci nu se poate defel înţălege cum ar pute să se nască un *v* între *a* şi *e.* Formele de la imperfect *avĕám, avĕáĭ,* de la perf. *avúĭ* etc., participiile *avút, avínd,* apoi formele istr. *ári, arén, arétsi, áru* etc., sînt producte de analogie, cum iarăş se va vide lămurit — sper — la discuţia acestui principiu. *Ábur* nu este, negreşit, nici *vapore,* dar nici alb. *avut* [1] (Miklosich, *ib.,* 26), ci o formaţie nouă de la *aburesc,* care el însuş este un derivat de la *boare,* n-avem prin urmare a face cu un *b* vechi inter-

[1] În textul originar, greşit, avul.

vocal. *Sabúră* este cuvînt nou. Istr. *iuve* — *ubi* este influințat de italianul *dove*.

v între vocale dispare, după ce se preface întîi în *u*. Acolo unde condițiile au fost favorabile (în apropiere de vocale labiale) *u* se păstrează ori chiar, prin disimilație, se preface iar în v. r.: *-avi* — *-ăĭ (lăudăĭ)*, *-avisti* — *-ăşĭ (lăudăşĭ)* etc. *alúnă* — *avellana*, *četáte* — *civitate*, *céĭe* — *clavis*, *greŭ* — * *grevis*, *ĭaŭ* — *levo*, *žunc* — *juvencus*, *laŭ* — *lavo*, *nóŭă* — *novem*, *nova*, *nuĭá* — *novella*, *nĕáŭă* — *nivis*, *oŭ* — *ovum*, *pămînt* — *pavimentum*, *plŏáĭe* — *pluvia*, *unciŭ* — *avunculus*, *vă'duvă* — v. r. *văduă* (adecă *văduŭă*), **viduva* (cf. it. *vedova*, prov. *veva*, fr. *veuve*). În istr. mai ales este deasă consonantizarea lui *u*: *lva*, *vla* — *lua*; *lvat*, *vlat* — *luat*; *nóvę* — *nouă*; *nóve* — *novae*; *grávu*, *grávi* — *greu*, *grei*.

ll precedat de *e*, *i*, *u* şi urmat de *ă* se preface în *u* şi apoi cade. Unde împrejurările i-au fost favorabile (în apropiere de vocală labială) *u* s-a păstrat, ori chiar s-a prefăcut în *v* prin disimilație: *argá* — *argilla*, *caĭá* — **clavella?*, *cătsĕá* — *catella*, *cordĕá* — **cordella*, *ĭá* — *illa*, *mĭá* — *agnella*, *măsĕá* — *maxilla*, *nuĭá* — *novella*, *piŭă* — **pilla*, *stĕá* — *stella*, *šа* — *sella*, *vitsĕá* — *vitella*, şi în general *-ĕá* — *-ella*, precum *purčá*, *porumbĕá*, *pĭetričá*, *vălčá* etc. În *măduvă* — v. r. şi mr. *mădúă* (adecă *mădúŭă*) s-a consonantizat *u*. Însă *cal* — *caballus*, *cále* — *calle*, *el* — *illu*, *mŏále* — *molle*, *sătúl* — *satullus* (*sătúlă* prin analogia masculinului), *vále* — *valle*. T i k t i n a supus (*Zeitschr.*, XII, 442) la o minuțioasă cercetare fenomenul vocalizării lui *b*, *v* şi *ll* înainte de cădere, precum şi/argumentele aduse de alții în favoarea lui (M u s s a f i a, S c h u c h a r d t, M i k l o s i c h) — argumente trase mai ales de la prezența lui *o* dialectal şi v. r. în formele nearticulate ale cuvintelor respective, *stĕáo* etc. — dar se declară contra vocalizării şi pentru epenteza lui *o* (*stĕáŏa* articulat, de unde apoi s-a vîrît *o* şi în forma nearticulată; şi apoi tot aşa *o* şi *u* epentetic pretutindenea, *nóŭă*, *vóŭă* etc.). Pentru ce, se întreabă T., cade silaba ultimă în *za*, *grĕa*, *nĕa* (decît numai la acest cuvînt T. se înşală, căci se zice *nĕáŭă*, nu *nĕa!*), iar în *lešíe*, *nŏáo* şi *aúo* nu? Într-adevăr este curioz. Dar noi am pute schimba întrebarea şi astfel: pentru ce, dacă *o* este epentetic, după cum vrea T., se zice *grĕa*, *za*, şi nu *grĕáo*, *záo*, căci la formele articulate se zice *grĕáŭa*, *záŭa?* Istrianul, continuă apoi T., zice *nęu* („neauă"), dar *ziu* („ziuă") niciodată. Faptul este iarăş curioz, decît numai mai curioz dacă admiți pe *o* epentetic decît dacă-l admiți vocalizat din *v!* Pentru ce se zice *réle*, *zále* după analogia lui *stéle*, dar nu se zice **píle*, **nŏále* (plur. de la *píŭă*, *nóŭă*) prin aceeaş analogie? Este iarăş ceva curioz, cu atît mai mult, cu cît, după cum T. însuş mărturiseşte, în mr. există într-adevăr *nále* ca plur. de la *nóŭă*. Decît numai aceeaş curiozitate persistă şi la admiterea unui *o* epentetic: căci de va fi *o* în *pío*, *nŏáo* epentetic ori vocalizat din *ll*, *v*, este perfect indiferent din punct de videre al curiozității că se zice *bále*, dar nu se zice *nŏále!*

34

Dificultatea cea mare pentru admiterea epentezei este că trebuie s-o admiți în împrejurări foarte nefavorabile. Acel *u*, care s-a născut acolo, n-a ieşit aşa, din nimic, a trebuit să se nască încetul cu încetul din impulsul care i l-au dat de la început sunetele învecinate, însă ce impuls pentru producerea unui *o*, *u* pot da *e* — *a* (*stĕá-o-a*), *i*—*a* (*pí-o-a*)? T i k t i n a cunoscut fireşte această dificultate şi a căutat să dea exemple sigure de asemenea epenteze extraordinare citînd cazuri ca *dáŏar*, *încăpéŏar*, *putéŏar*, *încináŭa*, *fiŭa* (la care eu pot adăogi [Țara Oltului, Transilvania]: *tsĭ-ŏa udá C.L.*, XXVII, 343, *ĭ-ŏa secá ib.*, *s-ŏa uscá ib.*, *m-ŏa gătí ib.*, 356, *tsĭ-ŏa da ib.*, 361), — decît *încináŭa*, *fiŭa* = *închina-va*, *fi-va*, prezintă un *u* vocalizat din *v*

(deja Miklosich a recunoscut faptul, *Beitr. C.*, II, 33), iar *dắŏar, încă-péŏar, putéŏar* au iarăș un *u* vocalizat din *v*, întrucît formele condiționalului *aš, aĭ, ar, am, atsĭ, ar* îș au probabil origina în forme ale verbului *voiŭ*, astfel încît aceste forme prețioase, cu multă osteneală adunate de T. pentru alt scop, ne păstrează numai stările mai vechi ale auxiliarului, dar nu posed vreo urmă de epenteză. Și ar fi într-adevăr prea curioz să poseadă, căci — ca 35 să revenim la ideea de mai sus —, ce sprijin/pentru *o* pot da *e, i, a*? Între vocale ca *e, i, a* trebuie să te aștepți la epenteza unui *i*, ceea ce și are loc foarte des în românește; pentru ca să admiți epenteze de *u* între asemenea vocale trebuie să ajungi întîi la ultima extremitate. Dar ce ultimă extremitate poate fi în cazul de față, cînd ai pe *u* înaintea ochilor?

Dacă cercetezi lucrul cu de-amăruntul, nu rămîne contra vocalizării lui *b, v, ll* decît o singură obiecție, aceea că în împrejurări aproape identice, rezultatul nu este acelaș, *novem — nóŭă*, însă *ovem — ŏáĭe*. Dar mai întîi, cazurile citate de Tiktin nu sînt potrivite, căci *za, grĕa, nĕa* (și încă nu *nĕa*, ci *nĕắŭă!*), *stĕa* nu stau în contrazicere cu *lĕsíe, nŏắŭă* și *aúă*, deoarece împrejurările de la cele dintîi nu sînt asemenea cu împrejurările de la cele de al doilea, apoi *lešíe* nici nu-i *lixiva*, ci *lixia* (cf. *leš — lixium*, propriu *cadaver lixium*) ori *lixivia*. Apoi puținele cuvinte care s-ar mai pute cita încetează la o cercetare mai de aproape de a ne face greutăți: *viŭ, víe* nu este *vivus, viva*, ci *vius, via* (Georg., *Lex.*); *ŏáĭe — ovem* (față cu *novem — nóŭă*) este poate nou format de la pluralul *oĭ* (cf. it. *pecora*), *ğĭnğie, céĭe* vezi analogie.

Apocope. Toate consunantele prototipelor latine au căzut în românește. Căderea aceasta însă datează deja de pe timpul vechilor romani, cel puțin în potențialitate, pentru că toate popoarele romanice n-au procedat la un fel din acest punct de videre: dintre toate, românii și italienii au lăsat mai mult să cadă consunantele finale. La români anume, atît în cuvintele monosilabe cît și în cele polisilabe, atît în proclitice (prepoziții, conjuncții) cît și în cuvinte cu accent emfatic, consunantele finale cad: *a — ad, aŭ — aut, cu — cum, că — quod, če — quid, cîntsĭ — cantas, dă — dat, du — duc, e — et, e, îĭ, ĭ — est, fă — fac, florĭ — flores, îs, s — sum, nu — non, poĭ — post, símte — sentit, šerb — servus, timp — tempus, tsíne — tenet, vínde — vendit, zi — dic*. Cu toate acestea: *în — in, éste — est, šése — sex, sînt — sunt.*

În sînul însuș al limbii române au căzut *u* și *i* finali. În *Vor.* ei se păstrează încă, precum și în mr. K. și D. Dar deja în *Ps. șch.* lucrul este în aceeaș stare ca și astăzi în dr. (pentru *ŭ* are *Ps. șch.* ь ; dacă pentru *ĭ* întrebuințează и, aceasta o face din cauză că ortografiei chirilice românești i-a lipsit multă vreme mijlocul de a exprima pe *ĭ*: s-ar păre că tot mitropolitul Dosotei, care a făcut atîtea alte reforme în ortografia chirilică, a întrebuințat întîiaș dată — sau cel puțin întîiaș dată sistematic — pentru *ĭ* semnul й). Astăzi lucrul variază mult de la un dialect la altul. Fără ca să pretindem a-l preciza, s-ar pute hotărî pentru uzul actual următoarele: l.c. *u* 36 se păstrează după un grup de consunante/, cînd acesta va fi compus dintr-o mută + sonoră, *ácru, áspru, áflu, lúcru, mácru, sócru, súflu, úmblu*, după o vocală se contopește cu aceasta în diftong, *aŭ, boŭ, daŭ, eŭ*, după consunante dispare lăsînd ca urmă a sa rotunzirea acelora, *am, bat, cad, dat, fac, gard, lemn, mort* etc. *i* se păstrează în aceleaș împrejurări ca și *u*, în împrejurările în care *u* cade el se preface într-un *i* aton scurt, *batsĭ, cazĭ, datsĭ, fač, mortsĭ;* acest *i* aton dispare dialectal, și în Moldova cuvintele aceste sună *bats, caz, dats, morts, fač*. — În Olimp *u* se păstrează după orice grup de consunante, *áltu, gárdu, lúcru, négru*, apoi după vocale, cu care nu se con-

topește prin urmare în diftong, *bĕáŭ, arắŭ (răŭ)*, cade cu labializarea consunantei precedente după explozive, *fac, sclab (slab)*, cade fără urmă după lichide, *an, cal, her (fier), om*. *i* nu se mai găsește în paralelizmu cu *u*, ca în dr. El se păstrează după vocale, după *r*, cînd accentul este pe antepenultima, și după un grup de cons., *alnái (adunăi), árburi, úndzi (ungi), dórni (dormi)*; se preface în *ĭ* aton după *c, st, g* și *r* (în cazul din urmă cînd accentul este pe silaba imediat precedentă lui *i*), *arúcĭ (rupi), aéstĭ (acești), hergĭ (fierbi), morĭ (mori)*, cade fără urmă după *l, s, n, ačél (acei), bats (bați), an (ani)*. Meglen. *u* cade și se păstrează în aceleaș împrejurări ca și în dr., *negru, domn. i* se preface în *ĭ* aton după *r, l, n, m, árburĭ, vitsĭlĭ (viței), anĭ, gĭermĭ (viermi), deš (deși), furnís (furnici), frats (frați), lup (lupi)* etc. Istr. *u* se păstrează după un grup de consunante compus din mută + lichidă, după alte consunante poate și căde cu labializarea sunetului precedent, și rămîne, după vocale nu se contopește în diftong: *betér (bătrîn), crédu (cred), dómnu (domn), entru (între), fošt (fost), lor, lug (vale), mort, meu, nascút, nóstru, pemínt* și *pemíntu (pămînt), pecát (păcat), potíndu (putînd), pátru, port* și *portu, patít (suferit), s (sunt), som (sum), sculát, sed* și *sédu (șed), teu (tău), tot, tser (cer), tséstu (acest), ur (un), žos. i* (care se află într-un paralelizmu complect cu *u*) se păstrează după un grup de consunante compus din mută + lichidă, apoi după vocale, cu care nu se contopește în diftong, iar după alte consunante se poate și păstra și reduce la *ĭ* aton și căde cu totul, *altsĭ, ástez (astăzi), doĭ, frats, ĭešti, l'épur, (iepuri), mortsĭ, nói, nóstri, orb (orbi), trei, tsints (cinci), tséšti (acești)*.

Mai dăm la întîmplare cîteva exemple de syncope și apocope: mr. *acló — acolo*, Olimp, *ačem — aducem, ačéts — aduceți;* istr. *ab — alb*, istr. *at — alt*, Sălagiu, *Cont.*, VII[1], 68 *a — adă, aú — auzi;* istr. *cad — cald*, istr. *cadére — caldare, cald — calidus, cúscru — *consocru, domn — dominus*, Sălagiu *ib., díngă — de lîngă*, Sălagiu, *ib. fu — fugi, fa — fată, mă — mămare, mĭérlă — merula, mušc — morsico, măta — mamă-ta, măsa — mamă-sa, matá — măria-ta* sau *domnia-ta?*, munt. *nitsél* — munt. *niščitsél, *nuștiŭcîțel*, Sălagiu, *Cont.*, VII[1], 70 *o — ori, pîngă — pe lîngă, pînčé — pentru ce; sálče — salicem, tátto — tată-to, tátso — tată-so, úrlu — ululo, vérde — viridis, cos — consuo, cuĭŭ — cuneus, des — densus, eŭ — ego, făínă — farina, ferĕástă — fenestra, mas — *mansum, măsúră — mensura, maĭ — magis*, dial. *mére — merge, obzắč — optzăci, pe — pre, peste — prespre, părĕásemĭ — quadragesima*, istr. *púpę — pulpă*, istr. *pámę — palmă*, istr. *vótę* — it. *volta (boltă)*. Bihar, F r. C a n d. *el a fo în vîr deálului — a fost în vîrful dealului*.

16) La toate fenomenele de p r o t h e s i s, e p e n t h e s i s și e p i t h e s i s se naște un sunet din niște fundamente la început imperceptibile. Aceste fundamente sînt două: 1) sunetul imperceptibil care se naște cînd organele vocale trec de la o articulație la alta, 2) sunetul care însoțește în mod infinit de mic articulația altor sunete. Aceste două izvoare — am pute să le numim săminţe — de sunete nouă nu poartă [2] numiri tehnice în fiziologia sunetelor. Noi — și cerem iertare pentru această originalitate f o r ț a t ă — vom numi pe cel dintîi s u n e t l e g ă t o r, iar pe cel de al doilea s u n e t i m p l i c i t. Natura sunetului legător atîrnă de la natura sunetelor pe care

[2] În textul original, fără *nu*. Contextul impune însă forma cu *nu*, pe care Iorgu Iordan a descoperit-o în exemplarul personal al *Principiilor;* poate avem a face cu o corectare la predarea din 1908—1909 a cursului; poate avem a face cu o corectare a textului de către Iorgu Iordan. Corectarea a fost deja comunicată de mine în *Timbrul vocalic implicit al consonantelor, AUI* (Serie nouă), Secțiunea III, *e. Lingvistică*, XVII, 1971, p. 77—85, anume la p. 78—79 (= nota 3).

el le leagă: între *a* și *e* de pildă el va fi pe linia cea mai dreaptă pe care limba o parcurge de la unul din aceste sunete la celălalt. Natura sunetului implicit atîrnă și de la acea a sunetelor unde el se intercalează, dar și — mai ales — de la poziția pe care o iau organele vocale în starea de repaus, poziție care variază de la un popor la altul.

P r o t e z ă. Sunetului implicit îi datoresc pe *î* formele *îmĭ, îtsĭ, îš, îĭ (illi, illos, est), îl, îs,* apoi *bgíne, pcičór* și altele (vezi pag. 26) tot astfel se explică. Foarte iubită este în mr. (K., D., *Olimp;* Meglen nu) proteza lui *a* înainte de *l, r, m, n, j, v, i, u, d, g, sp, št, zb,* datorită sunetului implicit, ceea ce ar proba pentru mr. altă stare de repaus a organelor vocale decît în dr. și ar scoate încă o dată la iveală asămănarea între acest din urmă dialect și acel din Meglen (vezi pag. 22). K., D., *agăršéscu — greșesc, agunéscu — gonesc, agudéscu (lovesc)* — alb. *godít, aítă (secol)* — alb. *jétă, alávdu — laud, alicéscu — lipesc, alúptu — lupt, amálomă (aur)* — ngr. μάλαμμα, *amáre — mare, amvălíre — *mvălire, învălire, adáru (pregătesc) — durez, aúă* (și v. r.) — *uva, aúmbră — umbră, aráčiu — răpesc, arádu — rad, arămắnu — rămîn, arắdu — rîd, arătsíme (răceală) — recens, arícl'u (rărunchiŭ) — renunculus, arŏámigu — rumeg, arúpu — rup, aspárgu — sparg, avínu— /vînez, avuzímu (plutim)* — slav. *voziti, ajuséšti (grăbești)* — *ἐβίασα aor. de la βιάζω, *análtu — *naltu, înalt, anurzĕášte* (și dr. *amirosă*) — μυρίζω, *arávdu — răbd, aréma — rắmă (sapă), arumigári — rumegi, arušĕášte — roșește. Olimp* (numai exemple care nu sînt în K., D.) *arămîn — român, angrupátă — *ngrupată, îngropată, ancúperi — *ncuperi, cumperi, anglitsát — *nglițat, înghețat arăcí — răpi, arădătšínă — rădăcină, arós — roș, arău — rău, arsíne, arsúne, arusíne — rușine, arcŏáră — *rcoară, răcoare, arăč — răce, aracíe — rachiŭ, amágru — macru, amúre — mure, adzócuri — jocurĭ, alasáre — lăsare, ajúnă (blană)* — ngr. γούνα, *adú — du, ansăríre — *nsărire, sărire, andrég — *ndreg, dreg, antréb — *ntreb, întreb.*

E p e n t e z ă. *buruĭánă — *bureană,* slav. **burjan, čirĕádă* — v. sl. *čręda, cúscuru* D. — *cuscru, căpără* D. — *capre, giočél — g'očél, *glaucellus, gunóĭŭ* — v. sl. *gnoĭ, găvozdésc* — v. sl. *gvozdĭ, honŏátă* D. *(putoare)* — ngr. χνότος, *hăméĭŭ* — v. sl. *hmęlĭ,* trans. *hărăbór (vioiŭ)* — v. sl. *hrabŭrŭ,* trans. *hirĕán — hrean,* trans. *hiríbă — hrib,* trans. *hiríščă — hrișcă,* trans. *hurúbă — hrubă, lắndură,* K. *(luntre)* — alb. *l'úndră, míros* — μυρίζω (cf. *an'urzĕášte,* D., apoi *an'urzéscu, n'úrzirle* „mirosurile", din alte izvoare la M i k l o s i c h, D. Cuvîntul, vechi în limbă, a sunat întîi **mĭurs,* s-a dezvoltat apoi un *o* epentetic, **mĭuros,* și prin asimilație s-a prefăcut prima silabă în *mi: míros*), *năráv* — v. sl. *nravŭ, sicríŭ — scrin, šurúb* — germ. *schraube, sócuru* D. — *socru, zăvĕázdă* — v. sl. *zvęzda, tărîtsă* — v. sl. *tritse, žirĕádă* — v. sl. *žrĭdĭ, žrŭdĭ, žerébie* — v. sl. *žrębiĭ, žumărĭ* — germ. *schmarren.*

După cum se vede, cele mai multe cazuri de epenteză au loc din cauza sunetului implicit celui hotărît de sunetele încunjurătoare. La trei exemple numai, *hăméĭŭ, sicríŭ* și *zăvĕázdă* am pute admite epenteză provenită de la sunetul legător. Epenteză prin sunetul implicit cel care atîrnă de starea de repaus a organelor vocale s-ar pute admite la cuvintele de origină slavonă care în prototip au avut *r* și *l* sonante: *bîrlóg* — v. sl. *brŭlogŭ, bîrnă* — v. sl. *brŭvĭno, dîrstă* — bulg. *drŭštŭ, dîrz* — v. sl. *drŭzŭ, gîrbor* — v. sl. *grŭbŭ, cîrcă* — v. sl. *crŭcŭ, cîrmă* — v. sl. *crŭma, cîrn* — v. sl. *crŭnŭ, cîrpă* — v. sl. *crŭpa, cîrtitsă* — v. sl. *crŭtŭ, cîrčumă* — v. sl. *crŭčĭma, sîrb* — sîrb. *srb, scîrbă* — v. sl. *scrŭbĭ, scîrnă* — v. sl. *scvrŭna, smîrc* — v. sl. *smrŭcŭ, stîrc* — v. sl. *strŭcŭ, stîrv* — sîrb. *strv, sfîršíre* — v. sl. *sŭvrŭšiti, štirb* — **štîrb,* v. sl. *štrŭbŭ, tîrg* — v. sl. *trŭgŭ, tîrcól* — bulg. *trŭcolo, vîrf* — v. sl. *vrŭhŭ? hîrtóp* — v. sl. *vrŭtŭpŭ,*

vrîstă și *vîrstă* — v. sl. *vrŭsta, vîršă* — v. sl. *vrŭša*. Pentru a admite la aceste cuvinte epenteza, ar trebui ca românii să le fi avut un timp în limbă cu *r* și *l* sonante, așa cum/erau ele ca prototipe, ceea ce nu este inadmisibil, deoarece limba românească posede dialectal asemenea sunete. Dar se poate și ca românii să le fi primit imediat cu forma actuală și atunci fenomenul se explică altfel, după cum se va vide la locul cuvenit mai departe. 39

E p i t e z ă: *apói — post, doĭ, treĭ,* dial. *čeĭ — če — ča, eccilla, Cont.*, VI, 285, și C a n., *măĭ — mă, mare, stăĭ — sta, noĭ — nos, voĭ — vos;* însă *fă — fac, dă — da, du — duc, nu — non,* pentru că altfel s-ar confunda cu *fă-ĭ, dă-ĭ, du-ĭ, nu-ĭ.*

17) Cînd prin epenteză, proteză și epiteză se naște lîngă o vocală o alta, ori din sunetul implicit, ori din acel legător, și cînd prin disimilație cele două vocale se îndepărtează tot mai mult una de alta, are loc fenomenul numit diftongare. Diftongarea fiind prin urmare o specie a epentezei, aceleaș împrejurări trebuie să stăpînească la dînsa ca și la această din urmă, sunetul adecă dezvoltat trebuie să atîrne de sunetele de primprejur și de poziția organelor vocale în starea de repaus: cele două fenomene se controlează unul pe altul, de la felurile de epenteză sigure putem conchide cam ce fel de diftongări pot să aibă loc, și de la felurile sigure de diftongări putem conchide acelaşi lucru asupra epentezelor.

e deschis latin accentuat s-a diftongat în *ĭe* (în toate dialectele): *dešĭért — *desĭertus, desertus, fĭérbe — fervet, fĭer — ferrum, fĭáră — *fieară, fera, înțălég — *intĭelligo, mĭez — medius, mĭére — *mele, mĭércurĭ — mercurii, pĭéptene — pectine, pĭept — pectus, pĭédică — pedica, pĭéle — pelle, pĭerd — perdo, pĭer — pereo, pĭérsic — persicus, pĭátră — *pĭeatră, petra, šérpe — *sĭerpens, serpens, šépte — *sĭeptem, septem, tses — *tĭexo, texo, tsin — *tĭeneo, teneo, tsáră — *tĭerra, terra, vĭérme — vermis, vĭéspe — vespis, zbĭer — *exbelo, zeu — dĭeu, deus, zéče — dĭecem, decem.*

În poziția *e — ă, e — e* se naște din sunetul întîi accentuat diftongul *ĕa*. Fenomenul există în dr. și mr. A existat în istr., unde este astăzi redus la slabe resturi: *ačástă — ecc-ista, ašáză — assedet,* C., *apásă — pensat, arátă — *arrectat, bĕa — *beauă, bibit, čápă — cepa, crĕádă — credat, čáră — cera* și *querat, čiréšă — cireașă, *ceresia, cămášă* — mr. *cămeașă, camisia, čátă* — v. sl. *četa, drĕáptă — directa, -ĕásă (preotĕásă) — -issa, fĭáră — fera, fátă* — mr. *feată, feta, ğánă — gena, ĭápă — equa, ĭástă — ista, ĭárnă — hiberna, ĭártă — libertat. ĭáscă — esca, învátsă — *înveață, *invitiat, másă* — mr. *measă, mensa, mĭáză — media, pánă* — mr. *peană, penna, pĭárdă — perdat, páră* — mr. *peară, pira, pĭátră — petra, prádă — *preadă, preda, săğátă — sagitta, sáră* — munt. *seară, sera, stĕa/ — *steauă, stella, ša — *șeauă, sella, tĕácă — theca, tsáră* — mr. *țeară, terra, tsástă — *tseastă, testa, vádă* — mr. *veadă, videat, vársă* — mr. *vearsă, versat, várgă* — mr. *veargă, virga, váră* — mr. *veară, *vera, várză* — mr. *vearză, *verdia, zámă* — munt. *zeamă,* ζέμα, *bisérică* — v. r., mr. *băseareçă, basilica, čére* — v. r. *čẹre, *čare, querit, déğet* — mr. *dzeadzet, digitus, durére* — mr. *dureare, dolere, dése* — mr. *tease, densae, fĭérbe* — mr. *hiarbe, fervet, frĕámăt — *freamet, fremitus, fimée* — v. r. *fămẹe, familia, fámîn* — mr. *θiamenu* (pentru *feamenu*), *feminus, fĭére* — mr. *hiare, *fele, féte* — mr. *feate, fetae,* v. r. *fẹče* — mr. *feațe, fecit, ğámăn — *geamen, geminus, ĭéste* — mr. *iaste,* est-, *lučáfăr — *luceafer, *luciferus, lémne* — mr. *leamne, ligna, mére* — mr. *meare,* mela, *muĭére* — mr. *mul'are, muliere, mĭére* — mr. *n'are, *mele, mése* — mr. *mease, mensae, pĭéptene* — mr. *chiaptine, pectine, pĭéle* — mr. *chiale, pelle, sámîn* — mr. *siamin, semino, séte* — mr. *siate, sitis, séčere* — mr. *siațere, sicilis, šépte* — mr. *șiapte, septem, šése* — mr. *șiase, sex-, trĕápăd — *treaped,* 40

trepido, vérde — mr. *vearde, viridis, véspe* — mr. *jaspe, vespis*. Precum se vede din exemplele date, diftongul *ea* în poziția —*e*, după ce a trecut prin stagiul *ę* (T i k t i n, *Stud.*), a revenit la forma *e* în dr.

În poziția *o — ă, o — e* se naște din sunetul întîi difongul *ŏa* în toate dialectele românești, afară de cel istrian, unde nu sînt probe cum că ar fi existat vreodată, *bŏálă* — v. sl. *bolĭ, cŏádă — coda, cŏálă* — ngr. κόλλα, *cŏámă — coma, cŏápsă — coxa, cŏárdă — chorda, corŏánă — corona, cŏástă — costa, cŏásă* — v. sl. *cosa, cŏážă* — v. sl. *coža, mŏáră — mola, ŏálă — olla, -ŏásă (pučŏásă) — -osa, ŏáră — hora, pŏálă* — v. sl. *pola, pŏártă — porta, podŏábă* — v. sl. *podoba, prŏáspăt* — πρόσφατος *rŏátă — rota, scrŏáfă — scrofa, slŏátă* — v. sl. *slota, tŏártă — torta, viŏáră — viola, aprŏápe — -prope, cŏáče — coquit, dŏáre — dolet, fŏáme — *fomes, fames, fŏárfeč — forfices, fŏárte — forte, mŏále — mollis, mŏáre — muria, mŏárte — morte, nŏápte — nocte, nŏátin — annotinus, ŏáspe — hospes, ŏáste — hoste, šŏáreče — sorice*.

Diftongul *ŏa* precedat de *f, v, d, l* se preface cîteodată în *a* prin asimilația regresivă a celor două elemente constitutive ale sale: *afáră — *afoară, foras, pováră — *povoară*, v. sl. *povora, hîrdáie — *hîrdoaie*, ung. *hordo, măngăláie — *măngăloaie*, ung. *mángaló*, de unde prin analogie *-áie* ca plural al lui *-ắŭ* în cuvinte ca *păráie — *apăraie*, de la *pîrău (aquae rivus* la L u c r e t i u s, H o r a t i u s, în *Georg., Wört.*), *dudáie* de la *dudău, šîroáie* al. cu *šîraie, šîrlŏáie* al. *šîrláie*, de la *šîrăŭ, șîrlăŭ, feresáie* de la *.feresăŭ*. Altfel, T i k t i n, *Zeitschr.*, XII, 234.

41 Se nasc apoi diftongi prin epenteza unui *i* între *e — e,/creĭéz* (adecă *creĭĭéz*)*; i — e, áriĭe, críĭer, fiĭe, grátsiĭe, gríĭer, invídiĭe, măestríĭe, príĭer, scórpiĭe* (și tot astfel regulat între *i — e*); între *a — e, áĭer, caĭĭá, pîráĭe* (regulat); între *ŏa — e, ŏáĭe;* între *u — e, grúĭe;* între *ă — i, căĭile;* între *î — e, frîĭe;* între *î — n*, munt. *cîĭne, mîĭne, pîĭne*. Este, în sfîrșit, probabil o epenteză a lui *u* în *dóuă* (v. r. *dŏáŭă, dŏáo*) — **doaă, *doe, duae*, apoi în *-ŏáŭă, -ŏáo*, altă formă de plural al lui *-ắŭ*, din cuvinte ca *hîrdŏáŭă, hîrdŏáo* (P u m n u, *Gram.*) = ** -ŏáă, *-ŏáe*.

Dialectal *o* inițial din cuvinte de tot felul de origini se diftonghează în *ŭo*. Astfel în Moldova de sus (Botoșani?, *Cont.*, VI[I], 285) *o* inițial din cuvinte ca *on* (un), *o* (una) *o* (illam), *o* (a), *ocíŭ, oprít, omór, om, odắĭ*, cînd nu este precedat de nimic ori este precedat de o vocală, se diftonghează în *ŭó*. Diftongarea n-are loc după consunante și atunci cînd se face contopire cu vocala precedentă într-un diftong: *la ŭon timp, călătóriĭ ŭo nsarat, ĭe ŭo vrut, ŭóci din cap, o ŭoprít cai, di ŭom, sî ti ŭomór, di ŭodắ'ĭ, într-o ŭodắi;* însă *s-o dat, ĭ-o spus, luŭás on cătsắl, dintr-on*. Deja *Vor., derepčé ŭo dzi* 167, *bărbátsiloru ŭo măndríe* 137, *ca ŭo mie* 167, *neče ŭo pestĕálă* 69, *nece ŭo frícă* 152 (sau este aici *ŭo = u(n)am* ori *ullam?* cf. C r e ț u, *Rev. Toc.*, VI, 71).

Tot la diftongare intră și cazurile de epiteză de mai sus (pag. 39).

18) Oricare sunet dispare prin alunecarea sunetului, lasă o urmă despre dînsul în lungirea sunetului învecinat. Această lungire însă poate ea singură dispărea cu timpul, astfel că la un moment dat urmă despre existența sunetului alăturat nu mai există. Sînt limbi unde lungirile compensative durează mai mult timp, altele la care ele durează mai puțin. Cele dintîi sînt limbile acele în care cantitățile silabelor sînt alături cu sunetul un mijloc pentru exprimarea înțălesului (limbile greacă și latină, limba germană și altele), cele de al doilea sînt limbile la care accentul și sunetul sînt suficiente pentru acest serviciu (limbile neolatine între altele). La cele dintîi alunecarea sunetului în sensul dispărerii lungirii silabelor este ținută în frîu de principiul clarificării, la cele de al doilea nu. Astfel se întîmplă că într-o limbă ca cea gre-

cească avem în lungirile compensative un mijloc foarte comod pentru restabilirea formelor mai vechi ale cuvintelor și știm de ex. că πούς = *ποδς, εἰδώς = ϝειδϝοτς, εἰμὶ = *ἐσμί, φέρουσι = *φέρονσι, σπείσω = *σπένδσω etc. În latinește avem de asemenea urme în *equōs*, *pīlum*, *scāla*, *aēnus*, *dīmoveo*, *sēni*, *subtēmen*, *dīluo*, *āla*, *nīdus*; despre **equons*, **pinslom*, **scantsla*, **aesnos*, **dismoveo*, **sexni*, **subtexmen*, **disluo*, **axla*, **nizdos*, (B r u g m a n n, *Vergl. Gramm.*, I, 468). În limba română lungirile compensative,/chiar unde au avut loc pe o scară mai întinsă, au dispărut — pare că au ținut numai dintr-o zi într-alta — și oricît ne-am frămînta mintea să le descoperim, scapă observației noastre: în *fa* — *fată*, în *mă* — *măre*, în *măta* — *mamă-ta* nu băgăm de samă vreo deosebire de lungire față cu alte silabe accentuate, și probabil nici în *el a fo în vîr dealului* (pag. 37) al moților nu există vreo urmă de lungire compensativă. 42

III

β) ALUNECAREA ÎNȚĂLESULUI

20) După cum sunetul alunecă în vorbirea ocazională încet-încet până cînd, dacă alunecarea nu se neutralizează făcîndu-se în direcții deosebite, se schimbă uzul însuș al unui individ, al mai multor indivizi, ba chiar al limbii comune, tot astfel alunecă și înțălesul cuvîntului. Și anume el alunecă în cugetarea istorică și poetică, în cea științifică — în caz cînd cineva n-ar căuta să-ș împrospăteze cunoștințile prin experiențe nouă — înțălesul rămîne, firește, neschimbat și este amenințat numai de uitare. Dar în istorie și în poezie ori de cîte ori întrebuințez eu un cuvînt, îl întrebuințez cu un înțăles macar cît de puțin deosebit de acel pe care l-a avut în întrebuințările sale anterioare și cuvîntul *cásă* de ex. n-are, i s t o r i c, niciodată înțălesul pe care l-a avut altădată, căci necontenit îmi închipuiesc prin el alte case ori, chiar dacă la una și aceeaș casă m-aș gîndi în repetate rînduri, mi-aș închipui-o necontenit altfel, deoarece fiecare nouă observație făcută asupra unuia și aceluiaș lucru, adauge și scade de la acel lucru cîteva caractere. Cu atît mai puțin n-are cuvîntul *cásă* p o e t i c totdeauna acelaș înțăles. Dacă acum se întîmplă ca schimbarea adusă în vorbirea ocazională înțălesului unui cuvînt să se continue în aceeaș direcție mai multă vreme, înțălesul uzual însuș ajunge să se schimbe și ne trezim la un moment dat că exprimăm printr-un cuvînt altă i d e e decît mai înainte. Mi-am închipuit, de pildă, întîi prin cuvîntul *cásă* o colibă, încet-încet însă în vorbirea ocazională am întrebuințat acest cuvînt pentru zidiri din ce în/ce mai deosebite de colibă și m-am trezit de la o vreme că *ideea* însăș s-a schimbat, că ea nu mai cuprinde din caracterele specifice ale colibii nimic și că vorba *cásă* are uzual alt înțăles decît înainte vreme. 43

21) Schimbarea înțălesului prin urmare are loc ori prin întrebuințarea istorică ori prin cea poetică a cuvîntului. În cazul întîi variația la vorbirea ocazională este mai mică, în cazul al doilea mai bruscă, dar în ambele cazuri

schimbarea uzului tot în mod infinit de mic se face. Oricum însă, există o deosebire remarcabilă între cele două moduri de alunecare a uzului și din acest punct de videre s-ar pute face o clasificare a faptelor respective; ai a face cu o alunecare istorică atunci cînd uzul s-a schimbat printr-o treptată lărgire ori strimtare a conținutului ideii (sferă mai mică ori mai mare a înțălesului), ai a face cu o alunecare poetică atunci cînd observi la baza schimbării înțălesului unul din acele mijloace ale poeziei de a falșifica adevărul, cunoscute supt numele de figuri de retorică.

22) Înțălesul se schimbă și la cuvintele propriu-zise și la formele gramaticale, și anume schimbarea se face ori în marginile uneia din aceste categorii, astfel că un cuvînt, cu toată schimbarea înțălesului, tot cuvînt rămîne și o formă tot formă, ori marginile sînt trecute și un cuvînt capătă înțălesul unei forme și forma înțălesul unui cuvînt. Iar în mijlocul categoriei cuvintelor schimbarea cîteodată trece, iar altă dată nu trece granițele subcategoriilor (nume concrete, nume abstracte, pronume) și tot așa se petrece lucrul cu subcategoriile formelor (prepoziții, conjuncții, prefixe, sufixe).

La înșirarea exemplelor vom lua în considerare întîi cuvintele și apoi formele, întîi schimbările istorice (I) și apoi pe cele poetice (II), întîi schimbările care rămîn în marginile categoriilor (a), apoi pe acele care depășesc aceste margini (b). *l* înseamnă lărgirea, *s* strimtarea conținutului.

Cuvinte I, a (Cele mai multe exemple din Șăineanu, *Sem.*): *acáts* — *captiare* (acelaș cuvînt cu fr. *chasser*, it. *cacciare* etc. Diez, *W*. Nu este un derivat din *cátsă*, cum vrea Ș. după Hasdeu. Din contra. Înțălesul vechi de *apúc* îl păstrează încă în Meglen: *cătsẹ̆ si ubidẹ́scă* — *apucă să/caute* 66, *cătsọ' si sfirẹ́scă* — *apucă să cînte* 67). l. — *afurisésc* — ἀφορίζω. l. — *aprínd* — *apprehendo*. l. — *apún* — *appono*. l. — *arắt* — *arrecto*. l. — *arúnc* — *averrunco*. s. — *astúp* — *stupa*. s. — *bătrîn* — *veteranus*. s. — *blástăm* — *blasphemo*. s. — dial. *boierĕásă* și *borĕásă* cu înțălesul de „fiméie". s. — *bolován*, în v. r. „idol" — v. sl. *bolŭvanŭ* „statua, columna". s. — *búcă* — *bucca*. s. — *cále* — *callis*. s. — *cásă* — *casa*. s. — *cîrză* — v. sl. *crĭžĭ*, „cruce". l. — *cat* — *capto*. l. — *cerșésc*, în v. r. fără înțăles rău. l. — *čib* — *cibus* ? ? (mai întîi s-a strimtat conținutul și apoi s-a lărgit). s.l. — *cóbe* — v. sl. *cobĭ* „augurium". s.l. — munt. *coščúg* — v. sl. *covŭčegŭ* „arca, marsupium". l. — *cucón*, *cucŏánă* — ngr. κοκκῶνα s. — *cir* — κύριος. s.l. — *copíl* — v. sl. *copilŭ nothus* (în v. r. „copil natural") s. — *craiŭ* — v. sl. *cralĭ* „rex." s.l. — *cúmpăt* — *computus*. l. — *curg* — *curro*. l. — *cutríer* — *contribulo*. s. — *dihánie* — v.sl. *dîhaniie* „spiritus". l. — *dreg* — *dirigo* (v. r. „*îndrept*"). l. — *fármec* — φάρμακον l. — *fimée* — *familia*. l. — *frupt* — *fructus* l. — *gúdur* — **gaudulo*. l. — *grĕátsă* (în v. r. „*greutate*"). l. — *húmă* — *humus* ? l. — *încáp* — *capio*. l. — *încárc* — *carrus*. s. — *încín* — *inclino*, s. — *înnéc* — *neco*. l. — *îngîmfát* (în v. r. „*umflat*") s. l. — *îngîn* (în v. r. "*îmi bat joc*„). l. — *învắts* — **invitiare*. s. — *izméne* — v. sl. *izmęna*, „commutatio". l. — *lítfă* — *lituan*, s.l. — dial. *latín* („eretic") — *latinus*. s.l. — *mîn* — *maneo*. l. — *mîršav* — v. sl. *mrŭšavŭ* „macer" (în v.r. n-are înțăles rău). l. — *madámă* — *madame*. s.l. — *merg* — *mergo* (nu *emergo* ca Cihac. Mersul ideii a fost: „cufund în apă — în aer, îndepărtez din videre"). s.l. — *merínde* — *merenda*. s. — *mormînt* — *monimentum*. l. — *mús-*

44

tru — monstro. l. — *mušciŭ — musculus* (în lat. „șoricel" și „mușchi"). l. — *nemérnic* (în v. r. *„străin"*). l. — *ŏáră — hora.* s. — *ŏáste — hostis.* s. — *ócnă* v. sl. *ocno* „fenestra", s.l. — *orátsie — oratio* (în v. r. *„felicitare"*). l. — *uréz — oro.* l. — *orb — orbus.* l. — *pădúre — paludem,* s. — *păgîn — paganus.* s. — *pămînt — pavimentum.* s. — *pîngărésc — *păgînesc.* s. — *pásăre — passar.* s. — *petsésc — peto.* l. — *pománă* — v. sl. *pomęnŭ* „memoria" (în v. r. *„pomenire"* *„amintire"*). l. — *povéste* — v. sl. *povęstĭ* „narratio" (în v. r. *„narație"*). l. — *pričép — percipio.* l. — *priminésc* — v. sl. *primęniti,* „mutare" (în v. r. *„schimb"*).l. — *réče — recens.* l. — *rugăčúne — rogatio.* l. — *român — romanus.* l. — *sărút — saluto.* l. — dial. *sélbă, sehélbă* (?), *sílbă, sílhă, síhlă* („pădure deasă de nepătruns") — *silva.* l. — *serbéz — servo.* l. — *smulg — * exmulgeo.* s.l. — *sparg — spargo* (*„împrăștiu și sparg."*). l. — *scútică — scutica.* s.l. — *tînăr — tener.* l. — *tîrnáts — internatium.* l. — *tertip* — turc. *tertîb* „ordin, dispoziție". l. — *torc — torqueo.* l. — *trăésc* — v. sl. *traĭati* „durare" (în v.r. avea înțăles de *a fi* pentru lucrurile neînsuflețite). s.l. — *tsáră — terra.* l. — *váră — ver.* s.l. — *víndec — vindico.* l. — *voinicŭ* — v. sl. *voĭnicŭ,* „miles". s. — *župîn* — v. sl. *županŭ* (în v. r. „titlu de onoare al boierilor")/s.l. Cu această ocazie observăm că la așa-numita degenerare a cuvintelor are loc mai întîi strîmtarea înțălesului și apoi lărgirea lui. *Jupîn* se zicea mai întîi numai boierilor, încet-încet s-a zis și boiernașilor, apoi și negustorilor. Din acest moment sfera cuvîntului a început să se micșoreze și s-a tot micșorat până în gradul că astăzi nici jîdanii nu mai vor să-l primească. La această alunecare succesivă în două deosebite direcții poezia n-a fost poate străină (ironia), dar negreșit n-a fost străin principiul *legiuirii,* precum vom vide la locul cuvenit. Astfel, precum am spus altă dată (pag. 13), mai multe principii lucrează adeseori împreună la acelaș fenomen. De acest fel sînt și cuvintele *cir* și *madámă* (vezi mai sus). *Cucón* și *cucŏánă* se găsesc în momentul cînd, după o mare strimtare a conținutului, tind spre lărgirea acestuia. Însemnăm la sfîrșit cîteva cuvinte care prin lărgirea conținutului au ajuns din comune proprii (F r u n z., *Dicț.*): *álbie, alún, ápă nĕágră, árbore, báĭa, bălăríe, bálta, bolovánĭ, cîmpŭ, cása álbă, cása véce, căsčŏáre, cătún, četáte, cilíe, códru, curmătúră, dĕal, múnte, rîŭ, vále;* și cîteva care prin strîmtarea conținutului au ajuns din proprii comune: *faraón, gášpar (țigan), ĭúdă (jîdan).*

C u v i n t e. I. b. Articulul a provenit din pronumele determinativ prin alunecarea înțălesului, și anume prin strimtarea conținutului. Pronumele determinativ reprezintă, ca oricare pronume, un lucru într-un anumit raport. Raportul reprezentat de acest pronume este acela că „despre lucrul în chestie știm ceva de mai înainte". Cînd acel *ceva* se reduce la minimum, se preface și pronumele determinativ în articul. — Infinitivele întregi, care în v.r. aveau încă înțălesul lămurit de infinitive au devenit substantive (adecă ș-au perdut caracterul de a c t i v i t a t e) prin strimtarea conținutului: *avére, adunáre, comîndáre, mîncáre, putére, răbdáre, scădére, tăčére, vidére* etc., ori sînt pe calea aceasta: cf. *alergáre* al. cu *alergá, suíre* al. cu *suí, șîdére* al. cu *șîdé, turnáre* al. cu *turná* etc. — Supinele au devenit substantive prin aceleaș procedări ca și infinitivele, și anume la unele substantivarea este complectă: *cosít, culés, prăšít, šăzút,* al. cu *dormít, făcút, supt* etc. Cu care ocazie observăm că este greu de hotărît dacă la aceste exemple și la altele analoage, cu substantivarea supinelor avem a face ori cu acea a participiilor. Mijloc de deosebire n-avem altul decît că la unele idei construcția supinului este mai rară ori chiar imposibilă, cum ar fi de pildă un *eo conventum* sau *facilis conventu,* ceea ce face probabilă originea din participiu al lui *aluát — elevatum, cuvînt — conventum, ficát — ficatum* (s. înț. *hepar,*

46 propriu „mai îngrăşat cu smochine", *untĭ* — *unctum*, — precum şi că alături cu masculinul apare cîteodată o formă feminină, ceea ce face probabilă derivarea din participiu a lui *dátă, fapt, fáptă, tort, tŏártă*. — Adiective devin substantive prin lărgirea conţinutului. În loc de a reprezenta calitatea cutare (de pildă *alb*) de la toate lucrurile concrete, unde ea există, adiectivul reprezintă acea calitate numai de la un gen de lucruri şi atunci a spune acel gen pe nume ori numai prin adiectivul său este totuna, deoarece acel adiectiv numai acelui gen aparţine. Această schimbare are diferite trepte: cîteodată privilegiul pe care-l are un lucru asupra unui adiectiv se manifestează numai prin aceea că acest din urmă, cînd nu se pomineşte anume vreun lucru oarecare, numai pe dînsul îl reprezintă: astfel *alba* înseamnă „auroră"; altă dată însă adiectivul devine cu desăvîrşire proprietatea oarecum a substantivului, pe care-l înlocuieşte ca pe ceva de prisos: *amnár* — **ignarium, albínă* — **alvina? barbát* — *barbatus, cumnát* — *cognatus, cumnátă* — *cognata, dešárt* — *desertus, fĭáră* — *fera, flĕác* — *flaccus, máscur* — *masculus, mĭez* — *medium, nóur* — *nubilum, prunc* — *privignus, sáră* — *sera, sots* — *socius, solz* — *solidus, várză* — *viridia*. — Substantive devin adiective. Substantivul adecă îş perde din ce în ce mai mult caracterul de a fi subiect şi compliment circumstanţial şi devine din ce în ce mai apt numai pentru atribut. La un moment dat, în urma aceştei lărgiri a conţinutului, substantivul nu mai este considerat ca ceva concret, independent, ci ca o calitate inerentă altor lucruri, şi devine adiectiv: *máre* — *marem, mic* — *mica*. — Participii devin adiective prin strîmtarea conţinutului, prin perderea caracterului activităţii: *avút, cumplít* — *completus, curát* — *curatus, drept* — *directus, strîmt* — *strictus, tont* — *tonitus*. — Un pronume poate deveni adiectiv prin strîmtarea conţinutului, prin perderea caracterului de raport, şi apoi prin lărgirea conţinutului, prin fixarea acestuia la un anumit grup de individe: *táre* — *talis*. — Nume devin forme gramaticale prin aceea că îş strîmtează conţinutul pînă într-atît, încît nu mai rămîne în el decît raportul în care numele se găseşte faţă cu anumite cuvinte de primprejur: *oáre, orĭ* — *volet, voles* (cf. *va voi să facă?* cu *oare să facă?* — *va voi să facă, nu va voi să facă, eu tot îi voi spune* cu *ori să facă ori să nu facă, eu tot îi voi spune*), *párte, în fátsa, în dósul, făr*ă — *foras*. — Pronume devin forme gramaticale prin aceea că se pierd toate caracterele conţinutului lor afară de acel al raportului: *însă* — *ipsum* (cf. *îmi cei un lucru uşor, acum însă nu pot* cu *îmi cei un lucru uşor, chiar acum nu pot*; apoi *huic rei quod*
47 *satis esse visum est militum reliquit, ipse cum legionibus expeditis in/fines Treverorum proficiscitur* Caes. b. g. 5, 2, 4 (Kühner, *Gramm.*, II, 460) cu traducerea românească *pentru această afacere a lăsat oştire cît a crezut că este de ajuns, iar (însă) el a plecat cu legiuni uşor înarmate în ţara trevirilor*), *la* — *illac, şi*—*sic*.

Cuvinte II a (Cele mai multe exemple din Şăineanu, *Sem.*): *agezmuít, afumát, tămîĭát* — „bat", metaph; — *agonisésc* — ἀγωνίζω (cauza pentru efect), metonym.; — *ažún* — *jejunium* (postirea din zi pentru ziua întreagă), synecd.; — *alérg* (propriu „mă duc în larg". Circumstanţa de conjuncţie pentru lucru); synecd.; — *alúng* (propriu „împíng în lung"; circumstanţa de conjuncţie pentru lucru), synecd.; — *alelúia* — „moarte" (Circumstanţa de conjuncţie pentru lucru), synecd.; — *andreá, undreá* „decembre" (ziua sfîntului pentru întreaga lună), synecd.; — *ápăr* — *apparo* (pregătirea pentru aparare), synecd.; — *armínden* „pomul de la arminden" (ziua întreagă pentru un pom), synecd.; — *asfintséšte* — „moare", metaph.; — *bahadî'rcâ* — pol. *bohatyrka*, „eroină", iron.; — *buháiŭ* (de la St. Vasile), metaph.; — *batáĭe* — *battalia*, litot.; — *bazacónie* — v. sl. *bezaconienie*, în v. r. „fără-de-

lege, nedreptate, nelegiuire", hyperb.; — *bulubáša* — turc. *bölük-bašy*, în v. r. „șef de companie", iron.; — *bézně* — v. sl. *bezdŭnŭ*. „abyssus", hyperb.; — *bot* — **botus*, „maț" (circumstanța de conjuncție în locul lucrului), synecd.; — *brašoávă* (propriu „marfă de Brașov"), metaph.; — *cámătă* — κάματος (cauza pentru efect), metonym.; — *cárte* — *charta*, „foaie de papyrus" (partea pentru tot), synecd.; — *cîštig* — *castigo* (cauza pentru efect), metonym.; — *čérĭul gúrii*, metaph.; — *čicálă* — *cicada*, metaph.; — *čoáră* — „țigan", metaph.; — *čúdă* — v. sl. *čudo*, „miraculum" (cu acest înțăles în v. r.; efectul pentru cauză), metonym.; — *clópot* — v. sl. *clopotŭ*, „strepitus" (efectul pentru cauză), metonym.; — *códru* — alb. *codră* „munte" (partea pentru tot), synecd.; — *dar* cu înțălesul de „defect", iron.; — *drac* — δράκων, metaph.; — *fálcă* — *falx*, metaph.; — *fálče* — *falx* (cf. *coasă* cu înțălesul de „cosit"; instrumentul pentru lucru), synecd.; —*flúierele picĕórelor*, metaph.; — *foc* — *focus* (continentul pentru conținut), metonym.; — *gúră* — *gula* (circumstanța de conjuncție pentru lucru), synecd.; — v. r. *hórbă*, „vorbă", "adunare" (partea pentru tot), synecd.; — *ĭáu* — *levo* (efectul pentru cauză), metonym.; — *ínimă* — *anima*, metaph.; — *izbésc* — v. sl. *izbiti*, „occidere", hyperb.; — *lăcrămĭŏáre*, metaph.; — *lungŏáre* — *languor*, litot.; — *las* — *laxo* (cauza pentru efect), metonym.; — *lovésc* — v. sl. *loviti*, „venari, capere" (efectul pentru cauză), metonym.; — *lúcru* — *lucrum* (cauza pentru efect), metonym.; — *lúme* — *lumen* (calitatea pentru lucru), metonym.; — *lumina ócilor*, metaph.; *mîndru* — v. sl. *mõdrŭ* „prudens" (cu acest înțăles în v. r.; cauza pentru efect?), metonym.?; — *mîngîĭŭ* — μαγγανεύω (cauza pentru/ efect), metonym.; — *mišc* — *misceo* (cauza pentru efect), metonym.; — *născočésc* — v. sl. *nascočiti*, „insilire", metaph.; — *păs* — *pensum* (cauza pentru efect), metonym.; — *púpăză* pentru „colac", metaph.; — *rău* — *reus* (cauza pentru efect), metonym.; — *rost* — *rostrum* (în v. r. „gură", cauza pentru efect), metonym.; — *súpăr* — *supero* (cauza pentru efect), metonym.; — *šugubăts* — v. sl. *dušegubitsa* (în v. r. „criminal"), hyperb.; — *torn* — *torno* (cauza pentru efect), metonym.; — *troĭán* (slavon) — *Traian* (făptuitorul pentru faptă), metonym.; — *vátăm* — *victimo* (cu acest înțăles în v. r.), hyperb.; — *vărs* — *verso* (cauza pentru efect), metonym.; — *vítă* — *vita* (calitatea pentru lucru), metonym. 48

C u v i n t e II b. Alunecarea poetică contribuie alături cu cea istorică la trecerea cuvintelor dintr-o categorie în alta. Astfel la *curát* — *curatus* se pune cauza pentru efect, metonym., la *cuvînt* — *conventum* lucrul în locul instrumentului, synecd., la *dešărt* cauza pentru efect, metonym. etc.

F o r m e. La forme renunțăm de a mai deosebi alunecarea istorică de cea poetică și transformările care rămîn în marginile unei categorii de acele care depășesc acele margini. Schimbări din forme în cuvinte n-am aflat.

Perfectul indicativului s-a perdut înțălesul de „lucrare terminată în momentul vorbirii" și a păstrat numai pe acel de trecut (aorist). Pentru întîiul înțăles s-a simțit atunci nevoie de o nouă formă, care a rezultat din legătura (prin izolare, după cum se va vide la discuția acestui principiu) participiului trecut cu prezentul indicativului de la verbul *am*. Această schimbare a perfectului a început se pare foarte demult, deja din perioada anteclasică, după cum o probează întrebuințarea formei compuse în următoarele ex. *boves maxima diligentia curatos habeto*, C a t o., *r.r.* 5, 6; *nostramque adulescentiam habent despicatam.*, T e r., *eun.*, 384; *Siculi ad meam fidem, quam habent spectatam jam et diu cognitam, confugiunt*, C a e c i l., 4, 11; *quem ex omni provincia coactum habebat*, C a e s., *b.g.*, I, 15, 1; *Fulvia tale periculum reipublicae haud occultum habuit*, S a l l., *c.*, 23, 4; *neque ea res*

falsum me habuit, Sall., *Jug.*, 10, 1; *Atticus principum philosophorum ita percepta habuit praecepta, ut iis ad vitam agendam, non ad ostentationem uteretur,* Nep., 25, 17, 3; *clausum lacu ac montibus et circumfusum suis copiis habuit hostem,* Liv., 22, 4, 4 (Kühner, *Gramm.*, II, 571). Ți-ar veni a crede că ințălesul de actio perfecta al perfectului latin s-a alipit acestui din urmă supt influința limbii grecești. — Ablativul gerundiului s-a prefăcut în participiu prezent: *lăudînd — laudando, auzind — audiendo* etc. Instrumentul adecă, prin strîmtarea conținutului, a fost considerat ca o calitate. Schimbarea

49 este veche, deja de pe timpul lui August, dacă/nu și de mai înainte. Cf. *Bocchus, seu reputando, quae sibi duobus proeliis venerant, seu admonitus... quinque delegit,* Sall., *jug,* 103, 2; *quis talia fando... temperet a lacrimis!,* Verg., *A.*, II, 6; *novi consules populando usque ad moenia pervenerunt,* Liv., 8. 17, 1; *qui modo Saguntum oppugnari indignando... deos ciebamus.*, Liv., 22. 14, 7; *Masinissa cedendo sensim impetus eorum accipiebat,* Liv., 39. 34, 13 (Kühner, *Gram.*, II, 564). — Pluscaperfectul conjunctivului s-a prefăcut în pluscaperfect de indicativ prin perderea caracterului de nesiguranță, prin strimtarea adecă întîi și apoi prin lărgirea conținutului: *lăudásem — laudavissemus, auzísem — audivissemus* etc. Transformarea aceasta este iarăș deja în timpurile clasicității pe cale de a se îndeplini și se pare că punctul de trecere de la conjunctiv la indicativ l-a format exprimarea frecvenții, care din punct de videre al faptului este ceva sigur, din punct de videre al numărului ceva nesigur. Grecii exprimau frecvența regulat prin conjunctiv, oricare ar fi fost timpul propoziției principale. Latinii erau în nedumerire: dintre clasici numai Tit Liviu prefere conjunctivul, cînd în propoziția principală este un imperfect; ceilalți, precum și Tit Liviu, cînd în propoziția principală nu este un imperfect, întrebuințează indicativul și foarte rar conjunctivul. Cf. următoarele exemple: *sin Numidae propius accessissent, ibi vero Romani virtutem ostendere et eos maxima vi caedere,* Sall *Jug.*, 58, 3; *Socrates qui... cum prudentia... tum vero eloquentia quam se cunque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps, iis, qui haec, quae nos nunc quaerimus, tractarent, hoc commune nomen eripuit,* Cic., *De or.*, 3. 16, 60; *cum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant* Liv. 2. 27, 8; *acerbitas in dilectu, partim virgis caesis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat,* Liv., 7. 4, 2; *id quod gerendis rebus superesset, quieti datum,* Liv., 21, 4, 7; *quemcunque lictor jussu consulis prendisset, tribunus mitti jubebat.* Liv., 3, 11, 12 (Kühner, *Gramm.*, II, 796). Sufixele *-ulus, -culus, -ullus, -ellus* ș-au perdut înțălesul deminutival prin strîmtarea conținutului: dial. *módru (mod) — modulus, múgur — * muculus?, curéciŭ — cauliculus, genúnciŭ — *genunculus, păréce — *paricula, rărúnciŭ — renunculus, uréce — auricula, pătúl — pat, mĭel — agnellus, răstél — rastellus, si* — „să" prin strîmtarea conținutului a căpătat și înțălesul de obiect drept. În însăș limba latină sînt puse bazele pentru această transformare. După verbele care arată o mirare (de obicei construite cu *quod*) se întrebuințează și propoziții condiționale: *id nunc mirare, si patrissat filius,*

50 Pl., *Pseud.* 4, 442; *mirabar, hoc si sic abiret,* Ter.,/*Andr.* 175; *miror, illa superbia et importunitate si quemquam amicum habere potuit,* Cic., *Lael.*, 15, 54; *miremur, si fortuna variaverit?,* Liv., 9. 18, 10 (Kühner, *Gramm.*, II, 946). Tot așa după *exspecto* (de obicei construit cu *dum, ut,* acuzativ cu infinitiv): *exspectabamque, si quid de eo ad me scriberes* Cic., *Ad. Att.*, 16. 2, 4; *expectabat responsa, si qua hominum aequitate res ad otium deduci posset,* Caes., *B.c.*, 1. 5, 5; *hanc vallem uterque, si adversariorum copiae transire conarentur, exspectabat,* Caes., *B.c.*, 2. 34, 1 (ibid.). Și astfel mișcarea,

de așa demult începută, a continuat, și *si* arată astăzi în rom. obiectul drept nu numai după mirare și așteptare, ci după toate verbele de voință și dorință: *vreau să, doresc să, te rog să, îți ordon să, bagă de seamă să, vezi să, îngrijește-te să* etc. Apoi, printr-o strîmtare încă și mai mare a conținutului, această conjuncție, după ce a asimilat condiția cu obiectul drept, a asimilat-o și cu scopul: *du-te să dormi, scoală-te să vezi* etc. Decît de la al optusprezecelea secul încoace o lărgire a conținutului s-a arătat și conjuncția *să* s-a perdut astăzi înțălesul condiției, pe care-l avea în v. r. — *Quod* = *că* arăta în lat. subiect, obiect drept, atribut, cauză și în toate aceste înțălesuri s-a păstrat și în rom.: *accidit perincommode quod eum nusquam vidisti,* Cic., *Ad Att.*, 1.17, 2 = *rău s-a nimerit că nu l-ai văzut niciodată; praetereo quod eam sibi domum sedemque delegit,* Cic., *Cluent.*, 66. 188 = *trec cu viderea că s-a ales-o drept locuință; neque in eo solum offenderat, quod patriae male consuluerat, sed etiam, quod amicitiae fidem non praestiterat,* Nep., 19.2, 2 = *greșala nu-i sta numai într-aceea că făcuse patriei rău, dar și într-aceea că nu fusese credincios prietenului său; molestissime fero quod te ubi visurus sim nescio,* Cic., *Fam.*, 3. 6, 5 = *tare îmi pare rău că nu știu unde am să te văd.* În rom. această conjuncție s-a mai restrîns conținutul prin aceea că arată obiectul drept după verbele ce exprimă o știință oarecare: *văd, aud, simt, știu, presupun, cred, sînt sigur etc. că vine.* Dar pentru exprimarea prin *quod* a acestui raport (pentru care limba latină se servea obișnuit de acuzativul cu infinitiv) sînt urme deja la autorii clasici: *equidem scio iam filius quod amet meus istanc meretricem,* Pl., *Asin.* 52; *legati renuntiarunt quod Pompeium in potestatem haberent, Bell. hisp.*, 36. 1; *nox et tua testis dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis,* Verg., 9, 289; *scio quod virtuti non sit credendum tuae, Phaedr.*, 5. 2, 13; *vides quod aliis leporem excitavi* Petr., 131 (Kühner, *Gramm.*, II, 838), care urme de la al doilea secul în jos devin tot mai dese, precum la Apulejus, Justinus, *scriptores hist. aug.*, Eutropius, părinții bisericii, gramatici/ *(ibid.*, 839). — *Quam* = *ca* arată comparația și timpul după. Prin lărgirea conținutului această conjuncție (există numai în dr. și în Meglen) a ajuns să arate numai comparația între două lucruri egale: el e întocmai ca mine, X cîntă tot așa de frumos ca și Y etc. Conjuncția din Meglen, *ca* cu înțălesul „cum, cînd, căci, că", acea din D. *ca* cu înțălesul „că, fiindcă", în sfîrșit, dr. *ca* din *ca să* nu este *quam*, ci *quod* și a căpătat această formă din *că* prin asimilație ori disimilație către sunetele următoare. — *Či*, în v. r. *če*, conjuncție adversativă *(nu trebuia să stai, ci să mergi)* îș are origina prin alunecarea înțălesului și prin diferențierea formei în relativul *če* — *qui, quae,* care în latinește (ca și în românește, cf. *Acest Ștefan Vodă au avut doi feciori, carii, după moartea tătîne-său, pricindu-se pentru domnie, au fugit Ștefan, fratele cel mai mare, la Cazimir.* Ureche, 134) avea cîteodată înțălesul unei conjuncții copulative: *centuriones nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare coeperunt, quorum* (= sed eorum) *progredi ausus est nemo,* Caes., *B.g.*, 5. 43; *magno studio Lucullus philosophiae deditus fuit in ipso bello, in quo (et in eo tamen) ita magna rei militaris esse occupatio solet, ut non multum imperatori sub ipsis pellibus otii relinquatur,* Cic., *Acad.*, 2. 2, 4 (Kühner, *Gramm.*, II, 871). — *Qualis*, care servea pentru a forma propoziții atributive la *talis* și chiar în acest serviciu era concurat de *qui* (Kühner, *Gramm.*, II, 841), avea prin urmare o sferă foarte restrînsă, s-a lărgit-o așa de mult, încît a înlocuit pe acest din urmă, dar de pe altă parte s-a perdut vechiul înțăles, pentru care s-a simțit atunci nevoie de o nouă conjuncție, *precum* (Cu toate acestea încă rar *care* = *qualis*, de ex. Miron Costin, I, 449: *Acel fel de oaste este tot în her, temei-*

51

nică oaste foarte, și neînfrîntă, ales de oștile care sînt ale noastre și muntenești). Începuturile aceștei schimbări de înțăles se găsesc deja la clasici: *senem nardo perunctum, quale non perfectius meae laborarint manus*, Hor. epod. 5, 59; *animae, qualis neque candidiores terra tulit neque quis me sit devinctior alter*, Hor. s. 1.5, 41 (*ibid.*, 975) — Prepoziția *de* arăta în lat., însă rar, persoana și lucrul despre care se știe ceva: *de Africano vel jurare possum non illum iracundia tum inflammatum fuisse*, Cic. Tusc. 4, 22, 50; *de quo exploratum sit tibi eum rediturum*, Cic. Att. 4.15, 3; *erat rumor de Transpadanis eos jussos IV viros creare*, Cic. Att. 5.2, 3; *de hoc Verri dicitur habere eum perbona toreumata*, Cic. Verr. 4. 18, 38; *de poena possumus equidem dicere eam cuncta mortalium mala dissolvere*, Sall. c. 51, 20 (*ibid.*, 526). Este înțălesul pe care-l exprimă în românește de obicei *despre, în ce*
52 *privește*, și mai rar *de*,/după cum se vede din traducerea unuia din ex. de mai sus: *despre Africanus (în ce privește pe A., de A.) aș pute chiar jura că nu s-a înfuriat atunci*. Acest înțăles al lui *de* s-a întins tot mai mult, până cînd a devenit mijlocul principal de exprimare al acestui raport nu numai pentru cuvinte, ci și pentru propoziții: *de mine (în ce mă privește pe mine), de cutare lucru (în ce privește cutare lucru), de va veni (în ce privește faptul că va veni), de George este om de treabă (în ce privește faptul că George este om de treabă)* etc. Și propoziția a primit la o asemenea construcție ori forma propoziției principale, ca în exemplele de mai sus, ori pe acea a propoziției subordinate subiective cu *că*: *și deca se sfrășiră acęstę*, *Vor.*, VII, 3 (primitiv: *și în ce privește faptul că se sfîrșiră acestea*). De la acest înțăles însă, exprimat prin *în ce privește*, până la acel exprimat în lat. de conjuncția *si* este numai un pas (compară *eu mă duc, iar în ce privește că va veni X după făgăduința dată, să-i spui să mă aștepte* cu *eu mă duc, iar dacă va veni X* etc.). Cînd acest pas a fost făcut, o ruptură s-a produs în înțălesurile prepoziției *de*: înțălesul de conjuncție s-a separat din ce în ce mai mult de acel de prepoziție, vechea însemnare comună „în ce privește" s-a perdut și au rezultat din unul și acelaș cuvînt două forme gramaticale deosebite: de o parte conjuncția *de* cu înțălesul de condiție, iar pe de alta prepoziția *de* cu tot felul de înțălesuri altele și care a mai păstrat numai slabe rămășițe din vechea însemnare „în ce privește", odată atît de răspîndită.

IV

γ) ANALOGIA

23) Cuvintele, după cum am mai spus cu altă ocazie, se așază în grupuri după asămănările ce au între dînsele. Aceste grupuri nu sînt toate tot una de puternic întipărite în minte. Cele mai slab întipărite din toate sînt cuvintele ocazionale, iar cuvintele tip sînt cu atît mai adînc înrădăcinate în minte, cu cît sînt pe baza mai multor cuvinte ocazionale formate. Cuvîntul *om*, de pildă, este mai adînc înfipt în memorie decît cuvîntul *drópie* și conjuncția *dacă* mai adînc decît conjuncția *de*. Cuvintele cu mai multe urme, adecă pe baza a mai multor cuvinte ocazionale formate, sînt totdeauna mai gata, mai
53 apte de a întra în cercul/conștiinții decît altele și de multe ori se naște o luptă între dînsele, care ne vin în minte fără ca să fi fost poftite, și între acele cuvinte, de care avem într-adevăr la un moment dat trebuință. Cuvintele însă, de care avem trebuință, pozează numai înaintea noastră ca niște mode-

luri, ele din punct de videre al exprimării cunoștinților prin grai sînt lucruri moarte și noi trebuie să c r e ă m la fiecare întrebuințare ocazională, după aceste modeluri, cuvîntul de care avem trebuință. Limba ocazională nu este o reproducere a celei uzuale, așa ca cum ai trage perdeaua de pe un tablou, ori de cîte ori ai vre să-l arăți privitorilor, ea este o creație necontenit repetată, ori o reproducere neîncetată a tabloului în copii: atîtea copii trebuie să faci, cîți curioși se prezintă, tabloul tip, oricîte copii vei fi scos de pe dînsul, rămîne cunoscut numai ție. Cînd cuvîntul însă, de care ai trebuință, nu este îndeajuns de luminos ca să lese să i se vadă toate caracterele, cînd tabloul — dacă ni este permis să continuăm comparația de mai sus — nu este destul de luminat ca să-i videm toate trăsăturile, se întîmplă că ceea ce nu videm clar în el se complectează cu caractere la alte cuvinte mai clare, ce ni s-au prezentat în acelaș timp în memorie, așa după cum la un tablou văzut în penumbră ai presupune caractere de la alte tablouri ce ar fi expuse alături într-o vie lumină. Voiești să întrebuințezi pers. a II-a sing. perf. ind. a verbului *láud*, cuvîntul tip *lăudáš* ți se prezintă în minte nu tocmai limpede, cu mult mai clar din contra ți se prezintă alături cuvîntul tip al pers. a III-a sing. de la acelaș timp *lăudắ*, fiindcă întrebuințările ocazionale ale acestui din urmă au fost mai dese; în locul lui *á* din *lăudáš* (cum se zicea în v. r.), pe care nu-l vezi destul de lămurit, reproduci pe *ắ* din *lăudắ*, pe care-l simțești mai bine, și dai astfel naștere cuvîntului *lăudắš* (precum se zice azi), pe care mai înainte nu-l avuseș în minte. Și dacă fenomenul acesta se repetă mai des, uiți cu vremea cuvîntul mai vechi și te trezești în limbă, fără să vrei, cu un cuvînt nou, format prin a n a l o g i e.

24) Cuvintele tip, care se influințează astfel unele pe altele, trebuiesc să se găsească în acelaș timp în conștiință./Oricît de adînc ar fi însă întipărit 54 în minte un cuvînt, niciodată nu va pute el oricînd, nepoftit — cum ni-am permis să spunem mai sus — să se întroducă în cercul luminos al aceleia. O asămănare între cuvinte este condiția indispensabilă pentru amintirea în acelaș timp a lor, căci asămănarea le apropie în gruparea ideală a cunoștinților și o cunoștință trage totdeauna după sine în aducerea aminte cunoștințile cele mai apropiate de dînsa. Cu cît asămănarea între cuvinte este mai mare, cu atît mai lesne se reamintesc ele împreună și cu atît mai ușor se pot influința analogic unul pe altul: formele verbului *láud* se influințează mai lesne ele în de ele decît ar influința pe acele ale verbului *fac*, substantivele se influințează mai lesne între dînsele decît ar pute ave vreun efect asupra adiectivelor, și tot așa mai departe.

Exemplele le vom da după diferitele categorii de cuvinte: nume, pronume, forme, căutînd a păstra și ordinea subcategoriilor.

Substantivele feminine terminate în *ă* și *e* la singular și *ĭ* la plural sună astăzi *báltă — bắltsĭ, bucátă — bucắtsĭ, ládă — lắzĭ, cárte — cắrtsĭ, párte — pắrtsĭ* etc. (în v. r. *baltsĭ, bucátsĭ, lazĭ, cartsĭ, partsĭ* etc. În cuvintele acc. pe

antepenultima există încă luptă între cele două sunete: *láturĭ* și *lăturĭ, áșciĭ* și *ășciĭ, lácrămĭ* și *lăcrămĭ)* prin analogia lui *prádă — prăzĭ, sáră — sărĭ* și alte cuvinte de acest fel, unde *a* de la singular = *ea (*preadă, seară)*, iar *ă* de la plural este provenit din *e* prin alunecarea sunetului *(*prezĭ, serĭ)*. Singură analogia însă a puține cuvinte, ca *prádă, sáră,* nu este de ajuns pentru a explica influința avută asupra unui grup mult mai numeros, ca *báltă, bucátă, ládă* etc. Pentru aceea trebuie să se fi amestecat și vreun alt principiu de schimbare, anume acel al clarificării. Mișcarea s-a întins apoi și asupra unuia ori două substantive masculine, *călắre — călắrĭ, mădulár — mădulắrĭ* (ori la acest din urmă pentru că era și de genul feminin în v. r.?, G a s t., *Chr.*, index); — *frag̃* nu este o excepție, pentru că e masculin, *vač* probabil din cauză că *ĭ* este relativ recent: *vač* = **váče.*

Blîndétsă, frumusétsă sînt plurale (în v. r. *blîndętse, frumusętse)*, care, după prefacerea lui *e* final în *ă* prin alunecarea sunetului, ș-au schimbat numărul prin analogie./

55 Prin analogia unor cuvinte ca *arğá*, plur. *arğéle — argilla, cătsĕá*, plur. *cătséle — catella, cordĕá*, plur. *cordéle — *cordella, mĭa*, plur. *mĭéle — agnella, măsĕá*, plur. *măséle — maxilla, nuĭá*, plur. *nuĭéle — novella, stĕá*, plur. *stéle — stella, šа*, plur. *šéle — sella, vitsĕá*, plur. *vitséle — vitella* și în general a cuvintelor cu suf. *-élla, purčá*, plur. *purčéle, porumbĕá*, plur. *porumbéle, pĭetričá*, plur. *pĭetričéle, vălčá*, plur. *vălčéle* etc. au căpătat forme de plural în *-le* substantivele terminate la singular în vocală accentuată: *andrĕá*, plur. *andréle*, v. g. *nadala?* (H a s d e u, *Etymolog.*), **ba*, plur. *bále — bava* C., *bucčá*, plur. *bucčéle* — turc. *bogča, boĭá*, plur. *boĭéle* — turc. *boja, basmá*, plur. *basmále* — turc. *basma, curĕá*, plur. *curéle — corrigia, cafĕá*, plur. *caféle* — ngr. (din turc) **καφές**, *canapĕá*, plur. *canapéle* — ngr. **καναπές**, *cucuvĕá*, plur. *cucuvéle* — ngr. **κουκκουβάγια**, *nargilĕá*, plur. *nargiléle* — turc. *nărgîle*, munt. *ocá*, plur. *ocále* — turc. oka, *pará*, plur. *parále* — turc. *păra, paftá*, plur. *paftále* — turc. *pafta, perdĕá*, plur. *perdéle* — turc. *perde, tablá*, plur. *tablále* — turc. *tabla, vîntrĕá*, plur. *vîntréle* — v. sl. *vętrilo, za*, plur. *zále* — ngr. ζάβα, *zăbrĕá*, plur. *zăbréle* — v. sl. *zabralo, zi*, plur. *zíle — dies* etc. Dar analogia a lucrat și la singularul acestor cuvinte: fiindcă articulat sună *arğáŭa, cătsĕáŭa, cordĕáŭa* etc. (unde *ŭ* = *ll*, vezi pag. 33), apoi sună și *andrĕáŭa, bucčáŭa, basmáŭa* etc. și fiindcă la singular au sunat în v. r. (și sună încă dialectal) *stĕáo* ori *stĕáŭă šáo* ori *šáŭă* etc., apoi s-a zis și *zíŭă*, de ex., unde forma de analogie a continuat de a trăi alături cu cea mai veche *zi*, chiar după ce forme ca *stĕáŭă, šáŭă* s-au perdut ori s-au mai păstrat numai pe alocurea. Mișcarea s-a continuat apoi asupra adiectivelor, unde au rezultat formele: *grĕa*, plur. *gréle — *grevis, rĕa*, plur. *réle — rea*, mr. (M i k l o s i c h, *Vocal.*, II, 39, și *Olimp*, 72) *náo*, plur. *nále — nova*. Acelaș lucru s-a petrecut la pronume. Forme ca *ĭa*, plur. *ĭéle — illa, ačá*, plur. *ačéle — ,ecc-illa* au dat naștere prin analogie la *mĕa*, plur. *méle — mea, ta*, plur. *tále — tua, sa*, plur. *sále — sua*. — Tot analogia explică pentru ce la substantive se întîlnește mai des și mai îndelungat timp forma cu *-o* ori cu *-ŭ* la singularul nearticulat, *stĕáo* și *stĕáŭă, šáo* și *šáŭă* etc., iar la adiective mai rar și mai puțin timp (în v. r. cu greu se vor întîlni forme ca **rĕáo* sau **rĕáŭă, grĕáo* sau *grĕáŭă;* astăzi în dr. nu se pominesc, după cît știu; numai în mr., D., *Olimp, Meglen., ráo, ráŭă*, Meglen, *gręo;* cf. *Olimp.*, 72): la substantive, în adevăr, formele articulate se întrebuințează mai des decît la adiective și au putut prin urmare ave mai puternică influință asupra formelor nearticulate corăspunzătoare unde *-o, -ŭ* aveau tendința de a căde, deasa întrebuințare a lui *stĕáŭa* adecă a făcut să se păstreze mai

mult timp *stĕáo* și *stĕáŭă*, rara întrebuințare a lui *grĕáŭa* a făcut să cadă *-o* sau *-ŭ* din **grĕáo*, **grĕáŭă* mai degrabă. — În sfîrșit,/astfel se explică pentru ce 56 pronumele *ĭa*, *ăcá*, unde a trebuit să existe odată un *-o* ori *-ŭă* finali, **ĭáo* ori **ĭáŭă*, **ăcáo* ori **ăcáŭă*, nu se găsesc nicăiri cu aceste din urmă forme: la dînsele neexistența unor forme articulate n-a putut împedeca prin analogie căderea acelor hipotetice terminații.

Din cele cinci declinări nominale latinești am moștenit românii trei și din cele șase forme cazuale latine am moștenit numai cîte una pentru singular și una pentru plural. Lui *casa* corespunde în rom. *cásă* sing., *case* plur. (la unele substantive din această clasă este la plural terminația *-ĭ* = *-e*), lui *bonna búnă* sing., *búne* plur.; lui *dominus* corespunde *domn* sing., *domnĭ* plur., lui *bonus bun* sing., *bunĭ* plur.; lui *pars* corespunde *parte* sing., *părtsĭ* plur., lui *viridis vérde* sing., *verzĭ* plur.

Cărui caz anume latinesc corespunde forma românească nu este ușor de spus decît în foarte rari împrejurări: lui *om* de pildă corespunde sigur *homo*, dar lui *oámenĭ* îi corespunde oare nominativul latin ori mai degrabă acuzativul? Și aceeaș întrebare se naște la *cásă, cáse, domn, párte* etc. = *casa* ori *casam*? *casae* ori *casas*? *dominus* ori *dominum*? *partem* ori *parte*? *Casam* pus într-un monument popular oarecare pentru *casa* nu probează nimic deoarece *m* final nu se mai auzea deja de mult și cele două cazuri, nominativul și acuzativul, confundîndu-se unul cu altul, *casam* pentru *casa* era probabil o scriere la întîmplare din partea unui scriitor care se servea de forme vechi fără ca să le priceapă. În realitate în *cásă, cáse, domn, párte* etc. se ascund tot felul de forme latine. Prin căderea consunantelor finale și prin confuzia vocalelor neaccentuate s-au confundat în latinește cazurile unul cu altul, la decl. I sing. s-au confundat nom. acuz. ablat., la plur. nom. dat. acuz. ablat.; la decl. a II-a sing. nom. dat. acuz. abl., la plur. nom. dat. ablat.; la decl. a III-a sing. gen. dat. acuz. ablat., la plur. nom. acuz. Și rezultă astfel cam schema următoare:

sing.	nom.	*casa*	*domno*	*par*
	gen.	*case*	*domne*	*parte*
	dat.	*case*	*domno*	*parte*
	acuz.	*casa*	*domno*	*parte*
	ablat.	*casa*	*domno*	*parte*
plur.		*case*	*domne*	*parte*
		casaro	*domnoro*	*partio*
		case	*domne*	*partebo*
		casa	*domno*	*parte*
		case	*domne*	*partebo*/

unde *e* final a putut tot așa de bine suna ca *i*, *o* final a putut suna ca *u*, 57 deoarece aceste vocale s-au confundat în domeniul limbilor romanice și se confundă încă unele cu altele, cînd sînt neaccentuate. De aici, pe de o parte, confuzia scriitorilor inculți la întrebuințarea formelor clasice: *a latus, ab aedem, ab Isem, af balinearium lacum, af Capuam, cum conjugem suam, ante fronte, ob meritis, per quo, in vinculis missus* etc. (D i e z, *Gr.*, v, 411), iar pe de alta, tendința formelor mai rari de a dispăre înaintea celor mai întrebuințate; astfel au dispărut cu puține resturi genitivele și dativele singulare, genitivele plurale, dativele și ablativele plurale *-bus*.

În acest mod a rezultat pentru limbile neolatine o declinare cu o singură formă pentru singular și una pentru plural. Numai în vechea franceză și vechea provensală s-au păstrat la masculinele imparisilabe de declinarea a

III-a în *-tor* și *-o* (gen. *-onis*), la multe nume proprii de origină barbară, la comparative și la alte cîteva nume, două cazuri, unul pentru subiect, rezultat din nominativul latinesc, și altul pentru toate celelalte raporturi, rezultat din cazurile oblice latine; aceasta e sigur și se mai poate adăogi numai atît că o coexistență a nominativului alături cu cazul oblic a avut poate loc în numitele limbi și la o parte din cuvintele declinării a II-a, precum și la o parte din femininele declinării a III-a, căci *-s*, ca semn distinctiv al subiectului la asemenea cuvinte nu poate fi negreșit o invenție a gramaticilor, deoarece se găsesc urme de dînsul chiar în cele mai vechi monumente ale literaturii provensale și franceze (secolul al IX-lea). Analogia a răspîndit apoi pe acest *-s* al nominativului în vechea franceză și vechea provensală la tot felul de cuvinte, care nu-l moștenise direct din latinește.

Limba română, conform cu ceea ce s-a petrecut la celelalte limbi romanice, are și ea numai cîte o formă la singular și la plural: *cásă*, plur. *cáse*, *domn*, plur. *domnĭ*, *párte*, plur. *părtsĭ*. Cu toate acestea la I-a decl. sing., atunci cînd numele este însoțit de un pronume la gen. dat., apare alături cu *-ă* o a doua formă *-e*: *aceštei cáse*. A presupune că acest *-e* ar fi o terminație de caz latinesc păstrată alături cu cealaltă, de pildă nominativul latin *-a* ori genitivo-dativul *-e* (*-ă* ar fi atunci din acuzativ-ablativul latin ieșit), atunci cînd nici limbile franceză și provensală, cele atît de favorabile declinării cu două cazuri, nu prezintă nici o urmă de o asemenea declinare la temele în *-a*, este lucru atît de greu, încît, numai după ce vei fi încercat zadarnic oricare alt mijloc de explicare, ai pute să-l pui înainte.

L a m b r i o r, plin de cazul r e g i m și s u b i e c t al limbii vechi/

58 franceze, a presupus (*Carte de cit.*, XI sqq.) în acest *-e* pe nominativul latin *-a* și a dat naștere acelui joc de lanternă magică prin care s-au ivit tot felul de spectre ale cazului regim și subiect în fantazia gramaticilor noștri, astfel că a găsi cazuri regim și subiect trecea drept mare înțălepciune (cele mai multe a descoperit Ioan N ă d e j d e, în *Gramatica limbei române*, Iași, 1884).

Pentru a-ș susține preconceputa părere, L. a trecut cu vederea multe lucruri și a descoperit multe legi pripite. *-ă* neacc. final, de ex., ar proveni din căderea unui *-m* final și din lăsarea în urmă a unei „răsuflări" pe nas. Însă aceasta e falș din două motive. *m* de la terminațiile declinărilor și conjugărilor a căzut în secului al III-lea în limba cărturarilor și încă din secului I după Chr. nu se mai pronunța de popor, astfel încît răsuflarea pe nas va trebui să o considerăm ca moștenire lăsată de limba latină tuturor limbilor romanice; și ne întrebăm în acest caz, cum se face că singură limba română, care este foarte puțin favorabilă nazalizării vocalelor, a păstrat cu sfințenie această moștenire și a modificat din pricina ei acuzativul altfel decît nominativul, iar limbile franceză și portugheză, care au atîtea vocale nazalizate, au perdut-o fără urmă — pentru că nici o deosebire, cît de mică, nu se găsește între nominativ și acuzativ la temele *a*, din cele mai vechi timpuri de cînd se scrie în aceste limbi pînă astăzi, cu toate că nu rămîne îndoială că și nominativul și acuzativul latinesc au contribuit la formarea declinării lor — ? Apoi *a* final neaccentuat, pentru a se preface în *ă* n-are defel trebuință de nazalizare, și regulat sufere această schimbare în următoarele cazuri: a) la a III-a pers. sing. indic. *láudă*, b) la a III-a pers. indic. *láudă*, c) la a III-a pers. sing. conjunct. *zícă*, d) la a III-a pers. plur. conjunct. *zícă*, e) la imperat. *láudă*, f.) *afáră* = *foras*, g) în sfîrșit, la singularul declinării I-a *casă*, *masă* etc. = *casa* ori *casam* ori *casă*, *mensa* ori *mensam* ori *mensă* etc. — *a* neacc. latin ar da după L. naștere lui *-e* în românește: *cuvínte* — *conventa*, *tímpuri* — *tempora*. Însă acești *-e*, *-i* de la terminațiile neutrelor sînt un

simplu product de analogie, provocat de terminațiile plurale masculine și feminine.

Tiktin îș dă bine socoteală de greutatea lucrului. „Macar că știe multele dificultăți care se opun identificării românescului *cáse* cu genitivul-dativul latin *casae*", dar tot se hotărăște pentru această identificare din cauză că părerea lui Miklosich (*Vocal.*, III, 15) cum că *case* este provenit din forma articulată v.r. *cásăei* prin schimbarea lui *ă* neacc. urmat de *e*, în *e*, i se pare neadmisibilă din cauza lui *pásăre, Dúnăre*, a verbelor de tipul lui *hópăie* și mai ales din cauza/aceea că Miklosich a trecut cu viderea că „forma genitivo-dativului singular are loc și în legături ca *unei cáse, acéștei mése, pădúrii čei dése* etc., unde nici un factor de asimilație nu există și totuș nu se zice *cásă, másă, dĕásă*". *Zeitschr.*, XII, 231. Mai întîi însă nu este exact că „*pásăre* în toată literatura mai veche, de la *Vor.* începînd", s-ar fi găsind exclusiv întrebuințat și că *pásere* ar fi o „formă etimologică la scriitorii mai noi". În texturi vechi de tot forma *pásere* apare (Gaster, *Chr.*, indice, cf. pag. 28). Apoi pe un cuvînt cu etimologie atît de obscură, ca *Dúnăre*, să te bazezi, este cam periculos. În verbele de tipul lui *hópăie* se păstrează *ă* prin analogia celorlalte forme unde *ă* apare (*hopăiésc, hopăí, hopăiám* etc.), precum și mai ales prin principiul *clarificării*, care face că *-ăie* este simțit ca formă gramaticală cu un anumit înțăles și prin urmare ținut în loc în schimbările pentru care ar ave tendință prin alunecarea sunetului. În sfîrșit, *unei cáse, ačeștei mése, pădúrii čei dése* sînt producte ale analogiei. 59

Deja în *Intr.*, 68, am dat explicarea următoare, care va reproduce numai în mai multe cuvinte aceea ce s-a spus prea pe scurt acolo. În v.r. din secolul al XVI-lea se găsesc exemple de gen. dat. articulat *-ă: Sárăeĭ, strămŏášăeĭ, zíoeĭ (zío = ziuă)*, Cip., *Princ.*, 131; acelaș lucru se petrece mr. D. *cérăl'ei* („carului") — alb. *céră*, Olimp, *ali dŏámnă, ali stĕáŭă*, 70, *Meglen, stę'ul'ă* („stelei") = **stęŭăl'ă*, 26 (însă *primavérel'ă* [„primăverei"], 77) și, în istr. *'alu cásę (ę = ă)*, 77. Fiindcă însă *ă* neacc. se preface în *e*, cînd este urmat de un *e* neacc. (pag. 28), apoi **cásăeĭ* s-a prefăcut în **cáseeĭ*, **besĕárecăeĭ* în **besĕárecceĭ*, **gúrăeĭ* în **gúreeĭ* etc. (Miklosich, *Vocal.*, III, 15). Apoi, ori că cei doi *e* s-au contopit (ceea ce nu-i imposibil), ori că *-eĭ* (sau *-ĭeĭ*, **v.r.* și mr. *l'ei*) s-a prefăcut în *i* (asupra acestui punct Tiktin în *Arhiva*, Iași, I, 666 sqq.), au rezultat formele **cáseĭ, *besĕáreceĭ, *gúreĭ* și, în sfîrșit, prin confuzia formelor *cáse, *besĕárece, *gúre* cu pluralul, *cáseĭ, besĕárecii, gúriĭ*. Formele neinfluințate de plural s-au mai păstrat numai în puține cuvinte, precum *ínimeĭ* (an. 1691), *învătzătúreĭ, múnčeĭ* (an. 1751), dacă nu vor fi cumva numai niște neconsecvențe în scris (la Tiktin, *l.c.*). Acest fenomen s-a petrecut pretutindeni în dr. de la începutul secolului al XVI-lea încoace, precum și pe alocurea în mr. (Miklosich, *Vocal.*, III, 15). Iar din starea mai veche s-au mai păstrat până astăzi numai genitivo-dativele substantivelor terminate în *-că, vacăĭ* al. cu *vắčiĭ, Anícăĭ* etc. Articulul însă nu s-a întrebuințat întotdeauna, cum se întrebuințează acum în dr., la sfîrșitul numelor comune și numele proprii feminine. Pe de o parte în multe dialecte românești chiar astăzi articulul se/întrebuințează de preferință la început, astfel în istr. *alu ómu* („omului"), *alu ómiri* („oamenilor"), *alu cásę* („casei"), *alu mul'ę'rele* („muierilor"), 77, în Meglen, *lu dómnu* (gen. „domnului"), *lu fráteli* (gen. „fratelui"), *lu stę'ŭa* („stelei"), *lu mul'ărĕa* („muierii"), 25, Olimp *al dómnu* („domnului"), *al fráte* („fratelui"), *ali dŏámnă* („doamnei"), *ali stĕáŭă* („stelei"), *ali adunáre* („adunării"), *al lémnu* („lemnului"), *al córpu* („corpului"), iar pe de alta, chiar în v.r. se găsesc exemple: *ii Sára* („Sarei"), *ii Tamár* („Tamarei"), *ei Véneri* („Vinerii"), *ei credíntsă* („credinții"), *a lor* 60

bărbátsi („bărbaţilor"), *Intr.*, 67. Într-un timp oarecare, nu cu mult înainte de secolul al XVI-lea, articulul era aşa de mobil prin urmare, încît se putea pune tot atît de bine la începutul ca şi la sfîrşitul cuvintelor, **ei cásă* şi **cásăeĭ* erau tot atît de întrebuinţate pe atunci. Cînd s-a schimbat prin alunecarea sunetului **cásăeĭ* în *cáseeĭ*, au existat o bucată de vreme **ei cásă* şi **cáseei* una lîngă alta, până ce forma din urmă a influinţat prin analogie pe cea dintîi, astfel că a rezultat forma **ei cáse*. Acest **ei cáse* însă forma un membru dintr-o grupă, unde întrau toate pronumele de genitiv-dativ singulare: **ačéštei cásă*, **ačélei cásă*, **cărei cásă*, **oričăreĭ cásă* etc., şi, fiind el cel mai întrebuinţat din toate, a transformat prin analogie pe celelalte: după ce au existat o bucată de vreme una lîngă alta formele **ei cáse* şi **ačéštei cásă*, s-a schimbat cu timpul forma a doua, prin analogia celei dintîi, în *aceşteĭ case*. Şi în sfîrşit, după ce s-a îndeplinit această operaţie la numele în *-ă*, s-a întins prin analogie şi asupra celor în *-e*. După ce adecă s-a deprins urechea să audă la numele cele atît de numeroase ale declinării întîia, atunci cînd numele este însoţit de un pronume la genitiv-dativ, o formă identică cu acea a pluralului, a cerut numaidecît o asemenea formă identică cu a pluralului şi la numele declinării a treia: după ce au existat o bucată de vreme *ačéšteĭ cáse, mése, ínimĭ, lăzĭ* al. cu* *ačéšteĭ cárte, párte, plîngere, mŏárte*, au transformat prin analogie cele dintîi, ca mai întrebuinţate, pe cele de al doilea în *ačéšteĭ cărtsĭ, părtsĭ, plîngerĭ, mortsĭ.*

Terminaţia plur. a neutrelor *-a* a dat sigur în româneşte prin alunecarea sunetului *-ă: *lĕámnă*, **frígură*, **pĭéptură*, **tímpură* etc. Prin analogia însă a celorlalte terminaţii de plural *-e* şi *-i* s-a prefăcut acest *-ă* în *-e* şi *-i: lémne, frígurĭ, pĭépturĭ, tímpurĭ* etc. (în v. r. *frígure, pĭépture, tímpure,* astfel că se poate ca prin analogie să se fi prefăcut numai *-ă* în *-e*, iar *-i* de mai tîrziu să fie un product al alunecării sunetului)./

61 Analogia este principalul mijloc al derivărilor: după modelul adecă al cuvintelor deja existente, care sînt derivate unele din altele, limba formează altele nouă.

După analogia lui *cúğet* (v. it. *coto*, pr. *cug*), derivat din *cugetare, comînd* (it. span. *comando*, pr. *coman*) din *commendare, cîştig* (it. span. *castigo*, pr. *chastei*), din *cîştigare, dor (dolor*, ori *dolus*, C.?*)* din *durere, fúgă,* considerat ca derivat din *fugire, gust,* considerat ca derivat din *gustare, port* („portus, agendi ratio" C.), din *purtare, scimb* („cambium", C.) din *schimbare, šúier — sibilus*, considerat ca derivat din *şuierare, tĕámă* (it. *tema*) din *temere, tíndă (tenda* C.*)* din *tindere, trémur* (it. *tremolo*) din *tremurare, vóĭe* (it. *voglia*, pr. *vol*), considerat ca derivat din *voire, zbor* (it. *volo*, span. *vuelo*, port. *vōo*, cat. pr. fr. *vol*) din *zburare*, s-au derivat *ábur* din *aburire, aúz* din *auzire, botéz* din *botezare, blăstem* din *blăstemare*, v. r. *buš* („pumn") din *buşire, buc* din *îmbucare, cutrémur* din *cutremurare, dúcă* din *ducere, dezvăts* din *dezvăţare, grábă* din *grăbire, hătsurĭ* din *înhăţare, hîrcă* din *hîrcîire, învăts* din *învăţare, nălúcă* din *nălucire, mŏácă* şi **moc* (astăzi numai în augmentativul *mocán* = **moc* + *-an*) din *mocnesc, pétic* din *peticire, pîră* din *pîrîre, răstîmp* din **răstîmpire*, v. sl. *rastõpiti*, „scindi", *simts* din *simţire, tŏánă* din *tunare, văz* din *videre, zbúčum* din *zbuciumare.*

Prin analogia lui *arğintăríe* (it. *argenteria*), derivat din *argintar, ferăríe* (it. *ferreria*), din *ferar, iconomíe* considerat ca derivat din *iconom, leşíe — *lixía* pentru *lixia*, considerat ca derivat din *leş, porcăríe* (it. *porcheria*, span. *porqueria*, pr. *porcaria*) din *porcar, păscăríe* (it. *pescheria*) din *păscar* etc. (*-íe* = lat. **-ía* pentru *-'ia*) au rezultat *bărbíe* din *barbă, barbătsíe — bărbat,*

čeršitoríe — cerșitor, căčulíe — căciulă, cununíe — cunună, doftoríe — doftor, domníe — domn, drăčíe — drac, fetíe — fată, frătsíe — frate, găinăríe — găinar, împărătsíe — împărat, mišălíe — mișăl, omeníe — oamenĭ, păstoríe — păstor, pietrăríe — pietrar, preotsíe — preot, primăríe — primar, sumetsíe — sumeț etc. Întrebuințat la început numai pentru derivări din substantive, acest sufix *-íe* s-a întrebuințat apoi și pentru derivări din adjective: *betsíe — beat, curătsíe — curat, datoríe — dator, tăríe — tare, trezíe — treaz,* prin analogia cărora s-a strămutat accentul în cuvintele slavonești *lăcomíe* — v. sl. *lakomiĭe, mîndríe* — v. sl. *mõdriĭe, velíe* — v. sl. *veseliĭe,* pe cînd, din contra *podgóriĭe* — v. sl. *podŭgoriĭe, dróždiĭe* — v. sl. *droždiĭe* ș-au păstrat accentul slavonesc, căci nu le corespundea un adiectiv care să provoace analogia. Apoi din cauza multelor cuvinte terminate în *-ăríe* (derivate de la nume în *-arius*), precum *porcăríe*/, *păscăríe* etc., s-a considerat *-ăríe* ca sufix derivativ și s-a dat naștere la cuvinte ca *fumăríe — fum, getsăríe — gheață, žucăríe — joc, lupăríe — lup, lutăríe — lut, mătăsăríe — mătasă, pălăríe (*părăríe) — păr, stuhăríe — stuh* etc. Și tot astfel cuvinte ca *mišălíe* al. cu *mišá, misella, căčulíe,* au făcut să se creadă că *-líe* ar fi un sufix derivativ și de aici derivate ca *cărtsulíe — carte, măčulíe — măciucă.* În sfîrșit acest *-íe,* precum și terminațiile din cuvinte ca *álbie — alveus, árie — area, fiméĭe — familia, fóăĭe — folia, fúrie — furia, íĭe — linea, ilia, matérie — materia, mî́nie* — μανία, *mătánie* — μετάνοια, *plóăĭe — pluvia, sálbie — salvia, scórpie — scorpio, víe — vinea,* au făcut că cuvinte ca **ašce — astula, *fúne — funis, *frîng'e — fimbria, *ğinğíŭă — gingiva, *sálče — salix, *únge — ungula, *gráte — crates* (cf. it. *grata,* span. *grada,* port. *grade*), și poate **cáŭă* să se prefacă în *áșcie, fúnie, fríngie, ğínğie, grátie, sálčie, úngie, céĭe.* **62**

Din cuvinte ca *buríc — umbilicus, furnícă — formica, limbríc — lumbricus, mic — mica, pic* (onomatop.), *spic — spica,* care arată ceva mic, și unele au putut fi considerate ca derivate, *formica — forma, umbilicus — *umbulus* (ὀμφαλός), s-a dezvoltat sufixul deminutival *-íc,* cu care s-au făcut derivate ca *Anica* (port. *Anica*), *buníc* (span. *bonico*), *Petrícă* (span. *Perico*) la spanioli, portughezi și români. La cei dintîi acest sufix s-a diferențiat de cel vechi prin aceea că a rezistat la prefacerea în tonică a lui *c:* span. *bonico llanico, menudico, morenico; animalico, asnico, perrico, abejica, barbica, tixerica; Juanico, Perico, Sanchica;* însă *mendigo, amigo, ombligo, hormiga, lechiga, vexiga, postigo;* — port. *amoricos, bacinica; Anica;* însă *amigo, umbigo, formiga* etc. La români s-au născut prin mijlocirea lui substantive, *cordícă — cordea, covătsícă — covată, Domnícă — doamnă, fetícă — fată, Florícă — floare, floričícă — floricá, frătsícă — frate, purčícă — purcea, păsărícă — pasăre, rîndunícă — rîndunea, scîndurícă — scîndură, surčícă — surcea, turturícă — turturea, ulčícă — ulcea, viorícă — vioară, vitsícă — vitsea,* — apoi adiective, *suptsirícă — supțire.* Iar din derivatele *floričícă, purčícă* s-a considerat *č* ca aparținînd sufixului și a rezultat astfel un nou sufix *-číc,* cu care s-a derivat *vălčícă* din *vale.* În sfîrșit acest sufix *-íc* a provocat prin analogie strămutarea accentului în cuvinte ca *venetíc — *venétic, voĭníc — *vóĭnic*

burátic — bură (?), *bezmétic* — v. sl. *bezumĭnŭ,* „demens" *iernátic — iarnă, fluturátic — fluture, îndemănátic — îndămînă, molátic — moale, muĭerátic — muiere, roșátic — roș, spulberátic — pulbere, suptsirátic — supțire, tomnátic — toamnă, varátic — vară,* prin analogia lui *lunátic — lunaticus, sălbátic — silvaticus.*/

bulbúc — onomatop. **bulb, mămúcă — mamă, Măriúcă — Marie, Ștefănúcă — Ștefan, tătúcă — tată, uĭtúc — uit,* prin analogia lui dial. *festúcă — festuca,* dial. *lăptúcă — lactuca, măčúcă* — v.port. *massuca,* fr. *massue,* **63**

picard *machuque*, din **matea*, de la care deminutivul *mateola* la Cato, *r.r.* (Diez, W.,v 208).

*albĕátsă — alb, bătrînĕátsă — bătrîn, dulčátsă — dulce, diminĕátsă — *demîne* (fr. *demain*, it. *domane*), *frumusĕátsă — frumos, grĕátsă — greu, gîrnĕátsă — *goruneață — gorun* (γρουνός?), *mătrĕátsă — mătură, negrĕátsă — negru, ostrĕátsă* — v. sl. *ostrŭ*, „acutus", *sînĕátsă — sîn* (cf. Armbrust), *tinerĕátsă — tînăr, viátsă — viu, verdĕátsă — verde*, prin analogia lui *blîndĕátsă — blanditia*, dial. *molĕátsă — mollitia*. Din cuvinte ca *bătrînĕátsă, diminĕátsă* etc. s-a născut un nou sufix *-nĕátsă: cotenĕátsă — cot.*

După analogia unor cuvinte ca *aliór — *alliolum, căprиór — capreolus, căpriŏáră — capreola, fičór — fetiolus, fičŏáră — fetiola, pičór — petiolus, ušór — *ostiolum*, la care s-a strămutat accentul prin alunecarea sunetului, s-au născut derivatele *bătrîĭór — bătrîn, frătsiór — frate, huĭdičŏáră — *huidițioară, inimĭŏáră — inimă, lăcrămĭčáră — lacrămă, liniŏáră — linie, mĭeŏáră — mia, agnella, pălăričáră — pălărie, roșiór — roș, rotungór — *rotunzior, sotsiór — soț, suriŏáră — soră, uličŏáră — *ulițioară;* apoi deminutive din deminutive, *călušór — căluț + -ior, căsušŏáră — căsuță, drăcušór — drăcuț, epušŏáră — epuță, fetišŏáră — fetiță, foišór — foiță, frunzišŏáră — frunzuță, grosišór — grosuț, gurišŏáră — guriță, mesišŏáră — mesuță, puišór — puiuț, micušór — micuț, scurtišór — scurtuț, văcušŏáră — văcuță;* de la aceste din urmă s-au extras sufixele *-šór, -ušór, -išór*, care au fost considerate ca simple și s-au produs cu ajutorul lor derivate ca: *acrišór — acru, atsišŏáră — ață, boršišor — borș, bunišór — bun, buzišŏáră — buză, cărtsišŏáră — carte, domnišór — domn, dulčišór — dulce, fetsišŏáră — față, frigušór — frig, fruntišŏáră — frunte, grîušór — grîu, ĭerbušŏáră — iarbă, lămpušŏáră — lampă, locušór — loc, lucrušór — lucru, lutišór — lut, mărišór — mare, merišór — măr, negrišór — negru, orzišór — orz, osušór — os, oušór — ou, pînišŏáră — pîne, perišór — păr, — peštišór — pește, peptišór — piept, porcušór — porc, prînzišór — prînz, pulpišŏáră — pulpă, scortsišŏáră — scoarță, somnišór — somn, spicušór — spic, tufušŏáră — tufă, tsărišŏáră — țară, ungišŏáră — unghie, ušór — levis + -șor, vermišór — vierme, vîntišór — vînt, vitišŏáră — vită, vitsišŏáră — viță.*

După analogia unor derivări imediate ca *adumbríš — adumbrește, albúš — albește, cosáš — cosește, plutáš — plutește, čomăgáš — ciomăgește, cručíš — încrucește, désíš — îndesește,/lungíš — lungește, frunzíš — înfrunzește, codáš — codește, nuntáš — nuntește, ostáš — ostește, părtáš — împărțește, păunáš — păunește, pĭetríš — împetrește, răríš — rărește*, la care au contribuit și cuvinte ca *fášă — fascia* al. cu *înfășare, săláš* — ung. *szállás* al. cu *sălășluiește*, precum și alte cuvinte cu *-š* în terminație, care au deprins urechea cu acest sunet, *agríš — *agrestius?* (it. *agresto*, span. *agraz*, port. *agraço*, prov. *agras*, fr. *aigret*), *brîdúšă — *brundusia? căméšă — camisia, čirĕšă — cerasea, caš — caseus, ališveríš* — turc. *alyšweriš, aldămáš* — ung. *áldomás, hăĭtáš* — ung. *hajtás, imáš* — ung. *nyomás*, dial. *răntáš* — ung. *rántás, văgáš* — ung. *vágás, papistáš* — ung. *pápistás, — uriáš* — ung. *oriás*, s-au format cu sufixul *-š*, alipit la diferite vocale, variabile după tema cuvîntului, *acoperíš — acopere*, mr. *aúš (avus) — *au, astupúš — astupt, aluníš — alune, arcúš — arc, arendáš — arendă, băĭáš — baie, bastonáš — baston, buzíš — buze, căúš — *cau (cavus), čenúšă — *cenu (cinis), cărpeníš — carpenĭ, costíšă — coaste, culcúš — culc, cutsitáš — cuțit, curmezíš — curmează, dĭavoláš — diavol, fătsíš — fețe, frecúš — frec, furíš — fur, gidúš — ghidi* (turc. *gidi*), *getsúš — gheață, ĭepuráš — iepure, împărătúš — palat, înaintáš — înainte, inelúš — inel, lunecúš — lunec, locáš — loc, mănúšă* — v. r. *mînu, mărităš — mărit, mărunsíš — mărunți, nouráš — nour, pungáš — pungă, pušcáš — pușcă, păpúšă — pupa,*

64

părúš — par, pičorús — pičor, picúš — pic (subst.), *rîndáš — rînd, săčeríš — săcere, sutáš — sută, suíš — sui, tăiúš — tai, tufíš — tufă.*

După analogia lui *cătsél — catellus, gioččél — *glaucellus, inél — anellus, mišél — misellus, munčél — monticellus, purčél — porcellus, răstél — rastellus, rîndunĕá — *hirundinella* (it. *rondinella*), *sardĕá* (it. *sardella*), *turturĕá — turturilla, vitsél — vitellus, vălčá* (it. *vallicella*, v. fr. *vaucel*) s-au făcut cu suf. *-él, brebenél (*berbenél) — verbena, brumărél — brumar, bunél — bun, cîntičél — cîntec, căpetsél — capăt, čerčél — cerc, cofăiél — *cofoiŭ — cofă, cortél — cort, coltučél? — coltuc, cumnătsél — cumnat, capotsél — capot, činél* — v. sl. *činiti* (componere), *cîrčél* — v. sl. *krŭčiti* (contorquere), *degetsél — deget, frumušél — frumos*, v. r. *funičél* (ulcer) — *fungus, fuštél* — v. r. *fuște, îngerél — înger, măruntsél — mărunt*, munt. *nitsél* (v. r. *nișchițel*) — *nu știu cît*, munt. *năsturél — nastur, negél — neg, nepotsél — nepot, părintsél — părinte, porumbél — porumb, puščá — *púšče* (pustula), *retsĕá — *retella, săpunél — săpun, scăunél — scaun, suptsirél — subțire, šoričél — șoarece, tinerél — tînăr, verğá — vargă, voiničél — voinic;* cu suf. *-čél*: *muščél = *muschicel — mușchiŭ, păduččél = *păduchicel — păduche, surčá = *surchicia — surculus.* Din cuvinte ca *brebenél, săpunél, scăunél* s-a luat sufixul *-nél* pentru *încetinél — încet;* din cuvinte ca *răstél,/cortél* s-a luat sufixul *-tél* pentru *putsintél — puțin, mititél = *michitel — mic.* Apoi prin analogia cuvintelor terminate în *-él, -ĕá* s-au modificat terminațiile cuvintelor *pătrunžél*, (ori *petrînžél* — πετροσέλινον și *vîntrĕá* — v. sl. *vętrilo.*

Din cele cinci declinări latine întîile trei aveau cel mai bogat material. Pentru aceea, declinările a IV-a și a V-a au dispărut prin analogie în sînul declinărilor I, a II-a și a III-a. Aceste din urmă, după perderea prin alunecarea sunetului a consunantelor finale și după confundarea prin alunecarea sunetului a vocalelor finale ($i = e$, $u = o$), s-au redus de timpuriu la puținele cazuri înșirate în schema de la pag. 56. Cazurile cele mai puțin întrebuințate s-au izolat apoi tot mai mult, până cînd au dispărut din memorie lăsînd numai slabe rămășițe și declinarea românească s-a redus în sfîrșit la forma:

	I	II	III
sing.	*-ă*	*-u*	*-e*
plur.	*-e* (*-i*)	*-i* (*-e*)	*-i*

Declinarea a IV-a, dacă s-ar fi păstrat, ar fi avut forma sing. *-u* (astfel, un singur exemplu în v. r. *mînu*, (cu plur. tot în *-u*), prefăcut și el astăzi[1] după analogia decl. I, în *mînă*).

Declinarea a V-a, dacă s-ar fi păstrat, s-ar fi confundat, chiar fără influința analogiei, și numai prin alunecarea sunetului, cu a III-a.

A IV-a declinare se schimbă în a doua și întîia. Această prefacere începuse deja în epoca clasică: *acus — ac, áče; arcus — arc, árcurĭ; cornu — corn, cŏárne; fructus — frupt; fremitus — frĕámăt, frĕámete; gemitus — ğémăt, ğémete; gradus — grad, gráde; gustus — gúst, gústurĭ; lacus — lac, lácurĭ; latratus — lătrát; manus — mînă; mugitus — múğet, múğete; nurus — noră; pinus* — dial. *cin; passus — pas, pašĭ; risus — rîs, rîsurĭ; sonitus — súnet, súnete, socrus — sŏácră; sinus — sîn, sînurĭ; tonitrus — túnet, túnete; autumnus — tŏámnă; venatus — vînát; versus — viérs; victus* — dial. *vipt, vipturi.* Pentru trecerea deja la clasici a unor asemenea cuvinte în a II-a declinare vezi Kühner, *Gramm.*, I, 242.

A V-a decl. se schimbă în I și a II-a: *dies — ziŭă, facies — fátsă, glacies — ğiátsă, scabies — zgăĭbă? series — šir. Fames — fŏáme* nu-l putem considera

[1] În textul original greșit: v. r. *mînu* prefăcut și plur. *u* el astăzi.

65

ca trecut prin analogie în a treia declinare; mai degrabă trecerea s-a făcut prin alunecarea sunetului. Tot așa *zi* este un reflex direct al lui *dies*. Despre confuzia decl. a V-a cu I deja la clasici, vezi Kühner, *Gramm.*, I, 250./

66 În sînul celor trei declinări rămase, treceri de la una la alta încă au avut loc. Au trecut la declinarea I: *aeramen — arámă, aerugo — rugînă* (ori mai bine *rubigo?*), *arma — armă, alveus — álbie, balenum — băĭe, battalia — bătăĭe, cadus — cádă, cingulum — cíngă, damnum — dáună, falx — fálcă, filix — ferĕágă, frons — frúnză, glans — gíndă, grando — grîndină, calathus — gălĕátă, humus — humă? ilia — íĭe, licium — ítsă, legumen — legúmă, marmor — mármură, milia — miĭe, morum — múră, nux — núcă, nix — nĕáuă, ostium — úșă, pomum — pŏámă, ros — róŭă, radius — rază, splen — splínă, spodium — spúză, secale — săcáră, scorpio — scórpie, soror — sóră, toxicum — tópsică, tussis — tusă, viridia — várză, vitis — vítsă, verbum — vórbă.* Și odată trecute la declinarea I, ș-au schimbat și genul după majoritatea genurilor aceștei declinări; astfel au suferit schimbări de gen *aeramen, arma, alveus, balneum, battalia, cadus, calathus, cingulum, damnum, frons, glans, ilia, licium, legumen, milia, morum, ostium, pomum, ros, radius, splen, spodium, secale, scorpio, toxicum, viridia, verbum.* Deja în lat. *cingula*, Ostia, Georg., *Lex.* — Au trecut la decl. a II-a: *aer — áer, altare — altár, arbor — árbor, bos — boŭ, capo* — dial. *căpún, carpa — crap, fur — fur, follis — foiŭ imperator — împărát, lenis — lin, martyr — mártur, nepos — nepót, palea — paiŭ, pavo — păún, palumbes — porúmb, pantex* — dial. *pîntec, pulex* — dial. *púrec, spica — spic, sorex* — dial. *šŏárec, tristis — trist, tilia — teiŭ, vervex — berbéc, vultur — vultur*, și în general sufixul *-ax, -acis, citắčŭ — chitesc, fugắčŭ — fugax, trăgắčŭ — trag* etc. Și aceste cuvinte ș-au schimbat genul după analogia celorlalte cuvinte de I-a declinare, astfel *altare, arbor, paiŭ, spica, tilia, uber* au devenit masculine. Deja în lat. *spicus*, în inscr. *tristus*. Georg., *Lex.* — Au trecut la decl. a III-a: *boletus — burete, charta — cárte, gener — ginere, limpidus — límpede, muria — mŏáre, peduculus — pădúce, rapidus — răpede, vespa — véspe.* Deja în lat. *gener, generis*, Georg., *Lex.*

La unele din aceste treceri de la o declinare în alta se pot observa influințele de analogie mai lămurit, la altele nu. Astfel *arma, battalia, ilia, licia, milia, viridia* (poate și *damna* — ori este *dáună* mai degrabă un derivat imediat din *dăunare?* — *spodia, toxica, verba)* au fost considerate ca singulare; *băĭe* s-a prefăcut după analogia pluralului *balneae; humus, soror* au trecut la întîia declinare, fiindcă cu formele rezultate din alunecarea sunetului *hum* și *sor* (astfel în v. r. și dial.) erau foarte izolate față cu restul substantivelor din a doua declinare (cele mai multe masculine), încît ori trebuiau să-ș schimbe

67 genul după formă,/ ori să-ș schimbe forma după gen; asupra lui *aeramen, legumen* au influințat poate cuvinte ca *mámă, scámă;* la *falx* avem probabil a face cu o diferențiare; *arbor, spina, tilia* au trecut la a II-a declinare din cauză că aici se găsesc cele mai multe numiri de arbori; *altare*, plur. *altaria* au devenit rom. *altár*, plur. *altáre* numai prin alunecarea sunetului, fără influința analogiei, și tot așa *imperator — împărat; boŭ, fur, foiŭ* (în v. r. și dial. *fŏále), căpún, mártur, păún, porúmb, pîntec, púrec, šŏárec, berbéc* (v. r. și dial. *berbéče*), *vúltur, fugắčŭ, trăgắčŭ* sînt formate după analogia majorității cuvintelor masculine cu pluralul în *-i*, care sînt de a doua declinare; *muria* a ajuns în starea actuală numai prin alunecarea sunetului, fără amestecul analogiei: = **moar'e, moaŕe.* Dar pentru ce *álbie, cádă, frúnză, grîndină, spic, buréte, cárte, límpede, răpede, véspe* etc.? Macar că și aici observăm urmele analogiei (căci este sigur de pildă că *frúnză* este influințat de plur. *frunzĭ,*

véspe [pentru **veaspă*] de plur. *vespĭ*), ele nu sînt îndestul de satisfăcătoare, cel puțin așa ne par nouă.

În mijlocul uneia și aceleiaș declinări ș-au schimbat genul *cárpen — carpinus*, dial. *cin — pinus*, *čiréš — cerasus*, *fag — fagus*, *frásin — fraxinus*, *iníper — juniperus*, *măr — malus*, *mur — morus*, *prun — prunus*, *páltin — platanus?* *pom — pomus*, *plop — populus*, *păr — pirus*, *pĭérsic — persicus*, *ulm — ornus?* *soc — sabucus*, *spin — spinus*, din cauză că majoritatea cuvintelor din a doua declinare sînt masculine, iar *cále — callis* (deja în lat. K ü h n e r, *Gramm.*, I, 236), *cúlme — culmen*, *fĭére — fel*, *lúme — lumen*, *lungŏáre — languor*, *máre — mare*, *márğine — margo* (deja în lat. K ü h n e r, *Gramm.*, I 233), *mĭére — mel*, *ŏáste — hostis*, *pîne — panis*, *púnte — pons*, *pásăre — passer*, *púlbere — pulvis* (deja în lat. K ü h n e r, *Gramm.*, I, 235), *púnte — pons*, *sudŏáre — sudor*, *sáre — sal*, din cauză că cele mai multe cuvinte de a treia declinare sînt feminine.

Neutrele ar fi trebuit să aibă la plural prin alunecarea sunetului terminația *-ă*: *pĭépt*, plur. **pĭéptură — pectus*, *pectora*. Fiindcă însă toate celelalte terminații plurale sînt *-i* ori *-e*, s-a prefăcut și acest *-ă* (ori *a*) de la pluralul neutrelor în *-e*, care *-e* apoi printr-o recentă alunecare a sunetului (de la al XVII-lea secul încoace) s-a prefăcut în *-i* la terminația *-ora*: *cápete — capita*, *călcîe — calcanea*, *fúlğere — fulgura*, *fríguri — frigora*, *frîe — frena*, *gîturĭ — guttura*, *gémurĭ — glomera*, *pĭépturĭ — pectora*, *tímpurĭ — tempora*, *váse — vasa*. Odată astfel schimbate, neutrele au devenit, după analogia / terminațiilor, masculine la singular și feminine la plural, iar terminația *-urĭ* (*-ure*), ca cea mai întrebuințată, a început a înlocui terminația *-e*: *adevắrurĭ — vera*, *čérurĭ — caela*, *cúĭburĭ — *cubia*, *dósurĭ — dorsa*, *žócurĭ — joca*, *žúgurĭ — juga*, *lúcrurĭ — lucra*, *mĭézurĭ — media*, *negótsurĭ — negotia*, *pắsurĭ — pensa*, dial. *práturĭ — prata*, *pămînturĭ — pavimenta*, *prétsurĭ — pretia*, *răspúnsurĭ — responsa*, *rósturĭ — rostra*, *vádurĭ — vada*, *válurĭ — valla*, *venínurĭ — venena*, și s-a întins apoi și asupra multor masculine, care au devenit, după analogia noii lor terminații, feminine la plural: *cîmpurĭ — campi*, *cúrurĭ — culi*, *fócurĭ — foci*, *fúndurĭ — fundi*, *fúmurĭ — fumi*, *násurĭ — nasi*, *pútsurĭ — putei*, *rîurĭ — rivi*, *trónurĭ — throni*, *vînturĭ — venti*, — în sfîrșit tot prin analogie: *númere — numeri*, *úmere — humeri*.

68

După analogia lui *apắs*, *apéšĭ*, *apásă — *appenso*, *distrắm*, *distrắmĭ* (= *[sau încă dial.?] *distrámĭ*, care s-a prefăcut el însuș în *distrắmĭ* prin analogia persoanei I), *distrámă*, *întrắm*, *întrắmĭ* (avem de făcut aceeaș observație ca la *distrắmĭ*), *întrámă — trama*, la care *ă* din pers. I a provenit prin alunecarea sunetului, au căpătat un asemenea *ă*: *adắp*, *adắpĭ*, *adápă — adaquo;* *dărm*, *dărmĭ*, *dármă = darm*, *darmĭ*, *dármă — dirimo;* *defắĭm*, *defáĭmĭ*, *defaĭmă — diffamo?* (dacă direct din *diffamo* a provenit *defắm*, și *ĭ* s-a întrodus mai tîrziu, atunci exemplul nu trebuie să între aici); *îngắĭm*, *îngắĭmĭ*, *îngáĭmă — inganno?* (este oare vreo diferențiare față cu *îngîn?*).

După analogia lui *súpăr*, *súperĭ*, *súpere*, conjunctiv de la *supero*, *súfăr*, *súferĭ*, *súfere* — conjunctiv de la *suffero*, au rezultat *ápăr*, *áperĭ*, *ápere — apparo* (cf. *apparare auxilium alicui*), *îmbárbăt*, *îmbárbetsĭ*, *îmbárbete*, — *barbatus;* decît numai alunecarea sunetului n-a fost străină de această schimbare, cf. pag. 28.

Direct din *dirimo* prin alunecarea sunetului a rezultat *darm, darmĭ, dármă, dărîmắm, dărîmátsĭ, dármă.* După analogia pluralului s-a schimbat singularul în *dărîm, dărîmĭ, dărîmă.* Probabil aceeaş operaţie a avut loc la *sfarm, sfarmĭ, sfármă, sfărîmắm, sfărîmátsĭ, sfármă*, de unde a rezultat singularul *sfărîm, sfărîmĭ, sfărîmă — *exfarinare?*

Dédit ar fi dat prin alunecarea sunetului *dzéde* şi *zéde.* Analogia formelor acestui verb, unde *d* se păstrează *(dau, dam, dat, dare* etc.) a ţinut în loc însă transformarea. Deci *déde.*/

69 După analogia persoanelor a III-a sing. indic. prez. şi pers. a II-a sing. imperat. *-ă (alĕárgă, láudă, mînîncă* etc.), unde *-ă* este provenit prin alunecarea sunetului, au rezultat formele *dă — dat, da; stă — stat, sta; fă — fac;* v. r. şi dial. *vă — vade.* Iar după analogia lui *daŭ, daĭ, dă; staŭ, staĭ, stă* a rezultat *ĭaŭ — levo, ĭáĭ — levas, ĭe = *ĭă — levat.*

Prin alunecarea sunetului, *habere*, a dat în rom. **áre*, şi scurtat **a*, alături cu care forme, prin diferenţiare, s-au mănţinut *avére* şi *avé: *a, *áre* s-au fixat ca forme ale auxiliarului, iar *avé, avére* ca forme ale verbului. Pe de altă parte *habemus, habes, habet* dăduse naştere lui *am, ai, a.* Prin analogia infinitivului s-a întrodus atunci forma *are* la a III-a pers. sing. prez. şi s-a fixat această formă pentru verb, iar *a* pentru auxiliar. În istr. această influinţă s-a propagat mai mult: *am, árĭ, áre, áren, árets, áru;* imperat. *aréts.* După analogia lui *lăudáre — lăudám* etc. s-a format apoi imperfectul *avĕám,* perf. *avúi*, partic. *avút, avînd.*

O comparaţie cu limbile celelalte romanice ne dă bănuiala că auxiliarul *aš, aĭ, ar, am, atsĭ, ar,* a cărui origină a dat atît de mult de lucru gramaticilor, fără ca să devină clară cu toate acestea (D i e z, *Gramm.*,[v] 598): *aš* = ngr.ἄς; M i k l o s i c h, *Beitr.*, *Lautgr.*, 37: *aš = habessim;* C i h., *Dict.* se declară pentru întîia etimologie; H a s d e u, *Etymolog.*, pentru a doua) trebuie să fi derivînd din imperfectul verbului *voĭŭ.* În adevăr, în it. span. port. prov. fr. pentru futurul indic. serveşte ca auxiliar *habeo,* it. *canterò*, span. *cantaré*, port. *cantarei*, prov. *chantarai*, fr. *chanterai — cantare habeo*, iar pentru prezentul condiţional *habebam*, it. *canteria*, span. *cantaria*, port. *cantaria*, prov. *chantaria*, fr. *chanterais — cantare habebam;* — în rom. pentru futur serveşte ca auxiliar *volo, voĭŭ cîntá*, iar pentru condiţional *aš, aĭ, ar, am, atsĭ, ar,* care trebuie să fie = *volebam.* Cu atît mai mult această concluzie se impune, cu cît în v. r. alături cu *aš cîntá* mai există o formă *vrea cînta (Introd.* 106, tot aşa *Olimp.*, 95), ca şi cum limba ar fi voit să repete vechea procedare. Cu toate acestea nu se poate pricepe cum prin alunecarea sunetului ar fi putut ieşi din *volebam, aš, ai, ar...* O formă oarecare a lui *vole* se ascunde însă cu siguranţă în enigmaticul auxiliar şi fenomene ca *dắŏar, încăpéŏar* (pag. 34), comparate cu altele, ca *încinắŭa*, *fíŭa*, unde *ŭ* este sigur = *v*, ne arată lămurit că *aš, aĭ, ar...* au trecut prin stările **ŭas, *ŭaĭ, *ŭar..., *vaş, *vaĭ, *var...*, prin transformări de alunecarea sunetului suferite în starea de enclisis. Noi propunem următoarele./

70 *aš, aĭ, ar, am, atsĭ, ar* este ieşit din prezentul conjunctivului de la *volo: volam* (P l a u t, L u c i l i u şi inscripţ. la G e o r g., *Lex.*), **volas, *vola (volit*, inscripţ. *ibid.*), **volamus, *volatis, *volant*, care a trecut, pentru a ajunge la forma română, prin stările **vŏaš, *vŏaĭ, *vŏar, *vŏam, *vŏatsĭ, *vŏar, — *vaš, *vaĭ, *var, *vam, *vatsĭ, *var.* Diftongarea a avut loc întîi numai la persoanele accentuate pe radical, *volam, volas, volat, volant* şi s-a întins asupra

lui *volamus, volatis*, prin analogie, iar pentru prefacerea diftongului *ŏa* în *a* cf. *afáră — *afoară, foras, coráslă — *coroaslă, colostra, dáo*, D. — *doao, duo, náo* K. — *noao, novem, náo* K. — *noao, nova, ráo*, K., D. — *roao, ros*. Cum că la baza lui *ar* nu este cumva *volit* o probează v. r. *ară (Vor.*, apoi G a s t e r, *Chr.*, CXXVIII.). Formele *áre* de aici sînt influințate de *are — habere*), în vreme ce *velet* a sunat și în v. r. și astăzi *ŏáre, aš* — v. r. *áši* îl presupun = **árši — volam sic*. „Adeseori înaintea verbelor sentiendi și declarandi se pune un demonstrativ, precum *hoc, id, illud, ita, sic*, pentru a atrage bagarea de samă asupra celor următoare, de ex. *sic sentio, non posse animum nostrum esse mortalem*." K u h n e r, *Gramm.*, II, 531, la care se poate adăogi următorul exemplu: *sic velim existimes, te nihil gratius facere posse*, C i c., G e o r g. *Wört.* ad. voc.; 'aș crede că sufletul este nemuritor' ar fi prin urmare = v o l a m s i c *existimare, animum esse immortalem*. Pentru ce nu s-a pus *sic* la toate persoanele, nu este ceva de mirare: numai cînd vorbim despre propria noastră voință, avem obiceiul să o lămurim. Iar pentru *š* = *rš* cf. *mušc — *murșc, morsico*, mr. *pĕášcă — *pearșcă, persica, mušát — *murșat, morsus*? M i k l o s i c h, *Beitr.*, *Cons.*, I, 38.

Acest auxiliar se poate pune și la începutul și la sfîrșitul infinitivului: *aš fáče* și *fáčérĕ-aš*. În istr. prin analogia lui *-rĕ-aš, -rĕ-aĭ* etc., care au fost considerate ca formînd un singur cuvînt, s-a dat naștere formelor *ręs, ręi, rę, ręn, ręts, rę* (H a s d e u, *Etymolog.*, 1947).

După analogia lui *acrésc* (it. *inagrire*, fr. *aigrir*) — *ácru (acer), albésc (albesco) — alb (albus), amărésc (amaresco) — amár (amarus), mutsésc (mutesco) — mut (mutus), apăs (*appenso) — păs (pensum), aprópiŭ (appropiare) — aproápe (prope), asámăn (assimilo) — asémene (assimilis), aurésc (auresco) — áur (aurum), băĭéz (balneo) — baĭe (balneum), îmbúc (îmbuccare*, C.) — *búcă (bucca), búčum (bucinare) — búcium (bucinus), căruntsésc* (it. *incanutire*, span., port. *encanecer*) — *cărúnt (canutus), čerc (circo) — cerc (circus), încéĭŭ* (it. *inchiavare*, span. *enclavijar*, fr. *enclaver*) — *chéĭe (clavis), încúĭŭ (cuneare) — cuĭŭ (cuneus), încégĭ (coagulare) — chĭág (coagulum), încíng* (it. *cinghiare*, span. *cinchar*, port. *cilhar*, prov. *cinglar, cenglar, chinglar* etc.) — *chíngă (cingulum), încrúnt (cruentare) — crúnt (cruentus), cunún (coronare) — cunúnă (corona), dăunéz (damnare) — dáună (damnum), îndés (densare) — des (densus), dešărt (deserto*, C.) — *deșărt (desertum), domnésc (dominari) — domn (dominus), domestičésc (domesticare*, C.) — *doméstic (domesticus), îndulčésc (indulcare) — dúlce (dulcis), înfăš (fasciare) — fașă (fascia), înflorésc (floresco) — flŏáre (flos), înfrînéz (înfrînare) — frîŭ (frenum), înfrúnt (infrontare*, C.) — *frúnte (frons), înfrunzésc (frondesco) — frúnză (frons), fúlgĕră (fulgurat) — fúlger (fulgur), afúm — (affumare*, C.) — *fum (fumus) afúnd (affundare* C.) — *fund (fundus), furníc (formicare) — furnícă (formica), îngéts (glaciare) — gheáță (glacies), înfúriŭ (furiare) — fúrie (furia), îngrăš (crassare) — gras (crassus), îngróš (ingrossare*, C.) — *gros (grosus), gust (gustare) — gust (gustus), ĭernéz (hibernare) — ĭárnă (hiberna), înnálts (inaltare* C.) — *înált (altus), încetéz (quietare) — încét (quietus), întreğésc (integrare) — întrég (integer), înžúg, dezžúg (jugare) — jug (jugum), lăcrăméz (lacrimare) — lácrămă (lacrima), lărğésc (largiri) — larg (largus), limpezésc (limpidare) — limpede (limpidus), lupt (luctor) — lúptă (lucta), mutsésc (mutesco) — mut (mutus), negrésc (nigresco) — négru (niger) netezésc (nitidare) — neted (nitidus), înnód (înnodare) — nod (nodus), înnoésc (innovare) — noŭ (novus), înnouréz (innubilo) — nóur (nubilum)*,

71

númăr (numerare) — númăr (numerus), orbésc (orbare) — orb (orbus), óŭ (span. *huevar*, port. *ovar*, prov. *ouva, ova*) — *oŭ (ovum), împănéz (pennor) — pánă (penna), păšésc (passare* C.) — *pas (passus), pĭéptеn (pectinare) — pĭéptene (pecten), rărésc (raresco) — rar (rarus), rotésc (rotare) — rŏátă (rota), sîngeréz (sanguinare) — sînge (sanguis), săpunéz* (it. *insaponare*, span. *jabonar*, port. *ensaboar*, fr. *savonner*) — *săpún (sapo), săréz (salio) — sáre (sal), scînteĭéz (scintilare) — scîntéĭe (scintilla), scurtéz (curtare) — scurt (curtus), însémn (insignare) — semn (signum), asígur (assecurare* C.) — *sígur (securus), sălbătăčésc* (it. *insalvaticare*) — *sălbátec (silvaticus), sorésc* (it. *assolare*, span. *asolear*, v. prov. *solelhar* etc.) — *sŏáre (sol), însotsésc (sociare) — sots (socius), suptsiéz (subtilio) — supțíre (subtilis), asúd (sudare) — sudŏáre (sudor), suspín (suspirare) — suspín (suspirium), întîrziŭ (intardare) — tîrziŭ (tardivus), tušésc (tussio) — tusă (tussis), umbrésc (umbrare) — úmbră (umbra), umezésc (humido) — úmed (humidus), unésc (unio) — un (unus), văduvésc (viduáre) — văduv (viduus), învecésc* (it. *invecchiare*, span. *envejecer*, port. *envelhecer* etc.) — *vechiŭ (vetulus), înveninéz (venenare) — venin (venenum)*, — la care sufixele *-ésc* și *-éz* sînt adeseori prin analogie întroduse la prezentul indicativului, conjunctivului și
72 imperativului/(după *albésc, mutsésc, aurésc, înflorésc, înfrunzésc, mutsésc, negrésc, rărésc* au căpătat *-ésc*: *amărésc, căruntsésc, domnésc* etc. și după verbe ca *botéz, baptizo*, au căpătat *-éz*: *băĭéz, dăunéz, înfrînéz* etc.), și care au fost considerate ca derivate unele din altele, — s-au născut *adeverésc — adevăr, adîncésc — adînc, aĭurésc — aiurea, îndóĭŭ* și *îndoĭésc — în două, amîn — mîne (*a mîne), asuprésc — asupra, surzésc — surd, bešíc — beșică, bočésc — voace* (ori = *vocare?*), *botsésc — bots, brînčésc — brîncă, car — car, căčiulésc — căciulă, cîrtésc — carte, cotésc — cot, codésc — coadă, coĭésc — coiŭ, corăslésc — coraslă, crestéz — creastă, cruzésc — crud, cumpănésc — cumpănă, cúrăts — curat, datorésc — dator, doğésc — doagă, dorésc — dor, îndosésc — în dos, deštépt — deștept (dispectus), ferésc (*afăresc) — afară, fetésc — fată, foĭésc — foaie, frăgezésc — fraged, împărătésc — împărat, înnaintéz — înainte, înnapoĭéz — înapoi, însušésc — însuș, lînčezésc — lînced, lătsésc — lat, înlăturéz — în lături, ušuréz — ușor, lunğésc — lung, mîniŭ — mînie, mărğinésc — margine minunéz — minune, muréz — moare, multsămésc — mulți ani, nimičésc — nimic, numésc — nume, oštésc — oști, preotsésc — preot, răčésc — răce, rostésc — rost, rošésc — roș, rušinéz — rușine, sărbezésc — sarbed, însărčin — sarcină, îndestuléz — îndestul, scortsošéz — scorțos, scutésc — scut?, spuzésc — spuză, stingirésc — stingheriŭ, ščiopéz — șchiop, tîmpésc — tîmp, turtésc — turtă, întreĭésc — în trei, împătrésc — în patru, tsărmurésc — țărmure, uneltésc — unealtă, văréz — vară, vinetsésc — vînăt, vorbésc — vorbă, zărésc — zare.* De la cuvinte ca *căčiulésc, corăslésc* s-a luat sufixul *-lésc* pentru *hăulésc* — onomatop. *hau*, iar de la altele ca *păšésc, tušésc* s-a luat suf. *-šésc* pentru *ceršésc — cer, răgušésc — ravus, molešésc — moale.*

Prin derivarea imediată din cuvinte onomatopoeice ca *bălălău — bălălăĭésc, behehé — behăĭésc, bîz* (cu *z* sonant, două silabe) — *bîzîĭésc, cîr* (cu *r* sonant, două silabe) — *cîrîĭésc, covîtsă — covitsăĭésc, *číha — čihăĭésc, číha — cihăĭésc, clĕáfa — clefăĭésc, fos* (cu *s* sonant, două silabe) — *fosăĭésc, hor* (cu *r* sonant, două silabe) — *horăĭésc, gaga* sau *gîgî — gîgîĭésc, gîlgîl — gîlgîĭésc, gĭor* (cu *r* son., două silabe) — *gĭorăĭésc, hîr* (cu *r* sonant, două silabe) — *hîrîĭésc, hu — huĭésc, huĭdĭó — huĭduĭésc, mĭorlắŭ — miorlăĭésc, mólfa — molfăĭésc, pălălăĭe — pălălăĭésc, plĭósca — plĭoscăĭésc, pîlpîl — pîlpîĭésc, pîr* (cu *r* son., două silabe) — *pîrîĭésc, róntsa — rontsăĭésc, scelălău — scelălăĭésc, sfor* (cu *r* sonant, două silabe) — *sforăĭésc, trópa — tropăĭésc, tsîr* (cu *r* sonant,

două silabe) — *tsîrîiésc, tsîtsî — tsîtsîiesc, tsîŭ — tsîuĭésc, vîž* (cu *z* sonant, două silabe) — *vîžîiésc, zbîrn* (cu *n* sonant, două silabe) — *zbîrnîiésc* s-au/ 73 dezvoltat sufixele derivate *-ă* și *-i* prin mijlocirea cărora s-au derivat din onomatopoeice: *blehăĭésc — bleah, bombăĭésc — bomb, boncăĭésc — bonc, cobîltsîiésc — cobîlts, hămăĭésc — ham, hîrcîiésc — hîrc, măcăĭésc — mac, mormăĭésc — mor, scîrtsîiésc — scîrts, zornăĭésc — zorn,* apoi *sîcîiésc — sîc* (turcesc), și s-au primit verbele străine *lehăĭésc* — v. sl. *liho* „abundanter, superflue", dial. *nădăĭésc* — v. sl. *nadęiati* „separare, confidere", *pipăĭésc* — v. sl. *pipati, horhăĭésc* — ung. *horholni,* — iar de la un verb ca *gîgîiésc* s-a luat suf. *-gîiésc* pentru *fožgăĭésc* din onomatop. *foš.*

După analogia lui *fúmeg (fumigare), férec* (it. *inferricare,* fr. *enferger*), *încárc* (it. *caricare,* fr. *charger*), *žúdec (judicare),* considerate ca derivate prin *-ec* din *car, fum, fier, žude,* au rezultat *adúrmec — urmă, descálec, încálec — cal, descúrc, încúrc — curĕá, spúmeg — spumă.*

Un cuvînt ca *vîntur* (it. *ventolare*) — *vînt,* ajutat de cuvinte cu sufixul *-ulare,* precum *scútur — excutulare, spînzur* (it. *spenzolare,* port. *pendurar*), *trémur (tremulare* C.), *túrbur* (derivat imediat de la *turbula,* care nu mai există în limbă?), *ústur (ustulo),* a provocat formații analogice ca *desfășur, înfășur — fașă, pícur* — onomatop. *pic,* a înlocuit forma mai veche în *désprésur, împrésur — sar (salio)* și a dat forma primitoare pentru un cuvînt străin ca *mătur* — v. sl. *metõ,* „verro".

A doua conjugare latină (tema *-ē*) îș mai păstrase pentru perfect și participiu numai la puține verbe sunetul caracteristic: *aboleo, deleo, fleo, inoleo, neo, pleo.* Formele proprii acestei conjugări au fost înădușite la celelalte verbe, pentru aceleaș timpuri, de formele conjugării a treia: *augeo, misceo, ardeo, ferveo, jaceo, placeo, respondeo, rideo, sorbeo, sedeo, tergeo, taceo, torqueo, tondeo, teneo, video.* Această a doua conjugare prin urmare a trebuit să fie mai slab întipărită în minte decît celelalte trei, pentru că pe de o parte mai puține verbe îi aparțin, iar pe de alta pentru că la aceste verbe chiar formele celorlalte conjugări căutau să pătrundă. Astfel se explică pentru ce multe verbe de a doua conjugare au trecut în rom. la alte conjugări: *adăugáre* și *adăugíre — adaugere, árdere — ardere, ašăzáre — assidere, fiérbere — fervere* (arh. *fervo, fervit,* G e o r g., *Lex.*), *múlgere — mulgere, mišcáre* (deja în lat. *miscunt, miscam* etc., *ibid.*), *răspúndere — respondere* (deja în lat. *respondis, respondite, ibid.*), *rídere — ridere* (deja în lat. *rido, ridunt, ridĕre, ibid.*), *sorbíre — sorbere* (deja în lat. *sorbo, sorbis, sorbit,/sorbitis,* 74 *sorbamus, sorbere, ibid.*), *stérgere — extergere* (deja în lat. *extergo, extergunt, extergatur, exterganiur, ibid.*), *témere — timere, tŏárčere — torquere, túndere — tondere* (deja în lat. *tondo, tondunt, tundunt, tondent, ibid.*).

Formele de prezent, unde se întrodusese un *-ĭ-*, au apropiat verbe ca *morior, patior, rapio* de a patra conjugare și au provocat trecerea completă a lor în această din urmă: *muríre, pătsíre, răpíre, petsíre — petere* s-a schimbat supt influința perfectului și a participiilor.

Bére — bibere, láre — lavere au ajuns la starea aceasta numai prin alunecarea sunetului.

Forme ca *potes, potest, potestis, potui* au apropiat acest verb de a doua conjugare, după care se conjugă azi în rom. (deja în lat. *potesse, potesset, potebat*).

Dar analogia nu poate explica îndestulător niște schimbări ca *bočíre — vocare* (deja în lat. *vocītus, ibid.*), *lučíre — lucere, muĭáre — mollire, surpáre — subripere, scuĭpáre — conspuere, dărmáre — dirimere, suferíre — sufferre.*

La timpurile moștenite din latinește, prez. imperf. perf. indicativului, prez. pluscaperf. conjunctivului (acest din urmă prefăcut, prin alunecarea înțălesului, în timp de indicativ), prez. imperativului s-au făcut schimbări de analogie prin influința pe care conjugările ori numerele ori persoanele au avut-o unele asupra altora.

Prez. indic.	*láud*	— *laudo*	*tac*	— **taco*
	láudzi	— **laudis*	*tač*	— *taces*
	láudă	— *laudat*	*tăče*	— *tacet*
	lăudắm	— *laudamus*	*tăčém*	— *tacemus*
	lăudátsi	— *laudatis*	*tăčétsĭ*	— *tacetis*
	láudă	— *laudant*	*tac*	— **tacunt*
	zic	— *dico*	*aúd*	— **audo*
	zič	— *dicis*	*aúzĭ*	— *audis*
	zíče	— *dicit*	*aúde*	— *audit*
	zíčem	— *dicimus*	*auzím*	— *audimus*
	zíčetsĭ	— *dicitis*	*auzítsĭ*	— *auditis*
	zic	— *dicunt*	*aúd*	— **audunt*

Formele mai dese au schimbat prin analogie pe cele mai rari. Pers. 1. sing. I-a și a III-a conj. *-o* a schimbat pe *-eo* și *-io* de la a II-a și a IV-a conj. *(acóper — cooperio, adáug — adaugeo, ard — ardeo, aúd — audio, dorm — dormio, fĭerb — ferveo, ĭes — exeo, ȋmplu — impleo, torc — torqueo, mîn — maneo, mor — morior, mulg — mulgeo, pĭer — pereo, plac — placeo, răspúnd — respondeo, rîd — rideo, sar — salio, sîmt — sentio, sorb — sorbeo, šăd — sedeo,* 75 *šterg — extergeo, tac — taceo/, tem — timeo, torc — torqueo, tund — tondeo, tsin — teneo, văd — video, vin — venio, zac — jaceo.* Însă dial. *aúz, mîĭŭ, pĭeĭŭ, saĭŭ, sîmts, tsiĭŭ, viĭŭ* — apoi *mišc — misceo* [unde *-šc* = *-sceo*], *asắz — assideo, moĭŭ — mollio, urzésc — ordior,* ba chiar *voĭŭ — *volio).* Apoi influința s-a întins și asupra lui *-io* de la a III-a conj. *(fac — facio, înčép — incipio, pričép — percipio, răpésc — rapio, scot — excutio, surp — subripio, tréc — traicio,* — însă *pătsésc — patior,* ba chiar dial. *puĭŭ — *ponio, spuĭŭ — *exponio).* Pers. 2 sing. a II-a, a III-a, a IV-a conj. *-ĭ* a schimbat pe **-ă* de la I-a conj. — Pers. a 3-a plur. a III-a, a IV-a conj. *-unt* a schimbat pers. a 3-a plur. a II-a conj. *-ent.* — Aceeaș formă mai deasă *-unt,* ajutată de pers. 1 sing., a provocat dispărerea lui *-i-* de la a 3-a pers. plur. la verbe ca *aúd — audiunt, fac — faciunt* etc.

Imperf.	*lăudám*	— *laudabamus*	*tăčám*	— *tacebamus*
	lăudáĭ	— *laudabas*	*tăčáĭ*	— *tacebas*
	lăudá	— *laudabat*	*tăčá*	— *tacebat*
	lăudám	— *laudabamus*	*tăčám*	— *tacebamus*
	lăudátsĭ	— *laudabatis*	*tăčátsĭ*	— *tacebatis*
	lăudáŭ	— *laudabant*	*tăčáŭ*	— *tacebant*
	zičám	— *dicebamus*	*auzĕám*	— *audiebamus*
	zičáĭ	— *dicebas*	*auzĕáĭ*	— *audiebas*
	zičá	— *dicebat*	*auzĕá*	— *audiebat*
	zičám	— *dicebamus*	*auzĕám*	— *audiebamus*
	zičátsĭ	— *dicebatis*	*auzĕátsĭ*	— *audiebatis*
	zičáŭ	— *dicebant*	*auzĕáŭ*	— *audiebant.*

Pers. 2 sing. *-ĭ* s-a născut prin analogia aceleiaș persoane de la celelalte timpuri, prez. *auzĭ,* perf. *auziși,* — de unde *auzĕáĭ* în loc de un **auzĕáŭă,* cum ar fi sunat probabil această formă prin alunecarea sunetului. Tot astfel prin analogia lui *-u* de la 3 pers. plur. a prezentului, *aúd — audiunt,* s-a născut *-u* la a 3-a pers. plur. a imperfectului, *auzĕáŭ — audiebant.*

Perf. Mai întîi dintre formele perfectului latine *(-vi [-ui], -si, -i)* cele mai uzitate *(-vi [-ui], -si)* au înăduşit cu totul pe cea mai puţin uzitată *(-i): aleséĭ — elegi, aprinséĭ — apprendi, culeséĭ — collegi, prinséĭ — prendi, ascunséĭ — abscondi, atinséĭ — attigi, băúĭ — bibi, căzúĭ — cecidi, cusúĭ — consui, crezúĭ — credidi, curséĭ — cucurri, dădúĭ — dedi, făcúĭ — feci, începúi — începi, frînséĭ — fregi, lăúĭ — lavi, pătrunséĭ — pertudi, perdúĭ — perdidi, pričepúĭ — percepi, răspunséĭ — respondi, rupséĭ — rupi, tunséĭ — totondi, učiséĭ — occidi.* Numai *fúĭ — fui;* în v.r. *ded, féči, víne (vení),* vezi *Intr.*, 105; apoi mr. *fétse* D., *dédu, vin, fétsu Olimp, det Meglen.* Şi tot aşa a dispărut *-evi: împlúĭ — implevi.* Apoi la una şi aceeaş conjugare terminaţiile mai rari s-au schimbat după analogia celor mai dese. Exemplele sînt date după conjugările/române. I: *crăpắĭ — crepui, frecắĭ — fricui, pisắĭ — pinsi* şi *pinsui, plecắĭ — plicui, tunắĭ — tonui.* III: *apuséi — apposui, čerúĭ — quaesivi, černúĭ — crevi, crescúĭ — crevi, cunoscúĭ — cognovi, fĭerséi — ferbui, puséĭ — posui, spuséĭ — exposui.* IV: *acoperíĭ — cooperui, adăuğíĭ — adauxi, lučíĭ — luxi, răpíĭ — rapui, săríĭ — salui, simtsíĭ — sensi, sorbíĭ — sorbui, urîĭ — horrui.* Cu toate acestea *štiúĭ — scivi.* 76

-ăĭ (-avi)		*-uĭ (-ui)*	
lăudắĭ	*— laudavi*	*tăcúĭ*	*— tacui*
lăudắšĭ	*— laudavisti*	*tăcúšĭ*	*— tacuisti*
lăudắ	*— laudavit*	*tăcú*	*— tacuit*
lăudárăm	*— laudavimus*	*tăcúrăm*	*— tacuimus*
lăudárătsĭ	*— laudavistis*	*tăcúrătsĭ*	*— tacuistis*
lăudáră	*— laudaverunt*	*tăcúră*	*— tacuerunt*
-seĭ (-si)		*-iĭ (-ivi)*	
ziséĭ	*— dixi*	*auzíĭ*	*— audivi*
ziséšĭ	*— dixisti*	*auzíšĭ*	*— audivisti*
zíse	*— dixit*	*auzí*	*— audivit*
zíserăm	*— diximus*	*auzírăm*	*— audivimus*
zíserătsĭ	*— dixistis*	*auzírătsĭ*	*— audivistis*
zíseră	*— dixerunt*	*auzíră*	*— audiverunt*

La pers. 1. sing. s-a întrodus de la pers. 1 sing. ale altor timpuri un *-ŭ*, astfel că formele respective sună (nu numai dialectal) şi *lăudắĭŭ, tăcúĭŭ, auzíĭŭ, ziséĭŭ.* Aceeaş 1-a pers. sing. şi a 2-a pers. sing. I-a conj. sunau în v. r. *-áĭ (-áĭŭ), -ášĭ,* astfel că *-ắ-* este produs prin analogia pers. a 3-a — pers. 1 şi a 2-a plur. sunau în v. r. *lăudắm, lăudát; tăcúm, tăcút; auzím, auzít; zísem, zíset,* care sînt reflexele directe prin alunecarea sunetului ale prototipelor latine. Terminaţiile de astăzi sînt producte de analogie supt înfluinţa pers. a 3-a plur., iar formele vechi se mai păstrează încă dialectal, precum în mr. şi pe alocurea în dr. — pers. 1 sing. *-séĭ* avea în v. r. (şi azi în mr.) forma *-šĭ (-šĭŭ),* reflex direct prin alunecarea sunetului al formei corespunzătoare latine. Forma de azi a rezultat prin analogia lui *-ắĭ, -íĭ, -úĭ.* — În sfîrşit, accentul în *tăcúĭ, tăcúšĭ, tăcú, ziséĭ, ziséšĭ,* este provenit prin analogia lui *lăudắĭ, lăudắšĭ, lăudắ, auzíĭ, auzíšĭ, auzí.*

Pl. perf.				
	lăudásem	*— laudavissemus*	*tăcúsem*	*— tacuissemus*
	lăudásešĭ	*— laudavisses*	*tăcúsešĭ*	*— tacuisses*
	lăudáse	*— laudavisset*	*tăcúse*	*— tacuisset*
	lăudásem	*— laudavissemus*	*tăcúsem*	*— tacuissemus*
	lăudásetsĭ	*— laudavissetis*	*tăcúsetsĭ*	*— tacuissetis*
	lăudáse	*— laudavissent*	*tăcúse*	*— tacuissent*
	auzísem	*— audivissemus*	*zisésem*	*— dixissemus*

77

auzíseşĭ	— *audivisses*	*ziséseşĭ*	— *dixisses*
auzíse	— *audivisset*	*zisése*	— *dixisset*/
auzísem	— *audivissemus*	*zisésem*	— *dixissemus*
auzísetsĭ	— *audivissetis*	*zisésetsĭ*	— *dixissetis*
auzíse	— *audivissent*	*zisése*	— *dixissent.*

Pers. a 2-a sing. a căpătat pe al său *-ĭ* prin analogia pers. a 2-a sing. de la celelalte timpuri *(aúzĭ, auzíşĭ* etc.)—pers. 1 şi a 2-a plur. sună dial. şi *lăudáserăm, lăudáserătsĭ, tăcúserăm, tăcúserătsĭ, auzíserăm, auzíserătsĭ, ziséserăm, ziséserătsĭ,* prin analogia formelor corespunzătoare ale perfectului. — Accentul n-are trebuinţă să fie derivat din forme arhaice latine, unde el ar fi stat cu o silabă mai sus: **laudávissemus, *laudávisses, *laudávisset, *laudávissetis, laudávissent* etc., el a putut foarte bine rezulta prin analogia celorlalte timpuri, unde accentul stă pe vocala radicalului, ori chiar prin analogia unora din persoanele acestui timp însuş *(lăudáseşĭ — laudavísses, lăudáse — laudavísset, laudavíssent; tăcúseşĭ — tacuísses, tăcúse — tacuísset, tacuíssent; auzíseşĭ — audivisses, auzíse — audivísset, audivíssent; ziséseşĭ — dixísses, zisése — dixísset, dixíssent).*

Prez. conjunctiv				
	láud — *laudo*		*tac* — **taco*	
	láuzĭ — **laudis*		*tač* — *taces*	
	láude — *laudet*		*tácă* — **tacat*	
	lăudăm — *laudamus*		*tăčém* — *tacemus*	
	lăudátsĭ — *laudatis*		*tăčétsĭ* — *tacetis*	
	láude — *laudent*		*tácă* — **tacant*	
	zic — *dico*		*aúd* — **audo*	
	zič — *dicis*		*aúzĭ* — *audis*	
	zícă — *dicat*		*aúdă* — **audat*	
	zíčem — *dicimus*		*auzím* — *audimus*	
	zíčetsĭ — *dicitis*		*auzítsĭ* — *auditis*	
	zícă — *dicant*		*aúdă* — **audant*	

La pers. 1 şi a 2-a sing. şi plur. s-au întrodus formele de indicativ. Forme proprii ale conjunctivului au rămas prin urmare numai pers. a 3-a sing. şi plur. Pentru dispărerea lui *-i-* şi *-e-* din forme ca *tácă, aúdă* sînt aceleaş lucruri de observat ca şi la prez. indicat., şi de aceea nu ne mai repetăm zadarnic.

Imperat.		
	láudă — *lauda*	*tač* — *tace*
	lăudátsĭ — *laudatis*	*tăčétsĭ* — *tacetis*
	zi — *dic*	*aúzĭ* — *audi*
	zíčetsĭ — *dicitis*	*auzítsĭ* — *auditis*

La plur. s-au întrodus formele corespunzătoare ale indicativului.
Partic. prez. *lăudînd — laudando, — tăcînd — *tacando*
*zicînd — *dicando, — auzînd — audiendo*

Forma conjugării I s-a întrodus la a II-a şi a III-a conjugare/

78

Partic. trec. La conj. I (exemplele după conjugările române) s-a întrodus excluziv forma *-át (-atus), aşăzát — assessus, crăpát — crepitus, dărmát — diremptus, muĭát — mollitus, mişcát — mixtus, surpát — surreptus, tunát — tonitus.* La a II-a conj. *-út (-utus), băút — bibitus, împlút — impletus, plăcút — placitus, şăzút — sessus, tăcút — tacitus, tsinút — tentus, văzút — visus, zăcút, — *jacitus* (cf. *jaciturus*); însă *mas — mansus.* La a IV-a conj. *-ít (-itus), adăuğít — adauctus, acoperít — coopertus, bočít — vocatus, pătsít — passus, murít — mortuus, urzít — orsus, răpít — raptus, sărít — saltus, simtsít — sensus*

venít — ventus; cu toate acestea *știút — scitus.* La conj. a III-a *-t (-tus)* a fost înlocuit (pînă la slabe resturi) prin *-s (-sus)* și *-út: ažúns — adjunctus, alés — electus, culés, — collectus, întsălés — intellectus, apús — appositus, dres — directus, atíns — attactus, crezút — creditus, cunoscút — cognotus, făcút — factus, începút — inceptus, dus — ductus, ğemút — gemitus, împíns — impactus, împúns — impunctus, întíns — intinctus, lins — linctus, tors — tortus, perdút — perditus, născút — natus, păscút — pastus, plîns — planctus, zis — dictus, pričepút — perceptus, pus — positus, spus — expositus, scris — scriptus, strîns — strictus, tras — tractus, trecút — trajectus, tsăsút — textus, uns— unctus;* însă *copt — coctus, fiert, fript — frictus, frînt — fractus, rupt — ruptus, supt — suctus,* ba chiar *înfípt — infixus, spart — sparsus,* în v. r. *fapt* (azi *făcut*), *tort* (azi *tors*). Aceste două forme *-ut* și *-s*, alături cu resturile lui *-t*, au stăpînit apoi excluziv la a III-a conjugare: *așternút — stratus, čerút — quaestius, crescút — cretus.*

Pronume. *-ne* interogativ latinesc, care dintru-ntîi pe lîngă vorbe care ele înseș arată întrebarea nu se întrebuința, începuse a se întrebuința de la un timp și pe lîngă acestea: Catull., 8, 15, *quaene te manet vita?*, Hor., *S.*, 2, 3, 295, *quone malo mentem concussa?* etc. Kühner, *Gramm.*, II, 1005. De aici a eșit *číne = quisne.* Prin analogie s-a lățit apoi, în sînul însuș al limbii latine populare, întrebuințarea acestui *-ne* la pronumele relative: Pl., *Epid.*, 5, 2, 54: *quemne hodie per urbem uterque sumus defessi quaerere? = pe care l-am căutat azi amîndoi, de-am ostenit, prin tîrg?* Pl., *Mil.*, 13 *quemne ego servavi in campis gorgonidoniis?* etc. *ibid.* 1004; apoi în întrebările dezaprobatoare, Pl., *Mil.*, 963, *egone ut ad te ab libertina esse auderem internuntius, qui ingenuis satis responsare nequeas, quae cupiunt tui?*, *ibid.*, 1008; în sfîrșit, chiar acolo unde nu mai este întrebare, în exclamări, *ten asumbolum venire, unctum atque lautum a balneis, otiosum ab animo!* Ter., *Phorm.*, 339; *men obesse, illos prodesse, me obstare, illos obsequi!* Enn.; *tene/potissimum tibi partes istas depoposcisse*, Cic., *R. Am.*, 34, 95; *mene incepto desistere victam nec posse Italia Teucrorum avertere regem!* Verg., *Aen.*, I, 37; *mene iliacis occumbere campis non potuisse!* Verg., *Aen.*, I, 97, *ibid.*, II, 532. Și în toate părțile, dacă este un pronume, *-ne* se lipește numaidecît de dînsul. Aici trebuie căutată originea lui *míne, tíne, síne* românești, care se întîlnesc și în alte limbi romanice, precum în neapol. *mene, tene, sene* W. Meyer-Lübke, *Ital. Gramm.*, 172, și formele care se mai găsesc citate în acest loc, precum *purcene — perchè, none — no, sini — sei, ene — e, dine — di, mone — mo, tune — tu* au aceeaș origine (deja în lat. *tun, tutin,* Georg., *Lex.*). — Prin analogia lui *hujus, huic, cujus, cui* (rom. *cuĭ*) s-au dezvoltat în vorbirea populară latină formele **illujus, illui, *istujus, *istui,* de unde formele românești — și în general romanice — *luĭ, ístuĭ,* după analogia cărora s-au format mai departe *áltuĭ, cutăruĭ, căruĭ, nimărúĭ, únuĭ* etc. Supt influința apoi a lui *illui, *istui* popularul *illae = illi* și *istae = isti* (pentru toate Georg., *Lex.*), au devenit **illaei, *istaei,* de unde românéștile — și, în general romanicele — *ieĭ, ísteĭ,* după analogia cărora s-au format apoi *álteĭ, cutăreĭ, căreĭ, úneĭ.* — Prin analogia lui *illorum, istorum* = rom. *lor, ístor* au rezultat *áltor, cutăror, căror, únor, múltor.* Iar la strămutarea accentului în toate aceste forme, *ístuĭ — *istúĭ, *áltuĭ — *altúĭ, cutăruĭ — *cutărúĭ, căruĭ — *cărúĭ, únuĭ — *unúĭ, ístor — *istór, cutăror — *cutărór, căror — *cărór, únor — *unór, múltor — *multór* au contribuit formele mai întrebuințate (subiect și tot felul de complimente circumstanțiale) *ista, áltul, cutáre,*

79

cáre, únii, múltsi etc. Însă *nimărúi*, din cauză poate că asămănarea scheletului, față de *nímeni* este mai mică.

Forme. Conjuncția *să*, care prin alunecarea înțălesului (pag. 49) a devenit forma tuturor propozițiilor subordinate unde se întrebuințează conjunctivul, s-a întrodus prin analogie și la conjunctivul din propozițiile principale: *să vii — venias.*

Între sunete, în afară de scheletul cuvîntului, și între înțălesuri se stabilesc mai multe legături de asămănare, care fac că atunci cînd ne vin unele în minte, ne vin și celelalte. a) Se întîmplă că anumite sunete servesc de obicei pentru exprimarea unor anumite înțălesuri. Dacă s-ar întîmpla de piidă ca lucrurile moi și netede să fie exprimate prin sunetele *e, i, l, n*, n-am pute să ne gîndim la un lucru moale și neted (chiar cînd scheletul cuvîntului res-

80 pectiv ar cuprinde alte sunete), fără ca *e, i, l, n* să ni se/prezinte în minte. Și dacă din contra, lucrurile aspre și tari ar fi de obicei exprimate prin *o, u, g, r*, n-am pute să ne gîndim la un lucru aspru și tare (chiar cînd scheletul cuvîntului ar cuprinde alte sunete) fără să ne aducem aminte în acelaș timp de *o, u, g, r*. Se naște de aici un fel de legătură necesară între cutare sunet și cutare înțăles, și, de pildă — fără ca să avem pretenția de a fi despoiat dicționarul român din acest punct de videre — între sunetele din cuvîntul *lin* și între înțălesul acestui cuvînt avem iluzia unei legături necesare, astfel că sunetele *l, i, n* pare că prin ele înseș ar exprima ideea respectivă, iar între sunetele din cuvîntul *áspru* și înțălesul acestui cuvînt se stabilește o așa de strînsă legătură, că nu ne-am pute pare că închipui prin *s, p, r* decît ceva aspru. b) Între sunet și înțăles se poate stabili o asămănare din punctul acela de vidare că lucrul este în mod natural el însuș producător de acel sunet. Între sunetele *vîž* de ex. și între vîjîitul vîntului există asămănarea aceea că *vîžîitul* cuprinde el însuș — cel puțin așa simte urechea românului — sunetele respective. c) Sunetele pot produce aceleaș simțiri ca și lucrurile. *i*, de ex., poate produce aceeaș simțire ca și un lucru mic, *o*, din contra, aceeaș simțire ca și un lucru gros, *u* ca unul mare etc. „Un băiat numea un scaun obișnuit *laceil*, un scaun mare *lucul*, un scăunaș de păpușă *licil*. Pe orice lucru rotund îl numea *m:* lunii îi zicea *mem*, unei farfurii mari rotunde *mom* sau *mum*, iar stelelor *mim*. Cînd videa pe tatî-so cu o manta mare îmbrăcat, nu-i zicea *papa*, ci *pupu*". G a b e l e n t z, *Sprachwiss.*, 65. Era o limbă a sa proprie, pe care ș-o croia copilul servindu-se de sunete care produceau în el simțiri analoage cu acele produse de lucrurile înseș.

Rezultă de aici următoarele. Cînd pronunți un cuvînt, îți pot veni în minte totdeodată, pe de o parte sunetele care stau în legătură cu înțălesul acelui cuvînt, iar pe de altă parte înțălesurile care stau în legătură cu scheletul acelui cuvînt. Și acum prin analogie ori se schimbă scheletul cuvîntului ori înțălesul. Vom căuta să dăm cîteva exemple, macar că nu sîntem siguri de exactitatea lor.

Schelet. *búhă — *búă (bubo*, cf. span. *buho*, port. *bufo); bočésc — *vočésc (vocare), bahadîrcă* (prin alunecarea sunetului n-a putut ieși din diferite cuvinte slave ca *bogatîrka, bohatîrka*, pe cari vezi-le în detaliu la C i h a c, *Dict.); bašordînă — *bašcadînă*, după Ș ă i n e a n u, *Sem.; dehóc — dezgîoc; flîušturátic — fluturátic; hots — got?* (*-ts* ar fi prin analogia pluralului produs); *hálandala — álandala* (ἄλλα ἀντὶ ἄλλα); *sfîšiú — *exfasciare*, al. cu *înfăš — infasciare* C.; *súflec — *súplec (supplico)?*/

81 Ințăles. Sufixul *-ăŭ (mîncăŭ, prostălăŭ* etc.), dezvoltat de români din cuvinte unguresti ca *hordó, ülő*, primite imediat supt forma **hordóŭ, *ilóŭ*

(pag. 24) ș-a căpătat înțălesul rău de astăzi din cauza sunetelor; sufixul *-óĭŭ (-oneus, broscóĭ, vulpóĭ* etc.), ș-a căpătat înțălesul de ceva mare și bărbătesc din aceeaș cauză; *bălărie* — v. sl. *bîlĭ* „herba"; *božŏáče* — **bošŏače* — *boș; dihánie* — v. sl. *dîhaniĭe* „spiritus"; *duhŏáre* — v. sl. *duhŭ* „spiritus"; *drob* (cuvintele slavone, care înseamnă „ficat, bucățică, intestine", vezi-le la C i h., *Dict.*); *halésc* — v. sl. *galiti* „exsilire"; *hang* — ung. *hang*, „sunet"; *îndîržít* — v. sl. *drŭzŭ* „audax"; *mîršav* — v. sl. *mrŭșav* „macer". Compară apoi înțălesurile răle pe care tind să le capete cuvinte ca *brînză, cĭor, háĭtă, véšcă (vesica* cu înțălesul „cunnus" însă deja în lat., de ex. J u v e n., I, 1, 39), *vîzdŏágă* [1], apoi nume proprii ca *Margĭŏála, Tarsîtsa, Tasîia, Vasîlca.* Față cu acestea pune înțălesurile mărețe pe care le-au căpătat cuvinte ca *buzdugán* — turc. *bozdagan* „măciucă", *dalb, táinic, pálă* — turc. *pala* „sabie", apoi nume proprii ca *Mirón*, de unde se explică pentru ce s-a făcut atîta vorbă cu Miron C o s t i n, macar că acest cronicar n-are nimic deosebit față cu alți cronicari români, față cu ficioru-so Neculai C o s t i n de ex., ori față cu N e c u l c e a, cărora le-a stricat mult, se vede, că pe unul îl chema Neculai și pe celalalt Ion.

V

δ) CONTAMINAȚIA

25) Cuvintele care vin în acelaș timp în minte nu se influințează unele pe altele numai în sensul acela că vorbirea ocazională a unuia se modifică după uzul celuialalt, după cum aceasta are loc la a n a l o g i e. Se poate întîmpla și aceea că cuvîntul ocazional se produce după ambele modele, astfel că o bucată oarecum ia din unul și o bucată din celalalt: rezultă atunci o formă mixtă, compusă din elemente rupte de la două deosebite cuvinte tip. Pe cînd la analogie pe baza unei slabe reminiscențe a cuvîntului tip *a*, îți formezi vorbirea ocazională după modelul mult mai clar al cuvîntului tip *b*, la contaminație cuvintele tip *a* și *b* sînt totuna de luminoase și pentru o bucată din vorbirea ocazională te servești numai de unul, iar pentru cealaltă bucată numai de celalalt. Fenomenul, de mult observat de gramatici, dar explicat în diferite chipuri, a fost numit c o n t a m i n a ț i e/de P a u l și noi păstrăm această numire. H a s d e u, cu ocazia discuției unui fenomen, pe care el și-l explică prin contaminație, dar care este provenit prin alunecarea sunetului *(Cuv.*, II, 218, 239: *lupcĭ* ar fi = *lupĭ* contaminat cu *lucĭ;* pag. 26*)*, îș închipuiește că a descoperit el cel întîi acest principiu, pe care-l numește *syllexis. Cuv.*, II, 241: „Dacă noi insistăm atîta asupra syllexei, cauza este că acest important fenomen a scăpat până aici cu desăvîrșire din viderea linguiștilor (!)", și făgăduiește, *ibid.*, 219, nota, că „despre acest interesant fenomen" are să vorbească pe larg în a sa E n c i c l o p e d i e l i n g u i s t i c ă, din nefericire până astăzi încă neapărută. Aceste descoperiri le făcea Hasdeu pe la 1879 și deja la 1868 S c h u c h a r d t studiase fenomenul supt numele de *Umprägung*, care cuprindea între altele și „o contopire a două cuvinte", și explicase de pildă pe *aequo sinceraeque animo* ca = *aequo sinceroque animo* + *aequo animo sincereque (Vocal.*, III, 344, 351).

82

[1] În textul originar, *vîzdóágă;* greșeală de tipar.

Cîteodată fenomenul are loc în mod conscient: vorbitorul știe bine că amestecă două vorbe deosebite și o face aceasta înadins pentru diferite motive, mai ales pentru a provoca rîsul: „bine ai venit *nepurčéle — (nepoate + purcele)*, C r e a n g ă, *An.*, 46; „Dumnezău să-l *ĭépure (ierte + iepure)*", *ibid.*, 94; *furluase (furase + luase), ibid.*, 99. De cele mai multe ori însă este inconscient.

Dăm mai întîi cîteva exemple, unde contaminația s-a mărginit la uzul unei singure persoane, ori cel puțin la uzul unui cerc foarte strîmt.

Miron C o s t i n, 486: *Așa scrie hronograful leșesc că și din limbi, apoi și din iscoade ce avea leșii la turci, cum au avut sultan Osman 300,000 de călări = Așa... că și din limbi... la turci, au avut... + Așa scrie hron. leș. și din limbi... cum au avut...* X e n o p o l, *Istor*, I, 27: *Se știe că pe timpul lui, țărmurile Pontului Euxin erau pline de colonii grece, pe care fără îndoială că Herodot le-a vizitat = Se știe... pe care fără îndoială Herodot le-a vizitat + Se știe... pe care nu este îndoială că Herodot le-a vizitat.* 30: *Precum, cînd turnăm apă pe o suprafață plană și lipsită de rîdicături, lichidul se întinde în toate direcțiile și o acopere, astfel și toiurile de popoare nomade, cînd le videm arătate ca ocupînd o parte dintr-un șăs sau podiș, putem spune cu siguranță că întreaga regiune a acelui șăs sau/podiș este țara lor, în sensul adecă că este cutrierată de ele = Precum, cînd turnăm apă... astfel cînd videm toiurile de popoare nomade arătate ca ocupînd o parte dintr-un șăs sau podiș, putem spune cu siguranță* etc. + *Precum cînd turnăm apă... astfel și toiurile de popoare nomade... putem spune cu siguranță că ocupă întreaga regiune a acelui șăs sau podiș, în sensul adecă că o cutrieră.* II, 197: *Așa Ungaria, după stingerea dinastiei arpadiane în 1201 și șase ani de lupte civile, se alege de rege pe Carol Robert din Neapole, și apoi urmează mai departe cu elecțiunea până la căderea ei supt turci = Așa Ungaria... alege de rege... + Așa în Ungaria... se alege rege Carol Robert... și apoi se urmează mai departe etc.* 412: *la moartea lui a fost multă jale și plîngere a tuturor locuitorilor țării, că plîngeau toți ca după un părinte al lor, cunoscînd toți că i-au scăpat de mult bir și apăsare = la moartea lui... cunoscînd toți că s-au scăpat de mult bine și apărare* (cum sună într-adevăr textul lui U r e c h e, 178, pe care-l citează X e n o p o l) + *Ștefan a scăpat țara de... bir și apăsare.* 466: *hula, pe care lumea creștină nu-i dădea crezare = hula, pe care... n-o credea + hula, căreia... nu-i dădea crezare* IV, 233: *întunecatele ale dușmanilor uneltiri = întunecatele uneltiri ale dușmanilor + ale dușmanilor uneltiri.* 304: *Constatăm cu mulțămire că din aceste două versiuni contrazicătoare trebuie mănținută pe acea a cronicarului = ...trebuie mănținută aceea a cronicarului + trebuie să mănținem pe acea a cronicarului.* V, 707: *după ce se vor nimici pe toți ungurii = ... se vor nimici toți ungurii + ... vor nimici pe toți ungurii.* VI, 605: *pe de alta însă ea (Turcia) videa în unire numaidecît avenirea la tronul românilor a unui principe străin, de care aceștia nu vroiau cu nici un preț și cu toate stăruințele Franței, să desfacă chestia unirei și neatîrnarea, care în curînd imitată de Sîrbia (la Bulgaria nici se gîndea pe atunci) ar face pe Poartă să piardă șase milioane de supuși împreună cu vaza și poziția ei din Europa = pe de alta însă ea videa în unire numaidecît avenirea la tronul românilor a unui principe străin, de care turcii nu voiau să audă cu nici un preț, și cu toate stăruințele Franței să desfacă chestia unirii și neatîrnarea, turcii se temeau de aceasta din urmă, care, în curînd imitată de Serbia, ar face pe Poartă să piardă etc. + pe de altă parte însă ea videa în unire numaidecît avenirea la tronul românilor a unui principe străin pe care aceștia îl vroiau cu orice preț, și neatîrnarea, care în curînd imitată de Serbia era să facă pe Poartă să piardă* etc. I s p. 16:

îmi trebuie pe cineva = *îmi trebuie cineva/* + *vreau pe cineva*. Cîteva exemple de uz general: *derídic* = *derétic* (**directico*) + *rîdíc*, *scármîn* = **scámîn* (*squama*) + *scárpin*, C r e a n g ă, *Pov.*, 247, *la împăratul Roș, care zice cică era un om* etc. = *...zice că era...* + *...cică era...*, *ca și cúm* = *quasi* + *quomodo* (cf. *quasi aurum igni, sic benevolentia fidelis periculo aliquo perspici potest*, K ü h n e r, *Gramm.*, II, 964, care idee, după discuția de la acest loc, se poate exprima identic prin *quomodo aurum igni* etc. Negreșit, nu este raportul exprimat prin *ca și cúm* românesc, decît s-a putut schimba înțălesul prin alunecare, cu atît mai mult că *quasi* avea și înțălesul lui *ca și cúm*. *Ca sí* ar fi prin urmare = *quasi*. Prin alunecarea sunetului derivarea a putut ave loc, dar se poate și ca această conjuncție să fie = *quam sic*. Chiar în cazul din urmă însă *ca și cúm* a putut proveni prin contaminație, deoarece în v. r. *ca și* a avut înțălesul de *ca și cúm* (*Vor.*, 160, iar *cum* chiar astăzi are acest înțăles: *aceasta e cum ar fi un blăstăm de la D-zău* = *aceasta e ca și cum ar fi un blăstăm* etc.), *după ce că* = *după cé* + v. r. *după că* C i p., *Gram.*, I, 373. Apoi la întrebuințarea negației. Pe lîngă *fără*: *fără nici o socoteală* = *'fără vreo socoteală'* + *cu nici o socoteală*, și tot astfel în mulțime de limbi altele (Vezi ex. la P a u l, *Princ.*, 139). Mai departe: *nu știe nimeni; pe dușmani nu i-a atăcat, dar nici nu s-a retras; nu videm încă nici un dușman; nici nu atăca nimeni de nicăiri; o fire josnică nu înalță niciodată pe nimeni, nici pe vreun om, nici pe vreo țară;* toate exemplele traduse întocmai din limba greacă M ü l l e r-L a t t m a n n, *Synt.*, 197, cu care o mare, macar că fortuită, asămănare are limba română din acest punct de videre. — Următoarele sînt dialectale. Munții Sucevii, *Șez.*, II, 45: *tîmplîndu-mă să* = *tîmplîndu-mă* + *tîmplîndu-se*. *Meglen*, 77: *fați și pimintu cacum uomu* = *fați... ca uomu* + *fatsi ... cum uomu*. I s p., 4 (muntenizm): *îl rugau să se lese de călătoria aceasta, ca nu care cumva să meargă la peirea capului său* = *ca nu cumva* + *care nu cumva*. În sfîrșit, unei contaminații se datorește probabil origina formei muntenești de la a3-a pers. plur. indic. perf. *au lăudátără* = *au lăudat* + *lăudară*.

VI

ε) CREAREA IMEDIATĂ

26) Cele dintîi cuvinte prin care omul a însemnat lucrurile și raporturile dintre ele au fost sunete provocate, în mod independent de voință, prin acțiunea lucrurilor asupra nervilor care comandează mișcările organelor vocale./Nu numai nervii simțurilor primesc impresiile naturii, ei primesc numai aceste impresii imediat, mediat ele se comunică și asupra nervilor motori și aceștia provoacă în mușchi tot felul de mișcări dintre care unele, acele ale coardelor vocale, limbii, dinților, vălului palatului, sînt producătoare de sunete. Cînd te cufunzi în apă, scoți sunete fără să vrei; cînd te scapi de o greutate fizică ori morală, scoți sunete iarăș; și astfel chiar astăzi, cînd omul are atîtea experienți acumulate de veacuri și atîta deprindere, care impune tăcerea organelor sale blazate, organele vocale primesc încă multe mișcări involuntare de la lucrurile cu care simțurile lui vin în contact; cu cît mai mult a trebuit să aibă aceasta loc atunci cînd pentru prima oară simțurile lui observau aceste lucruri. Un copil care exclamă la tot felul de

fenomene care ne lasă răci pe noi, iști bătrîni, și care toate i se par lui o minune, ne poate da o slabă idee de aceea ce s-a petrecut pe atunci, pe cînd omul pentru prima oară, devenit apt pentru vorbire, a primit impresiile naturii. Oricare alt animal de astăzi, oricît ar fi el de deștept, nu ne poate lumina în această privință, căci între inteligența lui și acea a omului primitiv este o neasămănată deosebire. Cum că acest om primitiv nu s-a deosebit brusc de un alt animal oarecare anterior și cum că începuturile de limbă au durat o imensitate de timp nu interesează chestia noastră, cînd noi rezumăm într-o idee dezvoltarea dintr-un timp nesfîrșit. De vei vre să-i zici om acelui om primitiv ori să-l numești încă momiță, pe noi aceasta puțin ne interesează.

27) Mișcările și sunetele reflexe provocate prin acțiunea lucrurilor asupra nervilor motori sînt, și prin urmare cu atît mai mult au fost, de două feluri. Unele din aceste sunete n-au nici o asămănare cu lucrurile care le provoacă (c u v i n t e r e f l e x e), altele samînă cu dînsele, și asămănarea stă în aceea că lucrurile înseș sînt provocătoare de asemenea sunete (c u v i n t e o n o m a t o p o e i c e). Strigăm cînd ne cufundăm în apă, oftăm cînd scăpăm de o greutate, dar între strigăt și apă, între oftat și sarcină nu este nici o asămănare. Dar față de un clopot care sună ne vine și nouă — și nu nouă
86 atît cît copiilor — de a imita acelaș sunet,/cînd auzim o muzică ne vine și nouă să fluierăm, apoi plîngem cu cei care plîng, rîdem cu cei care rîd etc. Pănă la ce grad trebuie să fi fost dusă această tendință de imitare la acel om — ori momiță, dacă vrei — primitiv în nervii căruia se reflectau foșnitul frunzelor, fiorosul șuierat al șerpelui, vîjîitul vîntului, murmurul apelor..., cînd noi iști de astăzi nu avem pentru exprimarea aceloraș lucruri decît cuvinte ca *foșnit*, *șuierat*, *vîjîit*, *murmur*... imitătoare ale sunetelor produse de lucrurile înseș!

28) A trebuit un imens timp să treacă la mijloc, pănă cînd sunetele ocazionale produse în organele vocale cele neținute de nici un frîu, în gura cea care atunci întîiaș dată începea să îngîne primele vorbe, au dat naștere la cuvinte tip puternic împlîntate în minte, și a trebuit o constituție fizică foarte asămănătoare, precum are ea loc numai în cercuri strîmte ale unor comunități puțin numeroase, pentru ca la un timp să se trezească o sumă oarecare de oameni exclamînd în acelaș fel, imitînd sunetele lucrurilor în acelaș fel. Dar în acel moment, cînd pentru acea sumă de individe au existat aceleaș sunete tip provocate de aceleaș lucruri, s-a născut limba: un sunet devenise un simbol înțăles de toți al unui lucru. Și care va fi fost acest lucru? Un lucru? Un raport? Ori poate deja două lucruri legate într-un raport? Cel dintîi *ah* înțăles de toți a însemnat durerea? ori durerea ca atribut al persoanei? ori poate numai acest raport de atribut? Aceste sînt întrebări care cu cauzele care provoacă transformările limbilor n-au a face întru nimic și ies, prin urmare, din cadrul cercetărilor noastre.

29) Îndată ce s-au fixat cele dintîi cuvinte tip, principiile provocătoare de schimbări au pus stăpînire pe dînsele, și alunecarea sunetului, alunecarea

înțălesului, analogia, contaminația, ca să nu vorbim decît de cele studiate până acum, au lucrat asupra materialului primitiv așa de puternic, încît pe de o parte materialul limbii s-a mărit prin mijlocirea lor nemăsurat de mult, iar pe de alta fondul primitiv s-a schimbat până în gradul de a nu-l mai pute recunoaște. Cu toate acestea vechea forță tot a continuat de a trăi, dar a devenit — din ce era la început, unica/producătoare a limbii — un principiu numai alături cu celelalte. Încătușată de un material bogat, lăsat moștenire de la o generație la alta, și de multele cauze schimbătoare care lucrează asupra aceluia, tendința primitivă de a produce sunete reflexe prin contactul naturii și de a imita prin sunete această natură mai persistă numai slab, dar tot persistă, și pe dînsa o numim noi c r e a r e i m e d i a t ă (P a u l o numește *Urschöpfung*). 87

Asemenea cuvinte imediat create sînt i n t e r j e c ț i i l e, care se deosebesc de la un popor la altul, și cînd samînă nu trebuiesc puse numaidecît pe socoteala vreunui împrumut ori a vreunei moșteniri de la o limbă comună. Ele sînt c u v i n t e, unele reflexe, altele onomatopoeice, a f o r m e, care adecă cu una și aceeaș formă fac serviciul de tot felul de membre ale propoziției. Sînt niște cuvinte, prin urmare, în totul analoage celor dintîi creări imediate, de pe cînd omul îș închgheba vorbirea pentru întîiaș dată. Limba română are și ea interjecții îndeajuns și destul de cunoscute pentru a nu mai fi trebuință de a cita dintr-însele.

Asemenea cuvinte imediat create sînt însă și următoarele, onomatopoeice, pe care le cităm cît mai multe, pentru că sînt mai puțin prezente în memoria fiecăruia: *aht, bălălăiésc, bănănăiésc, behăiésc, bîlbîiésc, bîšbîiésc, bîzîiésc, božbăiésc, blehăiésc, bliotocărésc, bolborăsésc, bombănésc, bondár, bubuiésc, .boncăluiésc, búrtă, burdúf, boscorodésc, bruftuluiésc, bufnésc, buhnésc, buháĭŭ? bîiguiésc, bulbúc, cîrîiésc, čŏáră, croncănésc, cîrcîiésc, citcăiésc, cotcodočésc, cicotésc, ciuiésc, clefăiésc, covitsăiésc, clĕámpă, clántsă, clăntsănésc, cločésc, cloncănésc, clóšcă, croncănésc, clonts, clŏántsă, crišc, čihăiésc, čoc, čocan, čocălắŭ, čocîrlán, čocină, čocóĭŭ, čocnésc, čorsăiésc, čupésc, dondănésc, dîrdîiésc, dîrdálă, drăgănésc, duduiésc, durmiésc, durduiésc, dúrăt, dúrdă, dîrîiésc, dîră?, fîlfîiésc, fîrtsîiésc, fîtsîiésc, fîsîiésc, fîšîiésc, fožgăiésc, fosăiésc, fošnésc, flĕŏáncă, flĕoncănésc, flĕŏártsă, flĕorcăiésc, fleščăiésc, flĕoščăiésc, forfotésc, fomf, fomfăiésc, flúier, giorăiésc, grohăiésc, gîlgîiésc, hîrîiésc, horcăiésc, hămăiésc, hîrcîiésc, hîrcă, hăts, hîtsîiésc, hăulésc, hóhot, hohotésc, hop, hopăiésc, húiet, huiésc, huiduiésc, hurdúc, huhuréz, icnésc, îmbufnéz, înhắts, înšfác, lincésc, molfăiésc, măcăiésc, mîtsă, miorlăiésc, molfăiésc, mormăiésc, niorcăiésc, orăcăiésc, oftéz, olicăiésc, plescăiésc, pisícă, pocnésc, pîlpîiésc, pîrtság, rontsăiésc, sfîrc, scrîšnésc, scîrtsiŭ, scelălăiésc, spîrcuiésc, strop, stropésc, sturlubátic, sforăiésc, tátă, troncănésc, tropăiésc, trópot, tuflésc, tsip, tsípet, tsîrîiésc, tsîră, tsurlúiŭ, tsúrtsur tsîtsă, tsîtsîĭŭ, vuiésc, vúiet, vîjîĭŭ, sbîrnîĭŭ, zburd, zvîcnésc, zornăiésc, zvîrl.*/ Toate aceste cuvinte au primit deodată, deja de la crearea lor, forma cuvintelor deja existente în limbă și sufixele *-ésc, -lúĭŭ*... terminațiile de mod, timp, număr, persoană, sînt tot producte nu ale creării imediate, ci căpătate prin analogie. Într-un cuvînt ca *tropăiésc* numai *tropa-* este creat imediat, *-ésc* exista deja de mult. Un asemenea cuvînt prin urmare nu este în totul analog celor dintîi creări imediate, de pe cînd omul îș crea vorbirea pentru întîiaș dată. În el numai o parte, anume acea care exprimă lucrul, se datorește invenției noastre, restul, care exprimă raportul dintre lucruri, este împrumutat de la materialul deja existent în limbă. 88

VII

ζ) IZOLAREA

30) Vorbirea ocazională este o necontenită reproducere a cuvintelor tip. Prin alunecarea sunetului, alunecarea înțălesului, analogie, contaminație, imediata creare, ea se îndepărtează însă tot mai mult de dînsele și neîncetat rădăcini pentru nouă cuvinte tip apar, nouă uzuri ies la iveală în locul celor vechi, iar aceste din urmă dispar treptat din memorie pănă în gradul de a fi cu desăvîrșire uitate. Fiindcă însă schimbarea are loc numai încetul cu încetul, apoi totdeauna, alături cu vorbirea cea în vigoare, o parte din cea trecută tot mai duce o viață slăbănoagă, așa după cum seva în o plantă pe jumătate uscată tot mai circulă încă. Aceste cuvinte tip vechi, amenințate de azi pe mîne cu peirea, au rămas singure, *izolate*, fără legături cu altele. Cîteodată, mai rareori, diferite cauze le insuflă o nouă putere, astfel că pot lupta contra totalei ruini cu altele mult mai tinere; de cele mai multe ori însă sînt supuse prin izolarea lor la toată furia alunecării sunetului ori alunecării înțălesului. Cînd un cuvînt face parte dintr-un grup numeros, analogia — care de altfel prin ea însăș este producătoare de așa de mari schimbări — se opune la desfășurarea fără frîu a energiei celor două principii pomenite, cuvîntul nu vine (niciodată izolat în minte, ci totdeauna însoțit de un bogat cortegiu de neamuri dacă ne este permis să vorbim astfel), care împiedică o prea mare/schimbare. 89 Cînd însă cuvîntul este singur, nesprijinit de nimeni, alunecarea sunetului și înțălesului face din el ce vrea. Și astfel i z o l a r e a devine un principiu al transformării limbii. Toate infinitivele au perdut în românește, de la al XVII-lea secul încoace, terminația *-re: lăudare, tăcere, zicere, auzire* etc., au făcut loc lui *lăuda, tăce, zice, auzi; cătare* însă a continuat de a trăi supt forma raportului de scop **a cătáre*, dar izolat, cum era el, n-a putut rezista puterii de transformare a alunecării înțălesului, care l-a dus în așa de scurt timp foarte departe de punctul unde se afla altă dată, și cu greu numai găsește cineva strînsa înrudire de odinioară între dînsul și între infinitivul *a căta*. Schimbarea înțălesului l-a vîrît apoi în grupa substantivelor și analogic i-a schimbat forma: *a* s-a considerat ca un articul, *cătáre* a primit forma genitivului și a rezultat astfel *acătării*.

31) Iar schimbarea din cauza izolării are loc și la cîte un cuvînt, ca în exemplul de mai sus, și la mai multe cuvinte deodată, puse într-un raport oarecare unele față cu altele, *aputerefí (Mergea fără nici o tocmeală, fără străji aputerehi.* Miron C o s t i n, I, 460, *dĕaputerĕaĭfi = a putere fi*, unde *a = ad* și *putere* este infinitivul cu forma veche. Izolat față de celelalte infinitive, *putere* ș-a perdut înțălesul de infinitiv și, transformat prin alunecarea sunetului în *puterea* s-a considerat ca un substantiv articulat. În urmă fiindcă nu se mai putea da de capătul acestui curioz substantiv articulat și precedat de prepoziție, s-a dat frîu liber alunecării sunetului de a-i provoca la sfîrșit un *-ĭ* epitetic.

32) Alt soi de izolare are loc atunci cînd un cuvînt, ori din cauza schimbărilor pe care el le sufere, ori din cauza acelor suferite de celelalte cuvinte din grupul său, îș pierde înrudirea cu aceste din urmă așa de mult, încît, după ce a stat o bucată de vreme în suspensie și izolare, se alipește la un grup, cu care samînă numai după schelet și cu care n-a avut altă dată nici o legătură. *Multsăméśc* = **multsănésc, multsĭ anĭ* (adecă zic cuiva 'mulți ani să trăiești' ori 'la mulți ani!'). De la o vreme s-a izolat **multsănésc* de *multsĭ anĭ* și s-a alipit de grupul din care face cuvîntul/*multsíme* parte, cu care la început n-avea nici o legătură. De aici schimbarea din *multsănésc* în *multsămésc* prin analogie și în acelaș timp o strîmtare a conținutului așa de mare, încît cu greu mai descopere cineva astăzi origina cuvîntului, macar că nu este așa de veche. Ori se poate întîmpla că cuvîntul se izolează din cauză că celelalte din grupul său au dispărut. *Hultuĭálă* = *furtuĭálă* care se aude încă dialectal. Din cauză că verbul *fulcio* și alte formații ale acestui verb au dispărut din rom., cuvîntul *fultuĭálă* ori *furtuĭálă* s-a alipit de grupul lui *hultuiésc, hultŏánă* etc., cu care n-avea la început nici o legătură. De aici schimbarea formei în *hultuĭálă* și a înțălesului pănă la gradul de a dispăre din el ideea de sprijin.

90

33) În sfîrșit, izolarea mai are loc și în acel mod că se întroduc în limbă cuvinte străine de acelea, care din punct de videre al scheletului și al înțălesului nu samînă cu nici unul din cuvintele de baștină. Limba le primește atunci, cum se întîmplă, într-o grupă oarecare și analogia le acomodează acestei grupe, oricît de violente schimbări ar trebui să fie făcute pentru acest scop. *Franc-maçon*, de ex., a stat în limba românească, cînd întîiaș dată a fost primit de dînsa, ca ceva cu totul străin, fără nici o legătură cu celelalte cuvinte, pănă cînd s-a alipit de grupul lui *fármec* și analogia l-a prefăcut apoi, pentru a-l apropia mai tare de acest grup, în *farmazón*.

După cum se vede deja din exemplele citate, principiul care-ș exercită toată influința la cele două din urmă feluri de izolare este analogia.

34) Mersul transformărilor la izolările de supt § 30 și 31 este următorul. C u v î n t u l îș păstrează întîi, cu toată violența schimbării, o bună parte din înțălesul său de mai înainte; după aceea însă mai păstrează numai înțălesul raportului în care se găsea — și acela încă modificat — și devine o formă gramaticală. De obicei o asemenea prefacere din cuvînt în formă are loc la cazul însemnat supt § 31, cînd adecă mai multe cuvinte, care se află într-un raport oarecare unele față cu altele, se izolează. Asemenea/cuvinte la un loc izolate se numesc c o m p u s e cînd din diferite înțălesuri ale lor rezultă unul singur: *voĭŭlăudá* are astăzi un singur înțăles, simbolizează adecă un singur lucru din natură, *lăudárĕa*. Cînd, cu toată schimbarea, cuvintele îș păstrează fiecare înțălesul său, n-are loc un cuvînt compus, ci un i d i o t i z m u, o z i c ă t o a r e: *fátă-máre*. În sfîrșit la c u v î n t u l c o m p u s două lucruri se pot întîmpla: ori înțălesul unic este acel al unuia

91

singur din membrele compusului, ca în *voĭŭlăudá*, unde înțălesul unic final este acel de *lăudáre*, și atunci celalalt, ori celelalte cuvinte devin forme gramaticale (ca în cazul de față, unde *voĭŭ* arată numai un raport de timp), ori înțălesul unic rezultă din contopirea diferitelor înțălesuri ale diferitelor membre ale compusului, făcută până la așa grad, încît nu se mai pot deosebi înțălesurile vechi unul de altul, după cum se poate observa acest lucru la un compus ca *nebún*, unde nici din înțălesul vechi al lui *ne-* nici din acel al lui *-bun* n-a mai rămas nimic aparte, ci din cele două a rezultat unul singur și altul totodată.

Compusele, ca și formele gramaticale bazate pe dînsele, odată născute prin izolare, se înmulțesc prin analogie, și nu este prin urmare de trebuință ca la baza fiecărui compus să fie o izolare. În φιλόκαλος de ex. φίλος și καλός n-au ajuns poate în starea actuală prin izolarea treptată a celor două membre ale compusului: se poate ca de-a dreptul să se fi născut acest cuvînt prin analogia altora — prin izolare născute acelea — precum ar fi poate φιλόθεος, φιλόδοξος. Și *voĭŭdiscutá* este sigur un produc al analogiei, căci forma *voĭŭ* s-a născut prin izolare la fondul cel mai vechi de verbe românești, iar toate celelalte verbe, cîte au întrat în limbă, ori prin derivare ori prin împrumut, de atunci, au primit forma futurului prin analogie.

30, 31) Vom discuta la un loc aceste două feluri de izolare și vom împărți materia după categoriile gramaticale.

Complimente circumstanțiale izolate, unele nume, altele pronume, sînt așa-numitele a d v e r b e. Limba română a primit multe moștenire: *abĭá — vix? ašá — sic, atît — tantum, bíne — bene, cum — quomodo, cóntra —*
92 *contra, cît — quantum,/cînd — quando, ĭácă — ecce* (nu însă clasicul *ecce*, ci popularele *eccum, eccam, eccos, eccas, ecca*), *ĭerĭ — heri, maĭ — magis, mîne — mane, mult — multum, nu — non, unde — unde, žos — deorsum*, apoi sufixul adverbial *-e*, care a servit pentru formarea analogică a o mulțime de adverbe nouă de la adiective în *-esc, bărbătéšte, copilăréšte, domnéšte, împărătéšte, îngeréšte, întsăleptséšte, muĭeréšte, nebunéšte* etc., apoi *főárte — forte.* Pe socoteala moștenirii și analogiei trebuie pusă și formarea de adverbe prin întrebuințarea adiectivului fără prepoziție ca compliment circumstanțial de mod, *curát, frumós, lésne, urît* etc.

Cele mai multe adverbe însă le-a dezvoltat limba română prin izolare.

Mai întîi sînt de observat adverbele rezultate prin compunerea adverbelor latine (raportul care a existat la început între membrele compusului nu este totdeauna lesne de constatat și nici nu merită osteneala de a fi scos la iveală): *aíčĭ — ad + hic + ce, acoló* și *acólo — ecce* (nu însă clasicul, ci popularele *eccum, eccam, eccos, eccas, ecca*) + *illuc, acolĕá* și *acólĕa — ecce + illac, afáră — ad + foras, aĭúrĕa — alio + re* (luat prin analogie de la *púrurĕa, pretutinderĕa*), *aprŏápe — ad + prope, apóĭ — ad + post, atúnč — ad + tunc + ce, acúm* (v. r. și dial. *acmú*) *— ecce + modo* (ori mai bine *ac + modo?*), *acúš — acum + sic, aláltăĭerĭ* = cealaltă ieri, *cámaĭ* și *cam — quammagis, óricînd — voles + quando, cîtmaĭ — quantum + magis, cîtcolĕá — quantum + ecce + illac, cîtpečé — quantum + per + quid, cumcum* (I s p., 34) *— quomodo + quomodo, cîndvá — quando + va* (vult.), v. r. mr. *dečîndĕa — de + hic + inde* (de dincolo), *dĕasúpra — de + ad + supra, dedesúpt — de + de +*

subtus, deúnde — de + unde, deundevá — de + unde + va (vult), *desús — de + sursum, dežós — de + deorsum, dincóntra — de + în + contra, demúlt — de + multum, ič — hic + ce, înnúntru — in + intro, împreúnă — in + per + una, încotró — în + contra + ubi, încotrová — in + contra + ubi + va* („vult"), *încoáče — in + ecce + hac + ce, însús — in + sursum, înžós — in + deorsum, înnaínte — in + ante, ničdecúm — neque + de + quomodo, ničcínd — neque + quando, nicăĭúrĕa — nec + alio + re, ničcacúm — neque + quam + quomodo, númaĭ — non + magis, orĭúnde — voles + unde, ŏareúnde — volet + unde, orĭdeúnde — voles + de + unde, orĭcínd — voles + cînd, ŏárecínd — volet + cînd, órĭšicum — voles + sic + quomodo, pănăcínd — paene + quando, pănăúnde — paene + unde, póĭmînĭ — post + mane, šímaĭši — sic + magis + sic, totdĕaúna — totum + de + una, undevá — unde + va* („vult"); la care se adaug compuse mai nouă ca (cu *de*): *díncolo* și *dincólo, dincîndîncînd, díncŏače* și *dincŏáče, denaínte, dinnaínte, dĕaíč, dĕacólo* și *dĕacoló, dĕacólĕa* și *dĕacolĕá, dĕaprŏápe, denicăĭúrĭ, dĕaĭúrĕa, dedemult*;/(cu *în*): *înnapóĭ, încólo* și *încoló*; 93 (cu *maĭ*): *maĭapóĭ, maĭîncólo* și *maĭîncoló*; (cu *pănă*): *pănacólo* și *pănacoló, pănaíč, pănatúnč, pănacúm* etc.

Apoi acele provenite prin izolarea unui cuvînt în sînul însuș al limbii române.

Astfel s-au izolat nume: *deažúns* și *dĕažúns — de + ajuns; înadevăr — în + adevăr; an — annus; ántsărts — annus + tertius; peapucáte* și *pĕapucáte — pe + apucate; cudĕamărúntul — cum + de + minutus; bínedebine — bene + de + bene; dĕacurmezíšul — de + ad + curmezișul; acătăreĭ — ad + cătare; curínd — currendo; încurínd — in + currendo; încáĭ — in + calles* (acest adverb mai sună și *încálĕa*. Înțălesul primitiv, pe cînd izolarea nu avusese încă loc, era de „în treacăt", cf. *in itinere*. În cele două adverbe avem izolate singularul *calea* numai după înțăles, iar pluralul *cai* și după înțăles și după formă, căci astăzi sună — analogic — căi); *cucále; fărăcále; dĕacĭŏára — de + ad + chioara; cuciuíta — cum + chiuita* (participiu fem. de la *chiuiesc*); *pečiripíe*, I s p., 135 — *per + ciripie* (subst. de la *ciripesc*. Asta înseamnă „ca și cum ți-ar ciripi [cînta, spune] cineva", adecă la sigur) [1], *čiar — clarum; cînecînéšte — cîne + cînește* (el însuș un adverb); *dĕancălárele — de + ad + in + călare + le* (articulat); *dincalĕafáră — de + in + cale + afară; dĕadrĕápta — de + ad + directa; dĕadréptul — de + ad + directum; îndátă — in + data; odátă — una + data; dĕodátă — de + una + data, cîtĕodátă — quantae + una + data; ničiodátă — neque + una + data* (*dátă* este un participiu substantivat); *diminĕátsă* (substantiv derivat prin *-icius* de la compusul **demîne — de + mane*); *zíŭa — dies* (articulat. Articulul, afară de cazurile care ne-au părut mai curioaze, nu l-am mai însemnat zădarnic în părțile constitutive ale izolărilor); *ástăzĭ* și *azĭ — ista + dies; dăúnăzĭ — de + una + dies; dizdiminĕátsă — de + dies + de + dimineață; dupamĕázăzi — de + post + ad + media + dies; dĕamĕáză — de + ad + media + dies; ádică — ad + dica* (cuvîntul *dícă* nu este direct *dica*, ci adverbul este mai vechi și din adverb a rezultat apoi substantivul liber, de unde adverbul mai nou *ladícă*); *adés — ad + densum; dŏáră — dolet* (adverbe rezultate din verbe vom vide și mai la vale. În cazul de față mersul schimbării a fost următorul. Mai întîi *dolet*, întrebuințat impersonal [cf. *dolet mihi quod stomacharis, dolebit mihi si*, G e o r g., *Wört.*] a însemnat „este părere de rău", apoi „este lucru greu" și prin urmare „mare lucru să fie să se întîmple" = *dŏar*: „doar să

[1] În textul originar urma: *acasă — ad + casa*; dar pasajul a fost înlăturat la *Greșeli* (p. 345).

moară" = „mare lucru să fie să moară". Dar dacă e mare lucru să moară, apoi dacă va muri, numai atunci se va pute întîmpla ce dorim, de unde a
94 rezultat celalalt înțăles al/lui *dŏar* = *numai:* „doar să moară" — „numai dacă va muri"); *fátsă — facies; înfátsă — in + facies; dinfátsă — de + in + facies; pefátsă — per + facies; ástfel — iste + fel; áltfel — alter + fel; fúga — fuga; împrežúr — ín + per + gyrus; încă — hanc* (adecă *hanc horam*); *bună-ŏáră — bona + hora; diniŏárĕa — de + una + hora; adiniŏárĕa* și *adînĕáurĕa — ad + de + una + hora; odiniŏáră — una + de + una + hora; uneórĭ — unae + horae;* dial. *aórĭ — ad + horae; alteórĭ* și *âlteorĭ — alterae + horae; púrurĭ — per + horae* (acest cuvînt sună și *púrurĕa* și v. r. *púrurilĕa. -le* este articulul plural, iar *-a* din *púrurĕa* și *púrurilĕa* este epitetic, provenit prin alunecarea sunetului din *-i* [= *-e*] neacc. final. Astfel, prin alunecarea sunetului, iar nu prin compunerea cumva cu vreun *-a* = *hac,* trebuie explicată această terminație din cuvinte ca *aíčă, atúnčă, aĭúrĕa, asémenĕa, aššíderĕa, altmínterĕa, acúša, alăturĕa, alócurĕa, acúma, ašá, abĭá; doilĕa, treilĕa, pátrulĕa, míĭa, tsíĭa; căruĭa, úneĭa, nímenĕa;* infinitivele v.r. *munčírĕa, tăĭárĕa;* chiar *ačésta, ačéla, múltora.* Toate aceste cuvinte sînt de acel fel că izolarea lor a permis alunecării sunetului toată comoditatea posibilă, *cîne* n-a putut deveni *cînĕa* din cauză că întreaga mulțime a numelor de a treia declinare și conștiința de *-e* ca de un semn al singularului acestor nume era piedecă, *lócurĭ* n-a devenit *lócurĕa* din aceeaș cauză, izolatele *asémene* și *alócure* și celelelalte însă au lăsat liber curs alunecării sunetului și apoi de la un adverb ca *asémenĕa* a putut *-a* trece prin analogie la adiectivul corepunzător, care sună și el în adevăr *asémenĕa.* Pentru ce nu se zice *dúlčă* însă și pentru ce atîtea aparente excepții există? A răspunde la asemenea întrebări înseamnă a cunoaște toate secretele limbii și noi n-avem această pretenție. În ce privește cuvîntul *púrurĭ,* derivarea lui din *per horas* din punct de videre al înțălesului nu prezintă nici o dificulate, iar din punct de videre al formei avem de observat că *per,* accentuat ori neaccentuat, a putut da naștere lui *pîr* sau *păr,* care apoi s-a putut preface prin asimilație către *u* din silaba următoare în *pur,* cf. *păr — pirus* și *pilus,* apoi pag. 29. Cu atît mai mult a putut ave loc schimbarea, cu cît *per* în *per horas* era izolat și nu era nici o stavilă ca să apuce în dezvoltarea sa alt drum decît acel pe care l-a apucat de altfel prapoziția *per* = pe); *înadíns — in + ad + ipsum; cudinadínsul — cum + de + in + ad + ipsum + illum; alăturĭ — ad + latera; delăturĭ — de + latera; înlăturĭ — in + latera; dĕalátul — de + ad + latus; dĕalúngul — de + ad + longus; pealócurĕa* și *pĕalócurĕa — per + ad + loca; lóculuĭ* — dativul articulat de la *loc; pĕamînele — per + ad + manus; dĕaminúne — de + ad + minune; altmín-*
95 *trelĕa — altera + mente* (*-le* este articulul și *-a*/ epitetic); *amínte — ad + mens; îndămînă — in + de + manus; penemîncáte — per + ne + mîncate* (partic. plur. de la *mînînc*) *demînecáte — de + mînecate* (partic. plur. de la *mînec*); *astănŏápte* și *asnŏápte — ista + nox; anevóĭe — ad + nevoie; nŏáptĕa — nox; depárte — de + pars; dĕopárte — de + una + pars; dedepárte — de + de + pars; dĕaputerĕaĭfí* (vezi mai sus); *pŏáte — potest; párcă — paret + quod; înpetsít — in + pețit; derămás — de + rămas; pretudíndenĭ* și *pretutíndenĕa — per + tota + inde + res (pretutíndenĕa — *pretutínderea* [căci exemplele de acest fel din v.r. se întîlnesc numai în texturi cu rotacismu], în care *r* s-a prefăcut în *n* supt influința lui *n* din *inde.* De la acești *-ne* și *-re* = res, hora, din cuvinte ca *púrure, pretudíndene* au rezultat acei *-ne* și *-re* care s-au lățit prin analogie la cuvinte ca *aĭúrĕa,* dial. *atúnčinĕa*); *ašíšderĕa — et* (sau *ac*) + *sic + ce + de + re* (acest adverb va fi însemnat prin urmare întîi, dacă etimologia noastră este justă, „și așa cu lucrul". Asupra lui *ašíš* = *et sicce*

cf. mr. *acšitse, acšitsine, acasătsă, Olimp, Meglen*); dial. *delarînd*, I s p., 18 („în celalalt rînd") — *de* + *la* + *rînd; pesémne — per* + *signa; dĕastînga — de* + *ad* + *stînga; sára — sera; asáră — ad* + *sera; ástăsară — ista* + *sera; desáră — de* + *sera; ascapării — ad* + *scăpare* (infinitiv, fenomen analog cu *acătării* și *dĕaputerĕaĭfi*); *rára* (un adiectiv feminin), *decusáră — de* + *cum* + *sera; cudĕasíla — cum* + *de* + *ad* + *sila; tuspátru, tuscínč, tusšése — toți* + *patru, cinci, șese; teleleŭtanásă*, în care s-au izolat *Tanásă* și onomatop. *teleléŭ*, care nu se găsește întrebuințat altfel, ori, dacă se găsește rar, apoi numai ca compliment de mod; dial. *otŏánă*, I s p., 136 (o bucată de vreme) —*una*+ *toană; întrĕácăt — în* + *treacăt* (un substantiv, care astăzi numai în această stare de izolare se mai găsește), *peúrmă — pe* + *urmă; întrúna — inter* + *una; ŏáre — volet* (*volet* este futurul indicativului. Înțălesul unor vorbe ca „oare va veni" a fost dintru-ntîi „voi-va să vină?"); *vezibíne — vides* + *bene; devréme — de* + *vreme; devóĭe — de* + *voie*. În sfîrșit substantive în *-iš* izolate, ca *fătsíš, cručíš, pončíš*.

Idiotisme dial.: *într-un buc* (C r e a n g ă, *An.*, 30 = îndată, *buc* este un substantiv derivat imediat din verbul *îmbúc*. Înțălesul vechi a fost: 'cît ai îmbuca ceva'); *ba-bíne-că-nu; cu-ciŭ-cu-vaĭ; cum-se-cáde; de-azĭ-înaínte; în-zorĭ-de-zíŭă; nu-maĭ-de-párte* (de ex. 'azi *nu-mai-departe*'); *într-o-búnă-diminĕátsă; într-o-dŏáră* (*dŏáră* este adverbul însemnat mai sus = *dolet*); *de-cîte-ori, dĕ-atîtĕa-óri, de-múlte-ori, de-putsíne-orĭ, de-cîteva-orĭ, órĭdecîte-orĭ, adésĕa-orĭ, de-dóuă-orĭ, de-tréĭ-ori, de-pátru-orĭ* etc. (*orĭ* = *horae*); *de-máma-fóculuĭ* (de pildă „frumos..."); *lúcru-máre; nevóĭe-máre;* dial. *nevóĭe-de-cap* (I s p., 5 = *nevóie-máre*); *cu-nepúsul-în-másă; cu-o-fálcă-în-čer-ši-cu-una-în-pămînt*/; dial. *desílă-demílă* (I s p., 154); dial. *cu-šoséle-cu-moméle* (cu ademeniri) I s p., 174; *de-tŏáte-părtsile; din-gárdul-Răzŏáiĭ; în-tótuluĭ-tot; cu-tótuluĭ-tot; devóĭe-denevóĭe; cu-vaĭ-nevóĭe*. Compară apoi pe următoarele, ridicule de mult ce s-a abuzat de ele „nu, de o mie de ori nu", „ca un singur om", „cu o oară mai înainte", „cu națiunea, prin națiune, pentru națiune" Iacob N e g r u z z i, *Scrieri*, I, 359 sqq. 96

Adverbe pronominale. *báĭo — ba* + *eu; întračéĭa — inter* + *aceia; întra-čéstĕa — inter* + *acestea; cáre-maĭ-de-care — qualis* + *magis* + *de* + *qualis* (acest cuvînt este izolat ca subiect și ca compliment de mod).

Multe din aceste adverbe au devenit, printr-o izolare și alunecare a înțălesului mai mare, forme gramaticale, prepoziții ori conjuncții: *cóntra* (deja în lat.), *cînd* (deja în lat.), *únde* (deja în lat.), *afáră, aprŏápe, dĕasúpra, dedesúpt, deúnde, înnúntru, încotró, împreúnă, însús, înžós, înnaínte, orĭúnde, orĭdeúnde, oricînd* și *óricînd, órišicum, pănăcînd, pănăúnde, dincolo* și *dincólo, dincŏače* și *dincŏáče, denaínte, dĕaprŏápe, dĕadrĕápta, dar* și *da* (= *dŏáră*. Alături cu alunecarea înțălesului a avut loc la acest cuvînt și o diferențiare a scheletului); *fátsă; înfátsă; dinfátsă; împrežúr; alături; dĕalúngul; depárte; dĕopárte; dĕastînga; ŏare; orĭ* (= *voles*); *devréme; ĭar*.

Nume. Substantive. *amĕáză — *amĕázăzi, ad* + *media* + *dies* (*amĕáză* a fost dintru-ntîi un adverb, care ș-a schimbat prin izolare scheletul, precum se vede, iar înțălesul și l-a strîmtat pănă în gradul de a pute fi întrebuințat pentru toate membrele propoziției. Tot astfel *nămiézĭ* = *în* + *amiézi*, I s p., 233, 301); *adăpóst — ad* + *depositum, adevăr — ad* + *de* + *verum; barbacót — barba* + *cot; bortănčér — bortă* + *în* + *cer; bunăvointsă; cîrnealeágă — carne* + *leagă, ligat* (acest cuvînt este un verb + un obiect drept. Izolarea, manifestată prin întrebuințarea obiectului drept înainte, a provocat o așa de violentă schimbare de înțăles, încît verbul a devenit substantiv); *cîšlég* —

caș + legi (acest cuvînt este pluralul unui* *cîșléágă — caș + leagă, ligat.* Aceeaș observație de făcut ca și asupra lui *cîrnelĕágă*); *codobátică —cauda +* * *batică* (un derivat de la *bat*, nu există astăzi în limbă decît în acest compus); *botgrós — bot + gros; demîncáre; dumnezắŭ — domine + deus* (un vocativ vechi lățit prin izolare la toate cazurile); *fắtfrumos — făt + frumos, foĭofóĭŭ* (numit încă *pervincă, merișor, borbanoc,* lat. *pervinca*) *— folium + folium; întunéric — in + tenebricum; míĭloc — medius + locus; meziĭparésii* C r e a n g ă, *An.*, 27, altfel *miezulpărétsii — medium + quadragesima* (probabil [97] *medium quadragesimae, quadragesima* există/în limbă supt formă *părĕásemĭ*); *nătărắu,* derivat prin *-ắŭ* din v.r. *netare — ne + tare; neóm — ne + om; nimíc — ne + mica; neputíntsă — ne + putință; nesáts — ne + saț; nitsél =* v. r. *niščitsél,* deminutiv de la *'nu știu cît'* (deci o propoziție); *ocincéle* (numită încă *ginturea, ințură, fierea pămîntului;* lat. *gentiana*) *— ochi + în + piele?* ori mai degrabă deminutiv de la *opincă? primăváră — prima + vară* (prima nu mai există astăzi în limbă. Exista încă în secolul al XVI-lea, G a s t e r, *Chr.*); *rămasbún — rămas + bun; rozmarín — ros + marinum* (nici *ros* nici *marinus* nu mai există); *rĕắŭa* („nenorocirea", C r e a n g ă, *Pov.*, 215; este femininul izolat de la *rău — reus*); *rotocól — rota + ocol; sîntilíe — sanctus + ilie; sîmpĭétru* și *sîncétru — sanctus + petrus; sîmmédru — sanctus + demetrius; sînzénii — sanctus + johannes; sînvăsîíŭ — sanctus + basilius* (în aceste cuvinte trăiește izolat vechiul *sanctus*, pentru care limba a adoptat mai tîrziu pe *sfînt* — v. sl. *svętŭ*,[1] contaminat cu *sînt*. Tot în aceste cuvinte mai trăiesc izolate vechile numiri românești *Pietru*, dial. *Chetru, Medru, Zenii, Văsîiu*, în locul cărora a adoptat limba mai tîrziu pe ngr. *Petru, Dimitrie* ori *Dumitru, Ioan* ori *Ion, Vasile*); *Simiziána* I s p., 11, *Simziána*, I s p., 24 — *semis + divina,* ἡμίθεος (trăiește izolat în acest cuvînt lat. *semis*, care astăzi nu se mai găsește în limbă; *divina*, care altfel a dat naștere lui *zînă*, sună în acest cuvînt *ziána* și *zĭána* nu atît din cauza izolării, cît din aceea a ritmului, cum vom vide la discuția acestui principiu); *saramúră — sal + muria* (probabil *salis muria*. Cuvîntul *muria*, care altfel a dat naștere lui *mŏáre*, în starea izolată din *saramură* sună cu totul altfel); *supát* ori *suppát — sub + pat, supsuŏáră — sub + sub + ala* (în aceste cuvinte trăiește izolat *sub*, care s-a înlocuit în rom. prin *supt — subtus*); *temirĭčé — te + miri + ce; unĕálte — une + alte.*

Idiotizme: *adám-babadám,* C r e a n g ă, *An.*, 65, *babadám = babă + adam); brînză-búnă-în-burdúf-de-cîne; bắba-hîrca; bába-clŏántsa; búrtă-vérde; bádĕa-ión; bárba-cáprei (tragopogon pratensis, salsifis des prés); bešína-lúpului (lycoperdon, vesseloup); cŏáte-gŏále; cărbúne-acoperít; čéĭa-lúme; čápă-degerátă; čápa-čóriĭ; cŏáĭele-pópiĭ; cŏáda-šŏáreculuĭ; čéle-cinč--dégete; cŏáda-mînzuluĭ (equisetum, queue de cheval); cálča-cáluluĭ (caltha palustralis, populage.* În acest cuvînt s-a păstrat lat. *calx*, altfel perdut); *fátă-máre; flúieră-vînt; fátsa-mîtseĭ (galeopsis); gúră-cáscă; ĭárbă-máre; ĭárbă-dúlče (glycyrrhiza glabra, reglisse); ĭárba-erétеĭ (hieracium, épervière); ĭárba-luĭ-tátin (symphytum consolidum, consoude); lắmă-mámă; lúngă-vórbă; límba-cînelui (cynoglossum officinale, langue de chien); límba-čérbuluĭ; mîtsă-blîndă; mátse-fripte; mac-róš (papaver rhoeas, coquelicot); óm-de--zahár;*/ [98] *óčiul-bóului; pĭéle-rĕa; pĭátră-sácă; pŏále-lungĭ-ši-mínte-scúrtă; pĭérde--váră; plumúnă-álbă (nymphaea alba, nenuphar blanc); plíscul-cucŏáreĭ (erodium cicutarium, bec de grue); răbdări-prăžíte, ródul-pămîntuluĭ (arum maculatum, gouet); sfáră-în-tsáră; stan-pătsítul; sac-fără-fund; slúgă-véce;*

---

[1] Philippide nota pe *e* nazal din slava veche cu *ĕ;* dar aici îl notează ca slaviștii.

splínă-de-áur (chrysosplenium alternifolium, dorine); státul-pálmă; štírba--bába-clŏántsa; táler-cu-dóuă-fétse; térčĕa-bérčĕa-treĭ-leĭ-părĕčĕa; tráista-čobanuluĭ (capsella bursa pastoris, capselle); úmbra-ĭépureluĭ (asparagus, asperge); urécĕa-úrsuluĭ (primula auricula, oreille d'ours); viátsă-cîrpítă-cu-átsă; zgîríe-brînză. Compară apoi următoarele, ridicule de mult ce s-a abuzat de ele: *Dumnezăul părinților noștri, timpuri, zile, ceasuri, momente de grea cumpănă, poarta cea mare și cea mică, umilă rugare, umilă întrebare, cartea cea mare a țării, sacra datorie, sfînta datorie, fiul operelor sale,* Iacob N e g r u z z i, *Scrieri,* I, 359 sqq.

Adiective: *amîndói — ambo + duo; bucălắŭ, bucăláie — bucă + lăŭ, laie; cumínte — cum + mens; cudálb — cauda + albus (cauda* este un compliment de loc); *deplín — de + plin; înnált — in + altus; mărinimós — mare + inimos; nehárnic; metót — ne + tot; nebún — ne + bun.*

Idiotizme: *bun-de-gúră; cu-dóuă-fétse; cu-un-pičór-în-grŏápă; dus-de-pe-lúme; ĭéftin-la-făínă; gros-de-obráz; într-o-uréce; într-o-dŏágă; în-doĭ-perĭ; lung-de-límbă; rău-de-lúcru; scump-la-tărîtsă; să-l-lipéștĭ-la-ránă; sărác-și-curát; trecút-prin-čur-și-prin-dîrmóĭŭ; verzĭ-șĭ-uscáte.* La care se pot adăugi numeralele *ún-spre-zéče, dóĭ-spre-zéče, treĭ-spre-zéče, pátru-spre-zéče* etc.; *al-dói-le, al-tréi-le, al-pátru-le* etc.; *cîte-únu-l, cîte-dóĭ, cîte-tréĭ, cîte-pátru* etc.

Verb.. În română sînt o mulțime de verbe compuse cu adverbe *ad, cum, de, ex, ex + trans, in, per, re, sub* și *ne* (Pentru acest din urmă n-am dat exemple). Alte soiuri de compuse verbale nu există și un *cočá-pălĕá* (C r e a n g ă, *An.*, 47) este poate unic.

Decît la toate aceste compuse izolarea este foarte înaintată, adecă adverbele de mai sus au existat ca c u v i n t e numai în limba latină, și încă numai în cea mai veche limbă latină. Deja în timpul clasicității aceste adverbe au căzut la rangul unor forme gramaticale, anume al unor p r e f i x e, cu ajutorul cărora se derivă dintr-un cuvînt un altul.

ad, lat.: *adắp, adórm, adumbrésc, adúc, adún, afúnd* (sau este un derivat imediat de la adv. *afúnd — ad + fundus?*), *apléc, aprínd, apún, adắst (adsto?), așắz.* Cu acest *a-*, devenit formă gramaticală, s-au derivat în rom. de la verbe *acóper — cooperio, alín — lenio, alúnec — lubrico, améninţs — minitor, améstec — mastico, amutsésc — mutesco, abát — *batuo, apắs — penso, afúm — fumo, asurzésc — surdesco;* de la nume *amortsésc — mortuus, asígur — securus, astúp — stupa.* Toate exemplele nu sînt sigure. Este *a* în *alín, alúnec, améninţs, améstec, amortsésc, amutsésc* în adevăr = *ad* sau mai degrabă protetic? Faptul că în mr. este foarte iubită proteza lui *a* înainte de *m* (pag. 37) ne-ar face să înclinăm pentru cea din urmă alternativă. Este posibil ca și *a* în *astúp* să fie datorit unei proteze.

99

cum, lat.: *contenésc, cučerésc, cufurésc, cufúnd, cuprínd, culég, cutríer, cuvín.* Ex. rom. n-am putut găsi: *cutrémur* este probabil un derivat de la *contremulus.*

de, lat.: *dépăn — depilo, despíc — despico, deprínd, depún, detún.* Acest *de-* a devenit o formă cu care s-au derivat de la verbe *descálts — excalceo, descînt — excanto, déger — gelo, descíd — excludo, despóĭŭ — spolio;* de la nume *derápîn — rapina, destúp — stupa, dešắl — șale, sellae.* Iar din *descálts, descînt* etc. s-a extras *des-*, cu care s-au făcut derivări de la verbe *dezbát — batuo, descúĭŭ — cuneo, descós — consuo, dezdăunéz — damno, descóper — cooperio, desúmflu — inflo, desfác — facio, desprésur — per + salio, dezgúst — gusto, dezvắts — vitio, dezlég — ligo, desprínd — prehendo;* de la nume *dezmortsésc — mortuus, dezbrác — bracca, descálic — caballus, descárc — carrus, descíng — cingulum, dessărčinéz — sarcina, dezbắt — bibitus, deshám — ham,*

dešír = **desšír* — *series*, *dezdóĭŭ* — *duo*, *dezmĭérd* — *merda*, *desfắt* — *foetor* (înțălesul primitiv a fost 'alung mirosul cel rău al cuiva ori de pe lîngă cineva'), *desfắts* — *facies*, *desfắšur* — *fascia*, *desfiintséz* — *ființă*, *desfúnd* — *fundus*, *dezgĭóc* — *gullioca*, *destrắm* — *trama*, *dezmîniŭ* — *mania*, *dezmormîntéz* — *monimentum*, *deznód* — *nodus*, *despărecéz* — *păreche*, *despárt* — *pars*, *dezrădăcinéz* — *rădăcină*, *desprimăvăréz* — *primăvară*, *despretsuiésc* — *pretium*.

ex, lat.: *asúd* — *exsudo*, *scald*, *scoc*, *scot* — *excutio*, *scurg* — *excurro*, *spun* — *expono*, *stîmpăr* — *extempero*, *stîng* — *extinguo*, *stric* — *extrico*, *šterg* — *extergeo*, *storc* — *extorqueo*. Acest *s*- a devenit o formă cu care s-au derivat de la verbe *zbat* — *battuo*, *zbúčium* — *bucino*, *scad* — *cado*, *scap* — *capio*, *scufúnd* — *confundo*, *spăimînt* — *pavimento*, *spînzur* — *pendeo*, *zmulg* — *mulgeo*, *străpúng* — *transpungo*, *strălučésc* — *transluceo*, *strămút* — *transmuto* (de unde a rezultat *stră*- din *străbát* — *battuo*, *stră*- s-a întins apoi la substantive *strămóš* — *moș*, *străbún* — *bun*, *strănepót* — *nepot*, și adiective *străvéčĭŭ* — *vechiŭ*, *străvezíŭ* — *văd*); de la nume *scornésc* — *cornu*, *sfarm* — *farina*, *smintésc* — *mens*, *spúlber* — *pulvis*, *spíntec* — *pantex*, *sfîšiŭ* — *fascia*, *zvînt* — *ventus*.

in, lat.: *înălbésc*, *încíng*, *îndulčésc* — *indulco*, *îndúr* — *indolesco*, *încép*, 100 *înflorésc*, *înfríng*, *înfrîn*, *îngít* — *inglutio*, *împíng*, *îngráš*, *împúng*, *încín*, *înfíg*, *înžúr*, *înnót* — *innato*? *întínd*, *întíng*, *întórc*, *înnód*, *înnóur*, *împĭédic*, *împlu*, *însémn*, *úmflu* — *inflo*. Acest *în*- a devenit formă, cu care s-au derivat de la verbe: *încálts* — *calceo*, *încáp* — *capio*, *încérc* — *circo*, *încúĭŭ* — *cuneo*, *încég* — *coagulo*, *încréd* — *credo*, *încručésc* — *crucio*, *încrúnt* — *cruento*, *îndés* — *denso*, *încúnžur* — *congyro*, *imprésur* — *per* + *salio*, *împút* — *puteo*, *îndúplec* — *de* + *plico*, *înnéc* — *neco*, *întórn* — *torno*, *întréc* — *traicio*, *învắts* — *vitio*, *învíng* — *vinco*, *înmóĭŭ* — *mollio*, *înnegrésc* — *nigresco*, *împác* — *pacco*, *însắt* — *sitio*, *însotsésc* — *socio*; de la nume *îmbărbătéz* — *barbatus*, *îmbunéz* — *bonus*, *îmblînzésc* — *blandus*, *îmbrác* — *bracca*, *îmbrînčésc* — *branca*, *îmbúc* — *bucca*, *însufletsésc* — *suflet*, *îmbătrînésc* — *bătrîn*, *întărésc* — *tare*, *încručišéz* — *cruciș*, *îndulčésc* — *dulce*, *înfăinéz* — *făină*, *înfrătsésc* — *frate*, *înfắts* — *facies*, *înflăcăréz* — *flacără*, *înfrúpt* — *frupt*, *înavutsésc* — *avut*, *înființzéz* — *ființă*, *înžosésc* — *jos*, *înlemnésc* — *lemn*, *împînzésc* — *pînză*, *însănătošéz* — *sănătos*, *însăréz* — *sară*, *încuscrésc* — *cuscru*, *îmbunătătsésc* — *bonitas*, *încálic* — *caballus*, *încălzésc* — *calidus*, *încárc* — *carrus*, *încéĭŭ* — *clavis*, *încíng* — *cingulum*, *încordéz* — *chorda*, *încuĭbéz* — *cuib*, *încunoštiintséz* — *cunoștință*, *îndatorésc* — *dator*, *îndoĭésc* și *îndóĭŭ* — *duo*, *îndosésc* — *dorsum*, *îndrépt* — *directus*, *îndreptătsésc* — *dreptate*, *înfắš* — *fascia*, *înfătsišéz* — *fățiș*, *înfĭerbînt* — *fervens*, *înfiéz* — *filius*, *înfrumusetséz* — *frumusetză*, *înfricošéz* — *fricos*, *înfrúnt* — *frons*, *înfrunzésc* — *frons*, *înfúriŭ* — *furia*, *îngălbinésc* — *galbinus*, *îngenúnčĭŭ* — *genunchiŭ*, *îngebošéz* — *ghebos*, *îngemuiésc* — *glomus*, *îngéts* — *glacies*, *îngreuiéz* — *greu*, *îngretsošéz* — *grețos*, *îngurluiesc* — *gură*, *împrumút* — *promutuus*, *înăsprésc* — *asper*, *îndestuléz* — *destul*, *îndrăčésc* — *draco*, *înduĭošéz* — *duios*, *înlăturéz* — *lături*, *înlocuiésc* — *locus*, *întîrziŭ* — *tîrziu*, *întinerésc* — *tener*, *întrắm* — *trama*, *înlăntsuiésc* — *lanț*, *înmărmurésc* — *marmură*, *înmormîntéz* — *monimentum*, *înmultsésc* — *multus*, *înnoiésc* — *novus*, *împămîntenésc* — *pămîntean*, *împănéz* — *pană*, *împărecéz* — *păreche*, *îndepărtéz* — *departe*, *împárt* — *pars*, *împărtăšésc* — *părtaș*, *împetrésc* — *petra*, *îndeplinésc* — *deplin*, *împuterničésc* — *puternic*, *împutsinéz* — *putsin*, *înrădăcinéz* — *rădăcină*, *înrăutătsésc* — *răutate*, *înrošésc* — *roseus*, *însărcinéz* — *sarcina*, *însătošéz* — *sătos*, *înstrăinéz* — *străin*, *înšír* — *series*, *înštiintséz* — *scientia*, *întîmplu* — *tempora*, *întristéz* — *tristis*, *împrimăvărĕáză* — *primăvară*, *învecésc* — *vechiŭ*, *învečinéz* — *vicinus*, *înveninéz*

— venenum, înverzésc — viridis, învešmîntéz — vestimentum, încuviintséz — cuviință, învinetsésc — venetus, învîrtošez — virtuosus.

per și *prae* (confundate într-una, *pre* și *pri*. Dacă *per* este în exemplele date totdeauna = *pri*, iar *prae* = *pre*, aceasta/se datorește probabil unui fenomen de alunecarea sunetului independent de înțăles): lat.: *pričép — percipio, prímblu — perambulo, privigéz — pervigilo, precúğet — praecogito, prepún — praepono, presimtsésc — praesentio, prevăd — praevideo.* Acest *pre-* a devenit o formă cu care s-au derivat de la verbe *preling — lingo, prefác — facio, presupún — suppono, presár — salio, petréc* = **pretrec — traicio;* de la nume *prelungésc — longus.*

101

re, lat.: *rămîn — remaneo, răpún — repono, răspúnd — respondeo, revărs — reverso, retrág — retraho, răsún — resono.* Acest *re-* a devenit o formă cu care s-au derivat de la verbe *răzbát — zbat, răscóc — scoc, răsár — salio, răstórn — ex + torno.* Și din verbe ca *răzbát, răscóc* s-a extras *răs-* și *răz-* cu care s-au derivat de la verbe *răsfrîng — frango*, de la nume *răsfăts — facies, răsfír — filum, răsfoiésc — folium, răzbún — bonus, răzgîndésc — gînd. Răs-* s-a întins apoi la substantive: *răspăr — pilus, răscrúče — crux, răsputére — putere.* Cu totul străin de acest *răs-* este *răz-* în cuvintele de origine slavonă *războíŭ* — v. sl. *razboĭ, răzbésc* — v. sl. *razbiti, răscól* și *răscolésc* — v. sl. *raskoliti.*

sub, lat. *súflu, surp — surripio, súfăr, suíŭ — subeo, sumét — summitto, supún*, rom. s-a derivat *súflec — plico*, ori poate = *supplico?*

Izolării și compunerii îș datoresc origina următoarele forme verbale.

Futurul indicat. *voĭŭlăudá* și *lăudávoĭŭ*

veĭlăudá, etc.
valăudá
vomlăudá
vetsĭlăudá
vorlăudá.

voĭŭlăudá este un cuvînt compus, în care *voĭŭ* a devenit formă gramaticală. Ca schelet numai considerat, acest din urmă cuvînt, care deja în v. r. se întrebuința separat, cu înțălesul verbului *volo*, nu mai există astăzi în română decît în această stare de izolare, reprezentînd o veche treaptă de dezvoltare a cuvîntului, astăzi înlocuită prin forme de analogie. *Voĭŭ* — **volio; veĭ*, v. r. *verĭ* — **velis (vis = veis* al lui Plaut, Georg., *Lex.*, care el însuș este probabil = **velis*, astfel că această din urmă formă, prototipul cuvîntului românesc, este cea mai veche din toate), *va* — **volit (va* este rezultat prin diftongarea lui *o*, care n-a putut ave loc decît cînd în silaba următoare va fi fost un *e: va* = **váre, *vŏáre, *volet* = **volit.* Acest **volit* este antermergătorul lui *volt*, Plaut, Georg., *Lex.*, în care s-a sincopat *i), vom — volumus, vetsĭ* — **velitis* (formă corespunzătoare celei de la 2 pers. sing./**velis.* Această alternare a formelor cu *o* și *i* la verbul *volo* n-are nimic extraordinar pentru acel care consideră chiar numai formele clasice; *volo, vult, volumus*, însă *velim, velis, velit), vor — volunt.* Astăzi pentru verb se întrebuințează *vreŭ, vrĕaŭ, vraŭ, voiésc, vroĭésc*, tot prin analogie provenite, prin analogia imperfectului *vrĕam*, v. r. *vrĕa — volebam*, perfectului *vruĭ — volui* pe de o parte, iar pe de alta prin acea a verbelor în *-ésc.*

102

Pentru futurul indicativului s-au mai izolat prez. indic. de la *am — habeo*, compus cu prez. conjunctiv: *amsăfác, aĭsăfáč, aresăfácă* și *asăfácă, avemsăfáčem, avetsĭsăfáčetsĭ, aŭsăfácă;* apoi dial. pers. 1, 2, 3 sing. de la *voĭŭ — volo*, dar fără *v, óĭŭ, ăĭ, o* (= *va* prin **ŭă, *ŭo*), compus cu prez. con-

junctiv: *oĭŭsăfác, ăisăfáč, osăfácă* (*o* de la 3 pers. [mr. *va*] a devenit în urmă o formă comună pentru toate persoanele și numerele, *osăfác, osăfáč, osăfácă, osăfáčem, osăfáčetsĭ, osăfácă*).

În futurul exact s-a izolat futurul verbului *sînt*, compus cu participiul trecut: *voĭŭfilăudát, veĭfilăudát* etc.

Perfectul indicativ. La acest perfect există în stare de izolare vechea formă a prezentului indic. de la verbul *habeo*, redusă la formă gramaticală:

amlăudát sau *lăudátam*
aĭlăudát etc.
alăudát
amlăudát
atsĭlăudát
aŭlăudát

am — habemus, aĭ — habes, a — habet, am — habemus, atsĭ — habetis, aŭ — habent. În locul lor se întrebuințează pentru verb formele diferențiate și de analogie *am, aĭ, áre, avém, avétsĭ, aŭ* (pag. 69).

Pentru pluscaperfect s-a izolat perfectul lui *sînt*, compus cu participiul trecut: *amfostlăudát = lăudasem.*

Perfectul conjunctiv. Acest timp sună astăzi *săfilăudát* pentru toate persoanele și numerele. În el s-a izolat prez. conjunctiv de la verbul *sînt, să fiŭ, să fiĭ, să fíe, să fím, să fitsĭ, să fíe — fiam, fias, fiat, fiamus, fiatis, fiant* (unde însă numai *fíe* este exact *— fiat, fiant,* iar pers. 1 și 2 sînt influințate de formele indicativului).

Condițional. În stare de izolare *aš, aĭ, ar, am, atsĭ, ar — volam, *volas, *volat* etc. (pag. 70).

În perfectul condiț. s-a izolat condiționalul verbului *sînt: ašfilăudát, aĭfilăudát* etc.

În v. r. și dial. s-au redus prin izolare la forme gramaticale imperfectul verbului *voĭŭ, vrĕa — volebam, vrĕaĭ — volebas* etc., care servește pentru
103 a forma, compus cu infinitivul/, prezentul condiționalului: *vrĕaulăudá = aș lăuda; —* perfectul lui *voĭŭ, amvrút, aĭvrút* etc., care compus cu infinitivul formează perfectul condiționalului: *amvrútlăudá = aș fi lăudat; —* imperfectul lui *sînt, erá — eram* etc., care compus cu participiul formează pluscaperfectul indicativului de la verbe tranzitive și netranzitive: *eramlăudát = lăudasem* (pentru detalii, *Intr.*, 106).

Futurul verbului *sînt*, compus cu participiul prezent, s-a izolat pentru a forma un mod corăspunzător conjunctivului potențial latinesc: *voĭŭfispunînd, veĭfispunînd, vafispunînd, vomfispunînd, vetsĭfispunînd, vorfispunînd = dicam, dicas, dicat* etc. ('poate să spun')

Pronume. Limba română a dezvoltat prin compunere o mulțime de pronume.

Demonstrative: *ačést — ecce + iste, ačél — ecce + ille, ačéstalalt — ecce + + iste + ille + alter, ačélalalt — ecce + ille + ille + alter, ačélaš + ecce + ille + sibi, atáre — *actare, ecce* (pag. 92 sus) *+ talis* (cf. mr. *ahtáre*), *ástfel — iste + fel, atît — *actît, ecce* (pag. 92 sus) *+ tantus* (cf. mr. *ahtîtu*).

Interogative și relative: *čéfel — quid + fel, óričine — voles + quis + ne, óriče — voles + quid, veričíne — velis + quis + ne, vériče — velis + quid, óršičíne — voles + sic + quis + ne, óršiče — voles + sic + quid, óršicare — voles + sic + qualis, óricare — voles + qualis, véricare — velis + qualis.*

Nedefinite: *áltfel — alter + fel, cîtvá — quantum + vult, cîtsĭvá — quanti + vult, cutáre — ecce* (pag. 92 sus) + *unus + talis, čĭnevá — quis + ne + vult, čevá — quid + vult, carevá — qualis + vult, fiečíne — fiat + quis + ne, fiečé — fiat + quid, fiecáre — fiat + qualis, ničún — neque + unus, neštíne — nescio + quis + ne, niscáre — nescio + qualis, niscarevá* și *niscaĭvá — nescio + quales + vult, níšte — nescio + quid, ŏarečíne — volet + quis + ne, ŏareče — volet + quid, ŏarecáre — volet + qualis, orĭčíne* și *órĭčine — voles + quis + ne, orĭčé* și *órĭče — voles + quid, orĭcáre* și *órĭcare — voles + qualis, órĭščine, órĭšiče, órĭšicare (— sic —), vreún — velis + unus, vérĭčine — velis + quis + ne, vérĭče — velis + quid, vérĭcare — velis + qualis.* — mr. *tšúštucare, Meglen tsíštĭucare — quid + scio + qualis,* mr. *nescănts, Meglen — ništicǫts — nescio + + quanti, Olimp, čĭnevréi, čivréi — quis + ne (quid) + vrei.*

Un pronume determinativ izolat este articulat: *lu* și *le* = *ille* (din forma *illu* sau *illo* s-a dezvoltat *lu,* iar din acest din urmă, prin asimilație la vocala precedentă, s-a dezvoltat probabil *le,* M i k l o s i c h, *Beitr., Lautgr.,* 31: *omulu,* însă *cînele.* Pentru ușurința cu care *u* final alunecă în alte sunete cf. *l-oĭ vidé-lă = l-oĭŭ-vidé-lu, l-om-tăĭé-lă = l-om-tăĭé-lu/, Cont.,* VI[1], 285, *ĭácătălăĭ = ĭácătă-lu,* C r e a n g ă, *Pov.,* 121, *aúzilăĭ = aúzi-lu,* C r e a n g ă, *Pov.,* 252, mr. *-tă = -tu* la participiul trecut: *călcátă, vădzútă* etc. Mai compară *-ră = -runt* la 3 pers. plur. perf. *lăudáră — laudaverunt,* și munt. [pag. 84] *aŭ lăudătără — au lăudátă + lăudáră*), *a = illa, i = illi, le = illae, luĭ, ĭeĭ* (forme de analogie, pag. 79), *lor = illorum,* care, ca schelet, ori a dispărut azi în dr., lăsînd numai la sfîrșitul numelui urme despre existența sa, ori ș-a redus această existență la mici sfărmături, iar ca înțăles a căzut în toate dialectele la rangul unei forme gramaticale. Astăzi zicem *ómu* (macar că scriem *ómul*) = *ómu + lu; ómuluĭ = omu + luĭ; ŏámeniĭ,* dial. *ŏámenĭ = ŏámeni + i; ŏámenilor = ŏámenĭ + lor; cása = cásă + a, cáseĭ = cáse + ĭeĭ; cásele = cáse + le; cáselor = case + lor; cînele = cîne + le, cîneluĭ = cîne + luĭ; cîniĭ = cînĭ + i; cînilor = cînĭ + lor; pártĕa = parte + a; părtsiĭ = parte + ieĭ; părtsile = părtsĭ + le; părtsilor = părtsĭ + lor.* În v. r. și mr. (pentru acest din urmă dial. vezi *Olimp, Meglen*) scheletul este mai bine păstrat. Aceeaș soartă a avut-o acelaș pronume determinativ compus cu pronumele posesive, cu genitivele articulate și cu genitivele pronumelor: *al, a, aĭ, ále = ille, illa, illi, illae, almĭéŭ, amĕá, aĭmĭéĭ, aleméle, alómuluĭ, aómuluĭ, aĭómuluĭ, aleómuluĭ, alačéstuĭ, aĭačéstuĭ* etc. *(al, a, aĭ, ále* au rezultat din *ille, illa, illi, illae* proclitice, iar *lu, a, i, le* au rezultat din *ille, illa, illi, illae* enclitice, macar că înainte de secolul al XVI-lea — și chiar în secolul al XVI-lea rar — formele din urmă se puteau întrebuința și proclitic în dr., vezi *Intr.,* 67, după cum proclitic se întrebuințează în parte la Meglen și în istr.). Anume, ca schelet, s-a redus, mai ales în Moldova, la *a, amĭéŭ, amĕá, amĭéĭ, améle, aómului,* iar ca înțăles a devenit o formă gramaticală. Aceasta a făcut pe G a s t e r, *Chr.,* I, CXV, să vorbească despre o prepoziție *a* care ar forma genitivul în românește. Pe cale de a deveni o formă gramaticală este și pronumele determinativ *čel, ča, čeĭ, čéle — ecce + ille, illa, illi, illae,* care se întrebuințează numai în compunere cu adiective: *čelbún, čabúnă, čeĭbúnĭ, čelebúne* (astfel *čéla, čéĭa, čélea*). În v. r. rar și la Meglen acest pronume joacă exact rolul articolului dr. *lu, a, i, le.*

104

Forme gramaticale. Prepoziții. *déla — de + illac, déspre — de + ex + per, din — de + in, díntre — de + inter, dúpă — de + post, înspre — in + ex + per, péste* v. r. *préspre — per + ex + per, péntru — per + intro, prin — per + in, príntre — per + inter.* Apoi s-au izolat *între, díntre, príntre* în com-

puneri cu *un, însul: într-un, într-o, într-însul* etc., mai departe *într-adevăr*.

105 — Conjuncții: *căč — quod + quid, casă — quam + si,/cașicúm — quam + sic + quomodo* (ori *quasi + quomodo*), *cașicînd — quam + sic + quando* (ori *quasi + quando*), *cacúm — quam + quomodo, cutŏátecă — cum + tota + quod, cucît — cum + quantum, deŏarečé — de + volet + quid, devremečé — de + vreme + quid, deșí — de + sic, decînd — de + quando, decît' — de + quantum, dupăčé — de + post + quid, dupăcúm — de + post + quomodo, dácă — de + quod, fiindcă — fiind + quod, fiecă — fiat + quod, fărăcasă — foras + quam + si, înaintedečé — in + ante + de + quid, îndatăčé — in + data + quid, macarcă — macar + quod, precúm — per + quomodo, pecînd — per + quando, pecît — per + quantum, pentrucă — per + inter + quod* etc.

Propoziții. Limba română are o mulțime de idiotizme, unde mai multe cuvinte, legate într-un raport de subiect și de predicat unele față de altele, au un înțăles specific, propriu aceștei legături numai, și pe care cuvintele respective nu-l mai prezintă altfel. Din cauza alunecării violente a înțălesului se întîmplă de multe ori că asemenea propoziții au cu totul altă însămnare decît aceea pe care ar da-o analiza cuvintelor componente: *a-ș aprinde paie în cap; a arăta coltucul*, Isp., 164; *a nu ajunge cu prăjina la nasul cuiva; a nu ave de cine*, Creangă, *Pov.*, 231; *a bate apa în piuă; a boi pe cineva; a băga pe mînecă; ce-i frumos poartă ponos*, Pann, *Pov.*, 3; *a se culca pe o ureche; a fi pe cale; a pune la cale; a scoate, a ieși la capăt; a nu-ș cunoaște lungul nasului; a o croi la fugă; a o coace cuiva; a căde tronc la inimă; a da peste dracul; a da dintr-însul; după ploaie chepeneag și după moarte cal de ginere*, Pann, *Pov.*, 100; *departe griva de iepure; a da izmene pe călător*, Pann, *Pov.*, 154; *a da turcii ori tatarii; a-l da cătsaua*, Isp., 108; *a da puiŭ de giol*, Isp., 109; *a da în cap pe cineva*, Isp., 125; *a da pe foi cuiva*, Isp., 152; *a dormi mort; a da din colț în colț*, Isp., 152; *a nu da meșii cuiva*, Isp., 255; *a da cu mîna în foc*, Isp., 280; *a da colb; a da în gropi; a da ceva cu mîneci largi*, Creangă, *Pov.*, 168; *a da toate pe una; a da bani pe miere; a ieși părul prin căciulă; a feșteli bățul*, Șez., I, 218; *a frige cuiva șerpi pe burtă*, Pann, *Pov.*, 151; *a freca rîdichea; a-ș face samă; a nu fi cuiva boii acasă; a face pe dracul în patru; a face ochii patru; gluma înjură muma*, Pann, *Pov.*, 7; *a îndruga verzi și uscate; a-ș lua inima în dinți; a lua la ochi; a lua lumea în cap; a o lua la sănătoasa; a lua ziua pe cineva de pe urmă*, Isp., 316; *a o lăsa moartă în popușoi; a lua în nume de bine* (ori *în nume de rău*); *a-i mînca cînii din traistă;*

106 *na-ț-o/frîntă că ț-am dres-o; a pune bine; a pune de mămăligă; a nu se pune nici în clin nici în mînecă; a-ș pune în plug; a-ș pune boii în cîrd cu cineva; se pune Enache pe gene; a pute tăia lemne pe cineva; pasărea pe limba ei piere; a potcovi pe cineva; a pica cuiva din coș*, Șez., II, 47; *a se pune în poartă*, Creangă, *Pov.*, 49; *a rămîne cuiva de cap; a se sparge dracului opincile; a nu ști nici laie nici balaie; scumpul mai mult păgubește; a scoate din țîțîni; a scoate din sărite; a sări cuiva țandăra; a-ș trage spuză pe turtă; a tăia cînilor frunză; a trage pe dracul de coadă; a trage cuiva butucul; a se duce opt cu a brînzei; a trece cuiva baba cu colacii*, Pann, *Pov.*, 133; *urma alege; a umbla cu mîța în sac; să vorbească și badea Ion, că și el îi om; a mai veni de acasă* etc. Compară apoi și următoarele izolări, ridicule de mult ce s-a abuzat de ele: *a spune sus și tare, a se face forte, a se ascunde după deget, a da cărțile pe față, în momente grele totdeauna românii au știut să se unească, a atrage* (ba și *a trage*) *atenția, votați acum și apoi ne veți spînzura, am zis, zic și voiŭ zice, am susținut, susțin și voiŭ susține, nu noi vom fi aceia care..,*

periculul bate la porțile cetății, nu este, nu poate fi nici un român..., a denunța abuzurile, a biciui, a strivi răul, ori din care parte ar veni, un cuvînt încă și am terminat, mă rezum și zic, Iacob N e g r u z z i, *Scrieri*, I, 359 sqq.

32, 33) Numele de e t i m o l o g i e p o p u l a r ă se aplică de obicei fenomenelor de supt aceste două numere, pe care le vom discuta la un loc. *Arum maculatum* „gouet", se numește *arón* din cauza influinței numelui *Arón*. — *Culbecului* i se zice dial. *bourél* (adecă „mic bour"), dar și *boĭerél; coarnelor* li se zice dial. *boĭereștĭ* (pentru **boureștĭ*); *boĭerél* și *boĭeréștĭ* au rezultat de acolo că termenii mai vechi de *bourél* și **bouréștĭ* s-au lipit de grupa lui *boĭér*, cu care dintru-ntîi n-aveau nimic a face *(Col. Tr.*, 1883, 246). — *A-ș găsi bacăul* însemna la început probabil *a-ș găsi calăul* (ung. *bakó*). Astăzi, cînd cuvîntul *bacău* a dispărut din limbă, vorbele de mai sus s-au lipit de numele orașului *Bacău* și noi cînd le pronunțăm simțim într-adevăr orașul *Bacău* în ele: *a-ș găsi Bacăul*. — *Buríc* — *umbilicus*, unde *um-* a fost considerat ca pronume nedefinit. — *coșcüg* — v. sl. *kovŭčegŭ*, alipit de grupa lui *coș* — v. sl. *koșĭ (ibid.*, 244*)*; — *controbónt* „din ital. *contrabbando*, ce înseamnă contra legii, fr. *contrebande*,... ca și cum ar fi vorba de vre un *bont, răscoală*, și totodată de *cotrobăiesc*." *ibid.*, 245. — *Calendula/officinalis, souci*, se numește *filimínă, filimícă, hilimícă* și *calinícă* — rus. *calinnicŭ*. Cele dintîi trei numiri au rezultat probabil din alipirea cuvîntului de *fir* și *mícă* (adecă 'mică în fir'); — *firoscós* — *philosophus*, pe care poporul și l-a închipuit ca pe un om *scos din fire. ibid.*, 242; — *farmazón-francmaçon*, legat de grupul lui *farmec; ibid.; — ğerár — januarius*, alăturat la grupul lui *ğer; ibid.;* 224; — *lĕácă* s-a extras din *olĕácă* — ngr. ὀλιγάκι (*o* s-a considerat ca pronume); — *mĭézul-părétsii* — *medium quadragesimae*, alipit de grupul lui *părete; ibid.*, 245; — *moráv* — *nărav*, alipit lui *mos;* — *marár* — *marathrum*, alipit de grupul lui *rar;* — *maldác* — μανδάκης a fost considerat ca *mald* + *-ac* și de aici *máldur*, derivat prin *-ur* — *-ulus* de la presupusul radical *mald;* — *onánie*, C r e a n g ă, *Pov.*, 242 (altfel *nánie*, derivat prin *-ie* din νάννος) este rezultat din contopirea pronumelui nedefinit *o* cu *nánie* în urma închipuirii că *o* ar fi unul din sunetele cuvîntului; — *óftigă* — ngr. φτικιόν, prin alipire la grupul interjecției *of;* — *pedepsíe*, C r e a n g ă, *An.*, 84. — *epilepsie*, apropiat de grupul lui *pedĕápsă;* — *pătrunžél, petrinžél* — πετροσέλινον a fost probabil influințat de *pătrund;* — *rezbél* — *război*, alipit la *bellum;* — *rourúscă* — *labrusca*, influințat de *róŭă. ibid.*, 245; — *rod-de-zahár* — ngr. ῥοδοζάχαρι. Pe *rodo-* și l-a închipuit românul ca *rod de. ibid.;* — *sărác* — v. sl. *siracŭ* a fost considerat = *săr* + *-ac*, de unde *sărmán* = *săr* + *-man*. — *tsolínă* — ung. *cula*, apropiat de grupul lui *tsol, tsŏálă;* — *tîrtán* — *unterthan. un-* a fost considerat ca pronume nedefinit. *ibid.;* — *uncróp* — v. sl. *uncropŭ*, „aqua fervida", unde *u-* a fost considerat ca pronume nedefinit. De aici apoi *crop* = *clocot: dă oala în crop;* — *velĕát* — v. sl. *vŭ lętę (vŭ* = *in, lętę* = *anno, vŭ* s-a considerat ca aparținînd cuvîntului); — dial. *zăcútsie* — *execuție*, apropiat de *zac, ibid.* — Aici întră numirile caracterelor din alfabetul slavon: *nášu* — v. sl. *nașĭ* „noster", influințat de *naš* (parrain); *fert* — v. sl. *frŭtŭ*, influințat de *fĭerb; hĭer* — v. sl. *hęrŭ*, infl. de *fĭer; čercu* — v. sl. *črŭvĭ* „vermis", infl. de *čerb;* apoi *pîrăŭ* (pag. 29, 40) și cuvintele datorite asimilației reciproce și aferesei de la pag. 29—31. — Adiectivul *dalb*, atît de întrebuințat de Alexăndri și de Bolintineanu, îș datorește existența pe de o parte lui *cudálb*, care a fost considerat ca = *cu* + *dalb*, iar pe de alta lui *alb*, supt influința căruia tot atît ca și supt influința frumuseței scheletului (pag. 81), acest *dalb* a capatat înțălesul de „ceva frumos și luminos"; — *îngín*, derivat de *inguen*, a fost considerat ca *in* + *ghin*, de unde apoi *dezgín* — *des* + *ghin;* — *răscól* — v. sl. *raskoliti*

107

a fost considerat ca = *re* + *scol*, de unde a rezultat apoi verbul *scol;* — *împíng* — *impingo*, a fost considerat ca = *in* + *pingo*, de unde a rezultat
108 apoi *răspíng* — *răs-* + *pingo;* — *despíc*/ — *despico*, a fost considerat ca = *de* + *spico*, de unde apoi a rezultat *răspíc;* — *însór* — *uxoro*, C. a căpătat această formă din cauză că **unsór*, probabilul corespondent al lui *uxoro*, a fost considerat ca = *în* + *sor;* — *sugíts* — *singultio* a căpătat această formă supt influința lui *sub*, considerat ca constituind prima parte a acestui cuvînt.

În sfîrșit, etimologia populară se amestecă la producerea tuturor sufixelor derivative și prefixelor derivative; căci, de pildă, suf. *-ăríe* cu care s-au derivat cuvinte ca *getsăríe, fumăríe* etc. s-a născut de acolo că cuvintele *porcăríe, păscăríe* și altele analoage, derivate prin *-íe* de la *păscár, porcár* s-au considerat ca derivate de-a dreptul din *porc, péšte* (pag. 61), — *-číc*, cu care s-au derivat cuvinte ca *vălčícă* din *vale*, s-a născut de acolo că cuvîntul *floričícă*, derivat de la *florícă*, și altele analoage, s-au considerat ca derivate de-a dreptul de la *flŏáre* etc. (pag. 62), — *stră-*, cu care s-a derivat *străbát* din *bat*, s-a născut de acolo că un cuvînt ca *strămút* = *ex* + *transmuto* s-a considerat ca = *stră-* + *muto* (pag. 99), și așa mai departe.

De multe ori însă cuvîntul izolat nu se alipește de nici un grup hotărît, ci plutește singur, expus la toate loviturile date prin alunecarea sunetului și a înțălesului. Mai ales cuvintele străine sînt expuse unei asemenea plutiri în vînt — dacă putem zice așa. Cuvintele străine sînt negreșit primite în limbă cu materialul apercepător deja existent în ea, după cum vom videa aceasta cu altă ocazie. Cînd însă ori scheletul este prea deosebit de sunetele obișnuite, ori înțălesul este prea străin de experiența de pănă acum a unui popor oarecare, atunci cuvintele împrumutate, pănă cînd îș găsesc și ele un loc, plutesc în toate părțile nesigure și sufer cele mai violente schimbări din punct de videre al scheletului și al înțălesului.

Astfel *súflec* — *sub* + *plico* prin înțălesul său cel atît de deosebit de al lui *plec, apléc* s-a izolat din grupul acestor din urmă, limba n-a mai simțit în el nimic din înțălesul lui *plec, súflec*, a căpătat atunci o existență pentru sine și în această izolare o violentă schimbare a scheletului; — *tihăráie* este probabil un derivat din *dihánie* — v. sl. *dîhaniĭe* „spiritus" (*tihăráie* însamnă în adevăr un loc sălbatic pe unde trăiesc tot felul de dihănii; C r e a n g ă, *Pov.*, 30). Izolat din diferite cauze, ori din cauza înțălesului, ori din acela că acest cuvînt a fost înlocuit încet-încet cu altele, precum *ponŏáră, rîpĭ, hîrtópĭ, cocláurĭ* etc., a suferit violentele schimbări în schelet care se văd; — v. sl.
109 **konoplĭa -šturĭțĭ* (*konoplĭa* „cannabis"/; *šturĭtsĭ* „animal quoddam"; — prin urmare „animal de cînepă"), care a trebuit să sune în rom. întîi **conopĭéšturitsă*, a devenit, din cauza izolării în care l-a pus curiozitatea scheletului său, *conopíštiritsă, coropíšnitsă, corocíšnitsă, conocíftiritsă, cucŏanacíftiritsa* și *cíftiritsa!* — **brándeburgă* = *cartofă* (cel puțin aceasta e cea mai probabilă etimologie; *cartofa* a venit se vede întîi din Brandenburg) a devenit *bándrabură, bándraburcă* (formă la care *búrcă* a jucat un rol) și — pentru a exprima ceva zadarnic și fără nici o socoteală — *hándraburcă;* — ung. *tarkabárka*, „bariolé, pêle-mêle" (C i h a c) a dat naștere lui *térčĕabérčĕa* și *trénčĕafléncĕa*.

35) Dacă rezumăm cercetările de mai sus din punct de videre al formelor gramaticale produse prin izolarea ajutată de celelalte principii discutate

până acum, apoi constatăm naşterea în sînul însuş al limbii române a următoarelor forme.

Prepoziţii şi conjuncţii (din adverbe; pag. 96).

Prefixe pentru a deriva nume (din adverbe): *des-*, *s-*, *în-*, *pre-*, *stră-*, *răs-* (pag. 99).

Forme temporale (din verbe): *voĭŭ-*, *voĭŭfi-*, *am-*, *săfi-*, *aš-*, *ašfi-*, *vrĕa-*, *amvrut-*, *eram-*, *amfost-* (pag. 101).

Forme modale (din verbe): *voĭŭfi-* (pag. 103).

Sufixe cauzale (din pronume): *-lu*, *-le*, *-a*, *-i*, *-le*, *-luĭ*, *-ĭeĭ*, *-lor* (pag. 103).

Prefixe cauzale (din pronume): *al-*, *a-*, *aĭ-*, *ale-*, *čel-*, *ča-*, *čeĭ-*, *čele-* (pag. 104).

Sufixe pentru a deriva nume: *-ăríe*, *-číc*, *-šór* (pag. 61, 62, 63), *-líe* (pag. 62), *-nĕátsă* (pag. 63), *-š* (pag. 64), *-nél* (pag. 64), *-tél* (pag. 65), *-ă*, *-î* (pag. 73).

Tot felul de forme gramaticale, adecă pentru tot felul de raporturi s-au născut, prin izolare, alunecarea sunetului, alunecarea înţălesului şi analogie, din cuvinte. Iar analogia este prin ea însăş în stare să înmulţească şi să creeze asemenea forme.

36) La toate limbile, a căror istorie se poate urmări până la epoce îndepărtate în trecut, se obsevă acelaş fapt, prefacerea cuvintelor în forme gramaticale prin acţiunea principiilor până acum discutate. Dar la toate limbile, fără excepţie, se observă începuturile acestui fenomen./

Astfel, ca să dăm exemple din grupul de limbi din care face limba 110 noastră imediat parte, *habeo* a devenit un sufix pentru futurul indicativ în limbile italiană, spaniolă, portugheză, provensală, franceză: *cantare* + *habeo* = it. *canterò*, span. *cantaré*, port. *cantarei*, prov. *chantarai*, fr. *chanterai*, raetr. (de ex. Samaden) *purtęrǫ*; *habebam* a devenit o formă de condiţional în aceleaş limbi afară de raetr.: *cantare* + *habebam* = it. *canteria*, span. *cantaria*, port. *cantaria*, prov. *chantaria*, fr. *chanterais*; *habui* a devenit o formă de condiţional în it.: *canterei*. Apoi *habeo* serveşte ca formă de perfect şi de pluscaperfect în diferite limbi romanice (it. span. prov. fr.; începuturi, deja în lat., de ex. *nostram adulescentiam habent despicatam*, Ter., *Eun.* 384, Kühner, *Gramm.*, II, 571), *teneo* face acelaş serviciu în span. şi port. (începuturi deja în lat., *eum locum nobilitas praesidiis firmatum atque omni ratione obvallatum tenebat*, Kühner, *ibid.*). În lat. *sum* serveşte ca formă pentru perfect şi pentru pasiv (şi tot astfel în limbile romanice), apoi ca formă pentru predicat (şi tot astfel în toate limbile indogermanice).

Oare să n-aibă aceeaş origină şi celelalte forme gramaticale, pe al căror istoric nu-l putem urmări cu atîta precizie ca pe al formelor de felul celor de mai sus?

Diferitele forme gramaticale, pe care le-au dezvoltat limbile indogermane, unele din cele mai bogate în forme din toate, sînt de următoarele soiuri. a) Unele deosebesc lucrurile, după cum este vorba de cîte unul din ele

(nume), ori de oricare într-un anumit raport — aceste anumite raporturi le vom înșira la lămurirea cunoștințelor — (pronume), apoi după cum sînt lucrurile concrete (substantiv), ori abstracte (adiectiv, numeral, verb). Astfel nu numai după înțăles, ci și după schelet se poate vide îndată dacă avem a face cu un substantiv ori cu un adiectiv, cu un nume ori cu un pronume în limba latină, de pildă: un *istius*, chiar de n-ai ști ce înseamnă, ți se arată ca pronume prin forma de genitiv *-ius*, specifică declinației pronominale, un *fallacium* ți se arată ca adiectiv prin genitivul plural *-ium*, un *ducum* ca substantiv prin genitivul plural *-um*. În rom. *ómul* se vede că-i

111 substantiv și *cel bun* se/vede că-i adiectiv după articulul de care sînt însoțiți, iar *oricúĭ* îș arată lămurit prin terminație firea sa de pronume. b) Altele arată diferite categorii de substantive, adiective, numerale și verbe (Raporturile exprimate prin aceste categorii vor fi atinse pe scurt la lămurirea cunoștințelor). c) Altele deosebesc lucrurile după cum sînt subiect, atribut, compliment, predicat. Astfel *láuda, lăudînd, prin láudă, láud* se cunosc că sînt subiect, atribut, compliment de instrument, predicat, prin terminațiile lor ori prin prepozițiile de care sînt însoțite. d) Iar un predicat primește diferite forme, după cum subiectul este de I-a, a 2-a și a 3-a persoană, după cum el însuș se găsește în diferite raporturi de timp față cu vorbitorul ori cu vreun alt lucru oarecare și în diferite raporturi față cu intelectul sau sentimentele ori ale vorbitorului ori ale subiectului. *Láud, láuzĭ, láudă* arată trei persoane deosebite; *láud, lăudám, voĭŭ lăudá* arată trei deosebite raporturi de timp față cu vorbitorul; *láudă, să láude* arată două deosebite raporturi între predicat și vorbitor (siguranță, voință), *ar lăudá* arată un raport de dorință între predicat și subiectul său. e) Alte forme arată genul și numărul: *cásă, om, cal, caĭ.*

Aceste forme poartă cele mai multe deosebite numiri. b: sufixe, prefixe, ori sufixe derivative, prefixe derivative. c: caz, prepoziție, conjuncție, congruență. d: forma verbului (activă, medie, pasivă), mod, timp, sufixe personale. a și e n-au numiri specifice, pentru că tot cazurile, prepozițiile, conjuncțiile etc., care servesc pentru b, c, d servesc și pentru a, e, iar a chiar n-a avut, probabil, niciodată forme specifice. De obicei formele gramaticale sînt neaccentuate, ori proclitice ori enclitice. În general formele de după cuvînt se numesc sufixe, cele dinaintea cuvîntului prefixe. Obișnuit însă prefixe numai acele proclitice se numesc, care aparțin lui b.

Și, ca să revenim la întrebarea noastră, să n-aibă cumva toate formele gramaticale aceeaș origină, adecă acea a izolării și a răspîndirii prin analogie?

112 O mie și cîteva sute de ani au fost de ajuns pentru ca din verbe să se nască/ forme de timp și de mod în limbile romanice. Ce nu s-a putut întîmpla în nemărginitul timp cît s-a scurs de la cele dintîi începuturi ale vorbirii până

la împăratul Traian? Limba latină a născut probabil din cuvinte mai vechi formele sale gramaticale, și aproape toate prepozițiile și conjuncțiile, și sufixele și prefixele sale au fost probabil odată cuvinte, fiecare cu înțălesul său deoparte. Și acelaș lucru s-a întîmplat firește cu celelalte limbi indogermanice și limba acea străveche, pe care o vorbeau străbunii europenilor pe cînd — ori că vor fi venit de aiurea de undeva, ori că vor fi fost de la început împrăștiați peste acest continent — dezbinarea de la popor la popor și de la limbă la limbă nu era așa mare ca astăzi, ci într-o sălbătăcie comună furnicau aceleaș ființe stăpînite de aceleaș puține gînduri și dorinți, acea limbă străveche trebuie să fi fost compusă din cuvinte numai și să nu fi avut nici o formă. Deja analogia celor ce se petrec în timpuri mai recente și compararea limbilor între ele au probat origina din cuvinte a multor forme indogermanice și sufixele personale de pildă nu sînt altceva decît pronumele personale, sufixele cauzale sînt și ele niște pronume. „Flexiunea cuvintelor n-a existat de la început, ci s-a dezvoltat treptat. — Noi trebuie să presupunem pentru limbile din tulpina noastră o perioadă cînd vorbele n-aveau încă elemente sufixale. Cuvintele din această perioadă se numesc rădăcini și timpul care a precedat flexiunea se numește timpul rădăcinilor. Această perioadă este cu mult anterioară stagiului de dezvoltare ale cărui cuvinte putem să le deducem prin compararea diferitelor ramuri indogermane și care se numește limba fundamentală indogermană. Ceea ce numim noi derivare și flexiune a rezultat prin compunere, astfel că o grupă de cuvinte care formau un complex sintactic s-a contopit într-o unitate, în care totul s-a izolat față cu elementele sale. Această contopire de cuvinte a avut loc de la început în acelaș chip, după cum în fiecare limbă aparte, întrucîtva chiar în timpuri istorice, membre din urmă ale compuselor au devenit sufixe, precum got. *-k* în *mik* (nhd. *mich*) din preistoric[ul] *me ge* (cf. gr. ἐμέγε al. cu ἐμέ), fr. *-ment* în *fièrement* din *fera mente*, mhd. nhd./*-heit* în *schönheit*, primitiv „frumoasa însușire" (*heit* este în mhd. și ahd. însă un cuvînt aparte), nir. *-mhar* în *buadhmhar* „victoriosus" etc. = v. ir. *mār*, *mōr*, cymr. *mawr*, 'magnus', (Zimmer, *Kelt. Studien*, II, 22 sqq.). Formarea sufixelor nu este opera unei anumite perioade preistorice, care ar fi încetat cu un anumit punct în timp, ci ea a avut loc din nou, după ce a început odată, în toate timpurile istoriei limbilor indogermane și se va repeta probabil în viitor, cîtă vreme limbile noastre vor trăi". Brugmann, *Vergl. Gramm.*, I, 14. Dacă însă la unele forme, precum la sufixele personale și cauzale și la altele de soiul celor din citația de mai sus origina iese lămurit la iveală, la cele mai multe etimologia este obscură și fiindcă analogia joacă pe de o parte alături cu izolarea un rol important la nașterea formelor — după cum ne-am convins cred îndeajuns din înseș exemplele pe care limba română ni le-a procurat — și fiindcă pe de altă parte această analogie chiar de la început (de pe timpul acelei limbi presupuse, în care lipseau formele gramaticale) trebuie să fi fost foarte activă, cel puțin tot așa de activă ca și astăzi (cf. Osthoff

113

und B r u g m a n n, *Morphologische Untersuchungen*, I, XV), apoi afirmarea cum că în limba străveche indogermană n-ar fi existat forme gramaticale deloc, ci numai cuvinte, nu este poate justă decît numai pentru cel mai vechi moment al acelei limbi, deoarece în momentele imediat următoare analogia — mai înainte de ce primitivele compuse și izolări să fi avut loc — a putut deja să-ș fi început opera de creare a formelor: cîteva cuvinte sfîrșite cu *-c*, de ex., și avînd un înțăles și un schelet înrudite cu al altor cuvinte fără *-c* a putut provoca derivări cu ajutorul acestui sunet deja mai înainte de existența celor mai vechi compuse. Și cîți de acești *-c* nu se vor fi ascunzînd prin nenumărata mulțime a formelor indogermane? Sînt cel puțin niște forme gramaticale care de la început au trebuit numai prin analogie să se nască și care totdeauna numai prin analogie se nasc în timpurile mai istorice ale limbilor noastre, anume genul și congruența.

37) Genul. La început în mod întîmplător cuvintele de genul masculin 114 sunau la sfîrșit într-un fel și cele feminine/într-un alt anumit fel. O consecventă din acest punct de vedere n-avea loc, după cum nici n-a avut vreodată loc, iar potrivirea în terminație a celor mai multe masculine de o parte și a celor mai multe feminine de altă parte este lesne de explicat. Deoarece, între cele dintîi cuvinte și lucrurile reprezentate prin ele a fost o strînsă legătură și cuvintele n-au fost fixate convențional și voluntar, ci involuntar și necesar pag. 84), apoi că s-a întîmplat ca multe cuvinte masculine să sune la sfîrșit cam tot într-un fel, și multe cuvinte feminine cam tot într-un fel, nu este de mirare. Aceste terminații au devenit prin analogie niște semne ale raportului lucrurilor cu genul (căci să se noteze bine că semnele genului arată numai raporturile lucrurilor cu acest din urmă, *-ā* grecesc, de exemplu, nu însamnă g e n u l f e m i n i n, ca lucru considerat, pentru că limba greacă are cuvinte ca γένος θηλικόν, și tot așa mai departe). De aici obiceiul de a lipi cuvintelor masculine cutare terminație, celor feminine cutare alta și, fiindcă aceste două genuri au fost mai întîi constatate și prin analogie lățite, apoi de aici obiceiul de a nu da neutrelor nici un semn caracteristic. Și odată ce formele genului s-au fixat, ele care de la început nu după genul firesc, ci după cel fantastic, se fixase, analogia — tot de fantezie, iar nu de observația istorică condusă — nu le-a mai lasat să dispară, și le-a tot prefăcut și le preface încă până astăzi. Și noi românii între alții am schimbat mult prin analogie și genul după formă și forma după gen (pag. 66, 67) și pe de o parte am rămas din punct de vedere al adevărului istoric mai pe jos decît latinii, căci pentru noi toate lucrurile, oricît de nesimțitoare ar fi, sînt numaidecît ori masculine ori feminine, iar pe de alta am devenit mai practici decît dînșii, căci cel puțin *-ă* sing. și *-e* plur. în românește (cu rari excepții) numai genul feminin însemnează, iar *-u* sing. numai genul masculin; de unde neutrele au devenit masculine la singular și feminine la plural, au devenit e t e r o g e n e, după cum se zice.

Congruența. După cum întîmplător cuvintele de un anumit gen au avut de la început o anumită terminație, tot așa cuvinte legate în diferite raporturi unele de altele au/avut la început întîmplător o asămănare oarecare în schelet și în înțăles. Dacă două substantive se găseau față cu un verb în acelaș raport, dacă, de pildă, erau amîndouă ori subiecte ori obiecte ale verbului, se găseau totodată într-un raport unul față de altul. Faptul că se găseau în acelaș raport față cu verbul necesita acelaș caz la ambele substantive și această potrivire de caz se putea lesne considera de analogie ca o f o r m ă pentru a exprima raportul celor două substantive între dînsele. În *Octavian, nepotul lui Caesar, a învins pe Antoniu la Actium, nepotul lui Caesar* și *Octavian* stau într-un raport de atribut unul față de altul, dar potrivirea de caz dintre dînsele, pe care noi astăzi o simțim ca o formă de exprimare a acestui raport, a fost la început întîmplător provenită, de acolo anume că aceste două cuvinte, care sînt atribute unul altuia, sînt totodată subiecte ale predicatului *a învins*. Tot astfel cuvinte de acelaș gen și de acelaș număr au venit întîmplător în legătură unul cu altul, astfel că numai prin analogie s-a considerat această potrivire de gen și de număr ca o formă pentru a exprima raportul dintre cuvintele respective. În exemplul de mai sus *Octavian* și *nepotul* s-au potrivit numai întîmplător și în număr și în gen; noi astăzi simțim însă această potrivire ca o formă pentru a exprima raportul dintre cele două cuvinte. 115

Alături cu această influință a analogiei, care a plecat de la întîmplătoare potriviri în gen, număr și caz, pentru a întinde apoi această potrivire, ca ceva formal, la toate cuvintele care s-ar găsi în acelaș raport unul față de altul, a mai contribuit la nașterea aceștei forme gramaticale și influința de asimilație avută (din punct de videre al scheletului și al înțălesului) de un cuvînt (ori grup de cuvinte) asupra altui cuvînt (ori altui grup de cuvinte). În *om frumos*, om, ca parte mai importantă și mai luminoasă în conștiință, a influințat pe *frumos* în sensul de a-ș potrivi scheletul după al său: cuvintele strîns legate printr-un raport s-au considerat ca trebuind să sămene în schelet și înțăles unul cu altul.

Și astfel, pe de o parte din cauza întîmplătoarelor potriviri/în gen, număr și caz, iar pe de alta din influința avută de cuvintele aflătoare într-un raport oarecare unele asupra altora, s-a născut prin analogie o formă gramaticală, c o n g r u e n ț ă numită, care consistă în aceea că două cuvinte ori două propoziții legate printr-un raport să sămene cît se poate mai mult la schelet și la înțăles. Raportul exprimat între cuvinte prin această formă gramaticală este la toate limbile indogermane acel de atribut și de predicat și asămănările provocate prin analogie în acest caz sînt asămănări de caz, număr și gen: atributul și predicatul trebuie să se acorde în gen, număr și caz (acordul de persoană nu aparține congruenței. Vezi totuș P a u l, *Princ.*, 261). Raportul exprimat între propoziții prin mijlocirea congruenței este variabil de la o limbă la alta și asămănările provocate prin analogie în acest caz sînt asămănări de mod și de timp: există, după cum se zice, un fel de 116

a t r a c ț i e și de a s i m i l a ț i e între timpurile și modurile a două propoziții contigue.

Renunțînd de a da exemple de congruență între cuvinte, fiindcă sînt prea bine cunoscute și limba română nu prezintă nimic specific din acest punct de vedere, vom da cîteva exemple de congruență între propoziții.

În lat. are loc atracție de moduri în prop. relative: *si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset, neminem tu quidem eorum qui viverent, exciperes* (în loc de *moriendum est, qui vivunt)*; — temporale: *ni te videre scirem, cum ad te haec scriberem, quantum officii sustinerem, plura scriberem* (în loc de *cum ad te haec scribo)*; — *utrum censes imperiosum illum, si nostra verba audirent, tuamne de se orationem libentius auditurum fuisse, an meam, cum ego dicerem nihil eum fecisse sua cauza omniaque reipublicae, tu contra nihil nisi sua?* (în loc de *cum dico)*; — cauzale: *ego idem, qui multum tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios vel quod amarem meos, recordor longe omnibus unum anteferre Demosthenem* (în loc de *quod amo)*; — și în alt soi de propoziții (K ü h n e r, *Gramm.*, II, 791 sqq.). Are loc atracție de timpuri în întrebări indirecte: *quamvis copiose haec diceremus, si res postularet, quam multa spectacula animus in locis caelestibus esset habiturus* (în loc de *sit habiturus*); — *exponerem etiam quemadmodum hic viveremus* (în loc de *vivamus*); apoi în general în împre-
117 jurările în care și atracția de moduri are loc (K ü h n e r, *ibid.*)./

În grec[ește] are loc atracție de moduri în propoziții finale, relative și temporale și în vreme ce la exemplele latine vreo corespondență între limba noastră și cea latină nu se poate observa, la exemplele grecești, după cum se va vide din traducerea lor, corespondența are loc (numai la propoziții temporale și relative), astfel că, până la [o] mai de aproape cercetare a fenomenului, noi putem deocamdată hotărî că o atracție de moduri are loc în românește în propoziții relative și temporale. αἴ γάρ μιν θανάτοιο δυσηχέος ὧδε δυναίμην νόσφιν ἀποκρύψαι ὅτε μιν μόρος αἰνὸς ἱ κ ά ν ο ι (ἱκάνοι în loc de conjunctiv; *ah, de l-aș pute ascunde de moartea cea urîtă la auz cînd grozava soartă ar da peste dînsul; ar da = va da)*; ὁ ἑκὼν πεινῶν φάγοι ἂν ὁπότε βούλοιτο (βούλοιτο în l.d. conjunctiv *un om care postește de bună voie ar pute mînca cînd ar voi; cînd ar voi = cînd va voi.* Cf. *poate mînca cînd voiește, va pute mînca cînd va voi, ca să poată mînca cînd ar voi.* În toate părțile siguranța ori nesiguranța propoziției temporale se îndreaptă după acea a propoziției principale. În sine însă această propoziție temporală arată ceva sigur); αὐτίκα γάρ με κατακτείνειεν Ἀχιλλεὺς ἀγκὰς ἑλόντ' ἐμὸν υἱόν, ἐπὴν γόον ἐξ ἔρον εἵην (ἐξείην în l.d. conjunctiv *„ah, de m-ar ucide Achilles, după ce m-aș sătura de plîns ținîndu-mi copilul strîns în brațe"; m-aș sătura = mă voi sătura,* căci propoziția temporală n-are în sine nimic nesigur, ea-ș împrumută numai siguranța ori nesiguranța de la propoziția principală. Cf. *l-a ucis după ce s-a săturat de plîns, îl va ucide după ce se va fi săturat de plîns, ca să-l ucidă după ce se va fi săturat de plîns* [însă și *după ce s-ar fi săturat de plîns*]; ὡς ἀπόλοιτο καὶ ἄλλος ὅτις τοιαῦτά γε ῥέζοι (ῥέζοι în l. d. conjunctiv: *Așa să moară și altul, care ar face asemenea lucruri: ar face = va face)*; πῶς οὖν ἂν εἰδείης περὶ τούτου τοῦ πράγματος, εἴτε τι ἀγαθὸν ἔχει ἐν ἑαυτῷ εἴτε φλαῦρον, οὐ παντάπασιν ἄπειρος εἴης (εἴης în l. d. conjunctiv: *Cum ai pute ști că are acest lucru ceva bun în el ori nu, cînd tu ai fi cu totul necunoscător într-însul? ai fi = vei fi)*; τίς μισεῖν δύναιτ' ἄν, ἰφ' οὗ εἰδείη καλός τε καὶ ἀγαθὸς νομιζόμενος (εἰδείη în l. d. conjunctiv: *Cine ar pute urî pe cineva, de care s-ar ști considerat ca om detreabă? s-ar ști = se va ști)*;

etc. K ü h n e r, *Gramm.*, II, 219 sqq. Pentru ca să se înțăleagă cum în adevăr în rom[ână] o atracție de moduri are loc în exemplele de mai sus, să se gîndească cineva nu atît la aceea că propozițiile relative și temporale respective sînt sigure în sine, căci această siguranță este foarte alunecoasă și lesne se poate preface în nesiguranță, cît la faptul că așa-numitul condițional românesc este un optativ și un potențial, corăspunzînd la două din multele înțălesuri ale conjunctivului (voința și/concesia, celelalte înțălesuri 118 ale acestui din urmă sînt în rom. exprimate ori prin conjunctiv ori prin indicativul verbelor care exprimă înseș voința și concesia: *dicat* = *zică* = *ordon să zică, admit că zice).* Pe condiționalul românesc oriunde, fie în propoziții principale, fie în propoziții subordinate, îl simțim ca potențial și optativ, cînd atracție de moduri nu are loc (cf. *mă duc la masă pentru că aș mînca; stau încă, măcar că m-aș duce; era așa de mare, încît ar fi sărit peste cutare lucru; arată-mi un om care ar face acest lucru; aș da, dacă aș ave* etc.). În exemplele de mai sus însă nu este cu putință de descoperit posibilitatea ori dorința ca motive ale întrebuințării condiționalului. — Aici, în congruență, îș are origina întrebuințarea imperativului în propoziții consecutive, cînd în propoziția principală este un imperativ: *vezi de te poartă bine; lucrează așa încît fă toate cum se cade* etc.; însă *să lucrezi așa încît să faci toate cum se cade* (nu se poate zice, macar că înțălesul este exact acelaș, *să lucrezi așa încît fă toate cum se cade*); precum și articularea unui substantiv precedat de prepoziție, cînd este urmat de un substantiv articulat, de ex. *îmbărbătat de fata, slujnica babei* I s p., 260.

38) Dacă este adevărat că formele gramaticale s-au născut prin izolare și prin analogie din cuvinte, apoi putem presupune că a existat un moment — oricît de scurt va fi fost acela — în viața limbii primitive indogermane, cînd forme gramaticale nu existau defel, ci numai cuvinte. Aceste cuvinte se numesc rădăcini. Ele continuă încă de a trăi în cuvintele de astăzi, dar sînt așa de ascunse prin transformările ulterioare suferite din cauza diferitelor principii de schimbare, încît trebuie să ne perdem nădejdea de a le recunoaște. O reconstituire a limbii primitive este imposibilă. Și apoi, fiindcă cu toate deosebirile oamenii tot samînă mult între dînșii, acelaș lucru trebuie să se fi petrecut cu toate limbile. Unele numai iubesc mai mult prefixele, altele sufixele (înțălegînd aici prin prefix orice formă dinaintea cuvîntului și prin sufix orice formă de după cuvînt), iar altele lasă prefixul și sufixul să pătrundă în însuș corpul cuvîntului prin alunecarea sunetului și prin metateză, după cum probabil a avut acest fenomen loc în limbile semitice și întrucîtva în cele indogermanice (i n f i x e; cf. *jungo* al. [cu] ζεύγνυμι, *pango* 119 al. [cu], πήγνυμι, *pando* al. [cu] πίτνημι etc. B r u g m a n n, *Vergl. Gramm.*,/I, 191, II, 969, 971). Unele apoi sînt mai tenace în păstrarea formelor, altele mai puțin tenace, și din acest din urmă punct de videre s-au împărțit chiar limbile, în grupuri. Sînt limbi în care formele gramaticale stau bine separate de corpul cuvintelor unde se alipesc, astfel că se vede lesne care e cuvîntul și care e forma lipită de dînsul, cuvintele și formele se despart unele de altele ca mărgelele într-un șirag. Asemenea limbi, ca cele uralaltaice, se numesc a g l u t i n a n t e. Sînt altele, precum limbile indogermanice,

la care formele se contopesc cu cuvintele, astfel că de cele mai multe ori nu le poți deosebi unele de altele. Ele se numesc limbi flexionare. Împrejurarea că la așa-numitele limbi aglutinante formele se pot separa ușor de cuvinte îș va fi avînd poate explicarea și în aceea că noi le cunoaștem numai din scurte perioade de timp, în tot cazul probează numai o mai puternică influință a principiului clarificării, nu însamnă defel că asemenea limbi n-au să ajungă cu vremea (după cum au și ajuns întrucîtva) flexionare. La aceste din urmă iese numai la iveală mai vădit cum forțele de transformare produc necontenit și necontenit iarăș distrug. După ce din cuvinte s-au născut forme, acestea s-au lipit din ce în ce mai strîns de cuvinte și alunecarea sunetului le-a ros apoi pănă cînd n-a mai rămas nimic dintr-însele. Dar pe cînd o formă dispare o alta nouă tocmai se produce, destinată și ea dispărerii: un vechi pronume *ta*, de pildă, a dat forma persoanei a 3-a a verbului *lauda-t*, și această formă a dispărut apoi în *laudă*, dar francezul (căci românul pentru moment stă pe loc din acest punct de videre) este pe cale de a produce din *il* o nouă formă, el deja nu mai poate conjuga decît *je loue, tu loues, il loue!* Și cînd dispărerea formelor se face în masă, ajung momente în viața limbilor cînd cuvintele stau pare că singure, așa ca pe vremea cea străveche, puținele forme care mai ies la iveală pe ici pe colea sînt prea puține pentru a împle golul și limba revine în aparență la starea primitivă, precum s-a întîmplat aceasta de pildă în limba veche chineză și după cum are să se întîmple probabil în cea ingleză (limbi izolătoare)./

120

Decît, după cum vechea forță de a crea dintr-o bucată cuvinte, macar că încătușată de diferitele principii, continuă încă de a trăi și de a îmbogăți limba cu vorbe reflexe și onomatopoeice (pag. 86), tot așa vechea stare aformă a vorbirii se ivește, chiar în mijlocul celei mai mari înfloriri formale, la interjecții, nume care supt una și aceeaș formă pot reprezenta toate membrele propoziției. Astfel interjecțiile reprezintă pentru limbă acele resturi atrofiate, care în mijlocul unei dezvoltări înaintate ale fizicului aduc aminte de înapoiata origine, precum rămășiți de coadă, de dinți canini, de degite la picioare, de păr la om, ori acele rămășiți din timpuri de sălbăticire a psihicului, precum frica de întuneric, de singurătate, patima de vînat, care trăiesc încă în sufletul aceleiaș ființe.

Alături cu această teorie asupra nașterii formelor gramaticale, care se numește teoria aglutinației, merită să fie pomenite încă două păreri, una (Friedrich Müller, *Grundriss*, I, 104), cum că de la început ar fi existat forme gramaticale alături cu cuvintele; alta mai curioasă a lui Westphal, numită teoria evoluției, Evolutionstheorie, după care formele gramaticale au existat de la început ca părți integrante ale cuvintelor și numai cu încetul s-au desfăcut din acestea — s-au dezghiocat oarecum — în măsura în care omul a ajuns la cunoștința diferitelor raporturi (Gabelentz, *Sprachwiss.*, 215).

η) DISCORDANȚA ÎNTRE MEMBRELE PSIHOLOGICE ȘI CELE GRAMATICALE ALE PROPOZIȚIEI.

39) Cu toate că, precum am spus altă dată (pag. 3), cuvîntul însoțește ideea așa după cum umbra însoțește corpul, cuvîntul nu încetează de a ave o existență aparte, astfel că de multe ori grupări de cuvinte au loc numai din punct de videre al scheletului, fără ca să se țină socoteală de înțăles (pag. 5). Fiindcă o corespondență complectă între schelet și înțăles nu există, se întîmplă de aici că adeseori o discordanță se naște între cele două elemente ale cuvîntului, că adică nimerești pentru cutare înțăles alt schelet/decît acel 121 care-ți trebuiește. Lucrul merge cîteodată atît de departe, încît cauți zadarnic cuvîntul, fără să-ți aduci aminte de dînsul, și te mulțămești, pentru a-ți exprima cugetarea, de un gest la întîmplare ori de un cuvînt care-ți vine mai întîi în cap, oricît de nepotrivit ar fi. Dar așa ceva se întîmplă mai rar. Mai des se întîmplă altceva, anume că cuvîntul îl ai la dispoziție, dar forma trebuitoare n-o nimerești cum se cade, adică pentru lucruri ai scheletele trebuitoare, dar pentru raporturile dintre lucruri ele-ți lipsesc. Dacă vrei într-o asemenea împrejurare să întrebuințezi un predicat, nimerești forma subiectului, dacă ai trebuință de un atribut, nimerești forma obiectului drept etc. Și de înțăles, te înțălege cel care ascultă ori cel care citește: la urma urmelor este vorba despre lucruri pe care și el, ca om ce este, le are în cap mai mult sau mai puțin ca și tine. Cîteodată se întîmplă, nu e vorbă, să nu te înțăleagă defel. De obicei, oricît de nepotrivit ai întrebuința scheletele înțălesurilor, o aproximativă înțălegere are loc din partea ascultătorului, și aceasta e de ajuns. De altfel, numai rar se întîmplă (dacă se întîmplă) ca cel care ascultă să priceapă lucrurile întocmai așa cum le pricepe cel care vorbește.

40) Cîteodată discordanța este numai aparentă. Mintea noastră leagă lucrurile în raporturi neobișnuite, stabilește de pildă raportul de obiect drept între două lucruri la care numai cu greutate putem observa posibilitatea unui asemenea raport. Dar un asemenea raport, oricît va fi el de greu la prima videre, se constată la o cercetare mai amănunțită că este posibil.

Cugetarea capătă cu timpul un fel de obicei de a se învîrti necontenit pe aceleaș drumuri, de a se închega necontenit în aceleaș calupuri, și acest obicei este variabil de la om la om și de la un popor la altul, dar este foarte puternic, căci în el se întrupează nu numai deprinderea noastră, ci toată deprinderea tuturor generațiilor care au trăit înaintea noastră. De aici părerea — greșită — că între cutare lucruri numai cutare raporturi se pot stabili: vei pune obiect drept, de pildă, numai lîngă un verb tranzitiv, pe lîngă un substantiv n-are ce căuta un obiect nedrept etc./Acest obicei este sfărmat 122 cîteodată și trebuie să băgăm bine de samă atunci să nu punem pe socoteala unei discordanțe între schelet și înțăles un fapt care este numai pura expresie a cugetării noastre.

De acest fel sînt așa-numitele e l i p s e. Cînd zic *și apoi atunci* (de ex. C r e a n g ă, *Pov.*, 140) cu înțălesul de *și apoi atunci are să fie bine* nu se suptînțălege nici un verb, nu este nici o discordanță între schelet și înțăles. Mintea are numai gust să lege imediat cele două complimente circumstanțiale unul cu altul. Acesta e singurul raport care mi-a venit în cap și singurul pe care-l fac cunoscut. În mintea mea însă toate cunoștințele s-au legat prin raporturi de tot felul în tot felul de combinații. Două cunoștinți și două cuvinte oarecare prin care ele sînt exprimate, în afară de cazurile de izolare extremă, se găsesc întotdeauna într-o numeroasă companie, ele împreună cu toate celelalte formează un tot, totalitatea cunoștinților și cuvintelor cîte se găsesc în mintea cuiva, și pentru aceea ori de cîte ori ar voi vorbitorul să rupă din această totalitate două cuvinte legate printr-un raport oarecare, ascultătorul va mai pute înțălege pe de lături o mulțime altele pe de o parte, iar pe de altă parte înțălegerea ascultătorului va varia după modul cum i s-au închegat în cap legăturile dintre cunoștinți. De oricare indogerman din Europa *și apoi atunci* va fi înțăles probabil tot la un fel. Un chinez va înțălege poate prin aceste cuvinte altceva și așa mai departe. Cîtă vreme însă eu numai aceste cuvinte am voit să le spun, nepotrivire între membrele psihologice și cele gramaticale ale propoziției nu există, și nu se poate zice că se suptînțelege ceva, pentru a admite așa-numita elipsă. Din cauza legăturilor multiple în care se găsesc cunoștințile, ascultătorul totdeauna va pute suptînțălege ceva, oricît de explicită ar fi vorbirea vorbitorului, și ar trebui atunci să admiți elipse peste elipse, ba ar fi chiar toată vorbirea o elipsă.

Cu toate acestea, de vorbire eliptică se vorbește și are să se vorbească totdeauna, din cauză că în una și aceeaș limbă cuvintele care se suplinesc prin ascultător atîrnă de la împrejurările în care vorbirea are loc. Dacă unui 123 cuvînt,/în mod anormal enunțat, totdeauna acelaș înțăles s-ar da, totdeauna adecă cu aceleaș cuvinte suptînțălese s-ar complecta, nu s-ar vorbi de elipsă, ci s-ar zice, după cum se și zice, despre un verb că este impersonal, iar despre altă parte a propoziției cine știe ce altceva (deja cuvintele l o c u ț i e, f r a z ă au început să însămneze prin gramatici tot felul de lucruri). Dar lucrurile se petrec de obicei altfel: una și aceeaș așa-numită expresie eliptică are diferite înțălesuri după împrejurările în care o spunem, adecă după cunoștințele de care la un moment dat este înconjurată. Cînd voi fi vorbit cumva despre aceea că deocamdată nu pot cumpăra ceva și că aștept mai întîi să am suma trebuitoare, *și apoi atunci* de mai sus are să însemne *și apoi atunci voi cumpăra;* cînd va fi fost vorba despre o nădejde de a scăpa dintr-un pericul, *și apoi atunci* are să însemne *și apoi atunci voi scăpa* etc. Din cauza aceasta se naște greșita părere că vorbitorul a trebuit să lege cuvintele numaidecît după norma obișnuită și că, dacă a spus numai cuvintele pe care le-a spus, cauza este că le-a rupt de celelalte, suptînțălegînd pe aceste din urmă.

Sînt însă și cuvinte anormal legate unul de altul, care ajung din cauza desei întrebuințări să capete totdeauna unul și acelaș înțăles. Astfel în primul loc v e r b e l e i m p e r s o n a l e. Obișnuit trebuie numaidecît, în raporturile pe care le facem altora cunoscute, să fie un subiect și un predicat. La verbele impersonale lipsește subiectul. Acest subiect este însă totdeauna acelaș, astfel că la prima vedere s-ar păre că este implicat în însuș verbul impersonal: acesta ar fi oarecum o propoziție întreagă. În realitate verbul impersonal a fost și este un predicat, exprimat așa singur, contra normei, după care ar trebui să fie totdeauna și un subiect. Fiindcă împrejurările în care acest predicat a fost enunțat au fost totdeauna aceleaș, apoi totdeauna și acelaș subiect se suptînțălege. La *tună, fulgeră, trăsnește, plouă, ninge* și altele de acest fel subiect este totdeauna fenomenul meteorologic corăspunzător. La început asemenea verbe au fost enunțate numai atunci cînd fenomenul însemnat prin ele, observat ocazional, servea ca subiect. Și tot astfel de la subiecte/ocazionale a plecat întrebuințarea celorlalte verbe impersonale, 124 precum în lat. *curritur, itur* și analoagele, al căror obicei s-a moștenit în românește, prin întrebuințarea formei medii de a 3-a pers. sing. (= forma pasivă, astfel că *se merge = itur*) în mod impersonal la verbe ca *se merge, se mînîncă, se bea, se prășește, se cosește, se ară* etc. (de ex. *pe acolo se merge mai lesne, în cutare loc se mînîncă și se bea bine, după ploaie se prășește mai lesne, se ară mai bine, se cosește mai greu*). În asemenea întrebuințări ale predicatului fără subiect, limba poate procede și altfel, nu numaidecît de la subiecte ocazionale. În rom[înă], de pildă, se zice *lui nu-i ardea de mîncare* I s p., 262 (subiect *inima*), *erau vreo zece prăjini de cînepă, de care nu s-a ales*. C r e a n g ă, *An.*, 49 (subiect *nimic*), apoi *zíče* (subiect *lumea*), *spun* (subiect *oamenii*). Altă dată netrebuința pe care o ai de un subiect se manifestează prin aceea că, deși îl exprimi, dar îl lași pradă alunecării sunetului și înțălesului, pănă cînd devine o formă gramaticală, am pute zice o formă a verbului impersonal, propoziția se izolează adică pănă în gradul că subiectul se preface în formă gramaticală: astfel *on* și *l'on (homme* și *l'homme*) a devenit o formă a verbului impersonal în franceză, *l'on fait, on dit* etc. Din contra, analogia provocată prin normă cauzează punerea pe lîngă verbele impersonale a unor subiecte numai de formă, precum a pronumelui *il* în fr., *il pleut*, a pronumelui *es* în nemțește, *es wird gespielt* etc. Propoziții eliptice izolate, la care se suplinește predicatul *(a fi)*, sînt *ĭácămă (ecce + me), ĭácătămă (ecce + te + me), ĭácăte (ecce + te), ĭácătăl (ecce + te + illum)*, corăspunzătoarele lui *ecce me, ecce te* latinești. Aceleaș expresii sună și *ĭácătămăs (ecce + te + me + sum), ĭácătălăĭ (ecce + te + illum + est)*, unde nu mai este elipsă. — Însemnăm alte cîteva propoziții eliptice, la care se suplinește predicatul: *nici tu drumeț, nici tu copil, nici tu nimică.* C r e a n g ă, *Pov.*, 174 *(a fi)*; tot așa I s p., 162; *nici tu casă, nici tu masă.; fata moșneagului la deal, fata moșneagului la vale, ea după găteje, ea cu tăbuiețul în spate la moară, ea, în sfîrșit, în toate părțile după treabă.* C r e a n g ă, *Pov.*, 283 *(a alerga)*;

125 *și eu fuga și ea fuga, dăm cînepa palancă la pămînt.*/C r e a n g ă, *An.*, 49 *(a da)*; *și una două, la pupăză.* C r e a n g ă, *An.*, 55 *(a se duce)*; *și la mine să mă rupă.* C r e a n g ă, *An.*, 67 *(a se răpezi)*. Tot aici întră obișnuitele propoziții cu *ba...ba*, precum I s p., 162: *ba că o să facă cutare lucru, ba că cealaltă. (zicea)*; 168: *ba să-i dea pe cutare, ba pe cutare. (cerea)*; 205 *și din loc să se miște, ba. (voia)*; 250: *unii ba că una, alții ba că alta. (ziceau)* etc. În sfîrșit, interjecțiile care arată un sentiment, precum *ah, vaĭ* etc. se întrebuințează ca predicate totdeauna eliptic (subiectul este vorbitorul).

41) Adevărata discordanță între membrele psihologice și cele gramaticale ale propoziției are loc atunci cînd în loc de o formă gramaticală nimerești o alta, care-ți vine mai la îndămînă (căci de aceea că se întîmplă ca chiar cuvinte să fie puse în loc de alte cuvinte, noi nu voim să ne ocupăm aici).

Un mijloc sigur pentru a constata această discordanță avem pe următorul. Orice raport s-ar stabili între lucruri, rar se întîmplă ca acestea să se găsească într-un raport de perfectă corelație unul față de altul, în sensul acela că toate să fie, în ele înseș, totuna de cunoscute ascultătorului(ori mai bine vorbitorului, căci acest din urmă vorbește totdeauna după simțul său, iar nu după acel al altora), precum, de pildă (macar că nici aici totdeauna), atunci cînd mai multe lucruri, să zicem două, se găsesc în acelaș raport față cu un al treilea, sau într-un raport contrariu *(eu și tu am lucrat, nici eu nici tu n-am lucrat; sau eu sau tu am lucrat; eu am lucrat, tu însă ai dormit)*. De cele mai multe ori din două lucruri legate printr-n raport unul este mai cunoscut și altul mai puțin cunoscut, unul este d e t e r m i n a t — cum se zice — iar altul d e t e r m i n a n t, și norma a hotărît care sînt determinatele și care determinantele: subiectul este determinat, predicatul determinant; verbul este determinat, complimentele lui sînt determinante; apoi determinante sînt toate atributele și toate complimentele. Fiindcă sute de raporturi se stabilesc între lucruri, apoi sute de feluri de determinate și determinante sînt, care se întretaie unele pe altele: un compliment este determinant

126 față/cu un cuvînt oarecare, dar el însuș poate ave un alt compliment, care să-l determine, și acest din urmă poate ave la rîndul său un altul etc. Acum determinantele, ca mai cunoscute, sînt mai slab intonate și determinantele mai tare. Cînd vei observa una ori alta din aceste două intonări, vei ști că ai a face cu cutare ori cu cutare din cele două membre ale propoziției, și dacă vei intona mai tare după înțăles pe un membru de propoziție care după formă nu determinat este, vei ști că ai a face cu o discordanță între membrele psihologice și cele gramaticale ale propoziției.

Un alt mijloc mai puțin sigur pentru a constata discordanța este următorul. Determinatul, ca pe ceva mai cunoscut, despre care ai să vorbești ceva, cu care ai să legi într-un raport pe un alt lucru oarecare mai puțin cunoscut, îl spui întîi, îl arunci oarecum așa cum se întîmplă, și apoi cu tărie enunți determinantul. După poziția în timp pe care o au unul față de altul

cele două membre ale propoziției vei ști care e determinatul și care determinantul psihologic și vei constata discordanța față cu aceleaș membre gramaticale. Acest mijloc poate să înșăle.

Determinatului și determinantului li se dau de obicei numele de subiect și de predicat: subiect psihologic, predicat psihologic, subiect gramatical, predicat gramatical. Fiindcă însă prin subiect și predicat se înțălege de obicei un anumit raport dintre sutele care întră în discuția noastră, vom evita aceste numiri, ca să nu ne încurce, și vom păstra numirile cuprinzătoare, macar că mai greoaie, de d e t e r m i n a t și d e t e r m i n a n t.

Exemplele ocazionale pentru discordanța între membrele psihologice și cele gramaticale ale propoziției sînt nenumărate. Vom alege la întîmplare vreo cîteva și vom accentua (cel puțin după simțul nostru) determinantele.

N e c u l c e a: *și s-au răpezit cum mai degrabă* *ș i o ș t i l e* *carele le lăsase la Leva să meargă la vezirul să-i deie agiutor.* 193. Fiindcă atîta vorbă este mai înainte despre răpezitul oștilor, apoi *și s-au răpezit,* după cum chiar poziția arată, este subiectul psihologic, iar *și oștile* este predicatul, care ne spune ceva nou și important despre acel răpezit. Cu toate acestea după schelet lucrurile sînt intervertite./ — *Iară tatarii, după ce au bătut pre Hăncești pre mulți oameni au robitŭ dintru acele ținuturi, și pre mulți din căpitenii, căpitani, hotnogi, prinzîndu-i i-au spînzurat, și pre unii i-au înțăpat* *Dúc a v o d ă,* *după ce s-au întors de peste Dunăre.* 198. Dacă nu ni-ar fi spus îndată scriitorul că *Duca vodă* a înțăpat pe unii, noi am fi crezut că tot tatarii i-au înțăpat. *Duca vodă* determină pe *i-au înțăpat,* este predicat psihologic la acest din urmă. *Și mai mult* *a c e á s t a* *au îndemnat pe împărăție de au venit la Camenită.* 198. Mai sus este vorba despre hotărîrea împărăției turcului *să vie asupra Țării Leșești să dobîndească vestita cetate Camenița.* Și care lucru a îndemnat împărăția la pomenita hotărîre? Mai ales *aceásta,* că cetatea anume era tare prin însăș *starea locului, cu apă și cu stînci de piatră împrejur; minunat loc! Aceásta* ne lămurește hotărîrea, iar nu din contra, *aceásta* este predicatul psihologic. Și cu toate acestea, ceea ce explică restricția ce făcusem mai sus, că poziția determinatului și determinantului este un mijloc mai puțin sigur pentru a constata membrele psihologice ale raportului, predicatul psihologic ocupă locul întîi, adecă pe acel destinat subiectului. — *și* *p ó d u l* *încă s-au rupt de năvala turcilor la mijlocul Nistrului, de s-au înecat mulțime de turci; numai cîți au apucat cu pașa înainte de au trecut asupra Cameniței,* *a t î ț i a* *au hălăduit. Perit-au ópt spre zece mii de turci.* 203. Că s-a rupt ceva, că au hălăduit numai cîțiva și că au perit mulți, aceasta știm îndeajuns, formează subiectul vorbirii. Nou este că *pódul* s-a rupt, că *atîția au hălăduit,* cîți au apucat de au trecut asupra Cameniței și că *optsprezece mii de turci au perit.* Poziția coincide cu predicatul psihologic numai în unul din exemple. — *Deci, pe Cupărești, fiind greci, nu i-a putut lua de la mîna Ducăi vodă; iară pe boierii muntenești, carii erau dușmani lui Șerban vodă, Stoica paharnicul și cu alții, dacă au prins de veste, au făcut cum au putut și au fugit și acei în Moldova.* 212. *pe boierii muntenești* este subiect psihologic și are cu toate acestea scheletul unui obiect drept. Fiindcă cu puțin mai înaintre întrebuințase scriitorul un obiect drept, asămănător din multe puncte de videre cu subiectul *pe boierii muntenești,* apoi forma obiectului drept s-a îngrămădit în locul celei a subiectului, i-a fost mai comod scriitorului să o întrebuințeze pe dînsa. *Fost-au și trei* *s é m n e* *mari în zilele Ducăi vodă, cînd au purces*

127

la oaste la Beciu; că s-au arătat o s t e á pe cer cu coadă, de s-au văzut multe zile. Mîncau și l ú p i i oameni. Fost-au și c u t r é m u r pre mare;
128 *căzut-au atuncia și t ú r n u l cel mare din cetatea Sucevei.*/223. Că a fost ceva, că s-a arătat ceva, că a mîncat cineva, că a căzut ceva, nu sînt aici părțile cele importante și mai puțin cunoscute. Acestea sînt *t r e ĭ s é m n e m a r ĭ, s t e á u a c u c o a d ă, l ú p i ĭ, c u t r é m u r u l, t ú r n u l,* care formează predicatele psihologice, precum arată și poziția. *Așijderea tîmplatu-s-au și á l t g r e c, la mazilirea lui Antonie vodă Ruset, anume Palolaga, de l-au luat cu pielea, gol, din feredeu și pe acela, de se pomenește pănă astăzi.* 229. *á l t g r e c* este predicatul psihologic. Și astfel, de obicei verbele a s e î n t î m p l a și a f i se întrebuințează ca subiecte psihologice în expresii ca *se întîmplă că, a fost odată un împărat* etc. — E m i n e s c u: *Doar c e a s ó r n i c u l urmează lung-a timpului cărare. Sat. I. — M í ĭ pustiuri scînteiază supt lumina ta fecioară. ibid. — Scris în cartea vieții este și de veacuri și de stele, eu să fiu a t a s t ă p î n ă, tu stăpîn vieții mele. Sat. III. — La un semn deschisă-i calea și s-apropie de cort Un b ă t r î n atît de simplu, după vorbă, după port. ibid. — S-a-mbrăcat în zale lucii c a v a l é r i ĭ de la Malta; ibid. — Tremura înspăimîntată m á r e a de-ale lor corăbii! ibid.* În toate părțile subiectul psihologic are forma predicatului și vice-versa. Mai departe *Și apoi în sfatul țării se adun să se admire b u l g ă r ó i cu ceafa groasă, g r e c o t é i cu nas supțire. T o á t e mutrele acestea sînt pretinse de roman, T o á t ă greco-bulgărimea e nepoata lui Traian!... T ó t ce-n țările vecine e smintit și stîrpitură, T ó t ce-i însămnat cu pata putregiunii de natură, T ó t c e e perfid și lacom, t ó t Fanarul, t ó ț i i l o ț i i, T ó ț ĭ se scurseră*[1] *aicea și formează patrioții, Încît f ó n f i ĭ și f l e c á r i ĭ, g ă g ă ú ț i ĭ și g u ș á ț i ĭ, B î l b î í ț i cu gura strîmbă, sînt stăpînii astei nații. Sat. III.* Un șir lung de versuri cu neîncetată discordanță între subiectele și predicatele psihologice și cele gramaticale, de cele mai multe ori fără potrivirea poziției. Și cu această ocazie observăm că poziția subiectului în locul întîi și a predicatului în locul al doilea este fixată numai pentru vorbirea istorică și științifică. Poezia, care amestecă atît de mult cunoștințele adevărate, pentru ca să-ș clădească din ele fantazmele sale, le amestecă și din acest punct de vidcre: în turburarea minții sale, poetul îș pune predicatele oriunde, cel mult frumusețea formei pune o stavilă dezordinei procedării sale. Tot astfel *Și l u c é f e r i ĭ ce tremur așa răci prin negri cetini, Tot p ă m î n t u l, l á c u l, c é r u l, t o á t e, t o á t e mi-s prietini. ibid. — Nu trăiți v ó ĭ, ci un á l t u l vă inspiră, é l trăiește, é l cu gura voastră rîde, é l se-n-cîntă, é l șoptește. ibid. — Ne-ați venit apoi drept minte o sticluță de pomadă, Cu monoclu-n ochi,*
129 *drept armă bețișor de promenadă". Sat. III. o sticluță = cu o sticluță,/bețișor = cu bețișor;* forma subiectului și a obiectului drept la un compliment de conjuncție. Este însă probabil un galicismu.

Asemenea discordanțe, precum cele de mai sus, sînt ocazionale. Altele au devenit uzuale și la aceste din urmă este bătătoare la ochi influința principiului care ne preocupă asupra transformărilor limbii.

În v. r. relativul fără prepoziție se întrebuința pentru tot felul de complimente circumstanțiale. U r e c h e, 158: *îi părea că un an ce n-au avut treabă de războaie aremultă pagubă; ce = în care.* — N e c u l c e a, 210: *zic să fie căzut în robie la turci un fecior al lui Ramadanovski dintr-un podgheaz ce au fost mers moscalii spre Crim; ce = cu care.* 216. *Pentru acea vrăjmășie și groază ce îi umpluse inima diavolul, de lăcomie ce avea, urîtu-l-au toți pe*

[1] În textul originar, greșit: scutură

Duca vodă. ce = cu care. Căzut-au atunci și turnul cel mare din cetatea Sucevii, ce-i ziceau oamenii turnul Nebuisei; ce = cărui. Astăzi *căruĭ, căreĭ, căror* există numai în limba comună. Dialectal — cel puțin în Moldova — ele s-au înlocuit cu relativul fără prepoziție și *un turn căruia îi ziceau, o fimeie căreia îi ziceau, niște turnuri cărora le ziceau* sună în dialect *un turn care îi ziceau, o fimeie care îi ziceau, niște turnuri care le ziceau!*"

Un fenomen important provocat prin discordanța între membrele psihologice și cele gramaticale ale propoziției este lipsa c o p u l e i, a formei predicatului. U r e c h e, 138: *și cei giudecați de moarte, dați în mîna lui să-i omoare.* — Miron C o s t i n, 442: *Neștiutoare firea omenească de lucruri ce vor să fie pre urmă, că pentru un lucru sau două ce i se prilejesc pre voie, bietul om purcede desfrînat etc.* 443: *Iară ardelenii și îndoiți unii și bine nestrînși încă la Bator Andreiaș cu*[2] *toții ce cu cîtă oaste au putut strînge au dat războiŭ lui Mihaiŭ vodă la Sibiu.* 443: *Neștiutoare firea omenească și de primejdiile sale, că apoi, peste nu îndelungată vreme, așa au pățit și Mihaiŭ vodă de Baștea George,* 450: *Nedeprinsă oastea lui Mihaiŭ cu acel fel de oaste ce s-au pomenit, husarii.* 455: *Iară moartea lui, precum au rămas din om în om în țară poveste: au murit otrăvit de cumnată-sa.* 461: *Ce zilele lui cele sfîrșite, cum se zice: văzînd că merge la perire, și nu-i spusese armanașul povestea, s-au apucat de sabia unui dărăban să moară cu răscumpărare, că era om din hirea lui inimos.* 477: *Atîta oaste de toată cîtă sosise descălecată socotea Jolcovski, neștiind că într-aceeaș noapte au fost sosit și oardele hanului.* 482: *amu fără nici o grijă tari și sămeți leșii.* 489: *August 23 zile de dimineață gătiți turcii de războiŭ, cazacii erau descălecați cu tabăra lor mai gios etc.*/492: *August* 130 *29 și 30 turcii au șăzut pre odihnă, iară Hodkievici hetmanul măhnit pentru steagul său, care lucru la oștenii acestei părți și în loc de necinste și în loc de piezi răi se socotește.* 495: *și ei închiși de toată hrana, mai mult ce răzbeau cazacii pen păduri, pe la cetăți aproape, și aduceau cîte oarece hrană, ce iar nu de agiuns.* 501: *Pre cale mergînd atunce de la Hotin împărăția, mare scădere au avut în oameni, hămisită oastea și caii, că lovise niște recele cu ploi și cu ninsori.* — N e c u l c e a, 224: *Bogat bine și folos au rămas țării și de la Petreceico vodă: pradă și foamete mare.* — E m i n e s c u, *Sat. IV: Braț de braț pășesc alături, le stă bine laolaltă, ea frumoasă și el tînăr, el înalt și ea înaltă* — I s p., 135: *și caut-o în sus, caut-o în jos, capra nicăiri.* 256: *de zmei, zmei; de voinici, voinici.* 324: *nici drumul ei, nici picioarele ei.* C r e a n g ă, *An.*, 64: *striga Ioane și Ion pace.* — Apoi *vorba multă sărăcie, mai bine ceva decît nimic, nici salcia pom, nici mojicul om, nici talpa casei cerc de bute, nici mojicul om de frunte, la unii mumă și la alții ciumă, în față miere și în dos fiere, slugă veche mascara bătrînă, tu mare, eu mare, cine să tragă cizmele? de departe trandafir și de aproape borș cu știr, lesne a ierta, dar anevoie a uita, prăvălie cu chirie, marfă în datorie, greu la deal, rău la vale, departe griva de iepure, cîte belele, cîte bube rele, tot în capul babei mele, de ani mare și minte n-are.* P a n n, *Pov.*

Participiul prezent, a cărui origină din ablativul gerundiului am discutat-o mai sus (pag. 48), a ajuns mai întîi în v. r. să se întrebuințeze pentru timpurile trecute (imperfect, perfect) ale indicativului. U r e c h e, 129: *și pre scurt s c r i i n d și î n s e m n î n d, de la început pănă la domnia lui Petru vodă Rareș, și s-au stîns; (= a scris și însemnat).* 130: *Și de acolo l u î n d multe și l i p i n d u - l e cu ale noastre vremi potrivind, și am scris acest letopiseț;* (= am luat și am lipit). 131: *î n d e m n î n d u - s e o samă*

---

[1] În textul originar *su;* greșeală de tipar neînregistrată de Philippide la *Greșeli*, p. 345.

de feciori de domni, den domniile ce au fost pe acele vremi la Rîm, și cu oamenii lor din Maramurăș v e n i n d *peste munții ungurești și peste munții Țării Moldovei, vînînd hiare sălbatice, pănă au ieșit la apa ce-i zicem Moldova, gonind un zimbru, carele l-au vînat, la locul unde se chiamă acmu satul Bourenii pre acea apă a Moldovei;* (= *s-au îndemnat, au venit*); 132: *După rîsipa țării dintîiŭ de greul oștilor lui Flac, hatmanul rîmlenesc, mai apoi după multă vreme, cînd feciorii cei de domni den munții ungurești* p o g o r î n d *după vînat, și au nemerit la apa Moldovei, văzînd locuri desfătate, cu cîmpi deschiși, cu păduri dese și cu ape curgătoare,* î n d r ă g i n d *locul, au tras pre ai săi*

131 *de la Maramurăș și pre alții au îndemnat/de au venit;* (= au pogorît, au îndrăgit); 145: *iară* n e p u t î n d *să-și îngăduiască cu văru-său Petru vodă pentru domnie, că cerca Roman să omoare pre Petru, de i-au căutat lui Petru vodă a fugi la unguri fără zăbavă;* (= nu putea). — Miron C o s t i n, 441: *din două părți* a v î n d *oști împărăția turcului asupra crăiei ungurești, o samă de oști despre Buda, iar altă oaste într-acolea asupra Ardealului avea;* (= *avea*); 444: S t î n d *Mihai vodă după așăzarea Ardealului, iară de aice din țară Ieremia vodă, îndemnat fiind de turci, au strîns oaste;* (= *sta*); 446: *că craiul leșesc Jicmond* f i i n d *drept moșan acei crăii, ce încă viu fiind tată-său Ioan craiŭ, l-au ales leșii pre Jicmond la crăia lor;* (= *era*); 485: *de care lucru s-au cutremurat leșii, de vreme ce* v ă z î n d u - ș *și rîsipa oștilor cu amîndoi hetmanii și a vedere venirea puterei ca aceea asupra lor;* (= *videau;* textul l-am corectat după K o g ă l n i c e a n u; V. A. U r e c h e rău a făcut că a găsit „fraza confuză și a dat sensul mai mult decît textul" !). — N e c u l c e a, 210: *și acel pașă* î n t r e b î n d u - l *pre Antonie vodă Ruset unde este Buhuș hatmanul, iară Antonie vodă au dat samă că au bolnăvit și n-au putut să vie în oaste;* (= *l-a întrebat*); 214: *și* t r i m e ț i n d *cartea aceea cu Lupul slugerul, ca și cum ar fi fost de la singur Dumitrașco vodă, la căpitanii de la acele ținuturi, iară un căpitan, anume Decusară, dacă au înțăles ce scrie întru acea carte, s-au făcut a trimete porunca la alți căpitani;* (= *au trimes*); 231: *Velicico hatmanul era un om de fire și de treabă la toate socotelile lui și îndrăzneț bun; numai,* n e a v î n d *nici cu cine, au doară nici noroc la războiŭ n-avea să-i slujască, că pe unde mergea, îl tot bătea;* (*n-avea*).

Din întrebuințarea ἀπὸ κοινοῦ (asupra căreia vezi la c l a r i f i c a r e) a rezultat pentru participiul prezent înțălesul unei propoziții subordinate temporale și cauzale. — U r e c h e, 141: *iară după aceea au întrat vrajbă între frați, că, Iliaș vodă* v r î n d *să omoare pe frate-său Ștefan Vodă, au fugit Ștefan vodă la munteni.* (= *fiindcă voia*); 161: *și așa au purces cu mulțime de turci, unde Ștefan vodă mult s-au nevoit să nu-i lase să treacă Dunărea, ci n-au putut, că, tatarii deoparte, turcii de altă parte năvălind, i-au căutat numai a dare cale turcilor;* (= *fiindcă năvăleau*); 165: *și* p e d e s t r i n d u - s e *oastea ca să nu nădăjduiască de fugă, ci numai la arme, ș-au dat războiŭ luni, iulie în 26, și multă vreme* t r ă i n d *războiul neales, de ambe părțile osteniți; și turcii tot* a d ă o g î n d u - s e *cu oaste proaspătă, iară moldovenii obosiți și neviindu-le agiutor nici deoparte, au picat, nu fieștecum, ci pănă la moarte*

132 *se apărau;* (= *după ce s-a pedestrit, după ce a trăit, fiindcă se adăogiau*); /173: *așa și cinstea den zi în zi* m i c ș o r î n d u - i - s e, *de inimă rea puțin de n-au murit;* (= *fiindcă i se micșora*). — Miron C o s t i n, 458: *Apropiindu-se Ștefan vodă Tomșa de țară, Constantin vodă... au purces la leși;* (= *cînd se apropia*); 477: *ce toată ziua hărățindu-se cu turcii și cu tatarii,* i e ș i n d *și de ai noștri moldoveni la harț;* (= *în vreme ce ieșeau*); 478: *dacă s-au apropiat oștile, au dat leșii întîiŭ și cu moldovenii războiŭ, și în loc* î m p i n g î n d *pre oardele lui Cantemir beiŭ, și turcii începuse a se da înapoi;* (= *după ce*

au împins). — Neculcea, 197: *viind Duca vodă cu a doua domnie în țară, arătase la fire mai aspru decît cum era cu domnia dintîiŭ; (= cînd venise),* 197: *deci, viind Hîncul, și cu Durac Sardarul aice în Iași, cu toate oștile, strigau să-i prindă pre greci să-i omoare; (= cînd au venit).* 198: *Duca vodă gătind conace și poduri preste toate pîraiele cu multă grijă, să nu-i afle împărăția vreo pricină, să-ș puie capul, venit-au și Grigore vodă, domnul muntenesc, cu oastea sa; (= după ce a gătit).* 204: *sosind Grigorie vodă la Oblucița, au mers la vezirul; (= după ce a sosit).* 205: *și apoi, murind Grigorie vodă, au purces Duca vodă cu domnia în Țara Muntenească; (= după ce a murit).* 206: *și neaflîndu-se nime atunci... l-au pus pre dînsul vezirul domn; (= fiindcă nu se afla).* 208: *deci, viind primăvara, s-au rîdicat tătarii din țară; (= cînd a venit).* 209: *și așa așăzîndu-se de ambe părțile, s-au întors vezirul înapoi pre Nistru; (= după ce s-au așăzat).* 209: *scris-au atunce vezirul la Dimitrașco vodă, ieșind nemții din cetățile Țării Moldovei, să trimită să le strice toate (= după ce vor ieși).* 210: *au adus și apă pre oale pănă în zidul acestei biserici, care pre urmă cu vremea s-au astupat, netocmindu-o nime; (= fiindcă n-au tocmit-o).* 210: *mers-au și Duca vodă, domnul muntenesc, și, bătînd cetatea Cehrinului cîteva săptămîni, și viind și oastea moschicească cu un cneaz, anume Ramadan, au bătut pre turci; (= după ce a bătut, după ce a venit).* 211: *agiungînd turcii și cu bani la Ramadanovski, el au făcut vicleșug, scoțîndu-și feciorul din robie; au îmbătat cu holercă pre cazacii cei din cetate și, dormind beți, au dat știre turcilor; (= după ce au agiuns, pe cînd dormeau).* 211: *înțălegînd moscalii de vicleșugul lui Ramadanovski, l-au prins împăratul moschicesc; (= cînd au înțăles).* 213: *apropiindu-se de casă-ș numai ce au văzut că-i arde și casa; (= cînd se apropia).*

133 În limba de astăzi s-a păstrat numai întrebuințarea participiului prezent cu înțălesul de propoziție subordinată. Eminescu, *Sat. I. Deși trepte osebite le-au ieșit din urna/sorții, Deopotrivă-i stăpînește raza ta și geniul morții; La acelaș șir de patimi deopotrivă fiind robi, Fie slabi, fie puternici, fie genii ori neghiobi; (= fiindcă sînt). Sat. III: An cu an împărăția tot mai largă se sporește, Iară flamura cea verde se înalță an cu an, Neam cu neam urmîndu-i zborul și sultan după sultan; (= în vreme ce îi* **urma***). Cad săgețile în valuri, care șuieră, se toarnă, și lovind în față,-n* **spate***, ca și crivățul și gerul, Pe pămînt lor li se pare că se năruie tot cerul; (= fiindcă loveau). Sat. IV: Apoi iar dispare-n luntru,... auzi pasuri ce coboară... Și ieșind pe ușă iute, ei s-au prins de subsuoară; (= după ce a ieșit).*

Foarte obișnuite sînt propozițiile relative, unde relativul este urmat de o conjuncție locală, temporală, modală: *au fugit care încotro au putut, au mîncat care cînd au putut, au vorbit care cum au putut.* — Ureche, 172: *iară leșii, cine încotro au putut, așa s-au rîsipit.* — Miron Costin, 445: *după războiŭ oastea, care încotro i-au fost mai îndămînă, s-au rîsipit,* 472: *unde pre cari i-au apucat vremea, acolo i-au omorît.* — Neculcea, 224: *cine de pe unde au fost... toți au venit.* Precum se vede, în v. r. se întrebuința și *cine* în asemenea locuri. La baza acestor expresii a fost un nedefinit urmat de relativ: *iară leșii fiecine, încotro au putut, așa s-au rîsipit, după războiŭ oastea, fiecare încotro i-a fost mai îndămînă, s-au rîsipit, unde pe fiecare i-a apucat vremea, acolo i-au omorît, fiecine de pe unde au fost toți au venit.* Fiindcă însă românul pronunța asemenea cuvinte chiar atunci cînd în gîndul său vreun nedefinit nu exista, cînd adecă el înțălegea numai *leșii încotro au putut s-au rîsipit, după războiŭ oastea încotro i-a fost mai îndămînă s-a rîsipit, unde i-a apucat vremea acolo i-au omorît, de pe unde au fost toți au venit, fiecare,*

fiecine au căutat să se acomodeze cu împrejurările și s-au alipit la conjuncțiile următoare, ca și cum ar face parte integrantă dintr-însele; deoarece în idei nu corăspundea lui *fiecare, fiecine* nimic, apoi au fost considerate ca conjuncții. Și atunci, odată devenite conjuncții, au trebuit și scheletul să și-l schimbe prin analogia celorlalte conjuncții, *fiecare* a devenit *care, fiecine* s-a schimbat cum a putut, în *cine*, care negreșit conjuncție de altfel nu e, dar tot samînă mai mult cu formele gramatciale decît *fiecine* (cf. *ce*, care este și interogativ și conjuncție).

O procedare analoagă a avut loc la întrebările indirecte, unde interogativul este urmat de un alt interogativ: *să spună cine ce a făcut, care cui a spus, care pe care a întrecut.* La baza unei asemenea întrebări a fost un
134 interogativ, urmat de un nedefinit: *să spună cine a făcut/ceva, care a spus cuiva, care a întrecut pe cineva.* Pe cînd românul pronunța însă *să spună cine ceva a făcut*, el gîndea numai *să spună cine a făcut. Ceva, cuiva, pe care* etc. necorespunzînd nici unui lucru gîndit, au căzut la rangul unor forme gramaticale și au devenit relative, apoi s-au acomodat cu scheletul — prin analogie — la relative și *ceva* a devenit *ce, cuiva, cui.* Aceste fenomene însă se pot explica și prin σχῆμα ἀπὸ κοινοῦ.

Acelaș fenomen a avut loc acolo unde în propoziții relative, locale și temporale infinitivul este predicat. Astăzi zicem: *am ce face, am de ce mă plînge, am cu ce trăi, am cu cine vorbi* etc., *am unde merge, am cînd dormi = am ce să fac, am de ce să mă plîng, am cu ce să trăiesc, am unde să merg, am cînd să dorm.* În v. r. se construia astfel și *voiesc*, Ureche, 153: *vrînd de ce se lăudare.* Un nedefinit a fost la baza acestor *ce, cine, unde, cînd.* S-a zis *am a face ceva, am a mă plînge de ceva, am a trăi cu ceva, am a vorbi cu cineva, am a merge undeva, am a dormi cîndva* (și să se noteze că însemnăm aceste presupuse propoziții după uzul de astăzi; în timpurile acele vechi, cînd transformarea a avut loc, ele au putut suna și mai apropiat de urmașele lor actuale, de ex. **am de ceva mă plînge*), și s-a gîndit *am a face, am a mă plînge, am a trăi, am a vorbi, am a merge, am a dormi: ceva, cineva, undeva, cîndva,* necorăspunzînd nici unui lucru gîndit, au devenit forme gramaticale după înțăles și analogic — după schelet.

Pronumele scurtate de dativ și acuzativ au ajuns la starea lor prezentă de slăbire a scheletului *(îmi, mĭ; îți, țĭ; îș, ș; îi, ĭ; mă; te; să; îl, l; ne; vă; le; îi; ĭ,* față cu *mie, ție, lui, iei, mine, tine, sine, el, nouă, noi, vouă, voi, lor, iei* din cauza aceea că numai de formă s-au întrebuințat ca obiecte, pe cînd în realitate au fost niște subiecte: *l-am văzut*, are de subiect psihologic, pe *l, i-am spus* are de subiect psihologic pe *i* etc. Și de mult ce a avut loc discordanța între membrele psihologice și cele gramaticale, pronumele în chestie s-au acomodat înțălesului perzîndu-ș tot mai mult vigoarea scheletului. De unde, ca niște obiecte ce ar trebui să fie după schelet judecînd, ar trebui și accentuate mai tare decît verbul să fie, ele au ajuns să se piardă în acest din urmă, pănă în gradul de a-ș perde cîteodată orice înțăles. Pentru aceea, ori de cîte ori voim să dăm în adevăr un obiect verbului, nu ținem socoteală de pronumele scurtate și zicem de pildă (repetînd în aparență
135 obiectul): *pe mine m-ai văzut, mie mi-ai spus, lui i-ai vorbit* etc. — Neculcea, 195: *Iartă pre Drăghici Cantacuzino și/pre frate-său Mihai și pre frate-său Constantin, carii îl pîrîse pre Grigorie vodă la Beciu, și pre frate-său Matei și pre Iordachi, i-au luat pre acești pre toți de grumaz de i-au dus în Țara Muntenească.* — Eminescu, *Sat. I: Soarele, ce azi e mîndru, el îl vede*

trist și roș. Sat. II: Acea tainică simțire, care doarme-n a mea harfă, în cuplete de teatru s-o desfac ca pe o marfă?

Propoziții subordinate se întrebuințează ca propoziții principale. Astfel, des propozițiile condiționale. — C r e a n g ă, *Pov.*, 115: *Dacă doar nu-s harabagiu de ieri de alaltăieri, jupîne Ștrul. An.*, 56: *Dacă l-aș ucide în bătaie, cînd aș afla că el a prins pupăza.* Apoi propoziții locative cu *unde.* — C r e a n g ă, *Pov.*, 196: *și unde nu mai zboară și a treia oară până la soare. An.*, 58: *și unde am croit-o la fugă uitîndu-mă înapoi să văd nu m-ajunge moșneagul.* I s p., 16: *La a zecea zi unde se scutură odată calul și se făcu frumos.* 17: *și unde se răpezi asupra lupului cu paloșul în mînă.* 17: *unde-i ieși leul înainte cu gura cascată.* 18: *unde-i ieși înaintee balaurul.* 138: *unde smuci odată sabia din pămînt.* 329: *fata unde se pune pe un plîns.*

La toate aceste schimbări, după cum s-a putut deja observa, alături cu discordanța între membrele psihologice și cele gramaticale ale propoziției joacă un rol important alunecarea sunetului, alunecarea înțălesului și analogia.

IX

ϑ) RITMUL

42) Simetria este un element important în activitatea psihică, tot așa după cum este un element important în natura fizică. Obiectul o prezintă în mare parte și părțile constitutive ale celor mai multe animale, plante și minerale sînt așăzate simetric unele față cu altele, începînd de la cele mai bătătoare la ochi, precum sînt membrele corpurilor animale, frunzele plantelor, cristalele mineralelor, până la cele mai mici și mai cu greu observate, precum sînt celulele. Și dacă este adevărat că în ultimă analiză substanța cu toate manifestările sale se reduce la atomi infinit de mici și omogeni, apoi combinarea acestora pentru a da naștere lumii simțite trebuie să se fi făcînd în mare parte simetric. Este o tendință oarecum a elementelor constitutive ale lumii de a se așăza la egale distanțe în timp și în spațiu unele față cu altele. Pentru moment excepțiile/sînt nenumărate și chiar cele mai simetrice lucruri lasă mult de dorit în privința simetriei, dar tendința — numai dacă nu va fi cumva o tendință contrarie, de la simetric la nesimetric — există și se observă lesne. Psihicul, care deja ca o reproducere neexactă a obiectului prezintă în mod necesar trăsătura caracteristică a acestuia, fiind el însuș un lucru, se supune la mișcarea simetrică a naturii, și pentru aceea simetria, satisfăcînd unei tendințe a subiectului, îl mulțămește contribuind a produce în el acel particular sentiment de plăcere, numit al frumosului; și însăș poezia, care în destrăbălarea procedării sale tinde să rupă lanțurile ce țin pe om legat de realitatea grea și tristă pentru a-l hrăni cu visuri, poate, operînd cu cunoștințele adevărate ca cu niște cărți de joc, zidi cele mai extravagante castele în Spania, dar peste simetrie nu poate trece, din contra ea sacrifică, în gustul său de a adormi pe om cu închipuiri, mai mult încă decît istoria și decît știința, acestui idol. 136

Alături cu simetria multe elemente altele contribuiesc la producerea frumosului, și toate elementele constitutive ale acestuia, la un loc luate, sînt variabile de la un popor la altul și de la un timp la altul: gusturile sînt multe și schimbătoare și ideea pe care o extragem noi din ele (cum de pildă că elementele frumosului sînt simetria, obiceiul, noutatea și vreo cîteva altele), nerealizabilă ca orice idee, nu trebuie confundată cu vreun frumos absolut: absolutul, dacă va fi existînd cumva, scapă observației noastre, care ne învîrtim într-o lume de relativități.

43) Acum, pentru un popor oarecare toate lucrurile se împart în frumoase și urîte, și prin urmare și vorbele. Cutare vorbe, cutare șir de sunete, cutare simetrie de înțălesuri îi plac, cutare altele nu. Pentru ca să ajungă la cele dintîi omul schimbă pe cele de al doilea: cele dintîi îi plac și prin urmare sînt mai ușoare, cele de al doilea nu-i plac și prin urmare sînt mai greoaie. Calitățile pe care trebuie să le poseadă elementele unei limbi pentru a plăce poporului care o vorbește, noi le numim aici r i t m u și nu înțălegem 137 prin urmare supt acest cuvînt numai raportul de/timp și de spațiu ale acestor elemente între ele (ceea ce de altfel formează înțălesul obișnuit al acestui cuvînt).

44) Multe schimbări provoacă ritmul, dar sînt greu de descoperit. Astfel cuvintele cele multe în *-ură* și în *-čune* din limba veche *(Intr.*, 109) nu s-au perdut oare din cauză că nu mai plăceau auzului sunetele din aceste sufixe? Și dacă ar fi cumva presupunerea adevărată, apoi n-a fost curată nebunie încercarea puriștilor și etimologiștilor de a le readuce cu toptanul în vorbirea de astăzi și de a forța astfel gustul a milioane de oameni? Pentru ce zice românul, de pildă, *l-am văzut,* iar nu *am văzutu-l* și din contra *am văzut-o,* iar nu *o am văzut?* Din punct de videre al înțălesului cele două propoziții sînt identice: psihologic *l* și *o* sînt subiecte, gramatical sînt obiecte drepte, iar verbul este acelaș și colo și dincolo. Ritmul în *o am văzut* n-a plăcut urechei, aceasta e se vede toată cauza. Și așăzarea la sfîrșit a articulului românesc să n-aibă oare acelaș punct de plecare? — Vom da mai jos cîteva exemple care ni s-au părut mai sigure.

Dacă aceleaș raporturi vin unele după altele, cuvintele între care ele se stabilesc nu păstrează aceeaș ordine în timp și în spațiu și se zice, de pildă, mai bucuros *pregătește-te și te du,* I s p., 13, decît *pregătește-te și du-te.* Acest fenomen obișnuit în tot felul de limbi, se numește c h i a s m u s, χιασμός, „propriu așăzarea crucișă ca într-un χ". K ü h n e r, *Gramm.*,II, 1079. H a s d e u, care-ș închipuiește că „amănunte despre acest interesant fenomen, ba până și simpla lui menţiune, se găsesc numai doară în tractaturi de stilistică latină, la N ä g e l s b a c h de ex., niciodată însă în cele de sintaxă, fie cît de dezvoltate", dă în *Col. Tr.*, 1883, 330 sqq. numeroase exemple din texturi vechi, din care vom cita cîteva: *vătămase-va păstoriul și se vor răsipi oile, dușu-mă de mă spălaiŭ, folosęște-ne și ne slobozęște, seca-voiŭ riurele și voiŭ seca marea, ceea ce mă văd pre mine batgiocurescu-mă* etc.

Alt fenomen tot atît de important este repetarea unui cuvînt fără nici o trebuință a înțălesului, numai din gustul de a stabili o simetrie oarecare.

Astfel se găsesc în românește repetate pronume și verbe auxiliare, *l-oi vide-lă, l-om tăie-lă, Cont.*, VI[I], 285; *m-am dusu-m-am*, Creangă, *An.*, 23; *li-a ancl'is-au, Meglen.*, 67. Într-un exemplu ca *l-oi vide-lă*/repetarea pronumelui n-adauge nimic la înțăles, este tot *l* subiect psihologic și tot *oi vide* predicat, și în *m-am dusu-m-am* repetarea formei este iarăș zadarnică, dacă numai din punct de videre al înțălesului o consideri. — Astfel se explică și acel *al de* care se găsește înaintea substantivelor articulate: *al de gloatele*, Isp., 48; *al de mă-sa*, 130; *al de neica*, 206. Și anume prin alunecarea poetică a înțălesului (periphrasis) între un substantiv și atributul său se intervertesc adeseori rolurile în românește, astfel că atributul se întrebuințează în locul substantivului și viceversa, se întrebuințează abstractul pentru concret, cum se zice. Așa după cum Homer zice βίη Ἡρακληείη, μένος Ἀτρείδαο, ἴς Τηλεμάχοιο în loc de puternicul Hercule, viteazul Atride, impetuosul Telemac, se zice în românește *săracul de mine, păcătosul de el, amărîtul de om, bahnița de țigancă*, Isp., 63, *gașperița de cioară* 63, *mîndrețe de meri* 64, în sfîrșit **al de neică* în loc de *neica*, unde atributul, reprezentat prin articul, este întrebuințat ca substantiv și substantivul neică este întrebuințat ca atribut. Și atunci, după cum în *l-oi vide-lă* se repetă pentru simetrie pronumele, tot așa și în **al de neică* s-a repetat pentru simetrie articulul și a rezultat *al de neica*. Acest *al de* s-a izolat cu vremea și analogia l-a răspîndit în toate părțile, pe lîngă substantive plurale ca și pe lîngă singulare, pe lîngă feminine ca și pe lîngă masculine: *al de tata, al de mama, al de gloatele* etc.

138

Cuvîntul care sună în Moldova *Cosînzána* se găsește la Isp. cu formele *Simizĭána* 11 și *Simzĭána* 24. La bazele acestui cuvînt s-a găsit probabil *semidivina*, care, judecînd după *zînă — divina*, ar fi trebuit să dea naștere în rom. lui **Simizînă, *Simzînă*, ori dial. *Sinizînă, Sinzînă*, Fiindcă însă cuvîntul acesta se întrebuințează numai ca atribut la Ileana, *Ilĕána Simizĭána, Ilĕána Simzĭána, Ilĕána Cosînzána* (= *Helena Semidivina*, adecă renumita Elenă, pentru care s-au bătut atît grecii cu troianii, căci povestea românească cu Ileana Simziana cea răpită de zmei [Paris] și după care cutreieră lumea Făt-frumos [Menelaos] ca s-o găsească, este povestea războiului troian), s-a potrivit sfîrșitul atributului cu sfîrșitul substantivului prin ritmu.

Creangă, *Pov.*, 205: *chima răului pe malul pîrăului*, însemnează că-i răcoare; *Iei, da ce răcoare-i aici, chima răului pe malul pîrăului, îmi vine să nu mai ies afară.* Este vorba de fundul unei fîntîni. Aceste vorbe sînt izolate: *címa* nici nu se mai aude altfel decît în raportul de mai sus, *cima* este = κῦμα, *răului* este = *rîului*, adecă *valul rîului pe malul pîrăului*, te răcorește în fundul fîntînei ca atunci cînd/ai sta pe malul unui pîrău și ar aburi vîntul despre valuri, *răului* pentru *rîului* a căpătat această formă din cauza ritmului, pentru a se potrivi cu *pîrăului*.

139

Creangă, *An.*, 33: *tunsul felegunsul, cînii după dînsul.* Așa strigau fetele după Creangă, cînd se tunsese întîi. Aceste vorbe sînt izolate: *felegúnsul* nici nu se mai zice altfel decît în raportul de mai sus. Dar ce-i *felegúnsul?* Probabil *felezuítul*, adecă netezit pe cap ca un vrav de grîu cu felezăul, și dacă a căpătat cuvîntul forma *felegúnsul*, o datorește aceasta numai ritmului.

Cu șoptele, cu momele Isp., 279; *șoptéle* = *șoápte* și a căpătat această formă din cauza lui *moméle*. Apoi, din cauză că prin această transformare, datorită ritmului, s-a izolat cuvîntul de grupul din care făcuse mai înainte parte, a devenit prada analogiei, care a făcut din el *șoséle*, căci aceleaș vorbe mai sună pe aiurea la Isp. *cu șosele cu momele!*

În *hurduz burduz* (de pildă *să mi-l aduceți hurduz burduz*, adecă *hurducăit ca un burduf*) cel dintîi cuvînt este onomatopoeic din *hurdúc*, iar cel de al doilea este *burdúf*, acomodat cu întîiul pentru ritmu.

În sfîrșit, ritmul este cauza pentru care se stabilesc o mulțime de raporturi izolate între cuvinte care rimează, precum *sfară în țară* Isp., 141; *de silă de milă* 154; *zi de vară păn' în sară* 196; *sula și căciula* 288; *să vă spuiŭ la moș pe groș* 332 (astfel sfîrșește povestitorul: *încălecaiŭ pe un lemn, la bine să vă îndemn, încălecaiŭ pe un cucoș, să vă spuiŭ la moș pe groș*. *Moš* este sărbătoarea moșilor, la care, ca la o sărbătoare mare ce este, se spun povești, fiindcă au oamenii vreme de perdut, iar *groš* este moneda *groschen:* adică „încălecai pe un cucoș ca să vă mai spun la moși povești pentru groși", ar vrea povestitorul să fie plătit pentru osteneală. Perzîndu-se din cauza izolării înțălesul, cuvintele s-au prefăcut cu timpul în *moș pe groș)*, *drele pe podele* Creangă, *An.*, 42 etc.

X

1) METATEZA

45) Precum am spus la analogie, vorbirea ocazională este o neîncetată reproducere a cuvintelor tip, care pozează ca niște modele. Cuvintele tip sînt însă compuse din sunete tip, pe care mintea le cuprinde cu o singură privire, cînd dă naștere unui cuvînt ocazional oarecare. Se întîm-
140 plă/că vine mai comod organelor vocale să intervertească ordinul de articulare al sunetelor și are loc atunci fenomenul numit metateză (μετάθεσις). Sunetele care-ș schimbă poziția în timp și în spațiu pot să fie contigue ori la distanțe mai mari sau mai mici unul de altul.

46) Metateza este iarăș un fenomen, care, ca și disimilația, apare filoogilor ca ceva extraordinar. Și despre ea zice Paul, *Princ.*, 60: „lucrul bine nu-l înțăleg."; cf. pag. 31. Miklosich, *Beitr. Lautgr.*, 23, împarte metatezele după următoarele formule: „1) *tert* devine *tret*, *formosus* = *frumos;* 2) *tret* devine *tret*, slav. *grad* = *gard;* 3) *ret* devine *ert*, *ripa*, dr. *rîpa* = istr. *ęrpę;* 4) *tetr* devine *tret*, *populus*, *poplus* = *plop;* 5) *tetr* devine *tert*, *medius locus*, dr. *mijloc* = mr. *n'oldzuc;* 6) *ter* devine *tre*, *per* = *pre;* 7) *în* devine *nă*, *înrăire* = *nărăire;* 8) *ne* devine *în*, slav. *nevęsta* = mr. *nveastă;* 9) *abĭ* devine *aĭb*, *habeat* = *aibă;* 10) *st* devine *ts*, *stuppa* = mr. *tsupu.*"

Noi nu vom face vreo clasificare de acest fel la înșirarea exemplelor, ci le vom înșira după alfabet, cuprinzînd între ele și pe cele date de Miklosich. *Áĭbă — habeat; apúc — *acup, aucupo; aštépt — exspecto; búhav —* bulg. *hubav, (ubaf, Meglen.*, 78), *báltă —* v. sl. *blato; breb — beber pro fiber*, Georg., *Lex.*, cf. it. *bevero*, span. *bebaro, befre*, fr. *bièvre*, Diez, *W.* (M. = v. sl. *bebrŭ*. Este probabil însă că slavii au luat cuvîntul de la români, nu din contra); *brĕábenă, brebenél — berbena —* Georg., *Lex.; cĭag — *clagulum, coagulum; cîngă — *clinga — cingula; coĭf — cofea* C.; *castravéte —* slav.

crastavĭtsĭ; cruts — alb. *kurtséĭ; cîrză* — v. sl. *crižĭ; cuĭb* — **cubium; curcubétă* — *cucurbita; curcubắŭ* — *concurvus; čupércă* — sîrb. *pečurca; dáltă* — v. sl. *dlato; deštépt* — *dispectus; dăbălăzáte,* C r e a n g ă, *Pov.* 239 — probabil **dezăbălate,* adecă cu zăbală; *fîrtát* — *frate; flămînd* — **famulentus; frîngie* și *frîngíe* — *fimbria; frămînt* — *fermento; frumós* — *formosus; gard* — v. sl. *gradŭ; hatalắu* — ung. *hálótárs; între* — *inter; întrég* — *integrum; lácră* al. cu *ráclă* — bulg. *raclŭ; mahál* — *hamal; otrocól* — *rotocol; plop* — *populus; palávră* — παραβολή; *pădúre* — *palude; pătrúnd* — *pertundo; purčéd* — *procedo; plămîn* — *pulmone; pre* — *per; roĭb* — *rubeus; sugíts,* mr. *sungl'íts* — *singultio; scovárdă* — v. sl. *scovrada; scuĭp* — *exspuo; stupésc* — **sputesc,* deriv. din *sputum, spuo; síhlă* al. cu *sîlhă* — *silva; strănút* — *sternuto; šupurésc,* C r e a n g ă, *An.,* 48/(strecor) — **șurupesc, șurup; tárgă* — pol. *tragi;* 141 *tîrnosésc* —θρονιάζω; *zgắĭbă* — *scabies.* — mr. *agăršéscu* — *greșesc; bărtsátu;* (ὀργυιά) — *brachium; bătărnu* — *bătrîn; cátregu* („luntre") — κάτεργον; *cutrúburu* — *turbure; fl'ácă* — **facl'ă, facula; gărdínă* — *grădină; hărnéscu* — *hrănesc; n'óldzuc* (și dr. dial. *nílžoc*) — *mijloc; ncisésc*u („plec") — ἐκίνησα; *nísu, năsu, nésu* (v. r. *núsu*) — *însu; níca, nínga* — *încă; păltărĭ, pîltărĭ* (accentul?) al. cu *plătări* —πλάτη; *scl'ífură* — *sulfur; vîržárií* („vrăjitorii") — slav. *vražarĭ; vléčiu* al. cu *vécl'u* — *vetulus; vlégiu* al. cu *végl'u, vigilo; tsúci* — *stupa. Olimp, ancúperi,* 123 — *cumperi. Meglen, nu-st-la dáu,* 74 — *nu-tsi-l daŭ (st = ts; „tsi* în legătură cu *la, li* se preface totdeauna în *st-la, st-li"* ; W.) ; *úbaf* 78 — *buhav.* — Istr. *frunígе* — *formica; perzún* — it. *prigione; ęrpe* („stîncă, piatră") — *ripa; ęrde* — *ridet; tarvérš* („pestelcă") — *transversus; trucín'e* („popușoi") — slav. *turkin'a.*

XI

χ) AMESTECUL VORBIRILOR

47) Limba nu este numai productul activității vorbitorului, ci în mare parte ceva impus din afară, pe care vorbitorul îl primește de-a gata, adaptîndu-l numai cu materialul său apercepător. Mai întîi un individ oarecare X primește în copilărie de la părinți și de la alți oameni, cu care a venit în contact, o bună parte din materialul limbistic, pe care mintea sa are să-l frămînte și are să-l îmbogățească mai tîrziu. Acest material el îl primește fără să-ș fi dat la formarea lui nici o osteneală; aceea ce atîtea generații trecute în mii de ani au produs, primește el deodată. Și după ce a învățat copilul astfel limba părintească fără mare bătaie de cap, nu rămîne izolat de cealaltă societate, ci ca barbat în necontenite legături se află cu dînsa și necontenit de-a gata primește productele ei de vorbire. Și ceea ce a suferit X de la alții răsplătește și el la rîndul său altora: și el dă limba copiilor săi, și el influințează din acest punct de videre pe alții. Astfel de la individ la individ se stabilește un curent neîntrerupt de influințe, cu atît mai strîns cu cît cercul este mai întins, și iată motivul pentru care numai „unde obstacu-lele fizice împiedică contactul des, se deosebesc lămurit limbile una de alta" (pag. 2)./

48) Individul izolat altă limbă ar ave prin urmare decît acea căpătată în mijlocul societății, ori — fiindcă într-o stare de complectă izolare, unde 142

trebuința de a-ș comunica ideile altora n-ar exista, nici vorbire poate că n-ar exista — în raport drept cu contactul vorbitorilor între dînșii crește și o schimbare oarecare în vorbirile acestora, care ar provoca o complectă contopire a lor cînd celelalte principii de schimbare, despre care am vorbit până acum și despre care vom mai vorbi de acum înainte, deosebite în acțiunea lor de la om la om și identice numai în cazul unei identități psihice a vorbitorilor (ceea ce este imposibil), nu s-ar opune, și cînd nu s-ar opune nici însăș imposibilitatea unui contact atît de strîns, încît să nu se mai lese nici un drum libertății individului. Prin urmare amestecul vorbirilor este un principiu de schimbare al limbii.

49) Pe cît însă acest principiu este de vădit, cînd îl constați așa în trăsături generale, pe atît este de greu de urmărit în detalii.

Și mai întîi influințile avute de un individ asupra altuia scapă observației noastre și numai pe ici pe colea, cînd este vorba de vreun fapt caracteristic, se observă cutare calitate a tatălui moștenită la fiu, ori cutare calitate a unui orator popular împrumutată de un imitator servil. De obicei, macar că fiecare din noi are mii și mii de fenomene limbistice împrumutate de la tot felul de oameni pe care i-am auzit vorbind, asemenea lucruri nu se pot deosebi din masa cea mare a vorbirilor individuale.

Numai cînd dialecte mai bine țărmurite ai în videre, poți constata influința unuia asupra altuia, căci toate fenomenele acelea care se găsesc în dialectul *a* de pildă, fără ca să poată fi explicate prin vreunul din principiile celelalte, și care-ș găsesc tocmai această explicare în dialectul contiguu *b*, se consideră cu drept cuvînt ca împrumutate din acest din urmă. Dar pentru ca să faci asemenea deosebiri, ai trebuință de un studiu amănunțit al diferitelor dialecte, ceea ce lipsește limbii românești. Aceea ce noi cunoaștem din dialectele macedonene și istriene este aproape identic cu nimic. Din Dacia 143 cunoaștem limba comună puțin,/și alături cu ea îș știe fiecare din noi dialectul de acasă, apoi sînt cîteva notițe prin diferite reviste (exploatate de noi până acum), fiecare cu alt soi de ortografie scrise, de unde poți afla aproximativ cîteva sunete, cîteva forme, cîteva cuvinte și atîta tot. Cînd vom fi cercetat fiecare din cărțile vechi și cînd vom fi studiat fiecare din dialectele de astăzi, atunci vom pute pe de o parte constata elementele care au întrat în constituirea limbii comune, iar pe de alta împrumuturile făcute de la o vorbire dialectală la alta. Până atunci a întreprinde asemenea studii cu mijloacele existente însamnă a încerca marea cu degitul.

Și au fost cu toate acestea — firește — asemenea curajoși întreprinzători. Gaster, de pildă, în întroducerea *Chrestomației* sale (CX), alături cu alte curiozități, precum că genitivul latin este reprezentat în rom. prin prepoziția *a*, dativul prin substantivul fără prepoziție și ablativul prin prepoziția *de la*, că genitivul lui *eŭ* este *meŭ*, că *voiŭ să am* și *am să am* sînt future de conjunctiv, iar *de voiŭ ave* futur de condițional, că *de a ave* este supin etc., a mai făcut descoperirea că acea prefacere a labialelor în

palatale, pe care am văzut-o la alunecarea sunetului lățită peste toată Dacia și Macedonia (cu lipsuri însă multe atît în Dacia cît și în Macedonia) ș-ar datori origina sa unei colonii de macedoromâni, care a cutreierat Dacia în seculul al XVI-lea și al XVII-lea, și Ș ă i n e a n u, pentru care „schița gramaticală" din î n t r o d u c e r e a *Chrestomației* lui Gaster „se distinge prin exactitatea cea mai minuțioasă *(Istoria filolog. rom.*, 388), ne spune *(op. cit.*, 72*)*: „aceste transformări tipice au luat desigur naștere la sud de Balcani, unde le regăsim asemenea în unele dialecte grecești moderne și în special în cel țaconian. În Moldova însă ele sînt o importațiune recentă, probabil din seculul al XVI-lea, aduse fiind acolo de ciobani pribegi din Macedonia, așăzați în părțile muntoase ale Moldovei. Aceștia se contopiră răpede cu frații lor moldoveni, întipărind graiului local particularitățile dialectului importat." Cu această metodă procedînd, ai pute atribui toate fenomenele limbistice, comune mai multor dialecte, numai unuia dintre ele pentru gustul de a le face să fie apoi propagate printr-însul la celelalte, și trecînd apoi de la dialecte/la limbi ai pute să explici gramatica latină printr-o colonie de greci, 144 pe cea germană printr-o colonie de slavi etc., trebuind mai întîi numai să arunci niște sorți pentru a ști în care parte să pui punctul emigrațiilor !

Un amestec de altă natură vede H a s d e u în acelaș fenomen (*R.N.*, V, 287 sqq.). Prefacerea labialelor în guturale întrodusă de mocani macedoneni nu e, decît un amestec mai curioz are loc; fimeile dace anume, cînd au învățat latinește, n-au putut pronunța labialele latine cum se cade, ci le-au adaptat geniului limbii lor, le-au pronunțat ca guturale și au rămas apoi cu obiceiul. De la fimei s-au molipsit apoi barbații. H. se bazează pe vorbele lui C a n t e m i r, *Descriptio Mold.*, ed. Papiu [Ilarian], 151, „Mulieres quoque moldavae peculiarem a viris pronunciationem habent. Mutant enim syllabas *bi* et *vi* in *gi*, ut *bine* (bene) = *gine, vie* (vinea) = *gie; pi* in *ki*, ut *pizma* (invidia) = *kizma, piatra* (petra) = *kiatra; mi* initiale in *ng* literam, vix aliis pronunciabilem, ut *mie* (mihi) = *ngie* etc. Qui semel e viris etiam ei pronunciationi assuetus fuerit, vix ac ne vix ab ea liberari potest, et ceu sorex suo ore semper prodit se nimis diu in matris sinu moratum fuisse, qua de re etiam tales vulgo ficior de baba, filii vetulae, per contemtum dicuntur", și pe împrejurarea că și astăzi în unele locuri din Muntenia este lupta între cele două pronunțări, femeiască cu guturale pe de o parte, și bărbătească cu labiale de alta. În realitate, la baza limbii române trebuie să fi fost o curioază amestecătură de vorbiri prin casele (cele mai multe probabil) unde mama era de un neam (dac) și tatăl de alt neam (roman), așa după cum un asemenea amestec a avut loc la bazele tuturor limbilor romanice și la acele ale tuturor limbilor vorbite de popoare cuceritoare. În realitate iarăș aptitudinile psihice se moștenesc ca și cele fizice și poporul român de azi, product fizic și psihic al poporului roman amestecat cu elemente autohtone, trebuie să fi păstrînd în manifestările sufletești, și prin urmare și cele limbistice, ceva din sufletul dacului. Decît, să fi existat deja de la început în gura tuturor

fimeilor române prefacerea aceasta a labialelor în guturale și să nu fi început
145 ea a influința pronunțarea/bărbătească decît de-abia pe timpul lui Cantemir (finele secolului al XVII-lea), după 14 veacuri de stagnație, iar de atunci să fi făcut atît de răpezi progrese, încît după trecere de abia un secul toți bărbații din Moldova și o mulțime din Muntenia și din Transilvania să se fi molipsit de dînsa, iată ce nu putem înțălege. Însăș această persistență a două limbi una lîngă alta în curs de atîta amar de vreme sună curioz: la caraibi, unde fimeile vorbesc altă limbă decît bărbații, „naționalitatea s-a născut, cum însuș H a s d e u spune, sînt acum cîțiva seculi prin cucerire", la români însă s-a născut această naționalitate sînt acuș cîteva *m i i* de ani, nu secule, și apoi la acești români, moștenitori ai obiceiurilor de familie romane, au existat între barbat și fimeie altfel de raporturi prietenești decît chiar la dumnezeieștii greci, cu atît mai mult decît la caraibi. Pentru ce am recurge la asemenea presupuneri, cînd explicarea o găsim în însuș faptul istoric povestit de Cantemir și constatat și astăzi? Pe vremea lui Cantemir fimeile ziceau *cičór* iar barbații *pičór* în Moldova, astăzi toți zic *cičór* în această provincie și discordanța între pronunțarea bărbătească și cea fimeiască a apărut în celelalte provincii ale Daciei. Ei bine, aceasta însemnează că guturalizarea labialelor a apărut mai întîi în gura fimeilor și apoi în acea a bărbaților, și anume mai întîi a apărut în gura fimeilor moldovene, pe urmă în acea a barbaților moldoveni, mai tîrziu apoi în gura fimeilor muntene și probabil în viitor va apăre în gura tuturor barbaților munteni! Astfel o epidemie se lățește, după ce mai întîi la copii ori la fimei apare, până ce cuprinde o țară întreagă. În tot cazul la acest fenomen, apărut la fimei întîi, a trebuit să aibă loc o influință din partea acestora asupra barbaților în sensul unui amestec al vorbirilor.

50) Cu mult mai ușor se prezintă lucrul, cînd este vorba de împrumuturi de la o limbă la alta. Mai întîi, limbile sînt mai bine cunoscute decît dialectele, apoi țărmurirea între ele este mai clară, astfel că de multe ori împrumuturile sînt vădite. Cu toate acestea, dificultăți mari se prezintă și aici din mai multe cauze.

146 Cuvintele împrumutate din limbi străine se supun, alături/cu cuvintele de baștină, la toate transformările la care aceste din urmă sînt supuse, de la momentul împrumutării lor începînd. Cu cît acest moment se urcă mai sus în timp, cu atît și transformările suferite de cuvintele împrumutate sînt mai puternice și pot ajunge cîteodată până la acel grad că între cuvîntul împrumutat și prototipul său tare mici asămănări mai rămîn: stai atunci la îndoială, oare cu acel prototip ai a face ori ba. Și chiar cînd cuvîntul este mai de curînd împrumutat, transformările ajung adeseaori acest grad de putere. Astfel, cuvîntul *dezmătsát* să fie un derivat român cu *dez-* din *răzmătsát* — v. sl. *razmețati* „disjicere", C i h a c? Și *bašordínă* să fie *baș-cadînă*, Ș ă i n e a n u, *Sem.*? *Conopíštiritsă* este **conoplĭaštиrĭtsĭ*, dar ce curioază formă și îndepărtată de prototip a mai căpătat! Cît de ușor se poate înșăla

cineva se vede din aceea că un Hasdeu în *Magnum Etymologicum Romaniae*, operă care, după mărturia lui Şăineanu, *Istoria filolog. rom.*, 258, „este premergătoare importantelor reforme, ce mai curînd sau mai tîrziu îș vor face drum în lexicografia europeană", fiindcă, cum zice la pag. 257 eminentul apologist, Hasdeu „a întrunit calitățile superioare ale operelor monumentale de Henricus Stephanus și Ducange, a tras în sfera sa și elementul popular, acest copil vitrig al dicționarelor naționale, ce nu-l cunosc încă marile lucrări ale unui Grimm și Littré," un Hasdeu, zic, pe un cuvînt ca *álandala*, care și după formă și după înțăles = grecul modern popular ἄλλα ἀντ'ἄλλα, l-a putut deriva *(Etymolog.*, I, 675*)* din albanezul *dală-ng'-dală* „à petits pas, peu à peu" ! Cînd un om care a pus în cofă pe Stephani, pe Ducangi, pe Grimmi și pe Littré și a deschis lexicografiei o eră nouă în Europa, poate să facă asemenea greșeli de etimologie tocmai într-un dicționar etimologic, noi iștialalți avem negreșit dreptul la înșălare și la iertare.

Apoi, cuvintele împrumutate samînă cîteodată mult cu prototipe băștinașe, astfel încît, dacă n-ai băga bine de samă, le-ai pute pune printre aceste din urmă. Astfel *colíndă* este = *calendae*, dar probabil în gura slavilor transformat. Românul ar fi dat prin alunecarea sunetului alt schelet acestui cuvînt. *Amúrg* și *murg* samînă cu *mulg* și arată în/adevăr timpul cînd se mulg oile, dar să nu fie mai degrabă = ἀμολγός? *Voiníc* s-ar explica minunat ca un derivat român prin *-níc* din *vóĭe*, și cu toate acestea este = v. sl. *voinicŭ*, „miles". Ori, din contra, cuvinte băștinașe samînă cu altele străine, astfel că dacă n-ai băga bine de samă, le-ai pute pune printre aceste din urmă. Astfel *lăcuiésc* este pus de obicei printre elementele ungurești ale limbii noastre: un derivat românesc din *loc* n-ar pute fi, pentru că nu s-ar pute explica *ă* din prima silabă, un asemenea *ă* ar pute fi provenit numai din *a* al ungurescului *lakni!* Ar fi curioz în adevăr ca românii cei atît de stabili și vlăstare din cei mai așăzați și mai civilizați oameni ai vechimii să fi învățat mai întîi de la nomazii unguri ce însemnează „a sta într-un loc". Dar afară de aceasta *ă* neacc. din *o* neacc. sînt de ajuns în limba noastră, cf. *lăcústă — locusta, rătúnd — rotundus, săldát* — fr. *soldat* etc.

147

Din aceste cauze chiar împrumuturile de la o limbă la alta, mai ușoare de constatat decît acele de la un dialect la altul, sînt și ele destul de grele de descoperit adeseori, și dacă cineva, fără să țină socoteală de celelalte principii de schimbare, mai mult pe acesta, al amestecului vorbirilor, îl are în videre, apoi ajunge, oricîtă muncă de colector ș-ar da, la greșeli copilărești. Astfel a pățit Cihac cu dicționarul său de etimologie daco-romană. Tot felul de cuvinte create liber, el le pune pe socoteala împrumutului din limbi slavonești și cuvinte cu *bălălăiésc, bănănăiésc, behăiésc, bîlbîiésc, bîžbîiésc, bîzîiésc, božbăiésc, blehăiésc, blîotocărésc, bolborosésc*, într-un cuvînt mai toate cele înșirate de noi la pag. 87 îi îngroașă numai degeaba partea așa-numită slavonă a dicționarului, apoi *bešésc — visio, čep — cippus, cotóc — catus +*

*-oc, creštín — christianus, flĕac — flaccus, gălĕátă — galatus, încúmet — in + committo, mîngîĭú —μαγγανεύω, mîrlésc — *mellesc* de la *miel, agnellus, mišc — misceo, amúrg, murg — ἀμολγός, noitsă — nou + -iță, nebún — ne + bun, netót — ne + tot, păgîn — paganus, pîrdálnic* (adică diavol) derivat din *perdo* prin *-alnic, plinésc — plin + -esc, palatsándră — pallacia + -andră, pulpánă — pulpă + -ană, póftă — πόθος, pútină —πυτίνη* (cu acc. latin, *i* este nou,

148 din *e*), *rînă, rîlă — ren* (cu însămnarea română de/„Hüfte, hanche" deja la N e m e s i a n u s, G e o r g., *Wört.* C i h a c, pentru gustul de a le deriva din slavonește, înțălege prin aceste cuvinte, „rigole, petit fossé, peau de mouton" !), *sînzéniĭ — sancti johannis, sîm-* în *sîmmédru, sîmpĭétru — sanctus, scútec — scutica, sîc* — turc. *sik* cu derivatele sale *sîcîiésc* etc., *smintésc* derivat prin *-s* din *minte, solz — solidus* (*-z* este întrodus la singular prin analogia pluralului; astfel și *cîrnáts* pentru *cîrnát*), *răstél — rastellus, surp — surpio* (pentru *surripio,* G e o r g., *Lex.*), *širuiésc, širóĭú* și alte derivate de la *šir — series, tîmplă — templum, tŏánă* — de la verbul *a tuna, tîrtán* etimologie populară de la *unterthan, învîrtésc — verto* cu tot felul de derivate ale sale, *unĕáltă — une + alte,* H a s d e u, *Cuv.*, I, 276, *văduvă — vidua, véšcă — vesica, jištésc — gestio, voiésc — voiŭ, volo* etc., pentru că alegem numai din exemplele cele mai bătătoare la ochi, sînt slavonești (C i h a c avea ticul slavonizmului, căci toți cei care se duc orbește de principiul amestecului vorbirilor, fără să țină socoteală de celelalte principii, sînt duși cu patimă într-o direcție ori în alta: unul vede numai cuvinte slavonești, altul numai cuvinte albaneze și dace etc.). Și tot așa le potrivește de bine C i h a c și pe celelalte elemente ale dicționarului său, pune, de pildă, la elementele unguresți pe *acáts — *captio, alérg,* de la *larg, bénga* — țigăn. *beng* „drac", *dezmĭérd — des- + merda, ferésc — *făresc, afară + -esc, firídă* — θυρίς, *žugástru — jugum + -aster, locuiesc,* derivat de la *loc, lindíc — landica, módru — modulus, măšcát — mușcat, prunc — privignus, sálče — salix, tîrnáts — internatium;* la cele turcești pe *dezgîn* (pag. 107), *fámîn — feminus, leš — lixium* (sc. „cadaver"); *ŏáceš,* de la *ochiŭ, tsol — stola;* la cele grecești pe *argă — argilla, bažocorésc — bat + joc + -esc, cátsă,* de la *acaț, léšin,* de la *leș, splínă — splen, stîrpésc — exstirpo, zînátic,* de la *zînă;* la cele albaneze pe *încăléz,* de la *cal, mă — măre* (pag. 36), *pîrău — aquae rivus, sat — satum, šcĭaŭ — sclavus, tŏácă* — de la *toc.*

51) Tot felul de elemente se împrumută de la o limbă la alta, sunete, c u v i n t e și forme gramaticale, și anume atît ca schelete cît și ca înțălesuri. — Unele se împrumută însă mai ușor decît altele. Astfel, mai ușor

149 din toate se întroduc c u v i n t e l e (afară de pronume), apoi sufixele/ derivative, pe urmă sunetele și tocmai la sfîrșit celelalte forme gramaticale și pronumele. — Unele se constată apoi mai ușor decît altele. Scheletele anume se observă mai lesne, înțălesurile mai greu. De altfel nu se întroduce niciodată scheletul gol, fără de înțăles, pe cînd înțălesul gol, fără de schelet, se poate împrumuta.

S c h e l e t. C u v i n t e a luat limba noastră o mulțime de la diferitele popoare cu care românii au venit în contact, și, din punct de videre al numărului, cel puțin dacă consideri lucrul, se pare că limba veche slovenică, pe care o vorbeau acei slavi cu care românii în Dacia și în Peninsula Balcanică au avut cele mai vechi și mai îndelungate raporturi, ori — cu un termin mai general — dialectele slavice au dat cel mai mare contingent. Alături cu diferite dialecte slavice și în urma lor alte limbi, precum greacă, albaneză, turcească, ungurească și — acum mai de curînd — italiană, germană, mai ales franceză etc., au inundat dicționarul românesc cu cuvinte. Cu toate acestea, dacă ții socoteală de valoarea vorbelor, hotărîtă de mai deasa ori de mai rara lor întrebuințare, și faci o mai istorică cercetare a lucrului decît acea pe care au făcut-o până acum lexicografii noștri, limba română apare mai puțin amestecată în dicționarul său decît alte limbi romanice, decît cea franceză, de pildă. Un tablou sumar despre cuvintele străine din limba română a dat Ș ă i n e a n u, *Sem.*, 455 sqq.

Sufixe derivative au împrumutat românii, prin mijlocirea analogiei, de la slavi, greci, turci și unguri.

Prin analogia unor cuvinte ca slavoneștile[1]: *buĭác* — v. sl. *buĭacŭ, cosác* — bulg. *cosac, colác* — bulg. *colac, gînsác* — nsl. *gosak, liliĭác* — v. sl. *liliĭacŭ, navác* — v. sl. *novacŭ, sărác* — v. sl. *siracŭ, sîsîĭác* — v. sl. *sõsęcŭ*; turceștile[1] *copác — kapak, čardác — čardag, caĭmác — kaimak, čolák — čulac, conác — konak, condác — kondak, dalác — dalak, darác — tarak, ĭatác — jatak, olác — ulak, tabác — tabbâk*; greceștile[1] *diác* — ngr. διάκος, *harác* — ngr. χαράκι, *maldác* —μανδάκης, *pitác* —πιττάκιον, *spanác* — ngr. σπανάκι, *suvác* — ngr. σουβλάκι? considerate unele ca derivate *(cosác — caasă, gînsác — gîscă, capác — cap, maldác — mald,* pag. 107) a rezultat suf *-ác*, care nu este nici latinescul *-acus*, care nu s-ar fi putut extrage din *ac — acus, drac — draco, sac — saccus, lac — lacus, păstîrnác — pastinaca*, dar nici curat slavonesc, și s-au derivat cu el cuvintele *čorsác — cioarsă, cotsác* — onomatop. *coț, dupác* — onomatop. *dup, fundác — fund, godác* — v. sl. *godŭ*, „annus“ *mălác — moale, porumbác — porumb.*/ 150

Prin analogia unor cuvinte ca slavonele[1] *belčúg* — v. sl. *bęlŭčugŭ, cotĭúgă* — v. sl. *cotîga, lantsúg* — rus. *lanțug, pîrlóg* — v. sl. *pręlogŭ, prag* — v. sl. *pragŭ, priběág* — v. sl. *pribęgŭ, pológ* — v. sl. *pologŭ, potlóg* — v. sl. *podŭlogŭ, posmág* — v. sl. *posmagŭ, răzlóg* — v. sl. *razlogŭ, stog* — v. sl. *stogŭ, strug* — v. sl. *strugŭ, teléágă* — v. sl. *telęga, toĭág* — v. sl. *toĭagŭ, zălóg* — v. sl. *zalogŭ;* ungureștile[1] *bĭelšúg — böség, betěág — beteg, betešúg — betegség, cepeněág — köpenyeg, hartság — harcag, meštešúg — mesterség, viclešúg — hitlenség*, considerate unele ca derivate *(betešúg — beteag, lantsúg — lanț, hartság — harț, meštešúg — meșter, viclešúg — viclean)* au rezultat sufixele *-ág, -šág, -úg*, cu care s-au derivat *bričág — briciŭ, clăpăúg* — onomatop. *clapa, dulčág — dulce, furtišág — furt, hučág — huciŭ, molăšág — moale, pilúg — pila (piua), rămă-šág — rămas, širág — șir*, și cu care s-au înlocuit *-ác, -úc* în cuvintele turcești *baltág — baltak, čomág — čomak, oğág — oğak, tocmág — tokmak, tumurúg — tumuruk.*

Din *-ěaninŭ* și *-ĭaninŭ* = v. sl. *-ęn* + *-inŭ, -ĭan* + *-inŭ* (la plur. *-inŭ* cade: sing. *rimlĭaninŭ*, plur. *rimlĭane;* M i k l o s i c h, *Gramm.*, III, 14), *rîmlěán — rimlĭaninŭ, miréán — miręninŭ, izrailtěán — izrailtęninŭ*, a rezultat *-ěán, -ĭán, -án* rom. în cuvinte care arată origina: *moldován, muntěán, ardelěán, bîrlăděán, tecučán, apusán — apus, četătsán — cetate,*

[1] În textul originar nearticulate: slavonești, turcești, grecești, slavone.

*curtĕán — curte, oštĕán — oaste, boulĕán = *bourean — bour, tsutsuĭán — țuțuĭŭ, pămîntĕán — pămînt, tsărán — țară* etc.

Din cuvinte ca slavonele[1]: *bolovánŭ* — v. sl. *bolŭvanŭ, buruĭánă* — malor. *burĭanŭ, marcitán* — pol. *markitan, cočán* — v. sl. *cočani, cožán* (astăzi numai nume propriu) — v. sl. *cožanŭ;* turc., *buzdugán — bozdogan, caftán — kaftan, cazán — kazan, čobán — čâbân, colán — kolan, feliğán — filğan, găitán — gaitan, ğamandán — ğam'adân, gerdán — gerdân, gizdán — g'üzdân, ĭatagán — jatagan, ĭorgován — erguwân, mărğán — merğăn, pehliván — pehlewân, sahán — sahan,* considerate unele ca derivate *(cožán — coajă, čobán — ciob, mărgán — mărgea),* s-a născut în primul rînd suf. *-án,* cu care s-au derivat cuvintele *balán* — v. sl. *bęlŭ, bîtlán = *băltan — baltă, bădărán = *budalan — *budalan* — turc. *budala, cîrlán = *cîrnan, carne, festišcánă — *fetișcă* din *fată, golán — gol, ğoĭán — joi, halcánă — halcă, lungán — lung, năzdrăván — *nezdrav* (adecă nebun, *ne* + v. sl. *sŭdravŭ*), *plăván* — v. sl. *plavŭ, porcán — porc;* apoi în al doilea rînd suf. *-ván* cu care s-a derivat *roscován — roșcă;* suf: *-lán* din *grosolán — gros, gĭorlán* — onomatop. *ghior* (adecă un om căruia îi ghiorăiesc mațele de foame), *tsărcălán — țarc; -îrlán* din *tsopîrlán* — onomatop. *țop* (adecă un om care merge sărind de la pămînt. Un neamț îmi spunea despre țăranii noștrii: Sie prallen vom Boden ab.); în sfîrșit suf. *-gán* din *guzgán* — ung. *güzü./*

151 Prin alipirea la suf. *-án,* care are cîteodată înțăles augmentativ și peiorativ *(bădăran, golan, lungan, grosolan, ghiorlan, țopîrlan),* a suf. lat. *-ur = -ulus (gíndură — glandula, módru — modulus, méndre — *mendulum, mendum* [*méndre* este, din punct de videre al lui *é*, de felul lui *ğéne* și *péne*], *scîndură — scandula.* Acest sufix, după *gíndură — ghindă* judecînd, și astăzi ar pute trăi ca derivativ) s-a născut suf. *-*ánuru, -*ánru* (prin căderea lui *u*) și *-ándru,* (prin epenteza lui *d*), cu care s-au derivat cuvintele *băietsándru — băiet, copilándru — copil, cătsălándru — cățel, flăcăŭándru — flăcău,* munt. *micsándră* („micșunea") — **mnicsandră,* turc. *menekše, pălătsándră — pallacia, šulĕándră — șuler,* și care s-a întrodus în *măcălĕándru,* probabil — ngr. κάλανδρος, *policándru* — ngr. πολυκάνδηλον, *ruxándră* — ῥωξάνη și, fiindcă *-ándră* alternează prin căderea lui *r* cu *-ándă* (se zice *ruxándră* al. cu *ruxándă*), în *bulĕándră — *bleandră, bleandă* (cu înțălesul de buleandră la I s p., 248, = v. sl. *blĕdĭ* „fraus, mendacium, figmentum, convicium, fornicatio, meretrix". Pentru legătura stabilită de limbă între *meretrix* și *buleandră* cf. *tĕárfă* și *tîrfă,* care sînt unul și acelaș cuvînt, apoi *flĕándură,* probabil identic cu cehul *flandra* „femme de mauvaise vie", C i h a c), în *čŏándră — cioandă,* un derivat imediat din *ciondănesc.*

Din cuvinte ca slav. *hátman* — pol. *hetman, sumán* — bulg. *sucman, vătămán* — pol. *wataman;* turc. *dúšman — düšmân, limán — limân, peštimán — peštimâl, sulimán — sülümen;* grec. *dragomán* — ngr. (din turc) δραγομάνος, considerate unele ca derivate *(vătămán — vatav, peštimán — pește, dragomán — drag),* s-a extras suf. *-mán,* cu care s-au derivat *gogomán* — onomatop. **gogu* (acelaș cu *găgă* din *găgăuță*), *hotsomán — hoț, ortomán — ort?, sărmán — săr* din *sărac,* care a fost considerat = *săr* + *-ac.*

Suf. v. sl. *-ĭcŭ, -ĭcŭ,* care „formează deminutive, atît substantive cît și adiective... apoi feminine din masculine, unde femininul ar pute fi considerat ca un deminutiv", M i k l o s i c h, *Gramm.*, II, 254, din cuvinte ca *bulgárcă* — v. sl. *blŭgarĭca, cíšcă* — rus. *kișca, daradáĭcă* — pol. *taradajka, dóĭcă* — bulg. *doicŭ, gălúšcă* — rus. *galușca, lípcă* — bulg. *lepcŭ, nevăstúĭcă —*

[1] În textul originar: ca slavone.

v. sl. *nevęstŭca, opincă* — v. sl. *opĭnŭcŭ, pŭšcă* — bulg. *pușcŭ, rîmlĕáncă* — v. sl. *rimlĭanŭca, scóĭcă* — v. sl. *scolĭca, suvéĭcă* — bulg. *sovalcŭ, tsigáncă* — v. sl. *țîganŭca*, a dat naștere românescului *-că*, care formează deminutive și feminine: *čerbŏáĭcă* — **cerboaie, fiĭcă — fiŭ, morĭšcă* — **moriță, moară, pŭĭcă — puiŭ, róšcă — roș, vîntŏáĭcă — vîntoaie, vînt*; apoi *frantsŭšcă, grecŏáĭcă, nemtsŏáĭcă, romạncă, turcŏáĭcă* etc., cf. aseminea *bátcă* (instrument al cosașului, *Șez.*, II, 149) — *bat.* Mai înainte de/întroducerea acestui sufix femininele, la cuvinte de felul celor de mai sus, se formau cu *-ŏáĭe* — *-onia* și se zicea **vîntoaie, *grecoaie, *nemțoaie* etc. (cf. nume proprii ca *drosoaie, moruzoaie, costăndăchioaie*), care azi nu se mai întrebuințează. De la asemenea feminine s-a luat suf. *-ŭĭcă* (din *-ŏáĭcă* supt influința lui *pŭĭcă* și în general a sufixului deminutival de la adiective *-ŭĭŭ*) din *cămešŭĭcă, păsărŭĭcă* și *nevăstŭĭcă* (din **nevástcă*, cum a sunat în momentul împrumutării), și fiindcă aceste vorbe și altele analoage, care se vor fi mai găsind, au apărut ca = *cămeșuie* + *-că, păsăruie* + *-că, nevăstuie* + *-că*, apoi s-a născut suf. deminutival *-ŭe* din *četătsŭie — cetate, ferestrŭie — fereastă, grămăžŭie — grămezi.*

152

Din cuvinte slavone ca *bazacónie* — v. sl. *bezaconiĭe, bežánie* — v. sl. *bęžaniĭe, dénie* = v. sl. *bŭdęniĭe, cazánie* — v. sl. *cazaniĭe, dánie* — v. sl. *daniĭe, dihánie* — v. sl. *dîhaniĭe, žălánie* — v. sl. *želaniĭe, potopénie* — v. sl. *potoplĭeniĭe, vidénie* — v. sl. *vidęniĭe*, considerate unele ca derivate *(dánie — dau, žălánie — jale, potopénie — potop, vidénie — văd)* a rezultat suf. rom. *-énie* și *-ánie* din *bîzdîgánie — bîzdîg, grozăvénie — grozav, curătsénie — curat, hîzénie — hîd, împutsičénie — împuțit, prăpădénie — prăpăd, perzánie — pierd, širetánie — șiret, tsipénie — țip, žîgăránie — jigăraie*, și după norma acestui din urmă cuvînt (și a altora analoage, de vor mai fi), considerat = *jig* + *-ăranie, pătăránie — pat (pățesc).*

Prin analogia unor cuvinte slavone ca *bráište* — nsl. *zbrališče* „comitia", *căpište* — v. sl. *capiște, dvórište* (astăzi numai nume de localitate) — nsl. *dvorišče* „fundus", *gunóište* — v. sl. *gnoiște, nírište* — v. sl. *nîriște, păžište* — v. sl. *pașiște, păzăríšti, Meglen*, 67 („piață") — v. sl. *pozoriște, stánište* — v. sl. *staniște*, v. r. *zbórište* („teatru") — v. sl. *boriște, tîrgóvište* (astăzi numai nume de localitate) — v. sl. *trŭgoviște* „forum", *žélište* — v. sl. *žiliște* „domicilium", considerate unele ca derivate *(gunóište — gunoiŭ, zbórište — sobor*, ceea ce a și provocat pe *z-*, *tîrgovište — tîrg)* s-a întrodus suf. *-ište* și *-ište* = protoslav *-isco, -isce*, cu care s-au derivat *cînepište* (ori *cînépište?*) — *cînepă, făuríšte* (I s p., 225, acc. nesigur) — *faur, ínište — in, línište — lin, méište — meiŭ, măsórište — măsură, porumbíšte — porumb, rărište — rar;* apoi *-rište* (cf. *dvoriște, zboriște, niriște*) din *codărište — coadă; -lište* (cf. *jeliște*) din *bătélište — bat; -óvište* (cf. *tîrgoviște*) din *lacóvište* (acc. nesigur, I s p., 214) — *lac.*

Prin analogia unor cuvinte slavone ca *bívolitsă* — bulg. *bivolița, cadélnitsă* — v. sl. *cadilĭnița, crîšmăritsă* — v. sl. *crŭčmarița, cosítsă* — rus. *cosița, cožítsă* — v. sl. *cožița, crácatitsă*[1] — *caracatița, cristélnitsă* — v. sl. *crŭstĭlinița, dónitsă* — v. sl. *doĭnița, diaconítsă* — v. sl. *diĭaconița, gáitsă* — v. sl. *galița,/ gránitsă* — v. sl. *granița, lávitsă* — v. sl. *lavița, mlăditsă* — v. sl. *mladița, mučenítsă* — v. sl. *mŏčenița, mŭšitsă* — v. sl. *mŭșița, prépelitsă* — nsl. *prepelița, pólitsă* — v. sl. *polița, pívnitsă* — v. sl. *pivĭnița, răzmíritsă* — v. sl. *razmirița, sólnitsă* — bulg. *solnițŭ, sŭlitsă* — v. sl. *sulița, tăblítsă* — v. sl. *tablița, témnitsă* — v. sl. *tĭmĭnița, trîmbítsă* — v. sl. *trŏbița, tróitsă* — v. sl. *troița, úlitsă* — v. sl. *ulița, únditsă* — v. sl. *ŏdița, véveritsă* — v. sl. *vęverița, žítnitsă* — nsl. *žitĭnița*, considerate unele ca derivate *(bívolitsă — bivol, crîšmărítsă — crîșmar, diaconítsă — diacon, mlădítsă — mladă, mučenítsă —*

153

[1] În textul originar, *cracatiță* (greșeală de tipar).

mucenic, súlitsă — sula, tăblítsă — tablă, úndítsă — undă) s-a întrodus suf. *-itsa* și *-ítsa* = protosl. *-itsa*, cu care s-au derivat *bucătărítsă — bucătar, cămărăšítsă — cămăraș, clopótnitsă — clopot, codítsă — coadă, cusătorítsă — cusător, dumnezăítsă — dumnezău, fîntînítsă — fîntînă, flordărítsă — florar, hîrbáritsă — hîrbar, leítsă — leu, lelítsă — lele, limbáritsă — *limbar, mierlítsă — mierlă, morărítsă — morar, penítsă — pană, păunítsă — păun, păscărítsă — păscar, ploítsă — ploaie, portítsă — poartă, pizmătáritsă — *pizmătar, porumbítsă — porumb, rotítsă — roată, rămășítsă — rămas, scărítsă — scară, spălătorítsă — spălător, vorbáritsă — *vorbar;* apoi *-lítsă* (cf. *bivoliță, prepeliță, poliță, leliță, mierliță*) din *cručulítsă — cruce, furculítsă — furcă, musculítsă — muscă, pušculítsă — pușcă, piulítsă — piuă; -nitsă* (cf. *doniță, graniță, pivniță, solniță* etc.) din *bótnitsă — bot, požárnitsă — pojar, păcórnitsă — păcură; -áritsă* (cf. *hîrbariță, limbariță* etc.) din *limbricáritsă — limbric, puricáritsă — purec; -lnitsă* (cf. *cadelniță, cristelniță* etc.) din *urecélnitsă — ureche; -šítsă* (cf. *cămărășiță, rămășiță* etc.). din *mînušítsă — mînă*. În slav. *-itsa* servește pentru a forma: „1. deminutive, 2. feminine din masculine, 3. substantive din adiective, 4. cuvinte compuse, 5. alte derivate neprecize." M i k l o s i c h, *Gramm.*, II, 293. În rom. el face serviciile de supt 1.2.5. și o diferențiare a accentului a avut loc în acest sens: anume, pentru 1.2. se scoboară accentul pe penultima, pentru 5 se păstrează pe antepenultima (cu toate acestea *limbáritsă, hîrbáritsă,* la care a contribuit probabil analogia masculinelor) și această normă s-a întins și asupra cuvintelor împrumutate (cf. *crîšmărítsă, cožítsă, mučenítsă* etc.), *-ets* din *limbárets, pizmătárets, vorbárets,* nu este slav. *-ĭtsĭ* (masculinul corăspunzător lui *-itsa*), cum vrea M i k l o s i c h, *Beitr., Lautgr.*, 54, deoarece puținele cuvinte slavonești în *-ĭtsĭ* împrumutate (*četéts* — v. sl. *čitĭțĭ, gluméts* — v. sl. *glumĭțĭ, precupéts* — v. sl. *prẹcupĭțĭ*) au căpătat suf. latinesc *-éts* — *-icius* și nu înțălegem cam ce fel de influințe analogice ar fi trebuit să aibă loc pentru ca după modelul lui

154 *ceteț, glumeț, precupeț* (chiar cu accentul slavon accentuate, de pildă **čétets, *glúmets, *precúpets*) să/iasă un *limbareț*, un *hîrbareț*, un *pizmătareț*, un *vorbareț*. Aceste din urmă sînt derivate din femininele corăspunzătoare: după cum se zice *păscar — păscăriță, morar — morăriță, hîrbar — hîrbariță, pizmătar — pizmătariță*, s-a zis și **limbar — limbariță, *vorbar — vorbariță*, s-a schimbat apoi prin analogia femininelor (și anume de pe timpul cînd se accentua pretutindenea *-itsa*) *hîrbar* și *pizmătar*, care continuă încă de a exista, în *hîrbareț, pizmătareț* și **limbar, *vorbar*, care nu mai există, în *limbareț, vorbareț.*

Prin analogia unor cuvinte ca *ahótnic* — rus. *ohotnicŭ, bečísnic* — v. sl. *bečĭstĭnicŭ, destóinic* — v. sl. *dostoĭnicŭ, harápnic* — rus. *arapnic, ibóvnic* — v. sl. *lĭubovĭnicŭ, isprávnic* — v. sl. *ispravĭnicŭ, prázdnic* — v. sl. *prazdĭnicŭ, pahárnic* — v. sl. *paharĭnicŭ, postélnic* — v. sl. *postelĭnicŭ, plátnic* — bulg. *platnic, sféšnic* — v. sl. *svęštĭnicŭ, sfétnic* — v. sl. *sŭvętnicŭ, sílnic* — v. sl. *silĭnicŭ, slúžnică* — v. sl. *služĭnicŭ, stólnic* — v. sl. *stolĭnicŭ, strášnic* — v. sl. *strașĭnicŭ, strznic* — v. sl. *strižĭnicŭ, učenic* — v. sl. *učenicŭ, vórnic* — v. sl. *dvorĭnicŭ, voinic* — v. sl. *voĭnicŭ, vrîstnic* — nsl. *vrstnic*, considerate unele ca derivate (*ibóvnic* — v. r. *libov, isprávnic — ispravă, pahárnic — pahar, plátnic — plată, sfétnic — sfat, sílnic — silă, slúžnică — slugă, vrîstnic — vrîstă*) s-a născut sufixul *-nic*, cu care au derivat românii pe *amárnic — amar, datórnic — dator, dósnic — dos, îndoiélnic — îndoială, putérnic — putere, scutélnic — scuteală, statórnic — *stător;* apoi *-rnic* (cf. *paharnic, datornic, statornic*): *fatsárnic — față, ušărnic — ușă; -lnic* (cf. *silnic, îndoielnic* etc.): *pîrdálnic — pierd.*

Prin analogia unor cuvinte turcești ca *bostanğiŭ — bostanğy, hağiŭ — hâğğî, suruğiŭ — sürüği*, considerate unele ca derivate *(bostanğiŭ — bostan)* a rezultat suf. *-ğiŭ*, cu care s-au derivat în rom. *mahalağiŭ — mahala, mofțanğiŭ — moft, pastramağiŭ — pastramă, sacağiŭ — saca, zarzavağiŭ — zarzavat, zurbağiŭ — zurba* etc.

Prin analogia unor cuvinte ungurești ca *čatlắŭ — csatló, čangắŭ — csangó, ğalắŭ — gyalu, haĭdắŭ — hajdú, hîrdắŭ — hordó, ilắŭ — ülő, măngălắŭ — mángoló, šalắŭ — süllö, šalgắŭ — sóvagó, tắŭ — tó*, considerate unele ca derivate *(čatlắŭ — cetluiesc, ğalắŭ — geluiesc, măngălắŭ — măngăluiesc)* s-a născut în românește suf. *-ắŭ*, cu care s-au derivat mai întîi de la verbe *bătălắŭ* (instrument al cosașului, *Șez.*, II, 149) — *bat, frecắu — frec, lingắu — ling, mîncắu — mînc, zgắu — zgîiesc*, apoi de la adiective *hîrlắu* — v. sl. *hrŭlŭ* „citus", *lungắu — lung, molắu — moale, prostălắu, — prost*, și de la substantive *buzắu — buză, ciocălắu — ciocan, codắu — coadă, rîncắu — rîncă, širắu — șir, tsingắu — țînc*, și s-a întrodus în *curcubắu — concurvus, flăcắu* — v. sl. *hlacŭ* „caelebs", *feresắu* — ung. *fürész, hatalắu* — ung. *hálótárs, hắu* — χάος?

Prin analogia unor cuvinte ca slavonele[1] *crîcnésc* — v. sl. *crŭcnõti, gonésc* — v. sl. *goniti, izmenésc* — v. sl. *izmęniti, lihnésc* — v. sl. *lihnõti? mocnésc* — v. sl. *mocnõti, plesnésc* — v. sl. *plesnõti, pominésc* — v. sl. *pomęnõti, poticnésc* — v. sl. *potŭcnõti, polignésc* — v. sl. *legnõti, povîrnésc* — nsl. *povrnõti, priminésc* — v. sl. *primęniti, rînésc* — v. sl. *rinõti, răcnésc* — v. sl. *rîcnõti, răstignésc* — v. sl. *rastẽgnõti, ticnésc* — v. sl. *tihnõti?, žignésc* — rus. *žignuti;* ungureștile[1], *bodogănésc — *dobogănesc, dobogni, întîlnésc — találni, morocănésc — morogni*, considerate unele ca derivate *(crîcnésc — cîrc*, care este cu toate acestea el însuș un derivat de la *crîcnesc, mocnésc — *moc, moacă*, care sînt ele înseș derivate de la *mocnesc, poticnésc — potică, bodogănésc — bodo*, care este el însuș un derivat de la *bodogănesc)* s-a născut suf. *-nésc*, cu care s-au derivat *nimicničésc — nimic* (o contaminație din *nimicesc* și **nimicnesc) părtinésc — parte*, și s-a întrodus ca element constitutiv într-o mulțime de onomatopoeice, precum *bombănésc, bufnésc, buhnésc, clăntsănésc, cloncănésc, croncănésc, dondănésc, drăngănésc, fošnésc, flẽoncănésc, izbucnésc, icnésc, pocnésc, scrîšnésc, troncănésc, zvîcnésc*. Cuvinte latinești ca *domnesc, unesc* (chiar de ai lua în considerare și pe cele în *-ez*, ca *dăunez, iernez, împănez, înveninez, săpunez*), ori românești ca *bălăbănesc — *balaban, boronesc — boroană, împlinesc — plin, îmbătrînesc — bătrîn, jugănesc — jugan, rîvnesc — rîvnă*, nu dau nici un sprijin analogiei pentru întroducerea lui *-n-* în sufix.

Prin verbe slavice ca *învinuiésc* — v. sl. *vinovati, năzuiésc* — v. sl. *nazîvati, oblăduiésc* — v. sl. *obladovati, tîlcuiésc* — v. sl. *tlŭcovati, tînguiésc* — v. sl. *tõgovati, trebuiésc* — v. sl. *trębovati*, considerate unele ca derivate *(tîlcuiésc — tîlc, trebuiésc — treabă)*, s-a născut sufixul *-u*, cu care s-au derivat *arcuiésc — arc, čuruiésc — ciur, flecuiésc — fleac, gemuiésc — ghem, gîtuiésc — gît, gintuiésc — ghint, hărtsuiésc — harță, învăluiésc — val, lecuiésc — leac, măsluiésc — maslu, păcătuiésc — păcat, păčuiésc — pace, pălmuiésc — palmă, păruiésc — păr, pășcuiésc — pește, părăduiésc — pradă, pĩetruiésc — piatră, pretsuiésc — preț, săcătuiésc — săcat, sfăntsuiésc — sfanț, străžuiésc — strajă, šărpuiésc — șărpe, šuguiésc — șagă, tîrguiésc — tîrg, vătuiésc — vată, văruiésc — var, zburătuiésc — zburat, žuruiésc — jur*, din onomatopoeice *bruftuiésc — *bruft, hîrbuiésc — hîrb, zguduiésc — *zgud*, și s-au primit verbe străine, slavice *pomăzuiésc*, — v. sl. *pomazati, păluiésc* și, poate, *hăntsuiésc, picluiésc, răšluiésc, spîrcuiésc*, asupra cărora vezi C i h a c, *Dict.*, și ungurești *alcătuiésc — alkatni, altuiésc — oltani, bîntuiésc — bántani, bănuiésc — banni, bizuiésc*

155

[1] În textul originar: slavone, ungurești.

156 *— bizni, celtuiésc — költeni, făgăduiésc — fogadni, felezuiésc, — fölözni, fercezuiésc — felkendözni, fereduiésc — fürdeni, feresuiésc*/ și *herestuiésc — fürészelni, hălăduiésc — haladni, mîntuiésc — menteni, mistuiésc — emészteni, tămăduiésc — támadni, urluiésc — őrleni, vămuiésc — vámolni.*

Prin analogia unor cuvinte unguești ca dial. *bičuluiésc — becsülni*, dial. *beluiésc — bélleni, četluiésc — csatolni, čeluiésc — csalni, măngăluiésc — mángolni, sălășluiésc — szállásolni, sămăluiésc — számolni, tălpăluiésc — talpalni, urluiésc — örleni*, considerate unele ca derivate *(sălășluiésc — sălaș, sămăluiésc — samă, tălpăluiésc — talpă)*, s-au născut în rom. suf. *-luiésc* și *-ăluiésc*, cu care s-au derivat *cefăluiésc — chef, duhluiésc — duh, îngurluiésc — în gură, pretsăluiésc — preț, prubuluiésc — prubă, trebăluiésc — treabă* și s-a întrodus ca element constitutiv și onomatopoeicul *boncăluiésc.*

Împrumuturi de la străini în sunete și în alte forme gramaticale afară de sufixe derivative se găsesc numai dialectal.

În localități supuse mult influinții unguești, precum în Sălagiu (Szilágy), *Cont.*, VII[1], 66 sqq., Hațeg (Hátszeg), G a s t e r, *Chr.*, II, 262, Biharea (Bihar), *C.L.*, XX, 993, Banat, *Șez.*, I, 274, *t + i, e*, și *d + i, e* se pronunță (după pronunțarea ungurească) ca *t'i, t'e, d'i, d'e*[2], și chiar în Banat, printr-o schimbare ulterioară specifică limbii române, ca *či, če, ği, ğe:* S., *fét'e (fete), frúnt'e (frunte), d'iminĕátsă (dimineață), d'e (de), céd'ecă (piedică);* H., *d'e (de), pérd'e (pierde), tot'e (toate), socot'á (socotea), d'in (din), cît'e (cîte), cáde (cade), potîrnít'e (potîrniche), ved'á (vedea);* Bih., *t'em (tem), t'e (te), t'índă (tindă), părét'e (părete), sănătát'e (sănătate), sfínt'e (sfinte), t'odór (Teodor), urséșt'i (Urseștii), vorbéșt' (vorbești), d'in (din), prínd'e (prinde), deminĕátsă (dimineață), orád'e (orade?), d'irépt (drept), merind'e (merinde), dínde (ghinde);* Ban., *cumínče (cuminte), cáğe (cade), fráče (frate), împăráče (împărate), grăğínă (grădină), mínča (mintea), înğemnắ (îndemnă).* În aceleaș localități *n + i, e, c + i, e, g + i, e* se pronunță (tot după pronunțarea ungurească) ca *n'i, n'e, t'i, t'e, d'i, d'e:* S., *n'íme (nime), n'amts (neamț), n'am (neam), n'e (ne);* H., *bín'e (bine), burién'ile (buruienile), n'iši (nici), ot'iĭ (ochii), n'ebúnul (nebunul);* Bih., *ot'ĭŭ (ochiu), t'ip (chip), unt'ŭ (unchiu), ášt'e (așchie), t'eltuiésc (cheltuiesc), t'em (chem), d'em (ghem), únd'e (unghie), d'eunŏáĭe (gheunoaie), d'átsă, (gheață), d'órd'e (Gheorghe), d'índ'e (ghinde), înd'impá (înghimpa), mín'e (mine), bín'e (bine), n'íme (nime), n'imerésc (nimeresc), mîn'e (mîne), ban' (bani), dumn'ezéŭ (dumnezeu);* Ban., *ğinărári (ghinărari)*, alte ex. lipsesc, probabil din cauza neexactității scrierii./

157 În mr. (afară de Meglen) sunetele γ, δ, ϑ din cuvintele neogrecești și albaneze îș păstrează valoarea originară, macar că aceste sunete lipsesc de altfel acelui dialect, tot așa ca și istui din Dacia ori celui din Istria. D. *ayrín'le* („bestiae") — ἀγρίμι, *δálă* („lac ebutyratum") — alb. *δ*ală, *meyléme* („unguentum") — alb. *meylem, paráδislu* („paradisul"). K. *áyru* („ferus") — ἄγριος, *áδie* („vacatio") —ἄδεια, *δáscalu* —δάσκαλος *δelfínu* — δελφίν, *δiδăxéscu* („concionor") — ἐδίδαξα, *θáru* („confidentia") — θαῤῥος, *θemél'u* („fundamentum") — θεμέλιον etc. *Olimp γústur* („șopîrlă") — γουστερίτζα 34, *γumár* („asin") — γουμάρι 34, *θliánă* („butonieră") — θηλειά 48, *θeméilu* — θεμέλιον 48 etc. γ, δ, θ s-au întrodus chiar în cîteva cuvinte de altă origină: *θĭámenu (famîn) — feminus* K.; *iθcát — ficat, δimt — vînt* Vlaho-Clisura, W e i g a n d, *Meglen.*, 6; poate D. *aγunésti — gonești;* astfel se explică și *caθe* K.D., *caθe dzúă* („fiecare zi"), *caθe únu* („cîte unul") = *cîte* „quantus",

[2] Semnul întrebuințat de Philippide este *'d*. Dar în exemplele care urmează el întrebuințează și *d'*.

modificat supt influința lui κατά în καθ' ἡμέραν, καθένας. În acest dialect, puternic influințat de limbile greacă modernă și albaneză (dar nici prea tare, din 904 cuvinte, cîte cuprinde aproximativ D., 736 sînt de origină latină ori obscură, 64 grecești, 45 slavone, 34 turcești și 25 albaneze), s-au întrodus din aceste două limbi și alte forme gramaticale afară de sufixe derivative, astfel conjuncții, D. *i* („sau") —ἤ, *ma* —μά; *Olimp i, ma, molonoti* („cu toate că") —μ' ὅλον ὅτι, *nda, anda* („cînd") —ὄντας; *Meglen ma, ama* („însă"); apoi *-do* — alb. *do* „vult", ca element constitutiv al compuselor D. *ĭutsidó* („ubi, ubique, ubicunque") — *ĭu* („ubi") + *ţi* („tibi") + *do* și *caretsidó* („quicunque") — *care* + *ţi* + *do;* poate sufixul participial *-mén* — -μένος în D. *mintimén* („prudens") — *minte* + -μένος (suf. participial)? Curioază este conjuncția *tépreca* D. („quam"), după Miklosich = + slav. *preca* (v. sl. *pręco,* „contra, per?").

Cel mai influințat de limbi străine (și anume de vechea slovenică și noua slovenică) din toate dialectele române este cel istrian. Din 1347 cuvinte, cîte se găsesc aproximativ în dicționărașul întocmit de Miklosich, 17—52, sînt 810 latine, 350 slave, 130 italiene și 57 de alte origini, iar din cele 1300 de cuvinte însemnate de Gartner sînt peste 500 (după numărarea lui Miklosich însuș) slavonești. Pentru aceea și împrumuturile au pătruns mai adînc. Astfel, pe lîngă sufixe derivative, necunoscute de celelalte dialecte române, precum *-av* — v. sl. *-avŭ (zgobaví* „a plăti" — *góbę,* it. *gobba) -ęšt, -ăšt, -ašt* — v. sl. *-astŭ (góbęšt* „curb" și *góbăšt* „gheb" — it. *gobbo; brcašt* „încrețit" — nsl. *brke),* sunete, anume *l'* intercalat între labiale și *ĭ* (după obiceiul slavon, *fl'er, ml'áre, ml'e, pl'érde, l'erm* = *fier, miere, miel, pierde, *vl'erme, vierme),* conjuncții, precum *neca* („că") — cr. *neka, ali* („sau") — nsl. *ali,*/dialectul istrian a împrumutat prefixe, *pri-* — v. sl. *prę* 158 *(prirugá,* a căpăta prin rugăminți, — *pri-* + *ruga); za-* — v. sl. *za- (zacl'íde,* „a închide" — *za-* + *cludere),* prepoziții *na* — v. sl. *na* „in, versus, contra, ad" *(nu potu fi lupi satul și ĭezi na broĭ* [la număr]), *za* — v. sl. *za,* „post, trans, per", „διά, αντί, ὑπέρ" *(grumbo lucra eĭ za niș* [„e rău să lucreze cineva pentru nimic"], *ničur nu fače ceva za niș* [„*nime nu face ceva pentru nimic*"], *za živi, durmi, muri, munca* [„pentru a trăi, a dormi, a muri, a mînca"], pronume *sac, sácă* „fiecare", *sac om, saca iarba, saca vaca* — v. sl. *vĭsacŭ, stesso* „tot una" — it. *stesso,* un sufix adverbial *-o* (s-au împrumutat mai întîi adverbe adiectivale, ca *malo po malo* [„încetul cu încetul", — v. sl. *malo,* μικρόν, βραχύ, ὀλίγον], *rano* [„devreme", v. sl. *rano* „mane"], la care *-o* este terminația acuzativului neutru singular, și apoi s-a întrebuințat acest *-o* ca mijloc de derivare pentru adverbe substantivale, ca *casno* [probabil *cazno*] — *cazná* + *-o*).

Orice element limbistic se împrumută, de va fi cuvînt, ori formă gramaticală ori sunet, niciodată nu rămîne exact în starea de origină, ci ș-o modifică prin analogie după firea limbii împrumutătoare. Această din urmă are un material apercepător al său, cu care modifică materialul străin deja de la cele dintîi momente ale întroducerii lui. Cuvîntul străin găsește în materialul băștinaș cuvinte analoage, sunetul străin găsește sunete analoage, forma străină forme analoage și cele din urmă modifică prin analogie pe cele dintîi: astfel un lichid primește forma vasului în care se depune. Și adaptarea la elementul apercepător se face la un cuvînt din punct de vedere al scheletului, al ințălesului și al formelor gramaticale, cu care va fi pus în contact, la o formă gramaticală din punct de vedere al scheletului și al ințălesului, la un sunet din punct de vedere al scheletului. Cuvîntul *tînguiésc* este v. sl. *tõgovati,* dar de la

momentul întroducerii sale el s-a adaptat celorlalte verbe românești din punct de vedere al scheletului său, unde *õ*, cel fără analog în limba noastră, a trebuit să facă loc lui *în*, celui conform spiritului aceșteia, din punct de vedere al formelor gramaticale, de care este numaidecît încunjurat *(tîngu-iesc, -iești, ...-iam, -iai...* etc) și din acel al înțălesului, căci acest verb, care în v. sl. înseamnă „anxium esse, vexari, turbare", chiar abstracție făcînd de schimbările pe care le-a suferit prin alunecarea înțălesului, a trebuit de la început să capete acea nuanță de înțăles, care se potrivește cu felul de a se tîngui al românului. Și tot astfel imediat *ő* din cuvinte ungurești ca *ülő* a fost
159 primit ca *o* ori chiar/deja ca *ă* de materialul apercepător al limbii noastre și imediat i s-a lipit un *ŭ* la sfîrșit și i s-a dat acel înțăles peiorativ despre care am vorbit altă dată (pag. 81), iar sunetul *l'*, adoptat, după norma slavonă, între labiale și *ĭ* de dialectul istrian, a căpătat de la început acea nuanță de pronunțare care este proprie celorlalți *l'* din acest dialect și niciodată un *pl'* și un *fl'* nu s-au pronunțat de românul din Istria întocmai așa după cum slavul le pronunță.

M i k l o s i c h, *Beitr. Vocal.*, III, 16 sqq., dă un tablou de reflexele române ale vocalelor grecești υ, slavonești ъ, ь, ы, ѣ, ѫ, ѧ, *r* sonant, *l* sonant, și ungurești *ó*, pe care-l rezumăm aici (pentru limba comună).

υ = *u; mártur* — μάρτυς, *pápură* — πάπυρος, *túfă* — τύφη, la care noi adăugim pe *pútină* — πυτίνη. υ = *iu; ğur* — γῦρος. υ = *i: mistríe* — μυστρίον.

v. sl. ъ(*ŭ*) ь(*ĭ*) = *î, ă, e, i: bîtă — bŭtŭ, gîză — *gŭzŭ, înšél — mŭšelŭ, ovăs — ovĭsŭ, pîclă — pĭclŭ, păstrăv — pĭstrŭ, rîvnă — rĭvĭnĭ, stéclă — stĭclo, poticnésc — potŭcnõti, văzdúh — vŭzduhŭ.* ы(î) = *î, i: rîgîiésc — rîgati, hîrléts — rîlĭțĭ, rîs* („lynx") *— rîsĭ, díhor — *dîhorĭ, mítă — mîto, pir — pîro, rîsipésc — rasîpati, vídră — vîdra, pelín — pelînĭ,* la care adăugim pe *dihánie — dîhaniĭe.* ѣ(*ę*) = *ĕa, e, i: -ĕán — ęninŭ, bălán* (din **belan*) — *bęlŭ, brĕaz — bręza, tsălină* („solum desertum", *tsă-* din *tse-*) — *țęlina, grešésc — gręșiti, hrĕan — hręnŭ, lĕac — lęcŭ, lĕásă — lęsa, lĕat — lęto, izmĕánă — izmęnĭnŭ, pomĕánă — pomęnŭ, mrĕážă — mręža, mrĕánă — *mręna, nevástă* (din **neveastă*) — *nevęsta, nĕamts — nęmĭțĭ, pag* (din **peag*) — *pęgŭ, plĕávă — pleva, plĕan — plĕnŭ, pleš — pleșĭ, plivésc — plęvõ, pribĕág — pręběgŭ, protsáp — proțępŭ, rúmen — rumęnŭ, sîsîiác — sõsęcŭ, sfat* (din **sfeat*) — *sŭvętŭ, smĕad — smędŭ, stĕag — stęgŭ, tĕasc — tęscŭ, trĕábă — tręba, trĕaz — trezvŭ, čirĕádă — čręda, tsĕápăn — țępęnŭ, vádră* (din **veadră*) — *vędro, vĕac — vęcŭ, véste* (din v. r. *veaste*) — *vęstĭ, vréme* (din v. r. *vreame*) — *vręmĕ, žgĭab — žlębŭ.* ѧ(*ẽ*) = *en: tsíntă* (din **țentă*) — *țѧta, grindă* (din **grendă*) — *grѧda, colíndă — colѧda, zmîntînă* (din **zmen-*, **zmin-*) — **sŭmѧtana, opíncă* (din **opencă*) — **opѧca, opintésc* (din **opentesc*) — **opѧtiti, pínten* (din **penten*) — *pѧtĭno, sprínten* (din **sprenten*) — *sŭprѧtati, rînd* (din **rend*) — *rѧdŭ, rînză* (din **renză*) — *rѧsa, rînžésc* (din **renjesc*) — **rѧžati, sfînt* (din **sfent*) — *svѧtŭ, răstignésc — rastѧgnõti, žînd* (din **jend*) — *žѧd-.* ѫ(*õ*) = *ăn, în* (probabil din **on*), *un* (din **on*): *dobîndésc — dobѫdѫ, dîmb — dѫbŭ, gîngav — gѫgnivŭ, gîscă* (din *gînscă*) — *gѫsĭ, crînčen — krѫčinĭnŭ, crîng — krѫgŭ, crîmpéĭŭ — krѫpŭ, oblînc — oblѫcŭ, mîndru — mѫdrŭ, paing* (din **paĭing*) — *paѫcŭ, pîndésc — pѫditi, răspîntie — raspѫtiĭe, sîmbătă — sѫbota, osîndésc, sѫditi, scîncésc — *scѫcati,/tînguiésc — tѫgo-*
160 *vati, tîmp — tѫpŭ, trîndav, trînžĭ — trѫdŭ, trîntésc — trѫtiti, trîntor — trѫtŭ, čímbru — *čѫbrŭ, zîmbru — zѫbrĭ, zîmbre, zîmbésc — *zѫbrŭ; únditsă — ѫdița, dumbrávă — dѫbrava, lúncă — lѫca, múncă — mѫca, prund — prѫdŭ, poruncésc — porѫčiti, scump — scѫpŭ. rŭ (r* sonant) = *îr, rî: cîrtitsă — crŭtŭ, sfîršésc — sŭvrŭșiti, vîrstă* și *vrîstă — vrŭsta, bîrlóg — brŭlogŭ, bîrnă — brŭvĭno, dîrz — drŭzŭ, gîrbov — grŭbŭ, cîrcă — crŭcŭ, cîrmă — crŭma, cîrn —*

*crŭnŭ, crîșmă — crŭčima, pîrčŭ — *prŭč, sîrb* — sîrb. *srb, scîrbă — scrŭbĭ, scîrnă — scvrŭna, smîrc — smrŭcŭ, stîrc — strŭcŭ, stîrv* — sîrb. *strv, štirb* (din **štîrb*) — *ștrŭbŭ, tîrg — trŭgŭ, vîrf — vrŭhŭ, vîrtóp — vrŭtŭpŭ, vîršă — vrŭșa. lŭ (l* sonant *) = îl; gîlčávă — glŭca, cîltsĭ — clŭcŭ, pîlc — plŭcŭ, stîlp — stlŭpŭ, tîlc — tlŭcŭ, tălmăčŭ — tlŭmač, vîrcolác — vlŭcodlacŭ, múlcom — mlŭcomĭ.*

Ung. *-ó, -ő* devin *-ăŭ* (prin *-óŭ* sau de-a dreptul?): *bacăŭ — bacó, hîrdăŭ — hordó, tăŭ — tó* etc.

La acestea s-ar pute adăugi cîteva reflexe ale sunetului neogrec θ, care a fost primit în românește ca *f*: *ífos* —ἦθος, *logofăt* —λογοθέτης, și ca *ft*: *acaftíst* —ἀκάθιστος, *anáftimă* —ἀνάθημα, *iéftin* — εὔθηνός, *moft* — μόχθος?

Dar tocmai din cauză că împrumuturile din limbi străine sînt primite cu un material apercepător oarecare, nu este indiferent reflexul lor, ci după natura acestuia se poate hotărî natura dialectului din care s-a făcut împrumutul. Astfel v. sl. ы a putut fi primit în rom. ba ca *î*, ba ca *i*, și v. sl. ѫ a putut fi primit ca *un* și ca *în* (poate din *on*); *šágă* însă, v. sl. *șѧga, vitĕáz*, v. sl. *vitѧzĭ* nu pot fi împrumutate din v. sl., cînd în toate celelalte cuvinte de acest fel v. sl. ъı = *en*, ci întîia vorbă din bulg. *șegŭ* și a doua din rus. *vitĭazĭ*, și tot așa *tréstie* nu poate fi v. sl. *trŭstiĭe*, cînd oricare alt v. sl. *rŭ* = *îr*, *rî*, ci luat din vreo altă limbă slavă oarecare, din vreun dialect rusesc poate (dial. *žértfă* = *žắrtfă* nu este de aceeaș categorie, deoarece mai probabil *že-* = *žă-* decît *v — v.*), apoi pentru acelaș motiv *bórtă* nu e v. sl. **brŭtĭ*, ci rus. *bortĭ, horn* nu e v. sl. *grŭn-*, ci rus. *gornŭ, čínste* și *mînžésc* nu pot fi v. sl. *čĭstĭ* și *mazati*, la baza acestor cuvinte trebuie să fi fost un **čѧstĭ* și un **mѫzati* oarecare din vreun dialect al v. sl. (M i k l o s i c h, *loc. cit.*). Pe de altă parte, cînd cuvintele sînt sigur împrumutate din una și aceeaș limbă, se poate hotărî, relativ, timpul împrumutării după forma în care au fost primite. *Mártur, pápură, túfă, pútină* sînt mai vechi decît *ğur* și acest din urmă mai vechi decît *mistríe*, pentru că valoarea sunetului grec υ a fost în timp întîi *u*, apoi y^1 sau y^2 (S i e v e r s) și tocmai la urmă *i* (cu toate că ne putem înșela, căci *mistríe* de pildă a putut suna întîi **my¹stríe*, cf. *míros — *my¹ros* pag. 38)./

Odată primite în limbă cu forma cuvenită, dată de materialul apercepător, cuvintele, formele gramaticale și sunetele împrumutate se supun la toate schimbările provocate de diferitele principii, cîte vor fi în vigoare de la momentul împrumutării înainte. Astfel *ă* pentru *a* în *izbăvésc* — v. sl. *izbaviti, î* pentru *a* în *spîn* —σπανός, *i* pentru *e* în *grindă* — v. sl. *grĕda* etc. De aici urmează două lucruri: întîi, cu cît o schimbare oarecare îmbrățoșează mai multe cuvinte împrumutate, cu atît este mai nouă, ori cel puțin este mai persistentă, și, firește, cu cît îmbrățoșează mai puține cuvinte împrumutate, cu atît este mai veche; apoi, cu cît un cuvînt este supus la mai multe schimbări și la cele mai vechi dintr-însele, cu atît este mai de mult împrumutat, și, din contra, cu cît este supus la mai puține schimbări și la cele mai nouă dintr-însele, cu atît este împrumutat mai de curînd. Astfel schimbarea lui *á* urmat de *n* în *î* este una din cele mai vechi, pentru că numai puține cuvinte străine iau parte la dînsa: *spîn* —σπανός; *smîntînă* — v. sl. **sŭmĕtana, stînă* — v. sl. *stanŭ, stăpîn* — v. sl. *stopanŭ, župîn* — v. sl. *županŭ*, iar cuvintele acestea sînt dintre cele mai vechi împrumutate, fiindcă ele singure au fost supuse aceștei schimbări. Din contra, prefacerea labialelor în palatale (pag. 26), care îmbrățoșează o mai mare parte din cuvintele străine (*cir* — v. sl. *pîro, cirón* — ngr. πειρούνι, *cirostíĭ* — ngr. πυροστιά, *cívnitsă* — v. sl. *pivinița* etc.) este mult mai nouă.

161

Judecata însă, numai după numărul cuvintelor împrumutate, asupra vechimii unui fenomen oarecare ne poate înşela, căci pot fi fenomene vechi şi de lungă durată în acelaş timp, precum este acel al prefacerii lui *a* neacc. în *ă* şi — încă mai mult — acel al confundării lui *e* şi *i*, *o* şi *u* neacc. (pag. 18, 21).

Adaptarea la materialul apercepător poate ave diferite grade din punct de videre al asămănării între elementul împrumutat şi elementul apercepător. Cînd cel care împrumută are oarecare deprindere de a înţălege şi de a vorbi limba străină, elementele împrumutate se primesc cu acele elemente apercepătoare, care sînt mai asămănătoare cu dînsele. Cînd însă această deprindere lipseşte, între materialul împrumutat şi cel apercepător există adeseori mare deosebire. Modul cum s-au împrumutat cuvintele din vechea slovenică probează o deprindere oarecare cu această limbă, ori pentru că împrumuturile s-au făcut întîiaş dată de oameni care înţălegeau şi vorbeau slavoneşte, ori pentru că în nenumărate rînduri au avut românii ocazia să audă cuvintele respective din gura slavilor înşiş, şi pentru multe elemente greceşti, turceşti, 162 ungureşti, într-un cuvînt pentru/multe elemente împrumutate treptat de la popoare cu care românii secule întregi au fost în contact, acelaş lucru se constată. Nu tot astfel s-a întîmplat cu cuvintele cele cu toptanul vîrîte în limba noastră de la 1830 încoace de la tot felul de popoare, de care masa cea mare a poporului nostru numai ca din poveste auzise vorbindu-se, de la latini, italieni, franceji, ingleji. De aici cuvinte stropşite ca *taulétă*, *grandenópă*, *buligárd*, *traiván* (*Moftul român*, 5, [5]), *prisecutát*, *stabelaméntu*, *procesturile*, *aucát* (*ib.*, 20, [3]).

Cînd între materialul aperceput şi cel apercepător deosebirea este prea mare, atunci cel dintîi rămîne izolat, până cînd ori se alipeşte brusc de un grup cu care n-are nici o legătură şi cu care se adaptează prin violente analogii, ori este expus în stare de izolare la puternice alunecări de sunet şi de înţăles (pag. 108). Între complecta apercepere şi complecta izolare nenumărate trepte se înşiră şi pentru aceea exemple ca *buligard* (influinţat de *gard?*) *grandenópă* şi altele nu putem fi siguri dacă aici trebuie să le punem ori aiurea (§ 32, 33).

Înţăles. Cîteodată nu se împrumută scheletul, ci numai înţălesul unui cuvînt. Cutare cuvînt românesc adică îş schimbă înţălesul după acel al cuvîntului străin corăspunzător. Dacă conjuncţia nemţească *dass*, de pildă, are între altele şi înţălesul X, conjuncţia românească corăspunzătoare *că* primeşte şi ea acest înţăles X. Asemenea împrumuturi pot ave loc pentru cuvinte şi pentru forme gramaticale.

Înţălesurile se împrumută nici mai curioz, nici mai extraordinar decît scheletele, şi nici macar mai greu de constatat decît ele nu sînt, cînd cineva posede cum se cade cele două limbi pe care le compară. Fiindcă însă de obicei istoricul unei limbi cunoaşte bine limba aceasta numai, iar pe acele de unde se fac împrumuturile le frunzăreşte, scheletele împrumutate le vede mai lesne, iar înţălesurile le constată mai greu. Cît de uşor se constată împrumuturile de înţăles, cînd şi limba care împrumută, cît şi cea de la care se face împrumutul, sînt totuna de bine cunoscute, o probează sintaxa latinească, unde oricare bacalaureat a învăţat pe de rost elenizmele. Pentru aceea, anunţarea fenomenului acestuia ca un lucru extraordinar, descoperit de Max Müller şi combătut de Littré, ni se pare cam nu la locul ei în Şăineanu, *Sem.*, 274: „Max Müller într-un articul de cîteva pagini, care a făcut mult zgomot şi care conţine, ce-i drept, oarecare exageraţii —

cum almintrelea o recunoaşte el însuş — s-a încercat să explice/un fenomen curios, care surprinde pe cunoscătorul limbilor romanice, anume nuanţarea nelatină a unor cuvinte romanice de origină latină... L i t t r é a combătut această teorie etc...". 163

Numai puţine împrumuturi de înţăles făcute de limba română de la alte limbi au fost cercetate până astăzi. Pentru cuvinte a dat Ş ă i n e a n u o schiţă, *loc. cit.*, unde a cercetat cîteva „nuanţe slavice", 274 sqq.: *lúme* cu ideea de „mundus", *límbă* cu înţălesul de „naţie, popor", *léĝe* cu înţălesul de „religie", *fără-de-léĝe, fátsă* cu înţălesul de „persoană", *lemn* cu înţălesul de „arbor", *măruntáĭe, mîtsă* cu înţălesul de „ancoră", *cătúši, întunéric* cu înţălesul de „zeci de mii", *tsinére* cu înţălesul de „a stăpîni"; cîteva „nuanţe albaneze" 292 sqq., *bătáĭe* în sens de „pedeapsă", *Cărindár* cu înţălesul de „ianuarie", *drac* cu sensul de „diavol", *gúră, grîne, lungoáre, măiestríe* cu înţălesul de „cursă", *mušcĭ* cu înţălesul de „plămîi" *uráre, pădúre, sots, sotsíe, astúp, venín* cu înţălesul de „fiere", *váră, vîrtúte;* şi o „nuanţă" ebraică, 277, *a páŝte* cu înţălesul de „a pîndi". Din împrumuturile slavice *lemn* cu înţălesul de „arbor" se găseşte, după propria mărturisire a lui Ş., la V i r g i l i u *minutus* cu înţălesul de „măruntáĭe" se află şi în alte limbi romanice, *tenere* are în dicţionarul latin şi înţălesul de „a stăpîni", iar *lúme, léĝe* au putut ajunge la înţălesurile de azi fără de nici o influinţă străină. Elementul ebraic *a páŝte* cu înţălesul de „a pîndi" nu se observă în exemplele date, căci *páŝte* din *moartea-i paşte, păcatul îi paşte, paşte bobocii, norocul îl paşte, vă pasc cu prăjina, bobocii se pasc, pasc vîntul = pasco,* iar *paşte-veri iei cu toiag de fier,* C o r e s i, *Ps.*, II, 9 = оупасєши din textul slav, de pe care a făcut C o r e s i traducerea (C o r e s i, *Ps.*, ed. H a s d e u, facsimile), şi probabil celelalte exemple din C o r e s i, citate de Ş. şi pentru care lipsesc paginile corăspunzătoare în facsimile, corăspund tot unui u p a s t i din textul slavon („servare, pascere"), sînt prin urmare traduceri exacte de pe slavoneşte, ca atîtea altele, care nu trebuiesc confundate cu împrumuturi făcute de limba română, sînt în tot cazul imitaţii după slavoneşte, iar nu după evreieşte. Pentru a găsi evreizme ar fi trebuit Ş. să caute în texturi traduse după originale ebraice (căci sînt şi de acestea). Elementele albaneze, în sfîrşit, aparţin, cum Ş. singur mărturiseşte, fondului comun romanic din Peninsula Balcanică şi n-au avut trebuinţă românii să le împrumute de la arnăuţi, pentru că le aveau singuri în germine. Ce priveşte numai „mîncarea de plămîi", despre care a aflat în *Lexiconul budan* că ar fi însămnînd „friptură de muşchi" (*musculi* a produs româneşte *muşchi*, care mai are şi sensul de „bucate gătite de plămîi"/*Lex. Bud.*; albaneşte *muşcări, muşcăni* însemnează de asemenea „muşchi" şi „plămîi"), ea este tradusă de pe nemţescul *Lungenbraten* şi este probabil un germanizmu, căci pe la noi iştialalţi de o asemenea mîncare nu se pomineşte. Cu alte vorbe rezultatele date de Ş. în privinţa împrumuturilor de înţăles la cuvinte se reduc la minimum. 164

Un material mai bogat, mai ales pentru împrumuturi de înţăles la formele gramaticale, a dat M a i o r e s c u, *Critice*, 1874, 5 sqq. Din ziare transilvănene şi bucovinene, precum *Gazeta Transilvaniei, Telegraful român, Albina, Federaţiunea, Transilvania, Familia, Concordia, Foaia societăţii din Bucovina,* a cules germanizme ca: *un general străpus (versetzt); muzică de pisici (Katzenmuzik); organ corporal (Leiborgan); dătător de măsură (massgebend); aduse una şi alta în contra (brachte eins und das andere dagegen vor); introducerea unei taxe s-a propus a se pune în viaţă (die Einführung einer Taxe soll ins Leben treten); a băga în socotinţă (in Rechnung bringen); în consunetul statutelor (in Einklange mit den Statuten); după sunetul învoielei*

ratificate (laut ratificirten Abkommens); se sună că... (es verlautet); a întona o chestie (eine Frage betonen); N. mai vine odată asupra interpelării (kommt nochmals auf); singuraticii (die Einzelnen); nu sufere îndoială (erleidet keinen Zweifel); constătător din (bestehend aus); din fîntînă credibilă (aus glaubwürdiger Quelle); N. fu încredinţat cu prezentarea lor (wurde betraut mit); urcare de plată (Erhöhung des Gehalts); domesticii casei (Hausdiener); stă aproape de minister (steht dem Minister nahe); lupta va fi cu atît mai crîncenă, deoarece astăzi... (der Kampf wird um so hartnäckiger sein, indem...); începem cu lucrările adunării generale, nu numai pentru că aceleaş trebuie să le publice... (dieselben); amăsurat paragrafului (gemäss); păreau că nu mai vor să încete (sie schienen nicht mehr enden zu wollen); N. se dechiară a primi redigerea foaiei, dacă acea foaie se va tipări în Braşov, ca în locul domiciliului său (in Kronstadt, als in seinem Wohnorte); a veni înainte (vorkommen); încortelat (einquartirt); judecat la închisoare (zur Kerkerstrafe verurtheilt); avută fără măsură (unermesslich reich); a purta tonul (Sprache führen) a păşit în Bărbierul din Sevilla (auftreten); în puterea datorinţii noastre purcezătoare din dregătoria arhipăstorală, îmbăierată cu responsabilitate (hervorgegangen, verknüpft); de la duşmanul (vom Feinde); la anul (jedes Jahr); atac de răpire (Raubanfall); spre norocire (zum Glück); legător de atenţie 165 *(die Aufmerksamkeit fesselnd.); a lua supt cuţit critic (unter das kritische/ Messer nehmen); N. se rîdică din postul său de ambasador (wurde seiner Stelle enthoben); ministrul promite că în privinţa aceasta se vor face paşi în timpul cel mai de aproape (der Minister verspricht Schritte zu thun); a întroduce în cîmpia ştiinţilor teologice (in das Feld der theolog. Wissenschaften einführen); bătătoare într-o direcţie (eine Richtung einschlagend); misiunea lor zace în cultul ştiinţilor (ihr Beruf liegt in der Pflege der Wissenschaften); a le trage pe toate pe un calapod (über einen Leisten ziehen, schlagen); viaţă scoposită (zweckbewusstes Leben); cultura specială de chemare (spezielle Berufsbildung); neprecalculaveră (unvorherberechenbar);* etc.

Asemenea împrumuturi de înţăles, cum sînt cele de mai sus, au rămas mărginite la cîteva cercuri de cărturari din Transilvania şi Ungaria. Altele, de la franceji făcute, au pătruns mai adînc în limba literară din România liberă. Lucrul, ca atîtea altele privitoare la istoria limbii noastre, nu este însă cercetat cu de-amăruntul. De la 1830 încoace însă, limba română a fost atît de mult influinţată de limbile romanice din Apus, latină, italiană, franceză, chiar spaniolă, încît nu numai sutele de schelete împrumutate în această perioadă, care, ca mai bătătoare la ochi lesne se observă, ci tot atîtea influinţe de înţăles ar pute fi constatate la o amănunţită cercetare. Aceste împrumuturi de schelet şi de înţăles, făcute în al XIX-lea secul de la popoarele romanice apusene s-au mărginit unele la stilurile cutărui sau cutărui autor, altele au pătruns în limba comună, altele s-au întins până la dialect şi au urmat pentru a se întroduce o altă cale decît cea urmată de împrumuturile mai vechi, dinainte de sec. acesta: acelea s-au întrodus şi ele cîteodată pe calea literară, de sus în jos, şi un D o s o t e i, un C o r e s i sînt probabil vinovaţi pentru multe din slavonizmele limbii române, dar cele mai multe din ele direct de poporul cel mare, în dialect, au fost întroduse.

Iacob N e g r u z z i, *Scrieri*, I, 233 sqq., 397 sqq., dă un tablou despre împrumuturile în schelet şi înţăles, atît la cuvinte cît şi la formele gramaticale, la românii din România liberă: *voiajez, coafer, maşăr, supeu, serată* (ba încă *sarată*), *bonjur, mersi, rasaziat, bonmouri, atenuant, travaliu, celeritate, de va fi (s'il y aura), savant, inchietudine, maloare, grandoare de animă, forjez, pursuivesc* (*ori pursuivarisesc?*), *sezisez, anlevez, moenuri (moyens), defensă,*

apiuiez, panşez, ajut (ajouter), curus (courroux), punibil, plătibil, pedepsibil, domajabil, mă rapelez la, anjambonez (enjamber), calendarul turcesc (calendes grecques), lovesc cu nulitate, izbesc cu nulitate, metreză (maîtresse), de unde apoi *metrizoiŭ, morĭ/(mores), ravaje, finesc, compt, creanţier, supliez (supplier),* 166 *pantă, sacrosanctă incintă (enceinte), a se recria, comitetul de salut public, invahisor, tururi (tours), depăşesc, peză (poids), impietez, freuri de proces (frais), sol, cursă, şi încă (et encore!), la ce bun? (à quoi bon?), a sări în ochi (sauter aux yeux), îţi voiesc pentru aceasta (je vous en veux), la bun auzitor salute (à bon entendeur salut),* apoi adverbe în *-mente, legalmente, specialmente, directamente, evidamente, francamente, deces, maladie, deja, bel, belă, beleţă, brav, speranţă* etc. De cînd scria N. aceste lucruri au trecut vreo cîţiva ani. Astăzi unele din cuvintele citate au fost hotărîtor alungate din limba comună; altele s-au întrodus pare că într-însa, precum *serată, sar în ochi, deja, speranţă;* altele, macar că alungate din limba comună, continuă în dese uzuri individuale şi ameninţă a pătrunde în dialect, precum *bonjour, mersi, cursă, sol;* altele s-au mărginit la uzurile a puţini şi probabil nu se vor mai auzi peste o bucată de vreme. Decît mişcarea de împrumut continuă şi straturi nouă înlocuiesc necontenit altele vechi. Astfel, pentru ca să cităm cîteva exemple, *speculau pe eftinătatea lor,* Xenopol, *Istor.*, VI, 67, este *spéculer sur; Wittgenstein îndreptăţi în totul aşteptările suveranului său,* 71, este *justifier les attentes; asupra căruia Austria îş punea politica la încercare,* 78, este *sur lequel elle mettait sa politique à l'épreuve; prin împreună învoire,* 80, este *d'un commun accord; neatîrnat de împrejurările războiului,* 84, este *indépendamment de; răle ascuţite,* 85, este *des maux aigus; ocărmuitorul trebuia să înceapă prin...,* 85, este *commencer par; Kisseleff fu adus a se ocupa cu îmbunătăţirea ramului medical,* 86, este *fut amené à...* Şi Xenopol este tocmai un scriitor care tinde la o limbă curat românească. În 20 de pagini am întîlnit cu toate acestea atîtea împrumuturi din franţuzeşte neadmise de limba comună. Aceasta însamnă că opera lui foieşte de franţuzisme. Chiar Delavrancea, căruia atît de mult îi plac limba şi obiceiurile ţăranului, dă lui *undează* (dar este oare *undează* în dicţionarul nostru?) înţălesul lui *ondoyant, d-na Moroi îş piaptănă părul negru, azvîrlit pe spate, care undează..., Sultănica,* 108, apoi vorbeşte de o *fimeie bine zidită — bien bâtie,* 109. Deci n-are nimic extraordinar stilul ziarelor noastre cu *consiliul nostru comunal nu lipseşte de adversari — ne manque pas de, Era nouă,* No. 225, cu *consiliile comunale ce răspund la dorinţa Iaşului — répondre à* etc. Limba românească este în fierbere din punct de videre al împrumuturilor pe care le face cu grămada de la limbi străine, tot aşa după cum instituţiile româneşti şi activitatea intelectuală românească de/tot felul sînt în fierbere din cauza unor analoage 167 împrumuturi. Nimeni nu se poate feri de influinţe mari străine, după cum în restul vieţii, tot aşa şi în limbă, cînd însuş acel care a scos la iveală cu atîta bagare de samă germanizmele transilvănenilor îş sfîrşeşte articolul său *În lături,* din *C.L.*, XX, 193, cu vorbele: „Dacă eşti convins, atunci fă bine, subscrie acest articul împreună cu mine, n-ar fi decît pentru strigătul 'în lături', cu care începe." — *wäre es nur um des Aufrufes willen...* Numai cu încetul elementele străine se statornicesc şi din stilurile individuale pătrund în limba comună şi în dialecte, precum *înrîuríre — influence, impús — imposé, precumpăníre — prépondérance, sfortsáre — effort, sforzo, încăpătsinát — entêté (întsestát* Isp., 138), *se servéşte* (de pildă, ceaiul) — *on sert (le thé)* etc.

52) Dar ori că este mai mult ori că este mai puţin adecvat materialului apercepător, materialul împrumutat se contopeşte cu acest din urmă, devine

o parte omogenă a limbii împrumutătoare, astfel că notele nouă de abia de gramatici se pot deosebi de cele vechi, iar de mulțimea vorbitorilor se consideră ca făcînd una și aceeaș masă cu restul limbii. Un alt fenomen, acel al p o l i g l o t i z m u l u i, are loc atunci cînd materialul împrumutat rămîne neasimilat, păstrînd caracterele limbii de origină. Într-un asemenea caz el nu face parte integrantă din limba împrumutătoare, ci există independent alături de dînsa.

Din punct de vidère al independenții de existență și din acel al numărului elementelor străine neasimilate există numeroase grade. Mai întîi, un material străin poate fi mai mult sau mai puțin influințat analogic de limba băștinașă, precum, de exemplu, cînd un cuvînt ca *'bon ton'* este pronunțat de un român mai mult sau mai puțin cu nazalizarea franceză, de la un grad minim de nazalizare începînd până la acel complect identic pronunțării unui francez; apoi materialul străin neasimilat se poate întinde de la cîteva cuvinte până la o întreagă limbă ori mai multe limbi.

În orice caz, la poliglotizmu nu se poate vorbi atît de schimbarea limbii împrumutătoare, cît de aceea a limbii împrumutate: în gura unui român care vorbește franțuzește, nu atît limba română se schimbă după franceză, 168 cît cea franceză după cea română. Dacă se întîmplă cumva contrariul, / atunci rolul între cele două limbi s-a intervertit, nu mai mult limba română este limba băștinașă a românului nostru, ci franceza. Și astfel, tot felul de limbi străine vorbite de tot felul de oameni capătă nuanțe deosebite în schelet și înțăles după naționalitatea vorbitorului, și după modul cum vorbesc franțuzește mai mulți oameni vei cunoaște că unul este francez de naștere, iar altul român, altul neamț, altul inglez.

Cazurile de poliglotie unde elementele străine sînt complect neasimilate și complect posedate, unde în mintea unuia și aceluiaș om două sau mai multe limbi există, fiecare cu caracterele sale aparte, fără a se influința una pe alta, cum ai zice, de pildă, că omul cutare vorbește românește ca un român, franțuzește ca un francez, nemțește ca un neamț, sînt foarte rari ori, mai bine, nu există deloc. Mai jos însă de această treaptă neatinsă mulți oameni sînt poligloți. În afară de țărani (și nu toți), care-ș cunosc numai dialectul, oamenii cu oarecare cultură, alături cu dialectul posedă limba comună și alături cu limba comună diferite limbi străine.

Cînd un întreg popor este poliglot (și întrebuințăm aici cuvîntul popor în înțălesul cel mai larg al cuvîntului, de la cea mai mică comunitate până la cea mai numeroasă nație), se întîmplă că limba mamă se izolează tot mai mult, până se uită, și astfel tocmai poliglotia, unde limba băștinașă este puțin influințată de materialul străin, produce cel mai rău efect asupra vieții aceleia, anume complecta stîngere. Și trăiește atunci mai departe foasta limbă străină, devenită la rîndul ei limbă mamă, supt forma pe care a primit-o prin influința limbii celei perdute. Astfel ș-au uitat celții limba și iberii și etruscii și dacii, și au continuat de a vorbi numai limba latinească, străina de altă dată, și

dacă limbile romanice se deosebesc atît de mult astăzi unele de altele, aceasta se datorește nu numai transformărilor deosebite după firea diferitelor popoare pe care le-a primit limba latină, ci și influințelor directe suferite de această limbă de la vechile limbi, astăzi dispărute, ale provinciilor romane./

53) Cîteodată limbile care în starea de poliglotizmu stau separate una de alta, se amestecă și produc o limbă mixtă compusă din elemente luate ba dintr-una, ba din alta. Astfel mai până dăunăzi amestecau unii români crîmpeie de vorbire franțuzească cu altele de vorbire românească. Supt acest punct extrem numeroase grade se înșiră până acolo unde rezultă, din amestecul limbilor și din acțiunea ulterioară a principiilor de schimbare, o normă constantă, o limbă unică, cum sînt în mare parte limbile creolice, rezultate din amestecul limbilor autohtone cu diferite limbi europene, precum portugheza, franceza, ingleza (Vezi Schuchardt, *Beiträge zur Kenntniss des kreolischen Romanisch*, în *Zeitschr.*, XII, XIII). 169

b) Principiul clarificării se subdivide în următoarele

XII

α) LĂMURIREA PSIHICĂ A CUNOȘTINȚILOR

54) Lămurirea psihică a cunoștinților, în ea însăș considerată, abstracție făcînd de mijloacele de care se servește limba pentru a se acomoda ei, ca una ce prepară materialul pe baza căruia se agită vorbirea, trebuie să fie considerată ca cel mai important principiu din toate pentru schimbarea aceșteia. Dacă limba are într-un moment dat cutare fizionomie, aceasta se datorește negreșit, în parte, diferitelor principii până acum studiate și altora pe care le vom mai studia de acum înainte, dar mai cu samă se datorește activității psihice celei independente de vorbire, care în ea însăș concentrată și fără preocuparea încă de a face prin simboale altora cunoscute descoperirile sale, primește în oglinda inteligenții fenomenele naturii. Mai înainte de a vorbi omul a gîndit (se întîmplă negreșit și din contra, dar noi ne preocupăm de generalitatea cazurilor) și după acest gînd i s-a modulat limba, care altfel ar fi fost dacă și gîndirea i-ar fi fost altfel. Dar după cum scheletul este mai bătător la ochi decît înțălesul și mai ușor de constatat decît acesta, tot astfel celelalte principii de schimbare, care privesc limba ca lucru auzit și strigat de la un om la altul,/se constată mai lesne decît acea frămîntare psihică internă, care, cu mult mai bogată și mai profundă decît superficiala vorbire, o poartă pe aceasta așa cum marea cea adîncă poartă valurile mișcătoare. Cine ar vre să-ș dea bine socoteală de dînsa, ar trebui să-ș petreacă în minte toată activitatea intelectuală, istorică, științifică și poetică a unui om ori a unui popor, și s-o urmărească în mersul ei cel încet de la un moment în timp până la altul: ar vide atunci cum supt cutare cuvînt, al cărui sunet a 170

alunecat în vorbirea ocazională, a răsărit întîi cunoştinţa, care dacă nu s-ar fi ivit atunci, ci într-un alt moment oarecare, s-ar fi evitat poate alunecarea sunetului ori ar fi alunecat sunetul altfel, cum supt cutare cuvînt izolat şi devenit formă gramaticală a fost întîi cugetat cutare raport, care dacă nu s-ar fi ivit tocmai atunci în conştiinţă, ci într-un alt moment oarecare, nu s-ar fi izolat poate tocmai cuvîntul cutare, ci un altul, cum, dacă acest raport n-ar fi fost cugetat, nici forma gramaticală corăspunzătoare n-ar fi avut fiinţă, cum, în sfîrşit, dacă limba X este aşa şi nu altfel, cauza este că poporul X a cugetat aşa şi nu altfel. Limba, am spus la pag. 3, însoţeşte cunoştinţile, după cum umbra însoţeşte corpurile fizice. După cum însă umbră n-ar fi, dacă n-ar fi corpul fizic, tot aşa n-ar fi limbă, dacă n-ar fi cunoştinţă. Această din urmă precede pe cea dintîi. Şi după cum o precede, tot aşa în mod independent de dînsa sufere schimbări. Iar aceste schimbări ale cunoştinţii provoacă schimbări corespondente în vorbire.

55) Această deosebire psihică a cunoştinţilor este într-o transformare continuă. În timp omul n-are totdeauna aceleaş cunoştinţi şi în spaţiu bogăţia intelectuală variază de la un om la altul şi de la un popor la altul. Natura întreagă a fost şi va rămîne probabil un mister pentru inteligenţa ominească. Bucăţi însă dintr-însa au devenit treptat cunoscute aceştei inteligenţi şi într-o gradare fără sfîrşit, de la timp la timp şi de la loc la loc, sfărmăturile cunoscute se înmulţesc ori scad: în unele ştim noi mai mult decît cei vechi, în altele ştiau ei mai mult decît noi, şi tot astfel alternativ ne întrecem

171 oameni pe oameni/ astăzi. Iar toată această fierbere a minţii noastre pentru a stoarce secretele naturii are loc în două direcţii, în aflarea lucrurilor şi în aflarea raporturilor dintre ele, şi pentru a face cunoscute lucrurile şi raporturile descoperite limba are trebuinţă de cuvinte nouă şi de forme gramaticale nouă, iar cînd lucrurile şi raporturile se uită, limba nu mai are trebuinţă de cuvintele vechi şi de formele gramaticale vechi, care se uită la rîndul lor.

56) Macar însă că în totalitatea sa lămurirea psihică a cunoştinţilor nu poate fi cuprinsă, nu poate fi observată adică pănă în cele mai mici detalii munca psihică, din care a rezultat vorbirea unui individ ori a unui popor de la un moment oarecare, macar că prin urmare substratul diferitelor principii de schimbare ne scapă, astfel că sîntem nevoiţi să constatăm şi să analizăm numai pe aceste din urmă, superficiale manifestări ale unei forţe intime imposibile de cercetat, totuş în idee noi putem prinde o parte din adevăr. Cunoştinţile istorice sînt pentru noi cu desăvîrşire perdute, ca şi nenumăratele vorbiri ocazionale provocate de dînsele, dar din cunoştinţile ştiinţifice se fixează o parte, în scris numai pentru trecut, în scris, şi în vorbă pentru prezent, şi din compararea a două puncte în timp rezultă aproximativa convingere despre deosebirea între activitatea psihică a celor două puncte. Aici mai mult decît oricînd se vede trebuinţa de a ne apropia de polul ideilor cu toată tendinţa istorică a studiului nostru (pag. IV).

Decît numai, chiar aşa, ca buna hotărîre de a îmbrăţoşa în general fenomenele, nu putem profita decît de o parte din material. Lucrurile anume

sînt atît de numeroase și concepția omului asupra lor atît de schimbătoare, atît de mult variază viderile aceluiaș individ chiar, cu atît mai mult deosebirile de concepție de la un punct în timp la altul au trecut prin atîtea faze intermediare (cele mai multe perdute), încît chiar toate ideile din acele două puncte, pe care vrei să le compari, de le-ai pute prinde, tot n-ai posede decît o minimă parte din lămurirea psihică a cunoștinților, care nu ți-ar pute explica decît cîteva schimbări în limbă. Dacă ai ști, de pildă, tot ce posede literatura latină/din cele mai vechi timpuri ale latinității pănă la sfîrșitul 172 lumii romane, și dacă ai compara această imensă sumă de cunoștinți cu o tot atît de deplină cunoștință a literaturii românești, ai înțălege oare pentru ce limba latină n-a stat pe loc și a trebuit să se prefacă în cea românească? Nu ți-ai închipui că ai pute tu să vorbești tot așa de bine în latinește și că romanul ar fi putut tot atît de bine să vorbească românește? Și în lături de ai face compararea, ți-ai pute explica pentru ce vorbește chinezul altă limbă decît neamțul, cînd numai ideile din literaturile celor două limbi le-ai compara? Și în sus, nu ți-ai închipui lesne pe cel dintîi om vorbind o limbă europeană oărecare? N-a avut negreșit acest prim om atîtea lucruri cunoscute ca francezul, dar pentru lucrurile și lui cunoscute nu s-ar fi putut adică servi de cuvinte franțuzești? N-ar fi putut și el zice cînelui *chien* și mîței *chat*? [1] Cînd iai deci în considerare numai lucrurile, deosebirea limbilor între ele și schimbarea lor în timp îți sînt în mare parte neexplicabile: cel mult ai pute înțălege să fi fost mai multe ori mai puține cuvinte, mai lungi ori mai scurte (mai scurte, de pildă, la omul primitiv, care n-avea limba încă destul de flexibilă). Și cu toate acestea nu este așa, mii și mii de schimbări îș au origina în gîndurile omenești, care au precedat vorbirea, dar noi numai cunoaștem prea puține din aceste gînduri.

Influința lămuririi cunoștinților asupra transformărilor limbii iese mai clar la iveală pe un alt teren, unde ideile sînt mai puține, unde variabilitatea lor este mai mică, și unde, prin urmare, fiindcă le poate cuprinde pe cît mai multe deodată și fiindcă în relativ mica lor variație ele apar ca un chiag necesar al vorbirii, ca niște categorii înăscute și independente de limbă (după cum și sînt), mintea le recunoaște în adevăr ca existînd în afară de aceasta și mai înainte de dînsa și constată în ele influința cugetării asupra vorbirii omenești. Acest teren este acel al raporturilor, al formelor gramaticale. Aici înțălegem pentru ce omul cel dintîi n-ar fi putut vorbi franțuzește. Cum să vorbească franțuzește cînd el n-avea încă lămurite diferitele raporturi, pentru care această limbă modernă are atîtea forme/gramaticale? Ce ar fi putut el 173 face cu atîtea prepoziții, conjuncții, moduri, timpuri, cînd i se încurcau lui în minte toate raporturile, care formau o masă unică și nelămurită? Și de-ți vei închipui cumva că el raporturile le-a avut de la început destul de lămurite, vei înțălege cel puțin pentru ce limba, care n-a putut fi de la început complect

[1] În textul originar avem, desigur, greșit, punct în loc de semnul întrebării.

adaptată acestor raporturi, a trebuit să se schimbe pentru a se pune la înălţimea lor. Şi fiindcă, cu tot simburele comun, concepţia raporturilor variază de la un popor la altul şi de la un timp la altul, înţălegi pe acest teren lesne pentru ce latinul n-ar fi putut vorbi româneşte, pentru ce chinezul a trebuit să capete limba lui şi neamţul pe a lui, pentru ce nu s-a putut trage ca la sorţi limbile celor două popoare: ar fi trebuit doar să fie trase la sorţi sufletele acestor popoare, căci din firea fiecăruia din ele a rezultat în mod necesar limba, această imagină infidelă a psihicului. Şi atunci, la lumina raporturilor, înţălegi cum lămurirea psihică a cunoştinţilor este la baza tuturor principiilor de schimbare a limbilor şi cum, dacă ai vre să le pricepi bine pe acestea, ar trebui să-ţi petreci în minte toată activitatea intelectuală a popoarelor, atunci numai ţi se lămureşte că, într-adevăr, şi din punct de vedere al lucrurilor, fiecare individ şi fiecare popor îş au firea lor, căreia vorbirile au trebuit să se adapteze, şi că, după cum la sorţi nu poţi trage cutare ori cutare forme gramaticale, tot aşa nici cuvintele nu le poţi împărţi după popoare la întîmplare: francezul a trebuit să numească mîţa *chat*, iar omul primitiv a trebuit să o numească altfel, cum va fi numit-o, căci n-a fost întîmplarea la mijloc, ci necesitatea. Nici sila, care, cum am spus cu altă ocazie (pag. 2), face pe un popor să-ş uite limba de baştină şi să adopte pe acea a unui popor mai puternic, nu sfarmă acest mers necesar al dezvoltării limbii dintr-un act psihic anterior, căci acea silă trebuie să atingă mai întîi activitatea intelectuală a vorbitorului, să o facă mai întîi pe ea aptă de a primi limba străină.

57) Şi acum, fiindcă numai pe terenul raporturilor sîntem în stare a pricepe mersul liber al lămuririi cunoştinţilor, vom căuta să cercetăm diferitele categorii de raporturi,/şi, avînd în vedere, ca punct de comparare, limba latină, să observăm cîteva schimbări provocate de acest principiu în limba românească.

174

N u m e. P r o n u m e. C u v i n t e l e nu reprezintă lucrurile izolate de raporturi, lucrurile în ele înseş, abstracţie făcîndu-se de raporturile în care s-ar pute găsi, ci cuvîntul X îmi reprezintă lucrul X numaidecît într-un raport oarecare faţă de alte lucruri. Şi din acest punct de vedere două categorii de cuvinte există. Unele (p r o n u m e l e) pot simboliza orice lucru, îndată ce acesta se găseşte într-un anumit raport (de loc: pronume demonstrativ; de hotărîrea calităţilor: pron. determinativ; de nehotărîrea calităţilor: pron. nedefinit; de întrebare: pron. interogativ; de vorbire şi ascultare: pron. personal); altele (n u m e l e) simbolizează cîte un anumit lucru şi se împart în două grupuri, după cum lucrul este o substanţă care posede calităţi (n u m e c o n c r e t e: s u b s t a n t i v e), ori este o calitate dependentă de substanţa unui alt lucru oarecare (n u m e a b s t r a c t e: a d i e c t i v e, n u m e r a l e, v e r b e). *Acésta* este un cuvînt care simbolizează un lucru, dar orice lucru poate fi simbolizat de el îndată ce se va găsi într-un raport de loc faţă cu vorbitorul, anume la o distanţă oarecare, dar nu prea mare, de dînsul; *čel* poate fi oricine, numai să mai fi ştiind noi ceva despre dînsul; *čineva* poate fi orice persoană, pe care n-o cunoaştem mai de aproape; *čine* poate fi orice persoană, despre care voim să aflăm ceva; *eŭ* poate fi oricine,

numai să vorbească, *tu* oricine, numai să asculte, *cîne* este un anumit lucru, dar aflăm prin acest cuvînt nu numai lucrul în sine, izolat de celelalte, ci și un raport de atribut între dînsul și acestea, noi știm că este vorba de un lucrù care posede pe altele ca niște calități ale sale, este vorba de o substanță, la care stau alipite o mulțime de colori, de sunete, de mirosuri, de gusturi; *roš* este un anumit lucru, dar aflăm iarăș prin acest cuvînt nu numai lucrul în sine, izolat de celelalte, ci și un raport de atribut între dînsul și acestea, noi știm că este vorba de un lucru fără existență izolată, ce aparține numai altora, de care stă lipit fără separare posibilă.

Numai la pronumele nedefinite există o rară posibilitate de a considera numele ca pronume și vice-versa: cînd lucrul abstract este puțin lămurit, cuvîntul care-l exprimă se consideră ca potrivit pentru a arăta orice lucru despre care nu ești bine informat, și astfel în rom. *mult* a căpătat formă pronominală, *síngur* (cf. *solus*), din contra, a devenit/adiectiv, iar în celelalte limbi romanice au devenit pronume *certus* și *securus* (fr. *certain*, it. *certuno*, port. *sicrano*), apoi *homo* (fr. *on*), *causa* (it., sp., pr. *cosa*, fr. *chose* = *ceva*, *orice*). 175

N u m e c o n c r e t e, n u m e a b s t r a c t e. În privința deosebirii între concret și abstract limba latină era mai aproape de adevăr decît cea română. Romanul avea posibilitatea de a păstra, prin așa-numitele adiective și participii substantivate (*bonum* = *binele*, *verum* = *adevărul* etc.) și prin infinitive, firea abstractă a adiectivelor și verbelor chiar atunci cînd le întrebuința pe aceste din urmă ca subiecte ori complimente circumstanțiale: *communia sunt haec quinque quasi lumina: dilucidum, breve, probabile, illustre, suave; hominis mens discendo alitur et cogitando.* Românul trebuie să le concretizeze, dîndu-le forma substantivală, ori să întoarcă vorba așa ca să poată fi întrebuințate ca atribute, și exemplele de mai sus se pot traduce ori *sînt ca niște lumini următoarele cinci: claritatea, scurtimea, probabilitatea, evidența, frumusețea; mintea omului se hrănește prin învățare și cugetare* — ori *sînt ca niște lumini următoarele cinci: să-ți fie vorba clară, scurtă* etc.; *mintea omului se hrănește învățînd și cugetînd.*

Din cauza aceștei tendințe spre concretizare numai puține adiective mai pot fi substantivate și din multele latinești, *aequum, ambiguum, aridum, arenosum, asperum, bonum, beatum, breve, commune, celebre, certum, decorum, dilucidum, dictum, decretum, destinatum, diversum, enunciatum, extremum, egregium, falsum, factum, honestum, humile, humidum, indecorum, justum, injustum, inutile, inane, insigne, illustre, incognitum, inventum, lubricum, malum, miserum, multum, medium, nimium, obscurum, pravum, probabile, pactum, primum, praeparatum, praeclarum, rectum, ridiculum, responsum, reliquum, simile, suave, summum, solemne, secretum, turpe, ultimum, verum*, au mai rămas în rom. numai *dreptul, frumosul, urîtul, răul*, și acestea sînt pe calea de a se concretiza complect ca *zisa, faptul, fapta, răspunsul, tortul, toarta* (pag. 46), în tot cazul altceva înțălegea romanul prin *aequum, decorum, indecorum, injustum* și altceva noi prin cele patru vorbe de mai sus. Iar infinitivul se mai păstrează în toată puterea numai în izolări, precum în futur, în condițional, și încă în cîteva locuri (pag. 89), altfel în dialecte este înlocuit prin substantive, participii și mai ales prin propoziții subordinate, iar în limba comună mai duce încă o slabă viață (se poate zice *arta de a trăi* — *ars vivendi, mă silesc a afla* — *investigando operam do, doresc a face* — *cupio facere, privirea zidurilor a oprit pe cartagineji de a ataca* — *ab oppugnando/ Poenum absterruere conspecta moenia* etc., și în general se întrebuințează 176

infinitivul mai pretutindenea unde și în latinește se întrebuința, însă pe lîngă un *doresc a face* se zice chiar în l.c. de z e c e ori *doresc să fac*, și pe lîngă un *opresc de a ataca* se zice chiar în limba comună de o s u t ă de ori *opresc să atace*, și tot așa mai departe). Limba latină se mișca mai liber decît cea română pe terenul ideilor abstracte. Această din urmă limbă este legată de închipuirea ca atribut a numelui abstract: adiectivul, verbul trebuiesc să fie atribute cu orice preț și gîndul cum că și ele ar pute prin ele înseș prezenta vreun interes este ținut în frîu ca ceva greu. Pentru aceea și acele figuri poetice, iubite limbii latine, unde în loc de lucrul într-adevăr concret se întrebuința calitatea lui concretizată, precum *adulescentia (adulescentes)*, *armatura (armati)*, *auxilia (auxiliares)*, *advocatio (advocati)*, *aestimatio* („proprietatea prețăluită"), *amor (amatus)*, *acroama* („cîntăreț"), *auctoritas* („împuternicirea în scris"), *ambitus (quod circumeundo teritur)*, *ambulatio* („locul de primblare"), *apparitio (apparitores)*, *aucupium* („păserile prinse"), *amicitia (amici)*, *altitudo* („înălțime"), *assatura* („friptură"), *barbaria (barbari)*, *conjuratio (conjurati)*, *convivium (convivae)*, *corruptela* („corupător"), *clades* („om aducător de nenorocire"), *caerimonia* („obiectele cultului"), *caesura* („lucrul tăiat"), *canities* („părul alb"), *cena* („oamenii care șed la masă"), *clientela (clientes)*, *conjugium (uxor)*, *consilium* („cel care dă sfatul"), *cultus* („lucrurile care împodobesc"), *custodia (custos)*, *deliciae (dilectus)*, *desiderium (desideratus)*, *decus* („om frumos"), *dedecus* („om nerușinat"), *dominatio (domini)*, *dolus* („mijlocul întrebuințat de șiră-clic"), *excubiae* („omul care stă de pază"), *eminentia* („locurile mai frumoase dintr-un discurs"), *exsilia (exsules)*, *fiducia (hipoteca)*, *festivitas* („iubitul"), *flagitium* („criminal"), *facinus* („criminal"), *fuga* („fugar"), *familiaritas (familiares)*, *fastidium* („lucrul care produce greața"), *juventus (juvenes)*, *imperium (imperator)*, *immanitas (immanis)*, *incrementum* („lucrul care crește"), *legatio (legati)*, *latrocinium (latrones)*, *magistratus* („persoana care exercită magistratura"), *mancipium* („sclav"), *machinatio* („mașina"), *munitio* („șanțurile și murii"), *macula* („lucrul care pătează"), *matrimonium* („fimeia măritată"), *memoria* („scrierea care păstrează aducerea aminte"), *militia (milites)*, *ministerium (ministri)*, *nobilitas (nobiles)*, *opera* („lucrătorul") *obscoenitas* („lucrul rușinos"), *obsequium* („persoana care se supune"), *obventiones* („venituri"), *origo* („străbun"), *partus* („copilul"), *praesidium (praeses)*, *piscatus* („peștele prins"), *propudium* („nerușinat"), *portentum* („omul care

177 provoacă mirarea"), *pestis* („lucrul aducător de nenorocire"), /*propinquitas (propingui)*, *protestas* („persoana care are puterea"), *ruina* („lucrul ruinat, persoana producătoare de ruină"), *remigium (remiges)*, *raritas* („lucrul rar"), *reditus* („venituri"), *societas (socius)*, *statio* („soldatul care păzește"), *scelus* („nelegiuit"), *senectus (senex)*, *servitium (servus)*, *solitudo* („pustietate"), *spes* („omul în care-ți pui nădejdea"), *substructio* („temelia"), *sacerdotium (sacerdos)*, *ulceratio (ulcus)*, *vigilia* („soldatul de pază"), *venatio* („animalele prinse la vînat"), *vastitas* („omul care devastează"), *vicinitas (vicini)*, *voluptas* („iubitul"), *virginitas (virgo)*, *vis* („obiectul care are puterea"), s-au redus la mici resturi în românește: *primblare* (?), *înălțime*, *friptură*, *însoțire* (P a n, *Pov.*, 12), *stăpînire*, *tinerață*, *domnie*, *ruină*, *raritate*, *pustietate*, *singurătate*.

Pe de altă parte, românul, pentru lucrurile abstracte pe care numai ca abstracte are aplecarea de a le considera, n-are gust de ajuns, și din cauza aceasta o mulțime de raporturi, unde latinul videa un atribut, se prefac în românește în raporturi de alt soi, în raporturi de concret la concret: *hostilis fuga* — *fuga inimicului*, *popularis admiratio* — *mirarea poporului*, *rosciana*

imitatio — imitarea lui Roscius, fraterna mors — moartea fratelui, odium paternum — ura tatălui (însă și *ura părintească*), *defectio campana — tradarea Campaniei; urbs romana — cetatea Romei* ori *cetatea Roma* (cf. *tîrgul Iașului* sau *t. Iași, tîrgul Bucureștilor* sau *t. București), mons hymettius — muntele Himet, nomen hectoreum — numele lui Hector, nomen regium — numele regelui* sau *de rege, patrium nomen — numele patriei; hortus regius — grădina regelui* (dar și *grădina împărătească*), *domus plutonia — casa lui Pluton, superbia muliebris — mîndria fimeilor* (dar și *mîndria femeiască*), *exercitus fabianus — oștirea lui Fabius, herculea manus — mîna lui Hercule, fraternus exitus — moartea fratelui, militares animi — curajul militarilor, fortia corpora — corpurile vitejilor, tempora miloniana — timpurile lui Milo; venerius nepotulus — un nepoțel al Vinerii, agamemnonia puella — fata lui Agamemnon, neptunius incola — locuitorul fiu al lui Neptun, custos junonius — păzitor al Junonei, herilis filius — ficiorul stăpînului, principale scortum — țiitoarea împăratului, aetnaeus ignis — focul muntelui Etna, moenia nolana — zidurile cetății Nola, vis caelestis — puterea cerului* (dar și *puterea cerească*), *domestici parietes — păreții casei, diurna stella crastina — steaua dimineții de mîne, Venus praxitelia — Vinerea lui Praxiteles, carneadeum summum bonum — cel mai mare bine după (proclamat de) Carneades, tumultus servilis — răscoala sclavilor, muliebre bellum — războiul provocat de fimei, clades variana — nenorocirea cauzată de Varus, consulare vulnus| — rana pe care ș-o face un consul, fides herilis —* 178 *cuvîntul dat de stăpîn, bona patria — averea rămasă de la părinte, metus parthicus — frica de parți, fraterna invidia — ura contra fratelui, cura argentaria — grijă din cauza unei case de schimb, provincialis molestia — supărarea din cauza unei provincii, pavor internus — frica de afacerile interne, exspectatio corfiniensis — așteptarea provocată de Corfinius, illud hesiodium — vorba ceea a lui Hesiod, terentianus Chremes — Chremes descris de Terentius, ille terentianus — omul cel descris de Terentius; turba pastoralis — mulțimea de păstori, servilis manus — trupa de sclavi, suillus (ovillus, caprinus, bovillus) grex — turmă de porci (oi, capre, boi), spatium menstruum — timp de o lună, pulverea nubes — nour de pulbere,* însă *genus humanum — neamul ominesc, consularis numerus — numărul consularilor, sertorianus numerus militum — numărul militarilor lui Sertorius, suus numerus — numărul tovarășilor săi; muliebris amor — iubirea pentru fimei, enumeratio oratoria — înșirarea oratorilor* („faptul de a înșira pe oratori“), *servilis percontatio — cercetarea sclavilor* („faptul de a cerceta pe sclavi“), *regia adulatio — lingușirea față cu regele, popularis concitatio — răzvrătirea poporului* („faptul de a răzvrăti poporul“), *sororia ultio — răzbunarea surorei* („faptul de a răzbuna pe soră“), *divina veneratio — adorarea zeilor, postumiana caedes — uciderea lui Postumius, agraria curatio — îngrijirea de pămînturi, frumentaria largitio — daruri în materii alimentare, agrestis populatio — devastarea ogoarelor, curatio regia — îngrijirea de averea regelui, dispensatio regia — administrarea averii regelui, bonum documentum — proba că este cineva om de treabă, malum documentum — proba că este cineva om rău, honestum exemplum — probă de onestitate, sororius adulter — om care trăiește incestuos cu soră-sa, suus accusator — om care se acuză pe sine însuș, illecebrae argentariae — curse în care îș pierde cineva banii; militaris largitio — daruri făcute militarilor, gratulatio mea — felicitarea care mi s-a făcut, tua indulgentia — indulgența altora față de tine, tua congressio — întîlnirea cu tine, tua legatio — o deputație la tine, mea maledicta — vorbele rele contra mea, serviles nuptiae — căsătoria cu o sclavă (un sclav), amicitia muliebris — prietenia cu fimei, tua inimicitia — dușmănia cu tine, societas divina — legătura cu zeii, insidiae meae — cursele întinse contra mea, mea injuria — insulta ce mi s-a făcut,*

diversae duae legiones proeliabantur — două legiuni se luptau, una de o parte și alta de o parte, vivus — în viață, praesens — de față, absens — în lipsă, domesticus — acasă (domesticus otior — mă odihnesc acasă), vespertinus — în 179 *timpul sării/ (vespertinus pete tectum — du-te la casa aceea, cînd va însăra; si vespertinus subito te oppresserit hospes — dacă îți va veni fără veste un oaspete în timpul sării), nocturnus — în timpul nopții (vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna — răsfoiți modelele grecești și zi și noapte), matutinus — în timpul dimineții, crastinus — a doua zi, (crastinus advenit — a venit a doua zi), serus (sera querelis haud justis adsurgis — te rîdici tocmai într-un tîrziu cu plîngeri nedrepte),* tot astfel *postremus — la urmă, novissimus — la urmă, frequens — în mare număr, adeseaori (venio in senatum frequens — vin în senat adeseaori, senatus frequens convenit —* sau *s-a adunat în mare număr), multus — cu toată inima, cu toate puterile (multus instabat — stăruia din toate puterile), rarus — în mic număr (ipsi ex silvis rari propugnabant — numai pe ici colea cîte o trupă mică ieșa la luptă), assiduus — într-una (Caelius fuit assiduus mecum — eram necontenit împreună), universus — în general (de universa philosophia dictum est in Hortensio — în H. am vorbit despre filozofie în general), nullus — defel (is nullus venit — n-a venit defel), totus — cu totul (philosophiae nos nunc penitus totosque tradimus — ne dăm cu totul filozofiei), sciens, prudens — cu știință, imprudens, ignorans, ignarus, insciens, inscius, nescius — fără știință, praeceps — în grabă (praeceps provincia exturbatus est — a fost alungat din p. în grabă, cu nepusul în masă), tacitus — în tăcere (tam incredibilem sapientiam tacitus nullo modo praeterire possum — nu pot trece cu viderea* etc.), *asper — în greu, foedus — în rău (quae occulte tentaverat, aspera foedaque evaserant — cîte cercase pe ascuns, îi ieșise tot în greu și în rău), laetus, libens — cu bucurie, maestus — cu întristare, cu părere de rău, voluntarius — de bună voie, invitus — fără voie, trepidus — în grabă, cu grabă, in prima fabula — la începutul fabulei, mediam mulierem complectitur — apucă pe fimeie de mijloc, mento summam aquam attingens — atingînd suprafața apei cu bărbia, prima luce — în răvărsatul zorilor, summus mons — vîrful muntelui, extrema hieme — la sfîrșitul iernii, ineunte vere — la începutul primăverii, media aestate — la mijlocul verii, in medio mundo — la mijlocul lumii, intima Macedonia — interiorul Macedoniei, ex intima philosophia — din sînul filozofiei, reliqua Aegyptus — restul Egiptului, cetera planities — celelalte părți ale cîmpiei, imae Esquiliae — părțile cele mai de jos ale muntelui Esquilinus, ea oratio — acea parte a discursului.* Și atît de mult iubea limba latină atributele, încît videa nu numai pe cele prezente într-un moment 180 oarecare, ci-ș închipuia ca prezente și pe cele viitoare, de unde vorbirea/proleptică, față cu care limba noastră este cu desăvîrșire refractară: *submersas obrue puppes — dă corăbiile pe apă, să se cufunde, tectos per herbam disponunt enses et scuta latentia condunt — așază săbiile pe iarbă și le acoper, iar scuturile le pun așa ca să nu se vadă, excussos jubet laxare rudentes — ordoană să dea drumul frînghiilor, care au început apoi să se desfășure, premit placida aequora pontus — marea ține în frîu valurile și le liniștește, sol ruit interea et montes umbrantur opaci — soarele apune și munții se ascund supt umbrele care-i întunecă, placatam Eurydicen vitula venerabere caesa — vei sacrifica o juncă Euridicei, pentru ca să te pui bine cu dînsa, non bene junctarum discordia semina rerum — sămințele nu samînă una cu alta, pentru ca lucrurile să nu se potrivească bine între ele, parabant injicere captivo brachia caelo — se pregăteau a pune mîna pe cer, ca să-l stăpînească.*

Substantive. Limba română a moștenit din cea latină următoarele categorii de substantive:

-ali: spináre — spinalis, -ario: arǧintár — argentarius, ušăr — ostiarius; -aria: căldáre — caldaria; -aca: păstîrnác — pastinaca; -astro: fiĭástru —filiaster; -ano: tăún — tabanus; -bulo: stául — stabulum; -bro: fáur — faber, čur — cribrum?; -culo: mušcĭŭ — musculus, uréce — auricula; -co: loc — locus, žoc — jocus; -din: grindină — grando; -eo: álbie — alveus, lats — laqueus, orz — hordeum, íe — linea, víe — vinea; -eto: pomét — pometum, sălčét — salicetum; -ec: berbéče — vervex; -enda: merínde — merenda; -era: ĭéderă — hedera; -er: pásăre — passer, muĭére — mulier; -et: păréte — paries; -es: púlbere — pulvis; -in: pĭéptine — pecten, sînǧe — sanguis, om — homo, márǧine — margo; -it: cap — caput; -ĭna: sárcină — sarcina, búčum — bucina; -īna: ruínă — ruina, rădăcínă — radicina, găínă — gallina; -ilo: šúer — sibilus; -io: fiŭ — filius, rázā — radius, sots — socius, ospăts — hospitium, prînz — prandium, fŏáĭe — folium, meĭŭ — milium; -ia: matérie — materia, lešíe — lixia, plŏáĭe — pluvia, fúrie — furia; -ion: tăčúne — titio, minčúnă — mentio; -iva: ǧinǧie — gingiva; -ĭca: mînecă — manica, pĭedică — pedica; -ĭco: cîntec — canticum, tópsică — toxicum; -īco: limbríc — lumbricus, buríc — umbilicus; -īca: furnícă — formica, leftícă — lectica, urzícă — urtica, bešícă — vesica; -illa: măsĕá — maxilla; -ĭc: šŏáreče — sorex, púriče — pulex, sálčie — salix; -itia: blîndĕtsă — blanditia; -īc: čerbíče — cervix, aríčŭ — *erix; -ĭno: ásin — asinus, frásin — fraxinus; -igin: pečinǧină — petigo, ruǧínă — rubigo?; -la: ŏálă — olla (aulula); -mento: mormînt — monimentum, pămînt — pavimentum, încăltsămînt — calceamentum; -mo: fum — fumus, | ram — ramus, pom—pomus, árme — arma; -mno: tŏámnă — autumnus; -m: fŏáme — fames; -mes: gem — glomus; -mon: plămîn — pulmo; -min: lúme — lumen, núme — nomen, cúlme — culmen; -ma: pálmă — palma, ínimă — anima; -nculo: uncĭŭ — avunculus; -no: somn — somnus, pumn — pugnus, sin — sinus, vin — vinum, lemn — lignum, semn — signum; -n: pîne — panis; -na: čínă — cena, lînă — lana, lúnă — luna, spin — spina; -no: pin — pinus; -ōs: colŏáre — color; -ŏs: árbore — arbor, ĭépure — lepus, frig — frigus; -on: cărbúne — carbo, leŭ — leo; -olo: căpriór — capreolus, ulčór — urceolus; -or: mármură — marmor; -orio: ažutór — adjutorium, călcătór — calcatorium; -ra: cápră — capra, úmbră — umbra; -ro: mur — murus; -t: ŏáste — hostis, séte — sitis; -ter: fráte — frater, víntre — venter; -tor: împărát — imperator; -ta: rŏátă — rota, plîntă — planta, tsĕástă — testa, lăcústă — locusta; -tra: ferĕástă — fenestra; -tia: tristétsă — tristitia; -to: lut — lutum; -tro: rost — rostrum; -tio: úšă — ostium; -tat: bunătáte — bonitas, noutáte — novitas; -ura: măsúră — mensura, natúră — natura, coptúră — coctura, statúră — statura, scriptúră — scriptura; -una: furtúnă — fortuna; -uco: soc — sabucus; -uca: laptúcă — lactuca; -ula: cíngă — cingula, súlă — subula, úngie — ungula, gíndură — glandula, scîndură — scandula; -ulo: ocĭŭ — oculus, ungĭŭ — angulus; -ullo: sătúl — satullus; -vo: corb — corvus, šerb — servus, neg — naevus, rîŭ — rivus, dial. aúă — uva; -ur: fúlǧer — fulgur, gît — guttur. La care se adaugă următoarele romanice: -atico -átec, -cello -čél, -čá; -entia — -íntsă; -ello — -él, ĕá; -ia — -íe; -imen — -íme; -oneo — -óiŭ; precum și două latinești, de la care lipsesc prototipe: issa — -ĕásă și -icio — -éts.

Din toate aceste grupe de substantive limba română a dezvoltat mai departe numai pe următoarele. -astro: žugástru — jug; -ario: boár — bou, plugár — plug, vacár — vacă, portár — poartă, deǧetár — deget, pĭeptár — piept; -atico (pag. 62); -cello (pag. 64); -ello (pag. 64); -eto: brădét — brad, făǧét — fag, prunét — prun; -entia: biruíntsă — biruiesc, fiíntsă — fire, năzuíntsă —

181

*năzuiesc; -icio: bîrnéts — *brîn (brîu), cotéts — cot, podéts — pod, druméts — drum; -īco* (pag. 62); *-īno: čárcîn — cerc* (deminutiv, cf. Diez, *Gramm.*[v], 650. *-în* a sunat întîi *-en*, de unde se explică diftongarea lui *čerc* [**čércen*]. *-în* din *-in* prin alunecarea sunetului și prin analogie); *-īna: dátină — dat, tsárină — țară; -īna: albínă — alvus?. căpătsínă — capăt; -imen: acríme — acru, adînčíme — adînc, aspríme — aspru, boieríme — boier, desíme — des, grosíme — gros, înăltsíme — înalt, întreğíme — întreg, lărğíme — larg, lunğíme — lung, tineríme — tînăr; -ía* (pag. 61); *-ion* (acest sufix derivă în lat. mai ales substan-

182 tive de la participiul/trecut și numai cu această putere a continuat de a trăi în limbile romanice, *-tion* [rom. *-čúne*] și *-sion* [rom. *-šúne*, numai în *căšúne — occasio*] însă au fost considerate de aceste limbi ca forme derivative din infinitiv, și pentru aceea în bogata colecție de cuvinte românești în *-čúne* nu putem fi siguri dacă avem a face cu o derivare prin *-ion* de la participiu ori cu derivare prin *-tion* de la infinitiv: *ĭertăčúne, plecăčúne, uscăčúne, amărăčúne, slăbăčúne;* — v. r. *adeveričúne, albičúne, asupričúne, cumenecăčúne, cumpličúne, descumpărăčúne, fătăčúne, împăcăčúne, împutăčúne, întregăčúne, întunecăčúne, lăsăčúne, luminăčúne, mirăčúne, orbičúne, peričúne, plinăčúne, părăsičiúne peregrinăčúne, răpičúne, rušinăčúne, secerăčúne, setečúne, uničúne, vindecăčúne* [cf. *Intr.*, 109]. În rom. vechiul *-ion* a continuat de a trăi, și lui, alipit la radicalul infinitivului, i se datorește probabil origina cuvintelor *putreğúne — putrezire, răpeğúne — răpezire, umeğúne — umezire, sărbeğúne — sărbezire, vešteğúne — veștezire, rušíne = *ruš'úne — roșire* [dacă nu va fi cumva mai degrabă adiectivul *roș* la bază]. În sfîrșit, fiindcă cuvinte ca *plinăčúne* au fost considerate ca = *plin* + *-ăčúne*, s-a născut *mortăčúne — mort + -ăčúne; -itia* (pag. 63); *-issa: bucătărĕásă, împărătĕásă, preotĕásă, župinĕásă; -īc* (în rom. *-íčŭ*, cf. *-ax* = *-áčŭ*, pag. 66): *lipíčŭ — lipesc, gîdilíčŭ — gîdil, clătiníčŭ — clatin, corbíčŭ — corb; -mento: așăzămînt — așăzare, legămînt — legare, simtsimînt — simțire, žurămînt — jurare*, de unde, fiindcă aceste cuvinte au fost considerate = *așăz, leg, simț, jur + -ămînt*, s-au născut derivări prin *-ămînt* din radicalul prezentului, *crezămînt* — dial. *crez, scăzămînt — scazĭ; -olo* (pag. 63); *-oneo: vulpóĭŭ, broscóĭŭ, fătóĭŭ, cămešóĭŭ, čocóĭŭ — cioc, tărăbóĭŭ — tarabă; -onea: căsóĭe — casă, flăcăráĭe — flacără* (pentru *a* = *oa* cf. pag. 70), *pălăláĭe — pălălăiesc, flešcăráie — fleșcăresc; -orio: spălătór — spălat* (participiu), *privigitór — privighiat, cuptór — — copt*, v. r. *strigătór* („diacon") — *strigat*, de unde, fiindcă *spălătór* etc. au fost considerate = *spăl + -ătór*, s-a născut v. r. *štergătór (ștergar) — șterg + -ător; -oria: vînătŏáre — vînat* (participiu), *sărbătŏáre — sărbat, spînzurătŏáre — spînzurat, scăldătŏáre — scăldat, încisŏáre — închis, scrisŏáre — scris*, de unde apoi, fiindcă *spînzurătŏáre* etc. au fost considerate = *spînzur + -ătŏáre*, derivatele prin *-ătŏáre* de la radicalul prezentului *šăzătŏáre — șăzi, zicătŏáre — zic, răzătŏáre — razi; -uco* (pag. 63); *-ullo: pătúl — pat, *săcúl — sac* (cf. *săcultéts — *săcul + -éts*); *-ura: învătsătúră — învățat* (participiu), *legătúră — legat, picătúră — picat, friptúră — fript, trăsúră —*

183 *tras, făptúră — fapt, lovitúră — lovit*, și, fiindcă *legătúră* etc. au fost considerate ca *leg/+ -ătúră* s-au derivat prin *-ătúră* de la radicalul prezentului *bătătúră — bat + -ătúră, tsăsătúră — țăs, căzătúră — cazĭ*, apoi de la participii *întorsătúră — întors, štersătúră — șters; -tat: răutáte — rău, dreptáte — drept*, iar din *bunătáte, (bonitas), păgînătáte (paganitas)*, considerate ca = *bun, păgîn + -ătáte*, s-a luat acest din urmă sufix pentru *strîmbătáte — strîmb, singurătáte — singur.*

La acestea se adaug sufixele *-áre* și *-et*, cel dintîi din infinitive substantivate provenit (pag. 45) și cel de al doilea din participiile substantivate latine *gémăt — gemitus, múğet — mugitus, súnet — sonitus: crezáre, vînzáre*

(care n-au fost niciodată infinitive); *áret* („preajmă", *Șez.*, II, 126) — *arăt* sau *ar? dúrăt — dur, tsípet — țip, úrlet — urlu, zîmbet — zîmbésc, pócnet — pocnesc, trásnet — trăsnesc, úmblet — umblu, súflet — suflu, strígăt — strig, trĕácăt — trec*, apoi *cápăt — cap* și un feminin *fŏámete — foame*, și prin influința aceluiaș sufix au rezultat *túnet* din *tonitrus* și *cúmpăt* din *computus*. Dacă ținem acum socoteală de sufixele moștenite, de cele dezvoltate în limba română însăș pe baza lor (din care noi am înșirat deja mai sus vreo cîteva, iar despre *-ăríe, -líe, -číc, -ѫĕátsă, -šór, -š* am vorbit cu altă ocazie pag. 61 sqq), și de cele împrumutate de la străini ori dezvoltate de limba noastră însăș pe baza elementelor străine, apoi constatăm o bogată înflorire a substantivului, și anume din 42 de sufixe substantivale, cîte am înșirat noi aproximativ (cînd nu ținem socoteală de variațiile unuia și aceluiaș tip), 8 *(-cllo, -icio, -īco, -īno, -olo, -ullo, -ag, -ue)* formează deminutive, 5 *(-oneo, -onea, -an, -andru, -man)* augmentative, 1 *(-issa)* feminine, 2 *(-că, -ița)*, feminine și deminutive, 2 *(-eto, -iște)* colective, 4 *(-astro, -ario, -atico, -orio)*, aptitudinea pentru primitiv, 5 *(-ac, -giŭ, -ăŭ, -nic, -iciŭ)* posesorul unei calități, 1 *(-oria)* posesorul și instrumentul, 12 *(-entia, -imen, ia, -ion, -itia, -mento, -ura, -tat, -are, -et, -anie* și *-ș)* concretizează lucruri abstracte cu fine nuanțe de la unul la altul (iar *-ura* arată și efectul, și *-ș* intrumentul, colectivitatea și deminutivul), 1 (*-ean*) arată origina; lui *-īna-*, de altfel puțin întrebuințat, nu-i putem preciza înțălésul.

A d i e c t i v (lucru abstract, neprodus prin vreo activitate oarecare). Am moștenit din lat. următoarele grupe de adiective. *-ac: fugáčŭ — fugax; -ano: păgîn — paganus, bătrîn — veteranus, fîntînă — fontana* (sc. *aqua*); *-ario: lăptár — lactarius, cărbunár — carbonarius; -ato: bărbát — barbatus, descăltsát — discalceatus; -aneo: straiŭ — extraneus ;-aceo: găináts — gallinaceus; -co: žunc — juvencus; -īco: duminică — dominicus, întunéric — tenebricus; -d: vérde — viridis;/-do: răpede — rapidus, néted — nitidus, solz — solidus, cald — calidus, crud — crudus, ud — udus; -ent: réče — recens; -īc: feríče* (din *ferićésc*) — *felix; -il: asémene — similis; -īno: ğámîn — geminus; -ivo: tîrzíŭ — tardivus; -īno: zînă — divina, večín — vicinus*, v. r. *cučín — coquinus* (Miron C o s t i n, I, 558 *'casele cucinii'*, unde V. A. U r e c h e ar vre să emendeze *cu cinci grădini!*); *-lo: nóur — nubilus, mišél — misellus, sătúl — satullus; -no: plin — plenus; -oso: muntós — montosus; -t: trist — tristis; -tic: doméstic — domesticus, sălbátic — silvaticus; -to: îngúst — angustus -tino: nŏátin — annotinus; -undo: rotúnd — rotundus; -ulo: vecĭŭ — vetulus; -v: u-* (din *ušór*) — *levis, greŭ — gravis; -vo: răgu-* (din *răgušésc*) — *ravus*. La care se adaug următoarele romanice *-īco, -atico, -ello, -cello, -isco, -on, -orio, -uto*, și următoarele latine, de la care n-am putut afla prototipe, *-uco, -icio, -olo*. 184

Din toate aceste grupe de adiective limba română a dezvoltat mai departe pe următoarele: *-ac* (în rom. *áčŭ*, pag. 66): *citáčŭ — chitesc, stîngáčŭ — stînga, tragáčŭ — trag; -ato: bubát — buba, buzát — buză, roșcát — roșcă; -atico* (pag. 62); *-čello* (pag. 64); *-ello* (pag. 64); *-īno: tsápîn — țapă; -īno: străín — *straiŭ* (identic cu subst. *straiŭ — extraneus*); *-ivo: auríŭ — aur, čenušíŭ — cenușă, trandafiríŭ — trandafir, albăstríŭ — albastru, verzíŭ — verde, mižločíŭ — mijloc, betsíŭ* al. *betsív* (*v* epent.) — *beție, fumuríŭ — fumuri*, de unde *-ríŭ* din *alburíŭ — alb, guralíŭ* (disimil. din **gurarίŭ*) al. *guralív* (*v.* epent.) — *gură; -isco: cînésc — cîne, domnésc — domn, muntenésc — muntean, grečésc — grec, băbésc — babă, bărbătésc — bărbat, cerésc — cer, ominésc — oameni, păgînésc — păgîn, pămîntésc — pămînt, românésc — român, turčésc — turc,*

ungurésc — ungur; -ĭco (pag. 62); *-icio: gluméțs — glumă, luméțs — lume, păduréțs — pădure, mălăiéțs — malaĭŭ, purtăréțs — purtare,* de unde *-ăréțs* din *lungăréțs — lung, drăguléțs — dragul* (articulat); *-olo* (pag. 63); *-oso: voĭós — voie, osós — os, păcătós — păcat, lunecós — lunec, spăriós — spariŭ, mustăčós — mustață, cuviinčós — cuviință, priinčós — priință,* de unde *-čós* din *supărăčós — supăr, uričós — uresc, negričós — negresc, nodurós — noduri, gruntsurós — grunțuri,* de unde *-rós* din *somnorós — somn, lăudărós — laudă; -on: grăsún — gras, căscăún — casc; -orio: munčitór — muncit* (participiu), *mišcătór — mişcat, făptuitór — făptuit, următór — urmat, orbitór — orbit, simtsitór — simțit, trebuitór — trebuit, dăunătór — dăunat,* de unde derivate prin *-ătór* de la radicalul prezentului, *trecătór — trec, învingător — înving, arzătór — arzĭ, pĭerzătór — pierzĭ; -uto: limbút — limbă; -ūco* (pag. 63).

185 La acestea se adauge suf. *-úĭŭ* din *albăstrúĭŭ — albastru, verzúĭŭ — verde, gălbúĭŭ — galbîn, = -ul + -eo,* propriu limbii/române (în lat. nu există derivate prin *-uleo* şi cele chiar prin *-eo* din *-ulo* sînt foarte rari, pe cînd în rom., din contra, *púĭŭ — *pulleus* pentru *pullus, cucúĭŭ — *cuculleus* pentru *cucullus*). Şi dacă ținem socoteală şi de sufixele derivative împrumutate, apoi constatăm pentru adiectiv o mai mică înflorire decît pentru substantiv (cf. pag. 177), iar din 22 de categorii de adiective, cîte am înşirat noi aproximativ, 2 *(-aciŭ, -icio)* exprimă aptitudinea pentru primitiv, 5 *(-ato, -oso, -uto, -uco, -nic)* abundanța, 5 *(-atico, -ello, -ĭco, -uiŭ, -ag)* sînt diminutive, 3 *(-on, -an, -man)* augmentative, 3 *(-ĭno, -ivo, -ac)* arată asămănarea, 1 *(-isco)* caracterul specific, 1 *(-orio)* productivitatea, 1 *(-ean)* origina; *-ĭno* n-are caracter hotărît.

N u m e r a l e. La numeral iese mai mult la iveală aceea ce am spus noi (pag. 174) că „vorbele nu reprezintă lucrurile izolate de raporturi, lucrurile în ele înseş, abstracție făcîndu-se de raporturile în care s-ar pute găsi". Tocmai după felul de raporturi exprimate se împart şi numeralele în mai multe grupuri.

Mai întîi, numeralul cardinal exprimă numărul ca abstract numai, dar în mod neconsecvent, căci la dînsul forma substantivală se amestecă cu cea adiectivală şi dovideşte ba una ba alta din ele după cum este şi firea limbii. Față cu limba latină, după cum era de aşteptat, limba noastră este mai bogată în formele substantivale şi de la douăzeci înainte *viginti* etc. *homines* se preface în rom. în *douăzeci de oameni* (unde *zeč* este substantiv), iar de la *o sută* înainte (v. sl. *sŭto*) substantivarea este mai vădită şi *ducenti homines* se deosebeşte clar de *două sute de oameni.*

Numeralul ordinal exprimă numărul ca abstract, dar totodată într-un raport de timp şi de loc, şi din acest punct de videre n-avem de constatat vreo deosebire în limba noastră față de cea latină.

Numeralul distributiv arată în lat. numărul ca abstract şi într-un raport de conjuncție (despre înțălesul acestui raport vezi la c a z u r i). În româneşte are loc aceeaş substantivare ca şi la cardinal.

Numeralul adverbial este cardinalul întrebuințat ca compliment circumstanțial de timp izolat şi nu prezintă vreo particularitate în limba noastră față de cea latinească.

Numeralul multiplicativ, abstract şi arătînd repetarea în timp şi loc a unuia şi aceluiaş lucru, n-are reprezentant în româneşte.

Din contra, numeralele substantivale, care reprezintă numărul complect
186 concretizat, pentru care limba greacă avea/suf. -αδ, sînt bogat reprezentate în româneşte prin *-ime (unime, doime, treime* etc., *sutime, miime),* dar n-au

reprezentante latinești (*unitas* nu e =μονάς; iar *trinitas* este cuvînt creștinesc).

V e r b (lucru abstract, considerat ca rezultatul unei activități oarecare). Limba română a moștenit din lat. următoarele categorii de verbe: *-it: cúğet — cogito, dormitéz — dormito; -ic: mušc — morsico; -ig: fúmeg — fumigo; -ul: ústur — ustulo, îmblu — ambulo; -tr: látru — latro.* La acestea se adauge suf. romanic *-i* și lat. *-iz*, de la care lipsesc prototipe (*botéz — baptizo* este cuvînt grecesc). Din ele s-au dezvoltat mai departe în rom. *-ic: férec — fier, mînec — mîne, adúrmec — urmă; -ig: spúmeg — spumă; -i: îngráš — gras, îngróš — gros, învîrtošéz — vîrtos, însetošéz — setos, înfricošéz — fricos (š = si); -iz: rîncéz — roncho, cutéz* —κοτέω, — și cu forma *-iss* (cf. *patrisso, rhetorisso, graecisso*) *mărturisésc — martur; -ul: vîntur — vînt, înfășur — fașă, desfășur — fașă.* Limba română a produs din sînul ei însuș suf. *-î, -ă* (pag. 72), apoi pe *-ăr* (*frunzărésc — frunză, slugărésc — slugă,* născut din derivate imediate ca *copilărésc — copilărie, gustărésc — gustare*); *-š* (cu diferite variații *-iš, -ăš, -îš, -uš,* după vocala primitivului și prin alunecarea sunetului, *îmbrățišéz — brațe, lingušésc — ling* etc., născut din derivate imediate ca *înfățišéz — fățiș, încrucišéz — cruciș*), și dacă mai ținem socoteală de suf. împrumutate ori produse pe baza elementelor străine, precum și de *prefixe* (pag. 99), apoi constatăm pentru verb, ca și pentru adiectiv, o măsurată desfășurare, iar din cele 18 categorii de verbe constatate în studiul nostru 7 (*-ic, -ig, -i, -iz, -ul, -a, în-*) fac primitivul să devină calitate, 1 (*-ăr*) este deminutiv, 1 (*-ș*) face din primitiv un instrument, 1 (*-u*) provoacă asămănarea cu primitivul, 1 (*-lu, -ălu*) arată ocupația cu primitivul, 2 (*-î* [*-ă*], *-n* [acesta cîteodată cu o însămnare greu de lămurit, cf. *părtinésc*]) servesc pentru onomatopoeice, și acelaș serviciu îl face adesea *-lu* (*-ălu*), 2 (*de,- re-*) sînt augmentative, 1 (*pre-*) arată repetarea, 1 (*des-*) face primitivul să înceteze de a fi o calitate, 1 (*s-*) arată efectul primitivului, lipsirea de dînsul și aducerea la starea lui.

G e n. Numele concrete, abstracție făcînd de raporturile în care se găsesc față cu alte nume ori pronume, arată prin ele înseș un raport de gen și limba latină deosebea trei genuri, masculin, feminin și neutru. Unele din genurile acestea se potriveau cu cele reale, altele nu, dar în general acea limbă era mai aproape de adevăr decît a/ noastră, unde toate lucrurile trebuiesc numaidecît închipuite ori ca masculine ori ca feminine. 187

N u m ă r u l. Numele concrete și pronumele, abstracție făcînd iarăș de raporturile în care s-ar găsi față de alte cuvinte, arată prin ele înseș un raport de număr și din acest punct de vedere nu este nici o deosebire între limba noastră și cea latină.

Oricare c u v î n t, nume ori pronume, se poate afla față cu altul în tot felul de raporturi.

Mai întîi de toate, el poate fi s u b i e c t, adică să reprezinte lucrul cel important, a cărui clară cunoștință formează ținta vorbirii noastre, ori poate fi a t r i b u t, adică o calitate a unui alt lucru oarecare, și anume ori un atribut mai puțin important ori cel mai important din toate (negreșit numai din punct de vedere al vorbitorului, iar nu al realității însăș), numindu-se în cazul din urmă p r e d i c a t, ori poate arăta c i r c u m s t a n ț a (oricare alt raport afară de cel de subiect și de atribut), în care un alt lucru se

găsește. Subiectul cu predicatul formează așa-numita propoziție ori propoziție principală. Iar atributul propriu-zis, cînd este reprezentat printr-un substantiv, prezintă două nuanțe, după cum substantivul păstrează mai mică ori mai mare independență față cu determinatul său (vezi asupra înțălesului acestui cuvînt pag. 125), numindu-se în cazul din urmă apoziție.

Asupra subiectului și atributului nu vom observa nimic.

Predicat. În afară de raportul atributului important, predicatul mai exprimă următoarele raporturi.

a) Dacă atributul este rezultatul activității proprii a subiectului, ori subiectul l-a căpătat din partea altcuiva (forma activă, forma pasivă). Limba română prezintă din punct de vedere al acestui raport, care — firește — numai la verbe are loc, importante deosebiri față de cea latină. Ea anume are mai puțin pasiv. Nenumărate construcții pasive latine trebuiesc traduse prin activ în românește și nu mai trebuiesc date exemple zadarnic. Decît, nu numai limba noastră întrebuintează mai rar pasivul decît cea latină, dar nici n-are această formă decît pentru a treia persoană: forma reflexivă servește și pentru pasiv (în v. r. un asemenea pasiv exista și pentru pers. I, a II-a, cf. Tiktin, *Gram.*, I), printr-o proce-

188 dare care a existat la baza pasivului/grec, în parte a celui latin, în general la baza pasivului tuturor limbilor indogermane.

În unele limbi, predicatul mai arată și dacă are ca obiect drept pe însuș subiectul său ori ba (forma reflexivă).

b) Dacă vorbitorul consideră legătura dintre subiect și predicat ca sigură ori ca nesigură, dacă dorește s-o afle, dacă se miră de dînsa, dacă voiește ca ea să existe, dacă subiectul însuș dorește predicatul ori este indiferent față cu dînsul. Multe raporturi, prin urmare, dintre vorbitor și predicat pe de o parte, dintre subiect și predicat pe de alta, exprimă acest din urmă prin modurile sale și, cînd vorbim în general avînd în videre limbile cele mai cunoscute, pentru siguranță servește modul indicativ, pentru nesiguranță și dorință modul conjunctiv (în unele limbi două moduri deosebite: conjunctiv pentru nesiguranță, optativ pentru dorință), pentru voință modul imperativ și conjunctiv, iar dorința vorbitorului de a afla raportul dintre subiect și predicat, și mirarea cu tot felul de nuanțe, se exprimă prin ritmul accentelor (întrebare și exclamare).

Limba română, ca de altfel toate limbile moderne comparate cu cele mai vechi, întrebuințează mai mult modul siguranței decît cea latină, or pentru că știm într-adevăr lucrurile mai sigur, ori pentru că sîntem mai îndrăzneți decît oamenii de altădată. Pentru nesiguranță servea latinului modul conjunctivului, care exprima posibilitatea și concesia. Totodată conjunctivul latinesc arată voința (alăturі cu imperativul) și dorința. Românul a făcut pentru dorință un mod aparte, iar conjunctivului i-a lăsat în toată înflorirea exprimarea voinții, cît despre vechea posibilitate și vechea concesie, le-a redus la atît de slabe resturi, încît nu este greutate mai mare pentru un român care învață latinește decît (dacă facem excepție pentru întrebuințarea aceluiaș conjunctiv latin în propozițiile subordinate) întrebuințarea conjunctivului în propozițiile principale. Să traduci posibilitatea și concesia latină prin conjunctivul românesc numai foarte rar se potrivește, de cele mai multe ori sau trebuie să traduci cu indicativul sau să întrebuințezi cuvinte ca *pot, admit* și altele analoage la indicativ, adică să scoți nesiguranța la

iveală prin propoziții sigure, ori, în sfîrșit, să dai nesiguranței o nuanță de dorință și să întrebuințezi optativul, care astfel, din cauza îndărătniciei românului față cu o vorbire îngăimată, a ajuns să însemne și posibilitatea, alături cu dorința, pe care și etimologia i-o pune la bază (pag. 69). Să dăm cîteva exemple. Posibilitate: *fortuna pervellere te forsitan potuerit et pungere, non potuit certe vires frangere = te-a putut ea soarta lovi, dar nu te-a/putut* 189 *înfrînge; tu vero Platonem nec nimis valde unquam nec nimis saepe laudaveris = tu n-ai putut lăuda pe Platon nici destul de mult nici destul de des; alii diutius imperium tenuerint, nemo tam fortiter reliquerit = au putut domni alții mai mult (se poate să fi domnit alții mai mult, vor fi domnit alții mai mult), dar nimeni nu va fi părăsit puterea cu mai multă vitejie; hoc sine ulla dubitatione confirmaverim, eloquentiam rem esse omnium difficillimam = un lucru aș pute afirma cu toată siguranța, că elocvența este cea mai grea treabă din toate; magnitudo animi, remota a communitate conjunctioneque humana, feritas sit quaedam et immanitas = mărinimia, separată de contactul cu oamenii, ar fi un fel de sălbătăcie; ad mortuos illos me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit nec tanquam Peliam recoxerit = de aș pleca eu pe ceea lume, ca Pelias, nu cu una cu două m-ar fierbe și m-ar readuce la viață; forsitan quispiam dixerit = poate că a zis cineva; vix ulla acies obstiterit = cu greu i-ar rezista vreo oștire* (însă și *'cu greu să-i reziste vreo oștire'*); *pecuniae an famae minus parceret, haud facile discerneres = n-ai fi putut cu una cu două înțălege la ce ținea mai puțin, la bani ori la numele cel bun; confecto proelio, tum vero cerneres, quanta audacia quantaque vis animi fuisset in exercitu Catilinae = la sfîrșitul luptei, atunci ai fi putut vide cît curaj și cîtă tărie de inimă fusese în oștirea lui Catilina; injussu signa referunt maestique (crederes victos) redeunt in castra = fără ordin părăsesc lupta și întristați (ai fi crezut că ei sînt cei învinși) se întorc în castre.* Și tot astfel *crederes, putares, scires, diceres, videres, cerneres,* totdeauna = *ai fi crezut, văzut, zis,* niciodată *să fi crezut* etc. Mai ales în întrebări se poate și în rom. întrebuința conjunctivul: *quid videatur ei magnum in rebus humanis, cui aeternitas omnis totiusque mundi nota sit magnitudo? = care lucru ominesc să i se pară mare aceluia, căruia eternitatea toată și măreția întregei lumi îi este cunoscută? quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? = ce să mai înșir mulțimea meșteșugurilor, fără care omul n-ar fi putut trăi? hanc altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quae tum populi universi fuit? = unde să întîlnești astăzi la un singur om macar acest caracter, care a fost odată al poporului întreg? cur igitur Camillus doleret, si haec post trecentos et quinquaginta fere annos eventura putaret? et ego doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbem nostram potituram putem? = pentru ce să se fi plîns Camillus, dacă ar fi crezut că aceste lucruri au să se întîmple trei sute cincizeci de ani după dînsul? și pentru ce să mă plîng eu,/dacă aș socoti că vreun popor oarecare* 190 *peste zece mii de ani de acum înainte are să cucerească Roma noastră?* Pentru întrebuințarea conjunctivului potențial mai compară următoarele exemple: *să se prăpădească fiul împăratului de părere de rău că o perduse,* Isp., 310. *'să se dea fiul împăratului de ceasul morții, cînd auzi', ib.,* 311. Concesie: *Vendat aedes vir bonus propter aliqua vitia, quae ipse norit, ceteri ignorent; pestilentes sint et habeantur salubres; ignoretur in omnibus cubiculis apparere serpentes; male materiatae sint, ruinosae, sed hoc praeter dominum nemo sciat. Quaero, si haec emptoribus venditor non dixerit vendideritque pluris multo quam se venditurum putavit, num injuste aut improbe fecerit? = Să presupunem că-ș vinde cineva casa pentru niscai defecte pe care numai el le știe, să presupunem că e casa nesănătoasă și că lumea crede că e sănătoasă; să presupunem că*

nimeni nu știe că foiește de șerpi, că e rău zidită, că e gata să se dărîme. Întreb etc. (Se poate însă zice și: *ia să-ș vîndă cineva casa... să fie casa nesănătoasă și lumea să creadă că e sănătoasă; să foiască de șerpi, să fie rău zidită și gata să se dărîme și nimeni să nu știe. Întreb* etc.) *Roges me, qualem deorum naturam esse dicam; nihi fortasse respondeam = să admit că mă întrebi ce natură socot eu că au zeii; s-ar pute întîmpla să nu-ți răspund nimic* (se poate zice și: *să mă întrebi, de pildă etc.* Însă numaidecît trebuie să pun pe '*de pildă*'); *haec sint falsa sane, invidiosa certe non sunt = să zic că nu sînt adevărate, dar răutăcioase sigur că nu sînt; age, sit ita factum = hai, fie și așa* (și astfel fie cu așa des în rom. ca și în lat.). *sit fur, sit sacrilegus, sit flagitiorum omnium vitiorumque princeps; at est bonus imperator = poate să fie hoț, poate să fie neleguit, poate să fie plin de toate rușinile și de toate vițiile; dar e bun comandant; ne sint vera, quae Atheniensis modo legatus disseruit, nihil ad nos pertineant, quae in deos sint admissa, nostrorum ipsi vulnerum obliviscamur, cetera oblivioni dentur... = nu fie adevărate cele ce a spus mai adinioarea deputatul atenienilor, n-aibă nici o legătură cu noi ceea ce s-a comis contra zeilor, iar noi să zic că uităm ranele noastre și că celelalte toate se uită...; naturam expellas furca, tamen usque recurret = poți s-alungi firea omului cu prăjina, ea tot se întoarce înapoi; si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere; hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat id omnino neminem unquam suspicatum. At dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione haeres posset scriptus esse, qui revera non esset haeres, in foro, mihi crede, saltaret =* 191 *de|ar ave un om de treabă puterea ca, dacă ar plesni din degite, să i se strecoare numele în testamentele bogaților, el nu s-ar servi de această putere, nici chiar dacă ar ști sigur că nimeni niciodată macar bănuială nu va ave despre asemenea faptă. Dar să fi dat această putere lui M. Crassus, ca să-ș strecoare numele prin testamente plesnind din degite, și ar fi jucat, să mă crezi, în for de bucurie.* Și după cum la conjunctivul potențial nu-i posibilă pentru trecut altă traducere decît prin optativ, tot astfel la conjunctivul concesiv din contra traducerea pentru trecut prin conjunctivul românesc este obișnuită: *ac premeret sensus suos Tiberius, populus plus sibi in principem occultae vocis aut suspicacis silentii permisit = să-ș fi ascuns chiar T. gîndurile, și poporul ș-ar fi permis mai multe bănuieli tăcute și mai grele șoapte ascunse în contra împăratului; dedisses huic animo par corpus, fecisset quod optabat = să fi dat acestui suflet un corp de aceeaș putere, și ar fi făcut ce dorea.*

Din cauza aceștei lipse de aplecare a limbii noastre spre o vorbire nesigură s-a născut, pe de o parte înțălesul potențial al optativului, iar pe de alta am căpătat cîteva verbe modale, pănă cînd au revenit lucrurile treptat mai aproape de punctul lor de origină: față cu limba latină noi avem negreșit un caracter mult mai sigur în vorbire, dar prin dezvoltarea înțălesului potențial al optativului și prin întrebuințarea verbelor modale posedem încă — ori mai bine din nou — destule mijloace și pentru vorbirea nesigură.

Pentru înțălesul potențial al optativului au servit îndeajuns deja ex. mai sus citate, dar el devine mai ales vădit în propozițiile condiționale. Tot felul de expresii potențiale latinești, de la cel mai mic pănă la cel mai mare grad de nesiguranță, românul nu le poate exprima în propozițiile condiționale decît prin optativ (dacă nu cumva prin indicativ ori prin verbe modale): *haud rogem te, si sciam = nu te-aș întreba, dacă aș ști; si scieris aspidem occulte latere uspiam et velle aliquem imprudentem super eam assidere, cujus mors tibi emolumentum futura sit; improbe feceris, nisi monueris, ne assideat = dacă ai ști o viperă că stă ascunsă undeva și ai vide pe un om, de la a*

cărui moarte ai trage tu vreun profit, că vrea din neștiință să șadă pe dînsa, rău ai face, dacă nu i-ai spune să nu șadă; num igitus Opimium, si tum esses, temerarium civem aut crudelem putares? Pe Opimius, dacă ai fi trăit pe vremea lui, l-ai fi considerat tu de cetățean nesocotit și crud? si Alfenus tibi tum satisdare et judiciam accipere vellet, denique omnia, quae postalares, facere voluisset, quid ageres? = dacă Alfenus ți-ar fi întrat în voie și ar fi vrut să admită părerea/ ta, într-un cuvînt tot ce-ai fi cerut ar fi vrut să facă, ce ai fi făcut? — si intus esset, evocarem = dacă ar fi înuntru, l-aș chema; si plane sic verterem Platonem aut Aristotelem, ut verterunt nostri poetae fabulas, male, credo, mererer de meis civibus, si ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem = dacă aș traduce pe Platon și pe Aristotel astfel cum poeții noștri au tradus poeziile grecești, rău serviciu aș face, cred, compatrioților mei, dacă le-aș spune ce au cugetat acele dumnezeiești spirite; aurum et argentum, aes, ferrum, frustra natura genuisset, nisi eadem docuisset, quemadmodum ad eorum venas perveniretur = degeaba ar fi produs natura aurul și argintul, fierul, arama, dacă nu ne-ar fi arătat tot ea chipul cum poate să ajungă cineva la vinele lor. Pentru aceea și toate acele verbe, care în propozițiile condiționale nesigure se întrebuințează la indicativ în lat., precum *oportebat, debebat, decebat, necesse, par, rectum, justum, idoneum, optimum, consentaneum, satis, melius, aequius, rectius, erat, fuit, fuerat; tuum est, erat, fuit; poteram, licebat* etc.; participiile future active întrebuințate ca predicate, participiile future pasive întrebuințate ca subiecte; apoi *vix, paene, prope* cu perfectul indicativului; într-un cuvînt verbele care arată o necesitate, o putere, o voință, toate acele verbe se potrivesc întocmai cu spiritul limbii noastre (numai dacă nu vrei să întrebuințezi optativul); *omnibus eum contumeliis onerasti, quem patris loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas = ai încărcat cu toate batjocurile pe acela, pe care trebuia, dacă ai fi știut macar cît de puțin ce este datoria, să-l respectezi ca pe un părinte; nisi felicitas in socordiam vertisset, exuere jugum potuerunt = puteau să scuture jugul, dacă nu s-ar fi schimbat norocul în trîndăvie* (și încă mai bine *'puteau să scuture jugul, dacă nu se schimba norocul în trîndăvie'*). *Dejotarus rex cum ex itinere quodam proposito revertisset, conclave illud, ubi erat mansurus, si ire perrexisset, proxima nocte corruit = Odată, cînd și-a întrerupt regele D. un drum proiectat și s-a întors înapoi, s-a întîmplat ca odaia de culcare, unde era să mîie, dacă mergea mai departe, s-a dărîmat în noaptea următoare. Si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit = numai o zi de mai întîrziați, și trebuia să muriți cu toții. Eadem nave paene Aethiopia tenus Aegyptum penetravit, nisi exercitus sequi recusasset = Cît pe ce străbătea Egiptul cu aceeaș corabie până în Etiopia, dacă n-ar fi refuzat oștirea de a-l urma.* Și tot așa mai departe, cu deosebirea numai că, pe cînd în lat. numai propoziția principală întrebuințează indicativul în asemenea cazuri, în rom. vine mai bine să se/întrebuințeze indicativul (ori optativul) în ambele propoziții, și în cea principală și în cea condițională.

192

193

Pentru verbele modale observăm mai întîi că la acele verbe, care prin ele înseș arată posibilitatea și concesia, precum *pot, presupun, zic,* se întrebuințează mai des conjunctivul potențial și concesiv decît la altele, și *să pot, să presupunem, să pun (= să presupun), să zic,* cu înțăles potențial și concesiv sînt foarte dese, apoi că aceleaș verbe, la indicativ ori la conjunctiv ori la optativ, fac serviciul unor forme modale, analoage lui *mögen* și *können* nemțești (și tot astfel și în alte limbi romanice), după cum s-a putut deja constata din exemplele date, și, pentru ca să rezumăm, *aĭ putút* în *n-ai putut lăuda pe Platon, aŭ putút* în *au putut domni alții mai mult, să zic* în *să zic că nu sînt adevărate, pŏáte* în *poate să fie hoț, potsĭ* în *poți s-alungi firea,* n-au

decît o exterioară asămănare cu verbele corăspunzătoare latinești, în realitate sînt forme modale.

Întrebuințarea conjunctivului potențial românesc este mai deasă în v. r. decît astăzi, și anume, pe lîngă înțălesul actual, conjunctivul mai avea în v. r. pe acel, străin conjunctivului latin, — am pute să-l numim al probabilității — reprezentat în nemțește prin *sollen*, de pildă Miron Costin, I, 473: *Ce acesta sfat n-au primit Jolkovski hetmanul, ce să hie zis mai bine să vază veștile cum sînt decît să le auză de la alții*... = *er soll gesagt haben;* 523: *iară Barnovski vodă să hie răspuns leahului: dulce este domnia de Moldova;* 585: *să hie zis Vasilie vodă: ce om fără cale-i logofătul!* 587: *să hie zis Vasilie vodă: în zadar această slujbă acum! să-mi fie spus acestea până era în Iași logofătul.* Acestea sînt vorbiri indirecte, de la care lipsesc verbele anunțătoare *zic, spun etc.*, prezente în 511: *Ce vrea să-ș astupe rușinea... dînd vină Radului vodă, cum el să hie dat știre leșilor să se găteze asupra lor." ;* 556: *Spune istoria să hie fost 30000 de ostași în Vavilon.* 563: *Înțăles-am den boiari bătrîni, cum să hie vrînd Vasilie vodă în Suciava să-ș desparță fata de domnu-său Ragivil;* 527: *și de acolo apoi Vasile vodă spun să hie adus oasele în țară;* 561: *spun să hie zis Petriceico.* Asta însemnează, prin urmare, că limba noastră are, ca și cea latină, mijloace de a exprima vorbirea indirectă și acestea consistă la ea, ca și limba mamă, în întrebuințarea modului nesiguranței. Elipsa a prefăcut apoi unele din vorbirile indirecte în propoziții principale. Cu alte vorbe acest conjunctiv românesc = *sollen*, care astăzi numai dialectal se întîlnește, nu probează nimic contra tezei puse de noi, cum că vorbirea nesi-194 gură a scăzut mult în propozițiile principale române,/comparate cu cele latine. El ne probează numai că în vorbirea indirectă limba noastră a păstrat tradiția veche. Și ca să sfîrșim încalea cu această ocazie cele ce am ave de spus asupra vorbirii indirecte române, apoi vom mai da vreo cîteva exemple, de unde se poate constata că în rom., ca și în latinește, o deosebire se face între întrebări și ordine de o parte (în rom. optativul și conjunctivul, în lat. conjunctivul) și între celelalte moduri de altă parte (în rom. conjunctivul, în lat. acuzativul cu infinitivul). Miron Costin, I, 532: *Și se mira domnii, cu ce mijloc ar spăria pre Abaza pașa de la Camenița.* 522: *Și dacă s-au apropiat boiarii, le-au zis Alexandru vodă: mă rog pentru fiul meu, Radul vodă, să-l lăsați viu. Au zis Buhuș, visternicul să n-aibă nici o grijă, nice să se gîndească măria sa că au venit cu vreun rău; numai poftește țara pe măria sa să meargă pre Bîrlad spre Galați, să nu aducă vreun rău asupra țării cu tatari. Și s-au giurat să n-aibă nici o grijă.* 522: *Striga cu toții să hie domn Lupul Vasile vodă, însă îi da și legături, ce va lua din țară. Ce s-ar lega prin dări, atuncea la acel ales, mai mult să nu ia din țară.* 523: *Mai inte de purcesul lui Barnovski vodă, un leah megiaș de ai lui, totdeauna îl sfătuia să nu meargă... Și ce i-ar lipsi, fiind ca și domn în țara lor, fără grijă, cu tîrguri și cu sate?* 538: *Pre sol îl trimisese craiul la împărățite, întrebînd de turci, ce pricină ar hi stricăciunii de pace ce-i legată la Hotin cu sultan Osman?* Astăzi ori se întrebuințează indicativul, ori optativul, iar la ordine, firește, conjunctivul; uzul limbii vechi trăiește încă dialectal.

c. Alt raport exprimat prin predicat este acel al timpului. Și anume în două feluri se arată acest raport. Mai întîi îl exprimăm (status actionis, numai la verb) ca durată: acțiunea durează (actio continua), se repetă (actio iterativa), este finită (actio perfecta), este pe punctul de a începe (actio instans). Apoi îl exprimăm (status temporis) ca moment în timp, din punct de videre al vorbitorului: acțiunea se petrece în prezent (praesens), în trecut (praeteritum), în viitor (futurum).

În general limbile clasice se caracterizează în întîiul loc prin aceea că numai unele timpuri de la indicativ și imperativ arătau ambele status deodată: prezentul indic. și imperat. — actio continua, actio instans (de conatu) și prezent; imperfectul indic. — actio continua, actio instans (de conatu) și preterit; futurul I — actio continua și futur. Toate timpurile celorlalte moduri, precum și unele de la indicativ și imperativ, arătau ori numai unul ori altul din cele două status, și de exemplu timpurile celorlalte moduri (afară de/ 195 aorist care însemna acțiunea scurtă, ce durează numai un moment) arătau actio continua, iar la indicativ și imperativ perfectul — actio perfecta (în lat. perfectul era și aorist totodată), aoristul — preterit (la imperativ acțiunea momentană). Timpurile de la celelalte moduri afară de indicativ și imperativ împărtășau status temporis de la aceste din urmă (d e p e n d e n ț ă): ele sînt adică prezente, dacă se pun în legătură cu un prezent de indicativ, trecute ori future, dacă se pun în legătură cu un trecut ori cu un futur de indicativ. Numai excepțional puteau și ele prin ele înseș (i n d e p e n d e n ț ă) exprima alături cu status actionis un status temporis oarecare și, de pildă, în lat. imperfectul conjunctivului arată prin el însuș în propozițiile condiționale prezentul; la conjunctivul imperativ, potențial și concesiv, prezentul și imperfectul exprimă cel dintîi prezentul și cel de al doilea trecutul. În limba latină, cu toate acestea, macar că întrebuințarea independentă a timpurilor conjunctivului este fluctuantă, întrebuințarea dependentă a lor este bine fixată și prezentul conjunctivului nu poate fi decît prezent și viitor, iar imperfectul conjunctivului numai trecut.

În al doilea loc, limbile clasice se mai caracterizau prin aceea că diferitele timpuri de la diferitele moduri nu se puneau în legătură atît cu momentul vorbitorului, cît cu acel al predicatului, astfel încît lucrurile despre care se vorbea, formau un lanț în ele înseș, obiectiv considerate (întrebuințare r e l a t i v ă), nu se înșirau unul cîte unul aduse neîncetat la nivelul momentului vorbirii (întrebuințare a b s o l u t ă). Limba latină se deosebea încă mai mult decît cea grecească printr-o severă întrebuințare relativă a timpurilor (consecutio temporum). Și erau timpuri, care chiar numai relativ se puteau întrebuința, anume pluscaperfectul și futurul II indic., perfectul și pluscaperfectul conjunctiv, cu oarecare fluctuație (futurul exact se întrebuințează cîteodată absolut, cu înțălesul de futurul I; perfectul conjunctivului se întrebuințează absolut cu înțălesul actionis perfectae ca conjunctiv potențial și concesiv, de aorist ca conjunctiv al dorinții, de prezent pentru oprirea de a nu face ceva; pluscaperf. conjunctiv se întrebuințează absolut cu înțălesul de aorist ca conjunctiv al dorinții și în propozițiile condiționale).

În rom[ână] la indicativ timpurile păstrează înțălesurile timpurilor corăspunzătoare latine, și până și înțălesul de c o n a t u al prezentului și imperfectului îș găsește corespondența românească: *reduces in patriam ad parentes, ad conjuges ac liberos facit* — *vă aduce înapoi* (adecă *vrea să vă aducă înapoi) în patrie etc.; utrum pluris aestimemus pecuniam/Pyrrhi, quam* 196 *Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam repudiabat* = *să prețuim oare mai mult banii, pe care Pyrrhus îi da lui Fabricius (voia să-i dea), ori tăria de caracter, cu care Fabricius îl refuza?* Decît numai futurul II nu se poate întrebuința absolut. Pentru cele două înțălesuri ale perfectului latin, aorist și actio perfecta, limba română a diferențiat formele, întrebuințînd pentru aorist forma latină și pentru actio perfecta pe cea compusă cu *habeo* (ale cărei începuturi se găsesc în lat., dacă nu cumva în vorbirea populară romană stăpînea acelaș uz ca și în românește, iar uzul clasic este un efect al imitației grecești, pag. 48). Compară pentru punctul din urmă următoarele

exemple din C. N e g r u z z i, *Lăpușneanu: Bine ați venit, boieri, zise acesta silindu-se a zimbi.* (cearcă de zi *bine venirăți, boiari, a zis acesta silindu-se a zimbi*, și fă aceeaș încercare și cu celelalte exemple, pe care le vom mai da). *Am auzit, urmă Alexandru, de bîntuirile țării și am venit s-o mîntuiŭ. Nu știu cine mă oprește să nu-ți sfărîm măselele din gură cu buzduganul acesta, zise apucînd măciuca de arme din mîna lui Bogdan. Ticălosul acel de Tomșa v-au învățat? Boierii ieșiră mâhniți; Moțoc rămase. Ce ai rămas? întrebă Lăpușneanul.* Compară în special una cu alta bucăți ca *Iliaș, urmînd în tronul părintelui său, după o scurtă și desfrînată domnie, se duse la Constantinopol unde îmbrățoșă mahometismul, și în locul lui se sui pe tron Ștefan. Acesta fu mai rău decît fratele său, începu a sili pe străini și pe catolici a-ș lepăda relegea și multe familii bogate... pribegiră... Boierii se supărară... și hotărîră.* Însă *Boieri d-voastră, de la venirea mea cu a doua domnie și pănă astăzi, am arătat asprime către mulți, m-am arătat cumplit... Unul D-zău știe de nu mi-a părut rău... dar d-voastră știți că m-a silit numai dorința de a vide contenind gîlcevele... Astăzi sînt altfel trebile. Boierii ș-au venit în cunoștință; au văzut că turma nu poate fi fără păstor.* Numai în limba comună se mai păstrează această deosebire între aorist și actio perfecta, macar că și aici cu confuzii, precum în înseș scrierile lui C. N e g r u z z i, care numai de nepriceperea a scri românește nu poate fi acuzat: *ib.*: *Vorbind așa au ajuns aproape de Tecuci, unde poposiră la o dumbravă. Ieri, cînd voiam să întru, o jupăneasă cu cinci copii s-au aruncat înaintea rădvanului meu și m-au oprit arătîndu-mi un cap țintuit în poarta curții* etc. Compară apoi, dacă vrei să-ți dai socoteală despre înțălesul de actio perfecta a perfectului compus românesc, întrebuințarea în coincidență cu dînsul a prezentului ori a futurului: *dacă sosește cumva*
197 *inimicul, noi ne-am prăpădit, dacă/vom dovedi-o și pe asta, apoi le-am dus toate la bun sfîrșit* (cu neputință de zis *ne prăpădirăm, le duserăm*). Dialectal o formă tinde să înădușe pe cealaltă: în Moldova se întrebuințează numai perfectul compus, iar în Muntenia mai numai cel simplu. În sfîrșit, prezentul indicativului se poate întrebuința dependent față cu un futur și trecut, pe a căror sferă temporală o împărtășește, și aceasta numai în p r o p o z i ț i i o b i e c t i v e, corăspunzătoare infinitivului latin: *voi spune (am spus) că nu sînt acasă.* O asemenea dependență a prezentului indic. avea loc cîteodată și în lat., dar n u m a i î n p r o p o z i ț i i c o n d i ț i o n a l e: *deserite eos, a quibus, nisi prospicitis, brevi tempore deseremini* = *părăsiți pe aceia, de care, dacă nu veți băga de samă, veți fi voi părăsiți* (imposibil *dacă nu băgați de samă*).

La celelalte moduri dependența întrebuințării timpurilor continuă și în rom. pentru prez. conjunctiv și prez. optativ, care-ș împărtășesc sfera timpului lor (cu o variabilitate mai mare decît în lat., căci se întinde și asupra trecutului) de la acea a timpurilor indicativului, cu care sînt puse în legătură. C. N e g r u z z i. *ib.*: *Care s-a întors de la ușa mea fără să cîștige dreptate și mîngîiere? (să cîștige* = trecut); *te voiŭ cruța, căci îmi ești trebuitor, ca să mă mai ușurezi de blăstămurile norodului (să mă ușurezi* = prezent ori viitor); *cerură voie să rămîie (să rămîie* = trecut); *era tristă și tînjitoare ca floarea expusă arșiții soarelui, ce nu are nimic s-o umbrească (s-o umbrească* = prezent); *și boierii se bucurau de o schimbare ce le da nădejde că vor pute cupa iarăș posturi ca să adune nouă avuții din sudoarea țăranului (să adune* = viitor). Pentru prez. optativ, compară: *spun că aș dormi* (= prezent), *spuneam că aș dormi* (= trecut), *voiŭ spune că aș dormi* (= viitor). Și după cum în lat. imperfectul conjunctiv era legat de sfera trecutului, tot așa în rom. perfectul conjunctiv și optativ. Pe de altă parte, timpurile conjunctivului

și optativului au în rom., ca și în lat., o valoare independentă, decît numai fluctuația, la care era supusă întrebuințarea independentă a lor în lat., a încetat în rom.: prez. conjunctiv și optativ arată în limba noastră totdeauna timp prezent, iar perf. conjunctiv și optativ totdeauna timp trecut.

În privința relativității constatăm mai întîi că raporturi de congruență (două acțiuni se petrec în acelaș timp), de coincidență (două acțiuni se întîlnesc una cu alta într-un moment în timp), de antecedență (una din acțiuni se petrece înaintea celeilalte), de consecvență (una din acțiuni se petrece în urma celeilalte), se stabilesc în românește între diferitele timpuri ale diferitelor moduri. În scurtă schițare/se pot hotărî în această privință următoarele. — Prez. indic. a) congruență față de un alt prezent, *omul învață cît trăiește;* b) coincidență față de un alt prezent și de un futur: *spun ce știu, voi zice că nu știu;* c) antecedență față de un futur: *dacă pleci îndată, ai să ne ajungi.* — Imperf. a) congruență față cu un imperfect: *tu scriai, pe cînd eu ceteam;* b) coincidență față de un timp trecut: *spuneam ce știam, am spus ce știam, spusesem ce știam.* — Perf. indic. a) congruență față de un alt perfect: *eu am scris în vreme ce tu ai cetit; eu scrisei în vreme ce tu cetiși;* b) antecedență față cu un prezent: *spun ce am auzit; spun ce auzii;* c) (ca actio perfecta) coincidență față cu un prezent, un futur (vezi mai sus) și un trecut: *cînd l-am văzut, i-am spus.* — Pluscaperf. (totdeauna relativ) a) congruența față cu un alt pluscaperfect: *pe cînd tu cetiseși, eu scrisesem;* b) antecedență față cu un trecut: *am spus, spusei ce auzisem, spuneam ce auzisem, spusesem ce auzisem.* — Futur I a) congruență față cu un futur: *cît vei ceti tu, eu voi scri;* b) coincidență față cu un futur: *voi spune ce voi ști;* c) consecvență față cu un prezent, un trecut, un futur; *știu, știam, voi ști că vei face.* — Futur II (totdeauna relativ) antecedență față cu un futur: *cînd vei ceti aceste rînduri, eu voi fi plecat.* — Prez. conjunctiv a) coincidență față cu un prezent, trecut, viitor: *vreau să spun, am vrut să spun, voi să spun;* b) consecvență față cu un prezent, perfect, viitor în propozițiile finale, consecutive, în întrebările indirecte și ca conjunctiv imperativ în vorbirea indirectă. Perfect conjunctiv antecedență față cu un prezent, un trecut și un futur: *doresc să fi mai trăit, am dorit să fi mai trăit, voi dori să fi mai trăit.* Prez. optativ: coincidență față cu un prezent, un trecut, un viitor: *spun că aș face, am spus că aș face, voi spune că aș face.* — Perfect optativ: antecedență față cu un prezent, un trecut, un viitor: *spun că aș fi făcut, am spus că aș fi făcut, voi spune că aș fi făcut.*

198

Dar strînsa înșirare relativă a faptelor, atît de caracteristică limbii latine, a făcut loc în rom. unei mult mai libere procedări, în care vorbitorul poate trece după poftă de la întrebuințarea relativă la cea absolută a timpurilor. Limba noastră samînă mai mult cu cea grecească în această privință. Noi putem scri și așa: *Nime nu îndrăznea a grăi împotriva lui, cu cît mai vîrtos a lucra ceva. O gvardie numeroasă de lefegii albanezi, serbi, unguri, izgoniți pentru relele lor fapte, îș aflaseră scăpare lîngă Alexandru, care plătindu-i bine, îi avea hărăziți; iar oștile moldovene supt căpitani creaturi a lui le ținea pe margini; slobozind/însă pre ostași pe la casele lor, le mărginise în puțin număr. Într-o zi el se primbla singur prin sala palatului domnesc. Avuse o lungă vorbă cu Moțoc, care intrase iar în favor și care ieșa, după ce îi înfățoșase planul unei nouă contribuții. Se părea neastîmpărat, vorbea singur și se cunoștea că meditează vreo nouă moarte, vreo nouă daună, cînd o ușă lăturalnică deschizîndu-se lăsă să între Doamna Ruxanda.* C. Negruzzi, *Lăpușn[eanu]*. Ori: *Dimitrașco vodă se gătea pe taină să prinză pre Brîncovanul vodă, precum îi poroncise poarta, și trimisese și iscoade la munteni, de văzuse toate lucrurile*

199

Brîncovanului vodă cum stau şi ş-au făcut Dimitraşco vodă vreo cinci şase steaguri de lefegii şi două steaguri de lipcani şi cîţiva feciori de boieri grijiţi bine îi ţinea în Iaşi, şi făcuse cuvînt că va să meargă în sus cu podgheaz la moscali, ca să nu se priceapă muntenii, şi aştepta din cias în cias să-i vie om de la poartă cu ferman de la împărăţie, şi să se pornească la Brîncovanul vodă să-l prinză. Venit-au şi de la hanul ferman numai să încalece să meargă să prinză pre Brîncovanul vodă; ce pre fermanul hanului nu cuteza Dimitraşco vodă, ce au mai scris la poartă că el este gata, şi hanul încă i-a scris (actio perfecta) *să purceadă, ce să ştie şi de la împărăţie, purcede-va la Brîncovanul vodă să-l prinză au ba?* N e c u l c e a, 303. Însă noi mai putem scri şi: *Deci Cantemir vodă, după ce i-au adus, i-au pus la închisoare, şi nu i-au omorît, că* a u p o r o n c i t *poarta să nu-i omoare, şi ş-au adus aminte şi de giurămîntul* c e a u g i u r a t *Cantemir vodă lui Gavriliţă vornicul celui bătrîn, să nu-ş atingă sabia lui de neamul feciorilor lui.* N e c u l c e a, 242. Ori *aceşti doi români erau prea buni patrioţi ca să nu judece că războiul şi venirea oştilor străine* a r f i f o s t *peirea patriei.* C. N e g r u z z i, *ib. Amicul nostru, care cunoştea bine puterile Franţei în materie de instrucţiune şi încă şi mai bine care* s î n t *ale noastre, s-a grăbit a schimba vorba.* O d o b e s c u, *Scrieri*, III, 346. *Bogdan fugind în Polonia încredinţă paza cetăţii Hotinului, singura ce mai rămăsese în ţară după destrugerea celorlalte de Lăpuşneanu, unui polon, cu condiţie că, dacă până în trei luni nu-i* v a t r i m e t e *ajutor, să poată da cetatea turcilor.* X e n o p o l, *Istor.*, III, 97. *Bauer ne spune că la înfiinţarea peceţilor în Valahia* s e a f l a r ă 147.000 *de contribuabili, din care în anul al doilea rămasese numai* 70.000,... *De aceea cu drept cuvînt spune despre Mavrocordat medicul Zaloni că fiind tot atît de rău financiar pe cît şi neghibaciŭ politic, în loc de a aşăza greutatea principală a impozitelor pe producţiunea şi consumaţiunea ţării, el* s p o r i c a p i t a ţ i a... *tot aşa şi Bauer spune că* 200 *Constantin Mavrocordat era rău/politic şi încă mai rău financiar, deoarece el* s p o r i *capitaţia. ib.*, V, 111. *Şferturile, care reprezintă o mare adăogire a birului, deoarece trebuia să se întîmpine cu productul lor ceea ce mai înainte* s e a d u n a *din toate dările indirecte, fură mănţinute. ib.*, 117.

d) Al patrulea raport în, sfîrşit, exprimat prin predicat este acel al persoanei: predicatul primeşte diferite forme, după cum subiectul este vorbitorul ori ascultătorul ori o a treia persoană oarecare.

Raporturile de mod şi de timp se exprimă la v e r b nu numai prin predicat, ci şi prin oricare alt membru al propoziţiei, pentru care servesc infinitivul şi participiul. Astfel în lat. actio continua se exprima prin participiul şi infinitivul prezente, actio perfecta prin participiul şi infinitivul perfecte, actio instans prin participiu şi infinitivul future, iar participiul futur pasiv mai exprimă un mod, anume pe acel al legăturii necesare (ceva analog indicativului, o siguranţă mare) între subiect şi predicat. Iar sfera timpului o împrumutau aceste forme verbale de la acea a timpurilor predicatului (dependenţă) şi întrebuinţarea era totdeauna relativă, arătînd formele prezente congruenţa, cele trecute antecedenţa şi cele future consecvenţa.

În rom. s-a micşurat mult această aptitudine a infinitivului şi participiului de a exprima modul şi timpul. Actio instans şi necesitatea există numai în domeniul predicatului, exprimate prin izolări recente *(trebuie să..., sînt pe punctul de a..., era să...)*, actio continua continuă de a fi exprimată prin participiul şi infinitivul prezente, şi actio perfecta prin participiul şi infinitivul trecute, decît infinitivul trecut, şi activ şi pasiv, rar se întrebuinţează în limba comună, iar în dialect nu s-aude. În privinţa dependenţii de

întrebuințare și acea a relativității întrebuințării stau lucrurile în rom. întocmai ca în lat.

C o m p l i m e n t. Celelalte raporturi afară de subiect, de atribut și de predicat sînt atît de numeroase, încît pe de o parte una și aceeaș formă gramaticală exprimă mai multe din ele, iar pe de alta lipsesc cuvintele trebuitoare pentru a le da fiecăruia cîte un nume: obiect drept, obiect nedrept, scop, loc, timp, mod, cauză, conjuncție (cu), disjuncție (fără), posesiune și alte cîteva sînt singurele numiri proprii pentru numeroasele raporturi.

Mari deosebiri există însă de la o limbă la alta din punct de vedere al modului cum omul îș închipuiește aceste raporturi.

Mai întîi, nu un efect orb al alunecării sunetului este/faptul că în unele limbi formele gramaticale se tocesc până în gradul de a dispăre mai toate și de a da limbii aparența unei constituții din rădăcini (pag. 119). Cu o asemenea reducere la limită a numărului formelor nu oricare limbă se mulțămește. Ea îș are rădăcina mai adîncă în spiritul însuș al popoarelor, și dacă limbile ingleză și chineză se mulțămesc cu sărăcia lor de forme, aceasta însemnează că spiritul însuș al inglezului și al chinezului au simțit plăcere și satisfacție în acea sărăcie, aceasta mai însemnează că oricît timp popoarele pomenite vor păstra un suflet analog celui actual, limba nu va pute ajunge nicidată la bogăția de forme a celei grecești. **201**

Acum, macar că limba latină prezintă din punct de vedere al formelor până aici discutate o mai mare bogăție decît cea românească, și macar că în privința formelor complimentului nu rămîne mai pe jos de limba noastră nici în ce privește numărul raporturilor deosebite de spirit, nici în ce privește numărul mijloacelor de exprimare a acestor raporturi, totuș o netăgăduită tendință are ca de a pune, la compliment, pe socoteala unuia și aceluiaș simbol numeroase înțălesuri. Pe cînd la atribut și la predicat desfășură limba latină, alături cu o fină deosebire a raporturilor, o tot atît de bogată colecție a simboalelor, dincoace, la compliment, o lipsă de echilibru este vădită, căci unele forme (prepozițiile) sînt sărace în înțălesuri, iar pe socoteala altor cîteva (cazuri) se îngrămădesc înțălesurile peste măsură. Pe roman îl interesa lămurirea cît de mare a raporturilor de atribut și de predicat, adică a acelora care privesc lucrurile abstracte (căci atributele și predicatele sînt totdeauna lucruri a b s t r a c t e o r i c o n s i d e r a t e c a a b s t r a c t e); mai puțin interes punea el pe lămurirea raporturilor de compliment, a acelora cu alte vorbe care privesc lucrurile concrete (căci complimentul este totdeauna un lucru concret ori c o n c r e t i z a t). Și o legătură strînsă se stabilește între aceea ce constatăm aici cu aceea ce am constatat aiurea (pag. 175). Limba noastră a perdut multe forme latine, dar le-au înlocuit îndată prin altele nou create, și între acestea a împărțit apoi, pe cît a putut, tot mai lămurit înțălesurile, desfăcînd în mici bucăți, clar separate unele de altele, aceea ce sta închegat în bloc la cazurile latine. Ea nu dezmințește, procedînd astfel, predilecția pe care am constatat-o altă dată (loc. cit.) pentru buna distingere a concretului. Mai lămurit se vede această deosebire între limba noastră (ori mai bine limbile romanice, la care aceeaș tendință spre lămurirea concretului există) și limba latină la ablativul însoțit de participiu și de adiectiv (așa-numitul ablativ absolut),/unde prin una și aceeaș formă se găsesc atîtea raporturi exprimate (timp de mai multe feluri, cauză, condiție, concesie, mod), pentru care noi avem nevoie de tot atîtea forme deosebite. **202**

Apoi, abstracție făcînd de numărul mai mic sau mai mare al formelor, în însăș perceperea raporturilor există deosebiri de la o limbă la alta. Unul

și acelaș raport poate fi priceput în deosebite feluri, acolo unde vezi tu cauză, eu văd scop, de pildă, și are loc aici o mai încurcată deosebire de la un spirit la altul decît atunci cînd considerăm numai simboalele prin care spiritul îș manifestează concepțiile sale. Între limba noastră și cea latină, pe care noi în special le avem în vidcre, deosebirea se constată mai ales pe terenul raporturilor de compliment, și pentru aceea și noi aici, cu ocazia discuției complimentului, pomenim mai mult de dînsa. De la limbi la limbi însă deosebirea se întinde în toată puterea asupra tuturor raporturilor, și asupra celor de subiect și de atribut și de predicat, de gen, de număr, și cînd, plin de prejudițiile căpătate prin limbile civilizate europene, prejudiții care te fac să presupui că numai astfel poate gîndi omul cum europeanul gîndește, vii întîiaș dată în contact cu feluri de a gîndi deosebite, capeți pare că simțirea că ai a face cu un alt crier decît cu acel ominesc, și exagerînd deosebirile, te trezești uimit în fața unei prăpăstii fără fund, pe care natura a pus-o de la un om la altul, dîndu-ți a înțălege cît de mare trebuie să fie aceea care separă pe om de alte ființe ale universului și pe toate la un loc de D-zău, adică de adevăr. Nu numai filologii de profesie, dar și laicii au constatat acest lucru. „Nu cred că un om de rasă europeană, dacă nu se va mărgini la superficialități și aparențe, va pute pricepe și descrie pe fimeea iaponeză întocmai cum este. Numai un iaponez ar pute s-o facă, ori la nevoie un chinez, căci există afinități de suflet incontestabile între aceste două popoare, altfel atît de deosebite. Și chiar atunci, dacă studiul ar fi destul de profund făcut, noi nu l-am pute înțălege, n-am pute prinde din el nimic, pentru că tocmai părțile cele importante ale lui ar ieși din sfera priceperii noastre. Rasa galbănă și rasa noastră sînt cei doi poli ai speciei omenești; sînt între ele deosebiri extreme până în modul de a percepe obiectele exterioare, și cunoștințile noastre asupra lucrurilor esențiale sînt adeseaori contrarii. Nu putem niciodată pătrunde cum se cade într-o inteligență iaponeză ori chineză; la un moment, cu o misterioasă spaimă, noi ne simțim opriți de stavile cerebrale, peste care nu se poate trece: oamenii ceia simțesc și gîndesc pe dos
203 decît noi." Pierre L o t i, *L'exilée*, 228./

Pentru priceperea schimbărilor pe care limba le suferc cu timpul din cauză că perceperea raporturilor de compliment variază, să se gîndească cineva la următoarele fapte, culese dintr-o sută altele. a) *Parco, nubo, persuadeo, invideo, medeor* se construiesc cu obiect drept în rom. b) Pe lîngă *esse, dare, accipere, mittere, venire, relinquere* în locul complimentului de scop stau cu totul alte complimente în rom. *(haec res vobis exemplo sit — ...să vă servească drept exemplu, ca exemplu; Atheniensibus auxilio fuit — le-a dat ajutor, le-a venit în ajutor; id quantae saluti fuerit universae Graeciae, bello cognitum est persico — în războiul cu perșii s-a văzut de ce mare ajutor a fost acest lucru Greciei; cornu a fronte revulsum nymphae dono acceperunt — l-au primit în dar; auxilio venire — a veni în ajutor; Lacedaemoniis crimini dabant, quod arcem thebanam occupassent — făceau lacedemonienilor o crimă din aceea că...;* și tot așa mai departe). c) Nașterea o lega lat. cu locul „de unde", noi o legăm cu cauza *(ex nobis natos liberos appellamus — numim copii pe cei pe care noi îi naștem)*. d) Măsura lat. o lua „de la" ceva, noi o luăm „după" ceva și „cu privire la" ceva *(hac fabula ei vituperantur qui homines ex vestibus et forma aestimant — acei care judecă pe oameni după haine; legati res ex foedere repetunt — cer înapoi lucrurile după tractat; lege — după lege, jure — după drept; merito — după merit; ex animi sententia — după plac; neminem huic praefero fide, constantia, magnitudine animi, in patriam amore — pe acest om îl pun mai presus de toți în ce privește ținerea de cuvînt* etc.). e) Acolo

unde videa lat. o posesiune, noi videm tot felul de alte raporturi (*injuria sociorum — nedreptatea față de aliați; belli studium — tragerea de inimă spre război; Peloponnesi imperium — domnia peste P.; controversia finium — cearta asupra graniților; societas ejus demigrationis — participarea la acea emigrare; nimia opinio ingenii atque virtutis — prea mare încredere în...; remedium doloris — leac în contra bolii; magna reverentia capitis cani — respectul către părul alb; philosophorum vita commentatio mortis est — viața filozofilor este o pregătire pentru moarte; periculum alicujus facere — a face o încercare cu cineva; belli victor — învingător în război*).

Subiectul și predicatul, la un loc luate, pot servi drept un simplu membru al propoziției, pot fi adecă subiect, atribut, compliment. Asemenea propoziții întregi, care ele înseș servesc numai ca un membru dintr-o altă propoziție, se numesc subordinate.

Mulțimea propozițiilor subordinate atîrnă de la raportul/de predicat și de subiect care se stabilește între două lucruri, ce la un loc luate formează un membru al unei alte propoziții. Într-o vorbire ca *dico igitur providentia deorum mundum administrari* nu este propoziție subordinată, fiindcă între *mundum* și *administrari* există un raport de atribut. În vorbirea corespondentă românească însă *zic deci că lumea se conduce de providența dumnezeiască* este propoziție subordinată pentru că între *lume* și *conduce* există un raport de predicat. A întrebuința predicate multe însamnă însă a rîdica lucrurile la un grad mai mare de importanță: aceea ce un altul consideră mai fără băgare de samă, tu privești ca un lucru serioz de tot, asupra căruia trebuie să-ș concentreze cineva toată atenția. 204

Limba română este tocmai mai bogată decît cea latină în propoziții subordinate, și acest fenomen, comparat cu acela că în ea diferitele complimente sînt mai bine separate unele de altele prin forme, ne reprezintă vorbirea românească cu o tendință mai mare, decît avea vorbirea latină, de a lămuri lucrurile. Din nenorocire însă această tendință de a pune toate lucrurile la acelaș nivel și de a le exprima încă pe toate ca sigure (pag. 188) — comună de altfel tuturor limbilor romanice — probează tot atît de mult o lipsă de sînge rece, o prea mare încredere în sine și o năzuință de a nu mai deosebi nuanțele lucrurilor, ci de a le zvîrli pe toate într-o masă uniformă și monotonă; echilibrul antic, cel atît de caracteristic spiritului greco-latin, a făcut loc unei precumpăniri a unilateralității, și noi, modernii sîntem ori spiritiști, ori atei, boalele noastre ori au toate microbi și trebuiesc hultuite, ori se vindecă toate cu apă răce, statele noastre ori sînt anarhice, ori suspină după despotizmuri asiatice, oamenii noștri sînt ori toți niște genii ori toți niște gogomani, iar ocupațiile noastre (botezate cu numiri de strălucite specialități) se pierd în chițibușuri, și unia din noi îș pierd viderile pe cîteva rînduri asiriene, alții jură pe egiptologie, alții cercetează viața întreagă stomahurile țințarilor ori gîngăniile dintr-o picătură de apă, și voluminoasele in folio se îngrămădesc, rafturile bibliotecelor se rupt supt greutate, iar t o t u l se pierde din ce în ce mai mult din viderea omului, căci detaliile se revarsă tot mai tare peste marginile inteligenții noastre și acei care se strădănuiesc cu privirea generală a lucrurilor șchiopătează prin banalități ori se pierd în superstiții, astfel că oameni în toată firea ajung de învîrtesc mese și se tem de strigoi. S-ar păre că după atîtea zădarnice silinți de a căuta adevărul, europeanul nostru s-a buimăcit și că toată aparenta frumuseță a culturii sale, tot zgomotul mașinilor lui, toată splendoarea/electricității sale acopăr numai o decrepitudine a crierului și un povîrniș spre sălbătăcia primitivă: astfel și soarele strălu-

ceşte cîteodată mai frumos cînd apune. Şi este curioz cum limba noastră reflectează şi ea acest spirit europenesc, macar că atîta vreme am fost scutiţi de strălucita cultură a apusului, dar nici codrii nu-s destul de deşi, nici munţii destul de înalţi, ca să apere mintea omenească de o molipsire.

Pentru priceperea lucrului să se observe următoarele exemple. a) În locul acuzativului cu infinitiv (mai întîi numai ca obiect întrebuinţat şi apoi lăţit prin analogie şi la subiect) şi nominativului cu infinitiv latine românul întrebuinţează propoziţii subordinate. b) În ablativul absolut limba latină avea un raport de atribut. Noi avem un raport de predicat şi întrebuinţăm propoziţiile subordinate corăspunzătoare. c) În afară de ablativul absolut, participiul latin (şi adiectivul şi apoziţia) corăspunde la propoziţii subordinate româneşti: *dubitabat nemo quin violati hospites, legati necati, pacati atque socii nefario bello lacessiti, fana vexata hanc tantam efficerent vastitatem — nu se îndoia nimeni că nişte asemenea fapte, că s-au dezonorat oaspeţi, că s-au ucis deputaţi, că s-a devastat prin război ţara unor oameni paşnici şi prietini, n-au să aducă după ele această calamitate, auctorem senatus exctinctum laete atque insolenter tulit — s-a bucurat fără ruşine că acel care propusese această părere în senat murise, injusti oneris impositi tua culpa est, mea recepti — greşala ta este că ai propus o sarcină nedreaptă, a mea că am primit-o, terra mutata mutavit mores — cînd s-a schimbat pămîntul, a schimbat şi obiceiurile cu dînsul, barbarus eum quidam ob iram interfecti ab eo domini obtruncavit — un barbar l-a ucis supărat de aceea că şi el îi ucisese pe stăpînu-so, ab condita urbe — de cînd s-a zidit Roma, Sabini ab re priore anno bene gesta feroces, S. mîndri de războiul fericit pe care-l purtase anul precedent, ad haec visa auditaque clamor oritur — un strigăt s-a rîdicat cînd s-au văzut şi s-au auzit acestea, major ex civibus amissis dolor quam laetitia fusis hostibus fuit — mai mare a fost durerea că perise atîţia cetăţeni decît bucuria că fusese alungat inimicul, post punicum perfectum bellum — după ce războiul cu cartaginejii s-a sfîrşit, id perniciabile reo et Caesar truci vultu defensionem accipiens — acest lucru era sămn rău pentru acuzat, precum şi aceea că împăratul ascultă apărarea cu posomorîtă faţă, augebat metum invasurus hostis — grija că va năvăli inimicul mărea spaima, superbire milites, quod filius legati orator publicae causae* 206 *satis ostenderet necessitate expressa quae per modestiam non obtinuissent| — se mîndreau militarii de aceea că faptul că fiul legatului servea de apărător al cauzei lor proba îndeajuns cum prin silă reuşise a căpăta aceea ce nu putuse ave prin modestie, minuit furorem vix una sospes navis ab ignibus — a mai slăbit furia faptul că de-abia vreo corabie dacă scăpase de foc* (În toate aceste cazuri se pot întrebuinţa şi substantive în locul participiilor latine. cf. pag. 175). *— omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt — toţi cîţi altfel se poartă decît se arată sînt perfizi şi răi, misericordia est aegritudo ex miseria alterius, injuria laborantis — mila este supărarea ce ne-o aduce nenorocirea unui om care sufere fără dreptate. Horatius Cocles ad suos tranavit rem ausus plus famae habituram ad posteros quam fidei — H.C. a trecut înapoi înot la ai săi, după ce îndrăznise să facă un lucru care era să capete mai mult răsunet, la posteritate decît crezare. — quid dicam de Socrate, cujus morti illacrimare soleo Platonem legens? — ce să zic de Socrat, a cărui moarte mă face să plîng cînd cetesc pe Platon? haec dicentis (Cliti) latus hasta transfixit (Alexander) — pe cînd Clitus spunea aceste cuvinte, A. l-a străpuns cu lancea. Alexander Persidis fines aditurus Susa urbem Archelao tradidit — A., cînd era să plece spre graniţele Persiei, a lăsat oraşul Susa pe socoteala lui Archelaos. — Dionysius cultros metuens tonsorios candenti carbone sibi adurebat capillum — D., fiindcă se temea de briciul bărbierului, îş ardea părul cu un*

cărbune aprins. illud tibi expertus promitto et spondeo, te socios Bithyniae, si iis commodaris, memores esse et gratos cogniturum — un lucru îți făgăduiesc, căci îl cunosc din experiență, că dacă te vei arăta binevoitor către aliații din Bitinia, n-au să uite binefacerea și au să-ți fie recunoscători. Cophes suadere coepit Arimazi petram tradere, gratiam regis inituro, si tantas res molientem in unius rupis obsidione haerere non coegisset — C. începu să sfătuiască pe A. să dea cetatea, fiindcă astfel ș-ar pute cîștiga favoarea regelui, cînd nu-l va sili, pe dînsul, care atîtea mari planuri învîrtea, să stea în loc bătînd o stîncă de nimic. — quis est qui totum diem jaculans non aliquando collineet? — care-i acela care, dacă va arunca cu lancea toată ziua, să nu nimerească și el odată în țintă? misericordia occurrere ipsa solet supplicibus et calamitosis, nullius oratione evocata — mila vine de la sine pentru cei nenorociți, fără ca să fie provocată de nici o rugăminte. hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant — credeau că dacă vor fi cîștigat victoria aceasta, apoi tot învingători au să fie, — ut oculus, sic animus, se non videns alia cernit — după cum ochiul, așa și sufletul,/macar că nu se vede pe sine, pe alte lucruri 207 *le vede. bestiis ipsa terra fundit ex sese pastus varios nihil laborantibus — animalelor însuș pămîntul le dă toată hrana trebuitoare, macar că nu muncesc să ș-o agonisească. — Senones Galli ad Clusium venerunt legionem romanam castraque oppugnaturi. — S. au venit la C. să atace legiunea română și castrele.*

După cum în propoziția principală limba română iubește mai mult întrebuințarea modului siguranței decît limba latină, tot așa și în propozițiile subordinate, și nu este trebuință de dat exemple zadarnic.

În lat. însă întrebuințarea conjunctivului nu atîrnă la aceste din urmă numai de raporturile modale dintre subiect ori vorbitor și predicat, ci ea constituia o formă a subordinației. Astfel, o întrebuințare liberă a modului avea loc în propoziții condiționale, cauzale, relative și temporale, la care întrebuințarea lui era hotărîtă numai de diferitele raporturi modale, întocmai ca în propoziția principală. În alte subordinate însă, precum în vorbirea indirectă, propozițiile finale și consecutive, întrebuințarea modului nu era liberă, ea era numaidecît legată de modul conjunctivului, care constituia astfel nu numai o formă pentru raporturile de mod, ci și mai ales o formă pentru subordinație. În această privință limba latină este superioară limbii grecești, unde legătura dintre cele două feluri de propoziții este mai slabă, și unirea între diferitele membre ale propoziției, deja strînsă prin întrebuințarea relativă a timpurilor, devine și mai mare prin întrebuințarea subordinată a modurilor, ducînd la culme tendința omului antic de a pătrunde cu răbdare înțălesul unui întreg șir de lucruri în el însuș considerat, fără de a-l tot îmbucăți și a-l tot aduce fragmentar la punctul de vedere al observatorului. Aici iese la iveală acel spirit de disciplină, care punea lucrurile la locul lor, atît de caracteristic romanului și care ar fi făcut pe acest popor poate mai apt încă decît pe cel grecesc de a pricepe adevărul, dacă întîmplarea n-ar fi hotărît ca vioiul grec, el mai întîi să devină maistrul de învățătură al Europei. — Asupra punctului acestuia vom face cîteva observații cu limba noastră. Noi anume păstrăm subordinarea modurilor numai la scop care nu se poate exprima altfel decît prin conjunctiv: *Themistocles servum misit, ut nuntiaret — T. a trimes un sclav să anunțe.* Decît numai acest scop l-am redus la mai slabe proporții, și în vreme ce latinul distingea pe cele mai mici nuanțe ale lui, noi îl considerăm mai în bloc, îl distingem numai în trăsăturile sale cele mai groase, și, de pildă, pe lîngă verbele de temere noi nu mai distingem/scop 208 ci numai obiect drept și traducem pe *Miltiades timens, ne classis regia adeventaret, Athenas rediit* prin *M., temîndu-se să nu vie cumva flota regelui* (însă și

'că va veni'), *s-a întors la Atena;* și pe *omnes labores te excipere video, timeo ut sustineas* prin *văd că iei pe socoteala ta toate sarcinile, mă tem că nu le vei pute duce în spinare.* Încolo legătura de subordinare s-a desfăcut cu totul și numai la vorbirea indirectă s-au păstrat resturi din ea și despre acest lucru vom spune cîteva cuvinte. *Titurius clamitabat: magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem, ardere Galliam; postremo, quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse,* se poate traduce în două feluri; ori *T. striga că moartea lui Ariovistus a cauzat mare durere germanilor, că Galia fierbe și în sfîrșit că cine-l va pute convinge despre aceea că Ambioriges s-a apucat de asemenea planuri fără să aibă de nicăiri nici o nădejde?* ori *T. striga că moartea lui Ariov. ar fi cauzat..., că Galia ar fierbe..., că cine l-ar pute convinge că Ambioriges s-ar fi apucat...* Și astfel vorbirea indirectă se arată în rom. prin întrebuințarea optativului atît în propozițiile principale, oricare ar fi modul din vorbirea directă (exceptîndu-se conjunctivul imperativ, care tot conjunctiv rămîne), cît și în cele subordinate (afară de conjunctiv, care tot conjunctiv rămîne), astfel încît o vorbire ca următoarea, *Cînd auzi fata că tată-său îi dă voie să meargă, nu mai putea de bucurie. Punea la cale tot pentru drum și se întoarcea numai într-un călcîiŭ, cînd poruncea și așăza lucrurile de călătorie. Îș alese calul cel mai de frunte din grajdurile împărătești, hainele cele mai mîndre și mai bogate, și merinde ca să-i ajungă un an de zile.* I s p., 13, devine indirect astfel: *Spun că fata, cînd ar fi auzit că tată-so i-ar fi dat voie să meargă, n-ar fi mai putut de bucurie. Ar fi pus la cale tot pentru drum și s-ar fi întors numai într-un călcîiŭ, cînd ar fi poruncit și ar fi așăzat lucrurile de călătorie. Ș-ar fi ales calul cel mai de frunte din grajdurile împărătești, hainele cele mai mîndre și mai bogate și merinde ca să-i ajungă un an de zile.* În v. r. mai mult decît astăzi avea loc această subordinare a vorbirii indirecte și nu este, prin urmare, adevărat că acolo unde în limba actuală se întîlnește ar fi un efect al imitării limbii nemțești (M a i o r e s c u, *Critice*, 1874, 7). Cf. I s p., 250: *Toată lumea rămase uimită cînd auzi semnele ce spusese ciobanul și mărturisirea împăratului că așa este: de unde pănă aci se auziră zicîndu-se de unii alții: ba că fata ar fi cocoșată; ba că ar fi șchioapă; ba că ar avea vreun semn de măslină, cireașă, coarnă ori de alte poame, pe care împărăteasa,/fiind grea cu fata, ar fi poftit la vreuna dintr-însele, și că ar fi furat-o spre a-ș potoli pofta. Că, după ce ar fi mîncat poama, în locul unde a pus mîna mai întîi pe trupul iei, în acelaș loc s-a făcut semnul poamei pe trupul fetei. Că acest semn ar fi în cutare ori în cutare loc* ...În v. r. însă, alături cu optativul, se întrebuința și conjunctivul. Pentru conjunctiv, vezi pag. 193 și mai compară exemplul următor unde se găsește el întrebuințat și în propoziții subordinate: *iară lacrămile lui Laslău, carile au fost vărsînd atîta să fie fost de fierbinți și de iuți, cît stîlpul acela de marmoră din vîrv pănă în temelie să-l fie potricălit... așea Laslău... să fie văzut un cal... și pre șea să fie avut un topor... el la cal uitîndu-se să fie auzit un glas... să fie văzut un om bătrîn carile să-i fie zis... acestea dară sînt, carile de Laslău vrăjitoriul, apoi și sfîntul, povesteaște hronicul bulgăresc, și tocmai ca aceaste și mai pre urmă am aflat și la un hronic rusesc, carile să cunoaște că din cel bulgăresc această poveaste din cuvînt în cuvînt să o fie luat; iară alalalte cîte mai mult adaoge Simeon... de unde să le fie scornit nici cum mai mult a afla nu putum.* D. C a n t e m i r, G a s t e r, *Chr.*, 361, 362. Iar pentru optativ, Miron C o s t i n: *Și se mira domnii, cu ce mijloc ar spăria pre Abaza pașa de la Camenița.* I, 532; *Striga cu toții să hie domn Lupul Vasile vodă, însă îi da și legături, ce va lua din țară. Ce s-ar lega pentru dări, atuncia la acel ales, mai mult să nu ia din țară.* 522; *Mai inte de purcesul lui Bar-*

novski vodă un leah, megiaş de ai lui, totdeauna îl sfătuia să nu meargă... Şi ce i-ar lipsi, fiind ca şi domn în ţara lor, fără grijă, cu tîrguri şi cu sate? 523; *pre sol îl trimisese craiul la împărăţie, întrebînd de turci, ce pricină ar hi stricăciunii de pace, ce-i legată la Hotin cu sultan Osman?* 538.

XIII

β) DIFERENŢIAREA CUVINTELOR

58) Pe cînd mintea lămureşte cunoştinţile şi treptat deosebeşte tot mai clar — ori mai conform cu o stare psihică oarecare — lucrurile şi raporturile dintre ele, un alt proces de distingere, care merge mînă în mînă cu acesta, are loc pe terenul simboalelor, prin mijlocirea cărora se manifestează cunoştinţile. Supt influinţa principiului precedent, ajutat de toate celelalte principii, la baza cărora/el se găseşte, limba se schimbă şi necontenit scheleturi 210 nouă şi înţălesuri nouă se ivesc, dar în nămolul cuvintelor care se încrucişază în a sa judecată omul caută să pună o regulă şi o socoteală, pentru ca simboalele să fie cît se poate mai adaptate cu cunoştinţile manifestate în ele. Gîndirea, în sine considerată, abstracţie făcînd de cuvînt, este mai presus de aceasta cu mult în bogăţie. Ea îş are drumul său înainte, pe care limba numai şchiopătînd de departe îl urmează. Şi sînt limbi mai bune şi altele mai răle din acest punct de videre. Sînt limbi mai apte adică de a îmbrăca cugetarea, altele mai puţin apte. Cele mai bune din toate însă, de ar fi mînuite, şi de cei mai mari meşteri, rămîn departe în urma idealului unei complecte potriviri cu cugetarea. Silinţe însă pentru a face potrivirea cît mai mare mintea îş dă, şi ele constituiesc acest principiu al diferenţierii cuvintelor, care acum ne preocupă.

59) Trebuie să ne închipuim diferenţiarea ca pe un ochi, care pătrunde cele mai mici mişcări ale vorbirii, totdeauna gata de a se opune acolo unde maximum de adaptare între limbă şi cugetare n-ar ave fiinţă. Această privire scrutătoare a trecut în revistă tot ce limba a posedat şi tot ce limba posede. Conştiinţa este prea strîmtă ca să poată prinde în ea atîta veghere, pentru aceea şi mai mult inconscient ea a avut şi are loc. Dar precum într-un roi de albine fiecare lucrătoare îş găseşte singură munca cea mai priitoare întregului, tot aşa dincoace lucrurile se potrivesc singure cît mai bine, şi nu este trebuinţă decît rareori de amestecul direct al unui principiu anume destinat armonizării. Cînd însă amestecul direct are loc, el se manifestează în trei feluri: a) se opresc schimbări care ar fi dăunătoare, b) se utilizează cele deja făcute, c) se produc altele nouă.

a. Am avut deja ocazia în mai multe locuri să arătăm cum o schimbare este ţinută în loc, cînd este dăunătoare, cînd adică prin ea s-ar face vorbirea mai puţin clară, cînd ar oglindi mai puţin lămurit cugetarea, şi am atribuit — sper cu drept cuvînt — principiului de faţă neprefacerea în *ă* prin alunecarea sunetului a articulului feminin *a* (pag./18. Dacă s-ar fi lăsat 211 frîu liber alunecării sunetului, între *cásă* nearticulat şi *cása* articulat n-ar fi fost nici o deosebire şi înţălesul ar fi suferit, căci două raporturi deosebite, dintre care fiecare îş avea până acum simbolul de exprimare, s-ar fi confundat numai în unul din acestea. De acelaş soi este oprirea alunecării sunetului în *ca — quam,* pentru a nu se face confuzie cu *că — quod,* tot acolo); apoi pe *avém, avétsĭ, avére — habemus, habetis, habere* (pag. 33. Cînd a întrat *b* înter-

vocal, în lunecarea sa spre dispărere, în faza *v*, s-a lăsat drum liber alunecării sunetului numai la auxiliar, adică la formele izolate care începuse a constitui un simbol de exprimare al perfectului, dar s-a oprit alunecarea la verb, constituindu-se astfel două simboale deosebite în schelet, de unde mai înainte fusese numai unul, și făcîndu-se astfel un pas mai mult spre limpezirea vorbirii); și pe *fă — fac, dă — da, du — duc, nu — non* (pag. 39. Care nu devin *făĭ, dăĭ, duĭ, nuĭ*, după cum ar fi avut aplecarea să devină prin alunecarea sunetului, pentru a nu se confunda cu *fă-ĭ, dă-ĭ, du-ĭ, nu-ĭ* [*fac, da, duc illi; non est*], și a nu încurca înțălesul prin aceea că acelaș simbol ar fi exprimat lucruri atît de deosebite).

Aici vom pomeni despre un alt exemplu, anume despre rezistența mai mare pe care o prezintă față cu alunecarea sunetului formele gramaticale. Cuvintele în adevăr, oricît de violente schimbări ar suferi, mai cu greu se confundă unele cu altele decît formele, căci sînt mai mari, coprinzătoare de mai multe sunete: la formele gramaticale, cele de obicei compuse din cîteva sunete, din contra o mică alunecare într-o direcție ori în alta este de ajuns adesori pentru a provoca confuzia. Cuvîntul *cásă*, de pildă, mai cu greu se va confunda cu un altul decît forma pluralului *-e*, care foarte lesne, printr-o mică alunecare a sunetului, se poate confunda cu forma singularului *-ă*, după cum se și întîmplă dialectal (în Moldova: sing. *cásă*, plur. *cásă*). Din cauza aceasta formele sînt totdeauna mai conservătoare, cu un pas mai înapoi în privința transformării scheletului lor. Astfel *e* și *i* din forme sînt ferite de schimbările în *ă, î*, pe care aceleaș vocale le sufer în cuvinte, cînd sînt precedate de *r* (*rămîĭŭ — remaneo, rărúnciŭ — renunculus, rășínă — resina; rîŭ — rivus, rîpă — ripa, lácrîmă — lacrima* etc. Însă *áre, máre, táre, cáre, parĭ* etc.), *p, b, f, v, m* (*acópăr — cooperio, súfăr — suffero, sárbăd — exalbidus, sámîn — semino, văd — video* etc. Însă *albésc, turbéz, porumbél, pomét, lumétsĭ, avém, lúme, încápe* etc.). *a* acc., precedat și urmat de *e, i* ori sunet 212 muiat, se schimbă în *e: céĭe — *cáĭe, clavis, léğe* — v. r. *leage, tréče* — v. r. *treace, čépe* — v. r. *ciape*/etc. Însă l.c. *tăĭátsĭ, tăĭáte, vidĕáĭ, vidĕátsĭ, tăčátsĭ* etc. Rezistența însă, pe care diferențiarea o opune, se sfarmă de mersul cel lin, dar nerezistibil, al alunecării sunetului. Acest din urmă principiu lucrează cu forța neînvinsă a fatalității, care a hotărît că toate lucrurile în această lume trebuie să se schimbe. Diferențiarea servește numai ca regulator al mișcării celei neînvinse, oprind numai prea răpedele curs pe ici pe colo, fără să reușască niciodată de a pune valurilor o stavilă neînfrîntă. Limba formează din acest punct de vidore, ca și din multe altele, analogul celorlalte manifestări ale naturii, unde față cu o mișcare centrifugă, cu o tendință de libertate nebună, care fac lucrurile să alerge după țăluri visate într-un viitor fără sfîrșit, o altă forță centripetă pune un frîu nebuneștii lor dorinți, dar numai pentru scurtă vreme: nici sorii care se învîrtesc unii împrejurul altora nu vor păstra veșnic frumoasa lor ordine, ci se vor rupe din ea și se vor zvîrli în neant, până cînd mîna lui D-zău îi va prinde și așăza într-o nouă armonie. Și astfel acei *e, i* din forme care sînt mai refractari față cu schimbarea lui *î*, au căzut și ei pradă schimbării după *š, ž, s, z*, până în așa grad că au devenit un fel de jucărie a consunantelor precedente, prefăcîndu-se ba în *ă, î*, ba iarăș în *e, i*, (Tiktin, *Stud.*), și chiar după *r* au suferit schimbarea în cuvinte ca *fiáră, gĭáră, amáră, cáră, hotáră, covŏáră, ogŏáră, izvŏáră, paháră, popŏáră*, plur. de la *fier, ghiară, amară, car, hotar, covor, ogor, izvor, pahar, popor*, care au sunat odată și sună încă în parte dial. *fiáre, gĭáre, amáre* etc., și în verbe ca *a amărî, a omorî, a oborî, a hotărî, a izvorî, a ocărî, a pogorî, a pîrî, a urî*, unde formele de infinitiv citate = **amărí* etc.; pers. a 3-a

sing. prez. indic. *omŏáră, pogŏáră, obŏáră* sînt provocate prin analogia verbelor de conj. I; pers. 3 sing. și plur. conjunctiv *omŏáre, pogŏáre, obŏáre* au provenit din aceeaș analogie; rezultînd astfel pentru unele din aceste verbe (precum pentru cele trei în urmă citate) o parțială trecere la I-a conjugare, iar pentru celelalte o fizionomie particulară, care le îndreptățește în conjugarea românească o rubrică aparte.

b. În al doilea loc se manifestează activitatea principiului nostru prin aceea că schimbările provocate prin diferite alte principii sînt utilizate de dînsul pentru a căpăta schelete nouă.

Limba, în tendințele ei spre îmbogățire, spre înmulțirea adică a simboalelor, urmează unei regule care s-ar pute formula astfel: *Mulțămește-te cu ce ai și caută numai/de nu izîdi nimic.* Un strict simț de iconomie o stăpînește, care nu permite nici un lux, dar și nici un mijloc fără întrebuințare. 213

Evitarea luxului se face prin aceea că două ori mai multe simboale cu acelaș înțăles îș împart rolurile, am pute zice îș divid munca, astfel că fiecare din ele îș ia din înțălesul vechi cîte o parte. Și în patru feluri se poate întîmpla ca acelaș înțăles să aibă pentru exprimarea sa mai multe simboale. Întîi, prin alunecarea înțălesului: cuvinte odată deosebite se apropie tot mai mult unul de altul. Al doilea, prin analogie: acest principiu adică, lucrînd în diferite direcții, dă naștere la cuvinte identice în înțăles. Al treilea, prin amestecul vorbirilor: alături cu cuvinte băștinașe împrumutăm din limbi străine ori din alte dialecte. Al patrulea, prin aceea că unul și acelaș cuvînt capătă cu vremea mai multe schelete. Luxul de întîiul, al doilea și al treilea fel este al s i n o n i m e l o r. Luxul de al patrulea fel este al d u b l e t e l o r.

Limba nu sufere sinonime. Cuvinte cu exact acelaș înțăles nu există, căci îndată se diferențiază prin ceva, astfel că cutare cuvînt arată cutare nuanță, iar celalalt cuvînt altă nuanță a lucrului.

Cînd cuvinte odată deosebite se apropie tot mai mult unul de altul prin alunecarea înțălesului, niciodată nu se permite complecta contopire, ci de la un moment mișcarea convergentă se oprește, și *muiére — fiméie* n-au avut niciodată înțălesuri identice, și tot așa *cad — pic, acóper — învălésc, cuvînt — vórbă, cem — numésc, natúră — fire.*

Cînd prin analogie se nasc cuvinte cu înțălesuri identice, identitatea durează numai o clipeală, căci îndată diferențiarea are loc, și *rúgă, rugăminte, rugăcúne; cîntáre — cîntec; nebún, sărít, smintít; asuprésc, nedreptătsésc* s-au despărțit îndată după nașterea lor (dacă nu chiar de la început pentru diferitele lor înțălesuri au fost create) în nuanțele lor deosebite. Diferențierii trebuie atribuită despărțirea sufixului *-š* în grupuri cu înțălesuri separate, *-áš, -íš, -úš.* Origina sufixului derivativ *-š* am discutat-o pag. 64. Din alipirea lui *š-* la diferite radicale s-au născut însă mai multe forme ale sale, *-áš, -íš, -úš,* care au existat amestecat, ca sinonime, unele lîngă altele, până cînd diferențiarea a pus o ordine, împărțind rolurile, astfel că *-áš, -úš* formează profesiuni și deminutive *(băiáš, călăráš, fruntáš, luntráš, nuntáš, ostáš, pungáš, părtáš, — copiláš, cutsitáš, iepuráš, fluieráš, îngeráš, unciáš; bătăúš, cărăúš, lăcătúš, žucăúš, — cătsălúš, cărărúšă, curelúšă, găinúšă, inelúš, pičorúš, vitsălúš); -úš* alte/însămnări, precum *albúš, astupúš, colcúš, gălbănúš; -íš* colective, precum *aluníš, frunzíš, măruntsíš, petríš, tufíš; -áš* s-a întrodus și la adiective, *boclucáš, drăgăláš, pătimáš.* 214

Cînd alături cu cuvintele băștinașe împrumutăm cuvinte străine ori din alte dialecte, diferențiarea se face iarăș imediat (dacă nu chiar de la început pentru diferitele lor nuanțe au fost împrumutate), și trei fenomene

au atunci loc. Ori constați vigoare în toate și înțălesuri diferențiate destul de bătător la ochi (*venín — otrávă, militár — soldát, fel — cip, ornamént — podŏábă, afáčere — trĕábă, argumént — dovádă, rest — rămăšitsă, guvérn — stăpînire, diferéntsă — deosebíre, médic — dóctor, píldă — exémplu, blond — balán, secrét — táĭnă, abundántsă — prisós, animál — dobitóc — vítă, dešărt — pustíŭ, mal — țărm, vešmínte — háĭne, cîrd — stol, dáună — págubă, ostenésc — obosésc, témnitsă — încisŏáre, băíat — copíl, cărăre — potécă, čártă — sfádă, ridícul — caragĭóz, cúğet — gîndésc, sedúc — amăgésc, repár — dreg, respír — răsúflu, stríg — zbĭer — isip, víctimă — žértfă, zvîrl — arúnc, ursésc — menésc, găsésc — áflu, îngróp — înmormîntéz*). Ori cuvintele au înțălesuri aproape identice, dar unul din ele este amenințat cu dispărerea (subliniem pe aceste din urmă după uzul limbii comune: *vírğină — fečŏáră, ofíču — slúžbă, ŏáră — čas, nutrimént — hrána, amíc — priétin, pízmă — invídie, róză — trandafír, óstrov — ínsulă, vlădícă — epíscop, ereditáte — moštenire, etáte — vrîstă, fíne — sfîršit, pricínă — cáuză, sigíl — pečéte, rob — sclav, năpîrcă — víperă, vanitáte — dešărtăčĭúne, narátsie — povestíre, hagíŭ — pelerín, úlitsă — strádă, priléž — ocázie, avút — bogát, subscríŭ — iscălésc, accĕptéz — primésc, edífic — clădésc, emanéz — purčéd, erúmp — izbucnésc, vĭetsuĭésc — trăĭésc, grăĭésc — vorbésc*), în caz cînd nu se va diferenția mai tare înțălesul, ceea ce chiar am vide poate că are deja loc, dacă am ave timp să cercetăm aceste cuvinte, cu băgarea de samă trebuitoare, în toate întrebuințările lor; la o cercetare superficială, precum este aceea pe care timpul ne permite să o facem aici, deosebirile ne scapă, dar putem fi siguri că identice nu sînt. Ori, în sfîrșit, cuvintele cu înțălesuri aproape identice sînt tot atît de des întrebuințate, precum: *vréme — timp, vĕac — sécul, imaginátsie — fantazíe, ŏáspe — musafír, mă uĭt — privésc, armátă — ŏáste, enígmă — gîčitŏáre, vŏáče — glas, brun — ŏáceš;* dar nu numai că și la ele identitatea de înțăles este numai aparentă, ci totuna de întrebuințate nu vor continua a fi decît cîtă vreme limba va simți nevoia unei nuanțări atît de fine a lucrurilor; cînd această nevoie va înceta, unele din ele vor cădea pradă uitării, în caz cînd nu se vor adapta, printr-o
215 diferențiare mai mare a înțălesului, nevoilor psihicului./

Limba comună, ca corăspunzînd sumii celei mai mari de inteligență a unui popor, face între lucruri deosebirile cele mai mari de care este poporul capabil și cuprinde pentru aceea materialul cel mai bogat de sinonime. Dialectul este mult mai modest în această privință și el nu cunoaște, de pildă, *ornaméntul, arguméntul, diférentsa, médicul, exémplul, blóndul, abundántsa, ridículul, sedúčerĕa, reparárĕa, respirárĕa, víctima, vírğina, ofíčul, ŏára, nutriméntul, amícul, invídia, róza, ínsula, ereditátea, etátĕa, fínele, cáuza, sigílul, sclávul, vanitátĕa, narátsia, pelerínul, stráda, ocázia, subscríerĕa, accĕptárĕa, edificárĕa, emanárĕa, erúmperea, séculul, imaginátsia* și *fantazía, enígma, brúnul,* care sînt tot cuvinte de curînd împrumutate.

Ca unul și acelaș cuvînt să capete mai multe schelete se întîmplă din mai multe cauze. Întîi, se întîmplă ca acelaș cuvînt să se întroducă în limbă în diferite timpuri. Al doilea, acelaș cuvînt primește felurite schimbări după feluritele sale poziții în vorbire, după cum este, de pildă, accentuat ori neaccentuat, proclitic ori enclitic și așa mai departe; în asemenea caz deosebitele forme ale cuvîntului trăiesc în stare de izolare unele față de altele. Al treilea, prin acțiunea diferitelor principii se schimbă cuvîntul, dar uzul cel vechi continuă de a trăi alături cu cel nou și aici este locul să ne aducem aminte de ceea ce am spus cu altă ocazie, că „diferite cauze insuflă cîteodată cuvintelor tip vechi o nouă putere, astfel că pot lupta contra totalei ruini cu altele mult mai tinere" (pag. 88).

În cazul întîi (d u b l e t e i m p r o p r i i) diferenţiarea n-are nimic de făcut, căci cuvintele au deja de la primirea lor înţălesuri deosebite. Astfel de dublete improprii sînt *sărút — salút,* ambele = *saluto,* decît numai cel întîi vechi de tot în limbă, iar cel de al doilea întrodus acum, de curînd; apoi *căšunéz* (I s p., 229, cu înţălesul de „prind ciudă pe cineva") — *ocazionéz,* unul vechi şi altul franţuzesc; *păgîn — pógan,* ambele = *paganus,* decît numai cel întîi băştinaş, iar celalalt împrumutat din v. sl.; *încép — încáp,* ambele = *in + capio,* dar cel întîi latin, cel al doilea român.

În cazul al doilea şi al treilea, pe care nu le putem deosebi totdeauna unul de altul şi pe care nici nu vom căuta să le deosebim la exemplele pe care le vom da, diferenţiarea îş arată influinţa prin ţinerea în viaţă a uzurilor vechi şi prin împărţirea înţălesurilor între diferitele schelete. Astfel de dublete sînt în limba românească următoarele. Pronumele scurtate de dativ şi acuzativ, care se întrebuinţează numai ca subiecte psicologice, alături cu pronumele întregi de aceleaş cazuri, care se întrebuinţează ca/complimente 216 (pag. 134). Formele scurtate ale diferitelor verbe, devenite în mare parte forme gramaticale, alături cu formele întregi ale aceloraş verbe, constituiesc iarăş dublete, precum *e, îĭ, ĭ,* care serveşte numai de copula, alături cu *ĭéste* care este şi verb totodată, *am, ai, a* etc., *voĭŭ, veĭ, va* etc., alături cu formele întregi corăspunzătoare, şi tot aşa mai departe (pag. 101 sqq.). *scrin — sicríŭ = scrinium, márhă* (v. r., *vită*) *— márfă,* slav *rostésc — răstésc* (derivat românesc din *rost = rostrum*), *vésčă — bešícă = vesica* (să se păstreze oare în *vésčă* accentuarea anteclasică *vésīca?*), *mušcát — măšcát = morsicatus, madámă — madám — madame, máre — măre — mă = mare (mas;* pag. 36 [—37], 46), *fálcă — fálče = falx* (pag. 74), *înháts — înhăts* (derivate prin *în-* din onomatop. *hats*), *tórbă — tólbă,* slav. *urzésc — ursésc = ordior, díncolo — dincólo, dĕacólo — dĕacoló, dĕacólĕa — dĕacolĕá, încólo — încoló* (pag. 92 sqq.), *zấre — zorĭ* = v. sl. *zarĭa, zorĭa* (ambele ἀπαύγασμα, ἀκτίς, αὐγή. Diferenţiarea a avut loc în limba română însăş), *uluiésc — urluiésc* = ung. *őrleni, dehóc — dezgĭóc* (derivate prin *des-* din *gióc,* probabil *gullioca,* care el însuş s-a duplicat în *gióc — găŏáče* [dial. *giŏáče*]), *flĭúštur — flútur, cámaĭ — cam = quammagis* (pentru *cámaĭ* cf. C r e a n g ă, *An.,* 59 *se camai dusese în tîrg după mama,* apoi 79, 128; *Pov.,* 170. În v. r. cu înţălesul de *mai,* G a s t e r., *Chr.*) *dŏar — dar — da* (pag. 94, 96), *cóntra — cătră = contra, či — če* (pag. 51), *amúrg — murg* = ἀμολγός, *des — gĭes (îndesésc = îngesuiésc* [din *des* prin *în-*]. De la *îngesuiésc* prin derivare imediată *gĭes: îi da ghies cu floricele.* I s p., 18, apoi 175), *spúrcatul* („diavolul") — *spurcátul,* Cele două articule: *al, a, ai, ale — lu, a, i, le* (pag. 103, 104), *bucáte — bucătsĭ, urnésc — rînésc* = v. sl. *rinõti, straĭŭ — *straĭŭ* (din *străín*) = *extraneus.* Genitivul articulat şi cel nearticulat s-au diferenţiat în sensul acela că întîiul arată posesorul (subiectiv), iar al doilea posesiunea (obiectiv): cf. *iubirea lui D-zău — iubirea de D-zău, frica cînelui — frica de cîne, dorul tatălui — dorul de tată.*

Cîteodată stau dubletele nediferenţiate, precum *sfarm — sfărîm, darm — dărîm* (pag. 68); *voiésc, vroiésc, vrĕau, vraŭ;* diferitele nume pentru *conocíftiritsă* (pag. 109) şi altele. Asupra acestora limba este în fierbere încă, tot aşa după cum se întîmplă şi la unele sinonime că nu le putem deosebi lesne unul de altul.

Bogat material de dublete dau numele proprii. Cîteodată dubletele sînt improprii, precum *Cétru — Pétru; Médru — Dimitrie (Dumítru); Zéniĭ — Iŏán (Ión,* pag. 97); *Ğúrğa — Gĕórge; Nicŏáră — Neculáĭŭ; Văsíĭŭ*

217 — *Vasíle;* căci unele sînt mai de mult, altele mai de curînd întrate în limbă./ Altă dată avem a face cu adevărate dublete, precum v. r. *Elisáfta — Sáfta* (astăzi *Elisabeta*); *Catínca — Tínca; Neculáĭŭ — Culáĭŭ; Gĕorgítsă — Gítsă; Tuduráci — Ráci; Alexándru — Sándu;* etc. toate diferenţiate (cele mai scurte au căpătat înţăles deminutival şi alintător). Şi dacă ţinem socoteală şi de deminutive, apoi numele proprii formează adeseaori grupe de numeroase fizionomii ale unuia şi aceluiaş tip, care trăiesc frăţeşte — cu mici deosebiri de înţăles — unul lîngă altul. Nu este dialect românesc care să se poată compara în această privinţă cu cel macedonean, unde unul şi acelaş cuvînt este atît de sucit şi de învîrtit în toate felurile, mai ales atît de înghiţit şi de stîlcit (ceea ce corăspunde de altfel, întregului spirit al acelui dialect, unde aplicarea vădită există de a face să cadă oricare sfîrşit, fie de sunet, de silabă ori de cuvînt), încît rămîi uimit. Astfel (macar că nu toate exemplele, pe care le dăm mai la vale, sînt sigure) *Búnul* sună: *Bíru, Bíra, Birón'ŭ, Búru, Búră, Búra, Birónĭ, Biróna, Birónă, Burílă, Burílu, Burácu;?: Tul'ŭ, Tul'a, Túl'ică, Tul'úšĭŭ, Tul'úšĕa, L'ušĭŭ, L'úšĕa, Tol'ŭ, Tolĭ, Túlĕa, Tólă; Haralámbu: Lámbu, Lambétu, Lămbétu, Lămbéti, Lămbétă, Péti, Péta, Pétă, Pétsi, Pétsa, Pičác, Pičácă, Píča, Píšĕa, Pičálĭ, Pitsálĭ, Píšca, Pistáli; Iŏán: Iáni Gĭon, Ĭonĭ, Gĭonĭ, Gin, Gíni, Gína, Gínĕa, Gínu, Dzínu, Zĭanĭ, Zĭánă, Ĭanúšĭŭ, Nušĭŭ, Ĭanúts, Nuts, Nunúts, Nănúts, Nánu, N'an'u, N'an'a, Ĭanúli, Núli, Núlă, Ĭaníts, Ĭanítsĭ, Ĭáncu, Ĭancúlĭ, Ĭánču, Ginúšĭŭ, Ĭanótĭ, Ĭanótă, Nóti, Nótă, Ĭanáci, Náci, Ĭanácu, Nácu, Náca, Náča, Náču, Nač; Dimítrie: Mítri, Mítru, Mítrĕa, Mitrúšĭŭ, Mitrítsĭ, Mitrúts, Truts, Trits, Trítsă, Mítu, Mítsu, Mítsĭu, Míču, Míče, Métu, Méta, Métsĭu, Méču, Méčĭu, Métsĭa, Méča, Dímu, Díma, Zímu, Zíma, Zímar, Zimára, Zimán, Zimána, Dímar, Dimarél, Dimaréli, Dimarél, Emanuél: Mánu, Máne, Máni, Mánă, Mána, Mánĕa, Mănét, Mănétĭ, Mănéts, Manéta, Mănác, Manácĭa, Mănúz — Manúză, Mănúts, Mănúšĭŭ Mánašĭŭ, Mănícă, Maníču, Manáĭa, Mănál'a; Ştéfan: Stéfa, Scéfa, Fanĭ, Téfa, Défa, Séfu, Šéfu, Šéhu, Šĕáfu; Šĕáhu; Gĕórge: Gĭórgi, Žĭoržĭ, Žĭožĭ, Žĭógu, Žĭógă, Gógu, Góga, Gĭórgu, Žógu, Zógu, Zógă, Zógĕa, Zóge, Zógi, Zóg'ă, Zóg'e, Zĭógu, Zĭóga, Zĭógĕa* (C a r a g i a n i, *Studii asupra românilor din Peninsula Balcanică*, sub presă).

După cum nu permite limba lux, tot aşa nici nu lasă mijloacele fără întrebuinţare. Ea se mulţămeşte cu oricît de puţin, dar îndată ce găseşte ocazia, profită de dînsa pentru a-ş îmbogăţi simboalele. Şi această ocazie se întîlneşte la tot soiul de schimbări provocate prin diferitele principii, dar o acţiune directă a diferenţierii nu are decît rareori loc, pentru că în majori-
218 tatea cazurilor lucrurile se potrivesc/de la sine, macar că supt privirea veghetoare a principiului de faţă (cf. pag. 210). Se întîmplă însă cîteodată că un fenomen oarecare, cu toate profitele bune pe care le-am pute trage dintr-însul, în sensul de a căpăta în el un nou simbol, rămîne neîntrebuinţat şi atunci are loc directul amestec al diferenţierii.

Cu toate acestea, simţul de iconomie al limbii este atît de mare, încît, chiar cînd cea mai bogată colecţie de schelete i-ar sta la îndămînă, ea tot recurge la vechiul mijloc. Şi acest vechi mijloc în aceea a consistat că „să spui mult în puţine cuvinte". Niciodată n-a corăspuns bogăţiei cugetării o bogăţie adecvată a simbolului. Acest din urmă totdeauna a rămas în urma celei dintîi şi totdeauna omul a fost nevoit să îngrămădească pe socoteala unui singur cuvînt o mulţime de înţălesuri. Şi obiceiul, odată format, s-a păstrat: chiar în mijlocul celui mai mare bielşug omul îş aduce oarecum aminte de vechea sărăcie şi din cînd în cînd, ca să nu uite obiceiul, se mul-

țămește cu o coajă de pîne. Această avariție a limbii este cunoscută în retorică supt numele de σχῆμα ἀπὸ κοινοῦ.

Nu există avariție acolo unde n-avem altfel cum face și unde sîntem siliți să dăm cuvintelor mai multe înțălesuri din cauză că n-avem destule simboale pentru nenumărata mulțime a cunoștințelor și ducem în spinare această nevoie lăsată de la părinți, pe care vom lăsa-o și noi moștenire copiilor noștri, pentru a se perpetua probabil pănă la capătul existenții omenești strimtoarea hainei care îmbracă cugetarea pămîntească. Nu există avariție în acea mulțime de înțălesuri îngrămădite pe socoteala unuia și aceluiaș cuvînt, în care gramaticii vor să pună o ordine împărțindu-le ba în primitive și derivate, ba în proprii și figurate, macar că se poi face deosebiri de la o limbă la alta în această privință, deosebiri unde se oglindește firea unui popor, astfel că trebuie să zici la urma urmelor că cutare popor ar fi putut ave mai multe simboale, dacă ar fi vrut (pag. 201).

Avariție — și nu în înțălesul rău al cuvîntului, din contra — este acolo unde mijloacele existente sînt lăsate baltă și limba se mulțămește numai cu cîte unul din ele pentru a suplini pe celelalte.

De aici mulțămirea noastră cu acea vorbire eliptică, în care un singur simbol ne face serviciul de mai multe, și de care se găsesc nenumărate exemple în toate genurile literare, căci σχῆμα ἀπὸ κοινοῦ nu este un privilegiu al poeziei, se găsește numai mai des în aceasta, după cum este și firesc lucru: creațiile fantaziei, cu toată individualitatea lor și cu toată silința pe care ș-o dă poetul de a le reproduce/în imagini, trebuiesc să plutească în nebulos și în echivoc. Am spus cu altă ocazie (pag. 122) că ori t o a t ă vorbirea omenească este o elipsă ori nu există elipsă defel, și ne-am hotărît, firește, pentru alternativa din urmă. Elipsă nu există, decît numai totdeauna și vorbitorul și ascultătorul înțăleg pe de lăturea celor spuse alte multe lucruri. Aceste multe lucruri altele, suptînțălese și nu vorbite, plutesc în cercul conștiinții noastre ca cutare ori cutare cuvinte tip. Cuvintele tip însă acestea stau înfipte de multe ori astfel în minte, încît, macar că pentru vorbirea următoare au un schelet nepotrivit, ele servesc totuși și pentru dînsa: de jur împrejur toate cunoștințile vorbite îș iau din unul și acelaș schelet, numai o dată exprimat, suplinirile trebuitoare. Nu este o nepotrivire între membrele psihologice și cele gramaticale ale propoziției, ci este o satisfacere cu puțin a minții noastre, este acel spirit sobru care o face să nu alerge după mult cînd poate înțălege și cu mai puțin. Dăm cîteva exemple mai neobișnuite. U r e c h e, 139: *Împăratul pristănise la toate capetele legii pre voia papii, numai să dea agiutor împotriva vrăjmașului său, ce-i și făgăduise.* (*păpii* servește ca subiect propozițiilor următoare). N e c u l c e a 211: *Iar Ramadanovski s-au făcut a fugire, și tîmpinîndu-se cu oastea moschicească, ce venea asupra turcilor la Cehrin, dacă au înțăles că au luat turcii Cehrinul, s-au întors înapoi în deșărt.* (*cu ŏăstĕa* servește și ca subiect). Miron C o s t i n, I, 467: *Trimes-au Skinder pașa... un ceauș la craiul leșesc, să oprească cazacii de pre mare, carii atunci și niște cetăți ce făcuse turcii pre Nipru... luase... Și acestea toate apoi au făcut de au venit sultan Osman la Hotin și să se părăsească de a călca Moldova cu oștile lor.* (*au făcut* servește ca predicat la două propoziții, iar *cazacii* servește și ca obiect drept și ca subiect). 480: *Numai amu la Braniștea fiind* (Gaspar vodă) *cu puținei de ai săi, și din boiari Șeptelici hatmanul și Goia postelnicul, pe lîngă dînsul, l-au omorît.* (*Șept. hatm., Goia post.* sînt și subiecte). Uzual a devenit acest mod de σχῆμα ἀπὸ κοινοῦ în întrebările duble, unde adică în una și aceeaș propoziție subiectul și complimentul sînt interogative: care pe care a dovedit? cine cui a spus? cine

219

cu cine ține? cui ce-i place? cine unde merge? cine ce are cu mine? cine ce vrea? care ce-i? (tot astfel într-o mulțime de limbi altele, cf. S c h u c h a r d t, *Der mehrzielige Frage- und Relativsatz* în *Analecta graecensia*, Graz, 1893). Acelaș verb servește la două propoziții, căci *care pe care a dovedit?* este = *care a dovedit și pe care a dovedit?* Aceasta e cel puțin n o r m a vorbirii, 220 după care nu pot fi mai multe interogative într-o/propoziție. De iconomie însă limba a suprimat un verb, căci a găsit că este de ajuns unul pentru ambele propoziții, și a suprimat și conjuncția. Tot astfel se explică poate — iar nu prin discordanța între înțăles și schelet — fenomenul notat la pag. 133, al relativului urmat de conjuncție și al dublei întrebări indirecte: *au fugit care încotro au putut* ar fi atunci = *au fugit care au putut și încotro au putut,* și *cine de pe unde au fost, toți au venit* = *cine au fost și de pe unde au fost, toți au venit, să spună cine a făcut* = *să spună cine a făcut și ce a făcut.*

Alt mod, în care se manifestează avariția cugetării, consistă în aceea că cugetarea, îmbrăcată odată într-o formă oarecare, continuă de a îmbrăca tot mai departe aceeaș formă, astfel că raporturile, oricît ar fi ele de deosebite unele de altele, se continuă într-o monotonă simbolizare (parataxis). Dacă începe cineva să vorbească în atribute, apoi tot în atribute vorbește; ori dacă începe cu propoziții principale, apoi tot propoziții principale înșiră la nesfîrșit. Este o renunțare, cu alte vorbe, la toate bogatele mijloace dezvoltate de limbă și o mulțămire numai cu cît mai puține din ele, este o întoarcere de bună voie la vechea stare de sărăcie, cînd numaidecît o monotonă înșirare a unuia și aceluiaș simbol trebuia să aibă loc, deoarece altele lipseau. Și limba îș alege în această modestie, care o satisface, pe cele mai simple forme din toate: atributele sînt preferite înaintea predicatelor, propozițiile principale înaintea celor subordinate. În toate literaturile se găsește exprimată această tendință spre mulțămire cu puțin, și anume, cu atît mai bătător la ochi cu cît sînt mai vechi scriitorii. Dispunerea de întregul material oferit de o limbă stă în raport drept cu obiceiul pe care-l capătă omul de a-ș frămînta judecata. În înfundăturile minții stau mai întîi îngrămădite bogățiile limbii ca niște tezaure de care o mînă iconoamă numai cu multă băgare de samă se servește. Trebuie să treacă mult timp la mijloc pănă cînd o generație rîsipitoare să împrăștie cu mîna plină. Se face apoi o legătură între timpuri vechi și vorbe socotite, și artistul, cu bună chibzuire și hotărîre, se servește conscient de sobrietatea cea inconscientă a străbunilor și a naivilor: aceasta dă vorbelor lui o fizionomie de antichitate, supt cuvintele cele uniforme pare că respiră viața strămoșilor. H o m e r este plin de parataxis. Dar artistul E s c h i l o întrebuințează înadins și trece margina cîteodată: vorbirea lui este un lanț de adiective, de participii și de apoziții, pe care noi trebuie să-l desfacem în tot felul de raporturi. Acest lucru i se părea bătrînului tragic potrivit în gura 221 eroilor și avea dreptate/ (vezi la întîmplare următoarele locuri. *Eumen.*, 321 sqq. μᾶτερ ἇ μ᾽ ἔτικτες, ὦ μᾶτερ νὺξ, ἀλαοῖσιν καὶ δεδορκόσιν ποινάν, κλῦθ᾽ ὁ Λατοῦς γὰρ ἶνίς μ᾽ ἄτιμον τίθησιν τόνδ᾽ἀφαιρούμενος πτῶκα, ματρῷον ἅγνισμα κύριον φόνου, ἐπὶ δὲ τῷ τεθυμένῳ τόδε μέλος, παρακοπὰ, παραφορὰ φρενοδαλής, ὕμνος ἐξ Ἐρινύων, δέσμιος φρενῶν ἀφόρμιγκτος, αὐονὰ βροτοῖς. Agam., 192 sqq. πνοαὶ δ᾽ ἀπὸ Στυμόνος μολοῦσαι κακόσχολοι, νήστιδες, δύσορμοι, βροτῶν ἄλαι, νεῶν τε καὶ πλεισμάτων ἀφειδεῖς, παλιμμήκη χρόνον τιθεῖσαι τρίβῳ κατέξαινον ἄνθος Ἀργείων, ἐπεὶ δὲ καὶ πικροῦ χείματος ἄλλο μῆχαρ βριθύτερον πρόμοισιν μάντις ἔκλαγξεν προφέρων Ἄρτεμιν, ὥστε χθόνα βάκτροις ἐπικρούσαντας Ἀτρείδας δάκρυ μὴ κατασχεῖν. Inconscient se găsește ea apoi în cei mai vechi istorici greci, precum în H e r o d o t, în T h u k y d i d e s. La noi, poezia populară se compune mai numai din propoziții principale. Iar

pentru literatura noastră mai veche compară locuri ca Neculcea, 209: *Iară Dimitrașco vodă, văzînd atîta omor, au ieșit în deal la Galata cu boierii și acolo ședeau; și atunce s-au tîmplat un pașă, anume Caplan, fiind la Țuțora cu oaste, petrecînd haznalele ce mergeau la Camenită, i-au venit ferman de la poartă să mazilească pe Dimitrașco vodă.* Miron Costin, 478: *Dacă s-au apropiat oștile, au dat leșii întîiŭ și cu moldovenii războiŭ, și în loc împingînd pre oardele lui Cantemir beiŭ, și turcii începuse a se da înapoi. Ieșiți leșii la cîmp mai mult decît le era porunca, cu șiragul cel de frunte, au izbucnit și oardele lui Calga sultan și au dat cu toate oștile năvală la rîndul cel de frunte leșesc și l-au înfrînt.* Ureche, 230: *Deciŭ Copinski, avînd mare cunoștințe între cazaci, au mers la dînșii; pre unii cu giuruință împlîndu-i, pre alții cu bani ungîndu-le ochii, de ce au avut și el den agonisita sa, i-au plecat; și au mai lipit cătră sine pre un moldovan, anume Celpa, ce se însurase între cazaci; și au pus hatman pre Șah pe 330 de cazaci, carii s-au strîns cu nevoința lor. Au intrat în țară. Iară Petru vodă au strîns țara și s-au gătit de dînșii; și luînd puștele au ieșit să meargă înaintea lor. Auzind cazacii de aceasta, au apucat ce au putut de la margine și s-au întors înapoi...* Astfel se explică cum participiul prezent a ajuns cu vremea să aibă înțălesul unei propoziții subordinate (pag. 131). Pentru ca să reluăm un exemplu din cele date în alt loc, *așa și cinstea den zi în zi micșorîndu-i-se, de inimă rea puțin de n-au murit = așa și cinstea den zi în zi i s-a micșorat, de inimă rea puțin de n-au murit,* adică o parataxis de două propoziții, în aparență ambele principale, dintre care însă, în realitate, una este compliment de cauză. Și în vreme ce întrebuințarea participiului prezent în propoziția principală, cu înțălesul de trecut, a rămas ocazională (ori cel puțin a dispărut/din uzul actual), ea a devenit uzuală în propoziția subordinată temporală și cauzală paratactică. 222

În afară însă de această întoarcere spre vechea sărăcie, diferențiarea profită de toate ocaziile pentru a îmbogăți numărul simboalelor. Psihicul are pentru satisfacerea lui nevoie de o sumă de acestea și pentru a îndeplini această nevoie principiul de față nu lasă nimic neexploatat. Acea sumă de simboale poate să fie mai mare ori mai mică după timp și după om (pag. 201), dar la nici un moment din viața limbii nu este atinsă, tot așa după cum nici o clipeală nu încetează diferențiarea de a tinde la acest ideal.

Pe cele mai multe simboale însă le recunoaște numai, oarecum, fiindcă sînt date de-a gata de alte principii, și astfel nenumărate cuvinte, cîte se ivesc cu vremea, îmbracă supt privigherea ei cugetarea noastră, fără ca noi să simțim că supt această multiplă acțiune a diferitelor principii se găsește un spirit de ordine care veghează.

Supt această veghere însă are loc nu numai utilizarea oricărui lucru bun, ci și zvîrlirea oricăruia netrebnic. Și aici este locul de a vorbi de un alt soi de evitare a luxului, deosebită de cea despre care am vorbit mai sus.

Limba anume părăsește fără milă toate mijloacele de care nu mai are trebuință. Și nu este vorba de o diferențiare a înțălesului, ca la sinonime și la dublete, unde principiul de față se amestecă direct, ci de o lăsare, pură și simplă, în părăsire, față cu care diferențiarea se poartă pasiv.

Cuvintele nu numai se schimbă, ci și dispar. Dispărerea lor nu este un efect al întîmplării, ci al trebuinții. Ele, adică, nu mai corăspund cu o stare psihică oarecare, nu mai pot îmbrăca cunoștințile așa de potrivit cum le îmbrăcau altă dată. În acest serviciu sînt întrecute de altele nouă, și ele trebuiesc să dispară: o zadarnică ostenire a minții ar aduce păstrarea lor numai.

După cum este cu neputinţă observarea întregii lămuriri a cunoştinţilor, care a fost la baza dezvoltării unei limbi (pag. 171), tot aşa de cu neputinţă este observarea pas cu pas a totalităţii adaptării simboalelor la cunoştinţi, astfel ca să putem înţălege pentru cel mai neînsemnat cuvînt motivul pentru care s-a păstrat şi motivul pentru care a dispărut. Tot la formele gramaticale este cercetarea mai lesne şi din acest punct de videre, şi de pe acest teren vom alege cîteva exemple.

Formele nu s-au născut toate odată, ci pe rînd, şi după cum unele după altele au ieşit la iveală, tot aşa unele după altele s-au lipit, ca enclitice ori
223 ca proclitice (în caz cînd,/ca infixe, n-au pătruns în corpul c u v î n t u l u i, pag. 118) la c u v î n t: după ordinea alipirii lor se poate chiar constata timpul relativ al apariţiei (măcar că nu totdeauna; căci este foarte probabil, de pildă, că sufixele personale s-au dezvoltat înainte de cele temporale şi modale şi cu toate acestea tot la sfîrşit le găsim aninate. Şi această îngrămădire de unele peste altele a formelor necontenit se repetă în viaţa unei limbi, de pildă, în rom. [ca de altfel în tot soiul de limbi altele] forma de atribut şi forma de compliment circumstanţial stau alăturea cu copula pentru a exprima predicatul [*X este bun, X este în casă*] forma atributului stă alături cu verbe auxiliare pentru a exprima timpuri [*am mîncat*] etc., şi totdeauna îngrămădirea de forme are un scop, face un serviciu, exprimă adică un nou raport). Dar unele forme au făcut pe altele superflue, căci, de ex., formele temporale şi modale presupun pe cele verbale, adică, dacă la un cuvînt vezi aninată o formă temporală, ştii bine că ai a face cu un verb, chiar dacă nici o formă anume pentru verb n-ar exista. Iar formele cazurilor presupun un substantiv, un adiectiv ori un pronume, şi îndată ce simţeşti o formă cauzală oarecare, n-ai trebuinţă de un semn anumit altul, pentru ca să ştii că ai a face cu unul din cele trei feluri de cuvinte înşirate. Apoi variabilitatea terminaţiilor la acord îţi arată totodată pe adiectiv, fără ca să fie trebuinţă de un semn special pentru acest din urmă. Şi din cauza aceasta producerea de forme pentru verb, substantiv, adiectiv a fost oprită chiar de la început. Este probabil anume că niciodată n-au fost forme speciale pentru a arăta părţile de cuvînt de mai sus. Şi chiar dacă cumva asemenea forme au fost, ele au dispărut îndată, ca netrebnice. Ceea ce de la început a existat şi există încă, au fost forme pentru subcategorii de verbe, de substantive şi de adiective. Cînd cumva subcategoriile se potrivesc, este indiferent pentru limbă de a se servi de unul şi acelaş sufix derivativ pentru substantive, pentru adiective şi pentru verbe. De aici posibilitatea, pe care de la început limba a avut-o, a d e r i v ă r i i i m e d i a t e: vrei adică să derivi un substantiv dintr-un verb, laşi la o parte formele temporale şi modale şi anini restului formele de număr şi de caz; ori dacă vrei să derivi un verb dintr-un substantiv, laşi formele de număr şi caz la o parte şi anini restului pe cele de timp şi de mod; şi tot aşa şi cu adiectivul. De asemenea derivări imediate au fost şi sînt limbile pline, şi noi am avut ocazia de ajuns (pag. 61, 70, 72) să dăm din limba noastră numeroase exemple.

224 În timpurile vechi de tot, cînd limba era la originile/sale, lămurit se deosebeau bucăţile formale, unele după altele, de cuvînt, adică de r ă d ă c i n ă (pag. 112). Această separare a formelor de rădăcină, în sensul că vorbitorul avea conştiinţă de rolul fiecăreia din ele precum şi de acel al rădăcinei, a dispărut, şi în limbile actuale numai slabe reflexe ale ei mai există, în unele (limbile aglutinante) mai clare, în altele (limbile flexionare) mai puţin clare (pag. 119), şi, de pildă, în optativul grecesc λύσαιμι se pot încă lesne deosebi rădăcina λυ-, forma aoristului -σα-, forma optativului -ι- şi forma persoanei I -μι,, într-o ordine care ne-ar proba că formele temporale

s-au dezvoltat înainte de cele modale. Această separare a formelor de rădăcină a dispărut din cauză că multe sufixe au încetat de a mai face vreun serviciu, căci raportul exprimat prin ele a scăpat (cel puțin pentru un timp oricît de scurt) observării minții noastre, au devenit din acel moment niște corpuri moarte, fără de nici un înțăles, și s-au alipit la rădăcină ca și cum ar face parte din ea. Astfel rădăcinile au început, îndată după nașterea lor deja, a se mări prin bucăți străine de dînsele, astfel după cum s-ar depune plante parazite pe o scoarță de copac, depozitele pe urmă au tot crescut, și astăzi, cu toate stăruințile noastre, nu putem ajunge, de cele mai multe ori, în urma tuturor analizelor pe care le-am face, decît la un fel de coagulări de sunete, care alături cu vechile rădăcini numai D-zău știe ce mai cuprind. De aceea, în loc de a vorbi de rădăcini, noi am început să vorbim de r a d i c a l e, adică de rădăcini la care s-au alipit deja forme gramaticale, cu alte vorbe renunțăm de a mai descoperi cuvintele vechi (rădăcinile), care au fost înădușite supt un nămol de forme, ci ne dăm socoteală numai de aceste din urmă cum se îngrămădesc unele peste altele și cum, împreună cu o rădăcină, la care nu putem ajunge decît rareori, servesc ca radicale unele pentru altele. Dacă radicalele acestea singure au servit odată vorbirii ori nu, aceasta nu interesează pe cel care le analizează. Mai totdeauna ele sînt, însă, produsul aceștei analize numai: niciodată adică nu s-a servit omul de dînsele, fără de a le mai lipi alte forme. Și pentru aceea, o enormă deosebire există între dînsele și între adevăratul cuvînt, rădăcina. Numai cînd se întîmplă ca formele gramaticale să dispară în masă, cum are aceasta loc la limbile izolătoare, numai atunci radicalul ajunge să facă serviciul vechii rădăcini, așa cum o bucată de fier ruginită poate înlocui strălucitorul metal de altă dată. Astfel, pentru ca să dăm un exemplu, în cuvîntul rom. *pĭéptene* vechiul sufix *-en* a devenit un parazit pe lîngă o rădăcină problematică *pect* (căci, abstracție făcînd/de schimbările pe care le-a făcut în această rădăcină alunecarea sunetului, nu este cumva *-t* restul unui sufix oarecare?). Astfel, în *laudaveram*, *lauda-* este radicalul verbului, *laudave-* radicalul perfectului, *laudavera-* (= **laudavesa-*) radicalul pluscaperfectului, desfăcîndu-se cuvîntul în formele *-a-*, *-vi-*, *-sa-*, *-m*, care toate s-au îngrămădit peste rădăcina *laud*, rădăcină tot atît de problematică ca și *pect*. Trăit-au apoi vreodată, singure de capul lor, *lauda-* (imperativul *lauda* este poate însuș radicalul), *laudave-*, *laudavera-*? Și nu facem întrebarea pentru cuvintele l a t i n e ș t i, căci răspunsul ar fi atunci lesne și sigur, anume negativ. O facem pentru formele corăspunzătoare primitive. 225

Și astfel, diferențiarea privește indiferent la dispărerea tuturor elementelor netrebnice. Însă ea știe în aceeaș vreme să tragă foloase din schimbări, care altfel fără ajutorul ei nu erau să fie utilizate.

Așa, de ex., analogia singură n-ar fi fost în stare să prefacă pe *a* sing. în *ă* plur. la substantivele feminine (pag. 54). Acest *ă* însă este foarte potrivit pentru a deosebi pluralul de singular. Și încă, dacă numai acest serviciu l-ar face, am sta pe gînduri, căci pluralul este destul de clar exprimat prin forma *-ĭ*. S-a amestecat însă și tendința de a deosebi pluralul femininelor de acel al masculinelor, care tot prin terminația *-ĭ* este simbolizat.

Sufixul *-sc* din verbe ca *amărésc — amarasco, îndulčésc — dulcesco, înnegrésc — nigresco, umbrésc — umbresco,* rămas fără înțăles, ca element mort, a fost utilizat de limbă ca formă pentru prezent la verbele de conjugarea a IV-a. Și tot astfel, suf. *-iz* din verbe ca *botéz — baptizo* (*-iz* este un suf. grecesc, dar nu există în limba noastră ca împrumutat din grecește, ci moștenit din latinește, unde -ιζ fusese primit supt două forme, una mai

veche *-iss*, și alta mai nouă *-iz*), redus la element mort, a fost utilizat de limbă ca formă pentru prez. verbelor de conj. I. Foloasele pe care le-a tras vorbirea din întrebuințarea acestor două sufixe ca forme ale prezentului le explică destul de bine T i k t i n *(Gram.*, I, 156*)*.

Aici întră așa-numitele A b l a u t și U m l a u t. Ablaut (gradație vocalică, apophonia) consistă în schimbări de cantitate, de calitate și de accent ale unei vocale, provocate prin alunecarea sunetului, pe care diferențiarea le întrebuințează ca mijloace formale (Noi dăm aici fenomenului un înțăles mai strîmt. De obicei prin ablaut se înțăleg toate schimbările de calitate, cantitate și accent ale vocalelor, exploatate ori nu de diferențiare, cîte nu
226 se pot explica prin modul de acțiune al principiilor în sînul uneia și/aceleiaș limbi, ci îș trag origina din timpuri mai vechi decît existența separată a limbilor. B r u g m a n n, *Vergl. Gramm.*, I, 246). Astfel, gramatica greacă și latină este plină de asemenea diferențe în vocale de la un caz la altul (πατήρ, πατρός, πατρί, πατέρα, πάτερ), de la un timp la altul (γίγνω — γέγονα, τρέπω — ἔτραπον, τρέφω — τέθραμμαι; *vĭdeo* — *vīdi*, *sĕdeo* — *sēdi*), de la un număr la altul (εἶμι — ἴμεν, οἶδα—ἴσμεν, τίθημι—τίθεμεν), de la un sufix derivativ la altul (πόρος, *străbaterea* —πορός, *străbătător*, τόμος, *tăietură* — τομός, *ascuțit*). Ablaut îș are rădăcinile în timpurile de primitivă existență a limbilor indogermane, însă nu aparține exclusiv acelui timp. Procedarea aceasta, de a exploata schimbări provocate prin alunecarea sunetului în vocale pentru a căpăta nouă mijloace de simbolizare, s-a repetat și se repetă necontenit în istoria limbilor și acel *-ă* de la pluralul femininelor în rom. este un fenomen perfect analog.

Umlaut (inflexio), pe care l-am pute numi a s i m i l a ț i e l a d i s t a n ț ă, este un fenomen în diferite chipuri explicat, care consistă în aceea că vocala unei silabe este influințată în alunecările sale de vocala silabei următoare ori precedente. Got. *nasjan*, de ex., dă naștere lui v.g. *nerian* prin influința lui *j* din silaba *jan* asupra lui *a* din silaba *nas*. B r u g m a n n, *Vergl. Gramm.*, I, 479, clasează fenomenul la epenteză. Întrucît însă epenteza stă în n a ș t e r e a unui sunet și aici avem a face numai cu s c h i m b a r e a unui sunet, ar fi mai bine parcă să vorbim de asimilație. Numai dacă n-am voi cumva să considerăm elementul nou întrodus în silaba precedentă ca ceva care a avut, macar cît de scurtă vreme, o existență aparte (de pildă *nerian* ar fi sunat o scurtă vreme **naisjan*). Dar la o asemenea presupunere ar trebui toate asimilațiile să le considerăm ca epenteze, ceea ce n-ar fi poate rău, căci toți termenii acești tehnici, din care am înșirat și noi o sumă, dar am lăsat și afară pe vreo cîțiva (precum anaptyxis, samprasāraṇa, dvaṇdvacomposita etc., a căror explicare caut-o în B r u g m a n n, *op. cit.*), încurcă numai memoria degeaba, cea deja destul de încărcată și altfel.

Acest Umlaut prezintă diferite forme. Întîi, schimbările vocalei se fac în direcția lui *i* (de pildă *a* se preface în *e*, *o* în *ö*, *u* în *ü* etc.) supt influința lui *e*, *i* ori a unei sunet muiat din silaba următoare: *gast* — *gäste* = **gasti*). Al doilea, schimbările se fac în direcția lui *a*, *o* supt influința unui *a*, *e*, *o* din silaba următoare (Brechung. De pildă v.g. *wessa* — got. *wissa*). Al treilea, schimbările se fac supt influința unui sunet din silaba precedentă. Acest fenomen, propriu limbilor aglutinante, precum limbilor uralice și altaice,
227 poartă numele de a r m o n i a v o c a l e l o r. „Vocalele/în limbile uralice se împart în trei clase: 1. aspre *(a, o, u, î); * 2. moi *(ä, ö, ü);* 3. neutre *(i, e)*. Această împărțire îș are motivul în armonia vocalelor, conform căreia vocalele afixelor trebuiesc să fie omogene cu vocalele rădăcinii. După o vocală aspră a rădăcinii urmează o vocală aspră a sufixului, după o vocală moale

urmează una moale. Vocalele neutre se potrivesc în sufix cu oricare vocală din rădăcină. Unei vocale neutre din rădăcină îi urmează, de regulă, una moale în sufix... Se zice în limba finică *Suomalainen* = *fin*, *Karjalainen* = *Karelian*, însă *Venäläinen* = *rus*, *Lätti-läinen* = *let*. Și tot așa în limba ungurească se zice *ház-ak* = *casele*, *gyermek-ek* = *copiii*, *ház-ban* = *în casă*, *szem-ben* = *în ochi*, *ház-bol* = *din casă*, *szem-böl* = *din ochi*, *vár-unk* = *așteptăm*, *vár-tok* = *așteptați*, însă *kér-ünk* = *rugăm*, *kér-tëk* = *rugați;* astfel încît aceleaș sufixe sună ba *-ak*, *-ban*, *-bol*, *-unk*, *-tok*, ba *-ek*, *-ben*, *-böl*, *-ünk*, *-tëk*, după natura vocalei din rădăcină". Fr. M ü l l e r, *Grund*, II[II], 190.

Umlaut se întrebuințează cîteodată ca mijloc formal. Astfel, cel de întîiul fel (pentru al doilea fel, că ar fi și el exploatat de diferențiare, lipsesc exemplele în limbile indogermanice) a fost întrebuințat de limba germană modernă ca semn al pluralului. „La declinația masculină în *-i* din vechea germană se născuse din întîmplare raportul că întregul plural avea umlaut: *gesti* etc. față cu sing. *gast*. Cazurile de la plural erau la început și altfel destul de lămurit deosebite de acele ale singularului. Mai tîrziu însă a căzut în germana de sus (Oberdeutsch), și în parte în germana de mijloc (Mitteldeutsch), *-e*, și atunci a devenit, după cum și este, umlaut în nominativ și acuzativ singurul semn de deosebire al celor două numere: sing. *gast*, plur. *gest (gäst)*. Și după modelul unor asemenea cuvinte s-au format apoi *täg* plural la *tag*, *ärm* plural la *arm* etc." B r u g m a n n, *Vergl. Gramm.*, II, 16. — Exemple românești n-am găsit.

c. În al treilea loc diferențiarea creează simboalele de care are trebuință. La baza acestor simboale create de diferențiare se poate să fi fost întrebuințări ocazionale provocate de alte principii. Întrucît, însă, diferențiarea este atît de activă cînd e vorba de a utiliza mijloace neproduse de dînsa, pentru ce n-ar fi în stare de a provoca ea prin ea însăș o schimbare? Astfel, alături cu formele gramaticale prin analogie și izolare provenite, limba se servește pentru a exprima o parte din raporturi de două mijloace, foarte întrebuințate, dar pentru care nici analogia nici izolarea n-au prezentat nici un punct de sprijin, anume de accent (ori mai bine ritmul accentelor) și de poziția cuvintelor./

228

La accent nu este vorba nici de dublete ca *spúrcatul — spurcátul* (pag. 216), nici de gradații vocalice ca πόρος—πορός, ci de simbolizarea a atît de fine și de complicate raporturi, încît este cu neputință de admis că diferențiarea n-ar fi procedat direct, astfel că ea prin ea însăș, fără să profite de schimbări deja existente, provocate de alte principii, să nu se fi amestecat. Este vorba anume de multele raporturi, pe care le-am numit pe scurt aiurea (pag. 188) 'dorința vorbitorului de a afla raportul dintre subiect și predicat' și 'mirarea', raporturi care poartă obișnuit și foarte coprinzător numele de î n t r e b a r e, cel dintîi, și e x c l a m a r e, cel de al doilea. Gîndește-te la numeroasele ritmuri, toate cu alt înțăles, pe care le poate primi o propoziție ca *eu atunci să nu-mi caut de drum tot înainte*. C r e a n g ă, *An.*, 52. Semnele? și! sînt prea insuficiente pentru a da macar o îndepărtată idee în scris despre multiplele înțălesuri ale acestor cuvinte, după cum ritmul este de cutare ori de cutare soi. Să fie adică numai întrebări ocazionale, fără consecvență din punct de videre al înțălesului, pe care diferențiarea le-a tot ales și lămurit? Să nu fie vreunul din aceste ritmuri directul product al directului amestec al principiului nostru? Orice excluzivitate este patată cu neadevăr, căci ea însemnează trecere peste terminul de mijloc și numai în terminul de mijloc este permisă omului întrevederea realității. Pentru aceea, dacă ne ținem pe acest teren al probabilității și evităm (după cum sper că am evitat până acum

totdeauna) orice intransigență în afirmările noastre, apoi recunoaștem mai întîi că cele trei feluri de activitate a diferențierii nu le putem separa cu firul de păr, așa ca să putem preciz clasa fenomenele la unul ori la altul din ele, dar videm apoi că aproximativ ele există și că, după cum cu atîta bagare de samă întrebuințează diferențiarea mijloacele preparate de alte principii, tot astfel și prin ea însăș, independent de ele, pune mîna la lucru. Astfel, pe acest teren ominesc punîndu-se, alături cu ritmul întrebuințat ca simbol modal, de care am vorbit mai sus, am recunoaște ca ceva propriu diferențierii și deosebirea pe care multe limbi o fac, prin accent, între numele proprii și cele comune (macar că această deosebire samînă cu apophonia, pag. 225), precum în grec. γελῶν — Γέλων, διογενής — Διογένης, ἐλπίς — Ἔλπις, ἰχθύς — Ἴχθυς, πυῤῥός — Πύῤῥος, φαιδρός — Φαῖδρος, φαιδρά — Φαίδρα, κρατερός — Κράτερος, γλαυκός — Γλαῦκος, γλαυκή — Γλαύκη, δεξάμενος — Δεξαμενός, ξανθός — Ξάνθος, ξανθή — Ξάνθη, σωζόμενος — Σωζομενός, σκαιός — Σκαῖος, φροντίς — Φρόντις, χρῆστος, — Χρηστός, πωλεμῶν — Πολέμων, ἀκεσάμενος — Ἀκεσαμενός, τισάμενος — Τισαμενός, φάμενος — Φαμενος, — ἄξιος — Ἀξιός etc./

229 Altă formă gramaticală datorită diferențierii este aceea a poziției cuvintelor. Diferite raporturi anume se exprimă numai prin poziția în spațiu și timp, pe care o iau unele față cu altele membrele unei propoziții.

Deja cu altă ocazie (pag. 126) am vorbit despre locul întîi, pe care-l primește în vorbire determinatul, ceea ce este comun nu numai cîtorva limbi: s-ar păre că este o particularitate proprie limbii omenești în general, de unde s-a și pornit obiceiul de a vorbi despre o poziție l o g i c ă a cuvintelor, conform căreia subiectul trebuie să aibă locul întîi și predicatul pe al doilea. Cine ar cerceta lucrul de-amăruntul, ar afla că poziția cuvintelor servește pentru exprimarea mai multor raporturi decît s-ar păre la prima videre, și că chiar limbile cele mai refractare față cu acest mijloc de simbolizare, cum sînt limbile romanice, apoi limbile clasice, tot se servesc îndeajuns de dînsul. Presupune versurile lui E m i n e s c u *Arald, ce însemnează pe tine negrul port și fața ta cea albă ca ceara, neschimbată? Ce ai, de cînd pe sînu-ți tu porți o neagră pată, de-ți plac făclii de moarte, cîntare-ntunecată? Arald, de nu mă-nșală privirea, tu ești mort* scrise astfel: *Arald, însemnează tine pe negrul ce port și ta fața albă cea ceara ca, neschimbată? Ai ce? Cînd de pe-ți sîn tu o porți neagră pată, de-ți făclii moarte de plac, cîntare întunecată? Arald, nu de înșală mă privirea, tu ești mort.* Vorbirea-ți pare îndată neromânească, ba și ridiculă. Și nu este ritmul doar, care să fi hotărît astfel că în limba noastră chiar, cea atît de independentă în aparență de poziția cuvintelor, aceste din urmă să se așeze în cutare raport de spațiu și timp unele față cu altele; căci din punct de videre al ritmului se pot stabili două vorbiri identice, dintre care însă numai una să nu-ți pară neromânească și ridiculă. Este altceva la mijloc, care te împiedică de a zvîrli vorbele după placul întîmplării, anume simbolizmul poziției: obiectul drept (și vorbim din punct de videre al limbii române), mai ales cînd faci o întrebare, trebuie să-l pui lîngă verb; adiectivul trebuie să-l pui lîngă substantivul său; pronumele posesiv după articulul substantivului *(faț-a ta* ori *a ta față,* dar nu *ta faț-a);* etc. Și sute de asemenea așăzări simbolice se stabilesc într-o limbă. Și nu-i vorba iar nici de ceva comun limbii omenești, precum s-ar putea aceasta spune despre poziția relativă a determinatului și determinantului, căci cele mai imposibile poziții în limba cutare apar ca normale într-o altă limbă oarecare (de pildă, în lat. obiectul drept, mai ales cînd faci o întrebare, se poate ține

la distanțe/foarte mari de la verb. Apoi tradu, păstrînd poziția exactă, o bucată nemțească în românește!). 230

Sînt cu toate acestea limbi, unde poziția cuvintelor este mai riguroasă decît în altele. Astfel, limbile noastre clasice, greaca și latina, apoi limbile romanice sînt mai libere din acest punct de vedere decît limba germană. Și chiar dacă mai libere n-ar fi, cel puțin lanțurile în care este încătușată poziția cuvintelor nu sînt atît de simetrice ca în limba din urmă. În aceasta, vorbele se așază ca după sfoară, în așăzarea lor o construcție armonică este urmărită, care în desen ar reprezenta o sumă de sfere ce intră unele în altele: de aici numele de Einschachtelung și Zwiebelförmigkeit, cu care nemții botează particularitatea limbii lor. „În propoziția nemțească principală verbul ocupă totdeauna locul al doilea, oricare ar fi membrul de propoziție din locul întîi: *gestern sprach A mit B; A sprach gestern mit B; A sprach mit B gestern; mit B sprach gestern A; mit B sprach A gestern.* Dacă se află înaintea substantivului articul definit sau indefinit, un pronume demonstrativ ori posesiv, toate celelalte determinări adiectivale ori participiale se așază între acele vorbe și substantiv: *ein Haus; ein Gartenhaus; ein neuerbautes noch nicht beziehbares Gartenhaus.* Aici lucrurile care stau în mai strînsă legătură unul cu altul sînt separate unul de altul prin alte lucruri, care se găsesc strînse la mijloc ca într-un cleşte, aş pute zice ca păturile din trunchiul unui copac, și tocmai prin aceasta ni se prezintă toate ca un mănunchi unic. Acelaș lucru are loc cînd verbul propoziției principale este un auxiliar: *gestern hat A in B mit C über D ausführlicher als nöthig war gesprochen. A hat gestern... gesprochen.* Încleștarea este aceeaș și acelaș este rezultatul: complexele de cuvinte *ein... Haus, hat... gesprochen,* formează unități — ca și cum ar fi unul și acelaș cuvînt — în modul cel mai vădit posibil. Propoziția subordinată este numai un membru al propoziției. Dacă și în ea ar stăpîni legea ca verbul să aibă al doilea loc, ar căpăta o fizionomie, care numai propoziției principale aparține. Ea trebuie apoi formată așa ca să poată intra în mănunchi. Aceasta are loc tot pe calea încleștării; se desparte anume conjuncția de verb și se vîră la mijloc tot restul: *weil schon gestern in B A mit C ausführlic über D gesprochen hat, brauche ich heute nicht noch beim E Erkundigungen einzuziehen.* Și tot așa în propoziții relative: *wer dir das gesagt hat, wird dir auch noch mehr zu sagen wissen.* Severa regularitate a acestei așăzări a cuvintelor constituie o bună calitate a propoziției nemțești, care poate da însă loc unui abuz, căci cele mai/extravagante și mai fără măsură 231 intercalări sînt posibile. Oricît ar condamna stilistul monstruoasele aglomerări de propoziții în formă de ceapă ale lui H e g e l, gramaticul trebuie să țină socoteală de ele. G a b e l e n t z, *Sprachwiss.*, 448 sqq.

Cîteodată stricta așăzare a cuvintelor este însoțită și de o izolare a lor și atunci are loc fenomenul numit p o l y s y n t h e t i s m u, care se întîlnește în limbi din America de nord, precum a algonkinilor și a mexicanilor (Nahuatl). Subiectul anume și obiectul se izolează totdeauna lîngă verb și primesc în compunere forme deosebite de acele pe care le au în stare independentă. Obiectul astfel izolat (drept și nedrept) poate fi un nume ori un pronume. De ex. (nahuatl): *ni-naka-ka* „eu carne mînînc" (independent *eu = ne,* și *carne = nakatl*); *ni-kak-tšiwa* „eu ciubote fac" (independent *ciubote = kaktli*); *ni-šotši-tekwi* „eu flori culeg" (independent *flori = šotšitl*); *ni-mits-matštia* „eu te învăț" (indep. *te = tewatl, tewa, te*); *n-ametš-matštia* „eu vă învăț" (indep. *vă = amewantin, amewan*); etc. Fără obiect izolat pe lîngă dînsul verbul nici nu poate exista, și pentru aceea, cînd cumva vrei să exprimi obiectul independent, îl înlocuiești în compunere prin pronumele

de a treia persoană: *eu iubesc pe Petru* în două feluri se poate zice, ori *ni-petlo-tlasotla* „eu pe Petru iubesc", ori *ni-k-tlasotla in-Petlo* „eu îl iubesc pe Petru" (prin urmare, exactă corespondență în românește. Decît numai în limba noastră nu este obligatorie această construcție); iar *eu mînînc* sună numaidecît *ni-tlaqua* „eu ceva mînînc", și *eu dau* sună numaidecît *ni-tetla-maka* „eu cuiva dau", — căci fără *ceva, cineva, cuiva* pe lîngă el nu-ș poate închipui verbul un mexican. Fr. M ü l l e r, *Grundriss*, II[I], 267.

În afară de ritmul accentelor și de poziția cuvintelor, care sînt formele gramaticale proprii diferențierii, aceasta chiar scheletele formelor le-a modificat cîteodată pentru a-ș înmulți simboalele.

Astfel suf. *-óc* din *bučóc — buci* ori *buce* + *-oc*, *božóc — boș*, *cožóc — coajă*, *cotóc* — v. sl. *cotŭca* cu suf. românesc, *holbóca — holbez*, *lăptóc — lapte*, *mînzóc — mînz*, *mitsóc — miță*, este diferențiat din *-ác* (după cum de altfel și în celelalte limbi romanice *-óc* este un product al diferențierii). Cuvinte latinești ca *flóc — floccus*, *sóc — sabucus*, ori slavonești ca *busuĭóc*, *oboróc*, *potróc*, *soróc* nu sînt îndestulătoare pentru a explica prin analogie nașterea acestui sufix.

Apoi *-úts* din deminutive, *bănúts*, *broscútsă*, *băsmălútsă*, *călúts*, *cutiútsă*, *delúts*, *măntălútsă*, *păhărúts*, *stelútsă*; *drăgúts*, *micúts*, *noúts*, *prostúts*, *sărăcúts*, este diferențiat din *-éts*.

232 Limba noastră posede cîteva cuvinte străine terminate în *-aš*, *-ăš*, *-oš*, *-eš*, *-iš*, precum *bálmoš* — ung. *balmos*, *cóntăš* slav., *cóstrăš* slav., *fildeš* — turc. *fildiši*, *háĭtăš* — ung. *hajtás* (față cu care *háĭtăš* este un derivat rom. din *háĭtă* — ung. *hajta*), dial. *húsăš* — ung. *húszas*, *văgáš*, *hăugáš* — ung. *vágás* (diferențiat în numele propriu *Hógaš*), dial. *némeš* — ung. *nemes*, *pálos* slav., *rátiš* slav., *továrăš* — v. sl. *tovarišĭ*, dintre care numai două (și este îndoială încă și asupra acestora) s-au putut considera ca derivate, *háĭtăš — haĭtă*, *páloš — pală*, căci *némeš* este dialectal, și chiar dialectal cu greu l-ar fi putut românul pune în legătură cu *neam*. Slabe baze a avut analogia, prin urmare, dacă numai prin ea vrei să explici prezența în rom. a lui *-aš*, *-ăš*, *-oš*, *-eš*, *-iš*, cu care s-au derivat adiective (arată posesiunea primitivului) ca *cípeš — chip*, *céleš — chel*, *dúhliš — duh*, *gáliš* (radicalul este probabil grecesc, cf. ngr. γαλιφιά, γαλιφίζω, γαλίφισμα, γαλίφος, lingușire, lingușesc, lingușitor), *ŏáceš — ochi*, *trúpeš — trup*, *túeš* — **tehúeš — tehuiŭ*, *zácăš — zac*, apoi *bóntăš — bont* (astăzi numai nume propriu); substantive (rari), ca *plátošă* — **plată*, πλάτη (dacă nu va fi cumva *plátošă* împrumutat de undeva); și s-au primit cuvinte străine ca *ğámbaš* — turc. *ğambaz*, *ğíngaš* — ung. *gyenge* (probabil întrodus în limba comună din vreun dialect unde *gĭ*, pronunțat ca *dĭ*, a dat naștere lui *ğ*, precum se întîmplă în Banat, pag. 156), *ĭádeš* — turc. *jâdest*, *stóroš* — rus. *storožŭ*. Eu consider pentru aceea sufixele înșirate ca diferențiate din *-áš*, *-íš*, *-úš* (pag. 213).

Din *-ĕá*, *-ĭá*, plur. *-éle*, provenit parte din *-ella*, parte prin analogie (pag. 33, 55), s-a diferențiat *-ĕálă*, *-ĭálă*, cu care s-au derivat din verbe substantivele *ametsĕálă — amețesc*, *boĭálă — boiesc*, *bucisĕálă — buchisesc*, *čicălĕálă — cicălesc*, *fetsuĭálă — fețuiesc*, *fierbintsĕálă — înferbînt*, *gălbinĕálă — îngălbinesc*, *hîrîĭálă — hîrîiŭ*, *ĭutsĕálă — iuțesc*, *lustruĭálă — lustruiesc*, *mîntuĭálă — mîntuiŭ*, *mučezĕálă — mucezesc*, *pospăĭálă — pospăiesc*, *poliĭálă — poliesc*, *răgušálă — răgușesc*, *rînčezĕálă — rîncezesc*, *răčálă — răcesc*, *răcorĕálă — răcoresc*, *rošĕálă — roșesc*, *săpunĕálă — săpunez*, *sărbezĕálă — sărbezesc*, *surzĕálă — surzesc*, *udĕálă — ud*, *urzĕálă — urzesc*, *vedĕálă — văd*, *vinetsĕálă — vinețesc*. Pentru ca să se înțăleagă raportul dintre sufixele *-ĕá* și *-ĕálă*, să se compare

boĭá — boĭálă, gălbinéle — gălbinĕálă, roşéle — roşĕálă. -ĕálă nu concretizează atît ideea verbală din care derivă, cît arată efectul ei.

Din *-ĕálă* s-a diferenţiat apoi *-ílă* pentru a arăta persoana, căreia îi aparţine o calitate în gradul cel mai puternic posibil: *buşílă — buşesc, cĭorílă — chiorăsc, citílă — chitesc, desílă — îndes, frătsílă — înfrăţesc, mĭezílă — miez, murğílă — amurgesc, noptílă — înoptez, nimerílă — nimeresc, orbílă — orbesc, ocílă — ochesc, pîndílă — pîndesc, sărílă — însărez, sučílă — sucesc, surzílă — surzesc, zorílă — zorĭ, zărílă/ — zăresc* (Unele sînt astăzi numai nume proprii. 233 Despre întrebuinţarea lor cf. Isp., 201; *Şez.*, II, 49; Creangă, *Pov.*, 244).

Înlocuirea pers. 1 sing. prin pers. 1 plur. la verbe, precum la imperf. indic. *lăudám* în loc de v. r. *lăudá* etc., la pluscaperf. *lăudásem — laudavissemus* etc., apoi *am — habemus*, îş datoreşte origina tot diferenţierii. Prin aceasta s-a evitat confuzia cu pers. 3 sing. *(lăudá — laudabam* şi *laudabat, lăudáse — laudavissem* şi *laudavisset, a* [ori mai bine *aŭ*] — *habeo* şi *habet*), şi dacă s-a dat naştere unei nouă confuzii (pers. 1 sing. cu pers. 1 plur.). aceastá din urmă n-a fost atît de primejdioasă, cu atît mai mult cu cît, de obicei, românul întrebuinţează pers. 1 plur. în locul pers. 1 singular.

În sfîrşit prin diferenţiare ne-am explica noi forma mr. *-ắ* pl. *-átsĭ* de la numele patronimice: *Apostolắ* (ficiorul lui Apostol), plur. *Apostolátsĭ, Martắ* (ficiorul lui Martu) plur. *Mărtátsĭ;* care apoi s-a întins prin analogie şi asupra numelor masculine de alt fel, care fusese mai înainte terminate în *-á,* precum *amirắ* plur. *amirátsĭ* (rege) — ngr. ἀμηρᾶς, *odắ* plur. *odátsĭ* (odaie) — turc. *oda, tăvắ* plur. *tăvátsĭ* (tava) — turc. *tawa,* ori care chiar nu fusese terminate în *-á,* precum *armatulắ* plur. *armatulátsĭ* — ngr. ἁρματωλός. Acest *-ă, -átsĭ* îş are probabil origina în *-ás* de la gentilia latine, precum *Arpinas, Ravennas, Fidenas, Capenas, Frusinas: un Arpinas* plur. *Arpinates* trebuia să sune prin alunecarea sunetului *Arpiná* plur. *Arpinátsĭ.* S-a schimbat însă, prin diferenţiare, *-á* în *ă* pentru a se deosebi patronimicele, ori (după lăţirea prin analogie a acestei terminaţii şi asupra altor masculine) masculinele, de feminine: *Apostolắ, -átsĭ; odắ, -átsĭ;* însă *curáo* (curea), *cucuvĕáo* (cucuvaie), *haráŭă* —χαρά.

c) Legiuirea

XIV

α) LEGIUIREA ÎN GENERAL

60) Toate principiile, a căror activitate am cercetat-o noi pănă acum, lucrează cîteodată conscient, cîteodată inconscient (am renunţat de la început, pag. 7, de a face deosebire între conscienţa şi inconscienţa fenomenelor limbistice), dar în tot cazul nu voluntar. Voinţa însă, după cum se amestecă în celelalte activităţi omineşti, tot astfel trebuie să se amestice şi în limbă.

Omul, cu toată parada pe care o face despre puterea/de hotărîre a voinţii sale, lucrează mai mult orbeşte, împins pe de o parte de obiceiuri 234 moştenite, iar pe de alta de acţiunea mediului înconjurător, şi manifestările vieţii sale sînt în mare parte productul fatal al unor tendinţe oarbe, despre care el nu-ş dă socoteală. Cîteodată însă aceste tendinţe se opresc mai mult în evoluţia lor către realizare, nu trec fără să dea minţii vreme de a se gîndi asupra lor, se expun oarecum privirii judecăţii omului şi aşteaptă pare că

de la aceasta hotărîrea realizării ori nerealizării lor. Dar este numai o înșălare, un joc făcut de natura cea nesfîrșită și neînduplecată în scopurile sale cu slăbiciunea ființii noastre. În realitate se cumpănesc ele în de ele tendințile, până cînd c e a m a i p u t e r n i c ă dovidește, în aparență noi credem că am a l e s și numim acest miraj voință. Omului îi este dat să întrevadă o parte din natură, dar cît despre puterea lui de a contribui la mersul aceșteia prin liberă hotărîre, ea este numai închipuirea unei ființe prea încrezătoare în ea însăș. Încrederea prea mare în noi ne-a făcut să scornim multe neadevăruri, noi am făcut pe D-zău după chipul și asămănarea noastră, apoi prin cîteva silogisme l-am zvîrlit în neexistență ca pe ceva netrebnic — nu ne sîntem oare noi oamenii de ajuns pentru noi înșine? — am făcut din frumoasa zidire a crierului nostru centrul universului și am pus stelele să ne lumineze și soarele să ne încălzească ca pe un odor fără preț, apoi cînd granițele s-au întins nu atît prin judecata, cît prin modestia cîtorva oameni, și pămîntul cu omul său cu tot a căzut ca un grăunte de năsip pe țărmul cel nemărginit al lumii, noi oamenii am împins centrul numai de la crier la pîntece și o nouă inchiziție s-a născut, care să condamne orice abatere de la închinarea acestui idol. Lumea imensă va trebui să fie numai un cadru la lupta pe care vom da-o pe pămînt pentru poftele stomahului. Orice avînt peste marginile acestui concurs de mîncare și de băutură va fi o prostie și o nelegiuire. Dar asemenea închipuiri au fost și sînt trecătoare. Numai de un prejudițiu nu vrea omul să se dezbere cu orice preț, de acel anume al libertății voinții sale.

235 61) Așa însă, precum noi o înțălegem, voința se amestecă/în vorbire. Decît, fiindcă ea însemnează o nesiguranță în alegerea tendințelor, prezența ei probează o pată în mersul cel regulat și bun al forțelor. Lucrurile se scurg după o normă oarecare, nepricepută de om, dar armonizarea complectă cu această normă lipsește. După cum valurile într-un rîu curg rostogolindu-se peste pietre și sînt nevoite din cauza acestor obstacole să-ș întrerupă și să-ș schimbe mersul cel lin, pe care l-ar ave cînd fundul și țărmurile ar fi acoperite de un moale năsip, astfel se scurg, pe semne, în totalitatea lor lucrurile. Lumea merge în sacadări și în zigzaguri. Pe terenul psihicului sacadările și zigzagurile sînt reprezentate prin fenomenele voinții. Natura nu este sigură, ea pipăie încă: calea pe care ș-o croiește nu-i plană și ușoară, este oarecum o întrerupere în siguranța dumnezeiască a drumului. Pentru aceea omul, căruia dacă nu-i e dată puterea de a hotărî, îi este acordată aceea de a înțălege ceva, poate însuș, cu slaba sa judecată, să descopere lipsurile voinții. Cine se poate lăuda că a găsit greșeli în lumea din afară de voința noastră? În însuș mersul cel liniștit al activității omenești, cît îl îmbrățoșăm cu o privire generală de la cele mai vechi timpuri până astăzi, cine poate descoperi rupturi și pete, cînd totalitatea vieții umane o are în videre, cînd adică trece peste obstaculele pietrelor, de departe observînd, și numai scurgerea întregului o privește? Cu cît te apropii mai mult de faptele voinții însă, cu cît în mijlocul realizării fatale a tendințelor cauți să-ți dai socoteală de amestecul direct al ei, cu atît descoperi petele și greșelele. Frumos a fost că Europa de la 1789 încoace a mers așa precum a mers, dar ce mai greșală a făcut Napoleon la 1812, și ce rușine a pățit alt Napoleon în 1870! Frumoasă a fost Grecia cu munca cea nobilă a sufletului, cu dezvoltarea cea treptată a tuturor genurilor literare și cu răspîndirea în lumea întreagă a frumosului. Dar despre cîte greșeli nu ne vorbesc istoricii — și cu drept cuvînt — ale celor mai vrednici greci, ale lui Pericles, ale lui Alexandru, ale lui Platon!

62) În voința sa — și acum știm ce trebuie să înțălegem supt acest cuvînt — omul tinde, ca și natura întreagă,/spre bine și frumos. Manifestările binelui și ale frumosului sînt nenumărate și atît de variabile în timp și în spațiu, încît nădejdea de a găsi vreun bine și vreun frumos absolute, care să păstreze valoarea lor pentru toate timpurile și pentru toți oamenii, este absurdă. În idee însă, firește, binele și frumosul au elemente constante și, de pildă, la frumos aparțin numaidecît deprinderea și simetria, iar la bine ordinea. Omului îi pare frumos cu ce s-a deprins, îi pare frumoasă apoi simetria. Omului îi pare bun ce este regulat, adică ce merge în armonie către un scop: lipsa de anarhie, ascultarea de cineva, urmărirea persistentă, supt o priveghere de sus, a unui țăl, conștiința că sînt mai mulți cu aceleaș tendințe, — aceasta-i regula. Dacă concluzia prin analogie de la cele omenești la cele supraomenești va fi cuprinzînd vreun sîmbure de adevăr, apoi deprinderea, simetria și tinderea supt o priveghere de sus spre un scop trebuie să fi formînd bazele de mișcare ale lumii întregi. 236

63) Și acum, în vorbire, ca și în restul activității sale, voința omului îș arată efectele. Ea este un principiu de schimbare cu cele mai bune intenții, cu tendințe spre simetrie și spre ordine, dar cu mici și ridicule rezultate adeseaori, cînd le compari cu acele izvorîte din curentul larg și măreț al celorlalte principii. Iar fiindcă trăsătura cea mai caracteristică a voinții este pretenția unei hotărîri, a unui verdict oarecare, pretenția de a se înălța ca legislătoare în mijlocul fenomenelor, noi am numit-o aici, unde o considerăm ca principiu de schimbare, legiuire. Am fi putut să-i lăsăm tot atît de bine numele ei obișnuit, de voință.

Astfel s-au născut cuvintele *dímon* — δαίμων și *găvol* (C r e a n g ă, *An.*, 40) din frica vorbitorului de a pronunța cum se cade. Demonul, diavolul nu sînt lucruri care pot fi spuse cu una cu două, românul îș face cruce cînd le pronunță. Cu atît mai rău este să le dai unui copil (de obicei copiilor se dau); pentru aceea mai stîlcește-le puțin, mai schimbă-le.

Prefacerea labialelor în palatale a început probabil de la fimei și numai cu încetul s-au molipsit de ea și barbații (pag. 145). Acești din urmă, mai înainte de a ceda impulsului, au considerat guturalizarea ca ceva josnic, care /trebuiește evitat cu băgare de samă. De aici o tendință voluntară de a păstra labialele. Însă această tendință a trecut cîteodată marginile și bărbații au ajuns să prefacă în labiale palatalele. În comuna Stăncuța, distr. Brăila „*gi* pentru *bi* se rostește mai cu samă de fimei, cînd ocăresc copiii: *să-l mînînce corgii!* Apoi *ci* se amestecă cu *pi*, zicîndu-se nu numai *cept* pentru *pept*, dar și *înpíde* pentru *încíde*, *pin* pentru *cin*, *piríe* pentru *ciríe*." *R.N.*, v., 289. În unele comune, Socariciu, Țăndărei etc. din distr. Ialomița „circulează deopotrivă la plural *lupĭ* și *lucĭ*, *popĭ* și *pocĭ*, dar totodată reacțiunea bărbătească a înlocuit pe *ci* prin *pi* în *rapíŭ (rachiu)*, *piríe* (chirie)." *ib.* — Aceeaș palatalizare a labialelor este un fenomen față cu care limba comună se arată mai refractară. O tendință voluntară se naște din partea vorbitorului de a evita palatalizarea și această tendință trece iarăș marginile și iarăș labializează palatalele. Astfel se explică *îmbín* pentru *îngín* (pag. 107), *movílă* pentru *mogílă* — v. sl. *mogîla*, *viclĕán* pentru *hiclĕán* — ung. *hitlen*, *mírište* pentru *nírište* — v. sl. *nîrište*, *catastíf* pentru *catastíh* — ngr. κατάστιχος, chiar *arfiva* pentru *arhiva* (C a r a g i a l i, *O scrisoare perdută*), și ocazional și alte multe 237

prostii de acest fel au loc, după cum lesne va fi observat oricine. Şi astfel, prin voinţă, nu numai prin alunecarea înţălesului, se explică degenerarea cuvintelor (pag. 45). Cînd *cucoană* însemna ceva distins, bogat, măreţ, fiecare mahalagioaică căuta să-ş însuşească acest nume, şi cu bună hotărîre şi-l lua pentru sine şi-l da şi altora, pînă cînd s-a tăvălit numele şi s-a spălăcit înţălesul, astfel că de sus în jos a început o tendinţă contrarie, de a nu-ş mai da acest nume şi de a-l lăsa în prada mahalalei.

Asemenea schimbări aduse prin principiul legiuirii, precum sînt cele de mai sus, au loc sporadic. Voinţa se manifestează însă în toată vigoarea ei în limba scrisă. Dar fiindcă limba scrisă prin ea însăş lucrează ca un principiu de schimbare al vorbirii, vom face pentru ea un nou capitul.

XV

β) LIMBA SCRISĂ

64) Limba scrisă simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale. După cum cuvîntul tip pozează numai, fără ca să poată fi niciodată el însuş reprodus în vorbire, şi aceasta scoate numai după dînsul copii la diferite ocazii/(pag. 53), tot astfel pe unul şi acelaş cuvînt scris fiecare îl reproduce în vorbire altfel, după uzul său, şi s-ar pute stabili un paralelizmu între vorbirea ocazională şi uz de o parte, între vorbirea ocazională şi scrisoare de alta, cu deosebirea că această din urmă este mai generală încă, deoarece ea simbolizează nu uzurile individului, ci uzurile tuturor indivizilor cîţi vorbesc un dialect oarecare.

238

Cu toate acestea se stabilesc, precum lesne se înţălege, grade în privinţa maximului de adecvaţie între scris şi vorbă. Poate scri cineva aşa ca între scrierea sa şi vorbire să fie cea mai strînsă legătură posibilă: mai bine decît scrierea lui adică să nu-ţi poată o alta oglindi cuvintele. Şi poate scri cineva din contra astfel că între scrierea lui şi vorbire să fie cea mai slabă legătură posibilă: de-abia să poţi adică bănui cam cum a pronunţat cuvintele scrise. Şi acest maximum de adecvare între scriere şi vorbă nu stă în numărul caracterelor întrebuinţate atît, cît în conştiinţa pe care o are scriitorul de cuvîntul ce vrea să simbolizeze. Cu puţine caractere poţi scri mai lămurit decît cu multe, dacă-ţi dai bine socoteală de cuvîntul pe care vrei să-l scrii. Astfel şi claritatea vorbirii nu atîrnă de la bogăţia cuvintelor: cu mai puţine forme gramaticale înţălege englezul tot aşa de mult ca şi grecul.

65) Pentru aceea, după ce ţi-ai stabilit odată o normă de scriere după scriitorii cei cu băgare de samă, care ştiu ce scriu, să te încrezi orbeşte în tot ce vei vide scris şi să consideri orice însemnare a oricui ca un reflex fidel al pronunţării, este lucru copilăresc.

Un exemplu strălucit de greşelile pe care le poate face istoricul unei limbi, cînd se încrede prea mult scrisorii, ne-a dat H a s d e u în *Cuv.*, unde face, chipurile, în notele de la diferitele texturi publicate, istoricul dialectelor

din secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Pentru ca să explice încrederea sa în tot ce-i scris, schimbă mai întîi înțălesul vorbelor unui mare învățat. „A crede, zice el, vorbind de duplicarea vocalelor și consunantelor în dialectul de la Muscel, că această duplicare nu are nici o rațiune, că adică logofătul Tudor duplica printr-o pură fantazie, fără nici un D-zău, sans rime ni raison, cum zice francezul, este a necunoaște principiile paleografice și epigrafice. Paleografia și epigrafia ne învață că oamenii inculți/scriu așa cum se pronunță." Și pentru întărirea celor spuse citează vorbele lui L e p s i u s *(Paläographie als Mittel für die Sprachforschung)*: „cu cît un popor este mai puțin literat, cu atît vorbirea este mai conformă cu scrierea". *Cuv.*, I, 34. [239]

Pe cît are L e p s i u s dreptate, pe atît de rău a făcut H a s d e u că i-a citat cuvintele.

Cu cît un popor, în adevăr, este mai puțin literat, adică are mai puține tradiții literare și este mai aproape de timpul cînd ș-a fixat modul de scriere, cu atît mai mult trebuie să ne așteptăm ca pentru fiecare sunet să aibă un anumit caracter; căci cu atît mai puțin trebuie să ne așteptăm ca să existe în acel timp dorința și putința de a-ș pune dialectul în legătură cu alte dialecte mai vechi, și de a scri în locul sunetului prezent un prototip trecut din care primul derivă. Cînd ș-au fixat slovenii scrierea, nu s-au gîndit defel că limba lor deriva din alta mai veche, din așa-numita primitivă-slavă, și au căutat numai să-ș scrie limba astfel cum o vorbeau, fixînd pentru fiecare sunet un anumit caracter. Și cînd au adoptat grecii alfabetul fenicienilor, s-au gîndit tot așa de puțin la vreo limbă mai veche, și au fixat caracterul χ pentru guturala tenue aspirată *kh*, fără să le treacă prin minte că guturala tenue aspirată deriva dintr-o medie aspirată primitivă, dintr-un *gh*. Și tot astfel au procedat și latinii, și etruscii, și fenicienii etc. etc. La scrieri etimologice nu ne putem aștepta decît atunci cînd sau un popor își scrie de multă vreme limba, așa încît, pronunțarea schimbîndu-se și modul de scriere rămînînd tot acela, ajunge un timp cînd se scrie un cuvînt într-un fel și se citește altfel; sau atunci cînd, chiar fără tradiții literare, pedantizmul, suficient prin el însuș, se încearcă a readuce o limbă la o stare oarecare trecută.

În ce privește pe românii din secolele al XVI-lea, al XVII-lea, fiindcă n-aveau nici tradiții literare (ceea ce este încă de probat), nici, cu siguranță, pedantizmu, putem admite prea bine că nu căutau să exprime prin scriere prototipele, ci înseș sunetele prezente. Dar trebuie să distingem, altceva e un popor fără tradiții literare, și altceva e un om incult. Ceea ce este adevărat pentru unul, nu e defel adevărat pentru celalalt. La un popor chiar fără tradiții literare, chiar incult cu desăvîrșire, acei ce fixează alfabetul sînt încă oamenii cei mai pricepuți. O scriere care emană de la acești din urmă, adică de la barbații cei cu pricepere, o putem ceti astfel cum este scrisă, și ne putem permite să hotărîm că ori de cîte ori videm cutare literă, acea literă reprezintă pe cutare sunet numai și nu pe un altul. Putem ceti, cum videm scris, de pildă, *Vedele*, pentru că sînt scrise în timpuri fără pedantizmu și fără tradiții literare de brahmani, de/oamenii cei mai cu pricepere dintre toți indienii; putem ceti de asemenea cum videm scris o poemă provensală din prima jumătate a veacului de mijloc, *Evanghelia v. slovenească*, *Psaltirea lui Coresi*, pentru că toate sînt scrise în timpuri fără tradiții literare, fără pedantizmu, și de barbați pricepuți, care se gîndeau bine la literele puse pe hîrtie. Dar să cerem să scrie cum vorbește de la un copil, ori de la un biet popă de țară, care de-abia știe să se iscălească ! Chiar în timpuri așa-numite culte, ca astăzi de pildă, unele fimei, copiii, notarii de pe la țară și toți cei cu o cultură mai jos de mijlocie, scriu așa că ori m î n î n c ă unele sunete, [240]

ori pun altele de prisos, ori le schimbă unele cu altele, dar mai ales le duplică. Cu cît mai mult n-a trebuit să se întîmple acest lucru în timpuri de acelea, cînd lipsa de cultură fiind generală, clasele de oameni care chiar astăzi se pricep puțin a scri, trebuiau să se priceapă și mai puțin încă?

Și din lăsarea în nebăgare de samă a unui lucru de nimic ca acesta a rezultat atunci fixarea unei dialectologii de fantezie, în care n-are nimeni nici o încredere, și neajungerea la scop din cauza prea marelui zel. Nicăiri mai mult decît în publicarea plină de trudă a texturilor din *Cuv.* nu se poate deplînge lipsa de metod a acelui care a făcut-o. Atîta osteneală în reproducerea fidelă a caracterelor din ms., atîta cheltuială de erudiție în explicarea originii legendelor religioase, atîta trudă chiar în căutarea caracterelor specifice ale limbii vechi românești, și cu toate acestea așa de puțin rezultat tocmai în cunoașterea aceștei limbi vechi, scopul principal al unor voluminoase publicații! Ni se vorbește acolo, de pildă, de un dialect al districtului Muscel de pe la anii 1581, 1600, 1625, cu totul deosebit de al districtelor de primprejur, caracterizat mai ales prin aceea că orice vocală accentuată și neaccentuată se lungea sau se aspira, consunantele se duplicau, *u* final exista, *e* accentuat după labiale se prefăcea în *u*... fără ca să mai pomenim nimic de acea regulată punere în locul unui sunet din cărțile bisericești contemporane a unui alt sunet, în loc de *ŏa* — *o*, în loc de *i* — *e* etc.: așa de mult se deosebea dialectul muscelean de restul limbii românești, pe cît se deosebește limba unui ungur, care se încearcă întîiaș dată a vorbi românește, de adevărata limbă românească. Se va pute judeca din exemplele următoare: *nooii (noĭ). Oaanceii (Oanceĭ), Opreeii (Opreĭ), Codreeii (Codreĭ), Marinnaa (Mărina), moortea (moartea), apooii (apoĭ), sufleatea (suflete), mareh (mare), gatah (gata), preanumeh (anume), meh (mea), valeh (vale), ștereh (știre), ah fraților meih (a fraților meĭ), omenie (oamenĭ), piahtră (piatră), logofut (logofăt)... (Cuv./*,I, 28, 97, 229*)*. În una și aceeaș localitate apoi, și în acelaș timp, se constată din actele publicate de H a s d e u că un locuitor (Bîrlad 1588) zicea *den*, iar celalalt (Bîrlad 1603) zicea *di;* unul pronunța participiile trecute de la a IV-a conjugare *et*: *plătet, fuget,* iar celalalt le pronunța *it, iscălit;* unul (Berilești, Ilfov, 1608) pronunța pe *a* final, acc. ori nu, ca și astăzi, iar altul (Berilești, 1609) îl lungea totdeauna; *dumnitaa, polaa (poala), blăstiuuaat;* cel dintîi pronunța articulul de genitiv-dativ plural ca și astăzi, iar cel de al doilea totdeauna *lur; cucunilur, nipoțilur, strinipoțilur;* unul (popa Tiful din Mircești, Vlașca, 1606) prefăcea aproape regulat pe *i* neaccentuat și accentuat în *e* și pe *u* neaccentuat și accentuat în *o: branește, martorie, Minescol Robol (Robul), mătoșă (mătușă), Frățelă (Frățilă), dato (dat), Șerbo, loco, peîntro (pentru), amo (am), scriso, fusto (fost), molți, omene, boni, morte, cene, șe (și), rămaso, băîntoiască* (după lectura lui H; mai probabil *băntoiască,* pentru că ⴱ avea și valoarea de simplu *n* în paleografia populară, în text stă scris въⴱтоіаскъ), *poțu (puț), lucu (loc), tute (toate), u* (pron. *o*), *vot (avut),* iar altul (Mircești, Vlașca, 1604) pronunța ca și astăzi din acest punct de videre, *postelnic, mărturisim, săliște, satului, și* etc. Mai mult încă, varia tare chiar vorba unuia și aceluiaș om de la un minut la altul, încît în vreme ce scria zece rînduri îș schimba în mai multe feluri pronunțarea: *jupan — jipan, jupăneasa — jipăneasa, dumnitalea — dumnitale, dumnitaa — domnitaa cunpărat — cănpărat, pămnăt — pămănt, unchiș — ucheș; uîn — u* (un), *Frațelă — Frățilă* etc.

241

Cînd auzi o limbă vorbindu-se, se cere să ai numai o bună ureche. Cînd ai înaintea ochilor un text vechi, va trebui mai înainte de toate să știi ce sunete s-au încredințat caracterelor de scriitor. Numai atunci îți vei

permite să analizezi sunetul însuş, cînd vei şti cu siguranţă că cutare sunet e prezentat printr-o literă oarecare. Cu atît mai greu vei pute hotărî un asemenea lucru, şi în aceeaş vreme cu atît mai mult ţi se va impune sarcina de a o face numaidecît, cu cît în două epoce nu prea îndepărtate una de alta vei observa mai mari deosebiri de limbă, şi cu cît mai ales în una şi aceeaş epocă, în unul şi acelaş loc, vei observa divergenţe mai mari în scrierea aceloraş cuvinte. Căci toate merg treptat, şi în limbă ca şi în oricare alt ordin de fapte naturale, şi nu ne putem aştepta niciodată ca atît de răpede să meargă schimbarea, încît acolo unde erau prea mari deosebiri cu două secule mai înainte să nu mai fie astăzi nici una. Pe de altă parte, raporturile între faptele naturale sînt astfel — /cel puţin mintea omenească aşa le poate pricepe — încît 242 aceleaş raporturi există ori de cîte ori faptele care le-au produs vin faţă în faţă; şi nu este cu putinţă, de exemplu, ca să descompună electricitatea apa astăzi şi cu două secule mai înainte să n-o fi descompus, ori ca oamenii din o aceeaş comunitate şi acelaş timp să se îndepărteze unul de altul din punct de videre al graiului în raportul 1, şi cu două secule mai înainte să se fi îndepărtat în raportul 100. Însă tocmai texturile publicate de H. prezintă din punct de videre al limbii caracterele următoare: unele (cronograful lui Moxa, o parte din texturile măhăcene, o parte din texturile bogomilice) se deosebesc mult în sintaxă şi în forme de limba de astăzi, iar între ele nu se deosebesc defel; altele, din contra (actele publice şi private: zapise, hrisoave, memorande, catastihuri, scrisori) prezintă şi între ele şi faţă cu limba de astăzi deosebiri de fonetizmu extreme, pe lîngă o asămănare complectă formală. Cele dintîi au limba tuturor cărţilor tipărite în Transilvania, Muntenia şi Moldova în veacurile al XVI-lea, al XVII-lea; cele de al doilea au însă (dacă le vom ceti aşa cum sînt scrise) o limbă atît de deosebită în fonetizmu de la un document la altul, încît ar trebui să admitem că în România erau în cele două veacuri pomenite deosebiri foarte mari dialectale de la district la district, şi că erau deosebiri de limbă chiar de la om la om atît de mari, cît nu este cu putinţă să se observe la vreo limbă existentă. Ar rezulta deci că, pe cînd deosebiri mari dialectale existau de la un judeţ la altul în Ţara Românească cu două sute de ani mai înainte, în ziua de astăzi cu relativ mare uniformitate se întinde limba de la un capăt la altul al Moldovei şi al Munteniei; şi că, pe cînd în timpul de faţă într-un sat oricare, de pe orice parte a pămîntului, doi oameni de acelaş neam nu pot vorbi aceeaş limbă aşa de deosebit unul de altul precum vorbeau româneşte cei doi locuitori din Mirceşti văzuţi mai sus, din aceleaş acte rezultă că numai cu două sute de ani mai înainte erau atîtea dialecte bine deosebite în Ţara Românească cîţi oameni. Însă, cum am spus, pe de o parte toate merg treptat în natură, aşa că la complecte contopiri de dialecte, ca între dialectul de la Muscel şi cele de primprejur, nu ne putem aştepta într-un timp atît de scurt; iar pe de alta, aceea ce se petrece azi între două fenomene oarecare, între limba unui locuitor dintr-un sat şi între aglomeraţia cea de mult timp existentă în acel sat, trebuie să se fi petrecut şi în seculul al XVII-lea: dacă azi, adică, oamenii dintr-un sat nu vorbesc aşa de deosebit unul de altul încît să întrebuinţeze regulat în aceleaş împrejurări sunete deosebite, n-a fost cu putinţă nici în 243 veacul /al XVII-lea să fi existat în satul Mirceşti oameni, care alături pron[u]nţările compatrioţilor de *puţ*, *loc*, *rămas*, *fost* să fi zis *poţ*, *luc*, *rămaso*, *fusto*...

[E]ste dar foarte greu de a admite că scrisoarea din zapise, memorande, hrisoave ar fi o depozitară fidelă a sunetelor, şi că în realitate astfel era vorbită limba românească precum o videm scrisă în ele.

66) Dacă ar fi de-ajuns numai să citeşti şi să pui totdeauna — oricare va fi fost scriitorul — supt acelaş caracter acelaş sunet, ar fi lucrul lesne de tot. Din nenorocire şi la cetirea scrisului, ca la aflarea oricărui adevăr, omul trebuie să proceadă cu frămîntare de cap şi să se mulţămească cu aproximaţiile. Punctul cel dintîi de sprijin ţi-l dă pronunţarea ta ori pronunţarea altuia, făcută ţie cunoscută printr-o descriere fiziologică a sunetului. De la dînsa purcezînd, să ai apoi în videre valoarea convenţională a diferitelor caractere, astfel cum ea de majoritatea scriitorilor a fost hotărîtă. Şi atunci, în lături — cătră scrierile contemporanilor — ori în sus — cătră acele ale predecesorilor — adresîndu-te, să ţii socoteală de mulţimea scrierilor la care un fenomen apare, de deasa apariţie a fenomenului la unul şi acelaş scriitor, de conştiinţa pe care scriitorul a avut-o despre sunete, de starea culturală a lui, care l-a pus în mai strîns ori mai slab contact cu ceilalţi scriitori ai timpului şi l-a făcut să aibă mai mult ori mai puţin aceeaş ortografie ca şi dînşii, să ai mai presus de toate în videre că schimbările sînt treptate, că în timpuri relativ puţin îndepărtate unul de altul stările limbii nu pot fi prea deosebite, că în spaţiuri apropiate dialectele unei limbi cu dezvoltare continuă (pag. 2) trebuiesc să fie tot atît de apropiate unele de altele, să lepezi în sfîrşit pretenţia de a pricepe tot şi pentru fenomenele de scrisoare care nu corăspund condiţiilor de mai sus să te mulţămeşti a le înregistra exact — negreşit —, căci se poate întîmpla să servească şi ele la ceva (cine ştie? poate să cuprindă şi ele ceva adevărat), dar să nu te grăbeşti de a le traduce în limba vorbită, căci este foarte probabil că scriitorul a vorbit într-un fel şi
244 a scris altfel, ori pentru că nu avea conştiinţa sunetului,/ori pentru că-ş croia o ortografie proprie, pe care de unde am pute s-o cunoaştem?

Procedîndu-se astfel, s-au aflat cîteva fenomene sigure proprii vechii limbi româneşti, pe care le-am înşirat în *Intr.* Astfel, de pildă, pe cuvintele care au un *e* accentuat urmat în silaba următoare de un *e*, noi ştim cum le pronunţăm astăzi, anume limba comună şi multe dialecte dr. le pronunţă cu *é (léğe)*, unele dialecte dr. le pronunţă cu *ę (lęğe)*, mr. le pronunţă cu *ĕá (lĕáğe)*. În ortografia chirilică română ѣ reprezintă pe *ĕa* (deja în ortografia chirilică v. sl. ѣ avea aceeaş valoare, apoi un cuvînt ca *lĕágă* este totdeauna scris *l*ѣ*gă*). În toate scrierile vechi româneşti dinainte de 1673 cuvîntul se găseşte scris *l*ѣ*ge*. D o s o t e i, cel mai cu băgare de samă la scris (cel mai conscient adică şi de sunetele scrise şi de caracterele cu care ele se simbolizează) dintre toţi scriitorii secolului al XVII-lea, scrie pe *lĕágă* *l*ѣ*gă*, pe *léğe* însă *l*ѧ*ğe*. Deci — şi la acestea se mai adaug şi alte consideraţii cu multă atenţie expuse de T i k t i n, *Stud.*, 79 sqq. — cuvintele în chestie s-au pronunţat odată şi în dr. ca în mr. cu diftong, şi în special în al XVII-lea sec. s-au pronunţat cu *ę (Intr.*, 97). — *á* din radicalul cuvintelor feminine cu plur. *-ĭ* noi ştim cum se pronunţă azi: în toate părţile se zice *părtsĭ, cărtsĭ, lăzĭ*... Pe de altă parte pe ѧ chirilic noi îl cunoaştem ce valoare avea. De nenumărate ori la toţi scriitorii din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea cuvintele

pomenite sînt scrise *partsĭ, cartsĭ, lazĭ.* Deci așa se pronunțau *(Intr.,* 102*).* Cînd însă văd eu că popa Tiful din Mircești *(Cuv.,* I, 151*)* scrie *uchișul* și *ucheșul, frățelă* și *frățilă,* schimbîndu-ș pronunțarea de la un moment la altul, mă gîndesc îndată că asemenea alunecări de sunet în gura unuia și aceluiaș om, judecînd după limba românească de azi, de al cărei spirit româneasca din al XVII-lea secul nu putea fi deosebită, sînt imposibile. Mă port atunci cu mintea la fonetizmul limbii românești vechi, cunoscut din scriitorii cu pricepere ca D o s o t e i, V a r l a a m și atîția alții, și mă minunez cum la cuvinte, la forme gramaticale, la sintaxă monumentul lui popa Tiful nu prezintă nimic caracteristic și cum numai la sunete mă uimește cu pronunțări neașteptate ca/*mătoșă, dato, șerbo, fusto, molți, omene* etc. (dar ar trebui 245 toată bucata citată). Îmi aduc aminte, în sfîrșit, că asemenea fenomene scrise variază de la un scriitor la altul, la unul și acelaș scriitor, sînt sporadice, provin de la oameni nepricepuți, care nici ortografia contemporană n-o știau, nici de sunete socoteală bine nu-ș dădeau, și zic: pot însemna, ca o curiozitate, mîzgîlitura lui popa cutare — cine știe la ce va sluji vreodată? — dar mă voi feri de a o lua la serioz.

De altfel, importanța prea mare care se dă celui de pe urmă cuvînt scris, ori de la cine va fi provenind, și tendința de a considera scrisoarea ca o depozitară credincioasă a pronunțării, este un păcat general, de care sufere toată lumea. Se bazează atîtea concluzii pe cîteva fenomene scrise din cutare manuscript ori din cutare inscripție! Se adună cu atîta sfințenie toate zgîrieturile de pe toate zidurile, pare că cine știe ce piatră filosofală are să se afle ascunsă într-însele! Omul este atît de încrezător în strălucita lui ființă și cu atîta drag adună de prin toate colțurile productele mînelor sale, depozitarele divinei sale inteligenți! Și tocmai aceasta a înșălat pe H a s d e u: cînd S c h u c h a r d t a împlut trei volume de greșelile scribilor, cînd în foliantele din *Corpus inscriptionum* zac frumos imprimate și cu sfințenie comentate inscripțiile romanilor, pentru ce nu s-ar încadra cu acelaș aparat filologic și zapisele românești din al XVII-lea secul? Decît și aici ar fi trebuit făcută o deosebire. Un lucru este cu atît mai prețios, cu cît este mai rar și-ți face mai multe servicii. Cînd monumentele dialectului spartan sînt atît de puține, te arunci cu lăcomie asupra oricărui rînd scris în acest dialect de pe oricare piatră. Cînd limba latină populară o cunoști atît de puțin, nu te mai saturi de a strînge inscripțiile. Dar cînd limba literară din al XVII-lea secul o știi atît de lămurit și cînd dialectele de azi, cele nu prea deosebite de dialectele de pe atunci, le poți auzi cu urechea, ce haz are să analizezi literă cu literă zapisele? Ce haz are să pui astfel la acelaș nivel de importanță o inscripție asiriană și o notiță românească de acum două veacuri? Nu este acelaș lucru ca atunci cînd, fiindcă parizienii au Cluny și atenienii/Partenonul, noi românii voim să ținem în picioare turnul 246 Treisfetitelor? Ceilalți s-au gîndit să păstreze monumentele cînd se învechise, noi, mai cu cap, voim să le păstrăm de nouă. Pentru aceea descoperirile lui

H a s d e u asupra dialectologiei v. r. nici n-au entuziasmat pe nimeni. Numai un ageamiu le-a luat drept bune (vezi *Arh.*, II, 244).

67) Dacă acum avem în videre limba scrisă a unui om conscient de cuvintele pe care vrea să le scrie, constatăm mai înainte de toate că pentru a simboliza uzul poate apuca diferite căi. El poate anume simboliza cuvintele, hotărînd cîte un caracter pentru fiecare cuvînt: astfel este scrierea chineză. El poate apoi simboliza silabele: astfel este scrierea japoneză. El poate, în sfîrșit, simboliza sunetele: astfel este scrierea popoarelor noastre europene. Dar culmea adaptării între scris și limbă stă în aceea că pentru fiecare element simbolizat să ai cîte un simbol: dacă simbolizezi cuvintele, va trebui să ai cîte un caracter pentru fiecare cuvînt; dacă simbolizezi silabele, trebuie să ai cîte un caracter pentru fiecare silabă, și tot astfel cu sunetele. A ave însă caractere cîte cuvinte, însamnă a-ți încărca memoria cu un nămol de semne, însamnă a-ți pierde timpul cu învățătura mijloacelor cum să-ți faci cunoscută cugetarea și a lăsa tocmai pe această din urmă în părăsire. Mai tot atîta greutate prezintă învățarea pe de rost a simboalelor pentru silabe. A ave însă atîtea caractere cîte sunete, însamnă a-ți reduce munca la minimum. Apoi simbolizarea sunetelor implică în sine pe acea a silabelor și a cuvintelor: cînd poți una, poți pe celelalte două. Lucrul se pare tare lesne de înțăles. Și cu toate acestea oamenii au perdut multă vreme pentru a ajunge ca să-l înțăleagă. Astfel cele mai simple lucruri îș fac numai cu încetul drum în mintea omenească. Și curiozul este că omul începe tot de la mai greu pentru a sfîrși cu ușorul. Se pare, în adevăr, că cu simbolizarea cuvintelor s-a început și că s-a sfîrșit cu acea a sunetelor. Și sînt scrieri, cum este cea a vechilor egipteni (hieroglifică), care țin mijlocia, prezentînd un amestec de scrierea
247 cuvintelor, a silabelor și a sunetelor./

68) Dar oprindu-se la scrierea sunetelor, idealul adaptării din punctul lor de videre — că ar trebui adică să posedem cîte un caracter pentru fiecare sunet tip — sufere oarecare restricții. Cînd scrierea anume este destinată pentru străini, pentru oameni care nu posed uzurile reprezentate printr-însa ea nu se poate dispensa, dacă tinde la maximum de claritate, de a reprezenta t o a t e sunetele. Cînd însă este destinată scrierea pentru vorbitori unei limbi, ea se poate dispensa de o parte din greutate, din cauză că multe sunete se înțăleg de la sine. De aici necesitatea a două soiuri de alfabete. De voi scri eu *viátsă* și va ceti un neamț, el va ceti întocmai cum vede scris și se va înșăla: în *viață* într-adevăr mai există între *i* și *a* un *i* consunant (*ĭ*), astfel că cuvîntul se pronunță *viĭátsă*. De va ceti însă un român cuvîntul, îl va pronunța cum se cade, căci regulat în românește între *i* și *a* în asemenea împrejurări se află un *ĭ*; lucrul se înțălege de la sine, nu mai are tendință de notare. Simbolizarea prin scris, cu cît e mai scurtă, cu atît e mai bună; cînd sunetele se înțăleg de la sine fără de a mai fi scrise, ar fi iarăș timp perdut să le scrii.

Tot meşteşugul prin urmare ar sta în aceea ca pentru străini să te serveşti de un alfabet unde t o a t e sunetele tip să fie simbolizate, iar cînd este vorba de a scri pentru ai tăi să-ţi dai bine socoteală de sunetele tip care de la sine se înţăleg şi să le laşi nescrise. Decît lucrul este mai greu decît îş închipuieşte cineva la întîiaş dată. Nici de t o a t e sunetele tip ale limbii nu devii cu una cu două conscient, nici care sînt sunetele de la sine nţălese nu poţi afla lesne. Aceste chestii pentru româneşte, de pildă, aşteaptă încă rezolvarea. La o amănunţită cercetare nu poţi deosebi lămurit sunetele tip unul de altul: spiranta atonă palatală, de exemplu, formează aceeaş idee cu spiranta atonă guturală (χ cu *x* S i e v e r s)? ori consunantele rotunzite formează acelaş sunet tip cu cele nerotunzite (*l* din *cal* cu *l* din *cald*)? Dacă cumva nu (ceea ce e foare probabil, căci aceste sunete se deosebesc destul de clar unul de altul în limba noastră), atunci scrierile *heleštéŭ* şi *ham-lung* şi *gard* sînt destul de clare pentru un/străin ori nu? Şi dacă hotăreşti 248 că aceste sunete trebuiesc separate unul de altul, pentru ce să nu întinzi această separare şi asupra altora, de pildă, asupra tuturor palatalelor faţă de guturale *(c — k,* ʒ *— g, n' —* ŋ S i e v e r s; *cĭor — cap, gem — gázdă, nĕamts — lĭngă) ?* Şi apoi, dacă cumva şi această separare te-ai hotărît să o faci, pentru ce n-ai întinde distingerea şi mai departe? Cu alte vorbe, care e limita cea preciză între sunetele tip? Pe deasupra cînd vorbeşti, este lesne de hotărît existenţa acestora; cu de-amăruntul însă dacă vrei să-ţi dai socoteală de ele, te încurci, după cum este şi firesc lucru, căci astfel se întreţese ideile în mintea noastră, încît treptat unele cuprind pe altele şi unele trec în altele, fără ca să le poţi lămurit deosebi. Cînd hotăreşti prin urmare, că pentru cutare sunete tip trebuiesc caractere, iar pentru altele nu, hotărîrea este totdeauna pătată de arbitrar. Şi astfel, dacă T i k t i n a hotărît că o „transcriere ştienţifică, adică cu însămnare fără excepţie a tonului şi a semisoniei precum şi a sunetelor lăsate neînsămnate în scrierea practică", cum zice el *(Călăuza ortografică*, în *Arh.*, I, 204*)*, a unei bucăţi ar ave forma: *Bărăgànul ĭèste un pustìŭ làt şi lùng ce să întìnde în judèţul Iàlomiţa*, noi am pute hotărî că ar mai trebui adăugită o distingere pentru consunantele rotunzite şi că ar trebui scris *'Bărăgánul*ŭ *ĭéste un*ŭ *pustí*ŭ *lat*ŭ *şi lung*ŭ *ce să întínde în judeţul*ŭ *Iálomiţa'*, ori că ar mai trebui adăugită o distingere pentru consunantele palatale faţă cu cele guturale şi că ar trebui scris, de pildă, *'Bărăg*ᵃ*ánul*ŭ *ĭéste un*ŭ *pustíŭ lung*ᵃŭ *şi lat*ŭ etc. admiţînd că aş adopta aceste caractere; şi tot astfel aş pute continua mai departe. Şi pentru ce ar fi mai bună scrierea lui T i k t i n decît a mea, cînd este vorba de a însămna sunetele tip? Iar pe de altă parte, care sînt sunetele ce de la sine se înţăleg, este tot aşa de greu de hotărît. După T i k t i n s-ar păre că înaintea oricărui *e* de la începutul cuvintelor şi silabelor româneşti există un *ĭ (ib.*, 173*)*: *eu, epure, ert, este, pae, cue, băetsĭ, voesc, încuem*, ar suna *ĭeŭ, ĭepure, ĭert, ĭeste, paĭe, cuĭe, băĭetsĭ, voĭesc, încuĭem*. Ei bine, între *ĭ* din *ĭeste* şi cel din *aĭerul*/ori *trebuĭe* este aşa de mare deosebire, încît, dacă străinul i-ar ceti 249

---

[1] Philippide vrea să noteze desigur pe *k̑* şi *k*, *g̑* şi *g*.

tot la un fel, ar ceti pe unul ori pe celelalte două din cele trei cuvinte foarte greșit. De existat în *aer* și *trebue* un sunet oarecare de legămînt, sigur că există, dar este așa de slab, încît, dacă vrei să-l însemni, pentru ce n-ai însemna încalea toate sunetele legătoare, care sînt mii și sute? Deci de la sine nu se înțălege dacă trebuie să zic *aer* ori *aĭer* și hotărîrea lui Tiktin din acest punct de videre este arbitrară.

Atît de greu este a deosebi sunetele tip și acele care de la sine se înțăleg, încît sigur nici o ortografie, de cînd scriu oamenii cu simboale de sunete, n-a procedat just, ci la întîmplare. S-a cîrpit, cum s-a nimerit, un alfabet şi s-au înțăles oamenii printr-însul cum au putut. Astfel încît chiar din acest punct de videre, al potrivirii cu care se fixează sunetele tip și sunetele de la sine înțălese, chiar abstracție făcînd de conștiința pe care o are cineva de cele ce vrea să scrie, se fac o mulțime de grade de la un alfabet la altul, și după cum sunetele care trebuiesc simbolizate, știm că sînt, dar nu putem hotărî care sînt, tot astfel între alfabetele de care diferite limbi se servesc știm că sînt unele mai bune, dar nu putem ști care.

Prin urmare, acest ideal, de a fixa scrierea după sunetele tip, trebuie părăsit ca nerealizabil. Și ne întrebăm atunci dacă nu ne rămîne cumva vreo altă călăuză. Aceasta nu poate fi decît fixarea fiziologică a articulațiilor. Este adevărat că articulații deosebite dau naștere la sunete foarte asămănătoare, care se grupează strîns în una și aceeaș idee, pe cînd alte articulații tot atît de îndepărtate dau naștere la sunete mult mai deosebite, care se grupează în două idei separate (*c* palatal și *c* gutural sună mult mai apropiat unul de altul, de pildă, decît cei doi *h* corespondenți; *i* rotunzit sună mult mai deosebit de *i* decît un *l* rotunzit de un *l*); dar în totalitate considerînd lucrul, la articulații deosebite corespund sunete tip deosebite. Prin acest mijloc îți vei fixa sunetele care trebuiesc notate. Acele care de la sine se înțăleg le vei cerceta apoi cu băgare de samă și le vei afla pe cele mai multe: 250 astfel înainte/de vocale palatale consunantele sună ele înseș palatal și înainte de vocalele guturale gutural, *cel — cap, gem — gard* se vor ceti de la sine just, fără să ai trebuință de a deosebi în scris pe cei doi *c* și pe cei doi *g*; în general, articulările deosebite ale sunetelor după sunetele cu care vin în contact se înțăleg de la sine, și nu este trebuință de a deosebi în scris pe *c* din *crets* de *c* din *Alecsándru*, pentru ca să pricepem cele două articulații. Și sînt sunete — precum cele din exemplele date — care nu numai pentru vorbitorii unei limbi, ci și pentru străini sînt de la sine înțălese. Altele trebuiesc însămnate pentru acești din urmă, precum sunetele accentuate, macar că nu toate, căci monosilabele, de pildă, cînd nu sînt enclitice ori proclitice — și care sînt aceste din urmă știe îndată oricine — se înțălege că poartă accentul pe unica lor sonantă, și pentru aceea hotărîrea lui T i k t i n de a tot pune accentul pe monosilabe *làt, lùng, șí, nù* etc. ni se pare zădarnică. Alte sunete de la sine înțălese vor fi mai greu de aflat, și în această categorie ni se pare că întră sunetele legătoare.

În sfîrşit, pe baza articulaţiilor şi a unui studiu stăruitor al sunetelor de la sine înţălese poţi face o ortografie care să, se apropie de maximul potrivirii cu vorbirea simbolizată în ea. Dar şi asemenea cercetări s-au făcut numai superficial pănă astăzi asupra ortografiei noastre. Şi chiar la limbile unde ele s-au făcut cu profunditatea trebuitoare, nu interesează decît scrierea care se adresează străinilor în chestii anume gramaticale. Pentru rest servesc pretutindenea ortografii de mult şi superficial fixate, pe care le tot dreg numai din cînd în cînd gramaticii, ori şi alţii.

69) Decît mare nenorocire de acolo, că n-avem ortografii perfecte, nu rezultă, din cauză că, oricît de rău ar fi scrisul — sau pentru că scriitorul n-are conştiinţa sunetelor, sau pentru că ortografia este defectuoasă — noi pricepem cuvîntul: dacă-mi va scri cineva *fusto*, de ex. şi va pronunţa *fost* (cum s-a întîmplat probabil la popa Tiful, pag. 241), eu tot voi înţălege că despre participiul trecut al lui *sînt* este vorba, şi de va scri cineva *aĭer* (cum scrie T i k t i n) şi va pronunţa *aer* cu un *ĭ* de legămînt imperceptibil, străinul/tot va înţălege despre ce e vorba. Toată paguba va fi numai din partea istoricului, care anume cu istoria sunetului dintr-o scriere oarecare se va fi ocupînd, şi care-ş va închipui cîteodată, ca H a s d e u, cum că oamenii aveau cîndva prin ţara românească o curioază pronunţare. Însă dacă scriitorul de filologi ar trebui să ţină socoteală, n-ar mai reuşi vreodată să spună ceva cum se cade, de mult ce ar fi preocupat să ştie cum trebuie să scrie. 251

Deci o directă legătură se stabileşte între scris şi înţăles fără intermedierea sunetului şi cuvintele scrise devin cu vremea nişte caractere chinezeşti, pe care cînd le videm, ne aducem aminte de cunoştinţa corăspunzătoare, fără să ne preocupăm de pronunţare. Deosebirea este numai că, pe cînd chinezul începe deodată cu învăţarea simboalelor pentru idei, noi sfîrşim cu dînsele, şi că, pe cînd cel dintîi îş frămîntă mintea mult cu învăţarea caracterelor, noi ajungem la cunoaşterea lor pe nesimţite.

70) În vreme ce însă omul îş fixează atenţia asupra punctului acestuia, de a exprima prin scris vorbirea în modul cel mai potrivit posibil, voinţa sa se arată cu toată puterea în cele trei direcţii, în care ea lucrează asupra limbii, în deprindere, în simetrie şi în ordine. În variabilitatea cea fără sfîrşit a vorbirii ea se amestecă tinzînd la restrîngerea exuberanţei de schimbări şi de forme. Dezgustată oarecum de silinţile zardarnice de a prinde în puţinele simboale ale scrierii toate manifestările limbii, voinţa caută să restrîngă cu sila cadrul dezvoltării aceşteia şi să impună stăvilare acţiunii de distrugere şi de nouă creare a forţelor. După cum, pentru a adapta pămîntul mijloacelor sale de exploatare, nivelează omul văile şi dealurile, şi sapă tuneluri şi stăvilează malurile rîurilor şi zideşte pe bolta unei prăpăstii, care se va prăbuşi poate de azi pe mîne, palaturi de cărămizi aşăzate în simetrie; astfel vrea el să oprească limba în marginile unor strîmte — dar cu ordine şi simetrie aşăzate — schematizmuri. Şi după cum natura, cea irezistibilă în tendinţele ei către scopuri nouă necunoscute, sfarmă obstaculele omineşti şi-ş bate joc

252 de pretențiile la soliditate ale unui furnicar, tot astfel și limba/îș merge mersul ei mai departe trecînd peste strădănuințile ortografilor. Și necontenit lupta se încinge și necontenit se termină cu spulberarea regulelor și simetriilor voinții, căci așa a hotărît soarta ca lucrurile în sacadări și zigzaguri să meargă înainte, iar sacadările și zigzagurile, pe terenul activității omenești, și prin urmare și pe acel al limbii, de voință sînt provocate.

71) Astfel, fiindcă omului îi place cu ce s-a deprins, în limba scrisă stăpînește totdeauna tendința de a readuce la viață trepte mai vechi și de a considera tot ce este vechi, tot ce îș are rădăcinile departe în trecut, ca mai bun. De aici regula ortoepică a lui T i k t i n *(ib.*, 26*)*: „Tradițiunea literară se va conserva cu strictețǎ. O abatere de la dînsa nu va fi permisă decît atunci, cînd uzul general al limbii vorbite se va fi depărtat de la uzul limbii scrise până acolo, încît o reformă a scrierii se va arăta necesară în interesul înțălegerii. Așa, de ex., în ortografia română *u* scurt din cuvintele *maiŭ*, *teiŭ*, *soiŭ* etc., dispărut din pronunțare, se mănține totuș din cauză că uzul literar l-a păstrat până în ziua de astăzi și, fiindcă nu îngreuiază cetirea, nu s-a simțit încă necesitatea de a-i da concediul meritat... În cazurile unde nu există un uz literar recunoscut și nici marea majoritate a celor culți nu s-a hotărît încă pentru o pronunțare anumită, se va alege din rostirile în uz pe aceea care a domnit în perioada literară precedentă diferențierilor lor... Vroind a ști, de exemplu, dacă e mai bine a se zice *vedea*, *făceam*, *tăiat*, ca muntenii, sau *vede*, *făcem*, *tăet*, după cum se pronunță de moldoveni, ne vom pune mai întîi întrebarea: oare n-a fost odată un timp unde numai unul din aceste două feluri de rostire să fi fost în uz? și căutînd răspunsul în documentele noastre literare vom afla că, cu cît ne urcăm mai sus în trecut, cu atîta scrierile *vede*, *făcem*, *tăiet* devin mai rari chiar la scriitorii moldoveni, până ce dispare orice urmă din ele, de unde vom conchide, în virtutea regulei date, că trebuie să pronunțăm și să scriem *vedea*, *făceam*, *tăiat*... Unde dezbinarea pronunțării este tot atît de veche cît și literatura
253 țării, se va ține samă de modul de a rosti al acelor provincii,/orașe și cercuri, în care limba literară se vorbește mai corect. Aplicînd această regulă la ortoepia română, vom da de regulă preferință pronunțării de obște uzitate la munteni, al căror dialect este mult mai apropiat de tradițiunea literară decît orice alt dialect român vorbit astăzi, însă numai în acele cazuri unde dialectul muntenesc nu stă în contrazicere cu tradițiunea, adică unde alegerea nu este prescrisă de una din regulele de mai sus".

Apoi, fiindcă voința nu se împacă cu nesfîrșita variabilitate a fenomenelor, fiindcă nemăsurata țesătură de reguli și de excepții aparente ale faptelor limbistice i se par ei ceva anarhic și nesimetric (cu toate că în realitate anarhie și nesimetrie nu este), se naște pentru cel care scrie tendința de a lăsa la o parte multe din manifestările limbii, de a reduce adică pe acestea, prin analogie, la mai puține tipuri. De unde altă regulă ortoepică a lui T i k t i n *(ib.*, 29); „El (gramaticul) se va opune din răsputeri novațiunilor arbi-

trare întroduse de către un singur om sau o mică minoritate cu deplină conştiinţă şi intenţiune şi care tind a face din limba literară muzeul tuturor ideilor necoapte privitoare la chestiunea ortoepică. *Grammatici custodes latini sermonis*, zice Seneca"; ori (pag. 26): „Întrucît uzul este stabilit, scriitorul de regulă va trebui să i se supuie fără doar şi poate" — decît numai d e r e g u l ă ş i f ă r ă d o a r ş i p o a t e se cam bat cap în cap — „căci numai nişte consideraţiuni de o deosebită greutate ar pute să justifice nimicirea unei unităţi cîştigate poate abia în urma unei lupte de multe secule dintre diferitele feluri de pronunţare". Şi pe acestea le complectează el prin preceptul de la pag. 30: „Este în principiu neadmisibil ca să se aplice la neologizme alte legi fonetice decît acele care se află încă în vigoare în momentul cînd se întroduce noul cuvînt... Este de datoria gramaticului de a tinde naţiunii mîna sa călăuzitoare acolo unde se vede că ea se abate din calea dreaptă odată apucată". După cum se vede, vorbeşte T. de novaţiuni arbitrare, idei necoapte, de abateri de la calea dreaptă — mai bine ar fi vorbit de abateri de la schematizmul arid al limbii scrise, schematizmu arbitrar, ca/unul ce izvoreşte din voinţa unui om, iar nu din acţiunea lentă a forţelor 254 psihice ale unui popor întreg.

Şi dînd frîu liber acestor tendinţi de organizare şi disciplinare, T. alege, taie, scurtează, cerne şi hotăreşte (pag. 177 sqq.): „Să se scrie cu *a* şi nu cu *ă*: *acaţ, defaim, las, sap, scap, declar, reclam...* — să se scrie mai bine cu *a*: *amăraşte, hotăraşte, uraşte, pîraşte, tîraşte...* — vom scrie cu *ă*: *bălan, bălaur, bărbat, măgar, mălaiŭ, nărav, păcat, păhar, ţăran, văcar,...* iar nu *balan* etc. — *e* a rămas în *mînec, împiedec, lunec, judec, întunec...* s-a înlocuit prin *i* în *biserică, duminică, carpin, frasin...* Propunem a se scrie *două, nouă, vouă...* vom scrie însă cu *o şeoaş*, a *înşeoa, a înfrăoa, pioar, flăcăoandru...* Verbele compuse latine de conj. a II-a şi a III-a se tratează după analogia verbelor române de aceeaş tulpină... de ex. *a conferi, referi, preferi, transferi* (!), după *a suferi.* Rău *a refera, transfera...* Şi tot aşa continuă T. în regularea cu bagare de samă a uzului limbii scrise, avînd de călăuză dialectul muntenesc, ca cel mai arhaic din Dacia. Dacă limba comună ar fi mai fixată decît cum este (cf. pag. 9), poliiala pe care vrea să i-o dea T. ar contribui fără îndoială la formarea ei definitivă. În starea însă de fluctuaţie în care ea se găseşte, harnicul gramatic, cu toate silinţile sale de a croi o limbă unică, nu numai că nimereşte de multe ori forme cu prea puţini sorţi de izbîndă, precum de pildă cînd cu toată seriozitatea propune să se scrie *corabiĭ, sabiĭ, vrabiĭ; epîngea; seamă* (o etimologie populară: fiindcă există faţă în faţă *seară — sară, zeamă — zamă*, s-a găsit de cuviinţă să se facă şi lui *samă*, ung. *szam*, un corespondent *seamă!* Acest *seámă* este vechi de ajuns în limbă, dar totdeauna a fost — după cum şi va rămîne probabil — dialectal); *mătase, tuse* (cel mai pur dialect muntenesc: *mătásă, túsă* nu sînt doar ieşite dintr-un mai vechi *mătáse, túse*, ci din contra. Aceste două cuvinte au avut de baştină *-ă* = *-a* ca terminaţie, fiindcă *mătásă — metaxa, mataxa*, iar *túsă* este *tussis*

trecut la întîia declinare. Munteanul însă, fiindcă pronunță pe *s* [ca și pe *š*, *ž*] muiat, a prefăcut pe *-ă* în *-e* supt influința consunantei precedente și a zis
255 *mătáse* în loc de *mătásă* și *túse* în loc de *túsă*, după/cum a zis și *mătúše*, *úše*, *gríže* în loc de mai vechile *mătúšă*, *úšă*, *grížă*. T. respinge muntenizmele din urmă, dar admite pe cele dintîi. După ce socoteală?); *îndemînă*, *pieptena*, *repez; cîine*, *pîine*, *mîini* (iar un sacrificiu prea mare adus pe altarul muntenizmului! Trei cazuri de o rară epenteză, întrebuințate totdeauna numai dialectal, ridicate așa deodată la onoarea limbii comune: „*cîine* plur. *cîinĭ*, *pîine*, plur. *pîinĭ*, *mîinĭ* „des mains", *mîine* sau *mîinĭ* „demain", sînt scrieri mai bune decît *cîne cînĭ*, *pîne pînĭ* etc. Dar *săptămînĭ*, *românĭ*, *păgînĭ*, *rămîne*". Așa zice T. scurt, dar poruncitor); *pociŭ* etc.; — dar uitînd indignarea cu care aruncă epitete ca 'falsificări linguistice', 'strică-limbă descreierați', cu ocazia unor nevinovate și umilite schimbări ale altor gramatici (și încă nu e sigur dacă numai de la gramatici provin), precum *băzar*, *cănat*, în loc de *bazar*, *canat*, ori *părței*, *cărței* în loc de *părțiĭ*, *cărțiĭ*, se aruncă el însuș, din nerăbdarea de a pune odată o regulă și o simetrie în haosul limbii noastre, în schimbări de tot felul, din propria sa minte izvorîte, ori împărtășite de uzul cîtorva indivizi numai, precum: *lingual*, *linguist*, *linguistică*, *dignitate*, *pugnal*, *signal*, *significare*, *significativ*, *consignație* (*limbist*, *limbistică*, *demnitate*, *pumnal*, *semnal* etc. sînt o „aberație a gustului", pentru că se „dă un veșmînt jumătate latin jumătate român acelor formațiuni latine, a căror temă s-a conservat în limba română, pe cînd sufixul lor a dispărut din ea." În realitate sînt niște cuvinte împrumutate, primite cu un material apercepător foarte potrivit de niște oameni care erau deprinși cu limbile străine de unde s-a făcut împrumutul. Dacă ar fi împrumutat poporul pe *pugnal*, nu ș-ar fi dat socoteală că pe radicalul acestui cuvînt îl are deja în limbă și ar fi ținut pe *pugnal* izolat de *pumn*. Dar cuvîntul a fost împrumutat de păturile culte și pentru aceea a fost vîrît — cu drept cuvînt — în grupul lui *pumn* și modificat prin analogia acestui din urmă grup. De unde a scornit-o T. și cu această nouă lege, că atunci cînd se „dă un veșmînt etc." ar fi o aberație limbistică? Cît de puțină aberație este, o probează întroducerea în limba comună a cuvintelor de mai sus, și întroducerea atît de adîncă, încît/nici T. nu va fi în
256 stare să le scoată. „Una din desfigurările cele mai monstruoase — strigă autorul într-un avînt de indignare, 30 — ne-o arată cuvîntul *triunghiular*, format oarecum dintr-un prototip latin *triangulularis* în loc de *triungularis*" [căci *-ghiu* din *unghiu* reflectează pe *-gulu-* din lat. *angulus*]. Încă un pas mai departe și vom zice *gîtal* pentru *gutural*, *viețal* pentru *vital*, *crimal* pentru *criminal* și vom fi numai consecenți înlocuind și *cordial* prin *inimal*, *palatal* prin *cerulgurial*, *majoritate* prin *maimaritate*, *optimist* prin *celmaibunist*, *spectacol* prin *privicol*, *origine* prin *răsărigine*." Dar mai întîi cine te silește să fii așa de consecvent? Și apoi, chiar de s-ar naște în românește asemenea cuvinte, ce nenorocire mare ar ieși de acolo?); *cvalitate*, *cvantitate*, *ecvilibru* (pentru că zicem *ecvator*, *elocvent*, *consecvent*, T. vrea ca pe toate cuvintele

cu *qu* latinesc să le audă pronunțate tot la un fel!), *eunuh, majestate, object, a objecta, project, subject, jezuit* (T. nu vrea să sufere ca *j* latinesc să se pronunțe în mai multe feluri în rom.!); *a protecta, a neglecta;* ba întroduce și pe *h* latin, pe care de atîta vreme l-am perdut, în cuvinte ca *vehement, nihilist, Polihimnia, cohortă* („recomandăm a se mărgini păstrarea lui *h* latin [= spiritul aspru în cuvinte grece] la cazurile unde el se află între două vocale egale, ca în...". Pe acest *h* noi îl pronunțăm, adaptîndu-l cu materialul nostru apercepător, ca o spirantă. După T. ar trebui să-l pronunțăm ca spiritul aspru grecesc. Atunci chiar cu un sunet nou vrea el să ne îmbogățească limba?).

Și cu toate acestea, fiindcă Tiktin ține socoteală — dacă trecem cu viderea cîteva exagerări — de uzul actual și recunoaște, 26 că „Acolo unde pronunțarea șovăiește și deci unitatea lipsește încă, este de datoria gramaticului a lucra în sensul înlăturării deosebirilor care îngreuiază înțălegerea mutuală. Dar și aici activitatea sa va fi mai puțin acea a unui legislator decît acea a unui consultător competent: ultima deciziune va trebui rezervată națiunii, căreia limba îi este binele comun cel mai prețios", ar fi de dorit ca limba scrisă, astfel cum el o fixează, să se întroducă odată și să ne scape de năzuințile voinții, care nu ne lasă în pace. Mai bine ar fi, negreșit, să lăsăm să meargă/lucrurile mai cu încetul, până cînd limba comună se va fixa de la un capăt la altul al țării prin influințile încete ale scriitorilor populari, pentru ca să rămînă atunci gramaticului chiar numai sarcina unui consultător competent, iar nu a unui croitor pe de-a întregul, cum am văzut că este Tiktin însuș. Dar o asemenea răbdare este contra spiritului nostru, cel puțin contra spiritului locuitorilor de prin tîrgurile românești, și după cum noi tindem cu orice preț, chiar cu acel al unor forme goale, să avem deodată civilizația apusului răsădită în țara noastră, tot așa cu orice preț tindem și la căpătarea unei limbi scrise. Apoi atunci mai bine încalea să adoptăm limba lui T., căci este cel puțin limba unui competent consultător. 257

72) Cele trei direcții, în care lucrează voința la fixarea limbii scrise, deprinderea, simetria și ordinea, pot fi însă exagerate în așa fel că gramaticul să treacă peste marginile uzului actual. Și anume, tot urmînd tradiției în sus, gramaticul ajunge să depășească în timp granițile limbii și să se lege de stări moarte ale aceșteia, pe care el vrea atunci să le readucă la viață. Astfel, Cipariu s-a rîdicat pînă la al XVI-lea secul (și s-ar fi rîdicat și mai sus, de ar fi fost o literatură română mai veche), și în uzul actual a căutat cu amănunțime toate acele fenomene care i s-au părut lui mai arhaice și pe toate le-a întrodus în limba scrisă. Alții, mai ales Laurian și Maxim (vezi bibliografia aceștei chestii în *Intr.*, 55, și Șăineanu, *Istoria filolog. rom.*, 162, 235) s-au avîntat încă și mai sus, adică — fiindcă la mijloc, de la al XVI-lea secul în sus, n-au găsit nimic — până la limba latină pe care, cu puține schimbări în formele gramaticale și în sunete (schim-

bări de altfel pe nimic bazate, ci cu desăvîrşire capriţioase) au vrut să o întroducă drept limbă scrisă românească. Şi s-a întîmplat atunci faptul următor. Cîtă vreme anume stările moarte, readuse la viaţă, nu erau prea îndepărtate de starea actuală, cu silinţe mari reuşa omul să-ş potrivească după scris pronunţarea şi păstra între scris şi vorbă strictul paralelizmu — astfel, sigur, trebuie să-ş fi cetit C i p a r i u scrierile în zile de paradă. —
258 Cînd însă stările trecute/ale limbii, readuse la viaţă, erau prea vechi (şi chiar la stări mai nouă, dacă îţi lăsai vorba puţin mai liberă), o ruptură se producea între scris şi pronunţare, aşa încît ajungeai de scriai într-un fel şi ceteai altfel, ca cum ai fi cetit, de pildă, latineşte şi ai fi tradus deodată în româneşte. Noi căpătasem cu alte vorbe s c r i e r e a e t i m o l o g i c ă, o nebunie care nu ştiu dacă a mai întrat în capul vreunui om, de cînd au scris oamenii pe pămînt, afară de capul patrioţilor noştri. Sînt popoare, care duc sarcina etimologizmului în spinare de nevoie, fiindcă nu ş-au modificat scrisul după vorbă la vreme, astfel că între cele două fapte s-a produs la un moment o prăpastie, care nu se mai poate umple cu una cu două (ce ar face francejii cu literatura lor de până astăzi, în caz cînd ar voi să părăsească ortografia lor actuală? Această literatură, cetită cum e scrisă, ar căde la nivelul celei din secolul al XII-lea şi n-ar mai înţălege-o nimeni. Ar fi nevoiţi atunci ca ori să reediteze toate bibliotecile în ortografia cea nouă, ori să înveţe alături cu noua ortografie pe cea veche!). Noi însă, tot mai meşteri, am vrut să scrim etimologic de la început.

Pe de altă parte, tot căutînd să pună ordine şi simetrie în fenomenele limbii, gramaticul ajunge de lasă prea mare frîu analogiei în loc de a se mulţămi cu cîte un *ecvilibru* şi *project* pe ici pe colea, ca T i k t i n, ajunge să dea limbii atît de violente schimbări, încît nu se mai ţine de uz nici o socoteală; pe altă cale ajunge legiuitorul atunci la tot aşa de absurde rezultate ca şi cel cu scrierea etimologică. Cel mai curajos, din acest punct de vedere, dintre toţi gramaticii români a fost Aron P u m n u l (asupra bibliografiei vezi *Intr.*, 56). Astfel, pentru ca să dăm cîteva exemple, el face mai întîi limbii româneşti un participiu prezent, alături cu cel existent (pe care îl numeşte gerundiu, înţălegînd printr-însul cine ştie ce), *arînte, ernînte, omorînte, vezinte, vinzinte, veninte, răpinte, urînte, luînte* etc.; apoi un participiu futur în *-oriŭ*, pe care îl petrece iarăş de colo până colo la toate verbele, *arătoriŭ, ernătoriŭ, omorîtoriŭ, văzătoriŭ, vînzătoriŭ, venitoriŭ, răpito-*
259 *riŭ, urîtoriŭ, luătoriŭ, prădătoriŭ, atăcătoriŭ, lăţitoriŭ, măritoriŭ,/însemnătoriu* etc.; dă participiului prezent celui numit gerundiu de dînsul) o formă feminină alături cu una masculină, *arînd, arîndă, ernînd, ernîndă* şi tot astfel *omorîndă, văzîndă, vînzîndă, venindă, răpindă, urîndă, luîndă* etc.; nu sufere *a* neaccentuat neprefăcut în *ă* şi deci: *Trăian, Văsiliu, bărbar, Mănole, Lăscar, căpichihaie, măzilire, Mohămet, nestătornicie, Hărcov, Astrăhan, literătură, lătină, ităliană, slăvoană, mătematecă, literătoriŭ, măterie, dătorie, năinte, imitătiv, sclăvonĭ, făimos, săsonii (saxonii), tărtărie, sărmatec,*

Măcedoniea, Dălmăţiea, geneălogie, Grăţian, Pănoniea, zăvistie, cătăstivul (catastihul), fămilie, Păleologi, Măria, hătman, pălătin, căstelan, părticular; preface pe oricare *a* urmat de *n* în *î*: *frînţuzesc, frînţuz, vîndali, înglic (anglic, inglizesc), germîn, Germînia, Cîntăcuzini, Cîntemiresti;* pe oricare *o* urmat de *n* în *u*: *cuntra, Cicerune, Arune, încuntra, Plătune, Cunrad;* pe oricare *i* urmat de *ns* în *î*: *învîns, însulă;* pe oricare *é* urmat de *ă* în *ĕa: etearnă, deamnă;* pe oricare *-culu* în *-ciŭ: perichiŭ (pericul);* propagă derivatele în *-čúne, -úră, -íntsă, -táte, -ív: cunsternăciune (supunere), mîntuiciune, împilăciune, jăcuiciune, opusăciune, năciune (naţie), trătăciune, zidiciune, ambiciune, împliniciune, apărăciune, desperăciune, pieriциune, răzbunăciune, vărsăciune, întîmpinăciune, edăciune (ediţie), huliciune, măriciune, dejudecăciune, alăturăciune (comparare), cumputăciune (socoteală), resipiciune, legăciune, aminticiune, — începătură, închegătură, stîmpărătură, sughiţîtură, descălecătură, turbătură,-vorbinţă, folosinţă, scutinţă, rătăcinţă, domninţă, mărturinţă, veninţă, adeverinţă (adevăr), osteninţă, mîntuinţă, — vechietate, neruşinătate, adevărătate, linătate, fruptuosetate, numărosătate, — hulitiv, descoperitiv, scriitiv (pană scriitivă), vînturătiv (lopată vînturătivă), oţăriţiv (de care te oţăreşti);* întroduce suf. — *bilis* supt forma *-văr: neimitavăr, neapăravăr (inevitabil), neîmpăcavăr, nedeslegavăr, nenumăravăr;* numeşte Constantinopolul: *Constantiniana* şi St. Petersburgul *Sîmpetrina;* schimbă cîteodată pe *m* între vocale în *n* fără ca să înţălegem pentru ce: *arană (aramă), Mesopotanniea;* mai întroduce şi alte multe schimbări, unele prin analogii vădite, altele mai capriţioase,/ 260 precum de-al de *evenemintele, întrocîndu-se (întorcîndu-se), şerbiţiu, şerbesc, ocăjune, cunjuraţi (conjuraţi), esîmplariŭ, isteţie, sînte (simte), peană, libăr (liber), demustru, Ruma (Roma), citeală (citaţie), păriete, începutele (începuturile), tîmp (timp), script (scris), Crest (Crist), regiă (regească), rumânieаn (românesc), meşceşug* şi tot astfel mai pretutindenea *šč* pentru *št, pină (pănă), mătoară (matură);* în sfîrşit, duplică pe un cap consunantele *l* şi *n: zillele, egiptennilor, acellea, ranna, salle, albannii, alle, Vienna, pomennim, tirănnie, all, hannilor, valluri, Ştefann* etc., duplicare căreia caută să dea un motiv în *Gramm.*, 24. P u m n u l, într-un cuvînt, de stările mai vechi ale limbii nu voia să ţină socoteală, macar că se bucura cînd pentru creaţiile sale găsea sprijin în limba din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea (precum aceasta şi are loc cu unele din exemplele de mai sus; cf. *Intr.*, 109). Cînd era vorba însă de a regula limba după şforile gramaticii tăind şi îndreptînd şi adăogînd, apoi îş îndeplinea sarcina cu un curaj care merită într-adevăr admiraţia noastră.

Mai puţin consecvent a fost H a s d e u în numeroasele proiecte de limbă scrisă pe care le-a dat la lumină de la 1859 încoace. Mai întîi chiar în anul 1859 în două reviste, care au apărut răpede una după alta, pentru a dispăre tot atît de răpede, în *Romania,* revista ebdomadară, sub redapciunea a D-lui Bogdan Petriceico H î j d a u, anul I, *Carindarul* (adică „ianuarie"), Iaşi, şi în *Foaea de storiă română* sub redapciunea lui Bogdan Petriceicu

H î j d a u, I, Jassi, Anul unirei 1 (H. număra anii pe vremea aceea de la o eră nouă, acea a unirii principatelor), inspirat pe de o parte de studiile lui P u m n u l (care şi le făcuse în rezumat cunoscute în *Gramatica limbei româneşti* compusă de Vasiliu I o a n o v i c i, Viena, 1851, p. 212 sqq.), pe de alta de propriile sale chibzuinţi, iubea mult suf. *-čŭne* şi lepăda pe *i* înainte de *s* urmat de consunantă: *năciune, legislăciune, convănciune (convenţie), storie, scălit;* apoi *năraveală (tractat), înumbrire (ramificaţie)* etc. Dar deja în *Foiţa de istoriă şi literatură* sub redacţiunea lui Bogdan Petriceicu H î j d ă u,

261 Iaşi, 1860, H. pe lîngă era unirii,/mai leapădă şi gustul de a scri fără *i* şi de a întrebuinţa atîta *-čŭne*, dar se hotăreşte pentru altă reformă, schimbă anume pe *ct* în *pt; carapterizare, apte (acte)* etc., întroduce pe ici pe colea cîte un cuvînt arhaic, ca *lătinie*, şi mai cu samă iubeşte întrebuinţarea la urmă a auxiliarului, astfel că nu zice decît *vrere-aş îndemna*, de pildă, în loc de *aş vre să îndemn* cel obişnuit al nostru. În *Columna lui Traian* eminentul filolog rupe cu tradiţiile de la Iaşi şi ia alte hotărîri. În anul I al *Columnei* anume duplică consunantele (dar nu numai pe *l* şi *n*, ca P u m n u l, ci pe toate), condus de etimologia cuvintelor, unde o putea şti, iar unde nu, aşa cum se întîmpla: *descăllecarea, territoriul, balladă, rollŭ, cellŭ, elle, mallulŭ, corres punde, îllŭ, cunnocutŭ classificămŭ, attenţiune, şésse, allege, affla, glossă, assupra, écce, correctŭ, presuppune, passŭ, ammestecul, ecclesiastică, officială, acollo, affară, éttă, gruppŭ;* apoi n-admite decît *ss* pentru *cs: essistă, ortodossĭ, lessicograful*, şi *sč* pentru *št: nascerii, scimŭ, mlascină*, preface pe *e* urmat de *n* în *i* (o aducere aminte de la P u m n u l): *evidinte, affluinte, inconveninte, elocinte*, exceptînd numai pe suf. adverbial *-mente*, pentru care are o adevărată predilecţie: *perfectamente, litteralmente, evidamente, radicalmente, probabilmente, esceptionalmente, documentalmente, perfectamente, absolutamente*... şi mai zvîrle în sfîrşit, pentru mai multă variaţie, din cînd în cînd, cîte o noutate încă, precum: *degia, mesură, versare, rôndu, dérŏ, mĕnunte, lîmuritŭ, giust* etc. În *Columna* din 1874 dispar duplicările, dar se mănţin celelalte reforme, care continuă de a exista în tot cursul acestei publicaţii până la încetarea ei (1883). Până la 1886 H a s d e u ş-a recules puterile, cînd a început publicarea dicţionarului etimologic şi, curînd după aceea (1887), a *Revistei nouă:* de astă dată limba lui apare fără nici o pretenţie de inovaţie, ci adăpîndu-se de la izvorul general al limbii comune româneşti, care în vremea aceasta, de la etimologişti începînd, continuase drumul său lent şi sigur, supt influinţa scriitorilor populari, nu fără ca să fi fost influinţată şi de pretenţiile gramaticilor. Pe cînd etimologiştii şi P u m n u l urmăreau de la un capăt la altul al vieţii şi activităţii lor literare, fără aba-

262 tere/şi cu o tărie de hotărîre mai bună pentru alte scopuri, aducerea la îndeplinire a visului de reformare a vorbirii după regulele arbitrare ale voinţii,

H a s d e u se clatină de la un țăl la altul, adoptîndu-le cu aceeaş uşurinţă cu care le leapădă, simbolizînd în activitatea sa ortoepică întreaga desfăşurare a vieţii româneşti. Cine vrea să privească lucrurile istoric, judecîndu-le în mersul fatal al desfăşurării lor, fără ciudă nici părtinire, va admira chipul cum în unul şi acelaş fenomen se oglindeşte o viaţă întreagă. Noi am avut oameni care au visat separarea noastră, a romanilor din Dacia, de restul Europei şi desfăşurarea unui trai independent de lumea cealaltă: ce ne interesăm noi de drumurile croite de civilizaţia altor popoare, cînd purtăm în sîngele nostru germenul stăpînitorilor lumii, în sufletul nostru forţele morale ale celor mai vrednici oameni? Culmea fericirii este în trecut, în întoarcerea la acesta şi la calităţile specifice ale neamului românesc stă tot secretul fericirii. Astăzi încă mai bate în inima unora această coardă, din nefericire tocită, şi se mai citesc încă prin reviste asemenea rînduri: „Nu o dată, reamintindu-ne trecutul, o adîncă înduioşare ne cuprinde, cînd ne dăm seama cît de mult ne-am depărtat noi de părinţii noştri, cum ne-am lepădat de obiceiurile lor, dintre care multe erau atît de bune şi de frumoase. S-a rupt oarecum firul vieţii noastre naţionale şi noi nu mai sîntem parcă urmaşii părinţilor noştri, nu continuatorii lucrării lor. Şi lepădîndu-se de obiceiurile vechi, n-am luat altele, ci am rămas o societate în mare parte dezbrăcată de obiceiuri bine stabilite, adică demoralizată. Nu trebuie oare să ne înspăimîntăm, cînd videm că demoralizarea aceasta se propagă în cercuri din ce în ce mai largi şi ajunge pănă la românimea cea adevărată, care tot mai păstrează firea ei din bătrîni? Dacă astfel vom merge înainte, va trebui să ne diferenţiem în viaţa noastră culturală pănă într-atît, că nici părinţii noştri, nici fraţii noştri din alte ţări n-ar mai pute să ne recunoască. Trebuie să ne întoarcem, pe cît întoarcerea mai e cu putinţă, la vatra strămoşească, la obîrşia culturală a noastră. Aşa cum în dezvoltarea limbii noastre numai prin întoarcerea la graiul viu al poporului/am putut să ajungem la stabilitate **263** şi la unitate, şi în dezvoltarea noastră culturală vom ajunge la statornicie şi la unitate numai dacă vom ţine în toate lucrările noastre samă de gustul poporului, de felul lui de a vide şi de a simţi, de firea lui, care e pretutindenea aceeaş". *Vatra*, I, 1. Şi am avut, alături cu această năzuinţă spre întoarcere la tradiţiile naţionale şi spre păstrarea individualităţii neamului nostru, ca o manifestare a ei pe terenul limbii, proiectele etimologiştilor şi ale lui P u m n u l. Pe cînd însă cîţiva patrioţi visau lucruri cu neputinţă, românii, răpiţi fără pregătire în curentul civilizaţiei apusene, aspirau lacom prin toţi porii emanaţiile, mai mult pe cele rele decît pe cele bune, ale aceştei civilizaţii, şi copleşiţi de gusturi pentru realizarea cărora le lipseau mijloacele, de idei pe care n-avuse vremea să le priceapă cum se cade, se zbuciumau în sacadări violente de la străluciri europene la barbarii orientale, de la palaturi cu mode franţuzeşti la bordeie supt pămînt şi la sărăcia cu picioarele goale, de la patrioţi sinceri şi luminaţi la o adunătură de instincte sălbatice, botezată cu numele de partide politice, de la activităţi intelectuale

geniale ale unor oameni care într-adevăr au ajuns până la culmele realei civilizații, probînd în nobile avînturi că și mintea românească poate cuprinde într-însa înțălepciunea actuală, la o mișină de producții calpe, de cîrpituri furate, de fraze sforăitoare și neînțălese, de compilații nerăbdătoare de prin dicționare enciclopedice, de banalități zvîrlite cu pompă de cavalerii de industrie ai inteligenții, perduți în propria lor admirație și tăvălind cu balele lor tot ce nu samînă cu dînșii. Și am avut, alături cu această buimăceală a vieții noastre întregi, ca o manifestare a ei pe terenul limbii, proiectele gramaticale ale lui H a s d e u, care cu atîta entuziasm și cu atît de răpede schimbare ne-au primblat de la *redapciune* la *redacțiune*, de la *storiă* la *istoriă*, de la *acte* la *apte*, de la duplicarea consunantelor la adverbele în *-mente* cele lungi de un cot. H a s d e u în limba sa, ca și în întreaga sa activitate, a fost icoana societății în care a trăit, el a avut toate calitățile și toate defec-
264 tele majorității, de la care pentru aceea a avut și toate răsplățile, dar/și multe neajunsuri, căci cu aceeaș ușurință a fost înălțat lîngă P o t t și mai presus de L i t t r é, cu care a fost scoborît în pulberea patimii și mușcat, ca cel mai de pe urmă, de gura netrebnicilor.

Cînd gramaticii se conving că toate silințile lor de a îndrepta limba rămîn zadarnice, fiindcă aceasta își urmează drumul ei mai departe, fără să țină socoteală de dînșii, recurg, pentru a satisface macar întrucîtva voința cea geloasă de drepturile sale, la expedientul că proiectele lor de simetrie și de ordine le îndreaptă numai asupra scrisului, lăsînd pronunțarea să se miște cum poftește, liberă și fără de nici o piedică. De pildă, *cunósc* sună la diferite forme în diferite feluri, *cunósc, cunóștĭ, cunoăște*. De pronunțat, vei pronunța într-adevăr așa, însă puțină ordine în această destrăbălare de forme ale unuia și aceluiaș cuvînt pune macar din punct de videre al scrisului. Dacă pronunți multiplu, scrie macar unic, de pildă *cunosc, cunosci, cunosce* (ori *cunósce*, dar în tot cazul nu *cunoasce*, că se strică simetria și ordinea !). Ori pronunți *văd, vezĭ, véde, vidĕám*, scrii însă *ved, vedĭ, vede, vedeam*, păstrînd unul și acelaș caracter de colo colo (cel mult poți pune la *ved* un semn lui *e*, ca să se cunoască că nu-i curat, de pildă *ĕ* ori *ȩ*, dar nu-ți vei permite în tot cazul să scrii *văd*, căci se strică simetria și ordinea!). Ca ori cărui lucru născut dintr-un caprițiu al voinții noastre, oamenii caută și acestui soi de scriere să-i găsească bunuri de tot felul. În realitate, scriere bună este numai acea care corespunde pronunțării; iar pentru soiul din urmă de ortografie, care se întîlnește, de altfel, în toate limbile (vezi exemplele din limbi străine la P a u l, *Princ.*, 320 sqq.), în afară de explicarea originii sale dacă mai vrea cineva să-i găsească și vreun folos, apoi acesta nu poate fi altul decît doar că află voința în el o satisfacere. La noi Junimea a inaugurat acest fel de scriere *(Intr.*, 56*)*, care trebuia să aibă apoi așa de mare succes la Academia română. „În sesiunile generale din 1880 și 1881 Academia română, în lungi dezbateri, a așăzat regulele ortografiei române, părăsind ortografia etimologică adoptată de Societatea academică la 1869, ortografie

care/o izolase de mişcarea literară a aproape întregei naţiuni, din cauză că acea sistemă de scriere n-a fost primită şi întrebuinţată de nici un scriitor de merit. Academia, reconstituită la 1879 ca institut naţional, a crezut de bine a reveni asupra aceştei importante chestiuni şi a întocmi pentru publicaţiunile sale o ortografie mai uşoară şi mai raţională, lăsînd vechiul etimologizmu riguros, dar neprimind nici principiul scrierii fonetice, după cum l-au înţăles unii, fără nici o regulă, s c r i i c u m v o r b e ş t i; ea a mărginit regulele scrierii române numai în marginile unui etimologizmu român, nu latin, şi astfel a crezut că a rezolvat, deocamdată, chestiunea scrierii limbii române, cel puţin în punctele sale principale, prin regulele discutate şi votate în ultimele sale două sesiuni generale". *(Ortografia limbei române,* Bucureşti, 1881). **265**

La această regulare a scrierii independente de pronunţare considerarea etimologiei, luarea adică în videre a deprinderii, care aşa de însemnat rol joacă în schimbările prin scris a vorbirii însăş, este lăsată la o parte. „Reforma scrierii, întrodusă de adunarea noastră generală în anul 1881 pentru publicările Academiei, se întemeiază pe următoarele două reguli principale. 1. Acolo, unde o vocală sau o consunantă auzită în cuvintele româneşti de azi are litera sa corăspunzătoare în alfabetul latin, se va scri totdeauna cu această literă. Vocalele şi consunantele, fixate astfel în scrierea lor, sînt în număr de 17 *(a, b, d, e, f, h, i, l, m n, o, p, r, s, t, u, v).* Iar pentru ж s-a admis *j.* Cu stabilirea acestui principiu Academia română a primit sistema fonetică şi a părăsit pe cea etimologică. Căci la scrierea acestor litere nu ne mai întrebăm de provenienţa originară, ci numai de pronunţarea actuală. Cînd, de ex., astăzi pronunţăm cuvîntul *bine,* îl şi scriem *bine,* cu *i,* deşi în forma lui originară ne arată în silaba dintîi vocala *e,* adică *bene.* Tot aşa scrim *masa,* iar nu *mesa* sau *mésa; fata,* iar nu *feta* sau *féta, nici-unulŭ,* iar nu *nece unulu; o,* iar nu *uă* etc." *An. Ac. rom.,* ser. II, t. VI, sec. 1, 70. Numai simetria şi ordinea sînt luate în considerare, pentru realizarea cărora servesc două mijloace,/reducerea tipurilor la un mai mic număr, după analogia unuia din ele — **266** şi acest mijloc l-am constatat deja la toate soiurile de limbă scrisă cercetate — şi deosebirea prin scris a omonimelor. Mijlocul întîi noi analogie l-am numit şi pe al doilea l-am pute numi diferenţiare, decît o facem aceasta, fiindcă nu mai voim să îmbogăţim lista de termini tehnici. Să se bage însă bine de samă că este mare deosebirea între această analogie şi această diferenţiare, voluntar întrebuinţate la fixarea limbii scrise, şi analogia şi diferenţiarea involuntare, a căror discuţie am făcut-o altă dată. Ca exemple să ne servească următoarele precepte din ortografia Academiei române. „Se admite duplicarea lui *s* în puţinele cuvinte, în care poate servi pentru evitarea confuziunii între două înţălesuri diferite, *massă (la masse)* şi *masă (la table), rassă (la race)* şi *rasă (rasée), cassă (la caisse)* şi *casă (la maison).*" „Neexistînd nici o cauză paleografică pentru scrierea accentelor, rămîne numai trebuinţa logică drept singura cauză pentru primirea lor. Trebuinţa logică

însă, în limba română, cît pentru accentuare, se mărginește la conjugații. Acolo deosebirea tonului aduce deosebirea înțălesului, tonul trebuie dar neapărat exprimat prin accent, și anume prin accentul ˋ primit și cunoscut pentru asemenea cazuri. Vom scri dar *vede*, însă *a vedè*, *laudă*, însă *lăudà*, *fac*, însă *facù*". Acest articul a rămas numai în proiect, nu s-a admis de Academie. Pentru sonul з se admit două scrieri. Acolo unde flecțiunea română îl arată ca provenind dintr-un *d*, se va scrie *ḑ*; asemenea acolo unde se arată *d*, fie și din cuvintele primite în limba română ca neologizme; în celelalte cazuri se va scri cu *z*. De ex. *creḑi (credŭ)*, *verḑĭ (verde)*, *ḑeŭ (divinŭ)*, *ḑiua (diurnă)*, însă *zimbescu*, *zălogŭ*, *lucrezŭ*, *botezatŭ*." ъ și ѫ se vor însămna cu semnul ˘ pus deasupra vocalei, din care înlăuntrul formelor flecționare ale limbii române și chiar ale neologizmelor întroduse se vede că au provenit. Numai în persoana 3 singulară a perf. simplu de conj. I se va însămna *â* (cu circumflex). Acolo unde nu se constată proveniența lui ъ și ѫ înlăuntrul limbii române, se vor însămna cu *ă*, afară de ꙟ la începutul cuvintelor în *in*,
267 care se va însămna cu *i*. Vom/scri dar *păscutŭ*, *păstorŭ (pasce)*, *vĕdŭ*, *vĕḑĕndŭ (vedere)*, *lăudăndŭ*, *culegĕndŭ*, *măna (manualŭ)*, *lăudâ*, *umblâ*, *pănă*, *cănd*, *făntănă*, *in*, *indată*, *inceputŭ* etc." Acest articul, propriu ortografiei *Convorbirilor literare*, n-a fost admis de Academie, care n-a luat încă până astăzi vreo hotărîre." щ se scrie cu *sc* unde vreo formă flexionară română arată un *sc*, din care a provenit: *cunoscĭ (cunosc)*, *pesce (pescuit)*, *româncscĭ (românescŭ)*; asemenea și în cuvîntul a s c i cu derivatele lui, *sciință*, *consciință* etc. Se scrie însă *Ștefanŭ*, *ștergarŭ*, *așteptŭ*". În special *ŭ* a dat mare bataie de cap nemuritorilor noștri, „*ŭ* scurt final se va elimina în toate cazurile unde nu se aude. Vom scri dar *om*, *bun*, *vedeam*, *lucram* etc. Aceasta este părerea majorității comisiunii. D-nii B a r i ț și Q u i n t e s c u stăruiesc însă a mănține pe *u* scurt pentru rațiuni gramaticale. După D-lor fără *u* scurt se pierde regula pentru deosebirea genului masculin de feminin, se pierde regula unor forme de declinare, regula articulului și deosebirea între singular și plural la conjugare". În afară de munca intelectuală a comisiunii, au trebuit mai multe ședințe de dezbatere plenară pentru rezolvirea acestui important punct. „După o discuție, în care D-nii A l e c s a n d r i[1] și M a i o r e s c u cer suprimarea finalului *u*, deoarece nu se aude, iar D-nii Q u i n t e s c u, B a r i ț, L a u r i a n și I o n e s c u cer mănținerea lui din considerații istorice și gramaticale, închizîndu-se discuția, se pune la vot și se primește următorul amendament propus de D-nii L a u r i a n, F o n t a n i n și Q u i n t e s c u: în vorbele flexibile să se conserve *u* final: *omŭ*, *bunŭ*, *socru*, *acru*, *macru*, *cultulŭ*, *lucrulŭ*, *plecŭ*, *dregŭ*, *facŭ*". *An. Ac. rom.*, ser. II, t. II, secț. 1, 403—435. Ședințile dintr-un an n-au fost îndestulătoare, ci s-a continuat discuția asupra ortografiei și în al doilea an, cînd s-a luat, între altele, o hotărîre asupra ortografiei diftongilor *ĕa* și *ŏa*. „Diftongii *ea* și *oa*

[1] În textul originar: Alexandri.

se vor însămna cu *e* și *o* cu accent acut: *omŭ, óamenĭ, vécŭ*, afară de *ea* de la imperfect, de ex.: *mergea, ținea*, și afară de *ea* din *stea* etc. unde *a* de la fine are o valoare proprie gramaticală". ser. II, t. III[I], 142—230. Și nici în doi ani nu s-a sfîrșit lucrul, ci s-a revenit asupra lui în ser. II, t. VI[I], 65—121, VII[I], 87—135, VIII[I], 143,/IX[I], 154, X[I], 74—75 și s-a revenit pro- 268 babil și de atunci încoace — căci de la al X-lea tom am renunțat de a mai răsfoi voluminoasele publicații; la ce treabă? — Multe chestii au adus încurcătură, dar mai ales *ŭ*: să-l scrie ori să nu-l scrie? În anul 1888 încă, X[I], 74 „d-l președinte întreabă ce crede Academia că este a se face cu chestia ortografică relativă la *u* mut final". Și în adevăr oare ce-i de făcut?! Curat vorba veche, parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. Ne-am ales din toată această asudare a savanților țării cu o broșurică de trei file, cu 17 articulașe pe dînsele (dintre care două, 10 și 11, relative la *ă* și *î*, puse din mila editorului: „asupra acestor două puncte deciziunile Academiei au rămas deocamdată necomplecte, după cum se vede din discuțiile urmate în ședințile de la 3 și 6 aprilie anul curent, căci nu s-a hotărît cum sînt a se scri sunetele ъ și mai cu samă ѫ în atîtea multe cazuri în cîte vocala originală din care au provenit nu se găsește în etimologia română. Astfel fiind, regula pusă mai sus pentru acest caz nu este a Academiei și s-a pus numai provizor spre a umple această lacună". Broșurica este din tipografia Academiei ieșită, n-are nume de editor, este ceva oficial, din sînul însuș al maturului corp izvorîtă. Dar eu aș crede că vreun băiat de la tipografie, fără revizuire de sus, a scris-o, judecînd după curioaza explicație de la no. 15 „Terminația imperfectului verbelor în *é* și *e*, fiind formată de la infinitiv prin adaugerea unui *a*, se va scri *ea* și nu *é*". Este adevărat că și savanții noștri aveau asemenea curioaze păreri asupra originii imperfectului românesc, după cum se poate vide din *Traian*, ziar politic, literar, științific și industrial, sub direcția lui B. P. H a s d e u, București, 1869, No. 1 din 16 aprilie. Dar de atunci au trecut mulți ani la mijloc și H a s d e u era, cum singur spune într-un loc, la începutul carierei sale l i n g u i s t i c e). Ne-am mai ales apoi cu cercetări fragmentare, care de care mai stranii, asupra fonologiei românești, precum: „D-l H a s d e u susține că nu există două vocale obscure, ci numai ъ, ѫ neexistînd prin sine însuș, ci numai prin influința sunetelor învecinate. Aceste două semne aveau până la 1750 numai o valoare caligrafică: ѫ se/ 269 punea mai ales la fine, pe cînd la mijloc se înlocuia prin ъ. Deosebirea între ele este că ѫ, aflîndu-se înaintea lui *r* sau *n* și accentuîndu-se, se pronunță mai dur". *An. Ac. rom.*, ser. II, t. II[I], 407; „D-l H a s d e u declară că a scris până acum și scrie încă cu *é* și *ó*, nu însă pentru vreo rațiune linguistică, care nu există, ci curat numai ca o facilitare așa-zicînd stenografică, în loc de două litere *ea* și *oa*. D-sa recunoaște însă că scrierea *oa* și *ea* este singura justificare prin istoria limbii, căci *a* în *oa* și *ea* nu e o excrescență a lui *o* și *e* și nu are a face cu diftongarea vocalelor latine scurte accentuate la neolatinii din occident, ca în *uomo, buono* sau *bueno* etc., ci este un adaus din

afară, analog cu intercalarea vocalei în limbile celtice, adică ceea ce gramatica celtică ne dă ca regula armonizării a două silabe cu vocale eterogene. La români *a* se intercalează între silaba cu *o* tonic și silaba următoare cu *ă* sau *e*, între silaba cu *e* tonic și silaba următoare cu *ă*. Cazul cînd se naște *ea* înainte de o silabă cu *e* nu e general și se datorește unei pure analogii". *ib.*, III[1], 193 (H. admite diftongarea prin desfacerea în două a unei silabe cu două vîrfuri, S i e v e r s, *Phon.*, 230. Decît numai acest fenomen este un mijloc al epentezei, cu deosebirea că, pe cînd de obicei sunetul epentetic face de la început parte din aceeaș silabă cu sunetele în apropierea cărora se naște atunci cînd el se naște prin gîtuirea unei silabe, se desface mai întîi de aceasta în silabă deosebită și are nevoie de o contracție ulterioară. În caz cînd, prin urmare, diftongii din *uomo, buono, bueno* sînt prin excrescență născuți, ca să ne servim și noi de vorba lui H., iar *ea* și *oa* românești nu, apoi tocmai pe ei, mai mult încă decît pe diftongii români, ar trebui să-i însemni cu două vocale, și nu cu semne diacritice. Apoi de unde a luat că *ea* dinainte de *e* este un product al analogiei?). Și mai departe alte curiozități. „D-l Roman face următorul amendament: tonul trebuie neapărat exprimat prin accent și anume prin semnul accentului greu \` sunetul accentuat al lui *a* obscur, iar prin semnul ascuțit ′ sunetele accentute ale tuturor vocalelor clare, unde accentul tonic nu cade după regula generală. D-sa dezvoaltă acest amendament arătînd/că în limba română accentul e un punct fundamental după care trebuie să se reguleze toată ortografia. În aceasta rolul accentului este decisiv, căci în adevăr sunetele ъ și ѫ nu sînt altceva decît accentuații ale celorlalte vocale clare, care, după poziția lor, trec prin patru grade diferite de accentuație. Diferențele între unele din aceste grade trebuiesc neapărat marcate prin accente și în regulă generală se poate zice că accentul \` trebuiește pus acolo unde vocala este obscură, iar cel scurt ′ acolo unde vocala este clară, neapărat, în unul și celalalt caz, cînd tonul bate pe acele vocale", *ib.*, III[1], 183. Mai sus decît această din urmă — cum să-i zic? să-i zic afirmație — a eminentului academician și filolog stă în importanță doar numai curajul cu care un coleg al său tăgăduiește existența în românește a diftongilor *ĕa* și *ŏa*. „D-l U r e c h e n-a putut lua parte la dezbaterile de anul trecut, fiind absent, dar D-lui este alăturea cu foneticștii care nu fac război derivărilor din propria limbă. În cazul de față însă, cu părere de rău, nu va fi pentru concluzia raportului comisiunii relativă la *ó* și *é*. Acest raport zice, spre a combate pe susținătorii scrierii lui *ó* și *é* cu accentul acut, că se cuvine a însămna alăturea cu *o* și cu *e* litera *a*, fiindcă din cauza intonării ș-au însoțit acest son, pentru care există literă latină corăspunzătoare. Este eroare, *e* și *o* în cazurile ca în *cércă, tórnă*" (citește *čárcă, tŏárnă*) „nu ș-au însoțit sunetul lui *a*, ci s-au transformat însele în niște sunete speciale nouă. Nu este exact că *é* și *ó* se pronunță *ea* și *oa*, fie chiar diftongate, ci la rostire urechea mea simte o neîndoioasă deosebire între *é* și *ó* și *ea* și *oa*..." *ib.*, III[1], 189.

270

73) În rezumat, prin urmare fixarea în scris a limbii are loc, din punct de videre al corespondenței între scris și vorbire, în patru feluri. 1) Scrierea corăspunde cuvintelor tip, astfel încît deosebirea între cuvîntul vorbit și cel scris este aceeaș ca între cuvîntul ocazional și uz. Acest soi este cel f o n e t i c. 2) De mult ce sacrifici elementului tradițional și tot vreai să te urci în sus, spre stări anterioare ale limbii, rupi legătura între scriere și pronunțare și se naște atunci scrierea e t i m o l o g i c ă. 3) De mult ce sacrifici/ ordinei și simetriei, ajungi de nu mai ții socoteală de uz și îți croiești tu unul aparte: scrierea p s e u d o f o n e t i c ă. 4) Renunți la pretenția de a regulamenta limba și de a stabili concordanța între ea și scrisoare, ci numai pe această din urmă, pentru ochi, o încătușezi prin analogii și diferențieri: rezultă atunci acel soi de scrisoare, pe care Academia română l-a numit etimologizmu național și pe care noi îl vom numi scriere p s e u d o e t i m o l o g i c ă. 271

În cazul întîi și al treilea nu poate fi vorba de vreo influință a limbii scrise asupra celei vorbite, căci este identitate între amîndouă. În cazurile al doilea și al patrulea însă scrisul influințează vorbitul în sensul acela că omul îș potrivește pronunțarea după scrisoare. Și astfel limba scrisă, ea însăș un product al schimbării pe care voința o aduce limbii, servește ca un nou principiu de schimbare pentru această din urmă.

Limba noastră comună a suferit multe schimbări din cauza etimologizmului și a pseudoetimologizmului, și fiindcă felul al doilea de scriere este inerent oricărei ortografii, oricît de demult va fi început un popor a scri și oricît de mult s-ar sili scriitorul de a reproduce exact pronunțarea, apoi influințile limbii scrise asupra celei vorbite vor trebui căutate la români încă de prin seculul al XVI-le. Cine ar vre să facă o asemenea cercetare, ar trebui să studieze mai întîi cu amănunțime ortografia scriitorilor celor mai cu băgare de samă, și care tocmai pentru aceasta au putut fi mai mult expuși dorinții de a regulamenta scrierea, precum mai ales a mitropolitului D o s i t e i, și să o compare apoi cu scrierea altora, oameni conscienți și aceia de cele ce vor scrie, însă fără pretenții de sistematizare, precum de pildă a mitropolitului V a r l a a m. Modificările rezultate, dacă am ave poeți de pe atunci, s-ar pute constata în rimele poeților; fiindcă poeții vechi lipsesc, le-am pute întrevede în pronunțarea actuală. În tot cazul noi putem constata în această pronunțare influințile etimologizmului și pseudoetimolozigmului moderne. De pildă *meŭ*, care se aude alături cu *mĭeŭ*, este un product al etimologizmului; *-ŭ* de la a treia pers. plur. a imperfectului, *lăudáŭ, tăčáŭ, zičáŭ, auzĕáŭ*, în loc de vechile române *lăudá, tăčá, zičá, auzĕá*, este un product al pseudoetimologizmului: s-au diferențiat adică în scris întîi, și apoi și în pronunțare, pers. a 3-a/sing. de pers. a 3-a plur., *a* de la a 3-a pers. sing. a auxiliarului *am*, pentru vechiul român și dialectal *aŭ*, este un product al pseudoetimologizmului: s-a diferențiat adică pers. a 3-a sing de pers. a 3-a plur.; v.r. *se*, pronumele acuz. a 3-a pers., care s-a întrodus în loc de modernul *să*, este un product al etimologizmului. Am auzit oameni care pronunță articulul masculin singular, *ómul, bóul:* acesta e un product al etimologizmului și pseudoetimologizmului, care pe întrecute au apărat articulul de peire și-l vor apăra încă probabil multă vreme. Și asemenea fenomene, precum sînt cele înșirate 272

aparţin limbii comune a noastre a tuturor. Individual însă influinţile limbii scrise asupra celei vorbite sînt mai numeroase şi foarte multe trepte se găsesc de la om la om în această privinţă, de la omul, care vorbeşte gramatical şi se sileşte a copia cu pronunţarea exact cele scrise, până la cel care nu vrea să ţină socoteală de scris defel. Şi cînd te gîndeşti pe de o parte că sistemele ortografice la noi încă se bat cap în cap, iar pe de alta că copilul, de la timpul cînd încă n-a avut vremea să-ş împlînteze în minte limba comună vorbită învaţă pe de rost pe cea scrisă supt privigherea unui maistru adeseaori pedant, vei înţălege cum mare încurcătură de influinţe scrise de tot felul trebuie să fi existînd în limba românească, cum aceste influinţe foarte numeroase trebuiesc să fie, dar nu cu una cu două li se poate face o exactă cercetare.

CONCLUZIE

Dacă la sfîrşitul discuţiei noastre voim să ne dăm socoteală de raportul în care principiile de schimbare înseş se găsesc unele faţă cu altele, constatăm că o limită bine hotărîtă între ele nu se poate trage, astfel că la cutare fenomen să poţi constata numai acţiunea unuia din ele şi la cutare fenomen altul numai acţiunea altuia: mai multe principii lucrează împreună şi pentru a înţălege o schimbare oarecare trebuie să le ai pe toate în videre. Alunecarea sunetului, alunecarea înţălesului şi toate celelalte principii de noi studiate nu-ş împart domeniul limbii aşa ca să-l poţi deosebi în regiuni, în întrul cărora să observi stăpînirea lor excluzivă: ele pleacă dintr-un trunchi comun şi se întreţese ca ramurile încîlcite ale unei plante. O individualitate nu le 273 poţi tăgădui, dar o individualitate/pe deasupra înţăleasă, care dispare la o mai de aproape cercetare: astfel nu poţi tăgădui individualitatea ramurilor, dar până la ce adîncime în trunchi va trebui să tai pentru a le ave în adevărat separate unele de altele? Însă nu numai din acest punct de videre se încurcă principiile între dînsele, că nu se pot adică separa domeniile lor de activitate, ci şi din acel al caracterelor lor specifice, căci aşa de mult samînă unele cu altele, cînd bagi bine de samă, încît îţi pare separarea lor arbitrară: astfel, legiuirea, limba scrisă sînt evident acelaş lucru, apoi diferenţiarea şi lămurirea psihică a cunoştinţelor aparţin strîns una alteia, dar chiar la comoditate analogia şi contaminaţia pot merge la un loc şi tot aşa metateza şi alunecarea sunetului, iar celelalte principii sînt la urma urmelor toate schimbări de schelet şi de înţăles pe care le primeşte limba, pentru că li este mai comod cu ele. Această comoditate, însă, cu toate subdiviziile sale este numai o manifestare a clarificării, cum am văzut, şi legiurirea este o părticică din activitatea psihică totală. Cu alte vorbe, principiile studiate ne par, acum cînd le-am sfîrşit de cercetat şi le putem îmbrăţoşa pe toate deodată, ca o unitate nedespărţită, ca un tot, care numai în întregimea sa considerat poate fi priceput, şi anume ele ne apar ca manifestările uneia şi aceleiaş tendinţi, ca feţele unuia şi aceluiaş cristal, ca şi colorile din lumina albă, pe care ochiul

le poate deosebi cîteodată, dar care de cele mai multe ori se amestecă într-o masă unică. Acest tot nu este numai psihic, nici numai fizic, el este limba însăş care merge pe drumul fatal al mişcării universale, cu toate elementele ei atît de varii la prima videre, dar atît de greu de deosebit unele de altele, cu muşchii, cu nervii, cu sunetele, cu înţălesurile sale. Principiile de schimbare ale limbii sînt limba însăş, ele nu există în afară de dînsa. Vorbirea nu stă pe loc, ci se schimbă şi fazele aceştei schimbări apar ca nişte motive ale schimbării. Dacă vei privi vibraţiile unei coarde, ai să te duci cu mintea la arcuşul care a mişcat-o, apoi la mîna care a mişcat arcuşul, dar de aici vei considera mişcările anterioare pe care le-a făcut cîntăreţul până cînd să apuce arcuşul, şi gîndul care a provocat acele/mişcări şi stările care au provocat acel gînd şi vei trece de la fiu la părinte, urmărind astfel şirul mişcărilor, şi vei percurge toată seria ascendenţilor umani şi de la om vei ajunge la momiţă şi la alt animal în sus până la primitiva protoplazmă. Şi nici acolo nu te vei opri, ci vei cuprinde firea întreagă vegetală şi minerală şi vei pricepe, în sfîrşit, acel haos de ondulaţii şi vei zice că lumea este rîu mişcător, din care fiecare val, cînd îţi mărgineşti cercul cercetării, apare ca o cauză de schimbare a valului următor. În starea de imobilitate n-ar fi principii de schimbare în limbă, dar nici limbă n-ar fi. În starea de imobilitate n-ar fi schimbări în lume, dar nici lume n-ar fi, adică s-ar reduce la acel prototip omogen, unde nici o deosebire n-ar exista, nici materie şi nici spirit care să o contemple. Mişcarea dă substanţei acele nenumărate feţe, supt care ea ne apare, ea deosebeşte lucrurile unele de altele, ea deosebeşte şi raporturile între ele; şi lucrurile şi raporturile însă sînt numai formele trecătoare ale unui substrat unic şi neperitor, în care se cuprinde tot, materie, spirit, concret, abstract, lucru, raport. Şi astfel lumea, contemplată de ea însăş, apare compusă din bucăţi, deosebite şi în acelaş timp asemănătoare, fiecare cu individualitatea sa şi în acelaş timp atît de strîns unite, încît nu se pot despărţi unele de altele şi nu pot trăi unele fără de altele, calităţi fără substanţă, spirit fără materie, raporturi fără lucruri. Şi astfel, în scurgerea fără sfîrşit lumea, contemplată de ea însăş, apare plină de variabilitate şi unică totul odată, încît observatorii superficiali au putut să hotărască că unul ori altul din aceste două caractere ale ei este real, ori că numai individe sînt şi totul este un vis al închipuirii, ori numai totul există iar individele sînt o înşăläciune.

274

În acest tremur general, care face să onduleze natura, nenumărate forme apar şi dispar în masa totului. Deosebite unele de altele, aceste forme, aceste valuri ale rîului universal au mai ales o asămănare mare, anume aceea că în mic ele posed toată complexitatea de organizaţie a totului: o picătură de apă cuprinde în mic toate calităţile oceanului, o piatră, un grăunte de năsip, o coloare, un sunet/, un spirit posed organizaţia totului, cu acele deosebiri care constituiesc individualitatea lor proprie. Ia dintr-o pînză o bucată şi vei observa că ea cuprinde toate caracterele pînzăturii întregi,

275

dar inul a fost poate la dînsa mai putred, ori mai alb, ori firele sînt mai dese, ori mai simetrice. Ia din natură oricare formă a ei, o bucată de fier, de pildă, şi vei observa în ea caracterele lumii întregi, dar cu deosebirile pe care frămîntarea aceştei lumi i le-a imprimat: după judecata noastră ominească acest fier este un element din cele cîteva zeci de elemente nedescompuse încă şi care ele înseş se compun poate din aceleaş elemente ultime omogene! Este chestia, prin urmare, de o densitate mai mare şi mai mică, de combinarea ori necombinarea cu cutare ori cutare alte minerale şi metale. Atîta numai deosebeşte această bucată de fier de cea mai inteligentă fiinţă şi de lumea întreagă. Oricare lucru este deci un microcozmu, care închipuieşte prin el singur universul întreg. Decît, după cum nu este drept să separi prea strict lucrurile unele de altele, tot aşa nu trebuie să le identifici: deosebiri există de la o formă la alta şi cu atît mai mult de la o formă la tot, microcozmul este în tot felul de privinţi atît de deosebit de macrocozmu ca o celulă de corpul întreg.

Şi pentru aceea, ca să venim la subiectul ce pe noi ne preocupă, nu degeaba sistemele ortografice româneşti sînt o imagine a întregii vieţii româneşti (pag. 262). Apoi lipsa de ţărmurire hotărîtă a principiilor de noi studiate nu trebuie pusă pe socoteala vreunei nedescoperiri a adevărului care ar sta în ceva preciz şi lustruit ca un diamant: toate preciziile şi lustrurile sînt semnele slăbăciunii minţii de a pricepe adevărul, care este nebulos şi încurcat, şi cînd vei auzi pe cineva hotărînd cu o dumnezeiască seninătate d a ici, n u dincolo, să ştii că ai a face cu o întunecată inteligenţă, cu un fel de val al rîului universal care bate mai mult spre goril decît spre om. Limba trebuie să fie unică pe de o parte, diversă pe de altă parte, clară cîteodată în principiile sale de schimbare, încurcată de cele mai multe ori, pentru că aşa e natura întreagă şi în ea, micul grăunte de năsip, se oglindeşte imensitatea spaţiurilor şi a timpurilor./

276 Dar mai cu samă în ea se oglindeşte vorbitorul cu toate caracterele care-l asamînă cu ceilalţi vorbitori şi-l deosebesc de dînşii. Fiindcă astfel stau lucrurile şi natura se desparte în bucăţi deosebite, care se oglindesc unele pe altele ca părţi omogene ale unui întreg omogen, limba trebuie, în adevăr, să fie o imagine înainte de toate a celui care vorbeşte şi, dacă vrei să-ţi dai socoteală de un popor, cercetează limba lui ori — căci e tot una — principiile de schimbare ale limbii sale. Aceste principii îţi vor descoperi părţile pe care le are comune acest popor cu toţi oamenii şi cu natura întreagă, dar îţi vor arăta şi părţile deosebitoare ale sale. De obicei caracterele specifice ale activităţii intelectuale se numesc stil. Dar limba nu numai caracterele intelectului le reflectează, ci şi ale fizicului, şi deci nu putem vorbi, în înţălesul larg în care discutăm noi lucrul aici, de stiluri. Cu toate acestea, pentru că avem trebuinţă de un termin scurt, ne vom servi de acest termin şi vom zice: în principiile de schimbare ale unei limbi se oglindeşte totul din care poporul respectiv face parte şi totodată stilul poporului aceluia.

Astfel, înșirarea preciză a cuvintelor în propoziția nemțească, cea regulată ca după șfoară în poziția diferitelor membre ale sale (pag. 230) nu este o imagină a întregii firi nemțești cu eticheta cea aspră, cu saluturile ceremonioase chinezești, cu ierarhia sfînt observată a gradelor și a titlurilor, care începe cu Herr wirklicher Regierungsrath și merge prin tot felul de ober- și unter- până ajunge la Herr Secretar? nu este o imagine a acelei oștiri disciplinate, care pășește ca un zid mișcător, fără nebun entuziazmu la cîștig și fără destrăbălare la pagubă? Iar accentele lin deosebite de la o silabă la alta și fraza scurtă, tonul cîntător, frumusețea sunetelor limbii franțuzești nu reflectează oare poporul cel plin de gust, atenianul timpurilor moderne, și plin de practicizmu, care nu se încurcă în ceremonii zadarnice, ci tinde la efectul răpede atins fără multe încurcături și chibzuire? Nu mai reflectează ele însă și spiritul de mahala, cel care se îmbată de aparențe și sacrifică solidul luxului, spiritul de sclifoseală, care de la Paris a inundat/ 277 Europa? Răstirea vorbirii unguresti, începerea totdeauna cu un accent mult mai puternic decît cel de la sfîrșitul cuvîntului ori de la sfîrșitul perioadei, răstire care caracterizează și muzica ungurească, nu este închipuirea fidelă a acelui popor aspru, gata pentru acțiuni extreme la orice ocazie, dar tot atît de gata de a slăbi în proporție egală, atunci cînd coarda cea prea întinsă amenință a se rupe? Nu se vede în ea întreaga istorie ungurească, cu invaziile demonice ale lui Atila sfîrșite într-o împrăștiare de pulbere, cu loviturile eroicilor oștiri ale lui Ioan și Matei Corvin terminate prin îngenunchiarea de secule supt picioarele pașilor de la Buda, cu strania tendință de a repeta în mijlocul Europei robiri asiatice ale popoarelor, tendință ce se va sfîrși probabil printr-o neputință egală? Răstirea vorbirii unguresti, în sfîrșit, de care s-au molipsit toate națiile din Transilvania, și românii și sașii, nu oglindește acele obiceiuri din topor, acea lipsă de civilitate, acea bădărănie, care înconjură pe călător de la Pressburg începînd până la poalele Carpaților? Cine a auzit pe un leah ori pe un rus vorbind, cu sunetele cele multe tot din vîrful limbii articulate și cu gura plină de stupit, și nu s-a gîndit la supt ori la băutură? Dar pe cîteva particularități prinse din zbor nu poate cineva clădi caracteristica popoarelor, pe cîteva particularități anume ale limbii ori ale restului vieții. Mare noroc trebuie să fi avut Zola pentru a se pute lăuda că cele mai multe (căci de t o a t e nici vorbă nu poate să fie) case burghezești din Paris sînt ca cea din Pot-bouille, că cei mai mulți lucrători sînt niște Coupeau, cei mai mulți țărani niște Fouan. Apoi toate oștirile nemțești vor fi oare ca cele de la Sedan? Pe de altă parte o așăzare de cuvinte, o muzică, o răstire a vorbirii, adică un caracter dintr-o mie altele lăsate în nebăgare de samă, îți pot da dreptul de a stabili egalități cu alte caracteristice tot atît de superficial constatate? Și este adevărat cu toate acestea că atunci cînd vei fi scos în evidență cît mai multe din caracterele specifice ale limbii unui popor, vei pute cu toată siguranța trage concluzii asupra stilului poporului aceluia și stabili egalități între ele și între toate

278 caracteristicele de/pe tot felul de terenuri, fizice tot așa de mult ca și psihice. O asemenea lucrare, dacă vei vrea să ai a face cu aceea ce este atît de caracteristic unei limbi, încît la nici o altă limbă nu se mai găsește, este imposibilă, pentru că ar trebui să tragi în cercul comparațiilor tale prea multe limbi, toate limbile de pe pămînt, și vechi și nouă. Într-un cadru mai strîmt însă, de pildă în sînul limbilor neolatine, ori germane, s-ar pute ajunge după multă muncă acolo ca să înșire cineva într-un tablou toate caracterele, ori macar pe cele mai multe. Un asemenea tablou s-ar pute numi o istorie a stilului poporului în chestie și am ave în el cuprins tot aceea ce în desfășurarea universului aparține, ca ceva propriu, poporului-microcozmu cutare Şi în mijlocul aceleiaş limbi s-ar pute face acest studiu pentru dialecte, și în mijlocul aceluiaş dialect pentru subdivizii ale lui tot mai mici, până la individe. Şi cu atît mai mult s-ar pute face studiul acesta al stilurilor popoarelor și individelor, cu cît începuturi s-au făcut, și nu de ieri de alaltăieri, ci de atunci de cînd au început în Europa și studiile gramaticale, anume de la retorii și gramaticii greci. Decît numai, pe cînd la studiarea limbilor oamenii au procedat de la mare la mic și mai întîi au studiat limbile comunităților mai mari și pe urmă pe ale celor mai mici, astfel că dialectologia este o ocupație modernă, în studiarea stilurilor s-a procedat din contra, grecii adică au început cu cercetarea stilurilor indivizilor (precum de pildă Dionysius H a l i c a r n a s s e u s περὶ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων ὑπομνηματισμοί, περὶ τῆς λεκτικῆς Δημοσθένους δεινότητος, περὶ τοῦ Θουκυδίδου χαρακτῆρος, — pentru ca să citām un exemplu dintr-o sută), ori ale genurilor literare, mai ales ale discursului oratoric, pentru care probează retorica, studiu grecesc prin excelență, ale cărui subtilități, cu toată deşteptăciunea noastră modernă, de abia le putem pricepe, și noi, iști de astăzi, am sfîrșit cu cercetarea stilurilor popoarelor. Dar mult va mai trece încă până cînd — macar că lucrul nu este mai greu cu mult — filosofii noștri vor pute produce o stilistică a unui popor, care să fie la înălțimea gramaticii lui H e r o d i a n u s! N-ar fi trebuință deci de numiri nouă — precum poate de f i l o s o f i a l i m b i i, 279 G a b e l e n t z,/*Sprachwiss.*, 372 — pentru a însămna un lucru atît de vechi, care este stilistică curată, și parada de pregătire la o muncă grea, de încurcătură în termini tehnici, de răscolire a tot felul de banalități filosofice, și mai ales de înecare a unei biete idei într-un nămol de cuvinte, ar trebui să dispară, macar de rușine înaintea bătrînilor greci, care fără atîtea făgăduinți și opintele au arat cei dintîi acest ogor cu bună reușită.

Munca, atunci cînd este vorba de a caracteriza popoarele prin limba lor, este grea din altă cauză, nu din aceea că am ave a face cu vreo straşnică filosofie. Anume istoricul este totdeauna prevenit, și pe domeniul limbii sale proprii și pe acel al limbilor străine. Mai profund cunoscător ar trebui să fie cineva negreşit în stilul poporului din care face parte. Dar care european ar îndrăzni să denunțe defectele nației sale, cînd este hotărît că noi toți, români, unguri, ruși, francezi, nemți etc. sîntem cei mai deștepți, cei

mai viteji, cei mai nobili, cei mai etc. oameni de pe fața pămîntului? Este permis oare ca să aibă francezul vreun defect, el care, după mărturia lui Victor Hugo, este singur în stare să gîcească secretele secolului (*Le retour de l'empereur*, IV: „oh ! t'abaisser n'est pas facile, France, sommet des nations", și celelalte). Ori este permis să aibă neamțul vreunul, cel solid și sobru? Ar îndrăzni cineva fără pedeapsă macar beția să i-o pună în spinare? Și românul apoi, nepotul lui Traian, nu este știut de toată lumea că poate cuceri cît ai bate în palme toată cultura apusană? că el n-are trebuință de prea multă frămîntare de minte, ci numai așa prin puterea geniului său poate ști toate celea? Ai pute să le spui românilor că cultura lor este în mare parte o formă goală, că genialitatea lor este de multe ori numai o nesocotință, că nimeni poate nu se amețește atît de mult cu minciuna ca dînșii, fără să-ți aprinzi paie în cap? — Iar cînd este vorba de limbi străine, noi sîntem totdeauna dispuși să găsim mai multe defecte decît sînt într-adevăr. Omului îi place cu ce s-a deprins și, orice s-ar zice, îi place mai mult clopotnița din satul lui și limba de pe lîngă clopotniță/decît un sat străin și o limbă străină. 280 Și ți se pare, de pildă, că se răstește ungurul la vorbă, pe cînd din contra el vorbește mai armonios decît italianul. Acestea sînt granițe ale puterii omenești, peste care nimeni nu poate trece. Acestea sînt iarăș probe ale încurcăturii în care ne găsim, cînd voim să aflăm adevărul, acestea sînt iarăș reflexe ale naturii celei nebuloase în ea însăș. Vom da un exemplu. Gabelentz (răposat anul trecut) era fiul unui poliglot și poliglot el însuș, cu o bogată cultură filologică de tot felul, profesor la universitatea din Lipsca, om așăzat, cuminte, la locul lui, cu toate garanțiile de a fi un judecător integru. Ei bine, punerea predicatului înaintea subiectului în limbile semitice o interpretează în următorul chip — de altfel foarte ingenios — *op. cit.*, 392: „Așăzarea verbului înaintea subiectului este semn de o vie senzualitate. Primesc impresia unui fenomen și o fac cunoscută, — acesta-i verbul. Tocmai după aceea vorbesc de lucrul care mi-a produs impresia, — acesta-i subiectul. Impresia căpătată este în mine, o parte a eului meu însuș, care eu iese astfel împreună cu dînsa la iveală. Pentru aceea numesc acest fel de a gîndi și de a se exprima, un fel egoistic. *Cade o piatră* se poate traduce astfel: *Văd sau aud ceva căzînd și acel ceva este o piatră.* Această senzualitate este simțitoare și sentimentală și face din impresiile căpătate subiectul vorbirii, subiectul psihologic al propoziției. Cu această sensibilitate și cu acest sentimentalizmu însă stă în legătură și o puternică lăcomie, care pune ușor și bucuros mîna pe lucru străin. Dorința după noutăți, de a vide străinătatea, tragerea de inimă la nou și la știință împinge oamenii din patrie spre țări și spirite îndepărtate. Iubirea de cîștig face parte din ei, cînd e vorba de binele material, niște negustori harnici, cîteodată însă și niște hoți și niște potlogari răutăcioși, — cînd e vorba de bunuri spirituale, niște discipuli lacomi de învățătură". Iar punerea atributului înaintea substantivului în limbile indogermanice (fenomen analog celui de mai sus, căci atributul și predicatul

sînt mai acelaş lucru, pag. 187) provoacă lui G a b e l e n t z următoarele reflexii, 381: „Mai mult preț, decît pe mult lăudata tendință de a da naștere
281 la/forme nouă, pun eu pe altă aplecare a limbilor noastre, pentru care trebuie să întrebuințez iarăș termini în aparență dojenitori, anume pe acei de precipitare, grabă, anticipare. Această particularitate stăpînește în caracterul rasei și al limbilor ei: un mers grăbit înainte, hotărît mai mult în dorul de a ajunge în viitor decît de aducerea aminte de trecut. Legile care hotăresc sandhi în limbile noastre se bazează în cea mai mare parte pe această notă caracteristică: sunetul următor hotărește pe cel precedent, nu din contra. Și umlaut în germana și în vechea nordică, epenteza în vechea bactrică sînt numai manifestări mai puternice ale aceleiaș tendinți. Adiectivul atributiv se așază de obicei înaintea substantivului, căruia aparține și pe a cărui formă de gen, de caz și de număr o împrumută. Iată ce se poate numi previdere și îngrijire de mai înainte! Cînd însă slavul și lituanul în graba numărării prefac noimile după modelul zecimilor: *devĕtĭ: desĕntĭ, devyni: dezimtis*, — aceasta e curată dare de-a tumba; și o oarecare grabă după următoarele zecimi arată și sanscrita *ūnaviçati*, și latina *duodeviginti*, *undeviginti*". Unul și acelaș fenomen probează deci la semiți lăcomie după averea altuia, hoție și potlogărie, iar la indogermani previdere, îngrijire de mai înainte, grabă, progres! Și nici nu putea judeca altfel un indogeman.

Pe de altă parte, părțile omogene, în care se desface în mersul său natura, nu se oglindesc unele de altele și nu lasă a se oglindi în fiecare din ele totul numai în spațiu, ci și în timp. Adică lumea a fost totdeauna cam așa și totdeauna cam așa are să rămînă: între stările ei de la un timp la altul se înșiră aceleaș deosebiri, care se găsesc între stările ei de la un spațiu la altul, și după cum în spațiu valul oglindește mai direct pe cele din apropiere și pe urmă pe cele mai îndepărtate, tot astfel în timp stările imediat contigue sînt și cele mai asămănătoare. Fiind astfel, principiile de schimbare ale limbii au fost de la început cam aceleaș cu cele de astăzi. Cine ar vre
282 să admită identitatea între cele două stări s-ar înșăla ca și acel care ar vre/să admită complecta deosebire. Oamenii, care pentru contiguitatea în spațiu n-au admis totdeauna analogul manifestărilor naturii și ș-au închipuit — după cum îș și închipuiesc încă mulți — că acele manifestări care trec peste marginile observației omenești, precum spațiurile de dincolo de stele și universul, sînt niscai lucruri despre care ființa pămîntească nici o conștiință nu poate să aibă, au admis analogul manifestărilor naturii în timp și ș-au explicat, între altele istoria planetei noastre fără ajutorul cataclizmelor, numai prin acțiunea forțelor care și astăzi sînt în vigoare. Aceea ce au făcut de mult geologii trebuie să facă istoricul limbii, cînd ar ave gust să meargă cu mintea până la cele dintîi articulări ale celei dintîi vorbiri omenești. Origina limbii stă înaintea noastră, n-ai trebuință s-o cauți prin alte sfere. Nici un cataclizmu n-a avut loc aici, tot așa după cum n-au avut loc catastrofe în istoria pămîntului. Sunete reflexe și onomatopoeice, ca acele care și astăzi se produc, au

servit ca bază pentru alunecările de sunet, alunecările de înțăles, analogiile, izolările etc. următoare, și atîta tot. Decît preciz să afli lucrul, nu te încerca, căci ți-ai perde munca degeaba. Între cele dintîi începuturi ale limbii și limba de astăzi se află o enormă distanță în timp, o distanță comparabilă cu acea în spațiu dintre pămînt și ultimele stele zărite cu telescopul. Nici o observație proprie nu este posibilă (căci ca să lași astăzi un copil să crească fără de a fi învățat limba părinților, astfel încît să fie nevoit să-ș croiască el singur una, este cu neputință, și apoi un asemenea copil nu este tot una cu omul primitiv, macar că asămănare mare între amîndoi există) și sîntem nevoiți să recurgem la inducție, cel de al doilea și ultim mijloc de convingere. Inducția însă se învîrtește pe un teren falș, pe acel al absolutului, și constituie tocmai partea caracteristică a spiritului nostru, care face ca acest spirit să nu fie tocmai imagina exactă a restului naturii. Inducția este bazată pe greșita închipuire că dacă un raport există între două individe, trebuie să existe numaidecît și între ideile corăspunzătoare. Aceste idei însă, macar că un reflex ele înseș al asămănărilor dintre lucruri, sînt cu toate acestea o/plăzmuire a minții și a opera cu ele însamnă a opera cu lucruri nereale obiectiv, cu lucruri existente numai în subiect, asămănătoare negreșit cu realitățile obiective, dar și foarte deosebite de ele. Apoi aceste idei se întrețese în minte astfel, încît ești expus la fiecare moment să lărgești și să strîmtezi cercul inducției în tot felul, fără să mai vorbim de deosebirile mari care pe acest teren există de la o minte la alta, ceea ce îngreuiază comunicarea cunoștinților. Cu propria observație cunoști individele, te găsești perdut în obiect, și cu toate că acest obiect se resfrînge în diferite simțuri, în diferite feluri, noi putem pătrunde o bună parte din el. Cu inducția, însă, te strămuți în mijlocul subiectului, unde lucrezi cu idei, slabe imagini ale asămănărilor ce există între diferitele forme ale naturii și mai înainte de toate caracterele specifice ale acestui subiect însuș. Dacă ne-am permite încă o imagină — și lectorul va fi priceput că imaginile și comparațiile se potrivesc cu modul nostru de a vide și pentru aceea ne-am servit așa de mult de dînsele. Cînd nu pricepi un lucru, uită-te la altul și poate îl vei pricepe pe acela mai bine. Atunci, cum ți se pare cel de al doilea, cam tot așa e și cel dintîi. Vorba *comparaison n'est pas raison* este o proastă traducere a preceptului *exempla non probant, sed illustrant* — am zice că un om, care se gîndește asupra lumii este ca un glob lustruit așăzat pe o înălțime, în care tot felul de obiecte de primprejur, pănă la distanțe foarte mari, se reflectează. Acest glob este un lucru analog tuturor celorlalte lucruri și universului întreg, însă și cu caractere deosebitoare, între altele cu acelea de a reflecta neexact natura înconjurătoare. Dar oricît de neexactă este oglindirea, cîtă vreme ajung razele de lumină de la obiecte pănă la dînsul, îți dai socoteală de acestea și vezi colo cutare turn, dincolo cutare casă etc. Cînd, însă, razele se stîng, se zăresc, din cauza transformărilor pe care le-a suferit lustrul metalului prin lumină, niște contururi șterse și vezi colo ceva care samînă cu orice turn, dincolo

283

altceva care poate fi orice casă. Şi acum, dacă te vei încrede tare în acel glob poleit dar săc, vei zice că în lume nu sînt decît case şi turnuri de soiul celor de
284 pe dînsul/ — care nici acelea nu se văd cum se cade. Ori dacă vei fi prea fricos, vei zice că în afară de cele pe glob desenate alte lucruri asămănătoare în lume nu sînt, şi că dincolo de orizon (de pildă la doi kilometri distanţă) se găsesc cine ştie ce minunăţii şi prăpăstii. Din cauza aceasta, despre toate lucrurile care nu cad niciodată supt propria noastră observaţie n-avem decît cunoştinţi încurcate şi contrazicătoare, astfel că despre acelaş fenomen doi oameni pot susţine, cu tot atîta dreptate, păreri contrarii. Toată ştiinţa noastră, de a cărei rezultate gem bibliotecile, oricît de strălucită este, se bazează pe propria observaţie. Ea a crescut în raportul în care a crescut şi aceasta din urmă. Toate calculele analogiei n-ar fi în stare să înlocuiască cel mai mic fapt văzut cu ochii. Cît de slabă bază dă judecăţii inducţia o probează încercările de a vorbi despre regiunile naturii care scapă observării simţurilor, căci atunci pluteşte mintea în gol şi trece de la o contrazicere la alta, fără ca să se poată zice, cu toate aceste, că n-ar întrevide nimic din adevărul de dincolo de simţuri.

Astfel, de pildă, pentru originile limbii se poate şti atît cît am însămnat noi mai sus în două rînduri. Şi cum că, într-adevăr, mai mult este greu de ştiut, vom da un exemplu, din care se va vide că acel care vrea să lungească vorba asupra unui asemenea subiect este nevoit să recurgă la curioaze expediente, precum să rezume întîi ce a spus asupra altor chestii (care nu stau nici într-o legătură cu chestia de faţă), să afirme cu multă paradă de argumentare că nu-i greu să afli adevărul, să atingă cîteva subiecte controversate, asupra cărora de la un ceas la altul îţi poţi schimba părerea cu exact aceleaş probe, să rezume ce au spus alţii — totul cu mare pompă şi cu seriozitatea unui om care într-adevăr a pătruns pănă în fundul verităţii (cu care ocazie se mai zvîrle pe ici pe colo cîte o citaţie, cîte o anecdotă, cîte un cuvînt sanscrit ori hotentot ori din altă limbă mai puţin abordabilă) — şi la sfîrşit, cît se poate cu mai multe împluturi, pentru ca să se împle macar patru pagini,
285 să-ş zvîrle şi el nimicurile sale. Whitney în a XII-a/lecţie vorbeşte în 48 de pagini (în traducerea lui J o l l y, *Die Sprachwissenschaft*, München, 1874) despre origina limbii. Decît numai iată cum procedează. În 4 pagini rezumează lecţiile din urmă (4). Spune apoi într-o pagină că este foarte interesantă chestia şi că ea „nu aparţine atît istoriei limbii cît filosofiei limbii, care ea însăş este un ram al antropologiei" (5). Chestia nu-i grea, o nu! (o pagină, 6). Limba nu-i făcută gata de D-zău (7 pagini: 13). „Oare ce a împins pe om să vorbească?" Spun unia că omul nu poate gîndi fără vorbă. Aceasta nu-i adevărat. Gîndirea există în mod independent de limbă şi înainte de dînsa. Omul a vorbit, nu pentru că n-ar fi putut gîndi altfel, ci pentru ca să comunice cugetarea sa altora (20 pagini: 33). Şi acum i se pare lui W. că a început să se zărească origina limbii: „de nu mă înşăl, o luminoasă rază de lumină a străbătut în origina limbii prin asemenea consideraţii". Ar mai trebui numai

rezumate diferitele păreri asupra chestiei. Dar tot mai sînt încă de pus vreo cîteva întrebări. De pildă, oare de ce a ales omul glasul ca mijloc de vorbire? Pentru că limba (cea de carne) se mișcă mai răpede. Oare pe care lucruri le-a exprimat omul întîi prin vorbe? întîi pe cele materiale ori pe cele morale, pe cele concrete ori pe cele abstracte? Pe cele abstracte-materiale întîi (și iată una din acele chestii de detaliu asupra originii limbii, care n-ar mai trebui discutată zadarnic, pentru că nu ne vom pute înțălege asupra ei niciodată. 5 pagini: 38). Vin apoi rezumatele diferitelor păreri date de alții. Trei păreri. Una: cele dintîi cuvinte au fost onomatopoeice. Alta: cele dintîi cuvinte au fost sunete reflexe, provocate prin contactul simțurilor cu obiectul. A treia, împrumutată din *System der Sprachwissenschaft* al lui Heyse de Max Müller, care-ș bate joc de cele două dintîi și le numește pe una bow-wow-theory și pe alta pooh-pooh-theory: cele dintîi cuvinte au fost sunete reflexe, dar nu provocate de obiect, ci de cunoștinți, care, cînd se prezentau în mintea omului primitiv, îl mișcau parcă l-ar fi înțăpat, — de unde numele de ding-dong-theory (2 pagini. 40). Teoria lui Max Müller n-are nici o socoteală (1 pagină. 41)./În sfîrșit, cînd mai că frică ne era că W. chiar nimic n-are să spună, găsește autorul mijlocul pe ultimele 7 pagini dintr-un capitul de 48 să ne lămurească cu lungi propoziții că negreșit cuvinte onomatopoeice și reflexe au format baza celei dintîi vorbiri, că n-avem încotro, trebuie să admitem acest simplu lucru, și că în afară de el mare minune să fie să mai putem afla ceva! Cînd ai sfîrșit de cetit frumoasa lecție, încă un diamant din coroana de mare filolog a autorului, nu știi, firește, nimic mai mult asupra interesantului subiect decît înainte de a o fi cetit, dar mărturisești că mare meșteșug trebuie să aibă cineva pentru ca așa de puțin să ne spună în așa de multe cuvinte.

286

În al doilea loc, dacă manifestările naturii sînt omogene, astfel că în una întrevezi pe toate și totul, ele se și deosebesc unele de altele, și după cum omogeneitatea lor îți face serviciul de a te pune în stare să pricepi prin comparare pe acele lucruri, pe care nu le poți răpede supune observației ori chiar nu le poți observa defel, tot astfel constatarea caracterelor proprii ale fenomenelor îți dă mijlocul să pui un frîu destrăbălării inducției, să scapi de supt stăpînirea neînfrînatei tendinți omenești de a vide în toate părțile identități și absoluturi, să pătrunzi mai de aproape în cunoașterea obiectului. Cînd ajungi anume a cunoaște cît mai multe caractere proprii ale unui fenomen și constați printre ele semnul deosebitor pe care i l-a dat natura pentru a-l separa de celelalte fenomene, ai privirea ațintită asupra lor și, condus ca de un steag de recunoaștere, făgăduiești prezența fenomenului acolo unde nu le observi pe dînsele. A samînă într-adevăr cu B: după cum e unul, cam tot așa e și celalalt. Dar și se deosebesc unul de altul, și nu tot ce se întîmplă la unul, se întîmplă și la celalalt. Și cînd A, B fac parte din acele valuri care se deosebesc mult unul de altul, primejdia de a te lăsa înșălat de inducție este

mai mică. Cu cît samînă mai mult însă, cu atît primejdia crește de a adopta cu ghiotura și fără nici un control la unul cele ce ai observat la celalalt.
287 Nebunie este de a-ți închipui că ai priceput ceva așa de bine,/încît pe lîngă cutare caractere să nu mai admiți și altele: atunci iar rob al inducției te faci și iar te expui să reduci toate la un calup. Dar tot așa nebunie este ca orice vezi la un lucru să admiți la altul, și anume cu atît mai mare nebunie, cu cît cele două lucruri se deosebesc mai tare unul de altul. Un fenomen, oricît de greu se deosebește de cele de primprejur și oricît de mult formează cu acestea un tot nedespărțit, are o independență oarecare, și în această independență trebuie să ne încercăm a-l pricepe, dacă voim să-l pricepem cum se cade. Lucrurile trebuiesc pricepute și explicate în ele înseș și prin ele înseș. Compararea trebuie să servească numai pentru a descoperi, prin mijlocirea celor mai ușoare de priceput, firea însăș a celor mai grele. Compararea îți scoate la iveală fondul comun al formelor naturii, dar pe lîngă acest comun trebuie să pătrunzi numaidecît părțile deosebitoare ale acelor forme, dacă nu vrei să plutești în buimăceală. Cu cît mai mult pătrunzi în aceste deosebiri și cu cît te ferești mai mult de a nu strămuta caracterele de la un lucru la altul, cu atît ești mai sigur de a te apropia de adevărata priveliște a obiectului. Omul nu poate fi destul de prevenit în contra acelei tendinți de precipitare, de tindere la absolut și la identitate, care amenință să șteargă deosebirile formelor: este un fel de dor după neant, după haosul unic și uniform de la care a plecat natura și spre care poate se întoarce, acea inducție, ce s-ar pute considera, ea și nu poezia, ca o aducere aminte din timpul de pe cînd omul se perdea în uniformitatea totului. Și cînd ai a face cu fenomene grele de observat și grele de înțăles în ele înseș, cum sînt cele psihice (căci orice s-ar zice asupra siguranței simțului intim — iar o vorbă goală această siguranță — tot mai greu este de observat psihicul decît fizicul), mai este încă permis să abuzezi de acea tendință. Cînd ai însă a face cu lucruri mult mai ușoare, pe care le-ai pute stăpîni relativ destul de bine, dacă ți-ai da osteneală, și recurgi cu toate acestea la extravagante analogii, trase din tot felul de alte fenomene, care de care mai îndepărtate de al tău, apoi atunci
288 ești vinovat de a fi procedat fără pricepere./

În special limba, ori principiile sale de schimbare — căci nu există independent unele de cealaltă —, îș are viața sa proprie, de care numaidecît trebuie să-ș dea istoricul socoteală. În această viață proprie unele fenomene sînt caracteristice și constituiesc stilul, altele sînt comune cu ale altor limbi. Toate la un loc, caracteristice ori nu, sînt proprii limbii, aparțin firii aceșteia și din firea aceșteia însăș trebuiesc scoase la iveală și pricepute. Vreau să zic că, fără să fugi cu mintea prin regiuni străine, trebuie să ai băgarea de samă ațintită, înainte de toate, asupra limbii însăș pe care o cercetezi. Priviri de tot felul în tot felul de direcții poți face și trebuie să faci, căci limba, pe care o studiezi, nu este doar complect izolată de restul lumii, ci face parte intimă din aceasta, dar să nu pierzi țălul din ochi și toate compa-

rările să-ţi servească numai pentru a scoate în relief individualitatea lui. Cu cît mai mult ţi se arată individualitatea aceasta, cu atît mai răpede gîceşti oarecum restul, după cum două laturi ale unei arhitecturi oarecare îţi dau bănuiala cam cum trebuie să fie palatul întreg: orice analogii de pe afară scoase nu te pot servi atît cît acele scoase din însăş limba studiată, tot aşa după cum oricîte colţuri din zidiri străine nu te pot lumina asupra cutări zidiri atît cît te luminează un colţ zărit din aceasta însăş. Deci, să ai în vedere la explicarea unui fenomen limbistic toate principiile de schimbare după modul cum lucrează ele în cazuri sigure. Legile, negreşit, nu le vei pute afla pe toate, şi vor rămîne totdeauna lucruri, pentru explicarea cărora trebuie să-ţi declini competenţa. Însă a explica un fenomen oarecare contra normei unui principiu, cînd el se explică lesne după norma altui principiu, este greşală de neiertat. Şi pentru a pricepe bine acest precept vom da un exemplu. Va trebui să luăm lucrurile cam de departe, dar, judecînd bine importanţa lor, găsim că a lungi puţin vorba nu este de prisos.

La 1829 trăia la Viena învăţatul K o p i t a r, slavist care se ocupase întrucîtva şi cu limbile albaneză şi română (o scurtă notiţă biografică şi bibliografică asupra lui dă B o g d a n în *C.L.*, XXVII, 1062). Cu ocazia unei recensii asupra/dicţionarului lui B o b şi a celui de Buda *(Intr.*, 156*)*, făcută **289** de dînsul în *Wiener-Jahrbücher* din april-mai-iuniu 1829 (citat în treacăt de H a s d e u în *Cuv.*, II, 647), acest învăţat s-a întins mai mult decît oricare alt străin înaintea sa asupra legăturilor ce există între limbile albaneză, română şi bulgară din punct de vedere al sintaxei, precum şi asupra originii limbii româneşti, şi aceasta pentru ca „pe de o parte să îndemne pe germani la studiarea mai profundă a unui popor vechi, care era odată, cum spune H e r o d o t, cel mai numeros după indiani, care a produs pe Orfeu şi a ospătat pe Cadmus, din al cărui sîn a ieşit Alexandru Machedon... iar pe de alta ca să apere, cît se va pute, începuturile literaturii naţionale a românilor de un mers greşit provocat de prejudiţii".

Iată care sînt în rezumat părerile lui K o p i t a r. După ce arată, prin exemplul limbilor occidentale care au cuvinte nelatineşti şi ortografii fonetice, fără ca pentru aceasta să le conteste cineva caracterul de limbi romanice, că este greşită dorinţa românilor de a alunga toate elementele străine din limbă, de a le înlocui cu elemente latine clasice şi de a scri etimologic, autorul probează foloasele alfabetului chirilic asupra celui latinesc prin aceea că cel dintîi are de ajuns caractere pentru sunetele limbii noastre, pe cînd cel de al doilea are mai puţine, şi propune, pentru cazul cînd ar voi cineva să alunge numaidecît scrierea slavonească, să se facă un amestec din cele două alfabete. Luînd apoi în cercetare origina limbii noastre, Kopitar, inspirat de T h u n m a n n *(Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Halle, 1774) şi de R a y n o u a r d *(Grammaire comparée des langues de l'Europe latine*, Paris, 1821; citatele din acești autori vezi-le în K o p i t a r*)*, găseşte cauza deosebirii limbilor romanice între ele în aceea că s-a amestecat un element comun, limba latină, cu un element diferit la diversele popoare, limbile autohtone; consideră limba tracă drept elementul autohton care amestecat cu limba latină populară a dat naştere limbii româneşti; spune că limba albaneză este limba veche ilirică păstrată neatinsă de influinţa romană în munţii Haemus, şi că limba română, cea mai veche din limbile

romanice, nu-ş are origina de la Traian, ci cu mult de mai înainte, de atunci adică de cînd romanii au pus întîiaş dată piciorul în Iliric (a. Chr. 219).

Că albanezii sînt vechii iliri crede K. că probează prin faptul acela că în limba lor sînt mulţime de cuvinte latineşti, în care pronunţarea lui *c*, *g* înaintea vocalelor palatale s-a păstrat guturală; iar că românii sînt albanezi 290 el/crede evident pentru două motive, întîi pentru că sînt multe cuvinte albaneze în limba română, şi al doilea pentru că articulul se pune în urma substantivului atît în limba albaneză cît şi în cea românească. Acest fapt, întrebuinţarea articulului la sfîrşit, pe care-l probează că există tot prin influinţa tracă şi în limba bulgărească, şi pe care nu-l găseşte în altă parte în Europa decît la basci şi la scandinavi, K. îl consideră ca o asămănare complectă formală.

Scurta notiţă a învăţatului vienez de la 1829 a avut, în ce priveşte mişcarea ştienţifică din România, un mare efect: ea a provocat întreaga activitate a lui H a s d e u pe cîmpul filologiei; căci dorinţa, mai ales, de a proba convingerea, a priori făcută prin K., că românii sînt acelaş neam cu albanejii, l-a împins să întreprindă acea serie de cercetări filologice care s-a continuat cam de pe la 1873 pînă la 1883 în *Col. Tr.*, şi aceeaş dorinţă nu l-a părăsit nici de la 1883 încoace, cînd fapte de ordine mai înaltă, metafizice şi spiritiste, l-au atras în cercul lor, astfel că tot ea formează călăuza eminentului bărbat în ale sale miscellanea, pe care le publică supt numele de *Magnum Etymologicum*, şi în articulele răzleţe din *R.N.* (precum V, 5, *Strat şi substrat:* „toate popoarele balcanice, românii, grecii, albanejii, serbii şi bulgarii, ne apar acum ca o singură familie strîns înrudită, ca un συμπόσιον de fraţi, de veri şi de cumnaţi". V, 287, *Un element femeiesc în limba română:* pag. 144. VI, 85 *Basarabii: Basarab = ban + sarab (sarabi* este numele castei nobiliare la daci). VI, 301 *Statu-palmă-barba-cot:* „la daci *cot* însămna ceva foarte mic, un rien, presque rien."). Iar credinţa ce avea K. că prin cuvinte albaneze găsite în limba românească şi prin asămănări sintactice din punct de videre al întrebuinţării articulului se poate proba comuna origină a limbilor albaneză şi română, a insuflat lui H. planul cercetărilor sale. A căuta cuvinte albaneze şi a proba asămănări între cele două limbi din punct de videre al întrebuinţării articulului i s-a părut mijlocul cel sigur de a proba aceeaş origină etnică pentru români şi arnăuţi.

Sarcina lui H., dacă ş-ar fi propus numai să afle cuvinte albaneze în limba română, n-ar fi fost tocmai grea; pentru că, ori de am admite un împrumut recent între cele două limbi, ori de am admite o moştenire comună, înrudirea de înţăles şi de schelet între multe cuvinte albaneze şi române este aşa de mare, încît este evidentă una şi aceeaş origină. Ar fi trebuit în acel caz să probeze numai imposibilitatea unui împrumut recent. H. însă, care 291 admitea de la început fără alte probe că românii şi albanejii au avut aceeaş/ limbă cu o mie şi cîteva sute de ani în urmă, s-a găsit îndreptăţit de a nu insista defel asupra elementului albanez, ci asupra celui dac, şi de a se rîdica la prototipele dace pe baza cuvintelor albaneze. Odată pornit pe acest drum, a crezut că poate să se încerce a dezgropa şi celelalte cuvinte dace, pentru care nu sînt analoage la albaneji şi care 'trebuie să se fi găsind cu grămada în limba română'.

Vom înşira mai întîi cuvintele considerate de H. ca dace şi vom arăta apoi de ce metod s-a servit ca să ajungă la dînsele. În înşirarea cuvintelor am observat ordinea cronologică, fără ca să avem pretenţia de a le fi înregistrat pe toate, căci ne-am mărginit analiza la cercul *Col. Tr.* (1873—1883) şi chiar, fiindcă n-aveam la îndămînă colecţia complectă a acestei

reviste, dăm citațiile nu numai dintr-însa, ci și din diferitele extracte pe care le-a făcut H. din ea supt felurite titluri (asupra bibliografiei cf. *Intr.*, 20) [1].

zărnă (Col. Tr., 1873, 80 = dac. *dierna* ori *tierna); ortoman (ib.*, 85*)*; suf. *-man* și *-andru (ib.); jiiŭ (ib.* = dac *sil); jilț*, nume generic al pîrăului în Oltenia *(ib.); argia (ib.*, 222 = dac. *argilla); codru (ib.*, 110, 244 noiembre = alb. *kodră); brad (ib.* = alb. *breθ); mire (ib.*, 110 = alb. *miră); gîdil (ib.* = alb. *gudulis); ciocîrlie (ib.* = alb. *zoc); ciomag (ib.* = alb. *čomage); pat (ib.*, 112 = alb. *pat); sîmcia (ib.*, 239 = dac. σαμψήρα*); barză (ib.*, 110 [*Cuv.*, I, 269] = alb. *barθ); stejar (ib.*, 244 noiembre = dac. *sthagara); țundră (ib.*, 218 = dac. *tundra); rîmf (ib.*, 221 = dac. **ῥομφαία**); *malaiŭ (Col. Tr.*, 1874, 52*); gordin (ib.*, 90*); dulăŭ, dolcă (ib.*, 173*); mosoc (ib.*, 174*); țurcă (ib.*, 175*); cioară (ib.*, 176*); iele (ib.); cioban (ib.*, 103*); baciŭ (ib.*, 104*); urdă (ib.*, 105 [*Cuv.*, I, 307]); *brînză (ib.* [*Cuv.*, I, 190]*); traistă (ib.*, 116 [*Cuv.*, I, 304] dac. *staristra.* alb. *trastă, trase, drastă, ștreiță); ademenesc (ib.*, 102*); stînă (ib.*, 105 = dac. *stana); doină (Principii*, I, 20 [*Col. Tr.*, 1882, 397, 529] = dac. *daina); melc, culbec (ib.*, 88 lecția IV [*Col. Tr.*, 1883, 193] = dac *miliku, kadmiliku*, alb. *krămił, kăϑmil, kărmił, kremi, kărmi̇́); ghiuj (Col. Tr.*, 1876, 1 = alb. *ghiuș*, dac *ghiuga); hojma (ib.* = dac *ǧhiugama); moț, azugă, cujbă, vatră (ib.*, 32); *ghiob (ib.*, 97 = dac *ghiuba); vîj (ib.*, 123*)*; pronumele *o*, personal și nedefinit *(Col. Tr.*, 1877, 461 = dac. *va); mazîre (ib.*, 522 = alb. *moδulă); mînz (ib.); bunget (ib.*, 577 = alb. *bunk); viezure (ib.*, 579 = alb. *vieδulă*, dac *vieδula)*; interjecția *deh (Cuv.*, I, 275 = alb. *deh); dezgauc (ib.* = alb. *cafca*, dac. *cauca); măgură (ib.*, 288 = alb. *magulă); mal (ib.* = alb. *mal*, dac. *malva); moștean (ib.*, 294 = alb. *motșim); mugur (ib.* = alb. *mugulă); noian (ib.*, 295 = alb. *uĭană)*; v. r. *sămărît, vesel* (ib./299); *po* din *posomorît (ib.* = alb. *pa)*; sufixul *-u* din *sămuiesc, căpătuiesc* etc. *(ib.*, 301 = alb. *u* din *plumbue, peșkue* etc.); *stăvar (ib.*, 303 = alb. *stavă, mulțime*); v. r. *uture, buhnă (ib.*, 309 = alb. *ut); coteiŭ (ib.*, 274 = alb. *kut); crierĭ (ib.* = alb. *krie); dracilă (ib.*, 276 = dac. *drocila)*; v. r. *lostun*, guzgan *(ib.*, 287 = alb. *loș); susaiŭ (ib.*, 303 = alb. *șușalyă); sîmbure (ib.*, 309 = alb. *sumbulă); genune (Cuv.*, II, 201); *rață (ib.*, 16 = dac. *anatia).*

292

Alături cu căutarea prototipelor la acele cuvinte, pe care le consideră ca rămășiță de la daci, H. a cercetat etimologiile și la alte multe elemente din limba română *(Cuv.*, I, II, passim). Avînd a caracteriza aici priceperea cu care a procedat la cercetarea originilor limbii noastre din punct de vedere al dicționarului, vom lua în considerare mai jos întreaga sa activitate pe acest teren.

H. stabilește următoarele reguli, care trebuie să conducă pe filolog în cercetarea etimologiilor *(Principii*, I, 72 sqq.; *Fragmente pentru istoria limbii române*, I, 17, București, 1876; *Col. Tr.*, 1876, 179). „1) A aduna despre fiecare termin pus în dezbatere tot ce s-a scris asupră-i, analizînd opiniunile altora mai înainte de a propune pe a sa proprie. 2) A oferi despre

[1] Unele dintre cuvintele albaneze care urmează sînt transcrise de Philippide într-o ortografie a sa, care e cea utilizată de el pentru cuvintele românești; dar transcrierea este adesea greșită, redînd pe *ǎ* (alb. *ë*) cîteodată prin *a* sau *e*, pe — *k* prin — *gh*, pe — *θ* (alb. — *th* prin — *d*, pe *ł* (alb. *ll*) prin *l* sau *lĭ*. Am făcut corectările necesare. Este curios că, la Philippide, p. 291, găsim alb. *mallĭ* în loc de *mal*, iar la p. 292, în loc de *sumbulă*, forma *sumbul*. Multe din etymoanele dacice presupuse de Hasdeu aici sînt fanteziste. Astfel rom. *viezure* provine dintr-un dacic **vi̯ed̦ule*, nu din **vedula*.

accepţiunea sau forma fiecărei vorbe române texturi de prin monumentele noastre literare din diverse timpuri. 3) A nu recurge la sanscrita mai înainte de a fi restabilit, prin comparaţia variantelor dialectice sau din limbi congenere aspectul cel mai vechi fonetic şi logic al terminului român. 4) A păzi legea de corespondenţa sonurilor din limbă în limbă, silindu-ne a nu scăpa din videre în vorba supusă cercetării nici unul din elementele sale constitutive, fie el cît de mic în aparenţă. 5) A sprijini orice schimbare sporadică sau puţin evidentă, fie în forma unui termin, fie în semnificaţia lui, prin alte cazuri perfect analoage, luate din aceeaş limbă în privinţa fonetizmului, iar în privinţa tranziţiei logice din orice alt grai. 6) Cînd vorba română există deodată în una sau mai multe limbi eterogene, a nu decide a priori cine de la cine o va fi împrumutat, ci a cumpăni mai întîi, prin linguistica ajutată de istorie drepturile fiecui asupra cuvîntului în chestiune. 7) O tranziţie fonetică legitimă într-o limbă oarecare nu urmează încă a fi legitimă în toate limbile, ci pentru orice grai trebuie să se deie o demonstraţie separată. 8) Trecerea unui cuvînt dintr-o limbă în alta prin împrumut este supusă unor reguli de altă natură decît acea prin moştenire, dar aproape tot atît de precize, excepţiile în ambele cazuri trebuind a fi justificate. 9) O analogie care se aduce **293** pentru a face probabilă schimbarea fonetică a unui/cuvînt prin trecerea lui dintr-o limbă în alta, trebuie să fie exactă, adică să aibă în videre aceleaş sonuri din aceleaş limbi. 10) Vorbind despre mai multe semnificaţii ale unui cuvînt, să căutăm cu stăruinţă a stabili mai întîi genealogia lor, ferindu-ne a lua o semnificaţie derivată drept semnificaţie fundamentală. 11) De a face deosebiri dacă un cuvînt oarecare face parte din sfera mesologică, genealogică ori antropologică, adică dacă este împrumutat din altă limbă, dacă este moştenit de la limba mamă, ori dacă-ş are origina în natura omenească, astfel ca apariţia să-i fie posibilă pretutindeni şi totdeauna".

În cercetarea etimologiilor sale, cu toate acestea, H. nu ţine socoteală de aceste precepte, pe care de altfel le stabileşte aşa, la întîmplare, fără să-ş dea socoteală de principiul din care izvoresc; căci, afară de regulele de supt 1, 2, 3, pe care le observă totdeauna, făcînd vădite în acest chip bogatele sale cunoştinţi bibliografice, nu ia în consideraţie pe celelalte. Ba, aceea ce-l caracterizează chiar este tendinţa de a afla originile cuvintelor fără o cunoştinţă prealabilă a modului cum se schimbă sunetele în cuvintele româneşti împrumutate ori moştenite, adică nesocotinţa regulei de supt *4*. Şi pentru a face vădit acest lucru, vom înşira cîteva din etimologiile sale şi vom arăta abaterile lui H. de la însăş regula sa.

Din anteromanele *giúga* şi *giúba* derivă pe româneştile *giuž* şi *giob* fără să ţină socoteală de faptul acela că orice *g* roman înainte de *i* se preface în *ǧ*. Că rău a făcut că n-a ţinut această socoteală este lesne de înţăles; căci dacă un *g* roman s-a prefăcut în *ǧ*, în anumite împrejurări, cu atît mai mult a trebuit să se prefacă în *ǧ* guturala din *giúga*, *giúba*, adică din acele cuvinte care erau în limbă cu mult înainte de primirea elementelor romane. Regula de supt 8, că „trecerea unui cuvînt dintr-o limbă în alta prin împrumut este supusă unor reguli de altă natură decît acea prin moştenire, dar aproape tot atît de precize, excepţiile în ambele cazuri trebuind a fi justificate", nu se poate înţălege decît despre cuvintele intrate în limbă în urma unui fenomen oarecare: cuvinte slavoneşti, de pildă, cu *g* înainte de *i* se înţăleg, pentru că sînt mai nouă în limbă decît cuvintele romane şi au putut intra atunci cînd prefacerea lui *g* în *ǧ* era un fapt împlinit; dar să găsim guturala neschimbată înainte de *i* la cuvinte anteromane e peste putinţă. Rezultatul aceştei lipse de metod este că întreaga muncă a rămas zădarnică, că toate apropierile

cele trudelnice pe care le-a făcut pentru a lega radicalele *gĭuga* și *gĭuba* cu tot felul de radicale indogermanice/ ne-ar proba poate numai rîdicarea la limba **294** primitivă a albanezului *ghiuș* și a bulgarului *hub*, și că a făcut istoria limbilor albaneze și bulgărești, iar nu a limbii românești.

Sufixele *-mán* și *-ándru* le pune pe sama dacilor, fără să ia în considerare prefacerea regulată în *î* a lui *a* acc. urmat de *n* din cuvintele romane și fără să citeze vreun exemplu sigur de *a* acc. urmat de *n*, din cuvinte romane și din aceleaș împrejurări, neprefăcut în *î*.

Pe *dóĭnă* îl derivă din anteromanul *dáina*, cu toate că *a* acc. nu se găsește prefăcut în *o* în asemenea împrejurări în nici un alt cuvînt, iar *o* acc. (H. ar pute spune că prefacerea în *o* a lui *a* este ceva anteroman) în elementele romane, și cu atît mai mult în cele anteromane, se preface totdeauna în *ŏa*, cînd în silaba următoare este un *ă*.

Și tot asemenea, admite prefacerea în *vĭézure* a tracicului *viedula*, cu toate că *d* nu se schimbă în șuierătoare decît înaintea lui *i;* identifică pe *măgură* cu alb. *magulă*, cu toate că nu se mai poate da vreun exemplu românesc unde *a* acc. în aceleaș condiții ca în *magula* să se fi prefăcut în *ă*.

Despre *cătsél, cătsĕă (Cuv.*, I, 274*)* spune că ar pute proveni din *catulus*, și despre *cătsĕă* spune că ar pute proveni și din ung. *kutya*, pe cînd în adevăr din *catulus* nu ne putem explica nici pe *l* din *cătsél* (căci orice *l* între vocale se preface în *r* la elementele romane), nici pe *e*, nici pe *ts* din *t* (căci *t* se preface în *ts* numai înainte de *i*), nici accentul de pe penultima; iar din *kutya* nu ne putem explica accentul și pe *ts*, căci un *t* înainte de *i* se preface în *ts* numai la elementele romane și prefacerea lui *t* în *ts* nici nu este ceva românesc, ci ceva propriu limbii latine populare, pe vremea existenței căreia nici urme de cuvinte unguresți nu se pomeneau în limba românească.

Despre *gurgúĭŭ (Cuv.*, I, 284*)* spune că nu poate ieși din *gurgulio*, ci din *gurgullus*, pe cînd tocmai din contra, dacă ne ținem de „legile de corespondență a sonurilor din limbă în limbă", tocmai din *gurgulio* trebuia să iasă *gurgúĭŭ* (regulă: orice *l* din elemente romane se moaie înainte de *i* + vocală și apoi cade, *bătáĭĕ — battalia, fiŭ — filius, ĭĭe — ilia, ĭépure — *lĭepure, lepore, meĭŭ — milium, măruntáĭe — minutalia* etc.), iar din *gurgullus* numai *gurgúl* (regula: orice *ll* între vocale rămîne neschimbat, dacă cea dintîi vocală nu este *e, i, u* și cea de a doua *ă, i, cále — callis, vále — vallis, cal — caballus, mŏále — mollis, șălár — sellarius, stéle — stellae, ĭéle — illae* etc.)

Despre v. r. *pestíre* „întîrziare" afirmă că nu e altceva decît *postire (Cuv.*, I, 296*)*, cu toate că pretutindeni aiurea grupul *sti* din elementele romane a dat naștere lui *ști* în rom. (cf./*cîștíg — castigo, creștín — christianus,* **295** *oștĭ — hostes, acéștĭ — ecce + isti, veșmînt, veștmînt — vestimentum*).

Tot așa de puțin observă H. și celelalte reguli.

Astfel, în contra regulii 9 păcătuiește cînd zice că din *cadmilicu* dac a ieșit *cadamelc* românesc întocmai așa după cum din *adverum* a ieșit *adevăr*, pe cînd în *adevăr* din *ad + verum* se intercalează un *e*, nu *a*, dacă nu cumva a rezultat — ceea ce este mai probabil — din *ad + de + verum;* și cînd spune că în *codomelc = cadamelc* s-a prefăcut *a + m* în *o + m*, după cum a avut loc prefacerea în *fŏáme — *fomes*, pe cînd la această din urmă vorbă *a* acc. s-a prefăcut în *o*, iar nu *a* neacc. Apoi nu ține socoteală de numita regulă, atunci cînd admite prefacerea lui *codomélc* în *culbéc*, fără să probeze prin exemple posibilitatea căderii lui *d* și a metatezei *bl — lb;* și cînd tăgăduiește fără motiv, posibilitatea provenirii lui *melc* din *milax*. În adevăr, greul este de a admite metateza *milax — limax;* odată însă aceasta făcut, exemple

sigure sînt pentru a întări derivația lui *melc* din *milax*, care ar fi putut ave calea următoare: *milace* — *melace* — *mealăce* — *mearăce* plur. *mearăci* — *mearce* plur. *mearci* (cf. pentru căderea lui *ă* neacc. *destúl* — *de* + *sătul*, *tát-so*, *sór-ta* etc.) — *mearc* plur. *mearci* (*mearc* supt influința pluralului, cf. *berbéc*, *šŏárec*) — *mealc* plur. *mealci* (cf. *adúlmec* — **adurmec*, *túlbur* — *turbur*) — *mealc* plur. *melci* — *melc* plur. *melci* (*melc* supt influința pluralului).

În contra regulii 11 greșește cînd dă o origină genealogică sufixului verbal *-u* din *căpătuiésc*, *gemuiésc* și sufixului verbal *-u* din limba albaneză, *peşkue*, *plumbue*, pentru că și una și alta din aceste limbi au dezvoltat în mod independent, antropologic (ca să ne servim și noi de terminologia lui H.) această formă (pag. 155).

În contra regulii 5 greșește cînd zice că germanul *framea* = tracul ῥομφαία prin metateza lui *f* (care *f*?) și prin trecerea lui *o* în *a*, după cum la celți a ieșit *lang* din λόγχη și după cum la slavi a ieșit *mrav* din skr. *vamra*. Ce are a face slavicul *mrav* cu celticul *lang* și cu germanul *framea*?

Este cu atît mai curioază la acest barbat uitarea veșnică a unor reguli de procedare puse numai de formă, cu cît, cînd este vorba de etimologiile altuia, e foarte dificil. Astfel imputa lui C i h a c (*Col. Tr.*, 1876, 183) că, pentru a proba prefacerea în *ĭe* a grupului inițial *le* din cuvinte străine, aduce ca exemplu prefacerea în *ĭu* a grupului *lĭu* din v. sl. *lĭubiti* — *ĭubíre;* că pentru a proba posibilitatea căderii lui *b* în *lubrico* — *lúnec*, adică într-un grup de consunante, aduce ca exemplu căderea lui *b* în *caballus*, adică între două vocale...

296 În strînsă legătură cu această lipsă de metod în cercetarea/etimologiilor stau două fapte importante, întîiul stabilirea de norme ad hoc, și al doilea, consecință a celui dintîi, legi fonetice pripite.

Norme ad hoc înțăleg eu că se stabilesc atunci cînd cineva hotărește mai denainte prototipul la care vrea să rîdice un cuvînt, și apoi caută cu orice preț analogii, de cele mai multe ori foarte puțin probabile. Ex. *críere* trebuind să vie numaidecît din albanezul *krie* + *-re*, H. găsește suf. *-re* la *spináre* = *spina* + *-re*, pe cînd în realitate un sufix nominal *re* nu există și în *spináre* sufixul este *-alis*, un sufix împetrit, *crets* trebuind să fie numaidecît *crispus* și *tricolíčŭ* trebuind să fie *pricolíčŭ* (*Cuv.*, I, 111), găsește o analogie pentru schimbarea lui *p* în *t* în zaconicele βαθή — βαφή, θυτέ — φυτόν, cu toate că în realitate s-a schimbat la zaconi nu sunetul închis *p* în sunetul închis *t*, ci spiranta labială *f* (cum sună în ngr. φ) în spiranta dentală (cum sună în ngr. ϑ), *žiĭŭ* trebuind să fie numaidecît *sil*, caută cu orice preț exemple de schimbarea lui *s* în *ž* și găsește pe următoarele: *žále* („salbie, sauge") — *salvia*, *žold* — *solidum*, *žăts* — *sessus*, *žac* — *sac*, *žávră* — σαῦρα, *žémlă* — germ. *Semmel*, *žélitsă* — ung. *szellö*, *žemlúgă* — *salmo*, *žígă* — *Sigismundus*, *žigărít* — ung. *szigorú*. În realitate însă tocmai *s* — *ž* face neprobabilă derivarea, astfel precum o dă H. Căci *ž* provine regulat dintr-un *z* de la sfîrșitul radicalelor străine și romane, cînd vine în contact cu *i* de la terminații ori de la sufixe: *boz* — *božĭ; obráz* — *obrážĭ; vitĕáz* — *vitéžĭ*, *vitežíe; năcáz* — *năcăžíre; putrežúne* și *putreğúne* — *putrez* + *-iune* (pag. 182; forma *putreğúne* provine din cauza africatei *dz* — *di*, care devine *dž*. De aceea și pronunțarea *ğ* se aude în Moldova, unde chiar astăzi pe alocurea lat. *di* se pronunță ca *dzi;* pe cînd pronunțarea *ž* se aude în Muntenia, unde se știe că încă din al XVI-lea secul *z* — *di* a încetat de a mai fi un sunet dublu. *Intr.*, 71); *rotunžór* și *rotunğór* — *rotunz* + *-ior* (aceeaș observație de făcut ca la *putrežúne*); *mížloc* — **mizĭloc*, **mízŭloc* (În cuvintele române [2]

---

[2] În textul originar: *romane;* greșeală de tipar.

putrežúne, rotunžór și analoagele nu trebuie să căutăm niște formații vechi prea tare, din acel timp adică de cînd *d* nu se prefăcuse în *z* supt influința lui *i*, nu trebuie să egalizăm pe *răpežúne* cu *răpedĭúne*, pe *putrežúne* cu *putredĭúne*, pe *rotunžór* cu *rotundĭór* etc., căci din *răpedĭúne, putredĭúne, rotundĭór* ar fi trebuit să avem *răpezúne, putrezúne, rotunzór*, după cum avem *orz — hordeum, frúnză — *frondia, mĭez — medium, zăŭ — deus, rázā — radius*. În *putrežúne*, de pildă, s-a alipit suf. *-ĭúne* de radicalul *pútred-* atunci cînd *d* din acest radical se prefăcuse deja în *z* (ori *dz*) supt influința lui *i* de la pluralul *pútrezĭ* ori din altă parte, și prin urmare/prototipul acestui cuvînt este **297** **putrezĭúne*. Tot astfel se petrec lucrurile cu *rotunžór, răpežior* și cu toate acele formații romane unde se găsește în aparență un *d* urmat de *i* + vocală prefăcut în *ž* sau *ğ*. *z* s-a păstrat neschimbat înainte de *i* la cuvintele romane numai atunci, cînd contactul între cele două sunete exista deja pe vremea asimilăriilui *d: pútrezĭ* se zice, nu *pútrežĭ*, pentru că înainte de *pútrezĭ* era deja **putredi;* se zice însă *mĭžloc* din **mizĭloc*, pentru că *i* din acest cuvînt a provenit din *u*, **mízĭloc — *mizŭloc, medius + locus* [probabil așa trebuie explicat și *-čúne* = **-tsióne*, nu *-tione*, pag. 182]). Apoi *ž* al. cu *ğ* este reprezentantul unui *j* latin: *žug — jugum, žúne — juvenis, žúdec — judico, žur — juro*, etc., și a unui *ž* slav, *vrážă, vînžós* etc. Dar nu se poate găsi un exemplu macar de *s — ž*. Și cu atît mai puțin exemplele date de H. pentru a proba trecerea lui *s* în *ž* sînt valabile, cu cît în mod vădit apar alte vorbe ca prototipe ale lor: *žále* nu este și nu poate fi *salvia*, cuvînt căruia de altfel corăspunde rom. *sálbie*, ci ung. *zsálya; žold* nu este *solidum*, din care H. va deriva foarte bine mai tîrziu pe *solz (Cuv.*, I, 302), ci pol. *žołd; žăts* nu este *sessus*, din care a ieșit regulat *šăs*, ci altă vorbă oarecare; *žac* nu este imediat mediolatinului *saccus*, ci mediat ung. *zsákol; žávră* nu este grec. σαῦρα (adică σαύρα ?), ci un derivat imediat din *žăvrésc — *žărăvésc*, v. sl. *žirovati, žiroviti*, „vivere" (*žávră* este prin urmare de o formație analoagă cu acea a lui *živínă* — v. sl. *živovati* „vivere", pe al cărui înțăles îl și are, căci însămnările de „clabaud, clabaudeur, grognard, bavard", care se citesc în C i h a c, *Dict.*, sînt scornite de acest autor, întocmai ca și însămnarea de rigole a lui *rîlă* [pag. 147] !); *žémlă* nu este germ. *Semmel*, ci ung. *zsemlye; žigărít*, adiectiv care însamnă după dicționarul de Buda „confectus, enervatus, miser", dar care se atribuie mai ales cînilor bolnavi de tusă, de *žig*, nu poate fi deosebit de substantivul *žigăráie*, care exprimă această boală a cîinilor, de substantivul *žig* și de v. sl. *žigati* „urere" ; *žélitsa*, care însamnă după dicționarul de Buda „aura, aurula", adică „vînt ușor, boare", dacă-l vom pune în legătură cu idiotizmele *trage jelița* = „aurula 'spirat" (*Dicț. Buda), trage un vînt ca ibrișinul*, se va pute lesne deriva din v. sl. *žilița* „vena", el însuș derivat din v. sl. *žila*, care după M i k l o s i c h are însămnările de „vînă, tendon, nerv" și deja în v. sl. însămna după acelaș autor și „curentul, firul apei", „usurpatur etiam de aquis". (M i k l o s i c h, *Lexicon*, ad voc.): *žélitsa* din *žilitsa* tot așa ca *žéltište* din v. sl. *žiliște* (pag. 152); *žígă — Sigismundus* e unguresc; în sfîrșit lui *žemlúgă* îi trebuie căutată altă etimologie, el nu poate fi ung. *szemling* (C i h a c), și *salmo* nici atîta./ **298**

Ca o consecință neapărată a stabilirii normelor ad hoc este corespondența de sonuri greșită, sînt legile fonetice pripite pe care le pune înainte H. de la un capăt la altul al operei sale. Astfel, ca să nu citez decît cîteva exemple, *uv* la mijlocul cuvintelor ar da naștere lui *ŏa*: *pluvies — ploáĭe (Cuv.*, I, 268), pe cînd în realitate *v* cade și *ŭ*, prefăcut prealabil în *o*, se diftonghează ; — *s + a, s + o, s + e = ž: žále — salvia, žold — solidum, žémlă — Semmel; — s + i = č: sîmčá —* σαμψήρα (în realitate — **senticella*,

cf. v. r. *simčelós* — **senticellosus* cu gasconul *senticous — senticosus)*; — *r* = *ll:* σαμψήρα — *sampsilla;* — *ă* neacc. urmat de *a* dă naștere lui *e:* *stežár — stăžár — stažár — stăžar,* pe cînd tocmai din contra din *stežar* a ieșit *stăžár* și nici un exemplu nu se poate da altul de schimbarea lui *ă* neacc., urmat de *a*, în *e;* — *t* + *u* = *ts:* *tsúndră — tundra;* — *a* acc. se preface în *e* (*Col. Tr.*, 1873, 219); *sagulum — zége* (pentru acest cuvînt a propus mai tîrziu, *Cuv.*, I, 311, altă etimologie, *setula — zége*); — *ph* = *f:* *romphaia — rîmf;* — și așa mai departe.

De altfel o asemenea ușurință în aflarea legilor fonologiei române nu trebuie să surprindă și pentru aceea că H. are cunoștinți puțin îndestulătoare în fiziologia sunetelor și confundă din cauza aceasta unele cu altele sunetele cele mai deosebite. Așa, de pildă, la începutul carierei sale, cu vreo 20 de ani în urmă, confunda sunetul exploziv aspirat *ph* cu sunetul spirant *f*, căci spunea (*Col. Tr.*, 1873, 220) că germanul *framea* a ieșit din tracicul *rompha* (ῥομφαία) numai prin metateză; și confunda sunetul exploziv aspirat *ch* cu spiranta *h*, cînd zicea tot acolo că tracicul *romphaia* a ieșit din fenicianul *romcha* întocmai așa după cum românul *rufă* a ieșit din *ruhă* și *praf* din *prah*; „*romfa*, ῥομφαία, *rumpia*, *rhomphaea* a provenit la traci din fenicianul *romcha* prin trecerea lui *h* în *f* întocmai ca în vorbele române *rufă* din *ruhă*, *puf* din *puh*, *marfă* din *marhă*, *praf* din *prah*". Apoi mai încoace, la 1878, el face o confuzie de acelaș fel cînd spune (*Cuv.*, I, 298), că rom. *rășchira* al. cu *răshira* probează strămutarea aspirației de pe *s* pe *c* și vice-versa, ca în grec. χύτρα al. cu κύθρα, θελποῦσα al. cu τελφοῦσα, considerînd astfel pe *š* ca un *s* aspirat și pe *h* ca un *c* aspirat, pe cînd în realitate *š* are tot așa de puțină aspirație ca și *s*, iar *h* este complect deosebit de *c* aspirat, după cum adică poate fi o spirantă de o explozivă. Și tîrziu după aceea (*Col. Tr.*, 1882, 379) H. probează o tot așa de superficială cunoștință a caracterelor fiziologice ale sunetelor, căci explică trecerea lui *sglăvoc* în *sclăvoc* „prin acomodare fiziologică: consoanele nevibrătoare *s*, *v*, *c*, din *sglăvoc* prefac în **299** nevibrătorul *c* pe vibrătorul *g*, „și consideră dar pe *v*/ca un sunet la a cărui producție curentul expirator nu trece prin coardele vocale în vibrație, pe cînd în realitate *v* este tocmai unul din sunetele vibrătoare. Tot acolo numește pe *l* „ambiguu" într-un astfel de mod, încît dă a înțălege că numai *l* din toate sunetele vibrătoare are proprietatea de a pute fi produs și cu tonul vocal și fără dînsul, adică de a pute deveni un sunet redus: „grație acestui proces acomodativ în *sclăvoc* toate consoanele și consonovocalele" (și apoi care consonovocale?) „sînt nevibrătoare, toate fără excepție, pănă și ambiguul *l*, la rostirea căruia coardele vocale pot să vibreze sau să nu vibreze". Ei bine, t o a t e sunetele vibrătoare sînt tot așa de ambigue ca și *l*, adică t o a t e, chiar vocalele, pot fi produse și cu tonul vocal și fără dînsul [3]. Acesta este adevărul.

Greșeli atît de des repetite nu pot fi doar considerate ca scăpări din videre și trebuie să rămînă vădit pentru oricine că H. avea la 1873 și a avut încă la 1882 cunoștinți neîndestulătoare în acea fiziologie a sunetelor, pe care de altfel însuș o numește „o temelie, o piatră fundamentală a filologiei comparative". *Principii*, I, 68. Că la 1873 era puțin cunoscător al aceștei pietre fundamentale, cu toată convingerea ce avea de importanța ei, se mai explică încă; dar ceea ce rămîne curioz este că cu puțin mai înainte de locul

---

[3] Prin *ton vocal* Philippide ințelege, desigur, fonicitatea (= vibrarea coardelor vocale). De aici și denumirea celor două categorii de consonante, fonice și afone, cu termenii *tonic* și *aton*, care apare în alineatul următor.

acela unde face confuzii între spirante și aspirate, între spirante și explozive, între tonice și atone, a făcut un întreg studiu în trei numere consecutive ale *Columnei* (1882, februar, marte, april—mai) asupra „laleticei", adică a fiziologiei sunetelor, în care probează ca totdeauna întinse cunoștinți bibliografice și citează între alții pe B r ü c k e, S i e v e r s, M e r k e l, D o n d e r s... Acest fapt stă în strînsă legătură cu cel observat mai sus, unde am văzut că H. își pune niște reguli de procedare în cercetarea etimologiilor și este cel dintîi care nu ține de dînsele. Amîndouă împrejurările acestea sînt foarte caracteristice nu numai pentru autorul de care vorbim, ci și pentru întreaga stare psihologică a țării noastre (pag. 263).

Din cauza aceștei procedări nemetodice, bazate pe o insuficientă cunoștință a fenomenelor sigure, de care să te conduci apoi — noi am zis ca de un steag de recunoaștere pag. 286) — la cercetarea fenomenelor mai puțin sigure, din cauza aceștei plutiri prin tot felul de plăzmuiri neexacte ale inducției, unde te amețești printr-o zvînturată primblare de la o limbă la alta, de la sanscrită la zendică, de la zendică la feniciană, de la feniciană la tracă etc., din cauza aceștei procedări am fi îndreptățiți să credem că H. întîlnește numai din întîmplare adevărul acolo unde îl întîlnește. Cel/puțin sînt anumite locuri, unde chiar se poate proba întîmplarea. De pildă numele *žiŭ* (ori *žiiŭ*) al unui rîu din Oltenia s-ar pute trage, în ce privește pe *l*, dintr-un prototitp dac *sil* — dar numai în ce privește pe *l*, căci pentru *s-ž* nu găsim nici o explicare — cu două condiții însă: 1) dacă *l* a fost final, apoi să fi căzut odată cu consunantele finale latine și să nu întîlnim nici o urmă despre el, oricît de mult ne-am urca în sus cu cercetările noastre; 2) dacă *l* a fost medial, apoi să se fi aflat în împrejurări de acelea în care un *l* medial cade în românește, anume să fi fost în împrejurări de înmuiare, ori să fi avut valoarea unui *ll* (și atunci mai trebuia pe deasupra ca în silaba următoare să fie un *ă*, pag. 33, astfel că genul masculin al acestui rîu ar fi ceva nou), căci *l* simplu și nemuiat nu se sincopează la mijlocul cuvîntului cu una cu două. Dar în două acte citate de H., unul din 1429 și altul din 1480, tocmai se găsește acest cuvînt scris *zsuli* și *zsilie* (cu ortcgrafia ungurească, adică *žuli* și *žilie*), unde *li*, *lie* ar pute proba înmuiarea lui *l* (pentru păstrarea lui *l* muiat chiar în al XVI-lea secul, vezi *Intr.*, 71). H. cu toate acestea, care ar vre cu orice preț să dea de prototip *Jiului* pe un *Sil* dac, începe prin a lepăda armele cele folositoare, căci afirmă că în cele două acte citate numele rîului sună *Zsilŭ* și dă astfel bănuială celui mai binevoitor om că despre alt rîu trebuie să fie vorba, iar nu despre *Jiul* de astăzi, deoarece acest din urmă din *zsilŭ*, adică dintr-un cuvînt cu *l* nemuiat nu putea să iasă. Și ca să nu mai fie îndoială că nu cunoaște importanța celor două texturi citate în notă (unde ne-a păstrat din fericire pe *zsuli*, *zsilie*), spune de mai multe ori că prototipul lui *žilŭ* din al XV-lea secul și al *žiuluĭ* de astăzi este dacul *sil* pur și simplu, adică un cuvînt unde *l* era final, un cuvînt în care nici urmă de *l* nu s-ar fi putut păstra până în secolul al XV-lea, pentru că consunantele finale din cuvintele latine — și cu atît mai mult din cele anteromane — au căzut în limba noastră cu cea mai mare regularitate. Prin urmare ca *Jiul* să fie un cuvînt dac, ca să se rîdice la prototip *Sil*, se poate din punct de vidère al lui *l*, dar calea apucată de H. este cea din urmă prin care ne-am convinge de acest lucru.

Întorcîndu-ne acum la cuvinte dace atribuite limbii române, vom observa că toate regulele puse sînt în adevăr bune — cu condiție ca să ne ținem de ele — atunci cînd voim să stabilim legături genetice între două elemente cunoscute, de pildă între un cuvînt românesc și unul slav, latin, grec, turc etc., sau chiar trac, ori atunci cînd, în lipsa terminului de comparare, îl presu-

300

punem cam cum ar fi sunat; dar că sînt insuficiente cînd ne propunem să
301 aflăm [un] etymon trac/al unui cuvînt fără ca să fi avînd de la traci vreun element cu care să comparăm cuvîntul românesc. Regulele puse de H. sînt bune cînd vreau să stabilesc legături între rom. *muiére* și lat. *mulierem*, între trac. *romphaia* și rom. *rîmf*, între v. sl. *stanŭ* și rom. *stînă*, dar nu sînt suficiente cînd vreau să stabilesc legături între rom. *stînă* și un prototip trac închipuit *stana*. Dacă *stana* ne-ar fi rămas ca un rest din limba tracă, aș cumpăni atunci valoarea relativă, între *stana* trac și *stanŭ* slav și aș pute da, de exemplu, preferința celui dintîi. Dar cînd un *stana* trac este necunoscut, cine-mi permite? în puterea cărui principiu voi pute eu să trec cu viderea pe *stanŭ* al slavilor, de la care am mai împrumutat sute de cuvinte? Cine-mi permite? în puterea cărui principiu voi pute eu să mă rîdic pentru cuvîntul *stežár* la un etymon trac închipuit *sthagara*, cu toate că am pe v. sl. *stežerŭ* („cardo"), de la care și din punct de videre al înțălesului și din acel al scheletului poate prea bine deriva cuvîntul românesc?

Aceea ce trebuia H. să hotărască mai înainte de orice, cînd îș propunea dezmormîntarea elementului dac în limba românească, era aceasta: cînd anume îmi pot permite să consider un cuvînt oarecare ca dac (ori ca trac, căci pentru H. este tot aceea). Odată acest lucru hotărît, regulele enumărate mai sus — cu condiție iarăș ca să ne ținem de ele — ne-ar face bune servicii. Dar asupra unui punct atît de important, care trebuia dezlegat el mai întîi, H. nu s-a pronunțat niciodată. Atîta spune numai că „particularitățile comune limbilor română și albaneză, întrucît nu se explică prin elemente latine, slavice sau altele, aparțin sorgintei trace, din care albanejii s-au adăpat prin dialectul traco-epirotic, iar românii prin dialectul traco-dacic". *Col. Tr.*, 1876, 4 (după M i k l o s i c h și K o p i t a r, citați de H. la acest loc). Și acest principiu este pe de o parte unilateral, căci nu are în videre decît elementele comune limbilor albaneză și română, iar pe de alta este neîndestulător din cauză că trebuie să se probeze întîi că un împrumut recent de la popor la popor n-au putut să aibă loc. Și cînd este vorba de acel fel de elemente care mai greu se împrumută (pag. 148. Deja la 1862 M i k l o s i c h înșirase cîteva asămănări de acest soi între limbile Peninsulei Balcanice, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, 6), mai treci cu viderea; dar cînd este vorba de c u v i n t e, terenul supt acela care, bazat pe asămănarea româno-albaneză, ar procede la constatarea prototipelor dace este foarte șovăitor. Cu atît mai șovăitor este, cu cît atît coloniile de albaneji stabilite
302 în mijlocul popoarelor celor mai diverse de la Nistru pănă/în Morea (M i k l o s i c h, *Albanische Forschungen*, I, 3), cît și contactul îndelungat pe care l-au avut o bună parte din dacoromani cu arnăuții peînsuș teritoriul Peninsulei Balcanice, apoi întrebuințarea dialectică și dificultăți fonetice ne conving adesea că un împrumut direct a avut loc, și voi cita pentru convingere de cele spuse pe *giuž*, cuvînt întrebuințat numai în Moldova și care n-ar ave guturală înaintea lui *i*, dacă n-ar fi un împrumut recent din limba albaneză = *g'üš* „bunic" (G. M e y e r, *Wörterbuch der alb. Sprache*). Dar oricum, pentru cercetarea a o parte din așa-numitele cuvinte dace tot dă un punct de sprijin, macar că greșit, în aceea că cuvintele românești sînt asămănătoare cu elemente albaneze. De cele mai multe ori însă nici nu lasă macar să întrevidem motivul pentru care consideră ca dac cutare sau cutare cuvînt românesc. Dacă în ce privește pe *códru, brad, mire, gîdil, čocîrlíe, čomág, pat, bárză, tráistă, melc, culbéc, giuž, mázîre, búnget, viézure* găsește H., în tendința sa spre prototipuri anteromane, un punct de sprijin în aceea că stabilește identității genealogice cu alb. *kodrε, breϑ, mirε, gudulis, zok, tšomage, patε, barϑ,*

trastε, kεϑmít, g'üš, móδulε, bunk, vjéδulε (ortografia lui G. M e y e r), nu ne putem deloc explica pentru ce consideră ca originare de la traci pe *ortomán, tsúndră, úrdă, dóĭnă, negĭób,* pronumele *o, sămărît, mînz, ğenúne, rátsă, stežár, ademenésc, stînă...*

Şi astfel, urmărind pas cu pas pe K o p i t a r, H., după ce caută vorbe albaneze şi apoi pe baza lor, ori chiar şi fără baza lor, se avîntă pănă la vorbe traco-dace închipuite, cercetează cu amănunţime poziţia articulului în cele două limbi surori. Dar această parte a activităţii sale o trecem aici cu viderea, ca mai puţin instructivă pentru noi.

H. însă a fost şi original, el a descoperit alfabetul dacilor, pentru care vezi T o c i l e s c u, *Dacia înainte de romani*, 919, apoi a cercetat dialectele din secului al XVI-lea şi al XVII-lea (pag. 238), şi a stabilit în *Strat şi substrat, R.N.*, v, 5, o nouă filiaţie a limbilor slavice, despre care foarte nefavorabil conchide recensentul în *Archiv für slavische Philologie*, 1894, 310 etc. — în sfîrşit a studiat constituţia morfologică a articulului în limbile română şi albaneză şi a căutat să scoată la iveală o nouă asămănare între acestea. Ne vom opri un moment asupra aceştei chestii *(Cuv.*, II, 611—687).

H. anume studiază la articul formarea genitivo-dativului şi caută să probeze că articulul masculin şi feminin la genitiv-dativ se formează în acelaş mod în cele două limbi, prin alipirea a cîte un sufix la nominativ: rom./masc. 303 *luĭ — lu + i*, fem. *ĭeĭ — a + i*, nominativele fiind *lu, a;* alb. masc. *it, ut — i + t, u + t*, fem. *et — e + t*, nominativele fiind *i, u, e.*

Trecînd chiar peste împrejurarea aceea că formele româneşti sînt vădit provenite prin analogie şi că H. crede că fem. *ĭeĭ* a provenit prin alunecarea sunetului din *ă + a + i*, adică din terminaţia *ă* a substantivului nearticulat alipită la articulul fem. nominativ *a* şi la sufixul *i*, fără ca să se încerce macar de a cerceta dacă în adevăr se mai găsesc în rom. exemple sigure de *ă + a + i — ei;* pentru ca paralela de mai sus între articulele de genitiv-dativ român şi albanez să poată fi stabilită, a afirmat fără probă următoarele două fapte.

1. Că terminaţia *-et*, care se găseşte în loc de *e* la cîteva exemple dintr-o traducere albaneză a *Noului Testament*, este un articul feminin de genitiv-dativ, iar nu o terminaţie a genitivului nearticulat. Ca să fac vădit cît de greşit a fost H. cînd a presupus asemenea lucru, va trebui să spun că articulul feminin postpozitiv (substantival) are în alb. patru cazuri la singular: nom. *-a*, gen. dat. ablat. *sε* (ortografia lui G. M e y e r, din a cărui *Kurzgefasste alb. Grammatik* dau exemplele), acuz. *-nε*, locativ *-t;* trei cazuri la plural: nom. acuz. *-tε*, gen. dat. ablat. *-t*, locativ *-t*. Substantivele feminine au două cazuri la sing.: nom. acuz. locat. voc. sînt reprezentate prin tema însăş (*-ε, -e, -í*), gen. dat. ablat. *-e* sau *-je*; trei cazuri la plur.: nom. acuz. locat. vocat. (foarte variate forme, *-a, -ε,- εra, -εre*, umlaut, după teme), gen. dat. *-ve*, o formă specială pentru ablativ *-š* (*-ši, -šit*). Aşa de ex. formele de genitiv singular, articulate şi nearticulate, care pe noi ne interesează, sună de la diferite tipuri de substantive: *punε* („lucru"), gen. neart. *pune*, gen. art. *púnesε*; *nuse* („logodnică"), gen. neart. *núseje*, gen. art. *núsesε*; *štepí* („casă"), gen. neart. *štepije*, gen. art. *štepisε*. În tot *Noul Testament*, tradus nu prea de mult din limba greacă, Georg von H a h n, profund cunoscător al limbii albaneze, a găsit trei exemple de substantive feminine terminate la genitiv-dativ sing. în *-et* în loc de *-e (Albanesische Studien*, II, 29). H. citează pe unul din ele astfel: „desinenţa arhaică a genitiv-dativului feminin este *-e-t* pentru *-e-e-t* din primitivul *-ă-a-t*. Aşa de la *dită* „zi", articulat *dit'a = pită-a*, în traducerea *Bibliei* figurează genitivul *ditiet* pentru *diteet (Matth.*,

XI, 23) = *ditǎ-a-t*". Nemulțămit dar cu indicările lui H a h n, H. s-a apucat de a mai cetit *Biblia* arnăuțească din capăt în capăt numai pentru gustul

304 de a afla el s i n g u r locurile în dezbatere! (În privința acestui/punct compară întîlnirile lui H. cu P i c t e t asupra unor date din P l i n i u. *Col. Tr.*, 1873, 84: „Pliniu *(Hist. nat.*, VI, 7) ne spune etc...", și mai la vale: „Nemerind înainte de noi prețioasa indicațiune a lui Pliniu, d-l Adolf Pictet etc."). Este acest *et* un articul? Este el o terminație de genitiv nearticulat? Nimeni altul mai bine decît H a h n n-ar pute s-o spună. Acest barbat, care a trăit 19 ani în Peninsula Balcanică și a făcut asupra limbii albaneze cele dintîi serioase cercetări, spune că după un pronume demonstrativ substantivul este totdeauna nearticulat (II, 54), iar exemplele citate de el din *Noul Testament* au toate un substantiv la genitiv terminat în *-et* după un pronume demonstrativ. Iată-le citate întocmai: „κόντρε κεσάιγ φυλίετ" „gegen dieses Geschlecht „L u c. XI, 32; vjερ κεσαίγ dίττετ" bis auf diesen Tag", M a t t h. XI, 23; φjαλjε περνδίετ „Gottes Wort", L u c., III, 2. u Ei bine, suum cuique, între Hahn și H., care a învățat albaneza de la H a h n, prefer pe cel dintîi cînd e vorba să știu dacă un substantiv se articulează ori nu după un pronume demonstrativ în limba albaneză. Rămîne dar constatat că în cuvîntul *dittet*, desfăcut de H. în *diteet*, *ditǎ-a-t*, n-avem a face cu un genitiv articulat, ci cu unul nearticulat; că terminația *-et* nu este un articol, un *a* + *t*, ci o terminație de genitiv, *-et* = *-e*; și că din paralela stabilită între articulul românesc de genitiv-dativ și articulul albanez de genitiv-dativ va trebui să eliminăm articulul feminin.

2. Presupune că articulele masculine de genitiv-dativ *-it*, *-ut* nu sînt resturile unor cazuri pronominale primitive, ci formații albaneze, și că articulele de gen. - dat. *luĭ*, *ieĭ* sînt formații românești; pentru că numai atunci formele articulului s-ar pute pune înainte ca un semn de înrudirea genetică între cele două limbi, cînd și românului și albanezului le va fi venit în minte să alipească cîte un sufix la nominativ pentru a da naștere genitivo-dativului.

Însă românul n-a făcut el de capul lui această operație, [și anume] pentru motivul că a moștenit-o dintr-o limbă mai veche. Formațiile *-uĭ*, *-eĭ* ale cazurilor oblice de la pronume (care, de altfel, sînt provenite prin analogie, iar nu prin alipirea vreunui sufix *-i*, pag. 79) sînt comune mai tuturor limbilor romanice (it. *lui*, *lei; colui*, *colei; costui*, *costei* etc. — prov. *lui*, *lei; celui*, *celei* etc. — v. fr. *lui*, *lei; cestui*, *cestei;* etc. — fr. *lui*, *celui* etc. — rom. *luĭ*, *ieĭ; aceluĭ*, *aceleĭ; acestuĭ*, *aceșteĭ;* etc.) și își are origina în limba latină; astfel încît ca ceva propriu românului rămîne nu formația genitivo-dativului *-luĭ*, *-ieĭ* de la nominativul *-lu*, *-a* (!) prin mijlocirea sufixului *-i* (!), ci între-

305 buințarea formelor comune romanice numai pentru/gen. - dativ, pe cînd celelalte limbi neolatine le întrebuințează ori pentru toate cazurile, ori pentru toate cazurile afară de nominativ.

Apoi o analiză chiar superficială a formelor articulului din limba albaneză probează că nu poate fi vorba în această limbă de adăugirea sufixului *-t* la nominativele *-i*, *-u* pentru a da naștere genitivo-dativelor singulare *-it*, *-ut*. În adevăr, într-o limbă unde la declinația nearticulată există cazuri, va trebui să ne așteptăm ca aceste cazuri să se păstreze și la declinația articulată în împrejurarea cînd articulul a devenit un sufix: va trebui să ne așteptăm la asemenea lucru chiar atunci cînd numele însoțit de un alt pronume

---

[4] Am introdus în textul lui Hahn redarea prin caractere cursive a autorilor evangheliști și virgule înainte de reproducerea numelor lor; am cuprins între semnele citării traducerea germană a pasajelor albaneze citate.

afară de articul este nedeclinabil; pentru că, dacă pronumele este separat de substantivul lîngă care se pune, acest din urmă poate de la o vreme să-ș piardă terminațiile cazuale, ca unele ce sînt destul de reprezentate deja prin terminațiile cazuale ale pronumelui; cînd însă pronumele, adică articulul, a devenit un sufix, terminațiile cazuale ale substantivului fiind prinse la mijloc nu pot dispăre așa de lesne. În limba albaneză numele îș păstrează terminațiile chiar cînd este precedat de articul, cu atît mai mult le va păstra cînd este urmat de dînsul. Stînd astfel lucrul, articulul nu trebuie separat, cum l-a separat Hahn și cum după Hahn l-a separat H., ci va trebui să dezlipim de la începutul lui acele sunete, care aparțin terminațiilor cazuale ale substantivului. Pentru mai bună priceperea lucrului vom face cunoscute terminațiile cazuale alături cu articulul astfel precum au fost hotărîte de Hahn (ortografia noastră).

Terminațiile substantivului. Articulul postpozitiv masc.

		masc.	(substantival).
sing.	nom.	*radicalul*	*i, u*
	gen. dat.	*i, u*	*it, ut*
	acuz.	*radicalul*	*nă*
	voc.	*radicalul*	
plur.	nom. acuz.	*radicalul*	*tă*
	gen. dat.	*ve, e*	*vet, et*
	abl.	*š*	ca *genitivul*
	voc.	*radicalul*	

Dacă separăm de articulul genitivo-dativului singular *-it, -ut* pe *-i, -u*, terminații ale genitivo-dativului singular nearticulat, și dacă despărțim de *-vet, -et,* adică de articulul stabilit de Hahn pentru genitivo-dativul plural pe *-ve* și *-e*, terminații ale genitivo-dativului plural nearticulat, vom căpăta următoarele forme pentru articulul masculin.

singular nom. *i, u*	plural nom. acuz.	*tă*	
gen. dat. *t*	gen. dat. ablat. *t/*		306
acuz. *nă*			

Nici atunci chiar, cînd între forma articulului substantival stabilită de Hahn și între articulul adiectival ar fi o mare asămănare, cînd terminația *-t* s-ar constata și la alte pronume la genitiv-dativ și cînd radicalul *va* ar fi unul din radicalele pronominale în limba albaneză, nici atunci n-ar fi prea greșită părerea de a separa articulul de terminațiile cazuale. Cu atît mai mult așa trebuie procedat cînd a) între articulul substantival separat de terminații și între articulul adiectival — care au format probabil la început unul și acelaș lucru — asămănarea e foarte mare, după cum se poate judeca din tabloul următor.

		Articulul adiectival, prepozitiv.	Articulul substantival
sing.	nom.	*i*	*i, u*
	gen. dat. ablat.	*tă, să*	*t* (= **tă*)
	acuz.	*e, tă*	*nă*
plur.	nom. acuz.	*e, tă*	*tă*
	gen. dat. abl.	*tă*	*t* (= **tă*)

și din contra asămănarea e foarte mică, dacă nu separăm articulul substantival de terminațiile declinării nearticulate, după cum se poate vide iaraș din tabloul următor.

Articulul adiectival, prepozitiv.		Articulul substantival supt forma stabilită de Hahn și adoptată de Hasdeu
sing. nom	*i*	*i, u*
gen. dat. abl.	*tă, să*	*it, ut*
acuz.	*e, tă*	*nă*
plur. nom. acuz.	*e, tă*	*tă*
gen. dat. abl.	*tă*	*vet, et.*

Așa trebuie procedat și pentru aceea că b) nicăiri la declinarea pronominală albaneză nu se observă terminația *t* pentru genitiv-dativ singular, nici chiar atunci cînd radicalul este terminat în *i* (cf. *aí* „el", gen.-dat. *atí*, *tī*, *atíj*, ortografia lui G. Meyer. *tsil'i*, gen.-dat. *tsil'it* „care, căruia", nu poate fi pus înainte, pentru că acest pronume se declină după declinația nominală articulată), — și c) la pronumele albaneze se întrebuințează ca radicale *sa*, *ca*, *ta*, *na*, însă niciodată *va*, pe care ar trebui numaidecît să-l admitem ca
307 radical pronominal pentru a explica genitivo-dativul plural *-vet.**)/

Dar în sfîrșit, ca să încheiem, de am admite chiar contra tuturor probabilităților că genitivo-dativul singular al articulului albanez este *-it*, *-ut*, de am admite chiar că și *-et* de la cele trei exemple din *Noul Testament* nu este terminație, ci articul femeiesc, ce voiește H. să probeze printr-o asămănare curat fortuită între o formă albaneză și o formă romanică? Dacă românii sînt albaneji pentru aceasta, atunci sînt albaneji toți romanii [5].

* Această separare de articulul substantival a unor bucăți străine de dînsul a fost făcută și de G. Meyer *(op. cit.)*, însă pe dos nu știu cum. El spune anume că *-t* al genitivo-dativului se alipește la forma articulată a nominativului, că *gurit* de ex. *(= pietrei)* = nom. articulat *guri (= piatra)* + articulul gen.-dat. *t* (ca cum ar veni în rom. *piátraiei*, în nemțește *des der Stein*, în franțuzește de la *la pierre* etc.), și tot astfel și pe celelalte forme ale articulului le tot anină ba la nominativul nearticulat, ba la nominativul articulat, fără de nici o nevoie, după cît am putut judeca dintr-o superficială/ochire în tabloul declinărilor întocmit de dînsul. Toate formele declinării articulate se par destul de lămurite dacă admiți lipirea articulului la formele nearticulate corăspunzătoare, și nu este trebuință de aglutinări așa de curioaze și de fără exemplu ca acele admise de renumitul cunoscător al limbii arnăuților, iar acolo unde întîlnești forme articulate care nu par exact compuse din formele corăspunzătoare nearticulate și din articul, precum acuz. *gúrinε* (nearticulat *gur*), *míkunε* (nearticulat *mik*), ai pute admite, mai bine decît o lipire a articulului la nominativul articulat, o lipire a lui la genitivo-dativul nearticulat, ori încă, și mai bine, o influință a analogiei: *gúrinε*, de ex., a ieșit din **gurnε* supt influința celorlalte forme articulate *guri*, *gurit*.

[5] Philippide dă aici termenului *roman* sensul de „romanic".

Explicarea scurtărilor

Citațiile le-am făcut de obicei așa, ca să se înțăleagă lămurit despre ce este vorba. Cărților însă de mai la vale, pe care le-am citat des, am fost nevoit să le dau titlurile mai pe scurt decît să poată fi pricepute de toți. 342

An. Ac. Rom. (*Analele Academiei Române*).
Arh. (*Arhiva Societății științifice și literare* din Iași).
Arh. ist. (*Arhiva istorică a României de* B. P. Hasdeu).
Brugmann, *Vergl. Gramm.* (Brugmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*).
C. (Ducange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Citațiile din Ducange însuș le-am făcut iarăș numai pentru scurtare: ele însamnă că cuvintele respective se găsesc în mai multe limbi romanice).
C. L. (*Convorbiri literare*).
Can. (*Doine culese și publicate întocmai cum se zic* de Mihail Canianu, Iași, 1888).
Cihac, *Dict.* (*Dictionnaire d'étimologie daco-romane* par A. de Cihac).
Cip., *Gram.* (*Gramatica limbii române* de Tim. Cipariu).
Cip., *Princ.* (*Principii de limbă și de scriptură* de Tim. Cipariu).
Col. Tr. (*Columna lui Traian*).
Cont. (*Contemporanul*).
Coresi, *Ps.* (*Psaltirea de Coresi*, reprodusă de Hasdeu, București, 1881).
Creangă, *An.* (Ioan Creangă, *Anecdote*, Iași, 1892).
Creangă, *Pov.* (*Scrierile* lui Ion Creangă. *Povești*, Iași, 1890).
Cuv. (*Cuvente den bătrîni* de B. P. Hasdeu, București, I, 1878, II, 1879).
D. (Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία de Daniel, în Miklosich, *Rumanische Untersuchungen*, I.)
Diez, *Gr.* (Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*) [ed. a III-a].
Diez, *W.* (Diez, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*).
Fr., Cand. (*Rotacismul la moți și istrieni* de Frîncu și Candrea, București, 1886).
Friedrich Müler, *Grundriss* (*Grundriss der Sprachwissenschaft* von Fr. Müller, Wien, 1877—1888). 343
Frunz., *Dicț.* (*Dicționar topografic și statistic al României* de D. Frunzescu, București, 1872).

Gabelentz, *Sprachwiss.* (Georg von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1891).

Gaster, *Chr.* (M. Gaster, *Chrestomathie roumaine*, Leipzig-Bucarest, 1891).

Georg., *Lex.* (*Lexicon der lateinischen Wortformen*, von K. E., Georges, Leipzig, 1890).

Georg., *Wört.* (*Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch* von K. E. Georges, a VII-a ed.).

Grundriss (*Grundriss der romanischen Philologie*, herausgegeben von G. Gröber).

Hasdeu, *Etymolog.* (*Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și poporane a românilor* de B. P. Hasdeu).

Hasdeu, *Principii* (B. P. Hasdeu, *Principie de filologiă ario-europeă*, București, 1875).

Intr. (A. Philippide, *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, Iași, 1888).

Ioan Neculcea (*Letopisețul Țării Moldovei* de Ioan Neculcia Cităm după a doua ediție a lui Kogălniceanu).

Isp. (*Legende sau basmele românilor* de P. Ispirescu, București, 1882).

Istr. (*Istro-rumunische Sprachdenkmäler*, în Miklosich, *Rumunische Untersuchungen*, I.).

K. (Προυτοπειρία, de Kavalliotis, în Miklosich, *Rumanische Untersuchungen* I.)

Kühner. *Gramm.* (Kühner, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache.* — Kühner, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*).

Meglen (*Vlacho-Meglen, eine ethnographisch-philologische Untersuchung* von G. Weigand, Leipzig, 1892).

Miklosich, *Beitr.* (Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumanischen Dialekte; Vocal. = Vocalismus; C. = Consonantismus; Lautgr. = Lautgruppen*).

Miklosich, *Gramm.* (Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*).

Miron Costin (Miron Costin, *Opere complecte*, de V. A. Ureche. Cităm după această ediție dintr-un fel de îndărătnicie, fiindcă am apucat această carte dintru-ntîi în mînă la facerea notițelor. Ediția însă, macar că „tipărită supt auspiciile Academiei Române după manuscripte, cu variante și note, cu o recensiune a tuturor codicelor cunoscute până astăzi, etc." nu este superioară nici chiar ediției a doua a lui Kogălniceanu).

844 Mussafia, *Formenlehre* (Mussafia, *Zur rumänischen Formenlehre*,| în *Jahrbuch für romanische und englische Literatur*, X).

Mussafia, *Vok.* (Mussafia, *Zur rumänischen Vocalisation*, în *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse*, LVIII).

Olimp (*Die Sprache der Olympo-Walachen* von G. Weigand, Leipzig, 1888).

Pan, *Pov.* (*Culegere de proverburi sau povestea vorbii* de Anton Pan, București, 1883).

Paul, *Princ.* (Paul, *Principien der Sprachgeschichte*, Halle, 1886. Lucrarea de față datorește prea mult principiilor lui Paul pentru ca s-o pot eu

aici arăta în cîteva rînduri. Cine va ceti însă cu băgare de samă amîndouă cărțile va pricepe îndată asămănările, dar și deosebirile).

Ps. șch. (*Psaltirea scheiană*, publicată de I. Bianu, București, 1889).

R.N. (*Revista nouă*).

Rev. Toc. (*Revista pentru istorie, arheologie și filologie supt* direcția lui Gr. G. Tocilescu).

Schuchardt, *Vocal.* (Schuchardt, *Vokalismus des Vulgärlateins*).

Seelmann, *Ausspr.* (*Die Aussprache des Latein* von. E. Seelman, Heilbronn, 1885).

Sievers, *Phon.* (*Grundzüge der Phonetik* von Eduard Sievers).

Șăineanu, *Sem.* (Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, în *Rev. Toc.*, VI[2]).

Șez. (*Șezătoarea, revistă pentru literatură și tradițiuni populare*, director Artur Gorovei, Fălticeni, 1892 și urm.)

Tiktin, *Gram.* (Tiktin, *Gramatica română*).

Tiktin, *Stud.* (*Studien zur rumänischen Philologie* von H. Tiktin, Leipzig, 1884).

Ureche (*Domnii Țării Moldovii și viața lor* de Ureche. Cităm după a doua ediție a lui Kogălniceanu).

Vor. (*Codicele voronețean, cu un vocabular și studiu asupra lui* de Ion al lui G.Sbiera, București, 1885).

Xenopol, *Istor.* (Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*).

Zeitschr. (*Zeitschrift für romanische Philologie*).

COMENTARII
LA
PRINCIPII DE ISTORIA LIMBII

Către cetitor. Citatele făcute de Philippide sînt reproduceri, parțial schematizate, ale unor pasaje din L. Șăineanu, *Istoria filologiei române*, a doua edițiune, București, 1895, p. 206—207:

„Dar o perspectivă grandioasă, menită a lăsa în umbră și uitare toate încercările lexicale anterioare, s-a deschis filologiei române în 1884, cînd, prin generoasa inițiativă a M. S. regelui și sub auspiciile Academiei române, d-l Hasdeu a luat asupră-și a îmbrățișa într-o vastă sinteză vicisitudinile cuvîntului românesc în timp și spațiu.

Autorul *Istoriei critice a românilor* și al *Cuventelor den bătrîni*, inițiatorul studiilor istorice și linguistice din țeara noastră era ca și chemat a întreprinde execuțiunea unui *Etymologicum Magnum Romaniae*, destinat a conține „limba istorică și poporană", de la primele monumente cunoscute pînă la producțiunile actuale ale Muzei populare".

Evident, elogiile aduse de Șăineanu lui Hasdeu în legătură cu dicționarul acestuia sînt exagerate.

GENERALITĂȚI

1. P. I—IV, n-rele 1—6, și p. 10—11, n-rul 9. Cum am văzut în studiul introductiv, § 2 și 6, Philippide numea, după H. Paul, *principii de istoria limbii* lingvistica generală; el credea atunci, după unii învățați și filozofi anteriori lui, că istoria și știința se separă net una de alta, prima constînd din reprezentări, iar a doua din noțiuni, din idei [1], și, după neogramatici, că lingvistica este numai istorie, deci, identifica lingvistica generală cu o teorie a istoriei limbilor. Dar, pentru că în această teorie locul cel mai important îl ocupa cercetarea cauzelor schimbărilor limbii, el numea *principii* chiar cauzele de schimbare a limbii. Era o întrebuințare limitată, deci nejustificată a termenului. De fapt, lingvistica generală constă din examinarea principiilor și legilor care guvernează limba; și, în acest sens, lingvistica generală este o știință de legi, căci principiile sînt legile cele mai generale. Trebuie să spunem însă că de fapt nici H. Paul, nici Philip-

[1] Pe vremea aceea nu toată lumea integra istoria în știință — care era înțeleasă deci limitat —, ci o considera ca o activitate de cunoaștere deosebită de aceasta, numai știința căutînd să stabilească legi, nu și istoria. După cum am arătat în studiul introductiv, § 10 și 14, Philippide a renunțat în 1914 la acest mod de a vedea lucrurile, pentru a accepta concepția și terminologia generală, conform căreia și istoria trebuie considerată știință.

p i d e nu se referă întotdeauna, cînd vorbesc de p r i n c i p i i, numai la cauzele de schimbare a limbii, ci și la categoriile de schimbări ale limbii, ceea ce este altceva, deşi, evident, o categorie de schimbări ale limbii poate avea o cauză specială a ei.

Cum am arătat, de asemenea, în studiul introductiv, § 4, Philippide a îmbinat asociaţionismul lui H. P a u l cu concepţia etnopsihologică a lui W. von H u m b o l d t și H. S t e i n t h a l, căci a împrumutat, sub influenţa lui Hasdeu sau sub influența lui G. von der G a b e l e n t z, modul de a gîndi al lui W. von H u m b o l d t și S t e i n t h a l despre limbaj: limbajul se adaptează gîndirii (Philippide spunea: „cunoştinţelor"), care se schimbă de la o epocă la alta.

2. P. II, n-rul 2, al. 2. Astăzi se poate stabili nu un moment, dar o epocă în care limba latină a devenit limba română. Pentru amănunte vezi G. I v ă n e s c u, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 168—264.

3. P. V și p. 6, n-rul 5. Philippide înţelege prin l i m b ă c o m u n ă limba vorbită a intelectualilor.

4. P. 2, n-rul 2. Afirmaţiile din alineatul 1 au nevoie de explicaţii suplimentare. Cu vremea Philippide însuși a făcut aceste precizări, în special în excursul din *Orig. rom.*, II, p. 245—309, despre schimbările limbii, reprodus aici mai jos.

5. P. 3, n-rul 4, al. 2. Fraza: „Cuvintele care reprezintă reprezentările și ideile se numesc c u v i n t e, acele care reprezintă raporturile se numesc forme gramaticale" este incorect formulată, cum a văzut Ov. D e n s u - s i a n u, articolul citat în studiul introductiv, § 3, *Noua revistă română*, III, 1901, p. 451, care totuși se pare că se referă numai la reapariția substantivului subiect și ca predicat. Fraza ar fi trebuit să sune: „Semnele (simboalele) care reprezintă (= exprimă) reprezentările și ideile se numesc c u v i n t e, acelea care reprezintă (= exprimă) raporturile și categoriile de lucruri cele mai generale se numesc f o r m e g r a m a t i c a l e". Și Philippide ar fi trebuit să mai adauge că raporturile și categoriile cele mai generale ale lucrurilor se exprimă și prin părţi ale cuvintelor (desinențe, prefixoide, modificări ale aspectului fonetic al temei sau rădăcinii. Dar, în toate lucrările sale în care a tratat problema, Philippide a considerat că formele gramaticale exprimă numai raporturile.

6. P. 6—7, n-rele 7—8. Mai tîrziu Philippide va ajunge la alte concluzii.

7. P. 7, n-rul 8. Philippide întrebuinţează termenul de s c h e l e t cu sensul foarte nepotrivit, de „partea materială a cuvîntului, asociată sensului"; dar deja la p. 3 (n-rul 4) el întrebuinţase termenii cei mai indicați: s e m n şi s i m b o l: „omul singur înseamnă [= denumește?] reprezentările, ideile și raporturile dintre ele prin semne, prin simboale, care consistă în sunete și grupuri de sunete". Este deci clar că Philippide numea *semn* și *simbol* numai partea materială a limbii, deci ceea ce el numește și *scheletul cuvîntului*. Mai tîrziu el va renunța la ultimul termen, care este nepotrivit, pentru a întrebuința numai pe ceilalți. El va fi de părere că *semnul* sau *simbolul* nu cuprinde în el și sensul. Philippide nu făcea între semn şi simbol distincția pe care o făcea F. de S a u s s u r e.

SCHIMBĂRILE FONETICE

1. P. 11, n-rele 10, 11, 12. Căutînd să traducă termenul german *Lautwandel*, întrebuinţat de H. P a u l pentru a denumi schimbarea fonetică, Philippide a crezut potrivit să-l redea în românește prin termenul *alunecarea*

sunetului, și nu prin cel de *schimbare fonetică*, care ar fi fost cel mai potrivit. Desigur, Philippide a recurs la termenul *alunecarea sunetului* pentru că, după H. P a u l, considera că schimbarea unui sunet în altul are loc treptat, printr-o mulțime de sunete intermediare, ceea ce se aseamănă cu o alunecare. De aceea, spre deosebire de H. P a u l, Philippide a separat procesele de metateză de alunecarea sunetelor, tratîndu-le ca o altă categorie de procese. De fapt, schimbările fonetice care nu sînt metateze se produc tot brusc, ca și metatezele, — dacă apar și sunete intermediare, avem și prin ele tot o schimbare bruscă — și metatezele care se subsumează în legi generale nu trebuie considerate ca o categorie de schimbări fonetice aparte. Vezi și cele spuse în studiul introductiv, § 5. Așa că Philippide nu avea dreptate să traducă termenul *Lautwandel* prin *alunecarea sunetului*. Obiecția i-a fost făcută deja de Ovid D e n s u s i a n u, *art. cit.*, p. 420—421, în care însă acesta rîde pe nedrept de preocuparea lui Philippide de a găsi un termen românesc echivalent celui german și de separarea metatezei de celelalte schimbări fonetice, făcînd și ironia că procedînd astfel Philippide s-a emancipat de învățatul german copiat.

2. P. 15, n-rul 16. Lat. *sum* „sînt" nu provine din indoeur. pr. **esum*, ci din indoeur. pr. **sm̥*. Vocala *e* a dispărut într-o fază foarte veche a limbii indoeuropene primitive, ba chiar în limba anterioară din care se trage ea. Philippide are deci dreptate numai dacă urcăm fenomenul foarte departe în trecut. Tot așa stau lucrurile cu *gigno:* **gigeno* a existat tot atît de departe în trecut. Pentru γαλῆν' ὁρῶ vezi *Principii*, p. 30.

3. P. 16, n-rul 17. Philippide înțelege aici prin termenul *diftongare* mai mult decît se înțelege de obicei. Diftongarea este numai prefacerea unui sunet într-un diftong: prefacerea unui diftong într-o secvență de două vocale sonante, adică de două silabe, este o diereză. Deci termenul διαίρεσις trebuie considerat valabil numai pentru categoria ultimă de fenomene, nu și pentru diftongări. Este drept însă că, luat în sens etimologic, termenul *diftongare* poate avea și sensul de diereză. Adăugăm că unul din exemplele date de Philippide acolo, diftongarea lui *πίθω în πείθω, n-a avut loc. Philippide are aici în vedere teoria de pînă la neogramatici a vocalismului indoeuropean, cînd se credea că vocalismul *i* al rădăcinilor reprezintă fonetismul originar. F. de S a u s s u r e și H. H i r t au dovedit însă că fonetismul *i* al rădăcinilor provine din *ei*, cînd acesta nu mai era accentuat. Trebuie să spunem însă că Philippide n-a reprodus exact ipoteza lingviștilor de dinainte de neogramatici: aceștia credeau că *i* a devenit *ai*, care apoi a devenit în greacă *ei*. Philippide n-a acceptat deci la 1893—1894 teoriile despre originea vocalismului indoeuropean ale lui F. de Saussure și ale neogramaticilor și și-a creat propria lui teorie.

4. P. 29. D e n s u s i a n u incriminează, *art. cit.*, p. 425, faptul că Philippide se exprimă aici astfel: „Consunanta atonă devine tonică supt influința unei tonice următoare și din contra, consunanta tonică devine atonă supt influința unei atone următoare...". El conclude că Philippide, plagiind din M i k l o s i c h, a tradus greșit pe germ. *tönend* și *tonlos* ca *tonic*, respectiv *aton*, în loc de a traduce cu *sonor* și *surd*. De aici și ironia lui Densusianu, din *Pagini din cultura noastră universitară*, București, 1900, p. 13, că Philippide „crede că și consoanele pot fi accentuate și neaccentuate", și *Noua revistă română*, III, 1901, p. 453, unde afirmă că Philippide este descoperitorul consoanelor accentuate și neaccentuate în limba română. Este

însă evident că Philippide nu putea face o asemenea greşeală, pe care n-o fac nici elevii, iar regula formulată de el la *loc cit.* este un fapt banal, pentru care nu trebuia să citeze pe Miklosich. Faptul că termenii *tonic* şi *aton* revin în *Principii*, p. 299, cu aceleaşi sensuri de „sonor" şi „surd" — e vorba acolo de confuziile făcute de H a s d e u în lucrarea sa de „Ialetică" între diverse categorii de consonante — ne arată clar că Philippide numea atunci consonantele s o n o r e şi s u r d e cu termenii *tonic* şi *aton*. Termenii sînt nişte calcuri lingvistice după germ. *tönend* şi *tonlos*, întrebuinţaţi de Miklosich (termenii obişnuiţi azi în germană sînt *stimmhaft* şi *stimmlos*). Philippide şi-a dat seama mai tîrziu (probabil atunci cînd a redactat cursul de *Fiziologia sunetelor*) că termenii *tonic* şi *aton* cu aceste sensuri nu sînt potriviţi, întrucît sînt egali, în fond, cu *accentuat* şi *neaccentuat*, pe care el îi întrebuinţa în *Principii*, ca toată lumea, vorbind despre vocale, şi a renunţat la ei, în favoarea termenilor *fonic* şi *afon*. Trebuie să adăugăm că erau tot aşa de nepotriviţi şi termenii germani *tönend* şi *tonlos* şi că de aceea şi învăţaţii germani au renunţat la ei în favoarea termenilor *stimmhaft* şi *stimmlos*. Aşadar, ironia lui Densusianu lovea în vid. De altfel el nu relevă că Philippide utiliza în *Principii* şi termenii *accentuat* şi *neaccentuat*, şi numai în legătură cu vocalele, ceea ce ne arată că Philippide făcea atunci distincţia între *tonic* şi *accentuat* şi *aton* şi *neaccentuat*.

5. P. 139—141, n-rele 45—46. Am arătat în comentariul de mai sus, la p. 11, că metateza trebuie unită cu ceea ce Philippide numea a l u n e c a r e a s u n e t u l u i într-o singură categorie de procese evolutive: s c h i m b a r e a f o n e t i c ă, s c h i m b a r e a s u n e t u l u i, s c h i m b a r e a s u n e t e l o r.

6. P. 140, n-rul 46. Ultimele patru categorii de metateze stabilite de M i k l o s i c h, pentru limba română (dar şi pentru alte limbi) nu sînt propriu-zis metateze: *în* a deveni *nă* în *nărăire*, probabil prin substituţie de prefix; *ne-* a devenit de fapt nu *în*, ci *ņ* în v. sl. *nevěsta*, mr. *nveastă;* dacă *abĭ* ar fi devenit *aĭb*, am fi avut de fapt o apariţie a vocalei consonantice *ĭ* între *a* şi *b* prin influenţa articulaţiei palatale finale, articulaţie care coincide cu explozia lui *b*, şi apoi dispariţia articulaţiei palatale a acestui *bĭ; aib* provine dintr-un mai vechi *aĭbu*, iar metateza a avut loc în faza aceasta: **abĭu* (< lat. *habeo*) a devenit *aĭbu;* în transformarea lui *st* în *ţ* avem o metateză, dar şi o contopire a secvenţei (sintagmei) fonetice *ts* în *ţ*; căci *ţ* este un sunet deosebit de secvenţa *ts*.

MORFOLOGIE

1. P. 92—96 şi 103, n-rele 30—31. Multe din adverbele rezultate prin comparare înregistrate acolo sînt formate în cadrul limbii române, dar Philippide le consideră compuneri în cadrul limbii latine. Astfel este cazul de exemplu cu *orişicum*, alcătuit nu din *voles* + *sic* + *quomodo*, ci din *ori* + *şi* + *cum*, şi cu *cîtva*, care nu este alcătuit din *quantum* + *vult*, ci din *cît* + *va*.

2. P. 113—114, nr. 37. Terminaţiile de gen s-au născut altfel decît îşi imaginează Philippide: ele sînt cuvinte deosebite care au devenit terminaţii. Ne referim însă numai la indo-europeana primitivă, nu şi la alte limbi preistorice, de la baza diverselor familii lingvistice, unde, în loc de genuri, avem mai adesea clase (de existente). Cuvintele aglutinate şi devenite terminaţii de gen trebuie să fi indicat întîi animatul, şi apoi, în cadrul animatului, femininul. Prin crearea acestor forme gramaticale, substantivele neanimate rămîneau să constituie neutrul, iar, în cadrul animatului, substantivele nefeminine rămîneau să constituie masculinul.

1. P. 140—141, n-rele 45—46. Foarte probabil *baltă* şi *gard* sînt dacice, iar nu v. sl. *blato*, resp. v. sl. *gradŭ; chiag* provine din **clagum*, iar nu din **clagulum* (de altfel în **clagulum* n-am mai avea o metateză, ci o propagare a lui *l*); *curcubău* (cu varianta fonetică *curcubeu*) nu se explică decît parţial prin *concurvus;* nici celelalte etimologii date acestui cuvînt, de exemplu *arcus bibit*, nu sînt mulţumitoare; *palavră* nu provine direct din gr. παραβολή, ci din limba evreilor spanioli, iar sp. *palabra* este lat. *parabola*, de origine greacă; *sîhlă* nu provine din lat. *silva*, ci cum de alfel însuşi Philippide crede mai tîrziu, din lat. medieval (probabil din Transilvania) *silva* sau din v. sl. *sŭchlĭ; targă* nu e pol. *tragi*, ci it. *targa*, probabil de origine germană; mr. *nîsu, năsu, nésu* (şi v. rom. *nusu*) au provenit din **însu, *ănsu* nu prin metateză, ci prin prefacerea lui *în* în *n̥* şi apoi prin dezvoltarea acestuia în *nî-, nă-, ne-, nu-*; probabil la fel stă lucrul şi cu mr. *nica* „încă"; mr. *ninga* pare a fi creat din *nica* + **îngă;* e interesant de adăugat că în Bucovina avem *inga* „iacă" (< *iaca*). Mgl. *ubaf* „buhav" nu prezintă numai metateza lui *b*, ci şi dispariţia lui *h*, care a avut loc probabil după ce s-a produs metateza, şi probabil pe teren slav.

Passim. Unele etimologii date de Philippide sînt greşite. Pentru cuvintele *asigur* (p. 71), *coloare* (p. 181), *cordea* (p. 33, 55), *deapăn* (p. 99), *fleac* (p. 46, 147), *găleată* (p. 147), *ghem* (p. 25, 26), *gît* (p. 181), *lăcustă* şi *rătund* (p. 147), *mă, mări, mare* (p. 39, 216), *mijloc* (p. 296), *natură* (p. 181), *peaşcă*, (p. 70), *ploaie* (p. 298), *prunc* (p. 46, 148), *răstel* (p. 49, 148), *strai* (p. 183, 184, 216), *sughiţ* (p. 108 şi 26), *ţol* (p. 148), *veşcă* (p. 11, 148, 216), *vorbă* (p. 66), *caia* (p. 33), *cib* (p. 44), *hoţ* (p. 80), *humă* (p. 41, 66), *îngăim* (p. 68), *mugur* (p. 49), *ulm* (p. 67), vezi cele spuse de Ov. D e n s u s i a n u, *Conv. lit.*, 1901, p. 447—448. Pentru *argea* (p. 33, 55), *burtă, burduf* (p. 87), *cîrlan* (p. 150), *cîrtesc* (p. 19, 72), *coteţ* (p. 181), *darm, dărîm* (p. 68), *fluier* (p. 449), *lăcuiesc* (p. 147), *leş* (p. 148), *pălărie* (p. 62), *părău, pîrău* (p. 40, 148), *sat* (p. 148), *scarmăn* (p. 84), vezi cele spuse de acelaşi, p. 449. Asupra unor afirmaţii privind formarea cuvintelor vezi Ov. D e n s u s i a n u, p. 449—450. Observaţiile lui D e n s u s i a n u sînt mai întotdeauna juste. Dar din ele nu rezultă concluzia pe care o trage autorul asupra lui Philippide ca om de ştiinţă şi pentru care vezi studiul introductiv la acest volum. Unele din etimologiile date de Densusianu de-a lungul întregii sale vieţi sînt tot atît de eronate. Mai tîrziu însuşi Philippide a acceptat multe din etimologiile indicate în 1901 de Densusianu. De asemenea D e n s u s i a n u arată (p. 450) că lat. *ceresia* (Philippide, p. 39), care stă la baza lui *cireaşă*, nu trebuie notat cu asterisc, el fiind atestat în A n t h i m u s (se trimite la M e y e r—L ü b k e, în G r ö b e r s, *Grundriss*, I, p. 361), şi că *mînecare* (Philippide, p. 186), nu este, cum credea Philippide, un derivat de la *mînă*, ci provine din lat. *manicare*. Densusianu concludea că nici Philippide nu respecta legile fonetice. Dar Densusianu nu era loial nici acum cu Philippide, căci el nu releva, de exemplu, că Philippide se îndoia de faptul că *humă* ar proveni din lat. *humus*, punînd semnul întrebării după presupusul etimon latin. Trebuie să spunem că etimologia propusă de Densusianu pentru acest cuvînt, gr. χῶμα, şi care este în fond justă, nu respectă nici ea legile fonetice, căci din χῶμα, nu poate ieşi în româneşte decît *hoamă*, nu *humă*. Etimologia adevărată este un presupus neogrec χοῦμα, cu fonetism eolic, existent în Grecia de nord de ex. în Abdira (cf. şi dr. *drum*, mr. *sfungu* etc.). Desigur, în *Principii* se găsesc şi alte etimologii

eronate. Aici am ţinut să înregistrăm numai pe cele relevate de D e n s u s i a n u în articolul scris împotriva lui Philippide.

2. P. 28, n-rul 14. Philippide consideră pe *dezghină* ca provenit din *dezbină: dezg'ină (dezbină)*; dar la p. 107, consideră pe *înghin* un derivat din lat. *inguen*, iar la p. 237 explică pe *îmbin* ca provenit din *înghin* prin tendinţa de evitare a palatalelor, fiind considerat ca avînd la origine labiala, deci ca o formă hipercorectă. De aceea, în *Greşeli* (p. 345), Philippide face o rectificare a celor spuse la p. 28: „...nu *dezghină* din *dezbină*, ci din contra". Dar derivarea lui *înghin* din lat. *inguen* este eronată, cum a arătat D e n s u s i a n u, *art. cit.*, p. 449. Deci este corectă afirmaţia de la p. 28, şi sînt eronate cele de la p. 107 şi 237. Densusianu, *loc. cit.*, n-a fost de acord cu explicarea lui *înghin* ca un derivat de la un cuvînt provenit din lat. *inguen*.

SINTAXĂ

ABSTRACT ŞI CONCRET ÎN LIMBĂ

1. P. 175—180. Pentru că realităţile numite de Philippide concret şi abstract sînt de fapt noţiunea, respectiv notele din conţinutul noţiunii (vezi G. I v ă n e s c u, *Gramatica şi logica*, II, *Structura gîndirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în *AUT*, *Seria ştiinţe filologice*, II, 1964, p. 193—217), noi vom spune că ceea ce Philippide numeşte tendinţa spre abstract a latinei este tendinţa de utilizare a notelor din conţinutul noţiunii ca note, iar ceea ce Philippide numeşte tendinţa spre concret a românei este tendinţa de utilizare a notelor ca noţiuni. Avem dreptate să tragem de aici o concluzie asupra unei diferenţe psihice între cele două popoare? Foarte probabil da. Dar adjectivul care apare în latină ca atare, numai că substantivat, exprimă el însuşi o noţiune şi deci deosebirea între latină şi română se reduce adesea la o deosebire între utilizarea adjectivului ca epitet şi utilizarea adjectivului ca nume general. Iar româna a utilizat şi utilizează şi ea adjectivul ca nume general: *adevăr* a fost odată adjectiv; azi se zice: *albul*, *roşul*, *galbenul*, *frumosul*, *urîtul* etc. Deci în acest caz nu avem deosebiri de psihologie între popoare. Numai în cazuri ca *hostilis fuga*, *popularis admiratio* etc., în care adjectivul nu e substantivat, avem tendinţa de utilizare a notei ca notă şi deci şi o deosebire de psihic între roman şi român. Dar este mai probabil altceva: exprimarea adjectivală în loc de cea prin genitiv, care se întîlneşte în latină, ca şi în rusă şi în alte limbi indoeuropene, o moştenire din indoeuropeana primitivă, stă în legătură cu faptul că limbile indoeuropeană primitivă, latină, rusă etc. sînt sintetice (pe cînd româna este analitică); iar caracterul sintetic a depins de nişte aglutinări care au avut loc într-o fază foarte veche a indoeuropenei, deci cumva în caracterul polisintetic al limbii din care s-a născut indoeuropeana primitivă. Dar aglutinările sînt un proces mecanic şi nu reflectă o concepţie despre lume. În cazurile discutate la p. 177—178, întrucît latina utilizează un substantiv abstract în locul unui concret, nu avem o deosebire de psihic, ci numai o figură de stil, cum însuşi Philippide o spune. Dar asemenea figuri de stil sînt posibile şi în română: cf. exprimări ca: *poezia eminesciană*, *filozofia blagiană* etc.

2. P. 188—194. Cazurile discutate acolo nu constau în utilizarea conjunctivului în latină şi a indicativului în română, ci în utilizarea în latină a formei de conjunctiv cu valoare sintetică (cuprinzînd în sine un sens modal), iar în română a unei expresii analitice formate cu un verb modal: în propoziţia: *tu vero Platonem nec nimis valde unquam nec nimis saepe laudaveris*,

verbul *laudaveris* se traduce prin: *ai putut lăuda*. Iar crearea unui optativ în română și întrebuințarea lui în condiționale cu valoare de potențial (eu aș zice: ireal), în locul conjunctivului latin, nu se explică prin lipsa „de aplecare a limbii noastre spre o vorbire nesigură", ci prin aceea că româna și-a separat destul de net, ca și greaca veche, condiționalul de conjunctiv. Conjunctivul latin s-a născut printr-o contopire a conjunctivului și condiționalului din indoeuropeana primitivă, care deci avea, din acest punct de vedere, aceeași structură ca și greaca veche și româna, și utilizarea lui în locul condiționalului nu înseamnă utilizarea unui mod al nesiguranței în locul modului posibilității (eu aș zice: modul irealului), căci conjunctivul latin cumulează funcțiile conjunctivului și ale condiționalului din alte limbi (însuși Philippide spunea aceasta la p. 188, unde el identifică însă incomplet condiționalul, numit numai optativ, cu modul dorinței, și nu adaugă ca sens fundamental al condiționalului și potențialitatea, potențialul sau cum spunem noi, irealul). Deci aceste cazuri nu ne permit să admitem o deosebire de psihic între romani și români, și anume aceea admisă de Philippide la p. 188: că „noi știm lucrurile mai sigur [decît cei vechi]" ori că „sîntem mai îndrăzneți decît oamenii de altă dată". Deosebirile pe care le admite Philippide între oamenii din antichitate și cei de azi corespund realităților; dar ele constau în aceea că oamenii de azi dețin adevărurile științifice și se manifestă prin aceea că despre aceleași lucruri noi azi nu ne mai exprimăm ipotetic; dar nu prin aceea că o regulă sintactică latină este anulată în română. Realitatea este că s-a întîmplat și acest lucru, și de exemplu întrebuințarea conjunctivului în propoziții secundare, caracteristică latinei, a fost înlăturată pentru a se introduce întrebuințarea indicativului (vezi mai jos, n-rul. 4). Iar faptul relevat de Philippide, p. 193—194, că, în vechea română, conjunctivul potențial (eu aș zice: cu sens de ireal) este întrebuințat mai des ca astăzi, nu se explică nici el printr-o deosebire de psihic de la o epocă la alta, ci prin aceea că există două modalități de expresie a aceleeași idei, o modalitate fiind moștenită din latină, alta fiind creația românei. Însă contopirea conjunctivului și condiționalului în latină nu trebuie explicată, după părerea noastră, printr-o psihologie specială a poporului latin, ci a fost un proces pur formal, pur mecanic, care trebuie studiat mai de aproape.

3. P. 194—200. Formele temporal-aspectuale ale verbului apărute în română și chiar în latina populară, ca perfectul compus al indicativului, se explică într-adevăr cum vrea Philippide: printr-o creare a unei forme cerute de un fapt de gîndire; căci latina exprima prin perfectul său atît ceea ce Philippide numește actio aorista, cît și ceea ce el numește actio perfecta (de fapt, cum am arătat în articolul *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes* à Oslo, du 5 au 9 août 1957, București, 1957, p. 40—49, actio aorista este actio perfecta, iar actio perfecta este actio resultativa). Însă și în acest caz trebuie să admitem că ambele sensuri au existat oricînd și în mintea latinului, care a contopit cele două forme verbale cu valori deosebite, una pentru actio perfecta, alta pentru actio resultativa, ale indoeuropenei primitive într-o singură formă verbală, datorită unor factori tot mecanici, deci pur formali. Totuși, în cazul discutat, se poate admite că, la un moment dat, forma rezultativă a indoeuropenei primitive a dispărut în latină, pentru că sensul rezultativ s-a întunecat în mintea vorbitorilor și a rămas în mintea latinilor numai sensul perfectiv, implicat de însuși sensul rezultativ. Sensul pur perfectiv și sensul perfectiv rezultativ sînt așa de apropiate, iar nuanța de rezultativ e așa de puțin impor-

tantă, încît ea dispare adesea din mintea indivizilor vorbitori. Două forme verbale cu sens identic, dintre care una are o nuanță în plus, se pot confunda ușor una cu alta.

4. P. 201—209. Faptul la care se referă Philippide, p. 201, că latina „pune, la compliment, pe socoteala unuia și aceluiași simbol numeroase înțălesuri", nu se explică, cum credea Philippide, p. 201—203, prin aceea că latinul punea mai puțin interes „pe lămurirea raporturilor de compliment", ci prin același fapt invocat și la n-rul 2, că latina, fiind o limbă sintetică, întrebuința forme cauzale care în română se traduc cel mai adesea prin substantiv precedat de prepoziție. Dar structura sintetică a cazurilor în limba latină, ca și în alte limbi, are altă explicație decît prin spirit: ea se explică prin niște aglutinări anterioare — în cazul de față, în epoca de formare a indoeuropenei primitive, de la care latina a moștenit această situație —, iar aglutinările sînt un fenomen mecanic, formal și se explică prin faptul că la baza indoeuropenei am avut o limbă polisintetică sau măcar cu postpoziții în loc de prepoziții.

Are dreptate Philippide cînd susține, p. 202, că „în însăși perceperea raporturilor există deosebiri de la o limbă la alta" și că „Unul și același raport poate fi perceput în deosebite feluri"; pot admite chiar că, acolo unde unul vede cauză altul poate vedea scop, căci scopul este tot un fel de cauză și poate intra în conceptul general de cauză. Dar aceasta nu este valabil pentru toate raporturile, ci numai pentru unele, care sînt neclare pentru mintea omenească, din cauza naturii lor. Cea mai mare parte din raporturi sînt clare și se reflectă la fel în mintea tuturor oamenilor de pe glob, ceea ce duce la existența unor universalia de gîndire și de limbă (raportul dintre *X* și *a ucis* și *a ucis* și *pe Y* sînt clare: pretutindeni pe glob avem un verb activ, un agent care l-a realizat (a ucis) și a un pațient care a suferit acțiunea (a fost ucis). Dar în cazul unor realități ca *a iubi* nu este clar dacă X, care iubește, este agent, dacă Y, care este iubit, este pațient. Lucrul se poate concepe și altfel: *Y i-i drag lui X*. Și dacă o limbă preferă o exprimare, iar altă limbă alta, aceasta se explică într-adevăr prin modul de a concepe acel raport (și, în cazul de față, și prin modul de a concepe ceea ce se întîmplă cu cel ce iubește pe altul: nu este clar dacă e act sau proces). De acest fel sînt și exemplele pe care Philippide le invocă la p. 203 pentru a-și susține teza sa, cu excepția celor de la *e* (latinul întrebuința genitivul atributiv, iar românul întrebuințează prepoziție, fapt care își găsește justificarea în aceea că genitivul din limba latină, ca în general genitivul indoeuropean, exprimă toate raporturile posibile). Astfel de fapte sînt relativ puține și nu ating structura generală a limbii, structură care rămîne universală. Philippide n-a încercat însă să reducă la o particularitate psihică faptele discutate de el acolo. Și lucrul este și greu de făcut. Dacă ni-i permis să facem o presupunere în cazul indicat de noi, am spune că forma activă a verbelor *iubesc, amo, j'aime* etc. arată un psihic activ, pe cînd forma neutră din *mi-i drag*, care caracterizează singură limbile caucazice, arată un psihic pasiv.

Pentru noi, care admitem (vezi articolul *Gramatica și logica*, II) că așa-zisele propoziții secundare nu sînt propoziții, ci părți de propoziție, dacă nu exprimă un predicat verbal, cum e cazul cu propozițiile atributive explicative, afirmația lui Philippide de la p. 205, că limba română este mai bogată decît limba latină în propoziții subordonate, rămîne fără vreo valoare oarecare. Exprimarea unor acțiuni sau procese fie prin verb predicativ fie prin infinitiv nu este exprimarea unor realități de gîndire deosebite; aceste moduri de exprimare constituie două posibilități pur formale de exprimare a

aceleeași gîndiri. De aceea, concluzia trasă de Philippide la p. 204—205 din aceste fapte asupra psihologiei popoarelor antice clasice și a celor moderne este falsă. Importanța tot mai mare pe care o capătă lucrurile mărunte în ochii europeanului nu rezultă din creșterea numărului așa-ziselor propoziții secundare la moderni, ci din activitatea umană contemporană, atît de fărîmițată; iar constatarea că umanitatea din secolul al XIX-lea — și putem adăuga și pe cea din secolul nostru — pare că s-a zăpăcit, că nu mai are inteligența de altă dată și că tinde spre „sălbătăcia primitivă" rezultă tot din examinarea vieții contemporane, și nu din pomenitele fapte de limbă. Pentru secolul nostru ea s-ar putea deduce însă din modul de a scrie încărcat și impropriu al multora dintre contemporani (mă refer la beția de cuvinte a unor intelectuali) sau din crearea unei terminologii inutile în științe și în filozofie, din crearea unor limbaje noi numai de dragul creării acestor limbaje, din exprimarea cît mai complicată, mai abstractă a unor oameni de știință, și a unor filozofi, lucruri la care Philippide nu se putea gîndi, pentru că pe vremea sa ele nu existau.

5. Din cele spuse mai sus rezultă că nu are dreptate Philippide cînd crede că structura sintetică și cea analitică a limbilor indică deosebiri de gîndire. Dar el nu are dreptate nici cînd, de altfel după W. von Humboldt, probabil prin intermediul lui G. von der Gabelenz, explică, p. 200—201, transformarea unei limbi flexionare în izolante printr-o transformare spirituală a popoarelor care vorbesc acele limbi. Distrugerea totală a desinențelor nu se explică decît prin evoluția fonetică a limbilor. Complăcerea popoarelor care vorbesc limbi izolante în sărăcia de forme gramaticale nu se poate concepe din moment ce limba trebuie să exprime gîndirea.

6. După cum s-a văzut, nu sîntem mai niciodată de acord cu explicațiile date de Philippide schimbărilor care au avut loc în trecerea de la latină la română, examinate mai sus, anume cu ideea că ele ar reflecta schimbări în modul de a gîndi. Dar aceasta nu înseamnă că noi nu admitem apariția unor schimbări ale limbilor provocate de schimbarea modului de a gîndi și de îmbogățirea gîndirii. Dar, cum deja am spus, schemele gîndirii, elementele ei formale au rămas cam aceleași de cînd omul e om și de aceea cauza invocată de Philippide rămîne mai ales o cauză a creării limbajului uman și a dezvoltării lui pe trepte superioare. Faptele care se deosebesc de la un popor la altul sînt categorii, adică expresia unor moduri generale, cele mai generale, de a fi ale lucrurilor, și nu expresia raporturilor, unde sînt posibile mai puține deosebiri de la un popor la altul. Dar baza psihică sau mai exact spirituală, deci gîndirea, constă nu numai din categorii și raporturi care se deosebesc de la un popor la altul, ci și din categorii și raporturi universale (o parte din ceea ce se numește universalia, dar de fapt adevăratele universalia). De aceea adaptarea limbii de care este vorba are loc nu numai la un chip de a gîndi particular fiecărui popor, deci deosebit de la un popor la altul, dar și la un chip de a gîndi universal. Acest lucru nu l-a înțeles Philippide, cum nu l-au înțeles de altfel mai toți lingviștii din vremea lui, deși în *Principii*, p. 275—276 *(Concluzii)*, el vorbește și de asemănările dintre limbi.

Evident, avem și fapte de limbă contrare gîndirii și realității care se reflectă în gîndire, ca genurile masculin și feminin ale unor obiecte neînsuflețite. Și avem și fapte de gîndire care nu-și cer exprimarea în limbă, ca determinarea și indeterminarea unui existent (lucru sau ființă), căci articolul definit și cel nedefinit nu se găsesc în toate limbile. Dar există un număr de categorii care se deosebesc de la un popor la altul fără să indice și o deo-

sebire de gîndire: dacă un popor spune *iubesc* sau *mi-i drag*, aceasta nu înseamnă astăzi un mod deosebit de a gîndi. Aceste expresii au putut pleca dintr-un mod de a gîndi preistoric, ca și diferitele genuri ale substantivelor; și, întocmai ca și acestea, „genurile" verbului continuă astăzi adesea în mod mecanic vechiul mod de a gîndi, fără a-i da acest conținut. Avem a face în aceste cazuri pur și simplu cu inerția limbii. Și nu pare să fie o întîmplare că fenomenul există numai în ce privește genurile substantivului și „genurile" verbului. Exemplele care s-au dat din alte „domenii" ale limbii nu sînt oricînd concludente: ele nu trebuie interpretate cum s-a făcut. Nici unele aspecte verbale nu sînt un mod deosebit de a gîndi. Dacă englezii și rușii disting între „a bea în mod obișnuit" și „a bea o singură dată", dacă latinii au numai perfectiv rezultativ etc., aceasta e din cauza posibilităților de exprimare a limbilor în discuție. Numai în aceste cazuri limba se schimbă pentru că se schimbă modul de a gîndi al popoarelor sau pentru că ea a trecut de la un popor cu un anumit mod de a gîndi la un alt popor, cu alt mod de a gîndi.

CRITICA EXPLICAȚIILOR PRIN SUBSTRATUL DACIC, DATE DE HASDEU

1. P. 292. Hasdeu a făcut greșeala de a considera pe români albanezi romanizați, căci, pentru el, dacii și tracii erau același popor ca și ilirii, strămoșii albanezilor. Hasdeu va continua a se situa pe această poziție și va ajunge în cele din urmă să susțină (articolul *Cine sînt albanezii?*, în *An. Ac. Rom.*, Seria a II-a, t. XXIII, *Mem. secț. lit.*, 1901, p. 103—113) că albanezii sînt daci migrați în sudul Dunării, ceea ce este și mai eronat; căci albanezii sînt originari din Peninsula Balcanică, cel mult din Ungaria. Philippide însă considera, deja din perioada inițială a activității sale lingvistice, că albanezii sînt urmașii ilirilor neromanizați, iar românii urmașii tracilor și dacilor, care s-au romanizat cu toții. De aici și critica pe care a făcut-o el lui Hasdeu în 1885 și a integrat-o în *Principii*. Teoria lui Hasdeu de la 1901 este reluată cu unele modificări de unii învățați, printre care și Vladimir Georgiev, care consideră, probabil pe drept, că limba dacomezică se vorbea și în sudul Dunării, pînă la Balcani și granița de nord a Macedoniei; dar ideea că albanezii sînt urmașii dacilor sau ai dacomezilor este falsă, ei sînt urmașii ilirilor.

2. P. 300—301. Stăpînit de scepticismul epocii în legătură cu termenii proveniți din substrat (vezi studiul introductiv, § 3), Philippide nu acceptă în 1894 explicația prin substrat în cazul cuvîntului românesc *stînă;* dar o va accepta în *Orig. rom.*, I, p. 443, și II, p. 15 și 734. El se va convinge deci cu vremea de necesitatea de a da asemenea explicații, pe care în tinerețe le respinsese. În această privință Hasdeu rămîne un precursor, și anume pe plan mondial. Cuvîntul *stînă* este considerat astăzi de mai toată lumea ca dac. Și cuvîntul *stejar* este considerat de unii lingviști ca fiind de origine dacică (cf. Gerhardt Rohlfs, *Lexikalische Untersuchungen auf dem Gebiete der romanischen Sprachen*, 1954, p. 55; dar Philippide are dreptate să respingă etimonul propus de Hasdeu. Căci este greu să nu aprobăm etimologia slavă veche *stežerŭ:* în Moldova de sud (poate și în alte părți), pluralul acestui substantiv sună *ștežări*, ceea ce ne arată că altădată singularul suna **stežăr(u);* deci exact forma care trebuia să provină din cuvîntul slav vechi.

3. P. 302—307. Philipide are totală dreptate în critica pe care o face lui Hasdeu în ce privește teoria acestuia despre originea formelor articolului definit românesc *-lui, -ei*. Este de mirare cum Hasdeu a putut să ignore formele latinești populare în *illui(us)* și *illaei(us)* și să admită că *-i̯* s-a adăugat formelor de nominativ-acuzativ, întocmai ca și în albaneză, care ar recurge la același *i*, adăugat formelor cazuale albaneze. Philippide are dreptate și în ce privește faptele de limbă albaneză analizate acolo (analizele sale sînt cele pe care le fac gramaticile albaneze de astăzi).

G. Ivănescu

Notă adițională. — Unele din constatările studiului introductiv la acest volum se regăsesc în lucrarea lui Helmuth Frisch, *Beiträge zu den Beziehungen zwischen der europäischen und der rumänischen Linguistik*, Bochum și București, 1983, de care n-am luat cunoștință decît în vara anului 1984. În capitolul intitulat *Junggrammatische Theorie und Sprachdeterminismus* (p. 252—272) al lucrării lui Frisch, în care autorul dovedește o înțelegere deosebită a concepției lui Philippide, găsim și alte prețioase constatări cu privire la doctrina învățatului ieșean, constatări de care n-am mai putut beneficia.

G. Ivănescu

INTRODUCERE ÎN ŞTIINŢA LIMBII

[CAPITOLUL I]

[NATURA ȘI STRUCTURA ȘTIINȚEI]

§ 1

A face știință asupra unui lucru nu-i totuna cu [a obține] cunoștințele științifice pe care le posedă mintea asupra lucrului aceluia. Cunoștințele științifice sînt noțiuni care în mod inconștient și involuntar se formează în minte pe baza reprezentărilor celor căpătate prin propria observație. Știința se face prin aplicarea conștientă și voluntară a judecății asupra obiectului. În această elaborare conștientă și voluntară a cunoștințelor asupra unui lucru, cunoștințele istorice (reprezentările) și cele științifice (noțiunile) iau parte indispensabil și tot atît de importantă. Proporția numai variază de la o știință la alta din punctul de vedere al reprezentărilor și noțiunilor. Cîteodată operează omul de știință mai mult cu reprezentările, altădată cu noțiunile. Procedarea este aceeași, și din punctul de vedere al procedării — al elaboratului științei — nu-i nici o deosebire între științe, de exemplu între așa-numitele științe naturale și așa-numitele științe istorice.

§ 2

3. Procedarea omului de știință consistă în următoarele cercetări asupra unui lucru oarecare:

a) Analiza lucrului în părțile lui constitutive.

b) Compararea lucrului cu alte lucruri.

c) Cercetarea schimbărilor pe care le-a suferit și le suferă lucrul în timp.

d) Aflarea legilor care au loc în firea și viața lucrurilor. <Legea este ceva care are a face cu noțiuni. Cînd observi un lucru în raport de predicat cu altul, apoi cînd te zvîrli de la raportul dintre reprezentări la cel dintre noțiuni, avem o *lege:* legea este generalizarea raportului de predicat de la reprezentări la noțiuni.>

e) Aflarea cauzelor lucrurilor (lucrului). <Cauza e unul din nenumăratele raporturi.>

Dacă aceasta este cea mai bună ori cea mai proprie procedare de a elabora știința, nimeni nu poate spune. Tot așa după cum nimeni nu poate spune dacă lumea însăș e cea mai bună posibil. Noi constatăm numai silințele oamenilor de știință ca oricare frămîntări ale viețuitoarelor și le înregistrăm ca atare. Aceste silințe aparțin în mod necesar firii omenești, după cum aparțin acestei firi organele fizice, și, în ce privește partea vestică a continentului vechi [Europa pînă la Urali], au început la greci aceste silințe prin secolul al VII-lea a. Chr., au tot crescut în timpul vechi, au stagnat

în veacul de mijloc, au reînceput pe vremea Renașterii și de atunci au progresat fără întrerupere pînă în momentul de față [1].

[[1] În ce privește partea estică a continentului vechi au apărut la indieni în secolul al VI-lea a. Chr., au crescut în timpul vechi și au stagnat pînă în veacul al XIX-lea, cînd au fost reluate. În veacul al XIX-lea au început să se facă cercetări lingvistice și în S.U.A., iar, în veacul nostru, și în America de Sud, în partea asiatică a Uniunii Sovietice, în Australia și Africa.

Analiza pe care o face Philippide activității științifice este în general justă, dar ea nu dă o viziune completă asupra acestei activități. Noi avem de obiectat concepției sale următoarele:

a. Ceea ce Philippide numește analiză este, în fond, o descriere a lucrului, descriere care nu se poate face decît efectuînd analiza lucrului.

b. Compararea lucrului cu alte lucruri, a unei realități cu alte realități este prea vag formulată și, de fapt, ea cuprinde trei procedee de comparare: 1. Compararea tipologică, cu scopul de a stabili tipuri; nu avem a face cu compararea unor lucruri de același fel, de exemplu compararea unui cîine cu alt cîine, pentru a constata caracterele speciei, ci cu compararea unei specii cu alta, pentru a stabili tipurile de specii; 2. Compararea speciilor înrudite pentru a dovedi originea lor comună, chiar dacă această metodă duce și la stabilirea de tipuri (dar poate să nu ducă); prin ea se constată că două ori mai multe lucruri sînt dezvoltarea unuia singur, originar sau de bază; 3. Compararea unui lucru cu lucrul din a cărui transformare a rezultat și compararea a două faze deosebite ale dezvoltării unui lucru pentru a stabili că un lucru este rezultat din dezvoltarea altuia sau pentru a constata schimbările pe care le-a suferit un lucru între timp sau prin transformarea lui în altul. Dar compararea tipologică nu aparține numai științei speciale, istorice, ci și celei teoretice; în acest caz, ea urmărește să întemeieze o teorie despre lucrul respectiv în general.

c. Alături de aflarea legilor care guvernează firea și schimbarea lucrurilor, ar fi trebuit să se vorbească și de aflarea principiilor, care sînt legile cele mai generale și ar fi trebuit ca această procedare să fie înregistrată la urmă, întrucît se pot stabili principii și legi și în ce privește cauzele. Cu această ocazie, trebuie să spunem că, de fapt, principiile și legile care guvernează realitatea privesc atît natura, structura, starea lucrurilor, cît și schimbările lucrurilor (schimbările în natura, structura și starea lor), așa că cercetarea lor ar fi trebuit distinsă total de celelalte procedări, ca un mod aparte al acestor procedări. Ea constituie, cum deja am arătat în studiul introductiv, tocmai partea generală, de principii și legi a științei, partea alcătuită din noțiuni generale. Este de mirare că Philippide n-a văzut acest lucru, deși totuși a vorbit de noțiunile generale, iar, spre sfîrșitul cursului (§ 8), a distins ca o ramură a lingvisticii lingvistica generală, care constă în aceea că cele cinci procedări se fac în modul cel mai general posibil (el n-a înțeles că lingvistica generală se confundă cu cercetarea legilor limbii). Este drept că se pot distinge legi chiar în partea specifică a științei, cea alcătuită din noțiuni individuale, și că astfel au fost concepute legile lingvistice într-o vreme; dar aceste legi nu sînt adevărate legi, ci pseudolegi. Totuși, întrucît s-a vorbit de legi și la partea specială a lingvisticii, noi trebuie să le luăm în considerație ca atare, chiar dacă ele nu sînt adevărate legi. Aici intră apoi și procedarea comparării tipologice.

d. La cercetarea cauzelor, Philippide ar fi trebuit să distingă cauzele apariției lucrurilor de cauzele schimbărilor lucrurilor și ar fi trebuit să facă distincția între cauze și condiții.

e. Lui Philippide i-a scăpat apoi din vedere că, la analiza lucrurilor și la constatarea schimbărilor, se pune și problema clasificării elementelor rezultate prin analiză sau a schimbărilor, precum și problema stabilirii locului și timpului în care lucrurile au existat și schimbările s-au produs. Este drept însă că aceste procedări pot fi socotite ca intrînd în procedările *a* și *e* ale lui Philippide, larg concepute.

f. Nu sîntem de acord cu Philippide nici cînd crede că nu putem ști dacă aceste procedări alcătuiesc un tot, singurul posibil, deci necesar, și ca atare cel mai bun. Mintea noastră poate vedea că altfel nu se poate face știință sau că, dacă se face altfel, ea este eronată.

g. Trebuie să spunem apoi că lui Philippide i-a scăpat din vedere o operație foarte importantă a oamenilor de știință, care ar fi trebuit să ocupe locul prim, și anume constatarea, observarea, înregistrarea faptelor. Se știe că avem diverse metode de constatare, de înregistrare a faptelor pe care le constată oamenii de știință: fie observația (la care se cuprinde și introspecția), fie experimentul, fie ipoteza (la care intră și analogia), fie cunoașterea a priori, fie deducția. Metoda de cunoaștere variază de la o știință la alta sau capătă aspecte deosebite. Înainte de a descrie un fapt, trebuie să-l cunoști, trebuie să-ți devină conștient. Acest act preliminar celorlalte acte de cunoaștere, de captare a lui de către spirit, de reflectare a lui în conștiință, este prima operație a omului de știință, și străduințele acestuia au loc și în această direcție. Philippide, nevăzînd această procedare, nu atrage atenția asupra faptului că realitatea spirituală, întrucît e act, activitate, și anume gîndire, trăire estetică, voire și senti-

< În Tibet însă s-ar fi făcut știință fără analiza lucrului, după mărturia lui Jean M a r q u è s-R i v i è r e, *À l'ombre des monastères tibétaines*, Paris, Neuchâtel, 1929, Collection Orient, Editions Victor Athinger. Acest J. Marquès-Rivière a citit extrase din *Kangyur*, cartea sfîntă tibetană, care cuprinde 108 volume de cîte 1000 pagini fiecare, pagini avînd un metru diametru. Ce fel de știință vor fi cuprinzînd cele 108 volume, J. Marquès Rivière nu spune (atîta lucru e sigur că este foarte multă știință, ceva neînchipuit), căci recenzentul cărții lui, Jean U. F a u r e-B i g u e t, în *Pax, Journal hebdomadaire*, 8 septembrie 1929, Paris—Genève, n-a înțeles nimic dintr-însa. Tot așa, fără analiză, se va fi făcînd pînă astăzi toată știința chineză și japoneză, care ar fi fost aceea, căci n-avem habar de dînsa. Astăzi însă și chinezii și japonezii fac știința în maniera europeană.> În ce privește știința limbii, vom arăta pe scurt fazele prin care au trecut cercetările în cele cinci direcții.

[C A P I T O L U L II]

[ANALIZA LIMBII]

§ 3

Analiza limbii în sunete, cuvinte, forme gramaticale a fost făcută cu mare deplinătate asupra limbii sanscrite de gramaticii indieni, în frunte cu P ā ṇ i n i (aproximativ 320 a. Chr.) [1] iar asupra limbii grecești de gramaticii greci, dar cu mai puțină deplinătate. Începuturi de analiză se găsesc deja la A r i s t o t e l e s, 384—322 a. Chr., <— care împreună cu S o c r a t e s este printre primii ce vreau să cerceteze ceva real și adevărat cu privire la sufletul omenesc —>, și au fost tot adăugite prin filozofii stoici, cu șeful lor Z e n o n, prin criticii alexandrini, ca Z e n o d o t o s E p h e s i o s, mort

ment, nu poate fi cunoscută decît printr-un act de retrăire, care dă o nouă existență, tot ca act, dar anume în sufletul, în conștiința omului de știință, vechiului act, pe care vrea să-l cunoască. Lui Philippide i-a scăpat din vedere acest lucru, relevat de filozofie abia pe vremea lui (mă refer la D i e l t h e y, W i n d e l b a n d, R i c k e r t, C r o c e etc.). Clasificarea pe care Philippide o face preocupărilor (procedărilor) omului de știință se resimte de modul de a vedea lucrurile din epoca naturalistă a științei și filozofiei (a doua jumătate a secolului trecut), cînd nu se înțelegea că faptele sociale trebuie trăite pentru a fi studiate. Ar mai fi trebuit apoi Philippide să adauge că, în științele sociale, se mai pune și problema valorificării ca adevărat sau fals, bun sau rău, frumos sau urît, util sau vătămător, drept sau nedrept, a actului spiritual. Cu altă ocazie (în raportul academic despre Ion T r i v a l e, *Cronici literare*, București, 1915, publicat în *An. Ac. Rom.*, seria II, tomul 38 (1915—1916), *Partea administrativă și dezbaterile*, pag. 249—283), Philippide a integrat judecățile de valoare avînd ca obiect frumosul în prima procedare a omului de știință, adică în analiza lucrului în elementele lui constitutive. Deși natura faptelor sociale se determină prin funcția lor, funcție care permite valorificarea, nouă ni se pare totuși că această operație trebuie considerată ca o formă deosebită a cercetării cauzelor, concepute în sens larg, nu naturalist, mecanicist. La cauze trebuie integrate, în acest caz, și scopurile, finalitățile actelor umane sau ale elementelor organismelor biologice.]

[[1] Cercetările mai noi îl situează în secolul al V-lea sau în prima jumătate a secolului al IV-lea.]

la 260 a. Chr., Aristophanes Byzantios, 262—185 a. Chr., Aristarchos, 222—150 a. Chr., cel mai însemnat ca critic, pînă ce a apărut cea dintîi Τέχνη γραμματική a lui Dionysios Thrax, în secolul al II-lea a. Chr. Culmea studiilor gramaticale grecești a fost atinsă de Apollonios Dyscolos, prima jumătate a secolului al II-lea p. Chr., și de Herodianus, fiul lui Apollonios, sub Marcus Aurelianus, 161—180 p. Chr. Asupra limbii latine, de gramaticii romani, imitatorii celor greci, începînd cu Marcus Terentius Varro Reatinus, 116—27 a. Chr., și sfîrşind cu Priscianus, sub împăratul Anastasius, 491—518 p. Chr. Opera lor s-a păstrat în mare parte. Gramaticii indieni s-au distins mai mult prin analiza cuvintelor în rădăcini și sufixe, iar gramaticii greci prin constatarea raporturilor și a formelor gramaticale care simbolizează raporturile. Schematismele gramaticilor grecești și numele proprii ale diferitelor categorii stăpînesc și pînă astăzi [2]. De ex.:

<Dăm aici termenii grecești întrebuinţaţi de Apolonios Dyscolos și de Dionysios Thrax și echivalentele lor latinești:>

τὰ μέρη τοῦ λόγου	Partes orationis
τὸ ὄνομα	Nomen substantivum
τὸ ὄνομα ἐπίθετον	Nomen adiectivum
ἡ ἀντωνυμία	Pronomen
τό ὄνομα ἀριθμετικόν	Nomen numerale
τὸ ῥῆμα	Verbum
τὸ ἐπίῤῥημα	Adverbium
ἡ πρόθεσις	Prepositio
ὁ συνδεσμός	Coniunctio
κλίσις	Declinatio
πτῶσις	Casus
πτῶσις εὐθεῖα	Casus rectus
πτῶσις πλαγία	Casus obliquus
πτῶσις ὀνομαστική	Casus nominativus
πτῶσις γενική	Casus genitivus
πτῶσις δοτική	Casus dativus
πτῶσις αἰτιατική	Casus accusativus
πτῶσις κλητική	Casus vocativus
ἀριθμός ὁ ἑνικός	Numerus singularis
ἀριθμός ὁ πληθυντικός	Numerus pluralis
ἀριθμός ὁ δυικός	Numerus dualis
γένος ἀρσενικόν	Genus masculinum
γένος θηλικόν	Genus femininum
γένος οὐδέτερον	Genus neutrum
ἄρθρον	Articulus
ῥῆμα ἐνεργητικόν	Verbum activum
ῥῆμα παθετικόν	Verbum passivum
ῥῆμα μέσον	Verbum medium
χρόνος	Tempus
χρόνος ἐνεστός	Tempus praesens
χρόνος συνθελικός sau παρακείμενος	Tempus perfectum
χρόνος ὁ μέλλων	Tempus futurum
χρόνος παρατακτικός	Tempus imperfectum

[[2] Fac excepţie ungurii, care le denumesc prin numiri unguresți decalcate după cele latinești.]

χρόνος ὑπερσυντελικός	Tempus plus quam perfectum
χρόνος ἀόριστος	Tempus aoriston
ὁ μετ' ὀλίγον μέλλων	Futurum exactum
συζυγία	Conjugatio
ἔγκλισις	Modus
ἡ ὁριστική	Indicativus
ἡ ὑποτακτική	Conjunctivus (Subjunctivus)
ἡ εὐκτική	Optativus
ἡ προστακτική	Imperativus
τὸ ἀπαρέμφατον sau ἡ ἀπαρέμφατος	Infinitivus
ἡ μετοχή	Participium
πρόσωπον	Persona
συγκιτικόν ὄνομα	Comparativum (sau -us)
ὑπερθετικὸν ὄνομα	Superlativum
θετικὸν ὄνομα	Positivum
προσῳδία	Accentus

<Aceşti termeni denumesc cunoştinţele cu care se simbolizează raporturile. În mintea omului sînt cunoştinţe pentru lucruri şi cunoştinţe pentră raporturi, căci în lume sînt numai lucruri şi raporturi. Lucrurile sînt de doun feluri: 1. abstracte, care nu sînt datorate acţiunii celor concrete: [pe ele le exprimă] adjectivele; abstracte, care sînt datorite acţiunii celor concrete: [pe ele le exprimă] verbele; 3. concrete: animale, vegetale, minerale, care au substanţă: [expresia lor ne-o dau] substantivele. Primele sînt „legate" de celelalte, sînt „lipite" de lucrurile concrete. Acest fapt este un raport. Astfel, verbul *bat* exprimă un abstract. Acest abstract stă în legătură cu o substanţă, care poate exercita o acţiune: un lucru [= un existent] oarecare suferind din cauza bătăii; schimbarea lucrului poate fi mai mică sau mai mare. Raportul dintre un lucru abstract şi altul concret nu e nici abstract, nici concret. Filozoful spune unui asemenea raport Beziehung „legătură". Dar se poate întîmpla ca bătaia să-ţi aparţină, iar cineva din apropiere, un animal, de pildă, să sufere acea bătaie sau să o exercite asupra noastră. Aceasta este tot o legătură, tot un raport, dar altul decît cel de mai sus. Primul se exprimă prin verbul activ, al doilea prin cel pasiv. Limba însăş a constatat raporturile şi le-a simbolizat prin anumite forme gramaticale; gramaticii s-au mărginit numai să le constate şi să le denumească. Dar se mai poate întîmpla ca cineva însuş să se bată. Este tot un raport, [exprimat prin] aşa-numitul verb mediu din limba greacească, ce avea forme speciale, dar nu la toate timpurile, ci numai la viitor şi aorist. Noi le numim verbe reflexive şi le conjugăm cu pronumele reflexiv.>

<Gramaticii au catalogat formele gramaticale, dar de raporturi nu şi-au dat seama. Cel dintîi care a constatat existenţa raporturilor, dar numai a unora din ele (zece), pe care le-a numit categorii *(accusatio)*, a fost Aristoteles, avînd ca premergător şi în această direcţie pe Socrates, care şi el le-a constatat, dar numai superficial. Aristoteles a constatat următoarele zece categorii: substantia, quantitas, qualitas, relatio, actio, passio, ubi „unde" (locul, raportul ce simbolizează spaţiul), quando (timpul) (aceste două ultime raporturi sînt mai lesne de priceput), situs (aşezarea, poziţia), habitus (firea, felul); însă prin ele n-a înţeles atît raporturile, despre firea cărora s-ar putea spune că nu şi-a dat seama, cît clasele, felurile de lucruri care se clasifică prin mijlocirea raporturilor. În ce priveşte pe gramaticii greci, care au făcut un tablou complect al raporturilor, ei n-au remarcat raporturile înseş, ci numai

formele gramaticale care simbolizează raporturile. În general, se poate spune că raporturile au fost trecute cu vederea, ori chiar n-au fost deloc percepute pînă azi; și pentru W u n d t, de pildă, raporturile nu există (cf. *Orig. rom.*, II, pag. 250 sqq).>

[CAPITOLUL III]

[CERCETAREA COMPARATIVĂ ȘI ISTORICĂ A LIMBILOR. PROBLEMELE PRINCIPALE]

§ 4

[A. ISTORICUL CERCETĂRILOR]

Aceea ce a lipsit complect la studierea limbii la indieni și greci a fost compararea. Indienii au studiat numai limba sanscrită, grecii au studiat numai limba greacă, iar romanii numai limba latină. Studiul comparativ al limbilor a început în prima jumătate a secolului al XIX-lea prin W. von H u m b o l d t, 1767—1835, Franz B o p p, 1791—1867, și Jacob G r i m m, 1785—1863. W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts*, Berlin, 1835, ediția a III-a, 1880, a îmbrățișat un vast cîmp, studiind limbile greacă și latină, limbile romanice, limba sanscrită, limba bască (vechea limbă a iberilor), limbile indienilor din America, vechea egipteană, chineza, japoneza, limbile din Indochina, limbile malaice și polinesiece. Franz B o p p, *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, Frankfurt am Main, 1816; *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Şend, Armenischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen*, Berlin, 1833—1855, a II-a ed., 1856—1861, a cercetat comparativ limbile indogermanice. Jacob G r i m m, *Deutsche Grammatik*, 1819—1837, a studiat comparativ limbile germane *(Gothisch, Althochdeutsch, Altsächsich, Angelsächsich, Altfriesisch, Altnordisch, Mittelhochdeutsch, Mittelniederländisch, Mittelenglisch, Neuhochdeutsch, Neuniederländisch, Neuenglisch, Schwedisch, Dänisch)*. Studiul comparativ al limbilor romanice a început prin François R a y n o u a r d, *Grammaire comparée des langues de l'Europe latine*, Paris, 1821, și a ajuns la o mare deplinătate prin Fr. D i e z, *Grammatik der romanischen Sprachen*, 1836—1843, a V-a ed., Bonn, 1882.

Înainte de B o p p a făcut studii comparative exacte asupra unor grupuri de limbi care aparțin aceleiaș tulpine doi bărbați: un evreu asupra limbilor semite și un ungur asupra limbilor uralo-altaice: Juda B e n K o r e i š, 900 p. Chr. (la K a r p e l e s, *Geschichte der jüdischen Literatur*, 1870, vol. I, pag. 435) și ungurul Nicolaus R é v a i, *Elaboratior grammatica hungarica*, 2 vol., Pesta, 1803—1806 (la S c h w i c k e r, *Geschichte der ungarischen Literatur*, pag. 33).

Compararea limbilor între ele a fost combinată cu cercetarea schimbărilor pe care le-au suferit limbile în timp. În acest studiu comparativ-istoric al limbilor, atenția învățaților a fost îndreptată mai ales spre rezolvarea a trei chestiuni:

α) Cum a fost limba primitivă a unui grup de limbi.

β) Cum s-au dezvoltat limbile speciale din această limbă primitivă.

γ) Cum s-au produs formele gramaticale.

[B. RECONSTITUIREA LIMBII DE LA BAZA LIMBILOR ÎNRUDITE]

α) Se poate spune că preocuparea principală a lingviștilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea (despre care am vorbit la § 4, cu excepție de W. von Humboldt) a fost reconstituirea limbii primitive indogermane. Culmea din acest punct de vedere a atins-o August S c h l e i c h e r (1821—1868), *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Weimar, 1862, a IV-a ed., 1876. Cît de puțin au reușit învățații în rezolvarea chestiunii se poate vedea de acolo că, în vreme ce Schleicher susținea [de altfel după Grimm și Bopp] că în limba primitivă indogermană nu existau vocalele *ē̆*, *ō̆*, ci numai vocalele *ā̆*, *ī̆*, *ū̆*, pe la 1870 aproximativ a ieșit la iveală din contra părerea, susținută de indogermaniști, că în limba indogermană primitivă existau *ī̆*, *ū̆*, *ē̆*, *ō̆* și *ā̆*, *ĭ* (*ĭ* cons.), *ŭ* (*ŭ* cons.). Acești învățați mai noi sînt: Karl B r u g m a n n, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 2 volume, Strassburg, 1886—1892, și *Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft*, Strassburg, 1885; acelaș [*Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg, 1904, și *Vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg, I, 1897, II, 1907—1916]; Antoine M e i l l e t, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, [Paris, 1902, a II-a ed., Paris, 1908,] a III-a ed., Paris, 1912, [a IV-a ed., Paris, 1914, a V-a ed., Paris, 1922, a VI-a ed., Paris, 1924, a VII-a ed., Paris, 1934; edițiile ulterioare au fost îngrijite de É. B e n v e n i s t e].

Încet-încet însă, indogermaniștii au renunțat de a reconstitui limba primitivă indogermană. Starea lucrurilor din acest punct de vedere o rezumează M e i l l e t în următoarele vorbe, în *op. cit.*, [ediția a III-a], p. 26: „La grammaire comparée des langues indo-eurpéennes est dans la situation où serait la grammaire comparée des langues romanes si le latin n'était pas connu: *la seule réalité à laquelle elle ait affaire, ce sont les correspondences entre les langues attestées.* Les correspondences supposent une réalité commune, mais cette réalité reste inconnue; on ne peut s'en faire une idée [1] que par des hypothèses, et par des hypothèses invérifiables: la correspondence seule est donc object de science. On ne peut restituer par la comparaison une langue disparue; la comparaison des langues romanes ne donnerait du latin vulgaire ni une idée exacte, ni une idée complète; il n'y a pas de raison de

[[1] În ediția a VI-a, p. 24, acest pasaj apare îmbunătățit: mais de cette réalité on ne peut s'en faire une idée...]

croire que la comparaison des langues indo-européennes soit plus instructive. On ne restitue pas l'indo-européen[2]".

Pe terenul limbilor romanice a căutat Hugo S c h u c h a r d t, *Vokalismus des Vulgärlateins*, Lipsca, 1866—1868 (trei volume), să reconstituiască în trăsături generale și în mod difuz limba latină populară. El s-a bazat pe toate izvoarele limbii latinești populare, prin urmare și pe compararea limbilor romanice. Alte fenomene latinești populare, aflate prin mijlocirea comparării limbilor romanice, înșirăm noi la *Origini*, § XIX[3]. Este curios însă că, în vreme ce indogermaniștii au renunțat cu vremea la reconstituirea limbii primitive indcgermane prin compararea între ele a limbilor indogermane, romaniștii, din contra, după ce S c h u c h a r d t s-a bazat mai mult pe izvoare documentare (inscripții, scriitori populari, mărturiile gramaticilor, glosare etc.), au ajuns cu vremea, prin W. M e y e r - L ü b k e, să se bazeze exclusiv pe compararea între ele a limbilor romanice (*Die lateinische Sprache in den romanischen Ländern*, în G r ö b e r s *Grundriss der romanischen Philologie*, ed. I, 1888, vol. I, pag. 351 sqq., ed. a II-a, vol. I, 1904—1906, pag. 451 sqq.; cf. *Orig. rom.*, I, pag. 363 sqq). În aceasta, chipurile, schițare, în special pe terenul limbii românești o încercare de a reconstitui limba primitivă română prin compararea între ele a dialectelor române a făcut S. P u ș c a r i u, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen, XXVI. Beiheft zur Zeitschrift für romanische Philologie*, pag. 17—75 <(cf. *Orig. rom.*, pag. 233—236). Pușcariu notează toate schimbările de sunete, cuvinte și forme gramaticale comune tuturor dialectelor române, față de limba latină, și le consideră ca română primitivă, pe care n-o determină nici în timp, nici în spațiu. >

<) În privința acestei lucrări a lui S. Pușcariu, am de observat că acela care se încearcă să reconstituiască o limbă primitivă pe baza comparației limbilor dintr-un grup de limbi ori a dialectelor dintr-o limbă trebuie să cunoască acele limbi sau acele dialecte. Pușcariu însă nu cunoștea dialectul istroromân. El, de pildă, afirmă la pag. 29 că în acest dialect nu se mai găsesc imperfecte: „în ce privește dialectul istroromân care, după cum se știe, nu are nici un imperfect..."

Cu toate acestea, în Iosif P o p o v i c i, *Dialectele române din Istria*, II, se găsesc următoarele imperfecte: 14_{29}, 18_{25-26}, 26_{6}, 22_{1}, 24_{35}, 38_{27}, 58_{11}, 63_{13}, 64_{3}, 64_{4}, 66_{28}, 68_{5}, 68_{9}, 68_{21}. Pușcariu și-a scris articolul în decembrie 1909, iar în decembrie 1909 textele lui I. Popovici erau gata publicate. Dar chiar în textele publicate demult de W e i g a n d, în *Jahresbericht*, I, 1894, se găsesc două imperfecte: *vea* („avea"), în bucata III, alineatul 12, și *píštę̆ia* „lovea") în bucata XII, alineatul 1, dintre care de o deosebită importanță este *vea*, care, alături cu *puté* din textele lui Popovici, 64_{4}, reprezintă imperfectul latinesc: *vea* < *habebat*; *pute* < **potebat*; (imperfectele *-ąia*, *-ęia*, *-ęia*, *-iĭa* eu le socot de origină croată, cf. *Istoria formelor*, § LXXIII). În

---

[2] „Gramatica comparată a limbilor indoeuropene se găsește în situația în care s-ar găsi gramatica comparată a limbilor romanice în caz cînd limba latină n-ar fi cunoscută: *singura realitate cu care ea are de-a face constă în corespondența dintre limbile atestate.* Corespondențele presupun o realitate comună, dar această realitate rămîne necunoscută. Nu-și poate face cineva o idee despre această realitate primitivă decît prin ipoteze care nu se pot verifica. Corespondențele singure sînt, deci, obiectul științei. Nu se poate reconstitui prin comparare o limbă dispărută. Compararea limbilor romanice n-ar da asupra limbii latine populare nici o idee exactă, nici o idee completă și n-avem nici un motiv să credem că compararea limbilor indoeuropene ar fi mai instructivă din acest punct de vedere. Limba indoeuropeană nu se poate reconstitui".

[[3] E vorba de cursul universitar al lui Philippide, *Originea poporului român și a limbii române*, rămas inedit.]

schimb, Pușcariu inventează forme istoromâne: după dînsul, de pildă, ar fi existînd în istroromân niște forme ale verbului *velle* la prezentul indicativ. Astfel: *vréscu, vrési, vręsi, vresén, vreséți, vresu.* Aceste forme pe de-a-ntregul inventate de Pușcariu își datoresc existența închipuirii greșite a acestui învățat că în dialectul istroromân conjunctivul s-ar fi exprimînd prin indicativul însoțit de conjuncția *neca.* În realitate conjunctivul se exprimă în istroromân nu numai prin indicativul prezent — și conjunctivul prezent (acest din urmă păstrat numai de la *sînt*) — precedat de *neca,* ci în următoarele chipuri încă: 1. prin viitorul indicativ; 2. prin așa-numita formă a optativului: *reaș, reai, rea, ream, reaț, rea,* care nu face numai serviciul de optativ, ci și de viitor și de conjunctiv; 3. prin prezentul indicativului; 4. prin prezentul indicativului cu conjuncția *k'e;* 5. prin prezentul indicativului cu conjuncția *ke, ce;* 6. prin prezentul indicativului și conjunctivului (acest din urmă păstrat numai de la *sînt*), cu conjuncția *se* „de", *să.* Pentru aceste lucruri cf. *Istoria sunetelor.*>

[1. În problema reconstituirii limbii indoeuropene primitive, Philippide s-a lăsat influențat de modul de a vedea al lui A. M e i l l e t. În realitate, Meillet a rămas, prin afirmațiile reproduse de Phillippide, un izolat; căci B r u g m a n n n-a pretins niciodată că faptele de limbă din indoeuropeana primitivă, reconstituite de el, n-ar fi existat măcar în parte cam așa cum le-a reconstituit, iar indoeuropeniștii care au activat în aceeași vreme cu Meillet, de exemplu Herman H i r t (1866—1936), *Indogermanische Grammatik,* șapte volume, Heidelberg, 1921—1937, ca și indoeuropeiștii care au activat după 1930 (Jerzy K u r y ł o w i c z, Émile B e n v e n i s t e, Vittore P i s a n i etc.), au procedat și ei la reconstituiri. Meillet ar fi avut dreptate numai dacă ar fi spus că reconstituirile sînt în parte eronate. Dar el spune că faptele reconstituite rămîn mai departe necunoscute, pentru că ele nu se pot verifica, uitînd că acele corespondențe dintre diversele limbi comparate duc totuși la reconstituirea parțială a faptelor limbii primitive. Lingvistul pleacă de la corespondențele dintre limbile surori, dar nu rămîne la ele, ci, prin considerații asupra posibilităților de naștere a elementelor din lanțul de corespondențe și pe baza faptelor întîlnite în limbile vii de astăzi, a căror istorie este făcută prin comparația între o limbă veche, atestată, și limbile noi, reconstituie sunetele primitive. Trebuie să precizăm că Meillet a vorbit mai tîrziu *(Linguistique historique et linguistique générale,* I, Paris, 1921, a II-a ediție fotomecanică, cu un articol în plus, Paris, 1926, passim), de formule de corespondență, înțelegînd corespondențe fonetice. Vom da aici cîteva exemple de formule, reproduse de învățatul francez *(Introduction à l'étude comparative,* ed. a VII-a, p. 91); formula skr. *ç,* avestic *s,* sl. v. *s,* lit. *sz,* arm. *s,* gr. *k,* lat. *c,* irl. *c,* gotic *h* și *g;* formula: skr. *k* și *c,* avestic *k* și *c,* sl. v. *k, c* și *č,* lit. *k,* arm. *kh,* gr. *π* și *τ,* lat. *qu,* irl. *c,* got. *hw* și *w,* sau formula, ed. a VII-a, p. 93): lat. *c* = gall. *c* = germ. *h* = gr. *k* = skr. *k (c)* = sl. *k (č)* = lit. *k* = arm. *kh.* E inutil să mai spunem că Meillet însuși s-a contrazis, reconstituind faptele de limbă indoeuropene. Dar e probabil că el nu vedea în faptele indoeuropene reconstituite de el fapte reale, ci ipotetice. Desigur că Meillet a avut și dreptate să fie sceptic față de reconstituirile neogramaticilor, reluate de fapt și de el; căci K u r y ł o w i c z și B e n v e n i s t e au arătat, începînd din 1927 — vezi în special Kuryłowicz, *Études indoeuropéennes,* I, Cracovia, 1935, și *L'apophonie en indoeuropéen,* Wroclaw, 1956, și Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen,* I, Paris, 1935, II, Paris, 1948, — că limba indoeuropeană primitivă avea niște consonante laringale, notate $ə_1$, $ə_2$, $ə_3$, $ə_4$ și $ə_5$, nebănuite de neogramatici, și că nu a existat în indoeuropeana primitivă vocala ə. De altfel, trebuie să adaug că, în acest capitol, mai jos, Philippide afirmă cu totul altceva decît Meillet despre cauza pentru care indoeuropeniștii ar fi renunțat la reconstituirea indoeuropenei primitive: faptul „că nu o limbă unică, ci o sumedenie de limbi — Philippide se gîndește la dialecte — s-ar afla la baza limbilor indogermanice". Philippide atinge cu această ocazie o problemă care fusese atinsă deja de Johannes S c h m i d t, *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen,* Weimar, 1872, p. 28—29; acesta reproșa lui S c h l e i c h e r că reconstituie o limbă indoeuropeană primitivă perfect unitară, nevăzînd că indoeuropeana primitivă avea dialecte. Imediat după Schleicher s-a văzut însă că indoeuropeana primitivă exista sub forma mai multor dialecte; dar, pentru aceasta, nu s-a renunțat la reconstituirea limbii indoeuropene primitive. Și pînă astăzi, cei care o reconstituie nu dau formele dialectale, ci numai forma cea mai veche, de la baza dialectelor indoeuropene primitive. Dar ei fac aceasta din comoditate (din nevoia de scurtime), căci altfel ar trebui să înșire, alături de forma fundamentală, mai veche, și formele tardive, dialectale.

M e i l l e t și-a creat însă mari merite făcînd teoria metodei comparative (în *Linguistique historique et linguistique générale*, I, Paris, 1921, a II-a ediție (fotomecanică, cu un articol în plus), Paris, 1926, și II, Paris 1937 (și alte ediții fotomecanice), precum și în *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo, 1925. El a arătat că este posibilă o comparare a limbilor cu scopul de a face istoria acestora, pentru că semnele din care sînt alcătuite limbile și vorbirea sînt arbitrare, iar nu necesare, și că metoda comparației nu poate duce la reconstituirea faptului din limba primitivă, cînd toate limbile care derivă din aceasta au inovat în acel caz (inovațiile paralele, sau, cum le spune M e i l l e t, convergente).

2. Deși Philippide n-o spune în mod expres, este totuși clar că el are în vedere două feluri de cercetări comparative asupra limbilor: 1. cele care au ca obiect limbile din aceeași familie — așa-zisele cercetări comparative istorice — și cele care au ca obiect limbile din cele mai variate familii — așa-zisele cercetări comparative tipologice. Philippide nu spune că operația comparării limbilor este numai o metodă de cercetare, mai exact o metodă de cunoaștere a faptelor de limbă; dar acest lucru rezultă din cele afirmate de el la § 2. Întrucît reconstituirea limbii primitive de la baza unui grup de limbi, — a limbii mame, cum se mai spune —, este altceva decît constatarea schimbărilor care au avut loc între epoca de existență a acestei limbi și epoca de existență a limbilor născute din ea — limbile fiice —, trebuie să adăugăm celor spuse de Philippide — de altfel o spune el însuși — că metoda comparativă servește și la reconstituirea limbilor de origine ale unor limbi surori, înrudite, deci înlocuiește observarea faptelor de limbă, atunci cînd aceasta e imposibilă, pentru că avem a face cu limbi dispărute prin transformarea în alte limbi. De aceea reconstituirea limbilor primitive nu trebuie discutată, cum face Philippide, la cercetarea schimbărilor limbilor, ci trebuie considerată ca o preocupare aparte, care, însă, servește cercetării schimbărilor limbilor și chiar o presupune pe ea, cum aceea o presupune pe aceasta (limba primitivă nu se poate reconstitui decît imaginîndu-ne ce schimbări a trebuit să sufere ea, iar aceste schimbări nu se pot imagina fără a ne imagina limba primitivă).

Desigur, cînd Philippide afirma că procedeul comparării limbilor între ele a fost combinat cu cercetarea schimbărilor, el nu se gîndea decît la compararea limbilor surori. Dar afirmația este valabilă și pentru comparația tipologică, căci, în cazul cînd tipurile de limbă derivă unul din altul, după stabilirea tipurilor lingvistice se impune o cercetare asupra ordinii cronologice a acestor tipuri lingvistice. Se ajunge astfel fie la o istorie a tipurilor limbajului uman, fie la o istorie a tipurilor de limbă în cadrul unei familii de limbi, atunci cînd, prin evoluția tuturor sau numai a unora din aceste limbi, se ajunge la un alt tip lingvistic.

Philippide nu relevă de asemenea că, în afară de cele două metode comparative, indicate mai sus, se mai practică, începînd de la Jacob G r i m m, și comparația unor limbi deosebite, dar avînd raporturi în linie descendentă sau ascendentă, ca de exemplu franceza și latina, româna și latina, greaca veche și greaca nouă etc., sau a unor stadii diverse ale aceleași limbi, ca de exemplu franceza veche, medie și modernă. În acest caz, comparația duce în mod obligatoriu și la constatarea schimbărilor dintre cele două stadii lingvistice comparate.]

[C. CUM SE NASC LIMBI NOI ȘI TIPURI STRUCTURALE LINGVISTICE NOI] [1]

β) În privința chipului cum s-au dezvoltat limbile speciale dintr-o limbă primitivă au fost puse înainte dintru-ntîi două păreri. Unii au susținut că limba primitivă a unui grup de limbi s-a desfăcut în limbi deosebite așa după cum se desface un copac în ramuri (S t a m m b a u m t h e o r i e); iar alții au susținut că limba primitivă s-a lățit pe un spațiu tot mai mare, și — în măsura în care s-a lățit — a devenit tot mai deosebită față cu centrul de expansiune: dintru-ntîi trecerile de la un val de limbă — dacă se poate zice așa — la alt val erau treptate. Cu vremea însă, din cauza emigrărilor de la un val de limbă la altul, iar pe de alta, din cauza interpunerilor de obstacole între valuri, de exemplu prin [adoptarea de către popoare a unor] obstacole naturale (munți, mări) [ca granițe etnice sau statale] ori prin invazii de popoare străine, ori prin granițe politice, continuitatea s-a rupt și au apărut treceri brusce și deosebiri marcante de la o limbă la alta, care deoseqiri apoi au tot crescut cu vremea (W e l l e n t h e o r i e). Inițiatorul și

---

[[1] Textul care urmează se găsește și in *Orig. rom.*, II, p. 340—342, dar cu unele modificări.]

reprezentantul principal al primei teorii a fost August Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Weimar, 1862, a IV-a ed., 1876. Inițiatorul și reprezentantul principal al teoriei a doua a fost Johannes Schmidt, *Die Verwandschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*, Weimar, 1872.

Lipsa de bază a acestor două teorii a fost făcută vădită prin următoarele două împrejurări:

1. Dacă Stambaumtheorie ar fi justă, ar trebui ca, cu cît urmărim mai departe, în trecut, un grup de limbi ori dialecte, cu atît să dăm peste mai puține ramuri, peste mai puțină diversitate, peste mai mare unitate. Cu toate acestea se observă că, din contra, multiplicitatea, diversitatea, cresc în proporția în care pătrundem mai mult în istoria trecutului limbilor. De exemplu, s-a constatat că numărul și divergența dialectelor grecești cresc cu cît le urmărim mai mult în trecut. S-ar părea că nu o limbă unică, ci o sumedenie de limbi s-ar afla la baza limbilor indogermane. Pentru aceea au și renunțat indogermaniștii la reconstituirea limbii primitive indogermane.

2. Dacă Wellentheorie ar fi justă, ar trebui să observăm astăzi la dialectele unei limbi oarecare acea trecere treptată de la un dialect la altul, acea diversitate cu atît mai mare, cu cît ne îndepărtăm mai mult de centrul de expansiune, ori în general de un centru oarecare. Dar studierea dialectelor din punct de vedere al granițelor dintre ele, din punct de vedere al lățirii în spațiu a unui fenomen oarecare (de ex., și mai ales, a unui sunet, a unei forme gramaticale, a unui cuvînt, a unui înțeles etc.), formarea de atlașe dialectale, unde se arată întretăierea între ele în tot felul de direcții a tot felul de fenomene, au dus la concluzia că nu numai dezvoltarea dialectală nu este treptată de la un spațiu la altul, că nu numai există de multe ori asemănări mai mari între valurile mai depărtate decît între cele mai apropiate, dar este așa de mare încurcătură de linii, așa de mare lipsă de contururi, încît, la urma urmelor, se pune chestiunea dacă nu există dialecte defel, dacă nu sînt cumva tot atîtea dialecte cîte individe. Asemenea atlase dialectale sînt, de pildă, pentru limba germană: Georg Wenker, *Sprachatlas des deutschen Reiches*, 1895 (din atlasul însuș n-a apărut decît o fasci, culă; *Sprachatlas von Nord und Mitteldeutschland*, Abteilung I, Lief. 1-23 S. Text, 6 Karten, Strassburg, 1881 [2]; pentru limba franceză: J. Gilliéron et E. Edmont, *Atlas linguistique de la France*, 1902—1910, 40 fascicule, 1950 hărți [3]. Pentru dialectele dacoromâne: Gustav Weigand,

---

[[2] Atlasul lui Wenker n-a putut fi publicat multă vreme din cauza complexității hărților. Abia după primul război mondial a putut fi publicată o mică parte din acest atlas sub titlul: *Deutscher Sprachatlas auf Grund des von Georg Wenker begründeten Sprachatlases der deutschen Reiches und mit Einschluss von Luxenburg im vereinfachter Form*, bearbertet bei der Zentralstelle für den Sprachatlas und deutsche Mundartforschung, unter Leitung von F. Wrede Lief. 1, 2 : Karte 1—14, Text S. 1—60, 1926, 1928; Lief. 3—4, Karte 15—26, Text S. 61—117, 1929—1930; Lief. 5—6 : Karte 27—38, Text. S. 119—176, 1931, 1932. Cu privire la *Deutscher Sprachatlas* vezi și cele spuse de A. Bach, *Deutsche Mundartforschung, ihre Wege, Ergebnisse und Aufgaben, Eine Einführung*, Heidelberg, 1934, și același, *Deutsche Mundartforschung*, în *Germanische Philologie, Ergebnisse und Aufgaben, Festschrift für Otto Behagel*, Heidelberg, 1935.]

[[3] Philippide credea că publicarea acestui *Atlas* s-a încheiat în 1908 și că atlasul cuprindea 35 fascicule și 1750 hărți.]

Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes, Leipzig, 1909.[4] Asupra acestei chestiuni vezi Paul Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der grichischen Sprache*, Göttingen, 1896, pag. 93 sqq.; Eduard Wechssler, *Gibt es Lautgesetze?* în *Forschungen zur romanischen Philologie, Festgabe für H. Suchier*, Halle a.d.S., 1900, pag. 349 sqq. Şi este adevărat: sînt atîtea dialecte cîte individe sînt. Dar este iarăş adevărat că în mod aproximativ există dialecte compuse din grupuri de individe.

Decît numai nu trebuie să ne mai închipuim desfacerea dialectelor unele de altele şi cu vremea a limbilor una de alta (căci deosebirea între limbă şi dialect depinde numai de un plus şi un minus care n-au fost încă stabilite) aşa cum şi-o închipuiau indogermaniştii pe vremea cînd dialectologia nu exista încă. Nici ca un copac în ramuri nu se desface o limbă în alte limbi, nici ca valurile unui lac nu se depărtează şi se diferenţiază treptat limbile unele de altele. Inovaţiile, schimbările pleacă de la tot felul de puncte, cîteodată probabil numai de la un individ; de cele mai multe ori, iar probabil, de la un grup mai mare ori mai mic de individe în mod simultan, şi acele schimbări, inovaţii, radiază prin împrumut, unele mai departe, altele mai aproape, unele într-o direcţie, altele în altă direcţie. Apoi aceleaş inovaţii, schimbări, pot apărea în mod independent la indivizi ori grupuri de indivizi la distanţe îndepărtate. Dacă n-ar fi obstacole care să împiedice împrumuturile de la un individ la altul, de la un grup de individe la altul, dialectele unei limbi ar apărea într-o formă mai haotică decît aceea în care ni le prezintă atlasurile limbistice. Dar obstacole au fost totdeauna în mod natural puse de lumea fizică, ori şi mai mult de organizările politice (state, comune, districte) şi religioase ([episcopate], parohii); [pentru ultimele] vezi Rousselot, *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin*, Paris, 1891, pag. 348, la Wechssler, *Gibt es Lautgesetze?* pag. 521: „Les transformations philologiques présentent un caractère particulier: elles coïncident pour la plupart si exactement avec les limites des paroïsses, qu'elles suffiraient presque toutes seules à determiner les divers groupes qui s'etaient formés au sein de la population“ [5]. Aceste obstacole au împiedicat împrumuturile şi au facilitat mărginirea dialectelor.

Cîteodată obstacolele politice, ori religioase, coincid cu complexiuni fizice-psihice deosebite (neamuri). Astfel, Bremer, *Ethnographie der germanischen Stämme*, în Pauls *Grundriss der germanischen Philologie*, ed. a II-a, vol. 3, pag. 750, la Wechssler, *op. cit.*, pag. 523, observă asupra atlasului lui Wenker că, oricît de greu este de a ţărmuri dialectele germane, totuş se poate spune că aceste dialecte coincid cu graniţele teritoriale ale vechilor triburi. Puternice şi lămurite deosebiri dialectale au loc atunci cînd o limbă este adoptată de un popor străin care-şi părăseşte propria

---

[[4] Cu privire la *Atlas linguistique de la France*, vezi în special cele spuse de G. Millardet, *Linguistique et dialectologie romanes, Problèmes et méthodes*, Montpellier—Paris, 1923, şi Albert Dauzat, *La géographie linguistique*, Paris, 1922. Renunţăm a mai indica numeroasele studii mai noi.

După apariţia atlaselor lingvistice pomenite, s-au elaborat şi atlase lingvistice pentru teritoriul italian, catalan şi romănesc, ca şi pentru o serie de limbi germanice, iar, după cel de-al doilea război mondial, s-au elaborat şi atlase regionale, ale unor limbi ca franceza şi româna. Sînt în curs de elaborare şi atlase ale unor regiuni în care se vorbesc limbi slave. Pentru atlasele romanice vezi Iorgu Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice, Evoluţia şi starea actuală a lingvisticii romanice*, Iaşi, 1932, p. 171—309, şi ed. a II-a, cu titlul *Lingvistica romanică. Evoluţie, metode, curente*, Bucureşti, 1962, p. 149—270.]

[[5] „Transformările fiziologice prezintă un caracter special: ele coincid în cea mai mare parte aşa de exact cu limitele parohiilor, încît numai ele ar fi de ajuns pentru a ne face să putem determina diferitele grupuri care se formează în sînul populaţiei“.]

limbă băştinaşă, căci atunci o complexiune fizică deosebită produce o schimbare bruscă şi în aceeaş vreme unitară şi bine ţărmurită în limba adoptată (vezi § 7, n-rul 1).

[D. APARIŢIA FLEXIUNII (A FORMELOR GRAMATICALE)]

γ) În privinţa chipului cum s-au născut *formele gramaticale*, adică simboalele raporturilor, a stăpînit chiar de la început la limbiştii din prima jumătate a secolului al XIX-lea părerea că dintru-ntîi au existat numai cuvinte, adică simboale pentru lucruri, şi numai cu încetul s-au dezvoltat forme gramaticale prin compunere (de cuvinte) [unul din membrele compunerii devine formă gramaticală]. Cel dintîi a susţinut acest lucru W. von H u m b o l d t, şi tot de la el are originea cuvîntul prin care se înseamnă această teorie: *aglutinaţie*. W e c h s s l e r, *Gibt es Lautgesetze?*, pag. 391: „Ich freue mich, zice el într-o scrisoare către Bopp, dass auch Sie finden, dass das Meiste in den Sprachen Zusammensetzung ist" [1]; şi în alt loc zice: „Auch ist mir keine Sprache bekannt deren grammatische Formen nicht noch selbst in ihren höchsten Vollendung unverkennbar Spuren der ursprünglichen Silben-Agglutination in sich trägen" [2]. Istoria limbilor romanice a întărit convingerea că, dacă nu în total, dar în mare parte, formele gramaticale s-au putut naşte din cuvinte prin compunere, căci în modul cel mai vădit se constată faptul în aceste limbi, a căror construcţie, din cauza recentei lor origini, este mult mai transparentă decît construcţia limbilor indogermane. Astfel, de pildă, formele de viitor şi de optativ, în celelalte limbi romanice, afară de limba română, îşi au originea în prezentul şi imperfectul indicativului de la lat. *habeo*, de ex. francezul *aimerai* < *amare habeo* [3].

Cu toate acestea, indogermaniştii au arătat tot mai puţină aplecare de a explica formele gramaticale prin compunere şi tot mai mare tendinţă de a admite că formele gramaticale au existat [de la început] prin ele însăş cu destinaţie proprie de a simboliza raporturi. După cît ştiu, în mod lămurit a fost redată această teorie de Friedrich M ü l l e r, *Grundriss der Sprachwissenshaft*, I ed., Wien, 1879, pag. 104: „Jene Sprachen, welche den principiellen Unterschied zwischen dem Stoffe und der Form festhalten, bildeten vom Anfange an zweierlei verschiedene Lautkomplexe für beide aus, entwickelten also neben den Stoffwurzeln auch Formwurzeln" [4]. Astăzi, după cum au renunţat la reconstituirea limbii primitive indogermane, tot aşa au renunţat indogermaniştii şi la aflarea eventualelor cuvinte din care au rezultat unele forme gramaticale, măcar că posibilitatea ca într-adevăr unele forme gramaticale să-şi fi avut originea în cuvinte, ei nu o tăgăduiesc. Karl B r u g m a n, *Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft*, Strassburg, 1885 [a cărui

---

[[1] „Mă bucur că şi dumneata eşti de părere că cele mai multe lucruri într-o limbă se explică prin compunere".]

[[2] „Nu cunosc o limbă ale cărei forme gramaticale, chiar în stagiul celei mai mari dezvoltări a limbii aceleia, să nu prezinte semne evidente de aglutinaţie".]

<[3] H. Tiktin spune că formele române *aş, ai, ar* < **habessim*, **habessis*, **habessit*. Dar în istroromân este *rę̄ş, rę̄i, rę̄*, iar forma veche şi nouă din dialectul bănăţean sună *reaş, reai, rea, ream, reaţ, rea*. Se spune şi *aş iubi* şi *reaş iubi* şi *vrea iubi*. Deci optativul în româneşte este provenit din imperfectul verbului *volo*; formele de viitor şi de optativ în româneşte îşi au originea în prezentul şi imperfectul verbului *volo* : *voi lăuda* < *volo laudare*, *aş lăuda volebam laudare*.>

[[4] „Limbile care au făcut deosebire între materie şi formă [după expresia noastră, între lucruri şi raporturi; nota lui Philippide] au dezvoltat de la început două felurite complexe de sunete pentru fiecare din ele, adică, alături cu rădăcini pentru materie, au dezvoltat şi rădăcini pentru formă."]

părere o redăm] după recensentul (V. H e n r y), din *Revue critique d'histoire et de littérature,* tomul XX, pag. 133; „L'explication des formes grammaticales de la langue indo-européene par l'agglutination d'éléments radicaux, par ex. de l'*s* aoristique par la racine *es* être, est en général illégitime, non pas qu'elle soit inadmisible a priori, mais en ce sens que, faute de documents qui permettent de résoudre à coup sûr ces questions de paléontologie linguistique, il vaut mieux s'abstenir absolument de les poser" [5]. [Şi tot astfel gîndea] Antoine M e i l l e t, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes,* a III-a ed., Paris, 1912, pag. 32: „Sans avoir l'illusion que la grammaire comparée puisse rien révéler sur la maniere dont s'est constituée une langue, on essaie souvent de donner des formes indo-européennes des explications historiques. Par exemple, on s'est demandé si les désinences personelles des verbes ne sont pas d'anciens pronoms suffixés, ou si les alternances vocaliques telles que celle de εἶμι, ἴμεν, ne seraient pas dues à certains changements phonétiques. Mais les explications de ce genre échappent à toute demonstration. En effet, on ne peut expliquer historiquement une forme que par une forme plus ancienne; or, ce qui manque ici, ce sont précisément les formes plus anciennes: non seulement elles ne sont pas attestées; mais on ne peut les „restituer" par aucune comparaison: on n'aura le moyen d'expliquer historiquement l'indo-européen que dans la mesure où l'on en aura démontré la parenté avec d'autres familles de langues et où l'on pourra poser ainsi des systèmes de *correspondances,* et, par ce moyen, prendre une idée de la période préindo-européenne. Ce que l'on sait du développement des langues montre que les faits sont trop complexes pour se laisser deviner; il serait puéril d'expliquer le français si l'on ne connaissait ni les autres langues romanes, ni le latin; il ne l'est pas moins d'expliquer l'indo-européen, et c'est plus absurde, puisqu'on ne possède pas l'indo-européen même, mais seulement des systèmes de correspondences qui en donnent indirectement une idée. Les hypothèses qu'on a faites pour expliquer les détails de la flexion indoeuropéenne seront donc passées sous silence dans ce livre" [6].

O teorie aparte, care n-a mai fost adoptată de nimeni altul [Vezi şi *Principii,* § 38, pag. 120], a fost aceea a lui Rudolph W e s t p h a l, *Vergleichende*

[[5] „Explicaţia formelor gramaticale din limba indoeuropeană prin aglutinaţia unor elemente radicale, de ex. explicarea lui -*s* aoristic prin rădăcina **es*- „a fi", este, în general, nelegitimă, nu pentru că ea ar fi inadmisibilă a priori, ci pentru că, dat fiind că ne lipsesc documentele care să ne permită să rezolvim cu siguranţă aceste chestiuni de paleontologie lingvistică, este mai bine să ne abţinem complect de a pune asemenea chestiuni".]

[[6] „Fără să avem iluzia că gramatica comparată ar putea să ne descopere ceva asupra chipului cum s-a format o limbă, cu toate acestea învăţaţii încearcă de multe ori să dea asupra formării limbii indoeuropene explicaţii istorice. De pildă, s-au întrebat învăţaţii dacă nu cumva terminaţiile personale ale verbelor sînt nişte vechi pronume sufixe sau dacă alternanţele vocalice ca acelea, de pildă din εἶμι, ἰμέν, nu sînt datorate cumva unor oarecare schimbări fonetice. Dar explicaţiile de acest fel nu se pot demonstra cu nici un chip. Într-adevăr, o formă nu se poate explica istoriceşte decît printr-o formă mai veche; dar tocmai ceea ce lipseşte aici sînt formele mai vechi. Nu numai formele acestea mai vechi nu sînt atestate, dar ele nu se pot reconstitui prin nici o comparaţie. Nu se va putea explica istoriceşte limba indouropeană decît în măsura în care se va putea proba înrudirea ei cu alte familii, astfel ca să se poată stabili sisteme de *corespondenţe* şi va putea cineva să capete prin acest mijloc o idee despre perioada ante-indoeuropeană. Aceea ce ştim din dezvoltarea limbilor arată că faptele sînt prea complexe, pentru a putea fi ghicite. Ar fi copilăresc lucru să explice cineva limba franceză, dacă n-ar cunoaşte nici celelalte limbi romanice, nici limba latină; şi tot aşa este copilăresc lucru să explice cineva limba indoeuropeană primitivă, şi acest lucru din urmă este mai absurd, pentru că noi nu cunoaştem limba primitivă indoeuropeană, ci numai sistemele de corespondenţe, care ne dau despre dînsa indirect o idee. Ipotezele pe care le-au făcut unii şi alţii pentru a explica amănunţimi din flexiunea indoeuropeană vor fi deci trecute sub tăcere în această carte".]

Grammatik der indogermanischen Sprachen, I, Jena, 1873, p. 23 sqq. Este așa-numita *Evolutionstheorie*. [După acest învățat] ceea ce a exprimat omul la început prin vorbire n-au fost nici lucruri, nici raporturi, ci propoziții, adică lucruri și raporturi totodată, iar complexele de sunete prin care se exprimau acele propoziții primitive erau polisilabe. Numai cu vremea a devenit conștient omul de deosebirea între lucruri și raporturi și atunci, din cuvîntul cel lung primitiv, au început a se dejghioca oarecum bucăți: unele ca simboale ale lucrurilor (rădăcinile), altele ca simboale ale raporturilor (sufixele și prefixele), astfel încît nu pronumele personale prin compunere au dat naștere terminațiilor de la verbe, ci din contra, din terminațiile verbale s-au născut și s-au desfăcut pronumele personale. Asupra acestor chestiuni, vezi următorii doi învățați: von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft*, Lipsca, 1891, pag. 215; A. H. Sayce, *Principes de philologie comparée*, traduits par Jovy, Paris, 1884, pag. 115.

[1. Philippide vine cu o concepție interesantă și personală despre desfacerea în ramuri și valuri, pe care el a aplicat-o în *Orig. rom.*, II, p. 386—407, limbii române și poporului român și care s-ar putea aplica și poporului indoeuropean primitiv, germanic primitiv, slav primitiv etc., pentru epoca de pînă la formarea unor limbi noi, derivate din indoeuropeana primitivă, germanica primitivă etc. Însă el făcea greșeala de a crede că latina populară era unitară și că deci cazul nașterii limbilor romanice este cu totul deosebit de cel al limbilor indoeuropene. Realitatea este că latina populară prezenta și ea dialecte, cum a dovedit H. Lausberg, *Die Mundarten Südlukaniens*, Heidelberg, 1939, și lucrările sale ulterioare consacrate problemei. Apoi lui Philippide i-a scăpat din vedere că și A. Schleicher, *Compendium* (vezi ediția a IV-a, 1876, p. 7—8), a susținut că, cu cît limbile indoeuropene sînt mai departe de patria lor primitivă, ele sînt mai schimbate.

2. Dar cu aceasta rămîne neatinsă problema pusă de Philippide sub β: cum se formează limbi noi dintr-o limbă mai veche; căci ramurile și valurile de care vorbește Philippide acum se produc în cadrul unui singur popor și al unei singure limbi. Cît privește formarea limbilor noi, Philippide și-a însușit acum teoria substratului, pentru care vezi mai jos, § 7, C, 1, citat de însuși Philippide. Este clar că o limbă nouă (sau mai multe) se naște (se nasc) din una mai veche prin schimbarea sensibilă a celei dintii. Această schimbare are loc în două feluri: 1. ea se produce încet; este cazul limbilor germanice nordice, iar din limbile de pe continent, este cazul toscanei și al dialectelor italiene de sud etc. 2. ea se produce relativ repede, în cîteva secole — despre acest caracter oarecum brusc a vorbit Philippide sub β1 —; este cazul unor limbi romanice (franceza, româna etc.), al limbii persane, al limbii armene (vezi A. Meillet, *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo, 1925, p. 44—45, Elise Richter, *Beiträge zur Geschichte der Romanismen*, I, 1934, p. 14—15). Însă în realitate întrebarea: „cum se nasc limbi deosebite dintr-o limbă primitivă unică?" nu se poate soluționa dacă nu se iau în considerare și cauzele care provoacă aceste schimbări ale limbii. Și, din acest punct de vedere, se pot concepe iarăși două feluri de schimbare a limbii, a unei limbi în altă limbă sau alte limbi: 1. O limbă se transformă în alta printr-o evoluție înceată, fără ca poporul care vorbește limba mai veche să se amestece cu altul (sau cu altele); 2. O limbă se transformă în alta (sau altele) ca urmare a faptului că poporul care o vorbea s-a amestecat cu alt popor sau cu alte popoare sau pentru că această limbă a fost adoptată și de alt popor sau și de alte popoare. Putem chiar crede că limbi noi se nasc numai în cazurile indicate la 2 (în cazul indicat la 1 nu avem a face decît cu aceeași limbă, oricite schimbări ar suferi). Așadar, rezolvarea problemei: „cum se naște o limbă sau mai multe din alta mai veche?" nu se putea da decît în cadrul acelei părți a cursului în care se discută cauzele schimbărilor lingvistice (§ 6).

3. Operația care trebuie efectuată, dar care nu are loc întotdeauna în lingvistică, după aceea a constatării schimbărilor, este aceea a stabilirii timpului în care au avut loc schimbările constatate. Despre operația aceasta a lingviștilor Philippide nu vorbește în lucrarea de față; dar el a avut-o în vedere în *Principii de istoria limbii*, p. II, unde este pomenită alături de problema constatării locului, ca și a cauzei sau scopului schimbărilor lingvistice. Dar, în cazul stabilirii locului în care s-a produs o schimbare lingvistică, deci a ariei pe care a avut loc fenomenul, problema nu se pune decît atunci cînd fenomenul este dialectal. Dacă el s-a produs pe toată aria pe care se vorbește o limbă, problema locului este rezolvată prin chiar pomenirea acestei limbi.]

[CERCETAREA LEGILOR LIMBII] [1]

§ 6

Chiar de la cele dintîi înjghebări ale studiilor limbistice prin gramaticii indieni și greci s-a pus chestiunea dacă fenomenele pe care le prezintă o limbă sînt regulate ori ba, dacă prezintă legi ori nu. Concepția însă de: *regulă, neregulă, lege* a fost totdeauna nebuloasă, lipsită de claritate pînă în momentul de față. La greci, termenul întrebuințat era ἀναλογία pentru *regulat* și *legi* și termenul ἀμνωμαλία pentru neregulat. Gramaticii se împărțeau în două grupe: *analogiști* și *anomaliști*. Pînă și C. Julius Caesar s-a amestecat în ceartă, care, după cum spune Suetonius, „a scris două cărți *De analogia* pe cînd trecea Alpii, întorcîndu-se la oștirea din Gallia Ulterior, după ce prezidase adunarea generală din Gallia Anterior", pe vremea triumviratului din care făcea parte. Reprezentantul principal al anomaliștilor a fost Krates din Millos, mijlocul secolului al II-lea, care a scris 6 cărți Περὶ ἀνωμαλίας (de exemplu, ce fel de regulă poate fi aceasta, că Λυσίας face genetivul Λυσίου, iar Βίας face genetivul Βίαντος, că Σωλὴν face genetivul Σωλῆνος, iar ὑμὴν face genetivul ὑμένος?) Cei mai însemnați filologi și gramatici greci au fost analogiștii, în frunte cu criticul alexandrin Aristarchos. Principalul reprezentant al analogiștilor a fost Apollonios Dyscolos. Analogiștii răsturnau argumentele lui Krates din Mallos în chipul următor: deosebirile dintre genitivele Λυσίου, Βίαντος se explică prin aceea că Λυσίας are trei silabe, pe cînd Βίας are două silabe numai; iar deosebirea de genitiv dintre Σωλὴν și ὑμὴν se explică prin aceea că în Σωλὴν η este precedat de λ, pe cînd în ὑμὴν η este precedat de μ (vezi asupra acestor fapte, care nu au importanță decît istorică, Benfey, *Geschichte der Sprachyssenschaft*, München, 1869, pag. 151 sqq.). Împinși de patima regularității, analogiștii greci își permiteau să schimbe limba așa cum mai tîrziu la noi și-au permis pseudofonetiștii în frunte cu Arune Pumnul să schimbe limba românească. După grecii analogiști, Ζεύς de ex. ar fi trebuit să se decline în chipul următor: nom. Ζεύς, genit. Ζεός, dat. Ζεΐ, ac. Ζέα, iar nu Διός, Διΐ, Δία ori Ζηνός, Ζηνί, Ζῆνα, după analogia altor cuvinte terminate în εύς; și de ex. βασιλεύς [„rege"] face genitivul βασιλέος etc. Iar Apollonios Dyscolos și-a permis să formeze un conjunctiv de perfect pasiv πεποιήκομαι de la ποιέω [„fac"] în loc de πεποιημένος ὦ, după analogia conjunctivului perfect activ πεποιήκω (la Benfey, *op. cit.*, pag. 153) [2].

Chestiunea regularității după care se petrec fenomenele limbii a preocupat în mare măsură pe învățații de la începutul secolului al XIX-lea pînă astăzi. De astă dată cuvîntul ἀναλογία al grecilor a fost înlocuit prin acel de *lege*. Cel dintîi care a înlocuit cuvîntul a fost W. von Humboldt (Wechssler, *Gibt es Lautgesetze?* pag. 399). În vreme ce grecii agitau chestiunea regularității pe terenul *morfologiei* mai mult — al formelor gra-

---

[[1] Textul care urmează a fost publicat în *Orig. rom.*, I, p. 372—375, în cadrul notei despre latina populară, într-o formă modificată și amplificată pe ici, pe colo.]

[[2] Textul de pînă aici este redat rezumativ în *Orig. rom.*, I, p. 372. Începînd cu alineatul următor, textul de aici a fost reprodus, dar cu schimbări importante, în *Orig. rom.*, I, p. 372—380.]

maticale —, învățații moderni au agitat această chestiune exclusiv pe terenul *fonologiei*, adică al studierii sunetelor unei limbi, și încă numai pe terenul acelor fenomene fonologice care se explică prin cauza numită de germani Lautwandel, în special de Herman Paul numită Variabilität der Aussprache, — vezi mai jos, § 7, [n-rul] 6 — și pe care eu o numesc *alunecarea sunetului*. Părerile învățaților au trecut prin trei faze:

1) Pînă aproximativ la anul 1870 s-a susținut că *legi sînt, dar cu excepții*. De această părere au fost, între alții, celebrități ca Bopp, Schleicher, Curtius, Benfey, von der Gabelentz, Whitney; iar dintre romaniști Hugo Schuchardt. Pentru susținerea specială a acestei teze: *legi cu excepții*, a scris Curtius lucrarea sa, *Zur Kritik der neuesten Sprachforschung*, Leipzig, 1885; cf. asupra acestei lucrări a lui Curtius recenzia lui Paul Regnaud, tomul XIX, pag. 501 din *Revue critique d'histoire et de littérature*.

2) Cel dintîi care s-a ridicat în mod hotărît în contra concepției de legi cu excepții a fost W. Scherer în *Preussische Jahrbücher*, 1885, pag. 107, cu ocazia recensiei operei *Die Sprachwissenschaft* a lui Whitney (la Wechssler, *Gibt es Lautgesetze?*, pag. 422). Scherer spune: „Die Veränderung der Laute, die wir in beglaubtiger Sprachgeschichte beobachtten können, vollzieht sich nach festen Gesetzen, welche keine andere als wiederum gesetzmässig Störungen erfahren" [3]. Pe Scherer l-a urmat Leskien, *Die Deklination im Slavich-Litauischen und Germanischen*, Leipzig, 1876, pag. 2 (Wechssler, *op. cit.*, pag. 422), care explica aparentele excepții prin *analogie*.

Principalii teoreticieni din acest punct de vedere au fost însă Osthoff și Brugmann, *Morphologische Untersuchungen*, I, 1878, pag. XIII: „Die zwei wichtigsten von den methodischen Grundsätzen der junggrammatischen Richtung sind folgende: Erstens: aller Lautwandel, soweit er mechanisch vor sich geht, vollzieht sich nach ausnahmslosen Gesetzen, d.h. die Richtung der Lautbewegung ist bei allen angehörigen einer Sprachgenossenschaft, ausser dem Fall, dass Dialektspaltung eintritt, stets dieselbe, und alle Wörter, in denen der der Lautbewegung unterworfene Laut unter gleichen verhäftnissen erscheint, werden ohne Ausnahme von der Änderung ergriffen. Zweitens: Da sich klar herausstellt, dass die Formassociation, d.h. die Neubildung von Sprachformen auf dem Wege der Analogie, im Leben der neueren Sprachen eine sehr bedeutende Rolle spielt, so ist diese Art von Sprachneuerung unbedenklich auch für die älteren und ältesten Perioden anzuerkennen, und nicht nur überhaupt hier anzuerkennen, sondern es ist dieses Erklärungsprincip auch in derselben Weise zu verwerten, wie zur Eklärung von Spracherscheinungen späterer Perioden, und es darf nicht im mindesten auffallen, wenn Analogiebildungen in den älteren und ältesten Sprachperioden in demselben Umfange oder gar in noch grösserem Umfange uns entgegentreten wie in den jüngeren und jüngsten" [4].

[[3] „Schimbarea sunetelor pe care noi o putem observa în mod mai certificator în istoria limbilor se face după legi hotărîte, care nu sufăr decît schimbări (abateri), care și acelea se fac tot în urma unor legi".]

[[4] În *Introducere în știința limbii*, textul este transcris în limba germană. Dăm și traducerea românească, făcută de însuși Philippide, *Orig. rom.*, I, p. 372:] <„Cele mai importante principii de metodă ale direcției *neogramatice* (der junggrammatischen Richtung) sînt următoarele două. Întîi. Orice schimbare de sunet, întrucît se petrece în mod mecanic, se îndeplinește după *legi fără excepții*, adecă direcția în care sunetul se schimbă este totdeauna aceeaș la toți membrii unei comunități limbistice, afară de cazul cînd are loc o desfacere de dialecte, și schimbarea are loc fără excepție în toate cuvintele unde sunetul supus schimbării se găsește

În acest manifest al școalei nouă apare — nu știu dacă pentru prima oară — numele de *neogramatici* (Junggrammatiker) spre deosebire de *vechii gramatici* (Altgrammatiker). Dar apare încă ceva mai important: o formulare unilaterală a termenului *lege*, care persistă pînă în momentul de față. Aici anume se face termenul *lege* dependent de [faptul că fenomenul are loc la] „toți membrii unei comunități" și de [faptul că el se produce la] „toate cuvintele unde sunetul se găsește în aceleaș împrejurări". După O s t h o f f, și tot așa după toți limbiștii partizani ori nu ai legilor, care au vorbit despre legi de la dînsul încoace, pentru ca o lege să existe trebuie numaidecît ca un fenomen să apară *simultan la toți membrii unei comunități*. Dar cîți membri trebuiesc pentru ca asociația să poarte numele de comunitate *(Sprachgenossenschaft)?* Doi sînt de ajuns? Orice hotărîre a numărului de indivizi de la care inclusiv în sus începe să existe o comunitate *(Sprachgenossenschaft)* nu poate fi decît arbitrară. Însă dacă pentru existența unei legi trebuiesc doi indivizi, pentru ce n-ar fi de ajuns și unul? Toată greșala vine de la lipsa de precizie a înțelesului cuvîntului *lege*. Aici, în studiul limbilor însă, *lege* nu poate avea alt înțeles decît acel pe care îl are în studiul oricăror altor lucruri din natură, anume acela de „generalizare prin inducție a unui raport de predicat". Generalizarea însă are nenumărate grade, noțiunile adică între care se stabilește un raport de predicat oarecare, pot să aibă sfera cea mai întinsă ori cea mai restrînsă, prin urmare și un singur individ în fenomenele de limbă pe care el singur le reprezintă poate prezenta un cîmp chiar larg pentru generalizarea prin inducție, adică pentru formularea de legi. Să dau un exemplu: să admit că numai individul X din comunitatea românească ar strămuta prin metateză pe *ĭ* (*i* consonant) precedat de labială din silaba neaccentuată în silaba accentuată precedentă, că numai individul X ar pronunța adică *áĭbă* < *hábĕat*, *róĭb* < *rúbĭus*, *zgáĭbă* < *scábĭa*, *cúĭb* < **cúbĭum*. Îndată ce un alt individ, Y, ar auzi pe X zicînd *áĭbă* la un moment dat și ar conchide prin inducție, fără o prealabilă proprie observație, că X zice și *róĭb*, *zgáĭbă*, *cúĭb*, ar formula o lege. Și dacă ar merge mai departe cu generalizarea, ar stabili raporturi între noțiuni cu sferă mai întinsă și ar zice că individul X pronunță și *suĭb* < *súbio* și *ploaĭbă* < *pluvĭa*, ar formula iar o lege, dar ar formula o lege greșită, căci individul în realitate pronunță *suĭŭ*, nu *suĭb*, și *ploaĭe*, nu *ploaĭbă*.

Tot așa de greșită este cerința ca, pentru a exista o lege, un sunet să prezinte acelaș fenomen în toate cuvintele unde se va fi găsind în aceleaș împrejurări, căci care sînt acelea *toate* cuvintele? Prin faptul însuș că e un alt cuvînt, împrejurările nu mai sînt aceleaș. *Aceleaș* împrejurări nu se pot găsi decît în unul și acelaș cuvînt, și nici acolo încă nu, căci fiecare *cuvînt-reprezentare* nu mai poate prezenta exact aceleaș împrejurări pentru un sunet oarecare. *Acelaș* este ceva care nu există în natură. Să dăm un exemplu: *ĭ* consonant din cuvintele **habĭat*, *rubĭus*, *scabĭa*, **cubĭum*, măcar că în toate aceste cuvinte e precedat de labială și se găsește în silabă neaccentuată după o silabă accentuată, se află totuș în împrejurări deosebite în fiecare din aceste

---

în aceleaș împrejurări. Al doilea. Fiindcă este probat că asociația de forme, adecă crearea de forme nouă prin analogie, joacă un mare rol în viața limbilor mai nouă, apoi trebuie să recunoască cineva numaidecît că acest chip de a reînnoi limba a avut loc și în perioadele mai vechi și cele mai vechi, și nu numai trebuie constatat acest principiu de explicare, ci trebuie și întrebuințat la explicări, așa după cum e întrebuințat pentru explicarea fenomenelor de limbă din perioadele mai tîrzii. Nu trebuie să ne surprindă defel, dacă în perioadele mai vechi și cele mai vechi ale limbilor, formațiunile de analogie se întîlnesc cu aceeaș extensiune, ba chiar cu mai mare extensiune, decît în perioadele mai nouă și cele mai nouă".>

cuvinte, căci altceva e să fie precedată labiala de *ha-*, și altceva e să fie precedată de *ru-*, *sca-*, *cu-*. Este tot așa de absurd de a lega existența unei legi de prezența fenomenului *la mai multe cuvinte*, după cum e de absurd de a lega existența legii de prezența fenomenului la mai multe individe. *După cum un individ e suficient pentru existența unei legi, tot așa e suficientă existența unui cuvînt*. Dacă de la pronunțarea ocazională de către X a cuvîntului *aĭbă* ar conchide Y prin inducție că X totdeauna pronunță astfel, ar formula o lege, căci ar generaliza raportul de la *reprezentarea* cuvîntului *aĭbă* la noțiunea acestui cuvînt.

Aceea ce a fost bun în declarația lui O s t h o f f a fost susținerea hotărîtă că sînt legi care guvernează fenomenele limbistice, după cum sînt legi care guvernează lumea, și că aceste legi sînt fără excepții. Din acest punct de vedere nu este deosebire între limbă și alte lucruri din natură; decît numai regularitatea care există în obiectul însuș nu corespunde decît rareori aceleia pe care mintea omenească o întrezărește în obiect, căci mintea operează prin generalizarea pripită a inducției, care nu prezintă nici o garanție de veracitate. Singurul mijloc de a ne apropia cît mai mult de adevăr este acela de a fixa cu cea mai mare minuțiozitate *împrejurările* în care se petrece un fenomen oarecare. Iar condiția principală pentru a putea fixa împrejurările este de a ne elibera de prejudițiul că pe terenul limbii nu pot fi legi fără ca fenomenul să nu se fi petrecînd la întregi comunități limbistice și la *toate* (?) cuvintele unde se vor fi întîlnind aceleaș împrejurări. *Excepție* nu există în natură, după cum nu există nici *acelaș*. Excepțiile aparente se explică prin aceea că am făcut o generalizare falsă, pripită — și asemenea generalizări false, pripite sînt nenumărate în toate domeniile științei omenești — ori prin faptul că o cauză împiedică efectul altei cauze. Un exemplu de felul întîi este legea formulată de Al. L a m b r i o r (în *Romania*, IX, pag. 366) că în limba română *á* accentuat urmat de *m* s-a prefăcut în *ắ*, pe cînd în realitate s-a prefăcut în *ắ* numai *á* accentuat cînd *m* a fost urmat de *u* (vezi *Principii*, pag. 20). Un exemplu de felul al doilea este acel citat mai sus, cu *ĭ* consonant precedat de labială și de silabă neaccentuată, care a trecut prin metateză în silaba accentuată precedentă. Se poate foarte bine ca o lege astfel formulată să corespundă realității: „*ĭ* (*i* consonant) din diftong ascendent precedat de labialele *b*, *v*, *f* în silabele neaccentuate finale în elemente latine și romanice vechi, cînd silaba neaccentuată finală a fost precedată imediat de silaba accentuată deschisă, a trecut prin metateză în silaba accentuată și a format diftong descendent cu sonanta silabei accentuate"; decît numai, în vreme ce în exemplele: *aĭbă* < **habĭat*, *roĭb* < **rubĭus*, *zgaĭbă* < **scabĭa*, *cuĭb* < **cubĭum*, *roĭbă*, < ?*rubĭa* 'istr. *cąĭbă* < *cavĭa*, *coĭf* < romanic *cofĭa*, metateza a lucrat singură, fără piedică, în *ploaĭe*, nu *ploaĭbă* < *pluvĭa*, *suĭu*, nu *suĭb* < *subĭu*, a fost împiedicată de principiul analogiei, care, prin **plovet* și *plovebat*, *subis*, *subit*, *subimus*, *subire*, *subitus*, a împiedicat trecerea lui *ĭ* (*i* consonant) în silaba accentuată precedentă <(cf. *Orig. rom.*, I, 368—381)> [5].

3) Studierea dialectelor din punct de vedere al granițelor dintre ele, din punct de vedere al lățirii în spațiu a unui fenomen lingvistic, formarea de atlase dialectale, după cum au adus o revoluție în ce privește chipul cum s-au dezvoltat limbile speciale dintr-o limbă primitivă și au modificat sau au

[[5] Philippide trimite la pasajul din *Orig. rom.*, I, care reproduce pe acesta de aici, § 6, 2, cu unele modificări neînsemnate.]

răsturnat teoriile de ramificații și de valuri (vezi mai sus, § 5β), au produs o revoluție nu mai puțin importantă în ce privește concepția de lege pe terenul limbilor.

Plecînd de la postulatul fals al neogramaticilor că pentru existența unei legi trebuie prezența simultană a unui fenomen oarecare la toți membrii dintr-o comunitate limbistică, Hugo S c h u c h a r d t a întîmpinat că nu pot să existe legi, întrucît asemenea comunități limbistice nu există, deoarece sînt tot atîtea dialecte cîte individe (în *Über die Lautgesetze, gegen die Junggrammatiker*, Berlin, 1885). De aici înainte au ieșit la iveală așa-numiții *neolimbiști* sau *neofilologi*, care nu mai admit nici măcar legi cu excepții, cum admiteau vechii filologi, ci tăgăduiesc pur și simplu existența oricăror legi. Acești *neolimbiști* numesc cu dispreț pe neogramatici «școala veche». Un principal reprezentant al neolimbiștilor (care repede, repede va deveni școală veche (!)) este Matteo G. B a r t o l i. Iată cum vorbește în *Revue de la dialectologie romane*, Tomul III, anul 1910, pag. 487: „Inovațiile *ẹ*, *ọ* din *i*, *u* scurți accentuați și neaccentuați au plecat din Galia și au ajuns pînă în Veglia numai în parte, și anume a ajuns întreagă raza a lui *ẹ* (ori mai bine fascicula de raze a lui *ẹ*) din *i*; iar în ce privește pe *ọ* din *u*, unia au ajuns în Veglia, alții nu. După ce regulă? După nici una! Eu nu cred deci în legea că se păstrează *u* în poziția stabilită de mine în *Das Dalmatische*, II, pag. 334 și 340, nici în aceea că muta + liquida formează poziție după vocalele închise, stabilită tot acolo, II, pag. 329, nici în vreo altă lege careva. La a doua lege am început să fiu infidel deja în cursul lucrării, vol. II, pag. 334, și am renunțat cu totul la dînsa în *Note dalmatiche* în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXXII, pag. 3. M e r l o (în critica pe care a făcut-o lucrării lui B a r t o l i, *Das Dalmatische*, [sub titlul] *Dalmatico e latino a proposito di una publicazione recente*, în *Rivista di filologia e d'istruzione classica*, XXXV, 1907, pag. 472—484) are dreptate să mă acuze de contradicție, dar face rău spunînd că „nu vrea să facă comentarii pentru că ar fi prea amare". Eu din contra doresc din suflet ca și Merlo să ajungă să se contrazică cît de curînd pe el însuș și să abjure vechea credință". Și făcînd aluzie la critica pe care M e r l o a făcut-o lucrării lui B a r t o l i, *Alle fonti del neolatino* din *Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis*, Triest, 1910, [și] în *Ancora di dalmatico, replica al professore M. G. Bartoli*, în *Annali delle università toscane*, XXX, 1910, spune Bartoli în *Revue de dialectologie romane*, tomul II, pag. 489, nota 4 sqq.: „acele pagini sînt numite de politicosul meu adversar «triste pagini», unde școala neogramaticilor, școala atîtor oameni iluștri din toate țările, e botezată în repetite rînduri cu numele batjocoritor de «școală veche» și unde așa deodată se scoate la iveală un nou cuvînt, cuvîntul de școala neolimbiștilor, pe care l-ar putea numi cineva «paradox, bun plac ori nebunie, triste pagini!». Dar tînărul meu prietin îmi face într-adevăr prea multă politeță, și prea mare onoare, cînd își închipuiește că eu aș fi inventat un nou cuvînt. Eu nu am făcut altceva decît că am dat un nume: «neolimbistic» și «neolimbiști», la niște lucruri și niște persoane care existau deja, un nume care a fost primit deja pînă acum în *Bollettino di filologia classica*, vol. XVI, pag. 179, ori cel mult eu am încercat în limbistica neolatină metodul pe care l-a întrebuințat școala lui G i l l i é r o n în dialectologia franceză" [6].

[[6] Pasajul care precede s-a tipărit cu unele modificări, omisiuni și adause în *Orig. rom.*, I, p. 367—372.]

[CAPITOLUL V]

[CATEGORIILE DE SCHIMBĂRI ALE LIMBII ŞI CAUZELE SCHIMBĂRILOR. CAUZELE APARIŢIEI LIMBAJULUI]

§ 7

[A. INTRODUCERE]

Dar toate aceste cercetări ale omului de ştiinţă, în privinţa analizei unui lucru, a comparării lui cu alte lucruri, a schimbărilor suferite de el în timp şi a legilor care au loc în firea şi în viaţa lui, nu procură omului de ştiinţă aşa-numita pricepere <există însă o pricepere şi fără cauză; cf. *Orig. rom.*, II, 262>, aşa-numita explicare a lucrurilor, pe care i-o procură numai *cercetarea cauzelor*. Pentru aceea, chiar de la început a fost agitată la greci chestiunea cauzelor pe terenul limbii, însă nu de gramaticii propriu-zişi, ci de filosofi. Decît numai, după cum era şi firesc la nişte filosofi, chestiunea a fost pusă din punctul de vedere cel mai greu. Filosofii greci, anume, nu s-au gîndit să afle cauzele care produc fenomenele din cursul vieţii unei limbi, fenomenele care se petrec în mijlocul limbii, prin care se manifestează limba, ci ei s-au gîndit să afle cauza limbii însăş, ori, — cum se zice — originea limbii. Însă nimic nu e mai greu şi mai înşelător decît de a afla cauza lucrurilor chiar atunci cînd ai în vedere viaţa cunoscută prin propria observaţie a acestora [V e r g i l i u s, *Georgicele*, II, 489:] (Felix qui potuit rerum cognoscere causas); cu atît mai greu şi mai înşelător este de a afla cauza lucrurilor a căror observaţie ne lipseşte. Şi un asemenea lucru este începutul limbii, căci noi nu putem observa decît limbi care continuă de a trăi, dar nu putem observa nici o limbă care s-ar naşte sub ochii noştri. Pretenţia de a afla originea limbii este tot aşa de prezumţioasă ca şi aceea de a afla originea vieţii pe pămînt ori chiar originea lumii.

[B. CHIPUL ÎN CARE A APĂRUT LIMBAJUL. DECĂDERE ŞI PROGRES ÎN LIMBĂ]

În două feluri au răspuns filosofii greci la această grea chestiune. Cei mai mulţi, între alţii, P l a t o n şi A r i s t o t e l e s, şi-au închipuit că limba este un product al voinţii, este ceva convenţional, cu deosebire că unii îşi închipuiau că între înţelesul şi sunetele unui cuvînt a existat o legătură necesară, astfel că omul a creat cuvîntul prin forţa lucrurilor (φύσει), iar alţii credeau că o asemenea legătură necesară n-a existat, ci sunetele prin care s-au simbolizat cunoştinţele au fost alese în mod arbitrar (συνθήκῃ). Vezi asupra acestora B e n f e y, *Geschichte der Sprachwissenschaft*, pag. 112 sqq.

Oricît de extraordinară a fost această părere că omul a creat limba prin voinţă, prin convenţie, ea a găsit şi găseşte aderenţi pînă în momentul de faţă. Iată, de exemplu, cum se explică producerea terminaţiunilor de gen, producerea formelor gramaticale pentru a simboliza genurile lucrurilor în *Grammaire de Port-Royal* (Claude L a n c e l o t et Antoine A r n a u l d), [intitulată] *Grammaire générale et raisonnée, contenent les fondements de l'art de parler, expliqués d'une manière claire et naturelle, les raisons de ce qui est commun à toutes les langues et des principales différences qui s'y rencontrent*,

et plusieurs remarques nouvelles de la langue française, 1660, II, 5: „Des genres. Comme les noms adjectifs de leur nature conviennent à plusieurs, on a jugé à propos, pour rendre le discours moins confus, et aussi pour l'embellir par la variété des terminations, d'inventer dans les adjectifs une diversité selon les substantifs auxquels on les appliquerait. Or les hommes se sont premièrement considérés eux-mêmes; et ayant remarqué parmi eux une différence extrêmement considérable, qui est celle des deux sexes, ils ont jugé à propos de varier les mêmes noms adjectifs, y donnant diverses terminaison, lorsqu'ils s'appliqueraient aux hommes et lorsqu'ils s'appliqueraient aux femmes... Mais il a fallu que cela s'ait passé plus avant. Car comme ce mêmes adjectifs se pouvaient attribuer à d'autres qu'à des hommes et à des femmes, ils ont été obligés de leur donner l'une ou l'autre des terminaisons qu'ils avaient inventées pour les hommes et pour les femmes, d'où il est arrivé que par rapport aux hommes et aux femmes ils ont distingué tous les autres noms substantifs en masculins et féminins, quelque fois par quelque sorte de raison, comme lorsque les offices d'homme *rex*... sont du masculin... et que les offices de femme sont du feminin, comme *regina*... D'autres fois aussi par un caprice et un usage sans raison" [1]. Şi acum, de curînd [pasaj scris în 1914], D-ra Elise R i c h t e r, *Der innere Zusammenhang in der Entwicklung der romanischen Sprachen, 27. Beiheft zur Zeitschrift für romanische Philologie*, pag. 59, zice următoarele: „Limba este un product al minţii şi al culturii. Ea este o *instituţie* (Institution)". <G. B e r t o n i, într-o broşură, *Programma di filologia romanza come scienza idialistica*, anul 1923, susţine [de asemenea] ca lucruri de la sine înţelese să limba este într-adevăr productul voinţei.> [2]

<W u n d t spunea, *Die Sprache*, pag. 635: „Este atît de mult recunoscut astăzi de toată lumea că teoria invenţiei nu se poate susţine, încît mai că nu este trebuinţă să-şi piardă cineva vremea spunînd măcar un cuvînt despre dînsa". Este, cu toate acestea, un strigoi această părere care tot mai apare cîteodată. Cu tărie a apărut strigoiul de la 1906 la 1911 în cursurile asupra limbisticii generale pe care le-a ţinut la Universitatea din Geneva Ferdinand de S a u s s u r e şi pe care, după moartea acestui învăţat, le-au publicat elevii sub numele de *Cours de linguistique générale*, I-a ediţie, Geneva,

---

<[1] „Despre genuri. Fiindcă adjectivele prin felul lor de a fi se potrivesc cu mai mulţi, au socotit oamenii că-i bine, pentru a face vorbirea mai puţin încurcată şi totodată pentru a o înfrumuseţa prin varietatea terminaţiilor, să inventeze în adjective o diversitate după substantivele pe lîngă care se pun. Şi atunci oamenii s-au uitat întîi şi întîi la ei înşişi; şi observînd printre ei o diferenţă foarte mare, aceea a sexurilor, au găsit de cuviinţă să varieze adjectivele dîndu-le diferite terminaţii, după cum se aplică la bărbaţi ori la femei ... Dar acest lucru a trebuit să meargă şi mai departe, căci, fiindcă adjectivele se puteau atribui şi altor fiinţe decît bărbaţilor şi femeilor, oamenii au fost obligaţi să le deie ori una ori alta din terminaţiile pe care le inventase pentru bărbaţi ori pentru femei, şi de aici a rezultat, avîndu-se în vedere bărbaţii şi femeile, că toate celelalte substantive au fost deosebite în masculine şi feminine, cîteodată printr-un motiv oarecare, ca atunci cînd ocupaţiile de bărbat, de pildă *rex*... sînt masculine, iar ocupaţiile de femeie, de exemplu *regina*... sînt feminine; altădată însă printr-un pur capriciu şi un obicei, fără nici un motiv".>

[[2] Pasajul despre Elise R i c h t e r şi cel despre B e r t o n i nu apar în ultima redacţie a cursului, în care ele sînt înlocuite cu următoarele: <Acum de curînd acest chip de a explica originea limbii prin voinţă a ajuns la mare înflorire, anume [de] la timpul cînd Ferdinand de Saussure a ţinut cursul lui de lingvistică generală la Universitatea din Geneva (1906—1911), curs publicat după moartea autorului, la 1916 [în text: 1915].> [Pasajul întreg apare şi în *Orig. rom.*, II, pag. 302, în lungul excurs pe care îl republicăm mai jos, sub titlul: *Baza de articulaţie şi baza psihologică*. Dar acolo Philippide dă întîi un citat din Bertoni, apoi citatul din Wundt, şi, în sfîrşit, textul despre F. de Saussure cu citatele date şi aici, mai jos, după care urmează textul despre Elise Richter şi Bertoni. Noi reproducem textul din caietul din 1925—1926, pentru că el dă pasajele din F. de Saussure în traducere română.]

1915, a II-a ediție, Paris, 1922. Pag. 21: „Limba este un fapt social". Pag. 33: „Limba este o instituție socială". Pag. 100: „Legătura care unește significantul cu significatul (adică scheletul cuvintelor cu înțelesul cuvintelor) este arbitrară, ori, ca să vorbim mai simplu, semnul, simbolul limbistic este arbitrar. Astfel, ideea de soră nu-i legată prin nici un raport interior cu sunetele *s-ö-r;* cuvîntul *s-ö-r* ar putea să fie oricare altul: probă pentru aceasta este însăș existența diferitelor limbi. Înțelesul *b o e u f,* de ex., este exprimat prin sunetele *b-ö-f* dincoace de frontieră și prin sunetele *o-k-s* de cealaltă parte a frontierei". Pag. 105: „Actul prin care la un moment dat au fost atribuite numele lucrurilor, actul prin care s-a stabilit un contact între cunoștințe și sunetele care simbolizează cunoștințele, acest act noi ni-l putem numai închipui, dar nu-l putem constata. Ideea că lucrurile s-au petrecut astfel ne este oferită prin sentimentul puternic pe care-l avem că cuvîntul este ceva arbitrar". Pag. 110: „Pentru a arăta lămurit că limba este o pură instituție, W h i t n e y a insistat cu drept cuvînt asupra caracterului arbitrar al cuvintelor și prin aceasta a așezat limbistica pe axul ei veritabil". Pag. 129: „Fiindcă limba este o instituție socială, apoi urmează că ea este regulată de niște prescripții analoage acelora care guvernează colectivitățile." De aici ideea strigoi a trecut la alții, de ex. la Eliza R i c h t e r, *op. cit:*. „Limba este o instituție." Apoi această idee a trecut la B e r t o n i, *Programa di filologia romanza come scienza idealistica,* Geneva, 1923; pag. 52, nota: „Limba este croită de om și voința cu care el crează limba este aceeaș voință cu care o desface în cuvinte". >

Va să zică limba este o *instituție,* o *convenție,* o *legislație;* ea-i rezultatul oarecum al unui congres al primilor vorbitori, care s-au hotărît *să facă* limba, pentru că au constatat că e ceva trebuitor. Dar oare cum s-au înțeles oamenii între dînșii, dacă nu puteau încă să vorbească? Ori, ca să nu ducem lucrul la absurd, va să zică cel dintîi început de limbă al celui dintîi vorbitor s-a făcut în urma hotărîrii voluntare a acestuia de a se servi de sunete pentru a-și face cunoscute cunoștințele. Dar dacă n-ar fi venit în minte acelaș lucru la mai mulți deodată, oare ce s-ar fi făcut cu voința *izolată* a primului încercător de a vorbi? Le-a venit deci acelaș lucru în cap la mai mulți? Se naște atunci întrebarea: oare de unde a provenit această conformitate de voință și de mijloace la oameni din aceeaș comunitate? Această conformitate de voință și de mijloace era tot un product de voință? Este oare un product al voinții, al convenției, al instituției faptul că rag vacile tot la un fel și vițeii tot la un fel?

Un singur filosof grec, unul din cei mai cuminți oameni care au existat vreodată, E p i c u r (pe la 340 a. Chr.), a fost de părere că limba s-a produs în mod independent de voința omului, întocmai așa cum independent de voința lui s-au produs organele auzului sau ale văzului (vezi pentru aceasta B e n f e y, *Geschichte der Sprachwissenschaft,* pag. 123).

Această idee a lui Epicur reapare în așa-numitul *organizm al limbii* la W. von H u m b o l d t. Acest învățat a constatat în viața limbii două faze: 1) o fază de producere a ei independent de voința omului, și aceasta e [formarea] organizmul[ui] limbii, (Organismus); și 2) o fază de prelucrare a ei prin voința individului, și aceasta este *dezvoltarea și cultura ei* (Ausbildung): „Organizmul limbilor își are obîrșia în generala putință și trebuință a omului de a vorbi. El [= organizmul] provine de la națiunea întreagă; cultura fiecărei limbi în parte însă, atîrnă de la dispoziții speciale și destine și se bazează în mare parte pe activitatea unor indivizi care apar treptat în natură. Organizmul aparține la „fiziologia" (Physiologie) omului intelectual. Dezvol-

tarea și cultura însă (Ausbildung) fac parte din seria dezvoltărilor istorice. Analiza deosebirilor de organizm ne face să măsurăm și să constatăm domeniul limbii și aptitudinea de a vorbi a omului. Cercetarea limbii în starea ei de dezvoltare și de cultură ne face să constatăm cît de mult și-a atins omul scopurile sale prin mijlocirea limbii" (la Wechssler, *Gibt es Lautgesetze?*, pag. 390).

Existența acestor două faze nu poate fi tăgăduită. Este întîi faza de formațiune a limbii în mod involuntar, și apoi este faza de prelucrare a ei prin acei care cu vorba și cu scrisul au căutat să-și facă ori un instrument de a reuși în viață, ori un mijloc de a studia lucrurile, ori un obiect chiar de studiu (oratori, poeți, oameni de știință, limbiști) [3].

Părerea justă a lui W. von Humboldt a degenerat la urmașii săi în felul acela că organizmul limbii a fost pus în timpurile preistorice și a fost identificat cu timpul de înflorire a limbii, iar cultivarea ei a fost pusă în timpurile istorice și a fost identificată cu timpul de decădere a limbii. Limba, după acești învățați, ca oricare lucru (?), are un timp de înflorire, de vigoare, și un timp de decădere, de periciune. Schleicher, *Zur vergleichenden Sprachengeschichte, Zetacismus*, Bonn, 1848 (la Wechssler, *Gibt es Lautgesetze?*, pag. 409): „formațiunea limbii, istoria ascendentă a dezvoltării ei, cade în perioada preistorică a popoarelor. În perioada istorică, istoria limbilor este istoria decăderii lor, în urma stăpînirii pe care o pune pe ele spiritul. Precum pămîntul, după creațiunea omului, a devenit un cadavru lăsat pradă influinții pe care au exercitat-o asupra lui organizmele superioare, tot așa limba, după aparițiunea ei istorică, a devenit un cadavru lăsat pradă influinții pe care a exercitat-o asupra lui spiritul", [adică] voința omului. Schleicher, în altă lucrare [4], *Die deutsche Sprache*, Stuttgart, 1860, pag. 37 (la Wechssler, *op. cit.*, pag. 409): „viața unei limbi se desface în două perioade cu totul deosebite: într-o perioadă preistorică, în care limba se dezvoltă, și într-o perioadă istorică, în care limba decade".

După cum părerea lui Humboldt era justă, tot așa aceastălaltă despre o pretinsă înflorire în perioada preistorică și o pretinsă decădere în perioada istorică nu are nici o bază. Negreșit că, din anumite puncte de vedere dacă te pui, de exemplu din punctul de vedere al numărului popoarelor care o vorbesc, din punctul de vedere al numărului cuvintelor, din punctul de vedere al facilității de a exprima cît mai multe lucruri și raporturi, sînt perioade de creștere și scădere în viața limbii. Și, de exemplu, limba franceză cultă de azi cînd a devenit limbă universală (de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea pînă la Napoleon al III-lea) și în aceeaș vreme a devenit aptă de a exprima cele mai fine cugetări, este în progres față de limba franceză cultă din secolul al XVI-lea, cu atît e mai în progres față cu dialectele franceze de azi sau față de cele din secolul al XVI-lea. Iar pe de altă parte limba cultă grecească de azi este în decădere mare față nu numai cu limba *cultă* grecească din Atena de pe vremea lui Pericles, dar chiar față cu dialectul în care au fost compuse poeziile omerice [5]. Dar aceste alternative de progres și de regres nu au nimic a face cu vreo perioadă preistorică de înflorire, ori istorică de decădere oarecare; ba tocmai din contra, progresul se observă din anume punct de vedere tocmai la limba *prelucrată* de spirit, la limba cultă (la limba

---

<[3] Toate aceste categorii de intelectuali determină formarea așa-numitei limbi comune.>

[[4] În textul originar se scrie greșit: în alt articol.]

[[5] Philippide nu are dreptate: limba greacă de azi posedă neologisme pe care le-a împrumutat din greaca veche și din limbile romanice occidentale, neologisme pe care în mod fatal nu le avea limba homerică.]

literară, la formarea căreia voința joacă un mare rol), cea care se datorește într-o bună parte voinții omenești. Progresul și regresul sînt veșnic posibile. Pentru aceea, cîtă vreme o limbă trăiește, trebuie să o considere omul de știință numai ca un lucru tot atît de vivace, de înfloritor și de interesant în orice moment al existenței sale[6].

O părere atît de curioasă ca aceea de progres în perioada preistorică și de regres în perioada istorică nu putea avea prea mulți partizani. În 1868, scria W. Scherer, *Geschichte der deutschen Sprache*, pag. 10 (la Wechssler, *op. cit.*, pag. 417): „trebuie să recunoaștem odată că deosebirea între dezvoltare și decădere, ori, cum se zice, între starea de natură a limbii și istoria limbii, se bazează pe o greșeală. Eu unul nu am observat în toate părțile decît progres și istorie. Nu mă pot hotărî niciodată să consider limba ca un product gata al unor evenimente ascunse preistorice".

De la 1870 încoace, nu numai că s-a părăsit curioasa părere a perioadei preistorice de înflorire și a celei istorice de decădere, dar nici nu a mai fost reluată acea justă, a lui W. von Humboldt. Și chestiunea originii limbii a fost părăsită de limbiști.

[C. SCHIMBĂRILE INVOLUNTARE ȘI INCONȘTIENTE. CAUZELE LOR]

Cu atît mai mult zel s-au îndreptat însă aceștia spre cercetarea cauzelor care provoacă schimbarea limbii. Dintre toate elementele constitutive ale limbii însă (sunete, cuvinte, forme gramaticale, înțelesurile cuvintelor și formelor gramaticale), care toate sînt susceptibile de schimbare, acelea care au atras aproape exclusiv atenția învățaților au fost sunetele. Chestiunea pare că toată era aceasta: care-i cauza care provoacă schimbarea sunetelor? Răspunsul la această întrebare s-a dat în următoarele feluri[1]:

1. Încă la 1866, în *Vokalismus des Vulgärlateins*, I, p. 87, Hugo Schuchardt caută să afle influențe din partea limbii celte asupra chipului cum s-au schimbat unele sunete în limbile romanice și citase pe alții care mai înainte de dînsul agitase chestiunea influențelor limbii autohtone asupra limbii latine în diferite provincii romane (Wentrup, *Beiträge zur Kenntniss der neapolitänischen Mundart*, 1855: *nd* > *nn* napolitan, sicilian și calabrez pus în legătură cu acelaș fenomen din limba oscă. Th. Mommsen, *Die unteritalischen Dialekte*, 1850: diftongarea lui *e* în napolitan [este] pusă în legătură cu un fenomen analog din limba oscă. Lorenz Diefenbach, *Celtica*, 1839—1842: asemănările dintre dialectele genoveze, galician și portughez [sînt] puse pe socoteala limbii ibere. Mone, *Urgeschichte des badischen Landes*, 1845: fenomene fonologice din dialecte germane [sînt] puse pe socoteala limbii celte; influințe celte asupra limbii franceze pomenește și Diez, *Wörterbuch*, p. XV, ed. a V-a, p. 15 (1853, I-a ed.).

[6 Philippide are dreptate; trebuie însă să recunoaștem că formarea unei limbi de cultură se caracterizează printr-o activitate mai vie decît aceea a graiurilor populare, cu excepția epocilor de formare a limbilor din timpul evului mediu. Dar Philippide nu admitea epoci de formare a limbilor.]

[1 Philippide se referă la primele decenii ale celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, cînd învățații încetează de a mai considera importantă problema originii limbii. În acea vreme, în care se formulează și se aplică limbii principiul legilor fonetice fără excepții, încep să se clarifice în mintea învățaților categoriile de schimbări lingvistice. Cercetarea cauzelor schimbărilor limbii rămîne totuși pe planul al doilea; Philippide afirmă aici că învățații au început să se ocupe de această problemă pentru că el a considerat, ca și în *Principii*, drept cauze categoriile de schimbări ale limbii.]

Însă întîiaş dată în mod lămurit şi precis a fost pusă teza de Osthoff, *Das physiologische und psychologische Moment in der sprachlichen Formenbildung*, Berlin, 1879 (la Wechssler, pag. 430) astfel: „Schimbarea în organele vorbirii este în general cauza pentru care se schimbă sunetele unei limbi" („Veränderung der Sprachorgane ist im allgemeinen die eigentliche Ursache des historischen Lautwandels der Sprachen"). Astfel enunţată odată teza, ea a devenit un favorit subiect de discuţie şi aprobare pînă în momentul de faţă. Se poate zice că toţi învăţaţii pînă acum în urmă au fost de această părere.

G. I. Ascoli, *Una lettera glottologica*, în *Rivista di filologia classica*, X, 1881, în traducere germană: *Sprachwissenschaftliche Briefe*, Lipsca, 1887, pag. 17—23, cu privire la francezul *ü* < *ū* (la Wechssler, p. 448): „Hinsichtlich der Umgestaltungen, die direkt durch die eigenartige sprachliche Veranlagung der Urbevölkerung hervorgebracht werden, gibt es vorläufig drei induktive Beweisarten. Erstens: eine bestimmte Umprägung der lateinischen Wortform findet sich auf dem Gebiete, auf welchem nach den Zeugnissen der Geschichte mit Sicherheit oder Wahrscheinlichkeit Römer mit Kelten, oder genauer Römer mit Galliern zusammentrafen, und findet sich nicht ausserhalb dieses Gebietes. Zweitens: die spezifische Umgestaltung, der die lateinischen Wortformen auf galloromanischem Gebiete unterliegen, findet sich in der geschichtlichen Entwicklung der eigenen Sprache der Kelten selbst wieder. Endlich drittens: der spezifischen Umbildung, welche der lateinische Sprachstoff erfährt, indem er dem gallischen aufgeproft wird, ist in gleicher Weise der germanische unterworfen, welcher seinerseits dem Keltischen, sei es in derselben oder einer andern Gegend, aufgeproft wird. Den ersten Beweis könnte man den der *chorografischen* Übereinstimmung nennen, den zweiten den der *inneren*, den dritten den der *äusseren* Übereinstimmung. Wenn nun ein Resultat durch mehr als einen dieser Beweise bestätigt wird, so wird man nicht umhin können dasselbe unter die schönsten Entdeckungen zu rechnen, die man auf diesem Gebiete erwarten kann. Der Beweis, den wir den chorografischen nennen, ist bald geliefert: Die Lauterscheinung (lat. *ū* > *ü*) findet sich in Frankreich, in der ladinischen Zone, und in den frankoprovensalischen und galloitalischen Gebieten. Hinsichtlich der inneren Beweisart ist zu bemerken, dass dem *ū* der gemeinkeltischen Periode, welches sich im gälischen Sprachzweige (in Irland und Schottland) erhalten hat, im Britanischen (dem gallischen nächtsverwandt) *i* gegenübersteht. Der Übergang von *u* zu *i* findet im allgemeinen nur durch die Mittelstufe *ü* statt; auf diesem Wege kommen wir denn auch bei den Galloromanen von lat. *ū* zu *i*, wie es z.B. im ladinischen Dialekt von Surselva vorliegt: *dir* < *durus*, *mitt* < *mutus* u.s.w. So entspricht also dem ir. *dun* „Festung" regelrecht das kymr. *din*, oder der m. ir. *run* „Geheimniss" das kymr. *rin*. In einem germanischen Idiom finden wir *ü* aus *u* auf dieselbe Weise, wie im Britanischen und Galloromanischen hervorgegangen: Ich meine das Niederländische (z.B. holl. *kus*, d.h. etwas *küs* „Kuss" *durr*, d.h. *düür* „Dauer"); aber das heisst soviel als derjenige deutsche Dialekt, der auf die keltische Sprechart der Belgier aufgeproft ist. Für die Gallier war das *ü* der am wenigsten vom reinen *ū* abweichende Laut. Mithin konnten sie das lat. *duro* bei ihren sprachlichen Gewohnheiten leicht nur durch *düro*

wiedergeben" [2]. Cu privire la lat. *f* > span. și gascon *h*, zice Ascoli, *ibid.*, pag. 118 (la Wechssler, pag. 450): „Die gaskonisch-spanische Umgestaltung des *f* von *fa* u.s.w. zu *h* stellt sich innerhalb der Entwicklungsgeschichte der romanischen Sprachen als durchaus autochton heraus und man wird nicht fehlgehen, wenn man annimmt, dass dieselbe bereits vollständig durchgeführt war, als latinisierende Schreiber sich noch sträubten sie in ihren Schriftstücken zu sanktionieren; und niemand wird ihre innerlich bereichtigte Gesetzmässigkeit für alle Wörter der wirklichen Volkssprache bestreiten wollen. Wir gewinnen so mit einer Fall, der demjenigen von *ü* in den galloromanischen Sprachen gegenüber dem reinen *u* der Grundformen gleichartig ist" [3]. Și cu privire la rom. *pt*, *ps* < lat. *ct*, *cs*, zice Ascoli, *ibid.*, pag. 119 (la Wechssler pag. 450): „Jedermann, glaube ich, hat stets behauptet und behauptet noch heute, dass diese rumänische Lautvertretung aus dem Fehlen der Lautverbindung *ct*, *cs*, in dem Idiome der Urbevölkerung erklärt werden muss, oder mit anderern Worten, aus einer natürlichen sprachlichen Veranlagung die den Illyriern [4] *pt*, *ps* als die bequemste und naheliegendste Nahahmung von lat. *ct* und *cs* erscheinen liess. Der erste Kern von romanisierten Eingeborenen führte dort unten diesen Lautwandel ein, und ganz natürlich folgten ihnen darin allmänlich alle, bei welchen die nämliche einheimische Sprache durch das Latein verdrärgt wurde" [5].

Costantino Nigra, *La poesia popolare italiana*, *Romania*, anul 1876, pag. 426 (la Wechssler, pag. 451), spusese încă înainte de Ost-

---

[[2] Cu privire la transformările care sînt produse direct de dispoziția lingvistică specifică a populației originare există pentru moment trei moduri inductive de argumentare. Întîi: o anumită modelare a formei cuvintelor latinești se găsește pe teritoriul pe care, după mărturiile istoriei se întîlneau, cu siguranță sau probabil romani cu celți, sau, mai exact, romani cu gali, dar nu apare și în afara acestui teritoriu. În al doilea rînd: transformarea specifică pe care o suferau formele cuvintelor pe teritoriul galoromanic se găsește în însăși dezvoltarea istorică a limbii proprii a celților. În sfîrșit, în al treilea rînd: transformării specifice, pe care o sufere materialul lingvistic latin, în timp ce este adaptat celui galic, a fost supus în mod egal și materialul germanic, fie în același ținut, fie în altul. Prima probă se poate numi coincidența h o r o g r a f i c ă, cea de a doua, proba i n t e r n ă, cea de a treia, proba e x t e r n ă. Cînd un rezultat este confirmat prin mai multe decît una din aceste probe, nu mai avem altceva de făcut decît să socotim aceasta între cele mai frumoase descoperiri care se pot aștepta în domeniul lingvisticii. Proba pe care noi o numim horografică este oferită imediat: Fenomenul fonetic (lat. *ū* > *ü* se găsește în Franța, în zona ladină și în teritoriile francoprovențale și galoitalice. Cu privire la modul de probare intern este de observat că lui *ū* al perioadei celtice comune, care s-a păstrat în ramura lingvistică gaelică (în Irlanda și Scoția), i se opune *i* în britanică (înrudită de aproape cu galica). Trecerea de la *u* la *i* are loc în general numai prin faza intermediară *ü*; pe această cale ajungem deci și în galoromanică de la *ū* la *i*, cum este cazul cu dialectul latin din Surselva: *dir* < *durus*, *mitt* < *mutus* etc. Astfel, irlandezului *run* „taină", „secret" îi corespunde cimricul *rin*. Într-un idiom germanic găsim *ü* din *u*, produs ca în britanică și galoromanică (de exemplu cumva *kus*, adică *küs* „sărut", *duur*, adică *düür* „durată"; dar este vorba de acel dialect german care este adaptat aceluiași fel celtic de a vorbi al belgilor. Pentru gali *ü* era sunetul care se deosebea cel mai puțin de *ū*. Prin urmare, ei puteau să reproducă cel mai ușor pe *dūro* numai prin *dürò*"].

[[3] „Transformarea gasconă-hispanică a lui *f* din *fa* etc. în *h* se dovedește în evoluția limbilor romanice în mod absolut ca autohtonă și nu greșim, dacă admitem că aceeași transformare s-a realizat complet deja cînd scribii latini se împotriveau de a o sancționa în actele lor scrise și nimeni nu va mai intenționa să constate legitatea intern îndreptățită pentru toate cuvintele limbii populare reale. Obținem astfel un caz, care este de același fel cu cel al lui *ü* în limbile galoromanice față de purul *ū* al formelor originale.]"

[[4] Ascoli își imagina, sub influența lui Miklosich, că românii sînt iliri romanizați.]

[5] „Oricine, cred eu, a fost mereu de părere și este încă și astăzi, că această înlocuire de sunete trebuie lămurită prin lipsa îmbinărilor fonetice *ct*, *cs* în idiomurile populației originare sau, cu alte cuvinte, în dispoziția care făcea să le apară ilirilor *pt* și *ps* ca cele mai comode și mai apropiate de latineștile *ct*, *x*. Primul nucleu al băștinașilor romanizați conducea acolo la această schimbare fonetică, și cu totul natural îi urmau treptat celelalte nuclee la care limba aborigenă a fost înlocuită prin latină".

h o f f următoarele: „Nell' Italia inferiore sotto il latino non v'è sostrato se non italico; nell' Italia superiore sotto il latino v'è un sostrato celtico. Adottando la lingua dei vincitori, i Celti dell'Italia superiore pigliarono in sostanza, com'era naturale, il fondo lessicale e le forme grammaticali latine. Ma non poterono con eguale facilità pigliarne intera la fonetica e la sintassi, perchè queste due parti del linguaggio hanno stretta relazione cogli organi materiali della pronunzia e del pensiero, che nelle due razze non dovevano essere assolutamente identici, secondochè risulta dalla comparazione della lingua latina coi resti di favelle celtiche che pervennero fino a noi. Nè gli organi di cui parliamo passono mutarsi o modificarsi per il solo fatto della volontà" [6].

Ernst W i n d i s c h, *Keltische Sprachen*, G r ö b e r s *Grundiss der romanischen Philologie*, I, ed. I, anul 1888, pag. 306, ed. a II-a, anul 1906, p. 396: „Es ist selbstverständlich, dass die lat. Sprache im Munde der Römer und im Munde der Eigeborenen je nach dem Lande einen dialektisch verschiedenen Charakter annehmen musste. Schon die lateische Volksprache Südgalliens war verschieden von der Nordgalliens und beide verschieden von der Spaniens und der Italiens. Der Einfluss des Keltischen auf das Lateinsche hat begonnen, sowie man auf keltischen Sprachgebiet anfing lateinisch zu sprechen. Der Einfluss von Sprache auf Sprache äussert sich in der Entlehnung von Wörtern, wichtiger aber ist der Einfluss, den der gallische Mund mit der ihn eigenen Artikulation auf die fremde Sprache, die er sich aneignete, ausgeübt haben muss. Wenn wir eine fremde Sprache lernen und sprechen, so sind wir geneigt die Laute derselben nach unserer Art und Weise auszusprechen und unsere Redensarten oder unseren Stil in der fremden Sprache wiederzugeben. Ähnliches dürfen wir auch bei den Galliern voraussetzen" [7].

H. H i r t, *Indogermanische Forschungen*, V, anul 1894, pag. 40 (la W e c h s s l e r, pag. 454): „Wir haben jetzt das Spanische, das Französische, das Italienische, u.s.w., die sich aus dem Lateinischen entwickelt haben. Der Schluss ist aber unberechtigt, dass die jetzt romanisch sprechender Völker jemals eine sprachliche Einheit gebildet haben. So viel Dialekte es hier vor der Einführung der neuen Sprache gegeben hat, so viel Dialekte muss es auch nachher gegeben haben. Der Spanier konnte eben nur ein Spanich-Romanisch sprechen, und der Kelte ein Keltisch-Romanisch u.s.w. Waren die Differenzen in der Aussprache auch ursprünglich nicht sehr gross, war auch auf dem ganzen Gebiete das gegenseitige Verständniss wegen der Einheit des Formenschatzes vorhanden, so musste die Entwicklung sich

---

[6] „În Italia de sud, sub limba latinească a fost un substrat italic. În Italia de nord, sub limba latinească a fost un substrat celt. Cînd Celții din Italia de nord au adoptat limba învingătorilor, au luat de la aceștia fondul lexical și formele gramaticale latinești; însă n-au putut tot așa de ușor să ieie și fonetica și sintaxa, pentru că aceste două părți ale limbii au strînse legături cu organele materiale ale pronunțării și cu gîndirea, care la cele două rase nu erau complect identice; și aceste organe de care vorbim nu se pot schimba prin singurul fapt al voinței".

[7] „Se înțelege de la sine că limba latinească a trebuit să primească în gura romanilor și în gura indigenilor din diferite provincii caractere dialectale deosebite. Deja limba latinească populară din Galia de sud era deosebită de aceea din Galia de nord și ambele erau deosebite de aceea din Spania și Italia. Influența limbii celte asupra limbii latinești a început îndată ce oamenii au început să vorbească limba latinească pe teritoriul celt. Influința de la limbă la limbă se manifestează în împrumutul de cuvinte, însă mai importantă a fost influința pe care gura galilor, cu articulația ei proprie, a exercitat-o asupra limbii străine pe care galul a adoptat-o. Cînd învățăm să vorbim o limbă străină și o vorbim, sîntem aplecați să pronunțăm sunetele ei după felul nostru propriu de a pronunța sunetele; și tot așa, sîntem aplecați să introducem în limba străină felul nostru de a gîndi și stilul nostru".

nach ganz verschiedenen Seiten vollziehen" [8]. H. Hirt, *Die Indogermanen*, I, anul 1905, pag. 20: „In der Balkanhalbinsel finden wir heute zwei slavische Sprachen, das Serbische und das Bulgarische, die sich sehr abweichend entwickelt haben, obgleich sie demselben Teil der grossen slavischen Sprachfamilie, dem Südslavischen angehören. Da wir hier auch im Altertum zwei verschiedene Wölker, die Illyrier und die Thraker finden, so hat schon Miklosich darin gedacht, dass die Verschiedenheit der beiden slavischen Sprachen durch die Verschiedenheit der zu Grunde liegenden Sprachenbedingt sei, und man wird vermutlich die Grenze zwischen Illyrisch und Thrakisch dahin verlegen können, wo heute die Grenze zwischen Serbisch und Bulgarisch ist" [9]. H. Hirt, *ibid.*, pag., 17—19: „man sagt, die heutigen romanischen Sprachen sind aus dem Lateinischen entstanden. Aber wie haben wir uns das zu denken? Zweifellos haben die Gallier, die Iberer, die Vorfahren der Rumänen von der römischen Soldaten, Kaufleuten, Kolonisten u.s.w. lateinisch gelernt, und diese neue Sprache hat sich von gewissen Mttelpunkten des Handels oder der Verwaltung allmählich ausgedehnt. Von Anfang an aber werden die Eingeborenen die fremde Sprache etwas anders wiedergegeben haben, als sie im Munde der Römer klang. Wenn man sich auch bemühte ganz genau so zu sprechen, wie man hörte, und wenn man dies auch nahezu erreichte, so gewann man dieses Ergebniss doch vielleicht auf einer ganz andern Grundlage der Aussprache. Vor allem aber wird man wohl stets einen andern Akzent gehabt haben, und wenn dadurch die Sprache zunächst nicht allzusehr beeinflusst wurde, allmählich musste die ganze Sprachentwicklung doch eine andere Richtung annehmen, gerade wie eine Billardkugel, die von einer andern einem kleinen Seitenstoss erhält zuerst vielleicht nur unmerklich abweicht, bis dann bei wachsender Länge der Bahn die Abweichung immer merkbarer wird... Wenn eine Sprachübertragung stattgefunden hat, so müssen sich fast mit Notwendigkeit soviel neue Dialekte entwickeln, als alte vorhanden waren... Wären einmal die eigentlichen Dialekte ganz in Deutschland verschwunden, wäre überall die Schriftsprache dafür eingetreten und hätte diese sich selbständig entwickeln können, so würden wir nach Hunderten von Jahren wieder grosse, stark abweichende Dialekte finden, die aber im Wesentlichen dieselben Grenzen und denselben Umfang haben würden wie die alten, obgleich sie mit diesen unmittelbar gar nicht zusammenhingen... Die alte griechische Sprache zerfiel im zahlreiche Dialekte, die allmählich zu gunsten der Gemeinsprache gewichen sind. Auch das Neugriechische zerfällt wieder in zahlreiche Mundarten, die mit einer einzigen

---

[8] „Avem astăzi limbile spaniolă, franceză, italiană etc., care s-au dezvoltat din limba latină. Nu trebuie, însă, să conchidă cineva că popoarele care vorbesc azi limbi romanice au format vreodată vreo unitate lingvistică. Cîte dialecte [= limbi] au existat înainte de introducerea limbii celei nouă, tot atîtea dialecte [= limbi] au trebuit să existe și după aceea. Spaniolul n-a putut chiar de la început să vorbească decît o romanică hispanică, și tot așa celtul la început n-a putut să vorbească decit o romanică celtă. Chiar dacă la început deosebirile de pronunțare nu erau mari și chiar dacă la început, pe tot teritoriul, înțelegerea de la un domeniu la altul se putea face din cauză că formele gramaticale erau aceleaș, cu vremea a trebuit ca dezvoltarea să se facă în direcții cu totul deosebite".

[9] „În Peninsula Balcanică găsim astăzi două limbi slave: limba sîrbească și limba bulgărească, care s-au dezvoltat deosebit una de alta foarte mult, măcar că amîndouă aparțin la aceeaș porțiune din familia cea mare a limbilor slave, și anume la slava de sud. Fiindcă în antichitate găsim în aceste teritorii unde azi se vorbesc limbile sîrbă și bulgară popoare deosebite, ilirii și tracii, apoi deja Miklosich s-a gîndit că deosebirea celor două limbi slave trebuie să se explice prin deosebirea limbilor băștinașe care au stat la bază. Așa că, dacă ar vrea cineva să găsească limita dintre limba iliră și limba tracă, apoi ar trebui s-o pună acolo unde este astăzi limita dintre limba sîrbească și limba bulgărească".

Ausnahme [das Tzakonische] [10] nicht auf die altgriechischen Dialekte zurückgehen, sondern eben auf der koiné, der Gemeinsprache beruchen. Wenn trotzdem die heutigen Dialekte ihrem Umfange nach zum guten Teil mit den alten übereinstimmen, so ist das nach dem eben gesagten nur natürlich, es kann eigentlich gar nicht anders sein. Denn die Gemeinsprache musste eben in jedem Dialektgebiet eine besondere Färbung annehmen, die sich ursprünglich wohl wenig auffällig mit der Zeit zu grösserer Entschiedenheit entwickelt hat. Nach all diesen müssen wir jedenfalls den Versuch machen, ob wir nicht mit Hilfe heute bestehender Dialektgrenzen die Grenzen der alten Sprachen ermitteln können. Tatsächlich ist dieser Grundsatz von den Romanisten auch völlig anerkannt, und es steht fest das die grossen Verschiedenheiten der romanischen Dialekte, durch die sie eigentlich als besondere Sprachen erscheinen, auf der Verschiedenheit der Volkssprachen beruhen, auf denen sie erwachsen sind" [11].

W. Förster, *Causerie philologique*, în *Bulletin de la Sociéte Romande*, anul 1898, pag. 6 (la Wechssler, pag. 454): „On parlait en Espagne l'ibère, en France le gaulois, en Suisse le rétois etc. Mais précisement cette langue primitive, tout-à-fait différente du latin, explique la différence de l'espagnol, du français, du réto-roman, de l'italien. Le français, par ex., est le latin tel qu'il a été prononcé par les Celtes gaulois avec leur articulation gauloise, développé isolément dans le cours des siècles" [12].

G. Paris, *Bulletin de la société des parlers de France*, I, anul 1893, pag. 17 (la Wechssler, pag. 455): „N'a -t-on pas eu raison de dire que le

---

[10] Paranteza lui A. Philippide.]

[11] „Se zice că actualele limbi romanice sînt provenite din limba latină. Dar cum trebuie să ne inchipuim acest lucru? Fără îndoială galii, iberii, străbunii românilor etc. au învățat latinește de la soldații, negustorii și coloniștii romani, și apoi această limbă nouă s-a lățit treptat de la anumite centre de comerț ori de administrație. De la început însă, indigenii trebuie să fi pronunțat limba cea străină altfel decît suna ea în gura romanilor. Chiar atunci cînd se silea cineva mult să vorbească întocmai cum auzea, și chiar dacă cîteodată reușea, totuși acest rezultat se căpăta pe o bază cu totul alta de pronunțare. În tot cazul, trebuie să fi avut indigenii aceia un alt accent. Și dacă de la început limba cea străină n-a fost tare mult influințată de accentul indigen, treptat a trebuit ca întreaga dezvoltare a limbii să capete o altă direcție, întocmai cum o bilă de biliard care primește o mică lovitură de la alta se abate la început numai imperceptibil, pînă ce, odată cu creșterea distanței de parcurs, devierea devine din ce în ce mai perceptibilă... Cînd are loc transplantarea unei limbi în locul alteia, cu necesitate trebuie să se dezvolte atîtea dialecte nouă cîte ar fi fost altădată dialectele cele vechi... Dacă s-ar întîmpla ca actualele dialecte din Germania să dispară și dacă în locul lor s-ar introduce limba germană scrisă, apoi după cîteva sute de ani s-ar naște numaidecît dialecte germane foarte deosebite între ele, care ar avea aceleaș limite și aceleaș dimensiuni ca și vechile dialecte, măcar că dialectele cele nouă n-ar fi descendentele dialectelor vechi... Limba grecească cea veche se despărțise într-o mulțime de dialecte, care însă treptat au dispărut și au fost înlocuite cu limba greacă comună. Și limba neogreacă se desface în numeroase dialecte, care, cu excepția unuia singur, nu s-au dezvoltat pe baza vechilor dialecte grecești, ci pe baza limbii grecești vechi comune. Dacă cu toate acestea actualele dialecte neogrecești corespund în mare parte, în ce privește limitele și dimensiunile lor, cu vechile dialecte, apoi, după cele spuse, lucrul se explică în mod foarte natural și nici nu se poate altfel. Pentru că limba comună greacă antică a trebuit în fiecare domeniu al unui dialect vechi grecesc să capete o culoare deosebită, care la început era puțin remarcată, dar a devenit tot mai mare cu vremea. După toate acestea putem face încercarea dacă nu cumva, cu ajutorul dialectelor care există azi, am putea hotărî limitele vechilor dialecte. De fapt această teză a și fost recunoscută de romaniști și este lucru hotărît că deosebirile cele mari dintre limbile romanice sînt bazate pe deosebirea limbilor vechi băștinașe, pe care ele au crescut".

[12] „Se vorbea în Spania limba iberică, în Franța limba gală, în Elveția limba retă etc. Însă tocmai această limbă primitivă, cu totul diferită de limba latină, explică deosebirea dintre spaniolă, franceză, reto-romană, italiană. Limba franceză, de exemplu, este limba latină, așa cum a fost pronunțată de celții galici cu articulația lor celtă, care limbă s-a dezvoltat apoi izolat în cursul secolelor".

français est du latin parlé par des Celtes, et n'est-il pas permis de rechercher dans nos patois les traces de l'influence qu'ont du exercer sur le latin vulgaire les habitudes de prononciation et de grammaire des Gaulois? La proposition n'a évidemment rien d'absurde, et quelques faits, observés par divers savants, semblent en attester la légitimité, la prononciations *ü* pour *ū* par ex. a été regardée non sans vraisemblance comme remontant à une influence celtique" [13].

Cu o expresie scurtă, conformaţia deosebită a organelor articulatorii la diferitele neamuri de oameni [14] care provoacă schimbări în sunetele unei limbi împrumutate a fost numită *baza de articulaţie, Artikulationsbasis* <asupra numirii cf. *Orig. rom.*, II, p. 245 sqq.>. Cînd baza de articulaţie e alta, trebuie să rezulte numaidecît şi o altă pronunţare a unei limbi oarecare. Aceasta nu poate fi decît adevărat. <Numai M e y e r-L ü b k e, *Die romanischen Sprachen*, în *Die Kultur der Gegenwart*, I, XI, 1, 1909, pag. 451, şi *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, ed. a II-a, 1909, pag. 222—226, şi F. de S a u s s u r e, *Cours de linguistique générale*, pag. 202—203, s-au pronunţat contra bazei de articulaţie.> [15]

---

[13] „Au avut învăţaţii dreptate să spună că limba franceză este limba latină vorbită de celţi. Şi ne este permis să căutăm în graiurile noastre [franceze] urmele influinţei pe care au trebuit s-o exerciteze asupra limbii latine vulgare, deprinderile de pronunţare şi de gramatică ale galilor. Această propoziţie nu are sigur nimic absurd, şi cîteva fapte observate de diferiţi învăţaţi, par că îi probează legitimitatea, anume: pronunţarea *ü* în loc de *ū*, de exemplu, cu probabilitate ca datorită unei influinţe celte".

[[14] În caietele mai noi]: <conformaţia deosebită a organelor articulatorii, care este diferită după vîrstă, după indivizi şi după neamuri de oameni etc.>

[15] [Acest pasaj reproduce rezumativ pe altul, mai amplu, din *Orig. rom.*, II, p. 249—252, pasaj care se găseşte şi în volumul de faţă, mai jos, în cadrul expunerii intitulate *Baza de articulaţie şi baza psihologică*. În textul din 1920—1921, acest pasaj lipseşte, dar apare în schimb textul următor, legat de propoziţia]: „Aceasta nu poate fi decît adevărat", [urmată de virgulă]: dar aceasta, din nenorocire, nu explică pentru ce se schimbă sunetele *cu vremea*, ci pentru ce se nasc dintr-o limbă, care se lăţeşte peste altele înlocuindu-le, diferite dialecte bine ţărmurite, care cu vremea devin tot atîtea limbi bine deosebite. De la capul locului, îndată ce limba indogermană cea cu fenomene dialectale inextricabile şi haotice (care ar fi avut prin ea însăşi propensia de a se dezvolta ca ramurile dintr-o tulpină ori ca valurile) s-a lăţit peste alte limbi, înlocuindu-le pe acestea, îndată ce diferite neamuri de oameni, altele decît cele indogermane, au adoptat limba indogermană, din cauza bazei de articulaţie deosebite, limba indogermană a primit o fizionomie alta la diferitele acelea neamuri de oameni şi au apărut deodată în sînul ei dialecte lămurit deosebite unele de altele, care au devenit pe urmă limbile greacă, celtă, zendă etc. Şi de la capul locului, îndată ce limba latină — o limbă indogermană (care ar fi avut prin ea însăş propensia de a se dezvolta ca ramuri dintr-o tulpină ori ca valurile) — s-a lăţit dincolo de Laţium peste diferitele limbi din Italia, înlocuindu-le, şi peste diferite limbi din provinciile romane, înlocuindu-le, s-au născut în sînul limbii latine dialecte lămurit deosebite unele de altele. Şi chiar de la capul locului, căci chiar dacă în cele dintîi momente ale adaptării limbii străine sunetele ei au fost cît mai exact posibil imitate, conformaţia deosebită a organelor vorbirii, a buzelor, a limbii, a poziţiei limbii în stare de repaos, a cerului gurii, a vălului palatului, a nasului, a coardelor vocale, a trebuit să dea o deviare repede sunetelor originale, care a condus la schimbarea repede a acestora. Pentru aceea, are dreptate W e c h s s l e r, cînd cu privire la limbile romanice zice, pag. 457: „Die romanischen Sprachen, können wir sagen, waren in dem Augenblick vorhanden, da eine dieser Sprachgemeinschaften vollständig romanisiert war: für alle romanische Sprachgeschichte ist so, für jeden Fall verschienden, ein unerrückbarer *terminus a quo* gegeben". Dar încă odată, toate acestea nu explică pentru ce se schimbă sunetele *cu vremea*, ci numai cum este cu putinţă ca să se producă dialecte bine ţărmurite, care devin cu vremea limbi deosebite. Care-i cauza care produce schimbarea sunetelor chiar în mijlocul unei comunităţi etnice cu aceeaş bază de articulaţie? Dacă *a* neaccentuat, exceptîndu-se *a* neaccentuat iniţial, s-a prefăcut în *ă* în româneşte numai, şi nici într-o altă limbă romanică, aceasta se datoreşte faptului că tracii aveau altă bază de articulaţie decît celţii, iberii, reţii etc. Dar pe acest *a* tracii nu l-au pronunţat de la capul locului chiar *ă*, aşa cum îl pronunţă românii astăzi. Ei bine, care e cauza că acest *a* şiit de la capul locului numai puţin, a ajuns cu vremea să se pronunţe cu partea posterioară a limbii ridicată tare în sus spre palatul moale, adică să se prefacă în *ă*? Fiindcă la unul şi acelaş individ chiar cu vremea, cu atît mai mult de la o generaţie la alta, baza de

2. Altă cauză a schimbării sunetelor a fost căutată în accent, înțelegîndu-se prin accent următoarele lucruri (Wechssler, pag. 471): I. Accentul muzical. II. Accentul expirator. III. Cantitatea și calitatea sunetelor. IV. Așezarea sunetelor în silabă. V. Felurile cum se despart silabele între ele (unde sînt de observat momentele următoare: α) dacă au accent ascuțit ori grav, dacă sînt închise ori deschise; β) dacă se succed legato ori staccato (și anume la legato gîtuirile între silabe sînt mai puțin remarcate); γ) dacă sînt ori nu accente cu două vîrfuri). VI. Felul glasului (unde sînt de observat momentele următoare: α) sunetul este fonic și coardele vocale vibrează după ce fusese complect lipite una de alta, Vollstimme; β) sunetul este fonic, dar coardele vocale nu sînt complect lipite una de alta și încordate, Murmelstimme; γ) sunetul este ori afon, ori șoptit, Flüsterstimme). VII. Pauzele dintre cuvinte. Din două puncte de vedere îl consideră învățații acest accent, ca o cauză a schimbării sunetelor. Mai întîi ei zic că accentul e deosebit de la un neam de oameni la altul și oricît s-ar sili un neam de oameni care adoptă o limbă străină să imiteze accentul acestei limbi, el tot păstrează ceva din vechiul obicei, din vechea rutină, așa că, chiar atunci cînd sunetele sînt foarte asemănătoare de la un dialect la altul, încă se deosebesc lămurit dialectele între ele după accent. Friedrich Kaufmann, *Geschichte der schwäbischen Mundart*, Strassburg, 1890, pag. 33 (la Wechssler pag. 524); „Die Ansicht, wonach Dialektgrenzen überhaupt nicht existieren, wonach es nur Grenzlienien einzelner Lauterscheinungen gebe, eine Mundart sich erst umgrenzen lasse, wenn eine überwiegende Majorität zusammenfallender, gleichbegrenzter Lauterscheinungen konstatiert sei, was nach seitheriger Erfahrung nur sehr vereinzelt zutrifft, diese Ansicht lässt ausser Acht, dass die charakteristischen Merkmale einer Mundart viel weniger in den einzelnen Lauten, als in ***konstitutiven Faktoren***, wie Accent, Betonung, Quantität u.a. liegen, die nur sehr wenig erforscht sind" [16]. Aceasta este foarte adevărat. Decît, din acest punct de vedere considerat, accentul e numai o subdivizie a așa-numitei baze de articulație, și persistența lui dintr-o limbă uitată într-o limbă din nou învățată explică numai pentru ce se deosebesc clar dialectele unele de altele, iar nu pentru ce se schimbă sunetele cu vremea. În al doilea

---

articulație se schimbă, din acest punct de vedere considerată, schimbarea bazei de articulație s-ar părea că este într-adevăr o cauză a schimbării limbilor în mijlocul aceleiaș comunități etnice. Însă mai întîi această schimbare a bazei de articulație de la o generație la alta în mijlocul aceleiaș comunități etnice este mai mică. Apoi copilul nu imitează atît articularea sunetului, cît sunetul însuș, iar acest sunet însuș este totdeauna un control al articulației, așa că, chiar dacă baza de articulație la un copil ar fi puțin schimbată față cu ceea a părinților (și trebuie într-adevăr să ne-o închipuim ca minimum schimbată), totuș din cauza controlului sunetului, acesta ar putea fi perfect imitat. Apoi, perfecta imitație a sunetului este cu atît mai posibilă, cu cît în adevăr cu organe articulatorii deosebite se pot produce exact aceleași sunete (vezi Bremer, *Deutsche Phonetik*, pag. 2). Și cu toate acestea, cu tot controlul sunetului și cu toată posibilitatea de a se produce aceleaș sunete cu organe articulatorii deosebite, sunetul unei limbi totuș se schimbă numaidecît, se schimbă în mod necesar. Pentru ce numaidecît articularea se schimbă în aceeaș direcție, pînă ce se naște un sunet cu totul alt timbru?

[Acest pasaj a fost eliminat din cea mai nouă redacție a cursului, pentru că nu mai corespundea noii gîndiri a lui Philippide, după care schimbările fonetice constau în adaptări ale sistemului fonetic la baza de articulație.]

[[16] „S-a exprimat părerea că nu există în general granițe dialectale, că există numai linii de graniță ale fenomenelor fonetice, că un dialect se lasă abia atunci delimitat, cînd se constată o majoritate precumpănitoare de fenomene fonetice care coincid ca arie și sînt delimitate egal, ceea ce după cunoștințele de pînă astăzi, are loc numai foarte izolat (vereinzelt). Această părere uită că particularitățile unui dialect stau cu mult mai puțin în sunetele izolate, cît în *factorii constitutivi*, ca accentul, intonația, cantitatea etc. care au fost mai puțin cercetate".]

loc se zice că sunetele se schimbă în deosebite feluri după cum poziția lor în cuvînt din punct de vedere al accentului (expirator) este deosebită. S-au împărțit silabele din acest punct de vedere în următoarele grupe:

I. Silabe principale, Hauptsilben, care poartă accentul cuvîntului, așa-numitele silabe accentuate, de pildă *ná* în *návem;*

II. Silabe secundare, Nebensilben, care sînt silabele inițiale neaccentuate, de pildă *ma* din *matúrum;*

III. Silabe slabe, Schwachsilben, care sînt silabele neaccentuate neinițiale dinainte de silaba accentuată, de pildă *mă* în *armătúra,* și silabe neaccentuate finale, de pildă *ra* în *armătúra;*

IV. Silabe extrem de slabe (Schwundsilben), care sînt silabele neaccentuate neinițiale și nefinale care urmează silabei accentuate, de pildă silaba *ri* în *víridem* (Wechssler, pag. 477 sqq.).

Aceasta este adevărat, și la cercetarea schimbărilor suferite de sunete trebuie să țină cineva numaidecît socoteală de poziția sunetelor în cuvinte ori în tact din punct de vedere al accentului. Decît numai, din acest punct de vedere considerat, accentul constituie numai *împrejurările* de loc și de timp în care sunetele se găsesc cînd se schimbă, dar nu este cauza pentru care se schimbă sunetul. Dacă, de pildă, în limbile romanice vocala din silaba extrem de slabă cade, dacă, de pildă, *i* în *víridis* cade în românește, faptul că silaba e slabă constituie numai împrejurarea în care sunetele cad, iar nu cauza căderii < (cf. *Orig. rom.*, II, pag. 285—290) >.

3. Altă cauză au crezut învățații că găsesc pentru schimbările sunetelor în [eufonie], εὐφωνία, [germ.] Wohllaut: sunetele se schimbă pentru ca să devină mai plăcute la auz. Pentru Bopp, la începutul activității sale, legile schimbării sunetelor nu erau altceva decît „Regeln des Wohllauts", „Regeln des Wohlklangs" (Wechssler, pag. 394). Dar deja la 1836 în *Etymologische Forschungen,* II, se ridică cu toată tăria contra eufoniei unul dintre cei mai însemnați și cei mai talentați dintre indogermaniști, August Friedrich Pott, pag. 3: „Der Wohllaut musste in der Grammatik bisher gar oft als Notanker dienen, den man gern auszuwerfen pflegte, sobald man irgendeinen Lautwechsel erklären sollte, und dem wahren Grunde desselben nachzuforschen entweder nicht Geschick oder Lust besass, oft auch, wenn er gar nicht auf einen bestimmten einzelnen Grund sich zurückführen lässt. Warum wird [skr.] *svaşri* im Lateinischen zu *soror?* Antwort: Wohllautshalber! Es ist durchaus aber nicht einzusehen, dass etwa das zwiefache *r* in der lateinischen Gestalt des Worts schöner klinge als das doppelte *s* im Sanscrit" [17].

Astăzi nu mai vorbește nimeni de eufonie [18]. Cu toate acestea este un sîmbure de adevăr în susținerea că unele schimbări ale limbii își datoresc originea plăcerii, gustului, simțului frumosului. Dacă alunecările de sunete de tot felul, ori spontanee, ori combinatorii, nu-și datoresc, negreșit, originea eufoniei, sînt alte schimbări pe alte terenuri ale limbii, pe acel morfologic, pe acel sintactic, pe care eu cu hotărîre le atribui calităților „pe care trebuie

---

[[17] „Eufonia a servit pînă acum în gramatică adeseori ca o ancoră de scăpare pe care cineva o zvîrlea ori de cîte ori vroia să explice vreo schimbare de sunet și n-avea nici putere și nici gust să afle adevărata cauză, adesea chiar cînd schimbarea fonetică nu se poate conduce la o anumită cauză; de exemplu, pentru ce [skr.] *svaşri* sună în latinește *soror?* Răspuns: din cauza eufoniei. Dar nu se poate pricepe cu nici un chip pentru ce cei doi *r* în forma latinească a cuvîntului ar suna mai frumos decît cei doi *s* în forma lui sanscrită".]

[[18] Între timp unii lingviști și critici și istorici literari — K. Vossler și alții; la noi, D. Caracostea, *Expresivitatea limbii române*, București, 1943 —, au revenit, la explicația schimbărilor fonetice prin eufonie.]

să le poseadă elementele unei limbi pentru a plăcea poporului care o vorbeşte, calităţi pe care eu le numesc *ritmu*". „Cutare vorbe, cutare şir de sunete, cutare simetrie de înţelesuri plac cutărui popor, altele nu (şi gustul acesta e foarte variabil de la un popor la altul, iar la unul şi acelaş popor, de la un timp la altul). Pentru ca să ajungă la cele dintîi, omul schimbă pe cele de al doilea" [19]. Vezi discuţia pe larg şi exemple în *Principii*, p. 135 sqq.

4. După cum se vede din locul citat din Constantino Nigra, unde este vorba despre aceea că un neam de oameni care adoptă o limbă străină „nu poate lua întreagă şi *fonetica* şi *sintaxa* limbii aceleia", şi din locul citat din Windisch, că „atunci cînd adoptăm o limbă străină, strămutăm în ea *chipul nostru de a vorbi* şi *stilul nostru*" (vezi mai sus n-rul 1 din acest §), învăţaţii au recunoscut că limba se schimbă în *sintaxă*, în *chipul de a vorbi* şi în *stil* din cauză că un neam de oameni care au adoptat o limbă străină avea în limba lui de baştină altă sintaxă, alt chip de a vorbi, alt stil. Mai întîi termenii *sintaxă, chip de a vorbi (Redensart)* şi *stil* sînt prea populari şi neprecişi. Sintaxa [se ocupă cu] „înţelesul formelor gramaticale şi [cu] simbolizarea raporturilor prin poziţia cuvintelor" <în propoziţie> [20], stilul este „caracterul specific al unui individ ori al unui grup de individe din punct de vedere al cunoştinţelor al psihicului (pentru stil cf. Philippide, *Coincidenţe*, *Viaţa românească*, iulie—septembrie 1915, pag. 175—178), iar *chipul de vorbi (Redensart)* este chipul de a cugeta, este stilul. Dacă trebuie să evităm în asemenea discuţie întrebuinţarea de termeni nepreciși, am putea traduce într-un limbaj mai ştiinţific vorbele de mai sus ale lui Nigra şi Windisch astfel: o limbă se schimbă din cauză că un neam de oameni care a adoptat-o, părăsind propria limbă de baştină, are alt chip de a gîndi (altă bază psihologică). Din acest punct de vedere considerat, faptul este just, este adevărat, dar el explică numai cum se nasc dialecte <şi limbi> bine ţărmurite, nu explică însă cum se schimbă limba. Întrucît însă chiar la unul şi acelaş individ cu vremea, cu atît mai mult de la o generaţie la alta, chipul de a gîndi se schimbă, şi anume în măsură mai remarcabilă de cum se schimbă organele articulatorii (vezi 1), schimbarea cugetării este în adevăr o cauză a schimbării limbii. Eu am numit această cauză *lămurirea psihică a cunoştinţelor* <(*Principii*, pag. 169—199).>

< Meyer-Lübke, *Die romanischen Sprachen*, în *Die Kultur der Gegenwart*, I, XI, 1, 1909, pag. 457, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, ed. a III-a, 1909, pag. 212—226, Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, ed. a II-a, 1922, pag. 202—203, nu recunosc baza psihologică ca o cauză de schimbare de limbă, dar fără nici un temei (cf. *Orig. rom.*, II, pag. 247). O importanţă deosebită dau bazei psihologice filologii idealişti (cf. *Orig. rom.*, II, pag. 256—259). >

5. O altă cauză de schimbare a limbii a fost căutată de învăţaţi în *comoditate*. Istoricul chestiunii a fost făcut de Wechssler, pag.436, şi-l reproducem aici întocmai: „Ein am häufigsten verfochtener Erklärungsversuch ist derjenige aus der Bequemlichkeit. So sagte schon G. Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, Leipzig, 1858, S. 23: „Bequemlichkeit ist und bleibt der Hauptanlass des Lautwandels unter allen Umständen". Ebenso bestimmt drückte sich August Schleicher aus: „Alle Veränderung der Laute, die im Verlaufe des sprachlichen Lebens eintritt, ist zunächst

---

<[19] Aşezarea simetrică a accentelor muzicale şi expiratorii se numeşte ritm.>

<[20] Definiţia dată aici sintaxei aparţine lui Miklosich. Dar sintaxa se mai ocupă şi cu propoziţia şi fraza ca atare.>

und unmittelbar Folge des Strebens unseren Sprachorganen die Sache leicht zu machen; Bequemlichkeit der Aussprache, Ersparung an Muskelthätigkeit ist das hier wirkende Agens". *Deutsche Sprache*, Stuttgart, 1860, S. 49. Dasselbe sprach W. Withney aus, *Die Sprachwissenschaft*, München, 1874, S. 105: „Die Ursache fast aller Lautveränderungen, die in der Geschichte der Sprachen vorkommen, ist das Streben den Sprachorganen die Sache leicht zu machen, die schwerer sprachbaren Laute und Lautverbindungen durch bequemere, weichere zu ersetzen, und allen unnützen Ballast in der Wörten, deren wir uns bedienen, über Bord zu werfen". Auch. H. Paul *Prinzipien der Sprachgeschichte*, III, Auflage, Halle a.S., 1898, S. 98, trat dieser Auffaussung bei: „Die Ursachen, warum die Neigung zur Abweichung nach der einen Seite hin grösser ist als nach der andern, kann kaum anders worin gesucht werden, als dass die Abweichung nach der ersteren den Organen des Sprachenden in irgendwelcher Hinsicht bequemer ist". Zuerst erklärte sich Leskien, *Jenaer Litteraturzeitung*, 1875, S. 98, gegen Whitneys Prinzip des nachlässigen Sprechens und wandte dagegen ein: „Dieser Gedanke setzt voraus, das wir irgendeinen Zeitpunkt fixieren, in dem mustergiltig gesprochen wurde, was bei der rückwärts wie vorwärts für uns unbegrenzten Folge der Generationen unmöglich ist, und zweitens, dass unter besonders günstigen Bedingungen die Nachlässigkeit überwunden werden und fortan eine getreue Überlieferung eintreten könnte, was nach den bisherigen Erfahrungen nie der Fall war. Man kann daher den Begriff der Nachlässigkeit hier nicht anwenden, sondern hat es mit einer im Wesen des Menschen und seiner Sprache begründenen Notwendigkeit zu thun, die es auch allein möglich macht Gesetze der phonetischen Veränderungen, Lautgesetze, aufzustellen" [21]. Sievers, *Phonetik*, IV Auflage, Leipzig 1893, S. 244, ferner führte aus: „Es ist eine noch heutzutage sehr beliebte Meinung, dass aller Lautwechsel aus einem Streben nach Erleichterung der Aussprache hervorgehe, dass er, mit andern Worten, stets auf Kraftverminderung (Lautschwächung), nie auf Kraftvermehrung (Lautverstärkung) beruhe. Man kann zugeben, dass viele sprachgeschichtliche Erscheinungen unter diese Rubrik gebracht werden

---

[21] „O încercare foarte răspîndită de a explica schimbarea sunetelor este aceea prin mijlocul *comodității*. Așa, de pildă, spunea deja Georg Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, Leipzig, 1858, p. 23: „Comoditatea este și rămîne principalul motiv pentru care se schimbă sunetul". Tot așa de hotărît s-a exprimat și August Schleicher: „Orice schimbare în sunet care se petrece în cursul vieții unei limbi este mai întîi și imediat consecința silinței organelor de vorbire ale noastre de a face lucrul mai lesne. Comoditatea în pronunțare și economia în activitatea musculară este agentul care lucrează". *Deutsche Sprache*, Stuttgart, pag. 49. Acelaș lucru l-a spus Withney în *Die Sprachwissenschaft*, München, 1874, p. 105: „Cauza mai tuturor schimbărilor de sunete care au loc în istoria limbii este silința de a face lucrul mai lesnicios pentru organele vorbirii, de a înlocui sunetele și legăturile de sunete care se pronunță mai greu prin altele care se pronunță mai ușor și de a zvîrli tot materialul neîntrebuințat din cuvintele de care ne servim". Tot așa Herman Paul., în *Prinzipien der Sprachgeschichte*, ediția a III-a, Halle a.d.S., 1898, p. 98: „Cauzele pentru care schimbarea sunetelor are mai mare aplecare să se facă într-o parte decît în alta, trebuiesc să fie numaidecît acelea că schimbarea într-o direcție este mai ușoară pentru organele de vorbire decît în cealaltă direcție". Cel dintîi care a făcut o întîmpinare față cu acest mod de a vedea a fost Leskien, în *Jenaer Literaturzeitung*, 1875, p. 98 (e vorba de principiul vorbirei neglijente al lui Whitney): „Gîndul acesta presupune că am putea să fixăm un punct în timp în care s-ar fi vorbit fără greșeală, ceea ce este imposibil, cînd te gîndești la nesfîrșita serie de generații care a trăit înaintea noastră și va trăi după noi. Acest gînd presupune, apoi, că, în anumite împrejurări favorabile, neglijența în vorbire ar putea să fie învinsă, astfel ca să poată urma după aceea o tradiție fidelă, ceea ce după experiențele de pînă acum nu s-a întîmplat niciodată. Prin urmare, nu se poate vorbi de *neglijență*, ci avem sigur a face cu o necesitate izvorîtă din firea însăș omenească, care singură face posibil să identificăm legi ale schimbărilor fonetice, legi fonetice".

dürfen; aber in der Allgemeinheit, mit der der Satz ausgesprochen wird, ist er entschieden falsch" [22]. Și la acestea adaugă Wechssler propriile sale considerații. Astfel, pag. 437: „Es ist nicht schwer, sich an jeder Sprache von der Richtigkeit dieser Argumentation zu überzeugen. *Bequem* ist, wie Sievers des weiteren darlegt, ein durchaus relativer Begriff. Wir pflegen so zu bezeichnen, was wir sich mit unserer Artikulationsbasis und den eingeübten Muskelbewgungen annähernd nachahmen lässt. Demgemäss findet jede Sprachgemenschaft andere Laute *bequem:* der Hottentotte seine Schnalzlaute, die dem geübtesten Phonetiker nicht leicht werden. So ist also im Grunde unter dieser Theorie nichts weiter zu verstehen, als dass jeder die Neigung hat seine Artikulationsbasis bezubehalten, deren er sich nicht ohne Mühe entäussern könnte, und nach Möglichkeit für ungewohnte Laute die fest eingelernten einzusetzen. Diese Thatsache wird aber von Wert nich innerhalb einer sprachlich von aussen unbeeinflussten Sprachgemeinschaft, sondern, nur bei Rassen- und daraus folgender Sprachmischung" [23].

La acestea am de întîmpinat următoarele. Mai întîi, cele ce spune Leskien că rezultă din principiul comodității sînt numai presupuneri ale acestui învățat, care nu sînt conforme cu realitatea. Al doilea, vorba lui Sivers că acest principiu este „entschieden falsch" [= „hotărît fals"] este numai o afirmare, iar nu o argumentare, Argumentation, cum îi zice Wechssler. Al treilea, cum că comoditatea este relativă, așa că hotentotului i se par comode niște sunete foarte grele de pronunțat chiar pentru cel mai exercitat fonetic, nu este un argument *contra*, după cum nu este nici un argument *pentru*. Din acest fapt învățăm atît numai, că la judecarea comodității nu trebuie să ne conducem după impresiunile noastre personale: ce credem noi că este incomod, e comod pentru altul, și din contra. Al patrulea, nu trebuie să se înțeleagă comoditatea în felul cum o explică Sievers, că ar consta într-o ușurare a puterii, într-o slăbire a sunetului, pentru că se poate întîmpla ca în anumite împrejurări, la anumiți indivizi, tocmai întărirea puterii, tocmai cheltuiala mai mare de forță, tocmai întărirea sunetului să fie mai comode! Ca oricare cauză, și aceasta a comodității nu se poate pipăi cu degetul, așa ca să se convingă cineva de existența ei. Dar mie mi se pare că, în schimbările pe care le suferă toate lucrurile în natură, nu se observă că natura ar fi recurgînd la căile cele mai pline de obstacole, tot așa după cum valurile unei ape curgătoare nu se observă că ar fi trecînd, contra forții gravitații, peste vîrfurile bolovanilor și ar fi evitînd coastele lor. Nu înțeleg cum s-ar putea schimba limba altfel decît pe acele căi pe unde schimbarea se face mai lesne, căci de schimbat *trebuie* să se schimbe, căci necesitatea schimbării, care stăpînește lumea toată, o stăpînește și pe dînsa, și la urma

---

[22] Sievers, în *Phonetik*, ediția a IV-a, Leipzig, 1893, pag. 244: „Și astăzi este iubită părerea că orice schimb de sunete provine de la o silință a noastră de a face pronunțarea mai ușoară, că adică, cu alte vorbe, orice schimb de sunete este provenit dintr-o micșorare a puterii, și niciodată dintr-o mărire a puterii. Se poate admite că multe fenomene de limbă trebuiesc înregistrate sub această rubrică, însă părerea, în generalitatea ei, este falsă".

[23] „Nu-i greu să se convingă cineva de dreptatea acestei argumentări. *Comod* este, cum Sievers probează, o noțiune cu totul relativă. Noi numim comod ceea ce se poate imita, cu baza noastră de articulație și cu mișcările obișnuite ale mușchilor noștri. Prin urmare, orice comunitate limbistică găsește că alte sunete sînt comode. Și hotentotul, de ex., găsește că sînt comode sunetele sale plescăite, care sînt foarte greu de pronunțat chiar pentru foneticul cel mai cu experiență. Prin urmare, în fond, nu trebuie să înțelegem prin această teorie decît faptul că fiecare are aplecarea să-și păstreze baza sa de articulare, de care nu se poate dezbăra fără mare greutate, și să înlocuiască sunetele neobișnuite prin alte sunete cu care cineva este obișnuit. Acest lucru nu are însă valoare cînd este vorba de limba unei comunități, ci numai atunci cînd avem a face cu amestecul de rase și, prin urmare, cu amestecul de limbi".

urmei constituie ultima ratio, singura cauză necontestată care produce schimbarea limbilor.

6. Această necesitate a schimbării, aplicată la sunetele limbii este cauza de schimbare pe care Herman Paul a numit-o *Variabilität der Aussprache* și pe care eu o numesc *alunecarea sunetelor.* Iată cum expune lucrul Herman Paul în *Principien der Sprachgeschichte,* ed. a II-a, H.a.d.S., 1886, pag. 51—53: „Mag jemand auch eine noch so ausgeprägte Handschrift haben deren durch stehende Eigentümlichkeiten sofort zu erkennen sind, so wird er doch nicht die gleichen Buchstaben und Buchstabengruppen jedesmal in völlig gleicher Weise producieren. Nicht anderes kann es sich mit den Bewegungen verhalten, durch welche die Laute erzeugt werden. Diese Variabilität der Aussprache, die wegen der engen Grenzen, in denen sie sich bewegt, unbeachtet bleibt, enthält den Schlüssel zum Verständniss der sonst unbegreiflichen Tatsache, dass sich allmählig eine Veränderung des Usus in Bezug auf die lautliche Seite der Sprache vollzieht, ohne dass diejenigen, an welchen die Veränderung vor sich geht, die geringste Ahnung davon haben... Mag die anfängliche Abweichung auch noch so gering sein, indem sich dabei auch das Bewegungsgefühl um ein Minimum verschiebt, so wird das nächste Mal schon eine etwas grössere Abweichung von dem Ursprünglichen möglich und damit wieder eine Verschiebung des Bewegungsgefühls, und so entsteht durch eine Summierung von Verschiebungen, die man sich kaum klein ganz vorstellen kann, allmählig eine merkliche Differenz, sei es, dass die Bewegung stetig in einer bestimmten Richtung fortschreitet, sei es, dass der Forstchritt immer wider durch Rückschritte unterbrochen wird, falls nur die letzteren seltenen und kleiner sind als die ersteren" [24]. Dacă deplasarea articulației s-ar face în toate direcțiile împrejurul unui punct, sunetul tip (uzul), sunetul noțiune, ar rămîne acelaș. Deplasarea se face însă în una și aceeaș direcție și pentru aceea noțiunea sunetului se schimbă cu vremea. Această direcție variază de la un individ la altul, de la un neam de oameni la altul, variază apoi, la acelaș individ, și la acelaș neam de oameni, de la un timp la altul. Cauza pentru care deplasarea articulației se face în una și aceeaș direcție o pune Herman Paul pe socoteala comodității. Așa cum este formulată de H. Paul cauza numită „Variabilität der Aussprache", pe care eu o numesc „alunecarea sunetului", este numai constatarea unui fapt, a cărui cauză rămîne o enigmă. „Se schimbă limba din punct de vedere al sunetelor din cauză că acestea nu se pot articula exact în acelaș fel cînd avem trebuință de ele în vorbirea ocazională, iar schimbarea se face în aceeaș direcție". Dar pentru ce se schimbă veșnic articulația? Pentru ce, mai ales, schimbarea are loc în aceeaș direcție? [25] Că toată lumea se schimbă și prin urmare trebuie să se schimbe și sunetele este numai o judecată inductivă, o concluzie logică, dar nu o cauză. Că schimbarea în *aceeaș direcție* este mai comodă este foarte probabil. Dar pentru ce nu este mai comodă variabilitatea în raze, deplasarea articulației în toate direcțiile împrejurul unui punct? La această enigmă a crezut că poate răspunde [26] Eugen Herzog, *Streitfragen der romanischen Philologie,* I, Halle a.d.S., 1904, pag. 56 sqq.,prin așa-numitul de dînsul *„alternistisches Prinzip"* ori *„Ablösungsprinzip".* Limba se schimbă din punct de

---

[[24] Traducerea pasajului o dă Philippide în *Orig. rom.*, II, p. 282—283; ea e reprodusă în prezentul volum mai jos, în cadrul expunerii despre Baza de articulație și baza psihologică.]

[[25] Cu unele modificări, ultimele două propoziții se găsesc și în *Orig. rom.*, II, p. 283; ele sînt reproduse în prezentul volum, mai jos, în cadrul expunerii pomenite în nota 24.]

[[26] Începînd de aici, textul se regăsește, cu mici modificări, în *Orig. rom.*, II, p. 283—284.]

vedere al sunetelor, zice Herzog, din cauză că o învaţă totdeauna o generaţie mai tînără de la una mai bătrînă, căci la această învăţare de la o generaţie la alta se petrec următoarele fapte:

a) Se schimbă necontenit timbrul sunetului, astfel că generaţiile care vin una după alta îl învaţă, îl pricep totdeauna cu alt timbru. Această percepere cu urechea a unui sunet, variabilă din punct de vedere al timbrului, se reflectează din punct de vedere al articulaţiilor prin articulaţii necontenit variabile. Să presupunem, de pildă, că individul A a învăţat cînd era copil de la tată-so sunetul x cu timbrul $_1(x_1)$, pe care l-a articulat cînd era copil cu articulaţia y_1 [27]. Acest individ A va păstra, cînd va fi părinte, articulaţia y_1, dar sunetul x nu va mai avea timbrul $_1(x_1)$, pe care îl avea în gura părintelui individului A, ci va avea timbrul $_2(x_2)$. Copilul individului A, A_1, va învăţa deci, de la tată-so A sunetul x cu timbrul $_2(x_2)$, dar pe acest sunet x_2, nu-l va mai articula cu articulaţia y_1, cu care-l articula tată-so, ci-l va articula cu o articulaţie schimbată şi ea în proporţie, anume cu articulaţia y_2. Şi tot aşa mai departe.

b) Individul A aude din gura tată-so sunetul x şi-l articulează cu articulaţia y. În vreme ce însă părintele lui A, în momentul cînd articula sunetul x cu articulaţia y, producea articulaţia cu forţa 1, individul A, ca copil ce era, producea articulaţia cu o forţă mai mică, de pildă cu o forţă 0,9. Această forţă rămîne constantă în tot cursul vieţii lui A. În cursul acestei vieţi însă organele articulatorii devin tot mai mari, şi, la un moment dat, cînd individul A este la rîndul său părinte, sunetul x se produce redus, deoarece forţa 0.9, care era suficientă pentru organele copilăreşti, nu mai este suficientă pentru cele bărbăteşti. De exemplu, individul A aude de la tată-so sunetul *d* articulat cu forţa 1 şi-l articulează cu forţa 0.9. Cîtă vreme va fi copil, va pronunţa pe *d* destul de puternic. Cînd va fi bărbat şi părinte, îl va pronunţa redus însă, *ḍ*, din cauză că forţa 0.9 nu mai este suficientă faţă de mărimea actuală a organelor articulatorii. Acelaş proces are apoi loc între individul A şi fiul său, individul A_1, şi tot aşa mai departe.

c) Individul A vorbeşte cu un accent, unde deosebirea între silaba cu accent emfatic a cuvîntului şi silabele neaccentuate se găseşte în raportul de la 3 la 2. A_1, fiul individului A, cînd aude pe părintele său vorbind cu glasul tare bărbătesc, capătă propensia de a vorbi mai tare decît trebuie (propensie care se observă în adevăr la toţi copii, care, de fapt, se caracterizează prin aceea că sînt prea zgomotoşi la vorbă, că vorbesc răcnind). Părintele A sileşte atunci pe fiul său A_1 să-şi domolească vorbirea, să domolească mai mult partea neaccentuată decît partea accentuată a cuvîntului. Individul A_1 deci se deprinde să vorbească cu un accent de $3: 1\frac{4}{5}$. La rîndul său individul A_2, fiul individului A_1, va vorbi răcnind, va fi silit să-şi domolească vorbirea, va domoli mai mult partea neaccentuată decît cea accentuată a cuvîntului şi va căpăta un accent şi neaccent în raportul de $3:1\frac{1}{2}$. Şi tot aşa mai departe.

La aceste susţineri ale lui Herzog se pot face întîmpinările următoare: În ce priveşte punctul a), presupunerea autorului numai atunci va avea valoare, cînd în mod prealabil se va admite că deplasările succesive în articulaţie, provocate de schimbările succesive ale timbrului, şi schimbările succesive ale timbrului vor avea loc în aceeaş direcţie. Autorul zice, pag. 57: „Durch derartige Veränderungen, die *natürlich* immer in einer Richtung liegen, kann ein Laut in der Dauer mehrerer Generationen einen auch schrift-

---

[[27] În *Orig. rom.*, II, ξ_1.]

lich fixierbaren Wandel durchgemacht haben" [28]. Acest „natürlich" [= natural] însă este o presupunere gratuită. Tocmai pe acest „natürlich" ar trebui să ni-l explice autorul. Altfel, toată variabilitatea articulației provenită din variabilitatea timbrului s-ar dirige în tot felul de direcții, și mai ales în direcții contrarii reciproc anihilătoare (cf. *Orig. rom.*, II, 284). În ce privește punctul b), presupunerea că energia articulației ar rămînea cea din copilărie și n-ar crește în proporție cu creșterea organelor articulatorii este absurdă. După tot ce se vede pe alte terenuri în natură, inducția care se impune pe acest teren al limbii este aceea că, în măsura în care se dezvoaltă organele articulatorii, în măsura în care cresc buzele, dinții, limba, palatul, în aceeaș măsură trebuie să crească și forța articulatorie a acestor organe. Limba mai mare a bărbatului va face închiderea la alveolele mai mari ale acestuia, pentru a produce un *d* alveolar cu aceeaș forță relativă cu care limba mică a copilului făcea închiderea la alveolele mici ale acestuia. Chiar dacă ar admite cineva teoria absurdă a autorului, s-ar putea explica prin ea numai prefacerea explozivelor în spirante și în general alunecările de sunete de la mai închis spre mai deschis, nu și fenomenele contrarii. În ce privește punctul c), (numai dacă am înțeles, căci expunerea autorului de la pag. 65 este foarte obscură), prin presupunerea autorului s-ar putea explica numai fenomene de creștere exagerată a accentului emfatic față de accentele silabelor neaccentuate, dar nu și fenomene contrarii, care sînt cu mult cele mai răspîndite.

Cu alte vorbe, enigma alunecării sunetelor n-a fost dezlegată prin Ablösungsprinzip al lui Herzog. Ceea ce rămîne din discuția lui este un lucru deja cunoscut, anume că prin faptul învățării limbii de la o generație la alta se accelerează schimbarea sunetelor din cauză că se schimbă baza de articulație (vezi nr. 1, fine). De altfel Herzog însuș nu se servește de principiul său cînd de fapt vrea să explice fenomene de alunecarea sunetului, căci în explicarea interesantă și ingenioasă, pe care o dă așa-numitei „die germanische Lautverschiebung", pag. 67 sqq., el se servește de schimbarea bazei de articulație și de comoditate (vezi, în special, pag. 68, rîndurile 17 sqq., pag. 69, rîndurile 28 sqq.), măcar că la pag. 20 tăgăduiește că comoditatea ar fi o cauză de schimbare a limbii.

7. O cauză importantă, recunoscută încă de B o p p (de exemplu în *Berliner Jahrbücher*, anul 1827, Sp. 742, la W e c h s s l e r, pag. 400) și care pînă în zilele noastre joacă mare rol în explicarea fenomenelor limbistice, este analogia, dar nu în înțelesul grecului ἀναλογία de la gramaticii greci, care însemna „regularitate" (vezi mai sus), nici în înțelesul cuvîntului *analogie* din logică, unde este sinonim cu inducție, ci în înțelesul special limbistic că „un element al limbii mai puțin clar se schimbă sub influința altui element mai clar, care vine în aceeaș vreme în minte". Cuvîntul analogie, cu care s-a numit această cauză de schimbare a fost întrebuințat pentru întîia oară de B o p p și astăzi e în general întrebuințat.

Această cauză a mai fost botezată cu o mulțime de numiri altele, precum Formübertragung, Uniformierung, Parallelbildung, Pendantbildung, Asso-

[[28] În *Orig. rom.*, II, p. 284, unde se reproduce textul de aici, citatul german din opera lui H e r z o g este redat în traducere românească; textul din *Orig. rom.*, II, *loc. cit.*, se regăsește aici, mai jos, în cadrul expunerii despre *Baza de articulație și baza psihologică*. Textul care urmează aici, pînă la trimiterea care se face la *Orig. rom.*, II, p. 284 (inclusiv), se regăsește în *Orig. rom.*, dar, acolo unde se face trimiterea, lipsește un scurt pasaj. Ceea ce urmează după aceea aici pînă la trimiterea: „vezi n-rul 1 fine" (exclusiv) se regăsește, cu puține modificări, în *Orig. rom.*, II, p. 284—285. Textul e reprodus aici, mai jos, în cadrul expunerii amintite.]

ciation, Angleichung und Ausgleichung, Verschleppung, Contamination, Vicariatsbildung, stumpfsinnige Übertragung, Verflechtung, Verschmelzung, Kreuzung, Rückbildung etc. (W e c h s s l e r, pag. 508). Rareori se mai întrebuințează astăzi una ori alta din aceste numiri. Astfel M e y e r-L ü b k e se servește încă de cuvintele Angleichung, Umprägung, Rückbildung, Verschränkung.

8. Dintre termenii de mai sus care sînt întrebuințați pentru a denumi fenomenul de analogie, a mai rămas numai unul în constantă întrebuințare, anume contaminație, pentru a reprezenta un anumit soi de analogie. Acest anumit soi de analogie este fixat de diferiți învățați în diferite feluri. Herman P a u l, de pildă, *Principien*, ed. a III-a, pag. 132: „Unter Contamination verstehe ich den Vorgang, dass zwei synonyme Ausdurcksformen sich gleichzeitig in Bewusstsein drängen, so dass keine von beiden rein zur Geltung kommt, sondern eine neue Form entsteht, in der sich Elemente des einen mit Elementen der andern mischen" [29]. Această definiție însă se poate potrivi cu analogia în general. W e c h s s l e r, din contra, înțelege prin contaminație următoarele, pag. 508: „Bei der Kontamination sind zwei Arten zu unterscheiden: einmal Association identischer oder ähnlicher Bedeutungen der Synonymer, z.B. wenn aus lat. *altum* und fr. *hauh* ein *haut* neu gebildet wird; ferner Association konträrer Bedeutungen, z.B. wenn aus lat. *gravis* nach lat. *lęvis* ein *gręvis* fr. *grief* neu geschaffen wird" [30]. Eu dau contaminației înțelesul următor, *Principii*, pag. 81: „Pe cînd la analogie, pe baza unei slabe reminiscențe a cuvîntului tip *a*, îți formezi vorbirea ocazională după modelul mult mai clar al cuvîntului tip *b*, la contaminație cuvintele tip *a* și *b* sînt totuna de luminoase și pentru o bucată din vorbirea ocazională te servești numai de unul, iar pentru cealaltă bucată de celalalt."

9. O cauză grea de aflat este acea a fenomenului numit *metathesis* <(gr. μετάθεσις, „schimbare din loc")>, unde două elemente din cuvînt își schimbă poziția trecînd unul în locul celuilalt. Mai întîi însuș fenomenul e greu de precizat, deoarece adeseori sub o aparentă schimbare de poziție se ascund fenomene de alunecare a sunetului; un fenomen, de pildă, de soiul lui *áibă* < *hábĭa* eu îl consider ca metateză, deoarece *ĭ* și-a schimbat locul venind înaintea lui *b*, iar B r u g m a n n, *Grundriss*, I, pag. 480, îl consideră ca epenteză și tot așa și W e c h s s l e r, pag. 493. În ce privește explicația fenomenului, se poate zice că nu s-a dat de învățații străini nici una. Pentru P a u l, *Principien*, ed. III, pag. 60, fenomenul ar fi un „Versprechen", o greșală de pronunțare. Dar dacă ne punem din acest punct de vedere, orice schimbare în limbă, de orice soi ar fi schimbarea aceea, se poate considera ca o greșală de pronunțare! Chestiunea însă e tocmai: care e cauza greșelii? De ce se întîmplă tocmai cutare greșală și nu alta? Cauza nu poate fi decît comoditatea de care am vorbit sub nr-ul 5, manifestată în sensul special că două sunete pronunțate în două propoziții deosebite față de alte sunete de primprejur, decît pozițiunile în care fusese mai înainte, sînt mai ușor de pronunțat. Acest lucru l-am scos eu la iveală în *Principii*, pag. 140, cum că

---

[29] „Prin contaminație înțeleg eu fenomenul că două expresiuni sinonime (Ausdrucksformen) se prezintă în același timp în conștiință, așa că nici una nu se impune, ci rezultă o formă nouă în care se amestecă elemente de la alta".

[30] „La contaminație se deosebesc două feluri: mai întîi o asociație între înțelesuri identice ori asemănătoare ale sinonimelor, de exemplu atunci cînd din latinul *altum* și din francicul *hauh* a ieșit un cuvînt nou format, *haut* (francez). Apoi o asociație de înțelesuri contrare, de exemplu, cînd latinul *gravis* sub influența latinului *lęvis* s-a schimbat în *gręvis*, de unde francezul *grief*".

comoditatea e la baza metatezii, și tot așa a explicat lucrul apoi B r u g m a n n, *Grundriss*, ed. a II-a, anul 1897, pag. 864, la W e c h s s l e r, pag. 497.

10. Procedarea primitivă, căreia i se datorește probabil originea celor dintîi cuvinte omenești, crearea adică de sunete reflexe și onomatopeice, persistă încă în starea actuală a limbii și n-a încetat de a exista niciodată. Ea este una din cauzele care schimbă limba. Hermann P a u l, *Principien*, a II-a ed., pag. 140 sqq., o numește *Urschöpfung*[31]. Eu o numesc, *Principii*, pag. 84, *crearea imediată*.

11. După cum pe terenul fizic al limbii, [adică] pe acel al articulațiilor, se întîmplă schimbări necesare, care adeseori se mișcă în una și aceeaș direcție, dînd naștere la alte sunete, tot așa pe terenul psihic al limbii, [adică] pe acel al înțelesurilor, au loc în mod necesar schimbări, din cauză că la întrebuințarea ocazională niciodată un cuvînt nu are exact acelaș înțeles pe care l-a avut la întrebuințarea ocazională imediat precedentă. Această cauză a fost numită de Herman P a u l, *Principien*, a II-a ed., pag. 66, *Bedeutungwandel*. Eu am numit-o, *Principii*, pag. 42, *alunecarea înțelesului*.

12. Din cauza schimbărilor pe care le suferă un cuvînt prin alunecarea sunetului, alunecarea înțelesului și analogie, se întîmplă ca acest cuvînt să se despartă, să se izoleze din grupul din care făcea parte. Faptul acesta îl lipsește pe cuvînt de ajutorul pe care i-l dă analogia cuvintelor, cu care se găsea în acelaș grup, și-l expune mai mult schimbărilor provocate de alunecările ulterioare de sunet și de înțeles. H. P a u l, *Principien*, a II-a ed., pag. 152 sqq., a dat tot felul de exemple de izolări (Isolierung), însă n-a recunoscut izolarea însăș ca o cauză de schimbare a limbii. Acest lucru l-am făcut întîiaș dată eu în *Principii*, pag. 88 sqq.

13. Se întîmplă de multe ori că omul altceva gîndește și altceva spune prin vorbe, și din cauza aceasta cuvintele ori capătă alte înțelesuri pe lîngă cele pe care le aveau mai înainte, ori își schimbă sunetele altfel decît cum le-ar fi schimbat în caz cînd n-ar fi fost întrebuințate greșit. Zic, *greșit*, pentru că într-adevăr aici mai cu drept cuvînt decît la metateză se poate vorbi de Versprechen (vezi mai sus n-rul 9). Decît numai, dacă greșala nu se întîmplă în mod regulat, noțiunea cuvîntului nu se schimbă. Pentru ca noțiunea cuvîntului să se schimbe, trebuie ca greșala să se repete des. Și este tocmai întrebarea, pentru ce greșala se repetă? Răspunsul nu poate fi decît cel dat cu privire la metateză: lucrul nu se poate explica decît prin comoditate, manifestată în sensul special că-i vine mai bine omului să întrebuințeze un cuvînt decît altul. Această cauză de schimbare a limbii a fost numită de H. P a u l, *Principien*, a II-a ed., pag. 235, *Verschiebung der syntaktischen Gliederung* (= deplasarea membrelor sintactice); eu am numit-o, *Principii*, pag. 120, *discordanța între membrele psihologice și cele gramaticale ale propoziției*.

14. Foarte mult se schimbă limbile prin împrumuturile pe care le fac unele de la altele. Această cauză de schimbare, pe care germanii o numesc *Sprachmischung* (de exemplu, H. P a u l, *Principien*, ed. a II-a, pag. 237, von der G a b e l e n t z, *Die Sprachwissenschaft*, pag. 254), eu am numit-o, *Principii*, pag. 141, *amestecul vorbirilor*.

15. Un fapt constatat este că limba nu *permite* lux și că există în ea *tendința* de a evita ca două cuvinte să capete exact acelaș înțeles. Dacă cumva se întîmplă ca două cuvinte să existe cu acelaș înțeles, numaidecît *li se diferențiază* înțelesurile. Iată cum se exprimă învățații din acest punct

---

[[31] Urschöpfung = crearea primitivă.]

de vedere; Herman P a u l, *Principien*, ed. a II-a, pag. 209: „Die Sprache ist allem Luxus *abhold*" [32]. Pag. 210: „Neben dieser bloss negativen Entlastung [că adecă cuvintele de prisos se uită și dispar din limbă] [33] der Sprache gibt es aber auch eine positive Nützbarmachung des Luxus vermittelst einen Bedeutungsdifferenzierung des Gleichwertigen". [34] Von der G a b e l e n t z, *Sprachwissenschaft*, pag. 236: „Dem Bequemlichkeitstriebe muss es zuwider sein das Gedächtniss auf die Dauer mit Überflüssigem zu belasten. Überflüssig ist aber Alles, dessen Zweck schon durch andere vorhandene Mittel genügend erfüllt wird. Gibt es also in einer Sprache zwei sich völlig deckenden Synonymen, so ist das eine von ihnen unnütz und, solange es dies ist, gefährdet. Es entsteht eine Art Kampf ums Dasein, zumal wenn sich fremde Eindringlinge breit machen... Es geht auch nicht immer an solche Fremdlinge hinauszuwerfen: der Verkehr hat auch ihnen ein gewisses Freizügigkreitsrecht gesichert. Was ist nun das Ergebniss? Entweder sie verkommen von selbst, oder sie verdrängen, vernichten die einheimischen Concurrenten, oder endlich *sie vertragen sich mit ihnen nach dem Gesetze der Arbeitstheilung*" [35]. Și mai departe vorbește von der G a b e l e n t z (la pag. 237) despre un „Deutlichkeitstrieb" care prezidează la asemenea operații. Va să zică este vorba de aceea că „limba *nu iubește luxul, este contrarie luxului* (ist allem Luxus abhold)", că *„se diferențiază înțelesurile* (Bedeutungsdifferenzierung)", că *„cuvintele se comportă unele față de altele după legea împărțirii muncii* (sie vertragen sich nach dem Gesetze der Arbeitstheilung)", că este în limbă o „tendință spre clarificare (Deutlichkeitstrieb)". Ce pot să însemne toate acestea decît că există în limbă urmărirea unui scop, o conștiință care adaptează cuvintele la cunoștințele simbolizate prin cuvinte? Aceasta e o conștiință diriguitoare independentă de conștiința individului vorbitor, e o conștiință a limbii însăș, a acestui organ al omului care s-a născut în mod independent de conștiința și voința omenească, este conștiința naturii care se manifestează în viața lumii întregi, care se manifestează între altele și în limbă. Cu toate acestea Herman P a u l tăgăduiește prezența oricărui scop în aceste fenomene. Pag. 209: „Bei der Beseitigung des Luxus müssen wir uns natürlich jede bewusste Absicht aus geschlossen denken" [36], pag. 210 „Auch diesen Vorgang [die Bedeutungsdifferenzierung] [37] dürfen wir uns durchaus nicht als einen absichtlichen denken" [38]. Apoi atunci ce înțeles dă Paul cuvintelor că *limba nu iubește luxul, că este contrarie luxului*, apoi atunci cine face diferențiarea înțelesurilor și *nu lasă, nu permite*, să existe sinonime? Dacă înțelege

---

[32] „Limba este contrară oricărui lux".

[[33] Paranteza lui A. Philippide.]

[34] „Alături cu această descărcare negativă [că adică cuvintele de prisos se uită și dispar din limbă] a limbii, există însă și o utilizare pozitivă a luxului, prin aceea că se diferențiază înțelesul elementelor care au aceeaș valoare".

[35] „Tendința spre comoditate nu poate suferi să încarce memoria cu lucruri de prisos. Lucrul de prisos, însă, este acela al cărui scop este destul de bine îndeplinit prin mijloacele deja existente. Dacă, prin urmare, există într-o limbă două sinonime, unul din ele este netrebuitor și, cîtă vreme există sinonimia, este periclitată existența lui. Se naște atunci un fel de luptă pentru existență, mai ales cînd s-au introdus elemente străine... De multe ori, însă, nu-i tocmai comod să elimine cineva asemenea elemente străine, căci comerțul le-a asigurat și lor oarecare drepturi de liberă trecere. Atunci care-i rezultatul acestei lupte pentru existență? Ori dispar elementele străine, ori ele elimină și nimicesc pe concurenții băștinași, *ori se face o înțelegere între ele (se compoartă unele față de altele) după legea diviziei muncii*".

[36] „La înlăturarea luxului, trebuie să ne închipuim, firește, că orice scop conștient este exclus".

[[37] Paranteza lui A. Philippide.]

[38] „Și acest fenomen [diferențierea înțelesului] trebuie să ni-l închipuim ca petrecut fără nici un scop".

Paul prin *Absicht*, un *scop al vorbitorului, o procedare conştientă a vorbitorului*, eu sînt exact de aceeaş părere: nimănui nu-i poate trece prin cap că procedările diferenţierii s-ar fi datorind unei procedări conştiente şi voluntare a individului vorbitor. Dacă însă înţelege prin *Absicht* un *scop în general, o procedare conştientă în general*, aceasta e totuna ca şi cum ar tăgădui cineva existenţa conştiinţii în natură şi ar susţinea prezenţa ei numai în creierul animalului. Natura întreagă, pe care cu neputinciosul nostru creier de-abia o întrezărim, are conştiinţa cea mare, din care conştiinţa animalului, în special cea omenească, este numai o extrem de minimă parte. Între vorbele lui Paul *că limba nu iubeşte luxul, că este contrarie luxului, că se utilizează luxul prin diferenţiarea înţelesurilor*, şi între tăgăduirea *oricărui scop* în această procedare este o mare contrazicere. Pentru aceea şi chipul cum caută el să explice lucrul fără scop şi fără conştiinţă, la pag. 210, nu este altceva decît negarea luxului însuş. Explicarea lui Paul este în rezumat aceasta: „diferenţiarea de înţelesuri propriu vorbind nu există, pentru că cuvinte sinonime sînt de la capul locului imposibile“! ori: „diferenţiarea de înţelesuri propriu vorbind nu există, pentru că aşa-numitele sinonime sînt de la capul locului diferenţiate“! În *Principii*, pag. 209 sqq., eu am lărgit cadrul cercetărilor asupra schimbărilor provocate în limbă de conştiinţă, [de] tendinţa de organizare şi [de] economia limbii însăş; pe lîngă evitarea luxului, am cercetat multe alte fenomene, unde iese vădit la iveală acea conştiinţă, acea tendinţă de organizare şi acea economie a limbii însăş, şi am numit cauza *diferenţiarea* cuvintelor.

[D. MANIFESTAREA VOINŢEI ÎN LIMBĂ. LIMBILE LITERARE]

16. Dacă limba este un product al voinţii omeneşti (vezi § 7 la început), voinţa se amestecă totuş în viaţa limbii şi produce schimbări într-însa. Ca o cauză de schimbare a limbii, eu am numit voinţa l e g i u i r e şi am discutat-o în *Principii*, pag. 233 sqq. Începînd de la părinţii care cu voinţă pronunţă cuvintele înaintea copilului, ca să i le întipărească în memorie, de la copilul care cu atenţie şi cu voinţă prinde vorbele din gura părinţilor, trecînd prin vorbitorii şi scriitorii care cu voinţă îşi aleg cuvintele şi le întrebuinţează, şi sfîrşind cu gramaticul pedant, care analizează şi clasifică şi *îndreaptă*, voinţa lucrează ca un mijloc de schimbare, foarte adeseori ca un mijloc de devastare. Cele mai însemnate producte ale voinţii sînt formarea limbii comune *(limbii literare)*, şi *formarea limbii scrise*. *Limba comună (limba literară)* se formează mai ales prin scriitori, şi ca să se vadă cum voinţa participă la formarea limbii comune, cităm următoarele cuvinte din prefaţa de la *Noul Testament*, Bălgrad (= Alba Iulia), 1648, la B i a n u-H o d o ş, *Bibliografia românească veche*, I, pag. 170: „Aceasta încă vă rugăm să luaţi aminte, că rumânii nu grăiesc în toate ţările într-un chip, încă neci într-o ţară toţi într-un chip; pentr-aceea cu nevoie poate să scrie cineva să înţeleagă toţi, grăind un lucru unii într-un chip, alţii într-alt chip, au veşmînt, au vase, au altele multe nu le numesc într-un chip. Bine ştim că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate ţările, aşia şi cuvintele acelea sînt bune, carele le înţeleg toţi. Noi derept aceia ne-am silit, den cît am putut, să izvodim aşia cum să înţeleagă toţi, iară să nu vor înţelege toţi, nu-i de vina noastră, ce-i vina aceluia ce au răsfirat rumânii printr-alte ţări, de ş-au amestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăiesc toţi într-un chip“. Oamenii aceştia *au ales* cuvintele, sunetele, formele, înţelesurile, cînd au făcut traducerea lor. Dar chiar cînd nu alege,

scriitorul își petrece limba pe care o întrebuințează prin cercul conștiinții și voinții sale, și, prin împrumuturi făcute de cetitori din limba cea cu voință și conștiință întrebuințată a scriitorilor, se constituie cu vremea o limbă unică, deasupra dialectelor, formată prin libera concurență a forțelor reprezentate prin scriitorii cei mai cetiți. Iar împrumuturile pe care le fac cetitorii nu se potrivesc cu acele de sub n-rul 14, unde amestecul vorbirilor se face de la *vorbitor* la *vorbitor* mai mult, și mai mult involuntar; la fixarea limbii comune împrumuturile se fac de *cetitori* mai mult și totdeauna cu voință. La formarea limbii comune mai contribuie apoi imitația voluntară din partea membrilor unei societăți a felului de a vorbi din centrul de guvernămînt.

17. Altfel se formează limba scrisă. Aceasta se formează prin gramatici, prin academii, prin autorități care lucrează în mod arbitrar și oarecum brutal. La fixarea limbii comune operează în mod liber forțele scriitorilor, care se impun numai prin valoarea scrierilor lor, și moda centrului de guvernămînt. La fixarea limbii scrise operează voința omului de știință (ori care se pretinde astfel), care-și impune în mod autoritar limba sa proprie. Pentru a vedea cum procedează voința la fixarea limbii scrise, dăm următorul loc din Tiktin, *Călăuza ortografică*, în *Arhiva*, Iași, I, pag. 177: „să se scrie cu *a* și nu cu *ă: acaț, defaim, las, sap, scap, declar, reclam,*... Să se scrie mai bine cu *a: ămarаște, hotărаște, urаște, pîrаște, tîrаște*... Vom scrie cu *ă: bălan, bălaur, bărbat, măgar, mălai, nărav, păcat, păhar, țăran, văcar,* iar nu *balan* etc... *e* a rămas în *mînec, împiedec, lunec, judec, întunec...*, s-a înlocuit prin *i*, în *biserică, duminică, carpin, frasin*... Propunem a se scrie *două, nouă, vouă,*... Vom scrie însă cu *o: șeoaș, a înșeoa, a înfrăoa, pioar, flăcăoandru*... Verbele compuse latine de conjugările a II-a și a III-a se tratează după analogia verbelor române de aceeaș tulpină, de exemplu *a conferi, referi, preferi, transferi,* după *a suferi.* Rău *a refera, transfera*..." Și acum să presupunem că un copil a deprins în casa părintească limba comună românească sub forma *săp, scăp, amărăște, hotărăște, urăște, pîrăște, tîrăște, carpîn, frasîn, a refera, a prefera, a transfera,* iar la școală învață din *Gramatica* lui Tiktin formele *sap, scap, amărаște* etc., *carpin, frasin, a referi, a preferi, a transferi.* Este foarte probabil că-și va schimba limba după preceptele gramaticului și va zice de obicei *sap, scap, amărаște, carpin, frasin, a referi, a preferi, a transferi;* și astfel limba scrisă, care ea însăș e un product al voinții, devine ea însăși o cauză de schimbare a limbii, pe care o numim *limba scrisă.* Vezi *Principii,* pag. 237 sqq.

[CAPITOLUL VI]

[NUMIRILE RAMURILOR ȘTIINȚEI LIMBII. BIBLIOGRAFIA FUNDAMENTALĂ A LINGVISTICII]

§ 8

Știința limbii poartă diferite numiri după cum cercetările se îndreaptă spre una ori spre alta din cele cinci direcții însemnate la § 2. Cînd omul de știință se mărginește să analizeze limba în părțile ei constitutive, are loc

așa-numita gramatică. Cînd omul de știință compară limbile dintr-un grup între ele și alături cu analiza lor unește cercetări asupra legilor și cauzelor, are loc gramatica comparată. Cînd omul de știință urmărește schimbările pe care le-a suferit o limbă de la un moment în timp pînă la alt moment în timp și caută în aceeaș vreme să afle legi și cauze, are loc istoria limbii. Cînd cercetările se fac în toate cele cinci direcții și în modul cel mai general posibil, avîndu-se în vedere nu o limbă ori un grup de limbi, ci limba în general, are loc așa-numita în special știința limbii ori limbistica: germanii o numesc *Sprachwissenschaft*, franțuzii *linguistique*. De la Paul încoace cercetările în general asupra cauzelor care schimbă limba au fost numite *principii de istoria limbii, Principien der Sprachgeschichte*. Dau aici o listă de lucrările mai cunoscute asupra științii limbii și principiilor de istoria limbii.

Max Müller, *Lectures on the science of language*, London, 1861; noua serie, 1864, a XII-a ed., 1882; traducere germană, I-a serie, a III-a ed., Lipsca, 1875; a II-a serie, a II-a ed., Lipsca, 1870; [traducerea franceză, I-a serie, ed. I-a, *Leçons sur la science du langue*, Paris, 1864. [Au apărut și alte ediții.]

A. H. Sayce, [*Introduction to the Science of Language*, London, 1879, traducere franceză] *Principes de philologie comparée*, traduits en français pour a première fois par Jovy, Paris, 1884.

Abel Hovelacque, *La linguistique*, [prima ediție, Paris, 1874], a III-a ed., Paris, 1881.

W. D. Whitney, [*Language and the Study of Language*, New York și London, 1867] *Die Sprachwissenschaft, Vorlesungen über die Principien der vergleichenden Sprachforschung, für das deutsche Publikum bearbeitet und erweitert* von Julius Jolly, München, 1874.

Hermann Paul, *Principien der Sprachgeschichte*, [I-a ed., Halle a.d. S., 1880,] a II-a ed., Halle, 1886, [ed. a III-a, 1897, ed. a IV-a, 1908, ed. a V-a, 1922, ed. a VI-a, 1936. Au apărut și alte ediții]

Georg von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig, 1891, ed. a II-a, Leipzig, 1901.

A. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894. (Eu am recunoscut [acolo] următoarele cauze care schimbă limba: 1. alunecarea sunetelor, 2. alunecarea înțelesului, 3. analogia: 4. contaminația, 5. crearea imediată, 6. izolarea, 7. discordanța între membrele psihologice și cele gramaticale ale propoziției, 8. ritmul, 9. metateza, 10. amestecul vorbirilor, 11. lămurirea psihică a cunoștințelor, 12. diferențiarea cuvintelor, 13. voința, 14. limba scrisă. Cauzele 1—10 le consider ca subdivizii ale uneia și aceleaș cauze, anume ale tendinței de a face vorbirea mai comodă, mai lesnicioasă, pe care o numesc *comoditate*. Cauzele 11 și 12 le consider ca subdivizii ale uneia și aceleiaș cauze, anume ale tendinței de a pricepe lucrurile cît mai clar și de a adopta cît mai mult limba cugetării, tendință pe care o numesc *clarificare*. Exemplele pentru acțiunea acestor cauze le-am luat mai numai din limba românească. Eu cred că, pe lîngă că am scos la iveală cauze mai înainte necunoscute [n-rele 8, 11, 12, 14], am discutat cel dintîi lucrul în mod sistematic).

Eduard Wechssler, *Gibt es Lautgesetze?* în *Forschungen zur romanischen Philologie, Festgabe für H. Suchier*, Halle a.S., 1900, pag. 340—538.

Pentru istoria studiilor asupra limbilor pînă la 1869: Theodor B e n f e y, *Geschichte der Sprachwissenschaft*, München, 1869[1].

[C A P I T O L U L VII]

[LINGVISTICA ŞI CELELALTE ŞTIINŢE SOCIALE]

§ 9

Toată această muncă, pe care am schiţat-o în direcţiile ei în prezentul studiu, a fost făcută asupra limbii, începînd de la grecii cei vechi, dar mai ales de la începutul secolului al XIX-lea încoace, de oameni speciali, care şi-au făcut din limbă un obiect de studiu, tot aşa după cum şi-ar face alţii un obiect de studiu din plante, din minerale, ori din electricitate, ori din alte lucruri careva, abstracte ori concrete, din lumea aceasta. Aceşti oameni speciali nu-s filologi. Ştiinţa muncită de dînşii nu-i filologie, căci filologii şi filologia studiază faptele omeneşti, iar limba nu-i faptă omenească, măcar că la schimbările ei contribuie şi voinţa omului. Dar după cum nu sînt filologi, tot aşa nu sînt nici psihologi, căci limba este un complex de sunete produse de nişte lucruri fizice, prin care se simbolizează cunoştinţele omului, iar aceste sunete nu sînt psyche, ci materie. Sunetele limbii se întipăresc în minte, în reprezentări, şi pe baza reprezentărilor se formează în minte sunete-noţiuni, pe care limbistul le numeşte sunete *tip* şi *uz*, tot aşa după cum oricare alte lucruri fizice se întipăresc în minte ca reprezentări şi noţiuni. Dar prin faptul acesta sunetele limbii nu-ş pierd caracterul de a fi fost şi de a fi lucruri materiale, tot aşa după cum un cîne nu încetează de a fi materie prin faptul că mintea omului posedă reprezentările şi noţiunile cînelui. Pentru aceea, dacă ştiinţa limbii trebuie să recurgă la o ştiinţă auxiliară, aceasta nu poate fi decît fiziologia, iar nu psihologia. Şi aşa s-a şi întîmplat. Necesitatea de a cunoaşte fiziologia sunetelor pentru a putea pătrunde mai adînc în ştiinţa limbilor a fost recunoscută de cei dintîi limbişti din prima jumătate a secolului al XIX-lea şi de atunci progresele în ştiinţa limbii au crescut în măsura în care limbiştii au cunoştinţe mai adînci în fonetică. Nu tot aşa s-a petrecut

---

[[1] Cum am arătat în comentariile mele la Capitolul I, nota 1, b şi c, Philippide n-a avut în vedere în acest curs tipologia lingvistică, ci numai gramatica comparativ-istorică. Şi vom adăuga că n-a avut în vedere nici cercetările de gramatică contrastivă, sau, mai bine zis, confruntativă, care sînt o formă specială a celor tipologice şi existau şi pe vremea sa, dar în foarte mică măsură. Trebuie să mai relev că ceea ce Philippide numeşte aici *i s t o r i a l i m b i i* este de fapt *g r a m a t i c a i s t o r i c ă* şi că aceasta foloseşte, cum am spus-o în aceleaşi comentarii, la b, tot o metodă comparativă, cea a comparării unor stadii deosebite ale limbii şi în primul rînd compararea cu limba din care ea a provenit. Adevărata istorie a unei limbi este aceea care studiază schimbările limbii pe epoci şi care nu se practica decît prea puţin în secolul trecut (a practicat-o parţial şi Philippide în *Introducere în istoria limbei şi literaturei române*, Iaşi, 1888). Numele pe care Philippide le dă aici lingvisticii generale: *ştiinţa limbii* şi *limbistica*, nu sînt deloc adecvate, ele desemnînd lingvistica în totalitatea ei. Cu privire la termenul *principii de istoria limbii*, vezi cele spuse de noi în studiul introductiv, § 2, nota 3, şi § 5. Philippide n-a acceptat pentru a denumi această ramură a lingvisticii termenul *lingvistică generală* (vezi studiul introductiv, § 6), şi nici termenul *teoria limbii*.

Philippide afirmă aici pe drept că el este cel dintîi care a discutat principiile de schimbare a limbii în mod sistematic în *Principii*). Am arătat meritele sale în această privinţă în studiul introductiv, § 3—5.8]

cu amestecul filosofilor, în special al psihologilor[2], în studierea limbii. Astfel, de ex., faptul că părerea justă a lui W. von Humboldt despre organismul limbii a degenerat la urmașii săi într-o absurditate (vezi § 7 la început), se datorește numai faptului că acești urmași au fost influințați de filosoful Hegel, care, cum spune W e c h s s l e r, *Gibt es Lautgesetze?* pag. 409, „a intercalat teoria lui von H u m b o l d t în sistemul său, însă, ori înadins, ori că n-a priceput, a înțeles-o complect greșit și a diformat-o cu speculații metafizice". Tot așa n-a tras știința limbii nici un profit din lucrările lui S t e i n t h a l (*Der Ursprung der Sprache im Zusammenhang mit den letzten Fragen alles Wissens*, Berlin, 1851, a III-a ed., 1879; *Klassification der Sprachen, dargestellt als die Entwickelung der Sprachidee*, Berlin, 1850, prelucrat în *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues*, Berlin, 1860; *Einleitung in die Psychologie und die Sprachwissenschaft*, Berlin, 1861; *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, Berlin, 1859 etc.).

<În schimb merită toată atenția lucrarea lui W u n d t, și aprecierile lui V. H e n r y din *Revue critique d'histoire et de littérature*, LII, p. 101 sqq., sînt datorite numai superficialei lecturi a recenzentului.>[3]

---

[2] [Cum am relevat deja în studiul introductiv, § 11 și 13, Philippide afirmă aici — și pentru prima oară în istoria lingvisticii — că limba este un fapt pur material. Aceasta însemna însă a exclude sensurile din limbă; și afirmația aceasta ar fi trebuit argumentată. Fapt este că Philippide nu meditase atunci suficient asupra acestui lucru; cum am arătat în studiul introductiv, § 13, el a considerat că limba cuprinde și simbolizarea noțiunilor (mai corect ar fi fost: a elementelor gîndirii, a elementelor judecăților) de către complexele acustice materiale. Credem și noi că aceasta este adevărata natură a limbii; credem deci că semnul nu cuprinde, cum se admite de obicei după F. d e S a u s s u r e, și conceptul, ci numai simbolizarea conceptului, adică legătura asociativă cu un concept (și nu numai cu conceptele, dar și cu notele lor). Lingviștii trebuie să se ocupe însă și de sensuri, pentru că ele dau funcții simbolurilor. Însuși Philippide a procedat așa de-a lungul întregii sale activități științifice. Aceste sensuri se studiază atît de logică, cît și de psihologie și de istoria culturii. De aceea este eronată afirmația de aici a lui Philippide că psihologia nu ajută la înțelegerea limbii. Întrucît sensurile trebuie temeinic studiate, psihologia este tot atît de utilă lingvistului ca și fiziologia sunetelor și logica și istoria culturii și chiar alte discipline; numai că studiul lor este altceva decît lingvistică. Și de aceea nu putem da dreptate lui Philippide nici în ce privește aprecierile severe pe care le face la adresa lui Steinthal. Că Steinthal a greșit refuzînd explicațiile prin gîndire este adevărat. Dar el și-a atras merite considerabile prin crearea etnopsihologiei și prin cercetările sale de tipologie a limbajului, ca și prin cele asupra structurii lingvisticii.]

[3] [În redacția din 1920—1921, Philippide aprecia negativ lucrarea lui Wundt:]

„Tot așa a priori judecînd, de nici un profit nu pot fi pentru știința limbii cele două groase volume, pe care le-a publicat fecundul W u n d t, *Völkerpsychologie, eine Untersuhung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythus und Sitte, erster Band, Die Sprache:* erster Theil, 8°, XV, 627 pagini, Leipzig, 1900; Zweiter Theil, 8°, X, 644 pagini, Leipzig, 1900), asupra cărora V. H e n r y în *Revue critique d'histoire et de littérature*, LII, p. 101 sqq., se exprimă astfel: „C'est un véritable essai de grammaire générale, fondée non plus sur la logique, mais sur la psychologie... Après, comme avant le livre de Mr. Wundt, le grammairien n'a qu'a envisager directement les faits concrets, particuliers, tels qu'ils sont données dans chaque idiome et dans chaque famille de langues; et il serait tres fâcheux qu'on s'autorisât à l'avenir des recherches de Mr. Wundt pour lancer la linguistique dans de vaines recherches de généralités".

FIZIOLOGIA SUNETELOR

[INTRODUCERE]
[LUCRĂRI MODERNE DE FIZIOLOGIA SUNETELOR. NUMELE ȘI OBIECTUL DISCIPLINEI, DIRECȚIILE DE CERCETARE]

Cele dintîi începuturi de fiziologia sunetelor se găsesc la Jac. Matthiae, *De vera literarum doctrina*, Basileae, 1586, a doua ediție de Techmer în *Internationale Zeitschrift*, 1890. Despre această lucrare zice Breymann, *Die phonetische Literatur*, pag. 49: „Es ist dies wohl der älteste Versuch einer allgemeinen Phonetik, auf dessen Wichtigkeit bereits Hoffory, *Anzeiger für deutsches Alterthum*, VIII, 190, und Michaelis in einem Briefe an Techmer aufmerksam gemacht hatten" [1]. Adevăratul inițiator al acestei științe însă a fost Ernst Brücke, *Unterschuchungen über die Lautbildung und das natürliche System der Sprachlaute*, *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, mathematisch-naturwissenschaftliche Klasse*, II, anul 1849, pag. 182—208. Alte lucrări ale lui Brücke pe acest teren au fost publicate ori în volum, ori în *Sitzungsberichte*, ori în *Zeitschrift für österreichische Gymnasien*. Cea din urmă e din anul 1871. Lista complectă vezi-o la Sievers.

De aici înainte, sub numele ori de fiziologia sunetelor ori de fonetică, știința aceasta a progresat mult și a fost cultivată cu hărnicie pînă în momentul de față (la Brücke apar termenii *Physiologie der Sprachlaute*, *Phonetik*. Termenii obișnuiți la germani sînt *Lautphysiologie*, *Sprachphysiologie*, *Physiologie der Stimme*, *Phonetik*, la francezi *phonétique*, la englezi *Phonetics*, *Vocalphysiology*).

Progresele ei se datoresc în mare parte limbiștilor, dar nu în felul acela că cei mai remarcabili limbiști ar fi fost și cei mai remarcabili fonetici totodată (măcar că și aceasta s-a întîmplat uneori, de pildă cu Sievers, ci în [felul] acela că foneticii erau de obicei limbiști (inițiatorul Brücke era medic) ori măcar inițiați în studiile limbistice. În cultivarea și cunoașterea fiziologiei sunetelor s-au distins mai ales germaniștii; romaniștii au luat mai puțin parte la această activitate și chiar pînă în momentul de față se constată faptul că foarte învățați romaniști se disting printr-o crasă necunoaștere a foneticii. În ce privește gradul nul de cunoaștere a acestei discipline la români vezi *Un specialist român la Lipsca*, pag. 135 sqq.

Noi vom înșira aici cîteva din principalele lucrări. Fr. Techmer: *Zur vergleichenden Physiologie der Stimme und Sprache, Phonetik*, Leipzig,

[[1] „Este desigur prima încercare a unei fonetici generale, asupra importanței căreia atrăseseră deja atenția Hoffory, *Anzeiger für deutsches Altertum*, VIII, 190, și Michaelis, într-o scrisoare către Techmer".]

1880; *Naturwissenschaftliche Analyse und Synthese der hörbaren Sprache*, în *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft*, 1884; *Zur Veranschaulichung der Lautbildung*, Leipzig, 1885; *Sprachentwicklung, Spracherlernung, Sprachbildung*, în *Internationale Zeitschrift*, 1885; *Beitrag zur Geschichte der französischen und englischen Phonetik*, în *Internationale Zeitschrift*, anul 1890, ediție aparte Heilbronn, 1889; Eduard S i e v e r s, *Grundzüge der Phonetik*, a V-a ed., Leipzig, 1901 < (ed. I: *Grundzüge der Lautphysiologie zur Einfürung in das Studium der romanischen und germanischen Sprachen*, Leipzig, 1876, ed. a IV-a, Leipzig, 1893> ; Otto B r e m e r, *Deutsche Phonetik*, Leipzig, 1893. Otto J e s p e r s e n, *Lehrbuch der Phonetik*, Übersetung von Davidsen, Leipzig und Berlin, 1904, a II-a ed. 1913; *Phonetische Grundfragen*, Leipzig, 1904.

În vreme ce însă fonetica cultivată de limbiști, precum apare, de pildă, în lucrările înșirate mai sus, s-a mărginit și se mărginește încă la acele mijloace de experiență și la acele instrumente și mijloace de analiză care sînt abordabile limbiștilor, de pe la 1890 încoace au început unii învățați să cultive fonetica din punct de vedere aproape exclusiv fiziologic, fizic și matematic, cu acele mijloace, calcule și instrumente care sînt inabordabile limbistului. Fonetica tinde tot mai mult în laboratoarele acestor învățați să devină o știință pur fiziologico-fizică și fizico-matematică. Principalul reprezentant al acestei direcții în studiile fonetice este L'abbé R o u s s e l o t, professeur à l'école des hautes études, Institut catholique, directeur du Laboratoire de phonétique expérimentale du Collège de France, dintre ale cărui numeroase opere înșirăm următoarele:

Les modifications phonétiques du langage, étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin, în *Revue des patois gallo-romans*, anii 1891, 1892, 1893; ediție aparte, Paris, 1892. (Prețul aparatelor: 1724 fr. O descriere a aparatelor a dat K o s c w i t z în *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*, anul 1892.)

La méthode graphique appliquée à la recherche des transformations inconscientes du langage, în *Compte rendu du Congrès scientifique international des Catholiques*, Paris, 1891: ediție separată, Paris, 1891. <*Phonétique expérimentale*, în *Bulletin de l'Institut catholique*, 1894.>

Phonétique expérimentale, în *La Parole*, revue internationale de rhinologie, otologie, laryngologie et phonétique expérimentale, I, 1, Paris, 1899. *Études des prononciations parisiennes*, în *La Parole*, I, 481.

Principes de phonétique expérimentale, Paris — Leipzig, 1897—1909, 2 volume.

Un important lucrător pe acest teren pur fiziologic și fizic al foneticii este E. W h e e l e r S c r i p t u r e, *The Elements of experimental phonetics*, New York, 1902, 2 volume; *Researches in experimental Phonetics*, în *Studies from the Yale psychological Laboratory*, vol. X, 1902, Yale University, New Haven, Connecticut.

Despre *The Elements* spune Scripture însuș în *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, VI, I, 47, următoarele: „Im Gegensatz zur Rousselot's sehr engen physiologischen Auffassung der experimentellen Phonetik, hat Referent in seinen *Elements of experimental Phonetics* dieselbe aufgefasst als alle Probleme der Sprachwissenschaft umfassend".

Din nenorocire această încercare a lui Scripture de a fi și fonetic și limbist nu i-a reușit, tot așa după cum nici filosofii n-au reușit să fie filosofi și limbiștii totodată. Iată ce spune despre lucrarea lui Scripture, A. M e i l l e t în *Revue critique d'histoire et de littérature*, anul 1903, semestrul I, pag. 485: „On trouvera dans ce gros volume un résumé généralement très clair de ce

qui a été publié jusqu'ici sur les phénomènes physiques, physiologiques et psychologiques relatifs au langage. L'auteur ne s'est préocupé de rendre son ouvrage ni très original ni très systématique. Pour ce qui touche les faits linguistiques proprement dits Mr. Scripture s'est beaucoup inspiré des travaux de Mr. l'abbé R o u s s e l o t, et il suit de si près son guide, qu'il emprunte ses figures anatomiques au même manuel français que celui-ci... La rédaction n'est pas exempte de quelque pédantisme... L'auteur ne se place jamais à un point de vue historique, ou philologique, ou linguistique. Et, dans les rares occasions où il a à indiquer des faits de langue, il ne montre aucune compétence particulière, ne citant que des faits très connus et très simples, et d'une manière imprécise. On voit bien par ce livre à quel point les études de phonétique expérimentale sont au fond distinctes de la linguistique proprement dite" [1].

O lucrare, unde se discută numai aparatele de experiență și calculele, fără nici o privire asupra sunetelor, este aceea a lui J. P o i r o t, *Die Phonetik*, Leipzig, 1911, Hirzel.

Pe terenul limbii românești a făcut cercetări asupra vocalelor, în laboratorul de fonetică experimentală de la Collège de France și de la Institut de laryngologie et orthophonie din Paris, Iosif P o p o v i c i, pe care le-a publicat în *La Parole* din anul 1902, pag. 229 sqq., anul 1903, pag. 233 sqq., sub titlul de *Recherches expérimentales sur une prononciation roumaine*. Cît de puțin ajută asemenea cercetări de laborator la priceperea lucrului se poate vedea clar din micul studiu al lui Iosif P o p o v i c i. Asemenea cercetări, cînd sînt făcute cu diletantismul filologului, mai mult încurcă. Iosif Popovici nu cunoaște firea sunetelor românești, și în această necunoaștere persistă pînă în momentul de față, după cum probează explicarea sunetelor românești, dată în *Munteni und Pădureni*, pag. X—XI, și *Dialectele române din Istria*, pag. XVI—XVII (compară de ex.: „*i̥* = *î*-Art nach W e i g a n d"; „*u̥* = *î*-Art nach Weigand" [2]; „*w* = *w* dublu"; *y* = *i* grec"; *i̥* = *î* mai subțire, cu timbrul de *i*)>. S-ar părea numai, judecînd după afirmarea de la pag. 236 („La pointe [de la langue] se relève pour *î* plus que pour les autres voyelles" [3]), că Iosif Popovici, ori în general bănățenii, au altă bază de articulație decît românii ceilalți, ori în tot cazul decît moldovenii.

Pentru istoricul foneticii: E. S e e l m a n n, *Phonetik*, în *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie* <publicat de Vollmöller, I, 1892—1893>; H. B r e y m a n n, *Die phonetische Literatur von* 1876—1895*;* notițele asupra foneticii din *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie* <(de la volumul al II-lea, se datoresc lui S c r i p t u r e)>.

[[1] „Se va găsi în acest gros volum un rezumat în general foarte clar a ceea ce s-a publicat pînă acum asupra fenomenelor fizice, fiziologice și psihologice relative la limbaj. Autorul nu s-a preocupat să-și facă lucrarea nici prea originală, nici prea sistematică. Pentru ceea ce privește faptele lingvistice propriu-zise, d-l *Scripture* s-a inspirat mult din lucrările d-lui abate *Rousselot:* el își urmează așa de aproape călăuza, încît împrumută figurile anatomice din același manual francez ca și călăuza... Redacția nu este lipsită de oarecare pedantism...Autorul nu se situează niciodată pe un punct de vedere istoric, filologic sau lingvistic. Și, în rarele ocazii în care el indică fapte de limbă, nu dovedește nici o competență particulară, necitînd decît fapte foarte cunoscute și foarte simple și în mod imprecis. Se vede bine prin această carte pînă la ce punct studiile de fonetică experimentală sînt în fond distincte de lingvistica propriu zisă".]

[[2] „*i̥* = un fel de *î* după Weigand"; „*u̥* = un fel de *î* după W e i g a n d"; este vorba de concepția că *i̥* (*î* palatalizat) ar fi un *i* pronunțat cu laringele lăsat în jos].

[3] „Vîrful [limbii] se ridică pentru *î* mai mult decît pentru toate celelalte vocale".

CAPITOLUL I

[NOȚIUNI DE ACUSTICĂ A SUNETELOR VORBIRII]

§ **1.** Orice sunet se produce prin vibrația unui corp. Sunetele vorbirii se produc prin vibrația aerului din diferitele spațiuri ale gurii, prin vibrația coardelor vocale și prin vibrația diferitelor obstacole, constituite de organele bucale [1], de care se izbește aerul expirat. Pentru lămurire servească o scurtă descriere a organelor vorbirii [2], precum este aceea pe care o dă B r e m e r, pag. 19—38, <sau mai bine cea dată de R o u s s e l o t în *Principes de phonétique*, I, pag. 233, chap. V: *Organes de la parole*>.

<Organele producătoare de sunete în vorbirea omenească sînt mai întîi *coardele vocale*. Ele sînt doi mușchi ce se găsesc într-o îngrăditură de cartilage, numită larinx. *Larinxul* are deasupra un capac numit *epiglotă*. Imediat de la epiglotă începe *limba*. Deasupra limbii se găsește *osul fălcii superioare*. Acest os este acoperit cu piele. Pielea aceasta, pînă acolo spre fundul gurii, pînă unde ține osul fălcii superioare, poartă numele de *palatul tare*. Dincolo de palatul tare, spre fundul gurii, pielea continuă, fără să adereze la nici un os și, în starea de repaus a vorbitorului, atîrnă în jos. Acest organ care nu aderează la osul fălcii superioare, poartă numele de *vălul palatului*. De la palatul tare spre partea anterioară a gurii, vin mai întîi alveolele și apoi dinții; aceștia din urmă se găsesc înfipți în osul fălcii superioare de jur împrejur. Deasupra osului fălcii superioare există o serie de cartilage care formează așa-numitul nas. Nasul are în partea anterioară și exterioară două orificii, iar în partea interioară și posterioară are alte două orificii. Spațiul din gît care se întinde deasupra larinxului și esofagului pînă la orificiile nasului, spațiul mărginit în partea anterioară de rădăcina limbii și de vălul palatului, iar în partea posterioară de păretele intern al gîtului, poartă numele de *pharinx*, după cum ultimele și cele mai exterioare care iau parte la producerea sunetelor sînt buzele.>

§ **2.** Sunetele se împart în două din punct de vedere al regularității vibrațiilor: în tonuri <(fr. *ton*, germ. *Klang*)>, la care vibrațiile sînt regulate, și în zgomote <(fr. *bruit*, germ. *Geräusch*)>, la care vibrațiile sînt neregulate. Sunetele vorbirii sînt de ambele aceste specii. Tonurile vorbirii se produc prin vibrarea aerului din diferitele spații ale gurii și prin vibrarea coardelor vocale. Zgomotele vorbirii se produc prin vibrarea diferitelor obstacole, constituite de organele vocale, de care se izbește aerul expirat. Aceste vibrări producătoare de zgomote ale organelor bucale au loc în două feluri: prin *plesnituri* și prin *frecarea* aerului între diferitele obstacole.

§ **3.** Tonurile au trei calități: *intensitatea* <fr. *intensité*, germ. *Intesität*> (pe care o au și zgomotele), care atîrnă de la amplitudinea vibrațiilor; *înălțimea* <(fr. *hauteur*, germ. *Höhe*)>, care atîrnă de la numărul vibrațiilor în unitatea de timp; *timbrul* <(fr. *timbre*, germ. *Klangfarbe*)>, care atîrnă de la numărul tonurilor care vibrează în acelaș timp și de la raportul acestora între ele din punct de vedere al intensității lor. <Tot ce se va spune mai la vale de înălțime și timbru privește numai tonurile, căci în fonetică numai înălțimea și timbrul tonurilor sînt studiate.>

<[1] Prin *organele bucale* înțelegem toate organele vorbirii cîte se găsesc de la coardele vocale inclusiv pînă la buze inclusiv.>

<[2] Prin *organele vorbirii* înțelegem organele bucale plus întregul larynx și traheea arteră.>

§ **4.** Cea mai importantă dintre calitățile tonului este *timbrul*. Corpul vibrător producător de ton se desface în bucăți neegale, care vibrează sincronic, dînd astfel naștere la mai multe tonuri în acelaș timp, care au între ele intervale muzicale. Unul dintre aceste tonuri sincronice, și anume acela care are înălțimea cea mai mică, acel care-i mai jos, are mai mare intensitate decît celelalte și constituie tonul fundamental <(nemțește *Grundton*)>. Celelalte tonuri sincronice sînt toate mai înalte, cu mai mare număr de vibrații în unitatea de timp, decît tonul fundamental, dar au mai mică intensitate decît acest din urmă, și constituiesc așa-numitele *armonice* <(fr. *harmoniques*, germ. *harmonische Töne*)> ale acestuia. Cînd tonul fundamental este acelaș la diferite corpuri vibrătoare, din punct de vedere al înălțimii, armonicele sînt și ele aceleaș din punct de vedere al înălțimii, dar nu sînt aceleaș din punct de vedere al intensității, și aceasta, acest raport diferit din punct de vedere al intensității armonicelor, constituie *timbrul*, care deosebește tonurile diferitelor corpuri vibrătoare unele de altele.

Dacă, de pildă, va produce cineva din trei corpuri vibrătoare, din vioară, din flaut și din clavir, acelaș ton fundamental din punct de vedere al înălțimii, de pildă c_1 (ut_3), armonicele vor fi aceleaș, anume c_2, g_2, c_3, e_3, g_3, c_4 d_4, l_4 etc., decît numai alte intensități au armonicele c_2, g_2 etc. la vioară, alte intensități au la flaut, și alte intensități au la clavir, și aceasta face că se deosebesc corpurile vibrătoare vioară, flaut, clavir unul de altul, aceasta, și nu intensitatea, nici înălțimea tonului (căci acestea pot să fie exact aceleaș la cele trei instrumente pomenite), face ca tonul să se deosebească, dacă e de vioară, flaut sau clavir. Și zgomotele au timbru, dar armonicele sunetului fundamental nu se înșiră ca intervalele muzicale.

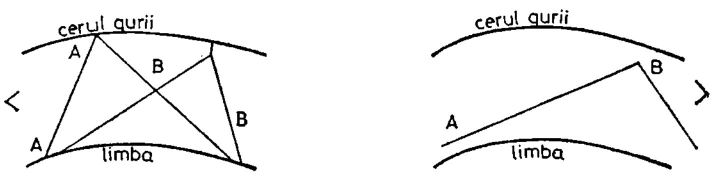
§ **5.** Unul și acelaș corp vibrător nu poate produce decît unul și acelaș sunet, zgomot ori ton. Unicul zgomot produs de un corp vibrător poate varia numai din punct de vedere al înălțimii și al timbrului, [nu] poate varia însă din punct de vedere al intensității. Sunetul unic produs de un corp vibrător se numește *sunetul* său propriu (zgomot ori ton) <(fr. *ton propre*, germ. *Eigenton*)>.

§ **6.** Corpuri vibrătoare deosebite pot să producă sunete, zgomote ori tonuri, foarte asemănătoare. Corpuri vibrătoare foarte asemănătoare (cum se zice de pildă *acelaș instrument*) au timbre foarte asemănătoare.

§ **7.** Sînt corpuri vibrătoare, care produc numai un ton fundamental fără armonice. Aceste sînt diapazoanele și rezonatoarele *(résonnateur, Resonator)*. <Rezonatoarele sînt niște cilindri de lemn astupați la ambele capete.>

§ **8.** Cînd un corp A vibrează în apropiere de un alt corp B, deșteaptă vibrațiile proprii ale acestuia din urmă, în caz cînd tonul fundamental ori una din armonicele corpului A se potrivește cu tonul fundamental al corpului B. Astfel se pot constata prin mijlocul rezonatoarelor armonicele unui ton fundamental oarecare (vezi R o u s s e l o t, *Principes de phonétique expérimentale*, I, pag. 164) și tonurile proprii ale vocalelor afone (vezi § 73, nr. 12.)

§ **9.** Cînd două spațiuri de aer A și B sînt legate între ele printr-o strîmtoare, vibrează fiecare din ele cu tonul său propriu, dacă strîmtoarea este tare strîmtă. Cînd strîmtoarea e mai largă, vibrează întreg spațiul A + B.

[PĂRŢILE ŞI MODURILE DE ARTICULARE ALE ORGANELOR ARTICULATORII]

§ 10. Sunetele vorbirii, unele tonuri, altele zgomote (vezi § 2) sînt produse de tot atîtea instrumente deosebite, formate din diferitele poziţii pe care le iau unele faţă de altele *organele bucale* (buzele, limba, dinţii superiori (înţelegîndu-se prin dinţi şi măselele), alveolele dinţilor superiori, palatul tare, palatul moale, nasul). La fiecare din aceste instrumente pot să vibreze coardele vocale. Cînd vibrează coardele vocale, sunetul, fie ton ori zgomot, este *fonic*([germ.] *stimmhaft*, [fr.] *sonore*). Cînd nu vibrează coardele vocale, sunetul, fie ton ori zgomot, este *afon (stimmlos, sourd)*. Tonul afon l-ai putea compara cu acel produs cînd loveşti cu degetul în cutia unei vioare, tonul fonic l-ai putea compara cu acel produs de o drîmbă *(guimbarde, Maulthrommel)*, cînd îi izbeşti limba cu degetul, zgomotul fonic l-ai putea compara cu acel produs de o drîmbă, atunci cînd cînţi dintr-însa.

Toate sunetele, tonuri sau zgomote, fonice ori afone, se produc prin mijlocirea unui curent expirator, care, prin izbirea lui, pune în vibrare diferitele instrumente formate din organele bucale şi de coardele vocale <(aerul expirator face slujba unui arcuş)>. Numai rari sunete, afone, se produc printr-un curent inspirat, precum sînt, de pildă, zgomotele produse pentru a îndemna caii la mers. Şi numai rar se găseşte vreo limbă, precum e, de pildă, cea hotentotă, unde asemenea zgomote inspirate (Schnaltzlaute) să facă parte constitutivă a limbii (vezi J e s p e r s e n, *Lehrbuch der Phonetik*, § 111). <Englezul numeşte zgomotele inspirate *clicks*, iar francezul le numeşte *claquées de la langue*.>

§ 11. Coardele vocale, prin participarea lor la producerea sunetelor fonice, contribuiesc foarte mult la înmulţirea sunetelor din punct de vedere al intensităţii şi înălţimii acestora. Căci în vreme ce sunetul afon are mică intensitate şi se poate auzi numai de aproape, sunetul fonic poate căpăta intensitate mare şi se poate auzi foarte departe.

Apoi, tonul afon are numai una şi aceeaş înălţime, în vreme ce tonul fonic, prin proprietatea ce au coardele vocale de a se scurta şi lungi, dar mai ales de a se încorda în diferite grade (numai această din urmă proprietate o recunoaşte J e s p e r s e n § 71; vezi însă B r e m e r, *Deutsche Phonetik*, § 25), poate avea multe înălţimi. Iată scara dată de Jespersen, § 71:

Bas. F pînă la f_1 (fa_1—fa_3, două octave);
Tenor. C pînă la c_2 (ut_2—ut_4, două octave);
Altist. g pînă la g_2 (sol_2—sol_4, două octave);
Sopran. C_1 pînă la C_3 (ut_3—ut_5 două octave).

Ca glasuri excepţionale sînt date f_1 pînă la f_3 (fa_2—fa_5, 3 octave), c pînă la C_3 (mi_2—ut_5, aproape 3 octave), H pînă la f_2 (si_1—fa_4, două octave şi jumătate) şi aceste tonuri se mai pot înmulţi prin aşa-numitele glasuri din cap, pentru care vezi § 12. Chiar zgomotele prin participarea coardelor vocale la producerea lor, capătă mai multe înălţimi, care se pot întinde aproximativ în spaţiul unei octave.

§ 12. Aerul expirat poate trece prin şase poziţii ale coardelor vocale: acea a gîfîitului (Prusten, souffler, haleter), a suflatului (Hauchen, souffler), a respirării (Ausatmen, respirer, ε_3 în notarea lui Jespersen), a aspiraţiei

(Hauch al lui Jespersen = ε_2), a șoaptei (Flüstern, chuchoter), a glasului (Stimme, voix). În cele patru poziții dintîi coardele vocale sînt larg deschise, astfel încît nu pot fi puse în vibrație. La cea de-a cincea poziție coardele vocale sînt deschise numai în spațiul dintre articulațiile lor la cartilagiile arythenoide (Athemritze, glotte intercartilagineuse respiratoire). La cea de-a șasea, coardele vocale sînt legate una de alta și în aceeaș vreme așa încordate în toată lungimea lor, încît la trecerea aerului printre ele intră în vibrație, în vreme ce glota respiratoare (Athemritze) este închisă. Vibrarea coardelor vocale are loc în trei feluri: 1. Coardele vocale strîns lipite una de alta vibrează în toată lungimea lor: glasul din piept (Bruststimme, voix de poitrine). 2. Coardele vocale vibrează în toată întinderea lor, dar fără să fie strîns lipite una de alta, astfel că, pe de o parte se consumă mai mult aer expirator, iar pe de alta amplitudinea vibrațiilor este mai mică: glas murmurat (lufterfüllte Stimme, Murmelstimme). 3. Coardele vocale sînt închise complect în aproximativ jumătatea lor posterioară, începînd de la cartilagiile arytenoide, și nu vibrează decît în jumătatea lor anterioară: glas din cap (Kopfstimme, voix de tête, fausset).

§ 13. De cea mai mare importanță pentru felul instrumentelor producătoare de sunete ale vorbirii, formate prin organele bucale, este poziția limbii în stare de repaos (Indifferenzlage, Ruhelage). La români, de ex., limba în stare de repaos este astfel așezată în gură, încît vîrful ei se găsește îndărătul alveolelor dinților inferiori. Tot așa la germani, S i e v e r s, pag. 59: „In der Indifferenzlage ruht die Zungenspitze hinter den Unterzähnen". La popoarele germane de nord însă (englezi, danezi, norvegieni, suedezi) vîrful limbii în stare de repaos se găsește îndărătul intersecției dinților superiori cu dinții inferiori. (J e s p e r s e n, *Lehrbuch der Phonetik*, pag. 28: „Wir gelangen alsdann zum Zungenblat; darunter verstehen wir den allervordersten Teil der Zungenoberfläche, der im Ruhezustande gerade unter der Hinterfläche und dem Zahnfleisch der obersten Vorderzähne liegt" [1]. Mai ales această poziție de repaos a limbii, alături cu constituția deosebită a organelor vorbirii la diferite neamuri de oameni, este elementul principal în așa-numita bază de articulație, despre care am vorbit în *Introducere în știința limbii*, § 7, 1 și care dă tuturor sunetelor unei limbi pe de o parte un caracter special față cu sunetele unei alte limbi, iar pe de altă parte un aer de familie.

„Cîteodată ajunge", zice J e s p e r s e n, *Lehrbuch der Phonetik*, pag. 242, „să dea cineva limbii o poziție mai plată, ori s-o deie puțin mai înainte ori mai îndărăt, și în aceeaș vreme să articuleze cu buzele mai slab, pentru ca să imiteze în mod uimitor pronunțarea unei limbi străine". În privința părților limbii să se observe următoarele, B r e m e r, *Deutsche Phonetik*, pag. 34—35: „Dacă scoți limba ascuțit afară și apeși cu degetul pe dînsa, întîlnești întîi o bucată care nu cedează presiunii, aceea constituie partea anterioară a limbii (Vorderzunge); după aceea dai peste o parte care se cufundă sub deget, aceea e partea mijlocie (Mittelzunge); în sfîrșit, tot mergînd cu degetul mai departe, întîlnești o bucată mai bulbucată [2], al cărei punct [3] culminant cade cam la cinci centimetri de la vîrful limbii, aceea e partea posterioară (Hinterzunge), care se mai deosebește și prin pielea aspră

[[1] „Ajungem apoi la lopata limbii; prin aceasta înțelegem partea cea mai înaintată a suprafeței superioare a limbii, care, în starea de repaos, stă tocmai sub suprafața posterioară a dinților din față (incisivilor) și sub gingia incisivilor"]

[[2] [3] În redacția din 1926—1927: ridicată; vîrf.]

acoperită de proeminenţe mici roşii în formă de bubuşoare... După partea posterioară a limbii există o depresiune, foramen caecum [= cavitatea oarbă], după care se întinde rădăcina limbii (Zungenwurzel)". Partea anterioară a limbii se subdivide în vîrf (Zungenspitze, bout, extrémité, pointe de la langue) şi partea dorsală, pe care germanii o numesc Zungenblatt, inglezii blade pentru care lipseşte în franţuzeşte şi româneşte termenul propriu, dar pentru care eu aş propune termenul lopata limbii. Vîrful limbii nu este numai punctul central şi culminant al vîrfului limbii, ci întreaga margine în formă de potcoavă a acestuia. Fiindcă cu partea anterioară a limbii articulaţiile se pot face în două feluri, ori prin vîrful limbii, ori prin lopata acesteia, apoi pentru scurtare, articulaţiile prin vîrf le vom numi *apicale* <de la lat. *apex*, *-icis* „vîrf"> (alături există şi termenul *coronal* <care e mai puţin propriu>), iar pe acele prin lopata limbii le vom numi *predorsale*, după cuvîntul inventat de S t o r m, *praedorsum*, pentru a exprima partea anterioară a limbii (vezi Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, pag. 28). Această deosebire între vîrful limbii anterioare şi lopata acesteia este suficientă. Jespersen, *op. cit.*, § 27 deosebeşte între vîrful limbii, dosul vîrfului limbii (pe care-l numeşte Zungenblatt) şi limba anterioară (pe care o numeşte Vorderzunge), subdivizînd limba anterioară în două bucăţi, într-o parte preanterioară, care aceea are vîrf şi lopată (Zungenspitze, Zungenblatt), şi o parte postanterioară (Vorderzunge). *Limba mijlocie* este ori pasivă ori activă, după starea de repaos a limbii. Astfel, cînd starea de repaos a limbii este acea românească, limba mijlocie este pasivă, părţile articulatoare ale limbii sînt numai partea anterioară şi posterioară, astfel că, dacă limba mijlocie se mişcă şi ea în diferite direcţii, face aceasta numai tîrîtă fiind de partea anterioară şi partea posterioară. Cum se petrec lucrurile în româneşte tot aşa se petrec, se vede, şi în limba germană. Pentru aceea, B r e m e r zice, pag. 35: „Die Mittelzunge verhält sich durchaus passiv" [4]. Din contra, cînd limba în stare de repaos are poziţia din gura germanilor de nord (vezi începutul acestui paragraf), limba mijlocie este activă şi articulează prin ea însăş. Din cauza aceasta două registre deosebite de articulaţii şi de sunete au loc, după cum starea de repaos a limbii este una ori alta din cele două. Pentru scurtare vom numi starea de repaos românească *bază de articulaţie înaintată*, iar pe cea germană de nord *bază de articulaţie retrasă*.

După cum baza de articulaţie este înaintată ori retrasă, şi mişcările limbii din starea de repaos spre diferitele părţi ale gurii sînt deosebite. La starea de repaos înaintată mişcările se fac în raze. La starea de repaos retrasă mişcările se fac în linii verticale. Pentru J e s p e r s e n, locul palatului către care limba articulează în modul cel mai natural („am natürlichsten") este acela care se găseşte tocmai „vis-à-vis" cu partea respectivă a limbii în stare de repaos, ori, ca să ne exprimăm altfel, acele puncte ale palatului şi ale limbii, care se găsesc faţă în faţă în linie verticală atunci cînd limba e în stare de repaos, articulează în modul cel mai natural între ele, *Lehrbuch der Phonetik* §§ 28,47.

O caracteristică importantă a limbii este că, după cum spinarea ei atunci cînd articulează formează o rigolă (Rille, J e s p e r s e n) ori o cufundătură mai lăţită (Spalt, J e s p e r s e n), sunetele produse sînt deosebite <mai ales din punctul de vedere al timbrului>. Prin limba cu rigolă se articulează sunetele numite *strîmte* (eng, B r e m e r), *subţiri* (dünn, J e s-

<[4] „Limba mijlocie este complet pasivă".>

p e r s e n). Prin limba cu cufundătură se articulează sunetele numite *largi* (weit, B r e m e r, breit, J e s p e r s e n).

Terminologia cea mai obişnuită este pentru cele dintîi *închis*, iar pentru cele de al doilea *deschis*, cînd este vorba de vocale. O altă caracteristică a limbii este că numai la articularea lui *a* şi a lui *ə* nu se atinge cu laturile ei de alveolele dinţilor superiori; la oricare alt sunet articulat prin mijlocirea ei, oricare ar fi partea *activă* a ei, prin mijlocirea căreia se face articularea principală, laturile ei în mod pasiv se alipesc pe o distanţă mai mare ori mai mică de alveolele dinţilor superiori, înţelegîndu-se prin dinţi aici nu numai ceea ce românul înţelege prin dinţi, ci şi măselele.

§ **14.** Buzele la articularea sunetelor vorbirii ori sînt neutre ori sînt active. În caz cînd sînt active, are loc fenomenul numit *rotunzire* (Rundung), care consistă în faptul că la partea lor mijlocie ies afară din planul pe care-l au în starea de repaos şi în aceeaş vreme primesc în linie verticală, în sus (buza superioară) şi în jos (buza inferioară) o mişcare, astfel încît se formează între ele, la partea mediană, o apertură aproximativ rotundă. Această apertură prezintă din punct de vedere al rotunzirii sale două forme, comparabile cu formele Rille şi Spalt pe care le prezintă dosul limbii (vezi § 73): cîteodată apertura este mai rotundă, altădată este mai lăţită.

§ **15.** *Alveolele* sînt părţile cărnoase care se întind îndărătul dinţilor, între rădăcina acestora şi palat. În special importante pentru producerea sunetelor sînt alveolele dinţilor superiori anteriori. Aici se deosebesc alveolele anterioare, mijlocii şi posterioare [5]. Descrierea exactă şi foarte lămurită o dă B r e m e r, *Deutsche Phonetik*, pag. 29: „Cam pe la mijloc între rădăcina dinţilor anteriori şi palatul tare, ceva mai aproape de dinţi decît de palat, se găseşte o mică bulbucătură. Această bulbucătură o numesc eu alveolele mijlocii. Partea care se întinde între această bulbucătură şi rădăcina dinţilor o numesc alveolele anterioare. Partea care se întinde între bulbucătură şi palatul tare o numesc alveole posterioare". <Alveolele anterioare şi mijlocii sînt bine precizate. Cele posterioare, mai puţin bine.>

§ **16.** *Palatul* (cerul gurii, <bolta palatină>) se divide în două, palatul tare şi palatul moale, deosebite lesne unul de altul prin aceea că cel din urmă cedează la presiunea degetului. <Palatul moale se divide prin vălul palatului şi prin părătuş (uvula).> Palatul tare se subdivide în trei. B r e m e r, *Deutsche Phonetik*, pag. 28: „Dacă mergi cu degetul pe dunga de la mijloc, întîlneşti o proeminenţă, palatul tare mijlociu. Partea care se întinde de la proeminenţă îndărăt este palatul tare posterior. Partea care se întinde de la proeminenţă înainte este palatul tare anterior". Palatul moale se subdivide şi el în două: palatul moale anterior şi palatul moale posterior. B r e m e r, *ibid.*

§ **17.** Organele vorbirii care iau parte la producerea unui sunet se numesc articulaţiile acestui sunet.

<[5] *Alveolă* este un termen tehnic: lat. *alveolus* „albie mică, albiuţă"; terminul popular pentru alveolă este *gingie (gingină)*.>

CAPITOLUL III

[ARTICULAŢIILE SUNETELOR. CLASIFICAREA SUNETELOR]

§ 18. Vom arăta articulaţiile sunetelor celor mai obişnuite şi în aceeaş vreme vom clasifica sunetele. Vom discuta întîi tonurile şi apoi zgomotele.

A. Tonurile.

§ 19. Tonurile se subdivid în două: a) vocalele, b) nazalele.

a) *Vocalele*

§ 20. Sînt tonuri produse prin vibrarea aerului, în vreme ce curentul expirator iese prin gură ori şi prin gură şi prin nas. Organele articulatorii sînt limba şi palatul. Vocalele sînt cele mai lipsite de zgomote din toate tonurile <dar lipsite cu totul [de zgomote] nu sînt>. La acele vocale însă, unde limba articulează prea aproape de cerul gurii, de pildă, la *i* şi *î* foarte închişi, se aude la starea de afonie un zgomot produs prin frecarea aerului între limbă şi palat. Fiecare vocală prezintă două nuanţe din punct de vedere al apropierii mai mari ori mai mici a limbii de palat şi din acel al conformaţiei pe care-l are dosul limbii: o vocală *închisă*, la care limba e mai tare apropiată de palat, iar dosul ei are o conformaţie de rigolă, şi o vocală *deschisă* la care limba e mai puţin apropiată de palat, iar dosul ei are o conformaţie de cufundătură lăţită, ori, cu alte vorbe, o vocală *închisă subţire* şi o vocală *deschisă largă* (vezi § 13, alineatul penultim). Timbrul e deosebit la cele două nuanţe. Fiecare vocală prezintă apoi două nuanţe din punct de vedere al poziţiei vălului palatului: o vocală la care vălul palatului astupă orificiile nasului, astfel că curentul expirator iese numai pe gură, şi o vocală la care vălul palatului atîrnă în jos, astfel că curentul expirator iese şi pe gură şi pe nas. <Vocalele la care aerul iese pe gură se numesc vocale orale.> Nuanţa din urmă poartă numele de vocală nazală. Timbrul este deosebit, la cele două nuanţe.

I. *Baza de articulaţie înaintată*

§ 21. *ə*. Limba în stare de repaos. Nuanţe: *ə̃* nazal.

a. Limba trasă puţin înapoi fără lipire prin organele sale la alveolele superioare. Nuanţe: *ạ* închis, *ą* deschis, *ạ̃* închis nazal, *ą̃* deschis nazal, *ạ̥* rotunzit, *ạ̥̃* rotunzit nazal [1].

Pentru toate celelalte vocale afară de *ə*, *a*, limba articulează cu partea sa posterioară, care se ridică spre diferitele părţi ale palatului tare şi palatului moale. Bremer, *Deutsche Phonetik*, pag. 137: „Alle Vokale werden durch Hebung der Hinterzunge hervorgebracht" [2].

e. Limba ridicată spre mijlocul dintre palatul tare mijlociu şi palatul tare posterior. Nuanţe: *ẹ* închis, *ę* deschis, *ẹ̃* închis nazal, *ę̃* deschis nazal, *ö̩* închis rotunzit, *ǫ̈* deschis rotunzit, *ö̩̃* închis rotunzit nazal, *ǫ̈̃* deschis rotunzit nazal; fonice şi afone.

<[1] I. Popovici afirmă că în limba românească avem şi *ạ* şi *ą*, mai ales prin Banat; tot el afirmă că în Banat şi la istroromâni avem un *ạ̥*.>

<[2] „Toate vocalele sînt produse prin ridicarea limbii posterioare".>

i. Limba ridicată spre mijlocul dintre palatul tare anterior și palatul tare mijlociu. Nuanțe: *ị* închis, *į* deschis, *ĩ* închis nazal, *ĩ* deschis nazal, *ü* închis rotunzit, *ü* deschis rotunzit, ~ închis rotunzit nazal, *ü* deschis rotunzit nazal; *i* este mai închis decît *e*.

o. Limba ridicată spre mijlocul palatului moale. Buzele rotunzite. Nunațe: *ọ* închis, *ǫ* deschis, *õ* închis nazal, *õ* deschis nazal.

u. Limba ridicată spre palatul moale anterior. Buzele rotunzite. Nuanțe: *ụ* închis, *ų* deschis, *ũ* închis nazal, *ũ* deschis nazal.

ă. Limba ridicată spre mijlocul palatului moale, exact în poziția lui *o*, fără rotunzirea buzelor. Nunațe: *ă* închis, *ă* deschis, *ă* închis nazal, *ă* deschis nazal.

î. Limba ridicată spre palatul moale anterior, exact în poziția lui *u*, fără rotunzirea buzelor. Nuanțe: *î* închis, *î* deschis, *î* închis nazal, *î* deschis nazal.

§ 22. A existat multă vreme prejudițiul că *u* este mai posterior decît *o*, măcar că chiar simțul nervilor limbii ne convinge lesne de contrariul. Bremer, *Deutsche Phonetik*, pag. 142, Anmerkung: „Gewöhnlich findet man die falsche Angabe, dass *u* weiter nach hintern artikuliert werde als *o*. Dass das Verhältniss thatsächlich das umgekehrte ist, davon kann man sich leicht überzeugen: man braucht nur den Finger auf den Zungenrücken zu legen, während man beide Vokale spricht" [3].

Alt prejudițiu a fost pus în circulație de Weigand cu privire la *ă* și *î*. Acest învățat în *Olymp*, [= *Die Sprache der Olympo-Valachen*, 1888], pag. 21, *Aromunen* II, XV, III *Jahresbericht*, [pag.] 207: „Soviel Vokale es gibt, soviel gedeckte Kehllaute können gebildet werden, theoretisch also unzählige. In Banater Dialect kommen fünf Hauptarten vor, die ich durch vier Typen bezeichne, *ę*, *ą*, *ǫ*, *ų*, davon gibt *ę* sowohl das offene, wie das geschlossene *e* wieder, letzteres meist in umbetonter Silbe. Der Versuch [Philippide, *Principii*, 16 sqq.] die gedeckten Kehllaute den Umlauten [*ö*, *ü*] gegenüber zu stellen, und als solche zu bezeichnen, bei denen sich die Lippenartikulation der hellen mit der Zungenartikulation der dunkeln Vokale verbindet, ist unhaltbar, umsomehr als es mir nun auch gelungen ist den gedeckten Kehllaut des *i*, den ich weder bei den Aromunen, noch im Banat gefunden habe, bei zwei aus Kronstadt stammenden Herren festzustellen, so das die ganze Vokalreihe vollständig ist. Man hat es also mit einem neuen Register zu thun, das durch Senken des Kehlkopfes, wahrscheinlich auch durch eine Modifikation der Artikulation der Stimmbänder erreicht wird" [4].

---

[3] „De obicei se găsește părerea falsă că *u* este mai îndărat articulat decît *o*. Cum că lucrul stă dimpotrivă, despre aceasta lesne se poate convinge cineva: n-ai decît să pui degetul pe dosul limbii, cînd pronunți cele două vocale".

[4] „Cîte vocale sînt, tot atîtea sunete din gît acoperite sînt, adică din punct de vedere teoretic sînt infinite, nenumărate. În dialectul din Banat apar cinci soiuri, pe care eu le notez cu patru tipuri: *ą*, *ę*, *ǫ*, *ų*, printre care tipuri, *ę* înseamnă și pe *ę* și pe *ẹ*. Încercarea [Philippide, *Principii*, p. 16 sqq.] de a considera sunetele din gît acoperite ca niște analoage ale lui *ö*, *ü* în care se asociază articulația buzelor de la vocalele clare cu articulația vocalelor de la vocalele întunecoase, nu se poate susține, cu atît mai mult cu cît acum, de curînd, am reușit să aflu la doi domni din Brașov și sunetul din gît acoperit al lui *i*, pe care nu-l putusem găsi pînă acum nici la aromâni, nici în Banat, astfel încît întreaga serie este completă. Deci avem a face cu un nou registru, care se produce prin lăsarea în jos a larinxului și probabil în aceeaș vreme prin o modificare oarecare în articularea coardelor vocale".

Netemeinicia acestei păreri se poate lesne proba chiar numai prin simţul nervilor limbii, în vreme ce pronunţă cineva unul după altul pe *o* — *ă* *ă* — *o*, pe *u* — *î* *î* — *u*: la *o* — *ă* poziţia limbii rămîne neschimbată, numai buzele îşi schimbă articularea, tot aşa la *u* — *î* poziţia limbii rămîne neschimbată, numai buzele îşi schimbă articularea. Cum că limba nu-şi schimbă poziţia la *o* — *ă*, *u* — *î* se poate constata precis, printr-un beţişor sprijinit, de o parte pe spinarea limbii şi de alta pe canta [= tăietura] unui dinte incisiv superior şi susţinut în acestă stare cu degetul; dacă va pronunţa cineva unul după altul pe *o* — *ă*, pe *u* — *î*, nu va observa la beţişor nici o mişcare. Cum că laringele nu se lasă în jos la *ă*, *î* se poate constata precis dacă va pune degetul pe cartilagiul tyroid şi va pronunţa unul după altul pe *o* — *ă*, *u* — *î*.

De altfel susţinerea cum că mişcările laringelui ar influenţa timbrul vocalelor este o erezie ştiinţifică. J e s p e r s e n, *Lehrbuch der Phonetik*, § 106: „Das der Kehlkopf selbst mit seinem ganzen Apparat an Knorpeln, Muskeln, Häuten usw. sich bewegen kann, davon kann man sich leicht überzeugen, wenn man ihn befühlt, während man Z.B. eine Schluckbewegung vornimmt. Auch während der Rede und des Gesanges geht der Kehlkopf auf und ob, aber das beruht sicher teils auf den Bewegungen der Zungenwurzel und des Kehldeckels, im Verhältniss zu welchen sie sekundär werden, teils auf dem Druck des Luftstromes, der ihn nach unten treiben will, wenn die Luft über Stimmbändern mehr zusammengedrückt ist als unten (wie bei einern verlängerten shimmhaften *b*, zum Teil auch bei einem langen *i* oder *u*), und nach oben, wenn das Gegenteil der Fall ist (wie bei einem Stimmbandverschluss so mit offenem Mund und fortgetztem Druck von unten von den Ausatmungsmuskeln); aber in keinem von diesen Fällen ist eine selbständige Wirksamkeit vorhanden, die als Artikulation benutzt wird, um den Laut zu ändern" [5].

II. *Baza de articulaţie retrasă*

§ 23. Articulează limba anterioară, limba mijlocie şi limba posterioară faţă cu părţile palatului corespunzătoare, vezi § 13, alineatul 4. Dăm lista vocalelor după J e s p e r s e n, *Lehrbuch der Phonetik*, § 148—163, cu grafia autorului.

α) Articulează limba anterioară: vocale anterioare, Vorderzungenvokale.

§ 24. *i*. Vîrful limbii la dinţii superiori (în text greşit „bei den Unterzähnen" [„la dinţii inferiori"], căci formula analfabetică este βe γ 3g). Partea anterioară a limbii ridicată spre palatul tare. Nuanţe: *i* dünn (vezi § 13, alineatul 5), *ī* breit, *y* dünn rotunzit, Y breit rotunzit.

e. Mai deschis şi mai posterior decît *i*.

Nuanţe: *e* dünn, è breit, ø dünn rotunzit, ø̀ breit rotunzit.

---

[5] „Cum că larinxul însuş cu întregul său aparat de cartilage, muşchi, piele etc. se poate mişca, despre aceasta se poate lesne convinge cineva, cînd, de exemplu, face o mişcare de înghiţire. Dar şi în vremea cînd vorbeşte ori cîntă cineva se mişcă larinxul în sus şi în jos din cauza mişcărilor pe care le face limba. Altădată mişcările larinxului au loc din cauză că, la unele sunete, aerul din spaţiurile bucale de deasupra larinxului este mai des decît acel din interiorul larinxului, cum se întîmplă, de pildă, la pronunţarea unui *b* fonic. În nici unul însă din aceste cazuri, nu are loc o acţiune proprie, independentă a laringelui care să fie utilizată ca articulare pentru a schimba sunetul".

ɛ. Mai deschis decît *e*. Nuanţe: ɛ dünn (engl. *air, there, their, fare, fair, fairy*), æ breit (engl. *man, had, hat, rat*), œ dünn rotunzit (fr. *peur, neuve, oeil, seul, neuf, peuple*) [6].

β) Articulează limba mijlocie: vocale mijlocii, Mittelzungenvokale.

§ 25. *ï* dünn. Rusescul „jery" din *ty* „tu", *byl* „a fost". J e s p e r s e n nu este sigur dacă într-adevăr se articulează cu limba mijlocie acest sunet, ori nu mai degrabă cu limba posterioară.

ë. Mai deschis decît *ï* dünn (engl. *idea (aidië), here* [*hië*] *better* [*bétë*], *beggar* [*bégë*], *beggars* [*bégëz*], *beggared* [*bégëd*], *honour* [*ónë*] [7].)

ä. Mai deschis decît *ë* dünn (engl. *fir* [*fä*], *fur* [*fä*], *bird* [*bäd*], *her* [*hä*], *heard* [*häd*]).

ü. Articulat aproape ca *ï*. Rotunzit (engl. *new* [*nïü*], *due* [*dïü*], *Tuesday* [*tïüzdi*], *peculiar* [*pikïülïë*], *purity* [*pïüëriti*], *during* [*dïüëriŋ*]).

γ) Articulează limba posterioară: Vocale posterioare, Hinterzungenvokale.

§ 26. *u*. Rotunzit. Nuanţe: *u* dünn, *u* breit.

o. Rotunzit. Mai deschis decît *u*. Nuanţe: *o* dünn, ò breit.

ɔ. Rotunzit. Mai deschis decît *o*. Nuanţe : *ɔ* dünn (fr. *fort, mort, loge*; engl. *alt* [*ɔl't*], *law* [*lɔ*] *four* [*fɔ*], *walk* [*wɔk*];

ɔ̀ breit (engl. *got* [*gɔ̀t*], *hop* [*hɔ̀p*], *stock* [*stɔ̀k*], *doll* [*dɔ̀l*], *on* [*ɔ̀n*], *wash* [*wɔ̀š*], *laurel* [*lɔ̀rël*]);

ʌ. Limba aproximativ în poziţia de la *o* breit.

Nerotunzit (engl. *cut* [*cʌt*] *butter* [*bʌtë*] *come* [*cʌm*], *some* [*sʌm*], *tun* [*tʌn*], *ton* [*'ʌn*], *won* [*wʌn*], *one* [*wʌn*], *up* [*ʌp*], *hurry* [*hʌri*].

a. Cu patru nuanţe, după cum limba e trasă mai mult ori mai puţin îndărăt, ori se găseşte în stare de repaos: *a* cu limba foarte puţin trasă îndărăt, *A* cu limba trasă mai îndărăt decît la *a*, ɑ cu limba trasă cît se poate mai îndărăt, *ɒ* cu limba în stare de repaos.

§ 27. Toate vocalele, oricare ar fi baza de articulaţie, prezintă numeroase variaţii din două puncte de vedere: 1) din punct de vedere al faptului de a fi mai mult ori mai puţin anterioare ori posterioare, adecă de a fi articulate mai spre partea anterioară ori mai spre partea posterioară a gurii. Să luăm ca exemplu pe *î* (§ 21). Acest sunet în dialectele din [vechiul] Regat (în tot cazul, sigur în limba moldovenilor de la cîmp) se articulează aşa cum s-a însemnat la § 21, cu limba ridicată spre palatul moale anterior, fără rotunzirea buzelor.

Însă palatul moale anterior prezintă o mulţime de puncte, în teorie un infinit număr de puncte, aşa că limba poate să articuleze de la punctul care desparte palatul moale anterior de palatul moale posterior pînă la punctul care desparte palatul moale anterior de palatul tare posterior, dînd naştere la o serie de *î*, unii mai anteriori decît alţii. Ba chiar dacă se trece graniţa dintre palatul moale anterior şi palatul tare posterior, şi se face articularea la palatul tare posterior, tot vocale cu timbrul de *î* rezultă. Pe de altă parte toţi aceşti *î* pot să fie mai mult ori mai puţin închişi — subţiri ori deschişi — largi. Măcar că toate aceste sunete au un timbru de *î* care le adună în aceeaş noţiune, unele din ele, cele mai închise şi mai anterioare posibile, prezintă o îndepărtată asemănare de timbru cu *i*, ceea ce poate să facă pe un om lipsit de cultura trebuitoare să-şi închipuiască că în-

---

[6] Existenţa acestor sunete este îndoioasă. Vezi § 68.

[[7] Parantezele drepte din acest paragraf şi din următorul sînt ale lui Philippide.]

tr-adevăr avem de a face cu *i* pronunţat într-un chip curios din punct de vedere al laringelui (vezi § 22, alineatele 2, 4).

Cum că toate aceste sunete au din punct de vedere al limbii şi al palatului aceleaş articulaţii cu *u*, se vede de acolo că, îndată ce le rotunzeşti, dai naştere la tot atîtea nuanţe de *u*. Tot aşa *ă* poate prezenta o serie numeroasă de variante de la cei mai posteriori posibili pînă la cei mai anteriori posibili, şi de la cei mai închişi posibili pînă la cei mai deschişi posibili, şi măcar că toţi aceşti *ă* sînt uniţi prin timbrul de *ă* în aceeaş noţiune, se poate întîmpla ca vreunul, de pildă, cel mai anterior şi mai deschis posibil, să prezinte o îndepărtată asemănare cu *e*-, astfel că [= încît] un ageamiu să-şi închipuiască că într-adevăr am avea a face cu vreun *e* pronunţat în vreun mod curios din punct de vedere al laringelui (vezi § 22, alineatul 2). Cum că toate aceste sunete au din punct de vedere al limbii şi al palatului aceeaş articulaţie cu *o*, se vede de acolo că, îndată ce le rotunzeşti, dai naştere la tot atîtea nuanţe de *o*.

§ 28. Toate vocalele pot fi afone şi fonice. Dacă o vocală fonică îşi pierde fonicitatea, se numeşte vocală redusă. S i e v e r s întrebuinţează pentru a arăta reducerea din punct de vedere al fonicităţii semnul ʌ pus dedesubt, de pildă *a̬*.

§ 29. La vocalele fonice vibrarea coardelor vocale prezintă trei forme din punct de vedere al felului cum [ea] începe şi sfîrşeşte:

1) Coardele vocale se găsesc în momentul expirării gata pentru vibrare: început uşor, leiser Ansatz.

2) Coardele vocale se găsesc în momentul expirării aşa de strîns lipite una de alta, încît curentul expirator trebuie să le desfacă cu o plesnitură înainte de a le pune în vibrare: început ferm, fester Ansatz. Această plesnitură a coardelor vocale, această explozivă laringală se observă şi la vocalele afone. Cu acest început se pronunţă de obicei vocalele în limba germană, ceea ce constituie una din trăsăturile caracteristice ale acestei limbi. Vezi J e s p e r s e n, *Lehrbuch der Phonetik*, § 76.

3) Înainte de a intra în vibrare, coardele vocale se găsesc în poziţia aspiraţiei (vezi § 12), astfel încît înainte de vocala fonică se produce spiranta laringală afonă: început aspirat, gehauchter Ansatz.

4) Articulaţia coardelor încetează sincronic cu vibrarea lor: sfîrşit uşor, leiser Absatz.

5) După ce sfîrşesc vibraţiile, coardele vocale se lipesc brusc una de alta cu o plesnitură: sfîrşit ferm, fester Absatz. Această plesnitură se observă şi la vocalele afone.

Acest sfîrşit de vocale este foarte obişnuit în limba daneză, unde serveşte ca element caracteristic al unor cuvinte faţă de alte cuvinte, care fără acest element caracteristic ar fi omonime. Astfel se deosebeşte, de pildă, *del* [*de'l*] „Theil" de *dele* [*delë*] „teilen")[8]. Vezi J e s p e r s e n, *Lehrbuch*, § 77.

6) După ce sfîrşesc vibraţiile, coardele vocale se pun în poziţia aspiraţiei (vezi § 12), astfel încît se produce la sfîrşitul vocalei o spirantă laringală afonă: sfîrşit aspirat, gehauchter Absatz. Semnul pentru 2 şi 5 este ', pentru 3 şi 6 este ʻ; compară § [53a], 56 [şi 67].

---

[8] [Parantezele drepte imediat anterioare sînt ale lui Philippide.]

b) *Nazalele*

§ **30.** Sînt tonuri produse prin vibrarea aerului, în vreme ce curentul expirator iese pe nas. Organele articulatorii sînt ori 1) buzele, care stau strîns lipite una de alta și împiedică ieșirea aerului prin gură, ori 2) limba, care se lipește complect de diferite organe bucale și împiedecă ieșirea aerului prin gură. Nazalele afone sînt foarte puțin auzite. Pronunțate afon singure, nu sînt chiar auzite defel. La o silință mai mare de a pronunța afon nazalele singure, se aude numai zgomotul produs prin frecarea aerului depăreții nasului.

§ **31.** Cînd articulează buzele, se naște sunetul *m*.

§ **32.** Cînd articulează limba, se naște sunetul *n*.

Sînt diferite nuanțe de *n*, după părțile limbii care articulează și după părțile gurii către care limba articulează. Părțile limbii care articulează sînt partea anterioară și partea posterioară, iar partea anterioară articulează ori cu vîrful, apical, ori cu lopata, *predorsal*. Părțile gurii către care limba articulează sînt, începînd de dinainte spre îndărăt, dinții superiori, alveolele, palatul tare, palatul moale. Pentru scurtare vom numi pe *n* articulat cu limba anterioară *anterior*, pe cel articulat cu limba posterioară *posterior*. Pe *n* anterior îl vom subdivide în *apical* și *predorsal*, după cum este articulat cu vîrful ori cu lopata limbii anterioare. Pe fiecare din aceste subdivizii ale lui *n* anterior le vom subdivide, la rîndul lor, după locurile din gură către care limba anterioară articulează, care sînt dinții superiori, alveolele, palatul tare, în interdental, postdental, alveolar anterior, alveolar mijlociu, alveolar posterior, palatal.

Cînd limba articulează apical la palatul tare, capătă o formă anumită, cîrligată, covrigată, iar *n*, ca dealtfel toate sunetele care se articulează astfel, poartă numele de *cerebral*[9] ori *cacuminal* (vezi S i e v e r s, *Grundzüge der Phonetik*, pag. 59).

Pe *n* posterior îl vom subdivide după locurile din gură către care limba articulează, care sînt palatul tare și palatul moale, în *palatal* și *gutural*[10] ori *velar*.

n predorsal poate fi muiat. Muiarea ori palatalizarea (Mouillierung, Palatalisierung) consistă în aceea că limba, în vreme ce articulează predorsal, se lipește cu toată partea anterioară și cu partea mijlocie a ei de palatul tare.

Rezultă de aici tabloul următor [^{a} subscris lui n = apical]:

I	a) anterior apical	n_a
	b) anterior predorsal	n
I	a) interdental	n^1_a
	postdental	n^2_a
	alveolar anterior	n^3_a

---

[9] Numele *cerebral* provine de acolo că cuvîntul sanscrit întrebuințat pentru a numi aceste sunete, *mūrdhán-*, înseamnă „Höhe, der höchste Punkt, Kopf" [„înălțime, punctul cel mai înalt, cap"]. În vreme ce însă gramaticul sanscrit a înțeles prin *mūrdhán-*, un sunet produs la cel mai înalt punct al palatului, traducătorul european <(S i e v e r s îl citează pe Max M ü l l e r)> s-a legat de înțelesul „Kopf" și a tradus cu *cerebral*, pentru că *cerebrum* înseamnă și „Hirnschale" [„craniu"] Vezi S i e v e r s, *loc. cit.* Termenul *cacuminal* este mult mai potrivit. Numele englezesc este *inverted*. S i e v e r s, *loc. cit.*

[10] Numele *gutural* întrebuințat pentru sunetele articulate cu limba la palatul moale, măcar că foarte răspîndit și întrebuințat, este tot atît de absurd ca și numele *cerebral*. Este de preferit numele *velar*. Vezi J e s p e r s e n, *Lehrbuch der Phonetik*, pag. 31, Anmerkung.

alveolar mijlociu $\underset{a}{n}^{4}$

alveolar posterior $\underset{a}{n}^{5}$

alveolar palatal (cacuminal) $\underset{\cdot}{n}^{1,2,3,4\,\cdots}$

(Prin indicii 1, 2, 3, 4... se exprimă *n* de la cei mai anteriori pînă la cei mai posteriori posibili).

I b) interdental n^{1}
postdendal n^{2}
alveolar anterior n^{3}
alveolar mijlociu (cel obișnuit la noi) n^{4}
alveolar posterior n^{5}
alveolar palatal $n^{6,7,8\,\cdots}$

(Prin indicii 6, 7, 8... se exprimă *n* palatali de la cei mai anteriori pînă la cei mai posteriori posibili).

I b) muiat interdental $ń^{1}$
muiat postdental $ń^{2}$
muiat alveolar anterior $ń^{3}$
muiat alveolar mijlociu $ń^{4}$
muiat alveolar posterior $ń^{5}$
muiat palatal $ń^{6,7,8,\,\ldots}$ [1]

<Aceste două sunete din urmă sînt neobișnuite.>

II a) posterior palatal $\acute{ŋ}^{1,\,2,\,3,\,4,\,\ldots}$
b) posterior velar $\acute{ŋ}^{1,\,2,\,3,\,4,\,\ldots}$

(Prin indicii 1, 2, 3, 4... se arată ŋ́ și ŋ de la cei mai anteriori pînă la cei mai posteriori posibili) [11].

§ 33. La baza de articulație retrasă se poate produce și un *n* prin limba mijlocie, care articulează în linie verticală cu palatul tare, și un *n* articulat prin rădăcina limbii, care articulează în linie verticală cu palatul moale posterior, Jespersen, *Lehrbuch*, § 40.

§ 34. Oricare ar fi articularea principală a limbii (prin vîrf, partea anterioară, partea posterioară), la producerea lui *n*, în mod secundar, ea se lipește totdeauna prin laturile ei disponibile de alveolele dinților superiori.

§ 35. Sfîrșitul ferm, despre care se vorbește la § 29, nr. 5, se poate găsi și la *n* cîteodată, de pildă în limba daneză, unde, ca și sfîrșitul ferm al vocalelor, servește ca element caracteristic al unor cuvinte față de alte cuvinte, care fără acest element caracteristic ar fi omonime. Astfel, de ex., se deosebește *anden* [*an'n*] „die Ente" [„rața"], de *anden* [*ann*] „anderer" [„altul"] [12]. Jespersen, *Lehrbuch*, § 77.

§ 36. O nazală care-și pierde fonicitatea se numește redusă: $\underset{\vee}{m}$, $\underset{\vee}{n}$ vezi § 28.

---

[11] <În unele limbi cum e cea nemțească, *n* velar (ŋ) apare mai des decît altele.> [Philippide n-a sesizat faptul că în germană, ŋ apare și independent, iar nu numai înainte de consonantele velare *k*, *g* și consonantele palatale *k'*, *g'*. Avem aici diferența dintre vechii foneticieni și cei care, după apariția „fonologiei", au considerat pe germ. ŋ fonem.]

[[12] Parantezele drepte care cuprind pronunția cuvintelor daneze sînt ale lui Philippide.]

B. **Zgomotele**

§ **37.** Zgomotele se subdivid în trei: a) lichide, b) explozive, c) spirante.

a. [*Lichidele*,] *liquidae*.

§ **38.** Termenul *liquida* este împrumutat de la gramatica latină (unde înseamnă sunetele *m, n, r, l*) [13]. Aici, în fonetică, însemnăm prin ele sunetele *r, l*. Se deosebesc de celelalte zgomote prin aceea că, atunci cînd sînt fonice, și în ce privește pe *r* în special, trilurile sînt reduse la minimum, zgomotul este înnădușit cu totul. *r* și *l* afone sînt zgomote.

§ **39.** *r* se formează prin aceea că un organ vocal oarecare tremură. „Tremurarea consistă în aceea că extraordinar de repede se succedează niște plesnituri". B r e m e r, *Deutsche Phonetik*, pag. 80. Este un zgomot repetat atît de repede, încît capătă aproape caracterul unor vibrații regulate. Sînt trei feluri de *r* după [cele] trei organe vocale care tremură: 1) Tremură vîrful limbii: *r* limbal; *r* limbal se subdivide în mai multe nuanțe, după organele bucale de care se izbește vîrful limbii cînd tremură; *r* interdental, postdental, alveolar anterior, alveolar mijlociu, alveolar posterior, palatal. La *r* limbal palatal vîrful limbii capătă aceeaș formă covrigată, ca [și] la *n* cacuminal (vezi § 32): *ṛ*. 2) Tremură părătușul izbindu-se de foramen caecum ori de rădăcina limbii: *r* uvular [14]. 3) Tremură coardele vocale izbindu-se una de alta: *r* laringal.

§ **40.** Tremurarea se reduce cîteodată la minimum. Un asemenea *r* cu zgomot redus la minimum se numește *r* redus de zgomot, după cum toate sunetele cu zgomotul redus la minimum se numesc reduse. S i e v e r s întrebuințează pentru a arăta reducerea din punct de vedere al zgomotului semnul ˰ pus dedesubt, de pildă *r̭*; vezi § 28. Un *r* alveolar redus este *r* englezesc, J e s p e r s e n, *Lehrbuch*, § 138. *r̬* uvular redus se găsește des în limbile franceză și germană, J e s p e r s e n, *Lehrbuch*, § 141. Cîteodată reducerea zgomotului este însoțită de o îndepărtare a organelor articulatorii, astfel încît orice zgomot, chiar cînd sunetul este pronunțat afon, dispare, și *r* devine o adevărată vocală. Astfel de *r* vocalici pot să fie *r* limbal și *r* uvular. Vezi B r e m e r, *Deutsche Phonetik*, § 138, 139.

§ **41.** *r* poate fi nazal, în vreme ce la pronunțarea lui vălul palatului atîrnă în jos, astfel că aerul iese și pe gură și pe nas [15].

§ **42.** Un *r* care și-a pierdut fonicitatea se numește redus: *r̬*; vezi § 28, 36.

§ **43.** *r* limbal poate fi muiat în felul acela că la pronunțarea lui, limba anterioară prin lopata ei se ridică cît poate spre palatul tare [16].

§ **44.** *l* se formează prin aceea că limba astupă ieșirea prin partea de la mijloc a gurii și lasă să iasă aerul din gură prin una ori două crăpături formate între laturile sale și palat. Partea limbii astupătoare este cea anterioară, iar părțile superioare ale gurii prin care se face astuparea sînt aceleaș ca și la *n* [anterior].

Întocmai ca și la *n* [anterior], limba anterioară poate să articuleze ori cu vîrful, apical, ori cu lopata, predorsal. Întocmai ca și la *n* [anterior],

---

<[13] În gramatica latină el este un calc lingvistic după gr. ὑγραί> [(ὑγρὸν γρᾶμμα „literă lichidă").]

<[14] Acest *r* este [la români] un fenomen individual. Acest *r* uvular se găsește în Île de France ca ceva caracteristic; el se găsește și în Germania de nord, inclusiv Berlinul.>

<[15] Acest *r* nazal există la americani [= populația de limbă engleză din SUA].>

<[16] Litera canină (un sunet care seamănă cu hîrîitul cînelui).>

limba, cînd articulează apical la palat, primește o formă cîrligată. În sfîrșit, *l* predorsal este muiat în aceleaș împrejurări în care se înmoaie *n* muiat [17].

Vom căpăta deci pentru *l* tabloul următor [^{a} subscris lui l = apical]:

a) anterior apical	l_a
b) anterior predorsal	l
a) anterior interdental (anterior apical)	l^1_a
anterior postdental	l^2_a
anterior alveolar anterior	l^3_a
anterior alveolar mijlociu	l^4_a
anterior alveolar posterior	l^5_a
palatal (cacuminal) cerebral	$ḷ^{1,2,3,4\ldots}$
b) interdental	l^1
postdental	l^2
alveolar anterior	l^3
alveolar mijlociu	l^4
alveolar posterior	l^5
alveolar palatal	$l^{6,7,8\ldots}$
b) muiat interdental	l'^1
muiat postdental	l'^2
alveolar anterior	l'^3
alveolar mijlociu	l'^4
alveolar posterior	l'^5
alveolar palatal	$l'^{6,7,8\ldots}$

§ **45.** O varietate de *l*, asupra articulației căruia foneticii nu se înțeleg, este așa-numitul *l* aspru rusesc, hartes russisches *l*, *ł*, лъ. S i e v e r s, *Grundzüge der Phonetik*, pag. 111: „După B e l l și S w e e t limba articulează cu întreaga rădăcină. Aerul iese printre rădăcina limbii și măselele superioare. S t o r m susține că articulația limbii are loc tot prin partea anterioară, decît numai partea posterioară se ridică în sus spre poziția lui *o*, *u*". De părerea lui S t o r m este și S i e v e r s. J e s p e r s e n, *Lehrbuch* §§ 135, 136, deosebește două soiuri de acest *l* aspru, unul englez, pe care-l numește „hohl", și altul rusesc, pe care-l numește „hinteres *l*". Caracteristica celui dintîi este că limba articulează anterior, în felul acela că crăpăturile laterale sînt mai mari decît la ceilalți *l*, iar lopata limbii se găunoșează în formă de lingură, în aceeaș vreme limba se dă mai îndărăt decît la ceilalți *l* și se ridică cu partea ei posterioară în poziția lui *u*. Caracteristica celui de al doilea este că se articulează prin partea posterioară a limbii spre palatul moale posterior. În vremea aceasta limba anterioară ori poate sta pasivă ori poate articula ca la *l* „hohl" englez.

<[17] Avem și noi *l* muiat: Așa, persoana a II-a singulară de la verbul a *spăla: spel'*. Tot așa pluralul de la *coală* are *l* muiat: *col'*.> [Părerea aceasta a lui Philippide este greșită: el face confuzie între *palatal* „pronunțat cu limba în poziția lui *i*" și *muiat* „pronunțat cu limba în poziția lui *i*, dar cu timbru schimbat." Sunet muiat propriu-zis este, în cazul dat de Philippide, un *l'* din dialectele de vest ale dacoromânei sau it. *gli*. Vezi G. I v ă n e s c u, *Timbrul vocalic implicit al consonantelor*, în *AUI, (Serie nouă), Secțiunea III, e) Lingvistică*, tomul XVII, anul 1971, p. 77–85, în special p. 81–82.]

§ **46.** *l* poate fi nazal, în vreme ce [= cînd] la pronunțarea lui, vălul palatului atîrnă în jos, astfel că aerul iese și pe gură și pe nas.

§ **46 a.** Sfîrșitul ferm, despre care se vorbește la § 29, n-rul 5, [și la § 35] se poate găsi și la *l* cîteodată, de pildă în limba daneză, unde, ca și la sfîrșitul ferm al vocalelor, se ivește ca element caracteristic al unor cuvinte față de alte cuvinte, care fără de acest element caracteristic ar fi omonime. Astfel, de ex., se deosebește *al* [*al'*] „tot", de *alle* [*alĕ*] „toți". J e s p e r s e n, *Lehrbuch*, § 77. Compară § 35.

§ **47.** Un *l* care și-a pierdut fonicitatea se numește [redus]: *l̬*. Vezi §§ 28, 36, 42.

b) *Explozive (explosive Geräusche, Explosivlaute, Verschlussgeräusche, Verschlusslaute, son explosif)*.

§ **48.** Zgomotul se produce prin aceea că organele bucale se lipesc complect între ele, astfel că curentul expirator, pentru a putea ieși afară din gură, trebuie să sfarme obstacolul cu explozie.

§ **49.** O mare deosebire există între explozivele fonice și afone din acel punct de vedere că la explozivele fonice zgomotul produs prin explozie este mai slab, din cauză că curentul expirator își pierde o mare parte din putere prin punerea în vibrare a coardelor vocale, astfel că nu-i rămîne destulă forță pentru a produce în gură explozia cu aceeaș tărie cu care se produce explozia unei explozive afone [18]. Pentru aceea explozivele afone se numesc *fortes*, iar explozivele fonice se numesc *lenes*.

Faptul că zgomotul explozivei fonice e mai slab decît al celei afone stabilește între ele o așa de mare deosebire, încît urechea nu le mai prinde în acelaș sunet, ci ca sunete deosebite. Acelaș fapt este așa de caracteristic, încît atunci cînd exploziva fonică devine redusă, îș pierde adică fonicitatea, urechea continuă de a o percepe ca o explozivă deosebită de exploziva afonă și mintea noastră o grupează la explozivele fonice. Un *b* afon, de ex., este perceput de ureche ca *b* și grupat de minte la *b* fonic. Pentru asemenea explozive lenes reduse nu avem un termen tehnic, le vom numi *lenes afone*. Sînt limbi, de pildă dialectele germane de mijloc și de sud, unde nu există decît lenes afone, care probabil sînt lenes fonice reduse (vezi S i e v e r s, *Grundzüge der Phonetik*, pag. 154, 175, B r e m e r, *Deutsche Phonetik*, pag. 109) [19]. Tot așa în limba daneză nu există decît lenes afone. După J e s p e r s e n, *Lehrbuch*, aceste lenes afone daneze sînt pronunțate cu coardele vocale în poziția aspirației (vezi § 12), în vreme ce poziția obișnuită a coardelor vocale la sunetele afone e cea a respirării ($=\varepsilon_2$). În unele limbi deosebirea de tărie a exploziei dintre explozivele fonice și afone nu există, și cele două feluri de sunete se deosebesc numai prin prezența de o parte, absența de altă parte a fonicității. Astfel, în limba germană de nord (B r e m e r, pag. 109, nota a). În alte limbi cele două serii de explozive, fonice și afone, se confundă complect, în felul acela că fonicele devin afone și în aceeași vreme puterea de explozie devine egală în ambele serii. Astfel, în limba germană din Saxonia, J e s p e r s e n, *Lehrbuch*, § 105 fine [20]. În sfîrșit, aceea ce face tăria mai mare a exploziei fortelor față cu tăria mai mică a exploziei lenelor nu este atît forța mai mare a curentului expirator din gură, cît tăria cu care

---

<[18] Pentru a vedea puterea explozivă a unei explozii, S i e v e r s a pronunțat cele două explozive *b* și *p* asupra unei grămezi de nisip.>

<[19] Cînd un german zice *bitte*, îl pronunță afon pe *b*, nu fonic. Noi pronunțăm afon pe *b*, dar la sfîrșitul cuvîntului: *alb*^{v}, însă la începutul și la mijlocul cuvîntului îl pronunțăm fonic.>

<[20] În B r e m e r, nu este nimic referitor la această chestiune.>

organele bucale articulează producînd închiderea, și iuțeala cu care se produce explozia, B r e m e r, pag. 103. Explozivele *fortes* sînt numite în gramatica latină *tenues* [= subțiri], iar explozivele *lenes* sînt numite *mediae* [= mijlocii]. Explozivele în general sînt numite în gramatica latină *mutae* [„tăcute"].

§ 50. La explozive se deosebesc trei momente: momentul închiderii organelor bucale — momentul imploziv, momentul cît stau organele bucale închise — momentul ploziv; momentul exploziei — momentul exploziv. Durata explozivei atîrnă de la durata momentului ploziv. Acest din urmă, la explozivele afone este mut, la explozivele fonice este un ton numit de germani Blählaut.

§ 51. Există fortes cu sfîrșit aspirat (vezi § 29, n-rul 6), în felul acela că, după ce are loc explozia, coardele vocale se pun în poziția aspirației (vezi § 12), astfel încît se produce la sfîrșitul explozivei o spirantă laringală afonă. Asemenea fortes aspirate sînt acele obișnuite în pronunțarea germană de nord. J e s p e r s e n, *Lehrbuch*, § 100.

§ 52. Există fortes, la sfîrșitul cărora, după ce s-a făcut explozia, se produce o scurtă vocală afonă, în felul acela că înainte de a se articula sunetul următor, coardele vocale continuă de a păstra poziția respirării (vezi § 12) pentru un scurt moment. Așa sînt fortes daneze, J e s p e r s e n, *Lehrbuch*, § 99. J e s p e r s e n le numește pe acestea stark aspirierte Tenues, iar pe cele de la § 51 le numește schwach aspirierte Tenues. În ce privește pe aspiratele grecești φ, θ, χ, nu știm cărei categorii de fortes aparțineau, dacă aparțineau la cele de sub acest paragraf ori la cele de sub paragraful precedent.

§ 53. Există fortes cu sfîrșit ferm (vezi § 29, nr. 5), în felul acela că, înainte de a avea loc explozia, coardele vocale se lipesc strîns una de alta. Explozia are apoi loc numai prin aerul din gură și, îndată după explozie, se desfac coardele vocale cu o plesnitură. Asemenea sunete există în limba armenească de la Tiflis și Erzerum și în limba georgiană. S i e v e r s, *Grundzüge*, pag. 137.

§ 53 a. Există lenes fonice aspirate, în felul acela că, după ce se face explozia, se produce o spirantă fonică laringală. Asemenea sunete există în limba sanscrită, în dialectele indiene moderne și în dialectul armenesc de la Aštarak. S i e v e r s, *Grundzüge*, pag. 151—152.

§ 54. Explozive nazale nu pot să existe, pentru că îndată ce înainte de a avea loc explozia, vălul palatului se lasă în jos și permite aerului să iasă pe nas, exploziva se preface în nazala omorgană corespunzătoare.

§ 55. Organele articulatorii ale explozivelor sînt exact aceleaș ca la nazale; locurile și chipurile cum aceste organe articulează sînt la explozive și la nazale exact aceleaș. Înmuierea explozivelor are loc exact în acelaș fel și în aceleași împrejurări ca la *n*. Singura deosebire este că, în vreme ce la nazale vălul palatului atîrnă în jos și dă drumul aerului să iasă pe nas, la exploziva vălul palatului astupă orificiile nasului, astfel că curentul expirator iese prin gură. După cum o exploziva se preface în nazala omorgană corespunzătoare, dacă, înainte de a avea loc explozia, lași vălul palatului în jos; tot așa o nazală se preface în exploziva omorgană corespunzătoare dacă, înainte de a desface unele de altele organele bucale articulatorii, închizi orificiile nasului prin vălul palatului.

Avem, deci, tabloul următor (compară § 32):

	fortes	lenes
A. Labiale	p	b

B. *Limbale* [ª subscris lui *t* sau *d* = apical]:

I a) anterior apical	$\underset{a}{t}$	$\underset{a}{d}$
b) anterior predorsal	t	d
I a) interdental	$\underset{a}{t^1}$	$\underset{a}{d^1}$
postdental	$\underset{a}{t^2}$	$\underset{a}{d^2}$
alveolar anterior	$\underset{a}{t^3}$	$\underset{a}{d^3}$
alveolar mijlociu	$\underset{a}{t^4}$	$\underset{a}{d^4}$
alveolar posterior	$\underset{a}{t^5}$	$\underset{a}{d^5}$
palatal (cacuminal)	$\underset{\cdot}{t}^{1,2,3\ etc}$	$\underset{\cdot}{d}^{1,2,3}$ etc. [21]

(Prin indicii 1, 2, 3... se exprimă ṭ, ḍ de la cei mai anteriori pînă la cei mai posteriori posibili).

	fortes	lenes
I b) interdental	t^1	d^1
postdental	t^2	d^2
alveolar anterior	t^3	d^3
alveolar mijlociu	t^4	d^4
alveolar posterior	t^5	d^5
palatal	$t^{6,7,8...}$	$d^{6,7,8}$

(Prin indicii 6, 7, 8... se exprimă *t*, *d* palatali dela cei mai anteriori pînă la cei mai posteriori posibili).

I b) muiat interdental	t'^1	d'^1
postdental	t'^2	d'^2
alveolar anterior:	t'^3	d'^3
alveolar mijlociu	t'^4	d'^4
alveolar posterior	t'^5	d'^5
palatal	$t'^{6,7,8...}$	$d'^{6,7,8}$
II a) posterior palatal	$k'^{1,2,3...}$	$g'^{1,2,3...}$
II b) posterior velar [22]	$k^{1,2,3}$	$g^{1,2,3...}$

(Prin indicii 1, 2, 3... se arată *k'*, *g'*, *k*, *g* de la cei mai anteriori pînă la cei mai posteriori posibili).

§ 56. În afară de acest tablou de explozive omorgane nazale mai există o exploziva, exploziva laringală, despre care s-a vorbit la § 29, nr. 2, 5. Această exploziva laringală, cînd este la începutul vocalei, e fonică, dacă vocala e fonică; e afonă, dacă vocala e afonă. Cînd cade la sfîrșitul vocalei, e afonă. Semnul prin care se reprezintă e al așa-numitului spirit lin grecesc, ψιλὸν πνεῦμα, măcar că spiritul lin grec însemna probabil începutul ușor. Compară § 29, nr. 1.

<[21] Sunetele ṭ și ḍ se găsesc în limba sanscrită.>

<[22] Explozivele posterioare velare se mai numesc și guturale. Compară § 32, nota 2.>

§ **57.** La baza de articulație retrasă se pot produce și un *t, d* prin limba mijlocie care articulează în linie verticală cu palatul tare, și un *k, g* prin rădăcina limbii, care articulează în linie verticală cu palatul moale posterior. J e s p e r s e n, *Lehrbuch,* § 40. Semnele de care se servește Jespersen pentru a simboliza aceste sunete sînt c^2 (*t*), f^2 (*d*), q(*k*), *G*(*g*). Compară § 33.

§ **58.** Oricare ar fi articularea principală a limbii (prin vîrf, partea anterioară, partea posterioară) la producerea explozivelor, în mod secundar ea se lipește totdeauna prin laturile ei disponibile de alveolele dinților superiori. Compară § 34.

§ **59.** Pentru explozive lenes care pot fi reduse din punct de vedere al fonicității (*b̬, d̬, g̬', g̬*) vezi § 49. Compară §§ 28, 36, 42 și 47.

§ **60.** O exploziv㠫al cărei zgomot e redus la minimum se numește *redusă de zgomot* (*p̭, b̭, ṱ, ḓ, k̭', g̭', k̭, g̭*). Compară § 40. Pentru ca să se înțeleagă acest lucru să se gîndească cineva la faptul că puterea exploziei variază în una și aceeaș limbă foarte mult după împrejurările în care sunetul se găsește, dar mai ales la faptul că puterea exploziei variază de la o limbă la alta. Astfel, de pildă, explozia este în limbile romanice mai puternică decît în limba germană. Vezi J e s p e r s e n, § 101.

c) *Spirante* (*Frikative, Spiranten, Reibelaute, Engelaute, fricative*).

§ **61.** Zgomotul se produce prin aceea că organele bucale se apropie așa de tare unele de altele, încît curentul expirator prin frecarea lui între ele le face să vibreze.

§ **62.** O mare deosebire există între spirantele fonice și afone din acel punct de vedere că la spirantele fonice zgomotul produs prin frecare este mai slab, din cauză că curentul expirator își pierde o mare parte din putere prin punerea în vibrare a coardelor vocale, astfel că nu-i rămîne destulă forță pentru a produce frecarea în gură cu aceeaș tărie cu care se produce frecarea unei spirante afone. Pentru aceea spirantele afone se numesc *fortes*, iar spirantele fonice se numesc *lenes*. Faptul că zgomotul spirantei fonice e mai slab decît al celei afone stabilește între ele o așa de mare deosebire, încît urechea nu le mai prinde ca acelaș sunet, ci ca sunete deosebite. Acelaș fapt e așa de caracteristic, încît atunci cînd spiranta fonică devine redusă, își pierde adică fonicitatea, urechea continuă de a o percepe ca o spirantă deosebită de spiranta afonă și mintea o grupează la spirantele fonice: un *z* afon, de ex., este perceput de ureche ca *z* și grupat de minte la *z* fonic. Pentru asemenea spirante lenes reduse, nu avem termen tehnic, le vom numi *lenes afone.* Observăm totodată că numirile fortes, lenes se aplică de obicei numai la explozive. Sînt limbi, de pildă dialectele germane de mijloc și sud, unde nu există decît lenes afone, care probabil sînt lenes fonice reduse. Vezi B r e m e r, *Deutsche Phonetik,* pag. 105. Pînă aici se întinde paralelismul între spirante și explozive în privința caracterelor explozivelor discutate la § 49.

§ **63.** Spirante nazale pot să existe în felul acela că, în vreme ce aerul expirat se freacă printre organele bucale, vălul palatului se lasă în jos, astfel că aerul se scurge și pe nas.

§ **64.** Organele articulatorii ale spirantelor sînt exact aceleaș ca la explozive. Locurile și chipurile cum aceste organe articulează sînt la spirante și la explozive exact aceleaș, cu deosebirea numai că, în vreme ce la explozive organele articulatorii se lipesc complect unele de altele, la spirante ele se

apropie numai tare unele de altele. Există prin urmare la fiecare soi de explozive spiranta omorgană corespunzătoare. Decît numai spirantele sînt mai numeroase decît explozivele. Anume pentru un singur grup de explozive labiale există două grupuri de spirante labiale, și pentru cîte un singur grup de explozive limbale anterioare există cîte trei grupuri de spirante limbale anterioare. Dăm întîi tabloul spirantelor.

A. Labiale	fortes	lenes
I. Bilabiale	ɟ	w
II. Labiodentale	f	v

B. Limbale [^{a} subscris lui *s*, *z* etc. = anterior]:

I a) anterior apical	s_a, $\check{s}_a$ ϑ_a	z_a, $\check{z}_a$, δ_a
b) anterior predorsal	s, š ϑ	z, ž δ
I a) interdental	s_a ϑ_a	z_a δ_a
postdental	s_a ϑ_a	z_a δ_a
alveolar anterior	s_a $\check{s}_a$	z_a $\check{z}_a$
alveolar mijlociu	s_a $\check{s}_a$	z_a $\check{z}_a$
alveolar posterior	s_a $\check{s}_a$	z_a $\check{z}_a$
alveolar palatal (cacuminal)	$\check{s}^{1\ 2\ 3}$	$\check{z}^{1\ 2\ 3}$

(Prin indicii 1, 2, 3... se exprimă ṣ̌ ẓ̌ de la cei mai anteriori pînă la cei mai posteriori posibili).

	fortes	lenes
I b) interdental	s ϑ	z δ
postdental	s ϑ	z δ
alveolar anterior	s š	z ž
alveolar mijlociu	s š	z ž
alveolar posterior	s š	z ž
palatal	$\check{s}^{1\ 2\ 3...}$	$\check{z}^{1,\ 2,\ 3...}$

(Prin indicii 1, 2, 3 ... se exprimă *š*, *ž* palatali de la cei mai anteriori pînă la cei mai posteriori posibili).

I b) muiat interdental	s′ ϑ′	z′ δ′
postdental	s′ ϑ′	z′ δ′
alveolar anterior	s′ ś̌	z′ ź̌
mijlociu	s′ ś̌	z′ ź̌
posterior	s′ ś̌	z′ ź̌
palatal	$\check{s}^{1,\ 2,\ 3}$	$\check{z}^{1,\ 2,\ 3}$
II a) posterior palatal	$\chi'^{1,\ 2,\ 3...}$	$\gamma'^{1,\ 2,\ 3}$
II b) posterior velar [25]	$\chi^{1,\ 2,\ 3...}$	$\gamma^{1,\ 2,\ 3}$

(Prin indicii 1, 2, 3... se arată χ′γ′, χ, γ de la cei mai anteriori pînă la cei mai posteriori posibili).

---

[25] Spirantele posterioare velare se numesc și guturale. Compară § 32, nota 2, și § 55, nota 1.

§ **65.** Deosebirea dintre *s*, *š* și fonicele corespunzătoare *z*, *ž* (așa-numitele șuierătoare, Zischlaute, sifflantes) de o parte și θ, δ de altă parte (pe care Sievers, pag. 120, tot Zischlaute le numește) din punct de vedere al articulației, consistă în aceea că cele dintîi sînt sunete subțiri (dünn), articulate cu spinarea limbii în formă de rigolă, pe cînd cele de al doilea sînt sunete largi (breit), ariculate cu spinarea limbii în formă de cufundătură lățită. Jespersen *Lehrbuch* §§ 33, 34, 47. Vezi § 13, alineatul penultim.

§ **66.** Deosebirea din punct de vedere al articulației între *s*, *z* de o parte și *š*, *ž* (așa-numitele chuintantes, zischelnde Laute) de altă parte, este mai greu de constatat. Sievers, *Grundzüge*, pag. 124: Brücke lămurește pe *š* ca un sunet compus dintr-un *s* alveolar și un χ velar. Sweet și Bell susțin că *š* are mai mult element apical decît *s*, că *š* este un *s* pe cale de a deveni *r*, că *š* se produce dacă tragi limba din poziția lui *s* puțin mai îndărăt și mai în sus. Storm: „Dacă ridic numai vîrful limbii în sus, se naște un *s* supradental. Numai cînd ridic și partea posterioară a limbii la acelaș nivel cu vîrful, se naște un *š*, atunci se formează sub palatul tare un spațiu boltit cu un ton propriu mai jos și cu un zgomot mai complicat". Sievers însuș, *Grundzüge*, pag. 123—124: „Lămurit este că limba la *š* este trasă mai îndărăt decît la *s*. Important la *š* este poate formarea unui spațiu mai mare în formă de caldare în partea anterioară a gurii". Bremer, *Deutsche Phonetik*, pag. 74, consideră și el, ca Brücke, pe *š* german ca pe un sunet compus din *s* și χ. Jespersen, *Lehrbuch*, § 47: „[La *š*] partea limbii care articulează nu este aceea care în stare de repaos se găsește tocmai în fața punctului respectiv al palatului. La *s* figurează, dacă mi-i permis să zic așa, o parte a limbii cu al său vis-à-vis; dacă figurează în aceeaș parte a limbii cu persoana de lîngă vis-à-vis-ul ei, se naște un *š*". Pentru a pricepe cele spuse de Jespersen, vezi § 13, alineatul 4.

§ **67.** Corespunzătoare explozivelor laringale (vezi § 56) există două spirante laringale, una fonică și alta afonă, despre care s-a vorbit la § 29, n-rele 3, 6, și § 53. Spiranta laringală afonă se găsește în multe limbi, de pildă în limba germană, unde e simbolizată prin *h*, a existat în latină, unde era însemnată prin *h*, în limba greacă, unde constituia așa-numitul spirit aspru, δασὺ πνεῦμα. Noi o însemnăm prin *h*. Spiranta laringală fonică, în afară de explozivele lenes fonice aspirate (§ 53) nu știm dacă se găsește întrebuințată în vreo limbă. Noi o însemnăm prin ɦ.

§ **68.** La baza de articulație retrasă spirantele cu timbru de χ́, γ́ nu sînt posterioare palatale, ci anterioare palatale: Jespersen, *Lehrbuch*, § 48: „Das Konsonantenpaar *ç* und *j* wird mit spaltförmiger Öffnung zwischen der Vorderzunge und dem vordersten Theil des harten Gaumens gebildet"[26]. După Jespersen aceasta ar fi obișnuita pronunțare a germanelor χ', γ' din cuvinte ca: *ich, Siege*. Dar sigur se înșală. Este adevărat că χ', γ' germane au timbru asemănător de *ś*, *ź* astfel că pentru străini *ich* sună adeseori ca *iš*, dar acesta provine probabil de acolo că, în vreme ce articulează limba posterioară pe χ', γ', limba anterioară se ridică și ea spre palatul tare anterior ori spre alveole. Însă în general existența unor χ', γ' anteriori palatali este problematică, pentru că, dacă există χ', γ' anteriori palatali, ar trebui să existe și *k'*, *g'* anteriori palatali, niscai *k'*, *g'* anteriori palatali însă Jespersen nu înregistrează. Jespersen nu cunoaște nici măcar pe *k'*, *g'* posteriori palatali. El nu cunoaște decît pe *k*, *g* posteriori velari! Aceste lucruri ne fac

[26] „Perechea de consonante *ç* și *j* se produce cu deschizătură în formă de șpalt, între partea anterioară a limbii și partea cea mai anterioară a palatului tare".

să ne îndoim și de existența vreunor *i*, *e* anteriori palatali. Vezi § 24. La baza de articulație retrasă sunetele *i*, *e*, *χ́*, *γ́* trebuie să se fi articulînd tot posterior palatal, însă, în vreme ce limba posterioară se ridică spre palatul tare, limba anterioară se va fi ridicînd și ea spre alveole, ceea ce provoacă iluzia că articulația se va fi făcînd prin limba anterioară.

§ 69. Conform paralelismului dintre explozive și spirante, ne-am aștepta ca la baza de articulație retrasă să se fi producînd spirante corespunzătoare explozivelor mediale $c^2(t)$, ɟ̣^{2}(*d*) și spirante corespunzătoare explozivelor radicale *q*(*k*), *G*(*g*). Vezi § 57. În mod neprecis J e s p e r s e n înregistrează spirantele mediale la § 48 fine: *χ*, *γ* (aceasta e propria notare a lui J e s p e r s e n). De niscai spirante radicale însă nu pomenește nicăiri.

§ 70. Oricare ar fi articularea principală a limbii (prin vîrf, partea anterioară, partea posterioară) la producerea spirantelor, în mod secundar ea se lipește totdeauna prin laturile ei disponibile de alveolele dinților superiori. Compară § 58.

§ 71. Pentru spirantele lenes care pot fi reduse din punct de vedere al fonicității (*w̬*, *z̬*, *ž̬*, *δ̬*, *γ̬*; *γ̬*), vezi § 62. Compară §§ 28, 36, 42, 59.

§ 72. O spirantă al cărei zgomot e redus la minimum se numește redusă de zgomot (*f̭*, *w̭*, *s̭*, *z̭*, *ś̭*, *ž̭* *ϑ̭*, *δ̭*, *χ̭́*, *γ̭́*, *χ̭*, *γ̭*). Compară § 40, 60 [27]

CAPITOLUL IV

[INSTRUMENTE DE CERCETARE. ALFABETE FONETICE]

§ 73. Toate aceste articulații de sunete, despre care am vorbit în capitolul III, se pot constata ori prin mijloace lesnicioase, de care se poate servi limbistul, ori prin mijloace grele și complicate, care ies din domeniul omului de știință cercetător al limbii, și intră în domeniul anatomistului, fiziologului, fizicianului și matematicianului. Printre mijloacele care pot fi la dispoziția oricui, însemnăm pe următoarele:

1) Observația cu ochiul atît la tine însuți cît și la altul.

2) Simțul nervilor din diferitele organe articulatorii.

3) Sunetele fonice, dacă-ți astupi urechile cînd le pronunți, se aud, cele afone nu se aud.

4) Ieșirea aerului pe nas se constată, cînd ții sub nas o placă metalică lustruită, care asudă.

5) Pentru a constata dacă limba își schimbă articulația la trecerea de la un sunet la altul recomandă W e i g a n d, *Meglen.*, pag. 3, un ingenios mijloc. Se introduce un bețișor în gură și se sprijinește pe spinarea limbii. Celălalt

[27] <În toate limbile romanice, afară de spaniolă și română [și de dialectele italiene centrale și de sud], *s* intervocalic s-a prefăcut în *z* (*casa* > it. *caza*). Fenomenul este unul de asimilare la vocalele înconjurătoare.>

capăt al bețișorului se sprijinește pe deget și se alipește la dinții superiori incisivi. Îndată ce articulația se schimbă, simțim schimbarea la deget.

6) Se fixează pronunțarea prin fonograf, astfel că o putem studia cu băgare de samă și pe îndelete, atunci cînd subiectul a cărui pronunțare o studiem nu mai este de față.

7) Mișcările laringelui le putem constata cînd în timpul pronunțării sunetelor punem degetul pe cartilagiul thyroid.

8) Asemănarea ori deosebirea din punct de vedere al timbrului se poate constata în mod foarte superficial după urmele pe care le lasă undele vibratoare pe gheața unui geam de fereastră, cînd pronunțăm sunetele în apropierea acesteia, Rousselot, *Principes*, pag. 158.

9) Intensitatea relativă a zgomotului, de pildă deosebirea dintre fortes și lenes, o putem măsura prin mijlocirea unui tub de sticlă în formă de U, deschis la ambele capete și plin de apă un sfert. Printr-un tub de cauciuc, adaptat la unul din capetele tubului de sticlă, pronunțăm sunetele în acest din urmă, cu cît se poate aceeaș putere a curentului expirator, și apa, după cum intensitatea zgomotului e mai mare ori mai mică, se ridică în celălalt capăt mai mult ori mai puțin. Sievers, *Grundzüge*, pag. 22.

10) Aceeaș intensitate relativă a zgomotului, de care se vorbește sub nr. 9, se poate constata dacă pronunțăm sunetele în apropierea unei grămăgioare de nisip: deplasarea firelor de nisip va fi cu atît mai mare, cu cît zgomotul va fi mai puternic.

11) După cum prin fonograf se poate fixa pronunțarea (vezi n-rul 6), tot așa se pot fixa prin fotografie oarecare articulații. Astfel, de ex., a fotografiat Jespersen, *Lehrbuch*, Tafel 1, articulația buzelor și dinților la pronunțarea sunetelor din propoziția „Je vous aime". <Și Iosif Popovici, *Fiziologia vocalelor românești ă și î*, Cluj, 1921 (pag. 25), dă fotografia buzelor la articulația lui *ă* și *î*.>

12) Pentru a fixa lămurit articulația vocalelor, astfel ca și un altul să o poată imita, și să poată produce exact tonul produs prin acea articulație, este de trebuință ca, pe lîngă o preciză descriere a acesteia, să arăți și tonul propriu (vezi § 5) al vocalei afone. Tonul propriu al vocalei afone este tonul spațiurilor A și B (vezi § 9). Cînd strîmtoarea dintre aceste spațiuri este mare, ca de pildă la *i*, *u*, *î* închiși, spațiurile A și B vibrează fiecare separat (prin A însemnăm spațiul posterior, prin B însemnăm spațiul anterior), tonul lui B se aude cînd curentul circulă prin gură, iar tonul lui A se aude cînd plesnim afon coardele vocale, cînd producem exploziva laringală afonă (§ 56), ținîndu-se răsuflarea. Cînd strîmtoarea e mai largă, vibrează întreg spațiul A + B cu un singur ton propriu. Acum aceste tonuri proprii ale spațiurilor A, B, A + B se pot constata ori prin mijlocirea diapazonului (§ 7), ori prin mijlocirea rezonatoarelor (§ 7), conform principiului enunțat la § 8; mijlocul diapazoanelor este mai incomod. Mai comod și mai precis este acela al rezonatoarelor, cu atît mai mult că [= cu cît] se pot face rezo-

natoare „a tirants gradués", astfel că unul și acelaș rezonator se poate lungi și scurta și poate căpăta diferite tonuri proprii. Rezonatorul se vîră cu un capăt în ureche, și cînd tonul propriu al vocalei afone se potrivește cu tonul propriu al rezonatorului, acest din urmă intră în vibrare. R o u s s e l o t, *Principes*, pag. 162. Printre mijloacele de care nu se poate servi limbistul însemnăm pe următoarele:

1) Laringoscopul, cu care se cercetează „pe viu" laringele, în special coardele vocale, instrument foarte greu de mînuit chiar pentru medici.

2) Instrumentele de înregistrare mecanică prin mijlocirea membranelor, a mișcărilor organelor și a vibrațiilor tonurilor. R o u s s e l o t, *Principes*, pag. 92, 127.

3) Analiza timbrului vocalelor fonice prin mijlocirea de instrumente compuse din rezonatoare, diapazoane și flăcări, conform principiului enunțat la § 8, R o u s s e l o t, *Principes*, pag. 164.

4) Analiza timbrului vocalelor fonice prin analiza curbelor neregulate în curbe regulate, cu complicate și înalte calcule matematice. R o u s s e l o t, *Principes*, pag. 199 sqq.

5) Palatul artificial. R o u s s e l o t, pag. 52.

§ 74. În ce privește caracterele de care se servesc foneticii pentru a simboliza diferitele sunete, o mare variabilitate există pînă în momentul de față. Pentru a da o idee de această variabilitate, facem un tablou de chipurile de a scrie a trei filologi (A s c o l i, M e y e r-L ü b k e, B ö h m e r) și a unui fonetic (R o u s s e l o t).

La aceste notițe se pot adăugi însemnările pe care le-am făcut în studiul de față asupra cîtorva din caracterele de care se servește J e s p e r s e n. Ca ceva deosebit pe acest teren se poate considera încercarea lui Jespersen de a introduce un chip de notare a sunetelor *analfabetic*. Acest sistem de a scrie în formule în trăsături generale a următorul: Se înseamnă prin α buzele, [prin] β vîrful limbii, [prin] γ tot restul limbii, [prin] δ vălul palatului, [prin] ε coardele vocale, [prin] ζ organele respiratorii; prin *a* rotunzirea mare a buzelor, prin *b* rotunzirea mijlocie a buzelor, prin *c* lipsa de rotunzire a acestora, *d* înseamnă vîrful dinților superiori, *e* suprafața posterioară a acestora, *f* alveolele, *g* palatul tare anterior, *h* palatul tare posterior (J e s p e r s e n desparte palatul tare numai în două), *i* limita dintre palatul tare posterior și palatul moale anterior, *j* mijlocul dintre palatul moale anterior și palatul moale posterior, *k* uvula, *l* păretele laringelui, *o* înseamnă închidere complectă; 1, 3, 5, 7 deschidere cu Rille tot mai mare; 2, 4, 6, 8 deschidere cu Spalt tot mai mare; 1, 2, 3, 4... puse lîngă ζ înseamnă putere tot mai mare a curentului expirator; I înseamnă deschidere laterală; R înseamnă tril. Astfel încît *ü* german, de pildă, este scris analfabetic astfel: $\alpha\ 35^{ba}\ \gamma\ 35^{g}$ (adecă buzele sînt rotunzite între mijlociu și tare în vreme ce capătă o formă de Rille cu depărtare între ele între gradele 3 și 5, iar limba cu dosul ei se apropie de palatul tare anterior, cu spinarea în formă de Rille și la o depărtare de palatul tare între gradele 3—5!) Vezi *Lehrbuch*, § 14—18, 28—29, 107 și 109. Eu găsesc acest chip de a scrie cu desăvîrșire neprecis și nu cred că va mai fi întrebuințat de cineva afară de J e s p e r s e n.

	a	*e*	*i*	*o*	*u*	*ö*	*ü*	*ă*	*î*	*ẹ*	*ę*	*ẽ*	*ẽ*
Rousselot	*a*	*e*	*i*	*o*	*ou*	*oe*	*u*	*ẹ͡*	*ẹ*	*é*	*è*	*ê*	?
Ascoli	*a*	*e*	*i*	*o*	*u*	*ö*	*ü*	*ę*	*u̥*	*ẹ*	*e̥*	*ê*	?
Meyer-Lübke	*a*	*e*	*i*	*o*	*u*	*ö*	*ü*	*e*	*u̥*	*c̦*	*ę*	*ê*	*·ç̑*
Böhmer	*a*	*e*	*i*	*o*	*u*	*oe*	*υ*	*ę*	*u̥̇*	*e*	*ę*	*ê*	?

Pentru indogermaniști *ę* = *ẽ*; tot așa în leșește *ę* = *ẽ*.

	r	*l*	*m*	*n*	*ŋ*	*l'*	*ń*
Rousselot	*r*	*l*	*m*	*n*	*ṅ*	*l̮*	*n̮*
Ascoli	*r*	*l*	*m*	*n*	*n*	*l̃*	*ñ*
Meyer-Lübke	*r*	*l*	*m*	*n*	*ṅ*	*l'*	*ń*
Böhmer	*r*	*l*	*m*	*n*	*ŋ*	*ly*	*ny*

	p	*b*	*t*	*d*	*k'*	*g'*	*k*	*g*	*č* (*tš*)	*ǧ*	*ţ* (*ts*)	*dz*	*t'*	*d'*
Rousselot	*p*	*b*	*t*	*d*	*k̮*	*g̮*	*k*	*g*	*ɛ*	*ĵ*	*ŝ*	*ẑ*	*t̮*	*d̮*
Ascoli	*p*	*b*	*t*	*d*	*kʸ*	*gʸ*	*k*	*g*	*ć*	*g'*	*z*	*dz'*	*č*	*ǧ*
Meyer-Lübke	*p*	*b*	*t*	*d*	*k'*	*g'*	*k*	*g*	*c̀*	*ǧ*	*z*	*ž*	*ć*	*d'*
Böhmer	*p*	*b*	*t*	*d*	*kʸ*	*gʸ*	*k*	*g*	*tš*	*dž*	*ts*	*dz*	*tχ*	*dy*

Pe *t'*, *d'* slavii îi reprezintă prin: *ħ* = *t'*, *ђ* și d*j* = *d'*. Pe *t'* muiat îl mai simbolizează și prin *tj*, iar *ć* = *tś*.

	s	*z*	*š*	*ž*	*ϑ*	*δ*	*χ'*	*γ'*	*χ*	*γ*	
Rousselot	*s*	*z*	*ɛ*	*j*	*s̯*	*z̯*	*ĉ̦*	*y*	*ĉ*	*γ*	*h*
Ascoli	*s*	*z'*	*š*	*ž*	*þ*	*đ*	*h*	*j*	*h·*	*j·*	
Meyer-Lübke	*s*	*s*	*š*	*ž*	*þ*	*đ*	*h'*	*j*	*h·*	?	
Böhmer	*s*	*z*	*š*	*ž*	*ϑ*	*δ*	*h*	?	*χ*	?	

[SCHIMBĂRILE FONETICE]

§ 75. Aceste diferite grupuri de sunete, unele tonuri, altele zgomote, cîte le-am înșirat, se deosebesc lămurit unele de altele cît timp le considerăm în noțiune (idee), după cum le-am considerat mai sus. Ca individe, ca sunete ocazionale considerate, ele se apropie unele de altele printr-un lanț neîntrerupt de sunete intermediare, lanț în care tonurile nu se mai pot deosebi de zgomote, vocalele propriu-zise de celelalte tonuri, explozivele de spirante, afonele de fonice etc. Cîte puncte sînt pe buze, pe limbă și pe palat, tot atîtea locuri de contact între organele bucale pot avea loc, cîte distanțe infinit de mici există de la o buză la alta și de la palat la limbă, tot atîtea lărgiri pot avea loc între organele articulatoare, de la complecta închidere începînd și pînă la starea de repaos a limbii. Și, pe lîngă acestea toate, aerul expirat poate circula de la maximum pînă la minimum de intensitate, coardele vocale pot vibra de la o extremitate pînă la alta a gamei.

Această infinitate de articulații dă naștere la o infinitate de sunete, pe care mintea noastră le grupează în sunet-tip și ca sunete-tip le deosebim unele de altele. O infinit de mică graniță trecută însă din punct de vedere al articulării provoacă de multe ori o strămutare de la un centru la altul, de la un sunet-tip la altul. Pentru a lămuri însă și mai bine această treptată trecere de la o articulație la alta și de la un sunet la altul să ne servească următoarele două exemple. Să luăm ca punct de plecare exploziva posterioară palatală fonică $\acute{g}^1$ (articulația față cu mijlocul dintre palatul tare anterior și mijlociu, de pildă din silaba *ǵi*). Gradul de închidere poate scădea de la maximum, cînd avem un g'^1 bine pronunțat, pînă la minimum, cînd închiderea are loc numai într-un punct. Dacă acest punct se desface și el, se preface exploziva în spiranta $\acute{\gamma}^1$. Spiranta aceasta apoi poate trece prin toate gradele strîmtării, de la maximum, cînd numai un punct o desparte de exploziva și zgomotul produs prin frecare e foarte puternic, pînă la un minimum, cînd deschiderea e atît de largă, încît numai foarte puțin zgomot se produce, astfel încît un punct numai desparte spiranta (redusă $\acute{\gamma}^1$) de ton. Se trece și acel punct, căpătăm tonul *i* în gradul cel mai mare de strîmtare a acestuia. Acest ton *i* însuș, de la gradul cel mai mare de strîmtare (ori de închidere, de unde și numele de închis) pînă la gradul cel mai mare de lărgire (ori de deschidere, de unde numele de *i* deschis), poate varia pînă în locul unde numai un punct îl mai desparte de acea articulație, care dă un sunet, al cărui timbru nu mai e simțit de urechea noastră ca *i*, ci ca o altă vocală oarecare (de obicei *ə*, căci limba se mișcă, pentru a articula față cu palatul, în raze, care toate pleacă de la starea de repaos).

Pe de altă parte, a doua direcție $\acute{g}^1$ (și în aceeaș proporție toate sunetele care se întind de la dînsul pînă la *ə*) poate avea toate gradele fonicității, de la acela în care coardele vocale vibrează în tot timpul duratei pînă la acela în care coardele vocale vibrează numai într-un punct în timp: $\underset{\vee}{\acute{g}}^1$. Și în aceeaș proporție $\acute{\gamma}^1$ etc. pînă la $\underset{\vee}{ə}$).

În a treia direcție acest $\underset{\vee}{\acute{g}}^1$ (și în aceeaș proporție și $\underset{\vee}{\acute{\gamma}}^1$ pînă la $\underset{\vee}{e}$) poate avea diferite grade de iuțală a exploziei și de tărie a curentului de aer de la un minimum începînd, pînă la un maximum, cînd se preface complect într-un $\acute{k}^1$ (și în aceeaș proporție $\acute{\chi}^1$ etc. pînă la *ə* afon).

În a patra direcție *ǵ*[1] (și în aceeași proporție *γ́*[1] pînă la *ə*) poate parcurge înapoi o serie infinită de puncte prin *ǵ*[2], *ǵ*[3], *ǵ*[4] etc., pînă la ultimul *ǵ*[x] palatal posibil, iar înainte o serie oarecare de puncte, pînă la ultimul *ǵ*[1+x] palatal posibil. De la ultimul *ǵ*[x] îndărăt *ǵ* se preface în *g*. De la ultimul *ǵ*[1+x] înainte limba nu mai poate articula cu partea posterioară, și, fiindcă cu partea mijlocie ea nu articulează defel, apoi locul limbii posterioare îl ia limba anterioară, [și] *g'* se preface într-un *d*.

În a cincea direcție, în sfîrșit, o serie nemăsurată de grade se întinde de la o complectă închidere a cavităților nazale, cînd avem a face cu o explozivă curată, pînă la cea mai slabă închidere a acestora — am putea zice într-un punct numai — cînd se atinge granița dintre explozivă și nazală (*n*) <[cea omorgană]>. Se deschid cavitățile nasului, astfel încît aerul nu mai are putere să sfarme obstacolele din gură, ca unul ce găsește loc de scurgere prin nas, [și] exploziva se preface în *n*.

Exemple pentru fenomenele de sub § 75. 1. *ǵ* > *γ́*: γιγνώσκω > ngr. *γignósκo* 2. *ǵ* > *ǧ*: *angulus* > *ŭ̃ǵĭu* > *ŭ̃ǵĭŭ*; 3. indog. *dh* > gr. *t'*: skr. *dhūmás*, gr. θυμός; *lĩtšed* < lat. *lancidus* < *languidus*. 4. *ǵ* > *d*[x]: lat. *g* + *e*, *i* > rom. *dź* + *e*, *i*. 5. *lémn* < *léŋn* < *lignum*.

Pentru a lămuri această trecere treptată și fără veste de la un sunet la altul, să dăm un alt exemplu. Între *s* și *š*, de orice soi ar fi aceste sunete, deosebirea stă numai într-o încovăitură, mai mare la *š* decît la *s*, a limbii în direcția antero-posterioară, la care se adauge o mai mare cufundătură a acesteia în direcția laterală (cf. § 66). Așa stă lucrul pe deasupra constatat. În realitate punctele de trecere de la unul la altul din aceste două sunete sînt atît de mici și de multe, încît o minimă schimbare în articulație poate provoca pe acea în timbru, și fiziologii sînt încurcați încă de a da o lămurită caracteristică chiar în noțiune. Vezi cele spuse la § 66.

În altă privință acest *s* — *š* se atinge prin atîtea puncte de *r* <limbal>, încît iarăș cu greu se pot hotărî chiar în noțiune caracterele speciale ale unuia și ale altuia din sunetele respective. Astfel, ceva caracteristic lui *r* este negreșit tremurarea, dar această tremurare poate fi redusă la minimum și articulațiile sunetelor *š* — *r* seamănă atît de mult între ele, încît nu mai găsești caracteristica. Și atunci se mai întîmplă încă ceva, că — mai ales la articulațiile alveolare și cerebrale — între *ž* și *r* fonic deosebirea de timbru există, între *š* și *ž* afon dispare, măcar că articulațiile nu sînt aceleaș. Astfel un *ř*, devine prin însăș aceasta un *š*, care apoi, dacă devine cumva fonic, nu se mai schimbă în *r*, din care a ieșit, ci într-un *ž*, cum s-a întîmplat, de ex., cu *rz* leșesc care a fost un *r* fără vibrare și afon confundat cu *š*, și apoi, uneori, prefăcut în *š*, *ž* alveolari [1]. De altfel, chiar direct poate avea loc trecerea de la *ž* la *r* și viceversa, fără intermedierea sunetului afon, după cum poate și la *rz* leșesc s-a întîmplat lucrul (M i k l o s i c h, *Gramm.*, I, 537). Exemple din românește să ne servească alunecările lui *a* în *ă*, de care am vorbit în *Principii*.

§ 76. Toate schimbările acestea se întîmplă pentru că sînt mai comode. Comoditatea aceasta însă nu se judecă la sunetul izolat — căci sunetul izolat numai rareori apare ca cuvînt —, ci la complexul de sunete din care face parte: pentru aceea chiar și trebuie bine hotărît acest complex atunci cînd

---

[[1] Probabil Philippide notează aici, prin *ṛ* pe *r* cacuminal, pe care însă nu-l înregistrează la §§-ele 40—44, pentru că nu era atestat de foneticieni. Acest sunet este însă teoretic posibil, și deci Philippide îl putea invoca. Dar se mai poate crede ceva: că avem a face cu o greșeală de copiere a editorilor cursului din 1920—1921 și că e vorba de ř.]

vrei să afli legile schimbărilor (*Principii*, pag. 13), și *a*, de pildă, accentuat, urmat de *m* rotunzit, dacă s-a prefăcut în *ă*, s-a prefăcut pentru că pronunțarea lui ca *ă* față cu *m* următor a fost mai comodă. Este cu toate acestea mai bătătoare la ochi cîteodată această legătură strînsă între schimbarea sunetului de o parte și contactul lui cu sunetele învecinate de altă parte, și fiziologii numesc schimbările la care influința sunetelor învecinate nu este vădită, spontanee, iar pe acele la care influința aceasta este vădită, de combinație (spontaner Lautwandel, combinatorischer Lautwandel. Cf. *Principii*, pag. 14).

Vom studia acum pe scurt aceste fenomene de schimbări combinatorii.

§ 77. Pentru sunetul următor căutăm să utilizăm cît mai mult articulațiile sunetului precedent. Dacă, de ex., după exploziva *p* vine spiranta *f*, nu producem complect, una după alta, articulația lui *p* întîi și apoi a lui *f*, ci profităm de împrejurarea că o parte din elementele sunetului întîi pot fi utilizate la producerea sunetului al doilea și, în loc să desfacem buzele la *p* în toată întinderea lor, așa după cum procedăm cînd avem a face cu sunetul izolat, le desfacem numai pînă unde se produce deschiderea trebuitoare pentru nașterea lui *f*. În special avem de observat cazurile următoare.

a) Cînd avem o explozivă urmată de un sunet, a cărui articulație are trebuință de strîmtare tocmai acolo unde complecta închidere a explozivei are loc, facem explozia îndepărtînd organele respective numai pînă la punctul unde se dă naștere strîmtării. Astfel, articulăm noi: *pf, bv, ts, tś, dz, dź, tš́, dž́, tr, dr, ḱe, ǵe, ḱi, ǵi, ku, gu, ko, go, ḱχ́, kχ, ǵγ́, gγ* etc. Asemenea legături de sunete omorgane, precum sînt mai sus citatele, de sunete anume la care frecarea sunetului al doilea se produce tocmai în locul unde și explozia se produce, se numesc affricatae. În special însă affricatae se numesc explozivele urmate de spirante omorgane. Pentru *ts, tś*, se întrebuințează semnele *ţ, ţ'*, pentru *tš́* semnul *č*, pentru *dž́* semnul *ğ*. Asupra africatelor *č, ğ, ţ, dz* R o u s s e l o t, *Principes*, <pag. 618 sqq.> se exprimă în sensul acela că nu sînt sunete duble compuse din *t* + *š́*, *d* + *ž́*, *t* + *s*, *d* + *z*, ci că sînt compuse dintr-o miocluzivă care se termină în spiranta omorgană corespunzătoare. Pag. 627: „Donc nous pouvons conclure hardiment à une difference profonde entre *ĵ* et *dj*, différence qui exclut la présence d'un *d*, et à la parenté de *ĵ* et de *j*." Pag. 628: „La semi-occlusive commence au moment où l'occlusion dentale s'affaiblit et çesse avec celle-ci: alors apparaît une simple constrictive". Pag. 618: „Le terme [de la mi-occlusive] est *ĉ, y, ɛ, j*, ou *s, z*".

§ 77 a. Pentru înțelesurile [termenilor] ocluzivă, miocluzivă, constrictivă, [vezi] pag. 582: „N'y a-t-il qu'un simple reserrement des parois de l'organe, l'articulation est *constrictive*. Y a-t-il, au contraire, fermeture complète, l'articulation est *occlusive*. Enfin l'obstacle est-il constitué de telle sorte qu'il y ait, dans la région articulatoire, sur un point fermeture légère, sur l'autre simple rapprochement organique, l'articulation est *mi-occlusive*. Les *constrictives* ont des formes variées. Ce sont les *voyelles* et les consonnes dites *continues* ou *prolongeables* que l'on subdivise en *semi-voyelles* (*ω*[ω], *ẅ* [*ɟ*], *y*[*ý*], *ĉ*[*χ̇*]), *spirantes* (*ĉ*[*χ*], *h*[*γ*]), *fricatives* (*f, v, s, z, ɛ*, [*š*], *j*[*ž*]), *vibrantes* (*l, r*), *nasales* (*m, n, ṅ*, [*ŋ*]). Les occlusives, au contraire, composent un groupe bien défini: *p, b, t, d, k, g*".

De altfel nimeni nu susține că *č́* = *t* + *š́*, *ğ́* = *d* + *ž́*, *ţ* = *t* + *s*, *ţ'* = = *t* + *ś*, *dz* = *d* + *z*, *dź* = *d* + *ź* !

Nimeni apoi nu susține că în *č, ğ, ţ, dz, ţ', dź, t, d* n-ar avea o articulație specială, care se deosebește de aceea a lui *t, d* din afară de africate! În rezumat R o u s s e l o t nu spune decît acelaș lucru ca și acei

care susțin că *č, ǧ, ts, tś, dz, dź* sînt sunete duble, compuse din *t, d* (cu specială articulație, după Rousselot, cu articulație *redusă* din punct de vedere al închiderii) + *ś, ź, s, ś, z, ź* (omorgane și cu articulație combinatorie). Tot din cercetările lui Rousselot rezultă că acei care susțin *unitatea* (Einheitlichkeit) sunetelor *č, ǧ, ț, ț', dz, dź* au fost și sînt în complectă eroare (Ascoli, *Archivio glottologico*, I, pag. 42, sqq. pentru *č, ǧ* [pe *ț, dz* Ascoli, din contra, îl considera și el ca sunete duble: pag. XLVII „la *z* di *giustizia* è veramente una sorda composta, *ts*"]; Meyer-Lübke; Bartoli, *Das Dalmatische*, II, pag. 315).

b) Chiar cînd sunetul următor n-are trebuință de strîmtare exact acolo unde explozia are loc, tot se păstrează din articulația acestei din urmă [= explozivei]elementele trebuitoare articulației sunetului următor, și de ex., în *te, ti, tl, tk, dg, tu, to* închiderea față cu alveolele dinților posteriori, odată căpătată, persistă și după explozie, utilizîndu-se pentru sunetul următor. Cînd articulăm adică pe *t* izolat, facem explozia desfăcînd limba de palat în toată întinderea sa; cînd articulăm însă pe *te*, desfacem închiderea numai în partea anterioară, căci de închiderea față cu alveolele dinților posteriori avem trebuință pentru articularea lui *e*.

c) Dacă după o explozivă vine un sunet a cărui articulare are trebuință de închidere tocmai acolo unde și închiderea explozivei are loc, atunci închiderea persistă și explozia se face pe aiurea, pe acolo anume pe unde sunetul următor are trebuință de deschidere. De ex., în *tl (atlas)* explozia lui *t* se face lateral, pe acolo pe unde are *l* trebuință de o deschidere (Tot așa *kl, Hekla*); în *tn (Etna)* deschiderea are loc la cavitățile nazale: vălul palatului adică se desface cu explozie de păretele faringelui. (Tot așa *kn: pocnesc*).

d) Dacă după un sunet cu strîmtări ori cu închideri mai mici vine altul care are trebuință de închideri ori de strîmtări mai mari, închiderea complectă (ori mai mare) a acestuia se efectuează numai pe spațiul cît nu fusese deja închis la sunetul precedent. De ex. *st, sn, sl, fp, vb, rt, ek', eg', ik', ig'* etc. (în general exemplele de la a, b pe dos). Astfel, *-tulu-* lat. a dat naștere lui *-k'ĭŭ* în română. Cînd anume *vetulus* păstra pe *-u-* de la mijloc, explozia lui *t* avea loc prin partea anterioară și larg, ca una după care nu venea o deschidere omorganică. Îndată ce însă *-u-* a căzut, *t* a căpătat explozie laterală, și atunci două lucruri s-au putut întîmpla: ori copilul n-a putut deosebi în gura părinților pe *tl* de *kl*, căci *tl* cu laterală explozie se deosebește în adevăr din punct de vedere al timbrului foarte puțin de *kl*, și s-a născut atunci prin mijlocirea împrumutului (*Principii*, pag. 141 sqq., apoi pag. 162, comparată cu pag. 108) în gura unei generații mai tinere sunetul *kl*: ori pronunțarea cu explozie laterală a lui *t* i-a fost grea românului și, fiindcă într-o asemenea legătură de sunete explozia anterioară este încă și mai grea, a schimbat pe *tl* în *kl* prin disimilație (*Principii*, pag. 31). Urmarea fenomenului vom vedea-o mai la vale.

§ 78. Articulațiile sunetelor învecinate se apropie unele de altele, caută adică să se producă un spațiu cît mai restrîns și cu cît mai multe mijloace comune posibile. Astfel, după natura vocalei precedente și următoare, se schimbă locul articulației explozivelor și spirantelor: *k̓e, k̓i, ko, ku, ka; χ'e, χ'i, χo, χu, χa; ǵe, ǵi, go, gu, ga; γ'e, γ'i, γo, γu, γa; —ek', ik', ok, uk, ak; eχ', iχ', oχ, uχ, aχ;* etc. De ex. germ. *durch* (cu *r'*), *ich—schlachten;* în rom. *k'in-kap, χ'irurg*, dial. *χ'in — horn, g'ĭorgé — gură*, apoi explozivele și spirantele între ele, ori tonurile între ele și față de explozive [și] spirante sufăr acelaș soi de modificații. De ex., ca să reluăm discuția fenomenului de sub n-rul precedent, îndată ce *tl* s-a prefăcut în *kl*, a urmat din partea sunetului

al doilea o acomodare către sunetul întîi, în sensul că *l* s-a articulat din ce în ce mai palatal, din ce în ce adică cu limba pe mai mare spațiu lipită de cerul gurii, prefăcîndu-se într-un *l* muiat (după cum și sună încă dialectal, mr. *vek'l'u*). De aici încolo în mod spontaneu a alunecat *l'* spre *i* prin pierderea articulației anterioare. Din punct de vedere al direcției în care se face adaptarea sînt de deosebit trei cazuri. Cîteodată se adaptează sunetul precedent la cel următor (asimilație regresivă), după cum se întîmplă aceasta de obicei în limbile indogermanice: altădată, din contra, ca de obicei în limbile uraloaltaice (asimilație progresivă); altădată sunetele respective se apropie reciproc unul de altul (asimilație reciprocă). Cîteodată apoi, sunetele se apropie numai unul de altul, altădată se contopesc de prea multă apropiere. Cîteodată, în sfîrșit, sunetele care se influențează nu sînt în imediat contact, ci despărțite prin altele (De pildă, Umlaut și Brechung, *Principii*, pag. 226). Fenomenele de sub §§ 77 și 78 poartă numele de asimilație, *Principii*, pag. 14, 26 sqq. Exemplele date acolo le putem acum bine înțelege: asimilație progresivă: *cem* — **c'ăm*, *clamo*; *blid* — v. sl. *blĭud*; asimilație regresivă: *dúpă* — **depă*, *dumíc* — **demic*; asimilație reciprocă, *soc* — *sabucus*; asimilație la distanță, *diminĕátsă* — v. r. *demînĕátsă*, *cumpene* — **cumpăne*).

§ 79. Altă dată, din contra, îi vine mai comod vorbitorului să îndepărteze articulațiile una de alta, să le producă pe un spațiu mai puțin restrîns și cu mai puține mijloace comune. Și influențele sunetelor, unele asupra altora, au loc aici, ca și la nr. precedent, ori în contact imediat, ori la distanță. Fenomenul poartă atunci numele de disimilație (*Principii*, pag. 31. De ex.: *veclus* — *vetlus*; apoi *cărunt* — *cănut*; *vecin* — *vicinus*).

§ **80.** Articulația unui sunet anticipează asupra articulației sunetului următor (și nu numaidecît imediat următor). Pentru oricare sunet-tip anume, există un moment articulatoriu specific, el însuș foarte variabil pentru fiecare sunet ocazional, și un număr de momente altele, mai indiferente. De ex., pentru sunetul-tip *m* momentul specific este închiderea complectă a buzelor și ieșirea aerului pe nas; cum articulează limba la producerea acestui sunet este ceva indiferent. Momentul specific însuș variază și buzele pot fi mai strînse ori mai puțin strînse, mai mult ori mai puțin buzate [= rotunzite]; poziția limbii însă este încă și mai variabilă și, în vreme ce articulăm cu buzele pe *m*, noi putem cu limba articula orice alt sunet, ton, exploziv̆ă, spirantă. Pentru sunetul-tip *l*, momentul articulator specific este închiderea anterioară prin lipirea limbii de dinți, alveole, palat și deschiderea laterală; ce vom face cu restul limbii este ceva indiferent. Momentul specific însuș poate varia; dar cu atît mai mult variază celălalt, și noi putem da limbii, la articularea lui *l*, poziția a tot felul de vocale. Se întîmplă acum următorul lucru. Un sunet oarecare, în momentele sale nespecifice, nu variază capricios, ci își îndreaptă variațiile după sunetul cu care vine în contact și anume după sunetul următor, și *m* de ex. urmat de *i*, articulează cu limba în poziția lui *i*, iar nu cumva în poziția lui *o*, și *l* urmat de *o* articulează cu limba în poziția lui *o*, iar nu cumva în aceea a lui *u*. Cel mult limba poate păstra o stare de indiferență, dar aceea a unui sunet altul decît cel următor niciodată. Sînt de deosebit trei cazuri, după organele prin mijlocirea cărora se face anticiparea asupra sunetului următor.

a) Aceste organe sînt buzele și limba. α) Se produc sincronic două explozive. Astfel s-a născut în rom. *g'ine* < *bine* (*Principii*, pag. 26); *b* a anticipat cu limba articulația unui sunet mai apropiat de *i* (căci articulația lui *g'* are loc tocmai acolo unde [are loc] și aceea a lui *i*) și apoi spontaneu a dispărut *b*. Astfel, lat. *ct* > rom. *pt*: Din cauza tendinței de a articula pe *t*

sincronic cu *k*, de a anticipa adică, în timpul articulării lui *k*, asupra lui *t*, s-a născut în loc de *k* un *p*, pentru că numai atunci cînd prima explozivă se pronunță [în text: se face] cu buzele, se poate produce sincronic un *t*. Cînd păstrezi pe *k* și cu toate acestea vrei cu orice preț să articulezi sincronic un *t*, atunci *ct* se preface adesea în *tt* (și *gd* în *dd*) (de ex., it. *fatto* < *facto*, *freddo* < **frigdo*, *frigidus*); din cauză anume că închiderea lui *t*, *d* are loc în același timp cu acea a lui *c*, *g*, explozia acestor din urmă se aude puțin, ca una ce se face într-un spațiu foarte mic, și prin împrumut din partea copiilor s-a confundat în gura unei noi generații *ct* cu *tt*, *gd* cu *dd*; ori a avut loc poate desfacerea articulației lui *c* în mod spontaneu. β) Se produc sincronic două spirante: *sf* (*sfîrc*), *zv* (*zvîrlugă*), *šf* (*șfoară*). Chiar dacă nu se pronunță complect sincronic, dar, înainte de a sfîrși articulația lui *s*, *z*, *š*, articulăm negreșit pe *f*, *v*, *f*. Astfel s-a născut *š* nemțesc din mai vechiul *sk* (*scherzen* < v. g. *skerzen*, *schimpf* < v. g. *skimph* etc.): *sk* > *sχ*, prin schimbare spontanee; *sχ́* s-a pronunțat apoi sincronic și s-a născut atunci *š*, care într-adevăr, după B r ü c k e și B r e m e r, nu este altceva decît $s + \chi$ (cf. § 66). Astfel, în rom. *f* > *χ́*; *v* > *γ́* (*Principii*, pag. 26). γ) Alte sunete se produc sincronic. Astfel, dacă în *lr* anticipezi asupra lui *r*, dai naștere lui *ldr*, căci închizi gura complect, și pentru articularea lui *r* ești nevoit să faci o explozie. Dacă în *im* anticipezi asupra lui *m*, prefaci pe *i* în *ü*: de aici pronunțarea ca *ü* a lui *i* latinesc în *optimus*, *maximus* și analoagele, după mărturiile lui Q u i n t i l i a n u s, Terentius S c a u r u s și alții (la S e e l m a n n, *Ausspr.*, pag. 203). Dacă în *hrib*, *hriškă* anticipezi asupra lui *i*, dai naștere la trans. *hiribă* și trans. *hiriškă*. Dacă în ngr. *χνότος* anticipezi asupra lui *o*, dai naștere la mr. *honŏátă* „miros greu". Dacă în v. sl. *gnoĭ* anticipezi asupra lui *o*, dai naștere lui *gunói*.

b) Organul este vălul palatului: *pm*, *bm* > *mm* prin aceea că deja la articularea explozivelor te grăbești de scobori vălul palatului anticipînd asupra lui *m*. Și tot astfel *tn*, *dn* > *nn*; *kn*, *gn* > *nn*. Apoi *ns* > *nts*; *nχ* > *nkχ*; *nr* > *ndr* (de ex. *-andru* < **-anru*. *Principii*. Tot aici ἀνδρός < *ἄνρός; *nl* > *ntl* (germ. *eigentlich*, *öffentlich*, *ordentlich* < **eigenlich*, **öffenlich*, **ordenlich*), *mr* > *mbr* (*mreană* > *breană*, B i b i c e s c u, *Poezii*, pag. 256), *n* + vocală > *nd* + vocală (*năuc* > *dăuc*, R ă d u l e s c u - C o d i n); pentru că te grăbești a închide cavitatea nasului, anticipînd asupra sunetului următor.

c) Organele sînt coardele vocale. Un sunet afon urmat de unul fonic devine el însuș fonic, din cauză că, prin anticipare asupra sunetului următor, coardele vocale încep să vibreze mai înainte. Acest fenomen este foarte obișnuit în toate limbile. Pentru română compară exemplele din *Principii*, pag. 29, *dezmĭérd* < *des* + *merda*, *obzăč* < *optzăčĭ*, *zbor* < *ex* + *volo* etc.

Un sunet fonic urmat de unul afon devine el însuș afon, din cauză că coardele vocale, anticipînd asupra articulației următoare, încetează de a vibra mai înainte [de a se pronunța sunetul următor]. Acest fenomen este iarăși foarte răspîndit în toate limbile: meglen. *stins focu* > **stindzu focu*, *suptsíre* < *subtilis* (*Principii*, ibid.) Fenomenul contrariu, că adică fonicitatea ori afonia sunetului următor se îndreaptă după acele ale sunetului precedent, de ex. *furh'par* > *furchtbar*, trebuie explicat după § 77.

Dacă consideri numai rezultatele, fără să ții socoteală de cauze, apoi sunetele nouă, care au luat locul celor vechi în urma fenomenului discutat sub § 80, prezintă cîteodată o asemănare mai mare față cu cele învecinate. Compară, de ex. *g'ine* față cu *bine*, *χ́in* față cu *fin*, *pm*, *bm* > *mm* etc. Pentru aceea și față de aceste fenomene filologul se servește de termenul

asimilaţie. Foneticul însă nu poate admite această numire, care se potriveşte într-adevăr numai fenomenelor de sub §§ 77, 78.

§ **81.** Un sunet împrumută articulaţii (de care de altfel nu are nevoie) de la sunetul precedent cu care vine în contact, şi nu numaidecît în contact imediat. Încet, încet, aceste articulaţii împrumutate cîştigă în importanţă, pînă în gradul că organele nu mai pot face articulaţiile sincronic, ci unele după altele, astfel încît se naşte lîngă sunetul originar un altul, analog sunetelor de la care s-a făcut împrumutul. Ex. *(Principii,* pag. 38): *buruĭánă* < sl. *burĭan.*

§ **82.** Chiar fără influenţă din partea sunetelor învecinate, un sunet oarecare poate cuprinde în el însuş elementele unui nou sunet, care, tot dezvoltîndu-se, ajung de dau naştere unui sunet nou. Astfel, în general, toate sunetele au propensia — propensie variabilă după limbi şi dependentă de starea de repaos a limbii — de a se articula cu amestecul unui element vocalic oarecare; la noi românii, elementul vocalic este *î* (pentru a te convinge de dînsul articulează izolat diferite explozive şi spirante). În special sunetele palatale se produc numaidecît cu un bogat element de *i* într-însele, şi încă cu mai mult element de *i* sunetele muiate — nu numai în limba noastră, dar în toate limbile — ; tot aşa velarele (guturalele) cuprind în ele în mod necesar elemente din vocalele velare (la noi din *î*). În acest chip ne explicăm noi epentezele *čirĕádă* < v. sl. *črьda, găvozdésc* < v. sl. *gvozdĭ, hăméĭu* < v. sl. *hmьlĭ, nărav* < v. sl. *nravŭ, žireádă* < v. sl. *žrĭdĭ* „pertica"?, *bîrlóg* < v. sl. *brŭlogŭ,* şi tot aşa regulat rom. *îr* < v. sl. *r* sonant (scris *rŭ*). Observăm în treacăt că acest mod de a scrie pe *r* sonant cu *rŭ,* şi tot aşa pe *l* sonant cu *lŭ,* ar proba că în v. sl. *ŭ* era vocala proprie stării de repaos a limbii.

*

Elementul străin pe care un sunet oarecare îl capătă anticipînd asupra articulaţiilor sunetelor următoare (§ 80), ori împrumutînd de la sunetele precedente (§ 81), ori pe care un sunet oarecare îl are în el însuş şi prin el însuş (§ 82); acest element străin, care îşi are ultima raţiune în împrejurarea că alături cu momentele specifice există totdeauna în articulaţia sunetelor momente nespecifice, libere, — studiat de noi la § 80, 81, 82, — l-am numit în *Principii,* pag. 37, *sunet implicit.*

§ **83.** Sunetele nu se întrebuinţează izolat decît rar (§ 76). Ele se întrebuinţează în grupuri. În aceste grupuri însă pe lîngă cele cîteva sunete perceptibile, singurele însemnate în scris, există numeroase sunete imperceptibile, născute cînd organele trec de la o articulaţie la alta. Deja sunetele perceptibile înseş sînt de scurtă durată, dar tot durează îndeajuns ca să poată fi percepute, şi de ex., într-un cuvînt ca *brad* sunetele *b, r, a, d,* se deosebesc lămurit. Nemăsurat mai scurte însă sînt acele produse prin trecerea organelor de la articulaţia unui sunet perceptibil [la articulaţiile altui sunet perceptibil]: în exemplul dat sunetele produse cînd organele trec de la articularea lui *b* la aceea a lui *r,* de la aceea a lui *r* la aceea a lui *a* etc. Aceste sunete, numite în *Principii,* pag. 37, de *legămînt* (nemţii le numesc *Gleitlaute,* englezii *glide*), după cît sînt de scurte în timp, tot aşa sînt de nenumărate. De la *b* pînă la *d* în cuvîntul *brad* se întinde un lanţ neîntrerupt, compus dintr-un număr imens de sunete, în mijlocul cărora apar cu o valoare mai mare în timp patru: *b, r, a, d.* Dar această valoare mai mare în timp a sunetelor *b, r, a, d* faţă cu sunetele legătoare dintre ele este o valoare relativă şi poate creşte şi scădea pe de o parte pînă la gradul unor sunete foarte perceptibile, iar pe de altă parte pînă la acel al unor sunete aproape

imperceptibile, pe care aproape nimic nu le deosebește de sunetele legătoare. (Asemenea sunete aproape imperceptibile tot sunete reduse se numesc și semnul întrebuințat de S i e v e r s pentru ele este, de pildă, un cerc mic pus dedesubtul caracterului, *b̥, r̥, ḁ, d̥*. Noi vom întrebuința pentru aceste sunete semnul ◇, iar pe ∘ îl vom întrebuința pentru a arăta rotunzirea). Un grup de sunete, adică un cuvînt, este deci un lanț de nenumărate sunete, cu atît mai asemenea, cu cît sînt mai apropiate unele de altele, în care lanț relativa deosebire în timp de la un sunet la altul este supusă la fluctuații neîncetate, fluctuații în urma cărora unele sunete devin din perceptibile imperceptibile, iar altele din contra. Nimic nu poate ține în frîu această ondulare, care s-ar putea compara cu acea a materiei organice în corpurile animalelor, și din cauza ei necontenit sunete dispar și altele apar, pentru a dispărea și ele la rîndul lor. În mijlocul acestei transformări, constant rămîne oarecum numai timpul formei în care se toarnă sunetele constitutive ale cuvîntului: 1) Cuvîntul are un spațiu de timp hotărît în care trebuie adus la îndeplinire: sunetele care vor umplea acel spațiu nu interesează, numai spațiul se păstrează, și cît se pierde în timp la un sunet, se cîștigă în timp la sunetele învecinate. Iată ce am numit noi lungire compensativă (*Principii*, pag. 16, 41). Decît numai, nici spațiul cuvîntului întreg nu poate să reziste, și chiar abstracție făcînd de alte principii care pot provoca dispărerea cuvintelor (precum diferențiarea, vezi *Principii*, pag. 222), însăș alunecarea sunetului roade cu vremea din cuvînt bucată cu bucată, pînă ce nu mai rămîn dintr-însul decît sfărîmături, în care de-abia mai poți bănui ce larg și frumos sunător cuvînt a trăit odinioară. Astfel au dispărut *b* intervocalic, după ce mai întîi s-a prefăcut probabil prin alunecare spontanee în *v* și *ŭ* (Această prealabilă prefacere în *v* și *ŭ* înainte de dispărere se probează prin prefacerea lui *b* în *v* în alte limbi romanice, precum it. *cavallo* < *caballus*, și prin păstrarea pe ici pe colea a lui *ŭ* în română, de ex. *nouă* < *nobis) : cal* < *caballus; ll* precedat de *é, í, ú* și urmat de *ă*, după o prealabilă prefacere prin alunecare spontanee în *ŭ* (probată această prefacere prealabilă prin păstrarea pe ici colo a lui *ŭ*, de pildă în formele articulate *píŭa, stĕáŭa, cățĕáŭa* etc.): *cătseá* < *catella*, apoi consonantele finale: *a* < *ad, aŭ* < *aut, cîne* < *canis*, [gen.] *canis, cani, canem, cane; u* și *i* finali: *am* < **amu, tač* < **tači* etc. *Principii*, pag. 32 sqq. Pe de altă parte, astfel s-au născut, prin trecerea de la imperceptibil la perceptibil, africatele *tś, ts, dź, dz* romanice din lat. *c, g* urmate de *e, i*. Prin alunecare spontanee anume s-au schimbat întîi *c, g* [1] în *t', d'*. Sunetul de legămînt dintre *t, d* și *e, i* este însă un *ś* ori un *s*. Cîtă vreme trecerea de la articulația explozivei la aceea a vocalei s-a făcut prea repede, acest *ś, s* a fost nebăgat în seamă. Cu încetul însă sunetul de legămînt a căpătat tot mai mare importanță, a devenit perceptibil, și din acel moment s-a născut africata. Astfel se explică trecerea lui *sr* în *str*, de ex. got. *svistar*, v. sl. *sestra* („soror"), [față de] skr. *svasar-*, indog. **sŭesor*[2]*-*; cînd limba de la articulația lui *s* trece la acea a lui *r*, atinge alveolele; dacă atingerea devine perceptibilă, dă naștere unui *t*. Astfel se explică epiteze ca *apoi* < *post:* anume *st* dispare reducîndu-se în timp la minimum: *st* nu se mai aude, dar limba articulează toate sunetele legătoare pînă la *st* inclusiv, unul din aceste sunete, din drumul de la *o* la *st*, este și *i*, care cu încetul a devenit perceptibil. În cazurile analoage din punct de vedere al rezultatului, *čeĭ* < *če, ča; măĭ* < *mă, măre; stăĭ* < *sta* (*Principii*, pag. 39) avem a face cu sunetul de legămînd ajutat de disimilație.

[[1] De fapt *k', g'*.]
[[2] În textul originar:, *svasr* — resp. **sŭesr-*.]

Tot așa toate diftongările poate că își au originea în sunetul de legămînt ajutat de disimilație.

§ **84.** Fenomenele de sub §§ 80, 81, 82, 83 poartă numele de proteză, epenteză, epiteză (ori eventual svarabhakti [numită și ἀνάπτυξις] [1]. *Principii*, pag. 15, 16, 37, 226), cînd dau naștere la un sunet perceptibil nou. Se numesc syncope și apocope (ori eventual samprasaraṇa): „Dacă o vocală cade între consonante astfel că devine cuvîntul cu o silabă mai scurt, atunci căderea vocalei syncope se numește, de ex. lat. *caldus* < *calidus*. Dacă dispărerea are loc în așa mod că silaba își păstrează valoarea sa de silabă, fenomenul se numește *samprasāraṇa*, de ex. **dr̥ké-* din **derké*, skr. *dr̥śát, ádr̥śat* [„văzu"]". B r u g m a n n, *Vergl. Gramm.*, I, pag. 474), dacă dau naștere la dispariția unui sunet. Astfel unele și aceleaș fenomene fiziologice dau naștere la două rezultate deosebite. Pe de altă parte, fenomene fiziologice diverse dau naștere la acelaș rezultat, căci, de ex., *suptsíre* < *subtilis* se explică după § 80, pe cînd *fúrχpar* > *furchtbar* după § 77. Apoi de multe ori nu știm dacă avem a face cu fenomenul din § 78 ori cu cele din §§ 80, 81, 85. Se înțelege de aici pentru ce sîntem de multe ori în încurcătură de a hotărî dacă avem a face cu o asimilație ori cu o dispariție (*Principii*, pag. 29, 32. Se va vedea acolo că elisio și ἀφαίρεσις sînt explicate de noi ca disimilații, pe cînd de obicei ca dispariții sînt considerate), și pentru ce sîntem pe de altă parte în încurcătură de a hotărî dacă avem a face cu o asimilație ori cu o epenteză. (*Principii*, pag. 226. Umlaut noi îl explicăm ca asimilație, B r u g m a n n, *Vergl. Gramm.*, I, pag. 479, clasează fenomenul la epenteză.). Chiar cu cea mai mare băgare de samă de va proceda cineva și chiar de va avea cele mai solide cunoștinți atît în privința rațiunii fiziologice a sunetelor în general cît și în acea a firii speciale a sunetelor dintr-o limbă oarecare anumită, tot se va înșela des asupra felului și mersului unui fenomen de alunecare a sunetului. Ce trebuie să se petreacă însă în mintea acelora care au învățat numai termeni tehnici pe de rost și se joacă de-a fonetica, cum fac toți filologii români și foarte mulți din străinătate? (Cf. cele spuse asupra lui H a s d e u în *Principii*, pag 298: *p*ᶜ, *k*ᶜ spirante; *š* este *s* aspirat; *χ́* și χ sînt *k* aspirate; la *v* nu vibrează coardele; *l* este singurul sunet care poate fi și fonic și afon!!) Să se mai noteze: M e y e r-L ü b k e, *Grammatik*, I, § 381, numește pe *o* din *steaoa, zioă* „der velare tönende Reibelaut" (= γ), iar Ovid D e n s u s i a n u, pe *ŭ* din *steaŭa* îl numește fricativă sonoră velară (=γ) în *Anuarul Seminarului de istoria limbii și literaturii române de pe lîngă Facultatea de litere din București*, 1898, pag. 45. S c h u c h a r d t, *Vokal.*, I, pag. 164: „*š* este la mijloc între *χ́* și *s*" („*š* ist Mittelstufe zwischen hartem *j* und *s*"). Culmea o atinge Sextil P u ș c a r i u: *k'* este spirantă („der momentane Laut *k* verwendelt sich in den Dauerlaut *k'*", *Lateinisches tĭ und kĭ*, § 90. *ž* este un *z* rotunzit, M e y e r-L ü b k e, *Literaturblatt für germ. und roman. Philologie*, anul 1914, pag. 400. S e e l m a n n, *Phonetik, Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, hgg. von Karl V o l l m ö l l e r und Richard O t t o, München und Leipzig, 1891: „Fonetica, l'enfant terrible" al limbisticii moderne, a căpătat în zilele noastre o așa de mare importanță, încît și în această revistă trebuie să i se consacre o continuă atenție și un larg spațiu. De a vedea în ea o fiică a timpurilor moderne este negreșit un prejudițiu. Istoria ei se urcă pînă la mii de ani înaintea noastră. Deja gramaticii indieni și arabi au produs într-însa lucrări care chiar astăzi provoacă mirarea și admirația noastră, și cine numai cunoaște puțin mai

[[1] Paranteza dreaptă e a lui Philippide.]

bine pe vechii gramatici latini știe că ei au fost mai buni fonetici decît oricare filolog de pînă acum cîțiva ani. Toată știința noastră de școală de la Universitate și pînă la școala primară se bazează pe teoriile lor, mai adeseaori rău înțelese. Progresul secolului trecut stă numai în aceea că ne-am eliberat de tradiția care apucase pe căi greșite și că am supus obiectul la observație proprie nepreconcepută. La construirea științei au contribuit și limbiștii în foarte diferite proporții: cel mai mare concurs l-au dat în Germania germaniștii și angliștii, cel mai slab concurs l-au dat din nenorocire romaniștii! Negreșit, nu trebuie să ia cineva în considerare cantitatea oferită. Nu este știință care să se fi jucat mai mult și mai bucuros cu teribilul copil decît romanistica. Dar era un joc primejdios și ademeniții au spus lucruri pentru care vorba nebunie încetează de a fi o hiperbolă retorică! Aceasta e un amar adevăr, dar este bine să nu-l ascundă cineva dintr-o falșă rușine... Pentru fonetica diferitelor limbi romanice, în aceste condiții, puțin s-a făcut. O expunere științifică a pronunțării limbii italiene lipsește cu totul, pentru portugheză lucrările lui S w e e t, B o n a p a r t e și V i a n a nu sînt îndestulătoare, mai bine tot limba franceză, și cîteva din dialectele sale, a fost studiată. Decît nu putem îndeajuns recomanda viitorilor cercetători ai dialectelor franceze de a nu se mulțumi numai cu o unilaterală schițare acustică. Cine separă vocalele numai în închise și deschise, acela deosebește vocalele numai relativ, nu le fixează pozitiv. Ceea ce interesează însă cunoașterea istorică a evoluției limbilor e în primul rînd studiarea părții fiziologico-genetice a sunetelor. Un manual de fonetică generală, care să ne mulțumească măcar întrucîtva, nu avem încă pînă astăzi. Singurul care stăpînea deopotrivă toate părțile științei noastre și care ar fi fost în stare să scrie un asemenea manual a fost fără veste răpit științei (T e c h m e r, mort 8 ianuar 1891). Ceilalți așa-numiți maiștri ai foneticii, dacă exceptăm pe suedo-norvegi, așa de unilateral au mers înainte, încît nu se înțeleg nici măcar asupra domeniului foneticii ca știință...".

CAPITOLUL VI

[SILABA, CUVÎNTUL, PROPOZIȚIA ȘI FRAZA. ACCENTUL]

§ 85. Cît timp se pronunță un cuvînt, curentul expirator circulă într-una. Cu toate acestea sunetele care constituie cuvîntul nu formează o masă uniformă din punct de vedere al intensității vibrațiilor, astfel că de la început pînă la sfîrșit toate sunetele să vibreze cu aceeași intensitate, ci ele se despart în grupuri prin maximuri și minimuri ale acesteia. Aceste maximuri și minimuri, care despart cuvîntul în bucăți comparabile cu mărgelele dintr-un șirag, bucăți numite silabe, au două origini:

a) intermitențele care în mod necesar se produc în vibrările curentului, abstracție făcînd de sunetele produse, și

b) scăderile produse în amplitudinea vibrărilor din cauză că nu toate sunetele au aceeaș plenitudine de vibrare. În adevăr, la aceeaș putere a curentului expirator, sunetele nu au aceeaș amplitudine a vibrațiilor, ci o amplitudine diferită. Cînd puterea curentului expirator este aceeaș, un sunet vibrează cu o amplitudine mai mare a vibrațiilor, iar altul cu o amplitudine

mai mică. Această aptitudine de a vibra cu o amplitudine mai mare ori mai mică a vibrațiilor cînd puterea curentului expirator este aceeaș, se numește *plenitudinea* sunetului.

<§ **86.** În mod necesar, curentul expirator are în vibrările sale intermitențe, adică slăbiri ori chiar încetări de vibrare. Cînd cuvîntul este scurt, de pildă *am*, el poate fi produs dintr-una; cînd este mai lung, se desparte însă numaidecît în bucăți, separate prin intermitențe ale vibrărilor. De ex., într-un cuvînt ca *constituțional*, avem de acestea șase bucăți. Asemenea grupuri de sunete, despărțite prin spontanee intermitență a curentului, se mai numesc s i l a b e e x p i r a t o r i i.>

§ **87.** Altă dată curentul circulă fără discontinuitate <de forță>, dar se produc gîtuituri — nu complecte încetări (afară numai dacă nu vin explozive la mijloc, cf. nr. 45) în vibrații, din cauză că, între sunetele cu plenitudine mai mare, vin altele cu plentitudine mai mică. Căci cîte sunete sînt într-o limbă, tot atîtea grade deosebite de plenitudine există, grade care atîrnă de la obstacolele pe care le opun aerului organele bucale: cu cît obstacolele sînt mai strîmte, cu atît plenitudinea e mai mică. Dacă aerul ar vibra pe bazele unuia și aceluiaș sunet, numai discontinuitatea spontanee a curentului ar deosebi, după cum se și întîmplă cîteodată, silabele unele de altele. Dar, la trecerea de la o articulație la alta a sunetelor, organele se mișcă în tot felul de sensuri, și acele mișcări se răsfrîng în gîtuiri parțiale ale sunetelor vibrătoare. Asemenea grupuri de sunete, prin plenitudinea deosebită a sunetelor produse, se numesc s i l a b e d e p l e n i t u d i n e *(Schallsilben)*. De ex. germ. *fasse, Kammer, alle.* Asemenea silabe nu se găsesc în română [1].

§ **88.** Silabele expiratorii sînt adeseaori totodată și de plenitudine, ori de cîte ori la constituirea silabei iau parte mai multe sunete. Cînd o silabă ca *a* e compusă dintr-un singur sunet, ea este curat expiratorie. Îndată ce însă este compusă silaba din mai multe sunete, precum *aĭ*, ea devine numaidecît și de plenitudine totodată, pentru că sunetul mai puțin plin se așează la punctul de discontinuitate al curentului. <Silabele din *constituțional* de pildă sînt și expiratorii și de plenitudine tot odată. Silabele numai expiratorii există atunci cînd sînt formate pe baza aceluiaș sunet. Ex. *aa.*>

§ **89.** Acest punct de discontinuitate cîteodată cade între două sunete, ceea ce se întîmplă de pildă totdeauna în silabele românești: *ca/să, as/tăzi, poi/mî/ne, con/sti/tu/tsi/o/nal.* Cîteodată cade în mijlocul unuia și aceluiași sunet, ceea ce are loc la așa-numita geminație, de ex. în it. *an/no, boc/ca, bas/so, at/to, cot/to, oc/chio, eb/be, leg/ge, fac/cia, poz/zo, mez/zo.* Această geminație nu trebuie să se confunde cu silabele de plenitudine, macar că la scris samănă; în it. *anno* are loc în mijlocul lui *nn* o spontanee și complectă discontinuitate a curentului; în germ. *alle,* curentul continuă de a circula în timpul lui *l* cu aceeaș tărie ca și în timpul lui *a*, dar din cauza mai micii plenitudini a lui *l* se naște în timpul pronunțării acestui sunet o gîtuitură a

---

[[1] Este de neînțeles cum a putut Philippide afirma că, în română, nu există silabe de plenitudine, ca cele din germ. *fasse, Kammer, alle.* Cuvintele germane nu se deosebesc de cele române similare, ca *lasă, scamă, spală,* decît prin aceea că prima silabă a cuvintelor germane e scurtă, așa încît se trece repede la silaba a doua. Cuvîntul *constituțional* (vezi § 86) se încadrează în aceeași categorie, căci este alcătuit, ca și cuvintele date în § 87 și cele date de noi în această notă, din silabe care sînt atît expiratorii, cît și de plenitudine. De altfel Philippide însuși observă, la §-ul următor 88, că silabele expiratorii sînt și de plenitudine, dar face precizarea că aceasta are loc numai cîteodată. Philippide urmează de fapt în acest caz pe Sievers. Noi credem că situația este oricînd aceasta.]

curentului, care nu trebuie defel confundată cu discontinuitatea spontanee a acestuia [2].

§ **90.** Într-o silabă, fie expiratorie ori de plenitudine, există un maximum și un minimum de amplitudine a vibrațiilor. Maximum se numește accentul silabei. Cînd silaba este compusă dintr-un singur sunet, maximum și minimum cad firește în unul și acelaș sunet: *a*. Cînd silaba este compusă din mai multe sunete, maximum se potrivește totdeauna după sunetul cel mai plin: cel mai plin sunet cade la maximum, iar celelalte se grupează după dînsul, după gradul plenitudinii lor, astfel că cel mai puțin plin din toate cade la minimum, de ex. *dar*. În privința plenitudinii se stabilesc următoarele grade:

a) Vocalele (cu cît mai largă gura, cu atît e mai plină vocala): *a, ă, o, e, ö, î, u, i, ü;* cf. [silabele], *áŏ, ŏá, áĕ, ĕá, áŭ, ŭá, áĭ, ĭá; óĕ, ĕó, éŏ ŏé* (căci *o* și *e* sînt aproape totuna de pline), *óŭ, ŭó, óĭ, ĭó, éŭ, ŭé, éĭ, ĭé; úŭ, ĭú, ŭí, ĭu* (căci *u* și *i* sînt aproape totuna de pline); de te vei încerca să pronunți pe *ao* ori *oa* astfel ca să dai un maximum de amplitudine lui *o*, nu vei reuși decît să desparți cele două vocale în două silabe deosebite, căci *a* nu se poate hotărî cu nici un preț de a se pronunța cu mai mică amplitudine decît *o*. De altfel, clasificarea aceasta a vocalelor este foarte variabilă după limbi, căci dacă, de ex., într-o limbă *u* este cu mai mică strîmtare produs decît în alta, și rangul lui de plenitudine va fi diferit, precum se întîmplă cu *î* românesc, care numai din cauză că buzele nu-s rotunzite este mai plin decît *u*, macar că de altfel articulațiile celor două sunete sînt identice (cf. *îŭ*, însă nici-odată *î̆ú, ŭî*, însă nici odată *úî*).

b) *r, l* (cf. *arl*, însă nu *alr*);

c) nazale (între ele egale: *amn, anm*. Pentru inferioritatea față cu *r, l* cf. *ár̆m̆*), al̆m̆, însă nu ămr, ăml).

d) spirantele.

e) explozivele (Fiindcă la o explozivă are loc o închidere completă care trebuie sfărîmată, apoi timpul cît închiderea durează, vibrația aerului e foarte puțin amplă și reîncepe cu o relativă mai mare amplitudine tocmai în momentul cînd spargerea obstacolului se produce. De aici urmează că momentul ploziv al explozivei provoacă, dacă nu discontinuitatea vibrării curentului [= încetarea vibrărilor], dar cel puțin un minimum de amplitudine a acestuia, oricît de puternic ar fi curentul prin el însuș, și că prin urmare numaidecît o explozivă trebuie să cadă la minimum de amplitudine a silabei. Deci silabe ca *tsa, psa, ast, asp;* însă nu *ats, aps*. În *ats, aps* avem numaidecît două silabe: una *a* + elementul imploziv al lui *t, p*, și alta *t̆s, p̆s*. Silabele *t̆s, p̆s* sînt numai cu foarte mică intensitate pronunțate, ceea ce produce iluzia că *ats, aps* ar fi numai o silabă, tot așa după cum, din aceeaș cauză, ne închipuim că în legături ca *pta, cta, apt, act, atst, atšt (ačt), štša (šča), aštš (ašč)* cu silabe unice avem a face, pe cînd în realitate sînt *p-ta, c-ta, a-p-t* (*a* + elementul imploziv al lui *p, p* + elementul imploziv al lui *t, t*), *a-c-t* (aceeaș observație ca la *apt*), *a-ts-t (a* + elementul imploziv al lui *t, t + s* + elementul imploziv al lui *t, t) a-tš́-t* (aceeaș observație ca la *atst*), *š-tša (š* + elementul imploziv al lui *t, t + š́ + a*). Sunetele care se pronunță într-o silabă cu maximum de amplitudine a vibrațiilor se numesc sonante. Celelalte sunete dintr-o silabă se numesc consonante. Astfel, într-o silabă ca *ŏá, a* este sonanta, *o* consonanta. Cînd consonanta este o vocală, silaba se

---

[[2] În caietele mai noi, cuvîntul *discontinuitate* din acest paragraf este înlocuit cu *intermitență.*]

numeşte diftong. Cînd sînt două vocale consonante, silaba se numeşte triftong. Diftongii însăş sînt unii *ascendenţi* şi alţii *descendenţi*, anume cînd consonanta precede sonanta, diftongul e ascendent, iar cînd consonanta urmează sonanta e *descendent (ĭá-áĭ)*.

§ 91. Sunetele afone sînt mai puţin pline decît cele fonice şi chiar cu mult mai puţin pline, astfel că o vocală afonă cade din punct de vedere al aptitudinii de a fi sonantă, mai jos decît liquidele, ori nazalele fonice, aşa că pot exista silabe ca *álŭ; árŭ, ámŭ, áñŭ* etc. Sonanta o exprimăm prin *vóc*, cînd e o vocală şi prin *sún* cînd e alt sunet afară de vocală. Consonanta o exprimăm prin ˇ pus deasupra vocalei şi tot prin el cînd e vorba de un alt sunet, afară de vocală. Pentru sonantă, cînd este un alt sunet afară de vocală, se întrebuinţează de unii semnul ∘ pus dedesubt: *r̥*, dar acest semn este echivoc, pentru că prin el se exprimă şi rotunzirea sunetului i, şi de aceea trebuie evitat. Oricare sunet poate fi sonant, dar silabele cele mai obişnuite sînt acele în care zgomotele sînt vocale. Tot aşa oricare sunet poate fi consonantă afară de *a*, dar silabele cele mai obişnuite sînt acele unde consonantele sînt reprezentate prin celelalte sunete afară de vocale. Din cauzele acestea, numirea obişnuită a celorlalte sunete afară de vocale este aceea de *consonantă;* iar această numire îşi are origina la greci, care numeau consonanta σύμφονον, iar vocala, φωνῆεν (adecă γράμμα). Latinii au tradus aceşti termeni prin *consonans-consona* şi *vocalis* (adecă *littera*). Numirea de *sonantă* — *sonans* — este un termen tehnic nou introdus întîi de Thausing, *Das naturliche Lautsystem der menschlichen Sprache*, Leipzig, 1863 (la S i e v e r s, *Grundzüge der Phonetik*, pag. 40). Acest termen se găseşte însă greşit întrebuinţat la unii romanişti, şi de pildă M e y e r-L ü b k e, *Grammatik*, I, § 402, pag. 448 sqq., înţelege prin sonante liquidele şi nazalele. Şi tot aşa B a r t o l i, *Das Dalmatische*, II, § 408. M e y e r-L ü b k e încă în *Grundriss*, I, ed. I, pag. 364, tot aşa în ediţia a II-a. S e e l m a n n spusese cu privire la aceasta în *Göttingische Gelehrte Anzeigen* din 15 august 1890, pag. 618, că: „nici un fonetic nu va putea crede că cineva care vorbeşte de fonetică nu cunoaşte nici macar cel mai elementar lucru din fonetică, anume ce însemnează termenul sonant" Cu toate aceste la doi ani după cele spuse de M e y e r-L ü b k e, în *Grundriss*, I, ed. I (anul 1888), acest învăţat a continuat să nu ştie ce e *sonantă (Grammatik*, I, e din anul 1890*)* şi sistemul s-a propagat şi la elevii lui pînă astăzi *(Das Dalmatische*, II, a lui B a r t o l i e din anul 1906).

§ 92. Din punct de vedere al accentului silabelor avem mai înainte de toate de observat că maximum de amplitudine nu cade niciodată la începutul nici la sfîrşitul unei silabe, ci totdeauna între extremităţi. Silabe adecă de forma < ori > nu există, ci numai de forma <>. Poziţia maximului însă faţă cu sfîrşitul vocalei e de mai multe feluri şi în această privinţă deosebim următoarele grupe de silabe: a) Silaba se sfîrşeşte brusc îndată după maximum (<), accent ascuţit, astfel încît consonanta care vine după sonantă este puternic articulată, fiindcă se pronunţă cu o intensitate relativ destul de mare. Astfel în nemţeşte diftongii înainte de spirantele afone şi explozivele afone, precum *reich (ráĭχ)*, *laufen (láŭfn)*, *Zeit (ţáĭt)*, apoi silabele cu vocală scurtă, precum *hatte (χá|ttă)* (silabă de plenitudine), *halte (χál|tă);* în româneşte acesta este, poate, singurul accent. Astfel se accentuau probabil în greceşte silabele lungi sau scurte cu ὀξεῖα: ἄνθρωπος, πρώτη.

b) Silaba se sfîrşeşte lin, treptat, astfel că maximum este mai aproape de începutul decît de sfîrşitul ei (>). Am putea numi acest accent grav pentru scurtare, macar că, dacă prin ascuţit (lat. *acutus*, grec. ὀξεῖα) înţelegeau grecii şi latinii, probabil, aceea ce noi am înţeles sub *a*, prin accent grav

(gravis, βαρεῖα) ei înțelegeau altceva, iar nu silabe de forma <> (vezi mai jos). Așa, de pildă, în nemțește la vocalele lungi și la diftongi (afară de cazurile de sub a și c), precum *brüder (brū/dăr), ei (dĭ)*. În românește observăm acest accent numai la forme gramaticale în silabe lungite, anume pentru aceasta: *dà!* Astfel se accentuau probabil în grecește o parte din silabele cu περισπωμένη (care?)

c) maximum cade la mijloc între un început și sfîrșit treptat (<>). Am putea numi acest accent circumflex (circumflexus, περισπωμένη) cu mai multă dreptate decît am numit pe cel de sub *b* grav, macar că probabil cei vechi înțelegeau prin περισπωμένη și accentul de sub b și pe cel de sub c. În nemțește se accentuează astfel silabele lungi, în care după o vocală lungă urmează un alt sunet decît o exploziva, ori, dacă urmează o explozivă, aceasta e precedată de o altă consonantă: *wās (vās), so (zō). jung (ĭūŋ), leim (lăĭm)*. În românește avem acest accent numai ca formă gramaticală în silabe lungite anume pentru aceasta: *da!* În grecește o parte din cele cu περισπωμένη (care?).

d) Silaba se desface în două din cauză că ori la mijlocul sonantei, ori la mijlocul consonantei care vine după sonantă, ori între sonantă și consonanta care vine după dînsa, glota se închide și se deschide brusc și repede, astfel încît silaba capătă forma <> , se desface adecă în două jumătăți mai mult sau mai puțin egale; una cu sfîrșit ferm (§ 29, nr. 5), căreia îi urmează cea de a doua cu început ferm (§ 29, nr. 2). Asemenea silabe se găsesc în limba daneză (de ex., dan. *de'l*, § 29: compară §§ 35, 46a). Pe un asemenea accent l-am putea numi ferm ținînd socoteală de începutul și sfîrșitul ferm al celor două jumătăți[3].

e) Cîteodată creșterea pînă la maximum și scăderea de la maximum nu se face treptat și continuu, astfel ca de la maximum, de ex., pînă la unul din capetele silabei fiecare punct să fie mai intens decît punctul imediat următor. Se întîmplă anume că, de la maximum pînă la sfîrșit ori, în general pînă la unul din cele două minime, silaba, după o continuă scădere oarecare, să sufere o nouă umflătură, o nouă creștere în amplitudinea vibrațiilor, în orice caz mai mult decît maximum, astfel încît să poată fi reprezentată prin figura <<> . Un asemenea volum de aer vibrător nu trebuie confundat nici cu silabele de plenitudine, căci gîtuirea n-are loc din cauză că între două sunete mai pline s-ar interpune un altul mai puțin plin, deoarece [= dat fiind că] unul și același sunet poate avea această formă vibrătoare, și nici cu cele expiratoare, căci n-are loc la mijloc o complectă discontinuare a vibrării, ci cu dreptul trebuie considerat ca o singură silabă, și se numește silabă cu două vîrfuri[4]. Numai silabele lungi pot fi cu două vîrfuri, precum adesea nemțește *da, ja, so,* dial. *Holz, Mann, kam*. Și în românește, măcar că limba noastră n-are silabe lungi, există acest accent în cuvintele monosilabe, pe care le lungim pentru a le procura prin lungire un anumit înțeles, precum: *da, nu, dec, alei*. Fiindcă gîtuitura între cele două vîrfuri este ceva, firește, foarte schimbător și greu de observat, apoi pe de o parte noi nu sîntem totdeauna siguri dacă cu silabe cu două vîrfuri avem a face, ori cu două silabe deosebite; iar pe de altă parte adesecori din silabe cu două vîrfuri se nasc două silabe deosebite (probabil aceasta-i baza obișnuită la diairesis), atunci cînd dintr-un diftong se nasc două silabe, precum *áur* < *aurum*, cf. *Principii*, pag. 16.

<[3] S i e v e r s, *Grundzüge*, pag. 200. numește acest accent *gestossen* „izbit, lovit". În realitate însă avem două silabe, după cum insuș Sievers spune la *loc. cit.*>

[[4] În textul din 1926—1927, această lungă frază este înlocuită cu fraza: „Asemenea silabe sînt tare greu de deosebit de silabele complect deosebite."]

Exemplul de acolo πάις < παῖς, poate că trebuie să fie explicat din contra: παῖς < πάις < * πάϝις. B r u g m a n n, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, I, pag. 457. După G o i d á n i c h, *L'origine e le forme della dittongazione romanza*, Halle a.S., 1907, 5. *Beiheft zur Zeitschrift für romanische Philologie*, diftongările din limbile romanice ar avea originea în silabe cu două vîrfuri.

§ 93. După cum într-o silabă intensitatea variază între un maximum și un minimum, tot așa variază și înălțimea sunetului, fără ca să se stabilească pentru aceasta vreo legătură necesară între intensitate, de o parte, și înălțime, de altă parte, astfel ca acolo unde cade maximul intensității să cadă numaidecît și înălțimea cea mai mare a sunetului. Vorbirea omenească este armonică (vezi § 3), căci este totdeauna compusă dintr-un ton fundamental și din mai multe tonuri armonice. Ea este însă și melodică, petrece adecă în unul și acelaș sunet, precum și de la un sunet la altul o serie de grade de înălțime. Decît numai melodia vorbirii se deosebește de cea a muzicii prin aceea că la aceasta din urmă trecerea de la o înălțime la alta se face numaidecît în intervale de un ton și un semiton, pe cînd în vorbire numai raporturile între tonul fundamental și armonice sînt aceleaș ca în muzică, trecerea de la un ton fundamental la altul însă se face în intervale de tot felul, de la un ton pînă la cea mai mică fracție de ton posibilă [5]: în vorbire tonurile fac un lanț neîntrerupt, fără sărituri de la un interval la altul. Dacă ai avea un piano, ale cărui clape să reprezinte tot felul de fracții de tonuri posibile, și ai plimba degetul pe dînsul de colo-colo, melodia aceea s-ar putea compara cu melodia vorbirii.

§ 94. Mișcarea melodică a unei silabe se numește accentul muzical al silabei, și după cum am spus în paragraful precedent accentul muzical este independent de cel de intensitate, pe care noi l-am numit simplu accent. Cu toate acestea în generalitatea cazurilor (precum cînd nu este întrebare ori exclamare) și în generalitatea limbilor (de ex. în română), o corelație între cele două accente se stabilește, astfel că maximului de intensitate corespunde maximum de înălțime dintr-un motiv pe care B r e m e r, pag. 191, îl explică astfel: „Cînd curentul este mai puternic, împinge coardele vocale mai în sus și le încordează mai mult în direcție perpendiculară cu lungimea lor, din dreapta adică și din stînga către mijloc, și le face astfel mai subțiri și mai elastice. Pentru aceea scara tonurilor de care dispunem o putem mări în sus dacă vorbim ori cîntăm mai tare, în jos dacă vorbim ori cîntăm mai încet. Tonul cel mai jos posibil numai încet îl putem cînta și vorbi, și dacă voim tot așa de încet să vorbim și să cîntăm cel mai înalt ton posibil nouă, nu putem. Pentru aceea, cu cît vorbim mai încet, cu atît vorbim fără voie mai jos, și cu cît vorbim mai tare, cu atît vorbim fără voie mai sus". Dar

---

[[5] În redacția din 1926—1927, textul de pînă la sfîrșitul alineatului este înlocuit cu următorul:]

<Trecerea de la un ton fundamental la altul, însă, se face în sărituri și de un sfert sau de o optime de ton, se face adică în intervale de tot felul, de la un ton pînă la cea mai mică fracție de ton posibilă. Să luăm o gamă, pe ut_1 (c_1) [= gama do major] (*la* : 440 vibrații pe secundă): ut_1 (c_1), cu 264 vibrații pe secundă; urmează *re* (în germană, *d*), cu 297 vibrații pe secundă, *mi* (ẹ) cu 330 vibrații pe secundă, *fa* (f), cu 352 vibrații pe secundă, *sol* (g), cu 396 vibrații pe secundă, *la* (a), cu 440 vibrații pe secundă, *si* (h) cu 495 vibrații pe secundă, do_2 (c_2) cu 528 vibrații pe secundă. Între ut_1 (c_1) [= *do*] și *re*, raportul e de 9/8, între *re* și *mi*, de 10/9, între *mi* și *fa*, de 16/15, între *fa* și *sol*, de 9/8, de la *sol* la *la*, de 10/9, de la *la* la *si*, de 9/8, de la *si* la *do*, de 16/15; 9/8 = ton major; 10/9 = ton minor; 10/15 = semiton major (și *ut* — *re*, *re* — *mi* = ton major). Prin diezări și bemolizări se obțin intervale de 25/24 pentru diez și 24/25 pentru bemol, care se numesc semitonuri minore.>
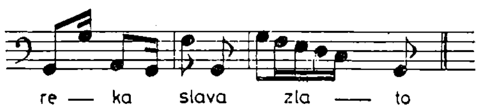
această corelație nu este niciodată perfectă, astfel că numaidecît unei porțiuni din silabă să-i corespundă un ton cu atît mai înalt cu cît aceea porțiune este cu mai mare amplitudine a vibrațiilor, și de pildă într-o silabă cu accentul ascuțit ◇, tonul poate avea forma ⁄ <de la mai jos mai sus>, fără de a fi trebuință ca numaidecît să cadă puțin înălțimea la sfîrșit, pentru a corespunde perfect minimului de intensitate din accent. Accentul muzical într-o silabă are formele următoare: — (de ex.: un *da* gînditor; lipsește forma corespunzătoare la accentul respirator; <ar trebui să fie un fel de cilindru ▭ >; ╱ (corespunzător accentului ascuțit; îl vom numi accent muzical ascuțit; obișnuit în românește); ╲ (corespunzător accentului grav; îl vom numi accent muzical grav); ∧ (corespunzător accentului circumflex; îl vom numi accent muzical circumflex); în sfîrșit ∨ (pentru acesta lipsesc forma și numele corespondente la accentul expirator, ca și pentru [accentul] —. Vom numi pe — accent plan, iar pe ∨ anticircumflex; cf. ironicul *dâ* și mîniosul *dǎ*). Pentru corespondența între accentul muzical și cel expirator probează îndeajuns deja formele — și ∨ ale celui dintîi, care n-au corespondențe la cel de al doilea, astfel că ∨ se pronunță cu accentele expiratoare ◇ ◇◇, în vreme ce ar trebui, pentru ca corespondența să existe, un accent expirator de forma ▭, care este imposibil. Accentul expirator îl însemnăm în general prin ′ . În special vom însemna prin ′ accentul ascuțit, prin ‵ accentul grav, și prin ^ accentul circumflex expirator. Deci *dá′* înseamnă că cuvîntul are accentul expirator ascuțit și accentul muzical ascuțit; *dá‵* înseamnă că cuvîntul are accentul expirator ascuțit și accentul muzical grav etc. Pentru accentul expirator cu două vîrfuri s-ar putea întrebuința semnul ∧∧ [6]. Sînt limbi la care accentul muzical al silabelor este mai remarcabil decît în altele, probabil pentru că necorespondența între el și accentul expirator este mai mare (zicem probabil, pentru că raportul între accentul muzical și cel expirator este unul din cele mai grele de constatat lucruri în fonetică. Citām din B r e m e r, un fin observator, pag. 197: „Această chestiune este una din cele mai grele privitoare la observarea limbii vii. În unele dialecte lucrul este simplu, în altele însă, de ex., în Halle, se poate întîmpla ca cineva după ani de zile de observare să nu poată găsi încă regulele accentului muzical, chiar cînd ar avea simțul de observare în acest sens destul de dezvoltat"), de ex. limba chineză, apoi limbile sîrbă și lituană. În ce privește limba sîrbă citām întîi ce spune M i k l o s i c h, *Vergl. Gramm.* I, pag. 406: „In diesem Systeme

---

[[6] În redacția din 1926—1927 textul este întrucîtva schimbat și mai redus. În locul textului care urmează se află următorul pasaj:] <În limba latinească clasică cuvîntul *fácio* are accentul pe silaba penultimă, dar cînd din *fácio* s-a creat *pérfacio*, accentul a căzut pe silaba a patra tocmai, pentru că altfel de accent aveau latinii vechi de pe vremea lui Plaut (în gr. *Akrágas*, [gen.] *Akrágantos*, latinul a prefăcut pe *a* neinițial in *e* și în *i*, din cauza accentului diferit, și s-a ajuns la pronunția *Agrigentum*). Louis H a v e t spunea că în limba latină accentul expirator era pe prima silabă, iar cel muzical pe una din ultimele trei. Aceste două accente, expirator și muzical, stau în așa strînsă legătură, că unul nu poate să existe fără celălalt, așa că este absurd să vorbească cineva de separarea celor două accente în felul acela că unul ar putea fi pe o silabă și celălalt pe altă silabă (cum într-adevăr s-a și vorbit cu privire la accentul vechi latinesc). În unele limbi mișcarea melodică în una și aceași silabă, ori de la o silabă la alta într-un cuvînt, este mai remarcabilă decît în alte limbi. Aceste limbi sînt mai cîntătoare. Asemenea limbi sînt, de pildă, limba sîrbă și limba franceză. Mai sînt și alte limbi cîntătoare, pe care nu le putem numi mai în general (de exemplu limba evreilor de la noi din țară) și nu le mai citām.

Accentul muzical joacă rolul principal acolo unde accentul este formă gramaticală, adică în modurile numite întrebare și exclamare. Aceste moduri sînt exprimate prin forme gramaticale care nu consistă din sunete, ci din melodii, în felul acela că, în aceeaș silabă ori de la o silabă la alta în cuvînt (și în general în tact) deosebirea de înălțimi de la minimum la maximum a accentului muzical, este mult mai mare decît aceea din vorbirea obișnuită.>

bezeichnen`` und` kurze, ´und⌢ hingegen langen accentuierte Vokale, `` und` unterscheiden sich von einander dadurch dass `` den kűrzesten, ` hingegen einen weniger kurzen, weniger rasch gesprochenen Vokal bezeichnet. ´ dient der steigenden, ⌢ der sinkenden Länge". D-l B ă r b u l e s c u mi-a pronunţat accentele ´ şi ⌢. Din această pronunţare am constatat că ´ este un accent ascuţit în silabă lungă, iar ⌢ este un accent grav în silabă lungă. Accentele `` şi ` d-l B ă r b u l e s c u mi-a declarat că nu le poate deosebi unul de altul. Probabil aceste accente reprezintă şi ele accentele ascuţit şi grav în silabe scurte şi fiindcă faptul de a fi ceva mai lung se potriveşte mai mult cu firea gravului, apoi probabil ` reprezintă accentul grav pe silaba scurtă (de pildă în cuvîntul *glàvat* „grossköpfig"), iar `` reprezintă accentul ascuţit pe silaba scurtă (de pildă în *glȅdati* „schauen". Din pronunţarea d-lui B ă r b u l e s c u am mai constatat că, în limba sîrbă, acolo unde este în silabă maximul de amplitudine al vibraţiilor, acolo este şi tonul cel mai înalt muzical. Astfel că concordanţa dintre accentul expirator şi cel muzical este în limba sîrbă aceeaş ca şi în româneşte. Ceea ce dă un caracter mai muzical acestei limbi este distanţa mai mare dintre tonul cel mai înalt şi tonul cel mai de jos în silaba şi distanţa mai mare (pînă la octavă) între tonul cel mai înalt al silabei cu accent emfatic şi al silabei (ori al silabelor) neaccentuate dintr-un cuvînt. Compară ce spune Storm la B a r t o l i, *Das Dalmatische*, II, pag. 317:

réka („rîu"), *slȁvá* („glorie"), *zlâto* („aur"). Tonul cîntător mai este întărit în limba sîrbă şi de împrejurarea că, în limba sîrbă (ca în limba greacă antică), accentul variază de la o formă la alta. Compară, de pildă, nominativ *glava*, dativ *glâvi*, acuzativ *glâvu*, plural-nominativ *glâve*. Asemenea limbi au tonul cîntător foarte caracteristic. Alte limbi posedă [7], atunci cînd accentul n-are rol formal, accentul muzical corespondent celui expirator, şi numai atunci corespondenţa încetează cînd accentul devine formă gramaticală *(Principii*, pag. 228 sqq.), căci accentul care are serviciu formal este cel muzical. Cf. *da? da! nu? nu! mîni? mîni!* În asemenea cazuri chiar accentul expirator primeşte forme neobişnuite, precum, de pildă, în română, macar că accentul cel obişnuit este ascuţitul <, apar în întrebări şi exclamaţii forme cu două vîrfuri, circumflexul şi gravul.

§ 95. Cînd cuvîntul e compus din mai multe silabe, niciodată n-au acelaş grad de intensitate al accentului, ci după cum în una şi aceeaş silabă intensitatea variază, tot aşa ea variază în grupuri de silabe, şi de pildă într-un cuvînt ca *a/ler/ga/re* fiecare silabă are alt grad de intensitate al accentului. Acea care are accentul cel mai intens se zice că poartă accentul emfatic (în limba obişnuită simplu: accent [8]) (astfel în exemplul precedent, *-gá-*), ori că este accentuată, pe cînd celelalte silabe ale cuvîntului se numesc neaccentuate. Accentul emfatic constuie unitatea cuvîntului prin legătura pe care o face în jurul său a silabelor neaccentuate. Accentul emfatic este singurul exprimat în scris, în acele limbi care au simboale şi pentru accent, precum în greceşte de la gramaticii alexandrini începînd, căci în altele, precum în latineşte şi în cele mai multe limbi moderne, accentul n-are semn grafic.

[7] [În textul litografiat: au.]
[8] Germanii de multe ori îl numesc Wortakzent, „accentul cuvîntului".

(În franceză semnele ´ ` ^ au alt rol decît [acela] de a exprima accentul, anume ´ înseamnă pe *e* închis, ` pe *e* deschis, iar ^ este un semn etimologic cîteodată, [ca în] *tête* < *testa*), pseudoetimologic de cele mai multe ori, [ca în] *tache* — *tâche*). Prin simboalele lor, grecii exprimau însă și categoria accentului emfatic totodată, astfel că ´ însemna probabil accentul ascuțit, iar ~ pe cel grav și circumflex (vezi § 92).

§ 96. După cum într-o silabă accentul muzical este cîteodată în corelație cu cel expirator, cîteodată nu, tot așa într-un cuvînt, cîteodată înălțimea tonului se regulează după intensitatea silabelor, astfel că silaba cu accent emfatic are tonul cel mai înalt, cîteodată nu [9]. În generalitatea cazurilor (adică atunci cînd nu este întrebare și exclamare) și generalitatea limbilor (precum în românește) corelația există. Întrebarea și exclamarea însă (și o mulțime de raporturi cuprindem noi sub aceste numiri, *Principii*, pag. 228) se exprimă prin accentul muzical, care în mod liber și independent de cel expirator se plimbă de la un capăt la altul al cuvîntului și al silabei. Cf. *Doarme?* (Nu știu dacă doarme.); *Doarme.* (Sigur.); *Doarme?* (Cred că doarme.); *Doarme!* (Mă mir că doarme.) *Doarme!* (Indignare.); ori, pentru ca să anticipăm asupra paragrafului următor și să luăm ca ex. un tact, *Vrei să te duci?* (Nu știu dacă vrei.); *Vrei să te duci?* (Sigur.); *Vrei să te duci?* (Cred că vrei.) *Vrei să te duci?* (Ironie.); *Vrei să te duci?* (Amenințare.); *Vrei să te duci?* (Mă mir.); *Vrei să te duci!* (Nu ți-i rușine!); etc.

Într-un cuvînt, ori în general într-un tact, accentul muzical, independent sau nu de cel expirator, primește forme analoage cu acele dintr-o silabă, și anume:

— (toate silabele la aceeaș înălțime: *vrēi sā tē dūci;* aici nu poate fi corespondență cu accentul expirator);

´ (silabele toate cu accent muzical ascuțit crescendo, *vréi sắ té dúci* <> <> <> <>. Aici poate fi corespondență, de ex. la 'cred că vrei');

` (silabele toate cu accent grav muzical, descrescendo, *vrèi sằ tè dùci.* Aici poate fi corespondență, de exemplu la 'sigur');

^ (crescendo-descrescendo, analog accentului circumflex, *vrei să te duci* 'ironie'. Aici poate fi corespondență, precum chiar în cazul de față, unde *vrei* = <>, *să* = <>, *te* <> *duci* <>);

∨ (descrescendo-crescendo, analog accentului anticircumflex: *vrei să te duci*, 'amenințare'. Într-o silabă nu poate exista corespondență cu accentul expirator, căci accent expirator de forma >< nu există. Într-un tact însă corespondența poate avea loc, de pildă, chiar în cazul de față, unde *vrei* = <>, *să* = <>, *te* = <>, *duci* <> . În general însă —, dacă facem abstracție de efectul total, pe care îl putem lesne prinde cu simțurile și pricepe, efect total pe care l-am expus, pe cît am putut în §§ din urmă —, succesiunea accentelor, expiratorii și muzicale, în silabele dintr-un cuvînt este obscură și încă nestudiată, chiar în alte limbi, cu atît mai puțin în limba noastră. În ce privește necorespondența dintre accentul expirator și cel muzical ale cuvîntului, în afară de întrebare-exclamare, observăm că, de ex. (B r e m e r, pag. 195), în dialectele nemțești suabe, alsaciene și elvețiene silaba cu accentul emfatic are totdeauna accentul muzical cel mai jos, și silaba ori silabele cu accentul expirator mai slab [deci neaccentuate] are, ori au, un accent muzical cu mult mai înalt.

[[9] În redacția din 1926—1927, în locul cuvintelor: *cîteodată nu*, avem: „ori eventual cel mai jos". După care urmează fraza ultimă din paragraful de față.]

§ 97. Curentul expirator care în cuvînt circulă ori într-una, cînd silabele sînt de plenitudine, ori cu intermitențe, cînd silabele sînt expiratorii, se întrerupe din timp în timp cu pauze mai îndelungate, provocate nu de înțeles, ci de comoditatea pronunțării, de trebuința adecă de a căpăta vorbitorul răsuflare [10]. Într-un șir de cuvinte ca *'lasă-mă să | mă duc că | am treabă'* trebuința aceasta provoacă trei despărțiri. Într-un șir de cuvinte ca *Arma vi|rúmque ca | nó || Tro | jaé qui | prímus ab | óris* ea provoacă șase despărțiri. Aceste pauze, mai mari și mai bine de observat decît cele silabice, despart vorbirea în grupuri de silabe, numite de retorii greci și latini κόμματα, incisa, iar de metricii noi, tacturi. Pauzele tacturilor însăș nu sînt suficiente pentru comoditatea vorbirii, ci din timp în timp se simțește trebuința de repaosuri mai îndelungate, care despart șirul cuvintelor în bucăți mai mari, numite — tot de retoricii greci — κῶλα (pauză mai mică), περίοδοι (pauză mai mare), și, de ex., într-un șir de cuvinte ca: *Arma vi | rumque ca | no Tro || jae qui | primus ab | oris ||| Itali | am fa | to profu || gus La | viniaque | venit* ||| sînt douăsprezece tacturi, patru κῶλα și două περίοδοι (în poezie tactul se numește πούς, pes, perioada de două κῶλα se numește στίχος, versus, perioada de mai multe κῶλα se numește σύστημα ori hypermetron. Iar într-un șir de cuvinte ca Demosthenes, Περὶ στέφανου, 208: ἀλλ᾽ οὐκ ἔστιν, | οὐκ ἔστιν, | ὅπως ἡμά ρτετε, | ὦ ἄνδρες | Αθηναῖοι, || τὸν ὑπὲρ | τῆς ἁπάντων | ἐλευτερίας | καὶ σωτηρίας | κίνδυνον | ἀράμενοι, ||| οὐ | μὰ | τοὺς | ἐν Μαραθῶνι | προκινδυνεύσαντες | τῶν προγόνων || καὶ τοὺς ἐν Πλαταιαῖς | παραταξαμένους || καὶ τοὺς ἐν Σαλαμῖνι | ναυμαχύσατας! ||| sînt 21 de tacturi, 5 cola și 2 perioade. Mai compară următoarele perioade: Ce mai voiește | o țară || ca să-și asigure | libertățile? ||| Ce poate | să ceară | mai mult || de la o | constituție? ||| Presa? ||| Iat-o liberă. ||| Adunările publice? |||| Nu e nici o întrunire | politică || care s-a oprit, || și cine a voit | s-a adunat | unde a voit: || nici o piedică | întru aceasta || ". Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, pag. 215. „Aici, | în sala aceasta, ||| camera lui Vodă Cuza, | după 11 februarie || a rupt insignele | cari erau acolo || deasupra tronului |||. E aceasta un fapt | de suflete nobile | și libere? ||| Nu! ||| E fapt de sclavi. ||| Să le fi rupt | cînd era Cuza | pe tron, || iar nu | cînd era căzut ||." C. Rosetti la Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, pag. 295.

De cuvînt în această despărțire a vorbirii în grupuri nu se ține seccoteală, astfel că două ori mai multe cuvinte pot face parte din acelaș tact, ori o bucată de cuvînt face parte dintr-un tact și altă bucată a lui face parte din alt tact. Negreșit, diferite grade există în această călcare în picioare a unității cuvîntului pentru comoditatea (ori, în unele genuri literare mai ales, precum poezia și discursul oratoric, pentru frumuseța) grupurilor de silabe, și de multe ori tacturile, cola și perioadele se despart tot la sfîrșitul cuvintelor și al propozițiilor (Aristoteles, *Rhetorica*, III, numește acest fel de vorbiri propriu discuției pur științifice și istorice, λέξις εἰρομένη (angeknüpfte, angereihte), față cu care vorbirea periodică liberă este numită de dînsul λέξις κατεστραμμένη). Dar în generalitatea cazurilor, precum de pildă tocmai în vorbirea de toate zilele, cea care dă tonul în istoria limbilor, cuvîntul este sacrificat. Cele mai sacrificate cuvinte din toate sînt prepozițiile, conjuncțiile și pronumele, așa-numitele proclitice și enclitice, și pentru aceea „sfîrșitul unui cuvînt proclitic și începutul unui cuvînt enclitic sînt considerate de cele mai multe ori de limbi ca mijlocul unui cuvînt". *Principii*, pag. 14.

<[10] Altădată sînt provocate însă de sentimentul frumosului. Lucrul acesta se întîmplă mai rar în discursurile oratorilor și mai des în poezie.>

Fiecare din aceste grupuri, tact, colon, perioadă, au, în afară de pauză, ca unitate un accent emphatic, în jurul căruia se grupează silabele neaccentuate, un accent emphatic care e mai puternic la perioadă decît la colon. Cînd accentul emphatic al cuvîntului era sacrificat într-un tact, grecii îl scriau tot cu semnele ´ ~, decît numai pe ´ de pe ultima cuvîntului îl schimbau la scris în `, și iată ce înțeles avea βαρεῖα la greci (ὁρῶ αὐτούς, însă αὐτοὺς ὁρῶ)). Am avut dreptate dar să zicem că accentul grav însemna la greci cu totul altceva decît aceea ce noi însemnăm cu acest accent (§ 92).

§ 98. Silabele n-au toate aceeaș lungime, ci sînt unele mai lungi și altele mai scurte, iar deosebirea aceasta este relativă (de pildă o silabă lungă dintr-o limbă s-ar considera ca scurtă în altă limbă ori o silabă scurtă într-un tempo [vezi mai jos] ar fi lungă în alt tempo) și de diferite grade (nu sînt adecă într-o limbă toate silabele lungi totuna de lungi și toate silabele scurte totuna de scurte. Compară silabele ca *a-c-t*, *a-p-t*, de care am vorbit la nr. 45, macar că de obicei, numai de două grade se vorbește, de lungi și scurte. Valoarea în timp a unei silabe se numește cantitatea unei silabe.

În unele limbi deosebirile cantitative ale silabelor sînt mai remarcabile (de ex., în limba greacă antică, latină, germană), în altele mai puțin remarcabile (de ex. în limba română). La cele dintîi, silabele accentuate sînt de diferite lungimi, și silabele neaccentuate iarăș de diferite lungimi, iar deosebirile de la lungi la scurte sînt însemnate. La cele de al doilea numai silabele accentuate se disting ca lungi față cu cele neaccentuate, și deosebirile sînt neînsemnate. Cf. ce spune S u e t o n i u s, *Nero*, XXXIII: „Omnibus rerum verborumque contumeliis insectatus est [Nero Claudius], modo stultitiae, modo saevitiae arguens. Nam et *morari* eum inter homines desisse, producta prima syllaba jocabatur“. O silabă este lungă din două motive: 1) pentru că sonanta este lungă, de ex. πρῶτος, ἄνθρωπος, *muthig*, *vīdi*, *lēgi;* 2) pentru că silaba este închisă, adică consonanta de la sfîrșitul silabei nu este formată de sonanta însăș, ci de un alt sunet oarecare, de ex. ἄν | θρω | πο | ς ἦν, însă ἄν | θρω | πός | τις, silabă lungă prin poziție. Iată pentru ce diftongii descendenți sînt lungi: într-un cuvînt ca Αἴας, de ex., a doua vocală a diftongului cade totdeauna ca consonantă la silaba întîia pe care o închide.

Cînd cele două motive lucrează împreună, silaba este cu atît mai lungă, și de ex. ἦν τις este mai lung decît ἦν οὐδείς. Al doilea punct de vedere este specific poeziei grecești și (prin imitație) acelei latinești clasice. În istoria limbilor, de ex. în acea a limbilor romanice, se constată o deosebire din punct de vedere al chipului cum se schimbă vocalele în silabe închise față cu felul cum se schimbă [ele] în silabe deschise, dar deosebire de *cantitate* între silabe închise și deschise, în felul acela că pe cele dintîi le-am simți lungi chiar cînd vocala lor ar fi scurtă, noi modernii nu putem face. Neamțul, de ex., pe *Schwindler* îl simțește ca compus din două silabe scurte, iar pe *Schwert* îl simțește ca lung nu pentru că ar fi silaba închisă, ci pentru că e lungă vocala *e*. Astfel în versul lui G o e t h e, *Hermann und Dorothea*, 1, *Hābe ĭch dĕn* | *Mārkt ŭnd dĭe Strāssĕn dŏch* | *nīe sō* | *eīnsām gĕ* | *sēhĕn* |, macar că în intenția autorului ar fi o perioadă compusă din șase picioare din cîte patru timpi, este în realitate un conglomerat de tacturi de 4, 3 și 5 timpuri primare, cum nu se pomenește în metrica grecească. În ce privește importanța faptului că o silabă este închisă ori deschisă, avem de făcut următoarea observație: 1) Să nu se confunde cu vocala deschisă, închisă, despre care s-a vorbit la §§ 13 și 20. Aceste sînt două fapte cu totul deosebite. 2) În silaba deschisă (freie Stellung, freier Vokal, syllaba libera), altfel se schimbă prin alunecarea sunetului vocalele decît în silaba închisă (gedeckter Vokal, syllaba

complicata). Care-i silabă închisă și care-i deschisă, nu se poate însă hotărî în general pentru toate limbile, lucrul variază de la o limbă la alta. 3) În general se poate zice atît: a) cînd între două vocale se găsește o singură consonantă, această unică consonantă merge la silaba a doua, și silaba întîia este deschisă; b) cînd între două vocale este un grup de consonante compus din muta plus liquida (explosivă + *l*, *r*), grupul de consonante merge în silaba a doua, și silaba întîia este deschisă; c) cînd între două vocale se găsește oricare alt grup de consonante, cea dintîi consonantă din grup merge la silaba întîia și aceasta devine închisă; d) consonanta lungă închide silaba precedentă; e) cînd silaba este finală la sfîrșitul perioadei și terminată într-o singură consonantă, ea este tratată ca deschisă. [Exemple:] — *pĕde;* friul. *pid.;* it. *piede;* fr. *pied;* span. *pie(d);* sicil. *pedi;* milan. *pe;* prov. *pẹt;* port. *pe; sĕptem:* friul. *siett;* it. *sẹtte;* fr. *set;* span. *siete;* sicil. *setti;* milan. *set;* port. *sete; sĭtis:* engad. *sait;* it. *sẹte;* v. fr. *seit;* span. *sed;* sicil. *siti; crēdit:* engad. *craia;* it. *crẹde;* v. fr. *creit;* span. *cre;* sicil. *cridi; missu:* engad. *mess;* it. *messo;* v. fr. *mes;* span. *meso; virdis:* engad. *verd;* it. *verde;* v. fr. *vẹrt;* span. *verde,* sicil. *virdi; mŏla:* friul. *muele;* engad. *moula;* it. *muola,* milan. *moele;* prov. *mola;* v. fr. *muele;* span. *muela;* port. *mọ; cŏsta;* friul. *kuesta;* engad. *koste;* it. *cọsta;* v. fr. *cọste;* span. *cuesta;* port. *cọsta; flōre:* engad. *flur;* it. *fiọre;* v. fr. *flour;* span. *flor;* sicil. *čuri; fŭrca:* engad *fuork'a;* it. *fọrca;* v. fr. *fọrcke;* span. *horca;* sicil. *furca.*

Toate deosebirile de lungime ale silabelor se fac față de o unitate de timp oarecare, pe care grecii o numeau χρόνος πρῶτος și o reprezentau prin semnul ◡. Valoarea absolută a acestui χρόνος πρῶτος se numește tempo, grec ἀγωγή. Acest tempo este un mijloc formal, ca și accentul, căci după cum este mai încet ori mai repede, alte dispoziții sufletești arătăm. Deja în unul și acelaș tempo silabele se deosebesc în numeroase grade unele de altele. Cu atît mai numeroase devin aceste grade cînd iei în considerație cîte feluri de tempo pot să aibă și atunci vezi încă mai mult insuficiența terminologiei de lungi și scurte.

§ **99.** În măsura în care sunetele se schimbă necontenit din perceptibile în imperceptibile și viceversa, silabele, în necontenita alunecare a sunetelor din care se compun, se schimbă dintr-un grad de lungime în altul, pînă cînd din extrem de lungi pot deveni extrem de scurte (adecă nule) și din contra; astfel un *do|mi|nus* a putut da naștere lui *domn,* unde de la două silabe au rămas numai consonantele, căci sonantele au dispărut. În această transformare silabele lungi prezintă mai multă rezistență — firește — decît cele scurte, silabele accentuate au mai multă rezistență decît cele neaccentuate —, iarăș firește — ; silabele lungi și cele accentuate au un corp mai mare, pe care timpul cu greu îl poate roade. Nu în aceeaș proporție se înșiră forța de rezistență a elementelor uneia și aceleeaș silabe; aici tocmai sunetele cele mai pline, tocmai vocalele, care servesc mai mult decît oricare sunete ca sonante, tocmai ele sînt mai expuse dispariției, pe cînd zgomotele, care servesc mai des decît oricare alte sunete ca consonante, tocmai ele sînt mai rezistente, astfel că le-ai putea compara pe ele cu oasele cele care după sute de ani îți mai dau încă bănuială de corpul întreg, pe cînd vocalele, mușchii, au dispărut deja de mult.

PAGINI DE TEORIA LIMBII
DIN ORIGINEA ROMÂNILOR, II

[BAZA DE ARTICULAȚIE ȘI BAZA PSIHOLOGICĂ]

[Excursul pe care-l reproducem aici constituie o lungă notă (p. 245—309) la *Orig. rom.*, II, § 268 (p. 245—246 și 309, cu o a doua notă, care se întinde și la p. 310), subdiviziunea 4, în cadrul capitolului XII, intitulat: *Învățăminte trase din istoria sunetelor limbii române pentru originea românilor* (vezi tabla de materii, p. 822). Reproducem aici întîi subdiviziunea 4 a acestui paragraf, cu ultima sa notă; nota despre baza de articulație și baza psihologică, situată după asteriscul prim, este reprodusă în continuare. La p. 823, în cadrul tablei de materii la *Cuprinsul volumului al II-lea*, Philippide dă o scurtă ochire asupra conținutului notei de la § 268, intitulată de el *Baza de articulație și baza psihologică*.] [Noi am reluat titlurile date de el acolo.]

În urma împrejurărilor constatate sub 3 [p. 244—245; acolo se înșiră cîteva zeci de fenomene fonetice comune tuturor dialectelor], a susținea că fenomenele care se găsesc în toate dialectele au trebuit să capete ființă pe vremea cînd încă nu se despărțise prin distanțe dialectele, este o naivitate. Asemenea fenomene s-au putut dezvolta în mod independent, aparte, în fiecare dialect. Unele din ele vor fi datînd și din timpul cînd încă nu se despărțise prin distanțe dialectele, dar care vor fi fiind acelea nu știm, dacă ne punem numai din punctul acesta de videre, al prezenței lor în toate dialectele. În această privință este mare deosebire între raportul dintre limbile romanice și acela dintre dialectele limbii românești. Cînd e vorba de limbile romanice comparate între ele, putem cu oarecare drept să punem pe socoteala limbii latine comune sau așa-numitei limbi latine populare (vezi cele spuse la § 85, Nota) orice apariție prezentă în toate limbile romanice ori în cele mai multe din ele, pentru că acolo avem a face cu propagarea unei limbi dintr-un centru de guvernămînt la niște națiuni cu alte baze de articulație)* decît ale centrului, astfel/ că apariții limbistice uniforme, dar independente, la atîtea neamuri de oameni deosebite, ar constitui niște coincidențe grele de admis. Pe terenul dialectelor limbii românești însă avem a face cu o masă națională unitară, care vorbește aceeași limbă, și în ale cărei bucăți despărțite apariții limbistice uniforme sînt posibile din cauză că baza de articulație este aceeaș. Este adevărat că la formarea națiunii române au contribuit multe și diverse elemente (Vezi § 111, No. 4, § 234, No 2), dar acel conglomerat a devenit un conglomerat uniform. Deosebirile locale, care vor fi existat (și trebuie să fi existat) în constituirea conglomeratului, vor fi dat naștere la mai remarcabile diferențieri dialectale, dar fondul unitar al conglomeratului a făcut posibilă apariția a oricît de remarcabile fenomene comune, în mod independent în deosebite locuri dezvoltate.

245

246

Apoi pe terenul limbii române a lipsit centrul de guvernămînt, de unde să fi radiat pe diferite teritorii fenomenele limbistice./

309 Nu la toate limbile se poate aplica aceeași măsură pentru a pricepe istoria lor. După cum raportul dintre limbile romanice este altul decît acel dintre dialectele limbii românești, tot așa alt raport este între limbile indogermane. La limbile indogermane n-avem a face nici cu propagarea unei limbi oficiale, ca la limbile romanice, nici cu frămîntările din sînul unei limbi uniforme, ca la dialectele limbii românești, ci cu mase cuceritoare, care și-au impus limba unor populații mai vechi băștinașe, cu care s-au contopit fizicește și sufletește. La ele avem a face cu un fond limbistic comun, dar diferențiat dialectal, pe care popoare cuceritoare l-au dus cu ele și l-au sădit la neamuri cucerite. Pentru aceea și rezultatele la care ajunge cineva prin compararea între ele a limbilor indogermane, ori a limbilor romanice, ori a dialectelor românești, trebuiesc să fie cu totul altele. Prin compararea limbilor indogermane ajungi, în ceea ce au acele limbi comun între ele, la fondul primitiv pe care-l aveau înainte de a se despărți unele de altele. Prin compararea limbilor romanice ajungi, în ceea ce au aceste limbi comun între ele, la fenomenele care s-au dezvoltat în limba latină comună în timpul cît această limbă a stăpînit ca organ oficial al statului roman. Prin compararea dialectelor românești, în ceea ce au aceste dialecte comun între ele, ajungi la fenomene care au putut exista în timpul cînd limba românească nu se despărțise în dialecte separate prin distanțe, dar care tot atît de bine s-au putut dezvolta în mod independent, aparte în fiecare dialect. Pentru aceea este absurd a considera un fenomen comun limbilor romanice ca existent pe timpul cuceririi celei mai noi provincii la care se observă, cum vrea Gröber (Vezi § 85, Nota), și este absurd a considera un fenomen comun dialectelor românești ca existent deja pe timpul cînd dialectele românești nu se desfăcuse unele de altele prin distanțe, cînd adică o sciziune nu avusese loc în masa poporului român *).

245 Printre cauzele care provoacă schimbarea limbii au fost recunoscute și următoarele două: 1. Limba se schimbă, pentru că se schimbă organele
246 articulatorii. 2. Limba se schimbă, pentru că se schimbă psihicul./ La acelaș individ organele articulatorii și starea psihică variază de la un moment la altul, și ca un reflex al acestei variabilități o variabilitate adecvată în sunetele, simboalele și înțelesurile simboalelor unei limbi trebuie să existe. Cu atît mai mult organele articulatorii și psihicul variază de la un individ la altul, și încă mai mult variază acești factori de la un neam de oameni la altul; pentru aceea în proporții adecvate se reflectează această variabilitate de la un individ la altul în sînul aceleiaș limbi, și de la un neam de oameni la altul, cînd se întîmplă să-și părăsească limba de băștină și să adoapte o limbă

---

309 *) Un exemplu remarcabil de dezvoltare independentă, asupra căruia nu poate exista nici o îndoială, este acel despre limba din două sate din Elveția franceză, Charmey și Cerniat, pe care-l face cunoscut L. Gauchat, *L'unité phonétique dans le patois d'un commune*, în *Festschrift für H. Morf, Aus romanischen Sprachen und Literaturen*, Halle, 1905, p. 226 (citat de Vossler în *Sprache Schöpfung und Entwicklung*, pag. 103): „A Cerniat le parler des
310 jeunes s'éloigne de celui des vieux de la même /façon et au même degré qu'à Charmey. Le langage de deux vieillards choisis dans les deux villages et plus ressemblant que celui de deux individus représentant différentes générations et choisis dans le même village. Un seul mouvement phonétique embrasse les deux endroits. Cela est d'autant plus curieux que les populations ne se mélangent et ne se rencontrent guère". La acestea face Vossler, *Sprache als Schöpfung*, pag. 104, observația că *comunul* la limbi nu se produce prin „acțiunea reciprocă socială (soziale Wechselwirkung)", ci prin „asămănarea psihică (geistige Verwandtschaft)", adică prin *baza psihologică*. Vossler ar fi trebuit să adauge și *baza de articulare*, dar de aceasta din urmă el în *Sprache als Schöpfung und Entwicklung* avea groază, măcar că în *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung* a fost nevoit s-o admită. Vezi nota precedentă.

străină. Chestiunea a fost pusă pentru ambele momente, și cel fizic și cel psihic (care, la un loc luate, s-ar putea numi momentul *biologic*), întîiaș dată *clar* de Costantino N i g r a, *La poesia popolare italiana, Romania*, anul 1876, pag. 426 (La W e c h s s l e r, *Gibt es Lautgesetze?* în *Forschungen zur romanischen Philologie, Festgabe für H. Suchier*, pag. 451): „În Italia de sud sub limba latină există un substrat italic; în Italia de nord sub limba latină e un substrat celt. Cînd au adoptat limba învingătorilor, celții din Italia de nord au luat din ea, firește, fondul lexical și formele gramaticale, dar n-au putut tot așa de ușor să ieie sunetele și sintaxa, pentru că aceste două părți ale limbii stau în strînsă legătură cu organele materiale ale pronunțării și cu gîndirea, care nu puteau fi identice la cele două neamuri, după cum se vede din comparația limbii latine cu resturile de limbi celte care au ajuns până la noi, și nici nu pot fi schimbate ori modificate prin voință". Pentru momentul fizic ea a fost pusă *clar* apoi cîțiva ani mai tîrziu de O s t h o f f, *Das physiologische und psychologische Moment in der sprachlichen Formenbildung*, Berlin, 1879, pag. 16 (La W e c h s s l e r, *opul citat*, pag. 430): „Schimbarea în organele vorbirii este în general cauza pentru care se schimbă sunetele unei limbi". Am zis *clar*, pentru că în mod nepreciz pe de o parte, și pe de altă parte în mod amestecat cu influința limbii părăsite (autohtone) asupra limbii adoptate, care e o chestiune cu totul alta/(vezi mai jos), chestiunea a fost agitată anterior și de H. S c h u c h a r d t, în *Volkalismus des Vulgärlateins*, I, pag. 87, și înainte de Schuchardt ea a mai fost agitată de alții (Vezi bibliografia la S c h u c h a r d t, *opul citat*, I, pag. 86—87. Nihil novi sub sole!). Odată enunțată însă *clar*, teza a devenit un subiect favorit de discuție și de aprobare până în momentul de față. Se poate zice că mai toți învățații au adoptat-o, de pildă A s c o l i, *Una lettera glottologica*, în *Rivista di filologia classica*, X, anul 1881; Ascoli, *Dei neogrammatici*, în *Archivio glottologico italiano*, X, anul 1886; W i n d i s c h, în *Gröber's Grundriss* I, ed. I, anul 1888, pag. 306, I, ed. II, anul 1906, pag. 396; G. P a r i s, *Bulletin de la société des parlers de France*, I, anul 1893, pag. 17; H i r t, în *Indogermanische Forschungen*, anul 1894, pag. 40; F ö r s t e r, *Causerie philologique*, în *Bulletin de la société Romande*, anul 1898, pag. 6 (Pentru detalii asupra acestor scriitori, vezi W e c h s s l e r, *Gibt es Lautgesetze?* pag. 430 sqq.); H i r t, *Die Indogermanen*, I, anul 1905, pag. 17—20. Starea, firea organelor articulatorii, considerată ca o cauză a schimbării limbii, a fost numită *baza de articulație, Artikulationsbasis* (De cine întîi? În tot cazul nu de S i e v e r s. Acesta în *Grundzüge der Phonetik*, III ed., anul 1885, § 4, pag. 20, § 11, pag. 103 vorbește de faptul că feliul sunetelor atîrnă de feliul organelor articulatorii și se servește de termenii „Basis für die Artikulationsbewegungen", „Operationsbasis", dar nu se pune din punct de videre al cauzei care provocă schimbarea limbii și nici de termenul anume *Artikulationsbasis* nu se servește. Compară W e c h s s l e r, *opul citat*, pag. 439). Starea, firea psihică, considerată ca o cauză a schimbării limbii, n-a primit un nume special; eu aș numi-o aici *baza psihologică*, în *Principii de istoria limbii* am numit-o *lămurirea psihică a cunoștinților*. 247

În general, cei care au vorbit de *baza de articulație* și de *baza psihologică* le-au considerat ca ceva de la sine înțeles (De pildă, W i n d i s c h: „Se înțelege de la sine, că... Es ist selbstverständlich, dass...". Ori cu pathos oratoric G. P a r i s: „N'a-t-on pas eu raison de dire que le français est du latin parlé par des Celtes etc.?"). Tot ca de la sine înțelese, fără ca să găsească de cuviință să argumenteze, le admite W u n d t, *Völkerpsychologie, Die Sprache*, I, pag. 342—347, 361—365, 395—397, 400—401, 401—404, 418—424,

II, pag. 382—386, 418—423. După cît știu, numai Ascoli a căutat să argumenteze, și anume cu privire la *ū* latin > *ü*, fenomen care s-ar fi datorind bazei de articulație a celților. *Una lettera glottologica* (La Wechssler, *opul citat*, pag. 448): 'Sînt trei probe inductive. Întîia: fenomenul se găsește numai pe teritoriul celt. A doua: în limba celtă însăș *ū* > *ü*. A treia: în limba germană din acele teritorii unde au fost altădată celți *ū* > *ü*. Proba întîia s-ar putea numi *chorografică*, a doua *internă*, a treia *externă*'.

În contra *bazei de articulație* (și prin urmare și a *bazei psihologice*, macar că despre aceasta nu pomenește), ca o cauză de schimbare a limbilor, s-a pronunțat Meyer-Lübke, *Die romanischen Sprachen*, în *Die Kultur der Gegenwart*, I, XI, I, anul 1909, pag. 457: „Lesne-i vine în minte cuiva că diferitele popoare străine, cînd s-au romanizat, au pronunțat limba latină pe baza articulației lor proprii și că din cauza aceasta a rezultat diversitatea 248 limbilor romanice față de unica limbă latină. Decît numai,/dacă te gîndești mai adînc, constați că este aproape imposibil să probezi acest lucru prin fapte. *u* latin a devenit *ü* în Franța de sud și de nord, în Piemont, Genua, Lombardia, Graubünden, și încă de mult au văzut învățații în acest fapt o influință din partea galilor, pentru că domeniul lui *ü* ar corespunde cu acel al galilor. Negreșit foarte aproximativ, căci ligurii nu erau gali, și cu toate acestea la Genua este *ü*, iar locuitorii anteromani de la Bononia erau gali, și cu toate acestea la Bologna, ca în general în Emilia, cu excepție de extremul nord al aceștei provincii, nu există *ü*. Vreo altă probă însă în afară de cea geografică n-avem, căci nici un indiciu nu există că vor fi pronunțat galii pe *u* ca *ü*. Alt fapt ar părea mai sigur. După cum se vede din inscripțiile gale, *ct* devenise [în limba galã] *cht*, și tot așa între latin *factu* și francez *fait* este probabilă o fază *fachtu*. Se poate admite că galii, cînd vorbeau latinește, vor fi pronunțat, după cum erau obișnuiți, înainte de *t* nu o explozivă, ci o spirantă, și că romanii din Galia vor fi imitat pronunțarea galilor, cu care trăiau împreună. Se poate admite, dar nu trebuie să uite cineva că prefacerea lui *ct* în *cht* este unul din acele fenomene care au loc în limbile cele mai deosebite, de pildă în neogreacă, în albaneză, în spaniolă etc., așa că în Franța nu este trebuință ca impulsul să fi plecat din partea galilor. Ceva mai mult ni ofer dialectele italienești comparate cu limbile oscă și umbră, Schimbarea lui *nd* în *nn* (*quanno* pentru *quando*), a lui *nc, nt, mp* în *ng, nd, mb* (*trongo* pentru *tronco*, *tando* pentru *tanto*, *tembo* pentru *tempo*), a lui *d* în *r* (*rare* pentru *dare*) se găsește mult răspîndită peste Italia de mijloc și de sud, iar primul dintre cele trei fenomene se găsește în limbile oscă și umbră, și celelalte două se găsesc în limba umbră. Domeniul de răspîndire al acestor fenomene este, negreșit, astăzi cu mult mai mare decît în vechime, dar oricum nu se poate opri cineva de a gîndi că trebuie să fi existînd aici o legătură directă. Și cu toate acestea, tocmai aceea ce formează caracterul specific al dialectelor italienești, anume dezvoltările speciale ale vocalelor, între altele diftongii cei de deosebite feliuri, tocmai aceasta nu găsește în limbile anteromane nici un sprijin. Avem a face, deci, cu lucruri secundare, cu măruntișuri, nu cu lucruri de acelea care se pot considera ca constitutive". În acelaș timp cam aceleaș lucruri le spune Meyer-Lübke în *Einführung in das Studium des romanischen Sprachwissenschaft*, ed. II, anul 1909, §§212—226. Remarcabilele deosebiri care există între limbile romanice ori între dialectele romanice Meyer-Lübke le pune pe socoteala stării deosebite a limbii latine în timpurile cînd a fost întrodusă în diferitele provincii, dar mai ales în obstacolele care au împiedecat contactul de la o regiune la alta, obstacule care însă, după propria lui mărturisire, *coincid cu deosebirile etnice*. *Die*

romanischen Sprachen, pag. 460—461: „Dacă, deci, influinţa popoarelor, care, contopite cu romanii, au produs naţiunile romanice, asupra dezvoltării limbilor romanice a fost mică şi superficială, ea nu e suficientă pentru a explica deosebirea dintre aceste limbi. Trebuie să recurgă cineva la alte mijloace pentru a da o explicare acestui fapt, care e în adevăr surprinzător. Romanizarea a avut loc, după cum se ştie, în diferitele provincii în timpuri foarte deosebite; mai întîi a fost cucerită Sardinia, apoi Spania, apoi sudul Franţei, mai tîrziu nordul Franţei,/şi tocmai la urmă Dacia. În acest spaţiu de timp 249 care cuprinde peste 300 de ani, limba latină din Italia s-a schimbat mult, aşa că, de pildă, în Sardinia ori în Spania a fost importată o limbă mult mai veche decît în Dacia. Deosebirile, nu-i vorbă, au fost paralizate mult prin translocările militare, dar oricum un rest oarecare a trebuit să rămîie şi într-adevăr a şi rămas. Dar mai important este faptul următor. Acolo unde granițe bisericeşti, politice ori fizice pun un obstacul contactului, acolo au loc şi diferenţieri în limbă. Acolo unde domneşte contact reciproc, deosebirile se anihilează. Graniţele bisericeşti în veacul de mijloc corespundeau de multe ori cu acele dintre popoare şi dintre regiuni din timpurile anteromane, mai ales din cauză că, cu toată romanizarea, simţul naţional al vechilor triburi a persistat şi biserica a ţinut de el socoteală. De aici rezultă că actualele grupuri de limbi şi de dialecte romanice corespund adeseori cu grupurile de popoare anteromane, fără ca să se poată proba totuş o influinţă directă din partea limbilor popoarelor acelora".

În contra bazei de articulaţie şi a bazei psihologice se pronunţa, cam totodată cu M e y e r-L ü b k e, Ferdinand de S a u s s u r e în cursul său de limbistică generală ţinut la universitatea din Geneva în anii 1906—1911, *Cours de linguistique générale*, pag. 202—203: „La recherche des causes des changements phonétiques est un des problèmes les plus difficiles de la linguistique. On a proposé plusieurs explications, dont aucune n'apporte une lumière complète. On a dit que la race aurait des prédispositions traçant d'avance la direction des changements phonétiques. Il y a là une question d'anthropologie comparée. Mais l'appareil phonatoire varie-t-il d'une race à l'autre? Non, guère plus que d'un individu à un autre. Un nègre transplanté dès sa naissance en France parle le français aussi bien que les indigènes. [Această propoziţie a trecut aproape întocmai la V e n d r y e s, *Le langage*, Paris, 1921, pag. 276: „Un nègre élevé en France dans les mêmes conditions qu'un petit Français, parle le français comme un indigène"]. De plus, quand on se sert d'expressions telles que „l'organe italien" ou „la bouche des Germains n'admet pas cela", on risque de transformer en caractère permanent un fait purement historique... Prétendre que l'organe ionien est contraire à l'*ā* long et le change en *ē* est faux... L'organe ionien n'avait aucune répugnance à prononcer l'*ā*, puisqu'il l'admet en certains cas. Il ne s'agit donc pas d'une incapacité anthropologique, mais d'un changement dans les habitudes articulatoires. De même le latin, qui n'avait pas conservé l'*s* intervocalique (**genesis* > *generis*), l'a réintroduit un peu plus tard (cf. **rīssus* > *rīsus*). Ces changements n'indiquent pas une disposition permanente de l'organe latin". [Că organele producătoare de sunete nu variază de la o rasă la alta şi de la un individ la altul, este o afirmaţie goală, contrarie realităţii. Iar ceea ce spune autorul despre *ā*, care în dialectul grec ionic se prefăcea în unele împrejurări în *ē*, iar în alte împrejurări nu se prefăcea, şi despre *s* intervocalic, care în limba latină se prefăcea în unele împrejurări în *r*, iar în alte împrejurări nu se prefăcea, probează că el confundă baza de articulaţie, care este o cauză pentru care sunetele se schimbă în aceleaş împrejurări la unii oameni într-un fel şi la

alți oameni într-altfel, cu capacitatea ori incapacitatea de a pronunța în mod
250 absolut un sunet oarecare. Dacă cineva este/capabil ori incapabil în mod absolut de a pronunța un sunet oarecare, aceasta face parte din baza de articulare, dar nu este baza de articulare însăș, acest lucru se compoartă față de baza de articulare ca specia față de gen, ca particularul față de general. În ce privește pe negrul cel transplantat de la naștere în Franța care vorbește tot așa de bine franțuzește ca și indigenii, vezi cele spuse mai la vale cu privire la francezii germanizați și la sașii românizați de care vorbește P u ș c a r i u]. Pag. 304—305: „Langue et race... Ce serait une erreur de croire que de la communauté de langue on peut conclure à la consanguinité, qu'une famille de langues recouvre une famille anthropologique. La réalité n'est pas si simple. Il y a par exemple une race germanique, dont les caractères anthropologiques sont très nets: chevelure blonde, crâne allongé, stature élevée etc.; le type scandinave en est la forme la plus parfaite. Pourtant il s'en faut que toutes les populations parlant des langues germaniques répondent à ce signalement; ainsi les alémanes, au pied des Alpes, ont un type anthropologique bien différent de celui des Scandinaves. Pourrait-on admettre du moins qu'un idiome appartient en propre à une race et que, s'il est parlé par des peuples allogènes, c'est qu'il leur a été imposé par la conquête? Sans doute, on voit souvent des nations adopter ou subir la langue de leurs vainqueurs, comme les Gaulois après la victoire des romains; mais cela n'explique pas tout. Dans le cas des Germains, par exemple, même en admettant qu'ils aient subjugué tant de populations diverses, ils ne peuvent pas les avoir toutes absorbées; pour cela il faudrait supposer une longue domination préhistorique, et d'autres circonstances encore que rien n'établit. Ainsi la consanguinité et la communauté linguistique semblent n'avoir aucun rapport nécessaire, et il est impossible de conclure de l'une à l'autre". [Firește, comunitatea de limbă nu probează comunitatea antropologică. Probă pentru aceasta sînt limbile romanice, probă sînt limbile indogermane, care sînt vorbite de tot feliul de neamuri de oameni. Dar aceasta e o chestiune care n-are a face cu chestiunea ceialaltă, dacă adecă comunitatea de rasă nu s-ar manifesta în limbă. Altceva e să constați că rase deosebite pot vorbi limbi asemenea, provenite din aceeaș limbă, și altceva e să constați că comunitatea de rasă se manifestează în limbă ori ba. Da, așa este, „la consanguinité et la communauté linguistique semblent n'avoir aucun rapport nécessaire", ba chiar ar fi trebuit Saussure să spună „n'ont aucun rapport nécessaire", nu „semblent n'avoir", căci doar singur exemplul limbilor romanice ar fi suficient să probeze că ar fi o naivitate să susțină cineva că ar exista vreun *raport necesar* între comunitatea de rasă și comunitatea de limbă. Dar aceasta e cu totul altceva decît a constata că rasa s-ar manifesta în limbă ori ba. Românii vorbesc tot limbă latinească, ca și francejii, și ar fi o naivitate să creadă cineva că ar aparținea pentru aceea numaidecît la aceeaș rasă. Dar în chipul cum s-a dezvoltat limba latină la Dunăre pe de o parte, și la Sena, pe de alta, nu cumva se manifestează rasa românească de o parte și cea franceză de alta? Aceasta e adevărata chestiune de rasă, pe care S a u s s u r e o pune numai în titlul discuției sale („Langue et race... Ce serait une erreu etc."), dar în discuția sa n-o atinge deloc. În ce privește în special exemplu
251 cu germanii, dacă ei au putut subjuga atîtea neamuri diverse,/pentru ce nu le-ar fi putut și *absorbi*, adecă naționaliza, pentru ce adecă nu le-ar fi putut da și limba? Atîta lungă „dominație preistorică" și atîtea „circumstanțe altele", care toate de altfel se pot admite, nici n-au fost trebuitoare, deoarece propagarea aceasta a *naționalității* prin limbă se petrece doar supt ochii

noştri la graniţile naţionalităţilor. În caz cînd însă cumva prin acel exemplu cu germanii Saussure înţelege că alemanii au dezvoltat, fără vreo influinţare de *naţiune* din partea germanilor, aceeaş limbă, o limbă germană, din limba indogermană primitivă, apoi atinge culmea din punct de videre al dezvoltărilor independente, care se pot admite că s-ar petrece în vorbiri omeneşti separate una de alta (Vezi § 85, nota). Astfel că, după, el n-ar fi fost nici o minune ca astăzi să fi existat limbă românească nu numai în răsăritul Europei, ci şi la Oceanul Atlantic, ori că pe teritoriul roman din răsărit pe undeva să fi existat, alături de limbile română şi dalmată, limba spaniolă, întocmai ca cea de la Madrid.] Pag. 305—306: „Ethnisme. Que nous apprend donc ce témoignage de la langue? L'unité de race ne peut être, en elle même, qu'un facteur secondaire et nullement nécessaire de communauté linguistique. Mais il y a une autre unité, infiniment plus importante, la seule essentielle, celle qui est constituée par le lien social: nous l'appellerons ethnisme. Entendons par là une unité reposant sur des rapports multiples de religion, de civilisation, de défense commune etc., qui peuvent s'établir même entre peuples de races différentes et en l'absence de tout lien politique. C'est entre l'ethnisme et la langue que s'établit ce rapport de réciprocité déja constaté: le lien social tend à créer la communauté de langue et imprime peut-être à l'idiome commun certains caractères; inversement, c'est la communauté de langue qui constitue, dans une certaine mesure, l'unité ethnique. Par exemple, au début du moyen âge il y a eu un ethnisme roman reliant, sans lien politique, des peuples d'origines très diverses. Réciproquement, sur la question de l'unité ethnique c'est avant tout la langue qu'il faut interroger; son témoignage prime tous les autres. En voici un exemple. Dans l'Italie ancienne on trouve les Etrusques à côté des Latins. Si l'on cherche ce qu'ils ont de commun, dans l'espoir de les ramener à une même origine, on peut faire appel à tout ce que ces deux peuples ont laissé, monuments, rites religieux, institutions politiques etc., mais on n'arrivera jamais à la certitude que donne immédiatement la langue: quatre lignes d'étrusque suffisent pour nous montrer que le peuple qui le parlait était absolument distinct du groupe ethnique qui parlait latin". [Fireşte, o naţiune, ori din cîte elemente de rasă se va fi înjghebat, se caracterizează prin aceeaş limbă, iar aceeaş limbă probează că avem a face cu o naţiune, ori din cîte elemente de rasă ar fi constituită aceasta. Dar din punct de videre al feliului cum s-ar manifesta naţiunea prin limbă, naţiunea, ca conglomerat unitar social, n-are nici o importanţă, importanţă are ea numai ca conglomerat unitar antropologic, de rasă. Dacă naţiunea *X*, compusă din rasele *a*, *b*, *c*, a schimbat limba *x*, pe care o vorbea cu o mie de ani în urmă, în limba x^1, pe care o vorbeşte astăzi, ea a schimbat-o astfel, şi nu altfel, nu pentru că a fost naţiunea *X*, ci pentru că a fost compusă din rasele *a*, *b*, *c*. Dacă, în loc de a fi fost compusă din rasele *a*, *b*, *c*, naţiunea *X* ar fi fost compusă din rasele/*d*, *e*, *f*, ea ar fi schimbat limba *x* de acum o mie de ani în urmă în limba x^2, nu în limba x^1. Momentul *naţional* se manifestează în nivelarea şi unificarea prin împrumut a diferenţelor, în lăţirea prin împrumut a inovaţiilor. Inovaţiile înseş, dacă sînt *y*, iar nu *z*, se datoresc compoziţiei de rasă, constituţiei antropologice. Naţiunii franceze se datoreşte lăţirea peste Franţa întreagă a aceleiaş limbi comune, care de la capul locului a fost limba locuitorilor din Ile de France. Dar faptul că această limbă franceză comună este aşa cum este, iar nu altfel, se datoreşte constituţiei de rasă a locuitorilor din Ile de France. Dacă în Ile de France şi în Galia n-ar fi fost acel conglomerat de rase care a fost, ci altul, nu s-ar fi vorbit astăzi în Franţa limba aşa-numită franceză, ci alta. Iaca la Dunăre 252

a fost alt conglomerat de rase decît în Galia, și s-a și născut din limba latină altă limbă cu totul decît cea franceză. Dacă ar fi strămutat vreo minune pe la anul 400 p. Chr. pe locuitorii de la Dunăre în Galia și pe cei din Galia la Dunăre, astăzi s-ar fi vorbit franțuzește la Dunăre și românește la Sena, dar din punct de videre al acelor momente ale limbii care sînt mai rezistente față de influințile din partea amestecului cu limbi străine, adecă din punct de videre al sunetelor: La Sena ar fi pronunțat românii cu sunete și accente românești sumedenia de cuvinte germane din actuala limbă franceză, de pildă, iar la Dunăre ar fi pronunțat francejii cu sunete și accente franțuzești sumedenia de cuvinte slave din limba românească. Aș mai avea de observat că încercarea lui Saussure de a întroduce termenul *ethnisme* în locul obișnuitului *nation* n-o găsesc nimerită defel. *Ethnos*, și în limba greacă de origine, și în limbile cele multe altele unde s-a întrodus prin împrumut, a însemnat și însemnează *rasa*, nu *națiunea*. În consecvență și în lucrarea mea de față, acolo unde întîmplător se găsește întrebuințat, însemnează *rasa*]. Cu toate acestea, prin necesitatea cu care se impune adevărul, orice ar fi, Saussure scapă de sub condei mărturisirea că faptele de limbă se explică adeseori prin *predispoziții diferite*. La pag. 204—205 anume, spune că trebuie să fi existînd în limbă o tendință spre comoditate, decît numai manifestarea aceștei tendinți este diferită după limbi, astfel că în unele limbi ea se manifestează prin scurtări (căci scurtarea este doar o ușurare), pe cînd în alte limbi ea se manifestează prin lungiri (căci și lungirea este doar o ușurare, atunci cînd vorbește cineva cu lene, cu negligență: „les prononciations négligées tombent dans la longue, la brève demande plus de surveillance"). Ambele aceste manifestări, contrarii de altfel, ale aceleiaș tendinți, se pot explica prin *predispoziții diferite*. „En supposant des prédispositions différentes on peut présenter deux faits opposés sous une même couleur". Dar ce sînt aceste *prédispositions différentes* altceva decît baze de articulație și baze psihologice deosebite? !

Pentru Sextil Pușcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, în 26. *Beiheft zur Zeitschrift für romanische Philologie*, pag. 47, cele spuse de Meyer-Lübke sînt într-adevăr „probe că influința populației băștinașe asupra limbilor celor nouă a fost minimă", și Pușcariu caută să probeze că „această influință nici n-a putut fi mare". Argumentarea lui este următoarea: Un popor care-și uită limba de baștină și adoaptă o limbă străină se aseamănă [253] unui copil, care pronunță dintru-ntîi greșit, dar, sub controlul/pronunțării părinților ajunge de pronunță întocmai ca aceștia. „Cîtă vreme deznaționalizarea nu-i complectă și poporul e bilingvu, generații întregi vorbesc limba cea nouă cu o pronunțare străină, însă aceste abateri devin tot mai mici cu vremea și *cînd poporul părăsește limba lui maternă, își pierde totodată și baza de articulație*". Cum că în adevăr străinii capătă cu vremea complect pronunțarea poporului, a cărui limbă o adoptează, se constată din chipul cum vorbesc nemțește acei nemți care poartă nume franțuzești și ai căror străbuni au fost niște emigranți franceji, în special se constată din chipul cum pronunță perfect românește sașii românizați din satele săsești românizate, macar că sașii neromânizați pronunță rău sunetele românești, iar sunetele *ă*, *î* chiar nici nu le pot pronunța defel.

Nu trebuie să se lege cineva de fenomene izolate, cînd vrea să constate influința bazei de articulație și a bazei psihologice asupra modificărilor pe care le primește limba, căci asemenea izolate fenomene apar în adevăr la tot feliul de limbi și de popoare. Astfel africatizarea explozivelor palatale *k'*, *g'* a avut loc într-o parte din limbile indogermane vechi, apoi în limba

latină din Italia, în multe dialecte neogrece și în unele dialecte dacoromâne (190, 201). Un fenomen important, care atîrnă de baza psihologică și apare în diferite domenii de limbă, este citat de Meyer-Lübke, *Einführung*, II ed., § 72:. Predicatul se pune la plural, macar că subiectul e reprezentat de o singură persoană, atunci cînd predicatul, nu subiectul, are un compliment cu prepoziția *cu*. De pildă, italian *appena furono soli colla ragazza* = îndată ce el a fost singur cu fata. Fenomenul se întîlnește, în afară de limba italiană, în limbile franceză, germană, rusă, vechea bulgară, albaneză, lituană'. Trebuie să ia cineva în considerare limbile în întregimea lor, iar în întregimea lor considerate, limbile, atunci cînd știm sigur că, purcegînd de la aceeaș obîrșie, au fost vorbite de neamuri de oameni cu complexiuni fizice și psihice deosebite, se prezintă atît de mult și de brusc deosebite unele de altele, încît, dacă te servești de inducție — și alt mijloc de argumentare n-ai —, nu poți să nu atribui această mare și bruscă deosebire decît acelor complexiuni deosebite fizice și psihice: limba este produsul unui fizic și unui psihic oarecare; dacă se schimbă cauza, trebuie să se schimbe și efectul. Că obstaculele, care împiedecă contactul, trebuie să fi contribuit și ele la preciza țărmurire a limbilor, aceasta este sigur, pentru că obstaculele împiedecă împrumutul. Lipsa de împrumut însă nu este suficientă pentru a explica atîta *mare* deosebire, mai ales că atunci cînd într-adevăr *mare* deosebire există, nu *de multe ori*, cum spune Meyer-Lübke, ci *totdeauna* obstaculele coincid cu deosebiri etnice, iar cînd asămănări etnice au existat, obstaculele au fost insuficiente pentru a produce marea deosebire: dialectele din nord-vestul Italiei samănă mai mult cu limbile din Franța decît cu cele din Italia, limba catalană samănă mai mult cu limba provensală decît cu cea spaniolă, limba retoromană se întinde pe trei teritorii între care tot feliul de obstacule au existat totdeauna, în Elveția, în Tirol și în Friaul, iar dialectele românești, cu toate enormele obstacule care au existat de atîta amar de vreme între ele, se deosebesc așa de puțin între dînsele, încît de abia-ți vine a crede. În ce privește exemplele date de Pușcariu pentru/a proba că străinii pot să capete cu vremea în mod complect pronunțarea poporului, pe a cărui limbă o adoptează, trebuie observat întîi că această complectă potrivire în pronunțare nu implică o schimbare a bazei de articulație. Nu este exact că „atunci cînd poporul părăsește limba lui maternă, își pierde totodată și baza de articulație", căci cu organe articulatorii deosebite se pot produce exact aceleaș sunete (Bremer, *Deutsche Phonetik*, Leipzig, 1893, pag. 2). Apoi altceva sînt cîțiva indivizi perduți în masa enormă a unui popor, în mijlocul căruia trăiesc ca emigranți, altceva sînt cîteva sate de străini care și-au părăsit limba de baștină și se găsesc în continuu contact cu masa copleșitoare a poporului străin, pe a cărui limbă au adoptat-o, și altceva e un popor care a adoptat limba minorității ce s-a topit într-însul cu vremea. Dacă nemții cu nume franceze nu se deosebesc astăzi de ceilalți nemți la vorbă defel, dacă sașii românizați au exact aceeaș limbă cu românii, și dacă negrul transplantat de la naștere în Franța vorbește tot așa de bine franțuzește ca și indigenii, aceasta nu este o probă că celții, iberii, tracii, ilyrii nu vor fi dezvoltat, din cauza bazei lor de articulație și a bazei lor psihologice proprii, nuanțe dialectale chiar din momentul cînd își vor fi părăsit limbile de baștină și vor fi adoptat pe cea latinească. Dar să admit că popoarele romanizate au fost de la capul locului în categoria sașilor românizați. În contra argumentului că altă cauză produce alt efect, că alt fizic și alt psihic trebuie să producă deci cu vremea altă limbă, ce întîmpinare poate fi aceasta, că oamenii cu complexiuni fizice și psihice deosebite pot pronunța exact la fel aceleaș sunete? Se schimbă doar prin

254

această pronunțare la fel baza de articulație? Nu-i adevărat! *Acum* vor fi avînd aceeaș pronunțare popoarele cutare, și nu numai aceeaș pronunțare, dar aceleaș cuvinte, aceleaș forme gramaticale, aceleaș înțelesuri ale cuvintelor și ale formelor, vor fi avînd complect aceeaș limbă. Dar probezi prin aceasta că cu vremea acea limbă, unică astăzi, nu se va desface în tot atîtea limbi deosebite, cîte complexiuni fizice și psihice deosebite au popoarele care o vorbesc în acelaș fel *acum*? Dar există o probă directă, căpătată prin propria observație, că un popor, care-și părăsește limba de baștină și adoptează o limbă străină, păstrează baza proprie de articulație și imprimă sunetelor limbii adoptate acele modificări, pe care le necesitează acea bază. Este vorba de un popor care, parte a adoptat o limbă străină, iar parte și-a păstrat limba proprie, și care a imprimat sunetelor limbii împrumutate astfel de modificări, că le-a apropiat foarte mult de modul de articulație și de timbrul sunetelor din limba sa băștinașă. Este vorba de poporul din Chile. R. L e n z, *Beiträge zur Kenntnis des Amerikanospanischen*, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XVII, anul 1893, pag. 193, împarte popoarele hispanoamericane în trei grupuri. „Întîi sînt țările, în care omul alb s-a amestecat relativ puțin cu indianul, și acest din urmă e de natură pașnică, are oarecare cultură, face parte din organizația de stat a albului, cu care schimbă producte și mărfuri, însă trăiește izolat, în regiuni proprii și nu adoaptă cultura europeană, nici nu-și părăsește limba. În al doilea loc sînt țările în care indianul este considerat ca inferior întrucîtva și are față de european o poziție dușmănoasă, dar este apt de cultură europeană și cu vremea își părăsește limba și obiceiurile
255 și devine spaniol./În al treilea loc sînt țările, unde indianul a adoptat ușor cultura europeană, dar este așa de superior albului din punct de vedere numeric, încît limba indiană este limba principală a țării, iar spaniola este numai limba oficială a guvernului. La prima categorie aparțin Peru, Bolivia, Ecuador, probabil și Columbia și Venezuela, deci în prima linie țările din vechiul imperiu Inka. Albul locuiește aici în locurile șese de pe lîngă coastă și în anumite văi ale munților, indianul Keshua și Aimara din contra, pe coastele munților și pe platouri, unde se ocupă cu agricultura, și cu micul său meșteșug, dar opune o îndărătnică rezistență culturii europene și-și păstrează limba. La a doua categorie aparțin Chile și în parte Argentina. În vreme ce pe la începutul secolului al XVII-lea scriitorul primei gramatici a limbii araucane, Luis de V a l d i v i a, spune că limba araucană se întindea de la Coquimbo la nord până la Chiloé la sud și dă, de pildă, probe de limbă din regiunea de la Santiago, limba araucană se mai vorbește astăzi numai într-o foarte mică regiune de la sud. Populația care vorbește spaniolește se rîdică astăzi la trei milioane, iar indienii sînt numai 50 000. Nu există îndoială, macar că chilenului nu-i place să i se spună acest lucru, că masa principală a populației de jos țărănești din Chile este formată din indieni curați, care și-au uitat numai limba și și-au schimbat numai puțin chipul de a trăi. Chiar astăzi poate constata cineva zilnic la frontiera dintre Angol, la Victoria și Traiguén, cum se preface araucanul treptat în chilen, își schimbă numai portul și limba. În coloarea și trăsăturile feței nu se găsește adesea nici o deosebire între „adevăratul chilen" din centru și între „indio" de la sud, macar că firește și populația de la țară este mai mult sau mai puțin amestecată cu sînge european. În vreme ce, deci, în Peru, alături cu populația europeană stăpînitoare stă indianul curat, în Chile populația de jos țărănească are limba spaniolă, dar de origine este indiană. La a treia grupă aparține Paraguai, a cărei populație indiană a primit în parte încă de mult cultura europeană prin mijlocirea misionarilor

și are față de emigrantul european oarecare pretenție de egalitate. Pentru aceea limba guarani este până astăzi limba țării". Ei bine, limba spaniolă a poporului din Chile, unde supt ochii noștri se poate videa cum araucanul se preface în spaniol, părăsindu-și numai portul și limba (dar numai limba spaniolă a poporului din Chile, nu și a populației spaniole din celelalte țări spaniole ale Americii de sud, unde spaniolii nu s-au amestecat cu indienii și indienii nu s-au spaniolizat) samănă din punct de videre al articulației și timbrului sunetelor așa de mult cu limba araucană, încît L e n z spune la pag. 208 următoarele: „Limba spaniolă din Chile este limba spaniolă cu sunete araucane". De pildă, și în limba spaniolă a poporului din Chile și în limba araucană la producerea vocalelor rotunzirea buzelor este redusă la minimum, iar limba are propensia de a se rîdica spre mijlocul palatului moale (în poziția prin urmare a lui *u*, dacă există rotunzire, a lui *î*, dacă nu există rotunzire); din cauza aceasta există mult *î* în limba araucană (căci acesta este sunetul despre care vorbește L e n z la pag. 198 și 199) și probabil și în spaniola din Chile (L e n z spune la pag. 208 că „pentru chilen orice rotunzire a buzelor este imposibilă, numai la *o* există o slabă rotunzire", și aceasta înseamnă evident că pe *u* chilenul/îl pronunță ca *î*). Apoi și în araucana și în spaniola din Chile există ori lipsa aproape complectă de explozive fonice și de spirante afone (în araucană), ori propensia de a se lipsi de aceste sunete (în spaniola din Chile). Cu ocazia importantei lucrări a lui L e n z, din care pentru aceea am și citat așa de mult (asupra ei a atras atenția întîi W e c h s s l e r, *Gibt es Lautgesetze?* pag. 444), îți vine a da dreptate acelora care au considerat influința bazelor de articulație și psihologice ca ceva *de la sine înțeles* (vezi mai sus vorbele lui W i n d i s c h) și care n-are trebuință de argumentare. Pentru aceea este curios că în *Einführung*, ed. II, pag. 205, M e y e r-L ü b k e citează lucrarea lui L e n z și cu toate acestea continuă de a avea o poziție rezervată față de influința bazei de articulație (este adevărat însă că numai *rezervată*, nu *hotărîtă* ca în articolul său din *Kultur der Gegenwart*). 256

Ceea ce se petrece cu limba spaniolă din Chile este însă și un model de ceea ce a trebuit să se petreacă cu limba latină din provinciile romane. Și aici au existat popoare care s-au romanizat numai prin aceea că și-au lepădat limba, și deci și aici au trebuit aceste popoare să influințeze limba latină chiar de la început după firea proprie a bazelor lor de articulație și psihologice. De la capul locului, îndată ce limba latină s-a lățit dincolo de Latium peste diferitele limbi din Italia, înlocuindu-le, și peste diferitele limbi din provinciile romane, înlocuindu-le, s-au născut în sînul limbii latine dialecte lămurit deosebite unele de altele. Conformația deosebită a organelor vorbirii diferitelor popoare romanizate, a buzelor, a limbii, a poziției limbii în stare de repaos, a cerului gurii, a vălului palatului, a nasului, a coardelor vocale, a trebuit să dea o deviare imediată sunetelor limbii latine, care a condus la o schimbare răpede a acestora. Iar conformația deosebită a psihicului acelor popoare a trebuit să dea o deviare imediată înțelesului simboalelor și chipului de a forma simboale nouă, care a condus răpede la o înfățoșare proprie din punct de videre morfologic, lexical și sintactic. Pentru aceea are dreptate W e c h s s l e r cînd zice *Gibt es Lautgesetze?* pag. 457: „Putem zice că limbile romanice au luat ființă în momentul cînd domeniul uneia din ele a fost complect romanizat. Pentru istoria limbilor romanice se capătă astfel un terminus a quo, care nu poate fi deplasat, dar care la fiecare din aceste limbi e altul".

O deosebită importanță dă bazei psihologice cea mai recentă școală filologică, acea *idealistă,* al cărei principal reprezentant este Karl Vossler, și a cărei obîrșie este așa-numitul *vitalism* (în special nuanța Pauly), cel înfloritor și tot mai la modă de pe la 1890 încoace. Pentru *vitalism* vezi darea de samă a lui Eberh. Dennert în *Forschungen und Fortschritte, Korrespondenzblatt der deutschen Wissenschaft und Technik,* Berlin, 20, august, 1927.

Karl Vossler, *Sprache als Schöpfung und Entwicklung,* Heidelberg, 1905; *Frankreichs Kultur im Speigel seiner Sprachentwicklung,* Heidelberg, 1913.

În *Sprache als Schöpfung,* pag. 17, nota, spune Vossler că din recensia pe care a publicat-o Wechssler în *Literarisches Centralblatt* asupra lucrării lui Vossler, *Positivismus und Idealismus in der Sprach-* 257 *wissenschaft*/(pe care lucrare eu n-am cetit-o) se vede că Wechssler n-a priceput ce vrea să spună autorul, nu i-a înțeles sistemul („so hat er den Sinn meines Systems missverstanden"). Se poate, dar va fi avut și Wechssler dreptate să nu înțeleagă, în caz cînd se vor fi găsind în *Positivismus und Idealismus* multe locuri ca acele nenumărate care se găsesc în lucrările lui Vossler cetite de mine și din care dau cîteva ca probă, parte în rezumat, parte în traducere românească (întrucît au permis puterile limbii românești).

Sprache als Schöpfung, pag. 1—9: 'Scopul atîrnă de voință, cauza nu. Sînt două feliuri de a pricepe: unul prin cauză și altul prin scop. Priceperea prin cauză este ceva teoretic; iar priceperea prin scop, deoarece scopul pleacă de la voință, este ceva teoretico-practic și constituie dezvoltarea (Entwicklung)'. „Fiindcă în noțiunea de scop și prin urmare în noțiunea de dezvoltare se ascunde un element de voință, apoi aceste noțiuni nu pot fi niște formațiuni curat teoretice. Ele sînt mai degrabă niște construcții teoretico-practice, care servesc să ne facă priceput mersul cel mare al lumii și să-l apropie de om. Ca să pricepem lumea, avem trebuință de noțiuni de voință și de valoare. Însă valorile, pe care din punct de videre practic le stabilim și le afirmăm, trebuiesc (cel puțin așa vrea filosoful) la urma urmelor motivate, aflate și probate din punct de videre teoretic. Valoarea tuturor valorilor ori scopul final cel mare nu poate fi în mod rezonabil (vernünftigerweise) decît substanța însăș; spiritul (der Geist). Și astfel prima cauză devine totodată ultimul scop. Numai așa se dezleagă antinomia dintre știință și credință, dintre intelect și voință. Aceea ce intelectul recunoaște drept cauză, este afirmat și cerut de voință ca scop final. Aici se încheie cercul teoretico-practic al spiritului omenesc, aici se întîlnește baza cunoștinții cu baza realității. Observarea noastră asupra celor ce se petrec în lume descrie anume un cerc, în care ea dintru-ntîi cunoaște lucrurile cu privire la cauza lor, adecă le cunoaște în mod curat subiectiv ca creații ale spiritului, apoi le cunoaște cu privire la scopul lor, adecă în dezvoltarea lor istorică ca realizare a unei idei. Dar idee și cauză sînt acelaș lucru. Prima jumătate a cercului duce de la cauză în afară în mulțimea fenomenelor; a doua jumătate se rîdică înainte și în sus, pătrunzînd prin variația lucrurilor, de la o unitate arbitrară la alta până la scopul final, care nu mai este o unitate arbitrară, ci o necesară noțiune de valoare, pentru că coincide cu prima cauză. În acest mod, cînd consideră cineva lumea în dezvoltarea ei istorică, voința face treptele pe care se rîdică intelectul. Acum s-a lămurit și ce-i aceea cunoștința (Nun ist auch die Tatsache der Erkenntnis erklärt) [!]. Voința afirmă și cere adevărul, pentru că intelectul l-a recunoscut ca idee metafizică. Adevărul ori cunoștința *in*

[[1] Titlurile subcapitolelor, care nu se găsesc în textul originar, au fost împrumutate de la tabla de materii a lui Philippide (vezi Orig. rom., II, p. 823.]

potentia **este** prin intelect, adevărul ori cunoştinţa *in actu* **are loc** (wird) prin voinţă. Astfel şi aici rămîne asigurată intelectului ori raţiunii (Vernunft) teoretice prioritatea asupra voinţii ori raţiunii practice. Acum, cred eu, este lucru lămurit (jetzt ist es klar) [!] că a considera lucrurile din punct de videre al dezvoltării istorice nu poate fi unicul chip de a le considera".

Sînt mai multe feliuri de a *nu* pricepe. 1) Nu pricepi, cînd cineva se serveşte de o limbă străină pe care tu n-o cunoşti. 2) Nu pricepi, cînd cineva se serveşte de o limbă cunoscută ţie, dar dă cuvintelor şi formelor/gramaticale alt înţeles decît cel obişnuit, ceea ce se întîmplă în graduri mai mici la mulţi vorbitori şi scriitori, iar în gradul cel mai mare în aşa-numitul *argot* (pentru acest cuvînt lipseşte termenul propriu în româneşte. *Limba păsărească* este numai o *specie* de *argot*, care face parte din *genul* căruia aparţin speciile franceze *loucherbème* şi *javanais*, pentru care vezi V e n d r y e s, *Le langage*, pag. 299. În ce priveşte limba *şmecherească*, despre care vorbeşte V e n d r y e s, *opul citat*, pag. 295, 298, că ar fi o specie de argot românesc, în care s-ar fi amestecînd cu fondul românesc elemente ungureşti, ruseşti, jidoveşti şi ţigăneşti — informator al lui Vendryes a fost probabil L. Ş ă i n e a n u în lucrarea sa, citată cu privire la argot în general de Vendryes şi pe care eu n-am cetit-o', *L'argot ancien*, Paris, 1896 —, eu n-am auzit vorbindu-se despre dînsa). 3. Nu pricepi, cînd cineva se serveşte de o limbă cunoscută ţie şi nu schimbă înţelesul cuvintelor şi formelor gramaticale, dar raporturile pe care le stabileşte între lucruri nu pot fi evocate în mintea ta prin vorbele spuse de dînsul. Sînt într-adevăr chiar unele cunoştinţi despre lucruri care nu pot întra în mintea oricui: nu toţi oamenii deosebesc tot atîtea colori, tot atîtea sunete, tot atîtea mirosuri, tot atîtea gusturi. Raporturile însă sînt de aşa delicată natură, încît noţiunea generală a raportului (ce-i aceea raportul) cu greu întră în cercul apercepţiei chiar al filosofilor. Însuş W u n d t nu-şi dă despre raport o socoteală mai lămurită decît vulgul profan: legătura dintre lucruri, Beziehung, ceva care nu merită atenţie, pentru că se înţelege de la sine, ceva ce parcă ar fi, parcă n-ar fi, ia acolo o legătură dintre lucruri, o Beziehung (W u n d t, *Die Sprache*, I, pag. 518): „La particule [prin *particule* înţelege W u n d t prepoziţiile şi conjuncţiile] de cele mai multe ori cuvîntul singur reprezintă noţiunea, aşa că fără de cuvînt noţiunea nici n-ar putea fi gîndită [...bei den Partikeln, bei denen meist das Wort allein den Begriff vertritt, und wo daher dieser gar nicht werden kann, ohne dass das Wort sich einstellt]". Va să zică cuvîntul este oarecum însuş lucrul simbolizat prin el, particula este însuş raportul simbolizat printr-însa ! I, pag. 545—547: 'Cuvîntul este compus din elemente de fond [Grundelemente] şi elemente de relaţie [Beziehungselemente]. Cele dintîi simbolizează un lucru, cele de al doilea simbolizează numai relaţia lucrului cu alte lucruri. Cînd se întîmplă ca cuvîntul să cuprindă numai elemente de fond ori numai elemente de relaţie, în cazul întîi el simbolizează un lucru fără relaţie, iar în cazul al doilea nu simbolizează nimic, ci este numai un cuvînt gol de înţeles, care este însă asociat cu o simţire [Gefühl] provenită de la cuvintele simbolizătoare de lucruri, cu care cuvîntul cel gol de înţeles stă în legătură'. II, pag. 130: „O reprezentare prin care nu ne închipuim nici un lucru, ci numai o legătură dintre un lucru şi o acţiune ori dintre un lucru şi alt lucru [Diejenige Vorstellung, die nicht selbst als Gegenstand, sondern als Beziehung eines Gegenstandes zu einer Handlung oder zu andern Gegenständen gedacht wird]". II, pag. 171: 'Un prefix, sufix, infix „este o bucată din cuvînt care modifică înţelesul cuvîntului [ein bloss sinnmodificierender Wortbestandtheill]"'. II, pag. 525—526: „Noţiunile generale despre Beziehung sînt abstracte prin

258

excelență, pentru că n-au alt substrat decît cuvîntul [Die allgemeinen
259 Beziehungsbegriffe sind die im eminenten Sinn abstrakten Begriffe./Abstrackte Begriffe dieser Art sind Begriffe, deren wesentliches Vorstellungssubstrat nur noch in dem Worte besteht]". Va să zică cuvîntul este oarecum însuș lucrul simbolizat prin el, cuvîntul care simbolizează noțiunea unui raport este gol de orice înțeles și redus la simplul sunet !). Și din cauza aceștei neclare păreri despre ce-i aceea un raport, W u n d t, cînd discută diferitele specii de raporturi, nu aprofundează lucrul defel mai mult decît oricare gramatic, iar cînd dă peste chestiuni care ar putea fi pricepute prin mijlocirea raporturilor, nu le lămurește. Astfel la II, pag. 5—10 bănuiește numai că în substantiv, adiectiv și verb se ascund niște raporturi, dar ce fel de raporturi se ascund nu știe, pentru că altfel n-ar separa de categoriile (așa le numește W u n d t) substantivului, adiectivului și verbului, toate celelalte raporturi, care ar forma o categorie aparte, a patra, pentru motivul că numai aceste din urmă ar arăta o relație între alte cunoștinți, și n-ar vorbi despre substantiv, adiectiv și verb chiar așa ca un Schulmeister, că 'substantivul este un lucru de sine stătător, iar adiectivul și verbul reprezintă lucruri care se găsesc numai în legătură cu substantivul'. Astfel, la II, pag. 96—99, nu lămurește defel ce-i genitivul (Căci ce lămurire poate fi aceasta, *adnominaler Kasus?* Aceasta și cu nimic e totuna), ce-i aceea nominativ, dativ, acuzativ, subiect, obiect apropiat, obiect îndepărtat. Tot ce spune W u n d t nu trece cu nimic peste orizontul celui mai de rînd gramatic. Astfel la II, pag. 143—147, nu cunoaște adevărata cauză pentru care în unele limbi verbul este exprimat prin substantiv verbal, care cauză consistă în neputința de a opera cu abstractul. Pentru aceasta trebuie să cunoști raporturile de concret și abstract, așa cum limba le indică, nu cum filosofii le închipuiesc. (Ce înțelege W u n d t prin concret și abstract vezi I, pag. 511—519, II, pag. 143—147, 282—289, 453—459, 521—528. Ce este concret și abstract după indicațiile limbii — care sînt cele mai cuminți indicații, pentru că sînt indicațiile naturii — vezi în ale mele *Principii de istoria limbii*, pag. 175 sqq.). Astfel la II, pag. 566—569 nu poate da nici o explicare faptului că se întîmplă treceri de înțeles de la un lucru fizic la un lucru psihic, fără ca să existe între cele două lucruri vreo comunitate de sentiment, prin care să poată fi asociate: cum s-a putut lăți înțelesul de la *begreifen* fizic la *begreifen* psihic, de la *vorstellen* fizic la *vorstellen* psihic? De vreo asămănare între cele două *lucruri* nici vorbă nu poate fi, după cum în general nici vorbă nu poate fi de vreo asămănare între *lucrurile* fizice de o parte și cele psihice de altă parte. De vreo asociație prin sentimentele produse de cele două lucruri, care ar fi niște sentimente asemenea, iarăș nu poate fi vorba, căci lucruri, fizice și psihice, ca *begreifen, vorstellen* sînt foarte puțin afective. Ori poate lucrurile psihice *begreifen, vorstellen* s-au asociat cu cele fizice *begreifen, vorstellen* din cauză că unele și altele au coexistat în timp, în feliul acela că atunci s-au născut în capetele nemțești lucrurile psihice *begreifen* și *vorstellen*, cînd nemții apucau cu mîna lucruri fizice și puneau înaintea ochilor lucruri fizice? La faptul din urmă se gîndește Wundt, însă cu oarecare îndoială. Dar nu este trebuință să recurgă cineva la asemenea combinații, care ar stîrni numai la limbiști nesfîrșite meditații sociologice, căci există o punte de trecere de la fizic la psihic prin raporturi. Dacă lucru-
260 rile înseș fizice n-au nici o asămănare/cu cele psihice, raporturile însă dintre lucrurile fizice samănă cu acele dintre lucrurile psihice, și din acest punct de vedere, al raporturilor asemenea, se stabilesc asociații și se fac posibile trecerile de înțeles ale cuvintelor de la fizic la psihic. *Vorstellen* fizic, de pildă, nu samănă cu *vorstellen* psihic, dar raportul dintre *vorstellen* fizic și obiectul

său drept și raportul dintre *vorstellen* psihic și obiectul său drept samănă unul cu altul: după cum în fizic pune cineva înaintea sa obiectele, tot așa în psihic pune cineva înaintea sa cunoștințile. De altfel toate asămănările, chiar cele dintre lucrurile fizice, se bazează și pe raporturi. Dacă luăm două lucruri concrete fizice, de pildă piciorul unui om și acel al unei mese (exemplu dat de W u n d t la schimbarea de înțeles regulată bazată pe elemente dominante comune, II, pag. 533—535), asămănarea consistă nu atît în obiecte izolate, cît în raporturile dintre ele cu restul corpului omenesc de o parte și restul mesei de altă parte. Numai despre noțiunile unor specii de raporturi, și anume ale acelor specii care sînt cele mai lesne de priceput din toate, ale locului, timpului, cauzei și scopului, îș dau învățații mai bine socoteală, și unia chiar, de mult ce s-au gîndit la ce-s acelea loc, timp, cauză, scop, au găsit de cuviință cu ajutorul a tot feliul de propoziții să le tăgăduiască existența, fără să se gîndească că acele tot feliul de propoziții, cu care au operat, nu ca să probeze, căci aceasta ar fi imposibil, ci ca să susțină neexistența unor raporturi, sînt ele înseș pline de alte raporturi, consistă ele înseș din niște raporturi, și că n-are nici un haz să susții prin mijlocirea raporturilor neexistența raporturilor (De ce să fii, cum se zice, pentru unele raporturi mumă și pentru alte raporturi ciumă? Pentru ce să nu existe locul, timpul, cauza, scopul, și să existe subiectul, predicatul, atributul, complimentul etc.? Ori există toate ori nu există nici unul. Dacă nu există locul, timpul, cauza, scopul, apoi nici propoziția nu există, și atunci învățatul cel conștiincios trebuie să lege cartea de gard și să se apuce de altă treabă). Încolo toți operăm cu raporturi, în gîndirea noastră și în vorbirea noastră, fără să ne gîndim ce sînt ele în ele înseș considerate. Decît numai, în vreme ce lucrurile sînt clare, cît este cu putință, și în mintea vorbitorului și în acea a ascultătorului, raporturile sînt mai obscure, și de multe ori, mai ales cînd se îngrămădesc multe în aceeași propoziție, ascultătorul (ori cetitorul) prinde cu greu, ori defel, mersul cugetării vorbitorului (ori scriitorului). Mai ales cînd cugetarea operează cu puține fapte constatate prin propria observație și cu multe inducții, în special cu inducții bazate pe puține fapte reale, și mai în special cu inducții sub forma silogismului scurtat, unde numai praemissa minor și concluzia sînt spuse, raporturile din ea devin grele de priceput pentru mintea ascultătorului ori cetitorului. Cuvintele *deci, prin urmare, de aici urmează că, așadar* sînt o adevărată pacoste, iar vorbe ca *este clar că, este evident că, se vede cît de colo că* (și tu ascultătorul ori cetitorul nu vezi nimic!) sînt adeseori curată ironie. Logica (și aceasta-i toată logica: inducția cu anexa ei silogismul) este însă și principalul izvor al greșelilor. Cînd este vorba de propria observație (care alături cu logica este singurul mijloc, altul, cel de la bază și cel mai sigur, de a cunoaște lumea), numai incapacitatea simțurilor de a prinde impresia și a minții de a primi impresia este o cauză de greșală, la/ 261 propria observație prin urmare cauza greșelei este ceva parțial, care nu atinge propria observație în totalitatea ei și în fondul ei. La logică însă toată procedura este pripită, fără nici o garanție, plutește oarecum în vînt și este, deci, greșită. Căci faptul că stabilești între noțiuni un raport de predicat pe care l-ai constatat de cîteva ori între individe (Aceasta-i procedarea de la praemissa maior a silogismului, aceasta-i inducția. Propria observație formează praemissa minor a silogismului) nu se poate zice că are vreo soliditate. Și n-are sigur nici una. La fiecare pas constatăm aceasta. La propria observație însăș, îndată ce treci peste cele dintîi impresii ale copilului, se amestecă logica și o falșifică. Cîți oameni n-ai crezut că dorm, macar că nu dormeau, numai pentru că erau culcați și cu ochii închiși și prezentau *unele* din caracterele dormitului! Și

cîţi cîni n-a crezut cineva că-s lupi, cîte tufe n-a crezut că-s hoţi! Dar terenul cel favorit al greşelilor este al generalizărilor prin inducţie, al legilor, cum se mai numesc generalizările acelea, şi al concluziilor silogistice trase din ele. Numai rareori se nimereşte ca asemenea generalizări şi asemenea concluzii să corăspundă realităţii, şi în aceeaş vreme ele variază de la om la om, aşa că numai rareori se întîmplă ca ele să fie cam aceleaş în mintea multora. De unde neîncredere şi ceartă veşnică şi trebuinţa, atunci cînd lucrul merită osteneala, de a controla logica. Şi controlul logicii se poate face numai prin propria observaţie, prin recurgerea la individ, prin experienţă, cum se zice. Decît numai experienţa nu-i totuna de la îndămînă în toate domeniile cunoştinţii. Cea mai la îndămînă ea este în domeniul lucrurilor fizice, şi pentru aceea rezultatele sigure în ştiinţa omenească au fost şi continuă de a fi numeroase numai cu privire la aceste lucruri. Cea mai grea, şi în multe privinţi imposibilă, este experienţa asupra lucrurilor psihice şi asupra acelor lucruri care stau în strînsă legătură cu psihicul (de soiul din urmă este întreaga activitate omenească, obiectul de studiu al filologiei), şi pentru aceea greşelile de cunoştinţă au fost totdeauna şi continuă de a fi nenumărate cu privire la aceste lucruri).

Şi acum să căutăm să pricepem ce spune V o s s l e r. Vorbele lui nu le mai repet şi tot ce voi spune eu aici cuprinde numai întîmpinările mele asupra lor. Scopul este un raport, a cărui cunoştinţă o căpătăm cu ocazia actului voinţii, şi îndată ce căpătăm cunoştinţa raportului de scop, o vîrîm prin inducţie în toate faptele animalelor întîi şi apoi în lumea toată: pentru logică oricare lucru are un scop, dacă nu în feliul acela că oricare lucru urmăreşte un scop (Ce ne împiedecă din punct de videre logic să admitem că vor fi avînd o voinţă şi pietrele?), dar cel puţin în feliul acela că oricare lucru trebuie să fi existînd pentru vreun scop. Cauza este un raport, a cărui cunoştinţă o căpătăm mai mult de la lumea din afară de noi decît de la viaţa noastră sufletească, şi o vîrîm şi pe dînsa, îndată ce i-am căpătat cunoştinţa, prin inducţie în toate părţile. Sînt aceste două raporturi, scopul şi cauza, nişte raporturi ca atîtea altele, dar au împreună cu locul şi timpul, faţă de celelalte raporturi, un privilegiu, acela anume că sînt mai lesne pricepute, prinse de minte în firea lor de raporturi. Iar cauza mai are în special un privilegiu, acela anume că, macar că foarte grea de aflat, ori poate tocmai pentru aceea că e grea de aflat, dă spiritului o satisfacere anumită, un sentiment special, 262 pe acel aşa/-numit al explicării ori al priceperii. Acest privilegiu nu-l are scopul. Nu este exact că am pricepe prin scop. Cred şi eu că se zice de multe ori: „Cu ce scop a făcut cutare lucrul cutare? — Cu scopul cutare. — Acu am înţeles!" Dar în asemenea cazuri se preface scopul în cauză. Căci aşa doar se întreţes raporturile, că de la un moment la altul subiectul devine obiect şi atributul devine subiect şi cauza devine scop şi locul devine timp etc. Scopul nu explică. Pot s-aud foarte bine că cineva *s-a dus să se culce* fără să am satisfacerea specială a *explicării* pentru verbul *s-a dus*. Numai cînd voi preface pe *să se culce* în cauză voi explica pe *s-a dus*, ori numai cînd voi adăogi cauza *pentru că era ostenit* ori *pentru că era bat* voi explica pe *s-a dus să se culce*. Negreşit că trebuie să te gîndeşti bine la asemenea lucruri, pentru că *raporturile* sînt lucruri delicate, nu-s lucruri din topor ca *lucrurile*. Dar acest sentiment de satisfacere, pe care-l dă cunoaşterea cauzei şi pe care-l numim explicare şi pricepere, este o bagatelă, care n-are a face cu adevărata pricepere întru nimic. Cuvîntul doar *pricep*, ca toate cuvintele, are şi el mai multe înţelesuri. Adevărata pricepere, priceperea cea obişnuită, priceperea cea de la tot pasul şi de la tot momentul nu atîrnă de cauză: a pricepe înseamnă

a cunoaște lumea așa cum este, și în special, cînd este vorba de ascultător ori cetitor față de vorbitor ori scriitor, a pricepe înseamnă că se reproduc în mintea ascultătorului ori cetitorului cunoștințile din mintea vorbitorului ori scriitorului. În această operație cauza nu-i necesară, ci, ca oricare alt raport, se amestecă numai cîteodată. Ce cauză vezi în „două cantități egale cu o a treia sînt egale între ele?" Te-ai convins prin propria observație, punînd unele peste altele cantitățile cele trei, cînd le-ai putut pune, și apoi te-ai avîntat cu inducția în lumea noțiunilor și ai formulat legea de mai sus. Dar care-i cauza? Dar că „de trei ori patru fac douăsprezece", care-i cauza? Care-i cauza în toată aritmetica, aș putea zice în toată matematica? Numai legi peste legi și concluzii logice peste concluzii logice cu „ceea ce era de demonstrat" la capăt, dar fără nici o cauză. Care-i cauza din clasificațiile zoologilor și botaniștilor? Și schimbările înseș pe care le sufer lucrurile în timp, schimbările, prefacerile, care simpatizează așa de mult cu raportul de cauză, nu sînt ele pricepute de cele mai multe ori fără să le cunoaștem cauzele? Însuș războiul cel din urmă, așa-numitul cel mare, nu l-am priceput în toată ticăloșia lui, fără ca să-i cunoaștem nici până astăzi cauza? Istoria limbilor se face cu mare hărnicie și cu mare pricepere, tot mai mult se acumulează fenomenele și legile, dar de cauze numai de ici pe colea este vorba. Ce cauze sînt prin gramaticile unui Brugmann, unui Diez, unui Meyer-Lübke, unui Miklosich, prin dicționarele etimologice ale lui Diez, Körting, Meyer-Lübke? Dacă este așa, ce haz are să-mi spui că 'omul pricepe în două feliuri, întîi plecînd de la cauză și apoi mergînd spre scop', și că 'cele două feliuri de a pricepe formează un cerc, astfel că scopul la care țintește omul este totuna cu cauza de la care a plecat?' Aceste păreri sînt niște legi, generalizări de inducție, însă faptele reale, pe care ar trebui să se bazeze, lipsesc. Dar că „scopul final cel mare nu poate fi în mod rezonabil decît substanța însăș: spiritul", ce-i asta? Pe ce te-ai bazat ca să ajungi la această concluzie? Este un fel de concluzie a unui/silogism, dar lipsesc premisele și mia unuia mi-i complect imposibil să le presupun care ar fi. Spiritul = substanța însăș? Dar că „numai așa se dezleagă antinomia dintre știință și credință, dintre intelect și voință", ce-i asta? Mai întîi, este antinomie între știință și credință? Ca să fie antinomie, ar trebui ca știința să spună într-un fel și credința să spună altfel. Însă acolo unde credința începe, încetează știința, căci asupra lucrurilor care sînt de competența (adecă vorba vine) credinții, știința nu știe nimic. Să zic însă că ar fi antinomie, și anume între știința unora și credința altora, între știința lui Galilei, de pildă, și credința papei de pe vremea lui Galilei (căci astfel considerată există în adevăr antinomie între știință și credință), cum se poate înțelege această propoziție, că prin faptul că „prima cauză devine totodată ultimul scop se dezleagă antinomia dintre știință și credință"? În cazul lui Galilei, de pildă, dacă ar fi știut și Galilei și papa că prima cauză este ultimul scop, s-ar fi împăcat sistemul lui Kopernik cu acel al lui Ptolemeu, astfel că pămîntul și s-ar fi învîrtit și nu s-ar fi învîrtit totodată împrejurul soarelui? Ori ce vrea să spună Vossler? Poate că altceva, dar atunci mersul cugetării lui din punct de videre al raporturilor, până ce a ajuns la concluzia logică cum că „numai așa se dezleagă etc.", nu poate fi urmărit de mine. Tot așa nu pot pricepe, pentru că nu pot reproduce cu mintea mea mersul cugetării scriitorului, cum „voința face treptele pe care se rîdică intelectul", cum „acum s-a lămurit și ce-i aceea cunoștința" (În feliul meu știu eu ce-i cunoștința, *Erkenntnis*, dar ce va fi înțelegînd prin *Erkenntnis* Vossler, habar n-am), cum „voința afirmă și cere adevărul, pentru că intelectul l-a recunoscut ca

263

idee metafizică", cum „adevărul ori cunoştinţa in potentia este prin intelect, adevărul ori cunoştinţa in actu are loc prin voinţă", cum „astfel şi aici rămîni asigurată intelectului ori raţiunii teoretice prioritatea asupra voinţii ori raţiunii practice". Cît despre afirmarea de la urmă că „a considera lucrurile din punct de vedere al dezvoltării istorice nu poate fi unicul chip de a le considera", ea se potriveşte şi cu ce gîndesc eu, dar că această sentinţă ar fi devenit lămurită prin cele spuse de autor, aceasta, cel puţin pentru mintea mea, nu-i adevărat, doamne fereşte! — Ori poate asemenea afirmări, ca de al de „spiritul este substanţa însăş", „voinţa face treptele pe care se rîdică intelectul" etc. sînt plăzmuiri de imaginaţie? Atunci, fireşte, se schimbă treaba, şi trebuie să le luăm aşa cum sînt, fără să ne chinuim să le pricepem prin mijlocirea realităţii şi să aflăm cum a ajuns autorul la ele. Căci imaginaţia creează două feliuri de fantasme (φαντάσματα). Pe unele le face mai ales din cunoştinţile asupra lumii fizice, şi anume din reprezentări mai mult decît din noţiuni, tinzînd spre individualizare în aşa mare grad, încît cel care are în cap asemenea plăzmuiri, dacă este pictor ori sculptor (cum se şi întîmplă de multe ori), le poate zugrăvi ori sculpta. Asemenea creaţii de imaginaţie seamănă întocmai cu visurile. Ele constituiesc aşa-numita poezie (lirică, epică, dramatică, roman, novelă, poveste, fabulă, şi cum se mai numeşte ea altfel; apoi poezie sînt şi religiile), şi poezie avem cu toţii în cap în cantitate mică, iar în cantitate mare o au numai unia, poeţii. Pe altele le face din noţiuni numai, privitoare şi la lumea fizică şi la cea psihică. Şi unul îş închi-
264 puieşte, de pildă, că noţiunile există în afară de mintea/noastră, ca fiinţi, dar nu în lumea asta, pe care o videm noi, fireşte, ci în altă lume, şi că lumea asta, pe care o videm noi, este numai un fel de copii greşite de pe originale. Altul îş închipuieşte că lumea este un eu, care s-a dedublat într-un non-eu, pe care non-eu l-a produs eul numai aşa, ca să-şi facă singur de furcă (pesemne că n-avea nici o treabă); că eul trăieşte prin capetele animalelor ori şi pe aiurea pe undeva, iar non-eul este lumea asta pe care o videm cu ochii. Altul îş închipuieşte că este o lume fără spaţiu şi fără timp, şi că lumea aceea se ascunde în acea pe care o videm cu ochii, mascată oarecum cu masca spaţiului şi timpului, pe care i-o pune spiritul omului şi al animalelor. Etc. Asemenea fantasme constituiesc aşa-numitele *sisteme* filosofice (nu filosofia, filosofia e altceva), şi cei care le plăzmuiesc îş dau numele de filosofi. În vreme ce însă poezia este lesne de prins cu mintea şi recreativă, sistemele filosofice sînt din cale afară de greoaie şi de obositoare, nu din punctul acela de videre doar că ai vrea să te convingi de adevărul celor spuse de *sistemist* şi că n-ai putea, căci despre convingere nici vorbă nu poate fi, ci din acel punct de videre că nu poţi înţelege ce vrea să spună. Acolo unde V o s s l e r zice că W e c h s s l e r nu l-a înţeles (vezi mai sus, pag. 257), pomeneşte de System („so hat er den Sinn meines Systems missverstanden"). Oare nu cumva „Sprache als Schöpfung und Entwicklung" este *sistem filosofic?* Apoi atunci se explică pentru ce noi iştialalţi nu putem pricepe. Noi cei care voim să ştim ceva din lumea asta operăm cu propria observaţie şi cu logica, pe care o controlăm pe cît putem, apoi recunoaştem că multă pricepere chiar asupra lumii pe care o putem observa nu ni este nouă oamenilor dat să avem, şi că asupra lumii celeilalte, de dincolo de stele, nu ni este nouă oamenilor dat să ştim nimic, pentru că *raporturile* pe care le-a căpătat mintea noastră din lumea observabilă, şi fără de care mintea nu poate să judece, dacă le aplicăm asupra lumii neobservabile, ne fac să cădem în antinomii. Dar în acest cerc strîmt este cu toate acestea aşa de mult de făcut şi timpul este aşa de scurt,

încît, dacă avem vreme cîteodată și pentru distracție, ne distrăm cu poezia, să urmărim însă fantasmele sistemelor filosofice n-avem vreme.

Sprache als Schöpfung, pag. 9—14: 'Istoria este de două feluri: ori se amestecă în ea scopul și voința, și aceasta este istoria obișnuită; ori nu se amestecă în ea scopul și voința, și aceasta este istoria științifică. În intelect sînt nu numai cunoștinți de fenomene, ci și abstracțiuni, cunoștinți logice (diese Abstraktionen sind logische Begriffe). Aceste abstracțiuni nu cuprind fenomene, ci numai relații între fenomene (sie enthalten keine Phänomene, sondern nur Beziehungen zwischen den Phänomenen [Prin aceste abstracțiuni înțelege autorul raporturile]. Astfel de abstracțiuni sînt cauza (Kausalbegriff) și scopul (Entwicklungsbegriff), dar în vreme ce cauza este logică (logischer Beziehungsbegriff), scopul este nelogic ori, mai degrabă, alogic (unlogische oder, besser, alogische Willkürkonstruktion), pentru că raportul de cauză *trebuie* să-l gîndesc, iar pe cel de scop *vreau* să-l gîndesc (Kausalität bezeichnet eine Beziehung zwischen Phänomenen, die ich denken *muss;* Entwicklung eine Beziehung, die ich denken *will*). Cauza este în toate părțile, scopul se vîră, numai în/viața organică. O cunoaștere complectă (eine vollständige Erkenntnis) a vieții organice va fi posibilă numai atunci cînd vom contopi-o cu viața neorganică într-o considerare cauzală, și tot așa, pe de altă parte, o cunoaștere complectă a vieții neorganice va fi posibilă numai cînd ne vom fi liberat de ideile arbitrare *atom* și *forță* (Willkürbegriffe Atom und Kraft) și le vom fi redus la ideea logică de *substanță* (logischer Begriff der Substanz). Sînt două feliuri de abstracțiuni: 1. Noțiunile logice, neschimbabile, necesare și în general valabile (logische Begriffe, unwandelbar, notwendig und allgemein gültig) [Prin aceste noțiuni înțelege autorul raporturile]. 2) Noțiunile celelalte, care sînt productul voinții (Begriffe die willkürlich geschaffen werden). Abstracțiunile, noțiunile de al doilea fel, pot fi cercetate de logică, dacă sînt juste ori ba. O asemenea noțiune este și dezvoltarea (Entwicklung). Logica o cercetează și, dacă găsește că pretutindeni este dezvoltare, această noțiune pierde elementul de scop și trece în noțiunea de a fi, iar dacă găsește, din contra, că nicăiri nu există dezvoltare (și din punct de vedere teoretic nici nu poate exista), această noțiune rămîne tot așa de arbitrară ca și noțiunea despre cal [Stellt es sich nun bei weiterer Forschung heraus, dass Entwicklung überall besteht, so wird der Begriff zu einem allgemein gültigen und logischen, indem er das willkürliche Element, nämlich den Begriff des Zwecks, abstreift und in dem Begriff des Seins überhaupt aufgeht. Zeigt es sich hingegen, dass Entwicklung nirgends besteht [und erkentnistheoretischer Weise zeigten wir, dass sie nicht bestehen kann], so bleibt dieser Begriff gerade so willkürlich wie der des Pferdes). Logica este concluzia, premisele sînt ceva istoric (Logisch ist nur der Schluss, das *ergo*, historisch aber ist der Tatbefund, die Prämisse)'.

Noțiunile sînt producte involuntare ale intelectului, și nu numai involuntare, ci și inconștiente. Este cu putință una ca aceasta, că noțiunile acelea nenumărate, pe care necontenit le gîndim (căci gîndim mai mult în noțiuni), le-am produs noi oamenii conștient și voluntar? Apoi și raporturile nu sînt întipărite în minte numai ca noțiuni, ci și ca reprezentări, și noțiunile lor sînt produse pe baza reprezentărilor întocmai ca și noțiunile celelalte. Apoi logica nu consistă numai din *ergo*, ci și, mai ales, din premise; concluzia este o tautologie. Apoi analiza noțiunilor nu este de competența logicii, ci este un act al intelectului, altul decît logica, un act al intelectului care prin firea lui cea chibzuită este tocmai contrariu logicii. Apoi *atomul* și *forța* nu sînt nici mai arbitrare nici mai nelogice decît *substanța:* toate trele, *atomul*, *forța*, *substanța*,

265

sînt lucruri pe care nu le cunoaştem prin propria observaţie şi a căror existenţă o presupunem prin inducţie, adecă prin logică.

Voi da acum (cît le-am putut pricepe) acele locuri care interesează chestiunile ce pe noi ne preocupă, după ce voi spune întîi cîteva lucruri întroducătoare. V o s s l e r anume înţelege prin *limbă ca creare, Sprache als Schöpfung* ceea ce S a u s s u r e numeşte *langage,* V e n d r y e s *langue,* iar eu *(Principii, 5) vorbirea ocazională,* şi prin *limbă ca dezvoltare, Sprache als Entwicklung,* ceea ce S a u s s u r e numeşte *langue,* V e n d r y e s *langage,* 266 iar eu *(Principii, 5) uz.* Vorbirea ocazională o socoate ca o creaţie/a vorbitorului, iar limba uzuală o socoate ca o dezvoltare mai departe a vorbirii ocazionale prin analogie şi împrumut, înţelegînd prin analogie nu numai ceea ce se înţelege în ştiinţa limbii prin analogie, ci şi toate operaţiile minţii prin care se capătă cuvinte nouă (cu excepţie de împrumut), se fac schimbările de înţeles şi se produce legătura prin raporturi a cunoştinţilor. Vorbirea ocazională pentru el este o creaţie a vorbitorului ori a scriitorului în momentul cînd scrie şi este analoagă, prin urmare artei, aşa că studiul vorbirii ocazionale aparţine la estetică. Cercetarea sunetelor vorbirii ocazionale o numeşte fonologie estetică (ästhetische Lautlehre), iar cercetarea propoziţiei din vorbirea ocazională o numeşte analiză estetică a stilului (ästhetische Stilanalyse) ori stilistică (Stillehre). Acele fenomene din limba uzuală, care nu se datoresc unui individ, ci tendinţilor asemenea ale membrilor unei societăţi, le numeşte spiritul limbii, şi între acest spirit al limbii şi între spiritul unui popor manifestat în literatura lui şi în viaţa lui publică, Vossler caută asămănări pe terenul limbii franceze şi al poporului francez.

1) *Sprache als Schöpfung,* pag. 45—46: 'La baza tuturor fenomenelor de Lautwandel stă psihicul. „Un anumit tempo, un anumit accent, legătura stilistică şi psihică a vorbirii îl produce, apoi analogia îl ia şi-l propagă mai departe (Ein gewisses Tempo, oder ein gewisser Akcent, kurz der stilistische oder psychische Zusammenhang der Rede erzeugt ihn, die Analogie aber fasst ihn auf, trägt ihn weiter und lässt ihn liegen, wo es ihr beliebt) ...În ce priveşte producerea lui, Lautwandel este o legătură psihică, în ce priveşte efectul lui, Lautwandel este analogie ori asociaţie. Ce rămîne mecanic ori material în el? Sunetul, mişcarea gurii, vibrarea aerului, zgomotul. Aceste fenomene fizice însă pot fi trecute cu viderea ca neimportante. Ştiinţa noastră n-are de a face cu zgomotul, ci cu condiţiile interne de viaţă ale limbii (Insofern der Lautwandel entsteht, ist er psychischer Zusammenhang; insofern er wirkt, ist er Analogie oder Association. Was bleibt dann vom Mechanischen und Materiellen überhaupt noch an ihm? Der Klang, die Mundbewegung, die Lufterschütterung, die Tonwelle und das Geräusch. Diese physischen Phänomene aber können als unwesentlich hinweg gedacht werden. Unsere Wissenschaft hat es ja nicht mit dem Geräusch zu tun, sondern in erster Linie nur mit den inneren Lebensbedingungen der Sprache)... Lautwandel, întrucît rezultă dintr-o activitate psihică, este limbă ca creare; analogia, întrucît ea primeşte creaţia, o generalizează şi o grupează, este limbă ca dezvoltare (Lautwandel, insofern er aus psychischer Tätigkeit hervorgeht, ist Sprache als Schöpfung; Analogie, insofern sie das Geschaffene erhält, verallgemeinert und gruppiert, ist Sprache als Entwicklung)"'.

Ce rămîne material ori mecanic în lautwandel? Rămîne instrumentul producător de sunet! Instrumentul face multe lucruri prin el însuş. Dacă te gîndeşti cum trebuie el să opereze ca să împlinească ordinul psihicului de a articula grupele *nr, sr,* de exemplu, apoi îţi explici cum prin el însuş, oricare

ar fi împrejurările psihice, intercalează un *d* între *n* și *r*, un *t* între *s* și *r*. Este ca și cum ar porunci un stăpîn unei slugi să facă un lucru prea greu pentru puterile slugii. Psihic la operația producerii sunetului din vorbirea ocazională este numai noțiunea sunetului, sunetul/tip, care pozează în conștiință, și 267 sentimentul care pune în mișcare nervul motor, dar cu începere de la acțiunea nervului motor, incluziv, până la producerea sunetului, incluziv, totul este material și mecanic. Materială este acțiunea nervului, material este instrumentul format prin mijlocirea acțiunii aceleia, materială este vibrarea instrumentului, materiale sînt amplitudinile vibrațiilor și numărul lor în unitatea de timp și durata lor și variabilitatea duratei aceleia, material este sunetul însuș, care ar exista chiar dacă n-ar fi mintea care să-l perceapă. Și acest sunet material, produs la vorbirea ocazională, se întipărește în minte ca o reprezentare, care se adauge la celelalte reprezentări ale sunetului respectiv deja existente în minte, pe baza cărora s-a format noțiunea sunetului, ce a servit ca model pentru producerea noului sunet. Reprezentarea cea nouă este, alături cu noțiunea sunetului și cu sentimentul provocat de aceasta, singurul fapt psihic în toată înlănțuirea de fapte materiale care au avut loc din momentul cînd a apărut în conștiință noțiunea sunetului până la acela în care s-a întipărit în minte noua reprezentare a lui. Și această nouă reprezentare este totdeauna deosebită față de reprezentările de până acum ale sunetului respectiv, din cauză că sunetul însuș este totdeauna deosebit față de cele până acum produse. Și sunetul din vorbirea ocazională, reprezentantul material al noțiunii sunetului, este totdeauna altul din punct de videre al intensității, al înălțimii, al duratei și al timbrului, dar este simțit ca altul în reprezentare numai (puțin) din punct de videre al duratei și *(mai ales)* din acel al timbrului. Și intensitatea e alta, pentru că amplitudinea (energia în spațiu) vibrațiilor instrumentului e alta, înălțimea e alta, pentru că numărul vibrațiilor instrumentului în unitatea de timp este altul, durata e alta, pentru că energia în timp a vibrațiilor instrumentului este alta, iar timbrul e altul, pentru că instrumentul însuș e altul. Și cîtă vreme instrumentul la producerea sunetului ocazional se schimbă în mic grad, așa că variațiile timbrului sînt minime, sunetul este simțit în reprezentarea sa ca acelaș; cînd însă instrumentul la producerea sunetului ocazional se schimbă atît de mult, ori mai bine în așa fel (Pentru că adesea mici schimbări în instrument sînt cauză de schimbări mari de timbru, după cum pe de altă parte adesea instrumente mult deosebite pot produce sunete cu timbre foarte asămănătoare), încît schimbarea timbrului este mare, sunetul este simțit în reprezentarea sa ca altul, și dacă reprezentările acestea simțite ca altele din cauza timbrului celui deosebit al sunetelor ocazionale capătă majoritatea printre reprezentările de la baza noțiunii sunetului, noțiunea însăș a sunetului se schimbă, sunetul *s-a schimbat*, și are loc așa-numitul de germani Lautwandel, pe care eu îl numesc *alunecarea sunetului* (În toată discuția de mai la vale, mă voi servi de termenul lautwandel). Aceasta este înlănțuirea faptelor de la lautwandel. În această înlănțuire este foarte firesc, adecă logic, să cauți legături de cauză de la un fapt la altul, dar în asemenea caz, dacă vrei să cauți cauze, nu trebuie să ștergi cu buretele unele fapte și să zici că „pot fi trecute cu viderea ca neimportante", pentru că nu așa se pot afla cauzele, închizînd ochii asupra unor lucruri, și nici nu trebuie să înșiri cauzele așa dogmatic fără nici o probă: „un anumit tempo, un anumit accent, legătura stilistică și psihică a vorbirii..." Să luăm lucrurile de la capăt. Mai întîi apare noțiunea/sunetului în conștiință (Și 268 n-ar mai fi trebuință să spun că nu este vorba de un sunet singur, ci de un sunet însoțit de altele, care împreună cu el constituie un cuvînt, și însoțit

de cunştinţa simbolizată prin acel cuvînt) şi sunetul este însoţit de un sentiment. Acel sentiment nu este numai dorinţa de a reproduce sunetul, ci este complicat cu sentimentul provocat de cunoştinţa simbolizată prin sunet şi de multe ori cu o stare afectivă anterioară vorbirii ocazionale. Faptul acesta sentimental este la rîndul lui o cauză, anume cauza că se formează instrumentul trebuitor pentru a reproduce sunetul şi se pune în funcţiune într-un anumit fel. În ce priveşte formarea instrumentului, instrumentele înseş au fost opera sentimentului numai la originea limbii, cînd prin mişcările reflexe provocate de sentiment s-au înjghebat cele dintîi sunete, care s-au asociat cu cunoştinţile şi au dat naştere celor dintîi simboale ale vorbirii, celor dintîi cuvinte. O minimă rămăşiţă din acea procedare primitivă, cînd sentimentul era creator de cuvinte, există şi până astăzi în unele cuvinte onomatopeice, care tot se mai creează din cînd în cînd, şi în unele cuvinte amorfe (interjecţii), care şi ele tot mai apar ca ceva nou creat din cînd în cînd. Aici, unde este vorba de limba deja existentă care se schimbă, sentimentul provoacă numai reproducerea instrumentului deja existent şi nu poate decît să-l modifice puţin, în sensul acela că sentimentele de excitare închid mai tare sunetele, iar cele de deprimare le deschid mai tare ori fac să înceteze vibrarea coardelor vocale, aşa că toate sunetele devin afone. În ce priveşte punerea în funcţiune într-un anumit fel a instrumentului, sentimentul provoacă variabilitate în timpul cît funcţionează instrumentul (şi acest timp variabil după starea afectivă a psihicului se numeşte *tempo*), în amplitudinea vibraţiilor lui (accentul expirator), şi în numărul vibraţiilor în unitatea de timp (accentul muzical), care tempo, amplitudine a vibraţiilor şi număr al vibraţiilor sînt la rîndul lor cauza pentru care sunetul este mai energic ori mai puţin energic, este cu mai multă ori cu mai puţină putere de a exista şi de a nu se schimba (Chiar accentul muzical, de obicei trecut cu viderea, la asemenea chestiuni de vitalitate a sunetelor, are importanţa sa în această privinţă). Accentele înseş şi durata nu sînt opera sentimentului, căci ele constituiesc firea însăş a sunetului şi există prin ele înseş şi fără sentiment. Numai variabilitatea lor se datoreşte acestuia. Pentru aceea şi sînt ele simbolul cel mai obişnuit al sentimentului în vorbirea omenească, şi nu numai al sentimentului provocat de lucruri, ci şi al celui provocat de unele raporturi, anume de raporturile de *determinat*, *determinant* şi de *sinteză a cunoştiinţii*, iar prin lărgire de înţeles, de la sentiment asupra faptului care a provocat sentimentul, accentele au devenit simboale pentru raporturile de *determinat*, *determinant* şi *sinteză a cunoştinţii (cuvînt)*, şi în unele limbi, precum în cea chineză, au devenit simboale chiar pentru alte lucruri în afară de sentimente. Toată această activitate a sentimentului, a singurului element psihic care la vorbirea ocazională poate avea vreun efect asupra schimbării sunetului, este lipsită de constanţă şi de persistenţă în aceeaş direcţie. La singurele cazuri, unde pare că s-ar observa o influinţă a sentimentului asupra feliului instrumentului, că s-ar închide mai tare ori s-ar deschide mai tare sunetul, ori că ar deveni acesta 269 afon, după cum starea sentimentală este de/excitare ori de deprimare, sentimentele acestea două (cu nenumărate nuanţe), şi o mulţime altele pe lîngă ele, se succedează şi se înlocuiesc cu răpeziciune, aşa că ce face un sentiment strică celălalt, şi necontenit sunetul ba se mai închide ba se mai deschide, învîrtindu-se oarecum în jurul aceluiaş punct, unde foarte adesea se opreşte, atunci anume cînd starea psihică a vorbitorului este aproape lipsită de afect (căci complect lipsită de afect nu-i niciodată). Iar în ce priveşte variaţiile de durată şi de accente, aceste variaţii sînt iarăş totdeauna altele de la un moment la altul şi se învîrtesc şi ele împrejurul aceluiaş punct normal, la care revin foarte adeseori,

așa că starea de mai mare ori mai mică vitalitate este cu totul iluzorie și toată vitalitatea se reduce la starea normală cea mijlocie. Deci, care-i cauza pentru care se schimbă chiar închiderea și deschiderea mai mare ori mai mică a sunetelor și fonicitatea ori afonia lor? Cu atît mai mult, care-i cauza pentru care se schimbă celelalte timbre cu mult mai numeroase, unde au loc schimbări mari în instrumente, nu ca de al de acelea că se apropie ori se îndepărtează o leacă mai mult organele articulatorii, că vibrează ori nu vibrează coardele vocale? Să se gîndească cineva la mișcarea pe care trebuie s-o facă limba cu partea ei posterioară de la aproape starea de repaos până departe în sus la palatul moale, pentru a schimba instrumentul lui *a* în acel al lui *ă*, ori de mișcarea pe care trebuie s-o facă aceeaș limbă cu partea ei posterioară (vorbesc de baza de articulare românească, nu de cea a lui Jespersen) de la palatul moale până departe înainte la palatul tare, pentru a schimba instrumentul lui *u* în instrumentul lui *ü*. Care-i cauza pentru care apar și dispar sunetele? Care-i cauza pentru care capătă ori pierd sunetele accentele cele mai mari în cuvînt, pentru care capătă ele ori pierd accentele silabice? Cu alte vorbe, care-i cauza schimbării sunetelor, de la lautwandel, cum au nemții avantajul să zică într-o singură vorbă? Sigur este numai că latwandel nu-i produs de „un anumit tempo, un anumit accent, legătura stilistică și psihică a vorbirii".

2) *Sprache als Schöpfung*, pag. 52; 'Lautwandel are loc în feliul acela că se schimbă articularea la producerea fiecărui nou sunet ocazional, iar cauza lui stă în aceea că reprezentarea sunetului care servește de model sunetului ocazional este necontenit alta'. „Sein Wesen [des Lautwandels] besteht in unendlicher Klangvariation und Individualisierung der artikulierten Laute, und seine Ursache beruht auf einem geistigen Princip, eben dem Princip der individualisierenden Erkenntnis oder Vorstellung des Individuellen. Wir nennen es das Anschauungsvermögen". pag. 57: „Prin Lautwandel înțelegem variațiile nesfîrșite și individuale ale fenomenului fonetic al vorbirii, însă numai întrucît sînt cauzate și regulate de activitatea reprezentativă a puterii noastre de intuiție și întrucît prin urmare pot fi raportate la această cauză producătoare și regulatoare. Cu alte vorbe: Lautwandel se produce prin aceea că reprezentările apar deasupra organelor vorbirii, și, din cauză că reprezentările variază într-una, variază în aceeaș măsură și fenomenul, adecă sunetul. Cu oricare schimbare de înțeles stă în legătură o schimbare corăspunzătoare de sunet (Unter Lautwandel verstehen wir die unendlichen und individuellen Variationen des phonetischen Phänomens der Sprache, aber nur insofern sie durch die anschauende/Tätigkeit unseres Intuitionsvermögens verursacht und geregelt werden und, dementsprechend, auf diese erzeugende und regelnde Ursache auch wider zurückbezogen werden können. Mit andern Worten: Lautwandel entsteht dadurch, dass unsere inneren Anschauungen auf dem Wege über die Sprachwerkzeuge in Erscheinung treten. Und dadurch, dass unsere Anschauungen fortgesetzt variieren, variert in gleichem Schritt auch die Erscheinung, d.h. der Laut. Mit jedem Bedeutungswandel ist ein entsprechender Lautwandel verknüpft)". 270

În vreme ce prin susținerile lui pe care le-am însemnat sub numărul 1, Vossler se punea pe terenul sentimentului și al variațiilor produse de sentiment în durata și accentele sunetului ocazional („un anumit tempo, un anumit accent"), aici ne pune pe un teren cu totul altul. La vorbirea ocazională anume pozează după el în minte nu noțiunea sunetului, ci o reprezentare a lui, pe care o copiază exact sunetul ocazional; iar reprezentarea aceasta este totdeauna alta, schimbată, diferită, la fiecare nouă producere a unui

sunet ocazional, și pentru aceea sunetul ocazional este totdeauna altul, schimbat, diferit. De pildă, dacă *a* neaccentuat din cuvîntul latinesc *tacere* s-a prefăcut în *ă* din cuvîntul românesc *tăcere*, cauza este că ori de cîte ori s-a produs *a* neaccentuat din acest cuvînt în vorbirea ocazională, a pozat în mintea vorbitorului o reprezentare *a* alta, schimbată, diferită, pe care a copiat-o exact vorbirea ocazională. Dar mai întîi la vorbirea ocazională nu pozează în minte cunoștințile despre cuvinte și despre lucrurile simbolizate prin ele ca reprezentări, ci ca noțiuni. De aceasta ne convinge propria observație asupra lucrurilor simbolizate prin cuvinte: niciodată, nu numai cînd vorbim, dar nici cînd gîndim fără să vorbim, nu videm în minte lucrurile ca individe, și nu le videm în minte ca individe, nici chiar atunci cînd vorbim ori gîndim despre persoane, pe care le videm în realitate la tot pasul (afară dacă numai nu le videm chiar atunci cînd vorbim despre dînsele). Numai rar, extrem de rar (și pentru aceasta trebuie imaginație de poet) ne gîndim la reprezentări. Eu unul nu gîndesc în reprezentări niciodată, și nu-mi pot închipui, așa cum l-am văzut ca individ într-un anumit moment, nimic și pe nimeni. Și dacă asemenea gîndire în reprezentări despre lucruri este aproape imposibilă, are să fie o asemenea gîndire în reprezentări posibilă, ba chiar obișnuită, despre cuvintele simboale ale lucrurilor, despre niște sunete? Apoi care sînt acele reprezentări necontenit altele, care pozează în minte și pe care le copiază sunetele ocazionale? Dacă aș admite (după cum într-adevăr se și petrece lucrul) că sunetele din vorbirea ocazională sînt prin ele înseș altele față de imaginea din cap (fie ea ce va fi, noțiune de sunet ori, cum vrea Vossler, reprezentare de sunet), aș putea pricepe cum la niște reprezentări ale unui sunet dintr-un cuvînt se tot adaugă reprezentări necontenit altele, schimbate, diferite. Dar așa, cînd sunetului ocazional i se taie voia de a fi ceva prin el însuș și i se permite să fie numai copie exactă a reprezentărilor deja existente în minte, de unde au ieșit aceste din urmă? Căci de la capul locului, să zic din momentul cînd tracii au auzit întîiaș dată cuvîntul *tacere* din gura soldaților romani care se vor fi răstit la dînșii, n-a fost decît o singură reprezentare a acestui cuvînt și o singură reprezentare a lui *a* dintr-însul. Cum a
271 ajuns reprezentarea aceasta/a lui *a*, fără nici un ajutor din partea sunetelor vorbirii ocazionale, să se înmulțească în atîtea reprezentări necontenit altele și tot mai altele, până ce a produs reprezentarea lui *ă*, care la rîndul ei iarăș se tot înmulțește, până ce va ajunge cine știe unde? Adecă să ne înțelegem. Reprezentări de ale lui *a* s-au mai înmulțit ele, după Vossler, și prin sunetele din vorbirea ocazională, decît numai acestea au fost totdeauna copii exacte ale reprezentării din minte, așa că prin ele n-au avut nici o putere asupra schimbării lui *a*. Dacă ar fi rămas treaba pe ele, pe sunetele ocazionale, *a* nu s-ar fi schimbat niciodată. Dar vezi că reprezentarea lui *a*, adecă una din reprezentările lui *a*, care se nimerea să vie în minte în momentul vorbirii ocazionale, aceea era *alta, schimbată, diferită* decît cum fusese ea însăș până atunci în minte și decît cum fusese toate celelalte reprezentări de până atunci din minte ale sunetului *a* din cuvîntul *tacere*. Și este vorba, cum s-au putut schimba reprezentările lui *a* prin ele înseș, fără ajutor din afară de la sunetele ocazionale, așa de tare, ca de la *a* să ajungă la *ă*? Că o cunoștință (reprezentare ori noțiune) nu poate rămînea aceeaș la oricît de scurte intervale ale existenții sale, chiar dacă n-ar primi nici o influință din partea vreunor cunoștinți altele, cu care ar fi în asociație, trebuie să fie adevărat, pentru că nici un lucru nu rămîne acelaș la oricît de scurte intervale ale existenții sale. Dar vorba e, în ce i-ar putea consista schimbarea? Doar numai în energia ei, în putința ei de a fi percepută. Cel puțin propria observație, cîtă putem avea în privința aceasta, atîta ne arată, că despre un lucru ne aducem tot-

deauna aminte cu diferite grade de claritate și că această claritate scade în măsura în care mai rar ne gîndim la acel lucru și mai rar ne înmulțim reprezentările despre el prin experiențí nouă, așa că, dacă nici la el nu ne gîndim decît rar și nici nouă experiențí despre el nu mai căpătăm, îl uităm. Iar dintre cele două mijloace de a nu uita, gîndirea la un lucru pe de o parte și experiența despre el pe de alta, experiența are prioritatea, și pentru aceea, de pildă, ca să nu uite cineva o limbă, nu-i de ajuns să se gîndească la dînsa: dacă nu va avea ocazia s-o vorbească, ori s-audă pe alții vorbind-o, ori să citească ceva scris în ea, va uita-o. După Vossler însă, cunoștința unui sunet, de pildă cunoștința lui *a* din cuvîntul *tacere*, se schimbă prin ea însăș, fără ajutor din partea sunetelor ocazionale, numai prin faptul că există în minte și din cînd în cînd vine în cercul conștiinții, în mod calitativ, în feliul acela că din *a* devine *ă*. Strămutată pe terenul altor cunoștinți această părere, ar însemna că cunoștința despre cîne s-ar putea preface în mintea omului, numai prin faptul că ar exista în ea și ar veni din cînd în cînd în cercul conștiinții, în cunoștință despre lup, și cunoștința despre verde s-ar putea preface în cunoștință despre galbăn (Și nu este mai mare deosebire calitativă între cîne și lup, între verde și galbăn decît între *a* și *ă*). Însă, după cum cunoștința despre lup și cunoștința despre galbăn nu le pot căpăta, pănă ce n-oi videa lupul și galbănul în lumea fizică, tot așa nici cunoștiința despre *ă* în cuvîntul *tacere* n-am s-o pot căpăta pănă ce nu voi auzi pe *ă* din lumea fizică, ca sunet fizic al vorbirii ocazionale. Dacă cunoștințile ar avea astfel puterea, ca prin ele înseș, numai prin faptul că există în minte și vin din cînd în cînd în cercul conștiinții, fără ajutor de la lumea fizică ori de la/alte cunoștinți 272 cu care ar fi în asociație, să se prefacă calitativ din *a* în *ă*, din *cîne* în *lup*, din *verde* în *galbăn*, apoi n-ar fi prea greu să admită cineva că cunoștința ar fi în stare la urma urmelor să producă și lucrul însuș fizic. Va fi fost poate la început o cunoștință, o idee (Ce idee va fi fost? Despre ce? Poate despre ea însăș, o idee adecă a ideii) și din ideea aceea va fi ieșit lumea fizică toată. De altfel am văzut (mai sus pag. 257) că pentru Vossler spiritul = substanța însăș. Dar să admitem că o reprezentare a lui *a* din *tacere* a apărut deodată ca *ă* în mintea cuiva în momentul vorbirii ocazionale (Și admit această trecere deodată de la *a* la *ă*, macar că trecerea va fi avut loc treptat prin tot feliul de nuanțe de *a* și de *ă*, pentru ca să putem pricepe mai lesne ce vreau să spun ; dar orice sunet am admite din drumul de la *a* spre *ă* argumentarea ar rămînea aceeaș). Și să mai admitem apoi că limba autohtonilor nu cunoscuse sunetul *ă* și că pe vremea cînd apărea *ă* într-un cuvînt ca *tacere* limba românească alți *ă* nu mai avea (Asemenea admiteri sînt la locul lor, nu din punct de videre al lui *ă* însuș din cuvîntul *tacere*, ci din punct de videre al vreunui sunet care într-adevăr a putut prin lautwandel să apară întîiaș dată în gura vreunor vorbitori fără ca acel sunet să fi existat pănă atunci în limba vorbitorilor acelora ori în limba pe care străbunii vorbitorilor acelora vor fi vorbit-o și apoi vor fi părăsit-o). Cum a putut acea reprezentare a lui *ă* să dea indicații organelor articulatoare, pentru ca acestea să poată produce pe *ă* în vorbirea ocazională? A putut acea reprezentare a lui *ă* să arăte în vreun chip oarecare nervilor mișcările pe care nervii trebuiesc să le provoace? Sigur că n-a putut. Apoi atunci de unde au știut nervii să potrivească instrumentul trebuitor pentru producerea fizică a sunetului *ă?* Și nu numai că nu se poate pricepe cum s-ar fi putut forma în asemenea împrejurări instrumentul trebuitor pentru producerea fizică a lui *ă*, dar nu se poate pricepe nici cum timbrul lui *ă* din reprezentarea aceea ar fi putut fi *perceput* de minte. Cunoștința este imaginea unui lucru real, fizic ori psihic.

Cînd lucrul real însuș lipsește, ce fel de imagine poate să fie aceea? Chiar cunoștințile poetice, oricît de nereale ar apărea la prima impresie, sînt compuse din realități, care sînt numai combinate prin raporturi altfel decît în realitate (Dracul însuș e compus din lucruri care toate există, dar care nu se găsesc la un loc așa cum ni le închipuim noi că se găsesc în dracul). În cazul de față sunetul *ă*, timbrul lui *ă*, din reprezentarea presupusă că ar fi dezvoltat acest sunet, acest timbru, prin ea însăș, n-a existat încă în realitate. Ce fel de imagine a lui *ă* poate să fie această reprezentare, această cunoștință? Cum poate avea mintea cunoștiință de timbrul *ă* dintr-o asemenea reprezentare? Pentru aceea nu se poate pune înainte exemplul copilului, care ar potrivi organele articulatorii după cunoștința sunetului, pentru că copilul *aude* sunetul real, sunetul fizic de sute și de mii de ori, și după sunetul *auzit*, după cunoștința cu adevărat imagine a sunetului real face nenumăratele încercări până ce nimerește articularea trebuitoare. Și este, deci, lucru sigur că, după cum lautwandel nu-i produs de „un anumit tempo, un anumit accent, de legătura stilistică și psihică a vorbirii", tot așa nu-i produs nici de faptul că reprezentarea sunetului și-ar schimba prin ea însăș firea, pe care fire schim-
273 bată ar copia-o sunetul/ocazional. Dacă cunoștința sunetului se schimbă, aceasta se întîmplă din cauză că sunetul din vorbirea ocazională se schimbă, și aici, în vorbirea ocazională, trebuie căutată originea schimbării, iar nu în psihic. Este hotărît lucru că limba este și fizică și psihică, fizică ca sunete ale vorbirii ocazionale, psihică ca cunoștinți simbolizate prin acele sunete și ca cunoștinți ale acestor sunete înseș. Este hotărît lucru că cauzele schimbării limbii trebuiesc căutate și în fizic și în psihic. În recensia pe care a publicat-o în *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, ianuar, 1906, asupra lucrării lui Eugen H e r z o g, *Streitfragen der romanischen Philologie*, Halle a.S., 1904, V o s s l e r are groază de *dualismu* și spune că „prima și ultima fire a limbii trebuie căutată în mod necesar ori în regularitatea mecanică ori în libertatea psihică", că „trebuie să stăpînească ori mecanicofizicul și materialismul ori psihicul și idealismul, căci dualismul este numai un expedient care ne scoate dintr-o încurcătură și ne vîră în alta". Și Vossler se hotărește pentru idealismu. Că psihicul însă ar fi ceva neregulat și fără legi, liber, este contra logicii, căci psihicul, macar că psihic, este tot natură și nu se poate ca o parte din natură să fie supusă la legi, iar ceialaltă nu, iar că dualismul ar fi numai un expedient pentru a pricepe lumea, în special limba, și că priceperea nu poate veni decît dacă te pui dintr-un punct de videre ori excluziv fizic ori excluziv psihic, este ceva contrar oricărei experienți, experienții din cazul de față, de pildă, cînd Vossler, pentru a explica numai din punct de videre psihic schimbarea sunetului, a trebuit să recurgă la asemenea curioase presupuneri, că cunoștința și-ar putea prin ea însăș schimba calitatea. Dualismul nu este ceva care să poți primi ori respinge, ci este ceva care se impune cu necesitate, pentru că face parte din propria observație de la fiecare minut. Necontenit venim în contact prin conștiința noastră cu fizicul și cu psihicul, pe care, până la vreo mai adîncă înțelegere a firii lor, cu toții, de la mic până la mare, de la cel mai prost până la cel mai filosof, le pricepem ca atare: că *sînt* adecă, și că *sînt foarte deosebite între ele*. Ba dacă-i pe aceea, dacă adecă trebuie numaidecît să stabilesc cu logica vreun raport de dependență între cele două feliuri de fenomene, fizice de o parte și psihice de alta, apoi, mai degrabă decît o dependență a fizicului de psihic, aș stabili o dependență contrarie și mi-aș închipui parcă o asămănare între psihic și lucrurile abstracte (adecă fărăsubstrat) din lumea fizică, așa că mi-aș închipui psihicul de acelaș soi cu forma și coloarea și

mirosul și sunetul și duritatea, adecă ceva care, ca și acestea, ar sta lipit de substratul concretului și ar dispărea odată cu compoziția lui, încît, după cum prin moarte dispar actualele abstracte fizice ale corpului omenesc, tot astfel ar trebui să dispară prin moarte și abstractul psihic al acestui corp; căci abstractele dispar și persistă numai substratul în diferite stări de combinație a elementelor sale (care vor fi acelea !). Că psihicul se amestecă în mod neconstant la schimbarea chiar a sunetului, iar nu numai la propagarea schimbării lui (precum această propagare are loc, între altele, prin analogie, după cum și V o s s l e r recunoaște, vezi mai sus sub 1), este adevărat, și mai sus sub 1 am văzut că sentimentul provoacă schimbări neconstante în accentul expirator, accentul muzical, durata, închiderea, deschiderea și fonicitatea sunetului. Dar principala cauză de schimbare a sunetului/trebuie [274] căutată în schimbarea pe care prin ele înseș o capătă organele articulatorii. Schimbarea are loc în toate caracterele sunetului, în amplitudinea vibrațiilor (accentul expirator), în numărul vibrațiilor în unitatea de timp (accentul muzical), în durată (cantitate), și în raportul de amplitudine dintre armonicele tonului fundamental (timbrul), și ori este persistentă în aceeaș direcție, ori nu. În caz cînd persistența în aceeaș direcție lipsește, cu toate deosebirile dintre sunetele ocazionale, dintre reprezentările prin urmare ale lor, sunetul noțiune, sunetul tip este simțit de acelaș, ca neschimbat, limba ca creare (die Sprache als Schöpfung, cum zice V o s s l e r) adecă se tot învîrtește împrejurul aceluiaș punct și schimbările ei se anihilează una pe alta, limba însă ca dezvoltare (die Sprache als Entwicklung) rămîne aceeaș. În caz cînd este persistență în aceeaș direcție, sunetele sînt tot mai deosebite unele față de altele, până ce în sunetul tip, în sunetul noțiune, ori durata, ori accentul expirator, ori accentul muzical, ori timbrul, ori toate împreună sînt simțite ca altele. Atunci se zice că s-a schimbat sunetul și are loc, cum zic nemții, Lautwandel. Cînd sunetul se schimbă *în anumite împrejurări*, astfel că prin schimbarea sa să devină mai mare asămănarea ori neasămănarea între niște sunete învecinate, ori cînd sunetul se schimbă numai *în anumite împrejurări*, chiar fără să rezulte prin schimbare vreo asămănare ori vreo neasămănare mai mare între niște sunete învecinate, cauza schimbării, conform obiceiului (W u n d t, *Die Sprache*, II, 614: „Cauzele unui fenomen sînt cele mai apropiate împrejurări în care el se petrece. Die Ursachen als nächste Bedingungen des Geschehens"), este pusă pe socoteala împrejurărilor acelora și se zice, de pildă, că în cuvîntul românesc _k'em_ < _*k'ăm_ < _clamo_, _ă_ din _k'ăm_ s-a schimbat în _e_, pentru că s-a asimilat la _k'_, că grupul _kt_ a devenit în românește _pt_, pentru că s-a disimilat _k_ de _t_, și că _a_ neaccentuat (care adecă n-a avut accentul emfatic, cel mai mare accent expirator în cuvînt, accentul cuvîntului) și neinițial, s-a prefăcut în _ă_ în românește, pentru că n-a fost accentuat și n-a fost inițial. Iar cînd sunetul se schimbă în orice împrejurare (Astfel în orice împrejurare a dispărut _h_ latinesc în românește, s-a schimbat exploziva bilabială afonă aspirată _ph_ din vechea greacă în spiranta labiodentală afonă _f_ în neogreacă, s-a schimbat _ē_ lung din vechea greacă în _i_ în neogreacă), schimbarea este declarată ca spontanee, și cu aflarea cauzei ei s-au chinuit mai ales învățații fără să-i deie de capăt. De fapt, nici la schimbările condiționate de anumite împrejurări fără să rezulte asămănări ori neasămănări mai mari între sunete n-avem a face cu vreo cauză care să ne satisfacă: ce fel de explicare poate fi aceasta, că _a_ s-a schimbat în _ă_ pentru că n-a fost accentuat? Te întrebi îndată, dar pentru ce _a neaccentuat_ s-a prefăcut în _ă?_ Și ajungi după această întrebare la acelaș punct unde se găsesc schimbările spontanee. Și în adevăr, cînd este vorba de asimilații și disimilații, avem a

face cu o cauză foarte cunoscută și obișnuită pe tot feliul de terenuri, avem a face cu acea tendință pe care o au lucrurile de a se apropia ori de a se îndepărta unele de altele; cînd însă mi se pune înainte o cauză ca aceea că „au fost în cuvînt alte sunete cu accent mai mare decît sunetul cel schimbat", am a face cu ceva nou și neobișnuit, ca atunci cînd pe alte terenuri mi s-ar
275 spune că din doi boi de la jug s-a îmbolnăvit unul,/pentru că celălalt era mai sănătos decît dînsul, ori că oamenii înnebunesc, pentru că ceilalți oameni au minte mai sănătoasă decît dînșii. Și nici n-a fost niciodată nimeni mulțămit cu asemenea explicații, ci și schimbările condiționate fără asimilări ori disimilări, și cele necondiționate, au fost puse la un loc în categoria schimbărilor spontanee. Dar, ori spontanee ori nu, schimbările sunetelor trebuiesc mai înainte de toate puse pe terenul fizic. Asimilarea numai, atunci cînd sunetul așa fel se schimbă, încît devine acelaș cu sunetul din apropierea lui, samănă cu analogia, încît te poți gîndi că ar fi putut avea loc în *cunoștința* cuvîntului o suplantare a unui sunet prin celălalt, după cum la analogie are loc o suplantare a sunetului din *cunoștința* unui cuvînt printr-un sunet din *cunoștința* altui cuvînt, și, de pildă, la cuvîntul românesc **cúmpăne* schimbat în *cúmpene* ai putea presupune în *cunoștința* cuvîntului **cúmpăne* o substituire a lui *ă* prin *e*, astfel că vorbirea ocazională va fi copiat numai cunoștința. Dar chiar asimilarea în toate celelalte manifestări ale sale n-are cu analogia nici o asămănare și nici vreun feli de explicare psihică alta nu i se poate găsi. Prin ce operație psihică s-a putut preface *ă* în *e*, de pildă, în românescul **k'ăm* devenit *k'em?* Doar prin aceea că *cunoștința* sunetului *ă* și-a schimbat timbrul în *e*, pentru că între timbrul lui *e* și acel al lui *k'* este mai mare asămănare decît între timbrele lui *ă* și *k'*. Decît numai cum trebuie să ne închipuim noi această operație? Timbrul doar stă în legătură cu alte lucruri în mintea noastră și nu poate fi doar luat așa ca dintr-un saltar, cînd ai nevoie de dînsul. Timbrul este totdeauna legat de o intensitate oarecare și de un ton fundamental cu armonicele lui oarecare și de o inervație oarecare, este, cum se zice, într-o asociație oarecare și cînd îți vine el în cap, îți vin în cap și asociații lui. De unde a luat *ă*, cel care s-a schimbat în *e*, timbrul de *e?* Să-l fi căpătat vreo reprezentare a lui *ă* pe acel timbru prin ea însăș, nu se poate, cel puțin cu mintea obișnuită omenească nu se poate pricepe acest lucru (vezi mai sus pag. 270—272). Atunci de unde a răsărit în locul reprezentărilor lui *ă* acea reprezentare a lui *e* în cuvîntul, de pildă, *k'em* < *k'ăm?* Dacă a venit de undeva, a trebuit de altfel să vină cu tot bagajul lui de asociații, între altele mai ales a trebuit să vină cu o inervație fizică oarecare. Cu alte vorbe este vreun *e* din vreun cuvînt careva, care a înlocuit, a substituit, a suplantat pe *ă*. Este un fel de analogie sui generis, invocată aici numai de gustul de a face operația cu orice preț psihică. Dar e mare deosebire de analogie, ca de la cer la pămînt, căci la analogie avem a face cu o substituție a unui sunet prin alt sunet provenit de la un cuvînt asociat și asămănător, pe cînd dincoace am avea a face cu o substituție a unui sunet prin alt sunet provenit nu se știe de unde. Cu toate acestea necontenit au vîrît învățații asimilarea printre operațiile psihice, cu mai mult sau mai puțin amestec de fizic, ori chiar cu distincții curioaze că asimilația regresivă ar fi psihică, iar cea progresivă fizică (vezi părerile lui S t e i n t h a l și ale lui W u n d t, la W u n d t, *Die Sprache*, I, 430—444). Dar deja la disimilație, la care nu se găsește vreo cauză psihică cunoscută cu care ea s-ar putea compara, după cum la unele asimilații se găsește analogia, explicarea pe cale psihică este imposibilă și W u n d t, de pildă, *Die Sprache*, I, pag. 440,
276 spune că unul din sunete influințează pe celălalt/în sensul că articulația

să fie mai ușoară („er wirkt auf ihn ein im Sinne der leicht fliessenden Artikulation"). Adecă cum? Cunoștința unui sunet prevede că cunoștința celuialalt sunet, dacă va fi articulată așa cum este, va fi grea de articulat și o schimbă așa fel, ca să-i fie articularea mai ușoară? Dar mai întîi va să zică fiecare cunoștință are o judecată a ei proprie, un fel de minte aparte? Sînt va să zică tot atîtea minți cîte cunoștinți? Apoi, de unde poate ști cunoștința ceea că va fi grea de articulat ceialaltă, pănă ce nu va videa întîi oarecum? De unde au căpătat cunoștințile darul gîcitului? Nu-i mult mai simplu să admiți că organele articulatorii n-au putut articula așa cum li se poruncea din partea cunoștinților și au dat astfel naștere la un sunet ocazional, altul decît cel care poza în minte ca reprezentare ori, mai bine, ca noțiune? Mai puțin încă, dacă este posibil, se pot face încercări de a afla cauze psihice pentru celelalte schimbări de sunete, la care nu se observă tendinți de asimilație și disimilație, și pe care, condiționate de împrejurări ori nu, eu le cuprind la schimbările spontanee. Ce cauză psihică se poate găsi la o epenteză ca acea a lui *d* între *n* și *r*, de pildă din cuvîntul grecesc andrós < *anrós? Nu cumva va fi prevăzut mintea că au să fie grele de articulat unul după altul *n* și *r* și a vîrît în cunoștința cuvîntului pe *d* și apoi a pus cunoștința așa schimbată să pozeze pentru organele articulatorii? Și bine a făcut mintea în adevăr că a vîrît pe *d* și nu cumva alt sunet, pentru că tocmai *d* este sunetul de legămînt între *n* și *r*. Și cum a vîrît mintea pe acel *d*? De unde l-a scos? Cînd era vorba să-și schimbe numai cunoștința prin ea însăș firea (Vezi mai sus pag. 270—272), îș schimba macar numai firea, dar aici mai au cunoștințile și altă putere, încă mai neînchipuită și mai neexplicabilă, de a vîrî anume între ele o altă cunoștință creată de ele pe de-a dreptul. Dar nu cumva oare au pozat în minte numai *nr* unul lîngă altul, iar organele articulatorii au vîrît ele, din cauza greutății de a articula unul după altul pe *nr*, un *d* între *n* și *r*, dezvoltat din sunetul de legămînt dintre *n* și *r*, care sunet de legămînt este tocmai un *d* imperceptibil? D-apoi este greu în adevăr tare să articulezi pe *n* și apoi cu precizie, exact în acelaș timp, pe de o parte să îndepărtezi puțin vîrful limbii de alveolele dinților anteriori, iar pe de alta să rîdici în sus vălul palatului și să-l lipești de păretele faringelui. Îndată ce cele două operații, îndepărtarea vîrfului limbii de alveolele dinților anteriori de o parte, rîdicarea în sus a vălului palatului și lipirea lui de păretele faringelui de altă parte, nu sînt perfect sincronice, ci operația din urmă este numai cît de puțin anterioară celei dintîi, se naște între *n* și *r* un *d*. Ce cauză psihică se poate găsi pentru schimbarea lui *a* neaccentuat românesc în *ă*?

Cu asemenea schimbări, schimbări anume de timbru necondiționate de împrejurări, ori condiționate de ele fără asimilare și disimilare, s-a ocupat, de pildă, W u n d t, cu ocazia așa-numitei germanische Lautverschiebung, *Die Sprache*, I, pag. 405—424, și acolo, pe lîngă părerea sa proprie, mai înșiră și pe acele ale altora (cred că ale tuturora) asupra chestiunii (s-au propus ca cauze: „Barbarei"; „Verwilderung"; „der mit dem gewaltigen das Mittelalter eröffnenden Vorschritt und dem Freiheitsdrang der Deutschen zusammenhängender Zug"; „Thatkraft"; „jugendliche Rüstigkeit"; „musikalischer Sinn"; „Bequemlichkeit"; „das Streben bedeutsame Unterschiede/zu erhalten"; 'tendința de a păstra justul raport dintre sunete [das richtige Verhältniss der Laute] și a împedeca să nu se acumuleze prea multe sunete de aceeaș clasă [weil sonst eine allzu grosse Anhäufung von Lauten einer Klasse entstanden wäre]'; 'germanii, atunci cînd au avut loc schimbările, păstrau aducerea aminte de cele trei soiuri de explozive din indogermana primitivă și căutau, cît puteau, să păstreze și ei o stare analoagă în sunetele lor [Max

277

M ü l l e r !]'; „das ästhetische Gefühl"; tendinţa logică de a deosebi unul de altul cuvintele [das logische Gefühl des Begriffswerthes jedes einzelnen Wortes]). În nomenclatura mea, cauzele propuse de aceşti învăţaţi sînt comoditatea, ritmul, diferenţiarea şi baza psihologică (vezi pentru discuţia acestor cauze ale mele *Principii de istoria limbii*, unde însă baza psihologică este numită lămurirea psihică a cunoştinţilor). Dintre acestea, comoditatea este şi fizică şi psihică, iar celelalte trei sînt toate psihice. Despre comoditate nu voi spune, deci, nimic. Voi spune cîteva vorbe despre celelalte. Ca să se priceapă însă imposibilitatea de a se provoca schimbarea de timbru a sunetelor prin mijlocirea ritmului, diferenţierii şi bazei psihologice, să ne punem în cazul extrem al producerii unui sunet nou, necunoscut încă în limba în care el apare, şi să admitem că *ă* < *a* neaccentuat a apărut ca ceva nou în limba românească, ca ceva necunoscut nu numai limbii latine (după cum în adevăr şi este necunoscut limbii aceşteia), dar şi limbilor autohtone pe care pe teritoriul românesc le-a înlocuit limba latină. Pentru legitimitatea aceştei presupuneri, vezi mai sus pag. 272. Ritmul, aşa-numita eufonie de obicei, şi care supt acest nume s-a bucurat de atîta favoare odată (vezi W e c h s s l e r, *Gibt es Lautgesetze?* pag. 394, 403), joacă probabil un rol în schimbarea limbii, operează însă cu lucruri cunoscute, a căror experienţă că-s plăcute ori neplăcute o are. Cum ar fi putut el produce pe *ă*, dacă nu-l cunoştea ce fel sună? Cum i-ar fi putut plăcea *ă* românului înainte de a-i fi auzit românul timbrul? Şi eu chiar aş socoti că limba românească duce în spinare fără gustul ei pe *ă*, ca şi pe înruditul de articulaţie şi de timbru *î*, şi cu plăcere s-ar cotorosi de ele, dar nu poate. Iar diferenţiarea (să se bage de samă că nu-i vorba de diferenţiare în înţelesul pe care M e i l l e t şi V e n d r y e s îl dau acestui cuvînt, în înţelesul adecă de o specie a disimilaţiei, vezi V e n d r y e s, *Le langage*, pag. 72, ci de o cauză cu totul alta, al cărei nume, Bedeutungsdifferenzierung, Differenzierung der Bedeutung, pleacă de la H. P a u l, *Principien der Sprachgeschichte*, şi G a b e l e n t z, *Die Sprachwissenschaft*, ale cărei atribute au fost în parte cercetate de aceşti învăţaţi, dar a cărei fire, astfel cum eu o înţeleg, n-a fost recunoscută de dînşii), atunci cînd cu sunetele are a face, operează şi ea numai cu sunete deja existente, şi rolul ei în schimbarea sunetului este ori de a propaga sunetul deja schimbat, cum face şi analogia, dar cu un anumit scop, nu fără scop, cum se petrece lucrul la analogie, ori de a împiedeca, iarăş pentru un anumit scop, schimbarea. Diferenţiarea anume samănă cu voinţa, dar nu este voinţa individului, şi operează totdeauna cu un scop. Ce scop a putut avea ca să prefacă pe *a* neaccentuat românesc în *ă*? Dar să zic că a avut vreunul, cum a putut ea proceda ca să dea naştere acelui *ă*? Aici se prezintă întocmai dificultăţile pe care le-am văzut atunci, cînd era vorba de prefacerea lui *a* neaccentuat

278 în *ă* numai prin faptul că a existat/în minte şi a venit din cînd în cînd în cercul conştiinţii. Vezi mai sus pag. 272. Ba, dificultăţile sînt încă mai mari. Acolo, de bine de rău, *a* se prefăcuse în *ă* prin propria putere a cunoştinţii lui *a*, şi nu se putea pricepe cum a putut mintea avea conştiinţă de timbrul *ă* fără să-l fi perceput din realitate, şi cum a putut acel *ă* da indicaţii nervilor motori ca să producă instrumentul trebuitor pentru producerea reală a lui *ă*. Dincoace mintea cunoaşte mai dinainte pe *ă* fără să-l fi auzit, îl socoate bun pentru un scop oarecare (pe care de altfel noi iştialalţi nu-l putem defel pricepe), şi-l creează pe de-a întregul ca cunoştinţă, şi apoi dă indicaţii nervilor, ca cum ar da indicaţii un arhitect lucrătorilor, să facă cutare şi cutare mişcări în organele articulatorii. Este cu putinţă una ca aceasta? Prin baza psihologică eu înţeleg firea, feliul de a fi (essentia, οὐσία, Wesen, manière

d'être) al psihicului ca intelect și sentiment. Psihicul printre alte cunoștinți are și cunoștinți despre niște sunete produse de organele bucale, pe care sunete organele bucale le-au produs din cauză că au fost puse în mișcare de nervii motori supt impulsul sentimentelor, care însoțesc toate cunoștințile despre lucrurile fizice și psihice, cîte se găsesc în mintea omului. Cunoștințile acestea ale sunetelor provocate de sentimente s-au asociat la cunoștințile despre lucrurile fizice și psihice și la sentimentele însoțitoare (ele înseș înregistrate de psihic ca cunoștinți) care au provocat sunetele, au devenit prin timbrul lor simboale ale cunoștinților, prin durata și accentele lor, simboale ale sentimentelor (aceasta în trăsături generale), și au constituit, alături cu niște simboale formate de psihic din poziția în timp a cunoștinților unele față de altele, limba. Ele sînt, din punct de videre al puterii pe care psihicul o are asupra lor, niște cunoștinți ca toate altele, și psihicul poate să asocieze cunoștințile, să le aducă în cercurile conștiinții și apercepției, să le repete, să le uite, să le substituie pe una în locul alteia ori în întregime ori numai în unele elemente (Numai așa se poate înțelege ce vrea să spună W u n d t, *Die Sprache*, I, 540—543, II, 642, altfel este imposibil de priceput. Astfel, în ce privește cunoștințile sunetelor, se face adesea prin analogie numai substituire de accente, fără să se atingă celelalte elemente ale sunetului, timbrul adecă și durata), să producă din reprezentări noțiuni, dar să le schimbe nu poate. Ca să le aibă psihicul altfel de cum erau, trebuie întîi să se schimbe lucrurile înseș de la care le-a căpătat. Ca să se schimbe, prin urmare, cunoștința sunetului, trebuie să se schimbe întîi sunetul însuș, căci psihicul prin el însuș poate numai substitui în locul cunoștinții unui sunet cunoștința altui sunet, dar ca s-o schimbe pe ea nu poate, și, ca să revenim la exemplul nostru tipic, psihicul ar putea pune în locul lui *a* neaccentuat vreun *ă* deja existent, dar ca să prefacă pe *a* în *ă*, care încă n-ar exista în limbă, nu poate. Pentru ca să poată căpăta psihicul cunoștință de un asemenea *ă*, trebuie să audă întîi sunetul *ă*, și pentru ca să se producă un asemenea *ă*, trebuie să se facă întîi de organele bucale instrumentul trebuitor. Este adevărat că sunetele vorbirii se găsesc față cu psihicul în alt raport decît se găsesc față cu el celelalte lucruri. Sunetele vorbirii anume se găsesc față cu psihicul într-un raport de dependență, în feliul acela că doar ele de la capul locului (și chiar după aceea, până astăzi încă, în rari cuvinte reflexe, care apar din cînd în cînd ca ceva nou) au fost înjghebate/prin sentiment, care a pus în mișcare nervul motor și prin aceasta organele bucale, și lesne poate zice cineva că, după cum sentimentul a provocat formarea instrumentelor la producerea celor dintîi sunete simboale ale cunoștinților, celor dintîi sunete ale limbii, tot așa sentimentul a provocat și schimbările suferite de instrumentele acelea. Decît numai tocmai motivul pentru care sentimentul a putut fixa un sunet ca simbol pentru o cunoștință a fost totodată și motivul pentru care sentimentul n-a putut schimba sunetul acela în altul. Sentimentul anume este variabil de la o vorbire ocazională la alta, dar nu variabil în aceeaș direcție, ci în diferite direcții, așa că din punct de videre al mișcărilor organelor articulătoare agitațiile sentimentului s-au reflectat în mișcări variate împrejurul aceluiaș centru, și din aceste mișcări variate împrejurul unui centru s-au fixat cu vremea, pe baza mișcărilor celor mai numeroase, care au produs sunetele ocazionale, sunetele reprezentări, cele mai numeroase, instrumentul producător al sunetului, sunetul produs de instrument și noțiunea acelui sunet ca simbol al cunoștinții. Numai așa, din cauza variabilității în toate direcțiile împrejurul unui centru, pe de o parte a sentimentului, pe de alta a mișcărilor organelor articulatoare, s-a putut împedeca deplasarea organelor

279

articulatoare de la acel centru, deplasare care ar fi avut loc prin acţiunea organelor articulatoare înseş, care prin ele înseş au propensia de a se deplasa în aceeaş direcţie: s-a dat astfel răgaz pentru formarea unui instrument rezistent, bazat pe multe inervaţii. Dar aceeaş variabilitate în toate direcţiile a sentimentului, care a ajutat la fixarea instrumentului, este totodată cauza pentru care sentimentul nu poate schimba instrumentul. Ba chiar, după ce acesta a fost fixat, acţiunea sentimentului asupra lui (cu mici excepţii, pentru care vezi pag. 268) a încetat şi s-a mărginit numai la feliul cum el funcţionează: asupra timbrului sunetului n-a mai avut sentimentul nici o putere, ci a mai avut putere numai asupra duratei şi accentelor, care durată şi accente din cauza aceasta au şi devenit simboale ale sentimentului. Baza psihologică, oricare ar fi, nu poate să schimbe firea însăş a operaţiilor psihice. Oricare ar fi feliul intelectului şi al sentimentului, acel intelect şi acel sentiment nu pot face alte operaţii, pot numai face aceleaş operaţii altfel. Iar aceste operaţii se caracterizează din punct de videre al sunetelor limbii prin aceea că psihicul sunetelor deja existente le poate substitui pe unele în locul altora, că schimbările în sunete, dacă au loc, le poate propaga ori le poate împiedeca să se propage, că produce variabilitate în durata şi accentele sunetelor şi oarecare neînsemnată variabilitate în instrumentele producătoare ale sunetelor, fără ca aceste variabilităţi să aibă vreun efect asupra schimbării sunetelor. Cînd, prin urmare, baza psihologică se schimbă, mai treptat sau mai brusc, ori numai cu trecerea vremii, ori pentru că s-au petrecut niscai schimbări în condiţiile de viaţă ale unui popor, ori pentru că s-au făcut amestecuri de rasă, ori pentru că un popor şi-a perdut limba şi a adoptat o alta, schimbarea ei se resfrînge în limbă în feliul deosebit cum se petrec acele schimbări pe care psihicul le poate produce, nu se poate însă restrînge în niscai schimbări ale sunetelor, pentru că schimbări în sunete prin psihic nu se pot produce. W u n d t, la locul citat (mai sus pag. 276), după ce, cu privire la Lautverschiebung germană spune că, pentru a o explica, G r i m m a pomenit de „barbarie" (Barbarei), „sălbătăcie" (Verwilderung), „progres" (Vorschritt), „dor de libertate" (Freiheitsdrang), C u r t i u s de „energie" (Thatkraft), „putere tinerească" (jugendliche Rüstigkeit), este de părere că „cauza pentru care s-a făcut schimbarea este răpeziciunea vorbirii, care merge mînă în mînă cu răpeziciunea gîndirii şi creşterea culturii". Toate aceste fapte, barbarie, sălbătăcire etc., dacă au fost, au trebuit să se resfrîngă asupra chipului cum psihicul a produs schimbările în limbă pe care el le poate produce (şi sînt multe); din punct de videre al sunetelor însă, fiindcă prin firea lui însăş, prin chipul cum operează schimbări în limbă, psihicul nu poate produce schimbări în sunete, aceste fapte, barbarie, sălbătăcie etc., au trebuit să rămînă fără efect. Este un fapt însă, acel pe care W u n d t îl invoacă, care merită discuţie. Este vorba de schimbarea în tempo produsă de intelect. Schimbarea în tempo produsă de sentiment, şi care este variabilă de la o vorbire ocazională la alta, că nu poate produce vreo schimbare în sunet, din cauză că n-are constanţă, persistenţă, am văzut în special la pag. 269. Aici însă este vorba de o schimbare de tempo persistentă, fiindcă avem a face cu o bază psihologică schimbată: cultura a crescut şi gîndirea se face mai răpede, vorbirea se face mai răpede nu numai din cînd în cînd în vorbirea ocazională, ci în mod constant în toate vorbirile ocazionale, vorbirea răpede a devenit uz, a devenit Sprache als Entwicklung, cum zice V o s s l e r. Nu cumva această schimbare uzuală a tempo-ului ar putea să aibă în adevăr vreun efect asupra schimbării sunetului? În *Sprache als Schöpfung*, pag. 62, spune V o s s l e r că W u n d t n-are dreptate să explice prin creşterea

răpeziciunii tempo-lui, datorită creşterii culturii, Lautverschiebung germană, „pentru că este o greşală de metodă să pui în legătură cauzală o mulţime de fenomene limbistice izolate şi individuale, care sînt cuprinse de istoria limbii în înţelesul colectiv de Lautverschiebung germană, cu un fapt general psihic şi cultural". Este singura ocazie, cu toate acestea, unde ar putea amesteca cineva psihicul la schimbarea sunetelor! Este vorba doar de o stare constantă psihică, care ar putea fi pusă în legătură cauzală cu sunetul! Greşală de metodă este atunci cînd pui în legătură cu schimbarea sunetului, pentru care schimbare trebuie constanţă şi persistenţă, stări sentimentale variabile (aş putea zice fliuşturatice) de la o vorbire ocazională la alta, ca acele pe care ni le pune înainte V o s s l e r, cînd citează versuri din D a n t e, unde Francesca da Rimini pronunţă cuvîntul *amor* din punct de videre sentimental într-o mulţime din accente (după simţul lui V o s s l e r), şi vrea să ne arăte, chipurile, secretul pentru care *amor* cu vremea s-ar schimba în italiană în cine ştie care alte sunete, poate că în *vapor!* Cu asemenea nuanţări de accent sentimentale, care variază de la un moment la altul, nu este nici într-o primejdie *amor* să se schimbe ca sunet pănă la capătul veacurilor. Altfel stă însă lucrul.cînd *tempo* din cauza intelectului devine în mod constant altul decît cum fusese. Răpeziciunea constantă mai mare a lui nu cumva ar putea aduce, alături cu vreo altă cauză careva (căci cauza metatezei este necunoscută), un ajutor pentru producerea metatezei? Dar aceasta nu-i lautwandel. Din punct de videre al schimbării sunetului însuş însă n-ar putea tempo, schimbat în mod constant şi devenit în mod constant mai răpede, avea vreun efect? Dar care efect? Sigur/ar putea să-l aibă pe acela că toate 281 sunetele ar deveni mai scurte, păstrînd vechea proporţie de scurtime relativă de mai înainte. Alt efect însă care? W u n d t crede că Lautverschiebung germană se datoreşte unui asemenea tempo (Dau după W u n d t, pentru curiozitatea cetitorului, această renumită alunecare de sunet germană. Indogermane *tenues* > german[ic]e primitive *spirante afone*, indogermane *mediae* > german[ic]e primitive *tenues*, indogermane *tenues aspirate* > german[ic]e primitive *spirante afone*, indogermane *mediae aspirate* > german[ic]e primitive *spirante fonice* şi apoi *mediae*. Această schimbare faţă cu indogermana, care a avut loc în german[ic]a primitivă, constituie *die erste Lautverschiebung*. German[ic]e primitive *tenues* > hochdeutsch *spirante*, german[ic]e primitive *mediae* > hochdeutsch parte *tenues*, parte *mediae*. Această schimbare din Hochdeutsch faţă cu german[ic]a primitivă constituie *die zweite Lautverschiebung*), şi spune că ar fi probat chiar prin experienţă că într-adevăr la vorbirea răpede vorbitorul are propensia de a preface tenuile în spirante, tenuile aspirate în spirante, mediile în tenui, mediile aspirate în medii, căci ar fi pronunţat el răpede asemenea sunete şi ar fi constatat cum se schimbă. Decît numai există îndoială că va fi pronunţat cum se cade sunetele respective, a căror schimbare a voit s-o experimenteze, pentru că, de pildă, chipul cum vorbeşte despre mediile aspirate dă puternice bănuieli că nu le cunoaşte firea, iar de fiziologia sunetelor are numai rudimentare cunoştinţi, precum se vede din *Die Sprache*, I, pag. 351—355, unde zice că explozivele aspirate vechi greceşti χ, ϑ, φ sînt spirante. Şi apoi chiar fără de aceea se potriveşte pronunţarea omului, care face cu voinţă o experienţă, cu pronunţarea involuntară, care este la baza alunecărilor de sunet? Se amestecă aici în experienţă un fapt, voinţa, care schimbă mult împrejurările în care experienţa se face, iar valoarea experienţii în cercetările ştiinţifice stă tocmai în aceea ca împrejurările să fie aceleaş. Este ca şi cum, pe alt teren, ar întrebuinţa cineva la o experienţă himică în loc de apă curată apă zăhărîtă. Dar să zicem că ar avea

tempo puterea de a schimba tenuile în spirante, tenuile aspirate în spirante mediile în tenui, mediile aspirate în medii, această putere ar consista în aceea că ar face sunetele mai deschise (și respectiv mai închise), le-ar face să piardă fonicitatea (și respectiv s-o capete) și ar face să dispară după explozive spiranta laringală (și respectiv să apară). În instrumentul producător de sunet asemenea schimbări se reduc la puțin lucru. Ce faci însă cu schimbările cele mari pe care le sufere instrumentul, ca atunci cînd *a* se preface în *ă* ori *u* în *ü*? Și fiindcă asemenea schimbări mari nu se pot explica prin tempo, pentru ce să mai încercăm prin experienți greșite să explicăm prin tempo Lautverschiebung german[ic]ă?

Să lăsăm, deci, pretenția de a explica schimbările sunetelor prin cauze psihice, ba prin eufonie, ba prin răpeziciunea cugetării, ba prin schimbarea la față a cunoștinților, și să rămînem, pentru a explica schimbarea, pe terenul unde se explică producerea; pe sunete le produc organele fizice ale vorbirii, și tot acele organe fizice, care le produc, trebuie să le fi și schimbînd, și anume trebuie să le fi schimbînd pentru aceea că instrumentele, pe care organele vorbirii le fac, nu pot fi niciodată aceleaș, și nu pot fi niciodată aceleaș mai 282 întîi pentru că organele vorbirii înseș/nu sînt aceleaș de la un moment la altul (toate lucrurile sînt într-o schimbare veșnică), și apoi pentru că, din aceeaș pricină a veșnicii schimbări, nici instrumentele făcute de organele vorbirii nu pot fi aceleaș de la un moment la altul. Și cînd instrumentul se schimbă, se schimbă și sunetul. Lucrul este foarte firesc, foarte logic după cele ce videm în lumea toată, și foarte lesne de priceput, cînd este vorba de aceea că *sunetul se schimbă, nu rămîne acelaș.* Dar lucrul nu-i lesne de priceput, cînd este vorba de aceea că sunetul *se schimbă în aceeaș direcție.* Și tocmai aceasta-i cauza pentru care sunetul se schimbă, că anume articulația lui, instrumentul cu care el se produce, se schimbă în aceeaș direcție, până ce devine un instrument nou, care produce un sunet cu alt timbru decît timbrul sunetului de mai înainte, ori în tot cazul un instrument care funcționează altfel de cum funcționase până acum din punct de videre al duratei vibrațiilor, al amplitudinii lor, al numărului lor în unitatea de timp, așa că sunetul are altă durată, alt accent expirator, alt accent muzical decît avusese sunetul de mai înainte. Și dacă *a* neaccentuat, de pildă, s-a schimbat în *ă* în românește, cauza este că limba a articulat necontenit altfel pe *a*, dar nu în feliul acela că ar fi deplasat articularea în toate direcțiile împrejurul unui punct, căci atunci timbrul sunetului ar fi rămas aproape acelaș în vorbirea ocazională, și noțiunea lui *a*, uzul lui ar fi rămas neschimbat, ci în feliul acela că deplasarea articulației s-a făcut în mod constant în aceeaș direcție, spre palatul moale, așa că limba, de unde mai înainte articulase aproape în stare de repaos, a ajuns să articuleze cu partea ei posterioară apropiată de palatul moale. Care-i cauza pentru care schimbarea articulației se face în aceeaș direcție? Despre aceea că sunetul se schimbă pentru că se schimbă articularea lui fizică au gîndit și au scris mulți (vezi mai sus, pag. 246), dar toți au înțeles lucrul *ca bază de articulare,* că adecă sunetul se schimbă pentru că organele articulatorii nu mai sînt aceleaș. Faptul acesta însă, că organele articulatorii nu mai sînt aceleaș, baza de articulare, explică pentru ce sunetul se schimbă *altfel,* dar nu pentru ce se schimbă el în general. Ar putea fi baza de articulare oricare, chiar foarte puțin schimbată de cum fusese, și cu toate acestea sunetul s-ar schimba, și cu toate acestea organele articulatorii l-ar articula tot schimbat în aceeaș direcție. Baza de articulare, considerată, pentru a pricepe mai lesne ce vreau să spun, în firea ei mai marcantă, explică, de pildă, pentru ce în limba română *a* neaccentuat s-a prefăcut în *ă*, iar în limba franceză s-a prefăcut

în *e*, dar nu explică pentru ce s-a prefăcut în *ă* și în *e*. H. Paul, *Principien der Sprachgeschichte*, ed. II, anul 1886, pag. 51—53, consideră lucrul într-adevăr din punct de videre al schimbării însăș, dar crede că dacă-l descrie *cum* se petrece, prin aceasta îl și explică. „Poate să aibă cineva o scrisoare de mînă foarte caracteristică, ale cărei particularități să fie lesne de recunoscut, cu toate acestea nu va putea scrie aceleaș caractere ori grupuri de caractere totdeauna exact în acelaș fel. Tot așa se petrece lucrul cu mișcările prin care se produc sunetele. Această variabilitate a pronunțării, care din cauza graniților strîmte, în care se mișcă, rămîne neobservată, cuprinde cheia cu care putem pricepe faptul de altfel inexplicabil că are loc treptat o schimbare a uzului în ce privește sunetele unei limbi, fără ca acei, la care/se petrece schimbarea, să bănuiască macar ceva despre dînsa... Oricît de mică ar fi la început deviarea, în vreme ce totodată și simțul mișcării de deplasează cu un minimum, data următoare deviarea față de punctul de plecare este deja ceva mai mare și tot așa ceva mai mare este deplasarea simțului mișcării, și așa rezultă, prin adunarea împreună a deplasărilor, pe care trebuie să și le închipuiască cineva ca foarte mici, încet-încet o deosebire remarcabilă, ori că mișcarea va fi avut loc necontenit în aceeaș direcție, ori că mersul înainte va fi fost întrerupt prin retrogradări, dar așa fel că retrogradarea a fost mai rară și mai mică decît mersul înainte". Dar pentru ce deplasarea se face în aceeaș direcție, ori, chiar și dacă deplasarea în aceeaș direcție este împedecată cîteodată prin dare îndărăt, ea tot dovedește la urma urmelor? Aceasta-i cauza pentru care se schimbă sunetul și ea este necunoscută. La această enigmă a crezut că poate răspunde Eugen Herzog, *Streitfragen der romanischen Philologie*, I, Halle a.S. 1904, pag. 56, sqq., prin așa-numitul „alternistisches Prinzip" ori „Ablösungsprinzip". 'Limba se schimbă din punct de videre al sunetelor, zice Herzog, din cauză că o învață totdeauna o generație mai tînără de la o generație mai bătrînă, căci la această învățare de la o generație la alta se petrec următoarele fapte. a) Se schimbă necontenit timbrul sunetului, astfel că generațiile care vin una după alta învață sunetul, îl percep totdeauna cu alt timbru. Această percepere cu urechea a unui sunet variabil din punct de videre al timbrului se reflectează din punct de videre al articulației prin articulații necontenit variabile. Să presupunem, de pildă, că individul A a învățat, cînd era copil, de la tată-so sunetul X cu timbrul$_1$(X_1), pe care l-a articulat cînd era copil, cu articulația ξ_1. Acest individ A, cînd va fi părinte, va păstra articulația ξ_1, dar sunetul X nu va mai avea timbrul$_1$(X_1), pe care-l avea în gura părintelui individului A, ci va avea timbrul$_2$(X_2). Copilul individului A, A_1, va învăța, deci, de la tată-so A sunetul X cu timbrul$_2$(X_2), dar pe acest sunet X_2 nu-l va mai articula cu articulația ξ_1, cu care-l articulase tată-so, ci-l va articula cu o articulație schimbată și ea în proporție, anume cu articulația ξ_2. Și tot așa mai departe. b) Individul A aude din gura tată-so sunetul X și-l articulează cu articulația ξ. În vreme ce însă părintele lui A, în momentul cînd articula sunetul X cu articulația ξ_1, producea articulația cu forța 1, individul A, ca copil ce era, producea articulația cu o forță mai mică, de pildă cu o forță 0.9. Această forță rămîne constantă în tot cursul vieții lui A. În cursul acestei vieți însă organele articulatorii devin tot mai mari și la un moment dat, cînd individul A este la rîndul său părinte, sunetul X se produce redus, deoarece forța 0.9, care era suficientă pentru organele copilărești, nu mai este suficientă pentru cele bărbătești. De exemplu, individul A aude de la tată-so sunetul *d* articulat cu forța 1 și-l articulează cu forța 0.9. Cîtă vreme va fi copil, va pronunța pe *d* destul de puternic. Cînd va fi bărbat însă și părinte, îl va pronunța

283

redus, $\hat{d}$, din cauză că forța 0.9 nu mai este suficientă față de mărimea actuală a organelor articulatorii. Acelaș proces are loc apoi între individul A și fiul său, individul A_1, și tot așa mai departe. c) Individul A vorbește cu un accent unde deosebirea între silaba cu accentul emfatic a cuvîntului și 284 silabele neaccentuate se găsește în raportul de 3 la 2. A_1, fiul individului/A, cînd aude pe părintele său vorbind cu glasul tare bărbătesc, capătă propensia de a vorbi mai tare decît trebuie, propensie care se observă în adevăr la toți copiii, care de fapt se caracterizează prin aceea că sînt prea zgomotoși la vorbă, că vorbesc răcnind. Părintele A silește atunci pe fiul său A_1 să-și domolească vorba. Însă ceva firesc este ca, atunci cînd cineva caută să-și domolească vorbirea, să domolească mai mult partea neaccentuată decît pe cea accentuată a cuvîntului. Individul A_1 deci se deprinde să vorbească cu un raport dintre accent și neaccent de $3 : 1\frac{4}{5}$. La rîndul său individul A_2, fiul individului A_1, va vorbi răcnind, va fi silit să-și domolească vorbirea, va domoli mai mult partea neaccentuată decît pe cea accentuată a cuvîntului, și va căpăta un accent și neaccent în raportul $3 : 1\frac{1}{2}$. Și tot așa mai departe'.

La aceste susțineri ale lui Herzog se pot face întîmpinările următoare. În ce privește punctul a), presupunerea autorului numai atunci va avea valoare, cînd în mod prealabil se va admite că deplasările succesive în articulație, provocate de schimbările succesive ale timbrului, și schimbările succesive înseș ale timbrului vor avea loc în aceeaș direcție. Autorul zice, pag. 57: „Prin schimbări de acest fel, care firește (natürlich) se fac totdeauna în aceeaș direcție, poate un sunet în timp de mai multe generații să sufere o schimbare care să se poată fixa și în scris". Acest *natürlich* însă este o presupunere gratuită. Tocmai pe acest *natürlich* ar trebui să ni-l explice autorul. Altfel, toată variabilitatea articulației provenită din variabilitatea timbrului s-ar dirige în tot feliul de direcții, și mai ales în direcții contrarii reciproc anihilătoare. Dar apoi mersul fenomenelor se petrece în realitate pe dos de cum și-l închipuie Herzog, căci nu timbrul provoacă schimbarea articulației, ci din contra, și individul A, care a învățat, cînd era copil, de la tată-so sunetul X cu timbrul$_1$ și l-a articulat cînd era copil, cu articulația ξ_1, dacă atunci cînd va fi părinte va pronunța acel sunet cu timbrul$_2$, îl va pronunța astfel pentru că prealabil va fi schimbat articulația sunetului din ξ_1 în ξ_2: nu este exact că „va păstra articulația ξ_1 și va avea cu toate acestea sunetul X cu timbrul$_2$"! Deci copilul lui A va căpăta de la tată-so articularea ξ_2 cu timbrul$_2$ al sunetului X, și va schimba el însuș articularea din ξ_2 în ξ_3, și prin urmare timbrul lui X îl va schimba din$_2$ în$_3$, și tot așa mai departe! În ce privește punctul b), presupunerea că energia articulației ar rămînea cea din copilărie și n-ar crește în proporție cu creșterea organelor articulatoare este absurdă. După tot ce se vede pe alte terenuri în natură, inducția care se impune pe acest teren este aceea că în măsura în care se dezvoltă organele articulătoare, în măsura în care cresc buzele, dinții, limba, palatul, în aceeaș măsură trebuie să crească și forța de articulare a acestor organe. Limba mai mare a barbatului va face închiderea la alveolele mai mari ale acestuia, pentru a produce un *d* alveolar, cu aceeaș forță relativă cu care limba mică a copilului făcea închiderea la alveolele mici ale acestuia. Chiar dacă ar admite cineva teoria absurdă a autorului, s-ar putea explica prin ea numai prefacerea explozivelor în spirante și în general alunecările de sunet de la mai închis spre mai deschis, nu și fenomenele contrarii. În ce privește punctul c) (numai 285 dacă am înțeles, căci expunerea autorului pag. 65 este foarte/obscură), prin

presupunerea autorului, s-ar putea explica numai fenomene de creștere exagerată a accentului emfatic față cu accentele silabelor neaccentuate, dar nu și fenomene contrarii, care sînt cu mult cele mai răspîndite. Cu alte vorbe, enigma schimbării sunetelor n-a fost dezlegată prin Ablösungsprinzip al lui Herzog. Ceea ce rămîne din discuția lui este un lucru cunoscut, anume că prin faptul învățării limbii de la o generație la alta se accelerează schimbarea sunetelor din cauză că se schimbă baza de articulație. — Cînd omul nu cunoaște cauza, o numește *forță* și de asemenea *forțe* este plină știința omenească: forța de cohezie, forța de adezie, forța de gravitate, electricitate, magnetism etc. Printre altele este și forța de inerție, care face ca un lucru, dacă a apucat să se miște într-o parte, apoi tot în partea aceea se mișcă, până ce dă de un obstacol peste care nu poate trece. Tocmai forța aceea este aici, la schimbarea sunetelor.

3. *Sprache als Schöpfung*, pag. 80—83: 'Cauza pentru care se schimbă sunetul este numai accentul. Unia au mai pus înainte și tempo, dar tempo este numai o condiție, nu cauză. Dacă se nasc cumva fenomene de asimilație, disimilație, metateză și sinalefe din cauza aparentă a unui tempo răpede, în realitate în cunoștințile înseș s-au produs încurcături de sunete și aceste încurcături sînt adevărata pricină a fenomenelor, iar nu tempo, căci în ce privește têmpo însuș, sînt oameni care pot pronunța cît de răpede, fără să se încurce, chiar vorbele „Fischer's Fritz frisst gerne frische Fische". Alții s-au gîndit la faptul că între tonurile mai joase și mai înalte de o parte și între sunetele mai închise și mai deschise de altă parte este oarecare legătură. Tot accentul însă este pricina, iar nu înălțimea sunetului. O vocală, ori că va fi închisă, ori că va fi deschisă, poate fi cîntată pe toate tonurile. Dacă are loc vreo schimbare, ea nu se datorește decît faptului că la „starea de mai sus a tonului se asociază un accent tăiat mai tare ori mai puțin tare și intră în joc un factor psihic (Veränderung entsteht erst dadurch, dass zu der höheren Tonlage sich ein schärfer oder auch stumpfer geschnittener Akzent gesellt und ein psychischer Faktor sich geltend macht)". „Eu încă și mai înainte vreme am susținut că orice studiu asupra sunetelor trebuie să se reducă la studiul accentului. Toate celelalte criterii, cu care mai operează încă studiul sunetelor, cad fără excepție în domeniul accentului (Die Forderung, dass alle Lautlehre sich in Akzentlehre aufzulösen habe, ist schon früher von mir verfochten worden. Alle übrigen Kriterien, mit denen die Lautlehre sonst noch arbeitet, fallen ausnahmslos unter den Begriff des Akzentes"' Pag. 147—153: 'După ce accentul specific francez s-a probat că este un product al amestecului dintre spiritul limbii celtice cu spiritul limbii romanice, se naște întrebarea: Care-i cauza că acest accent în perioada mai veche a limbii franceze, cam până la 1050, a produs mișcări progresive [de pildă *ẹ́* > *éĭ*], iar în perioada mai tîrzie a produs mișcări regresive [de pildă *éĭ* > *óĭ*]?" Cauza este că de la 1050 în jos așa s-a schimbat cultura franceză, încît în locul parataxei, care stăpînise mai înainte, a venit propoziția complicată și silabele accentuate au devenit neaccentuate în tact'.

Sunetul vorbirii (ca de altfel oricare sunet) are patru calități: timbru, care consistă în raportul din punct de vedere al amplitudinii dintre armonicele tonului fundamental și depinde de forma instrumentului vibrător;/ durată, care depinde de timpul cît funcționează instrumentul; accent expirator ori intensitate, care consistă în amplitudinea vibrațiilor; și accent muzical ori înălțime, care consistă în numărul vibrațiilor în unitatea de timp. Sunetul se schimbă prin fiecare din aceste calități aparte ori prin toate deodată, și V o s s l e r zice: 'cauza pentru care schimbările au loc este accentul 286

expirator' (căci prin *accent* Vossler înţelege numai accentul expirator). Să luăm lucrurile la rînd şi să începem cu accentul expirator, ori, ca să vorbim ca Vossler şi mai pe scurt totodată, cu accentul. Care-i cauza, va să zică, pentru care latinul clasic *fi-li-us* s-a schimbat în latinul popular *fi-lĭu* aşa fel din punct de videre al accentelor lui *i* şi *u* din silabele *li-us*, că de unde în latina clasică *i* şi *u* aveau fiecare cîte un maximum de amplitudine al vibraţiilor între două minima, au ajuns în latina populară de s-au contopit într-o singură silabă cu un singur maximum de amplitudine? Accentul? D-apoi, tocmai despre schimbarea accentului este vorba şi despre cauza ei te întreb. Ce fel de răspuns poate fi acesta, că accentul a fost cauza pentru care s-a schimbat accentul? Dar asupra absurdităţii unui asemenea chip de explicare vom reveni acuş. Poate apoi accentul să schimbe durata sunetului? S-ar găsi atunci vreun indiciu în istoria limbilor. Dar în toate părţile, şi în limbile vechi şi în cele nouă, se constată numai independenţa cantităţii de accent, şi în limba greacă antică, de pildă, şi în cea latină vocalele din silabele aşa-numite neaccentuate (care n-au maximum de amplitudine al vibraţiilor în cuvînt) pot să fie şi lungi şi scurte, şi vocalele din silabele aşa-numite accentuate (care au maximum de amplitudine al vibraţiilor în cuvînt) pot fi şi lungi şi scurte, şi tot aşa se petrece lucrul într-o mulţime de limbi altele. Şi cînd mai tîrziu, în limba latină populară vocalele au perdut deosebirile de cantitate, acest lucru s-a întîmplat şi în silabele accentuate şi în cele neaccentuate, fără deosebire. Acelaş lucru s-a petrecut în neogreaca faţă cu greaca antică. Şi dacă este adevărat (foarte probabil este adevărat) că în limba latină străveche un cuvînt ca *incĭpio* a fost accentuat *íncĭpio* (şi sînt multe cuvinte latineşti de această categorie, cu vocală adecă scurtă în antepenultima), ar fi avut accentul ocazia să facă vreo schimbare în *ĭ* din antepenultima, atunci cînd accentul latinesc a devenit *incĭpio*, şi n-a făcut cu toate acestea nici una. Numai cu privire la conservarea şi dispărerea duratei joacă accentul un rol, anume în feliul acela că sonanta (ori mai pe înţelesul tuturor vocala, căci de obicei sonantele sînt vocale) din silaba cu accentul cuvîntului nu cade, nu dispare, niciodată, iar vocalele din silabele neaccentuate pot cădea. Dar aici nu este vorba de *schimbare*, ci de *păstrare*. Accentul nu poate schimba durata, nu poate face vocala lungă din scurtă ori scurtă din lungă, ci poate numai ori nu poate să împiedece vocala să dispară. Poate, în sfîrşit, accentul să schimbe timbrul sunetului, să schimbe adecă instrumentul însuş producător al sunetului? La schimbarea timbrului joacă accentul rol foarte mare, dar nu ca o cauză, ci ca împrejurare. Timbrul anume se schimbă mai totdeauna altfel, după cum sunetul face parte din silaba accentuată cu accentul cuvîntului ori ba (din silaba accentuată ori neaccentuată, cum se zice de obicei), şi după cum se găseşte înainte de accentul cuvîntului ori după dînsul: *ĭ* scurt latinesc accentuat s-a prefăcut în latina populară

287 în *ẹ* închis, *ĭ* scurt latinesc/neaccentuat nu s-a prefăcut; *ẹ* închis latinesc accentuat s-a diftongat în limba franceză în *ei*, iar cel neaccentuat nu; *a* latinesc neaccentuat s-a prefăcut în româneşte în *ă*, iar cel accentuat nu; *g* + *ĭ* consonant + vocală latineşti s-au prefăcut în româneşte în *ğ* + vocală înainte de accent şi în *dz* + vocală după accent; etc. Este foarte comod să pui schimbările acestea de timbru pe socoteala accentului şi să zici: *ĭ* scurt s-a prefăcut în *ẹ* pentru că a fost accentuat, *ĭ* scurt nu s-a prefăcut în *ẹ* pentru că n-a fost accentuat, *ẹ* s-a prefăcut în *ei* pentru că a fost accentuat etc., şi fiindcă oricare sunet îşi schimbă timbrul este numaidecît accentuat ori neaccentuat, face parte dintr-o silabă accentuată ori face parte din una neaccentuată, se găseşte înainte de accent ori după accent, este foarte comod

să pui *toate* schimbările de timbru pe socoteala accentului. Decît numai întîi nu toate împrejurările sînt şi cauze. În cazul de faţă, la presupusele schimbări pe care le-ar face accentul în sunete, sînt două împrejurări, ori, în vorbire mai ştiinţifică, sînt două raporturi de conjuncţie, unul format de accent şi de timbru, care aparţin în cea mai strînsă conjuncţie posibilă (căci unul fără altul nu pot exista) ca calităţi sunetului, şi altul format de accentul mai slab şi de accentul mai puternic care se găsesc pe două silabe din acelaş cuvînt (ori din acelaş tact). Dintre aceste raporturi principalul este cel de al doilea, căci toată chestiunea stă aici: cutare accent a provocat cutare schimbare pentru că era mai slab decît alt accent mai puternic de lîngă dînsul, ori cutare accent a provocat cutare schimbare pentru că era mai puternic decît alt accent ori alte accente mai slabe de lîngă dînsul. A pune pe socoteala unui asemenea raport, unei asemenea împrejurări cauza schimbării, samănă în adevăr întocmai, cum am mai spus (mai sus pag. 274), cu a zice că din doi boi de la jug s-a îmbolnăvit unul, pentru că celălalt era mai sănătos decît dînsul, ori, din contra, pentru că era mai mare la trup decît celălalt. Dacă ar fi cauzele aşa lesne de găsit ca acele pe care le găseşte Vossler pe terenul limbii în raportul dintre accent şi neaccent, ştiinţa ar fi o bagatelă şi ai vedea pe fizicieni mulţămiţi cu cauze ca de-al de: 'magnetul atrage bucăţele de fier, pentru că-s mici bucăţelele', ori 'lucrurile cad pe pămînt, pentru că-s mai uşoare decît pămîntul'; iar pe istorici mulţămiţi cu cauze ca de-al de: 'Romanii au fost învinşi de Hannibal la Cannae, pentru că oştirea lor era de două ori mai numeroasă decît acea a lui Hannibal' (aproape tocmai proporţia dintre *é* închis accentuat, care s-a schimbat în *ei* în franceza — oarecum a fost învins — şi între *ẹ* neaccentuat, care a rămas teafăr în aceeaş limbă!); şi pe frenologi mulţămiţi cu cauze ca de-al de: 'Socrat şi Pericles au fost inteligenţi, pentru că unul avea nasul cîrn, iar celălalt avea capul în forma unei cepe-de-mare'. Dar să admit că asemenea raporturi, care de fapt sînt nişte raporturi de conjuncţie, iar nu de cauză, ar fi raporturi de cauză, şi că *ĭ* scurt latinesc s-a prefăcut în *ẹ*, pentru că a fost accentuat, că *ĭ* scurt latinesc nu s-a prefăcut în *ẹ*, pentru că n-a fost accentuat, că *ẹ* latinesc s-a diftongat în *ei*, pentru că a fost accentuat, că *a* latinesc s-a prefăcut în *ă*, pentru că n-a fost accentuat etc. În toată această afacere avem a face cu timbrul unui sunet, care s-a schimbat din cauza accentului de lîngă dînsul, care acest accent se găsea într-un raport de inferioritate ori superioritate faţă de un alt accent din/apropiere. Acest timbru însă, care sufere schimbarea 288 din cauza accentului de lîngă dînsul, a fost pănă acum, pănă la schimbare, ceva aparte faţă de accent, aşa că el era un lucru, iar accentul alt lucru. După ce s-a schimbat însă, timbrul şi cu presupusa lui cauză, accentul de lîngă el, constituiesc la un loc un nou lucru şi explicarea acestui nou lucru aş vrea s-o aflu. *a* din latinul *barbatus*, mi se spune, s-a prefăcut în *ă*, pentru că n-a fost accentuat. Bine, dar aş vrea să ştiu pentru ce *a neaccentuat* s-a prefăcut în *ă*. Cu atît mai mult aş vrea să ştiu aceasta, cu cît *asemenea* fapte, sunetele adecă schimbate împreună cu împrejurările de pe lîngă ele, între altele împreună cu accentele şi neaccentele, presupusele cauze ale lui Vossler, sînt înregistrate, cîteodată ca legi (cînd este posibil), cîteodată ca fapte izolate, în istoria limbilor, şi ele, *asemenea* fapte, sunetele schimbate împreună cu împrejurările de pe lîngă ele, aşteaptă explicare, aşteaptă să le găsim cauze, iar nu fapte ca de-al de '*a* în *barbatus* s-a prefăcut în *ă* din cauza accentului, pentru că n-a fost accentuat'. Care-i cauza, deci, pentru care *a neaccentuat* latinesc s-a prefăcut în româneşte în *ă*, pentru care *é latinesc accentuat* s-a tongat n limba franceză în *ei* etc., pentru care oştirea, macar că de două

ori mai numeroasă, a romanilor a fost învinsă de Hannibal la Cannae, pentru care corpurile mai ușoare cad pe cele mai grele? Ai putut spune că *a* în *barbatus* s-a prefăcut în *ă* din cauză că n-a fost accentuat, dar nu mai poți spune că *a neaccentuat* din *barbatus* s-a prefăcut în *ă* din cauză că n-a fost accentuat, pentru că tocmai cauza schimbării lui *a neaccentuat* n-o știu și nu poți căuta cauza în lucrul însuș, ci în afară de dînsul. Cîtă vreme ai vorbit de timbrul *a* că s-a schimbat în *ă* din cauza accentului, căutai cauza schimbării unui lucru, a schimbării timbrului, în alt lucru, în accentul de lîngă timbru, și procedai pe înțelesul judecății omenești. Acum însă vorbești de timbrul *a* schimbat în *ă* din cauza accentului și cauți cauza acestui lucru nou, *a timbrului a schimbat în ă din cauza accentului*, și dacă te întreb pentru ce *a, fiindcă-i neaccentuat, se schimbă în ă*, nu poți răspunde, în credința că ai explica lucrul: *a*, fiindcă-i neaccentuat, se schimbă în *ă*, pentru că-i neaccentuat. Așa nu vorbește nimeni pe înțelesul minții omenești, pentru că omul caută cauza totdeauna în afară de lucru, nu în lucrul însuș, și nimeni nu vorbește în feliul acesta: para coaptă cade singură din pom, pentru că-i coaptă; razele ultraviolete nu se văd cu ochiul liber, pentru că-s ultraviolete (compară mai sus, pag. 286, explicarea schimbării accentului prin accentul însuș). Numai despre lume în totalitatea ei spun filosofii că ar fi cauza ei proprie, dar cînd vorbesc așa, nici ei nu înțeleg nimic, și nici noi iștialalți nu înțelegem nici atîta. Deci nu poți zice că '*a* neaccentuat s-a prefăcut în *ă* pentru că a fost neaccentuat' și avea pretenția că ai explicat lucrul. Și Vossler are această pretenție. 'Pentru ce', zice el, 's-a prefăcut *eĭ* în *oĭ?*' 'Pentru că n-a mai fost accentuat'. Dar pentru ce *eĭ neaccentuat* s-a prefăcut în *oĭ?* Asemenea întrebare el nici nu-și pune, și ori de cîte ori vorbește de schimbări de timbru în cursul lucrării sale *Sprache als Schöpfung und Entwicklung*, nu-și pune asemenea întrebări. Pentru aceea a și putut face afirmarea că „orice studiu asupra sunetelor trebuie să se reducă la studiul accentului" și că „toate celelalte criterii, / cu care mai operează încă studiul sunetelor, cad fără excepție în domeniul accentului". La pagina 59 din *Sprache als Schöpfung* vorbește cu dispreț V o s s l e r despre limbiștii empirici, căci, cu ocazia susținerii sale că „lautwandel s-ar putea numi sărirea unei scîntei electrice din lumea metafizică în cea fizică, ori realizarea în spațiu și timp a gîndirii", spune că asemenea vorbe trebuie să fi părînd unui limbist empiric ca o poveste indiană (ein indisches Märchen). După cît știu, *empiric* este numit de cei care clasifică metoadele științii (tot feliul de metoade: Empirismus, Idealismus, Metaphysicismus, Positivismus, Realismus, Sensualismus, și o mulțime de alte -ismus) acel om de știință care nu cercetează mai departe și mai adînc cauzele lucrurilor, ci se mulțămește cu cele mai aparente, pe care le caută tot printre împrejurările cele mai bătătoare la ochi. Însă tocmai este curat empirismus să te mulțămești cu accentul drept cauză a tuturor schimbărilor de timbru, de durată și de accent ale sunetelor, să spui că *eĭ* francez s-a schimbat în *oĭ* pentru că n-a fost accentuat, și să te oprești aici, fără să te mai întrebi pentru ce *eĭ neaccentuat* s-a schimbat în *oĭ*. Însă tocmai empiricii, și cu mult năcaz, au umplut cărți de istoria sunetelor a tot feliul de limbi cu fapte de acestea clasificate după poziția accentelor și după feliul accentelor, că sunetele cutare adecă s-au schimbat în cutare altele, cînd n-au fost accentuate, ori cînd au fost accentuate, ori cînd au fost înaintea accentului, ori cînd au fost după accent, iar despre cauzele care au provocat schimbările cînd sunetele au fost accentuate, neaccentuate, înainte de accent, după accent, n-au pomenit nimic. Vossler schimbă numai pe *cînd* ori pe *dacă* în *pentru că*, dar mai departe cu cercetarea cauzei nu merge nici el. Însă interesant nu este să

289

știu, de pildă, că *eĭ* se schimbă în *oĭ, cînd, dacă*, ori *pentru că* n-a fost accentuat, ci este interesant să știu pentru ce se schimbă *eĭ* în *oĭ, cînd, dacă* ori *pentru că* este neaccentuat, ori cu alte vorbe pentru ce se schimbă *eĭ neaccentuat* în *oĭ*. Și încă nu se poate spune că n-ar fi considerat și n-ar considera chiar empiricii adeseori accentul drept cauză, căci foarte adesea pun și ei *pentru că* în loc de *dacă* și de *cînd* și cîteodată unia chiar par că afirmă lămurit că accentul este cauza schimbărilor (Compară, de pildă, ce spune Meyer-Lübke în *Grammatik der romanischen Sprachen*, I, pag. 50: „Schimbările vocalelor atîrnă în primul loc de accent. Soarta celor neaccentuate este de cele mai multe ori alta decît a celor accentuate: aceste din urmă, din cauza forței mai mari care se întrebuințează la articularea lor, sînt lungite, dublate, diftongate, iar cele dintîi sînt supuse la slăbire și la dispariție"). Decît numai ei nu urmăresc aflarea cauzelor, ci se mărginesc să constate fapte și legi. Vossler însă, care caută în special cauzele și vrea să se deosebească tocmai prin aceasta de empirici, ar fi trebuit numaidecît să treacă peste faptul banal și care chiar în capul empiricilor ar fi putut să între și a intrat, că accentul ar fi cauza, prin prezența, lipsa și poziția lui, pentru care se schimbă sunetele, și să afle, ori macar să caute să afle, cauza pentru care sunetul accentuat, neaccentuat, și în cutare poziție față de accent, a primit schimbarea; ar fi trebuit să treacă peste faptul banal că *eĭ* s-a schimbat în *oĭ* din cauză că n-a fost accentuat și să ne spuie pentru ce *eĭ neaccentuat* s-a schimbat în *oĭ*. Fiindcă însă n-a trecut peste acel fapt banal, ci s-a/oprit la el, s-a mulțămit cu dînsul, aceasta dă bănuieli că Vossler crede că, dacă a explicat de bine de rău schimbarea lui *eĭ* în *oĭ* spunînd că '*eĭ* s-a schimbat în *oĭ*, pentru că n-a fost accentuat', explicarea schimbării lui *eĭ neaccentuat* în *oĭ* se înțelege de la sine în feliul acela că '*eĭ* neaccentuat s-a schimbat în *oĭ*, pentru că a fost neaccentuat'. Adecă 'para coaptă cade din pom, pentru că-i coaptă', 'razele ultraviolete nu se văd, pentru că-s ultraviolete', 'corpurile ușoare cad pe cele mai grele, pentru că-s ușoare', 'bucățile mai mici de fier sînt atrase de cutare magnet, pentru că-s mai mici, iar cele mai mari nu-s atrase, pentru că-s mai mari', 'accentul silabelor *li-u* din *filius* s-a schimbat în *liu*, pentru că-i accent' (Doar nu-i degeaba accent !) etc. Vorbe à la Mr de la Palisse: „il n'entrait guère en courroux, si ce n'est dans la colère". 290

Ce vrea să spună Vossler prin aceea că „accentul este un factor psihic?" Ca ceva psihic el există numai în cunoștința sunetului și ca atare n-are nici o putere de a schimba sunetul în timbrul ori în durata lui. Dacă are cumva asemenea putere, n-o poate avea decît ca accent fizic, ca amplitudine a vibrațiilor unui corp fizic. Și dacă accentul, împreună cu timbrul și durata cele nedespărțite de dînsul, există ca fapt fizic în vorbirea ocazională prin mijlocirea sentimentului de dorință de a reproduce sunetul și în aceeaș vreme mai totdeauna și prin mijlocirea altui sentiment, sentimentul dă numai impuls nervului motor, impuls foarte variabil de la o vorbire ocazională la alta, dar accentul cel fizic este de cutare ori de cutare fel numai prin opera unor organe fizice, cu începere de la nerv până la organele articulatoare din gură. Că are să fie accentul „tăiat mai tare ori mai puțin tare", despre aceasta habar n-are psihicul până ce nu-l vede cumu-i în vorbirea ocazională, produs de organele fizice. Psihicul numai se zbuciumă, dar acel care produce sunetul în cutare ori cutare fel este fizicul. În sfîrșit, înlocuirea parataxei prin hypotaxă, a propozițiilor compuse din puține raporturi, și acelea (raporturile) exprimate numai cu cunoștinți singure, prin propoziții compuse din multe raporturi, și acelea (raporturile) exprimate mai mult cu cunoștinți însoțite de predicate (așa-numitele propoziții subordinate), nu poate fi o cauză de

schimbare a accentului în feliul acela că să-l prefacă din accent emfatic, din accent al cuvîntului, din simbol al sintezei cunoştinţii, în simplu accent silabic, pentru că prin hypotaxă se înmulţesc tocmai determinantele şi se dă ocazie tocmai cuvîntului de a fi mai des determinat, adecă de a fi mai tare accentuat! Lucrul stă tocmai pe dos decît cum îş închipuieşte Vossler. Pentru aceea cauza pentru care *ei* francez s-a schimbat în *oi* nu se poate pune cu nici un preţ pe socoteala faptului psihic că de la 1050 în jos s-ar fi complicat frazeologia franceză. Dar ca să priceapă Vossler că eu am dreptate, trebuie să-şi schimbe întîi părerea greşită pe care o are asupra accentuării *determinatelor* şi *determinantelor*. În *Frankreichs Kultur*, pag. 108, anume se miră că în limba franceză într-o propoziţie compusă din subiect, predicat şi obiect, aşezate în ordinea de timp aceasta, subiect-predicat-obiect (care de altfel este ordinea de timp obişnuită dintre aceste raporturi în limba franceză, ca în multe limbi altele), subiectul are accentul cel mai mic, predicatul are accent mai puternic decît subiectul, iar obiectul are cel mai puternic accent, se miră pentru că, zice el, „în vorbirea normală, într-o propoziţie simplă, 291 compusă din/subiect, obiect şi verb, subiectul, conform înţelesului, are accentul cel mai mare, obiectul are un accent secundar, iar verbul n-are accent", şi explică această presupusă anomalie din limba franceză prin influinţa pe care ar fi avut-o accentuarea cuvintelor franceze trisilabe, care este ′o‵ (adecă accent secundar-neaccent-accent principal) asupra accentuării propoziţiei. Dar nu este adevărat că „conform înţelesului, după cum cere înţelesul (dem Sinne nach), subiectul are accentul cel mai mare, obiectul are un accent secundar, iar verbul n-are accent". Conform înţelesului lucrul stă tocmai aşa, cum se petrece în limba franceză şi în oricare limbă, anume că subiectul are accent mai mic, predicatul are accent mai mare decît subiectul şi obiectul are accent mai mare decît predicatul, pentru că subiectul este *determinatul*, predicatul este *determinantul* subiectului şi *determinatul* obiectului, iar obiectul este *determinantul* predicatului, iar *determinantul* este totdeauna mai puternic accentuat decît determinatul lui. Cuvîntul *subiect* nu trebuie să ne înşele prin farmecul lui (Şi este fărmăcător acest cuvînt, căci prin el se exprimă nu numai raportul de subiect, ci şi raportul drăgălaş de *vorbitor*, apoi prin el se exprimă şi un lucru drăgălaş, anume *psihicul*, mai ales cînd pui psihicul în antiteză cu uriciosul fizic, numit în această opoziţie *obiect*), ca să credem că în vorbirea omului raportul de subiect ar fi cel mai important (Şi *aceasta*, raporturile de *important* şi *neimportant* în diferite grade sînt aşa-numitele *determinante* [= importante] şi *determinate* [= neimportante]. În vorbirea omului *subiectul* este lucrul despre care vorbitorul vrea să spună ceva, şi important nu-i el, ci acel ceva pe care vorbitorul vrea să-l spună despre dînsul. Acel ceva în propoziţia obişnuită (la noi cei care avem de obicei propoziţii predicative) este atributul cel mai important (din punct de videre al vorbitorului), aşa-numitul *predicat*. Iar despre predicatul însuş vorbitorul vrea să spună lucruri importante, care prin faptul că ne lămuresc mai bine cunoştinţa predicatului sînt mai importante decît predicatul, şi aceste complimiri ale predicatului sînt o mulţime, între altele aşa-numitul obiect drept, pe care-l dă Vossler ca exemplu supt aşa-numitul de dînsul obiect (căci exemplul dat de Vossler este acesta *Roland regarde Olivier*). Raporturile acestea de important şi neimportant sînt producătoare de sentimente, şi sentimentele produse de important (care important are diferite grade) sînt mai puternice decît cele produse de neimportant (care neimportant are diferite grade), şi această putere mai mare şi mai mică a sentimentului se reflectează în excitări mai mari şi mai mici ale nervilor motori, iar excitările mai mari ori mai

mici ale nervilor se reflectează în amplitudini mai mari ori mai mici ale vibrațiilor, în accente mai puternice ori mai slabe. În această înșiruire de importanțe și de sentimente și de excitări nervoase și de accente *subiectul* este cel mai modest reprezentant, el este *determinatul* prin excelență, care nu poate fi decît *determinat*, niciodată *determinant*. Subiectul în propoziția de trei membre, dată de Vossler, are numaidecît accentul cel mai slab, și „conform înțelesului" predicatul are numaidecît un accent mai puternic decît subiectul, și obiectul are numaidecît un accent mai puternic decît predicatul: tocmai ce se petrece în limba franceză și în toate limbile. Asupra chestiunii vezi H. P a u l, *Principien der Sprachgeschichte*, ed. II, pag. 101, 235 sqq./Decît numai pentru a constata prin experiență, în vorbirea ocazională, acest lucru, trebuie să te pui în acea situație psihică, în care sentimentul joacă mic rol, în situația anume a unei vorbiri afirmative liniștite, în care alte sentimente să nu existe decît acele provocate de importanța relativă a determinatelor și determinantelor. Altfel se amestecă sentimente multe altele și deci accente multe altele, provocate de cunoștințile înseș, în mod independent de raporturile pe care ele le exprimă, și experiența se îngreuie. Și se mai îngreuie apoi experiența și prin faptul că se întîmplă ca să existe discordanță între membrele psihologice și cele gramaticale ale propoziției. W u n d t, *Die Sprache*, II, pag. 268—272, tăgăduiește posibilitatea unei asemenea discordanțe, pe care a susținut-o întîi G a b e l e n t z (literatura vezi-o la W u n d t, locul citat). Cu toate acestea se poate lesne întîmpla ca într-adevăr să nimerească vorbitorul altă formă gramaticală în locul celei trebuitoare pentru a arăta un raport oarecare, pe care el îl gîndește ca cutare și-l exprimă totuș ca cutare altul, și de cele mai multe ori, cînd determinatele gramaticale sînt mai puternic accentuate decît determinantele gramaticale, cauza este că de fapt, în realitate, așa cum mintea în adevăr le înțelege, determinatele sînt determinante și determinantele sînt determinate. În *Roland regarde Olivier*, exemplul dat de Vossler, de pildă, dacă *regarde* e mai puternic accentuat decît *Roland* și *Olivier* mai puternic accentuat decît *regarde*, *Roland*, *regarde*, *Olivier* sînt într-adevăr, de fapt, din punct de vedere psihologic, nu numai din cel gramatical, unul subiect, celălalt predicat și celălalt obiect. Dacă însă cumva *Roland* e accentuat mai tare decît *regarde*, el este în realitate predicat, adecă lucrul mai nou și mai important, prin care lămurim pe altul, asupra căruia voim să spunem ceva, iar *regarde* este subiect: știm oarecum că este vorba despre aceea că cineva privește pe *Olivier*, dar nu știm cine este acel cineva, și ni se face cunoscut acel cineva ca importantul, ca determinantul. Și dacă cumva *regarde* e mai puternic accentuat și decît *Roland* și decît *Olivier*, *Olivier* este în realitate subiect, ca și *Roland:* știm oarecum că este vorba despre *Roland* și despre *Olivier*, dar nu știm ce fac, și ni se face cunoscut că *Roland* privește, iar *Olivier* este privit. Asupra chestiunii vezi H. P a u l, *Principien der Sprachgeschichte*, ed. II, pag. 235 sqq. Și se poate lesne întîmpla să nimerească vorbitorul altă formă gramaticală în locul celei trebuitoare, pentru că, dacă raportul cel obișnuit al unui lucru este raportul *x*, de pildă, iar nu raportul *y*, atunci cînd gîndești lucrul în raportul *y*, raportul *x* cel obișnuit se îngrămădește în minte nepoftit și forma lui substituie prin *analogie* forma raportului *y:* e un simplu fenomen de *analogie*. Dacă, de pildă, între un verb și un substantiv stabilesc raporturile astfel, că pe verb mi-l închipuiesc ca subiect, iar pe substantiv ca predicat, verbul, macar că închipuit, gîndit, ca subiect, îmi vine în minte sub forma de predicat, care este forma obișnuită a verbului, și substantivul, macar că închipuit, gîndit, ca predicat, îmi vine în minte sub forma de subiect, care este forma

292

obișnuită a substantivului, atunci cînd între el și verb se stabilesc raporturile de subiect-predicat. Numai accentul rămîne în asemenea împrejurări semnul, simbolul raportului realmente gîndit, și între accent și restul formei cuvîntului este aceeaș discordanță ca între raportul gîndit de fapt, raportul psihologic, 293 și/acel în aparență exprimat prin forma cuvîntului, raportul gramatical. — În ce privește influința pe care ar fi avut-o ritmul cuvîntului asupra ritmului propoziției în limba franceză, influința aceasta nu se poate videa, mai întîi din cauză că propoziția franceză compusă din subiect-predicat-obiect, ca oricare propoziție de acest fel din orice limbă, are prin ea însăș ritmul ° \` ´ (ca să mă servesc de formulele lui Vossler, unde o înseamnă accentul cel mai slab, \` înseamnă accentul secundar, și ´ înseamnă accentul principal), apoi nu se poate videa din cauză că în multe limbi, între altele în limba românească, unde propoziția de forma subiect-predicat-obiect este accentuată în mod firesc o\`´, cuvintele n-au ritmul cuvintelor franceze, apoi nu se poate videa din cauză că în limba franceză însăș cuvintele au alt ritmu decît propoziția, pentru că cuvintele în limba franceză, după propria mărturie a lui V o s s l e r, *Frankreichs Kultur*, pag. 107, n-au ritmul °\`´, ci au ritmele\`´° și\`´° !

4. *Sprache als Schöpfung*, pag. 118—121: 'Individul produce necontenit în vorbirea ocazională alte sunete. Există însă la mai mulți indivizi tendinți analoage pentru producerea sunetelor, așa că aceleaș sunete se produc de mai mulți indivizi. Aceste tendinți analoage, care sînt pur psihice și nu atîrnă defel de organele articulătoare, care aceste din urmă sînt numai executoarele ordinelor psihicului, constituiesc așa-numitele legi de schimbarea sunetelor, legi de lautwandel. Pentru aceea e mai bine să se zică Lauttendenz decît Lautgesetz. Și fiindcă tendințile aparțin la sentimente, instincte, direcții ale voinții, care se propagă lesne de la un individ la altul, apoi se explică pentru ce asemenea tendinți analoage se întăresc unele pe altele de la individ la individ. Tendințile analoage, care se constată la schimbarea sunetelor într-o limbă, constituiesc *spiritul limbii* (Sprachgeist)'. Pag. 144—147: 'Tendințile limbii cer și ele o explicare istorică. De unde au căpătat francejii tendința spre accentul cu două vîrfuri? În unele fenomene tendința au căpătat-o din limba latină (Lungirea vocalelor scurte accentuate în silabă deschisă; căderea vocalelor în penultima neaccentuată; synaloephe vocalelor în hiatus; căderea unor consonante finale; palatalizarea [adecă africatizarea] lui *k*, *g*, *t*, *d* înainte de *e*, *i*, *ĭ* consonant; slăbirea consonanelor intervocalice; fenomene care „în limba franceză au fost continuate ori reluate, așa că, din această parte văzută, limba franceză apare ca o continuare organică a limbii latine populare"). În alte fenomene tendința au căpătat-o din limba celtă (Dispariția vocalelor de la sfîrșitul cuvîntului; diftongarea vocalelor închise; asimilarea grupurilor de consonante, „die vokalischen Assimilationen komplizierter Konsonantengruppen" [?probabil fenomene de feliul latin *ct*, *cs* > francez *it*, *is*]; umlaut; atracție [fenomene ca latin *gloria* > francez *gloire*]; fenomene la care se manifestează spiritul limbii celte, „es ist der keltische Sprachgeist"). „O limitare preciză a ceea ce este specific celtic față de ceea ce este specific romanic este imposibilă. Căci doar n-a avut loc o combinare mecanică, ci un product organic, așa că în Franța firea romană și firea celtă au devenit ceva inseparabil. Este hazardat lucru să susțină cineva despre cutare ori cutare schimbare de sunet că este celtă ori romană, căci fiecare 294 schimbare de sunet este totodată și celtă și romană". În special celților se datorește puternica tendință către accentul/cu două vîrfuri. „La urma urmelor (im Grunde) toate schimbările de sunet specific franceze sînt de origine celtă

indiferent dacă aceste schimbări s-au petrecut pe vremea cînd s-a amestecat rasa galică cu rasa romană, ori la o mie de ani după aceea". Decît numai „ideea fiziologică a bazei de articulație a produs mare încurcătură în aceste spinoase chestiuni. De pildă cu privire la schimbarea *u* > *ü*, unia au susținut că ea se datorește bazei de articulație celtică și ca probă au adus faptul că în limba celtă britanică *u* se schimbă în *i*; alții au întîmpinat că schimbarea franceză *u* > *ü* numai atunci s-ar putea proba ca ceva celt, cînd ea ar fi avut loc îndată [după romanizarea Galiei], ea însă a avut loc tîrziu, într-un timp cînd baza de articulație celtă își acomodase deja materialul de limbă romanic și cînd limba celtă pe continent încetase aproape de a exista. Un foarte superficial chip de a videa, pentru că, dacă francejii au moștenit spiritul de limbă celtic, apoi îl au și astăzi... Cu ideea bazei de articulație poți face mult în fiziologia sunetelor, în istoria limbii însă nu-i bună de nimic".

Legile de schimbare a sunetelor și tendințile mai multor indivizi de a produce aceleaș sunete nu-s totuna. Legile anume nu sînt condiționate de prezența fenomenului la mai mulți indivizi dintr-o comunitate (vezi primul volum al aceștei lucrări, pag. 373). Apoi legea este un fapt, iar tendința este puterea de a produce faptul, și nu-i tot aceea. În *Sprache als Schöpfung*, pag. 113, spune V o s s l e r că în lucrarea sa *Positivismus und Idealismus*, pag. 47 sqq., ar fi probat (nachgewiesen) că „toate legile privitoare la limbă sînt ori tautologii (Tautologien) ori definiții (erkenntnisstheoretische Definitionen)". Aceasta va fi probat Vossler pentru alt lucru careva, iar nu pentru lege, pentru că legea este altceva, iar nu aceea ce el îș închipuiește. Cît despre tendințile de a produce aceleaș sunete, cît despre spiritul limbii, ele sînt provenite din acelaș fel de a fi al psihicului, în caz cînd sunetele din vorbirea ocazională (adecă, mai bine, schimbările sunetelor) sînt de origine psihică, cum vrea Vossler, ori sînt provenite din acelaș fel de a fi al fizicului, al organelor adecă articulatoare, în caz cînd sunetele din vobirea ocazională sînt de origine fizică, cum și sînt de fapt. Și acel *fel de a fi* (variat după individe, după rase, după timpuri la acelaș individ, la aceleaș rase) al fizicului este *baza de articulare*, al psihicului este *baza psihologică*. Decît numai acest *fel de a fi*, chiar cel psihic, cu toată ușurința mai mare pe care o are psihicul de a împrumuta tendinți și aptitudini în altă măsură se capătă prin rasă și în altă măsură prin împrumut. Vossler se pune la discuția schimbării sunetelor numai din punct de videre al bazei psihologice, pentru că, după cum am văzut pănă acum, schimbarea sunetelor este pentru el fenomen curat psihic. Dar oricum, dacă este cu putință (și chiar necesar) ca galul, după ce și-a uitat limba, a adoptat pe cea latină și a păstrat din vechea lui limbă celtă cîteva cuvinte, să fi propagat prin analogie asupra acestor cîteva cuvinte celte un fenomen latin popular, provenit din spiritul limbii centrului de guvernămînt roman, ca africatizarea lui *k*, *g*, *t*, *d* înainte de *e*, *i*, *ĭ* consonant (cu condiția expresă, firește, ca să fi asistat galul la această schimbare, ca adecă să fi auzit în limba comună latină întîi pe *k*, *g*, *t*, *d* înainte de *e*, *i*, *ĭ* consonant ca explozive și pe urmă ca africate),/cum este cu putință ca după aceea francezul să fi continuat această operație a limbii latine comune, s-o fi reluat, și să fi prefăcut explozivele *k*, *g*, *t*, *d* înainte de *e*, *i*, *ĭ* consonant în africate, în cuvinte altele decît cele latinești populare și decît cele vechi ale lui băștinașe, în cuvinte nouă din acest punct de videre, în cuvinte de acelea, de pildă, unde tîrziu cîndva vor fi venit în contact asemenea explozive cu asemenea vocale prin niscai sincope vocalice, ori în cuvinte tîrzii împrumutate din vreo limbă străină? Că nu este cu putință asemenea lucru se probează doar prin experiență, prin aceea ce s-a petrecut

295

în alte limbi romanice. În româneşte, de pildă, fenomenele latineşti populare se observă numai în cuvintele latineşti, în cuvintele băştinaşe anterioare cuvintelor latineşti, şi în niscai cuvinte împrumutate din limbi străine pe vremea cînd trăia limba latină comună şi fenomenele respective se petreceau în această limbă. Numai dacă nu va întîmpina Vossler cumva că asemenea fenomene din limba latină comună nu-şi au originea la centrul de guvernămînt, ci în Gallia, şi că din Gallia s-au lăţit în ceialaltă limbă romană, după cum în adevăr unia (vezi primul volum al aceştei lucrări, pag. 367) spun că multe fenomene din limba latină comună sînt de obîrşie galică. Dar atunci nu mai avem a face cu spiritul limbii roman, ci cu spiritul limbii celt, şi Vossler doar despre spiritul limbii roman vorbeşte cu privire la aceste fenomene, din care am ales ca exemplu africatizarea lui *k, g, t, d* înainte de *e, i, ĭ* consonant. Cînd e vorba în adevăr de spiritul celt şi de persistenţa spiritului celt chiar la mii de ani distanţă în timp, aşa că fenomene ca *ct, cs* > *it, is*, de pildă, să apară necontenit în limba franceză, nimeni nu poate face vreo întîmpinare, căci (şi aici stă chestiunea) *feliul de a fi* în altă măsură se moşteneşte prin rasă şi în altă măsură se capătă prin împrumut. Deci greşeşte Vossler, cînd nu face deosebire între cele două chipuri de a se căpăta *feliul de a fi* al limbii franceze pe terenul schimbării sunetelor, unul al împrumutului de la spiritul limbii latine populare, şi celălalt al moştenirii spiritului celt. Numai dacă, iarăş, nu va întîmpina cumva Vossler că între cele două chipuri nu se poate face deosebire, pentru că a avut loc un amestec de rase, căci tocmai şi vorbeşte el doar de o „vreme cînd s-a amestecat rasa galică cu rasa romană", şi de aceea că „în Franţa firea romană şi firea celtă au devenit ceva inseparabil, un product organic". Decît numai ce-i aceea *rasă romană?* Cîtă vreme vorbeşte cineva de dînsa ca de ceva care a fost la baza limbii latine populare, vorba poate să treacă aşa îngăimată. Cînd însă o amesteci pe această rasă, cu cea celtă şi vrei să pui acest amestec la baza limbii franceze, trebuie să precizezi lucrul. Ce-i aceea rasă romană? O rasă romană n-a existat şi nu există. Au existat şi există numai rase numeroase care şi-au tot uitat limbile vechi şi au tot adoptat altele nouă, până ce la urmă au adoptat limba unui popor italic din Latium şi au prefăcut-o cu vremea, fiecare după feliul ei de a fi fizic şi psihic, după baza ei de articulare şi după baza ei psihologică. Cu cine s-au amestecat celţii, de a rezultat în Franţa „ceva inseparabil, un product organic"? Cu rasa romană nu, căci ea n-a existat. Atunci cu cine? Este aceeaş concepţie poetică despre un popor, romanii, care au plecat de la Roma să cucerească lumea, şi au cucerit întîi Italia şi s-au amestecat cu italienii, apoi, cîţi au rămas, au/cucerit Spania 296 şi s-au amestecat cu spaniolii, apoi, cîţi au rămas, au cucerit Galia şi s-au amestecat cu galii, apoi, cîţi au rămas, au cucerit tot feliul de alte neamuri şi s-au tot amestecat cu dînsele, până ce la urmă au cucerit Dacia şi s-au amestecat cu dacii, şi cîţi au mai rămas, s-au întors în sfîrşit acasă, să se hodinească. Ei, acei romani fantastici, puţintei, dar cu spiriduş în ei, sînt rasa romană care pluteşte în mintea lui Vossler. Dar acest fel de a videa nu-i istorie, ci poezie. Acei romani au cucerit lumea (cum se zice), dar n-au generat-o. Din sîngele lor a întrat în neamurile pe care le-au cucerit atît cît ar fi o picătură de carmin într-un poloboc de apă. Nu de influinţa rasei se poate vorbi atunci cînd este chestiunea despre ceva roman, despre ceva adecă produs de fizicul şi psihicul romanilor, ci numai de împrumut. Şi cu psihicul, care este atît de accesibil împrumutului, am împrumutat de la stăpînii noştri, toţi (ori mai bine mai toţi, căci au fost şi neamuri subjugate de romani care au fost refractare faţă cu împrumuturile) cîţi le-am purtat

jugul, multe lucruri, între altele le-am împrumutat limba, și, cîtă vreme au fost stăpînii noștri în înflorire, le-am copiat, din punct de videre al limbii, toate modificările pe care le făceau ei într-însa, tot așa după cum fimeile noastre copiau chipul de a purta părul al cucoanelor de la Roma. Dar să căpătăm tendinți și aptitudini fizice ori psihice de la stăpîni, aceasta nu s-a putut. Și cînd am scăpat de sub jugul roman și am întrat sub jugul altora ori am rămas de capul nostru, am întrat din alte puncte de videre în sfera altor influinți, iar din punct de videre al limbii, acei care n-am adoptat cumva în locul limbii latinești vreo altă limbă oarecare, am rămas supt influința exclusivă a feliului nostru de a fi în ce privește sunetele, și supt influința în maximă parte a feliului nostru de a fi în ce privește celelalte elemente constitutive ale limbii. Cum poate să-și închipuiască cineva vreo tendință a vreunei limbi romanice care să se datorească limbii latinești celei anterioare limbilor romanice, celei datorite unui fel de a fi fizic și psihic, care n-a fost niciodată, nici măcar în amestec de minimă porțiune, acel al popoarelor romanice? Acel fel de a fi fizic și psihic, care a fost la baza limbii latine clasice și în mare parte la baza limbii latine populare, a existat în Latium și a continuat de a exista acolo multă vreme, tot mai împuținat prin emigranți, care s-au perdut în sînul neamurilor străine ca rasă pe unde se duceau, și va fi existînd poate și astăzi acolo în ultime rămășiți, dacă nu va fi dispărut cumva, înădușit de feliurile de a fi ale străinilor, care aceștia tot mai mulți s-au îngrămădit și au suplantat pe băștinași.

Nu se poate pricepe ce fel de încurcătură a putut să producă baza de articulație în aceste chestiuni. Faptele, cu privire la care s-a vorbit de baza de articulație, după V o s s l e r, ca schimbarea lui *u* în *ü*, sînt de aceeaș natură cu acele pe care Vossler le explică prin baza psihologică; *u* > *ü* este un fapt de alunecarea sunetului, de lautwandel, ca oricare alt fapt de alunecarea sunetului, ca între altele „diftongarea vocalelor închise, umlaut", pe care Vossler le pune pe socoteala bazei psihologice. Pentru ce, adecă, baza de articulație ar aduce încurcătură, iar baza psihologică nu? Pentru ce, adecă, ar putea spune cineva, fără să încurce lucrurile, că diftongarea vocalelor închise și umlaut sînt spiritul limbii celte, înțeles/ca bază psihologică, și ar încurca lucrurile, dacă ar spune că *u* > *ü* este spiritul limbii celte, înțeles ca bază de articulație? Să spui că schimbările sunetelor sînt provocate de psihic și că spiritul limbii este la schimbarea sunetelor psihic, merge, numai să ai dreptate. Dar să spui că nu încurci lucrurile numai cînd consideri spiritul limbii ca ceva psihic și că le încurci îndată ce consideri spiritul limbii ca ceva fizic, nu merge defel. Pentru ce nu le încurci colo și le încurci dincolo? Dar tot spiritul limbii este și colo și dincolo, decît numai dintr-o parte pleci de la psihic, iar din ceialaltă parte pleci de la fizic. Aceasta se cheamă părtinire, prevenire, parti pris. Ori poate pentru aceea a produs încurcătură baza de articulație, pentru că unia au adus ca probă pentru baza de articulație celtică la schimbarea *u* > *ü* faptul că în limba celtă britanică se schimbă *u* în *i*, iar alții au întîmpinat că schimbarea franceză *u* > *ü* numai atunci s-ar putea proba ca ceva celt, cînd ea ar fi avut loc îndată după romanizarea Galliei, iar nu tîrziu după aceea? D-apoi aceeaș încurcătură s-ar fi petrecut și dacă în loc de baza de articulație s-ar fi pus baza psihologică! Pentru aceea doar și Vossler adauge că întîmpinarea aceea e „un foarte superficial chip de a videa, pentru că, dacă francezii au moștenit spiritul de limbă celtic, apoi îl au și astăzi", luînd oarecum apărarea bazei de articulație fără să vreie, numai din cauza identității situației; căci dacă cineva spune că schimbarea franceză *u* > *ü* numai atunci s-ar putea proba ca ceva celt,

297

cînd ea ar fi avut loc îndată după romanizarea Galliei, iar nu tîrziu după aceea', vorbele lui se pot înțelege tot atît de bine ca spuse cu privire la baza de articulație și ca spuse cu privire la baza psihologică. În sfîrșit, cum 'ideea bazei de articulație ar putea însemna mult în fiziologia sunetelor și n-ar fi bună de nimic în istoria sunetelor'? Adecă-s bune organele articulatoare, cînd le vezi cum *produc* sunetele, cînd le vezi cum se mișcă în diferite feliuri și direcții și dau naștere la tot feliul de instrumente, ale căror vibrații *produc* sunetele, dar nu-s bune cînd vrei să știi cum *se schimbă* sunetele, adecă cum *se schimbă instrumentele?* Adecă pentru ce acel care *produce* un lucru nu l-ar putea *schimba?* D-apoi fiziologia sunetelor e bună doar nu numai pentru aceea ca să pricepi cum se produc sunetele, ci și pentru aceea ca să pricepi cum se schimbă, și cum se schimbă de lesne, așa că e mai de mirare că unele rămîn multă vreme neschimbate decît că altele se schimbă; pe o nimica toată se bazează adesea schimbări de timbru enorm, ca acele de la *o* la *ă*; de la *u* la *î*, ori apariții de sunete, ca aceea a lui *d* între *n* și *r*, a lui *t* între *s* și *r*. Atîta dispreț pentru baza de articulație, cînd e vorba de schimbarea sunetelor, cu care se ocupă de predilecție filologii, și o considerație oarecare pentru ea din partea filologilor numai cînd este vorba de fiziologia sunetelor, se explică poate și din cauza antipatiei pe care au avut-o totdeauna filologii, în special romaniștii, pentru fiziologia sunetelor, antipatie care i-a împedecat să facă cunoștință cu dînsa. De cînd la 1892, S e e l m a n n în *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, I, 1 numea fonetica „l'enfant terrible" al științei limbii, în special al romanisticii, lucrurile nu s-au îmbunătățit pănă astăzi, din contra. Probă este și lucrarea *Sprache als Schöpfung und Entwicklung* a lui V o s s l e r, unde se găsesc următoarele
298 afirmații: '*a* este vocală palatală', pag. 127;/'*g* muiat', pag. 127; 'lichidele *m*, *n*', pag. 128; 'în diftongul *oŭ ŭ* este labial, nu-i gutural', pag. 124; '*š* este spirantă palatală', pag. 142; '*v* este palatal-labial', pag. 143.

5. *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung*, pag. 120—121: 'Schimbările consonantelor în limba franceză au avut loc nu din cauza accentului, ci din cauza factorilor fiziologici (nach lautphysiologischen Faktoren) și a unui mecanism automatic al articulației (einem automatischen Mechanismus der Artikulation). Schimbările în consonantism au urmărit în curs de o mie de ani în mod instinctiv scopul de a face ca în limba franceză să nu existe decît silabe deschise. „Oricare încercare de a explica schimbările consonantelor din limba franceză altfel decît ca ceva curat mecanic, curat automatic, curat fiziologic, trebuie să apară fără temei (muss gewagt erscheinen)"'.

Va să zică V o s s l e r admite origine fizică pentru schimbarea unor sunete, anume a consonantelor, și admite tendinți ale organelor articulatoare, tendinți independente de psihic și variabile de la un neam de oameni la alt neam de oameni, admite adecă baza de articulare, macar că cu cîțiva ani mai înainte (vezi mai sus sub 3 și 4) spunea că „orice studiu asupra sunetelor trebuie să se reducă la studiul accentului [care accent este ceva psihic după V o s s l e r]", că „toate celelalte criterii, cu care mai operează studiul sunetelor, cad fără excepție în domeniul accentului", și că „baza de articulație nu-i bună de nimic"; și va să zică acum V o s s l e r nu mai are groază de *dualismu*, măcar că cu cîțiva ani mai înainte (vezi mai sus sub 2, pag. 273) spunea că „prima și ultima fire a limbii trebuie căutată în mod necesar ori în regularitatea mecanică ori în libertatea psihică", și că „trebuie să stăpînească ori mecanicofizicul și materialismul ori psihicul și idealismul, căci dualismul este numai un expedient care ne scoate dintr-o încurcătură și ne vîră în alta".

Decît numai Vossler trece de la o extremitate la alta, și de unde mai înainte vreme nu admitea dualismu pe terenul întreg al limbii, unde există în adevăr schimbări care se datoresc psihicului alături cu altele (cele ale sunetelor) care se datoresc fizicului, acum îl admite pe terenul special al schimbării sunetelor, unde greu se poate pricepe cum unele schimbări s-ar datori psihicului, iar altele fizicului. După Vossler *vocalele* s-ar schimba prin psihic, iar *consonantele* prin fizic. Dar cum s-ar putea una ca aceasta, cînd tot sunete sînt și celea și celea? Deosebirea în instrument de la o vocală la spiranta omorgană consistă doar numai în gradul de închidere a organelor articulatoare: puțin numai, de pildă, dacă se va apropia mai tare de cerul gurii limba, va rezulta în loc de *i* afon un $\acute{\chi}$, în loc de *i* fonic un $\acute{\gamma}$, în loc de *î* afon un χ, în loc de *î* fonic un γ. Cum este cu putință ca pentru schimbările pe care le-ar suferi *i*, *î*, factorul să fie *accentul* (în înțelesul de ce a psihic pe care Vossler i-l dă), psihicul, iar pentru schimbările pe care $\acute{\chi}$, χ, $\acute{\gamma}$, γ le-ar suferi, factorul să fie organele articulatoare, fizicul? D-apoi tocmai schimbările sunetelor au de multe ori loc în feliul acela că spirantele se prefac în vocale și vocalele în spirante, ca de pildă în grupul *ct*, unde pe terenul limbii franceze (cum recunoaște și Vossler, *Sprache als Schöpfung*, pag. 126, care pe atunci punea schimbarea pe socoteala/accentului și a psihicului) 299 *c* s-a prefăcut în $\acute{\chi}$ și apoi $\acute{\chi}$ s-a prefăcut în *i*. Care factor joacă aici rol, la acest fenomen $\acute{\chi}t > it$? Cel fizic pentru că *s-a schimbat* consonanta? Ori cel psihic, pentru că *s-a născut* vocala? Dacă trebuie să admiți *dualismu* pe terenul schimbării sunetelor, apoi mai degrabă îl poți admite în feliul acela că la schimbările tuturor soiurilor de sunete se amestecă și fizicul și psihicul decît că la schimbările unora ia parte numai fizicul, iar la schimbările altora numai psihicul. Dar apoi ce sînt vocalele și ce sînt consonantele? Așa pe deasupra, în mod superficial și popular considerate, toată lumea știe ce sînt; dar cînd vrei să le repartizezi după schimbările lor, care ar fi ba fizice ba psihice, trebuie să le cercetezi mai de aproape, și atunci constați atîtea treceri treptate din punct de videre al tuturor calităților sunetului între vocale și consonante, că nu știi unde încetează unele și încep celelalte. Din punct de videre al accentului expirator, în silabă și consonantele și vocalele pot sta ba la maximum de amplitudine al vibrațiilor, ba la minimum, pot fi adecă ba sonante, ba consonante. Din punct de videre al accentului muzical, dacă consonantele afone au o singură înălțime, vocalele afone au și ele tot numai o înălțime, și dacă vocalele fonice pot avea mai multe înălțimi, și consonantele fonice pot avea mai multe înălțimi. Din punct de videre al duratei, dacă vocalele pot fi lungi și scurte în diferite grade, consonantele pot fi și ele lungi și scurte în diferite grade. Din punct de videre al timbrului, dacă consonantele au zgomot, și vocalele au zgomot, și dacă vocalele au ton, au ton și consonantele. Toată chestia și toată deosebirea stă în *plus* și *minus*, care, ca oricare plus și minus, sînt foarte relative, așa că adeseori ești în încurcătură de a hotărî dacă ai a face cu o vocală ori cu o consonantă în înțelesul popular al cuvintelor. Un *r* limbal fonic, de pildă, complect redus din punct de videre al zgomotului (lucru care se petrece de obicei în unele limbi) este consonantă ori vocală? Și un *i* foarte închis afon, care are mult zgomot și mai defel ton, este vocală ori consonantă? În special, cînd e vorba de repartizare la fizic și la psihic, ce faci cu acest soi de *r* și cu acest soi de *i*? Unde-i dai, ca să-i schimbe? La fizic ori la psihic?

În rezumat, după ce s-a învîrtit multă vreme împrejurul părerii că schimbările sunetelor s-ar datori numai psihicului, crezînd că ar putea proba această părere, a recunoscut și Vossler că aceste schimbări în mare parte

se datoresc organelor articulatoare, și că prin urmare pentru schimbările specifice pe care le primește limba la diferite neamuri de oameni cauza se găsește în baza de articulare și baza psihologică specifice acelor neamuri. Știința limbii a rămas deci din acest punct de videre în starea în care fusese. Restul cadrului îl umple autorul cu chestiuni iarăș vechi și cunoscute, despre care, macar că nu ne interesează pe noi aici, unde era vorba să știm ce va fi spus nou filologia idealistă cu privire la bazele de articulare și psihologică, tot am să zic cîteva cuvinte. V o s s l e r vrea ca prin mijlocul limbii unui scriitor ori a unei epoce să ajungă la cunoașterea bazei psihologice, a feliului de a fi psihic al acestui scriitor ori al acelei epoce. Baza psihologică o poți
300 constata în trei feliuri. Întîi, o poți/constata în feliul acela că cercetezi limba și faptele sufletești (cunoștinți, sentimente, voinți) manifestate prin ea și cauți caracterele specifice din acest punct de videre, *stilurile*, la scriitori, vorbitori, genuri literare. Această procedare, de a cerceta baza psihologică prin stil și ca stil, a fost cunoscută și cultivată fără întrerupere de la grecii cei vechi pînă astăzi și a dat chiar naștere la anumite genuri literare, la *retorică* anume și la așa-numita *critică literară*, de dînsa este apoi plină și *istoria literară*. Al doilea, o poți constata în feliul acela că conchizi prin inducție de la manifestările prin limbă ale faptelor sufletești la aptitudinile psihice ale scriitorilor și vorbitorilor, care aptitudini tot *stiluri* ar trebui să le numim, dar de obicei nu sînt numite astfel. Această procedare a fost și ea foarte obișnuită din vechime până astăzi și constituie, de pildă, partea principală în *critica literară* cea mai recentă, în care epitetele de prost, îngîmfat, diștept, modest, genial (mai ales genial) sînt la tot pasul întrebuințate. Al treilea, o poți constata în feliul acela că de la limbă conchizi prin inducție asupra aptitudinilor psihice ale poporului care o vorbește. Această procedare este ceva modern, dar deja destul de obișnuit. Vezi, de pildă, chipul cum după limbă caracterizează popoarele semite și indogermane G a b e l e n t z în *Die Sprachwissenschaft*, pag. 392, 381, și compară ale mele *Principii*, pag. 272 sqq; vezi apoi cum pun eu în legătură diferite fapte de pe terenul raporturilor din limba românească cu aptitudinile psihice ale românilor în ale mele *Principii*, pag. 169 sqq. Ba cunosc chiar un prooroc, care a conchis de la limbile europene la decrepitudinea psihică (intelectuală și morală) a europeilor, a văzut povîrnișul spre sălbătăcia primitivă și a proorocit indirect războiul cel mare. Vezi ale mele *Principii*, pag. 204—205. V o s s l e r caută și el în cele trei feliuri să afle baza psihologică, după ce întîi în *Sprache als Schöpfung*, pag. 64—80, 83—95 dă modele de chipul cum trebuie să citească cineva și de chipul cum trebuie să interpreteze. Procedarea lui este întocmai acea a criticilor literari și de multe ori, cînd citești discuțiile de acest fel ale lui Vossler, îți aduci aminte de acele ale criticilor. Decît numai parcă Vossler ar exagera cîteodată tonul, în chipul că ar prea înmulți metaforele, care, chiar cînd sînt cele obișnuite (ca de al de *coloare, colorat, răce, cald, ferbinte, proaspăt*), îngreuiază priceperea criticii literare. Căci iată, de pildă, cum caracterizează stilul lui Rabelais, *Frankreichs Kultur*, pag. 260; „Pentru aceea are Rabelais o veselie mare, o veselie fără de măsură, o veselie destrăbălată, bată, amețită, zgomotoasă. Pentru aceea în stilul lui Rabelais este o limbuție nebună, zgomotoasă, tunătoare, amețitoare, care murmură, tolocănește, rîde. El jonglează cu perioadele, joacă mingea cu membrele propoziției, face vorbele să se învîrtească prin aer, le sucește, le stîlcește, le lungește, le scurtează (Darum bei Rabelais die grosse Heiterkeit und Ausgelassenheit, eine unbändige, trunkene, rauschartige, lärmende Freude. Und in Rabelais' Stil die tolle, geräuschvolle, donnernde, rauschende, murmelnde, schwatzende,

lachende Sprachfreudigkeit. Er jongliert mit den Perioden, spielt Ball mit den Satzgliedern, lässt Wörter durch die Luft wirbeln, verdreht sie, verhunzt sie, längt sie, kürzt sie)". Apoi feliul de a fi psihic este cîteodată prea cu multă fineţă văzut, aşa că noi iştialalţi numai cu greutate înţelegem, dacă se poate zice că înţelegem,/ca de pildă în *Frankreichs Kultur*, p. 229—230, unde spune despre calvinişti că „toată gîndirea şi toată tendinţa calvinistului, considerate în interioritatea şi direcţia spre eu ale lor, sînt acaparate de Dumnezeu, şi anume chiar aici avem de a face cu o gîndire şi cu o tendinţă colorate practic, nu cu o contemplare a lui Dumnezeu vizionară ori speculativă, ci ba cu o învîrtire împrejurul lui plină de grijă şi tremurătoare, ba cu o odihnire într-însul în mod de la sine înţeles sigură şi aproape inconştientă. Nici într-un caz şi niciodată n-avem a face cu a fi cuprins în fericire şi deliciu de Dumnezeu, cu a fi umplut, stăpînit şi inundat de dînsul (In seiner Innerlichkeit und Richtung auf das Ich betrachtet, ist das ganze Denken und Streben des Calvinisten durch Gott beansprucht; und zwar ist es auch hier ein praktisch gefärbtes Denken und Streben, kein visionäres oder spekulatives Anschauen Gottes, sondern bald ein angstvolles, zitterndes Um-ihn-her-kreisen, bald ein selbstverständlich sicheres und fast gedankenloses In-ihm-ausruhen. Auf keinen Fall und niemals aber ist es ein seliges, wonniges Von-ihm-ergriffen-sein, Erfüllt-Besessen-Durchflutet-sein)". În adevăr fină pătrundere a stării psihice a calvinistului! Dar nu cumva toate aceste „angstvolles, zitterndes Um-ihn-her-kreisen", „selbstverständlich sicheres und fast gedankenloses In-ihm-ausruhen", „seliges, wonniges Von-ihm-ergriffensein", „Erfüllt-Besessen-Durchflutet-sein" sînt *mofturi?* Aici punctul de plecare al autorului pentru asemenea concluzii fine asupra stării psihice nu-l cunoaştem, căci noi iştialalţi n-am cetit scrierile lui Calvin. Dar pentru alte concluzii fine ni-l face cunoscut autorul, şi se întîmplă cîteodată că punctul de plecare nu-i exact. În *Frankreichs Kultur*, pag. 306 dă cu adnotări în parentez următoarea propoziţie din D'Aubigné, *„ces Huguenotz desclarèrent cette loy inique (loy* = Objekt zu *déclarer) et n'avoir jamais estée pratiquée par les Albanois (loy* = Subjekt zu *estre pratiquée)"* şi trage din ea concluzia următoare: „Posibilitatea de a gîndi unul şi acelaş membru al propoziţiei ca obiect şi ca subiect totodată a devenit ceva de la sine înţeles în acest secol [al XVI-lea], cînd se găsesc împărechete subiectivitatea cea mai mare a unui Rabelais, „fais ce que voudras", cu obiectivitatea cea mai mare a unui Calvin „fais ce que devras". Decît numai *loy* nu-i subiectul lui *avoir estée pratiquée! loy inique* şi *loy avoir estée pratiquée* sînt complect analoage: *inique* şi *avoir estée pratiquée* sînt atribute la *loy!* Iar *loy* şi cu atributul *inique* şi cu atributul *avoir estée pratiquée* este obiectul lui *desclarèrent!* Ş-apoi cum este cu putinţă să conchidă cineva la subiectivismul şi obiectivismul unei epoce ori ale unui popor dintr-un asemenea fenomen prea obişnuit în toate limbile de σχῆμα ἀπὸ κοινοῦ, că acelaş cuvînt, odată exprimat, ar fi subiect şi obiect în propoziţie?

301

La filologii idealişti aparţine Giulio Bertoni cu lucrarea sa *Programma di filologia romanza come scienza idealistica*, Ginevra, 1923, care are rădăcinile prin Vossler (de pildă, pag. 45, „accentul este totul"), apoi prin Gilliéron (exagerarea rolului pe care-l joacă voinţa şi diferenţiarea în constituirea limbii, fixarea ariilor geografice, lupta contra omonimiei, importanţa etimologiei populare; vezi § 85 nota), prin neolimbişti (schimbările pleacă de la un singur loc şi de la un singur individ; vezi § 85 nota),/şi prin Saussure (limba este o invenţie omenească). Voi spune ceva asupra părerii din urmă. „Limba", zice Bertoni, pag. 52, nota, „este creată de om, şi voinţa

302

cu care el creează limba este aceeaş voinţă cu care o desface în cuvinte (La lingua è opera sua, è creata da lui, e la volontà, con la quale crea il linguaggio, è quella stessa volontà, con la quale lo smembra)". W u n d t spunea, *Die Sprache*, II, pag. 635: „Este atît de mult recunoscut astăzi de toată lumea că teoria invenţiei nu se poate susţinea, încît mai că nu este trebuinţă să-şi piardă cineva vremea spunînd macar un cuvînt despre dînsa". Este cu toate acestea un strigoi această părere, care tot mai apare cîteodată. Cu tărie a apărut strigoiul pe la 1906—1911 în cursurile asupra limbisticii generale, pe care le-a ţinut la universitatea din Geneva Ferdinand de S a u s s u r e, şi pe care după moartea acestui învăţat le-au publicat elevii lui sub numele de *Cours de linguistique générale*, I-a ediţie (Genève?), 1915, a II-a ediţie, Paris, 1922. Pag. 21: „La langue est un fait social". Pag. 33: „La langue est une institution sociale". Pag. 100: „Le lien unissant le signifiant [scheletul cuvîntului] au signifié [înţelesul cuvîntului] est arbitraire, ou encore, puisque nous entendons par signe le total résultant de l'association d'un signifiant à un signifié, nous pouvons dire plus simplement: le signe linguistique est arbitraire. Ainsi l'idée de *soeur* n'est liée par aucun rapport intérieur avec la suite de sons *s-ö-r*, qui lui sert de signifiant; il pourrait être aussi bien représenté par n'importe quelle autre [citeşte: „elle pourait être aussi bien représentée par n'importe quel autre"]; à preuve les différences entre les langues et l'existence même de langues différentes: le signifié *boeuf* a pour signifiant *b-ö-f* d'un côté de la frontière et *o-k-s* de l'autre". Pag. 105: „A n'importe quelle époque et si haut que nous remontions, la langue apparaît toujours comme un héritage de l'époque précédente. L'acte par lequel, à un moment donné, les noms seraient distribués aux choses, par lequel un contrat serait passé entre les concepts et les images acoustiques, cet acte nous pouvons le concevoir, mais il n'a jamais été constaté. L'idée que les choses auraient pu se passer ainsi nous est suggérée par notre sentiment très vif de l'arbitraire du signe". Pag. 110: „Pour bien faire sentir que la langue est une institution pure, W h i t n e y a fort justement insisté sur le caractère arbitraire des signes, et par là il a placé la linguistique sur son axe véritable". Pag. 129: „La langue étant une institution sociale, on peut penser à priori qu'elle est réglée par des prescriptions analogues à celles qui régissent les collectivités". De aici ideea-strigoi a trecut la alţii, de pildă la Elise R i c h t e r, care scria la 1911, *Der innere Zusammenhang in der Entwicklung der romanischen Sprachen*, in 27. *Beiheft zur Zeitschrift für romanische Philologie*, pag. 59: „Limba este o instituţie, Die Sprache ist eine Institution", apoi la Bertoni. Voinţa face multe isprăvi în constituirea limbii, atît ca voinţă propriu-zisă a omului (Willkür, libre arbitre), cît şi ca tendinţi (Trieb, tendance) spre comoditate, spre frumos şi spre claritate (pe care tendinţă din urmă, spre claritate, eu o numesc *diferenţiare*), tendinţi independente de voinţa proprie a omului, dar inerente limbii şi pe care însuş W u n d t, care tăgăduieşte cu atîta hotărîre *tendinţiile teleologice* ale limbii (*Die Sprache*, I, pag. 351—355; 413—418,
303 II, pag. 491—493, 635—636), este nevoit să le/admită, oarecum din scăpare de vedere şi *à contre coeur* (*Die Sprache*, I, pag. 418—424, 437—444, II, pag. 367 —371). Dar voinţa aceasta, de orice fel, nu poate face altceva decît să cîrpească, pe de-a întregul ea nu poate crea nimic. Nici însuş cuvîntul *gaz*, citat de B e r t o n i la pag. 80 ca „fabricat de un om de ştiinţă", n-a fost fabricat de Van H e l m o n t pe de-a întregul, ci a fost format în asemenea împrejurări, că trebuia să răsară în mintea acelui învăţat oarecum de la sine, fără multă participare a voinţii. Vezi discuţia tocmai a acestui cuvînt *gaz* la W u n d t, *Die Sprache*, II, pag. 612—617. Cu atît mai mult un cuvînt ca

soeur este productul fatal al unor legi naturale inexorabile, care au făcut ca numaidecît simbolul pentru această cunoştinţă să fie *s-ö-r* în gura francezului şi nu altul, nu acela din gura chinezului, de pildă.

INFLUINŢA LIMBII AUTOHTONE ASUPRA LIMBII NOUĂ ADOPTATE

Cu totul altă chestiune este aceea a influinţii limbii autohtone asupra limbii nouă adoptate. Aici nu este vorba de modificările pe care un fizic şi un psihic deosebite le vor produce în limba adoptată, ci de influinţa directă pe care limba părăsită o va fi putut avea asupra limbii adoptate. Aici este vorba de *deprinderi.* Influinţa bazei de articulaţie şi a celei psihologice nu presupune nici o deprindere. Te-ai dezvăţat de tot, de sunetele pe care le produceai, de simboalele de care te serveai, de lucrurile şi de raporturile pe care le simbolizai, ai devenit robul străinului, ai adoptat *complect* şi *perfect* (ca să presupunem un caz extrem, care, ar fi, de pildă, acel al saşilor românizaţi de care vorbeşte S. Puşcariu) sunetele lui, cuvintele şi formele gramaticale ale lui, cunoştinţile lui. Dar nu ţi-ai putut schimba nici sîngele, nici mintea (ca să vorbim popular) şi cu vremea ai schimbat după firea ta proprie fizico-psihică şi sunetele şi simboalele şi înţelesurile acestora. Dincoace, la influinţa limbii autohtone asupra limbii adoptate ai a face cu *deprinderi,* de care nu te-ai putut dezbăra: ai păstrat niscai cuvinte, niscai forme gramaticale, niscai anumite cunoştinţi de lucruri şi de raporturi, chiar niscai anumite sunete. Cu totul altă chestiune e aceasta, dar n-a fost niciodată separată preciz de chestiunea bazelor de articulaţie şi psihologice. Motivele care au împins pe învăţaţi să gîndească la vreo influinţă din partea limbii autohtone sînt trei: a) În limba autohtonă se găsesc fenomene analoage; b) Se găsesc fenomene analoage într-o limbă înrudită cu limba autohtonă; c) Se găsesc fenomene analoage în limbi vorbite pe acel teritoriu pe care trăia odată poporul ce vorbea limba autohtonă. De pildă, pentru *a* şi *c* vezi pag. 247 cele spuse cu privire la *ū* > *ü* de Ascoli, care consideră *motivele* ca *probe* totodată; pentru *a,* vezi cele spuse pag. 248 asupra fenomenelor *ct* > *cht, nd* > *nn, nc nt mp* > *ng nd mb, d* > *r* de Meyer-Lübke; pentru *b* ar fi fenomenul *n* intervocalic > *r,* care se găseşte în limba română şi în limba albaneză, care această din urmă s-a presupus că ar fi înrudită, dacă nu chiar totuna, cu limba tracilor, a autohtonilor anume din care se trag românii (vezi §§ 342, 346); pentru *b, c* ar fi formarea viitorului indicativului cu verbul care înseamnă *voiesc* în limbile română, sîrbă, bulgară, neogreacă, albaneză (vezi § 315, nr. 9). Mai ales în ce priveşte limba românească s-au dezvoltat o mulţime de presupuneri asupra influinţii limbii autohtone pe baza motivelor *b, c,* anume pe baza asămănărilor dintre limba română şi limbile din Peninsula Balcanică, în special dintre limba română şi limba albaneză: Kopitar *(Wiener Jahrbücher,* april-mai-iuniu 1829: aşezarea articulului la sfîrşit; cîteva cuvinte), Miklosich *(Die slavischen Elemente im Rumunischen,* în *Denkschriften der wiener Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse,* XII, anul 1862, pag. 6—8: formarea viitorului indicativului cu verbul care înseamnă *voiesc;* lipsa infinitivului; însemnarea genitivului şi dativului cu aceeaş formă; aşezarea articulului la sfîrşit; sunetul *ă; m, n* sonante la începutul cuvîntului [exemplele româneşti *îndirept, împărat* nu se potrivesc, ar fi trebuit M. să dea exemple din macedoromân]; căderea lui *l* înainte de *i*; grupul *št; n* intervocalic > *r; l* intervocalic > *r; o* neaccentuat > *u; ĕa* neaccentuat ori urmat în silaba următoare de *e, i* > *e;* întrebuinţarea repetată a pronumelui personal de dativ şi de acuzativ [*mia mi se pare, m-au trimes pe mine*]; formarea numerelor 11—19 prin mijlocirea unei prepoziţii care leagă unitatea de zecime. — *Vergleichende Grammatik*

304

der slavischen Sprachen, III, anul 1876, pag. 178: „Cînd slovenii s-au stabilit în al VI-lea secol în țările din Peninsula Balcanică, nu le-au găsit goale de locuitori. Motive limbistice ne silesc să admitem că pe acea vreme neamuri înrudite cu actualii albaneji ocupau peninsula tracă. Din amestecul acestor două popoare s-a dezvoltat poporul bulgar, din amestecul limbilor lor a rezultat limba bulgărească, tot așa după cum cele mai multe limbi romanice s-au născut din amestecul limbii latine cu cea germană. În special limba română a rezultat din amestecul limbii latine cu limba tracilor, care era probabil înrudită cu cea albaneză), Hugo Schuchardt (*Vokalismus des Vulgärlateins*, III, anul 1868, pag. 49: *a* > *ă*, *î*, *in-*, *im-* > *în-*, *îm-*; *s* > *ș*; *ct* > *pt*, *ft*; *li*, *ll*, *l* > *ĭ*; păstrarea explozivei guturale [adecă palatale!] înainte de *e*, *i* în diferite cuvinte, precum *kelarĭŭ*, *kingă*, *ģinte* [Aici a făcut S. o mare greșeală]; „sunetul *h* între albanezele $\acute{\chi}$ și χ. Der Laut *h* zwischen alb. $\acute{\chi}$ und χ " [? Hahn, de care se călăuzește S. pentru limba albaneză, spune că $\acute{\chi}$ = germanul *h*, adecă spiranta laringală afonă, și că χ = german *ch*, adecă spiranta guturală și palatală afonă. Ce a vrut să spună S.?]; identitatea genitivului și dativului: așezarea articulului la sfîrșit; căderea lui *ă* neaccentuat înainte de *a*; forma de plural *-uri*; *am* < *habeo* supt influința albanezului *kam*; formarea viitorului cu verbul care înseamnă *voiesc*; formarea numerelor 11—19; întrebuințarea repetată a pronumelui personal de dativ și de acuzativ; cîteva dezvoltări de înțelesuri, aceleaș în română și în albaneză, ale unor cuvinte latinești). Hasdeu (în diferitele sale scrieri, începînd cu *Columna lui Traian*, anul 1873, unde și-a publicat prima ediție a *Istoriei critice a românilor:* așezarea articului la sfîrșit; chipul cum se formează genetivo-dativul articulului; diferite cuvinte. Bibliografia întreagă precum și critica detaliată a activității lui Hasdeu pe acest teren vezi-le în ale mele *Principii de istoria limbii*, pag. 290 sqq.), Șăineanu (*Încercare asupra semasiologiei limbii române*, în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie* a lui Gr. G. Tocilescu, VI, anul 1886, pag. 293 sqq: Dezvoltarea înțelesului în cîteva cuvinte de origine latină); Gustav Meyer (*Die lateinischen Elemente im Albanesischen*, în *Gröbers Grundriss der romanischen*/ 305 *Philologie*, ed. I, vol. I, anul 1888, pag. 805 sqq: Aceleaș dezvoltări ale unor sunete latinești în limbile română și albaneză [*á* + *n*, *á* + *n* + consonantă, *á* + *m*, *á* + *m* + consonantă > *ă*; *é* + *n* + explozivă dentală > *î*; *a* neaccentuat > *ă*; căderea lui *b*, *v* între vocale; *rv*, *lv* > *rb*, *lb*], dar pe acest fapt pune puțină bază autorul; cuvintele latinești au căpătat adeseori aceeaș fizionomie din punct de videre al sunetelor în limbile română și albaneză, român *cal*, albanez *kal* etc. [Acest fapt e însă numai consecvența celui precedent!]; aceeaș dezvoltare a înțelesului unor cuvinte latinești în ambele limbi; cîteva cuvinte, care nu-s latinești, dar nici împrumutate din albaneză în română, ori din contra, probabil nu-s).

Dar cum consideră învățații citați diferitele fenomene românești puse de ei pe socoteala limbii autohtone? Ca *deprinderi*, trecute de la limba uitată la limba adoptată? Ori ca dezvoltări provenite din baza de articulație și din baza psihologică? Despre aceasta nu spun nimic. De pildă, ce vrea să înțeleagă Schuchardt, cînd spune că „în următoarele puncte trebuie să admitem o influință a limbii dace asupra limbii latine rustice"? Cum înțelege el pe *ct* > *pt* ca fenomen dac? Că adecă dacii în momentul cînd au adoptat limba latină prefăcuse pe al lor băștinaș *ct* în *pt*, că această *lege* de alunecare a sunetului era în vigoare în momentul acela și a continuat de a fi în vigoare, prin *deprindere*, asupra grupului *ct* latinesc? Ori că dacii posedau

în propria lor limbă pe *ct* neprefăcut în *pt*, au primit pe *ct* latin ca *ct* şi numai după aceea au prefăcut pe *ct* în *pt*?

Ar fi putut macar învăţaţii să deosebească acele fenomene care, dacă într-adevăr se datoresc poporului autohton, nu se pot explica prin baza de articulaţie şi prin cea psihologică, ci numai prin deprindere. Dar nici acest lucru nu l-au făcut. Şi cu toate acestea se poate face. Dacă te pui într-adevăr din punctul de videre al bazelor de articulaţie şi psihologică, operezi numai cu materialul oferit de limba adoptată. La acest material poţi admite atunci, pe de o parte tot feliul de schimbări în sunetele şi înţelesurile simboalelor adoptate, iar pe de altă parte crearea a tot feliul de simboale nouă (forme gramaticale şi cuvinte) prin mijlocul simboalelor adoptate ori (în ce priveşte cuvintele) prin mijlocul onomatopeii şi sunetelor reflexe. Şi poţi admite de pildă, că bazelor proprii de articulaţie şi psihologice se datoresc în româneşte schimbarea lui *ct* în *pt*, ori dezvoltarea înţelesului lui *horrere* (Gustav M e y e r), ori exprimarea viitorului prin mijlocirea lui *volo*, ori cuvîntul *flúier* (întîi verbul, format după analogia lui *şúier* < *sibilo*, apoi din verb s-a derivat imediat substantivul. Cuvîntul e considerat de obicei ca împrumutat din albaneză, Gustav M e y e r, *Wörterbuch der alban. Sprache*, 108, dar fără motiv). Să admit însă că ai avea motive s i atribui influinţii autohtone sufixul derivativ *-ză*, cum face H a s d e u, *Etymologicum magnum*, pag. 2495, ori cuvîntul *bárză*, cum face acelaş învăţat, *Columna lui Traian*, anul 1873, pag. 110. Pentru a explica producerea formei gramaticale *-ză* şi a cuvîntului *bárză* materialul oferit de limba adoptată, de limba latină, nu-ţi poate da nici un sprijin: *-ză* nu se poate explica nici prin alunecarea sunetului din vreun sufix derivativ latinesc, nici prin izolare din niscai cuvinte latine; *bárză* nu se poate explica nici prin alunecarea sunetului de vreun cuvînt latin, /nici prin onomatopee ori prin sunete reflexe. Dacă ai motive 306 să admiţi că *-ză* şi *bárză* se datoresc vreunei influinţi autohtone, apoi trebuie să admiţi că s-au moştenit în limba autohtonă.

ÎMPRUMUTUL ORI AMESTECUL VORBIRILOR, AŞA-NUMITUL MOMENT SOCIOLOGIC

În sfîrşit, cu totul altă chestiune este aceea a împrumutului. Împrumutul, pe care, considerat ca o cauză de schimbare a limbii, eu l-am numit *amestecul vorbirilor* în ale mele *Principii*, şi care constituie în mare parte acel aşa-numit moment *sociologic*, cu care paradează de o bucată de vreme limbiştii (Vezi A. M e i l l e t, *Linguistique historique et linguistique générale*, pag. 48, 110—129, 230—271), este în sînul uneia şi aceleiaş limbi agentul principal de unificare, de uniformizare, prin ştergerea pe de o parte a deosebirilor de la individ la individ şi de la dialect la dialect, şi prin lăţirea pe de altă parte a unui fenomen care de la capul locului a aparţinut unui individ, unui grup de individe, unui dialect. În sînul uneia şi aceleiaş limbi împrumutul este ca o boală molipsitoare, care se lăţeşte pe întinderi mai mult sau mai puţin mari şi atinge pe unii indivizi mai mult decît pe alţii. Împrumutul însă are loc în mare grad şi de la o limbă la alta. Tot feliul de elemente poate împrumuta o limbă de la altă limbă. Se pot împrumuta sunete, cuvinte, forme gramaticale, înţelesuri de cuvinte şi de forme gramaticale. Pentru împrumutul de sunete dă un exemplu G a b e l e n t z, *Die Sprachwissenschaft*, pag. 263, cum anume germanii proprietari de pămînt din provinciile baltice, din cauză că se servesc mult de limbile letă şi estonă, pe care sînt nevoiţi să le vorbească cu servitorii lor şi cu ţăranii, au introdus în limba lor germană sunete şi accente din limbile letă şi estonă. Pentru împrumuturi

de cuvinte, de forme gramaticale, de înțelesuri ale cuvintelor și ale formelor am dat eu, în ce privește limba română, numeroase exemple în *Principii*, pag. 148 sqq., și în special vezi capitulele XIII, XIV, XV din lucrarea de față. Este greșită afirmarea lui A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, pag. 107: „En pratique, on n'emprunte ni une forme grammaticale, ni un phonème... Hors le cas de bilinguisme, l'emprunt porte à peu près exclusivement, sur la partie de la langue qui, à la différence de la morphologie et de la prononciation, ne constitue pas un système fermé [adecă asupra vocabularului]". Există însă o remarcabilă gradație din punct de vedere al ușurinții cu care se face împrumutul. Cel mai lesne anume se împrumută cuvintele; mai greu cu mult se împrumută formele gramaticale; cel mai greu se împrumută sunetele. Indicații precise din punctul acesta de vedere procură capitulele XIII, XIV, XV. Vezi apoi §§ 306, 307, 308, 332, 333, 334. La lumina unor asemenea constatări de *limbistică generală* (cum ar zice Meillet) se poate videa că, dacă în anumite condiții se pot împrumuta și sunete de la o limbă la alta, este însă absurdă presupunerea că germanii ar fi împrumutat pe *r* uvular de la franceji (Presupunerea a fost a lui Trautmann, vezi Meyer-Lübke, *Zentripetale Kräfte im Sprachleben*, în *Hauptfragen der Romanistik, Festschrift für Philipp August Becker*, Heidelberg, 1922, pag. 140).

307 Această chestiune se complică însă cu acea a bazelor de articulație și psihologice și cu aceea a influinții limbii autohtone în așa fel, încît nu este lesne de descurcat cu care din ele ai a face, și se lasă drum larg/arbitrariului. De pildă, este românul *vïézure* împrumutat din albaneza *(vïéδulă)*? Ori e mai degrabă un element autohton, cum vrea Hasdeu, *Columna lui Traian*, 1877, pag. 579? (În care caz din urmă nu trebuie presupus un trac **viedula*, cum presupune Hasdeu, ci unul **viezula* ori **viedzula*, căci rădăcina cuvîntului e *ŭeĝh* [vezi Gustav Meyer, *Etymolog. Wörterbuch der alban. Sprache*, sub *vjeϑ* și Walde, *Latein. etymol. Wörterbuch*, sub *veho*], devenită *viedz-*, *vïez-* în limba tracă, care era o limbă satem [vezi § 171, nota]. Pentru aceea chiar Gustav Meyer, locul citat, ezită să se pronunțe: „verwandt (entlehnt?) ist rum. *vïezure*". Și de acest fel sînt multe din așa-numitele împrumuturi ale limbii române din limba albaneză. În *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXVIII, anul 1904, pag. 11 sqq. Kr. Sandfeld-Jensen, *Die Konjunktion de im Rumänischen*, a arătat că în limbile română, albaneză, bulgară, sîrbă și neogreacă conjuncțiile copulative (rom. *de*, care de la capul locului a fost o conjuncție copulativă, cu însemnarea de *și*, după cum și este în mare parte, origine obscură; alb. *e*, *eδé*; bulg. *ta*; sîrb. *te*; neogrec *καί*) servesc și pentru a forma propoziții subordinate relative (= *care*), atributive (= *că*), subiective (= *încît*), finale (= *să*). El atribuie acest fapt unui împrumut din limba greacă. În Weigand's IX. *Jahresbericht*, anul 1902, pag. 75 sqq. *Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen*, Sandfeld-Jensen susține că dispărerea din întrebuințare, ori mai bine izolata și rara întrebuințare a infinitivului în limbile română, albaneză, bulgară, neogreacă, se datorește unui împrumut din limba greacă. Punctul său de vedere îl rezumează în *Die Konjunktion de im Rumänischen*, pag. 34 astfel: „S-a arătat mai sus că legăturile paratactice sînt în limba greacă foarte vechi și mult mai întrebuințate decît în celelalte limbi. Are cineva, deci, dreptul să admită că limbile balcanice reflectează în acest punct chipul de a gîndi și de a vorbi grecesc, tot așa după cum înlocuirea infinitivului prin propoziții subordinate, formarea viitorului și alte multe particularități ale limbilor balcanice își au obîrșia în limba greacă". Are însă cineva tot

atîta dreptul să admită o influință a bazei psihologice. Iar M i k l o s i c h și S c h u c h a r d t au gîndit că au tot atîta dreptul de a atribui *înlocuirea infinitivului prin propoziții subordinate, formarea viitorului și alte multe particularități ale limbilor balcanice* influinții limbii autohtone (vezi pag. 304)! Va să zică este chestia de hotărîre arbitrară? Ar fi trebuit învățații să dea vreo îndrumare asupra acelor fenomene, care într-adevăr nu se pot explica nici prin bazele de articulație și psihologice, nici prin deprinderea căpătată de la limba autohtonă, ci numai prin împrumut. Dar acest lucru nu l-au făcut. Și nici nu l-ar fi putut face. Numai atunci, cînd apar în limbă simboale (cuvinte și forme gramaticale), care nu se pot explica prin materialul limbii adoptate ori prin onomatopee și sunete reflexe, și pentru care n-ai nici un motiv de a presupune că s-ar datori moștenirii din limba autohtonă, dar care se găsesc ca ceva obișnuit și normal în limbi străine cu totul altele, poți spune cu siguranță că acele simboale sînt împrumutate. Sunete se pot considera cu siguranță împrumutate numai în cazuri ca acel citat de G a b e l e n t z (vezi mai sus această notă), cînd ele adecă apar în domeniul unei limbi ca ceva foarte neobișnuit, și numai la acea populație, care se pierde/ca minoritate 308 în mijlocul altei populații copleșitoare, ce are altă limbă cu totul, unde sunetele respective sînt ceva foarte obișnuit și normal. Pe terenul înțelesurilor formelor gramaticale și ale cuvintelor, oricît de mult ar lipsi motivele de a le atribui vreunei influinți din partea limbii autohtone, și oricît de răspîndite ar fi acele înțelesuri într-o limbă cu totul alta, chestiunea, dacă într-adevăr sînt împrumutate ori ba, devine nesigură. Pentru ce *muzică de pisici* este un germanism? *(Katzenmusik,* M a i o r e s c u, *Critice,* 1874, pag. 5 sqq). Pentru ce a *sări în ochi* este un franțuzism? *(sauter aux yeux,* Iacob N e g r u z z i, *Scrieri,* I, pag. 233 sqq. 397 sqq). Și sînt într-adevăr, *muzică de pisici* un germanism, *a sări în ochi* un franțuzism. Dar aceasta o știm numai pentru că cunoaștem timpul cînd aceste înțelesuri s-au întrodus în românește, și pentru că fac parte dintr-o masă enormă de alte asemenea împrumuturi, făcute în aceeaș vreme de oameni care, alături cu aceste înțelesuri, întrebuințau și cuvinte împrumutate sigur din limbile germană și franceză. Dacă n-am cunoaște timpul și împrejurările în care aceste împrumuturi au fost făcute, înțelesurile *muzică de pisici* și *a sări în ochi* s-ar atribui influinților germană și franceză numai în mod arbitrar, căci ele s-ar putea explica, oricît s-ar părea de puțin răspîndite, ori curioaze, prin alunecarea înțelesului din sînul însuș al limbii române. Dacă i-a venit adecă în cap germanului muzica de pisici, pentru ce nu i-ar fi venit și românului?

Cînd se întîmplă însă să ai motive de a presupune că niscai fenomene s-ar datori influinții limbii autohtone, motive care numai în anumite împrejurări te îndrituiesc să conchizi la o moștenire din acea limbă (vezi mai sus pag. 305), și care în generalitatea cazurilor te pot face să te gîndești tot atît de mult la un efect al bazelor de articulație și psihologice, chestiunea împrumutului devine în cel mai mare grad nesigură. Vreun criteriu pentru a separa chestiunile — bazele de articulație și psihologice, și moștenirea din limba autohtonă, de o parte, împrumutul de altă parte — nu există. Doar numai atîta se poate spune (și acest lucru e tocmai contrariul mijlocului de convingere invocat de S a n d f e l d - J e n s e n), anume că împrumutul e cu atît mai puțin probabil, cu cît fenomenul e maj răspîndit și mai în detaliu răspîndit. Dacă ai a face cu un fenomen comun limbilor română și albaneză, ori limbilor albaneză și greacă, ori dialectului macedoromân și limbii grece, te poți gîndi la împrumut. Cînd însă ai a face, ca la fenomenele cercetate de Sandfeld-Jensen, cu fenomene răspîndite peste toate limbile balcanice, răs-

pîndite în special peste toate dialectele limbii române, și pe deasupra răspîndite în cele mai mici detalii, te poți îndoi cu tot dreptul că ar putea proveni acest fapt dintr-un împrumut purces de la una din limbi. O asemenea molipsire este posibilă numai în sînul aceleeaș limbi. S-ar putea ea oare admite în mijlocul atîtor limbi deosebite? Să se fi înlocuit el, înfinitivul, prin propoziții subordinate — aceleaș ! — și să se fi mai păstrat el numai în cîteva izolări — aceleaș ! — în toate limbile balcanice numai pentru că grecul întîi a făcut aceasta și apoi l-au imitat pe grec toate neamurile celelalte? Să facă ele conjuncțiile copulative în toate limbile balcanice serviciul și de conjuncții subordinative (Și de cîte soiuri ! Relative, atributive, subiective, obiective, 309 cauzale, consecutive, finale) numai pentru că grecul a făcut întîi acest lucru/și apoi l-au imitat pe grec toate neamurile celelalte? La urma urmelor, negreșit, orice este cu putință. Se petrec atîtea lucruri minunate în lumea aceasta ! Compară și cele spuse la § 85, nota.

ABREVIERI

ablat. = ablativ
acc. = accentuat
acuz. = acuzativ
adv. = adverb
ahd. = althochdeutsch (în germană: „vechi german de sus")
al. (cu) = alături (cu)
alb. = albanez
an. = anul
aor. = aorist
arh. = arhaic
art. = articol, articulat
Ban. = Banat
Bih. = Biharea
bulg. = bulgar
cat. = catalan
cf. = confer (în latină: „compară")
conj. = conjugare
cons. = consonantă, consonant(ic)
cr. = croat
dac. = dacic
dan. = danez
dat. = dativ
decl. = declinare
de ex. = de exemplu
deriv. = derivat
dial. = dialect(al)
disimil. = disimilație
distr. = district
dr. = dacoromân
engl. = englez(esc)
epent. = epentetic
ex. = exemplu
fem. = feminin
fr. = francez
gen. = genitiv
germ. = german
got. = gotic
grec. = grecesc
H. = Hațeg
holl. = hollendisch (în germană: „olandez")
hyperb. = hiperbolă
imperat. = imperativ
imperf. = imperfect
indep. = independent
indog. = indogerman
indic. = indicativ
infl. = influențat
inscript. = inscripție
ir. = irisch (în germană: „irlandez")
iron. = ironic
istr. = istroromân
it. = italienesc
jud. = județ
kymr. = kymrisch (în germană: „cimric")
l. = lărgirea sensului
lat. = latin(ește)
l.c. = limba comună
(în) l.d. = (în) loc de
litot. = litotă
locat. = locativ
malor. = malorus
masc. = masculin
metaph. = metaforă, metaforic
metonym. = metonimie
mgr. = mediogrecesc
m. ir. mittelirisch (în germană „irlandez mediu")
mhd. mittelhochdeutsch (în germană: „mediogerman de sus"):
mold. = moldovenesc
Mold. = Moldova
mr. = macedoromân
ms. = manuscris
munt. = muntenesc
Munt. = Muntenia
neacc. = neaccentuat
neart. nearticulat
ngr. neogrecesc
nhd. = neuhochdeutsch (în germană: „nou german de sus")
nom. = nominativ
nsl. = neosloven
onomatop. = onomatopee, onomatopeic
pag. = pagina
partic. = participiu
perf. = perfect
pers. = persoană

plur. = plural
pol. = polonez
port. portughez
pr. = provențal
prez. = prezent
pron. = pronume
prop. = propoziție
protosl. = protoslav
raetor. = retoroman
rom. = român(ește)
s. (înț.) = strîmtarea înțelesului
S. = Sălaj
sc. = scilicet (în latinește: „adică“)
sec. = secol
sing. = singular
sîrb. = sîrbocroat
skr. = sanscrit
son. = sonant
span. = spaniol
subst. = substantiv
suf. = sufix
synecd. = sinecdocă
ș. urm. = și următoarele
tem. = tematic
Trans. = Transilvania
trans. = transilvănean
turc. = turcesc
țigăn. = țigănesc
v. = vechi
v. fr. = vechi francez
v. g. = vechi german
v. it. = vechi italian
v. m. = vechi muntenesc
voc. = vocativ
v. prov. = vechi provensal
v. r. = vechi românesc
v. sl. = vechi slav
v. srb. = vechi sîrbocroat
ung. = unguresc

a) INDICE DE MATERII[1]

A. FILOZOFIE

B. LINGVISTICĂ GENERALĂ

1. Generalități

---

[1] În acest indice de materii nu este cuprins, decît în parte, indicele de materii al lui Philippide, din *Principii*, p. 308—310.

5. **Schimbările fonetice**

Cauzele schimbărilor fonetice

6. **Schimbările spirituale ori psihice ale limbii**

7. **Alte generalități cu privire la schimbările limbii**

C. LINGVISTICĂ ROMÂNEASCĂ

1. **Stări și schimbări fonetice**

2. **Morfologie și sintaxă**

3. **Lexic**

β) INDICE DE CUVÎNTE, FORME GRAMATICALE ȘI ELEMENTE DERIVATIVE[1]

[1] Acest indice cuprinde nu numai faptele de limbă românești din *Principii*, dar și pe cele din *Introducere în știința limbii* și *Fiziologia sunetelor*, și din excursul din *Originea românilor*, II. Philippide și-a intitulat indicele respectiv *Indice de exemple*, pentru că mai toate faptele de limbă înregistrate în el constituiau exemple pentru diversele sale afirmații. Dar indicele său cuprinde și cuvinte și sufixe care nu sînt exemple. De aceea noi i-am dat alt titlu. El însoțea indicele său de următoarea notă: „De la verb însemnăm la indice infinitivul, de la substantiv singularul, de la adjectiv și pronume masculinul singular. Cîte abateri de la această normă se vor observa, au fost toate provocate de dorința unei mai mari lămuriri. Exemplele din dialecte le dăm traduse, pe cît putem, în limba comună". Indicele alcătuit de Philippide este foarte interesant prin structura sa, dar nu este complet și de aceea a fost îmbunătățit de noi cu cuvinte și elemente derivative (sufixe, prefixe) neînregistrate de el. În elaborarea indicelui nou, noi n-am păstrat decît unele din normele sale de redactare a indicelui.

După cum o spune singur în nota sa explicativă, Philippide a înregistrat la indice sub forma infinitivului lung (*adunare*, *facere*, *știre* etc.), atît formele verbale cît și infinitivele lungi devenite substantive. Am modificat această procedare, trecînd la indice forma de infinitiv scurt pentru formele verbale; forma de infinitiv lung a rămas să indice numai subtantivele verbale născute din infinitive. Verbele din dialectele sud-dunărene apar adesea înregistrate în indicele lui Philippide sub formele de infinitiv lung, prezente în aceste dialecte și ca verbe. Am păstrat procedeul de înregistrare a infinitivului lung, dar am notat și formele verbale discutate în *Principii*, mai ales că așa a procedat și Philippide.

Am precedat de indicația: (sd.), adică: (sud-dunărean), toate faptele de limbă din dialectele sud-dunărene.

După cum o spune singur, Philippide a literalizat în indicele său formele dialectale sau populare. Noi am păstrat, în genere, acest procedeu de înregistrare a cuvintelor, întrebuințînd însă formele literare actuale, acolo unde Philippide utiliza moldovenisme în graiul său cult (exemple ca *ficior*, *fimeie* etc. au fost trecute sub forma literară actuală: *fecior*, *femeie*). Am procedat la fel și cu formele căpătate de neologisme în graiurile populare dacoromâne (*buligard*, *grandenobă* etc.). În indicele nou am transcris cu *ț*, toate cuvintele dacoromâne notate de Philippide cu *ts*.

În acest indice n-au fost cuprinse faptele de limbă străine, inclusiv cele latinești.

γ) INDICE DE AUTORI

TABLA DE MATERII

NOTĂ ASUPRA TEXTULUI OPERELOR DIN PREZENTUL VOLUM

PRINCIPII DE ISTORIA LIMBII[1]

[[1] În textul originar tabla de materii a *Principiilor* este intitulată *Cuprinsul volumului întîi*, pentru că Philippide avea în vedere toate volumele pe care voia să le intituleze *Istoria limbii române*.]

[[2] Philippide se referă și la volumele care trebuiau să urmeze: II. *Originea poporului român și a limbii române; Latina populară*, și III. *Istoria sunetelor; Istoria formelor*.]

COMENTARII LA PRINCIPII DE ISTORIA LIMBII

INTRODUCERE ÎN ŞTIINŢA LIMBII

[[3] Ultimele titluri nu-și au un corespondent în volumul de față, la sfîrșitul *Principiilor*, ci la sfîrșitul întregului volum, faptele date de Philippide în *Principii* fiind integrate în *Indicele* de acolo. A fost păstrată numai lista abrevierilor, care urmează celor două titluri.]

FIZIOLOGIA SUNETELOR

[PAGINI DE TEORIA LIMBII DIN ORIGINEA ROMÂNILOR, II]

[BAZA DE ARTICULAȚIE ȘI BAZA PSIHOLOGICĂ]

Redactor: VIOLETA MIHĂILĂ
Tehnoredactor: ELENA MATEESCU

Bun de tipar: 13.XI. 1984.
Format: 16/70×100. Coli de tipar: 31,25.
C.Z. pentru biblioteci mari: 459.01(081)
C.Z. pentru biblioteci mici: 459.01(081)

Tiparul executat sub comanda
nr. 949 la
Întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918",
Str. Grigore Alexandrescu 89—97,
București,
Republica Socialistă România